

L y m b u s

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2018

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Olvasószerkesztő

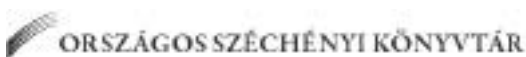
Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba, Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron, Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

a Külgazdasági és Külügyminisztérium, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság és az Országos Széchényi Könyvtár

Tartalom

- 9 LAKATOS BÁLINT
Antonio de' Conti moszkvai missziója és az 1523. évi bécsújhelyi királytalálkozó
- 77 VIROVE CZ NÁNDOR
„Nyomjuk itt a pedaliszt” – Bebek György két levele az isztambuli fogságból
- 89 FÖLDESI FERENC
A pannóniai Gyulai Pál peripatetikus dialógusa Pallas templomának lakójáról
- 141 PETNEHÁZI GÁBOR
Az 1577-ben Visztulába fulladt Báthory unokaöcs (?) gyászverse és Báthory Zsigmond levele Jan Zamoyskinak 1593-ból: két kiadatlan dokumentum
- 155 KRUPPA TAMÁS
Várad ostromának emlékezete. Giovanni Marco Isolano gróf jelentése a vár és a város 1598. évi ostromáról
- 193 SZOVÁK MÁRTON
Kanizsa másodsor. Federico Ghislieri haditerve Kanizsa visszafoglalására (1602)
- 211 MARTÍ TIBOR
Esterházy Miklós nádor aranygyapjas rendi tagságával összefüggő levéltári források
- 245 TUSOR PÉTER
Zsinati és nunciatúrai bíraskodás a kora újkori Magyarországon (Forrásközlés 1638-ból)
- 265 KÁROLYI BÁLINT
Lippay György érsek ismeretlen levele Zichy Istvánhoz

- 275 K. MARKALY ARANKA
I. Apafi Mihály 1670-ben kiadott kiváltságlevele Csíkszereda
mezővárosnak
- 289 BÁNDI ANDRÁS
Hajdú István törcsvári porkoláb családi krónikája
- 323 SZIRTES ZSÓFIA
Tanúvallatási jelentés az 1689. évi brassói tűzvészről
- 349 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Új adatok a Komáromi Csipkés-Biblia történetéhez
(1715–1719)
- 395 TÓTH FERENC
Két európai arisztokrata találkozása a hadszíntéren.
Nádasdy Ferenc gróf levelezése Richelieu herceggel az osztrák
örökösödési háború itáliai hadszínterén
- 453 H. KAKUCSKA MÁRIA
Orczy I. Lőrinc levele idősebb fiához, Orczy I. Józsefhez
(1784)
- 459 STOHL RÓBERT
Festetics László albumai
- 495 VADERNA GÁBOR
Gróf Teleki László és gróf Teleki Mária válási kísérlete
és irodalmi visszhangja
- 513 NAGY ÁGOSTON
Kisfaludy Sándor fogalmazványai az 1809-es
insurrekció idejéből
- 533 ORDASI ÁGNES
Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése
a fumei kormányzati viszonyokról, 1897. február 25.
- 561 SOMOGYI LÁSZLÓ
Egy amerikai Vácon. Az amerikai alkonzul jelentése
a váci civil internálótáborban tapasztaltakról
az első világháború idejéből

- 575 TÓTH KRISZTINA
Fordulópont a nagyváradi káptalan magyarországi tagjainak életében (1929). Adalékok a pápai diplomácia tárgyalásaihoz
- 593 DÉVAVÁRI ZOLTÁN
Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr! Jelentések, emlékiratok – Magyarok, németek és bunyevácok a Bácskában (1942–1943)
- 661 JOÓ ANDRÁS
„Gstaad 6.9.99.”
A svájci úgynevezett Kállay-féle aranyalap létrejöttének és kezelésének problémái – dokumentumok Wettstein János hagyatékából
- 723 BENE KRISZTIÁN
Szemelvények a franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom levelezéséből (1944–1945)
- 745 BAUMGARTNER BERNADETTE
A müncheni Látóhatár folyóirat 1958-as válsága
Borbándi Gyula levelezésének a tükrében
- 771 SERES ATTILA
A rendszer ellenzéke az utcán és a filmstúdiókban. Egy szovjet filmrendező valóságképe az 1970-es évek Magyarorszájáról

Antonio de' Conti moszkvai missziója és az 1523. évi bécsújhelyi királytalálkozó¹

„Röviden meg kell említeni még egy személy nevét, akiről sajnos, igen keveset tudunk. Ő az a paduai Antonio de Conti gróf, akit Ferdinánd főherceg személyes instrukcióval ellátva V. Károly és saját követeként küldött Pozsonyba 1523 novemberében, aki egy ideig részt vett a tárgyalásokon (november 20-ig biztos). Eredeti küldetése Lengyelországba, illetve Moszkvába szőlította, hogy a Habsburg érdekeket figyelembe véve próbáljon közvetíteni a lengyel és az orosz udvar között, folytatva a már említett, még Miksa császár alatt megkezdett Habsburg–orosz kapcsolatok kiépítését.” Így ír tanulmányában Zombori István, amely Krzysztof Szydłowiczki lengyel kancellárnak és követnek az 1523. őszi bécsújhelyi konferenciáról, valamint ennek elő- és utótárgyalásairól beszámoló naplójához csatolva jelent meg.²

Az 1523 októberében Bécsújhelyt, azaz Wiener Neustadtban megtartott magyar–osztrák–lengyel hármasszűcsúcstalálkozó az 1526. évi mohácsi csata előtti utolsó olyan, a magyar király és udvartartása részvételével lezajló megbeszélés volt, amely kül- és belpolitikai kérdéseket egyaránt érintett: II. Lajos udvartartásának és kormányzatának állapotát és „megjavítását”, az oszmán fenyegetés elleni védekezés közös kérdéseit, a törökellenes katonai segítségnyújtást, illetve a tágabb közép- és kelet-európai érdekellentéteket. E diplomáciai esemény voltaképpen az 1515. évi bécsi Habsburg–Jagelló királytalálkozó folytatásának is tekinthető, igaz, már jobbára az újabb uralkodónemzedék: II. Lajos magyar és cseh király, I. Ferdinánd osztrák főherceg, illetve feleségeik, Habsburg Mária magyar és cseh királyné, valamint Jagelló Anna főhercegné, továbbá az I. Zsigmond lengyel királyt képviselő Krzysztof Szydłowiczki kancellár részvételével zajlott le. A háromoldalú, 1523. október 16–22. közötti bécsújhelyi tárgyalásokat egy október 12–15. között Sopronban megtartott magyar–osztrák előtalálkozó, illetve egy jóval hosszabb, október 25–december 16. közötti pozsonyi, alapvetően magyar–lengyel utótárgyalás-sorozat keretezte.³

Zombori az elemzésében Conti követ szerepét csak annyit és annyiban taglalta, amennyire az a lengyel kancellár naplójában felbukkant. Személyére és missziójára nézve külön kutatásokat nem végzett, a napló kiadásának függeléként azonban Érszegi Géza segítségével közölte I. Ferdinánd főherceg Conti számára adott követutasítását,

¹ A szerző az MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa. A közlemény a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Köszönöm Péterfi Bence barátomnak a források értelmezésében és a személyek azonosításában nyújtott önzetlen segítségét!

² ZOMBORI, 2004, 272.

³ Lásd részletesen ZOMBORI, 2004, 230–234., 276–280.

amelyet a spanyolországi Archivo General de Simancas (Simancasi Állami Levéltár) gyűjteményében talált. (Ez az instrukció egyébként Varga János feltáró munkája révén 1987 óta már a Magyar Országos Levéltár mikrofilmtárában is elérhető volt.)⁴

A simancasi levéltár egy másik, Diversos despachos, azaz Különféle követjelentések elnevezésű sorozatában, illetve a bécsi Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv egyik gyűjteményében, a Grosse Korrespondenz nevű mesterségesen kialakított fondban azonban fennmaradtak Conti latin nyelvű követjelentései is 1523–1524-ből, amelyeket spanyolországi (illetve bécsi) kutatóutam során tártam fel.⁵ Ezeknek az eddig számunkra ismeretlen és elsőrangú külpolitikai forrásoknak köszönhetően nemcsak Conti missziója válik jobban megismerhetővé, hanem részletekkel szolgálnak a követnek a konferencia időszakában végzett ausztriai és magyarországi tárgyalásairól is. Mivel itteni tevékenysége éppen arra az időszakra esett, amikor a két „rezidens” Habsburg-követ, az 1521–1523 között a magyar–cseh királyi udvarban működő Andrea dal Burgo, illetve éppen a bécsújhelyi királytalálkozó után kiküldött utóda, Johann Schneitpeck von Schönkirchen váltották egymást, e jelentések a két másik követ által írt darabok sorozatának hiátusát is pótolják.⁶ Ekként a soproni–bécsújhelyi–pozsonyi eseménysort is egy újabb nézőpontból és még tágabb, európai összefüggésrendszer részeként szemlélhetjük.

A követ személyéről és tevékenységéről

Antonio de’ Conti di Padova (latinosan: Antonius de Comitibus Paduae, Antonius Comes, a szakirodalomban Conde, Conde de Padua, Antonio de Padua stb. alakban is

⁴ *Szydlowiecki napló*, függelék, 213–217. A szövegkiadás érthetetlen módon mellözi annak feltüntetését, hogy a jelentés két, ámbar teljesen egyező szövegű tisztázati példányban maradt fenn, ráadásul tévesen egyszerű másolatnak, „copia simplex”-nek titulálja, noha mindkét példány autográf főhercegi és titkári aláírással rendelkezik. A második példányon más kéztől az egyes szövegegységeket összefoglaló marginális szövegek, megjegyzések találhatók. AGS, Patronato Real, Capitulaciones con la Casa de Austria, legajo 57, fol. 171. (Ceruzás paginálása szerint fol. 702r–705v, a 705rv üres, a második példány fol. 706r–709v; 709rv üres.) Mikrofilmmásolata: MNL OL X 9989, tekerecs: 45229/3. – Digitális formában már tanulmányozható a spanyol központi levéltári portálon (Portada des archivos españoles, rövidítve: PARES: www.pares.mcu.es – a látogatás ideje 2018. május 30.). A fol. 709v oldalon található rájegyzés alapján a forrás a német iratsorozatból (Consejo de Estado, Negociación con Alemania) lett még az újkorban átosztva (régi jelzete legajo 485 vagy legajo 6, fol. 2–3. lehetett).

⁵ A kutatást a Bolyai János Kutatói Ösztöndíj keretében vállalt *Habsburg diplomaták Magyarországon (1522–1525)* munkacímű okmánytárban forrásfeltárási és kiadási munkálatai keretében végeztem 2018 januárjában Bécsben, illetve 2018. április 9–19. között Simancasban. Az itt őrzött követjelentések egyes darabjait Korpás Zoltán már korábbi kutatásai során felfedezte és digitális fényképet is készítettett róluk. Itt szeretném megköszönni neki, hogy e fényképeket még kiutazásom előtt önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta, ezzel segítve abban, hogy célzottan tudjam a források feltárását végezni, és további dokumentumokat is tudjak azonosítani. Ugyancsak köszönöm a helyszínen velem együtt kutató Marti Tibor barátom hasznos tanácsait, segítségét!

⁶ A jelentéssorozatoknak a Bolyai Ösztöndíj keretében végzett feltárásról és kiadásáról lásd LAKATOS, 2017, az eddig ismert jelentések jegyzékével.

találkozhatunk nevével)⁷ a padovai városi arisztokrácia tagja, a Padovában, Vicenzában, illetve a környék más városaiban is meggyökeresedő, számos ágra bomló és ősrégi eredetű (Padovában legalább a 12. századig visszanyúló) Conti család sarja volt. Atyja Bernardino de' Conti, anyja egy helybéli nemes családból való Marietta Zuccola vagy Zuccolo. Antonio két fivére közül Bonifacio a helyi közéletben vállalt szerepet, míg Angelo ferences szerzetes lett és teológusként működött.⁸ A család Padova környékén több feudumot birtokolt, és tagjai általában a városi tanácsban vállaltak politikai-közéleti teendőket. Antonio atyja, Bernardino 1483-tól volt városi tanácsos, különböző városigazgatási feladatokat és megbízásokat látva el. A Velencei Köztársaság területéhez tartozó Padova az I. Miksa császár és Velence között az itáliai háborúk újabb fejezeteként kibomboló konfliktus során (ennek első, 1509–1512 közötti szakaszát szokás a cambrai-i liga háborújának nevezni) előbb 1509 nyarán császári kézre került, majd a velencei csapatok mintegy másfél hónap múlva visszafoglalták. Mindez a Conti családot is súlyosan érintette: a velenceiek visszatérésekor az ő birtokaikat és javaikat is évekre elkobozták, őket mint „lázdókat” meghurcolták. Bernardino két fiával, Bonifacióval és Antonióval együtt I. Miksa táborába menekült, aki a várost csapataival 1509 őszén sikertelenül ostromolta. Míg Bernardino később a Nápolyi Királyságba települt át, és az abruzzói Aquila város podestájaként hunyt el, fia, Antonio a császár szolgálatába állt.⁹

Követi működéséről egyelőre valóban csak szórványos adatokkal rendelkezünk. I. Miksa egyik „hivatásos”, de nem a legrendszerebben foglalkoztatott követe lehetett. A kora újkori, Giovanni Andrea Salici által írt és 1605-ben nyomtatásban is megjelentetett családtörténet általánosságban csak annyit említ, hogy számos fontos, „háború és béke tárgyában” kapott követi megbízást teljesített, és többször járt Németalföldön, Angliában, Spanyolországban, illetve Moszkvában és Lengyelországban is.¹⁰ Ezek közül egyelőre csak az utóbbi két célország felkeresése dokumentálható: I. Miksa egyik utolsó diplomáciai akciója keretében 1518. április 20-án megbízta tanácsosait (*consiliarios*), Francesco da Collót és Antonio de' Contit, hogy egyrészt kísérik vissza III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelemhez a Sigmund von Herberstein követtel együtt, annak 1517–1518. évi moszkvai követjárása végeztével Innsbruckba érkező orosz követeket,¹¹ másrészt I. Zsigmond lengyel királyt és a moszkvai nagyfejedelmet is próbálják meg ismételtelen megnyerni a lengyel–orosz békekötés, valamint egy, az ötödik lateráni zsinaton

⁷ OCHOA BRUN, 2003, 409., 2026. j.

⁸ SALICI, 1605, 187. Családfa: 210.

⁹ OLIVIERI SECCHI, 1983, 373., SALICI, 1605, 186. Bernardino fia érdemeire való tekintettel V. Károlytól 1525-ben évi 180 dukát kegydíjat kapott. LOPEZ DE MENESES, 1946, 214., 2. jegyz. – A javak elkobzásáról lásd az 1. számú jelentés 12. pontját is!

¹⁰ SALICI, 1605, 188. OLIVIERI SECCHI, 1983, 373. szerint számos esetben nem követként, hanem a császári udvartartás tagjaként utazott; a vicenzai Girolamo Trissinóval együtt tett utazásairól egy kézirat munkát is írt (ennek címe *Viaggio per diverse parti di Europa del 1514–15 in compagnia di Girolamo Trissino*; őrzőhelyet és jelzetet Olivieri Secchi nem közöl).

¹¹ E követjárásra lásd BOJCOV, 2011.

elhatározott keresztes hadjárat tervének.¹² A két olasz útja ezért Krakón át vezetett: a lengyel udvarban azt is felvetették, hogy létesítsenek Lengyelországon keresztül a Német-római Birodalmat Moszkvával összekötő postautat. A lengyel–orosz ellentétek miatt azonban béke ez alkalommal sem jött létre; a nagyfejedelem a moszkvai tárgyalásokon 1518 júliusában csak egy egyéves fegyverszünet megkötésére volt hajlandó 1518 karácsonytól számítva.¹³ A császári delegáció végül 1519. január 4-én hagyta el az orosz fővárost. Mivel Miksa császár ugyanez idő tájt, január 12-én halt meg, így a fegyverszünet sem lépett életbe.¹⁴ A két követ ezért csak a bécsi kormányzéseknek, majd hosszú hónapokkal később végül V. Károlynak tehetett jelentést küldetéséről.¹⁵

Conti tehát egyike volt azoknak az I. Miksa udvarából „megörökölt” diplomatáknak, akikre V. Károly uralkodásának első felében támaszkodhatott. Nem meglepő módon az ifjú császár szolgálatában kamarási (*camerarius*) és tanácsosi (*consiliarius*) címmel ékesítve¹⁶ ugyancsak egy keleti küldetést teljesített, mintegy folytatásaként előző ismert megbízatásának. Itt tárgyalt és 1523–1524 folyamán végrehajtott moszkvai útja persze azért is lehetett az egyetlen jelentősebb és dokumentált diplomáciai megbízatása, mert alig néhány évvel később, minden valószínűség szerint 1526-ban meghalt a császár és spanyol király egyik észak-kasztíliai székvárosában, Valladolidban. A család-történet szerint ekkor 42 éves volt.¹⁷

Az 1523/24. évi lengyelországi–moszkvai misszió

I. Miksa és V. Károly német-római császárok oroszpolitikáját közismert módon egyaránt alapvetően a Lengyel Királysággal való viszony befolyásolta. A korszakban mindvégig ellenséges lengyel–orosz viszony miatt a Moszkvai Nagyfejedelemségre mint lengyelelles szövetségesre akármikor lehetett volna számítani. A Habsburgoknak azonban egyáltalán nem állt érdekében semmiféle konfliktus a lengyelekkel; az orosz szálát inkább csak politikai nyomásgyakorlásra használták. Az I. Miksa császár és III. Vaszilij nagyfejedelem között 1514 februárjában Georg Schnitzenpaumer császári követ révén megkötött szövetség is erre volt leginkább alkalmas.¹⁸ Az 1515. évi bécsi királytalálkozót követően a Habsburg–Jagelló házassági szerződés révén a lengyel féllel

¹² UEBERSBERGER, 1906, 136–138., POCHKA, 1949, 134., WIESFLECKER, 1981, 215., WIJACZKA, 2002, 295. – Az instrukciót teljes szöveggel közli FIEDLER, 1863, 276–279.

¹³ Vö. a követek jelentésével: *Acta Tomicana* IV. 371–398.

¹⁴ UEBERSBERGER, 1906, 156., WIESFLECKER, 1981, 216–217., WIJACZKA, 2002, 295–296.

¹⁵ UEBERSBERGER, 1906, 162–163., WIJACZKA, 2002, 296.

¹⁶ Vö. a Ferdinánd főherceg által adott kiegészítő követutasításban: „Instructio de his, que magnificus sincere et fidelis nobis dilectus comes Antonius de Comitibus Padue, camerarius cesaree et catholice maiestatis, domini et fratris nostri colendissimi ac suus et noster consiliarius et orator agere et tractare debet.” Lásd *Szydłowiecki napló*, 213.

¹⁷ SALICI 1605, 187. oldalon feltüntetett évszám nem egyértelmű, hogy a halálozás éve-e. LÓPEZ DE MENESES, 1946, 210. szerint Conti 1527. május 6. előtt halt meg; ehhez az állításához azonban hivatkozást nem ad.

¹⁸ UEBERSBERGER, 1906, 77–80., 82–87., WIESFLECKER, 1981, 174–178., 180., WIJACZKA, 2002, 294–295., SACH, 2002, 207–217.

tartós szövetségi viszony jött létre, amely I. Miksa halála után Károly császárrá választásához és a dinasztikus házasságok megvalósulásához is elengedhetetlen volt. Emiatt a Habsburgok moszkvai politikája gyakorlatilag az érintkezés fenntartására, és a lengyel–orosz konfliktusban a békeközvetítő szerepre korlátozódott. Mindez persze ezekben az években összefüggött a lengyeleket érintő két másik témával: a lengyel–német lovagrendi (porosz) viszony rendezésével, illetve a törökellenes összefogással és a Magyar Királyságnak az oszmánokkal szembeni megsegítésével.¹⁹

Többszöri kapcsolatfelvételi kísérlet és tapogatózások után az akkortájt éppen a tátarok által fenyegetett moszkvai nagyfejedelem 1522 júniusában küldött követet Jakov Poluskin személyében.²⁰ Az orosz követ 1523 elején érkezett meg V. Károly császár valadolidi udvarába a nagyfejedelem levelével. Ebben III. Vaszilij az ifjú császárt egy követség küldésére kérte az 1514. évi szerződés megújítására.²¹

Antonio de' Conti missziója tehát erre a moszkvai megkeresésre adott válaszkövet-ség volt.²² Követi instrukciója nem maradt fenn; császári megbízatásának tartalmára az I. Ferdinánd főherceg által adott kiegészítő követutasításból, saját jelentéseiből, illetve az eseményekből következtethetünk. Valóban feladata volt az 1514. évi szerződés újratárgyalása, de emellett hangsúlyosan a lengyel–orosz békeközvetítés is, mellesleg pedig a lengyel királlyal kellett egyeztetnie a Federico Gonzaga mantuai ögróf és Hedvig lengyel királylány között kötendő házasságnak a császár által ekkor pártolt tervéről is. Conti 1523 tavaszán indult Spanyolországból, ahonnan először Németalföldre ment. Ennek a „kitérőnek” a célját nem ismerem pontosan. Talán az 1514. évi szerződés példányainak előkerestetése, saját kíséretének kiegészítése, a misszió pénzügyi keretének folyósítása egyaránt közrejátszott ebben. Habsburg Margit főhercegnő németalföldi régens udvarában mindenestre jelentkezett. Brüsszelből Köln és Augsburg érintésével Innsbruckba utazott, ahol Zyprian Sernteiner (Zyprian von Serntein) tiroli kancellár és Wilhelm Putsch titkár előkeresték neki a levéltárból az 1514. évi szerződés német és „rutén” nyelvű példányait. A német szövegről másolatot kapott, a „ruténról” azonban nem, mivel megfelelő írnok híján illet nem tudtak készíttetni számára. Az eredeti példányt ugyanakkor nem vihette magával, ehhez előbb engedélyt kellett kérnie I. Ferdinánd főhercegtől. A főherceg éppen Linzben tartózkodott (illetve a környéken vadászott), így Antonio de' Conti itt kereste fel és ismertette előtte szeptember 1-jén,

¹⁹ Főleg a lovagrend szempontjából az 1515–1520 közötti időszakban részletesen: SACH, 2002, 239–400.

²⁰ Részletesen az 1520–1523 közötti időszakról: UEBERSBERGER, 1906, 162–172.

²¹ UEBERSBERGER, 1906, 172., LÓPEZ DE MENESES, 1946, 210., 220–221. (a levél szövege), WIJACZKA, 2002, 297.

²² Vö. AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1554, fol. 342. V. Károly III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelemhez, dátum nélküli fogalmazvány. Megköszöni tavalyi, május 26-án kelt két levelét, amelyet „Iacobus Ioannis” (Jakov Poluskin) orosz követ hozott el. Köszöni barátságát, és a szövetség megerősítésére saját követével együtt küldi vissza a követet, akik így hamar odaérnek. „Et ideo decrevimus iuxta desiderium ser(enita)tis v(estre) oratorem nostrum ad eundem transmittere, qui hinc cum Iacobo Ioannis discedens, intra paucos dies apud ser(enita)tem v(estram) futurus est...” Az ez alatti második fogalmazványban (tkp. követi megbízólevélben) már nevesítve szerepel: Contit küldi követnek a szövetség megkötése tárgyában. Teljes szöveggel közli LÓPEZ DE MENESES, 1946, 221–222., II. és III. sz.

továbbá magánkihallgatáson szeptember 2-án követjárásának célját, valamint eddigi kölni és innsbrucki erőfeszítéseit. Mivel Sernteiner nem küldte Linzbe a szerződés „ruten” nyelvű példányát, Conti végül a német példányról kapott egy latin nyelvű fordítást.

Voltaképpen a főherceg volt az, aki Contit az akkor már küszöbön álló bécsújhelyi konferenciára invitálta. A főhercegi udvartartástól külön, hajón utazva szeptember 7-én érkezett meg Linzből Bécsbe, majd több napnyi ottlét után Bécsújhelyre ment, ahonnan a néhány napig Badenben, a fürdőhelyen időző főherceget kereste fel szeptember 19-én. I. Ferdinánd kérésére ott folytattak bizalmas beszélgetést az 1514. évi szerződés megújításáról, a várható lengyel álláspontról, illetve mérlegelték azt is, hogy érdekes-e Continak ott maradnia a bécsújhelyi kongresszuson. (Az a forrásból nem világos, hogy Conti több napig Badenben maradt-e, és csak utána érkezett meg Bécsújhelyre, vagy már korábban megszállt-e a városban és innen járt át a főherceghez Badenbe.) Szeptember 24-én a főherceg úgy döntött, hogy a követ maradjon. Ez teljesen észszerű elgondolás volt, hiszen így egyrészt I. Ferdinánd maga is az ottani tárgyalások eredményeinek és a lengyel álláspontnak az ismeretében tudott választ adni a követ előterjesztéseire, másrészt Conti már előzetesen tudott találkozni a magyar királyi párral is.

Követünk tehát látszólag „jókor volt jó helyen”, és részt vett a konferenciát megelőző soproni találkozón, majd végig jelen volt Bécsújhelyen is. Ennek történéseit összefoglaló jelentéséből azonban mégis inkább azt olvashatjuk ki, hogy ő maga nem vált a tárgyalások jelentős szereplőjévé. Andrea dal Burgo császári követ halogató, sőt kifejezetten akadályozó magatartása miatt ugyanis csak ügyel-bajjal és késve tudott kapcsolatba lépni a magyar uralkodópárral. A magyar király előtti nyilvános audienciájára 1523. október 13-án még Sopronban került sor, miután Burgo követ helyett kérésére maga I. Ferdinánd mutatta be II. Lajosnak. Mária királynétól viszont már csak Bécsújhelyen kapott audienciát, azt is csak a konferencia utolsó előtti napján. A hivatalos királyi választ (*resolutio*) végül elhalasztották Pozsonyba – ez Conti további útja szempontjából nem volt ugyan a leghatékonyabb megoldás, de a többi politikai szereplőnek érdekében állt.

A bécsújhelyi királytalálkozó után Conti majdnem három hetet még Ausztriában töltött. Bécsbe visszatérve november 6-án Ferdinánd főherceg kiegészítő instrukciót is adott számára missziója további részéhez.²³ Ennek lényege a következő volt:

1. Conti először tárgyaljon a magyar királlyal Pozsonyban. Kérjen választ a Sopronban tett előterjesztéseire. Kérje, hogy II. Lajos bátorítsa a lengyel királyt, hogy kössön békét a moszkvai nagyfejedelemmel.

2. Ezután utazzon I. Zsigmond lengyel királyhoz. Biztassa a kereszténység javára és a török elleni fellépés, illetve a magyar király megsegítése érdekében a békekötésre, ki-domborítva a császár és a főherceg elkötelezettségét ugyanebben.

3. Tudassa, hogy a császár a birodalomtól távol lévén Ferdinándot bízta meg az I. Miksával 1515-ben kötött lengyel szövetség megújításával, amelyet végül a bécsújhelyi királytalálkozón az időszüke miatt Szydłowieckivel nem tudtak elrendezni; a részle-

²³ Az instrukcióról lásd részletesen a 4. jegyzetet!

tek megtárgyalására a következő birodalmi gyűlés idején vagy az után keríthetnének sort, ennek esetleges nehézségeiről a lengyel királyt a főherceg tájékoztatni fogja.

4. A császár és a főherceg elkötelezték a lengyel–porosz viszály elrendezésében is, amelyet a császár a maga részéről a főhercegre bízott; ennek megoldására is biztassa a lengyel királyt.

5. Tudassa, hogy a moszkvai nagyfejedelem nemrég a császárhoz küldte követét, akit a császár visszaküldött, hogy a nagyfejedelmet a lengyel királlyal való békére biztassa, és hogy közösen lépjenek fel a török ellen. (Az instrukcióban külön nincs utalás arra, hogy Conti a saját kiküldetését is hangsúlyozza.)

6. A lengyel király kedvező álláspontjának ismeretében utazzon a moszkvai nagyfejedelemhez, és mindenekelőtt tárgyaljon a lengyel–orosz békéről. Ha a lengyel király elutasító, akkor elsősorban az 1514. évi szerződés megújításáról tárgyaljon, de külön felhatalmazás nélkül ne kössön meg semmit.

7. Ha a moszkvai nagyfejedelem sereget ajánl fel a török ellen, ennek részleteiről is egyeztessen.

Az a politikai formanyelvet lefejtve is szembetűnő, hogy az általános törökellenes szólamokon túl a lengyel királynak szóló érvelésben milyen hangsúlyosan kerül elő Magyarország helyzete és megsegítésének feladata. Az V. Károly-féle, valószínűleg általánosabb szerződésmegújítási szempontok mellett, éppen a bécsújhelyi találkozó friss eredményeinek ismeretében és elsősorban inkább I. Ferdinánd szándékainak megfelelően Antonio de' Continak a „magyar kérdést” hangsúlyosabban képviselnie kellett. Mindez persze arra is jó volt, hogy a misszió fontosabb, és a lengyel király előtt kisebbiteni igyekezett célját részben leplezzék.

Conti 1523. november 11-én indult hajóval Bécsből Pozsonyba, ahová másnap meg is érkezett. Az utat a másik, frissen delegált császári követtől, Johann Schneitpeckttől külön tette ugyan meg, de mindkettejüket ugyanazon a napon, 1523. november 17-én fogadta a király egymás után.²⁴ A kedvező magyar választ november 20-án kapta meg, és november 23-án utazott tovább. A magyar udvarban, a pozsonyi tárgyalásokon kicsiben azt láthatjuk, amelyet utóbb a lengyel királyi udvarban: a magyar politikusok is okkal gondolták, hogy Conti valódi célja a Habsburg–orosz szerződés megújítása, és ezért megpróbálták küldetése további céljáról kifaggatni, és azt sem hitték el, hogy tényleg moszkvai követ járt Spanyolországban. Conti végül bizonyítékként tudott felhasználni egy, a Jakov Poluskin orosz követ által számára adott antwerpeni nyugtát (lásd 3. forrás, 5. pont). Végül azonban a bizalmatlanságot félretéve 1523. november 20-án kedvező választ kapott a magyar királyi udvarból a még Sopronban benyújtott követi előterjesztésére, ráadásul Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár és lengyel követ is támogatásáról biztosította (3. forrás, 6. pont). Conti II. Lajos király levelének és kiegészítő megbízásának birtokában – emiatt magyar királyi követnek is tekinthetjük, bár pénzbeli juttatást egyébként sem I. Ferdinándtól, sem II. Lajostól nem kapott,

²⁴ Ezt leírja a *Szydłowiecki napló*, 74–75., 176–177. Vö. ZOMBORI, 2004, 279.

a missziót továbbra is teljes egészében a császár finanszírozta – indulhatott tovább a lengyel királyi udvarba.

Útja valószínűleg a Vág völgyében, Trencsén és Zsolna érintésével a Jablonkai-hágón át vezetett ki Magyarországról Teschen felé. Erre abból következtethetünk, hogy Auschwitz érintésével érkezett meg Krakóba december 7-én. I. Zsigmond ugyan éppen nem tartózkodott székvárosában, mivel Piotrkówban volt, és a Szydłowiczki által ígért értesítés is elmaradt, de Conti 9-ére már audienciát kapott Bona Sforza királynétól és először neki adhatta elő jövetelének célját.

A formálisan kedvező december 26-i lengyel királyi audienciát követően azonban többen, előbb Piotr Tomicki alkancellár, illetve december 31-én Wawrzyniec Międzyzleski kameneci püspök is megpróbálták „megdolgozni”: kiszedni belőle küldetése lengyel-ellenes célját (4. forrás, 13–14. pont). A teljesen bizalmatlan és gyanakvó lengyel tárgyalópartnerekkel szemben Conti igyekezett hivatalos álláspontját következetesen képviselni, megbízói és saját feddhetetlenségét, jószándékát, elkötelezettségét hangsúlyozni. Könnyen belement abba is, hogy a lengyel király adja a békefeltételek tárgyalási pontjait, illetve ráállt, hogy ugyanazon az úton, tehát Krakó érintésével jöjjön visszafelé.

Krakkói tárgyalásai elején, a helyszínen szembesült Antonio Rincón francia királyi követ jelenlétével is. A néhány évvel korábban még I. Ferdinánd főherceg szolgálatában álló, és az előző évben a Habsburgok hátában Magyar- és Lengyelországban bajt keverő követ²⁵ I. Zsigmond Izabella nevű leányának (aki később, egy teljesen más politikai szituációban Szapolyai János magyar király felesége lett), illetve I. Ferenc francia király Henrik nevű fiának, címzetes milánói hercegnek a tervezett házasságáról tárgyalt már augusztus óta.²⁶ (Mindez persze ellenpontozta az V. Károly által pártolt mantuai–lengyel házasság tervét Federico Gonzaga ögróf és Hedvig lengyel királylány között.) Conti Johannes Dantiscus humanista királyi titkárral is folytatott kötetlen beszélgetést. Közös ebédjük során Dantiscus mint volt spanyolországi lengyel követ emlékeit is felelevenítette, és bizalmasan az I. Zsigmond által elnyerni kívánt, de ténylegesen még mindig meg nem kapott Aranygyapjas rend kérdését is elmondta Continak, aki császári intézkedést ígért az ügyben.²⁷

Conti az udvarias és némileg kitérő lengyel királyi válasz birtokában (amelyet a jelentése végén saját kezű mellékletben egy-egy példányban maga is lejegyzett)²⁸ 1524. január 8-án indult el Moszkvába, ahová márciusban érkezett meg. Itteni tárgyalásairól nem sokat tudunk, Moszkvából hazairt követjelentése ugyanis nem maradt fenn. Küldetése összességében teljesen sikertelennek bizonyult, legnagyobb részt valószínűleg azért, mivel III. Vaszilij az 1514. szerződés változatlan formában való megújítását, illetve megerősítését akarta, amelyre viszont Continak nem volt felhatalmazása. A békefeltételeket az orosz fél nyilvánvalóan nem fogadta el, mivel a lengyel király a békét az 1514-

²⁵ RILL, 1993, 13–19.

²⁶ Rincón lengyelországi tárgyalásairól: POCHIECHA 1949, 175–180., ZOMBORI, 2004, 245.

²⁷ I. Zsigmondot a rend 1519. évi barcelonai káptalanján már a tagok közé választották: *Haus Österreich*, 2007, 166., 161. sz.

²⁸ Lásd a 4–5. forrás 17–23. pontját! Vö. *Acta Tomiciana* VI. 218–219.

ben elvesztett Szmolenszk várának visszaszolgáltatásához kötötte, amelytől a moszkvaiak addig is és azt követően is teljesen elzárkóztak.²⁹ A császári követet III. Vaszilij 1524. június 13-án bocsátotta el, és visszaútján Ivan Ivanovics Zaszekin-Jaroslavszkij fejedelemmel és Szemen Boriszov diákkal kísértette haza.³⁰ Conti július közepére Krakóba érkezett vissza,³¹ ahol beszámolt tárgyalásairól, pontosabban Bona királyné a saját gyóntatóján, a ferences Marco de la Torrén keresztül alaposan kifaggatta tárgyalásai eredményeiről.³² Bár Conti végül elismerte a Habsburg–orosz szerződés megújításának szándékát, I. Zsigmond lengyel király reális módon nem tulajdonított különösebb jelentőséget ennek a dolognak, és szeptember 17-i, V. Károly császárhoz írt levelében udvariasan meg is köszönte a császári követ békeközvetítő munkáját.³³ Krakóból Conti az orosz kíséreléssel együtt 1524. szeptember 2-án indult el; 1524. október 1-jén Bécsbe érkeztek,³⁴ majd a főhercegi audienciát követően október 13-án indultak tovább.³⁵ Útjuk Augsburgon és Németalföldön át³⁶ hosszas, Franciaországot Anglián át elkerülő ívben a tengeren át vezetett. 1525. április 6-án érkeztek meg Madridba, ahonnan a császár éppen elutazott, ezért Conti és a moszkvai követek ünnepélyes fogadására csak április 29-én került sor Toledóban.³⁷ A tárgyalások és a követjárások 1525-ben is folytatódtak Leonhard Nogarola és Sigmund von Herberstein császári és főhercegi követek

²⁹ WIJACZKA, 2002, 298. Lásd még a 4–5. forrás 23. pontjában!

³⁰ UEBERSBERGER, 1906, 175., WIJACZKA, 2002, 298. – A diák a nagyfejedelmi kancellária/palota alkalmazottja, BOJCOV 2011, 45.

³¹ *Mon. Vat. Hung.* II/1. 6. (Antonio Burgio báró pápai nuncius 1524. júl. 22-i jelentésében: „Fra quattro giorni serrà qui Messer Antonio di Conte ambaxatore caesareo et del signor principe di ritorno di Muscovia...”)

³² POCIECHA, 1949, 168., WIJACZKA, 2002, 298. – *Acta Tomiciana* VII. 63.

³³ Vö. AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 383. „Ex castris apud opidum Jaworow”, 1524. szept. 17. I. Zsigmond lengyel király levele V. Károlyhoz. Eredeti, autográf aláírással. „Profecturum in Moscoviam magnificum Antonium de Comitibus Patavinum, oratorem maiestatis vestre et gratum habuimus cum apud nos fuerat conducique per regnum et dominia nostra fecimus et redeuntem rursus ad nosque deflexum eadem gratitudine ad maiestatem vestram dimisimus.” Köszöni munkáját (a lengyel–moszkvai békeközvetítésben). Kéri, hogy felesége öröksége, a bari hercegség dolgában, amelyet nápolyi alkirálya elfoglalt, és amely ügyben már követeket is küldött, juttassa felesége tisztartói kezére, hiszen el sem tudják képzelni, hogy ez a császár jóváhagyásával és beleegyezésével történt. – Utóbbival összefüggésben említi a forrást: KÖRPÁS, 2008, 83., 15. jegyz.

³⁴ AGS Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 134. Bécs, 1524. okt. 1. Conti jelentése V. Károlyhoz a moszkvai misszióból való megérkezetről és a császár válaszána fogalmazványa. Uo. fol. 136. Bécs, 1524. okt. 12. I. Ferdinánd V. Károlyhoz Conti moszkvai követségéről és hogy erről beszámolt előtte. (Mindkettőt teljes szöveggel közli LÓPEZ DE MENESES, 1946, 222–223., IV. és V. sz., a császár válaszfogalmazványa a külön VI. sz.)

³⁵ *Familienkorrespondenz* I. 226–227.

³⁶ AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 139. Antwerpen, 1524. dec. 21. Conti jelentése a császárhoz a Margit főhercegnőnél tett látogatásáról és továbbindulásáról. (Teljes szöveggel közli LÓPEZ DE MENESES, 1946, 223–224., VII. sz.) – ÖStA, HHStA, Gr. K. 25a, fol. 163–166. Antwerpen, 1525. jan. 2. Conti jelentése I. Ferdinándhoz ugyanerről, továbbá spanyol hírekkel.

³⁷ UEBERSBERGER, 1906, 184., POCIECHA, 1949, 205., WIJACZKA, 2002, 298., OCHOA BRUN, 2003, 410. – 1523. jan. 8–ápr. 4. között a császár Madridban tartózkodott, utána elindult délkelet felé; ápr. 6-án Santa Olallába ért, majd ápr. 27-én érkezett meg Toledóba. FORONDA, 1914, 251–252. Az audiencia ápr. 29-i toledói helyszínét LÓPEZ DE MENESES, 1946, 212. közli.

kiküldésével,³⁸ ebben azonban Antonio de' Continak már nem volt tényleges szerepe, bár kezdetben ő volt kiszemelve a feladatra.³⁹ A misszióból visszafelé útjában 1524 végén és 1525 elején írt jelentései magyar szempontból érdemi információt már nem tartalmaznak.⁴⁰

Conti nézőpontja és a soproni–bécsújhelyi–pozsonyi események

A császári követnek küldetése első feléből öt terjedelmes, latin nyelvű követjelentése áll rendelkezésünkre, amelyeket 1523. szeptember 28-án Bécsújhelyen, november 8-án Bécsben, november 20-án Pozsonyban, illetve 1524. január 6-án Krakkóban írt.⁴¹ A legutóbbi, krakkói jelentésnek egy a császár és egy a főherceg számára küldött példánya is fennmaradt, csaknem azonos szöveggel, amelyhez a követ saját kezű lejegyzésében az általa elmondott beszéd, követi előterjesztése, illetve pontonként az arra kapott lengyel királyi válasz (*resolutio*) is csatlakozik. Tehát valójában négy forrásszöveggel van dolgunk. A források (a Bécsben megőrződött főhercegi példányt leszámítva) a Simancasi Állami Levéltár állományában található, mégpedig a Különféle követjelentések (*Diversos despachos*) mesterségesen kialakított sorozatában. E sorozat ugyanis teljesen egyes diplomáciai levelezést tartalmaz V. Károly és kisebb részben I. Fülöp uralkodásának első éveiből, legnagyobbbrészt itáliai ügyekben és személyekkel (Szavoja, Mantova, Ferrara, bíborosok, nápolyi alkirály) kapcsolatban, kisebb részben flandriai, német ügyekre vonatkozóan az 1530-as évekből. Eredeti követjelentéseket és a kimenő, követeknek szóló utasítások és válaszok fogalmazványait is találhatunk benne. A sorozat nem időrendi alapú, bár a korábbi források alapvetően az anyag első részében található; évköre 1493–1598 közötti, 19 csomóra (1551–1570. számú *legajo*, valójában doboz) oszlik, amelyek változó terjedelműek (a sorozat második része, az 1565–1570. számú csomók kötetes kéziratokat tartalmaznak).⁴²

³⁸ LÓPEZ DE MENESES, 1946, 215–216., RILL 1993, 256.

³⁹ OCHOA BRUN, 2003, 410., RILL, 1993, 110., RILL, 2003, 192, 395. j.

⁴⁰ Bécs, 1524. okt. 1. Conti jelentése V. Károlyhoz a moszkvai misszióból való megérkezetről, a jelentésen a császár válaszána fogalmazványa (lásd a 34. jegyzetet!), Augsburg, 1524. nov. 16. Conti saját kezű levelei I. Ferdinándhoz, ill. Salamanca kincstartóhoz a követség költségeinek folyósításáról és pénzváltásról (ÖStA HHStA, Gr. K. 25a, fol. 161–162., ill. 25b, fol. 175–176.), Ulm, 1524. nov. 19. Conti jelentése Salamanca kincstartóhoz a követség pénzügyeivel kapcsolatban (ÖStA HHStA, Gr. K. 25b, fol. 177–178.), Antwerpen, 1524. dec. 21. Conti jelentése V. Károlyhoz (lásd a 36. jegyzetet!), Antwerpen, 1525. jan. 2. Conti jelentése I. Ferdinándhoz (lásd uo.), Antwerpen, 1525. febr. 2. Conti jelentése Salamanca kincstartóhoz behajózásukról, és köszöni unokaöccsének a kincstartó általi támogatását (ÖStA HHStA, Gr. K. 25b, fol. 179.).

⁴¹ A források simancasi jelzetét jegyzetben közli, de tartalmukat csak Conti útvonulatát ismertetve, utalás-szerűen említi LÓPEZ DE MENESES, 1946, 210–211.

⁴² Csak helyben, a kutatóteremben használható segédlete: [Inventario 40.] Manuel GARCÍA GONZÁLEZ: *Diversos despachos*, S. I., s. a. Kis alakú, gépelt kézirat, kiegészítésekkel. – A sorozatból Korpás Zoltán, könyve irodalomjegyzékének tanúsága szerint korábban az 1553–1565. csomókat nézte át, további hivatkozott tételeket munkája jegyzeteiben találhatunk: KÖRPÁS, 2008, 297.

Az alább közölt jelentések hosszú, részletes szövegek, kevés tagolással. Ennek szerkesztési módja a latinban az úgynevezett relatív mondatfűzés, azaz vonatkozói névmásokkal, mintegy mellékmondatként bevezetett külön főmondatok alkalmazása. Sok esetben megfigyelhető az „És hogy” felütésű mondatkezdés, különösen a tárgyalások, beszélgetések leírásánál. Antonio de’ Conti a távolság és a tárgyalások dinamikája miatt is ritkább időközönként, gyakorlatilag havonta jelentett, tehát több nap, több hét eseményeit ismertette. A tárgyalópartnereivel folytatott beszélgetéseit, a másik fél és a saját érveit, reakcióit részletesen, de nem szó szerint, hanem a már említett módon függő beszédként idézi. Csak az 4–5. jelentés szövegében található egyenes idézetek, mégpedig valószínűleg azért, mert a jelentést minimális változtatásokkal a főhercegnek is szánta, így nem kellett a császárhoz szóló megszólításokat minden egyes esetben átírni. (Így is időnként belezavarodott a függő és egyenes idézésbe.) A szereplőket saját kora diplomáciai gyakorlatának megfelelően jobbára nem név szerint, hanem tisztségeik szerint azonosítja (*serenissimus princeps*: Ferdinánd főherceg; *serenissima princeps*: Anna főhercegné; *episcopus Agriensis cancellarius*: Szalkai László stb.); de néhol neveket is ír. A névalakok viszonylag pontosak, ám többségüket valószínűleg hallás után írta le (például *Schildouitz*, *Snapi*, *Ardech*). A politikai szempontból lényegtelen személyeket, szereplőket nem nevesítette, így például saját titkárát, illetve saját és mások familiárisait, szolgálattevőit. A helyszínekről, eseményekről általában semmiféle konkrétabb leírást nem ad. Csak arra összpontosít, ami ura szempontjából érdekes lehet, például ilyen az 1523. október 12-i soproni lovas bevonuló díszmenet sorrendje (2. forrás, 2. pont), vagy Pozsonyban a november 17-i lovagi torna utáni ebéd ülésrendje, és az ehhez kapcsolódó rangséreleme és tiltakozása (3. forrás 4. pont). A tárgyalások ismertetése áll tehát a jelentések középpontjában. Nem mindegyik levélhez kapcsolódnak hírek, híradások; ha igen, azok az episztola végén, nem a szöveg érdemi részén, és nem ömlesztve, hanem viszonylag rendszerezettebben helyezkednek el.

Nézőpontja külső. Nem ejt szót például a bécsújhelyi tárgyalások általánosabb kérdéseiről, nem tudósít bizalmas információkról, mindössze egyszer említi Szydłowieczki bécsújhelyi jelenlétét. A találkozóról beszámoló november 8-i bécsi követjelentésében egyrészt azzal érvel, hogy V. Károly a főherceg, illetve Burgo tudósításaiból minderről biztosan részletesen értesülhetett (Burgótól ebből az időszakból egyetlen császárhoz írt jelentést sem ismerünk),⁴³ másrészt, hogy csak arra szorítkozik, ami vele történt meg (2. forrás, 1. pont). Mindez egyfajta utólagos igazolása is lehet annak, hogy – mint említettem – csak ügyel-bajjal tudott Sopronban és Bécsújhelyt is a „célszemélyek”, a magyar királyi pár jelenlétébe férközni. Ennek oka Conti szerint egyértelműen kollégája, Andrea dal Burgo követ volt, akinek a szerepéről viszont számos plasztikus részletet megtudunk. Burgo alaposan kivette részét már a konferencia előkészítéséből is. Éppen Conti révén értesülünk arról, hogy 1523. szeptember 26-án felkereste Ferdinánd főherceget Bécsújhelyen, hogy a találkozó idejéről és helyszínéről egyeztessen, majd 27-én tért visz-

⁴³ Vö. LAKATOS, 2017, 95. Burgónak csak Bernhard von Cles püspökhöz írt két levele maradt fenn 1523. október 20-áról és 23-áról, lásd uo. 129–130., 148. és 149. sz.

sza Tatára, II. Lajos mellé (1. forrás, 15. pont). Conti beszámolójából az is kiderül, hogy a találkozót október 9-re tűzték ki, de a helyszín még mindig nem volt rögzítve. Ez egybevág Zombori Istvánnak a soproni előtalálkozó „spontán” jellegéről írott véleményével.⁴⁴

A magyar és osztrák uralkodópár végül október 12-én, hétfőn találkozott Soprontól másfél mérföldre a nyílt mezőn (*in campis per unam leugam cum dimidia longe a Semp-ronio* – 2. forrás, 2. pont), ahol az üdvözlési ceremóniákat követően díszmenetbe rendeződtek: az első sorban balra lovagolt II. Lajos, középen Ferdinánd főherceg, jobbra Tommaso Vio bíboros, pápai legátus, mögöttük a két úrhölgy a két császári követ által közrefogva, azaz Conti, Mária királyné, Anna főhercegné és Burgo (2. forrás, 2. pont), és így vonultak be Sopronba.⁴⁵ A következő három napot (október 13–15.) ebben a városban töltötték, ezután indultak tovább Bécsújhelyre.⁴⁶ Október 13-án, kedden I. Ferdinánd kereste fel II. Lajost a szállásán és együtt mentek misére, amely után a főherceg végre hivatalosan is bemutatatta Contit a magyar királynak (2. forrás, 3. pont). A mise után Burgo szervezésében és részvételével a magyar király szállásán ebédelt a két uralkodópár és a „bíborosok” (nem tudom, Vio legátus mellett Conti még kire utalhat; lásd uo. 4. pont). Október 14-én, szerdán délután sikerült Continak II. Lajos színe elé jutnia, de a királynéhoz Burgo hanyagsága miatt már nem jutott be (uo. 5. és 6. pont). Október 15-én I. Ferdinánd és II. Lajos közös prandiuma azaz ebéde után vonult át mindenki Bécsújhelyre (uo. 7. pont).

Bécsújhelyt Continak a királynéi audienciáját az utolsó előtti napig, azaz október 21-ig halogatták (vö. 2. forrás, 8. pont), és a tárgyalásokon sem vett részt. (Utóbbi Szydłowiecki naplója is alátámasztja, aki az itteni eseményeknél egyszer sem említi a második császári követet, de ugyanezt támasztja alá Andrea dal Burgo Bécsújhelyről keltezt két fennmaradt levele is, amelyekből Conti szintén hiányzik.)⁴⁷ Ez az időhúzás végül oda vezetett, hogy a királynéi audienciát végül megtartották, de a hivatalos magyar királyi válaszra már „nem maradt elég idő”, így azt Pozsonyba halasztották. Itt pedig már „hazai terepen”, Conti egyhetes tartózkodása alatt bőségesen nyílt mód a magyar királyi udvar saját viszonyai között (és nem mellesleg Szydłowiecki követ részvételével) a követtel megfelelőnek tartott módon, azaz ismét csak halogatva tárgyalni. Bár Conti november 12-én, csütörtökön megérkezett a városba, sürgetése ellenére a magyar királyi audienciára csak rákövetkező héten kedden, november 17-én került sor (3. forrás, 3. pont). A következő utáni, azaz 19-i, csütörtöki napon pedig a külügyek irányítója, Szalkai László kancellár látogatott el a szállására, ahol személyesen

⁴⁴ ZOMBORI, 2004, 230–231.

⁴⁵ ZOMBORI, 2004, 232. szerint egy német röplap (Newe zeyttung auß dem Niderlandt, auß Rom, auß Neapolis, auß der Newenstat, auß Oesterreych) ugyancsak beszámol a menet sorrendjéről, de a közölt részlet szerint a bíboros vonult középen: APPONYI 1900, 138. (178. sz., a röplap a VD16 adatbázisban két kiadásban is szerepel: VD16 N 635. [Nürnberg], és VD16 N 637. [Straßburg]). Mindez további kutatásra is érdemes.

⁴⁶ Vö. 2. forrás 6. pontjával (okt. 14-én): „cumque dies sequens esset dies recessus...”

⁴⁷ Igaz, ezek Bernhard von Cleshez írt személyesebb hangvételű, és Burgo hazatérésével is hangsúlyosan foglalkozó levelek. Lásd LAKATOS, 2017, 129–130., 148. és 149. sz.

megpróbálta belőle kiszedni küldetése valódi célját. Mint már szó esett róla, Conti végső soron a korábbi moszkvai követ „rutén nyelvű” nyugtájával tudta bizonyítani igazát. Ezt az iratot Szalkai el is kérte, hogy Krzysztof Szydłowieckiének is megmutassa (3. forrás, 5. pont). Mindezek után a magyar döntéshozók – Szydłowieckivel nyilvánvaló egyetértésben – összességében egyszerűbbnek vélhették azzal „rövidre zárni” az ügyet, hogy formálisan hitelt adva a császári követnek, kellő támogatólevelekkel felszerelve továbbengedték I. Zsigmond lengyel királyhoz.

Conti bécsújhelyi beszámolójában összességében Andrea dal Burgo szerepel a leghangsúlyosabban. Burgo követnek a magyar királyi párral való bizalmas viszonya egyértelműen kiderül a jelentésből: legyen elég itt arra a jelenetre utalni, amikor Burgo az audienciát kérő Conti jelenlétében sutyorog Mária királynéval, majd a királyné nevében közli annak válaszát követtársával (lásd a 3. forrás 7. pontját). Burgo Contit teljes sikerrel igyekezett távol tartani II. Lajostól és Máriától, ráadásul I. Ferdinánd főherceg minden jóakarata és támogatása ellenére. Hogy ez az „elszigetelés” az 1521 nyara óta, tehát több mint két és fél éve a magyar–cseh udvarban tartózkodó Burgo követ saját szándékában is állt, valamiféle szakmai féltékenység miatt, az persze könnyen elképzelhető. Az útutazóban lévő Conti egy jóval bejáratottabb és dörzsölt „vetélytárs” mellett, helyi kapcsolatok és a viszonyok ismerete nélkül eleve Burgo jóindulatára volt utalva. Ám a politikai szituáció ismeretében sokkal inkább azt valószínűsíthetjük, hogy a magyar uralkodópár, bizalmas viszonyuk révén is, Burgón keresztül igyekezett „távolságot tartani” az újabb, ismeretlen és homályos céllal érkező császári követől.

A Conti-misszió kronológiája

A könnyebb áttekinthetőségért itt sorolom fel a követ tevékenységeinek eseményeit – elsősorban az 1523. évre koncentrálna (a tételek hivatkozásai a fentebb írtakból, illetve a forrásszövegekből kereshetők vissza):

1523

július 24.	Elindul Brüsszelből
augusztus 2.	Továbbindul Kölnből
augusztus 15.	Megérkezik Augsburgba, Jakob Villingerhez
augusztus 19.	Megérkezik Innsbruckba
augusztus 20.	Előkeresik neki az 1514. évi szerződés példányait
augusztus 22.	Elindul Innsbruckból Hallon át Linzbe
augusztus 26.	Hajón megérkezik Linzbe
szeptember 1.	Audiencia I. Ferdinánd előtt, ismerteti követsége céljait
szeptember 2.	Magánkihallgatás a főhercegnél
szeptember 5.	Hajóra szállva elindul Linzből
szeptember 7.	Megérkezik Bécsbe
szeptember 13.	Közös mischallgatás és ebéd a főherceggel
szeptember 19.	Baden, bizalmas magánkihallgatás a főhercegnél

- szeptember 21. A tárgyalások folytatása
szeptember 24. A főhercegi hivatalos válasz Conti részére: maradjon a találkozó végéig
szeptember 26. Andrea dal Burgo császári követ látogatása a főhercegnél a találkozó előkészítésére (27-én távozik)
szeptember 28. Conti Bécsújhelyről ír jelentést
október 12. Magyar–osztrák találkozó Sopronban, Burgo követ elmulasztja Contit bemutatni
október 14. Audiencia II. Lajos király előtt, ismerteti követsége céljait
október 15. Az uralkodók és a kíséret átutazik Sopronból Bécsújhelyre
október 20. Bécsújhely, Conti audienciája Mária magyar királynénál
november 6. Bécs, az I. Ferdinánd által adott kiegészítő követutasítás
november 11. Hajóra szállva elindul Bécsből Pozsonyba
november 12. Megérkezik Pozsonyba
november 17. Pozsony, audienciája a magyar király előtt, lovagi torna
november 19. Tárgyalásai Szalkai László kancellárral
november 20. Magyar királyi válasz Conti részére
november 23. Elindul Pozsonyból Krakkóba
december 5. Oświęcimbe (Auschwitzba) érkezik
december 7. Megérkezik Krakkóba
december 8. Audienciát kér a lengyel királynétól, este Antonio Rincón francia követtel beszél
december 9. Audienciája a lengyel királyné előtt
december 16. Értesül a lengyel király érkezéséről (aki 23-án vonul be Krakkóba)
december 24. Tárgyalása Iohannes Dantiscusszal
december 26. Audienciája a lengyel király előtt
december 29. Krzysztof Szydłowieczki kancellár visszaérkezik Krakkóba
december 30. Conti ebédje Piotr Tomicki alkancellárral
december 31. Tárgyalása Wawrzyniec Międzyzyleski kameneci püspökkel

1524

- január 3. Lengyel királyi válasz Conti részére
január 6. Conti Krakkóból ír jelentést
január 8. Elindul Krakkóból Moszkvába
március Megérkezése Moszkvába, tárgyalásai
június 13. Moszkva, nagyfejedelmi válasz Conti részére
július 26. körül Visszaérkezése Krakkóba (az orosz követekkel együtt)
szeptember 2. Elindul visszafelé Krakkóból
október 1. Bécs, audiencia a főherceg előtt
október 13. Továbbindulnak Augsburgon, Ulmon és Mechelenen át Antwerpenbe

február 2.	Conti jelentése behajózásuk előtt Antwerpenből
április 6.	Megérkezik az orosz követekkel együtt Madridba
április 29.	Conti és az orosz követek császári audienciája Toledóban

A kiadás elvei

Mivel a közölt követjelentések jól olvasható tisztázatok és a humanista latinitás termékei, a szövegeket csak kis mértékben kellett normalizálni (egybeírás–különírás, kisbetű–nagybetű, központosítás). A szövegben a megfelelő helyeken *i*, *ii* és *vu* alakokat használok (a *j*, *y* és *w* helyett) és az *u* és *v* betűket hangértéküknek megfelelően jelölöm. Megtartottam viszont – korjelölő, illetve lejegyzői sajátosságok lévén – a *ti* helyett álló *ci* alakokat, illetve a hiperkorrekt, a *ci* helyett álló *ti-s* formákat (például *provinciae*, *iudicium*, *benefitium* stb.) is, továbbá az *ae* helyett az *e* jelölését, illetve az *g* caudatát, amely *oe* helyett is állhat (például *phœderis*). Továbbá mindenhol meghagytam az *ae* és *oe* betűs alakokat, még hiperkorrekt alakok esetében is (például *consoedens*). Conti saját kezű levélrészai azaz az 1., illetve a 4–5. jelentés mellékletei olaszos (venetói) írásjellegzetességeket mutatnak: *vighore*, *cirha*, *concluxum* stb. – ezeket következetesen is használja, ezért mint jellegzetességeket meghagytam. Mindezek az olvashatóságot és az értelmezhetőséget érdemben nem befolyásolják.

A vulgáris szóalakok, tulajdonnevek esetében betű szerinti átírást alkalmaztam, anynyi eltéréssel, hogy itt is kerültem a *j* betű használatát, az *u* és *v* betűket hangértéküknek megfelelő betűvel (*Moskovitarum* a *Mosckouitarum* helyett), az esetlegesen szereplő kétpontos *j*-t pedig pont nélküli *y*-nak írtam át. A rövidítéseket jelölés nélkül oldottam fel, függetlenül attól, hogy kihagyásos vagy elhagyásos rövidítés volt-e, például a tiszteleti címekben a *p.* (*princeps* és ragozott alakjai) vagy a *v.* (*vestra* és ragozott alakjai) stb. betűket, mivel feloldásuk egyértelmű és a szöveg olvasását jelentősen megkönnyítik. A szöveg maga gömbölyű zárójeleket használ.

A szöveg tagolására a ponton kívül kettőspontot (:), pontosvesszőt (;), felkiáltójelet (!) és gondolatjelet (–) használok. A vesszőhasználat során azt az elvet kívántam követni, hogy a szintaktikailag összetartozó elemek közé lehetőleg ne kerüljön vessző. Értelemszerűen alkalmaztam vesszőket felsorolásban (ha nincs kapcsoló kötőszó), illetve tagmondatok között (több esetben *necnon* és *-que* utótagú szavak után is, ha a szövegben logikailag új tagmondat következik). A hibák javítása során azt az alapelvet követtem, hogy a közölt forrásszövegekben lehetőleg csak javított (helyes) alakok szerepeljenek. A szöveg esetleges hiányainak jelölése: [] – az íróanyag hiánya miatt hiányzó vagy nem olvasható, de más forrásból pótolható vagy a szövegösszefüggésből rekonstruálható elem; < > – a szövegből kimaradt, de az értelmezéshez pótlendő elem.

A paleográfiai és filológiai jegyzetek közléstechnikai okokból a tartalmi jegyzetekkel egyesesen, az adott oldal alján lábjegyzetként szerepelnek. A forrás közlésénél az oldalváltásokat nem jelölöm, mert a szövegek egybefüggősége miatt ennek nincs jelentősége. A terjedelmes és sokféle témát érintő jelentések részeit azonban a bekezdéseken túl tár-

gyi-tartalmi egységekre is tagolva beszámoltam, e számok a fejreresztában szerepelő címszavakra utalnak. A tartalmi jegyzetekben említett személyeknél csak a legelső alkalommal adok részletesebb magyarázatot, illetve szakirodalmi vagy forráshivatkozást.

A 4–5. forrás esetében a főhercegi példány szövege a rövidebb, ugyanakkor a saját kezű melléklet szövege a császárnak küldött példányhoz képest tartalmazza a követnek az audiencián elhangzott beszédét is (16. pont). Mivel a két jelentés szövege legnagyobb részt azonos, nem volt értelme külön leközölni a két változatot. A főhercegi példány 1–15. és 17–23. pontjának variánsait így a szövegben / jellel és dőlt szedéssel elválasztva közlöm, míg a saját kezű levélrésznek a csak főhercegi példányban fennmaradt szakaszát (16. pont) álló betűvel.

Források

1. Bécsújhely, 1523. szeptember 28.

Antonio de' Conti császári követ jelentése V. Károly császárhoz

1. Útja Brüsszelből Kölnbe és itteni tárgyalása a dán király egyik tanácsosával és 2. a német lovagrendi (porosz) nagymesterrel. 3. Augsburgban Jakob Villingertől azt a felvilágosítást kapja, hogy az 1514. évi Habsburg–orosz szerződésnek Innsbruckban kell lennie. 4. Innsbruckban Zyprian Sernteiner tiroli kancellár és Wilhelm Putsch titkár a császári–moszkvai szerződés eredeti példányait előkeresik; a német példányról másolatot kap, a „rutén” példányt nem viheti magával. 5. Útja Linzbe, ahol várakozik a környéken vadászó I. Ferdinánd főhercegre. 6. A főhercegi audiencián beszámol követsége céljairól és eddigi munkájáról. A szerződés német szövegéről latin fordítást kap. Ferdinánd kérésére feladatait írásban is összefoglalja. 7. Magánkihallgatása a főhercegnél. 8. Utazása az udvartartástól külön. 9. Megérkezése Bécsbe, közös misehallgatás és ebéd a főherceggel. 10. Bizalmas tárgyalásai a főherceggel Badenben (kifejtve a saját kezű levélrészben, lásd: 16–19.). 11. Kiegészítő támogatást kér a hosszabbra nyúló missziója teljesítéséhez. 12. A velenceiek által elkobozott javak visszaszolgáltatásának kérdése. 13. Hírek Magyarországról, török támadások Horvátországban és Dalmáciában. 14. Hírek Itáliából: VI. Adorján pápa halála, a franciák támadása. 15. Andrea dal Burgo Magyarországra delegált császári követ látogatása a főhercegnél a találkozó előkészítése miatt. – Saját kezű levélrész, a bizalmas tárgyalások a főherceggel Badenben: 16. Az 1514. évi Habsburg–orosz szerződés megújításának kérdése. 17. Conti ellenérvei, miért kellene a lengyel követek bevárása nélkül, a konferenciát mellőzve elindulnia. 18. A főhercegi válasz előterjesztéseire: mégis maradjon a tanácskozáson. 19. I. Ferdinánd álláspontja a velenceiek által kismimizettek helyzetének rendezésére.

[*Külzeten címzés:*] Sacratissime çęsaręe catholicę maieitati
Sacratissime ac invictissime çęsar, semper auguste, domine mi clementissime etc.!

[1] Post humilimam meam commendationem. Omnia, qua me decet reverentia et submissione sacre çesaree catholice maiestati vestre notum facio: ex oppido Bruxellis⁴⁸ sub die vigesima tertia mensis Iulii [1523. VII. 23.] scripsisse satis habunde post meum a maiestate vestra çesarea recessum, quid mihi evenerit, nec non responsione habita a serenissima domina Margareta, çesaree catholice vestre maiestatis amita⁴⁹ et qualiter cum bona gratia et licentia serenitatis sue me die vigesima quarta [1523. VII. 24.] itineri accingere debebam, et sicuti declaravi, iter meum sequens deveni ad oppidum Mastrich,⁵⁰ ubi ob metum latronum fui coactus cum non parva mea impensa conducere aliquos milites usque ad Coloniam,⁵¹ ubi serenissimus rex Datię⁵² cum magno magistro Prusię,⁵³ cum marchione Ioachino, electore de Brandinburg,⁵⁴ cum ducibus Henrico et Gulielmo⁵⁵ ac ipsorum fratre, episcopo Midiensi de Pransuich,⁵⁶ cum duce Alberto de Mechibulgh⁵⁷ ac aliis comitibus habebat conventum, in quo (ut percepi) tractabatur, quo pa<c>to, quibus viribus et quo favore posset regia sua maiestas recuperare regnum. Que intelligens me illuc applicuisse ex Hyspania venientem ac oratorem çesaree catholice vestre maiestatis illamet hora, cupida maiestas sua regia habere novum de vestra çesarea catholica maiestate ad me quendam ex suo consilio misit. Qui post regias salutationes me interrogatum habuit de fęlici çesaree vestre maiestatis statu et de novitatibus occurrentibus. Cui in omnibus satisfeci dixique, si non esset regie sue maiestati impedimentum, me non esse pretermisurum debitum meum, sed die sequenti quam libentissime maiestati sue regie facturum reverentiam. Qui replicavit omne illud se regie sue maiestati relaturum, que cum illis principibus et magnis dominis erat occupatissima, et quod alia die erat mihi daturum responsum. Et veniens dixit regiam maiestatem suam quam plurimas mihi agere gratias et de novis et de optimo meo animo erga maiestatem suam, que ut me gravatum non haberet ex itinere longo fessum, et precipue a me habitas novitatibus, quas intelligere cupiebat, et quia etiam habebat maximas occupationes sua regia maiestas, que erant sibi maximi momenti, quod istis predictis de causis non erat opere pretium, ut aliter regiam suam maiestatem visitarem. Dixi ego mihi esse gravissimum pretermittere meum debitum, sed quod rursus non eram ausus maiestatis sue mandatum infringere, cui eram semper respectu çesaree catholice vestre maiestatis humilimus servitor futurus.

⁴⁸ Brüsszel, Németalföld (ma Belgium).

⁴⁹ Habsburg (Ausztriai vagy Burgundiai) Margit, V. Károly nagynénje, németalföldi régens (1507–1530). *Habsburg lexikon*, 1990, 262–264. (A szócikk szerzője Wim Blockmans.)

⁵⁰ Maastricht, Németalföld (ma Hollandia).

⁵¹ Köln, Német-római Birodalom (ma Németország).

⁵² II. Keresztély dán király (1513–1523), 1523 januárja óta száműzetésben. WILBERG, 1906, 209.

⁵³ Albert brandenburgi őrgróf, a Német Lovagrend nagymestere (1510–1525), porosz herceg (1525–1568). WILBERG, 1906, 168., 315.

⁵⁴ I. Joachim brandenburgi őrgróf és választófejedelem (1499–1535). WILBERG, 1906, 172.

⁵⁵ II. (IX., Ifabb) Henrik (1489–1568), braunschweig-wolfenbütteli herceg (1514–1568) és testvére, Vilmos (1514 előtt–1557). WILBERG, 1906, 195.

⁵⁶ Ferenc (1492–1529), braunschweig-wolfenbütteli herceg, mindeni püspök (1508–1529), ez előbbiek testvére. WILBERG, 1906, 265., HC III. 245.

⁵⁷ VI. (Szép) Albert (1486–1547) mecklenburgi herceg (1503–1547). WILBERG, 1906, 204.

[2] Quo regio habito responso nolui pretermittere occasionem insperatam cum reverendissimo et illustrissimo magno magistro Prussiae, misique secretarium meum⁵⁸ ad reverendissimam dominationem suam sibi significans me habere litteras et commissione cesaree catholice maiestatis vestre ad illustrissimam suam dominationem, quam sibi, quando esset opportunitatis, libenter exponerem. Reverendissima namque dominatio sua ipso secretario audito misit ad me duos ex suis familiaribus, cum quibus me ad illustrissimam suam dominationem transferrem. Cui presentatis credentialibus litteris post cesaream catholicam maiestatem vestram gratiam iuxta commissionem iniunctam exposui, que vestre cesaree maiestati prius exhibitis debitis gratiis mihi dixit se velle bene omnia considerare et in sequenti die dare responsum. Qua die pro me misit et voluit me habere in cena (que fuit lautissima) et cena facta me instanter rogatum habuit, ut quando ad Moskoviam devenirem, velle nomine cesaree catholice vestre maiestatis efficaciter ordinem suum ipsumque commendatos facere illi serenissimo principi ac magno Moskorum duci.⁵⁹

Quo vero ad differentiam, quam habebat cum serenissimo Poloniae rege,⁶⁰ impresentiarum amico suo charissimo, dixit, quod intuitu cesaree catholice maiestatis vestre (cui semper inservire cupiebat) volebat se ita facilem et promptum in ipsa componenda exhibere, ut maiestas vestra cesarea cognosceret, ab eo non defuisse, quin sequeretur.

Ulterius dixit, quod pro satisfactioe vestre cesaree maiestatis catholice proque bono reipublice Christiane volebat me animadvertere, quod alias ex commissione divi cesaris Maximiliani preclarissime memorie⁶¹ ipse miserat oratorem suum ad prenomatum serenissimum Moskovie principem, qui orator ipsum induceret ad dandam certam quantitatem pecuniarum pro expeditione contra Turchas suscipienda.⁶² Qui princeps annuerat et contentebat illam summam dare. Ex quo sibi ad propositum videbatur, ut ego secum etiam talia tractarem. Interrogatus a me de summa dixit se pro certo non esse memorem. Ceterum me cum omni instantia rogavit, ut meis litteris vellem ipsum cesaree catholice maiestati vestre reverenter et humillime commendatum facere.

[3] Qua habita responsione die secunda Augusti [1523. VIII. 2.] recedens ex Colonia accelerato, quantum decuit, passu die quinta decima [1523. VIII. 15.] fui in

⁵⁸ Antonio de' Conti titkárának nevét egyelőre nem ismerjük.

⁵⁹ III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem (1505–1533). WILBERG, 1906, 230. (IV. Vaszilij néven).

⁶⁰ I. (Öreg) Zsigmond lengyel király és litván nagyfejedelem (1506–1548). WILBERG, 1906, 229. A lengyel–lovagrendi háborút 1521-ben a torunói fegyverszünet zárta le, amely négy évre szólt és ez alatt kellett volna kijelölt döntőbírák (egyikük V. Károly császár) segítségével a vitás kérdéseket rendezni: ZOMBORI, 2004, 250.

⁶¹ I. Miksa császár (1493–1519). WILBERG, 1906, 17.

⁶² Valószínűleg Dietrich von Schönberg (1484–1525) nagymesteri tanácsos és követ első missziójáról van szó a moszkvai nagyfejedelemhez (1517), aki azonban ekkor a lengyel király elleni háborúhoz kért segítséget. SACH, 2002, 239–240., 260–293.

Augusta,⁶³ ubi iuxta commissionem meam conveni dominum Iacobum Phylinger,⁶⁴ cui presentatis cęsaree catholice maiestatis vestre litteris illud, quod innodatus habebam, exposui. Qui cum omni submissione acceptis litteris lectisque atque me audito respondit ipsum non habere nec autentichum nec copiam illius phęderis initi inter sacratissimum cęsaream maiestatem Maximilianum divę memorię et serenissimum principem Moskovitarum, quamvis fuisset presens, quando talia tractabantur et quod iudicabat me talia reperturum in Hysprugh.⁶⁵ Et quod dominus Serenthayner,⁶⁶ dominus Nicolaus Cygler⁶⁷ ac Gabriel Fuch⁶⁸ poterant mihi dare meliorem informationem, quia per manus ipsorum secretariorum talia transfigebant meque instantissime rogatum habuit, ut bonę gratię cęsaree catholice maiestatis vestre cum omni submissione ipsum commendatum facerem.

[4] Et procedens ad iter die decima nona [1523. VIII. 18.] fui in Hysprugh, in quamet die serenissimus princeps versus Lincium⁶⁹ recesserat. Et exhibitis litteris cęsaree catholice maiestatis vestre domino Cypriano Serenthayner expositoque mandato reverenter ac humiliter mihi dixit se daturum operam, ut tale phędus inveniretur. Et alia die [1523. VIII. 19.] per secretarium Puz⁷⁰ ad meum hospitium mihi duo mandata in pergameno misit, unum in Germana et alterum in Ruthena lingua scriptum, cum sigillis aureis, in quibus conditiones pręderis continebantur.⁷¹ Quorum exemplum dixi, ut mihi daretur. Et quia nemo ibi inventus fuit, qui ydioma Ruthenorum sciret, mihi tantum copiam mandati Germani data fuit et cum peterem illud mandatum Ruthenum autentichum usque ad curia serenissimi principis, ubi aliquis inveniretur, qui ipsum translateret, mihi dixit habuisse in commissione a serenissimo principe nullas scripturas extra cancellaria dare sine expresso sue serenitatis mandato, ex quo non erat

⁶³ Augsburg, birodalmi város (ma Németország).

⁶⁴ Jakob Villinger, volt kincstartó (Generalschatzmeister) I. Miksa szolgálatában. WIESFLECKER, 1986, 258–261., NOFLATSCHER, 1999, 82–86., 92., 115.

⁶⁵ Innsbruck, a Tiroli Grófság székvárosa (ma Ausztria), egyúttal a felső-ausztriai (tiroli és elő-ausztriai) Habsburg-tartományok, sőt 1490–1565 között gyakorlatilag az összes örökös tartomány igazgatási központja.

⁶⁶ Zyprian von Sernthein († 1524) I. Miksa birodalmi és tiroli kancellárja. WIESFLECKER, 1986, 237–240., NOFLATSCHER, 1999, 82–86.

⁶⁷ Niklas Ziegler, I. Miksa császár első titkára (oberster Sekretär) és a Birodalmi Kancellária tanácsosa. WIESFLECKER, 1986, 254–256., NOFLATSCHER, 1999, 82–86., 103.

⁶⁸ Gabriel Vogt, I. Miksa császár kancelláriai írnoke (1502), majd titkára 1519-ig, illetve végrendeletének egyik végrehajtója. MOLTKE, 1970, 30., WIESFLECKER, 1981, 426; 1986, 292.

⁶⁹ Linz, Osztrák Főhercegség (ma Ausztria).

⁷⁰ Wilhelm Putsch titkár, az 1520–1540-es évek között az innsbrucki és a bécsi levéltár rendezője. Vö. WIESFLECKER, 1986, 298–299., HOCHEDLINGER, 2013, 29.

⁷¹ A mai napig az ÖStA HHStA Allgemeine Urkundenreihei sorozatban őrzött szerződésnek valóban van egy német (I. Miksa nevében kelt, 1514. aug. 4-i) és egy orosz nyelvű (III. Vaszilij nevében kelt, csak évi kelettel rendelkező, aranybullával megerősített) példánya, az orosz példánynak pedig egy latin fordítása, továbbá egy ugyanazon napra, 1514. aug. 4-re keltezett, I. Miksa nevében kelt, átdolgozott szövegű példánya. Kiad. FRIEDLER, 1863, 244–256. Az orosz példány átírása és német fordítása G. Stökl által: *1100 Jahre*, 53–56., fényképe uo. Tafel 34. – A szerződés egy ideig Gabriel Salamanca kincstartónál volt, aki azt 1524. okt. 30-án juttatta vissza az udvari kamarának: RILL, 2003, 189., 191., 394. j.

ausus illud mihi exhibere. Quam ob rem ab ipso peti, ut saltem circa hoc per postas serenitatem suam cercioratam redderet, ut talis res postmodum non esset causa meę tardationis. Qui sic se facturum promisit meque ennixe rogavit, ut scribens ad cęsaream catholicam maiestatem vestram ipsum humillime ac devotissime cęsaree catholice maiestati vestre commendarem.

[5] Et sic die vigesima secunda [1523. VIII. 22.] habito Germano exemplo solvi pedem ex Hysprugh et eadem die in oppido Hall⁷² consoedens navem die vigesima sexta [1523. VIII. 26.] intravi Lincium, qua die serenissimus princeps⁷³ ante meum introitum equitaverat venatum. Et cum intellexissem a magnifico domino thesaurario⁷⁴ (qui ibi una cum serenissima principe⁷⁵ remanserat) serenitatem suam in quadriduo non reversuram, per meum secretarium serenitati sue dedi litteras, in quibus serenitatem suam notam faciebam me illuc applicuisse cum litteris et commissione cęsaree catholice maiestatis vestre ad suam serenitatem, quam intelligebam pro sui recreationem ivisse per quattuor dies venatum, humiliter sue serenitati supplicando, ut mihi significaret, utrum ipsam accedere aut illuc morari debere. Quę mihi respondere fecit gratissimum serenitati sue fuisse adventum meum, et quoniam serenitas sua iudicabat me ex itinere longo fessum sciebatque me longius iturum, quod ista de causa erat mentis, ut serenitatem suam ibi expectarem.

[6] Que ultima Augusti [1523. VIII. 31.] reversa me prima instantis [1523. IX. 1.] per dominum Ludovicum Touard enim Hyspanum vocatum⁷⁶ habuit gratiosissimeque serenitas sua me suscepit. Cui datis credentialibus litteris post salutationes particulariter et per ordinem exposui mihi iniuncta dedique serenitati sue instructionem, quam habeo ad serenissimum principem Moskorum, nec non et exemplum capitulationes phederum, quod habui in Hysprugh dixique serenitati sue, ut maturius deliberare posset, quod scriberet dominus Serenthayner, ut quanto citius ad manus serenitatis sue transmitteret illud mandatum Ruthenica lingua scriptum. Quod illuc usque missum non habebat, cuius mandati Germani copia in Latino translatum per dominum Iacobum Spregh secretarium⁷⁷ cęsaree catholice maiestati vestre his annexam mitto⁷⁸ et (ut dicunt) simile continetur in mandato Rutheno.

⁷² Hall in Tirol, Tirolí Grófság (ma Ausztria).

⁷³ I. Ferdinánd osztrák főherceg (1521–1564), későbbi magyar és cseh király (1526–1564), utóbb német-római császár (1558–1564).

⁷⁴ Gabriel Salamanca (1489–1539), I. Ferdinánd főkincstartója (Generalschatzmeister) 1522–1525, Ortenburg grófja. RILL 2002, 105–238., 393–421.

⁷⁵ Jagelló Anna főhercegné (1503–1547), I. Ferdinánd felesége.

⁷⁶ Luis de Tovar (1503 körül–1553) pohárnokmester (Oberstmundschenk, 1522–1525), étektfogó/asztalnokmester (Oberster Fürschneider, 1525–1530), főhercegi követ Spanyolországba és VIII. Henrik angol királyhoz (1524–1526). RILL, 1993, 130–131., 239., 250., LAFERL, 1997, 275–276.

⁷⁷ Jakob Spiegel (1483–1547 körül), I. Miksa császár titkára (1508–1513), tanácsosa (1513–1519), bécsi egyetemi tanár (1513), utóbb V. Károly császár titkára és tanácsosa (1520–1522), majd I. Ferdinánd főherceg titkára (1522–1526), kánonjogász. BURMEISTER, 2013, 936–938.

⁷⁸ AGS, Consejo de Estado, Alemania, legajo 635, fol. 4. Gmünd, 1514. aug. 3.(!) I. Miksa császár szövetséglevele III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelemmel I. Zsigmond lengyel király ellenében; latin tisztázat, másolat, a margón a szöveg mellett tartalmi summával.

Dedique serenitati sue mandatum pro confirmatione phęderis tractanda cum serenissimo rege Polonię. Et etiam dedi illas litteras ad compromissarios serenitati sue pro differentia vertente inter serenissimum Polonię regem et magnum magistrum Prussię. Et ad maiorem intelligentiam sue serenitatis dixi ea, quę inter me et ipsum magnum magistrum Prussię fuerunt Colonię. Serenitas namque sua me benigne audito particulariter me interrogatum habuit de bono et felici statu cęsaręe catholice maiestatis vestre, deinde dixit velle omnia bene et diligenter considerare, et quod postmodum daret mihi responsum. Et post spatium unius horę serenitas sua misit ad me secretarium suum, dominum Petrum Iulianum,⁷⁹ qui nomine serenitatis sue me rogavit, ut per me exposita vellem breviter et particulariter in scriptis dare, cum fuerint multa in multis divisa capitibus, quod sum satisfactio serenitatis sue illico exequutus fui.

[7] Altera autem die [1523. IX. 2.] misi ad serenissimam principem fecique sue serenitati dicere me habere litteras et commissionem vestre cęsaręe catholice maiestatis ad serenitatem suam, quam, quancumque per serenitatem suam mihi esset data facultas, serenitati sue exponerem. Quę post prandium per me dominos Ioannem Hungenam⁸⁰ et Ioannem Pocham,⁸¹ nobiles Germanos misit. Et accedens ad presentiam sue serenitatis dedi litteras credentiales dixique salutationes et vestre cęsaręe catholice maiestatis serenitati sue desiderium exposui. Que aliquantulum erubefacta per suum magistrum domus⁸² egit gratias plurimas cęsaręe catholice maiestati vestre et de salutatione et de optimo animo et mente vestre maiestatis erga serenitatem suam dixitque se Deum optimum maximum rogaturam, ut desiderium cęsaręe catholice maiestatis vestre brevi adimpleretur, quod erat et serenissimi principis et serenitatis sue iniunxitque, quod quando vestre cęsaręe catholice maiestati scriberem, non premitterem et salutationes et commendationes suas. Cui dixi, quod in Deo, a quo cuncta bona proceditur, sperandum omnino erat, qui brevi daret, ut tale commune desiderium adimpleretur, et quod mihi a sua serenitate iniunctum, exequuturus eram. A qua accepta licentia magister domus me ad illas nobiles ancillas sue serenitatis conduxit, quas de una in una fui coactus more Germano amplecti, quod mihi laboriosissimum et dulce fuit: eo magis deveniens ad ultimam ipsarum, quę inter alias erat pulcherrima.

⁷⁹ Pietro Giuliani (Petrus Iulianus) főhercegi titkár (1522–1525), egyúttal Salamanca bizalmasa. RILL, 1984.

⁸⁰ Johann von Ungnad, I. Ferdinánd étekfogója, majd főlovászmestere. RILL, 2003, 55.

⁸¹ Valószínűleg Hans (Johann, VIII.) von Puchheim zu Göllersdorf, I. Miksa idejében az Osztrák Főhercegség Ennsen inneni kormányzékének marsallja, esetleg Hans (Johann, IX.) von Puchheim zu Horn († 1545). (1512-ben a Puchheim család megosztozott a birtokain, és VIII. Hans lett a göllersdorfi ág ősatya, IX. Hans pedig a horni ágé.) Lásd WISSGRILL, 1890, 160–162., 166–167., 208–209.

⁸² Jörg (Georg, IV.) von Puchheim zu Raabs und Krumbach († 1531), Anna főhercegné főudvarmestere (Obersthofmeister, 1522–1524), egyúttal főhercegi étekfogómester (Erbtruchsess), majd az Osztrák Főhercegség Ennsen inneni kormányzékének marsallja (Landmarschall, 1524–), utóbb helytartója haláláig. MNL OL DL 89162. (1522. máj. 20.) „Nos Georgius Pwkheimer supremus dapifer Austrie ac serenissime principisse, ducisse Austrie magister curie”. Lásd WISSGRILL, 1890, 193–195., 211., NOFLATSCHER, 1999, 109., 275., 406.

[8] Et domum reversus venit ad me nomine serenissimi principis dominus Don Petrus de Corduba, magnus scutifer serenitatis sue,⁸³ qui mihi dixit serenitatem suam usque ad Novam Civitatem⁸⁴ me expedire non posse. Causa namque erat, quia serenitas sua ibi habebat aliquos ex suis consiliariis, qui istius negotii informatissimi erant, unde non egre ferrem, si expeditio tardabatur, quia mens sue serenitatis erat me bene instructum et informatum dimittere, et quod in arbitrio meo erat procedere suam serenitatem, quę infra quadriduum erat recessura vel cum serenitate sua ire vel post. Cui dixi mihi talem moram non esse gravem, qui habebam in commissionibus meis (ut serenitati sue exposueram), illud exequi, quod per suam serenitatem mihi iniunctum esset, pro minori molestia et impedimento, cuius procederem.

[9] Et sic quinta presentis [1523. IX. 5.] conscendi navem meam et septima [1523. IX. 7.] fui in Viennam, ubi serenitatem suam expectavi, quę duodecima [1523. IX. 12.] intravit. Et cum serenitas sua tertia decima [1523. IX. 1.] iret ad maiorem ecclesiam,⁸⁵ serenitatem suam associavi. Quę serenissimam principem ad manum dexteram, me autem ad sinistram semper habere voluit et finito officio voluit serenitas sua, ut secum pranderem. In quo prandio manu sua propria mihi serviebat et tanta humanitate fuit mecum usa sua serenitas, quod nihil supra. Et facto prandio diversis habitis sermonibus sua serenitas (me petente licentia), ut serenitati sue non essem molestus, dixit, quod non esset mihi grave expectare usque ad Novam Civitatem, quia illic bene me et cito serenitas sua expediri volebat. Et sciet cęsarea vestra catholica maiestas, quod rari fuerunt illi dies, quod sua serenitas mihi non mitteret ac mittat et cervos integros et similiter sues silvestres obtulitque mihi sue serenitatis dispensator omnia ad victum necessaria, quę semper erat in cellario serenitatis sue, quamvis per me in aliquo non fuerit molestatus. Hęc omittere nolui, ut cęsarea catholica vestra maiestas consideret amorem, observantiam ac reverentiam, quam serenitas sua erga cęsaream catholicam maiestatem vestram habet. Et ut ad propositum revertar, serenitas sua ex Vienna quinta decima [1523. IX. 15.] recessit et ivit ad balnea, que sunt ad medietatem itineris Viennę et Novę Civitatis,⁸⁶ ubi stetit usque ad aliam diem. Et illa dies, quę fuit decima sexta [1523. IX. 16.], istuc applicuit, et quottidie per secretarium meum sollicitatus magnificus dominus thesaurarius, cui omnium rerum summa est.

[10] Serenitas sua habuit me vocatum per dominum Burrum camerarium⁸⁷ die decima nona [1523. IX. 19.]. Et me remotis arbitris a parte solo vocato dixit, quod in me serenitas sua confisa nonnulla alicuius importantię et momenti communicare mecum volebat, quę nemini propalare deberem. Ego namque serenitati sue dixi, quod mihi non erat opus admonitionem, quia servitus et fides mea erga vestram cęsaream

⁸³ Pedro de Córdoba, Cabra grófa, I. Ferdinánd főlovászmestere, római követe (1522–1523). RILL, 1993, 125–129., 241–242.

⁸⁴ Bécsújhely, Osztrák Főhercegség, város a történelmi magyar határ szélén (Wiener Neustadt, Ausztria).

⁸⁵ Minden valószínűség szerint a bécsi Stephansdomról van szó.

⁸⁶ Baden, Osztrák Főhercegség, város Bécstől délre (ma Baden bei Wien, Ausztria).

⁸⁷ Talán Jakob von Dürr († 1548), 1526 után I. Ferdinánd ausztriai csapatainak egyik kapitánya, 1532-től Fraknó birtokosa. WISSGRILL, 1795, 273.

catholicam maiestatem serenissimamque domum Austrię erat, fuit et erit semper integra, non vulgaria et auro incorruptibilis: ex quo serenitas sua poterat mecum confidenter omnia dicere. Tunc sua serenitas respondit, si istud de vobis non me pollicere, nihil vobis dixissem nec dicerem, exposuitque mihi aliqua sicuti ęsarea vestra maiestas ex introcluso exemplo videre poterit manu me propria scripto.⁸⁸

[11] Et quoniam adhuc etiam apud serenitatem suam ad minus per alium mensem cum dimidio mansurus sum, et rursus, sacratissime ac invictissime ęsar, principio istius mensis futuri erit sextus, quod a maiestate vestra clementissima expeditus recessi, nec perfeci medietatem mei itineris, cumque provisio pecuniarum mihi facta fuerit tamen per unum annum, facto iudicio me in tali tempore posse reverti, quod cum sit impossibile, uti ęsarea catholica maiestas considerare potest, igitur maiestati vestre reverenter supplico, ut indigentia pecuniarum (cum nota ęsaree vestre maiestatis) ad illas partes remanere non sim coactus, velit seriose et illico committere, ut mihi ad minus per alium medium annum fiat provisio; quę dirigatur ad manus magnifici domini Gabrielis Salamanceę, sue serenitatis thesaurarii, qui iuxta ordinem inter nos datum illas mihi transmittet. Et notum equidem ęsaree catholice vestre maiestati facio, quod advertens dignitati tanti principis (ubi necessarium est) non parco pecuniis, volens potius subire arbitrio et clementia maiestatis vestre ęsaree, quam pati honorem ipsius, quoad me attinet et in quantum vires meę extendunt, aliquialiter maculetur.

[12] Insuper, invictissimę ęsar, cum in pace sequuta cum dominio Venetorum (pessima nostrorum extorrum sorte) non fuerit nobis facta restitutio bonorum.⁸⁹ Cumque ipsi extorres Tridenti⁹⁰ commorantes ad me istuc usque misissent consobrinum meum Paulum Comitem,⁹¹ qui me nomine ipsorum instanter rogatum haberet, ut ęsaree catholice maiestati vestre ipsorum meque nomine cum omni debita reverentia supplicare vellem, ut postquam talis pax sic fuit conclusa, quod saltem ęsarea vestra maiestas sua clementia esset contenta, quod unus ipsorum extorrum cum auctoritate vestre maiestatis ęsaree apud oratorem eiusdem vestre maiestatis Venetiis commorantem vadat, cum quo apud eundem dominium possit comparere et saltem petere exequutionem illorum capitulorum ipsis spectantium et iura ipsorum dicere. Qua vero petitionem considerans omni iustitia et favore dignam, quam me decet submissione vestre ęsaree catholice maiestati humillime supplico, ut tali honeste supplicationi nostrę sua solita gratia et clementia annuere dignetur; ipsi oratori domino Alphonso Sanz⁹² committendo, quod tali per maiestatem vestram ad tale pium opus exequendum missuro exhibeat et prestat, nomine vestre ęsaree maiestatis omnem favorem cum commissione, quod si aliquis modus esset ab eodem extorre sibi datus pro bonorum

⁸⁸ Lásd a következő, saját kezűleg írt levélrész (16–19. pont).

⁸⁹ Az 1523. júl. 29-én megkötött velencei békeszerződésről van szó, lásd RILL, 1993, 28., 35. Kivonatosan közli *Letters and Papers* III, nr. 3207., I. szakasz, e szerint valóban szerepel benne a császári párton lévők javainak visszaszolgáltatása.

⁹⁰ Trient, Német-római Birodalom (ma Trento, Olaszország).

⁹¹ Paolo de' Conti (Lodovico fia), Antonio unokatestvére († 1569). SALICI, 1605, 189–191., 210.

⁹² Alfonso Sánchez, V. Károly császár velencei követe (1521–1528). OCHOA BRUN, 2002, 270., 2003, 112.

nostrorum restitutionem, quod illum ipsi dominio Venetorum proponat et pro viribus suis tractet, ut exequatur. Et quoniam domino Antonio Bagaroto⁹³ prenominati extorres scripserunt, ut talem causam penes cęsaream catholicam vestram maiestatem sollicitaret, eidem maiestati vestre humiliter supplico, ut sibi solita sua gratia favere dignetur.

[13] Hic ex Ungaria habentur nova, quod Turche habuerunt maximum conflictum istis preteritis diebus,⁹⁴ in quo mortui fuerunt ex ipsis, qui dicuntur octo, qui decem milia,⁹⁵ inter quos erant due mulieres, quę nunquam (ut fertur) viros cognoverunt, quarum una habebat conductam centum, altera vero quinquaginta equitum, et quam strenue preliantes, cum illis ceciderunt, incedebant indute masculino habitu. Et propter ipsarum excellentiam Turchus magno amore ipsas prosequabatur, quas credo fuisse ex stirpe amazonum. Postmodum venit novum, quod Turche remanserant, invaserunt Dalmatiam et Sclavoniam et multum dampnum fecerunt, dicitur etiam, quod Turchus pro futuro anno parat se ad faciendum mirabilia (quod Deus advertat). Et prestat cęsaree vestre catholice maiestati (ut spero) tale auxilium et favorem contra regem Gallorum,⁹⁶ ut coactus, et ad nihilum deductus a cęsarea catholica maiestate vestra impetret veniam et misericordiam, ut cęsarea vestra maiestas iuxta suam optimam dispositionem et mentem possit non tantum Christianam rempublicam deffendere perditaque ipsius recuperare, sed Asiam invadendo ipsum Turchum subiugare sanctamque Hyerusalem⁹⁷ a manibus ipsius redimere, cum perpetuo ac immortalis cęsaree catholice maiestatis vestre nomine, quam Deus ipse optimus maximus incolumem et fęlicem pro tali sancto opere exequendo ad longeva secula conservare dignetur.

[14] Venit etiam novum serenissimo principi die vigesima quinta [1523. IX. 25.], vere et serenitati sue et omnibus grave: pontificem die decima quarta [1523. IX. 14.] a vivis deces<s>isse, cui Deus det suam sanctam pacem.⁹⁸ Et insimul Gallos intrasse Italiam cum viginti millibus peditum et duobus millibus equitum gravis armature ipsosque pransisse Ticinum,⁹⁹ quia dux Mediolani¹⁰⁰ non iudicans ipsorum adventum parvam fecerat provisionem, sed spero, quod brevi tempore (ideo habentes tempus) revertentur ad Galliam, saltim cum maximo suo dampno et dedecore.

⁹³ Antonio Bagarotti (Bagaroto, 1477–1555), padovai származású jogász, I. Miksa udvari embere és katonája az itáliai hadszíntéren (1509–1518), 1509-ben a velenceiek az ő javait is konfiskálták. II. Federico mantuai őrgróf állandó követe V. Károly császárnál (1521–1531). Ezekben az években nagy erővel szorgalmazta az elkobzott javak visszaszolgáltatását. RAPONI, 1963.

⁹⁴ Conti valószínűleg az 1523. aug. 6–7. között zajló szávaszentdemeter–nagyolaszi csatákra és törökellenes győzelemre gondol. Vö. KUBINYI, 2007, 144–150.

⁹⁵ A szó vége egyidejűleg javítva. – A török veszteség nagyságrendileg megfelel a velencei követjelentésekben közölt adatnak, lásd KUBINYI, 2007, 149.

⁹⁶ I. Ferenc francia király (1515–1547). WILBERG, 1906, 214.

⁹⁷ Jeruzsálem, Oszmán Birodalom (ma Izrael és Palesztin Autonom Terület).

⁹⁸ VI. Adorján pápa (1522–1523), V. Károly korábbi nevelője és spanyolországi kormányzója. MONDIN, 2001, 411.

⁹⁹ Pavia (ókori nevén Ticinum), város Lombardiában, Milánótól délre (ma Olaszország).

¹⁰⁰ II. Francesco Sforza milánói herceg (1521–1524, 1525–1535). WILBERG, 1906, 221.

[15] Die vigesima sexta [1523. IX. 26.] dominus Andreas de Burgo¹⁰¹ venit ad serenissimum principem pro multis negotiis, et precipue pro habenda conclusione de loco et tempore istius conventus. Cui dedi litteras cęsaree catholice vestre maiestatis dixique ipsius mentem ac serenissimi principis determinationem. Ipse lectis litteris respondit, quod erat exequuturus, quantum per cęsaream vestram maiestatem sibi iniunctum erat, remittens se prenominato conventu, quem futurum dixit nona futuri mensis [1523. X. 9.], hic prope, sed in quo loco, adhuc non erat conclusum, et heri [1523. IX. 27.] reces<s>it versus serenissimum regem Ungarie,¹⁰² qui se reperiebatur in oppido Tetim.¹⁰³ Et me pedibus sacratissime cęsaree cahtolice vestre maiestatis devotissime ac humillime semper commendo. Datum in Nova Civitate, die XXVIII° Septembris MDXXIII.

Eiusdem vestre sacratissime cęsaree catholice maiestatis
devotissimus et humillimus servus
Antonius Comes¹⁰⁴

[*A levél saját kezű melléklete:*]

[16] Die XVIII [1523. IX. 19.] a serenissimo principe vocatus post factam mihi admonicionem silencii, ut in litteris dictum est, serenitas sua dixit, quod brevi erat conventum cum serenissimo rege Ungarie ac serenissimo rege Polonie vel oratoribus eius, quam ob rem sua serenitas dubia de ipsius Polonię regis mente ac animo erga reverendissimum domum Austrię erat mentis, quod istuc usque ad illud tempus expectarem. Quia iuxta ipsius regis dispositionem sic serenitas sua cirha¹⁰⁵ legacionem meam ad serenissimum principem ac magnum Moschorum ducem erat deliberativa, dixitque ulterius serenitas sua habuisse a suis consiliariis sacratissimum cęsarem Maximilianum divę memorię libenter infregisse tale phędus initum cum serenissimo principe Moskovię post factam confederationem cum rege Polonię. Et quod mihi cirha hoc videbatur, responderem.

Ex quo, qua decebat reverencia, serenitati sue dixi illius serenissimi principis ac magni ducis amicitiam fuisse maximi momenti et boni serenissime domui Austrię (sicuti notorium erat) et in futurum etiam esse posse, cum voluntates hominum et precipue principum regnandi causa in dies mutantur. Et quod amicitia illa vel phędus per divum cęsarem Maximilianum preclarissime memorię, avum cęsaree catholice maiestatis vestre serenitatisque sue cum eodem serenissimo principe Moskovie fuit initum pro se, pro nepotibus ac successoribus fuisset, unde defuncta cęsarea sua maiestate pie memorię ille serenissimus princeps usque ad Hyspaniam ad cęsaream

¹⁰¹ Andrea dal Burgo, a magyar–cseh udvarba delegált császári követ (1521–1523). LAKATOS, 2014 és 2017, 91–92.

¹⁰² II. Lajos magyar és cseh király (1516–1526).

¹⁰³ Tata mezőváros (Magyarország). A király 1523. szept. 27-én átutazóban valóban itt tartózkodott. SCHMIDTMAYER, 2015, 195.

¹⁰⁴ A záróformula és az aláírás autográf.

¹⁰⁵ Így, *circa* alak helyett következetesen.

maiestatem vestram oratorem suum pro tale phęderis confirmacione miserat.¹⁰⁶ Quam vero cęsarea catholica vestra maiestas serenitasque sua sibi quinque de causis negare non poterant. Et prima vighore iuramenti predicti phęderis, secunda honoris et decoris causa, quia cęsarea catholica vestra maiestas serenitasque sua non habebant legitimam causam sibi negandi talis phęderis confirmacionem, eo magis cum ipse fuisset multorum bonorum causa.

Tercia, quia fuit, et si daretur occasio (quod Deus adverteret) esset futurus baculus et fremum ipsi serenissimo regi Polonię aut eius successori.

Quarta pro beneficio etiam ipsius serenissimi regis, quia mediantibus auctoritatibus cęsaree catholice maiestatis vestre serenitatisque sue posset semper sua regia maiestas cum eodem principe habere inducias et pacem, quę impresentiarum esset longe utiles et commoda regno Ungarie.

Quinta pro bono reipublice Christiane, si expedicio generalis contra Turchas susciperetur, quam omnes Christiane principes cupere unanimiter deberent.

[17] Unde tribus rationibus non mihi videbatur ad propositum, ut serenitas sua expedicionem meam distraheret usque ad talem conventum. Et prima, quia si ipse serenissimus rex Polonię non erat bone mentis erga serenissimam domum Austrię, iste erat optimus modus et via ipsum inducendi ad omnem voluntatem serenitatis suę et versa vice, si erat dispositus, quod ista erat confirmacio sue dispositionis de bono in melius. Intelligens maxime cęsaream catholicam maiestatem vestram ad talem phędus confirmandum requisitam fuisse et per consequens serenitatem suam, quarum meus erat, si pro bono ipsius regis auctoritatibus suis intervenientibus aliquid agere vel tractare posset apud eundem serenissimum principem ac magnum ducem, quod illud omne tractaretur sibi que regi pacem persuadendo.

Secunda, quia si ipse serenissimus rex veniret ad talem conventum vel suos oratores mitteret, quod nulli dubium erat, quod ipse non contentaretur, quod cęsarea catholica maiestas vestra serenitasque sua mitterent ad tale phędus confirmandum cum illo serenissimo principe et quod si talis phęderis sententia rursus mutaretur, quod illuc¹⁰⁷ princeps ille nunquam admitteret, iudicens talia fata fuisse ad requisicionem regis Polonię et quod tunc amicitia illa dissolveretur, quod meo iudicio causis predictis non esset ad propositum, sed si ego essem accinctus itineri, quod nulla esset difficultas, nullum esset dubium.

Tercia, quia multis annis post fuit iniunctum illud phędus inter sacratissimum cęsarem Maximilianum dive memorię et ipsum regem Polonię (et si, uti dicebatur, quod vero absurdum), maiestas sua cęsarea preclarissime ręcordationis libenter fregisset illud phędus initum cum principe Moschovię in isto ultimo phędere contracto cum rege Polonie, debent esse chausule, vighore quarum phędus illud princeps Moschovię non posset ipsi regi preiudicare aut nocere. Ideo, si untrunque phędus divus cęsar Maximilianus pię memorię, versatissimus princeps iniverat, quod possent etiam cęsarea

¹⁰⁶ Jakov Poluskin moszkvai követ, lásd a bevezető tanulmányban!

¹⁰⁷ A szó a sor fölött beszúrva.

catholica vestra maiestas serenitasque sua cum omni debita reverencia illud confirmare: cuius sapientissimo sano meliorique iudicio ac voluntate me semper remittebam.

Quibus auditis serenitas sua dixit me sibi rem gratissimam facturum, si omnia particulariter in scriptis ponerem daremque ad manus proprias sue serenitatis, quod sic per me die sequenti [1523. IX. 20.] exequum fuit. Et die vigesima prima [1523. IX. 21.] venit ad me magnificus dominus thesaurarius¹⁰⁸ et insimul habuimus cirha talem materiam non nulla verba, que ommitto, cum a superiore sententia non discrepent. Dixitque serenissimum principem se brevi resoluturum.

[18] Et sic die vigesima quarta [1523. IX. 24.] per meum secretarium sollicitata magnificencia sua dixit, quod facto prandio ad me erat ventura cum resolutione, quarum habere cupidus ipsam preveni. Dixit igitur serenissimum principem post multas disputaciones super memoriale meo factas tandem decrevisse me istuc mansurum usque ad illum conventum iuxta resolutionem, cuius me dimissurum erat serenitas sua, videlicet quod si rex Polonię bene se declararet, volebat serenitas sua mihi dare commissionem iniendi¹⁰⁹ novum phędus cum illo serenissimo principe Moschovitarum, amicitiam cuius omnino conservare volebat. Et quod rursus, si rex ille non se bene resolveret pro serenissima domo Austrię, quod eo causa¹¹⁰ volebat me confirmaturum antiquum phędus.

Insuper quod serenitas sua in tali conventu etiam erat tractatura confirmacionem phęderis cum ipso rege Polonię.

Uterius dixit, quod sua serenitas una et serenissimus Hungarie rex constituerant quoddam terminum et serenissimo Polonie regi et reverendissimo magno magistro Prussię, quod illa componenda inter eos differencia et quod rex ille propter invasionem, quam istis diebus preteritis in regno suo fecerunt Turche et Tartari, habuit se excusatum in termino sibi constituto non compareret, remittens se ad aliud tempus, quod serenitas sua incumbit, ut sit in tali conventu.

[19] Ceterum quoad extorres et precipue ad illos particulariter commendatos, quod sua serenitas pro posse eius non erat defutura¹¹¹ et quod de provixione confirmanda domino Antonio Bagaroto,¹¹² quod bene vestra çęsarea maiestas sibi aliquo alio modo providere poterat, quia sua serenitas erat valde gravata¹¹³ responsum meum, fuit, quod vestra çęsarea catholica maiestas in isto bello Gallico habuit ac habebat intollerabiles ac incredibiles expensas, et quod rursus constituerat nemini extranço providere de rebus Hispanie. Et quod ista erat parva provisio, quam illi bono nobili çęsarea catholica vestra maiestas non tantum uti extorri, sed uti optimo servitori concesserat. Et precipue pro optimo officio, quo functus fuit in sua legacione apud çęsaream vestram maiestatem

¹⁰⁸ Gabriel Salamanca kincstartó.

¹⁰⁹ A szövegben *inniendi* alakban.

¹¹⁰ A szövegben: *causu*.

¹¹¹ A szövegben: *defectura*.

¹¹² Antonio Bagarotti padovai származású mantuai követ, Conti földije, végül I. Ferdinánd 1524. ápr. 3-i döntése értelmében kap évi 200 forintot I. Miksa számára tett szolgálataiért. RAPONI, 1963, 168.

¹¹³ A szövegben *gravate* alakban.

nomine machionis Mantue.¹¹⁴ Ex quo magnificenciam suam rogatam habebam, ut vellet in nomine cęsaree vestre maiestatis serenissimo principi persuadere ut tali bono servitori cęsaree catholice vestre maiestatis. Et per consequens serenitatis sue, talem provisionem serenitas sua confirmare dignetur. Qui mihi dixit se libentissime facturum, tantummodo ego etiam serenitati sue illudmet persuaderem. Quod feci et predictis ac aliis accionibus serenitati sue adductis et precipue, quod sua serenitas poterat brevi cum aliqua pensione super aliquo beneficio imposita, vel cum aliquo capitaneatu se a tali provixione absolvere. Quę mihi dixit, ut sibi memoriale cirha hoc nec non et patentes vestre cęsaree maiestatis darem, quod sic faciam et sollicitabo, ut brevi expediatur.

Papíron, autográf aláírással, papírfelzetes gyűréspecséttel.

AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 95–97., 98/1. (saját kezű melléklet)

2. Bécs, 1523. november 8.

Antonio de' Conti jelentése V. Károly császárhoz

1. A főherceg szándékának megfelelően részt vett a kongresszuson, amelyről Andrea dal Burgo követ nyilván részletesebben beszámolt. 2. A magyar királyi és az osztrák főhercegi pár találkozója Sopronban; őt Burgo elmulasztja nyilvánosan bemutatni; a lovas díszmenet sorrendje; Conti szemrehányásaira Burgo nem ad magyarázatot. 3. Másnap Conti Ferdinánd főhercegnél panaszkodik, mise Sopronban, ez után a főherceg mutatja be II. Lajos királynak. 4. Burgo követ hanyagsága miatt először sikertelenül próbál királyi audienciát kieszközölni. 5. Audiencia a magyar királynál: választ majd Bécsűjhelyt fog kapni. 6. Burgo révén sikertelenül próbál audienciát kieszközölni a királynénál. 7. Másnap bemutatkozik, de az audienciát a királyné Burgóval egyeztetve Bécsűjhelyre halasztja. 8. Királynéi audiencia Bécsűjhelyen az utolsó előtti napon. 9. Burgo elzárkózó magatartása. 10. Királyi választ az utolsó napon már nem kap, így Pozsonyba kell majd utaznia. A lengyel követ biztosítja királya jóindulatáról. 11. A főherceg szándéka szerint egyedül, követtárs nélkül fog utazni Pozsonyba. 12. Kiegészítő támogatást kér a hosszabbra nyúló missziója teljesítéséhez. 13. Hírek Itáliából: a franciákról, a pápaválasztó konklávéről stb. 14. Antonio Bagarotti főhercegi járadékának ügye. 15. Holnap indul Pozsonyba, hogy küldetését folytassa.

[Külzeten címzés:] Sacratissimę cęsaree catholice maiestati
Sacratissime ac invictissime cęsar, semper auguste, domine mi clementissime etc!¹¹⁵

¹¹⁴ II. Frigyes (Federico Gonzaga) mantuai őrgróf (1530-tól herceg; 1519–1540). WILBERG, 1906, 222. Bagarotti 1521–1531 között volt mantuai követ V. Károly császár udvarában. RAPONI, 1963, 168.

¹¹⁵ Az első oldal tetején a marginális summákat író kezével a dátum: *Vienne, 8 Novembris 1523.*

[1] Humili, qua me decet, reverentia et post sacratissimas manus meum devotissimum osculum vestram cęsaream catholicam maiestatem reddo: ex Nova Civitate¹¹⁶ per meas litteras datas die 29 Septembris¹¹⁷ [1523. IX. 29.] cęsaree catholice vestre maiestati notificasse tractatum habitum cum serenissimo principe¹¹⁸ et conclusione serenitatis sue fuisse me omnino expectaturum illum conventum, quod Deus permisisset, ut iuxta meum consilium et sententiam serenitas sua me ad progressum mei itineris dimisisset: quoniam fortasse negociationes illius conventus pro sua serenitate melius procesissent (sic fata voluerunt), ego ad particularia conventus illius non me extendam, cum pro certo habeam suam serenitatem dominumque Andream de Burgo¹¹⁹ satis abunde cęsaream vestram maiestatem notam fecisse, dicam tantum, quę in illo conventu mihi occurrerunt, non ut destratoris fungar officio, quia meum non est, sed ut cęsarea catholica vestra maiestas ab aliis de omnium rerum successu certiorata aliquam mihi non det imputationem.

[2] Sciet igitur maiestas vestra cęsarea, quod die duodecima mensis preteriti [1523. X. 12.] serenissimi rex, princeps, regina et princeps¹²⁰ in campis per unam leugam cum dimidia longe a Sempronio se convenere,¹²¹ ubi post solitas ceremonias dominus Andreas de Burgo a me prius monitus,¹²² nescio qua de causa vel spiritu motus omisit me tanquam oratorem vestre cęsaree catholice maiestatis presentare serenissimo regi et reginę, ut tantum maiestatibus suis oscularer manus, quod omnibus circumstantibus vero valde mirum fuit. Et cum interim datus esset ordo equitandi: serenissimus princeps in medio, cardinalis tituli Sancti Sixti legatus¹²³ ad manum dexteram et rex ad sinistram equitabant et serenissima princeps et regina in medio domini Andreę et mei: princeps ad dexteram et regina ad sinistram, dominus Andreas a latere principis et ego reginę. Et mihi data facultate ipsum alloquendi, secum valde condolui, quod me non presentaverat serenissimis regi et reginę, qui respondit ordinatum fuisse, ut nemo daret manum ex parte principis regi nec ex parte regis principi, ex quo ista fuerat causa, quod me nec regi nec reginę presentaverat. Dixi illam non esse bonam excusationem, duabus de causis: prima, quia cardinalis, qui erat cum rege, dederat manum serenissimis principibus, secunda, quia ego persona publica representans cęsaream catholicam maiestatem vestram non debebam¹²⁴ subiacere tali ordinationi, unde non bene fecerat, eo magis, quia cęsarea catholica vestra maiestas (cui ambo serviebamus) dederat ei litteras, quas

¹¹⁶ Bécsújhely (Wiener Neustadt, Ausztria).

¹¹⁷ Az előző (1. sz.) forrás kelte valójában 1523. szept. 28.

¹¹⁸ I. Ferdinánd főherceg.

¹¹⁹ Andrea dal Burgo császári követ.

¹²⁰ II. Lajos király, I. Ferdinánd, Habsburg Mária királyné és Jagelló Anna főhercegné.

¹²¹ A bal margón más kézzel: *Congressus principum die XII Octobris prope Sempronium*. – Figyelemre méltó a város antikizáló humanista névváltoztatának (*Sempronium*) alkalmazása. A soproni találkozóról: ZOMBORI, 2004, 231–234.

¹²² A bal margón más kézzel: *De Burgo*.

¹²³ Tommaso de Vio, Magyar-, Cseh és Lengyelország pápai legátusa (1523–1524). KALOUS, 2010, 377–380.

¹²⁴ A szó egykezűleg a sor fölött besúrva, előtte a függőleges virgulával.

sibi in Nova Civitate dedi, communicavique omnem meam commissionem; siluit, nec mihi aliquam dedit responsum.

[3] Attamen non contentus de supradicto errore die sequenti [1523. X. 13.] accedens ego serenissimum principem, qui ascedens equum ivit ad palatium regis,¹²⁵ ut insimul irent ad ecclesiam; steti in camera ipsius regis per horam et ultra, quod ille bonus dominus nullum de me fecit verbum regi aut regine, quod mihi ita grave, durum et molestum fuit, quod nihil supra meum erat dedecus in camera regia manere et adhuc non osculatus manus regię sue maiestatis. Rursus non erat honorificum, ut sine introducone me presentarem regię sue maiestati. Et longe inconveniens erat ex camera recedere, et dominus Andreas astabat regi et regine, cui multociens feci signum cum capite, ideo nunquam me intelligere voluit. Et cum iam hora missę appropinquaretur, recessimus ex aula regia versus ecclesiam. Et precedentes supradicto ordine ipsum accersivi et sibi dixi multa honori et auctoritati cęsaree vestre maiestatis spectantia, adeo, quod pro certo teneo serenissimum principem me audivisse, quam missa completa serenitas sua me habuit vocatum presentavitque me serenissimo regi,¹²⁶ cui osculatis manibus dixi me habere litteras et commissionem cęsaree catholice vestre maiestatis ad maiestatem suam regiam, quam quandocumque vocatus regię sue maiestati exponerem. Respondit meque libentissime videri et quod daret ordinem me audiendi.

[4] Et illa die [1523. X. 13.] serenitates sue, cardinales¹²⁷ et dominus Andreas habuerunt prandium in regia aula, ipso domino Andrea omnia ordinante (uti est publicum), ego autem maiestatibus suis advocatis habui prandium in domo mea, quo facto circa horam secundam noctis dominus Andreas misit ad me Hannibalem de Carthagine regium camerarium,¹²⁸ qui mihi intimaret, ut alio die [1523. X. 14.] summo mane deberem esse paratus, quia rex constituerat me audire, quod feci. Et dum starem in tali expectatione impransus, pulsavit vesperas et ille bonus dominus Andreas iam pransus fecerat somnum meridianum. Et veniens ad me ille regius camerarius me interrogatum habuit, si rex dederat mihi audientiam. Cui dixi, quod non. Tunc ipse publice et coram omnibus, qui mecum erant, dixit, ista non est culpa regis, sed domini Andreę. Et illico a me recedens accessit regiam maiestatem, et quid dixerat, nescio, sed postmodum infra spatium unius hore venit ad me ex parte regis magnificus comes Petrus de Pesing,¹²⁹ qui me conduxit ad presentiam regię sue maiestatis.

[5] Cui exposui mihi a cęsarea catholica maiestate vestra iniuncta, et, ut percepi, cum satisfactione regię sue maiestatis ac sui consilii. Responsum nomine sue maiestatis

¹²⁵ II. Lajos soproni szállását egyelőre nem tudtam azonosítani.

¹²⁶ A bal margón más kézzel: *Coram r(ege) Ung(arie)*.

¹²⁷ Nem tudunk Vio legátus mellett más bíboros jelenlétéről. Elképzelhető, hogy Conti értett félre valamit.

¹²⁸ Ciprusi vagy Karthágói Hannibál magyar királyi kamarás. FÖGEL, 1917, 105–106., MNL OL DF 276039.

¹²⁹ Nem lehet Szentgyörgyi és Bazini Péter volt erdélyi vajda (1498–1510), volt országbíró (1500–† 1517), mert ő már 1517-ben meghalt. *Archontológia* I. 88., 90. A birtokokat öröklő ifjabb bazini alág tagjai között ugyan előfordul egy Péter nevű (vö. ILA 1927, 64.), de ekkor már ő sem él, csak Farkas és Ferenc nevű testvérei. Talán a keresztnév lehet elírás.

mihi dedit reverendissimus dominus episcopus Agriensis, sue maiestatis cancellarius,¹³⁰ qui post exhibitas gratias ac congratulationem factam de optima valetudine ac felicitàte cęsaree catholice maiestatis vestre dixit, quod cum tale negotium esset alicuius importantię, quod ideo maiestas sua volebat rem ipsam distrahere usque ad Novam Civitatem, ubi erat etiam venturus orator serenissimi regis Polonię.¹³¹ Et quod ibi regia sua maiestas erat mihi datura responsum. Dixi meque libentissime expectaturum, ut regia sua maiestas maturius deliberare posset.

[6] Et cum ibi esset etiam dominus Andreas,¹³² ipsum rogavi, ut alloqueretur serenissimam reginam pro audientia habenda. Qui respondit se libenter facturum. Et quod irem domum, qui ibi fecerat me conscium de hora. Et cum expectassem per duas horas et nemo ex suis veniret ad me cum resolutione, cumque dies sequens [1523. X. 15.] esset dies recessus, misi ad regiam aulam secretarium meum, qui ipsum faceret memorem de audientia impetranda, ut possem in terris et locis maiestatis sue reginalis exponere commissionem meam, sed incassum fuit omne meum opus, quia cum ipse esset cum maiestatibus suis, quamvis per hostiarios regios multociens munitus ibi esse secretarium meum, non tantum dedit sibi aditum¹³³ ad ipsum, sed ipsis hostiariis in tot vicibus aliquam non dedit responsum, quod mihi intelligenti fuit valde mirum et longe molestum.

[7] Et sic stantibus rebus die sequenti [1523. X. 15.] mane serenissimus princeps habuit prandium cum rege, ad quem accessit cum ochreis et calcaribus, ut habito prandio cicius equitare possent; ego vero, ut regiam suam maiestatem serenitatemque suam as<s>ociarem habita notitia ipsos esse in fine prandii me ad presentiam ipsorum contuli. Qui cum signo capitis gratiosissime me susceperunt volueruntque ut omnino sederem. Et ibi ante ipsos stans, erat dominus Andreas, qui ad me illico venit dixitque, quod non fuerat tempus illic dare litteras reginę et exponere mandatum, ex quo reginalis maiestas distulerat negotium usque ad Novam Civitatem. Et illo tempore surgentes ex mensa, appropinquante se mihi regina maiestati sue dixi me per dominum Andream reginali sue maiestati notificasse habere litteras et commissionem cęsaree catholice maiestatis vestre ad maiestatem suam et quod Andreas mihi responderat maiestatem suam distulisse tale negotium usque ad Novam Civitatem, ex quo, quamvis ego libentius illa in terris sue maiestatis exposuissem, quod nichilominus eidem exequuturus mandatum maiestatis sue, tunc maiestas sua vocavit dominum Andream et post multa inter ipsos relata (quę audire non potui), dominus Andreas mihi respondit, quod reginalis sua maiestas bene fuisset contenta, quod exposuissem in illo loco commissionem meam, sed postquam factum non fuerat, quod me ad Novam Civitatem remittebat.

[8] Et brevi devenientes ad Novam Civitatem, ubi serenissimus princeps exhibuit maiestatibus suis omnem et maximum honorem, sollicitatus per me dominus Andreas

¹³⁰ Szalkai László egri püspök (1523–1524) és (titkos)kancellár (1517–1524). *Archontológia* I. 36., 72., C. TÓTH, 2017, 55.

¹³¹ Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár és követ. ZOMBORI, 2004, 219–226.

¹³² A bal margón más kézzel: *de Burgo*.

¹³³ A szövegben: *additum*.

circa audientiam habendam de crastino in crastinum me deduxerat usque ad penultimum diem recessus [1523. X. 20.]. Quod videns omnia serenissimo principi dixi, qui omnia admiratione plenus illico misit dominum de Pollam serenitatis sue consiliarium¹³⁴ ad serenissimam reginam, que hinc commisit, ut me ad reginalem suam maiestatem conduceret. Cui litteris credentialibus presentatis, quę in commissionibus habebam, exposui.¹³⁵ Sua reginalis maiestas per unum ex suis consiliariis egit gratias maiestati vestre cęsaree de optimo animo maiestatis vestre erga serenissimum regem, maritum suum ac ipsam et valde congratulata fuit de optima valetudine ac felicitate maiestatis vestre cęsaree ac serenissimarum domine Lenorę reginę Portugallię ac domine Katherinę infantis etc.¹³⁶ dixitque, ut me ad longum reginalis sua maiestas alloqui volebat, unde si ego expectassem favorem domini Andreę, adhuc etiam haberem penes me litteras cęsaree catholice maiestatis vestre, de quo vere non silebo etiam, quę in aliis meis litteris pretermisi, ut non facerem malum offitium.

[9] Sciet igitur maiestas vestra cesarea, quod primitus, quando ipse venit ad Novam Civitatem [1523. IX. 26.], misi ad ipsum secretarium meum, qui secum mei nomine se congratularet de optima eius valetudine ac adventu diceretque me habere litteras cęsaree catholice vestre maiestatis sibi directivas ac aliqua etiam sibi communicanda. Ex quo, quod quando sibi videretur, libenter ipsum accederem. Ipse autem dixit secretario, quod nolebat aliquem alloqui,¹³⁷ nisi prius alloqueretur serenissimum principum (qui illa die iverat venatum). Et quod die sequenti [1523. IX. 27.] rediret¹³⁸ ad ipsum, quod daret sibi horam, videat cęsarea catholica vestra maiestas, quale et quod fuerat responsum, quod vero alicui privato dare non debuisset. Et presertim intelligens me habere litteras et commissionem ad eum cęsaree catholice vestre maiestatis, brevi non dedit mihi horam illam, nisi ad tres dies post [1523. IX. 30.], quando ex Nova Civitate illamet hora recessurus erat.¹³⁹ Nescio quo genio, ut supra dixi, motus: cęsarea catholica vestra maiestas poterit de eo illud iudicium facere, quod sibi videbitur; coactus talia pro servitio cęsaree catholice maiestatis vestre ac pro honore meo scripsi, quę omnibus in istis partibus notoria sunt et precipue illis, qui affuerunt.¹⁴⁰

[10] Insuper solicitans responsum habere a serenissimo rege, illud nisi in campis a maiestate sua regia habere potui in suo recessu [1523. X. 22.]. Quod fuit, ut Posonium¹⁴¹

¹³⁴ Zyriak von Polheim főhercegi tanácsos, az Osztrák Főhercegség Ennsen túli részének főkapitánya (1521–1524), 1524-től főudvarmester. NOFLATSCHER, 1999, 91., 97.

¹³⁵ A bal margón más kézzel: *Coram regina*.

¹³⁶ Habsburg Eleonóra (1498–1558), I. Manuel portugál király felesége, és Katalin (1507–1578), III. János portugál király felesége; Habsburg Mária (illetve Károly) testvérei. *Habsburg lexikon*, 1990, 68–69. (Eleonóra; a szócikk szerzője Christiane Thomas), 229–230. (Katalin; a szócikk szerzője Renate Pieper).

¹³⁷ A bal margón más kézzel: *de Burgo*.

¹³⁸ A szövegben: *reddiret*.

¹³⁹ Conti az 1. számú, 1523. szept. 28-i jelentése 15. pontjában azt állította, hogy Burgo előző nap, azaz szept. 27-én tért vissza Magyarországra. E szerint viszont az elutazás 30-án történt. Az ellentmondást egyelőre nem tudom feloldani, a korábbi információ tűnik hitelesnek.

¹⁴⁰ Egyidejűleg javítva *afferunt* alakról.

¹⁴¹ Pozsony, Magyar Királyság (ma Bratislava, Szlovákia).

maiestatem suam regiam accedere debere.¹⁴² Cum illud presertim esset iter meum versus Poloniam et quod ibi maiestas sua regia mihi responderet: sic etiam mihi dixit magnificus orator serenissimi regis Polonię, qui sua gratia publice dixit me gratissimum fore serenissimo regi suo.

[11] Expeditionem, quam habui [1523. XI. 6.] a serenissimo principe per alligatum exemplum cęsarea catholica vestra maiestas videbit.¹⁴³ Ego feci omnem conatum et posse meum, ut sua serenitas mecum unum suum oratorem mitteret,¹⁴⁴ sed frustra operatus sum, quia voluit sua gratia serenitas sua in me confissa mihi soli talem provintiam dimittere. Quam ego pro servitio Dei, cęsaree catholice vestre maiestatis serenitatisque sue ac posse meo iuxta mihi iniuncta exequar.

[12] Et quoniam, sacratissime cęsar, committit mihi serenitas sua, ut antequam aliquid concludam, prius cęsaream catholicam maiestatem vestram serenitatemque suam cercioratas reddam, quod mihi dare tempus ad minus alterius anni, ideo clementissime maiestati vestre humillime supplico,¹⁴⁵ ut non tantum per medietatem unius anni, sicuti per ultimas meas litteras supplicavi maiestati vestre, mihi ipsa faciat provisionem, sed per unum integrum annum. Eo magis, quia serenitas sua mihi creditum non solvit, sicuti sibi cęsarea catholica vestra maiestas scripserat. Ideo cęsarea catholica vestra maiestas solita sua gratia et clementia mihi provideat, ut cum dedecore et nota cęsaree catholice vestre maiestatis ad illas partes non remaneam, unde dignabitur committere, ut tales pecunie remittantur ad manus magnifici domini Gabrielis Salamancę thesaurarii serenissimi principis,¹⁴⁶ quas ipse mihi remittet per familiarem meum, quem expediam ad serenissimum principem cum tractatu ac resolutione habita a serenissimo Moskovitarum principe, de qua etiam erit per meas litteras cęsarea catholica vestra maiestas certiorata.

[13] Serenissimus princeps habuit nova ex Italia, quod octingenti equi ex Gallis fuerunt interfecti et quod ipsorum residuum accepit iter versus montes, quod fortasse non habebunt planum.

Insuper habuit cardinales voluisse exire ex conclavi increato pontifice. Et quod populus Romanus minatus est ipsos interficere, si exirent sine creatione pontificis. Et quod in isto temporis intervallo illustrissimus dominus dux Suesę, orator cęsaree vestre maiestatis Romę commorans¹⁴⁷ habuit modum ipsos cardinales informare de optimis novis, videlicet maiestatem vestram cęsaream (cui Deus optimus maximus det omnem

¹⁴² A bal margón más kézzel: *Posonium pro responsione a rege Ung(arie)*.

¹⁴³ Ez az instrukció szövege: AGS, Patronato Real, Capitulaciones con la Casa de Austria, legajo 57, fol. 171. Kiadása: *Szydlowieczki napló*, függelék, 213–217.

¹⁴⁴ Johann Schneitpeck von Schönkirchen báróról lehet szó, aki Burgo után ekkor kezdte meg szolgálatát a magyar királyi udvarban. LAKATOS, 2017, 92–93.

¹⁴⁵ A bal margón más kézzel: *De stipendio pro adhuc integro anno*.

¹⁴⁶ Gabriel Salamanca kincstartó.

¹⁴⁷ Luis Fernández de Córdoba, Sessa grófja (Pedro de Córdoba idősebbik bátyja), V. Károly császár római követe (1522–†1526). RILL, 1993, 125., OCHOA BRUN, 2002, 247; 2003, 107–108.

felicem successum) in propria persona esse ante muros Bayonę¹⁴⁸ Gallosque recedere ex Italia et dominus de Borbum¹⁴⁹ et socios non longe distare a Lugdno,¹⁵⁰ adeo, quod omnino erat sperandum, ut pontifex eligeretur ex fac<t>ione et devotus cęsaree catholice vestre maiestati, quod Deus ita faxit pro beneficio reipublicę Christianę.

Nolo etiam silere me audivisse multociens serenissimum principem dicere, quod si maiestas vestra cęsarea sibi mandasse ipseque libentissime et cum optima provisione pro servitio cęsaree catholice maiestatis vestre ivisset in tali expeditione contra Gallum vel versus Italiam vel versus Burgundiam, quod meo iudicio tali expeditioni dedisset maximum creditum et nomen. Ideo me semper remitto voluntati et iudicio sacratissime cęsaree catholice maiestatis vestre.

[14] Ulterius sciet cęsarea catholica vestra maiestas serenissimus princeps ordinasse magnifico domino Antonio Bagaroto et cum maxima difficultate ducentos florenos Reynenses sibi solvendos quolibet anno super camera Hysbrug, donec per serenitatem suam sibi super aliquo beneficio de pensione equivalenti vel de aliquo capitaneatu ut supra provisum erit.¹⁵¹

[15] Ceterum cum Dei adiutorio ac felicibus maiestatis vestre avibus cras [1523. XI. 9.] recedam versus Posonium, si aliquid mihi in contrarium non eveniet. Et quanto citius potero, me expediam a rege et de resolutione regię sue maiestatis cęsaream catholicam maiestatem vestram notificabo ac iter meum sequar. Et me humillime ac devotissime cęsaree catholice maiestatis vestre pedibus semper commendatum facio. Datum Viennę, die VIII° Novembris, M. D. XXIII.

Eiusdem sacratissimę cesareę catholice maiestatis vestre

Devotissimus et humillimus servus

Antonius Comes¹⁵²

Papíron, két tisztázati példányban, egyező szöveggel, mindkettő autográf aláírással és papírfelzetes ép vörös gyűrűspecséttel.

AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 100–101., másodpéldánya uo. legajo 1551, fol. 3. – Kutatástechnikai okokból az előbbi példány szövegét közlöm, a másodpéldány minimális eltéréseit nem jelöltem.

¹⁴⁸ Bayonne, város Dél-Franciaországban, a Pireneusok északi előterében. Tévedés, hogy V. Károly császár személyesen ott lett volna, mert ebben az időszakban végig Spanyolországban tartózkodott, igaz, viszonylag közeli térségben, a hegylánc túlsó oldalán: Valladolidból 1523. augusztus 25-én indulva Burgoson (aug. 29.–szept. 16.) és Logroñón (szept. 20.–okt. 9.) át Pamplonába ment, ahol okt. 13.–dec. 31. között időzött. FORONDA, 1914, 223–229.

¹⁴⁹ III. Károly (Charles), Bourbon hercege (1490–1527), 1523-tól a császár hadvezére.

¹⁵⁰ Mivel Bourbon Károly herceg az itáliai hadszíntéren tevékenykedett, talán elírás 'Lugano' (Luganum, olaszul Lugano, város Svájcban) helyett.

¹⁵¹ Antonio Bagarotti mantuai követ. 1524. ápr. 3-án I. Ferdinánd valóban ennyi évjáradékot ítelt meg számára. RAPONI 1963, 168. Lásd az előző jelentés 19. pontját!

¹⁵² A záróformula és az aláírás autográf.

3. Pozsony, 1523. november 20.

Antonio de' Conti császári követ V. Károly császárhoz

1. Útja Bécsből Pozsonyba. 2. Fogadása. 3. Audienciája II. Lajos király előtt a lengyel követ jelenlétében. 4. Lovagi torna és vacsora. 5. Tárgyalása Szalkai László kancellárral. 6. Kedvező királyi választ kap a magyar királytól, támogató levéllel. A királynénak is át tudja adni a főherceg levelét. 7. Hírek Tomori Pál kalocsai érsek török elleni harcáról. 8. Kiegészítő támogatást kér a hosszabbra nyúló missziója teljesítéséhez.

[*Külzeten címzés:*] Sacratissime çesaree catholice maiestati

Sacratissime ac invictissime çesar, semper auguste etc., domine clementissime!¹⁵³

[1] Post humillimam meam commendationem, qua me decet, reverentia et submissione. Per meas litteras Vienę datas die VIII^a instantis¹⁵⁴ [1523. XI. 8.] çesaree catholice maiestati vestre notificavi me a serenissimo principe expeditum fuisse exemplumque instru<c>tionis çesaree vestre catholice maiestati misi ac cercioratam eandem reddebam me die nona [1523. XI. 9.] recessurum versus Posityum, quod distuli propter aliqua familiaria negotia usque ad diem undecimam [1523. XI. 11.], qua die per aquas solvi pedem.

[2] Et duodecima [1523. XI. 12.] applicui Posityum, ubi inveni servitorem meum, quam premiseram, mihi obviam venisse una cum duobus servitoribus comitis Ioannis de Ardech,¹⁵⁵ qui a serenissimo rege una cum aliis nobiles habuerat commissionem mihi obviare, premiserat enim magnificencia sua servitores illos, ut me invento sibi adventum meum notificarent, ut commissioni sue satisfacere posset. Quod fuit incassum, quia me in itinere fefellerunt. Et die sequenti [1523. XI. 13.] venerunt comes Franciscus de Sancto Georgio¹⁵⁶ et predictus comes Ioannes ad meum hospitium et post multa verba se excusatos habuerunt cum mandatum suum exequi ac debitum facere non potuerunt. Ego autem et sue regię maiestati et ipsis gratias egi dixique non egre feretur neglectum offitium, quod ut a prenominato meo servitore perceperam, non sui culpa, sed casu factum fuit, ipsosque rogatos habui, ut una cum reverendissimo domino cancellario,¹⁵⁷ quem per secretarium meum rogatum habebam, vellent impetrari mihi audientiam a serenissimo rege, ut me cito expedire possem. Quod mihi facere promiserunt, sed audientiam illam non obstante mea quotidiana sollicitudine regia sua maiestas usque ad decimam septimam diem [1523. XI. 17.] distulit.

[3] Qua die [1523. XI. 17.] per eundem comitem Ioannem ac alium nobilem a regia sua maiestate vocatus habui. Et presentatis litteris serenissimi principis regię sue maiestati ac factis solitis salutationibus nomine çesaree vestre maiestatis sueque

¹⁵³ Az első oldal tetején a marginális summákat író kezével a dátum: *Posonii, 20 Novembris 1523.*

¹⁵⁴ Ez az előző, 2. számú levél.

¹⁵⁵ Hans von Hardegg gróf, magyar királyi familiáris. FÓGEL, 1917, 56., 102.

¹⁵⁶ Szentgyörgyi és Bazini Ferenc. ILA 1927, 64. és lásd a 2. forrás 4. pontjánál írt jegyzetet!

¹⁵⁷ Szalkai László egri püspök, kancellár.

serenitatis suam regiam maiestatem valde rogatum habui, ut mihi daret responsum propositionis meę nomine cęsaree catholice maiestatis vestre serenitatisque sue, hortatam regiam suam maiestatem habui, ut per suas litteras perque suos oratores cum omni efficacia vellet serenissimo regi Polonię, patruo suo persuadere, ut pro beneficio reipublicę Christianę bonoque sue regię maiestatis ac intuitu cęsaree catholice maiestatis vestre serenissimique principis inclinaret se ad faciendam pacem cum serenissimo principe Moskovitarum et multis aliis additis verbis opportunis etc.¹⁵⁸ Et quando talia proponebam, magnificus dominus Christophorus Schildovizki, orator serenissimi regis Polonię erat presens, qui una cum aliis regiis consiliariis se more solito sue maiestati adhesit.¹⁵⁹ Et facta deliberatione responsionis reverendissimus dominus episcopus Agriensis¹⁶⁰ fecit mihi responsum, quod fuit post exhibitas gratias etc. regiam suam maiestatem biduum me resoluturam esse.

[4] Et illamet die [1523. XI. 17.], cum regia sua maiestas decrevisset habere astiludia, ivit ad domum magnifici domini Cristophori supradicti et ibi armis indutis me per comitem Ioannem invitatum habuit, ut vellem regiam suam maiestatem conducere ad locum deputatum astiludorum ac secum illa nocte cenare, quod feci. Et in astiludio illo bene se gessit regia sua maiestas et dominus Snapi orator cęsaree catholice vestre maiestatis ac serenissimi principis noviter electus hic in Ungaria¹⁶¹ ad manum dextram, magnificus dominus Christophorus ad manum sinistram et ego in medio stetimus. Et facto astiludio conduximus regem ad domum, in qua arma sua custodiuntur. Et ibi armis spoliatis regiam suam maiestatem vere bene formatam¹⁶² et dispositam asociavimus ad palatium et descendentes equos regia sua maiestas¹⁶³ ivit ad serenissimam reginam.¹⁶⁴ Et cum esset hora cenę, accedentes mensam ministri regii dederunt locum domino Snapi apud reginam, deinde oratori regis Polonię et postmodum mihi et post me marchioni Georgio Brandeburgensi,¹⁶⁵ quod mihi durum et grave pati fuit, et si stetissemus in loco publico, ubi advenę et extranei fuissent (quod nullus ibi erat),¹⁶⁶ sicuti antea fuimus in plateis, quamvis ministri regis mihi dixissent vel habuissem meum locum vel recessissem, sed ibi volui habere patientiam, quia eo magis¹⁶⁷ aderat soror cęsaree catholice maiestatis vestre, serenissima regina (quę, ut percipio a fidedignis, satis honeste conqueritur de cęsarea catholica maiestate vestra ac serenissimo principe,¹⁶⁸ cum sibi datum non sit illud, quod sibi divus cęsar Maximilianus preclarissimę memorię

¹⁵⁸ Pontosan ez szerepelt a Ferdinánd főherceg által adott kiegészítő instrukcióban.

¹⁵⁹ Szydłowiecki beszámolója ugyanerről az audienciáról: *Szydłowiecki napló*, 74–75., 176–177.

¹⁶⁰ Szalkai László.

¹⁶¹ Johann Schneitpeck von Schönkirchen, audienciájára: *Szydłowiecki napló*, 75., 177.

¹⁶² Előtte egykezűleg kitörölve: *in*, tehát az eredeti *informatum* alakról javítva.

¹⁶³ Utána kihúzva: *regia sua maiestas*.

¹⁶⁴ Habsburg Mária királyné.

¹⁶⁵ György brandenburgi őrgróf (Markgraf Georg „der Fromme” von Brandenburg-Ansbach, 1484–1543), a király nagybátyja és nevelője.

¹⁶⁶ A zárójeles közbevetés egykezűleg a bal margón beszúrva.

¹⁶⁷ Az *eo magis* szavak a sor fölött egykezűleg beszúrva.

¹⁶⁸ Az *ac-principe* szövegrész a sor fölött egykezűleg beszúrva.

ex testamento reliquerat). Attamen alia die [1523. XI. 18.] summo mane accessi reverendissimum dominum cancellarium et sibi dixi multa circa hoc et cum omni honestate ipse valde de talibus se condoluit et habuit regiam maiestatem tamquam iuvenem excusatum et illos ministros valde condemnavit dixitque, quod regia sua maiestas pro posse suo illos impunitos non admitteret et cum maxima instantia me rogatum habuit, ut sibi dicerem illorum nomina, quod facere nolui, cum sibi bene essent noti futuri, si voluisset.

[5] Alia autem die [1523. XI. 19.] ipse reverendissimus prefatus dominus cancellarius venit ad domum meam et factis cerimoniosis verbis habuit me rogatum, ut sibi recorderer per me proposita regię maiestatis in Sempronio, quoniam de illis oblitus erat, circha quod sibi satisfeci, quamvis, ut percepi, non illa de causa ad me venerat, sed ut a me aliquid aliud extraheret, sed me invenit in illomet proposito ac sententia, cumque ex verbis oratoris Polonię prius¹⁶⁹ ex suisque tunc largo modo cognoscerem ipsos minime credere aliquem oratorem fuisse Moschovitam ad cęsaream catholicam vestram maiestatem, sed cęsaream vestram catholicam maiestatem serenissimumque principem me inrequisitos mittere ad illum serenissimum principem Moskovię desiderantes amicitiam illius non pro bono serenissimi regis Polonię, quod tacite mihi illud inserebant. Et cum multis et quam pluribus rationibus adductis fecissem ipsos cognoscere cesaream catholicam vestram maiestatem serenitatemque suam ex Dei optimi maximi clemencia esse ita potentes principes, quod non indigebant alieno auxilio aut favore, et quod rursus cesarea catholica vestra maiestas serenitasque sua erant veri catholici et optimi principes abhorrentes falsitates et mendacia, affinum et amicorum amici et scilicet inimicorum inimici, qui poterant amicis suis et auctoritate et potentia auxiliari ac favere et inimicis offendere ac ipsos castigare. Et quod cęsarea vestra catholica maiestas serenitasque sua nullam habebant, tunc de illo serenissimo duce Moskorum męmorate, quoniam orator suus usque ad Hyspaniam venerat ad cęsaream catholicam maiestatem vestram. Et quod vestra cęsarea catholica maiestas serenissimusque princeps me ad ipsum mittebant pro beneficio reipublice et presertim pro bono serenissimi sui regis Ungarię ac etiam serenissimi regis Polonię. Et quod postquam noluerant credere verbis meis, quę eis nomine vestre cęsaree catholice maiestatis serenitatisque sue exposueram asserens illum oratorem fuisse apud cęsaream catholicam maiestatem vestram, quod sibi volebam dare aliquod signum. Et vocato meo secretario feci mihi dare unum parvum cirographum, quod ille orator Moskovię pro cautione centum ducatorum, quos sibi com<m>edaveram in Antverpia cum suo sigillo imposito mihi dederat.¹⁷⁰ Et illud dedi sue dominationi reverendissime, quod erat scriptum in lingua sua Ruthena, quod libenter accepit dixitque quod si mihi non erat molestum, volebat illud ostendere magnifico oratori Polono. Quod mihi summopere placere dixi, unde a me uni et alio modo reverenda dominatio sua contenta et satisfacta recessit.

¹⁶⁹ A szó egykezűleg a sor fölött beszúrva.

¹⁷⁰ Ez a visszaút elején lehetett. Jakov Poluskin követ útja nyilvánvalóan elvált Contiétól.

[6] Et hodie, que est dies XX^a [1523. XI. 20.] per comitem Ioannem de Ardech me regia maiestas vocatum habuit, ad cuius presentiam deductus post datam regię sue maiestati manum me sedere fecerunt. Et presente magnifico oratore Polono reverendissimus dominus episcopus Agriensis replicavit sententiam propositionis mee facte Sempronio nomine cęsaree catholice vestre maiestatis et etiam propositionis instantis.¹⁷¹ Et post multas gratias exhibitas cęsaree catholice maiestati¹⁷² vestre ac serenissimo principi de optimo animo et voluntate erga serenissimum regem Polonię patrum ac patrem sue regię maiestatis nec non et erga maiestatem suam regiam, quod regia sua maiestas intuitu cęsaree maiestatis vestre serenitatisque sue pro beneficio reipublicę Christianę proque bono ipsorum utriusque regum volebat mihi dare litteras efficaces serenissimo Polonię regi, ut penitus se ad faciendam pacem cum principe Moskovitarum inclinaret. Et quod ultra hoc etiam magnificus dominus Christophorus, orator regię illius maiestatis nomine sue maiestatis suoque scripturus erat, ut omnino maiestas illa regia ad talem pacem condescenderet. Ex quo maiestas sua regia non dubitabat adductis aliquibus bonis conditionibus pacis, quod regia illa maiestas ad talem pacem condescensura esset,¹⁷³ eo magis mea opera, studio, scientia ac integritate intervenientibus, in quibus non parum sua regia maiestas confidebat et quod essem certus, quod illud, quod per me tractaretur, in beneficium serenissimi regis Polonię tractaretur et in persona sue regię maiestatis.¹⁷⁴ Et sic versa vice per contrarium, quia regia sua maiestas illum serenissimum regem habebat in locum non patrii, sed patris colendissimi. Et quod quamvis orator essem cęsareus, non dedignarer regiam illam maiestatem sue regie maiestatis nomine salutare.

Ego autem opportunis applicatis verbis dixi mihi nomine cęsaree vestre catholice maiestatis serenissimique¹⁷⁵ principis tale responsum gratissimum et acceptissimum fuisse et quod, sicuti semper, regię maiestati sue asserueram: cęsarea catholica vestra maiestas serenissimusque princeps resquiriti ad illum serenissimum principem Moskovię alia de causa non me mittebant, nisi¹⁷⁶ pro beneficio Christianę reipublicę ac bono serenissimi regis Polonię et per consequens regię sue maiestatis, quoniam si pax illa sequeretur, omne bonum et utilem illi serenissimo regi regieque sue maiestati sequiturum erat. Et quod cęsarea vestra maiestas pro bono illius serenissimi regis serenitasque sua essent contente ac valde cuperent, dummodo fieri posset, quod vero non tamen¹⁷⁷ ille princeps restitueret illud castrum Smolenski illi serenissimo regi,¹⁷⁸ sed etiam sibi daret medietatem sue provincię, sed rursus, si unum nec aliud fieri posset, quod regia sua maiestas tamquam senior et antiquior princeps, qui sit inter Christianos,

¹⁷¹ A tárgyalásról lásd Szydłowiecki feljegyzését: *Szydłowiecki napló*, 82–85., 185–187.

¹⁷² A szövegben: *maiestate*.

¹⁷³ A bal margón más kézzel: *optatum responsum*.

¹⁷⁴ E mondat első soránál a bal margón egy mutató kéz jele található, jelezve a fontos szövegrészt.

¹⁷⁵ A *-que* szócska a sorba egykezűleg besúrvva.

¹⁷⁶ Előtte kihúzza: *nisi*.

¹⁷⁷ A *non tamen* szavak egyidejűleg javítva.

¹⁷⁸ A korábban Litvániához tartozó Szmolenszk városát 1514-ben foglalta el III. Vaszilij nagyfejedelem I. Zsigmondtól, és később sem került vissza lengyel kézre (ma Смоленск, Ororszország).

mota ob talem et tantam urgentissimam necessitatem in Christianam rempublicam inque regiam suam maiestatem, nepotem suum charissimum, et eo magis, quia in tali pace concernebatur bonum maiestatis illius particulare; debebat cum illis melioribus conditionibus, quibus fieri posset considerare ad illam faciendam pacem, quam p̄sertim c̄sarea catholica maiestas vestra serenissimusque princeps cum honore et futuro comodo maiestatis illius regię proponebant, quamvis aliqui in contrarium iudicantes falsum et vanum fecerant iudicium. At vero, quod istis propositis mandata mihi a c̄sarea catholica vestra maiestate ac serenissimo principe iniunctaque a maiestate sua regia ex commissione c̄saree vestre¹⁷⁹ catholice maiestatis serenitatisque sue, qua in me erat diligentia et posse, exequutus eram, quamvis de omnibus tractatibus prius habebam in commissionibus antequam aliquid concluderem et c̄saream catholicam vestram maiestatem et serenitatem suam cercioratus facere. Et quod cum bona gratia et licentia sue regię maiestatis prius in isto loco datis meis litteris c̄saree catholice vestre maiestati serenissimoque principi de habito responso a regia sua maiestate recedere dedique sue regię maiestati manum. Tunc magnificus orator Polonus dixit, quod per suas litteras iussu et mandato regię sue maiestatis cum omni efficacia volebant serenissimo suo regi persuadere talem pacem. Et quod credebat regiam suam maiestatem respectibus per me supradictis ad illam omnino condescensuram. Dixi, quod illud ex parte c̄saree catholice vestre maiestatis serenissimique principis esset mihi iocundissimum, dummodo sic sequeretur. Et accepta licentia presentavi litteras etiam serenissime reginę serenissimi principis, quas prius reginali sue maiestati presentare non poteram. Deinde facto prandio secretarius reverendissimi domini cancellarii episcopi Agriensis¹⁸⁰ portavit mihi illam cedulam illorum centum ducatorum, quam dixit dominum suum demonstrasse magnifico domino Cristophoro. Et quod fuerat cum maxima satisfactione magnificencię sue ac etiam domini sui: videat c̄sarea catholica vestra maiestas, quantam fuerit istorum bonorum hominum suspitio, sed, ut potius dicam, grassa ignorantia.

[7] Aliqua hic non habentur nova. Dicuntur tantum archiepiscopum Colocensem¹⁸¹ habuisse novum quindecim milia Turcharum pertransisse fluvium Save¹⁸² et intrasse provinciam Serimii, quibus ille bonus dominus obviam cum parvo exercitu cum maximo animo vadit. Cui Deus optimus maximus omnem prestat favorem et talem, quod cum summa sua victoria illos profliget.

[8] Ceterum, sacratissime c̄sar, humillime ac instanter supplico c̄saree maiestati vestre, ut per ultimas meas datas octava instantis Viennę cum omni efficacia supplicavi, ut vestra c̄sarea maiestas mihi de pecuniis per alium annum ad minus provisionem committat, que¹⁸³ quanto cicius mihi remittatur ad manus magnifici domini thesaurarii

¹⁷⁹ A szövegben eltévesztve *sue* alak áll.

¹⁸⁰ A személy nem azonosítható.

¹⁸¹ Tomori Pál kalocsa-bácsi érsek (1523–1526). *Archontológia* I. 31., C. TÓTH, 2017, 39.

¹⁸² A szövegben a szó végén indokolatlanul nazális rövidítésjel szerepel, tehát *Savem* alak olvasható.

¹⁸³ Utána kitörölve: *quod*.

serenissimi principis,¹⁸⁴ quoniam aliter pro certo et indubitanter ero coactus remanere ad illas partes pecuniarum defectu, sicuti cęsarea catholica vestra maiestas considerare potest. Cuius pedibus me devotissime semper commendatum facio. Datum Posonii, die XX^a Novembris, M. D. XXIII.

Eiusdem sacratissime cęsaree catholice maiestatis vestre
humillimus et devotissimus servus
Antonius Comes¹⁸⁵

*Papíron, tiszázat, autográf aláírással és papírfelzetes vörös gyűrűs pecséttel.
AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 103–104.*

4–5. Krakkó, 1524. január 6.

Antonio de' Conti császári követ jelentése V. Károly császárhoz /Ferdinánd főherceghez¹⁸⁶

1. Útja Pozsonyból Krakkóba. 2. Megérkezése Krakkóba. 3. Beszélgetése Antonio Rincón francia királyi követtel, Rincón francia szolgálatba állásának története. 4. Rincón egyik feladata a francia törökellenes támogatás felajánlása, 5. másik feladata egy francia–lengyel házasságról tárgyalni. 6. Saját audienciája Bona Sforza lengyel királynénál. 7. Zsigmond lengyel király levélben tudatja, hogy néhány napon belül visszatér Krakkóba. 8. A titkos magyar–török tárgyalások híre; Conti vitája egy lengyel udvari emberrel küldetésének céljáról. 9. A lengyel királyi audiencia előkészítése: Iohannes Dantiscus látogatása; miért nem kapta meg eddig Zsigmond király a számára már megítélt Aranygyapjas rendet. 10. A királyi audiencia. 11. Krzysztof Szydłowiczki lengyel követ hazatérése Krakkóba. 12. Conti munkaebédje Piotr Tomicki lengyel alkancellárnál. 13. Tárgyalása Wawrzyniec Międzyzleski kameneci püspökkel. 14. A lengyel király hivatalos válasza, és átadják a feltételeket, amelyekkel Conti a moszkvai nagyfejedelemmel tárgyaljon a békéről. Ezt Tomicki alkancellár is megbeszéli vele; búcsúja a királytól és a királynétól. 15. Hír a moszkvai nagyfejedelem vereségéről a tatárokkal folytatott küzdelmében. – Saját kezű levélrész: Conti beszéde a 1523. december 26-i királyi audiencián és az ott elhangzottak, valamint az 1524. január 3-i lengyel királyi válasz szövege, pontonként beillesztve a követ korábbi előterjesztésébe. 16. Conti beszéde I. Zsigmond lengyel királyhoz az első audiencia alkalmával. 17. A Tomicki alkancellár által a második audiencián elmondott hivatalos lengyel királyi válasz általános része, a törökellenes fellépés. 18. A lengyel–porosz megbékélés kérdése. 19. A Habsburg–orosz közeledés és

¹⁸⁴ Gabriel Salamanca kincstartó.

¹⁸⁵ A záróformula és az aláírás autográf.

¹⁸⁶ A következő jegyzetekben a császárhoz írott (simancasi) példány jele: „K”, a főherceghez írott (bécsi) példányé: „F”. Utóbbi eltérő szövegrészeit az 1–15., 17–23. pontnál dőlt betűvel jelzem. A 16. pont szövegrésze csak a főhercegi példány mellékletében szerepel, e részben a szöveget álló betűvel közlöm.

a lengyel–orosz béke kérdése. 20. A Habsburg–lengyel 1515. évi szövetség megújítása. 21. A mantuai–lengyel házasságkötés terve. 22. Az I. Zsigmond és Tomicki általi magánkihallgatás. 23. A lengyel király által javasolt békefeltételek az orosz nagyfejedelemmel való tárgyaláshoz.

[*Külzeten címzés:*] *Sacratissime cęsarę catholicę maiestati etc. /Serenissimo ac potentissimo principi, domino, domino Ferdinando, infanti Hyspaniarum, archiduci Austrie etc., imperialique [locumtenenti gener]ali etc., domino colendissimo/*

Sacratissime ac invictissime cęsar, semper auguste etc., domine mi clementissime etc.! /*Serenissime ac potentissime princeps etc., domine mi colendissime etc.!*

[1] Humili, qua me decet, reverentia et post sacratissimas manus meum devotissimum osculum: vestram cesaream catholicam maiestatem /*vestram serenitatem*/ cercioratam facio: per meas litteras datas Posonii, die 22 Novembris /*21 Novembris*/ vestre cęsarę catholicę maiestati / *vestre serenitati*/ notificasse¹⁸⁷ expeditionem habitam a serenissimo Ungarię/*Hungarię*/rege et qualiter die 23 [1523. XI. 23.] recessurus eram, quod sic feci. Et die quinta preteriti mensis [1523. XII. 5.] cum pessimo itinere et inundatione aquarum applicui Osvenczin,¹⁸⁸ oppidum serenissimi regis Polonię in confinibus ducatus Slesię distans a Gracovia¹⁸⁹ per octo miliaria, ubi pro certo intellexeram serenissimum regem¹⁹⁰ esse Piothkuye/*Piothckuye*/¹⁹¹ propter quadam tumefactionem/*tumefactionem*/,¹⁹² que sibi creverat in digito maiori sinistri pedis cum magno dolore et displicentia regie/*regię*/ maiestatis sue, at tamen, quad tumefatio illa consilio medicorum incisa fuerat, quod fuit maxime sublevationis et refrigerii regię maiestatis sue. Ex illo autem loco premisi unum ex meis familiaribus pro suscipiendo hospitio in Gracovia, ne aliter dedi meas litteras serenissime reginę, quoniam magnificus dominus Cristophorus Schildovich/*Scildovich*/,¹⁹³ qui erat orator istius regię maiestatis ad serenissimum Ungarię/*Hungarię*/ regem per quendam doctorem Hebreum, quem mecum miserat,¹⁹⁴ cercioratam reddebat reginalem maiestatem suam de meo accessu ad istas partes. Qui una cum meo familiare precessit, ut reginalis sua maiestas posset mihi cum sua familia obviare. Ex quo litteras meas fuisse superfluas visum mihi fuit. Et potius futuras cum mea nota quam aliter.

[2] Die autem septima [1523. XII. 7.] intravi Gracoviam. Et die sequenti, que fuit dies Beatissime/*Beatissime*/ Virginis [1523. XII. 8.], misi secretarium meum ad

¹⁸⁷ Az előző, 3. sz. levél dátuma valójában november 20.

¹⁸⁸ Oświęcim (Auschwitz), város a Lengyel Királyságban.

¹⁸⁹ Krakó (Kraków, Lengyelország) neve a szövegben következetesen G-vel szerepel.

¹⁹⁰ I. (Öreg) Zsigmond lengyel király.

¹⁹¹ Piotrków, Lengyel Királyság (Petrikau, Petricovia; ma Piotrków Trybunalski, Lengyelország).

¹⁹² Conti értesülésével ellentétben a király elsősorban nem egészségügyi okokból, hanem az 1523. okt. 24.–dec. 17. között itt üléselő szejm miatt tartózkodhatott Piotrkówban. *Vol. const.* I/1. 386.

¹⁹³ Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár.

¹⁹⁴ Nyilván ugyanaz a Doktorek néven emlegetett zsidó küldönc lehet, aki 1523. okt. 23-án a bécsújhelyi konferenciára késvé meghozta Szydłowiecki számára a lengyel király megbízólevelét, illetve a porosz kérdésben adott kiegészítő instrukcióját. *Szydłowiecki napló*, 45., 146., ZOMBORI, 2004, 278.

magistrum domus reginalis sue maiestatis¹⁹⁵ pro impetranda mihi audientia. Quam mihi sua maiestas reginalis constituit pro alia die iuxta desiderium meum. Et incontinenti misit ad me secretarium suum,¹⁹⁶ qui me nomine maiestatis sue reginalis accomodatis verbis suscepit et congratulatus de mea incolumitate et felici adventu dixit maiestatem suam egre tulisse per meas litteras non fuisse cercioratam de meo introitu, ut iuxta consuetudinem mihi obviare cum sua familia potuisset. Ego autem opportunis verbis egi reginali maiestati sue humillimas gratias dixique valde mirari reginalem suam maiestatem non habuisse mei adventus notitiam, cum per litteras et quondam doctorem Hebreum magnifici domini Cristophori Schildovich/*Scildouich*/, qui nomine regio agebat apud serenissimum regem Hungarię, de meo accessu fuisset cerciorata reginalis maiestas sua, quam ego notam fecissem, si Hebreum illum et litteras illas magnifici domini prenominati Cristophori iudicassem non fuisse sufficientem testimonium ipsius mei adventus. Sed quod¹⁹⁷ propter hoc nullum erat successum malum. Tunc ille procul dubio dixit: „ab utraque parte fuit neglecum offitium”, et recessit.

[3] [1523. XII. 8.] Et post illius recessum venit ad me ex familia regis quidam No.,¹⁹⁸ qui providet oratori Gallorum¹⁹⁹ de omnibus ei ad victum necessariis, et dixit: „Magnifice domine, magnificus dominus orator regis Francię, bonus amicus et frater magnificencie/*magnificentie*/ vestre congratulaur summopere de incolumitate magnificencie/*magnificentie*/ vestre et de felici suo adventu ad istas partes cupitque valde magnificenciam vestram convenire vel in ecclesia, vel ubi magnificentie vestre comode videbitur/*videtur*.” De qua salutatione valde miratus dixi: „Mi domine, quid nomen est illius magnifici oratoris?” At ille: „Magnificus dominus Antonius Rinckonus.” Dixi tunc: „Magnificencie/*magnificentie*/ sue nomine meo²⁰⁰ dicetis gratias de visitatione et salutatione. Et quod mihi gratissimum est intelligere dominationem suam se ad istas partes cum honore incolumem et felicem se habere. Et quod mihi erit valde charum, ut insimul conveniamus ista nostra auctoritate deposita.” Postmodum cupiens intelligere causam sui adventus ad istas partes, visum mihi fuit²⁰¹ ad propositum illum invitatum habere mecum ad cęnam, qui venit sub protestu, quod gradum oratorium domi dimiserat (habet secum servitores duos). Et post aliquos inter nos habitos sermones habui ipsum interrogatum, qualiter accesserat ad servitium regis illius et si ab eo erat bene tractatus. Qui mihi respondit: „Postquam recessi a servitio serenissimi principis Ferdinandi, contuli me Venetiis, ubi aderant nonnulli oratores Galli, qui mihi maximos exhibuerunt honores ac fecerunt maximas oblationes mihi persuadendo, ut ad serenissimum eorum regem mihi transferre vellem, qui pro certo me gratiose

¹⁹⁵ Bona Sforza (1494–1554) lengyel királyné; udvarmesterét egyelőre nem tudtam azonosítani.

¹⁹⁶ A királynéi titkár személye nem azonosítható.

¹⁹⁷ Az „F” példányban a sor fölé egykezüleg beszúrva.

¹⁹⁸ A szó keresztnév, a *nomine*, illetve esetleg a *nobilis* szó rövidítése egyaránt lehet.

¹⁹⁹ Antonio Rincón († 1541), a francia király követe. RILL, 1993, 13–19.

²⁰⁰ Az „F” példányban a sor fölé egykezüleg beszúrva.

²⁰¹ Az „F” példányban a sor fölé egykezüleg beszúrva.

susciperet et bene tractaret. Unde persuasionibus illorum motus accessi regiam illam maiestatem, *que/que/* me benigne suscepit ad sua servitia in statu nobilium suorum cum provisione quingentorum scutorum in anno et²⁰² *que/que/* post nonnullas/*non nullos/* dies me oratorem suum destinavit ad istum serenissimum regem pro aliquibus negotiis maxime importantię.”

[4] Negotia autem, ut percepi, duo sunt: primum, quomodo dictum erat, serenissimum suum regem nolle favere isti expeditioni contra Turchas, quod ipse illius maiestatis nomine fecerat istam oblationem ad istum serenissimum regem tamquam ad illum regem antiquiorem, prudentiorem et sapientiorem omnium aliorum regum, ut pote quod in omnem adventum, quod alii reges et principes Christiani velint dare principium tali expeditioni ac subsidium Ungarię/*Hungarię/* regis cum pecuniis. Quod ipse vult dare tertiam partem pecuniarum, magis quam alii dabunt. Et quomodo quoniam talia dixit, aderant duo nobiles²⁰³ Poloni ex aula regia, nolui ipsum sine responso dimittere dixique: „Si rex vester, sicuti habet bona verba, haberet bonos effectus et sine fraude, optimum esset, „Sed quomodocunque sit, scietis hoc, quod si habebit satis pecuniarum pro se suoque regno tuendo, erit bonum pro eo, iam ipsarum defectu posuit manus ad thesauros ecclesię et est oppressus in ipso regno a tribus potentissimis exercitibus, in uno quorum cęsaris in persona propria est */in propria est persona/*, in alio dux de Borbon²⁰⁴ cum gentibus cęsaree sue catholice maiestatis */cęsaree catholice maiestatis sue^{205/}*, qui a rege vestro pro servitio maiestatis sue²⁰⁶ cęsaree defecit. In tertio autem sunt gentes serenissimi regis Anglię,²⁰⁷ optimi fratris et amici cęsaree sue maiestatis */cęsaree catholice maiestatis sue^{208/}*.” Tunc ipse: „Ubi habet cęsar pecunias pro manutenendis illis exercitibus?” „Unum – dixi – solvit vestra Hispania, alium pinguis Flandria, tertium rex Anglię. Et quartum (de quo adhuc non fecimus aliquam mentionem) Italia.” At ille: „Si erit creatus pontifex Gallus, quam partem habebit cęsar in Italia?” Tunc ego dato, quod crearetur pontifex Gallus, quod est impossibile: „Cęsar habet regnum Neapolis, habet ducatum Mediolani, habet Venetos et omnes alios principes et communitates Italię, sed primum novum, quod habebimus (nec vobis displiceat): habebimus esse creatum pontificem imperialem et devotum cęsaree maiestati.” Et sic factum est. Quomodo die sequenti, *que* fuit nona [1523. XII. 9.], venit novum cardinalem de Medicis electum et creatum in pontificem ac publicatum nomine Clementem,²⁰⁹ de quo novo non fuit letitia mea tanta et gaudium, quanta/*quanto/* fuit tristitia et multorum dolor. Deus igitur omnipotens semper laudetur!

²⁰² A „K” példányban a szó egykezűleg a sor fölött beszúrva. Az „F” példányból hiányzik.

²⁰³ A szó *no.* alakban rövidítve, de ehelyütt a feloldás egyértelmű.

²⁰⁴ III. Károly (Charles), Bourbon hercege.

²⁰⁵ Az „F” példányban a sor fölél egykezűleg beszúrva.

²⁰⁶ Az „F” példányban a sor fölél egykezűleg beszúrva.

²⁰⁷ VIII. Henrik angol király (1509–1547). WILBERG, 1906, 212.

²⁰⁸ Az „F” példányban a sor fölél egykezűleg beszúrva.

²⁰⁹ VII. Kelemen pápát (Guilio de’ Medici) 1523. nov. 19-én választották és 26-án koronázták meg. MONDIN, 2001, 412.

[5] Aliud negotium est causa matrimonialis, et ut percepi, tractabatur, quod serenissimus rex iste daret primogenitam suam, cuius nomen est Isabella, ex ista serenissima regina,²¹⁰ secundo filio Gallorum regi,²¹¹ qui secundus filius intitulatus est a patre dux Mediolani, qua autem de causa tale matrimonium tractat et desiderat rex ille, sapientissima cęsarea vestra maiestas /*serenitas vestra*/ considerare potest. Habui enim interrogatum prenomiatum oratorem, si erat multum tempus, quod ipse hic esset. Qui mihi respondit se huc applicuisse de mense Augusti proximo preteriti. Interrogatus, si habuerat vel brevi sperabat habere resolutionem suorum tractatum. Dixit: „Adhuc nullum habeo responsum.” Interrogatus, quę nam esset causa tante tardationis. Dixit: „Uti intelligo, rex iste dubitat displicere cęsaree maiestati et etiam sunt isti Poloni in omnibus suis negotiationibus ita longi, quod nihil supra. Cui ego: „Credo ipsos istud astute fecisse et facere, volentes videre prius finem initi belli inter cęsaream et regem vestrum. Et si hoc videre expectant, iudico vos sine aliqua conclusione hinc recessurum.” At ille: „Quod ego potero, functus sum officio meo cum omni diligentia, quod mihi satis est. Hoc mihi ipse constitui.” Iniungendo dixit: „Postquam recessi a servitiis illius serenissime domus Austrie, nullam accipere amplius passionem et displicentiam de rebus principum quomodocunque et qualitercunque succedant.” Hęc fuit summa verborum habitorum inter illum oratorem et me, que/quę/ mihi visum est quam plurimus respectibus cęsaree maiestati vestre /*cęsaree maiestati sue serenitatisque vestre*/ notificare.

[6] Deveniam modo ad meam negotiationem. Iuxta mihi ordinem datum die nona [1523. XII. 9.] reginalis sua maiestas²¹² pro me misit duos/*duo(!)*/ nobiles Polonos ex aula reginalis maiestatis sue, cui satis salutationibus et presentatis litteris credentialibus exposui mihi iniuncta. Quę gratiose mi suscepit oreque proprio egit gratias cęsaree maiestati vestre/*sue*/ ac serenissimo principi /*serenitatisque vestre*/ habuitque me cum omni instantia interrogatum de bono et fęlici statu cęsaree maiestatis vestre/*sue*/ serenitatisque sue/*vestre*/, cui satisfeci. Deinde dixit reginalis sua maiestas: „Ego vos quam Italum libere alloquar: isti Poloni valde suspicantur et nesciunt considerare ad quem finem et effectum sacratissimus cęsar vester serenissimusque princeps mittant vos isto tempore ad illum principem Moskovitarum²¹³ et qua de causa cęsarea sua maiestas suaque serenitas volunt illius amicitiam habere.” Tunc ego: „Serenissima regina, non latebit maiestatem vestram, quod cęsarea sua catholica²¹⁴ maiestas suaque serenitas requisiti ab oratore illius serenissimi principis, qui usque ad Hispaniam, ad cęsaream suam maiestatem fuit; me ad illum mittunt, eo magis considerantes illum principem fuisse optimum amicum divi cęsarıs Maximiliani preclarissimę memorię, ipsorum avum

²¹⁰ Jagelló Izabella (1519–1559), I. Zsigmond lengyel király és második felesége, Bona Sforza elsősülött gyermeke, utóbb Szapolyai I. János király felesége.

²¹¹ Henrik herceg, utóbb II. Henrik francia király (1547–1559). WILBERG, 1906, 214.

²¹² Mindkét példányban a *reginalis–maiestas* szavak egyidejűleg a sor fölött beszúrva.

²¹³ III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem.

²¹⁴ Az „F” példányban a *catholica* szó kimaradt.

colendissimum. Et presertim²¹⁵ me mittunt pro beneficio/*beneficio*/ totius Christianitatis bonoque serenissimi regis Hungarię ac comodo serenissimi regis, regię vestre maiestatis coniugis, ut, si possibile sit, auctoritatibus cęsaree sue catholice²¹⁶ maiestatis ac sue serenitatis intervenientibus tractetur et fiet pax inter regiam suam maiestatem illumque serenissimum principem, ut maiestas sua tali inita pace possit animo quietiori potentioribusque viribus serenissimo regi Hungarię²¹⁷ auxiliari.” Tunc reginalis maiestas sua dixit: „Susplicantur et dicant alii, quid volunt. Ego nullum habeo dubium de cęsare nec de principe Ferdinando /*de cęsarea catholica maiestate sua serenitateque sua*²¹⁸/, quomodo in omni tempore cognoverunt, postquam fuit inita amicitia et confederatio inter divum cęsarem Maximilianum alte mẽmorie et regiam istam maiestatem, quod maiestas ista regia semper fuit obsequiosa cęsaree illi maiestati, et precipue in tractatu illarum nuptiarum in conventu illo Vieniensi.²¹⁹ Et post mortem maiestatis sue cęsaree, dive memorię fuit maiestas illa semper offitiosa sacratissimo imperatori Carolo. Et presertim in ellectione maiestatis sue cęsaree ad Romanum Imperium.²²⁰ Quia, ut notorum est, ex commissione maiestatis sue fuit datum votum regis Boęmie/*Bohemię*/ in favorem cęsaree sue maiestatis. Ex quo nunquam iudicabo nec credam maiestatem suam cęsaream /*ęsaream*²²¹ / *maiestatem suam*/ suamque serenitatem contra nos aliquid mali moliri, sed vos dicetis mihi, an sitis reversurus per istam viam post executionem commissionum vestrarum, vel aliud facietis iter.” Cui ego: „Reginalis vestra maiestas pro certo teneat, quod si aliquid in mundo sunt grati principes, ipsi sunt sacratissimus cęsar serenissimusque princeps. Quod vero ad iter meum, spero Deo favente istudmet facere, si vixero.” Tunc maiestas sua reginalis: „Scietis, quod stetimus et adhuc stamus in aliqua suspitione de illo magistro Prussię/*Prussie*/.”²²² Qui, uti fertur, est capitaneus regis Datię et habet multas gentes. Et cum ab eo fuerimus alias decepti, dubitamus quamvis inducię sint inter nos, ut more suo solito nos non decipiat.” Cui ego: „Reginalis vestra maiestas non credat, quod in partibus Germanię, Italię et Hyspaniarum auctoritas cęsarıs ita pro nihilo existimetur. Ex quo volo inferre, quod indutię/*inducię*/ facte inter serenissimam regiam istam maiestatem ac reverendissimum et illustrissimum magnum magistrum Prussię fuerunt inite auctoritate cęsaree sue maiestatis mediante, unde ipse non esset ausus talem conventionem respectu cęsaree sue maiestatis infringere. Et quod ita erit, finis acta probabit.” Tunc reginalis sua maiestas: „Deus ita faxit, ut sanguis Christianus amplius non effundatur.” (Et infra octo dies post [1523. XII. 15. kőrül] venerunt nova, qualiter exercitus serenissimi regis Datię defectu pecuniarum erat ad

²¹⁵ Az „F” példányban a *presertim* szó kimaradt.

²¹⁶ Az „F” példányban a *catholice* szó kimaradt.

²¹⁷ A „K” példányban a *serenissimo–Hungarię* szavak a kihűzött *possit* helyére a bal margón egykezűleg beszúrva. Az „F” példányban ugyanezen a módon a jobb margón javítva.

²¹⁸ Az „F” példányban a sor fölé egykezűleg beszúrva.

²¹⁹ Az 1515. évi bécsi királytalálkozó.

²²⁰ I. Zsigmond politikájára a császárválasztás idején lásd POCIECHA, 1949, 160–164., E. KOVÁCS, 1991, 64., 68–69., ZOMBORI, 2004, 243.

²²¹ Az „F” példányban a sor fölé egykezűleg beszúrva.

²²² Albert brandenburgi őgróf, német lovagrendi nagymester.

nihilum redatus). Et post hac consului maiestatem suam utrum serenissimum regem deberem/*haberem*/ accedere vel suam regiam maiestatem istuc morari. Quę mihi respondit: „Dubia sum de adventu maiestatis sue regię, sed potius iudico illam brevi venturam, quam non. Nihilominus expecto unum meum camerarium, a quo veritatem sciam, et vobis significabo.” Et veniens/*deveniens*/ domum decrevi dare litteras meas regię sue maiestati, in quibus supplicabam regię sue maiestati, ut dignaretur mihi notificare, utrum ad ipsum equitare deberem, vel istuc ipsam expectare.

[7] Die autem XVI [1523. XII. 16.] venit ad me quidam nomine Severinus, nepos cuiusdam ditissimi mercatoris dicti Bonar,²²³ qui introituum regię maiestatis erat receptor, et obierat XIII [1523. XII. 14.].²²⁴ Et legit mihi aliquas litteras regię maiestatis directivas illi quondam Bonar, patruo suo, tenoris infrascripti: „Intelleximus per famam quendam oratorem çsaree maiestatis ad nos venire. Ex quo tibi committimus, ut ipsum interteneas nec permittas illum ad nos venire, sibi significans nos ista edomada hinc recessuros versus Graccoviam.” Et lectis litteris dicit/*dixit*/: „Magnifice domine, dominus Bonar obiit, inde nolui pretermittere officium/*offitium*/ meum magnificentię/*magnificentię*/ vestre significando mentem regiam.” Cui ego respondi illam exequar.

[8] Et in istis diebus [1523. XII. 16. *körül*] venit ad me quidam fidedignus, qui mihi asseruit secreto Hungaros tractare inducias cum Turchis. Item venit alius, qui dixit, quod propositio per me facta nomine çsareo serenissimo regi Hungarię hic habebatur. Et iudicans ego ipsum me tentare dixi: „Facietis mihi rem gratam, si illa mihi exponetis.” Qui respondit: „Ut vobis morem geram, dicam sententiam illius spectantem isti serenissimo regi. Vos proposuistis fuisse oratorem principis Mosckovię/*Mosckovie*/ ad çsaream maiestatem /*ad çsaream suam maiestatem*/ usque ad Hispaniam, qui instatam maiestatem suam çsaream habuit, ut vellet mittere oratorem suum ad principem suum, qui secum tractaret de innovanda amicitia –” Tunc ego dixi: „De ineunda amicitia!” At ille: „Hic ita habetur. Bene dixi, sequimini: inter çsaream suam maiestatem, serenissimum/*serenissimumque*/ principem Ferdinandum et illum ducem, sicuti ille habebat cum çsare Maximiliano dive/*dive*/ memorię. Item, quod²²⁵ vos volebatis auctoritatibus çsaree maiestatis et serenissimi principis tractare perpetuam pacem inter serenissimum nostrum regem et illum ducem iuxta voluntatem ipsius regis ac vobis iniunctam. Tertium, quod si maiestati sue non videbatur aliquibus suis respectibus illam pacem, quod volebatis auctoritatibus ut supra²²⁶ firmiorem maiestatem suam

²²³ Jan (Hans) Boner († 1523), krakkói kereskedő és bankár, krakkói várnagy (burgrabia, 1514–1515), wieliczka sókamrás (župnik, 1515–1523), krakkói királyi udvarbíró (wielkorządza krakowski vagy magnus procurator, azaz kis-lengyelországi királyi birtokok jövedelemkezelője, 1522–1523), illetve unokaöccse, Seweryn Boner (1486–† 1549), a sókamrási és jövedelemkezelői tisztségekben utódja, illetve żarnówi (1532–1535), bieczy (1535–1547), majd újszandeci királyi várnagy (1547–1549), az elszászi eredetű krakkói Boner család tagjai. POCIECHA, 1949, 7, 34–36, 93, 422; a család származásáról és kapcsolatairól: KAUSLER, 1974; továbbá lásd még BUDKA, 1936 (Jan Boner), POCIECHA, 1936 (Seweryn Boner).

²²⁴ A szakirodalomban a halála napja egyöntetűen dec. 15.: BUDKA, 1936, 298., POCIECHA, 1949, 35.

²²⁵ Mindkét példányban az *Item quod* szavak egykezűleg a sor fölött beszurva.

²²⁶ Az „F” példányban az *ut supra* szavak egykezűleg a sor fölött beszurva.

reddere ad illas quinquennales inducias et ista est sententia” – dixit. Cui ego: „Quamvis in aliquo differat, idem est et illud proponem serenissimo regi vestro.” Qui istam civitatem intravit die 23 preteriti mensis [1523. XII. 23.].

[9] Et die 24 [1523. XII. 24.] misit ad me sua regia maiestas dominum Ioannem Dantiscum,²²⁷ qui nomine maiestatis sue fuit mecum congratulatus de meo incolumi adventu ad istas partes, addens me quam libentissime regiam maiestatem suam videre. Insuper, quod postquam obierat ille Bonar, qui habebat in commisionibus a regia sua maiestate facere expensas omnibus oratoribus cęsareis, intellexissetque maiestas sua me mihimet ipsi expensas fecisse, quod pro maiori mea comoditate erat contenta maiestas sua, quod mihimet ipsi expensas facerem usque ad meum hinc recessum, in quo mihi erat regia maiestas sua recompensatura, ut mos et consuetudo regię sue maiestatis non abuteretur. Preterea, quod maiestas sua erat adhuc gravata illius ęgritudinis et taliter quod non poterat stare, unde non egre ferrem, si audientia mea aliquantulum tardaretur. Ego autem cum omni reverentia opportunis verbis egi gratias maiestati sue regię de visitatione ac salutatione dixique,²²⁸ quod²²⁹ circa expensas non esse alia satisfactione opus, quam maiestatis vestre/sue/ cęsaree gratia habebam pecunias. Tunc dominus Dantiscus replicavit: „Opere pretium est parere voluntati regię.” At ego: „Ubi mihi facultas dabitur, non ero nisi obediens maiestati sue.” Item, quod ad audientiam non esset mihi grave expectare pro comodo maiestatis sue. Et quantum maiestatis sue lubisset ipsumque dominum Dantiscum habui rogatum mecum in prandio, in quo habentes diversa colloquia, inter alia dixit, quod cum esset in Hispania, in oppido Vallisoleti²³⁰ in solempnitate purificationis Beatissime Virginis [1523. II. 2.], fuit sibi data candella ad missam cęsaree maiestatis vestre/sue/ cum armis serenissimi sui regis, circum quibus erat pictura ordinis Vellis aurei, unde postmodum dixit magnifico domino supremo cancellario,²³¹ quod cum tali pictura fuit sibi facta iniuria, cum serenissimus rex suus talem non habere/haberet/ ordinem, quamvis sibi Barchinoneę/Barchinone/²³² promissum fuerat.²³³ Cui magnificus dominus cancellarius respondit: „Ego credo, quod cęsarea maiestas vos in absoluteione vestra circha hoc alloquetur.” Et sic fecit maiestas vestra/sua/ cęsarea dicens: „Dicetis serenissimo vestro regi,

²²⁷ Johannes Dantiscus (Jan Dantyszek, 1485–1548) lengyel királyi titkár (1507–), humanista költő és diplomata, később kulmi (1530–1538), majd ermlandi püspök (1538–1548). POCIECHA, 1938, HC III. 182., 327.

²²⁸ A „K” példányban a -que tapadószócska egykezűleg a sor fölött beszúrva.

²²⁹ A szó az „F” példányból hiányzik.

²³⁰ Valladolid, város és királyi székhely Kasztília északi részén (ma Valladolid, Spanyolország). – Dantiscus angliai diplomáciai útját folytatva 1522. dec. 18-án érkezett V. Károly valladolidi udvarába, ahol leginkább Bona királyné nápolyi öröksége (bari hercegség) ügyében tárgyalt. Valladolidból az 1523. febr. 28-i császári oklevél kibocsátása után márc. 21-én elindulva Santiago de Compostellán át A Coruńában szállt hajóra. POCIECHA, 1938, 426., POCIECHA, 1949, 221–228.

²³¹ Mercurino Arborio di Gattinara (1465 körül–1530) császári főcancellár (1518–1530). BRUNELLI, 1999, 637–638.

²³² Barcelona, Aragón Királyság (ma Barcelona, Spanyolország).

²³³ Pedig I. Zsigmondot a rend 1519. évi barcelonai káptalanján már a tagok közé választották: *Haus Österreich*, 2007, 166., 161. sz.

consanguineo et fratri nostro charissimo, quod nos pro certo tenebamur/*tenebamus*/ iam habuisse et habere talem nostrum ordinem, quem postquam a vobis intelleximus non habere, per nostras litteras mandavimus domino de Ostrath,²³⁴ qui est antiquior in ordine illo, et tale sibi attinet officium/*offitium*/, ut illum maiestati sue mittat. Et quod ipse repplicans dixit:²³⁵ „Dummodo sic sit, sacratissime çesar”. Et²³⁶ quod maiestas vestra/*sua*/ çesarea Germano ydiomate respondit: „Non dubites, quomodo ita erit exequutum, ut tibi dixi.” – „Ego autem” – dixit idem dominus Dantiscus – „omnia illa verba retuli maiestati, domini mei, que pergratissima maiestati sue fuerunt, ideo adhuc talem non vidimus ordinem.” Cui ego: „Mi domine Dantisce, non est culpa ista çesaris, scripsit maiestas sua çesarea et mandavit, etiam credit, quod ita exequutum sit.” At ille: „Taliter ordinem libenter haberet serenissimus rex meus” – dixit – „quoniam sibi²³⁷ promissum fuit et quoniam summopere observat et diligit çesarem, sed rursus non est ita cupidus, sicuti fortasse alii iudicant.” Cui ego: „Mi domine Dantisce, non ita egre feratis, quoniam si çesar promisit, observabit, quia maiestatis sue est observare promissa et si²³⁸ vultis, scribam circha hoc maiestatis sue çesaree.” Qui respondit: „Erit mihi gratissimum.”

[10] Die autem 26. [1523. XII. 26.] serenissimus rex pro me misit magnificum dominum Stanislaum capitaneum Stanalitie/*Staniliie*/²³⁹ et alium consiliarium, canonicum Graccoviensem,²⁴⁰ ad cuius presentiam deductus post factas salutationes dedi maiestati sue credentiales çesaree vestre/*sue*/ maiestatis serenissimique principis Ferdinandi /*serenitatisque vestre*/. Tunc maiestas sua regia me fecit sedere et commisit, ut littere legerentur. Quibus lectis non orando, sed simpliciter narrando exposui²⁴¹ desiderium çesaree vestre maiestatis ineundam pacem et concordiam inter principes Christianos pro suscipienda expeditione contra Turchas et presertim pro defensione immo recuperatione perditarum rerum regni Hungarię etc. Et quod nolebam latere maiestatem suam çesaream vestram maiestatem a beatissimo pontifice pię memorię requisita, uti tantum decebat imperatorem ad exemplum omnium aliorum Christianorum principum condescendisse pro bono Christianitatis etc. ut cum rege Gallorum ad triennium inducię fierent insuperque çesaream vestram maiestatem hortatam fuisse serenissimum regem Anglię ad huiusmodi inducię etc. Et quod

²³⁴ Antoine (I.) de Lalaing (1480–1540), Seigneur de Montigny, Hoogstraeten grófa (1518–1540), 1522–1540 között Holland és Zeeland helytartója, 1516-tól az Aranygyapjas Rend tagja. *Haus Österreich*, 2007, 165., 135. sz., WAUTERS, 1890–1891, FRANCQUEN, 1826, s. v. Lalaing, 10.

²³⁵ A „K” példányban a szó egykezűleg a sor fölött beszurva. Az „F” példányból hiányzik.

²³⁶ Mindkét példányban a szó egykezűleg a sor fölött beszurva.

²³⁷ Mindkét példányban előtte kihúzza: *si*.

²³⁸ A „K” példányban a szó a sor fölött egykezűleg beszurva.

²³⁹ Stanislaw Tomicki, kaliszi sztarosztá (capitaneus, 1528), Piotr Tomicki alkancellár testvére. *POCIECHA*, 1949, 16., 468.

²⁴⁰ Stanislaw Tarlo (1480 körül–1544), lengyel királyi titkár (–1537), krakkói és plocki kanonok (1506–), lublini főesperes (1515–1537), majd przemysli püspök (1537–1544). *POCIECHA*, 1949, 10–11., HC III. 279.

²⁴¹ Innentől a szöveg a bekezdés utolsó részéig az „F” példányból hiányzik, annak a saját kezű mellékletében, a 16. pontban viszont ugyanez a tárgyú szöveg némileg hosszabb változatban szerepel.

maiestas vestra cęsarea in illo iniusto bello Gallico tecta cupiens dare²⁴² antedictę expeditioni et favorem et auxilium serenissimo regi Hungarię, sororio ac fratri suo charissimo maiestatisque sue nepoti; per me valde instatam ennixeque rogatam cęsarea vestra maiestas serenissimusque princeps Ferdinandus maiestatem suam habere voluerunt, ut ad honorem Dei, ad exemplum aliorum principum, ut etate provector, pro beneficio etc. vellet condescendere et se inclinare ad ineundam concordiam cum reverendissimo et illustrissimo magno magistro Prussię et pacem perpetuam cum serenissimo Moskovitarum principe, ut securius et facilius posset auxiliari illi serenissimo suo nepoti, qui, uti notorium erat, in evidenti et maximo periculo laborabat, in quo etc. – ista fuit sententia, sed multo plura fuerant verba / *exposui, sicuti per introclusum exemplum videbit serenitas vestra*/.²⁴³ Deinde remotis arbitris dedi litteras serenissimi regis Hungarię maiestati sue²⁴⁴ dixique salutationes etc. ac postmodum exposui mihi iniuncta iuxta introclusum exemplum. /*mihi iniuncta, sicuti in dicto exemplo*/.²⁴⁵ Responsum fuit generale, videlicet circha gratias et congratulationes, quod mihi dedit reverendissimus dominus Poznaniensis episcopus, vicecancellarius,²⁴⁶ iniungens, quod maiestas regia erat mihi super singulis brevi datura responsum.

[11] Die 29 [1523. XII. 29.] intravit magnificus dominus Cristophorus Scildovich, qui fuerat orator istius maiestatis ad serenissimum regem Hungarię/*Ungarię*/, cui inter alios ivit obviam orator regis Gallorum, qui non obviaverat regię maiestati in suo introitu.

[12] Die 30 [1523. XII. 30.] habuit me invitatum ad prandium dominus prenominatus vicecancellarius, qui vero est vir boni ingenii et doctrinę et antequam pranderemus, soli in sua camera reasumpsit/*reassumpsit*/ mihi sententiam/*sententia(!)*/ totius propositionis meę, excepto, quod ipse etiam dixit de innovanda, non sicuti ego proposueram, de ineunda amicitia etc., quod astute fecit. Insuper habuit me /*me habuit*/ interrogatum, an cęsarea vestra/*sua*/ maiestas vel serenissimus princeps/*serenitas vestra*/ dedissent mihi condiciones pacis tractande inter serenissimum regem et illum principem Moskorum. Cui dixi, quod nullam habui commissionem aliam, nisi tractare pacem illam auctoritatibus cęsareę maiestatis vestre ac serenissimi principis /*ęsareę sue maiestatis serenitatisque vestre*/ iuxta voluntatem regię/*regię*/ illius maiestatis. Tunc habuit me interrogatum, an essem reversurus per istam viam. Cuius interrogationis plene suspitionis respondi: sicuti responderam serenissime regię per antea. At ille: „Serenissimus rex dabit vobis informationem circha illam pacem promovendam nomine cęsarıs et serenissimi principis /*ęsareę maiestatis et serenitatis vestre*.” Cui ego „Iuxta illam tractabo!” – dixi. Tunc ille „Si sciretis, domine orator, quis rumor est in populo!” „De quo?” – dixi. Respondit: „Isti valde mirantur et

²⁴² Utána a „K” példányban egy rövidített szó betűje: *p*. Helyzete a szövegben indokolatlan.

²⁴³ Lásd az „F” példányhoz tartozó saját kezű mellékletben, a levél végén a 16. pontot!

²⁴⁴ II. Lajos levelének teljes szövegét Szydłowiecki lejegyezte naplójában: *Szydłowiecki napló*, 84–85., 186–187.

²⁴⁵ Lásd az „F” példányhoz tartozó saját kezű mellékletben, a levél végi 16. pont végén!

²⁴⁶ Piotr Tomicki (1464–1535) alkancellár, 1520 júniusától poznańi, 1523. dec. 9-től már krakkói püspök. HC III. 180., 279.

dicunt: ad quid cęsar serenissimusque princeps /*ęsarea sua maiestas serenitasque sua*/, affines et confederati cum serenissimo nostro rege mittunt oratorem suum ad inimicum regis nostri?" Cui ego illud dedi etiam responsum, quod dederam serenissime regine. Ille autem dixit: „Serenissimus rex est optime mentis et dispositionis erga cęsarem et serenissimum principem Ferdinandum /*ęsaream suam maiestatem serenitatemque suam*/, et ita iudicat, immo pro certo tenet maiestas sua regia cęsaream suam maiestatem suamque serenitatem tales esse erga maiestatem suam regiam. Et etiam maiestas sua regia confissa in bonitate et integritate dominationis vestre, confidenter utetur opera sua.” Cui ego: „Reverendissime domine, non est de cęsare nec de principe /*de cęsarea maiestate sua serenitateque sua*/ nec de me aliquo dubitandum.” Tunc ille: „Est /*est enim*/ optima intelligentia et perfectus amor inter cęsarem et serenissimum principem /*inter cęsaream suam maiestatem suamque serenitatem*/.” Cui ego: „In fratribus talem nunquam fuisse amorem, benevolentiam et observantiam credo.” Quo demisso sermone devenimus ad novitates, cui post multa, declaravi potentiam et optimam fortunam cęsaree catholice vestre maiestatis /*ęsaree catholice sue maiestatis serenitatisque vestre*/, unde ille bonus Gallorum rex erat brevi coactus se submittere cęsaree vestre maiestati /*ęsaree catholice sue maiestati*/ vel regnum deserere. Qui respondit: „Vero nescio, quid ille rex machinetur vel sibi persuadeat solus contra tantum principem.” In quo stantes/*stante*/ discursu fuimus vocati ad prandium, quo habito voluit reverendissima dominatio sua maioris honoris causa me invito descendere scalas, quam habui rogatam, ut vellet apud serenissimum regem expeditionem meam sollicitare.

[13] Et die sequenti, que fuit ultima preteriti mensis [1523. XII. 31.], venit ad me reverendissimus dominus episcopus Camenacensis/*Camanaensis*;²⁴⁷ ut me visitaret, sed potius ut me vexatum haberet. Qui inter alia dixit: „Serenissimus rex meus, postquam invit phedus et amicitiam cum sacratissimo cęsare Maximiliano dive memorię, fuit semper obsequiosus et bonus amicus illius serenissime domus Austrię, maiestate namque sua fuit sola causa illius conventus Viensis, in quo tractate fuerunt nuptię, uti publicum est, fuit etiam causa optima, quod sacratissimus Carolus fuisset electus ad Romanum Imperium.” Tunc ego: „Quid inde, pater?” At ille: „Serenissimus rex Hungarię miserat anno preterito oratores suos ad serenissimum regem meum, miserat et suos dux Moldavię/*Moldavię*/, qui cum omni instantia petierunt, ut vellet maiestas sua²⁴⁸ annuere et contentare, quod ipsi intrarent Mosckoviam pro tractanda pace inter regiam suam maiestatem illumque principem, quod maiestas sua facere recusavit. Modo vero venit magnificencia vestra tali etiam se causa, et regia sua maiestas, ut morem gerat sacratissimo imperatori serenissimoque principi, dabit vobis additum et introitum ad illas partes cum omni honore et comoditate. Sed det Deus, quod talis profecio/*profetio*/ sit pro bono!” Cui ego: „Reverende pater, ista vestra verba credo, immo certus sum non provenire ex capite aut ore regio, sed ex vobis, ideo vobis respondeo. Cęsarea catholica maiestas

²⁴⁷ Wawrzyniec Międzyleski (1480 előtt–1529), királyi titkár és vilnói prépost (1509–1521), lengyel királyi diplomata, kameneci püspök (1521–1529). POCTECHA, 1949, 100–106., HC III. 148., BACZKOWSKI, 1976.

²⁴⁸ A „K” példányban egyidejűleg javítva *suas* alakról.

serenissimusque princeps /*çsarea catholica sua maiestas serenitasque sua*/ requisiti/*requisite*/ mittunt me ad illum principem Mosckovitarum pro communi bono Christianitatis beneficioque serenissimi Hungarię regis ac comodo istius vestre regię maiestatis/*regie vestre maiestatis*/, ut auctoritatibus çsaree sue maiestatis sueque serenitatis mediantibus integram et perpetuam pacem tractem inter serenissimum vestrum regem illumque principem, sicuti regię/*regie*/ illi maiestati publice alia die exposui, quam credo bonitate sua nihil aliud credere aut sentire, sed aliqui vestrum, qui estis de nobis pleni suspitione, me longe suspectum redditis de vobismet ipsis. Causa namque ista est: vel vobis habetis aliquam occasionem de nobis conquerendi vel suspicandi, vel non; si aliquam habetis, clare et aperte loquimini, si autem nullam habetis, me suspectum redditis, quia vos cum tali inlegitima suspitione faciatis me credere vos esse culpabiles et in aliquo errore nobiscum.” Tunc ipse: „Non egre ferat magnificencia vestra verba mea, sed illam in optimam partem accipiat et ex capite meo et non alieno illa prolata fuisse credat, pro certoque teneat nihil aliud me sentire de suis principibus, quam omne bonum.” Cui ego: „Reverende pater, serenissimi et clementissimi mei principes sciunt, quid bonum sit, et illud solum diligunt, cupiunt et optant; cognoscunt etiam, quid sit malum, quod provocati non negligunt.” Tunc ille: „Si verba mea magnificentie/*magnificencie*/ vestre fuerunt molesta, rogo, ut mihi ignoscat.”

[14] Tertio/*tertia*/ autem die instantis [1524. I. 3.] misit pro me serenissimus rex prenominationum capitaneum ac dominem Ioannem Dantiscum, et per reverendissimum dominum vicecancellarium mihi dare fecit responsum, uti/*ut*/ in²⁴⁹ introcluso exemplo.²⁵⁰ Quo dato responso habuit me vocatum prope se regia sua maiestas et mihi dedit ore suo partim et ore ipsius domini vicecancellarii informationem pacis promovende nomine çsaree maiestatis vestre ac serenissimi principis Ferdinandi /*çsaree catholice maiestatis sue serenitatisque vestre*/ illi serenissimo Mosckovitarum principi, ut in exemplo²⁵¹ quam informationem mihi reverendissimus dominus prenominationum vicecancellarius, qui me die 4ta [1524. I. 4.] habuit invitatum ad prandium. Iterum pro regis satisfactione replicavit, et illa hora absolvit me regia sua maiestas. Accepi etiam licentiam a serenissima regina, que dixit, quod cum littere me essent credenciales in persona mea, quod per me etiam, cum reverti, volebat respondere çsaree vestre maiestati ac serenissimo principi /*çsaree sue maiestati serenitatisque vestre*/.

[15] Hic non habentur aliqua nova, nisi quod est fama, quod serenissimus Mosckorum dux cupiens recuperare quandam arcem, que Cozak nominatur,²⁵² fuit a Tartaris delusus, sibi promittentibus facere arcis deditionem, pro qua habenda arce cum venisset, exercitus ipsius ducis Mosckouię/*Mosckouię*/ a Tartaris dolose profligatus fuit. Unde princeps ille, ut se ulcisceretur, alio magno constructo exercitu personaliter voluit

²⁴⁹ Mindkét példányban a szó egykezűleg a sor fölött beszúrva.

²⁵⁰ Lásd az „F” példányhoz tartozó saját kezű melléklet 17–21. pontját! Vö. *Acta Tomicianae* VI. 218–219.

²⁵¹ A „K” példányban az *ut-exemplo* szövegrész egykezűleg a sor fölött beszúrva. – Lásd a saját kezű levélrész 22–23. pontját!

²⁵² A várát nem tudtam azonosítani. Mivel a névalak a kozák népcsoport nevével cseng össze, akár félreértés eredménye is lehet.

ipsos Tartaros invadere. Et secundo profligatus cum morte quadraginta milia Mosckorum, fuit coactus dare fugam. Quod novum incerto auctore vulgatum est. Infra duos dies cum Dei adiutorio ac optima maiestatis vestre cesaree /*sue cesaree maiestatis serenitatisque vestre*/ fortuna applicabo²⁵³ me itineri, et talis novi certitudinem ex illis partibus cesaree vestre maiestati /*cesaree sue maiestati serenitatisque vestre*/ scibam.

Ceterum denuo, uti meus quaternas litteras supplicavi cesaree catholice maiestati vestre, humillime supplico, ut cesarea vestra maiestas mihi remittat provisionem alterius anni, aliter ero coactus remanere in Mosckovia, quod mihi esset durissimum ac gravissimum. Et precipue pro honore et decore cesaree maiestatis vestre, cuius pedibus me humillime ac devotissime commendo.²⁵⁴ / *Cuius bonę gratie me humiliter ac semper commendo.* / Datum Gracchovię, die VI^a Ianuarii M. D. XXIII.

Eiusdem vestre cesaree catholice maiestatis /*Eiusdem serenitatis vestre*/
Humilimus ac minimus servus /*Humilis ac devotus servus*/
Antonius Comes²⁵⁵

[*A jelentés saját kezű melléklete:*]

[16]²⁵⁶ [1523. XII. 26.] Expositio etc. „Carolus Dei favente clementia electus Romanorum imperator, semper augustus ac Germanie, Castelle, Aragonie, Legionis, utriusque Sicilie, Hyerusalem etc. rex ac Ferdinandus Dei gratia princeps et infans Hispaniarum, archidux Austrię, dux Burgundie etc., imperialis locumtenens generalis etc., fratres, principes et domini mei clementissimi, quos Deus omnipotens maximus ad longeva secula pro beneficio Christiane reipublice incolumes et felices conservare dignetur, regie vestre maiestati, serenissime et potentissime rex, salutem plurimam, felicitatem, omne bonum ac fraterne amoris continuum incrementum semper dicunt, deque optima vestre maiestatis valitudine ac de felici omnium rerum suorum successu et eventum quam plurimum gratulantur ac cupiunt in omnibus maiestati vestre semper bene esse.” Qua facta salutacione dedi maiestati suę litteras²⁵⁷ et lectis litteris dixi:²⁵⁸

„Serenissime rex, cesarea sua catholica maiestas suaque serenitas notam faciunt regiam vestram maiestatem, si qua hominum equitate fieri posset, cesaream suam catholicam maiestatem suamque serenitatem nihil tam cupere, quam rem publicam Christianorum ad perpetuam pacem, tranquillitatem et ocium perducere, ut tandem expedicio illa generalis contra Turchas Christiane nomini tam necessaria susciperetur, in qua non modo terre amisse regni Ungarie recuperari, sed regnum illud nobilissimum et antiquissimum augeri posset. Ad quam rem faciendam cesarea sua catholica maiestas serenitasque sua nullum fraternum officium pretermisere sunt nec hactenus equidem

²⁵³ Az „F” példányban a szó végi *-bo* szótag a sor fölött beszúrva.

²⁵⁴ E pénzt kérő bekezdés az elköszönést leszámítva az „F” példányból értelemszerűen hiányzik.

²⁵⁵ A záróformula és az aláírás mindkét példányban autográf.

²⁵⁶ Ez a pont csak az „F” példány saját kezű levélrészében szerepel.

²⁵⁷ Tudniillik az V. Károly császár, illetve I. Ferdinánd által kiállított követi megbízóleveleit (*credentiales*).
Lásd fentebb a 10. pontban!

²⁵⁸ Tartalmilag megegyezik az I. Ferdinánd által 1523. nov. 6-án adott követi instrukció megfelelő részével, lásd *Szydłowiecki napló*, függelék, 214–215.

omisissent, nisi quam plurimis iniustis bellis, controversiis²⁵⁹ et curis suffuse²⁶⁰ fuisset et presertim cęsarea sua catholica maiestas tecta in illo bello Gallico esset. Attamen nolo latere regiam vestram maiestatem cęsaream catholicam maiestatem suam a beatissimo pontifice pię memorię²⁶¹ requisitam, ut tantum decet imperatorem, ad exemplum omnium aliorum principum Christianorum omnibus aliis postpositis iniuriis pro bono Christianitatis ac zelo cęsareę maiestatis sue in orthodoxam fidem presertimque pro beneficio regni²⁶² Ungarię necnon, ut omnibus palam fieret, per cęsaream suam catholicam maiestatem non stetisse, quin bellum illud Turchicum susciperetur, condescendisse, videlicet ut ad tres annos cum rege Gallorum²⁶³ inducię fierent, pro quibus faciendis cęsarea sua catholica maiestas amplum mandatum Romam miserat. Et ut una cum serenissimo rege Anglię²⁶⁴ concluderentur, sciet maiestas vestra cęsaream suam maiestatem valde illum serenissimum regem adhortatam, ut ad huiusmodi inducias se inclinaret. Que si fiebant aut fient, nullo bono officio cęsarea sua catholica maiestas suaque serenitas deffuturę sunt, quin unitis Christianorum principum viribus magno animo atque apparatu bellum illud Turchicum suscipiatur et regnum Ungarię in perpetua pace, tranquillitate ac securitate restituant. At vero cupientes hoc interim dare principium antedictę expeditioni ac favorem et auxilium serenissimo Ungarię regi, sororio ac fratri ipsorum charissimo maiestatisque vestre nepoti, qui, ut patet, in evidenti et maximi periculi laborat, per me igitur regiam vestram maiestatem valde hortatam ac enixe rogatam, habere voluerunt, ut vestra maiestas ad honorem Dei optimi maximi et gloriam adque exemplum aliorum Christianorum principum, tanquam ętate provehior, pro beneficio Christianę reipublicę proque bono serenissimi predicti Ungarię regis nec non intuitu et precibus cęsareę sue catholice maiestatis ac sue serenitatis ista sic necessitate petente omnibus aliis postpositis iniuriis velit condescendere et se inclinare ad faciendam concordiam ac ineundam perpetuam pacem cum reverendissimo et illustrissimo magno magistro Prussię²⁶⁵ ac serenissimo principe Moskovitarum,²⁶⁶ ut maiestas vestra regia a vicinis illis omnino secunda tranquilliori animo maioribusque viribus serenissimo suo nepoti auxiliari ac adsistere possit, in quo, cum rem reipublicę Christianę mirum in modum regięque illi maiestati utilem, tum cęsareę maiestati sue ac sue serenitati pergratissimam maiestas vestra regia factura est.” Quibus per me dictis ac remotis arbitris dedi maiestati sue litteras serenissimi Ungarię regis dixique nomine cęsareę maiestatis serenitatisque vestre valde hortatam habuisse regiam illam maiestatem, ut per suas litteras perque suos oratores cum omni exfcacia ac instantia maiestati sue persuaderet talem pacem, etc.

²⁵⁹ Az „F” példányban a szó eleje egykezűleg javítva.

²⁶⁰ Az „F” példány szövegében: *suffusse*.

²⁶¹ VI. Adorján pápa.

²⁶² Az „F” példányban a szó egykezűleg javítva.

²⁶³ I. Ferenc francia király.

²⁶⁴ VIII. Henrik angol király.

²⁶⁵ Albert brandenburgi őrgróf, német lovagrendi nagymester.

²⁶⁶ III. Vaszilij moszkvai nagyfejedelem.

[17] Responsum antedictae in litteris propositionis seu mandacionis meę datum mihi per dominum vicecancellarium²⁶⁷ fuit subsequentis sentencie: */Responsum antedictae propositionis, ut in litteris fuit, cuius datum die 3. presentis [1524. I. 3.] per reverendissimum dominum vicecancellarium, quod fuit tale:/*²⁶⁸ „Magnifice domine orator, regia maiestas summopere commendat ac laudat cęsaream suam catholicam maiestatem, ut,²⁶⁹ sicuti/sicut/ suam decet celsitudinem /decet celsitudinem suam/ pro beneficio Christiane reipublice, acceperit curam ineundi pacem et concordiam inter Christianos reges et principes, ut tandem bellum illud contra Turchas suscipiatur. Qui vero cum ingenti damno maximaque nota Christiani nominis Rhodum Albanque Regalem /ac Albam Regalem/²⁷⁰ petiti sunt, quę loca erant porte et fortilizium/fortalizium/ ipsius Christianitatis, unde si Deus optimus maximus suaque cęsarea maiestas in tempore auctoritate sua non providebit, nullum est dubium, quod tota ipsa Christianitas maximum detrimentum, incomodum et damnum /incomodum/ et dedecus pa<s>sura est. Ex quo maiestas sua regia rogat et hortatur cęsaream suam catholicam maiestatem, ut istis principiis obstare velit, ne postmodum incassum et frustra laboretur. Agitque ingentes sua maiestas gratias /ingentes gratias sua maiestas / cęsaree sue catholice maiestati de protec<t>ione et cura, quam habet in²⁷¹ personam serenissimi regis Ungarie/Ungarie/, nepotis maiestatis sue carissimi talique de causa multum confitetur se multum debere /debere/ celsitudini sue, ad cuius igitur beneficium, comodum et honorem in omni tempore regia sua maiestas se omnemque suum statum et regnum offert.”

[18] Item ad primum meum capitulum, quod fuit tale:²⁷² „Remotis arbitris, serenissime rex, ut ad commissionem meam deveniam, sciet maiestas vestra regia cęsaream suam catholicam maiestatem valde cupere, ut differencie, que inter regiam vestram maiestatem reverendissimumque ac illustrissimum magnum magistrum Prussię /magnum <magistrum> Prussię / viget, debitus finis imponeretur. Ex quo mihi cęsarea sua maiestas iniunxit, ut regiam vestram maiestatem nomine cęsaree sue maiestatis valde hortarer, ut ad talem ineundam concordiam se facilem et promptam /proptam et facilem/ exhibere velit/vellit/²⁷³ Et ut ad debitum finem talis res omnino perducatur, sciet vestra maiestas cęsaream suam catholicam maiestatem per me dedisse litteras ad serenissimum principem Ferdinandum, in quibus valde serenitatem suam hortatur, ut cęsaree sue maiestatis nomine /nomine cęsaree sue maiestatis/²⁷⁴ una cum aliis

²⁶⁷ Piotr Tomicki alkancellár, krakkói püspök.

²⁶⁸ Vö. *Acta Tomiciana* VI. 218–219., tartalmilag azonos, de nem egyező, és rövidebb szöveggel.

²⁶⁹ Az „F” példányban többszörösen átjavítva.

²⁷⁰ Mindkét példányban így, tévesen Nanderalba (Nándorfehérvár azaz Belgrád) helyett, vö. *Acta Tomiciana* VI. 218. Nándorfehérvárat 1521. aug. 29-én, Rodoszt 1522 decemberében, pontosabban 1523. jan. 1-jén foglalta el a török.

²⁷¹ Az „F” példány szövegében tévesen: *ire*.

²⁷² Vö. az I. Ferdinánd-féle instrukció megfelelő részével, *Szydlowiecki napló*, függelék, 216.

²⁷³ Az „F” példányban átjavítva egykezüleg *vellit* alakról.

²⁷⁴ A *cęsaree-nomine* („K”) / *nomine-maiestatis* („F”) szövegrész mindkét példányban egykezüleg a bal margón beszúrva.

compromissariis/*commissariis*/ unita serenitas sua /*sua serenitas*/ taliter elaborare velit, ut penitus inter regiam vestram maiestatem illumque magnum magistrum Prussiae concordia conficiatur. Ex quo sua serenitas mihi in meo recessu iniunxit, ut cirha talem amiciciam contra<c>tandam ac discordiam componendam offerrem maiestati vestre²⁷⁵ omne studium et operam sue serenitatis pro bono, comodo et beneficio vestre maiestatis.”

Responsum fuit, ut infra /*Dedit tale responsum*/:²⁷⁶ „Quoad magnum magistrum Prussiae, dicit maiestas sua, quod numquam quiesierat habere bellum cum illo, sed quod ab eo iniuste et indebite provocata ac lacessita /*ab eo provocata ac iniuste et indebite lacessita*/ se suumque regnum defendit. Attamen a²⁷⁷ maiestate sua cesarea requisita contentavit et annuit maiestas sua illis quadriennialibus²⁷⁸ induciis et modo etiam intuitu et precibus maiestatis sue cesaree ac serenissimi principis Ferdinandi contentatur, sicuti in conventu serenissimi regis Ungariae/*Ungariae*/ ac ipsius²⁷⁹ prenominati serenissimi principis concluxum fuit, mittere oratores suos ad illum serenissimum regem Ungariae pro tali tractanda concordia et pace, cui regi significabit maiestas sua per suas litteras tempus, quo missura/*misura*/ est oratores ipsos, ut rex ille et serenissimo principi Ferdinando et aliis commissariis notificet illud tempus, ut possint illi suos ibi oratores destinare.”

[19] Item ad secundum meum /*meum secundum*/ capitulum, quod fuit,²⁸⁰ ut infra:²⁸¹ „Preterea sua cesarea catholica maiestas /*cesarea catholica maiestas sua*/ suaque serenitas mihi commiserunt, ut regie vestre maiestati notificarem serenissimum principem ac magnum Moskorum ducem oratorem suum²⁸² usque ad Hispaniam, ad cesaream suam catholicam maiestatem misisse, qui inter cetera instanter petiit, ut cesarea sua maiestas oratorem suum ad suum principem /*principem suum*/ mittere velet/*vellet*/, qui secum tractaret de ineunda amicicia inter ipsos. Ex quo maiestas sua cesarea suaque serenitas me ad illum mittere decreverunt, ut videam, que/*que*/ mens, quisnam animus sit illius serenissimi principis cirha talem ineundam amiciciam, cum commissione, ut nihil cum eo concludam, nisi prius cercioratis cesarea sua catholica maiestate serenitateque sua, iuxta quarum responsum ita me gubernarem, mandatesque mihi ulterius enixe respectibus per me per antea dictis/*expositis*/, ut regiam vestram maiestatem instatam haberem ad inclinandum se ad faciendam pacem sum illo serenissimo Moskovitarum principe, quam ego tractare debeam auctoritatibus cesaree sue maiestatis serenitatisque sue pro bono et comodo maiestatis vestre iuxta mihi ab eadem iniuncta. Et quod, si Deus daret, quod ad aliquem bonum finem talis pax deduceretur, similiter, quod nihil concluderem, nisi prius cercioratis cesarea sua maiestate serenitateque sua ac etiam regia

²⁷⁵ A *maiestati vestre* szavak az „F” példányból hiányoznak.

²⁷⁶ Vö. *Acta Tomicianiana* VI. 219.

²⁷⁷ Az „F” példányban előtte kihúzva: *pro*.

²⁷⁸ Az „F” példányban előtte kihúzva: *induciis*.

²⁷⁹ A szó az „F” példányból kimaradt.

²⁸⁰ A *quod fuit* tagmondat az „F” példányból hiányzik.

²⁸¹ Vö. az I. Ferdinánd-féle instrukció megfelelő részével, *Szydlowiecki napló*, függelék, 216.

²⁸² Jakov Poluskin orosz követ.

vestra maiestate cercioratis /*çesarea sua maiestate serenitateque sua ac vestra etiam maiestate cercioratis*/, iuxta quarum responsum ita exequarer. Et si nollet maiestas vestra aliquibus suis respectibus condescendere ad faciendam pacem cum illo serenissimo²⁸³ principe Moskorum, quod viderem sic contentante/*contentate*/ et annuente vestra maiestate eandem reddere securiorem et firmiorem /*reddere securiorem, et firmiorem reddere*/, ad illas quinquennales inducias initas inter maiestatem vestram eundemque principem, sicuti maiestas sua çesarea factas fuisse habuit a magnifico oratore maiestatis vestre domino Ioanne Dantisco.²⁸⁴

Responsum fuit subsequens tenoris /*Responsum fuit, ut infra*/:²⁸⁵ „Que vero ad ineundam pacem perpetuam cum principe Moskovitarum, dicit maiestas sua regia, quod pro beneficio Christiane reipublice ac etiam, ut satisfaciatur çesaree sue maiestati ac serenissimo principi Ferdinando, est contenta, ut talis pax tractetur et fiat, dummodo non sit in damnum ac dedecus regie sue maiestatis.”

[20] Item ad tertium capitulum /*meum capitulum*/, quod fuit, ut infra /*quod fuit tale*/:²⁸⁶ „Ulterius mihi mandavit çesarea sua catholica maiestas, ut regie/*regie*/ vestre maiestati exponerem çesaream suam maiestatem /*suam catholicam maiestatem*/ requisitam fuisse a magnifico prenominato maiestatis vestre oratore, domino Dantisco, ut vellet et esset contenta /*et contenta esset*/ maiestas sua çesarea innovare antiquum phedus initum inter divum çesarem Maximilianum preclarissime memorię²⁸⁷ et regiam vestram maiestatem, unde maiestas sua çesarea cupiens in eo desiderio maiestatis vestre satisfacere per me misit amplum mandatum ad serenissimum principem Ferdinandum in persona serenitatis sue (cum maiestas sua çesarea absens ab Imperio talibus negociis comode vacare non posset), ut serenitas sua nomine çesaree sue maiestatis serenitatisque sue tale phedus, sicuti melius et ad propositum serenitati sue videretur, cum maiestate vestra confirmaret. Quo vero fuit serenitati sue gratissimum intelligere consideranti optimum animum çesaree maiestatis sue ac suum erga vestram maiestatem /*erga regiam vestram maiestatem*/, ex quo in meo recessu²⁸⁸ mihi iniunxit serenitas sua, ut regie vestre maiestati significarem serenitatem suam requisitam fuisse a magnifico domino Christophoro Schildouitz/*Schildouich*/,²⁸⁹ maiestatis vestre oratore super innovacione et confirmacione talis phederis sua magnificencia asserente super illo habere a maiestate vestra auctoritatem ac mandatum. At vero serenitas²⁹⁰ sua tunc temporis quam plurimis impedita negociis cum sua magnificencia tractare non potuit et presertim cum sua magnificencia /*magnificencia sua*/ illud proposuisset in fine sui discessus ex conventu serenitatis sue cum serenissimo Ungarie rege maiestate illa regia /*regia illa maiestate*/

²⁸³ A szó az „F” példányból kimaradt.

²⁸⁴ Joannes Dantiscus (Dantyszek) lengyel királyi titkár és követ.

²⁸⁵ Vö. *Acta Tomiciana* VI. 219., itt teljesen más hangvételi, elutasító választ találunk.

²⁸⁶ Vö. az I. Ferdinánd-féle instrukció megfelelő részével, *Szydłowiecki napló*, függelék, 215–216.

²⁸⁷ I. Miksa német-római császár.

²⁸⁸ A „K” példányban utána kihúzza: *recessu*.

²⁸⁹ Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár.

²⁹⁰ Az „F” példányban előtte kihúzza: *pro*.

accelerante redditum²⁹¹ suum in Ungariam et pariter serenitate sua profec<t>ionem ad dietam imperialem, in qua /ubi/ res maxime magnique momenti ex necessitate et comodo/*commodo*/ çesaree maiestatis tocusque reipublice Christiane tractande sunt, et serenitatem suam adesse oportebat, at tamen sciet vestra maiestas /*maiestas vestra*/,²⁹² quod quam primum serenitas sua poterit, super singulis cum magnificentia sua tractabit /*cum magnificentia sua tractabit super singulis*/, et si²⁹³ aliqua orietur differentia, quod non sperat serenitas sua, quod tunc regiam vestram maiestatem monita faciet.”

Responsum fuit subsequens /*fuit, ut infra*:²⁹⁴ „Quoad innovandum phedus initum inter sacratissimum çesarem Maximilianum dive memorię regiamque suam maiestatem, dicit maiestas sua, quod libenter talis phederis confirmationem videret, et quod postquam non fuit data comoditas in conventu illo tractandi illam innovacionem, sicuti magnificentia vestra retulit/*retullit*/ ac orator maiestatis sue confirmat, expectabit maiestas sua illud tempus commodum et opportunum, quod videbitur serenitati sue.”

[21] Item ad 4^m capitulum /*ad 4^m meum capitulum*/, quod fuit, ut infra /*quod fuit tale*:²⁹⁵ „Ceterum, serenissime rex, mihi commissit çesarea sua catholica maiestas, ut regiam vestram maiestatem cum omni instancia et efficacia hortatam haberem, ut in tractatu nuptiarum/*matrimonii*/ inter illustrissimum principem, dominum Federicum marchionem Mantuę²⁹⁶ ac illustrissimam primogenitam maiestatis vestre²⁹⁷ regia vestra maiestas supersedere velet/*vellet*/, donec per commissarium, quem çesarea sua maiestas erat mis<s>ura ad Germaniam, cirha talia esset cerciorata vestra maiestas, quoniam talis mora procul dubio tendit ad honorem et gloriam /*honorem, gloriam*/ et commodum regie vestre maiestatis eiusque serenissime prolis.”

Responsum fuit subsequens /*Responsum fuit, ut infra*:²⁹⁸ „Quo vero ad nuptias /*Quoad nuptias*/, que tactabantur inter illustrissimam primogenitam regie sue maiestatis ac illustrissimum marchionem Mantuę, dicit regia sua maiestas, quod omnia integra et in eodem statu, quo prius erant, sunt, et eo magis cum illa sit adhuc valde iuvenis, et quod /*quodque*/ nihil aliud tractabitur cirha tale matrimonium, sed expectabit regia sua maiestas, quod sibi a commissario çesaree sue maiestatis significatum erit.”

[22] [1524. I. 3.] Quibus verbis completis illico me habuit vocatum serenissimus rex ac /*Deinde vocavit me regia sua maiestas*/, reverendissimum dominum vicecancellarium, reverendissimum dominum episcopum Presmiliensem,²⁹⁹ magnificum

²⁹¹ Mindkét példányban: *redditum*.

²⁹² A *sciet-vestra* szavak az „F” példányban a bal margón egykezűleg beszúrva.

²⁹³ Az „F” példányban előtte kihúzza: *quod*.

²⁹⁴ Vö. *Acta Tomiciana* VI. 218.

²⁹⁵ Az V. Károly császár által támogatott mantuai–lengyel házasságkötés tervét az I. Ferdinánd-féle 1523. nov. 6-i instrukció nem tartalmazza. LAKATOS, 2017, 120., 99. és 100/1. sz.

²⁹⁶ II. Frigyes (Federico Gonzaga) mantuai örgróf.

²⁹⁷ Hedvig (Jadwiga Jagiellonka, 1513–1573) lengyel királylány.

²⁹⁸ Vö. *Acta Tomiciana* VI. 219.

²⁹⁹ Andrzej Krzycki (Andreas Cricius, 1482–1537), Piotr Tomicki unokatestvére, Szapolyai Borbála lengyel királyné titkára (1512–1515), majd királyi titkár (1515–1520), przemysli püspök (1522–1527, pápai megerősítése: 1523. jún. 8.), plocki püspök (1527–1535), gnieźnoi érsek (1535–1537). ZABŁOCKI, 1970, 544–546., POĆIECHA, 1949, 10–12., 470–472., HC III. 204., 276., 279.

dominum palatinum³⁰⁰ ac reverendissimum dominum³⁰¹ episcopum Camenecensem,³⁰² et maiestas sua ore /*ore suo*/ partim et reverendissimus dominu vicecancellarius partim /*partim reverendissimus vicecancellarius*/ dixerunt mihi infrascriptam/*infrascriptum*/ esse mentem maiestatis sue cirha talem tractandam pacem /*cirha tractandam pacem*/ prius inter nos habito /*habito inter nos*/ aliquo discursu:

[23] Serenissimus rex Polonie non in scriptis, sed ore mihi iniunxit /*mibi iniunxit ore et non in scriptis*/,³⁰³ ut cirha ineundam pacem cum serenissimo principe Moskorum nomine çesaree maiestatis vestre serenitatisque sue /*nomine çesaree maiestatis serenitatisque vestre*/ persuaderem illi principi, ut pro beneficio Christianitatis, que/*que*/ Indies a Turchis opprimitur, interimque çesaree vestre maiestatis sueque serenitatis /*çesaree sue maiestatis serenitatisque vestre*/ condescenderet ad ineundam pacem perpetuam cum serenissimo rege Polonie/*Polonię*/, ut regia illa maiestas posset favere et comode auxiliari serenissimo Ungarie regi, sororio ac fratri çesaree catholice vestre maiestatis ac serenitatis sue /*çesaree*³⁰⁴ /*sue maiestatis serenitatisque vestre*/, qui in maximo periculo laborat. Ex quo maiestas vestra çesarea suaque serenitas /*maiestas sua çesarea vestraque serenitas*/, qui/*qua*/ sunt affinitate coniuncte cum serenissimo rege Polonie, cupientes, ut et maiestas sua condescenderet ad talem pacem,³⁰⁵ habuerunt quendam conventum cum serenissimo rege Ungarie, ad quem conventum requisitus miserat et oratorem suum serenissimus Polonię rex.³⁰⁶ Et quod in illo conventu inter alia tractatum fuit /*fuit tractatum*/, quod serenissimus Ungarie/*Ungarię*/ rex pariter cum oratoribus suis et litteris (sicuti facere decreverant /*decreverat*/ çesarea vestra maiestas serenitasque sua /*çesarea sua maiestas vestraque serenitas*/) cum omni instancia persuaderet illi maiestati talem pacem, que tot et tantis persuasionibus et precibus mota dixerat, quod erat contenta intuitu çesaree vestre maiestatis /*çesaris*/, regis Ungarie et vestre serenitatis /*ac serenissimi principis*/ inire talem pacem, dummodo non esset in detrimentum ac dedecus regie sue maiestatis. Ex quo maiestas vestra çesarea serenitasque sua /*maiestas sua çesarea serenitasque vestra*/ valde hortatam serenitatem suam habent /*serenitatem suam valde hortatam habent*/ (ut talis pax omnino sequatur), quod sit contenta et velit mihi dare ipsius pacis condiciones, quas cupit et habere desiderat cum illo serenissimo rege Polonie, quas per postas illico habebam mittere /*illico mittere habebam*/ in commissionibus,³⁰⁷ ut çesarea vestra maiestas suaque serenitas /*çesarea sua maiestas vestraque serenitas*/ aperiens et facilius illum serenissimum regem inducere possint ad talem tractandam et concludendam pacem, quod si renuet, dicam meo iudicio /*quod*

³⁰⁰ Conti valószínűleg a krakkói vajdára (*palatinus*) gondol; e tisztségét ugyancsak Krzysztof Szydłowiecki töltötte be 1515–1527 között. ZOMBORI, 2004, 220.

³⁰¹ A szó az „F” példányból kimaradt.

³⁰² Wawrzyniec Międzyzyleski kameneci püspök.

³⁰³ Az *et-scriptis* szavak az „F” példányban egykezűleg a sor fölött besúrvák.

³⁰⁴ Az „F” példányban előtte kihúzza: *serenitatis*.

³⁰⁵ Az *ad talem pacem* a „K” példányban kétszer szerepel.

³⁰⁶ A bécsújhelyi konferenciáról és Krzysztof Szydłowiecki követségéről van szó.

³⁰⁷ A *quas-commissionibus* teljes tagmondat az „F” példányban a bal margón egykezűleg besúrvák.

*meo*³⁰⁸ *iudicio*³⁰⁹ *dicam*/, istud³¹⁰ erit molestum et grave audire cęsaree sue³¹¹ maiestati, serenitatisque sue propter affinitatem, quam cęsarea sua³¹² maiestas suaque serenitas cum eo rege habent. Et etiam propter necessitatem Christiane reipublice, et quod esset possibile/*possibile*/, quod³¹³ non ita facilliter cęsarea vestra maiestas suaque serenitas condescenderent ad amicitiam cum illo ineundam /*ęsarea sua maiestas vestraque serenitas cum illo inirent amicitiam*/.

Item, quod si ipse peteret, ut maiestas sua mitteret oratores suos ad ipsum, quod ex me *dicam* /*dicam ex me etiam*/, quod cęsarea vestra maiestas suaque serenitas /*ęsarea sua maiestas vestraque serenitas*/ habuerant informacionem alias fuisse missos tales oratores a maiestate illa, et quod re imperfecta a serenitate sua recesserunt. Ex quo, ut talis difficultas excipiat, quod mens cęsaree vestre maiestatis serenitatisque sue /*ęsaris serenitatisque vestre*/ est, ut mihi det condiciones, ut supra.

Item, quod si illa proponeret in condicionibus illi velle /*illis, velle*/ retinere arcem Smolensk,³¹⁴ quod tunc *dicam* me audivisse a cęsarea vestra maiestate serenitateque sua /*a cęsare ac a serenitate vestra*/, quod non sperant illum serenissimum regem conducere ad talem pacem, nisi prius sibi illa arx restituatur /*restituatur illa arx*/ etc.

Dixi enim maiestati sue regie me nihil eidem talem pacem tractandam pretermisurum, cum talis sit mentis cęsaree vestre maiestatis serenitatisque sue. Ista volui propria manu scribere, unde non fiet promulganda, et cum sim malus scriptor, cęsarea catholica vestra maiestas mihi ignoscat. /*Commisit mihi serenitas <vestra>, ut particulariter sibi omnia significarem, et sic facio. Cui etiam notifico me nihil pretermisurum circha talem pacem ineundam, cum talis sit mens cęsaree maiestatis ac serenitatis vestre, sicuti regie illi maiestati dixi.*/

Két példányban, mindkettő papíron, tisztázat, autográf aláírással és papírfelzetes vörös gyűrűspecséttel.

A császárhoz írott (K) példány: AGS, Consejo de Estado, Diversos despachos, legajo 1553, fol. 107–109/1., 109/2. (saját kezű melléklet). A főherceghez írott (F) példány: ÖStA HH-StA, Grosse Korrespondenz 25a, fol. 155–160. Az utóbbihoz tartozó saját kezű melléklet: uo. fol. 164–165.

³⁰⁸ Az „F” példányban előtte kihúzva: *et*.

³⁰⁹ Az „F” példányban a szó egykezűleg a sor fölött beszúrva.

³¹⁰ Az „F” példányban előtte kihúzva: *quod*.

³¹¹ Mindkét példányban így, pedig a „K” példányban *vestre* alak kellene.

³¹² Mindkét példányban így, pedig a „K” példányban *vestra* alak kellene.

³¹³ A szó az „F” példányból kimaradt.

³¹⁴ Szmolenszk (ma Смоленск, Ororszország). Lásd még a 3. forrás 6. pontját!

Rövidítések és irodalomjegyzék

AGS	Archivo General de Simancas, Simancas
PR	Patronato Real, Capitulaciones con la Casa de Austria
Diversos despachos	Consejo de Estado, Diversos despachos
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Diplomatikai Levéltár
X	Mikrofilmtár
X 9989	AGS PR legajo 57, Capitulaciones con la casa de Austria
ÖStA, HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs
Gr. K.	Grosse Korrespondenz
	*
<i>1100 Jahre</i>	<i>1100 Jahre österreichische und europäische Geschichte in Urkunden und Dokumenten des Haus-, Hof- und Staatsarchivs</i> , hrsg. von Leo SANTIFALLER, Wien, Kommissionsverlag der Österreichischen Staatsdruckerei, 1949 (Publikationen des Haus-, Hof- und Staatsarchivs, I. Serie: Faksimile-Werke, Bd. 1.)
<i>Acta Tomiciana</i> IV, VI, VII	<i>Acta Tomiciana. Epistolae, legationes, responsa, actiones res gestae serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi regis Poloniae</i> , ed. Stanislaus GÓRSKI, tom. IV. 1516–1518, tom. VI. 1522–1523, tom. VII. 1524–1525, Posnaniae, Merzbach, 1855, 1857.
APPONYI 1900	<i>Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok</i> , gyűjtötte és leírta APPONYI Sándor, I. köt. XV. és XVI. század, Budapest, Franklin-Társulat, 1900.
<i>Archontológia</i> I.	C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás: <i>Magyarország világi archontológiája 1486–1526</i> , I. <i>Főpapok és bárók</i> , Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016 (Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek. Elenchi. Adattárak)

BACZKOWSKI
1976

Krzysztof BACZKOWSKI: *Międzyzleski Wawrzyniec*, In: *Polski Słownik Biograficzny*, tom. XXI, *Mieroszewski Sobiesław-Morsztyn Władysław*, red. naczelny Emanuel ROSTWORSKI, Kraków, Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1976, 45–47.

BOJCOV
2011

Michail A. BOJCOV: *Maximilian I. und sein Hof 1518 – von den russischen Gesandten her (nicht?) gesehen*, In: *Maximilian I. (1459–1519). Wahrnehmung – Übersetzungen – Gender*, hrsg. von Heinz NOFLATSCHER, Michael A. CRISHOLM, Bertrand SCHNERB, Innsbruck–Wien–Bozen, Studien Verlag, 2011 (Innsbrucker Historische Studien, 27.), 45–69.

BRUNELLI
1999

Giampiero BRUNELLI: *Gattinara, Mercurio Arborio marchese di*, In: *Dizionario biografico italiano*, vol. 52. *Gambacorta–Gelasio II*, redattore capo Guiseppe PIGNATELLI, Roma, Istituto della Enciclopedia italiana, 1999, 633–643.

BUDKA
1936

Włodzimierz BUDKA: *Boner Jan*, In: *Polski Słownik Biograficzny*, tom. II, *Bezzym Jan–Brownsford Marja*, red. główny Władysław KONOPCZYŃSKI, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1936, 297–299.

BURMEISTER
2013

Karl Heinz BURMEISTER: *Spiegel, Jakob*, In: *Deutscher Humanismus 1480–1520. Verfasserlexikon*, hrsg. von Franz Josef WORSTBROCK, Berlin–Boston, De Gruyter, 2013, 936–948.

Familienkorrespondenz I.
1912

Die Korrespondenz Ferdinands I., I. Bd. *Familienkorrespondenz bis 1526*, bearbeitet von Wilhelm BAUER, Wien, Holzhausen, 1912 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, 11.)

FIEDLER
1863

Joseph FIEDLER: *Die Allianz zwischen Kaiser Maximilian I. und Vasilji(!) Ivanovič, Grossfürsten von Russland, von dem Jahre 1514*, In: *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse XLIII (1863)*, 183–289.

- FÓGEL
1917 FÓGEL József: *II. Lajos udvartartása (1516–1526)*, Budapest, Hornyánszky, 1917.
- FORONDA
1914 Manuel FORONDA Y AGUILERA: *Estancias y viajes del Emperador Carlos V, desde el día de su nacimiento hasta el de su muerte...*, [Madrid], [Estab. Tip. Sucesores de Rivadeneyra], 1914.
- FRANCQUEN
1826 Charles Joseph DE FRANCQUEN: *Recueil historique, généalogique, chronologique et nobiliaire des maisons et familles illustres et nobles du royaume, précédé la généalogie historique de la maison royale des Pays-Bas Nassau-Orange*, tome I. Bruxelles, Demanet, 1826.
- Habsburg lexikon*
1990 *Habsburg lexikon*, szerk. Brigitte HAMMAN, ford. BÖLCSKEI Erzsébet et alii, a magyar kiadást szerk. SZMODITS Anikó, kieg. SOÓS István, Budapest, Új Génius, 1990.
- Haus Österreich*
2007 *Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium am 30. November und 1. Dezember 2006 in Stift Heiligenkreuz*, hrsg. von Ordenskanzlei, [red. Leopold AUER et al.], Graz, Stoker, 2007.
- HC III.
1923 *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, Vol. III. *Saeculum XVI ab anno 1503 complectens*, ed. 2., inchoavit Guilelmus VAN GULIK, absolvit Conradus EUBEL, ed. curavit Ludovicus SCHMITZ-KALLENBERG, Monasterii, Regensburg, 1923.
- HOCHEDLINGER
2013 Michel HOCHEDLINGER: *Österreichische Archivgeschichte. Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Papierzeitalters*, Wien–München, Böhlau–Oldenbourg, 2013 (Historische Hilfswissenschaften, 5.).
- ILA
1927 ILA Bálint: *A Szentgyörgyi és Bazini grófok birtokainak kialakulása*, In: *Turul* 41 (1927), 36–71.
- KALOUS
2010 Antonín KALOUS: *Plenitudo potestatis in partibus? Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku*

- (1450–1526), Brno, Matice moravská, 2010 (Knížnice Matice moravské, 30.).
- KAUSSLER
1974 Ernst KAUSSLER: *Ein Pfälzer in Polen. Die Landauer Bonner und ihre Weissenburger Freunde*, Neustadt an der Weinstraße, Pfälzische Verlagsanstalt, 1974.
- KORPÁS
2008 KORPÁS Zoltán: *V. Károly és Magyarország (1526–1538)*, Budapest, Századvég, 2008.
- E. KOVÁCS
1991 E. KOVÁCS Péter: *A császárválasztás és Magyarország*, In: *Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történeztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*, szerk. E. KOVÁCS Péter, KALMÁR János, V. MOLNÁR László, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1991, 61–72.
- KUBINYI
2007 KUBINYI András: *A szávaszentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez*, In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete*, Budapest, Argumentum, 2007 (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára), 121–150.
- LAFERL
1997 Christopher F. LAFERL: *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1997 (Junge Wiener Romanistik, 14.).
- LAKATOS
2014 Bálint LAKATOS: *Die Berichte aus dem ungarischen Hof des Gesandten Ferdinands I. Andrea dal Burgo (1521–1523). Charakter, Herkunft und Struktur*, In: *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Bécsi levéltári kutatások. Ünnepi tanulmányok a bécsi magyar levéltári delegátus, Fazekas István tiszteletére*, hrsg. von Zsuzsanna CZIRÁKI, Anna FUNDÁRKOVÁ, Orsolya MANHERCZ, Zsuzsanna PERES, Márta VAJNÁGI, Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut-Collegium Hungaricum Wien, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof und Staatsarchiv, Wien, 2014 (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien, X.), 51–58.

LAKATOS
2017

LAKATOS Bálint: *Áttekintő jegyzék Andrea dal Burgo, Johann Schneitpeck és Sigmund von Herberstein követek jelentéseiről a magyar–cseh királyi udvarból (1521–1525)*, In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* CXLII. (2017), 91–140.

Letters and Papers III.
1867

Letters and Papers, Foreign and Domestic of Henry VIII, Volume 3, 1519–1523, ed. by J. S. BREWER, London, Her Majesty's Stationery Office, 1867. Online: British History <http://www.british-history.ac.uk/letters-papers-hen8/vol3>, (2018. 05. 20.).

LÓPEZ DE MENESES
1946

Amada LÓPEZ DE MENESES: *Las primeras embajadas rusas en España (1523, 1525 y 1527)*, In: *Bulletin Hispanique* 48. (1946), 210–226.

MOLTKE
1970

Konrad von MOLTKE: *Siegmund von Dietrichstein. Die Anfänge ständischer Institutionen und das Eindringen des Protestantismus in die Steiermark zur Zeit Maximilians I. und Ferdinands I.*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1970 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 29.)

Mon. Vat. Hung. II/1.
1884

Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár, II. sorozat, 1. köt., *Relationes oratorum pontificiorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526*, kiad. FRAKNÓI Vilmos, Budapest, 1884 (reprint Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2001).

MONDIN
2001

Battista MONDIN: *Pápák enciklopédiája*, ford. R. VIDA Ilona, Budapest, Szent István Társulat, 2001.

NOFLATSCHER
1999

Heinz NOFLATSCHER: *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480–1530*, Mainz, Zabern, 1999 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universitätsgeschichte, 161. / Beiträge zur Sozial- und Verfassungsgeschichte des Alten Reichs, 14.)

- OCHOA BRUN
2002
Miguel Ángel OCHOA BRUN: *Historia de la diplomacia española*, Apéndice 1. *Repertorio diplomático. Listas cronológicas de representantes desde la Alta Edad Media hasta el año 2000*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 2002 (Biblioteca diplomática española. Sección estudios, 6.).
- OCHOA BRUN
2003
Miguel Ángel OCHOA BRUN: *Historia de la diplomacia española*, Vol. V. *La diplomacia de Carlos V*, Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores, 2003 (Biblioteca diplomática española. Sección estudios, 6.).
- OLIVIERI SECCHI
1983
Sandra OLIVIERI SECCHI: *Conti, Bernardino*, In: *Dizionario biografico degli italiani*, Vol. XXVIII, *Conforto–Cordero*, dir. Alberto M. GHISALBERTI, Roma, Istituto della Enciclopedia italiana, 1983, 371–373.
- POCIECHA
1936
Władysław POCIECHA: *Boner Seweryn*, In: *Polski Słownik Biograficzny*, tom. II, *Beyzym Jan–Brownsford Marja*, red. główny Władysław KONOPCZYŃSKI, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1936, 300–301.
- POCIECHA
1938
Władysław POCIECHA: *Dantyszek (von Höfen, Flachsbinder) Jan*, In: *Polski Słownik Biograficzny*, tom IV, *Chwalczewski Jerzy–Dąbrowski Ignacy*, red. główny Władysław KONOPCZYŃSKI, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1938, 424–430.
- POCIECHA
1949
Władysław POCIECHA: *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, Tom. II. Poznań, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1949.
- RAPONI
1963
Nicola RAPONI: *Bagarotti, Antonio*, In: *Dizionario biografico italiano*, vol. 5. *Bacca–Baratta*, redattore capo Massimiliano PAVAN, Roma, Istituto della Enciclopedia italiana, 1963, 167–168.
- RILL
1984
Gerhard RILL: *Petrus Julianus. Daten und Hintergründe eines Verrates (1524/1526)*, In: *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 14 (1984), *Beiträge zur Neueren Geschichte. Festschrift für Hans Sturmberger zum 70. Geburtstag*, 27–45.

- RILL
1993
Gerhard RILL: *Fürst und Hof in Österreich von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526)*, Bd. 1. *Außenpolitik und Diplomatie*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1993 (Forschungen zur europäischen und vergleichenden Rechtsgeschichte, 7.)
- RILL
2002
Gerhard RILL: *Fürst und Hof in Österreich. Von den habsburgischen Teilungsverträgen bis zur Schlacht von Mohács (1521/22 bis 1526)*, Bd. 2. *Gabriel von Salamanca. Zentralverwaltung und Finanzen*, Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 2002 (Forschungen zur europäischen und vergleichenden Rechtsgeschichte, 7.)
- SACH
2002
Maïke SACH: *Hochmeister und Grossfürst. Die Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden in Preussen und dem Moskauer Staat um die Wende zur Neuzeit*, Stuttgart, Steiner, 2002 (Quellen zur Studien zur Geschichte des östlichen Europa, 62.)
- SALICI
1605
Giovanni Andrea SALICI DA COMO: *Historia della famiglia Conti di Padova, di Vicenza et delle discendenti da essa, con l'albero*, Vicenza, Gian Pietro Gioannini, MDCV. Digitális formában online: <http://data.onb.ac.at/rec/AC10271911> (2018. 05. 30.).
- SCHMIDTMAYER
2015
SCHMIDTMAYER Richárd: *Vitány, Gesztes, Tata, Gerencsér várjai és uradalmi a késő középkorban*, PhD-disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2015.
- Szydłowiecki napló*
2004
Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból, ford. BORONKAINÉ BELLUS Ibolya, a latin szöveget gondozta ÉRSZEGI Géza, s. a. r. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2004.
- C. TÓTH
2017
C. TÓTH Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi arcontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017 (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 27)

UEBERSBERGER
1906

Hans UEBERSBERGER: *Österreich und Rußland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts*, 1. Bd. *Von 1488–1605*, Wien–Leipzig, Braumüller, 1906 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs)

VD16

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts. Online adatbázis: <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/historische-drucke/recherche/vd-16/> (2018. 05. 20.).

Vol. const. I/1.
1996

Volumina constitutionum, tom. I. 1493–1549, vol. 1. 1493–1526, do druku przygotowali Stanisław GRODZISKI, Irena DWORNICKA, Waław URUSZCZAK, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 1996.

WAUTERS
1890–1891

Alphone WAUTERS: *Lalaing (Antoine de)*, In: *Biographie nationale*, publiée par l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique, tome 11. *La-Ler*, Bruxelles, Émile Bruylant, 1890–1891, 80–85.

WIESFLECKER
1981

Hermann WIESFLECKER: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Bd. IV. *Gründung des habsburgischen Weltreiches. Lebensabend und Tod 1508–1519*, München, Oldenbourg / Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1981.

WIESFLECKER
1986

Hermann WIESFLECKER: *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, Bd. V. *Der Kaiser und seine Umwelt. Hof, Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur*, München, Oldenbourg / Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1986.

WIJACZKA
2002

Jacek WIJACZKA: *Die moskovitische Frage in den diplomatischen Beziehungen Polen-Litauens zum Reich in der Zeit Kaiser Karls V. (1519–1556)*, In: *450 Jahre Sigismund von Herbersteins Rerum Moscovitarum Commentarii 1549–1999. Jubiläumsvorträge*, hrsg. von Frank KÄMPFER, Reinhard FRÖTSCHNER, Wiesbaden, Harrassowitz, 2002 (Schriften zur Geistesgeschichte des östlichen Europa 24.), 293–310.

WILBERG
1906

Max WILBERG: *Regententabellen. Eine Zusammenstellung der Herrscher von Ländern aller Erdteile bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, Frankfurt an der Oder, Beholtz, 1906 (repr. Berlin 1987).

WISSGRILL
1795

Franz Karl WISSGRILL: *Schauplatz des landsässigen nieder-oesterreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem IX. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*, 2. Bd., Wien, Franz Seizer, 1795.

WISSGRILL
1890

Franz Karl WISSGRILL: *Schauplatz des niederösterreichischen landsässigen Adels vom Herren- und Ritter-Stande vom IX. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts. Fortsetzung aus dem XIV. Jahrgange. Puchheim (Fortsetzung)*, In: *Organ der k. k. heraldischen Gesellschaft „Adler“* 19–20. [Zeitschrift] = 16–17. [Jahrbuch] (1890), 153–211.

ZABŁOCKI
1970

Stefan ZABŁOCKI: *Krzycki Andrzej*, In: *Polski Słownik Biograficzny*, tom. XV, *Kozłowska Zofia–Kubacki Stanisław*, red. naczelny Emanuel ROSTWOROWSKI, Wrocław–Warszawa–Kraków, Polska Akademia Nauk Instytut Historii, 1970, 544–549.

ZOMBORI
2004

ZOMBORI ISTVÁN: *Jagelló–Habsburg rendezési kísérlet 1523-ban Krzysztof Szydłowiecki naplója alapján*, In: *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*, ford. BORONKAINÉ BELLUS Ibolya, a latin szöveget gondozta ÉRSZEGI Géza, s. a. r. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2004, 219–335.

„Nyomjuk itt a pedaliszt” – Bebek György két levele az isztambuli fogságból

Bebek György – hasonlóan apjához, Bebek Ferenchez – bizonyára korának meghatározó alakja lehetett volna, amennyiben nem következik be török fogsága. Apja a 16. század derekán, a Habsburg–Szapolyai hatalmi vetélkedés idején az ország északkeleti birtokosaként voltaképpen minden lehetséges hatalmi tényező irányába igyekezett biztosítani pozícióit, amíg 1558-ban merénylet nem tett pontot élete végére. György követte apja érdekérvényesítési stratégiáját, amelynek az oszmánokkal való kapcsolat is szerves részét alkotta.¹ Vázlatos, áttekintő tanulmányt írt életéről Takáts Sándor, aki török rabságának történetét középpontba állítva, a maga jól ismert stílusában írt a főúrról. Takáts forrásait elsősorban a bécsi Hungarica és Turcica gyűjtemények követi levelei jelentették.² Utóbbiban található Bebek saját kezű, fogságból írt levelei, amelyeket I. Ferdinánd magyar király és német-római császárnak, valamint fiának, Miksa főhercegnek és cseh királynak, továbbá Albertus de Wyss császári követnek címzett.³ A Zichy család zsélyi levéltárának misszilisei között fennmaradt Bebek két, magyar nyelvű, szintén a fogságból saját kezűleg írt, eddig nem publikált levele, amelyek az előbbieket egészítik ki.⁴ Kuriózum-jellegűk abban áll, hogy a fejedelmekhez írt könyörgő levelektől eltérően életkörülményeiről is nyilatkozott barátjának, Perényi Gábornak.

Bebek az északkeleti császári–erdélyi várháborúkkal párhuzamosan zajló Szécsény körüli hadieseményeket követően, 1562. június 21. körül esett fogságba és 1565. március 6-án, szultáni kézcsókot követően szabadulhatott.⁵ A vele együtt táborba szállt és

¹ Politikai állásfoglalásukhoz: VERESS, 1901., HORN, 2012. Általános összefoglaló a két Bebekről: KÁLI, 2014. Török kapcsolataikhoz talán a legbeszédesebb szerdahelyi Dersffy István kassai kapitány Miksa főhercegnek 1557. március 4-én, Kassáról írt levele: „Pro novitatibus Majestati Vestrae Serenissimae haec scribere possum, quod junior Bebek in Transilvaniam profectus est, senior vero Budae esse fertur, ac servitorem suum ad Portam Cesaream misisse.” ÖStA KA HKR, Akten, Expedit 1557. No. 65. fol. 359–360.

² TAKÁTS, 1907, 430–434; TAKÁTS, 1915, 173–179; TAKÁTS, 1922, 67–86.

³ Levele Ferdinándnak 1562. szeptember 11. ÖStA HHSStA Turcica 16. d. Konv. 1. fol. 63. Miksának 1562. október 1. ÖStA HHSStA Turcica 16. d. Konv. 2. fol. 97. Ferdinándnak 1562. október 28. ÖStA HHSStA Turcica 16. d. Konv. 2. fol. 187–188. Albertus de Wyssnek 1563. január 6. előtt. ÖStA HHSStA Turcica 17. d. Konv. 1. fol. 19. Ferdinándnak 1563. május 1. után. ÖStA HHSStA Turcica 17. d. Konv. 3. fol. 116–117.

⁴ A datálás helyszíne révén említve: PÁLFFY, 2007, 44.

⁵ Balassa János 1562. április 4-én azzal a céllal vágott Szécsény ostromába, hogy kimozdítsa a bátyja, Balassa Menyhárt és Zay Ferenc által védett Szatmár alól a budai pasa ostromló seregét, ahol egyébként a szécsényi parancsnok is harcolt. Bebek György ekkor kivonult csapataival, hogy csatlakozzon Balassához. A fiuleki Hasszán bég támadása ezt az egyesülést akadályozta meg. A Balassa János és Krusith János vezette csapatokra vereséget mért, felmentve ezzel Szécsényt. Jóllehet Balassa még ezután is csatára bátorította,

szintén fogságba esett Mágóchy Gáspárt 1562 őszén engedték el, amikor is a váltságdíj-át fedezendő kölcsönkérés és a kezesek kiállítására miatti hála mellett megírta Perényinek szerencsétlenségük történetét.⁶ Bebek már 1562. július 10-én – rövid füleki tartózkodást követően – Isztambulban volt. Szeptember 7-én éjjel vitték a városba és a császár házában tartották.⁷ Október végén azonban a várostól távol eső, a Fekete-tengerhez közeli, magyarul Bokoz kezynek nevezett erődítmény egyik tornyában őrizték Krusith Jánossal együtt.⁸ A szabadulása feltételeiről szóló tárgyalások során – az óriási váltságdíj és várainak átadása mellett – kilátásba került törökké válása, tehát iszlamizálása is.⁹ Amellett, hogy I. Ferdinánd, valamint János Zsigmond is közbenjárt szabadulásáért, a könnyebb ügyintézés és a körülmények jobbítása érdekében Bebek felesége is küldött Saffarithon keresztül Halil pasának egy aranyserleget, a másodvezírnek pedig 200 dukátot, ami végül azt eredményezte, hogy a kortársak sem tudtak kiigazodni a különböző, gyakran ellentmondásos tervek portái útvesztőjében.¹⁰ Az oszmánok a várháborúk hullámzása nyomán kialakult regionális bizonytalanság miatt tartották őt vissza. Szabadon bocsátásának körülményei és ideje mögött is tudatos időzítés állhat. 1565 tavaszára a Lazarus Freiherr von Schwendi vezette császári támadás újra Szatmárig tolta a frontvonalat, Bebek várait pedig a császáriak elfoglalták. Bebek a szultán engedélyéből – természetesen megfelelő váltságdíjért – János Zsigmondhoz kötelezett alattvalóként lehetett újra szabad.

Jóllehet Bebek a királynak kegyetlen és szörnyű rabságról számolt be, valójában nemcsak levelezett, hanem egyik szervitorán, Saffarith Péteren keresztül az otthoniakkal is tartotta a kapcsolatot.¹¹ A családja, szolgálói és birtokai feletti aggodalom, valamint segítségkérés mellett februári levelében a humor megszgyéjét érinti fogalmazása („meszse jöttem volt csatára törököt fogni... a Fekete-tenger mellé”). Életkörülményeire ha-

Bebek végül visszavonult. A történetről részletesen: KÖSZEGHY, 2008, 78–83. Bebek kézcsókja a szultánnal a császári orátor levelére hivatkozva: TAKÁTS, 1915, 178.

⁶ Mágóchy Gáspár levele Perényi Gábornak, Torna, 1562. október 29. MNL OL P 707, Missiles, No. 08380. A történet több változatban maradt fenn. FORGÁCH, 1982, 191–192; ISTVÁNNFFY, 2003, 324–326. Bebeket egy Török Ferenc nevű renegát árulta el, aki vagy Fülek bevétele, vagy a füleki bég elfogásának ígéretével a főurat csapdába csalta. A csel mögött maga a bég állt. Mágóchy – utólagos állítása szerint – figyelmeztette, hogy „áruló szaván el ne induljon”. A rajtaütés a Balogvár (Vámosbalog település, ma Velky Blh, SK) melletti erdőben – a közhiedelemmel ellentétben tehát nem Füleknél –, Mágóchy szerint konkrétan a Balog-patakon való átkeléskor történt. Vereséget mértek rájuk és mivel bekerítették őket, rengeteg foglyot ejtettek.

⁷ Albertus de Wyss levele Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1562. október 2. ÖStA HHStA Turcica 16. d. Konv. 2. fol. 90r.

⁸ 1562. szeptember 11.: „datis ex constancynapilio”. 1562. október 1.: „datum constantynopoli”. 1562. október 28.: „datum in novo castro penes nykra mare”. 1563. január 6. előtti levelében: „datum hodie in turrim”. 1563. május 1. utáni levelében: „datum in isto maledicto turrim, in Bokez kezze, penes nygra mare”.

⁹ TAKÁTS, 1915, 176.

¹⁰ „Petrus Sapharitz Bebecki servitor ab uxore missus [...] Hally passae cupam auream et secundo vesirio 200 ducatos dono dedit...”. Albertus de Wyss levele Ferdinándnak, Konstantinápoly, 1563. július 5. ÖStA HHStA Turcica 17. d. Konv. 4. fol. 21v.

¹¹ Az őrizet szigorát némileg árnyalja Kerecsényi László Takáts Sándor által is hivatkozott levele, miszerint Bebek szabadon járt Isztambulban. TAKÁTS, 1907, 429; TAKÁTS, 1922, 176.

sonló stílusú megjegyzései utalnak – szívesebben nézne kisebb patakot a tengernél, valamint inkább enne Szent Péter halat osztriga és delfin helyett – de második levelének utóírata érdekesebb minden soránál:

„Krusith János urammal együtt nyomjuk itt a pedaliszt, mind olasz módon és spanyol módon és alamán módon, csakhogy igen rövid nyomatja vagyon a boltnak, amiben lakunk, e jámbor bányás urammal.”

Eckhardt Sándor Balassi Bálint monográfiájában Krusith kapcsán említést tett a két levélről, de csak a fentebbi utóirat közlésére szorítkozott, hozzátéve, hogy „A rövid pedalisz csak a golyóhoz kötött rablánc lehet, vagy valami deszka, amihez odakötötték a rabok lábát.”¹² Bebek azonban nem a pedaliszra értette a rövid jelzõt, hanem lakhelyükre (bolt), konkrétan a szobájukra, és az is lehet, hogy összességében az alacsony mennyezetre. Az olasz, spanyol és német mód utalhatna arra, hogy a többi nációból származó rabokhoz hasonlóan tartották őket fogva, ugyanis első levelét az „olasz urak helyéről” datálta. Ugyanakkor korábbi levelében arra hivatkozott, hogy olasz és német rabtársait elengedték, 1563 novemberében pedig már magyar rabokkal voltak együtt.¹³ A levelét végigkísérõ ironikus megjegyzések és a pedalisz szó korabeli többértelmű jelentése mellé érdemes beemelni a címzethez köthető egyik történetet.¹⁴

Perényi Gáborról ismeretes, hogy a Habsburg Miksát magyar királlyá választó és koronázó országgyűlésen, 1563. szeptember 8-án magyar táncot adott elő. A történet hitelét azonban a korabeli forrásokból már a híres táncot megelőzően is bizonyítható súlyos köszvényes betegsége tette kétségessé, ugyanis a megfelelő fizikumot és erőnlétet igénylõ magyar táncot köszvényesen nehezen mutathatta be.¹⁵ Jelen utóiratból úgy tűnik, hogy Bebek, még ha ironikusan is, de talán kedvelt időtöltésükre reflektált, ugyanis Perényi állítólagos országgyűlési szereplését hét hónappal előzi meg Bebek levele. A pedalisz „nyomása”, mint a béklyó viselése, vagy lépegetés, az olasz, spanyol és német mód, mint a keresztény nemzetek rab fiai, vagy az udvari táncok variációi, és az alacsony belmagasságú szoba, amely fogságuk aktuális színhelye és alkalmatlan a gyakorlásra. Bebek ironikus fogalmazása Perényi számára érthető lehetett, de ha mégsem, akkor – ahogyan a rab írta is – Saffarith élıszóban egyértelművé tette számára. Úgy tűnik, hogy Bebek így próbált hatni a vele szomszéd birtokos Perényi Gáborra, megtámogatva ezzel a segítségkérését. Ami pedig még lényegesebb, hogy ez Perényi táncokban jártas hírét tükrözteti számunkra, hiszen ennek hiányában bizonyára nem élt volna Bebek a nyelvi játékkal.

Hogy Bebekre mi vár, visszatérhet-e, és ha igen, akkor milyen minőségben, természetesen az oszmán politikai játszmák függvénye volt. Fogvatartói a pszichológiai ráhatást

¹² ECKHARDT, 1943, 85. Közlésében elírás Perényi Gábor keresztnéve (György), és Krusith beceneve, a jámbor bányás (bányász) úr.

¹³ Koháry Imre, Sárközy Mihály és Dancs Ambrus levele Ferdinándnak, „in turri mari nigro”, 1563. november 15. ÖStA HHStA Turcica 17. d. Konv. 5. fol. 120.

¹⁴ A pedalia (-ium) lábbilincset jelent (BARTAL, 1901, 480.), ugyanakkor a „pedalis” korabeli jelentése az antikvitásból eredően egy lábnyi mérték. MELICH, 1912, 228. Általában véve jelenthet lábhoz tartozó dolgot (BENKÖ–KUBÍNYI–PAPP, 1976, 142.) és lábvalót, papucst is. FINÁLY, 1884.

¹⁵ KŐSZEGHY, 2008, 131–133.

sem mellőzték. Fogságának színhelyei, úgymint a csausz háza vagy a Bokoz kezy torony, vagy esetleges szabadon járása a városban és az otthoniakkal való kapcsolattartása mind a lelki nyomásgyakorlás részei voltak. Bebek orientációját éppen emiatt tökéletesen kiismerni sohasem fogjuk. Törökösségre hajlása elsősre úgy tűnhet, hogy a helyzet szülte kényszer és szükségszerű alkalmazkodásként vetődhetett fel részéről. Ugyanakkor a kép teljességéhez az is hozzátartozik, hogy Perényivel apáik egykori oszmán orientációja is közös volt bennük: Perényi Gábor apja, Perényi Péter 1532-ben törekedett Szulejmán szultánnál, Bebek György apja, Bebek Ferenc pedig 1557-ben szerezte meg tőle az erdélyi kormányzói kinevezést.¹⁶

Források

1.

Bebek György Perényi Gábornak

Rumeli Hisari/Boğazkesen Kalesi, 1562. november 13.

(MNL OL P 707. No. 8376.)

Magnifice et spectabilis domine, domine et frater amiceque, mihi semper observandissime, post servitiorum meorum perpetuam commendationem! A hatalmas, kegyelmes, mindenható Úristentől kívánok te nagyságodnak mind az én jóakaró asszonyommal egyetembe minden jó szerencsét, egészséget. Továbbá én magam felől is még e mai napig minden jó egészséget írhatok nagyságodnak, még Istennek kegyelmességéből fogvatkozásom sem volt annyira, mert együtt¹⁷ vagyunk Krusith János¹⁸ urammal, az olasz urak helyén, akiket császár¹⁹ elbocsáta, az mi római császáruk²⁰ kérelmére és fizetésére. Reméljük mi is Krusith²¹ urammal, hogy minket sem hagyna az római császár és a csehországi király²² öfelségek, az mi kegyelmes uraink, csakhogy volnának oly uraink, barátink, kik futnák dolgunkat a fejedelmeknél, hiszen ha a hispániai király²³ szolgáit meg tudta szabadítani,

¹⁶ PUSKÁR, 2004, 221–222; HORN, 2012, 92.

¹⁷ „egink”. Lehetséges ejtése egyink, tehát egyek.

¹⁸ „kruzýt Ianos”. Lupoglavai Krusith (er. Kružić, magyarosan Krusics) János (1525–1580. július 9.), horvát származású nemes, I. Ferdinánd király kapitánya, 1553–1562 között korponai kapitány, 1554 augusztusában bányavárosi főkapitány, majd bányavidéki főkapitány-helyettes. 1562. április 4-én a szécsényi vesztés csatában fogságba esett, majd 1565 februárjában, Bebek előtt két héttel szabadult. 1568–1569-ben dunáninneni és bányavidéki főkapitány. 1570-ben katonai érdemeiért bárói címet nyert. KÖSZEGHY, 2008, 83; PÁLFFY, 1997, 270–271; PÁLFFY, 2011, 170.

¹⁹ „cřasak”. I. Szulejmán szultán (1494–1566).

²⁰ I. (Habsburg) Ferdinánd (1503–1564) német-római császár, magyar király.

²¹ „kruzýt”

²² I. (Habsburg) Miksa (1527–1576), I. Ferdinánd fia, 1562. szeptember 20-tól cseh király, 1564-től II. Miksaként német-római császár.

²³ „Ispanjāy”. II. (Habsburg) Fülöp (1527–1598), V. Károly fia, 1556-tól spanyol király.

hát minket inkább kellene, ki [!] ő hívei, jámbor szolgálai vagyunk, és az ő szolgálata mellett és hűsége mellett estünk fogollyá. De csak azt gondolom, hogy ím, mi nem németek és nem olaszok vagyunk, továbbra halad az mi dolgunk, ha a kegyelmes Isten reánk nem tekint az magas mennyből és annak utána mi magunk reá nem gondolunk, mert itt a pasáknak igen kedves az arany, ha bőven volna benne, de jól tudja nagyságod azt is, az mi kevés énnekem volt, hova kelt és mire kelt. Továbbá óvjad magad uram az hatalmas Úristenért²⁴ az féle szerencsétlenségtől, az mibe az én fejemet hozá az nagy Úristen, az én nagy sok számtalan bűneimért, kiből dicséртessék az ő szent neve, méltán megérdemlettem az Istennek ostorát, mert ha meg nem ismertette volna magát felém, netalán nem érdemeltem volna az magas mennyországot. Lám, régenten is az kegyelmes, mindenható Úristen sok királyokat, urakat és vitézeket megostorozott az bűneikért, de mikor megismerték az Úristent, megszabadította ismét őket. Gyakorta²⁵ szokta ez híveit²⁶ megsanyargatni, de ismét meg szokta vigasztalni, a vigasztaló szentlélekkel, miképpen Dánielt nem hagyta az verembe benyelni az oroslánoknak, azonképpen megoltalmaz engem is ez ördögtől és nem hagy benyelni az ő kegyetlen torkukba.

Továbbá megértettem az én szerelmes feleségem leveléből is, üzenetéből is és mind az én jámbor szolgálaim üzenetéből, főképpen a Saffarith Péter²⁷ beszédéből az te nagyságod hozzánk való szeretettel való barátságát és atyafiságát ez én keserű rabságomban és fogságomban, mely dologról az kegyelmes Istennek /míg/ élek, hálát nem tudok adnom, hogy ilyen atyafiat és gyámot adott az én megnyomorodott feleségemnek és gyermekemnek. De ha megszabadulhatok, bizony ismét vérem hullásával és igaz barátsággal, atyafisággal meg akarom szolgálnom, és míg élek, én is azon ember akarok lennem. Annak okáért most is kérem kegyelmedet, mint uramat és atyámfiát, hogy ne hagyjad feleségemet, gyermekemet, házaimat, szolgálaimat és jószágimat, mert ezeket ez mai napon is te kegyelmednek ajánlom, miképpen annak előtte is. Az mi dolguk léssen, kegyelmed viselje mindenben gondjukat nyavalyásoknak, ilyen nagy keserőségekben és szomorúságokban, és meg is látogassa te nagyságod az házakat is, néha-néha mégis. A szolgák is inkább vigyáznak minden dologra és hívebben szolgálnak. Továbbá, az hol mi rabnak nagyságod szerét teheti, tartóztasd meg én számomra, mind magadnak és az én szolgálaimnál, Kávássy²⁸ uramnál és Káthay Ferencnél²⁹ és a te nagyságod jámbor

²⁴ „vr Istenneret”

²⁵ Előtte áthúzza: „nagio”

²⁶ Előtte áthúzza: „ey”

²⁷ „safaryt peter”. A Bebek család horvát származású szervitora. 1564–1565-ben szádvári kapitány. DÉTSHY, 1969, 171. TAKÁTS, 1922, 82. 84. ISTVÁNFFY, 2003, 441.

²⁸ „kavassý”

²⁹ „kathay ferencnel”. Mindketten Perényi Gábor szervitorai. Kávássy László 1567-ben Dédestapolcsány tiszttartója, „Perényi hadainak legfőbb kapitánya”. ISTVÁNFFY, 2003, 447. Káthay Ferenc Perényi Gábor szervitora, egri lovashadnagy. CSIFFÁRY, 2010, 32. 1554-ben Bornemisza Gergely elfogásakor őt is rabul ejtették, ahonnan apja, Káthay János váltotta ki. TAKÁTS, 1928, 176. Részt vett az északkeleti várháborúban, 1558-ban Thelekessy Imre kassai kapitánysága alatt, majd az 1562 tavaszán Szatmár körül zajlott hadieseményekben, 1564–1566 között pedig egri főkapitány helyettes volt. FORGÁCH, 1982, 186, 361. SZABÓ, 1982, 32. Felesége egyébként egri felettesének, Mágóchy Gáspárnak unokahúga, Magdolna volt. CSIFFÁRY, 2010, 44.

szolgáinál, mert kéretik az én váltságomban, én mindenről megelégitem őket, és egyéb barátaidnál is. Mostan többet nem írhatok nagyságodnak, mert rövid az idő hozzá. Én Saffarithot³⁰ aztán minden tanúsággal bocsátom, kitől nyilvánban üzenek minden dolgaimról. Az kegyelmes, mindenható Úristen tartsa meg nagyságod mind az én jóakaró asszonyommal egyetembe, és adjon jószerencsés egészséget ti nagyságotoknak. Ez levél kelt egy magas toronyban,³¹ Krusith³² urammal együtt, az olasz urak helyén, Szent Márton nap után való pénteken, anno 1652. [!]³³

Bebek György³⁴ mostan szegény rab, nagyságodnak igaz barátja, tulajdon kezem írása.

[Címzés:] [Spect]abili ac [Mag]nifico domino [Gab]riely de pereny³⁵ [com]iti perpetuo comitatus [Aba]wýwariensis, domino, fratri et amico meo observandissimo

2.

Bebek György Perényi Gábornak

Rumeli Hisarı/Boğazkesen Kalesi, 1563. február 2.

(MNL OL P 707. No. 8375.)

Magnifice domine et amice mihi semper confidentissime, et plurimum amantissime, post servitiorum meorum perpetuam commendationem! Bízott uram és barátom, hiszem, hogy bizonyos vagy abban, hogy szívem szerint kívánok az mennyei hatalmas Úristentől tekegyelmednek minden jó szerencsével való egészséget, mind az én bízott asszonyommal egyetembe, az tekegyelmed szerelmes házastársával egyetembe lenni sok jó esztendeig és a hatalmas mennyei Isten látogasson meg bennetek minden javaival, az mit ő istensé[gét]ől kívántok lelketek idvességére és ez világi jó szerencsé[jé]re. Én magam felől is még ez mai napig minden jó egészség[et] írhatok. Kegyelmes bízott uram, továbbá hiszem, hogy az én leveletem, Saffarith Péter³⁶ mi jámbor szolgánk megadta te kegyelmednek, és amit tőle üzentem nyelvi szerint, azt is meg[mondta] kegyelmednek. Azért én most is azon bízott uramnak, barátomnak és atyámfiának tartom te kegyelmedet, mint

³⁰ „Safarjtot”

³¹ Bár pontosan csak a következő magyar nyelvű levelében nevezte Bokoz kezynek fogsága helyét, és a magas torony elnevezés jobban illene a galatai Fekete toronyra, a helyszín bizonyára az előbbire vonatkozik. Két héttel korábban, október 28-án írt levelében a Fekete-tengernél lévő új várnak nevezte, ami a Bokoz kezynek felel meg. Arról nincs forrás, hogy Bebeket a galatai toronyban tartották volna.

³² „kruzjt”

³³ A középső két szám felcserélve (1562).

³⁴ „Bebeek giergy”

³⁵ Perényi Gábor (1532–1567), Perényi Péter koronaőr († 1548) kisebbik fia, Abatúj vármegye örökös főispánja, 1554–1556 között felső-magyarországi főkapitány, 1554–1557 között tárnokmester, 1566-tól 1567-ig, haláláig országbíró.

³⁶ „safarjth peter”

igaz szabadságom korán, még inkább. Azért kérlek az hatalmas Istenért és jó szerencsédért, légy jó gondviselő az én nyomorodott rab vitézi fejemre és szabadságomra! Annak felette az én szerelmes feleségemre és édes gyermekimre, váraimra, jószágomra és jámbor vitéz szolgálaimra, mert az kegyelmes Istennek utána és az mi kegyelmes uraink és fejedelmink után nincsen senki több, bízott uram és barátom, több tekegyelmednél, kinek könyörögjek és esedezzem ez én nyomorúságomban és rabságomban, hanem csak tekegyelmed. Tudod bízott uram és barátom, hogy míg szabad ember valék magammal, és szabályam kezemben vala, minden szükségednek idején kész szolga voltam és bízott barátod voltam. Ha Isten ő szent felsége megszabadít, kibe kétségem nincsen, ezután is ugyanazon szolgád és bízott barátod akarok lenni, mint holtom napjáig mostan Istennek. Az miben áll az én dolgom, akarom megjelentenem kegyelmednek csak rövideden, mert csoda mostan ez világ, és messze vagyunk egymástól. Igen messze jöttem volt csatára törököt fogni az aszú³⁷ szélére, a Fekete-tenger mellé, de mindennek úgy kell lenni, amint a kegyelmes Isten megírta embernek homlokára minden esetit, nyomorúságát és gyötrelmét, mert ő Istensége nélkül semmi nem eshetik emberen, sem történhetik.

Továbbá bizonyonnyal írhatom kegyelmednek, hogy mind a mi kegyelmes fejedelmink és uraink igen törekednek itt ez Portán az én szabadságomért, és innen másfelől János király³⁸ is igen érte vagyon, minden törekedésével érte vagyon a szabadságért. Immár ez két fejedelem között valamelyik felé török császár ad³⁹ hamar[ébb,] oda léssen szabadulásom, ezt b[izonnyal] írhatom az én szabadságom felől tekegyelmednek. Ezt is meg akarta[m] / írnom/jelentenem/ kegyelmednek hogy, hogy akár az mi kegyelmes uraink által legyen az szab[adu]lásom, akár az másik f[ej]edelem által legyen, de immár az mit [...] megígértem fejem vá[lt]sá[ga]ért mind török császárnak és az pasáknak, annak meg kell lenni. Tudnia illik török rabokat és nagy summa pénzt, ki énnálam egyik sincsen készen, mert tudja azt tekegyelmed, hogy az mi kevés pénz én kezemhez jut, azt én azonnal a sok jámbor vitéznek osztottam, énnekem soha semmi meg nem maradt benne. Rabjaimat azon formán. Az kiket pedig rabjaim közül meghagytam vala, azt is immár érti te kegyelmed e mostani szerencsétlenségemb[ől] mind szolgálaim váltságába kellett adnom. Immár én magam fejemért mind anélkül vagyok, nincs mit tennem, hanem az barát orcát fel kell vennem, kivel annak előtte soha nem éltem. Koldulnom kell ti kegyelmetek köz[ött] marhámra, zálogomra és jószágomra. Annakokáért kérem és könyörgök tekegyelmednek, hogy az minemű rendbéli dolgainkba és szükségimbe, mindeneknek előtte tekegyelmedet meglelem az én szerelmes feleségemmel egyetemben jámbor szolgálaink által és leveleink által, tekegyelmed az Istenre tekintve, ne hagyj, légy segítséggel, mind pénzzel és mind rabbal, az mibe feleségem által és szolgálaim által megtanáltattál, és annak felette mind barátidnál és jámbor szolgálidnál, mint tudnia illik Kávássy Lászlónál⁴⁰ és Káthay Ferencnél⁴¹ és egyebeknek. Amint feljebb is meg [írtam] jószág[aink]ra, marhánkra és zálogunkra és levelünkre,

³⁷ Jelentése vízmeder. A Balog-patak mentén balul elsült portyára utalt vissza. KISS–PAPP, 1967, 191.

³⁸ II. (Szapolyai) János (Zsigmond) (1540–1571), választott magyar király, erdélyi fejedelem.

³⁹ Utána „oda” áthúzza.

⁴⁰ „kavasý laslonal”

⁴¹ „kataý ferencnel”

mind az én szerelmes feleségemmel egyetembe, mert ez dolog, hogy kegyelmed megértse, semmi késedelmet magának nem veszen, h[anem] hamar kell vele cselekedni, mert az török dolga csoda hirtelen dolog, hamar kíván efféle dolgot meglenni és elvégezni. Én is pedig nem igen kívánnám az itt való élest, és immár örömet kisebb patákat nézhetnek ez tengernél, és péter[ke] halat⁴² kívánnék inkább ennem, hogy nem mint az osztrigát és az delfin halat.⁴³ Ezt is bizonytal írhatom tekegyelmednek, hogy ha ez két dologban onnat hazul fogyatkozásom nem léssen, a summa dolga és az rabok dolga, hát Istennek segítség[vel] [bék]ességem lévén, a szenteltre, az húsvét napjára én is otth[on] akarnék lennem. Ennyit tudok írnom. Szabadságomnak módjában [hi]szem azt, hogy sok nem barátom nem hitte szabadulásomat, de [az Úr]isten kegyelmes mind[enki]hez, ki[k] ötlet nyomorúságukban [segít]ségül hívnák, mert az mi embernél lehetetlen dolog, az [Ist]jennél az mind lehetségesek ő szent felségénél. Végezetre te kegyelmednek ajánlom az én szerelmes feleségemet, gyermekimet, váraimat, jószágomat, jámbor vitéz [szolgáimat] és az én nyomorodott rabságban való vitézi fejemet. Ne hagyj, bízott uram, az egy Istenért és a te jó szerencsédért! Tudod, amit velem művelsz, nem valami elvetett emberrel műveled, hanem vagyon miből megelégitenem, és az fölött, míg élek, ismét bízott szolgád és barátod vagyok és leszek, mert ha ma én rajtam az nyomorúság, holnap másom lehet, mert az Isten egyaránt támasztja fel az napot mind az szegényre és mind az gazdagra. Az hatalmas, kegyelmes atya, mindenható Úristen tartsa meg te kegyelmedet mind asszonyommal egyetemben, sok jó esztendeig és adja meg azt, amit Istentől igen szívetek szerint kívántok és adja az mindenható Úristen, én is hamar mehessek haza és lássuk egymást nagy jó szerencsés egészséggel és békességgel. E levél kelt ma, Gyertyaszentelő⁴⁴ Boldogasszony napján, kedden, a Bokoz kezy⁴⁵ nevű toronyban a Fekete-tenger parton. Anno domini 1563.

Krusith János⁴⁶ urammal együtt nyomjuk itt a pedaliszt, mind olasz módon és spanyol módon és alamán módon, csakhogy igen rövid nyomatja vagyon a boltnak, amiben lakunk, ez jámbor bánys⁴⁷ urammal.

Bebek György (Bebeek giergy) te kegyelmed ugyanazon régi bízott szolgája és barátja, mostan szegény rabja a Szulejmán (Suljman) császárnak

[Címzés:] Magnifico domino Gabrielj de perjyn, comiti perpetuo comitatus Abawywariensis, [do]mino et fratri meo semper confidentissimo

⁴² Szent Péter hal vagy más néven kakashal.

⁴³ „osztrjkat es az delfjn halat”

⁴⁴ Előtte „zent” áthúzva.

⁴⁵ A Boğazkesen Kalesi hallás után lejegyzett magyar alakja, ma Rumeli Hisari (Isztambul, TR). Konstantinápoly ostromakor épült. További korabeli elnevezései: PÁLFFY, 2007, 43–44.

⁴⁶ „kruzjt Ianos”

⁴⁷ A bányavárosi főkapitány és bányavidéki főkapitány-helyettes Krusith beceneve.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
P 707 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Zichy család zseléi levéltára, Missiles
- ÖStA
HHStA
Turcica
KA
HKR Österreichisches Staatsarchiv
Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs
Staatenabteilungen, Türkei I. Turcica der Reichshofkanzlei
Kriegsarchiv
Zentralstellen, Wiener Hofkriegsrat
- *
- BARTAL
1901 BARTAL Antal: *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*, Lipcse, 1901.
- BENKŐ–KUBÍNYI–PAPP
1976 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III., főszerk. BENKŐ Loránd, szerk. KUBÍNYI László–PAPP László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- CSIFFÁRY
2010 CSIFFÁRY Gergely: *Az egeri végváriak tevékenysége 1548–1596 között*, In: *Agria, XLVI. Az egeri Dobó István Vármúzeum évkönyve*, szerk. VERES Gábor, Eger, 2010, 27–91.
- DÉTSZY
1969 DÉTSZY Mihály: *Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár*, In: *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve*, VIII, szerk. KOMÁROMY József, Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 1969, 143–186.
- ECKHARDT
1943 ECKHARDT Sándor: *Az ismeretlen Balassi Bálint*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943.
- FINÁLY
1884 FINÁLY Henrik: *A latin nyelv szótára*, Budapest, 1884.
<http://latin.oszk.hu/cgi-bin/3/index.cgi?function=index>
- FORGÁCH
1982 FORGÁCH Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt*, ford. BORZSÁK István, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982.

- HORN
2012
HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Akadémiai doktori értekezés (Kézirat), 2012.
- ISTVÁNFFY
2003
ISTVÁNFFY Miklós: *Magyarok dolgairól írt históriája*, I/2, 13–24. könyv, TÁLLYAI Pál XVII. századi fordításában, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.
- KÁLI
2014
KÁLI Gábor Csaba: *Bebek Ferenc és György. Két 16. századi főúr rövid életrajza*, <https://www.szadvar.hu/2014/07/kali-gabor-csaba-bebek-ferenc-es-gyorgy-ket-16-szazadi-four-rovid-eletrajza/>
- KISS–PAPP
1967
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I., főszerk. BENKŐ Loránd, szerk. KISS Lajos–PAPP László, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- KÖSZEGHY
2008
KÖSZEGHY Péter: *Balassi Bálint – Magyar Alkibiadész*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008.
- MELICH
1912
Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből, kiad. MELICH János. Budapest, MTA, 1912.
- OBORNI
2002
OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt*, Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002. (Fons Könyvek, I.)
- PÁLFFY
1997
PÁLFFY Géza: *Kerületi főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz., 257–288.
- PÁLFFY
2007
PÁLFFY, Géza: *Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, In: *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries)*, ed. Géza DÁVID–Pál FODOR, Leiden–Boston–Köln, Brill, 2007, 35–83. (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy, 37.)
- PÁLFFY
2011
PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2011. (História Könyvtár. Monográfiák, 27.)

- PUSKÁR
2004
- PUSKÁR Anett: *Szapolyai János és Perényi Péter*, In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*, szerk. BESSENYEI József–HORVÁTH Zita–TÓTH Péter–GYULAI Éva–SOMORJAI Lehel, Miskolc, 2004, 215–203. (Studia Miskolcinsia 5.)
- SZABÓ
1982
- SZABÓ János Győző: *Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza*. In: *Az egri vár híradója*, 17, szerk. SZABÓ János Győző. Eger, Eger Vára Baráti Köre, 1982, 5–33.
- TAKÁTS
1907
- TAKÁTS Sándor: *Magyar rabok, magyar bilincsek*, I, közlemény, In: *Századok*, 41. (1907) 415–435.
- TAKÁTS
1915
- TAKÁTS Sándor: *Rajzok a török világból* I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1915.
- TAKÁTS
1922
- TAKÁTS Sándor: *Régi idők, régi emberek*, Budapest, Athenaeum, 1922.
- TAKÁTS
1928
- TAKÁTS Sándor: *Régi magyar kapitányok és generálisok*, Budapest, 1928.
- VERESS
1901
- VERESS Endre: *Izabella királyné, 1519–1559*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1901.

A pannóniai Gyulai Pál peripatetikus dialógusa Pallas templomának lakójáról

Kommentár és fordítás nélkül tesszük közzé az alábbi szöveget, bízva abban, hogy a korszak filozófia- és eszmetörténetének kutatói érdemesnek találják behatóbb vizsgálatra, noha valószínűleg nem emelkedik ki az egyetemi tanulmányokat lezáró disszertációk sorából.¹ Számunkra azonban figyelemreméltó darab, mivel magyar szerző tollából nem ismerünk intencióját tekintve tiszta filozófiai munkát a 16. század második feléből, emellett pedig elsőrangú primér forrás arra vonatkozóan, hogy a század utolsó harmadában milyen filozófiai képzettséggel rendelkeztek az Erdélyben és a Magyar Királyságban vezető szerepet játszó politikusi és főhivatalnoki réteg Padovát járt tagjai.

Gyulai Pál *Dialogus*ának létezéséről már a 19. század végétől tudhatott volna a magyar kutatás, legalábbis címvariánsát (*De philosophia*) és a kézirat őrzési helyét említi Acsády Ignác abban a közleményben, amely Szalay László és Wenzel Gusztáv Verancsics-kiadásának filológiai problémáit is tárgyalja, de a Verancsics-hagyaték különböző rétegeinek (saját művek és anyaggyűjtés, autográfok, másolatok és más kezeztől származó kéziratok) feltárása során ekkor még elsősorban a történeti források vizsgálata kötötte le a kutatók figyelmét.² Mencsik Ferdinánd forráskiadásából, Gyulai Pál 1572. február 18-án Hugo Blotiushoz írott levelének közléséből pedig már meglehetősen részletes információkkal rendelkezünk a műről, legalábbis megszületésének körülményeiről és autográf kéziratáról, valamint a róla készült másolatról.³ A levél szövegünket érintő bekezdése így hangzik.

Ami írásomat illeti, kérésedben irántam tanúsított jóakarodat fedezem fel, és valóban nagyon szeretném, ha már most az lehetnék, vagy majdan azzá válhatnék, aki a te kifinomult ízlésedhez méltó olvasnivalót nyújthat át számodra. Ám még kezdő vagyok, aki a tudatlanság homályából kivezető első lépéseket most tette meg, és bizony alig, vagy egyáltalán nem haladt előre. Mindazonáltal megküldöm neked ötven napnyi munkám eredményét, Isten bizony, nem azért, mintha úgy vélném, hogy ezzel bármifajta gyönyörűséget szerezhetek neked, hanem csak azért, hogy eleget tegyek kérésednek, legkedvesebb barátoménak. Azzal a meghagyással küldöm, hogy visszakapjam Krisztus feltámadásának ünnepéig. Ugyanis a dialógusnak ez a példánya, amit küldök, Verancsics Faustusé, saját kezűleg másolta magának.⁴ A másikat ugyanis, amelyik az enyém volt, Bécsbe kellett küldenem.

¹ A szövegkiadás elkészítését az Országos Széchényi Könyvtár kutatónap biztosításával támogatta.

² ACSÁDY, 1894.

³ MENCSIK, 1910. A levél újraközlése: SZABÓ, 1974, 97–98.

⁴ A szövegközlésünk alapját képező másolatról van szó: *Idiographa Verantiana*, I–III. OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 2380., ff. 29–67r

Azt pedig, ami még megvan, rajtam kívül senki nem képes elolvasni, annyira elcsúfították a szennyeződések [javítások?] és a lapok sérülései. Kedves Blotiusom, figyelmeztetek, hogy ha néhány órát rá akarsz fordítani a dialógus átolvasására, fogadd meg a tanácsomat, és minden egyes rész után idézd emlékezetedbe, hogy csak a felépítendő mű alapját, a köveket és a faanyagot hordtam össze, megformázás és díszítés nélkül. Ha majd időt tudok szánni erre a dologra, munkába veszem, hogy nagyobb figyelemmel átírjam, és valami teljesen mássá alakítsam át. Amint látni fogod, meglehetősen csiszolatlan és borzasztó stílusban írtam, mint aki barbár, arab és latin filozófusok között forgódván három éven át, amennyit Padovában töltöttem, nem jutott hozzá a kiválóbb stílusú irodalom olvasásához. Amikor tehát majd más, csiszoltabb szöveg írásába kezdek, azt a dialógust szívesen átnyújtom neked olvasásra, és ítéletedet is kikérem róla. Ha pedig most olvasod, csak két dologra figyelj, az írói szándéokra és a szerkezetre, ahogyan a tárgyat elrendeztem. Semmi másra.

A levélben említett másolat mintegy két évtizeddel ezelőtt került újra elő a Verancsics-kéziratok átlapozása során.

A Verancsics-kéziratgyűjtemény sorsa már a 17. század kezdetétől nehezen követhető. Egészen biztos, hogy a 18. században a Draganič–Vrančić család tulajdonában volt Šibenikben, majd Alberto Fortis könyvének (*Viaggio in Dalmazia, Venezia, 1774*) megjelenését követően Koller József pécsi kanonok, egyháztörténész felfedezte a hagyaték őrzési helyét, és kísérletet tett a kéziratok megszerzésére, először sikertelenül. Néhány év múlva – feltáratlan körülmények között – mégis Magyarországra érkeztek a kéziratok, Széchényi Ferenc szerezte meg őket vagy legalábbis egy részüket, esetleg a vele szoros munkatársi kapcsolatban álló Kovachich Márton György segítségével. Ám a két gyűjtő kapcsolata problematikusá vált, és valószínűsíthető, hogy a kéziratcsomag egy része, még ha Széchényi tulajdonát képezte is, a forráskiadó Kovachichnál maradt, majd tőle Jankovich Miklóshoz kerülhetett, és végül Jankovichtól a nemzeti könyvtárba.⁵ Verancsics Faustus kéziratának felbukkanása után kezembe került az a másolat is, melyet Jankovich Miklós készített Verancsicséről.⁶ Jankovich ugyan nem jelzi, hogy milyen példányról másolta, de kétségtelen, hogy Verancsicséről, tudniillik ez utóbbi címlapjára és a saját másolatára is – tévesen – rájegyzi, hogy „[a] margójegyzetek Verancsics Antal kezétől származnak”, továbbá a másolat végére is beír egy fontos megjegyzést a provenienciáról: Verancsics példánya Koller adományaként került a nemzeti könyvtárba, mégpedig 1812 előtt,⁷ a bejegyzés és egyben a szöveg lemásolásának időpontja ugyanis ekkorra datálódik. A kéziratok hagyományozódása pontosan azonban csak Koller, Széchényi, Kovachich, valamint Jankovich teljes levelezésének feltárása után lesz lehetséges, illetve a Zárai Állami Levéltárban (Državni archiv u Zadru) őrzött Draganich–Verancsics-hagyaték ilyen szempontú átvizsgálását követően. Jankovich másolatát

⁵ Vö. NEMES, 2011; BERLÁSZ, 1973.

⁶ *Poematum tam veterum, quam recentiorum, quae ab Hungaris scripta sunt et inedita, collectio Jankowichiana*, vol. I. OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 715. ff. II–III, 1–29.

⁷ OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 715. f. 29v: Ex MSS. autographis Antonii Verantii Archi Episcopi Strigoniensis, per comitem Draganich-Veranzium Josepho Koller Praeposito Quinqueecclesiensi censis, ab hoc vero Musaeo Nationali Hungarico donatis, Descriptum Pesthini d. 20° X^{bis} 1812. Nicolaus Jankovich mp.

ismerte Tarnai Andor is,⁸ majd Ajkay Alinka említette egy tanulmányában,⁹ ám a 16. század kutatóinak figyelmét elkerülte a közlemény. Szövegközlésünk Verancsics Faustus másolatán alapul, annál is inkább, mert Gyulai „korrektúrázta” a kéziratot, a javítások, a margóra frott bibliográfiai utalások az ő kezétől származnak.¹⁰ Semmilyen fogódzónk nincs arra nézvést, hogy mikor ellenőrizte és javította a másolatot, de sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy még mielőtt elküldte volna Blotiusnak.

Gyulai Pál életútjának megrajzolásánál a dialógus kivételével rendelkezésre álló források teljességét felhasználta Szabó György,¹¹ ehhez a most közlésre kerülő szöveg alig valamit tud csak hozzátenni. A Bekes Gáspárnak címzett ajánlás azonban néhány adalékkal szolgál az életrajzhoz is. A humanista dedikációk oly elterjedt felütésével – [*c*] *ogitanti mihi atque adeo saepius animo versanti* – indított szövegből kiderül, hogy Gyulai családjának javai a török harcok során megsemmisültek, rokonait pedig, köztük szüleit is, rabságba hurcolták, vagy éppenséggel megölték. Bekes Gáspár volt az, aki felkarolta őt, és ifjúkorától segítette tanulmányaiban, mégpedig nemcsak Erdélyben, hanem – és ez eldönti a korábban bizonytalan feltételezést – Itáliába is Bekes biztatására, sőt parancsára és természetesen támogatásával érkezett. (Itália mellett franciaországi tanulmányokra is utal ugyanitt, ennek azonban nincs nyoma a szakirodalomban, a dedikációban is csupán úgy fogalmazódik meg, mint a peregrináció indulásakor körvonalazódott tanulmányút tervezett állomása, de az sem elképzelhetetlen, hogy csak egy ekkortájt körvonalazódó elképzelést akart jelezni patrónusának a szerző: „... nem elégedvén meg azzal, hogy otthon bőkezűen támogattál, akkora összeget [...] bocsátottál rendelkezésemre, ami a magasabb tudományokban való kiképeztetésemre a legragyo- góbb elméktől virágzó Itáliában és Galliában is elegendő”.)

Gyulai életpályája és – a most közlendő dialógustól eltekintve – irodalmi munkássága jól ismert a kutatók körében,¹² a korai évekről azonban, és még idesoroljuk a padovai időszakot is, alig tudunk valamit, a nem nemesi származás okán még családtörténeti feljegyzések sem állnak rendelkezésünkre. A valószínűleg félárván maradt gyermeket tehát Bekes karolta fel. 1565-ben a kolozsvári kollégium tanulói között találjuk, Szikszai Fabricius Balázs tanítványaként a Heltai Gáspár Bonfini-kiadásához készített üdvözlőversek szerzőinek egyike. 1568-ban részt vett a gyulafehérvári hitvitán, majd 1569. április 19-én indult el Hunyadi Demeter társaságában a padovai egyetemre. Az itáliai években továbbra is nagyobb forráshiányos időszakokat regisztrálhatunk, első fennmaradt levelét 1571. május 3-án keltezi. Az egy évvel későbbi, főntebb idézett levélből és dialógusunk bevezetőjéből egyértelmű, hogy döntően filozófiai tanulmányokat folytatott, de néhány későbbi forrás arról tanúskodik, hogy – legalábbis elméleti –

⁸ Tarnai Andor szóbeli közlése.

⁹ AJKAY, 1998

¹⁰ Itt is szeretnék köszönetet mondani Almási Gábornak. Mivel több Gyulai-levelet látott az ÖNB anyagában, első ránézésre azonosította a kezét, és néhány kópiát is rendelkezésemre bocsátott, hogy magam is meggyőződhessek az autográfáról.

¹¹ SZABÓ, 1974

¹² SZABÓ, 1974, HORN, 2009, 249–256.

jártasságot szerzett az orvostudományban is. Újra és újra fölmerül, hogy Bolognában is folytatott volna tanulmányokat, erre azonban semmilyen pozitív adatunk nincs. 1572 őszén indult haza Erdélybe, ennek az évnek a nyarán azonban még megfordult Bécsben is, és noha útjának célja, lefolyása dokumentálatlan, egészen valószínű, hogy Bekes Gáspár hatalmi politikájának apró szolgálatát kell látnunk az út háttérében. (Az 1570-es évek elején maga Bekes is többször időzött Bécsben, talán egy ilyen alkalomhoz kötődik a Blotiuszhoz írott levélnek a Gyulai saját példányaira tett utalása: [a] *másikat ugyanis, amelyik az enyém volt, Bécsbe kellett küldenem.*) Hazaérkezvén természetesen patrónusa legszűkebb környezetében kapott feladatot, sőt a Báthory István és Bekes között immár nyíltan folyó hatalmi harc szó szerinti első vonalába került. 1573 őszén, amikor Báthory bekerítette Fogaras várát, az ostromgyűrűből titokban kimenekülő Bekes Gyulaira bízta a vár védelmét, hogy ő maga kiszökhessen Erdélyből. A *Dialogus* megírását követően csaknem egy évtizednek kellett eltelnie, hogy saját sorsa és a fejedelemség politikai helyzete konszolidálódván, újra irodalmi munkálkodásra adhassa a fejét, immár Báthory István szolgálatában.

Szövegünk másik szereplője Bornemisza Boldizsár, kápolnai Bornemisza Farkas fia.¹³ Padovába érkezésének időpontjáról nincsen adatunk, ám a *Dialogus* dedikációjának egy utalásából úgy tűnik, ha kevéssel is, de szerzőnk után érkezett, mert Bekes egy Gyulainak szóló ajánlólevéllel bocsátotta útjára.¹⁴ A levelet ugyan nem ismerjük, de feltehetően megbízást is tartalmazhatott Gyulai számára, hogy tutorként felügyelje a főrangú ifjú tanulmányait, nem tekinthetjük tehát esetlegesnek, hogy amikor a szerző a *Dialogus* megírásával tanúságot tesz patrónusa előtt a három év gyümölcséről, éppen Bornemiszt vonja be szereplőként, hiszen ezzel tutori eredményeit is felmutathatja. (Arra azonban gondosan ügyel, valószínűleg nem alaptalanul, hogy a két szereplő felkészültségében mutatkozó különbségeket legalább retorikai eszközökkel érzékeltesse.) Minden bizonnyal rangjának köszönhette Bornemisza, hogy 1569. március 2-án öt választották az egyetemi tanács magyar tagjának. Hogy kapcsolatuk mennyire volt bensőséges, baráti, források hiányában alig megválaszolható, a szöveg elragadtatott *vocativusai* – *O, Amice!* – természetesen csak a kötelező műfaji kellékek közé sorolandók. Gyulai fennmaradt könyvei között fellelhető a Bázelen 1561-ben kiadott Ficino-összes második kötete,¹⁵ a bejegyzés szerint ugyan Bornemisza ajándéka Gyulainak 1570-ből, ám a két szereplő társadalmi státusza közötti különbség és padovai szerepük alapján feltételezhetjük, hogy az ajándékozás inkább köszönetnyilvánítási gesztus a tutor felé. Az azonban kétségtelen, hogy szoros, mondhatni bizalmas kapcsolatban álltak később is, Gyulai 1592-ben kelt végrendeletében Bornemisza a testamentomos urak között szerepel.¹⁶ Nem tudjuk, mikor és milyen eredménnyel fejezte be itáliai tanulmányait, ám annyi biztosnak tűnik, hogy későbbi életpályáján, legalábbis ami az irodalmi működést illeti, nem hagytak nyomot az egyetemi évek, egyetlen tudományos vagy irodalmi

¹³ Életpályáját HORN, 2011, 281–286. alapján foglaljuk össze.

¹⁴ „... quem [ti. Bornemiszt] tu quoque diligentissime tua manu scriptis litteris antea mihi commendaras”.

¹⁵ VÁSÁRHELYI, 1980, 238–239.

¹⁶ SZABÓ, 1974, 111.

munka sem fűződik a nevéhez. Hazatérte után ő is Bekes táborának elkötelezett tagja maradt, ennek következtében a '70-es évek első felében hosszabban időzött a Habsburg udvarban, a nem jelentéktelen Vorschneider (előmetelő) címet is elnyerve. 1576-ban, nem egyedülként a Bekes-párt Bécsbe húzódott tagjai közül, reprezentációs feladatot látott el II. Miksa temetésén, a magyar királyság klenódiúmain és jelvényeit hordozók között jobb oldali lóvezetőként kísérte Horvátország zászlaját.¹⁷ Örökségi ügyek, birtokszerzési manőverek kötötték le figyelmét, ezek kapcsán átmenetileg még magával Bekessel is feszültté vált a viszonya, és sokakkal ellentétben a későbbi években, Báthory István alatt sem tudta konszolidálni helyzetét.

Mint láttuk, Gyulai Blotiushoz írott levele meglehetősen kritikus az elkészült *Dialogus* stílusát illetően, kis túlzással munkadokumentumként állítja be a szöveget, ami egy majdani, minden tekintetben igényes mű nyersanyagát képezi. A dedikációban ugyancsak megjelenik ez a reflexív elem, ám hangsúlytalanabbá válik a publikálási szándék bejelentése mellett. A szerző nem kélti, hogy az irigység miatt támadásoknak lesz kitéve, mert megítélése szerint korának pestise az a magatartás, ami a legnagyobb teljesítményekre született elmék munkáit gyűlölettel szemléli és gyalázkodással illeti, még azokban a tárgyakban is – és ezzel máris megfogalmazza a majdani vádakkal szembeni első érvét –, amelyekhez a kritikusok *nem értenek, és soha nem is fognak érteni*. A publikálási szándék valószínűleg tényleges, nyomdai kiadást takar, a barátok számára készült másolatok az olvasói kör összetétele miatt nem veszélyeztették volna a szerző tudományos reputációját. Ám ha nagyon gyanakvóak vagyunk, azt sem zárhatjuk ki, hogy a majdani recepcióra való utalás csak bevezetésként szolgált ahhoz, hogy a tárgyban talán kevésbé jártas Bekes számára érzékeltesse a munka nagyszerűségét az *auctoritas* retorikai eszközéhez folyamodva. Ha a gyalázkodások bármilyen nyilait lövik is ki a buzgó kritikusok az alkotói pályájára lépő elme egyetemi tanulmányokból kinőtt munkájára (*exercitationes*), legerősebb pajzsa Francesco Piccolomininek, padovai filozófia-professzorának ítélete lesz, akinek a tudományok minden nemében való tökéletes jártasságát Itália ez idő tájt a legnagyobb csodálattal szemléli.¹⁸ „Ő ugyanis – idézzük Gyulait –, amikor a neki bírálatra átnyújtott munkát átolvasta, és emelkedett, roppant éles elmével behatóan megvizsgálta, olyan ítéletet mondott róla, ami nem kis dicsőségemre szolgálna, ha nagyon vágynék rá.”

Pirnát Antal 1971-ben rendkívül fontos, máig meghatározó tanulmányt tett közzé az erdélyi értelmiség néhány tagjának – köztük Padovát jártaknak – filozófiai orientációjáról a 16. század utolsó harmadában.¹⁹ Tanulmányában, hogy egyebek mellett a

¹⁷ PÁLFFY, 2005, 265.

¹⁸ Francesco Piccolomini (1523–1607) 1560-tól Padovában természetfilozófiát tanít, az egyetem mellett egy szűkebb tanítványi körnek is, amely leginkább Velence meghatározó családjaiból kerül ki. Tanítványai körében nagyon népszerű, és a város is minden tekintetben értékeli a munkáját. Filozófiájára kezdet-től fogva úgy tekintettek a kortársak, mint Arisztotelész és Platón összeegyeztetésének kísérletére. Művei csak az 1580-as évektől kezdve jelentek meg, ám az előadásairól fennmaradt kevés tanulmányi jegyzet arról tanúskodik, hogy Gyulai ott tartózkodásakor már teljesen kiforrottan prelegálta a későbbi összefoglaló műveket.

¹⁹ PIRNÁT, 1971

Gyulaival ezen a téren kapcsolatba hozható elszórt, rövid, töredékes nyilatkozatok és jelenségek hátterét megvilágítsa, Bruno Nardi kutatásaira alapozva megrajzolja éppen azoknak az éveknek padovai filozófiai konstellációját, amikor szerzőnk az egyetemen tanul. 1568-ban, vagy legkésőbb 1569 elején Federico Pendasio, a természetfilozófia egyik professzora nyilvános vitára hívta ki kartársát, Gyulai majdani professzorát, Francesco Piccolominit. Ebben a formában a vita nem jött létre, de a két professzor előadásai során éveken keresztül dolgozott ellenfele szakmai megsemmisítésén és saját teóriája bizonyításán. Pirnátnak a tárgyra koncentráló összefoglalását követve: a központi kérdés Arisztotelész *De animájának* értelmezése volt. Pendasio Aphrodisziaszi Alexandrosz Arisztotelész-értelmezését tekintette érvényesnek, a lélek anyagainak tekintett növényi (*anima vegetativa*) és állati (*anima sensitiva*) formájához sorolta az ember sajátját, az intellektuális formát (*anima rationalis*), mivel az intellektuális tevékenység is csak az érzékelések alapján képződhet meg. Az *anima rationalis*nak az anyagi formák körébe vonása nagyon súlyos következménnyel kellett járjon, a lélek halhatatlanságának kétségbe vonásával. Vele szemben Piccolomini averroista álláspontja szerint az *anima rationalis* az anyagtalan tiszta formák körébe tartozik.

Ami a szabad szellemű egyetem légkörében tisztán tudományos, legföljebb presztízsharcokkal színezett kérdés volt, Pirnát megállapítása szerint Erdélyben komoly problémákat vetett föl, mert olyan filozófiai tételek megjelenése, melyek nem voltak beilleszthetők a szigorú teológiai rendszerekbe, csak a születőben lévő, megszilárdult dogmatikával nem rendelkező antitrinitárius egyház vonzáskörében volt elképzelhető. Idézi a református Paksi Mihály Josias Simlerhez írott levelét 1572. december 4-ről: „[a]z elmúlt nyáron hazaérkezett Itáliából Erdélybe három ifjú, kik ott profán filozófiai tanulmányokat folytattak. Mielőtt Itáliába mentek volna, ebioniták [antitrinitáriusok] voltak. Most a lélek halhatatlanságát cáfolják nyilvánosság elé bocsátott téziseikben”. A három ifjú egyike Gyulai volt, akinek filozófiai álláspontjáról Pirnát további, pozitív kijelentésre épülő forrást nem tud felhozni, de a szűkebb környezetéről kialakult kép egy-egy vonását kiemelve azt sejteti, hogy ő is a reneszánsz arisztotelizmus radikálisabb ágának gondolatait oszthatta a lélek halhatatlanságáról. Patrónusáról, Bekes Gáspárról idős korában az a hír járta, hogy nem hisz a túlvilágban, közeli barátjáról, Kovacsóczy Farkasról 1584-ben azt írja egy jezsuita páter, hogy „külsőleg kálvinista [...], bensőleg valószínűleg semmiféle valláshoz nem tartozik, mert azt mondják, úgy hiszi, hogy a lélek halandó”. Gyulai végrendeletéből pedig a konfesszionális indifferentizmusra utaló jelként emeli ki Pirnát, hogy ezer forintos alapítványt hozott létre, melynek kamatait évente felváltva a kolozsvári unitárius, illetve a marosvásárhelyi református iskola kapta, könyveit pedig a brassói lutheránusokra hagyta. Csak sajnálhatjuk, hogy Gyulai *Dialogusa* nem került Pirnát Antal látóterébe, mert így nem dolgozhatott a leghitelesebb forrással, és kénytelen volt a Gyulaira és Kovacsóczyra tett két megjegyzést elfogadni, noha talán érdemes lett volna figyelembe vennie, hogy egy kálvinista és egy katolikus teológus tollából származnak az idézett mondatok.

Filozófiatörténeti közhely, hogy a késő reneszánsz olasz arisztotelianizmus már közel sem tisztán a saját rendszerében bontja ki a Stagirita tanait, átszínezi a kései neopla-

tonikus iskolák Arisztotelész-kommentátorainak munkái, és nem mentes a 15–16. századi neoplatonizmus hatásától sem, vagy éppen tudatosan törekszik a két rendszer együttes érvényességének megfogalmazására. Ez egyes gondolkodóknál valamilyen kontaminált rendszert hoz létre, mások a két iskola számos jelentős építőkövét – hogy Gyulai metaforájával éljünk – csiszolt illesztésekkel rakják egymásra. Gyulai az utóbbi technikát látszik követni.²⁰

Szemléletesen példázza ezt az építkezési módot mindjárt a dialógus első fejezete. Mintegy a cím és a tárgy terminológiai kérdéseit (Pallasz, Pallasz templomának lakója) tisztázandó, a két ifjú felidézi előző napi beszélgetésüket, amit a városban folytattak. A költők és a platonikus filozófusok testimoniumait tekintette át Bornemisza, akik az összes isten-nevet az egyetlen Napra vonatkoztatták, Gyulai pedig további szövegeket hozott Püthagorasztól, Orpheusztól, Poszeidóniosztól, Plótinostól, és mintegy összefoglalásaként és megkoronázásaként az illusztris névsornak, Janus Guarino-panegyricusából is többszori idézetet.²¹ Maga Platón azonban a látható Napot a láthatatlan Isten képmásának, azaz nem a tökéletes jónak, hanem csak a tökéletes jó, Isten fiának nevezi. Azt is kimutatták a Metafizika 12. könyvéből, hogy Arisztotelész ugyancsak nem a Napot tartja legfőbb Istennek, minden dolog eredetének és okának. De bárki legyen is ő – tér át Bornemisza a mostani disputációjukra –, és bármilyen névvel illessék, bizonyos, hogy csak egy, mindenek közül a legkiválóbb és leghatalmasabb, különböző elnevezései pedig azokból a különböző képességekből (*virtutes*) erednek, melyekkel a világ különböző jelenségeit létrehozza.

²⁰ Nem lehetetlen, hogy ebben a vonatkozásban a cím jelzője (*peripateticus*) sem Arisztotelész kizárólagos követését akarja jelezni, hanem a szó eredeti, elsődleges jelentésében „műfaji” meghatározást is sugall, a dialógus keretét nem egy lakoma adja, hanem egy *locus amoenus*. A Padova környéki kellemes kirándulóhelyen sétálgatnak a szereplők, ahol – Bornemisza szavaival – „felettebb kellemes lesz [számukra] ebben a teátrumban sétálgatva a peripatetikusok szokása szerint, arról a szép és [általa] mindig is kívánt témáról beszélgetni”.

A hely egyébként az Obizzi család kastélyának (Catajo) környéke vagy éppen kertje, amint ezt a dialógusban Bornemisza megemlíti. Szabó András Péter hívta fel a figyelmemet a szerkesztés során – amiért itt is köszönetemet szeretném kifejezni –, hogy az ennél a szöveghelynél Bornemisza által idézett Gyulai-verset mint a kastély főbejárata fölött lévő feliratot leírja Johann Georg Keyssler 18. századi utazó, történész-archeológus *Neueste Reise/Fortsetzung neuester Reisen c.* munkájában (Hannover 1740/1741), mely több kiadást ért meg, és hamarosan elkészült angol és holland fordítása is. Ld. például az 1751-i kiadást: https://books.google.ro/books?id=XdAWAAAAQAAJ&pg=PA1079&lpg=PA1079&dq=Atria+si+capiant,+hic+tuus+orbis+erit.&source=bl&ots=b8RFXfMWW_&sig=Ntb9OBCmeUeAd3pJJZIRTD-0m1eE&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKewj5yYXSj9DcAhV5Sr6QKHUWBBDYQ6AEwA-XoEAgQAQ#v=onepage&q=Atria%20si%20capiant%2C%20hic%20tuus%20orbis%20erit.&f=false Akastélyt a 16. század első felében építették át, Beatrice Obizziról a Casa di Beatrice néven emlegetik. I. Pio Enea Obizzi egy újabb kastélyt építtetett 1570–71-ben, tehát éppen Gyulai padovai tartózkodása idején. Catajo, Beatrice „szalonja” már a század közepétől kedvelt találkozóhelye a padovai tudós, irodalmár elitnek, arról, hogy Gyulai verse vagy maga a szerző hogyan került ide, források híján semmit sem tudunk.

A Catajo kastély tájékoztatása szerint a felirat ma is sértetlenül olvasható a bejárat fölött, ám a szerzősége vonatkozóan nem rendelkeznek információkkal.

²¹ Janus Pannonius: *Panegyricus ad Guarinum Veronensem*, 921–927.

Annak vagyunk tehát tanúi, hogy egy alapvetően arisztoteliánus dominanciájú mű bevezetése a platonikus szöveg hagyomány abszolút érvényesnek tekintett propozícióira épül, anélkül, hogy a kettő egységének jelzésére törekedne a szerző. (A folytatásban tisztázzák a fogalmat: Pallasz temploma Istennek, a legnagyobbnak temploma. A templom pedig Cicero, Proklosz, Plótinosz és az összes többi platonikus filozófus szerint a világ, amiről Marsiglio Ficino – egyetértve a felsorolt szerzőkkel – azt mondja Platón alapján, hogy Isten képmásaként /szó szerint: szobraként/ tekinthetünk rá. Tehát a világ Istené, ám a benne észlelhető jelenségek okán hol Marsénak, hol Saturnusénak, hol Mercuriusénak mondjuk, a benne mindenképp fölötte fölragyogó bölcsesség, hatalom és szépség okán pedig méltán mondjuk Pallaszénak, akit Ficino tanúbizonysága szerint a platonikusok egyszerre bölcs és hatalommal bíró istenségnek tartanak.)

Nem vállalkozhatunk arra, hogy a *Dialogust* részletesen bemutassuk és értékeljük, pusztán a szöveg tartalmi és szerkezeti egységeit vázolhatjuk a továbbiakban. Az ismertetett bevezető és az ezt követő második fejezet (*Pallasz temploma a világ*) után a szerző áttér a Pallasz-templom lakójának leírására (*A Pallasz-templomba lépni szándékozóknak szárnyakkal /szükséges eszközökkel/ kell rendelkeznie; mit kell megállapítanunk a lélek szárnyairól Aristoteles szerint*). A léleknek ezek a szárnyai a *princípiumok*, amelyek *rationalis* működésének kiindulásai, mégpedig a művet tárgyának függvényében: az értelem, a tudomány, a bölcsesség, az okosság és az *ars* (az értelemre alapozott mesterség). A szárnyak azonban önmagukban nem elégségesek, szép rendben elhelyezkedő tollakkal is ékeskedniük kell, emelkedett *ingeniummal*, éles ítélőképességgel és erős memóriával. A peripatetikusok álláspontja szerint ezeknek a szárnyaknak tökéletessége eljuttatja az *intellectust* a tökéletes boldogsághoz, míg sérülésük, összetörésük a bűnökbe és tudatlanságba taszítja.

A következő fejezet címe: *Pallasz templomának lakója a filozófus*. Bornemisza levonja a következtetést Gyulai hosszú levezetéséből: „ha a felsorolt szárnyak segítsége nélkül senkinek sem adatik meg a belépés ebbe a templomba, bizony csak a filozófus az, aki a halandók közül leginkább megfelel annak a feltételnek, hogy a legszentebb Szűz templomába beléphessen és ott lakozhasson, mert hiszen csak az ő *intellectusát* ékesíti ez az öt szárny, amelyeknek birtoklásában áll az isteni dolgok ismerete és az emberi dolgok teljesen sikeres kormányzása.” Ezt viszonylag könnyű volt meghatározniuk, ám azt is le kell írni, hogy Pallasz templomának lakója *milyen és mi módon* lakozik a templomban. Ez jóval nagyobb tárgy, ezért Bornemisza rögtön figyelmezteti Gyulait a mű kereteinek és a téma követelményeinek szem előtt tartására. A téma *gravitást* követel, nem lehet élni könnyed folyású és gyakori, fölösleges *digressiókkal*, nehogy úgy tűnjék, nem egy filozófus beszél, hanem egy fuvolista játszik. Sokan vannak továbbá, akik egyáltalán nem veszik figyelembe a műfaji követelményeket, és akár fizikával, metafizikával, etikával foglalkozó szövegeket, akár törvényszéki beszédet, meséket, komédiát vagy tragédiát olvasnak, mindig ugyanazt a *modust*, ugyanazokat a szavakat, fordulatokat, hasonlatokat, mondatritmust, alakzatokat, *digressiókat* követelik.

Gyulai megnyugtatta: azok a majdani kritikusok, akik nem csak fecsegnek, hanem hajlandók gondolkodni is, nem fogják elmarasztalni őket, hogy ebben a tárgyban ezt a

beszéd- és tárgyalásnemet választották. Ez a kis műfajelméleti digresszió erősen árnyalja a Blotiuszhoz írott, korábban idézett szabadkozó sorokat a *Dialogus* stílusának problematikus voltáról; míg a levél a barbár szerzők kitörölhetetlen hatásaként hiányról beszél, itt a beszédnemhez kötelezően alkalmazott stílus tudatos választás érényeként fogalmazódik meg. A fejezet utolsó bekezdésében még kitérnek arra a problémára, hogy egyesek szerint, mivel a *sapientia* egyben *intelligentia* és *scientia* is, nem öt, hanem négy *habitus*ról kell beszélni, ám Gyulai egyéb szempontokat figyelembe véve ötben állapítja meg a számukat. (A *habitus* – görög eredetije *hexisz* – az Arisztotelész-fordítások leggyakrabban *lelki alkatként* adják vissza, Gyulai szövegében sajátásgként, jellegként, aspektusként, készségként, képességként, de esetenként egyszerűen eszközként is fordíthatnánk.)

A következő fejezet az *értelmi habitusok eredetéről és okairól* szól, valamint arról, hogy mi által gyakorolják hatásukat. Bornemisza újfent Platónat foglalja össze: minden lélek a teremtő Isten alkotása, és az ideákból, melyeket ő teljességében birtokol, a lelkek igazságos részesedés által részesülnek. A platonikusok szerint ez kimondottan a tudomány területére vonatkozó *habitusokra* érvényes. A peripatetikusok ezt a véleményrendszert számos érveléssel támadják – veszi át a szót Gyulai –, most azonban csak a *habitusok* okait feltáró arisztotelészi álláspontot kell megvizsgálni, mégpedig a felsorolt *habitusokét*, melyek közül egyesek más *habitusok* alapjai is lehetnek. Az első ok Isten, majd maga az ember, aki természetétől fogva tudásra törekszik, a létezőkre való rácsodálkozó és a tudatlanság felszámolása miatt filozofál, valamint ok lehet maga a tárgy is. Emellett más okai is megnevezhetők, mintegy eszközként, a munka, tapasztalás, érzékelés stb. Ám két másik, a fentieknél fontosabb eszközt is az ember rendelkezésére bocsátott a természet, a beszédet és az elemző, következtető gondolkodást (*ratiocinatio*). Kezdetben ezek is csiszolatlanok voltak, ezért az értelem további eszközöket (*virtutes*) talált csinosításukra, a beszédhez a grammatikát, a *ratiocinatio*hoz a logikát rendelte. És mivel mindkettő megfelelő előadásmódot kíván, megszületett a rhetorika és a poétika is. Ez utóbbiak, valamint a *logica* és *grammatica* ugyancsak értelmi *habitusok*, ám nem abból a nemből valók, mint a fenti öt, hanem csupán ezeket szolgáló eszközök.

Az ismeretelméleti alapokat egy feltűnően hosszú fejezet követi *arról, hogy a logica sem nem ars, sem nem tudomány és sajátlagosan nem is eszköz*. Bornemisza egy minapi vitáját idézi fel. Egy megnevezetlen barátjával Padovában, a városfalaknál sétálgatva pontosan ezt a kérdést járták körül; ő maga tagadta, beszélgetőtársa azonban igyekezett – eredménytelenül – bizonyítani, hogy a *logica* az öt *habitus* egyike, mégpedig *ars*. Bornemisza Arisztotelész Nikomakhoszi Etikája alapján cáfolja a tételt: az *ars* a létrehozásra irányuló helyes művelet, a *logica* azonban nem lehet *ars*, mert olyan dolgokkal foglalkozik, melyeknek *principiuma* az értelem, ezek tehát nem létezhetnek a lelken kívül, ellenben az *ars* olyan tárgyakra irányul, melyek a dolog természeténél fogva a lelken kívül léteznek, és *principiumuk* pusztán a mi akaratunk. A *logica* célja a tudományokat szolgáló eszközöket kidolgozni, az *arsé* pedig valamely, a létrehozás (*effectio*) folyamatától elkülönült művet megalkotni. Legutolsó érve pedig az, hogy az öt *habitus* mindig igaz és önmagáért kívánatos, a *logica* ellenben más dolgok szolgálatában áll, és a tévedés lehetőségét hordozza. Gyulai Duns Scotusnak és követőinek cáfolatából indul

ki, akik tudománynak tartják a *logicát* annak alapján, hogy saját és szükségszerű *principiumok* által szükségszerű következtetésekre jut. Gyulai szerint ez könnyedén cáfolható, ugyanis a *logica* nem bizonyítás, csak tanítja, hogy a bizonyítás hogyan és mikből építkezve hajtható végre a többi tudományban. A tévedésük abból következik, hogy a *logicán* belül adekvátnak tételezik a *sylogismust*.

A *sylogismus* két *propositiót* és *terminust* foglal magában, ezért a *logica* is bizonyítással él, tehát tudomány – szól az ellenfelek további érve. Ez azonban Gyulai szerint semmiképpen nem bizonyítás, hanem *manifestatio*. A továbbiakban ezen a szálon, a bizonyítás módjának, céljának, érvényességi körének különbözőségét feltárva, egyben a scotisták néhány lényeges tévedésére rámutatva kizárja a *logica* és a tudomány *habitus*-beli kapcsolatát, ám Bornemiszával ellentétben valamifajta kompromisszumra jut: „[...] noha a *logica* sajátlagosan sem nem tudomány, sem nem *ars*, ahogy te is bebizonyítottad, és nem is az öt *habitus* valamely másika, mégis mind közül az arshoz hasonló leginkább, merthogy az instrumentál-tudományok – *disciplinae organicae* – sajátossága, hogy amennyiben más tudományokat szolgáló eszközök előállítására tanítanak, valami módon egy mű [létrehozása] felé tűnnek az embert irányítani.” Végül az *organon* (instrumentum, eszköz) kérdését tisztázzák. A *logica* olyan tanítás, ami a megismerés eszközeit tárgyalja. Etika és emberi boldogság, természetfilozófia és fizikai test viszonylatához hasonlóan ez sem kaphatja nevét a tárgyáról, azaz nem eszköz, helyesebb az eszközökről való tanításként megnevezni. A fejezet lezárásaképpen még röviden megemlíti és cáfolják a sztoikusok tévedését a tárgyban, akik a *logicát* a filozófia részének tartják, illetve reflektálnak néhány peripatetikus álláspontjára, és velük szemben leszögezik, hogy nem a *logica* a filozófia eszköze, hanem a *definitio* és a *demonstratio*.

Egészen valószínűnek tűnik, hogy a meglehetősen hosszú fejezet háttérében a padovai egyetemen a szokásos propedeutikánál sokkal magasabbra értékelt *logica* körüli tudományos diszkusszió áll, az egyik oldalon Giacomo Zabarellával, a másikon a Piccolomini körébe tartozó Bernardino Petrellával, aki 1571-ben publikálta *Quaestiones logicae* című munkáját, egyértelműen Zabarella ellen. Hosszú évekre nyúló, később a *logica* körén túlterjedő, összetett polémia bontakozott ki, újabb szereplőkkel, köztük a '80-as évektől fogva Piccolominivel. Noha az említett szerzők teoretikus szövegei csak jóval Gyulai távozása után jelennek meg nyomtatásban, mégis ezek viszonylatában lesz pontosan elhelyezhető a *Dialogus* logikai fejezete. Ugyancsak nem volna érdektelen a fejezetet összeolvasni a szöveg másolójának, Verancsics Faustusnak *Logica novájával*, valamint az erre született kritikai munkával, amit a horvát kutatás a közelmúltban Szántó Arator István műveként identifkált.²²

A vizsgálódás „segédletének” definiálása után a szerző meghatározza a filozófus útját a Pallasz-templomba. (A diszciplínáknak és a kutatás menetének szigorú meghatározása ugyancsak nem független az aktuális padovai tudományos helyzettől, tudniillik a

²² Lelőhely: Zárai Állami Levéltár, a Draganič–Vrančić család fondja. A kéziratot már Alberto Fortis is látta Sebenicóban Francesco Draganič-Veranzio házában, a többi Verancsics-kézirat társaságában. Ld. ZELIĆ, 2017.

logikai polémiák mellett az egyetemi diszkurzus középpontjában az *ordo doctrinae* kérdése állt.) *Az első belépés Pallas templomába a matematikai tanulmányok segítségével történik* – hangzik a fejezet címe. A filozófus először a dolgok természetét vizsgálja meg, mégpedig szabályos rendben haladva, kívülről, tehát elsőként megvizsgálandó a *quantitas*, ez a matematika érvényességi körébe tartozik. (Ennek két része van, az aritmetika és a geometria, minden más, az asztronómia, kozmográfia, geográfia stb. ezekre vezethető vissza.) A vizsgálat a távolság szerint haladva méri fel a természetet, először az ég, majd a szublunáris világ dolgainak felmérésével.

A második belépés a természetfilozófia által, ennek minden része által történik. Továbbhaladva a dolgok belső természete felé felfedezi, hogy egyes dolgok a mérhetőktől távol esnek, elfedettek számunkra, míg mások közelebb állnak hozzánk. A megismerés a közelebbiekkal kezdődik. Kiterjed a fizikai testek *principium*aira, az okokra, elemekre stb., és sajátosságaikra; először a fizikai test általánosságban jellemzőire, anyagára, formájára, mozgására és így tovább, majd az elemekre, ezek keveredésére, a folyamatok során pusztulásukra és születésükre. Ezt követően az égi jelenségeket, forma szerinti változatosságukat ismeri meg, a felhőket, villámokat, üstökösöket és hasonlókat; majd a földből előtörő vizeket, gőzöket és lávákat. (A vizek kapcsán nemcsak a Padova melletti Aponi fons /Abano/ fürdőjéről, de Várad, Gyógy és „egykori Budánk” vizeiről is megemlékezik.) Ezt követően a lélekkel rendelkező létezők megismerésére tér át, először az állatok fizikai jellemzőinek leírására, majd a *formára*, „amely a lélek, ami pedig közös mind a vegetatív, mind a szenzitív, mind a racionális képességek számára, melynek oly’ isteni és csodálatos szemlélése ha valakit nem érint meg, nem ragad magával, nem gyönyörködtet, azt én az emberi nem szörnyszülöttének és a föld fölösleges terhének nevezem”. Ezt követően az állatok sajátosságainak (érzékelés, emlékezés, mozgás, légzés stb.) vizsgálata következik, végül pedig a növényeké. A fejezet lezárásaként Bornemisza a természetfilozófiai értekezés szép *rendjét* emeli ki újra.

A harmadik belépés Pallasz templomába a metafizikán keresztül történik, ami a bölcsesség. A fejezet a tárgyhoz illő és a filozófiai hagyománynak megfelelő emelkedett jelzőkkel jelöli ki a metafizika helyét a tudományok rendszerében. A fizikai világ felmérését követően a filozófus megint a világ vizsgálatába kezd, de nem mint természeti testet, hanem mint a létezőt (*ens*) vizsgálja, amelynek okai és *principium*ai érzékeink számára egyáltalán nem hozzáférhetők. A filozófus szelleme a bölcsesség (*sapientia*) *habitus*ával felfegyverkezve mindent megvizsgál, és egészen a dolgok első okaihoz és *principium*aihoz jut el. Ez a metafizika, az *eminens* és abszolút filozófia, amiről Arisztotelész azt mondja, hogy már nem is sorolható az emberi birtoklás körébe. Minden tudomány ehhez mint királynőjéhez járul, hogy alapjait megerősítse. *Intellectus*unk ennek segítségével talál rá a minden anyagi jellegtől mentes örök, isteni szellemekre, és ennek segítségével ismeri meg lényegüket avagy mibenlétüket. Ennek a megismerési folyamatnak végén jut el Istenhez, a boldog élet legfelső lépcsőfokán megnyugszik, mert megtörtént a belépés Pallasz templomába. Ez az utolsó lépcsőfok nem egyszerűen Isten látása, hanem Istenhez való kapcsolódás (*iungitur Deo*), sőt kétirányú kapcsolat, *Isten is meglátogatja a bölcsét mint egy barát az ő barátját*, mondják a peripatetikusok.

Nyilvánvalóan vita tárgyát képezi, hogy a templom megközelítésére ez a sorrend-e a legmegfelelőbb, ezért a következő fejezetben a *filozófia három része* – matematika, fizika, metafizika – megismerésének *rendjéről* értekeznek. Három szempont alapján állapítható meg a sorrend, a „tudományszak” könnyűségének, elvonatkoztatottságának, illetve tökéletességének mértékében. A sorrend a *facilitas* alapján: matematika, természettudomány, metafizika; az *abstractio* alapján: természettudomány, matematika, metafizika; a *perfectio* alapján: metafizika, természettudomány, matematika. És rögtön, még mielőtt az Antonio Bernardino della Mirandola nevével fémjelzett eltérő vélemények részletesebb cáfolatába kezdene, leszögezi, hogy mivel a megismerést mindig a könnyebbel kell kezdeni és a tökéletlentől a tökéletes felé haladni, a *Dialogus*ban követett sorrend a helyes. A cáfolat és bizonyítás során egy újabb konklúzió is megfogalmazódik, amit a következő fejezet tárgyal.

A matematika abszolút mértékben nem tökéletes, csak bizonyos. Tökéletesnek csak a maga nemében nevezhetjük; nem-tökéletes volta abból ered, hogy csak *accidensek* képezik a tárgyát – *ami bizony a természetben alacsony rendű dolog* –, szemben a metafizikával, aminek tárgya a *substantia*. Ennek következtében Platóntól kezdve sokak meggyőződése szerint nem tartozik a filozófia körébe.

A negyedik belépés Pallasz templomába a *philosophia civilis által* történik. „[...] Mivel az emberben nem csak tudatlanság, hanem a léleknek más ellenségei is, a bűnök végtelen sok neme fészkel, amelyek a helyes ész használatától folytonosan a szörnyűséges, csaknem állati természet felé taszítják, a lélek boldogságának nem kisebb vágyától égő filozófusnak fel kell készítenie magát ezeknek a szörnyeknek legyőzésére, hogy ne csak a fenséges dolgokon való elmélkedéssel, hanem az alantasabbakra való vigyázással is hasonlónak tűnjék Istenhez, akinek Minerva egy erénye.” Gyulai ezzel a patrónusának, Bekes Gáspárnak világához is sokkal közelebb álló *vita activát* megalapozó *philosophia civilis* tárgyalására tér át. Alapja a *prudentia*, a józan okosság, ám az összes többi erkölcsi erény megléte is nélkülözhetetlen a legfőbb jó eléréséhez. Ezeket maga az ember – itt: a filozófus – hozza létre a vágyakozó lélekrész indulatainak megfékezésével. (A szöveg egy későbbi helyén, ahol a *habitus intellectivi* és a *habitus sensitivi* különbségének egyik elemét definiálja, ugyancsak az indulatok megfékezéséről tesz említést, ám kiegészítve ezt a hozzászoktatás eszközével, hogy a cselekvés ténylegesen erénnyé tudjon válni a Nikomachoszi Etika második könyvének értelmében.) Ezeknek az erényeknek fáradhatatlan gyakorlása teszi lehetővé, hogy az ember szerencsés kézzel kormányozva a maga, házanépe és az állam életét eljusson a boldog élethez.

Hogyan válhat a philosophus civilis a cselekvéssel hasonlóvá Istenhez. Bornemisza ezt Arisztotelész alapján problematikusnak tartja, mivel nála az istenek sem igazságosság-gal, sem *prudentiával*, sem *liberalitasszal* nem rendelkeznek. Gyulai elismeri, hogy a *contemplatio* nagyobb, lényegibb hasonlóság elérését teszi lehetővé, mivel ebben Isten szubsztancialitásának megfelelően járunk el, ám a cselekvő állapot is lehetővé teszi a hasonlóságot valamilyen módon. Először is: ahogyan Isten a mozgással, mozgatással tökéletesen kormányozza a világot, úgy kormányozza a *philosophus civilis* az erényekből fakadó tetteivel házanépét és az államot. Másodszor: ahogyan Isten az univerzum

kormányzásában megőrzi a méltányosságot, így őrzi meg az ember a józan okosság és az erények adományaival a természet örök törvényeit. Harmadszor: ahogyan Isten fenn tartja az univerzumban a gyönyörű rendet, amiben a fenségesebb dolgok uralkodnak, az alantasabbak engedelmeskednek, így az erényes emberben az értelem uralkodik, mely magasabb rendű, a vágyak, kívánságok pedig csak szolgálnak. Negyedikként pedig még Plótinosz érvét is említendőnek tartja: a *virtus* bizonyos értelemben a lélek megtisztítása, ennek mértékében létrejöhet hasonlóság az ember és az abszolút tiszta lény között. A fejezet nem túl terjedelmes – és ebben megint Arisztotelész hatását sejthetjük, aki ezt a területet nem tartja egzakt módon vizsgálhatónak és részletekbe menően leírhatónak –, jelentőségét egyszerűen a megléte és a Bornemisztól elhangzó konklúzió adja: a tökéletes filozófus életében a *philosophia civilis* ugyanakkora súllyal van jelen, mint a világ megismerése. Ezt az üzenetet hordozza magának Pallasznak alakja is, fegyverzete a *vita activa* archetípusa, a költők pedig nem csak a *sapientia*, hanem a *potentia* istenének is nevezik. „De micsoda boldogtalan korszak ez a miénk, Barátom, alig lehet valakit találni, aki a legbölcsebb és legnagyobb hatalommal rendelkező Szűznek isteni templomát komoly törekvéssel keresi” – vezeti fel lesújtó véleményét Bornemisza –, a közügyek irányítói egész életükben tudatlanok maradnak, a tudósok pedig erkölccselenek. A jelenkor kritikája az aranykor dicséretét hívja elő. Gyulai egy valóban érdekes, minden bizonnyal nem tőle magától származó szövegértelmezéssel világítja meg a tökéletes filozófus alakját, remélve, hogy talán nem távolodik el túlzottan a forrástól. A platóni *Symposion* androgün lényének férfi eleme a *sapientia*, a kontemplatív filozófia alapja, mely *virtus masculina*, a női elem pedig a *prudentia*, a *vita activa* alapja, mely *virtus foeminina*, tehát az androgün lény a filozófushoz méltó teljes életet élte, de ez már Plátón korában kettéhasadt *vita civilisre* és *contemplatívára*.

A *philosophia civilis* jelenléte a *Dialogus*ban problémátlanak tűnik, amennyiben a szerző nem utal ellenvéleményekre, de ezen a ponton is fel kell hívnunk a figyelmet az aktuális padovai helyzetre.²³ Utaltunk a *logica* kapcsán Piccolomini és Zabarella vitájára, ám ez sokkal nagyobb területre terjedt ki, a filozófia tudományának érvényességi körét tematizálta. Zabarella felfogása szerint szigorúan elméleti tudományról van szó, a dialógus terminológiájával élve *philosophia contemplativa*, amit forrásként felhasználnak ugyan az egyéb diszciplínák, ezek azonban csak járulékosak, nem szükségesek a filozófiai értelemben teljes, boldog állapot eléréséhez. Ezzel szemben Piccolomini filozófiaértelmezése jóval tágasabb, nemcsak magába foglalja – mint Gyulainál is látjuk – a *philosophia civilist*; ennek etikai és államelméleti tartományával, hanem ennek tökéletes kiművelését a *bene beateque vivere* ugyanolyan magas grádusára helyezi, mint a kontemplatív filozófiáét, bizonyos szövegösszefüggésekben pedig, noha a *philosophia contemplativát* a *perfectio* tekintetében előbbre valónak tekinti, mégis csak a *vita activa* „előkészítéseként” tárgyalja. Nem véletlen, hogy a Velencei Köztársaság politikai elitjét képező réteg ifjai – köztük Tommaso Contarini későbbi dőzse – Piccolomini legszűkebb tanítványi körébe tartoztak. (Valószínűleg ettől nem egészen függetlenül a korszak

²³ Ld. JARDINE, 1997.

legjobban fizetett filozófusa volt.) Gyulai formai okokból nem reflektálhatott nevesítve a vitákra a *Dialogus*ban, tudniillik a szövegben is és a munkát megelőző forrásjegyzékben is csak publikált munkákra hivatkozik, márpedig 1571-ben még egyik fél sem lépett ilyen formában a nyilvánosság elé. Tehát nagyon alapos, nagyon rendszerezett jegyzeteket kellett készítenie Piccolomini előadásain, ez részben őt dicséri, ugyanakkor, amennyiben a *Dialogus* az előadásokból kinőtt dolgozatnak tekintjük, márpedig annak kell tekintenünk, hiszen maga mondja (*exercitationes*), a munka arról árulkodik, hogy Piccolomini már ennek az évtizednek elejére készen volt saját filozófiájával. Összevetve ugyanis elsősorban az 1596-tól publikált, addigi életművét felölelő munkájával – *Librorum ad scientiam de natura attinentium partes quinque* –, azt látjuk, mintha csak Gyulai 1571-ben, kis túlzással, nem tett volna mást, mint hogy a 25 évvel később publikált *Pars prima Introductiōj*át dialógusba szerkesztette, a *Pars quintā*t ügyesen kivonatosította, és készen is volt a munka háromnegyede.

A *Dialogus* utolsó előtti fejezete szintén nem választható el az említett vitáktól. Az ötödik belépés Pallasz templomába az alkotó mesterségek által történik. Zabarellával szemben Piccolomini az *ars*okat is besorolja a *disciplinák* közé, Gyulai megfogalmazásában: az *intellectus* egy, ám a vonatkoztatott tárgy tekintetében lehet spekulatív, aktív, és ha irányultságának tárgya a létrehozás, *efficiens* is. A filozófusnak nemcsak az *intellectus* ilyen irányú képességéből eredően, hanem a létezők valóságát tekintetbe véve is foglalkoznia kell az *ars*szal, hiszen Pallasz templomában a metafizika és a fizika tárgyát képező terek mellett vannak félreesőbb helyek és kevésbé nemes, de a világot nem kevésbé ékesítő tárgyak is, melyek a mesterségek által jönnek létre. Ezért az *artes* egyáltalán nem sorolandók az *illiberalis* foglalatosságok körébe, ha nem is mindegyik fajtájuk. Arisztotelész szerint ugyanis vannak szolgáló mesterségek, uralkodó mesterségek, és az utóbbiak is két csoportra oszlanak, parancsolókra és használókra. Leginkább a parancsoló (*imperantes*) mesterségek illenek a filozófushoz – talán tervezésnek fordíthatnánk ezeket –, de kritériumuk az is, hogy nemesebb dolgokkal foglalkozzanak. Gyulai ugyan nem fejt ki, de felsorolásukból egyértelmű, hogy ezek is a *bene beateque vivere* szolgáltatásban állnak, a mezőgazdaság ételmet állít elő, az orvostudomány „eredménye” az egészség, a hadtudományé a béke, az építészeté az emberhez méltó környezet, a festészeté a szépség stb. Ezek egyike-másika, az *agricultura* például, olyannyira megragadja az embert, hogy még uralkodók és államférfiak is művelték; ennek illusztrálására hosszan sorolja az antik példákat. Az orvostudománnyal ugyanez a helyzet, kiváló művelői esetenként még a boncolástól sem riadtak vissza. A mágiával ugyanez a helyzet, ám itt óvatosságnak kell lenni, meg kell különböztetni a fajtáit. A varázslásokkal, ráolvasásokkal, füstölésekkel és hasonlókkal végzett manipulációk nem tartozhatnak abba a körbe, ami a filozófushoz méltó. A valódi mágia, a perzsa szó jelentésének megfelelően, az égiek titkainak feltárása a földiek számára, Pico della Mirandola meghatározásával: az ég és föld összeházasítása. Ennek értelmében a titkok feltáróit mind az igaz mágia művelőinek tekinti, hosszan sorolja nevüket, köztük a legnagyobb filozófusokkal. (Zamolxides és Abaris kapcsán Bonfini is megemlíti forrásként.) Az *ars*ok megtárgyalását követően immár teljesnek tekintik Pallasz templomának megismerését.

A *Dialogust* lezáró nagy fejezetben megvizsgáljuk, vajon az értelmi habitusok, mivel *accidensek*, magában az értelemben mint *subiectumban*, vagy pedig a képzeletben vannak. A fejezet érdemi része retorikai tekintetben két részre oszlik, az elsöben Gyulai prelegál. A platonikusok, akik a tudást teljes egészében *reminiscentiaként* tételezik, tagadják, hogy az értelem bármit is kívülről fogadna be. Hogy Arisztotelész hogyan gondolkodott erről, máig vita tárgya a peripatetikusok között, aminek okát a latinokban – a nem-klasszikus filozófusokban – kell keresnünk, akik a megértés megvalósulásának két fajtáját képzelik. Az egyik az *intellectio expressa*. (Fordítása meglehetősen nehéz, a „kifejezett megértés”-ben a *kifejezés* nem *actusként* értelmezendő, hanem a megértés jelöléseként.) A másik az *intellectio impressa*, amit egyébként sem Arisztotelész, sem a görög kommentátorok nem ismernek. A latinok erről azt mondják, hogy az *intellectusba* mintegy *subiectumba* a dolgok faja „bevésődött” módon, „lenyomatként” fogadtatik be. Ebből következően véleményük szerint az *intellectus* tárgy módjára foglalja magában ezeket a *habitusokat*. Ám az *intellectus* az anyagi jellegtől teljesen elválasztott, nemes, isteni és halhatatlan *substantia* lévén semmilyen módon nem fogadhatja magába ezeket az *accidenseket*. Ez ugyanis nem a tiszta forma sajátja, hanem az anyagé, vagy az anyagból és formából álló dologé. „De, Barátom – zárja a levezetést Gyulai –, bárcsak igaz lenne a latinok véleménye, nagyon-nagyon jól lenne dolgunk, mert akkor nálunk tökéletesebben senki sem tudna belépni Pallas templomába, és ott lakozni, azaz senki sem lenne nálunk boldogabb.” Ezt a következtetést egyáltalán nem érti Bornemisza, így más úton közelítik meg a problémát. (Ennek retorikai jelzéseként más formát is választ a szerző, a platóni dialógusok mintájára Gyulai kérdései és Bornemisza újabb kérdéseket lehetővé tevő válaszai követik egymást. Gyulai ugyan nem utal rá, de Piccolomini előadásain a filozófiai szövegek formáiról is szó eshetett, főntebb említett munkájában ugyanis röviden kitér a két abszolút tekintély, a Platón és Arisztotelész közötti műfaji különbségre. Arisztotelész módszere *auscultatorius*, azaz a hallgatóság számára prelegál. Ezzel szemben Platón dialogikus szövegszerkesztését, szellemesen, ismeretelméletének lényegéből, az anamnéziszből vezeti le, mert a dialogikus forma képes lépésről lépésre kibontani a szubjektumban eleve benne rejlő tudást.²⁴ Az alábbiakban csak Gyulai és Bornemisza párbeszédének vázát és a legszükségesebb érveket jelezzük.)

Gy.: Örök-e az emberi *intellectus*? – B.: Aristoteles és az összes görög, arab és latin gondolkodó szerint, kivéve Alexander Aphrodisiaszt, követőit és Nemesioszt, örök.

Gy.: Egy vagy pedig több; azaz szám szerint annyi *anima intellectiva* létezik, amennyi ember valaha is volt és lesz? – B.: Aristoteles kutatásai szerint egy, amivel egyetértenek a görög és arab peripatetikusok, valamint a latinok kiválóbbjai is, ám Thomas Aquinas, Alexander Aphrodisias és követőik ellenkező véleményen vannak.

Gy.: Egy és ugyanaz tehát az *intellectus*? – B.: Ugyanaz.

Gy.: És egy. – B.: Egy.

²⁴ Elképzelhető, hogy Gyulai ismerte az 1560 és 1563 kötött Padovában tanító Carlo Sigonio (1524k.–1584) elméleti munkáját a dialógus műfajáról, történetéről (*De dialogo liber*, Venezia, 1562), ahol a szerző szintén beszél a két filozófus metódusáról, ám nem köti a filozófiai szövegek eltérő formáját az eltérő ismeretelmülethez.

Gy.: És a latinok szerint ebben az *intellectus*ban foglaltatnak az említett *habitusok*.
– B.: Ebben.

Gy.: Tehát az a bölcs, okos és tudós, akinek *intellectus*ában tárgyszerűen jelen van a bölcsesség, okosság és tudomány. – B.: Így van.

Gy.: Ha ily módon foglalná magába az *intellectus* a *habitusok*at, az a bölcsesség lazozna bennünk, benned és bennem is, ami Platónban, Piccolominiben, Arisztotelészben, így pedig mindenki ugyanolyan mértékben boldog lenne. Ennél abszurdabb dolog alig elképzelhető. – B.: Most jól bevittél az erdőbe!

Bornemisza ezt követően fölveti, hogy akkor talán Aquinói Tamást követve lehetne elindulni, ám Gyulai éppen ellenkezőleg – mivel Arisztotelésznek megkérdőjelezhetetlenül igaza van a lélek egy voltáról, ami azonban egy másik beszélgetés tárgya lehetne csak –, a latinok cáfolatát helyezi kilátásba. A fantáziának nevezett képzelőerőbe kell helyezni a *habitusok*at, mintegy a *speciesek* saját *subiectum*ába. Az *intellectus*ban ugyanis csak azt követően vannak, miután a benn-létük felismertetett. Tudniillik a képzetekkel megrakott képzelet olyan, mint egy beírt könyv, az *intellectus* ehhez fordulva mintegy szöveggént vizsgálja a dolgok jeleit, és ezekből jut el, megismeréssel, ítéletalkotással és elemző gondolkodással az általános ismerethez. Bornemisza felveti a kérdést, hogy akkor miért nem inkább imaginatív *habitusok*nak nevezzük őket. Gyulai tudományos meggyőződése szerint az elnevezésnek a „nemesebbtől”, azaz lényegibbtől kell származnia, márpedig a képzelet – noha ez jelenti a kiindulópontot (*radix*) –, csupán a háttéranyagot hordozza ebben az esetben, a műveletet magát az *intellectus* hajtja végre, eljutva az általánoshoz a képzetek egyedi alakjaitól. Ezért nevezzük őket *habitus intellectiv*inek, megkülönböztetendő a *habitus sensitiv*itől. Az utóbbiak ugyanis, az indulatokat a *mediocritas*hoz szelídítvén, szoktatással, szokássá válással jönnek létre, míg az értelmi *habitusok* a tanulmányok és a tudományok elsajátításának eredményei, joggal kapják tehát nevüket a létrehozójukról. Továbbá azért is hívjuk őket értelmi *habitusok*nak, mert noha a képzeletben vannak a *speciesek*, de diszponáltságuk okán, és mivel az absztrakció az ember számára kézenfekvő művelet, mind a tudományhoz és bölcsességhez, mind a más *habitusok*hoz tartozó dolgokat képesek vagyunk értelmezni és ítéletet mondani róluk, amennyiben és amikor akarunk. Bornemisza számára ez elfogadható, már csak azt a kérdést szeretné tisztázni, hogy noha a fantázia egyedi fajtákat foglal magában, hogyan beszélhetnek hát a teoretikusok *habitus universales*ről. Gyulai válasza: ezek a *habitusok* nem tárgyak miatt mondatnak univerzálisnak, hanem az *intellectus* általános művelete miatt, és mielőtt az *intellectus* az *actus secundus*hoz fogna,²⁵ vagy azt követően, hogy a megismerő műveletet elvégezte, nem többek pusztá képzeteknél, és nem illethetők az univerzális jelzővel. Ugyancsak az univerzális megértésnek az *intellectus*hoz tartozását bizonyítja, hogy ennek hiányában (*intellectu cessante*) nem lehetséges.

²⁵ A megértés folyamatában az *actus primus* (elsődleges aktus) a *species* megjelenése az *intellectus*ban vagy más értelmezői iskola szerint – Gyulai is idetartozik – a képzeletben, mégpedig jól diszponált, az Arisztotelésztől származó föntebbi hasonlattal élve, olvasható, értelmezhető módon. Az *actus secundus* (másodlagos aktus) pedig már magának az *intellectus*nak *operatio*ja, a megismerés és ítéletalkotás művelete. (Ugyanakkor más értelmezők már az elsődleges aktust is az *intellectus operatio*jának tekintik.)

A fejezet és egyben az egész mű zárása határozott kompozíciós elgondolásról árulkodik, bekezdései, anélkül, hogy Gyulai expressis verbis utalna rá, a mű kezdetének egyes elemeire reflektálnak. Ahogyan Bornemisza kiindulásként összefoglalta előző napi beszélgetésüket, ugyanígy foglalja most össze a dialógus tartalmát, amire itt a *dissertatio* műfaji megjelölését alkalmazza. Továbbá – szerkezetileg a mű abszolút kezdetére utalva – felajánlja címként a címet: „[...] ezt a beszélgetésünket ezután mindig Pallasz templomáról való dialógusnak fogom nevezni, mégpedig peripatetikusnak, mivel mindent leginkább a peripatetikus iskola alapítójának, Arisztotelésznek nézetei szerint tárgyaltunk”. Ezzel egyben a ’peripatetikus’ jelző jelentéstartományát is egyértelműsíti, amit az elején még műfaji utalásként is értelmezhattünk. Természetesen ezt Arisztotelész szuperlativusokkal tűzdelt dicsérete követi, majd – áttérve a Stagirita értelmezőire – nem kevésbé elragadtatott hangon a *Dialogus* ajánlásában már felléptetett Francesco Piccolominié, aki „korunk bölcseinek egyetlen főnixé, aki úgy emelkedik ki a többiek közül, mint – és megint egy kis rhétorikai visszautalás a *Dialogus* kezdetére az idézettel – Pannoniusunk szavaival élve: Syderibus Tytan, diis Iuppiter, amnibus aequor”. Piccolomini dicséretét folytatva egy további tudatos allúzió is sejthető, a dedikáció költői kérdése a vér szerinti szülők és a patrónusok viszonyáról egy újabb képpel gazdagodik, Piccolomini az, aki „szellemileg nemzette/szülte” a két ifjút. A bekezdésből kiderül, hogy nemcsak nyilvános óráit látogatták, hanem házáat, a Lyceum Piccolomineanumot is. Gyulai iránta érzett tisztelete odáig terjed, hogy tervbe veszi egy róla szóló dicsőítő költemény megírását. A dialógus a *Dialogus* megírásának genezisével zárul. Bornemisza utolsó szavai a műben: „Újra és újra kérlek, Gyulai Pálom, akit most és ezután mindig is testvéremnek és legközelebbi barátomnak tartalak, hogy írd meg mindezt a városon kívüli beszélgetésünk emlékére.”

Nem tehetjük meg, hogy a *Dialogus* ismeretében ne térjünk vissza a bevezetés első lapjain ismertetett pirnáti sejtésre. A kiváló tudós tanulmánya – kényszerűen csak szórványos és másodlagos forrásokra építve – azt sugallta, hogy Gyulai is abba a körbe tartozott, amelyik az *anima* leírásában az Alexandrosz Aphrodisziaszra épült értelmezői hagyomány eredményeit fogadta el, azaz az *anima rationalis*tól is elvitatta a halhatatlanságot, és ebből következően a keresztény teológia egyes sarokpontjait is zárójelbe tette vagy éppen tagadta. A *Dialogus* szövege ezt a feltételezést nem erősíti meg. A kérdésnek ugyan nem szentelt Gyulai külön fejezetet, de az ismeretelméleti bekezdéseknek a megismerés struktúráját tárgyaló sorai nagyon határozottan távolítanak el minden materiális vonatkozást az *anima intellectivá*tól. Az *intellectus nemes, isteni és halhatatlan* szubsztancia.

A szövegközlésről

Verancsics Faustus másolata szép, jól olvasható írás. Gyulai gondos ellenőrzésnek vetette alá a szöveget, ha elírást, hibát talált, ezeket áthúzta. Az áthúzott szavakat, betűket <...>-ben hozzuk. (Ha az áthúzás alatti szöveg olvashatatlan, ezt üresen hagyott <...> jelöli.) Gyulai javításait, kiegészítéseit kurzívval szedtük. Ha maga Verancsics vette észre

az elírást, és áthúzta, javította, ezt nem jelöltük külön. Ugyancsak kurzívval közöljük a szerző bibliográfiai hivatkozásait, ezek a kéziratban a margón találhatóak, technikai okokból lábjegyzetben közöljük őket. Egységesítettük a nagybetű-használatot, az eredeti központozás felülírásával igyekeztünk a szintaktikai, értelmi egységeket pontosítani és esetenként átláthatóbbá tenni. A femininum genitívusát -e-ről -ae-re módosítottuk, az újkori j-t i-re, a közismert rövidítésjeleket (nazálisok, Plur. gen.) jelöletlenül írtuk át. Ugyanígy jártunk el a Verancsicsra oly jellemző mássalhangzó duplikálások esetében (deffinitio, dirrigere stb). Mivel csaknem minden esetben egyértelműek voltak az egyéb rövidítések is (pl. r[ati]o – ratio), ezeket is jelöletlenül oldottuk fel, ám ha a feloldás nem egyértelmű, [...] -et alkalmaztunk. Coniecturát elvértve kellett alkalmaznunk, Verancsics kéziratát V-vel, Jankovichét J-vel jelöltük. A kéziratban a két szereplő megszólalásai sortörés nélkül következnek egymásra, az átírásban ezeket az átláthatóság érdekében mindig új sorban kezdtük; ugyanezen okból nagybetűvel szedtük az egyes caputok címét.

[f. 29r] **TEMPLUM PALLADIS VEL DIALOGUS JULANI ETC.
DE PHILOSOPHIA**

Adnotationes marginales Antonii Verantii manu sunt exaratae.²⁶

F. D. N° 45° Fil. 16.²⁷

[f. 30r] **CATALOGUS AUCTORUM**, qui in hoc dialogo ex suis ipsorum libris citati sunt

Orpheus	Auctor libri De mundo
Mercurius Trismegistus	Cicero
Plato	Virgilius
Aristotiles	Ovidius
Plotinus	Claudianus
Jamblicus	Plinius Maior
Proclus	Seneca
Priscianus Lydus	Marsilius Ficinus
Speusippus	Angelus Policianus
Alexander Aphrodiseus	Antonius Bonfinius
Porphyrius	Picus Mirandula Maior
Philoponus	Antonius Mirandula
Galenus	Ravisius Textor
Themistius	Cornelius Agrippa
Simplicius	Janus Pannonius
Ammonius	Macrobius
Theophrastus	Hieronymus Balduinus
Eustratius	Marcus Antonius Zimara
Synesius	D. Tomas Aquinas
Alcinous	Boetius
Nemesius	Albertus Magnus
Averroes	Joannes Baptista Porta
Isocrates	Joannes Scotus
Xenophon	

[f. 30v] *Illustrium virorum et auctorum, qui hic ex aliorum scriptis citati sunt, catalogus*

Marcus Valerius Corvus
Marcus Antonius
Marcus Cato
Quinctius Cincinnatus

²⁶ Jankovich Miklós megjegyzése.

²⁷ A lap jobb alsó sarkába írt 18. századi könyvtári jelzet, a Verancsics-kézirathagyaték több tételénél fellelhető. Az „F. D.” minden bizonnyal Francesco Draganich-Veranziót fedti.

Attilius Serranus
Cyrus rex Persarum
Socrates
Zoroaster
Hermes Aegyptius
Abbaris Hyperboreus
Arnuphis Aegyptius
Simon Samaraeus
Osthanes
Democritus
Empedocles
Alchindus Arabs
Iulianus
Pythagoras
Posidonius
Musonius
Xerxes
Lysander Lacedaemonius
Zamolxis
Sapor rex Medorum
Flavius Boethius

[f. 31r] AD ILLUSTRUM, MAGNANIMUM HEROICUMQUE VIRUM
CASPARIBEKESII COMITEM ET DOMINUM TERRAE FOGARASINAE
ETC. PAULI JULIANI PANNONII *in suum dialogum* PROEMIUM

Cogitanti mihi atque adeo saepius animo versanti parentibusne maior a nobis gratia, an liberalibus studiorum nostrorum patronis debeatur, ita ardua difficilisque semper visa est quaestio, *ut* non satis explicatas in utramvis partem respondendi rationes habuerim. Videbam enim et parentum, qui vitae procreationisque nostrae auctores ac tandem accurati honestae educationis custodes extitere, tot tantaque in nos esse merita, ut nobis quidem ea recompensandi nulla ex parte a diis immortalibus sit data potestas. Videbam rursus eos, qui nos in eum vitae gradum collocarunt, qui bene beateque vivendi statui propinquior omnibus aliis est, ita fuisse meritos erga nos praeclare, ut eorum in nos munera vel cogitationes longissime nostras exsuperare viderentur. Atque hi ipsi sunt benignissimi nostrorum studiorum fautores, quorum beneficentia sublimium et pulcherrimarum disciplinarum scientiis (quae unica sunt utriusque fortunae remedia, certissimi tesauri, patrimonia nullo aevo peritura) [f. 31v] nostri animi ita illustrati sunt, ut ab omni *iam ignorantiae* caligine asserti in libertatemque restituti admirandas opera Dei causas contemplari, et sic voluptate omnium iucundissima frui possint. Cum inquam tot tantaque sint et parentum et patronorum in nos collata beneficia, iure isthaec mihi examinanda sese quaestio obtulit, ut etiam si neutris par gratia referri possit, appareret tamen his an illis obstricti magis essemus. De his igitur altius mihi rem

perpendenti sic breviter statuendum esse succurrit, ut pro aequalibus ab utrisque acceptis bonis plus patronis, quam parentibus nos debere fateamur. Omne enim ita sese beneficium habet, ut quanto magis ab eo, qui ad id conferendum minus erat obligatus, profluit, tanto maius esse censeatur. Iam autem nulla apud nos exstare tam multa paternae beneficentiae officia possunt, quae non aliquo modo ex debito naturalique quadam affectione, quae maxima inter parentem sobolemque intercedit, manare videantur. Quicquid contra ab illis accipimus, qui nullo nobis sanguinis vinculo devincti, nullo aut affinitatis merito, aut alicuius commodi spe ducti adiumento esse solent, id demum vere est beneficium, id gratuitum, [f. 32r] id laudatae liberalitatis opus, quippe quod non ex propensione, ullove naturae impetu, sed ab eiusmodi electione, quam accomodatius vocabulo *προαίρεσιν* Graeci vocant, proprio nimirum omnium virtutum principio semper proficiscitur. Omnis porro hominum actio, quanto minus natura, virtute autem eiusque causis nititur magis, tanto et laude dignior est, et gratiam meretur uberiolem. Haec pauca, quae dixi, qui sub exactam animo considerationem revocarit, non equidem dubito, quin facile, quod id liberi parentibus, patronis clientes alumnique debeant, intelligere possit. Quae cum ita sint, quid tu, Magnanime mi Patrone, de tuis immortalibus erga me meritis vel sentire, vel colligere me saepenumero censes? Tu enim me, postquam patria nostra in barbaram immanemque Turcarum luctuosa cum servitute potestatem abiisset, postquam direptis bonis domesticis, partimque interfectis, partim abductis in captivitatem cognatis una cum parentibus, et senio iam tum, et fortunarum paene omnium amissione debilitatis adolescens in Transylvania viverem, in tuam ultro clientelam adscivisti. Tu inquam me tam profundo adversae fortunae telo saucium, Eolisque litteris (quas unicum adversus tanta mala perugium esse putabam) deditum ita tibi ornandum suscepisti, [f. 32v] nescio an ulla in me agnitae virtutis opinione ductus, ut eo, quod domi me <libenter> *liberaliter* foveres non contentus, tantum etiam mihi pecuniae, quae tua munificentia est, obtulisti, quantum ad excolendum maiorum artium disciplinis animum in Italia, in Gallisque acerrimis semper ingeniis florentibus mihi sufficeret. Veni igitur te hortante, imo et iubente, veni tuis in Italiam auspiciis, ubi triennium iam iis studiis perdiscendis incubui, quae et florere hic vidi, et aliis humano quidem ingenio repertis doctrinis praestantiora esse iudicavi. In quibus si quid labore industriaeque, quam mediocrem me adhibuisse non diffiteor, profeci hactenus, vel profecturus deinceps sum, (brevi enim nemo has artes adipiscitur mortalium) id tibi uni totum acceptum referri debet, cuius benignitate ea ipsa studia sustentantur. Etsi autem tanta sit tuorum erga me meritorum magnitudo, quantam ne cogitatione quidem complecti unquam possum, non tamen vereor, ne tibi *olim* aliqua ex parte satisfacere queam, si non factis, qui nam fieri potest, voluntate saltem, quae ubi vires desunt, laudari etiam ipsa solet. Neque vero tu is es, qui beneficia tua faenereris, sed qui benefactorum tuorum conscientia fretus, sed qui ad bene merendum natura paratus unquam magnanimitatis pulchritudinem, cumulatissimum [f. 33r] beneficentiae tuae pretium esse arbitreris. Interea igitur, dum omni equidem studio, conatu, viribus et diligentia id operam do, ne frustra tua in me beneficia posita esse videantur, mitto tibi eum sermonem, quem cum Balthasare

Bornemyza, magnifici Wolfgangi filio, adolescente omnium virtutum dotibus, quas natura in eam aetatem cadere patitur, ornatissimo mihi que amicissimo habui, redactumque postea in ordinem uberius diligentiusque conscripsi, ac tibi, id est, maximo liberalissimoque patrono dedicare volui. In quo quidem laborum nostrorum opusculo, si quis altius animum intendat, perspicere quasi in typo quodam facile poterit, in quarum rerum pervestigatione veterum sapientum peripateticorum praesertim innumerabilis turba sudaverit. Duo nam ex Aristotelis Stagiritae, qui peripateticorum princeps fuit, sententia sunt humanarum in hoc mortali mundo bonorum genera, in quibus omnem bene beateque vivendi rationem consisteri, et ad quae, veluti finem ultimum omnes nostras actiones, opera, electionem consiliaque tendere asserunt, quorum utrumque in actione virtutum situm esse opinantur. Unum quidem in actione moralium virtutum, praesertimque prudentiae, quae veluti domina et magistra omnium aliarum est. Alterum vero in actione sapientiae, quae universalium in toto mundo scientiarum caput princepsque esse dicitur. Unde secundum duplicem hunc summi boni gradum duplex quoque, ex eorum opinione, vita exoritur, [f. 33v] civilis videlicet et contemplativa. Ac in illa quidem ii censentur esse foelices, qui redactis ad mediocritatem affectuosae partis animae perturbationibus *se*, suam domum subditosque sibi populos prudenter gubernant, in hac vero, qui perceptis omnium rerum scientiis sapienter de omnibus contemplantur. Ad duplicem hanc beatae vitae possessionem qua via, quibus modis ac quibus <tamen> *tandem* instrumentis contendere hominem, ex eorum placitis oporteat, in hoc nostro dialogo, etsi brevi, plena tamen rerum oratione ostensum esse perfacile illi patuerit, qui <non in auribus, sed in intellectu se posuerit> *accurate singula animo perpenderit*. Duas autem consilii mei causas, cur haec et scriberem, et ad te mitterem, me habuisse scito. Primum ut tu, quid mihi utilitatis transactum Patavii triennium attulisset, perspicere posses. Deinde ut necessitudinem, quae mihi cum Balthasare Bornemyza (quem tu quoque diligentissime tua manu scriptis litteris antea mihi commendaras) arctissima intercedit, contuberniique nostri, quo eodem pene in Italia usi sumus, memoriam hoc minime illiberali sermonis officio exornarem. Quae quidem si uni tibi propositi mei ratio placuerit, abunde mecum bene actum hac in re putabo, enitarque, ut in posterum maturiores susceptorum studiorum fructus legere possim. Neque tamen dubito fore aliquos, qui magnam in obtrectatione esse voluptatem statuunt, has quoque lucubrationes nostras repraehend<as>i potius, quam recte [f. 34r] iudicandi exhortandive ad maiora studio invasuros. Est enim insita haec in plurimorum tempestatis nostrae hominum mentibus certissima pestis, ut nata ad pulcherrimas res ingenia invidia magis, odiis atque maledictis foedare cupiant, quam salutari admonitione, additis quasi calcaribus ad veram gloriam hortari. Et hoc quidem eo mirandum magis est, quod non de iis solum, quae ipsis explorata et cognita sunt, sed de iis etiam, quae neque intelligunt, neque intelligere unquam poterunt, libenter iudicium ferre soleant. Sed quibuscunque calumniarum spiculis tam diligentes rerum <iudicadores> *existimatores* has nunc surgentis ingenii nostri exercitationes impetant, pro validissimo mihi praesidio est unius Francisci Piccolominei Senensis, praeceptoris in philosophia nostri iudicium, cuius consummatam in omni doctrinae genere

sapientiam <summa> hoc tempore *summa* cum admiratione Italia veneratur. Ille enim cum traditum hunc sibi *ad iudicandum* dialogum perlegisset, ingenioque sublimi eo quidem et acerrimo perpendisset, ea iudicii sui de eo testimonia edidit, quae mihi non parvae gloriae esse, si nimis ei inihiarem, <esse> possint. Accipe igitur tu, Magnanime Patrone, hos otii nostri fructus, tuumque Julianum tuis auspiciis in hac florente doctissimis clarissimisque viris academia viventem ea liberalis animi propensione, qua hactenus fovisti, fove. Patavii. Anno 1571.

[f. 34v] DE HABITATORE TEMPLI PALLADIS.
DIALOGUS PERIPATETICUS A PAULO JULANO PANNONIO
CONSCRIPTUS.

BALTHAZAR BORNEMISSA, PAULUS JULANUS

BOR.: Quod diuturno in studiis labore fessi in amoenissimos istos Euganeorum montium secessus animi relaxandi gratia ex urbe venimus, quantum equidem voluptatis perceperim, haud facile, o Julane, dixerim.

JUL.: Allicit te nimirum temperata isthaec verni temporis pars, quae quidem Tauro Coelesti sacrata ob aequam calidi atque humidi possessionem non nihil animos hominum recreare ipsa potest.

BOR.: Est ita, est omnino, ut dicis. Neminem nam esse arbitror, quem mundi haec et naturae parentis ornamenta, quae nunc per prata, arva, colles, sylvas et convalles reviviscunt, oculis arrident, subblandiuntur auribus, omnesque sensus <...> *multiplici* tandem delectatione complent, non magnopere *ad mirandum* sui spectaculum pertrahant. Nos certe ob tempera<ntiae>*menti* praesertim similitudinem, quae inter vernum tempus adolescentiamque intercedit, vel maxime omnium haec rapiunt. Verumtamen alia me esse affectum voluptate scito, maiore sane his, quas diximus, [f. 35r] ut quae non sensibus nostris, sed animo dumtaxat menteque solum percipiatur.

JUL.: Unde illa ad animum tuum voluptas accessit?

BOR.: Quaeris, amice, tametsi intelligis. Scis enim nos in nostrae huius extra urbem conversationis memoriam disputationem de habitatore templi Palladis instituisse. Quam quidem ingredi melius ut possimus, de iis die hesterno rebus in Liviano, Titi olim Livii peramoeno praedio dissertavimus, quae mihi etiam nunc in mentem revocanti maximam afferunt voluptatem. Nunc igitur, cum in splendido Obicorum Palatio simus, periucundum nobis erit hoc in theatro deambulantibus peripateticorum more de pulchra illa et saepe optata a me materia disputare. Ubi nam melius, quam in his ipsis aedibus, quae mehercule tuo hoc carmine:

Iuppiter alme, domum tutare, superna Gigantes
Atria si capiant, hic tuus orbis erit.
Hic quoque syderei sunt picta palatia coeli,
Adde notis animas, numinis instar erunt.

quod paulo ante magnificentiam splendoremque eius admiratus cecinisti.²⁸ Redeamur igitur eo rursus, si placet, ubi finem in Liviano dicendi fecimus.

JUL.: Mihi quidem valdeque, mi Bornemyza, placet te praesertim hortante, cuius causa nihil in vita tam arduum tamque difficile est, [f. 35v] quod non libenter, modo vires suppetant, subirem. Quare ut continuus hesterni sermonis nostri ordo cum hodierno esse possit, repeti abs te hoc loco vellem ante habitae collocationis summam. Ita enim facilius, quid Pallas, quis denique et qualis habitator templi Palladis sit, pervestigabimus. BOR.: Sic omnino faciendum censeo. Tota itaque hesterni disceptatio nostra in poetis platoniorumque quibusdam fuit consumpta. In qua quidem accumulatis hinc inde, ut potui, illustrium poetarum testimoniis omnia deorum nomina ad unicum apud antiquos relata fuisse Solem ostendi. Tu hoc idem Pythagorae, Orphei, Posidonii, Iuliani, Plotini aliorumque platoniorum auctoritatibus luculenter probasti. Quas sane, ut ego opinor, omnes quasi acervum in unum collectas, ita versibus Janus Pannonius noster in su<um>o ad Guarinum panegyrico expressit.

Sol Iovis est oculus, mens mundi, lucis origo,
Rerum temperies, cor coeli, spiritus aethrae,
Astrorum dominus, mentor revolubilis aevi,
Sensilium sensus, viventum vita, propago
Nascentum, largitor opum, largitor honorum,
Telluris pariter coniunx faecundus, et undae
Fatorum rector, Deus idem summus, hominis.

[f. 36r] Hoc inquam, omnia luculenter ex iis, quos dixi, probasti. Nisi quod *primo* suspicari te de Platone et Socrate dicebas, utrum ii Solem hunc oculis manifestum, an divinius aliquid in hoc visibili numen contemplati adorassent. Verum posteaquam multa tibi Platonis in memoriam loca venere, in quibus Sol sensibilis imago insensibilis Dei appellatur, quod item in sexto De republica dialogo non ipsum absolute bonum, id est Deum, sed boni filium Socrates nuncupat Solem, et Speusippus eas in libro De definitionibus platonicas affert Dei et Solis definitiones, quae convenire invicem nullo pacto possint, constanter Platonem Socratemque Sole<m> maiorem in universo Deum statuisse asseruisti. Quamvis Macrobius eos quoque in poetarum ponat opinionem, quodam dumtaxat ex Phaedro adductus loco, ubi Socrates, magnus, inquit, dux in coelo Iuppiter citans alatum currum solus incedit exornans cuncta provideque disponens. Per magnum Iovem, ipsum Solem, per alatum currum syderis velocitatem vult intelligi Macrobius.²⁹ Sed de hoc alias. Aristoteli autem Deum supremum, rerum omnium principium et causam divinarumque mentium caput Solem non esse ex duodecimo praesertim Metaphysicorum libro abunde satis ostendisti.

[f. 36v] Hoc, ni fallor, est longae illius disputationis nostrae compendium. Verum quisquis is sit, quovecunque nomine appelletur, sit modo unus, qui omnium est eminentissimus potentissimusque, quod quidem, ut arbitror, cum poetae, tum

²⁸ *Superbiores iam mihi aliquanto esse videntur.*

²⁹ *Macrobius liber I. Saturnaliorum, Caput 23.*

philosophi concederent, is sane, is ille erit, qui ob diversas virtutes, quibus diversa in his inferioribus effecta producit, diversis et ipse nominibus, ut a Macrobio, ab auctoreque libri De mundo,³⁰ ad Alexandrum asseritur, vocari apud antiquos meruit.

QUOD TEMPLUM PALLADIS MUNDUS UNIVERSUS SIT

JUL.: Id certe non ex iis solum, quos adducis, auctoribus, sed ex hesterna quoque disputatione liquido patere potuit. Nam ne apud poetas quidem et philosophos dii primi summive plures uno esse possunt. Ex quo, ne multum in his vagemur, iam facile illud, ut censeo, sequitur templum Palladis, quod ob eius habitatorem quaerimus, non esse aliud, quam Dei illius, qui maximus omnium est, templum. Templum autem Dei, cum M. Tullius in Somnio Scipionis, inque Libro de [f. 37r] natura deorum secundo, tum Proclus et Plotinus aliique Platonici omnes mundum esse sentiunt, quorum Marsilius sententiam confirmans, satius, inquit, foret universum hoc Platonico more veluti Dei statuam honorare.³¹ Ez alibi iubet, inquit, Plato³² in urbe condi templa, et urbem quasi aedem sacram in partes distribui duodecim, quemadmodum deet Deus sibi templum construxit, mundum duodecim spherarum choris ornatum.

BOR.: Mundus quin templum dicatur esse Dei, non equidem addubito, verum quomodo idem templum dicatur esse Palladis, nondum assequor.

JUL.: Si mundus hic inferior ob animorum incandescentiam et bellicos, qui in eo exsuscitari solent, tumultus Martis esse dici potest, quanquam Dei ipsius per se est, cuius Mars ceu famulatrix ad hanc rem virtus est, si item propter varietatem effectuum nunc Saturni, nunc Jovis, nunc Mercurii, si denique propter illam rerum omnium Empedoclis mixturam amicitiae seu pacis, propter <discretionem> *secretionem* vero discordiae mundus appellatus est, cur non totum universum propter sapientiam, potentiam pulchritudinemque supra omnia in eo elucens Palladis dici merito debeat? [f. 37v] Non enim aliud Pallas est, quam Dei sapientia, quam et poetae ex capite Jovis, quem summum esse deorum putabant, genitam esse finxere, et Platonici Marsilio in suis super Tymaeum commentariis testante divinitatem sapienter simul et potenter, cum coelestia exornantem, tum quae in coelo sunt, exaedificantem esse voluere. Si praeterea regionem Atticam eo quod sapientiae conveniat, a Pallade gubernatam esse in Tymeos et in Atlantico recte dicebat Plato, rectius sane nos mundum ipsum Palladis dicere templum possumus, cum quidquid vel sapientia vel pulchritudine est praeditum, id quasi gentile non modo societatem cum eo habeat, sed pars quoque eius esse dicatur.

BOR.: Iam te *cum* ratione processisse animadverto. Verumenimvero, cum hoc modo multa constitui Palladis templa queant, eo quod multae res, in quibus sapientia effulget, reperiantur, ut gymnasia, *ut academiae*, ut animus item viri sapientis, declarandum tibi est, cur magis universum, quam horum aliquod templum Palladis esse statuas.

³⁰ *In Libro de mundo, qui a quibusdam Aristoteli adscribitur.*

³¹ *Marsilius in Arg. lib. 9. Ennead. 2. Plotini*

³² *In Arg. dialogi 8. de legib. Plat.*

JUL.: Sic omnino factum opus est, quando et certa id ipsum disserendi ratio exposcit. Gymnasia itaque et academiae eo solum huius templi nomine appellari merentur, quod sint loca quaedam, in quibus sapientia, [f. 38r] quae de magni templi, totius nimirum orbis natura et admirabili ordine, harmonia cunctisque partibus eius est, explicatur. Animus vero sapientis prout omnia, quae in orbis universi machina conspiciuntur, munere divinae contemplationis factus est, in eoque gradus et alia miro quodam modo ad eos pertinentia reperiuntur. Sed vides haec omnia merito ipsius mundi hoc praeclarae appellationis nomen sortiri, quod quidem commune quasi templum est, coetera omnia uti partes in se complectens, et hoc in triplici rursus gradu, primo in origine eminentiaque, et sic in omnium rerum auctore Deo, deinde in sincera participatione, et sic in coelo, mox cum diminutione permixtioneque, et sic in mundo hoc inferiori. In primo quidem gradu omnia templa, absque omni et repugnantia et distinctione, in secundo cum distinctione quidem, sed sine repugnantia, in tertio cum distinctione et dissidio, cum discordia quidem et lite, tanquam in proprio tenebrarum et mortis loco reperiuntur.

QUOD INGRESSURUS IN TEMPLUM PALLADIS ALATUS ESSE DEBEAT, ET QUID SIT DE ALIS ANIMAE SECUNDUM ARISTOTELEM DICENDUM [f. 38v] BOR.: Perpulchra sane haec mihi, quae dicis perque iucunda esse videntur, neque est, quod mihi, ne idem, quod tu, sentiam, obstat. Sed cum hoc templum, id est mundus, altitudine sua ita transcendat omnia, ut quanvis aurea Homeri cathena et scala Zoroastris ad imas usque demissa partes pulcherrime in eo universa colliget, alas tamen aiunt illi esse fabricandas, qui in sublime eius fastigium foeliciter sit ascensus. De quibus quidem alis quin varia cum ab ipso Platone, tum ab eius discipulis dicantur, velim tu mihi explices, quid de <his> *iis* sit peripatetice sentiendum.

JUL.: Naturalis, ut dicitur in Phaedro, alarum animae vis est grave in sublime attollere, ubi deorum inhabitat genus. Quae igitur apud Aristotelem sunt alae gravatam *animam* in sublime attollentes? <animam?> Non medius fidius aliae, quam principia, quorum beneficio intellectus ipse operationes, ex quibus omnis sua perfectio pendet, exequitur. Operationes autem eius vel circa aeterna necessariave, vel circa ea, quae contingere pendereque ab hominum arbitrio videntur, occupatae sunt. Ac earum quidem, quae circa aeterna sunt, cum quaedam de *iis*, quae principia, [f. 39r] quaedam de conclusis ex illis, quaedam de utrisque suscipiantur, a tribus provenire rebus tanquam principiis natae sunt, ab intelligentia nimirum, scientia et sapientia. Omnis denique circa contingentia operatio, cum de *iis* est, quae agi a nobis ad normam recte rationis possunt, a prudentia provenit, cum vero de *iis*, quae non iam agi, sed effici recta cum ratione solent, ab arte manare dicitur. Ut manifestum sit, quinque in universum alas habere eum, qui templum Palladis sit ingressurus. Non nudas eas quidem, neque implumes, sed pulcherrimo pennarum ordine conspicuas. Hae autem, quas dico alae nomine habituum dianoeticorum ab Aristotele sexto *Moralium Nicomachiorum* libro appellatae tribus intellectui iuncturis, ingenio sublimi, acri iudicio et memoria tenaci applicantur. Propter alarum *autem* confractionem, cum oblivione pravitaeque gravatur, animam in

terram cadere dicebat in Phaedro Platonis Socrates. Dicamus et nos peripatetice ob harum alarum confractionem cadere, id est in vitia et ignorantiam prouere, ex harum item perfectione intellectum nostrum suam assequi foelicitatem. Quicquid igitur Platonici de alis animae dicant, quicquid Caldaeii interpretes ex dicto Zoroastris commententur, nos, si placet, haec, quae dixi, ex nostra arte dicamus.

[f. 39v] QUOD PHILOSOPHUS SIT TEMPLI PALLADIS HABITATOR

BOR.: Mihi vero admodum quam placet. Abunde enim iam ex hac mihi sententia notum est, quis divini huius templi habitator sit, et quis demum non sit. Si enim sine earum, quas enumerasti, alarum auxilio nemini in hoc templum pateat ascensus, solus certe is philosophus est, qui maxime id omnium mortalium praestiterit, ut et ingredi et inhabitare hoc sacratissim^{um} Virginis templum possit, quippe cum eius solum intellectus sit his quinque alis perornatus, in quarum possessione et divinarum cognitio et omnis humanarum rerum foelix gubernatio consistit. Coeteram ego hominum turbam in templo tenebrarum ligatam esse credo, quae intellectum, diviniorem sui partem ita contabescere sinit, ut aquas vitae, quibus implumem animam rigandam esse dicebat Zoroaster, ne gustare quidem unquam studeat. Vera ne tibi haec, Julane, esse videntur, an non?

JUL.: Mihi quidem etiam verissima. Et tu rem vel gratam mihi fecisti, qui solertis ingenii tui perspicacia *introspectis* iis, in quibus longius equidem fortasse eram vagaturus, breviter quidem sed pulchre, ita me dii ament, omnia es persequutus.

BOR.: Imo edisserere ea, quae mente conceperas, [f. 40r] ne quid scitu dignum hac in materia diu certe votis meis optata praetermittatur. Neque existimes velim meis me dictis uberiorem tibi disputandi viam praecludere voluisse.

JUL.: Neque tu haec ideo a me dicta esse putes, susceptam ut iam altiuscule collocationem tam angustis terminis claudendam esse existimarem, sed ut ad cognoscendum, quis templi Palladis habitator sit, haec, quae ex meis dictis ingeniose colligens dixisti, sufficere testarer, ad aliaque maioris momenti et, ut videbis, plurima festinandum esse innuerem. Tam enim isthaec, qua de agimus materia est ampla per sese, ut si eam tu velis longa nimis ornataque ad pompam oratione prosequi, multi nobis hic, Bornemiza, dies anteaquam metam contingeres, effluerent. Quid enim de numero habituum dianoeticorum, quos alas intellectus esse diximus, superesse censes? Quid de *e<o>arum* origine multifariisque causis et subiecto, quid de variis in templum Palladis philosophi ingressibus dicendum esse arbitraris?

BOR.: Ut non solum quis sed qualis etiam quantusque templi Palladis habitator sit, quomodo denique istud inhabitet templum, perspicere exacte possimus, de istis omnibus nonnihilo, ut censeo, disputandum nobis est. [f. 40v] Quae cum omnia sint multarum magnarumque rerum plena, tuum est providere, ut omnis oratio sub paucis verborum clausulis grave potius rerum pondus secum trahat, quam *<levi> leni* decursu fluens ad crebras^{que} *easque* inanes^{que} digressiunculas evagetur. Relinquamus haec iis, qui vel colloquendi formulas pueris componentes, vel in alio quopiam populari argumento operam omnem collocantes in eiusmodi materia, quae si umbratili illo

periodorum concentu destituatur, nihil pretio dignum habet, ad libitum lascivire possunt. Quemadmodum Isocrates Helenam laudaturus (ut recte notavit in Rhetorica Aristoteles) in sophistas invehitur. Haec enim si faciat philosophus, vereor ne Musonius clamet ne philosophum loqui, sed tibicinem canere. Ista autem propter eos dico, qui tam supino sunt iuditio, ut quid cuique conveniat, non perpendentes in omnibus sive de phisicis, methaphisicis, moralibus, sive de rebus forensibus, ludis, fabulis, bello tragaediisque sis dicturus, eundem semper dicendi modum requirunt, eadem verba, eosdem flosculos, similitudines, numeros, figuras, digressiones, quae illi, cum sint imperiti, imperite efflagitant.

JUL.: Ita sane est, ut dicis, sed dimissa horum iudicatione, nemo fortasse ex iis, qui in pectore potius, [f. 41r] quam in lingua Mercurium habent, tam morosus alienorum studiorum iudex fuerit, qui nos eo repraehendat, quod in tali praesertim, quod suscepimus, argumento pro viribus illud dicendi tractandique sectemur genus, quod sub parvo verborum ambitu amplissimas sententias et quaestionum et solutionum plenas contineat, etiamsi non omni conatum ex parte facultas aequare videatur.

BOR.: Egregia certe isthaec voluntas est, neque tibi, Julane, temeraria, sed ut te quoque quantum video cupiente, ad institutum re<d>eamus, quandoquidem quinque illos habitus, qui dianoetici sunt, alas intellectus esse comprobatum est, vellem rationem mihi ab te reddi, cur ii non quatuor sed quinque fuerint connumerati.³³ Cum enim sapientia intelligentia simul et scientia sit, eo quod et principiorum et conclusionum est habitus, frustra omnino videtur dari intelligentia tanquam distinctus a sapientia habitus.

JUL.: Pulchra,³⁴ hercule, dubitatio ab Eustratio etiam sexto Ethicorum libro nota, sed nisi ego valde fallor, nequaquam e mentibus studiosorum eius maximi alioquin philosophi responsione sublata. Cum enim dicat dari intelligentiam ideo fuisse necessarium, quod ad sapientiae constitutionem intelligentiam [f. 41v] scientiamque tanquam partes componentes praexistere prius oportuit, equidem a veritate alienum esse puto, non ex omni enim absolute intelligentia scientiaque sapientia constituitur. Non namque ex illa scientia, quae non ex primis principiis constat, quemadmodum ne ph<i>ysica quidem, methaph<i>ysicam, quae sapientia est, componere potest. Melius igitur equidem dicendum arbitror, quod cum quinque connumerentur, non de omnibus in universum habitibus nostri intellectus esse sermonem, sed de iis solum, quos semper veros esse depraehendimus. Qui quidem hac de causa, neque ut opinor contemnenda, quinque et non plures nec pauciores esse debere. Nam vel respiciunt operationem vel cognitionem. Si primum, vel actio vel effectio *est*, et sic prudentia arsque emergit, si secundum, vel est initium et veluti caput, ut intelligentia, vel medium capiti iunctum, ut sapientia, vel certe finis a capite distinctus, ut scientia. Insuper, ut alio etiam *et* subtiliore fortasse modo dicamus, tres sunt habitus cognitionem respicientes, quam tres quoque sunt distincti cognoscendi modi. Initia enim ex se nota sunt, media

³³ *Pulchra quaestio de numero habituum intellectus.*

³⁴ V Purcha

immediate ex iis, quae ex se nota sunt, conspicua redduntur. Extrema vero per ea, quae fidem ex aliis sumpsere. Hic vides [f. 42r] et intelligentiae et scientiae necessitatem. Nam eadem de utraque dubitatio exoriri poterat, videsque cur non quatuor, sed quinque huiusmodi habitus ab arte fuerint constituti.

BOR.: Vidi Eustratii hac de re opinionem, et verum ut fatear, tentabam te nunc, utrum illius, an tuam afferes solutionem. Nam ne mihi quidem ille faciebat satis, tu certe satisfacisti.

DE ORIGINE ET CAUSIS HABITUUM DIANOETICORUM

Sed quandoquidem dictum confirmatumque sit alas intellectus nostri hos esse habitus, reddita subtilis denique ratio, cur quinque esse debeant, restat iam neutiquam ulterius differendum, unde ii ipsi habitus originem ducant, per quod efficiantur, et quas suae generationis causas agnoscant. Nam ne in hoc quidem convenire cum Platonis Peripateticos audivi.

JUL.: Quam tu in hac re Platonis censes esse opinionem?

BOR.: Asserunt, ni fallor, in ipsa mox origine mundi omnes animas ab auctore Deo, ut in Tymaeo etiam legitur, fuisse creatas, universaeque illis naturae leges fuisse monstratas, ideasque, quas Deus in se unitissime continet, iusta fuisse illis tributas participatione.³⁵ Unde etiam nunc quamvis corporis [f. 42v] animae nonnihil sint deformatae, ita tamen omnium rerum iis notio fuit impressa, ut non iam denuo hos habitus, sed per reminiscentiam consequantur. Verum haec ego de habitibus tamen, ut loquuntur, scientificis intelligi volo, nam eorum, quae artificia sunt, non esse apud Platonem ideas illustriores Platonis sentiunt. Agibilia autem sint, nec ne, et si sint, quomodo id fieri possit, alias perquiremus.

JUL.: Haec sane est, quam affers, eorum de potioribus habitibus opinio multis semper rationibus a Peripateticis oppugnata, quorum impugnatione dimissa afferam solum eam, quam Aristotelis esse credo de horum habituum causis sententiam.

BOR.: Id ipsum nunc desidero.

JUL.: Dicam igitur, quod sentio, sed illud te hoc loco admoneo me praesertim de horum, quos enumeravimus, habituum causis verba facturum. Quam licet quaedam aliorum quoque quorundam habituum causae possint esse, non tamen omnes omnium. Deum itaque horum omnium remotam, humanum intellectum proximam efficientem causam esse ex Aristotele dicendum puto.³⁶ Deum quidem ordine quodam, prout intelligibilem, ut in XII. Methaphysicorum libro asseritur, primum <esse> *est* et veluti caput et principium, intellectum humanum, quatenus repellendae ignorantiae studio, ad [f. 43r] rerum causas, impendio magis pervestigand*as* rapitur, rectamque rationem agibilem et effectibilem statuit. Item cum Aristoteles libro Methaphysicorum I. omnes homines natura scire desiderare coepisseque primum propter admirationem et fugam ignorantiae philosophari dicat, abunde hinc patere potest et naturam esse

³⁵ *Opinio Platonis*

³⁶ *Opinio Aristotelis*

quoddammodo horum causam, ut quae propensionem nobis instinctumque quandam ad haec omnia adipiscenda suggerat, et admirationem ceu occasionem, sine qua operam scientiis fortasse non navaremus. Unde et Plato ad hoc respiciens philosophiam sub Iridis appellatione Thaumantis filiam vocat.³⁷ Obiecta quoque sunt causae moventes. Sunt praeterea aliae quoque causae ceu instrumenta, ut labor, ut studium, ut experientia, ut sensus et aliae denique subordinatae facultates. Verum his omnibus propinquiora instrumenta duo nobis a natura tributa esse videmus. Orationem videlicet et ratiocinationem, sine quibus nullum scientiae genus vel inveniri, vel tradi postea, communicarique aliis poterat. At cum hae quoque rudes primum incultaeque essent, captus nobiliorum habituum desiderio intellectus varias virtutes reperit, quibus ita haec duo instrumenta exornavit, ut perfacile tandem, [f. 43v] perque commode optatos diu illos habitus, in quorum perfecta possessione suam beatitudinem collocat, adipisceretur. Ac orationi quidem formandae, quae communicationis gratia est inventa, grammatica ab intellectu est tradita, quae omnia ad orationem pertinentia, prout et instrumentum est, res ipsas ad placitum congrue significandi diligenter considerat. Ratiocinationi vero pertractandae, quae inventionis gratia reperta ab intellectu est, logica est destinata, in qua instrumentum cognoscendi, cuius praestantissimae species demonstratio et definitio sunt, luculenter tractatur. At cum orationi simul et ratiocinationi ornatus aliquis elocutiove additur, rhetorica consurgit, si imitatio, sive divina, sive humana, poetica emergit. Et quamvis logica etiam, rhetorica, poetica grammaticaque sint habitus intellectus, non sunt tamen ex eorum proprie, quae *ae*os memoravimus, genere, sed quasi *e*orum *illis* famulantes *illisque* organa quaedam subministrantes.

QUOD LOGICA NEC ARS, NEC SCIENTIA, NEC ORGANUM PROPRIE ESSE POSSIT

[f. 44r] BOR.: De origine multiplicibusque supradictorum habituum causis, quae hoc loco disseruisti, et vera per se sunt, et magnam mihi voluptatem attulere, cum praesertim videam tuam mihi sententiam patrocinium suppeditare.

JUL.: Patrocinium? An tu adversarium aliquem habes hac in re, qui te oppugnet?

BOR.: Dicam, amice, neque, ut opinor, hoc etiam fuerit nostro proposito alienum. Nuper nescio quo pacto Patavii ad urbis moenia mihi et amico cuidam meo deambulantibus accidit disputare, an sub aliquo horum intellectus habituum collocari logica proprie possit. Utrum item organum, *vel*, *ut* quidam audacius appellitant, organum organorum dici possit.

JUL.: Non fuit indigna philosophiae studiosis quaestio.

BOR.: Quorum quidem posteaquam is negari utrumque a me accepisset, primum siccine eorum probare nitebatur. Omnis, inquiens, disciplina habitus quidam est intellectus, logica disciplina est, habitus igitur quidam est intellectus. Ultra si habitus, vel ex iis quinque, quos libro Ethicorum Aristoteles dinumerat, unus est, vel si secus diminutus [f. 44v] Peripateticorum magister est, qui non plures, quam quinque habitus

³⁷ *Plato in Theaeteto.*

intellectus esse posuit. At cum quinque tamen dentur obiectorum genera, quinque veridicis habitibus correspondentia, non est omnino plures habitus dari posse admittendum. Ad horum igitur aliquem logica referenda est. At intelligentiam, sapientiam prudentiamque eam non esse manifestius patere videmus, quam ut ulla indigeat <approbatione> *confirmatione*. Restat igitur eam vel artem esse vel certe scientiam. Sed scientia esse non potest, cum non sit de rebus extra animam existentibus iisque sempiternis, de quibus solum aquiri habitus per demonstrationem potest, qui germano scientiae nomine appellari meretur. Ars igitur logica omnino esse debet. Haec et alia multa cum dixisset, accepi ex sexto *Moralium* libro artis et ipse definitionem, quae cum recta ratio effectibilium sit, logicam proprie artem non esse ex ea quoque monstravi. Logica enim circa ea versatur, quorum principium effectivum intellectus est, quae extra animam ne existunt quidem. Ars vero est eorum, quae extra animam re ipsa subsistunt, a voluntateque solum nostra tanquam principio suo pendent, ut facile ex *Phisicae* 2. collig[endum] est. [f. 45r] Finis denique logicae est instrumenta scientiis famulantia fabrefacere, artis vero opus aliquod in rebus ab effectione diversum facere. Ex his aliisque multis, quae hoc loco referre mihi non est consilium, logicam artis nomine proprie vocari nequaquam posse ostendi. Tandem ne in enumeratione habituum, vel Aristotelem imminutum, vel plures hic habitus adiungendos esse concedere cogerer, dixi esse inter animi habitus has diversitates. Primo, quod alii sint propter se tamen expetibiles, alii non sui, sed aliorum gratia. Secundo, quosdam esse, quibus semper verum dicimus, quosdam contra, quibus interdum mentiri contingit. Habitum, qui semper veri sunt, et propter se expetuntur, ii solum quinque sunt, qui sexto *Ethicorum* connumerantur. Ab his igitur logicam, opinionem existimationemque secernenda esse, etiamsi habitus sint intellectus. Logicam quidem eo, quod non propter se, sed propter aliud expetatur, ut tu quoque paulo ante affirmasti. Opinionem vero et existimationem, quoniam falli iis persaepe possumus.

JUL.: Recte tu quidem logicam ex numero horum quinque habituum exclusisti. Non enim certe ad eos referri proprie potest. Et quamvis Scotus, subtilissimi profundissimique post hominum memoriam ingenii vir [f. 45v] eiusque sectatores contentur logicam, quatenus per propria et necessaria, ut inquirunt, principia necessarias conclusiones probat, scientiam esse persuadere, frustra tamen laborant, rationesque, quas ad hoc stabiliendum adducant, dissolvi non magno cum negotio possunt. Non enim est verum ullam in logica fieri demonstrationem, sed doceri solum, quomodo ea ex quibusque postea in aliis scientiis formanda sit. Et cum per definitionem syllogismi, quem adaequatum in logica subiectum statui volunt, dicant apodictice probari syllogismum habere duas propositiones et terminos, ideoque logicam demonstratione uti, et sic scientiam esse, negamus eam esse demonstrationem, sed manifestationem solum quandam, ut recte Averroes I. *Prioris Analyticae* asserit, non enim unum essenziale (ut isti loquuntur) per alterum aequae essentielle, demonstratione vera probari potest, sic enim principii sequeretur petitio. Duas autem propositiones et tres terminos essentialiam esse syllogismi conspicuum omnibus est. Cum proinde in logica secundo solum intellecta, seu, ut vulgo vocant, secundae intentiones tractentur, ea autem intellectui

tanquam auctori suo natura ignota esse minime possint, [f. 46r] non video, quis illic sit demonstrationis usu, quando ea de rebus natura nobis ignotis, ut ex libro Analyticae Posterioris patet, extraque animam vere existentibus esse debeat. Denique et finis et modus definiendi considerandique in logica fidem nobis vel maxime faciunt eam nullo modo esse scientiam. Nihil enim illic gratia sui, sed ob aliud omnia velut instrumenta tractantur. Adeo, me hercule, ut etiam cum dicitur syllogismum esse orationem, in qua positus quibusdam alterum, quid a positis necesse est contingere, perinde est, ac si diceret syllogismum esse instrumentum ad manifestandum nobis aliud, id est conclusionem ignotam. Sic cum I. Posterioris Analyticae ait Aristoteles demonstrationem esse syllogismum facientem scire, tamen est, ac si dicas demonstrationem esse instrumentum, quo accidens proprium scitur. Postremo cum logicam scientiam statuere contendunt Scoti sectatores, non logicam utentem seu, ut Averroes vocat, usitatam, sed eam, quam docentem appellant, intelligunt. Verum cum logica docens et qua utimur, non subiecto sed ratione solummodo, ut anima dormiens et vigilans, differant, quemadmodum egregie Balduinus acutissimus logicae disciplinae explicator docuit, fieri non potest, una earum scientia ut sit, altera non sit. Sed quamvis proprie logica nec scientia, nec ars sit, ut tu quoque probasti, nec aliorum aliquod [f. 46v] quinque habituum, arti tamen, quam coeteris magis est similis, quippe cum omnes disciplinae organicae, ita sese habeant, ut quatenus instrumenta aliis scientiis famulantia fabrefacere docent, ad opus quoddammodo nos dirigere videantur. Largo vero fusoque vocabulo cum artem, tum scientiam appellare possumus, quod fecisse in locis quam plurimis Averroem etiam videmus. Sed quod de ultimo statuistis, nuncupandumne organon eam an secus?

BOR.:³⁸ Ego quidem logicam, si loquamur proprie (ut certe in his praecipue rebus debemus), organon dici non posse et id temporis dixi, et hodie etiam idem hac potissimum ratione ductus affirmo, quod nimirum nullum subiectum de disciplina, quae circa illud subiectum versatur in recto, ut dicunt, praedicari non potest. Quemadmodum nec philosophia moralis, cuius subiectum foelicitas humana est, foelicitas appellari potest, nec de philosophia naturali, quod ea corpus phisicum sit, nisi insani dicere possunt, cum ea de corpore phisico tractet. Quando itaque et logica disciplina quaedam sit de cognoscendi organis tractans, ut I. Topicae 9. apud Averroem, item in Epithome metaphysicae tractatu I. et Epithome logicae variisque pluribus in locis extat, qua ratione nomine sui subiecti nuncupetur, non video. Rectius igitur equidem organorum [f. 47r] disciplinam vocari censuerim, eo quod organa, ut definitionem, ut demonstrationem, quibus in scientiis reliquis intellectus uti possit, formare doceat.

JUL.: Tu vero nimium es religiosus in nominibus rerum constituendis, quod ego in tuae diligentiae laudem verto. Sed ut praeteream Stoicos logicam <phisicae> *philosophiae* partem esse ponentes et Boetium cum partem, tum instrumentum

³⁸ *Cur logica proprie organum appellari non possit.*

dicentem, quid de Alexandro, Ammonio, Philopono, Zimara aliisque item peripateticis communi consensu logicam phisicae instrumentum esse asserentibus dicemus?

BOR.: Stoicorum Boetiique opinio, cum logicam philosophiae partem esse dicunt, ex eo constare non potest, quod ad nullum supradictorum habituum proprie redigi ea possit. Philosophia enim quam latissime sumpta est habitus animae, quo divina cognoscuntur, disponuntur humana, munere intellectus inventus pro assequenda, qua fieri licet, humana foelicitate. In qua quidem definitione, quae perfectior omnibus aliis est, etsi utraque philosophiae pars, tam speculativa, quam civilis contineatur, genus tamen eas ambitu suo complectens habitus est, qui latitudinem horum, quos recensuimus, habituum excedere nequaquam potest. De peripateticis solum dico, eos, si recte sentiunt, saltem improprie loqui. Certum namque est definitionem demonstrationemque esse philosophiae organum, non logicam. Videntine haec tibi vera *esse*, an non?

JUL.: Mihi quidem etiam maxime, et te, qui haec adeo perquiras studiose, mi Bornemiza, laudo.

[f. 47v] PRIMUS INGRESSUS IN TEMPLUM PALLADIS PER DISCIPLINAS MATHEMATICAS EST

Sed cum iam manifestum apud nos sit, quid templum Palladis, quis eius habitator sit, qui et quot habitus dianoetici, qui alae animae sunt, quae origo, quaeve eorum causae, et tempus, et disputationis ordo postulans, ut qua via et ordine habitator templi Palladis in sublime attollentibus alis praeditus in omnes immensi istius templi partes advolet, ingrediatur, inhabitet, tandem contemplemur.

BOR.: Ita facto opus est aggredere igitur, Julane, egregium bonis auspiciis institutum. Nam audientiam ego primum orationi tuae faciam, postmodum, ubi visum fuerit, vel ubi res potius ipsa postularit, libere te interpellabo.

JUL.: Ordiam quandoquidem, sic te velle fieri intelligo, dicamque, qua potero, brevitate. Philosophus igitur, qui templi Palladis habitator est, elevato ad universum mundum intellectu priusquam ad humana gubernanda descendat, naturas rerum sibi pervestigandas proponit, atque ut recto procedat ordine, rerum omnium primo partem exteriorem, quae quantitas est, <omnia quae> *omni ea quidem* sensu percipi nata cum propter facilitatem, tum assuetudinem abstractionis comparandae respicit. Et sic per habitum mathematicarum scientiarum, quae in arithmeticae geometriaeque diducuntur (nam ad has duas, quae puriores simplicioresque aliis sui generis sunt, [f. 48r] reliquae omnes, ut astronomia, ut musica, ut cosmographia, geographia, corographia, stereometria, perspectiva et coetera, denique omnes reducuntur) quantitatem a rebus opera intellectus abstractam accuratissime, ut illi par est, considerat, sicque per extremitatem cum coeli et siderum, tum rerum sub Lunae orbae positarum numerando dimetiandoque vagatur.

SECUNDUS INGRESSUS PER PHILOSOPHIAM NATURALEM, SECUNDUM OMNES EIUS PARTES

His tandem perfectis cum interiorum rerum in templo Palladis naturam ingressurus animadvertat res esse quasdam a magnitudine, motu, omnique materiae conditione abiunctas atque a nobis quam remotissimas, quasdam contra his omnibus immersas nobisque propinquas ac familiares, ingerendo sese rerum naturis a propinquioribus exorditur, ne sensibilibus non perceptis a divinis illis intelligibilibus excaecatus ad infima relabatur. Beneficio igitur alterius habitus cum superiori convenientis quidem genere, verum specie discrepantis, qui scientiarum est naturalium rursus, id est, mundum ingreditur. Mundum inquam, quatenus corpus est phisicum, quo sane considerationis modo non principia solum eius, causas, elementa et partes, sed proprietates etiam omnes sagaciter contemplatur. [f. 48v] Primo quidem quae in universum corpori phisico competunt, ut materiam, formam, privationem, naturam, motum, locum, tempus, primum item motorem et is genus alia summo studio perquirunt.³⁹ Quibus lustralis contractiorem iam assumens considerandi modum mox denuo in mundi speculationem incumbit. prout duntaxit is ex corporibus simplicibus, aethereo, igneo, aereo, aqueo terreoque conflatur.⁴⁰ Demum continuam rerum sublunarium vicissitudinem admiratus, quomodo quatuor corpora, elementa vocata, invicem mutantur, quomodo in mixtorum se compositionem ingerant, generantur, intereant, quomodo denique res variationi obnoxiae, dum una aliam sustentat, dum una interit, oritur alia, aeternitatem in specie consequantur.⁴¹ Nam ut inquit ille:

Nec parit in toto quicquam mihi credite mundo,
sed variat, speciemque novat, nascique vocatur,
incipere esse aliud, quam quod fuit ante, morique,
desinere illud idem.⁴²

Haec⁴³ inquam omnia mira et diligentia et solertia investigat, hinc ad ea, quae in sublimi generantur, conversus, ad nebulas scilicet rorem, grandinem, fulgura, ventos, fulmina, stellas crinitas, virgas, faces et complures alias rerum formas, ut trabeculas, ut dolia, quae in aere nobis impendente [f. 49r] apparent, proximam eorum materiam, duas exhalationes, unam in terra manantem, eamque siccam, humidam alteram, rosidaeque expirationis plenam, ab aqua emergentem constituens, remotum efficiens coelum; proximum vero multiplex et fines pro formarum varietate varios agnoscens, nihil non abunde discussum relinquit. Ne minore quidem solertia examinat, quae in terra continentur, ut aquae, spiritus ignisque scaturigines, quae in terrae visceribus clausae multa spiracula multaque vaporis emissaria habent, ut in Aetna Aeolidibusque Insulis, quae saepe fluminum more fluere, ignitasque cum ferri, tum lapidum glebas emittere dicuntur. Nonnullae vero huius generis scatebrae scaturientes prope fontes sitae, aquas

³⁹ *His respondent octo libri Physicae auscultationis Aristotelis.*

⁴⁰ *His respondent 4. libri De coelo.*

⁴¹ *His duo libri De ortu et interitu.*

⁴² *Ovidius liber I. Metamorphoseos.*

⁴³ *His respondent 4. libri Meteororum.*

inde manantes, uti Budenses quoque illas in <literiore> *ulteriore* Pannonia quondam nostras, plus nimio effervefactos reddunt, aliae moderate calidas, quales vel Aponi isti nobis nunc vicini fontes sunt, vel nostri in montibus Varadinis [!] Giogensibusque in Trans<y>*sylvania* et aliis non paucis sane in locis, qui quidem fontes saepe etiam desperatae salutis homines, mirandam a natura medendi vim sortiti, sanitati restituunt. Quaedam vero aquas inde prorumpentes in acidum, in salsum aliae saporem convertunt. Quin etiam alicubi eiusmodi spirituum exitus patefacti visuntur, qui adstantes propius homines [f. 49v] partim fanatica, tabifica partim vi absumunt, quandoque etiam enecant. Quidam vero, ut apud Delphos, fatidicos, ut aiunt, efficiunt. Ad quod, mea quidem sententia, et poetae respicientes Apollinem frequenter apud Delphos oracula reddidisse finxere, qua de re aliud magis idoneum nacti otium disputare alias possumus. Haec inquam, et una mixta similium partium cum primarum qualitatum actione et passione rimatur. Huc cum pervenerit, omnia, quae na<m>*tura* praedita sunt, anima aut carent, se cognovisse ratus ad viventia convertitur, ex quibus animalia digniora plantis arripiens primum eorum essentiam, generationem, vitam et mortem confusa quadam notitia modoque historico percenset.⁴⁴ Mox exquisitiorem desiderans intelligentiam ad innumeras partes animalia constituentes descendit. Hinc ad eorum formam, quae anima est, communis ea quidem vegetativae, sensitivae et intellectivae facultati,⁴⁵ cuius quem tam divina, tamque admiranda contemplatio non allicit, rapit, oblectat, hunc sane monstrum humani generis inaneque telluris pondus appellaverim.

Ultra vero pergens,⁴⁶ magis contractam assumens considerationem, ea, quae propria animalibus sunt, ut sensum, ut memoriam et reminiscentiam, ut somnum et vigiliam, motum, generationem, longitudinem et brevitatem vitae, iuventutem [f. 50r] et senectutem, inspirationem et expirationem magna ingenii acrimonia scrutatur. Tandemque universam de animalibus cognitionem pulcherrima vitae mortisque eorum disputatione concludens ad plantas, quanquam postremum inter viventia dignitatis gradum sortitas convertitur.⁴⁷ Quippe cum nulla sit naturae, in qua non mirandum aliquid inditum habeatur, ut inquit Aristoteles.⁴⁸ In omnibus enim, ut idem ait, natura parens miras excitat voluptates hominibus, qui intelligunt causas, et ingenue philosophantur. Et sic, o Amice Bormegiza [!], templum Palladis, id est, mundum, ut interno motus et quietis principio est praeditum, philosophus ingreditur, sic illud peragrat, sic inhabitat.

BOR.: Pulcherrima sane haec in vita res. Et cum haec omnia continuata oratione prosequerere, adverti te per omnes Aristotelis in philosophia naturali libros ordine processisse. Nam cum naturalis philosophia ad naturae considerationem sit digesta, natura autem partim pro forma substantiali, quae infra animam collocatur, partim pro anima accipiatur; hinc biffida quoque ipsa phisicae est effecta, cuius primam partem in

⁴⁴ *His respondent novem libri de historia [animalium?] et quatuor de partibus animalium.*

⁴⁵ *His tres libri De anima.*

⁴⁶ *His respondent libri Parvorum naturalium, ut vocant, et libri De generatione animalium.*

⁴⁷ *His libri De plantis.*

⁴⁸ *Libro primo De partibus animalium.*

libris Phisicorum auscultatio, De coelo, De ortu et interitu ac Metheorologicis, secundum in sequentibus, qui de viventibus sunt, absolvit Aristoteles. Quorum tu librorum subiecta ordine nihil variato recensuisti. [f. 50v] De quo quidem ordine quamvis magna inter Graecos, Arabes Latinosque interpretes sit dissensio, te tamen hodie eum, quem meliorem putas, sequutum esse existimo. Sed progredere amabo ad ea, quae dicere proposuisti.

TERTIUS INGRESSUS PER METHAPHISICAM, QUAE SAPIENTIA EST

JUL.: Lustratis, ut fieri potuit, phisicis ad mundum rursus philosophus convertitur.⁴⁹ Non iam ut corpus est naturale, sed ut ens est, cuius, quoniam perobscura nobis est notitia, et causae principiaque sensibus nostris remotissima existunt. Eminent divinus quidam in philosopho habitus, quae sapientia dicitur, qua armata eius mens omnia discutit, penetrat, ad primasque rerum causas et principia prima usque elevatur. Et haec est methaphisica, eminens illa et absoluta philosophia, quam solum maxime liberam, speculativam, nec humanam esse possessionem asserebat Aristoteles. Haec est, quae assignare omnium rerum definitiones infallibiliter potest, haec, ad quam omnis generis scientiae stabiliendorum suorum principiorum gratia confugiunt, illique sese libenter, ceu potenti reginae subiiciunt. Nam, ut inquit Albertus cognomento Magnus, sicut causa tertia in ordine fundatur super secundam, secunda super primam, prima non fundatur in aliquo, sed est [f. 51r] fundamenta omnium. Ita naturalia et mathematica fundantur in divinis, id est consideratis in methaphisica. Huius beneficio intellectus noster divinas et ab omni materia seiunctas mentes sempiternas, coelorum gubernatrices reperit, earumque essentiam, seu, ut isti loquuntur, quidditatem cognoscit. Neque tamen per essentiam, ut Averroes existimavit, sed per operationum ab illis pendentium phantasmata et effectus ad varia attributa substantiam earum nobis exprimentia elevatus, quae lib. 12. Methaphisicorum investigat Aristoteles, eas cognoscere intellectus noster potest. Per omnium igitur rerum substantias, cum materialium, tum immaterialium sese fundendo intellectus cum ad primam causam, Deum Optimum Maximum, in quo eminentissime omnia continentur, pervenerit, tanquam supremum beatae vitae gradum adeptus quiescit, neque ultra quicquam desiderans <iucundissimae> *optatissima* operationis suae voluptate fruitur. Hic vero scias esse ultimum inquisitionis, quam propter causarum ignorationem mortalium genus suscipit finem. Quo adiumento distincta mox omnium rerum in templo Palladis emergit cognitio, a confusa namque mathematices phisicesque ad distinctam methaphisices, a distincta huius ad distinctam quoque illarum intelligentiam progredere oportet. [f. 51v] Sic igitur, Amice, templum Palladis philosophus intellectu speculativo eiusque alis adiutus ingreditur. Sic De<us>o, cuius Pallas sapientia est, iungitur, sic et Deus sapientem, tanquam amicus amicum visitare ex peripateticorum sententia dicitur.

BOR.: Magna, mehercule, isthaec beatae vitae in hoc mundo possessio est, et nunc demum exactius intelligo Platonem solos philosophos universum ambire, cum Ioveque

⁴⁹ *His respondent quatuordecim libri Metaphysicorum Aristotelis.*

incedere dicentem, et Plotinum hoc idem libro 8. Aeneadum quintam [?] asserentem. Quin etiam illud mihi nunc ex Pimandro Trismegistri in mentem venit, quod Tacius Mercurium alloquens, concipio, inquit, o Pater, non oculorum intuitu, sed actu mentis, qui per vires intimas exercetur, in coelo sum, in terra, in aere, in animalibus sum, in arboribus, in corpore ante corpus atque post corpus, haec certe solius est philosophi <ae> possessio, qui sapiens est omnem mundanarum partium, ut inquit Sinesius, cognitionem tenens.

DE ORDINE TRIUM PHILOSOPHIAE PARTIUM AD INVICEM

Verum cum haec ita sint, unum est, cuius mihi ultra, antequam pergas, rationem ab te reddi cupio, cur nimirum per scientias speculativas discurrendo, per mathematicam primo, secundo per phisicam, per methaphisicam tertio transire [f. 52r] philosophum dixeris? Nam cum mathematicae disciplinae ex abstractione esse dicantur, propinquiores mihi videntur esse methaphisicae scientiis naturalibus res materiae penitus immersas considerantibus. Primo itaque loco phisicam, secundo mathematicam, methaphisicam tertio collocandam esse censuerim.

JUL.: Subtiliter tu quidem acuteque admodum ratiocinaris. Verum scis triplicem inter has scientias esse ordinem, facilitatis, abstractionis et perfectionis. Ratione primi ordinis primum sibi mathematicae scientiae locum vendicant, secundum natura <s>les, postnaturales tertium. Ordine abstractionis mathematicae medi <ae>um locum sortiuntur. At perfectionis ordo primus methaphisicae, secundus phisicae, postremus mathematicae datur. Cum igitur a facilioribus semper sit inchoandum, ab imperfecto in perfectum procedendum, iustum, ni fallor, hic ordinem, o Bormegyza [!], servavimus.

BOR.: Quanquam Antonius Mirandulanus aliique satis in philosophia celebres viri methaphisicam non perfectionis solum, sed facilitatis etiam ordine priorem phisica esse putent, in eorum tamen ego sententiam ire neque possum, neque volo. Datis namque duobus, quaecunque ea sint, quorum unius principia remotiora a sensibus nostris ob idque difficiliora alterius principiis sunt. [f. 52v] Illud <rati> omnino facilius, secundumque nostrum cognoscendi modum prius est, cuius facilius a nobis principia comprehenduntur. Illud difficilium, et quidem non per accidens, ut Mirandulanus opinatur, sed per se, cuius principia difficilium percipiuntur. Sic autem philosophia naturalis sensibilia materialique tractans ad primam philosophiam se habet. Haec inquam omnia, Julane, concedo, verum difficile iudicatu est comparatione inter mathematicam phisicamque facta, utra earum faciliora esse videatur. Et quanvis tu mathematicis priorem des locum, secus tamen fortasse res se habere videtur. Nam cum mathematica sensibilia communia, phisica autem sensibilia quidem sed propria, iccirque a sensibus magis *ad* comprehendendum apta tractet, phisicam omnino priorem in ordine facilitatis obtinere locum speciose nimis apparet.

JUL.: Quod contra Mirandulam aliosque de ordine phisicae mathematicaeque subtiliter acuteque dixisti, eo ipso faciliorem scientiam mathematicam ipsa phisica esse ostendisti. Certum enim est principia huius esse difficiliora, eo quod, ut ait Aristoteles in libro Ethicae 6. cap. 8., ab experientia, id est, a negotiosa, ut recte Eustratius,

cognitione, non peritia ratione carente desumantur, mathematica autem per abstractionem sunt, definitionesque habent non obscuras. Ideoque etiam puerum evadere mathematicum posse, [f. 53r] phisicum sapientemve non posse eodem in loco asseritur. Experientia enim haec, ex qua phisicae naturalis studiosus principia ad constituendam scientiam venatur, longo <enim> indiget temporis intervallo, abstractio vero illa, cum non aliud, quam unius sine altero intellectio sit, facilis et puero esse potest. Quod vero de communibus et propriis sensibilibus addis, concedo communiora illa perfectissime posse cognoscere, difficilius esse, quam priorum notitiam consequi. Verum solius isthuc methaphysici munus est, qui perfecte et subiectum et quantitatis ab eo dependentiam intelligit. Quod quidem mathematicus non potest facere. Dico igitur sensibilia communia faciliora esse mathematico secundum suum considerandi modum, quam propria phisico. Ille enim sola quantitate contentus nihil ultra attingit. Unde, admodum imperfecta eius cognitio sit, oportet, at naturalis phisicus quantitatem considerans ad obscuriora et latentiora, interna nimirum rerum principia, a quibus pendere postea reliqua dicuntur, pertingit. Unde respectu phisicae mathematicam imperfectam quoque esse fateri necesse est.

[f. 53v] QUOD MATHEMATICAE SCIENTIAE NON QUIDEM ABSOLUTE PERFECTAE, SED CERTAE ESSE POSSINT

BOR.: Satis hac in parte mihi fecisti, sed videris contra communem et iam diu vulgatam opinionem rursus insurgere, cum mathematicen imperfectam scientiam esse asseveres. Cuius quidem certitudo, perfectio, ex hisque consurgens praestantia nonne magnis quotidie laudibus effertur?

JUL.: Scientiae omnes ex certitudine, e qua subiecto suo maxime assequi praestantiam solent, ut facile ex I. Topicae ex primoque De anima libro colligi potest. Atque ea quidem praestantia, quae ex certitudine pendet, nemo mathematicam scientiam defraudare potest. At ea, quae ex subiecto una semper cum modo considerandi exoritur, competere mathematicis non potest. Quippe quae ex vera perfectione consurgit, quae mathematicis eo non competit, quod omnis earum opera munusque circa accidens versatur, quae quidem res est in natura ignobilis, imperfecta, quae nec cognosci quidem per se, nisi per subiectum potest. Neque imperfectam nos eius scientiam mathematicae ducunt, cum nihil de subiecto, nihil de quantitatis, quae accidens est, a subiecto dependentia intelligant. Scis autem ex 7. Methaphisicae *substantiam* cognitione quoque priore accidentibus esse, cognitione inquam perfecta.

BOR.: Non igitur perfectas tu has scientias esse arbitraris?

JUL.: Perfectas fortasse in suo genere dicere possumus. Verum si quis acrius urgeat, certas potius eas esse, quam perfectas equidem appellaverim. [f. 54r] Perfectae non sunt, eo quod nec de substantiis sunt, nec internis utuntur principiis. Certae esse eo possunt, quod principia accidentalialia extrinsecusque petita, quae satis explorata nobis, ad suasque conclusiones stabiliendas idonea sunt, assumant. Ut plane earum certitudo cum imperfectione una manere posse videatur, imo ut unum tibi dicam, Plato in 6. De republica, ut Alcinous etiam in libro De doctrinis Platonis retulit, ne scientias quidem

esse, nisi per consuetudinem has disciplinas asseruit. Sic cum Alexander in praefatione libri I. Priosis Analyticae, tum Simplicius in libris, praesertim De anima multis in locis affirmat hanc disciplinam philosophiae partem proprie dici non posse. Unde fit, ut Proclus in suis super Euclidem commentariis nimis prodigus laudator mathematices esse videatur.

BOR.: Mihi quidem magnopere ista probantur. Verum si quid est, quod diligentiore hoc loco indigeat examine, mihi que difficultatem facessat, alio differamus. Ac unde tu me hortante digressus fuisti, redire rursus eo potes. Iam *enim* quomodo mundum philosophus intellectu speculativo ingrediatur, inhabitetque, abunde satis ostendisti, omnique tua oratione nil tu quidem aliud fecisse mihi videris, quam perstrinxisse <quam> *quomodo* mentes nostrae expulsa <prorsus> *procul* ignorantia, omnium rerum, quae in mundo sunt, cognitione exornentur. Ecquid amabo superesse censes, quod ad vitam beatam momenti aliquid sit allaturum?

[f. 54v] QUARTUS INGRESSUS PER PHILOSOPHIAM CIVILEM

JUL.: Recte ais id nos hucusque ostendisse, verum nonnihil adhuc, o Amice, restat. Nam cum in homine non ignorantia solum, sed alii etiam animi hostes, infinita nimirum vitiorum genera existant, quae hominem a recto rationis usu in cyclopicam beluinamque pene naturam continuo trahunt, ne minore quidem foelicis animi ardore ad profliganda haec monstra se parare philosophus debet, ut non speculatione tamen superiorum, sed inferiorum quoque providentia, Deo, cuius Minerva virtus est, similis esse videatur. Recta⁵⁰ igitur prudentiae ratione, cui consentaneam actionem beneficio activae seu civilis philosophiae rerum agendarum finem ultimum summumque bonum, tanquam scopum statuit, omnes affectuosae partis animae perturbationes in mediocritatem redigens virtutes sibi morales conficit, quarum auxilio, ceu clava Herculea Palladisque scuto strenue dimicans ignaciam audaciamque fortitudine, avaritiam prodigalitemque grata mortalibus liberalitatis virtute, temperantia intemperantiam et stupiditatem, inflationem pusillanimitatemque magnanimitate, heroica virtute feritatem, iracundiam et lentitudinem mansuetudine, iustitia demum iniustitiam, et sic qualibet virtute adversantem sibi vitii sorditiem prosternit. [f. 55r] Harum omnium virtutum indefessa actione se, suam domum totamque rempublicam foeliciter gubernando civilis ex Philosophi sententia vitae beatitudinem assequitur.⁵¹ Hunc igitur in modum prudentia, quae ala est intellectus, philosophum volare, id est humanam disponere regereque, o Bornemyza, existimandum est.

QUOMODO CIVILIS PHILOSOPHUS ACTIONE SUA SIMILIS EVADAT DEO

BOR.: Recto tu quidem ordine incedis, multumque Stagiritae vestigia premis, sed qua ratione ex eius fundamentis constare poterit, quod non speculatione solum, verum

⁵⁰ *His respondent decem libri Moraliorum Aristotelis.*

⁵¹ *His respondent octo libri Politicorum et duo libri Oeconomicorum Aristotelis.*

actione etiam similem Deo philosophum evadere dixisti? Manifestum siquidem ex decimo Ethicorum libro est Aristotelem nec iustitiam diis immortalibus, cum non commutent, neque deposita reddant, tribuere, nec fortitudinem, cum nequaquam res formidolosae sustineant, periculave honestatis causa subeant, neque porro liberalitatem, cum nemini quicquam dent. Quomodo igitur civili actione similem se Deo philosophus praebebit?

JUL.: Quaestionem sane scitu dignam adduxisti, cui ego ita esse occurrendum censeo, ut concedam quidem per contemplationem philosophum Deo magis conformari, ut qua non externas actiones, sed substantiales Dei actus imitatur. Verum dicam actionem etiam rerum agendarum illi similem quoddammodo [f. 55v] evadere, quod tribus potissimum modis fieri assero. Primo <quidem> *quam admodum* Deus per motum foelicissime mundum gubernare, singulisque opem ferre; sic philosophus quoque civilis actionibus a virtutibus profectis suos omnes suamque regere rempublicam dicitur. Secundo, ut Deus aequitatem in universi gubernatione, sic vir prudentia virtutumque dotibus conspicuus leges ex aeternis naturae fontibus haustas servat. Tertio conformatur Deo pulcherrimum in universo ordinem servando imitandoque, in quo quidem ut superiora imperant, parent inferiora, sic in virtutis studioso ratio, quae superior est, dominium tenet, inferiora, ut appetitus sensitui, obsequium praestant. Quin etiam quartum similitudinis modum, eumque ex Plotino addere possumus. Cum enim virtus purificatio quaedam sit animi, ita ea civilis philosophi purus redditur animus, ut nonnihil purissimo Deo assimilari, eiusque recipere munera videatur. Quod autem de virtutibus moralibus ex X. Ethicorum libro affers, respondeo formaliter quidem eas in Deo non reperiri, verum eminenter, nec per habitus, usu assuetudineque parati modum, sed suapta natura et modo quoddam perfectissimo, ut etiam Averroes in prima forma omnium rerum perfectiones eminenter contineri asserbat.

BOR.: Ita omnino, ut dicis, existimandum est. Et introduxisti tu quidem [f. 56r] philosophum in templum Palladis, id est utraque foelicitate, nimirum activa et contemplativa <decorasti> *ornasti*. Nam ita nunc mecum cogitabam et poetas cum finxere Palladem sapientiae potentiaeque Deam, ideoque armatam esse, non aliud innuisse, quam ut contemplativae, ita activae etiam vitae eam praesidere. Cuius quidem Deae templi qui habitator dici mereretur, cum rerum omnium scientiis, tum virtutum ornamentis illustris esse deberet. Verum quae nostrae aetatis est, o Amice, infoelicitas, neminem nunc aut certe perpauca videre licet, qui divinum istud sapientissimae potentissimaeque Virginis templum serio animi studio peteret. Plerosque enim eorum, qui in republica versantur, ingenita rerum ignorantia remoratur, ad inferioresque trahit, eorum vero, qui contemplativam se vitam degere fingunt, vix unum atque alterum reperias, qui vitiis animo <expurgatis> *extirpatis* consentaneam virtutibus vitam traduceret; quo fit, ut neque moralis perfecte, neque speculativae vitae civis idoneus esse possit, tantum abest, utrumque boni genus ut assequatur.

JUL.: Recte haec, Bormegiza [!], abs te dicuntur, periit enim aureum illud priscae aetatis seculum, in quo regnasse sophiam dicebat Plato, scissique sunt androgini illi, quos ex natura masculina et foeminina compositos fuisse in Convivio Platonis asserbat

Aristophanes. [f. 56v] Androgyni inquam tertium genus hominum, per quos, si homines sapientia, quae virtus est masculina, et prudentia, quae illius respectu foemina dici meretur, praeditos intelligamus, non multum fortassis a mente Platonis aberrabimus.⁵² Divisi illi quidem tempore Platonis in civile et contemplativum genus vivendi fuere, sed nostra hac tempestate ita dissecti iterum sunt, unico ut crure nixi ad instar claudi saltare cogantur, id est exiguam vel activae, vel speculativae vitae partem et, pene dixerim, umbram possidere videantur.

BOR.: Pulchram, mehercule, hanc difficilis illius Aristophanicae fabulae explicationem, sed redibit quoque ad nos olim, quod velim dii approbent, aureum illud seculum, dummodo regnare sophia, id est viri principes dare operam virtutibus et sapientiae studiis incipiant. Tu interim si quid esse adhuc in templo tuae Palladis arbitraris, quo philosophum nondum duxisses, edissere amabo, ne haec nostra collocutio imperfecta sit futura.

QUINTUS INGRESSUS PER ARTES EFFECTIVAS

JUL.: Quanquam nobiliores huius templi aulas intellectu speculativo activoque adisse diximus, quoniam tamen est unum adhuc in rebus contingentibus obiectorum percipiendorum [f. 57r] genus, effectibilium videlicet, ad haec quoque perlustranda elevari intellectu oportet, ne quid in universo reperiat, quod potentem eius operationem effugere possit. Et licet intellectus unus idemque semper sit, cum tamen a diversis obiectis diversa et ipse sortiatur nomina, ut ab iis vero, quae speculationi subiici nata sunt, speculativus, ab iis vero, quae actionem respiciunt, activus appellatur, iure nunc gratia rerum, quae effici a nobis possunt, effectivus appellabitur. Hoc itaque intellectu artium peritia pulchre exornat*<o>i* exteriores templi magni partes, in quibus effectibilium genera a Pallade collocata sunt, philosophum ingredi existimemus.

BOR.: Si omnis rerum, quae a nobis efficiuntur, recta ratio, quae ars nuncupatur, opus aliquod tanquam finem ab operatione diversum sibi constituat, dignane erit philosopho utriusque, tam activae, quam speculativae vitae foelicitate perornato. Nonne si in operibus conficiendis versabitur, illiberale officii genus exercebit?

JUL.: Nostri, o Amice, ex 2. Phisicorum auscultationis artes in famulantes dominantesque ab Aristotele dividi, utraque dominantes in imperantes et utentes dividi, ex quibus imperantes, quae quidem non faciunt opus ips^{um}*>ae*, sed rectam habentes [f. 57v] rationem munera imperatoria obeunt, viro quidem beato competere censuerim. Neque vero putes me de omnibus illis artibus, quae vel a Platone in Sophista, a Posidonioque referente Seneca, vel ab Angelo Politiano in suo opusculo, quod Panepistemon inscribitur, dinumeratis loqui, verum de nobilioribus solum, quae circa materiam nobiliorem versantes plurimum ad sui amorem animos maximorum virorum ab initio rapuere. Atque ita rapuere, ut ii non modo imperarint, sed manu etiam artes quasdam cum voluptate *<te>attigerint*. Ex quorum ordine sunt agricultura, medicina, magia, ars militaris, navalis, ars aedificiorum, ars pingendi et aliae item, quae similes his

⁵² *Androgynorum Platonis significatio.*

dignitate esse videntur. An tu ignoras, Bormegyza [!], harum omnium peritiam a magnis apud antiquos principibus plurimi fuisse aestimatam?

BOR.: Cave, Julane, ea me ignorare, ut putes, ita enim ut tu, et ipse opinor, nunquam volui te ad hoc solum perducere, ut quid de artibus sentire, quasque ex illis viro beato tribueres, hoc loco explanares. Eas autem, quas tu recensuisti, quis ab aurea antiquitate in magno habitas praetio esse ignorat? Nam ut primum de agricultura loquar, ea, praeter id, quod naturae vires, [f. 58r] temporum seriem et syderum cursus advertendo coelebrem iucundamque se praebet, a cultoribus etiam maximis olim hominibus honorem accepit. Notum enim ex Livio, Marco Tullio alisque scriptoribus priscis est Quinctium Cincinnatum, cum suum agrum araret sereretque, contra Samnites dictatorem fuisse creatum. Coluit agrum et Attilius, ille qui postea cognomento Serianus dictus est, quo quidem nomine et a Claudiano, et a Marone libro Aeneidos sexto appellatur. Fuit igitur hic agrorum colendorum studio deditus, fuit et Cato, fuit et Marcus Valerius Corvus bis Romae consulatu clarus. Quin etiam scimus ex Xenophonte, tum post eum ex Cicerone Cyrum Persarum regem ita agriculturae amore flagrasse, ut Lysandro Lacedemonio arbores sua manu satas, directosque in quincuncem ordines, mira cum voluptate, Sardis ostentavit, quanvis manibus agricultura exercere minus fortasse sit ingenuum, si severas philosophorum regulas respiciamus. Iam medicina, quae humano corpori salutem, sine qua nemo beatus est, acquirit et conservat, certe si esset indigna ingenuo foelicique viro, non Aegyptiorum et Persarum reges, qui ut abditas morborum causas scrutarentur, cadavera suis ipsorum manibus [f. 58v] dissecuere, tanto studio eam perdidicissent. Non item Marcus Antonius imperator, non Sapor Medorum rex, non Flavius Boetius consul Romae teste Galeno ita anatomicae speculationis amore fuisset captus, si medicinam, quae valetudinem regentis animae vehiculo praestat, non maximi fecisset. Quod vero philosophis non adnumeratis, ut quibus magna forte est cum medicis studiorum societas, ad viros principes delapsus sum, non ideo, ut tibi haec ignota esse putarem, feci, sed ut me quoque nihil hac in parte abs te dissentire ostenderem. Neque enim antiquos aliud significasse arbitror, cum eius originem ad Iovem Apollinemque retulere, quam ut praestantiam et divinitatem artis medicae manifestarent. De militari veri, navali, aedificiorumque artibus, quam fuerint in pretio habitae, cum notum omnibus sit, non est quod multum disputemus. At de magia, quas inter has artes recenses, quam recte sentias, tu videris. Notum siquidem est magicae artes professores male a sana posteritate audisse, eo quod perniciem potius, quam usum hominum generi attulerunt. Memoriae enim proditum est Osthane, qui Xerxem bellum Graeciae inferentem olim *secutus* est, plurimos arte nefaria interfecisse.⁵³ Damnant item Simonem Samareum sanctae litterae, qui apud [f. 59r] Romanos statuam immundae fascinationis peritia meruit, Othinum denique et Arnuphin Aegyptium, quorum hic in aera se sublimem tollebat, ille dapes appositas in aliarum rerum formas mutando divinum sibi numen inesse simulabat. Quis sanae mentis laude dignos esse putaret?

⁵³ *De Osthane aliter Plinius et Ravisius, aliter item Picus in I. Apologia loquitur?*

JUL.: Non te, Amicorum Iucundissime, praeterit habitatorem nos templi Palladis ex Peripateticorum Aristotelisque praesertim doctrina quaerendum proposuisse. Quod cum ita sit, cave existimes quicquam me illi tribuere velle, quod istius philosophi decretorum limites transgredi illiusque repugnare fundamentis videatur. Iam vero cum ne daemones quidem, immundos illos pravosque spiritus esse in rerum natura admittat coelestis doctrinae ignarus Stagirites, quonam quaeso modo magiam, quae auxilio incantationibusque daemonum tota constare dicitur, Palladis templi incolae Aristotelica⁵⁴ praemens vestigia tribuerem? Equidem nullo modo.

BOR.: Quam igitur?

JUL.: Quae nimirum tanquam fructus et perfecta naturalis philosophiae consummatio est, quae agentia patientibus iungendo usus humanae vitae necessarios admirandaque emolumenta suggerit.

BOR.: Oportuerat itaque non magiam solum, sed magiam naturalem te dixisse, ut omnis demum ambiguitatis sublata fuisset occasio. Scis enim apud nostrae aetatis homines per se [f. 59v] magiae nomen non nisi per contemptum foedeque artis agnominacionem appellari.

JUL.: Ego vero eos, qui magiam tam portentosam, tamque execrabilem iudicant esse artem, imperite sentire existimo. Cum namque magus Persarum lingua divinarum abditissimarumque naturae rerum investigatorem significet, nihil aliud, mediusfidius, fuerit et magia, quam secretorum naturae peritia vel ex abdito causarum naturalium gremio effectus vulgo admirabiles producendi facultas.⁵⁵ Sicut enim solers agrorum cultor ulmos vitibus, ita magus vires superiorum ad agendum inferiorum ad patiendum idoneas advertens coelum etiam ipsum terrae quodammodo copulat. Et hoc est illud Pici Mirandulae magum agere non esse aliud, quam maritare mundum.⁵⁶ Quod autem magiam simpliciter, non magiam naturalem dixerim, id equidem feci, ne magiae nomen extendi ad pravam quoque artem illam putarem me innuere, quae non magia, sed goetia potius theurgiaque et dicitur, et haberi iure potest, quam non solum Christiani, verum et Aristoteles ipse risisset, et veluti non solidis naturae nixam fundamentis, sed figuris quibusdam incisuris, fumis, speculis, incantationibus, notis et aliis denique id genus vanitatibus circumventam contempsisset. [f. 60r] Quin Cornelius etiam Agrippa, qui non multo ante haec tempora maximo labore et diligentia, erogatis quoque multis sumptibus huic incubuerat, sero tandem frustra susceptae curiositatis penitentia ductus abiicit artem, quam magiae tamen antea nomine honestarat. Quapropter si ii, quos tu recensuisti, detestabilis istius insaniae cultores fuerunt, merito ab omnibus bonis vituperandi semper sunt. At magiae, qua de nos loquimur, auctores, ut Zoroastrem apud Persas, Oromasi (ut in primo Alcybiade Plato ait) filium, antiquum apud Graecos Pythagoram, Democritum, Empedoclem, Platonem, Aristotelem aliosque multos, Trismegistum, Magni Hermetis nepotem eundemque philosophum et regem apud

⁵⁴ V: Aristotelicam; J: Aristotelicae

⁵⁵ *Quid vera magia sit.*

⁵⁶ *Magum agere est maritare mundum.*

Aegyptios maximum, Zamolxidem item, de quo Plato in Carmide loquitur, Pythagorae primum famulum, mox regi Tracum referente in sua de rebus Pannonicis Historia⁵⁷ Bonfinio factum, Abarinque eodem testante ab Avaribus, Hunnorum sociis ortum, Alchindum apud Arabes et alios omnes, qui veram huius artis notitiam habuere debita veneratione dignos esse arbitrandum est. Imo si verum fateri licet et oportet, medicos etiam, qui infinitis pene experimentis saluberrimos e naturae causis eruunt effectus, magos non ab re appellare possumus, neque magiae ullus unquam peritiam vel habuit, vel habiturus est, non parata prius [f. 60v] de rerum naturalium causis omnibusque proprietatibus cognitione, quod vel ex Ioannis Baptistae Portae quatuor De magia libris editis, verum esse deprahendes. Non igitur laudare Plinii, Ravisii Textoris aliorumque sententiam possum, qui nulla adhibita distinctione omnem aequae magiam eiusque cultores, ac si haec ars goetia theurgique esset, vituperant.

BOR.: Nihil iam est, Amicorum meorum Optatissime, quod me, ne oppido quam libenter in tuam sententiam irem, remoratur, adeo, mehercule, ut non solum concedam, verum etiam omni studio imposterum assevere confirmemque, et magiam et omnes alias artes ad honestos comparatas usus neutiquam viro beato esse indignas, quippe quae plurimum ad vitam momenti afferant. An igitur esse in mundo quicquam putas, quo non templi Palladis habitatorem pervenisse adhuc dicere quispiam posset?

JUL.: Cum quinque illi intellectus habitus, quos alas supra intellectus nostri esse diximus, tam late sese extendant, nulla ut mentis sit perfectio, quam non ambitu suo complectantur, dicere possumus ad omnia iam divini huius templi incolam nos deduxisse. Ita enim eos habitus accipi velim, ut omnes artes omnesque in se scientias contineant, tanquam universalia subiecta sibi particularia comprahendere sub seque tenere dicuntur.

[f. 61r] INQUIRITUR UTRUM HABITUS INTELLECTIVI, CUM SINT ACCIDENTIA, IN INTELLECTU SINT, UT SUBIECTO, AN IN PHANTASIA.

BOR.: Vera isthaec esse nequaquam cum ratione possumus negare. Verum cum omnis intellectus ex Aristotelis sententia foelicitas ex plena horum habituum possessione agnoscat, vehementer scire aveo, quomodo ii habitus ab intellectu possideantur, quomodo in eo esse dicantur, itane ut accidentia reliqua in subiecto, an secus? Nam apud Platonicos in intellectu ideas et intelligibilia coeterna, in rationali vero anima, rationes correspondentes ideis collocantes, cum quibus Simplicius est etiam, Theophrastus et Priscianus Lydus, certum est non recipi hos universales habitus ab intellectu extrinsecus, veluti a subiecto, sed quid ex Aristotele sit dicendum, a te expecto. Scio enim hac de re litem inter Peripateticos esse.

JUL.: Faciam, quod cupis, si potero, vel potius ut potero, libenter, neque tamen longa oratione, ne in alienam a proposita materiam deflectere videamur. Recte ais Platonicos, qui nostram scientiam omnem reminiscentiam esse statuunt, non admittere in intellectum deforis recipi quicquam. Inter Peripateticos autem [f. 61v] quid Aristoteles

⁵⁷ *Bonfinius libro I. decade I.*

ipse senserit, adhuc sub iudice lis est, cuius causam praebuere Latini, qui duplicem ad intellectionem producendam speciem fingentes, expressam unam ab ipsis vocatam, impressam alteram, nec Aristoteli, ut opinor, nec Graecibus interpretibus cognitam, dicunt in intellectu tanquam in subiecto recipi speciem rerum impressam, quam quidem non intellectionem, sed eius causam esse aiunt. Unde omnes istos habitus intellectum ad modum subiecti tenere ex eorum opinione scito. Quae quidem opinio plurima secum in doctrina Aristotelis absurda ducit. Nam cum intellectum nostrum substantiam esse a materiae conditionibus abiunctam et vetus sit sententia, et philosophorum postea praecipuorum firmata consensu, quinam fieri posset, ut in tam nobili, divina et immortalis substantia accidentia haec variationi obnoxia reciperentur? Nullo, mediufidius, modo. Hoc enim non purae formae, sed materiae est, vel rei ex materia et forma composita. Verum, o Amice, utinam vera haec esset Latinorum opinio, abunde nobiscum bene ageretur, eo quod nemo perfectius nobis vel ingredi, vel inhabitare templum Palladis posset, nemo demum beatior esset.

BOR.: Quid? Mira narras, Julane.

[f. 62r] JUL.: Idipsum omnino sequeretur.

BOR.: Ego vero hoc non assequor ulla ratione, neque, antequam probaveris, assentiri tibi possum.

JUL.: Te quoque eo, ut id fateare iamiam perducam, modo tu mihi quaerenti ordine respondeas, neque limites decretorum Aristotelis transgrediamur.

BOR.: Standum omnino nobis in Aristotele est. Tu igitur me interroga, ut enim potero, responsurum me tibi polliceor.

JUL.: Censesne tu ex Aristotelis sententia intellectum humanum esse aeternum?

BOR.: Cum omnes eius interpretes, Themistius, Simplicius, Ammonius, Philoponus, Eustratius et alii Graeci omnes, excepto quidem Alexandro Aphrodisaeo *et Nemesio Episcopo*, Arabes item et Latini praeter quosdam, qui Alexandro adhaesere, uno omnes ore id ex Aristotele dicant, aeternum credo eum intellectum nostrum sensisse.⁵⁸

JUL.: Unumne item, an plures? Id est, totne esse animas intellectivas numero, quot homines singulares vel fuerunt, vel sunt, vel futuri sunt?

BOR.: Ut ordinem universi servaret Stagiritis, utque unam ex intelligentiis, divinis illis mentibus, esse intellectum nostrum humanae speciei assistentem statueret,⁵⁹ [f. 62v] ut item infinitum actu, quod non esse in rerum natura docuit, hac quoque in parte vitaret, unam esse in omnibus hominibus animam intellectivam opinatus est. Quod cognovere nobiliores Peripatetici, cum Graeci et Arabes, tum Latinorum plurimi, quanquam D. Aquinas cum sua cohorte et Alexandri sectatores in contrariam abierint opinionem.

JUL.: Idem igitur unusque omnium est intellectus?

BOR.: Idem quidem est, verum non formans, id est formam, qua homines sumus, vel tibi, vel mihi tribuens, sic enim corruptionem non effugeret, cum omnis forma ad esse

⁵⁸ *Intellectus humanus ex Aristotelis sententia aeternus.*

⁵⁹ *Intellectus humanus ex Aristotelis sententia in toto genere humano unus solum numero est*

rerum materialium *generabiliumque* concurrens interitui obnoxia sit, sed assistens solum, ut vos vere Aristoteli tribuere puto.

JUL.: Quomocunque it nihil refert, modo sit unus.

BOR.: Est unus.

JUL.: In hoc[ci]ne intellectu contineri habitus supradictos asserunt Latini.

BOR.: In eo ipso.

JUL.: Isne est sapiens, prudens, scientiaque praeditus, in cuius intellectu est subiective sapientia, prudentia atque scientia.

BOR.: Non certe alius.

JUL.: Perpende iam animo, Bormegyza [!], an non aequae omnes essemus sapientes, prudentes, sicque Aristotelica foelicitate ornati, si tanquam in subiecto hi habitus in intellectu existerent. [f. 63r] Cum enim unus idemque omnium sit intellectus, quicquid vel in Platonis, vel in Piccolomini, vel in Aristotelis intellectu in <erit> *esset* sapientiae, eadem prorsus ratione in meo, in tuo aliorumque omnium intellecti <erit> *esset*, sicque omnes aequae beati essemus, quo quidem absurdius esse quid potest.

BOR.: Viribus sane me eo, quo volebas, pertraxisti. Sed in via Thomae aliorumque Latinorum hoc fieri non posse arbitrator.

JUL.: Negant ii quidem intellectum humanum esse in omnibus unum, at sine ratione. Hic enim proculdubio est Aristotelis, quem dixi, sensus, de quo alias, si vis, copiosius disputare possumus. Quo quidem stante firmissime id, quod conclusi adversus Latinos, sequitur.

BOR.: Ubi igitur tu eos secundum Aristotelem collocabis?

JUL.: In virtute scilicet imaginatrice, quae et phantasia dicitur, tanquam in proprio specierum subiecto.⁶⁰ In intellectu autem sunt inesse solum (ut sic dicam) cognito. Imaginativa enim phantasmatis ornata, scriptus veluti quidam liber est, ad quem conversus intellectus ceu litteras intuetur, illa rerum simulacra, notionemque ex iis universalem [f. 63v] cognoscendo, iudicando atque ratiocinando colligit. Ob quam quidem operationem non materia, nec subiectum, sed locus solum specierum ab Aristotele nuncupatur intellectus, isque inesse cognito.

BOR.: Isti vero si essent in imaginativa, non video, cur non potius imaginativi, quam intellectivi ab Aristotele dicerentur. Aequum enim est, ut ab eo, in quo collocantur, denominationem sortiantur.

JUL.: Breviter tu quidem, sed subtiliter admodum instas, verum scis denominationem a nobiliori ut plurimum esse sumendam. Iam autem cum habitus isti beneficio intellectus iudicando discurrendoque operationem suam circa eos exercentis ex singularibus phantasmatum conditionibus tanquam e carcere liberati universalium nomen adepti sunt, propter hanc acceptam ab intellectu nobilitatem intellectivi potius quam imaginativi sunt appellandi, etiamsi phantasia sit radix eorum conservatrix. Dicuntur propterea intellectivi ad eorum, qui sensitivi vocantur, differentiam. Illi enim per assuetudinem redactis ad mediocritatem affectuosae partis animae perturbationibus

⁶⁰ *Habitus intellectivi non in intellectu sunt ut subiecto, sed in phantasia.*

efficiuntur, [f. 64r] habitusque animae sentientis nuncupantur. Hi vero per disciplinam doctrinarumque studia producti iure nomen ab effectore suo accipiunt. Quavis item in imaginativa sint, habitus tamen intellectus esse dicuntur, quatenus ita in imaginativa species dispositae sunt, et adeo abstractionibus assueti sumus, ut cum ad scientiam et sapientiam, tum ad alios habitus pertinentia ad libitum appraehendere iudicareque per intellectum valeamus.

BOR.: Videntur quidem mihi ista aliquam in se habere probabilitatem, verum enim vero cum sciamus omne id, quod in phantasia continetur, esse singulare, qua ratione scientia, intellectus sapientiaque, habitus omnium consensu universales in ea conservabuntur.

JUL.: Habitus isti non propter subiectum, o Amice, sed ob universalem intellectus operationem dicuntur universales, et scito eos ante vel postquam intellectus in actum secundum operationemque prodeat, nuda esse phantasmata, neque universalium nomen mereri. Unde Averroes super 3. De anima libris formas rerum non fixe, [f. 64v] *sed* secundum velocem transmutationem in intellectu esse dicebat, eo quod intellectu cessante intelligere omne evanescit universale. Necessesse denique est auctore Aristotele intelligentem phantasmata speculari, quod non esset necessesse, si species Latinorum impressae in intellectu subiective, ut loquuntur, persisterent, quoniam conversus ad eas intellectus pro libitu, etiam sine phantasmatum ope contemplaretur. Utut igitur torqueant sese Latini, utut quaerunt diverticula, et confingant distinctionum ambages, haec Aristotelis est, quam dixi, sententia.⁶¹

BOR.: Subtilem hanc et admirabilem magni Stagiritae sententiam paucis quidem interpretibus cognitam, me nunc ex hac nostra dissertatione exactius quam antea intellexisse valde quam pro eo ac debeo, vehementerque gaudeo, et quanvis multi mihi adhuc sese scrupuli eadem ipsa de materia offerant, non tamen tanti eos roboris esse arbitror, ut non iam ex his, quae dixisti, per me ipsum dissolvere possim. Nunc autem omnia ea, quae habita inter nos hodie sunt, in memoriam mihi revocanti non levis subito admiratio de humanae [f. 65r] mentis dignitate atque potentia, qua homo arcanos opificiorum Dei a<d>ditus ita penetrat, ita omnes immensi mundi portas referat, ut quanvis corpore materiae labe in hoc terrae globo sit constitutus, animo tamen ad alta exurgens nunc in aera, nunc in ignem, Lunam, Solem, nunc in alios caelorum orbis sese recipiens cum divinis illis purissimisque mentibus ac ipso demum rerum omnium auctore Deo conversari videtur. Quomodo deinde rerum naturae invicem se respiciant, qui ordo, quae harmonia concentusve in universo effulgeat, prospectans, in se mox revertitur, eandemque fere in suis partibus proportionem disquirens parvum se mundum ad instar magni istius mundi, quem templum Palladis ob pulchram sapientemque eius constructionem appellavimus, formatum agnoscit, ad eiusque similitudinem se, suam domum, totam rempublicam gubernare nititur. Haec autem omnia quibus instrumentis, qua via, quo ordine et modo consequi possit, etsi breviter, sufficienter tamen, ut opinor, in praesenti colloquio ostensum est, ut plane sermonem ego hunc nostrum Dialogum de habitatore templi Palladis, eumque peripateticum [f. 65v]

⁶¹ V: habentia; J: sententia

semper sim vocaturus, cum praesertim ad Aristotelis, peripateticae familiae auctoris placita omnia in eo sint pertractata.

JUL.: Equidem, quantum in me fuit, id omni studio sum conatus, ut eae sermonis, quae a me profectae sunt, partes non multum ab Aristotelis opinione abessent. Cum enim solum hunc a natura, ex universo hominum coetu repertum esse existimem, qui inter omnes ethnicae opinionis philosophos suam doctrinam solidioribus quam alii naturae fundamentis exaedificaverit, qui item suam philosophiam ad cunctas totius mundi partes ordinemque stupenda robustissimi ingenii sublimitate digesserit, neque per fabulas aenigmatumque involucra, ut eius antecessores, sed auream sectatus docendo methodum propriis, planis perspicuisque verbis arcana naturae perscripserit. Cum inquam talem hunc esse putem, nullius in humana quidem sapientia libentius quam huius vestigia equidem sequor.

BOR.: Vera haec esse, quae de Aristotele dicis, cum gravissimum Averrois iudicium,⁶² qui nunc sapientum principem, nunc intellectus humani finem, nunc regulam inviaculumque in natura eum appellat, tum universa philosophantium apud omnes nationes turba, [f. 66r] quae una quasi facta conspiratione ex perenni Aristotelis fonte omnia haurit, abunde fidem facit, sed cum ob rerum, quas tractat, obscuritatem orationisque brevitatem et angustissimas verborum clausulas pauci ex interpretibus sint, sive Graecis, sive post eos Arabibus et latinis, qui abstrusos eius sensus intelligentia consequi, dextreque tradere nobis potuerint, habes tu quidem eum in omni philosophia magistrum, quo duce in his quoque campis tutus vagari poteris. Habes inquam eum in philosophia magistrum, qui praeter id quod tanta, quanta videmus, sereni vultus maiestate in chatedra residens hoc in celeberrimo tot sapientissimorum virorum consessu reconditam et Aristotelis, et Platonis mentem in omni materia pandit, posteritatem quoque commentariis, quos in Aristotelem iam praecipuaque Platonis opera omnium consummatissimos evigilavit, non longo post tempore locupletabit. Scis vero, quem innuas, illum scilicet ipsum, quem in animo esse tuo credo. In ore autem honorifica identidem mentione versari scio.

JUL.: Equidem quem innuas, facile iucundissimo, Bornemyza, intelligo, [f. 66v] Franciscus is nimirum Piccolomineus est, unicus sapientum nostri seculi phoenix, qui tantum coeteris antecellit, quantum, ut *verbis* Pannonii nostri utar: Syderibus Tytan, diis Iuppiter, amnibus aequor.

Cui ego si quid vel profeci iam, vel profecturus imposterum in philosophiae studiis sum, iure optimo, tanquam praeceptorum benemerito semper acceptum referam, et si vitam mihi dii immortales superstitem concesserint, heroico etiam panegyrico meam erga illum observantiam gratique animi propensionem testabor. Hoc vero in loco illud admoneo, ut si quid a me in hac disputatione dictum est, quod vel auditu, vel scitu dignum videtur, id ex immenso maximi Piccolominei thesauro scias esse depromptum,

⁶² Averroes in libro *De contin. intell. hum. et in libro Contra Algazelem disputationis 3. Item libri 3. De anima, commentario 14. et alibi.*

si quid autem temere, inconcinne imperiteque enunciatum, a me id solum esse profectum.

BOR.: Neque animo ex meo charissimam divini huius viri memoriam ulla unquam delebit oblivio. Hic enim nos ab initio affectione prope paterna complexus cum publice, tum in aedibus suis, quas merito Lyceum Piccolomineanum vocamus nunc, vocabimusque semper, [f. 67r] ita philosophiae studiis imbuit, ut nos quidem is mente tenuis genuisse videatur. Sed quod ad postremam orationis tuae partem attinet, undecunque ea, quae hodie mecum disputasti, sint deprompta, me incredibili, mehercule, voluptate affecerunt, et te, Paule Julane, quem ego fratris amicique coniunctissimi loco et habeo, et semper, quoad vivam, sum habiturus, ut haec omnia pro nostrae istius extra urbem conversationis memoria conscribas, iterum iterumque peto.

JUL.: Et haec et alia his certe maiora tui, vel potius utriusque nostr<i>um causa olim quam libentissime me facturum esse scito. At nunc quoniam et tempus et studia iamiam Patavinum nos invitant, relicto *commodum* Obiciorum Palatio iter urbem versus aggrediamur. Finis.

Rövidítések és irodalom

- ACSÁDY
1894
ACSÁDY Ignác, *Verancsics Antal és Szerémi György*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 4. (1894) 1–59.
- AJKAY
1998
AJKAY Alinka, *Desseffy József köszöntő levele Batsányi Jánoshoz*, In: *Magyar Könyvszemle*, 114. (1998) 4. sz., 407–409.
- BERLÁSZ
1973
BERLÁSZ Jenő, *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*, In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 15. (1970–1971)*, Budapest, 1973, 109–173.
- HORN
2009
HORN Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Budapest, Balassi, 2009.
- JARDINE
1997
JARDINE, Nicholas: *Keeping Order in the School of Padua. Jacopo Zabarella and Francesco Piccolomini on the Offices of Philosophy*, In: *Method and Order in Renaissance Philosophy of Nature*, ed. Daniel A. DI LISCIA, Eckhard KESSLER, Charlotte METHUEN, Aldershot, 1997, 183–209.
- MENCSIK
1910
MENCSIK Ferdinánd: *A Paduában tanuló Blotz Hugó levelezése erdélyi és magyarországi barátaival (1571–1574)*, In: *Erdélyi Múzeum*, 27. (1910) 1. sz., 22–50.
- NEMES
2011
NEMES Gábor: *Verancsics Antal győri irathagyatéka*, In: „*In labore fructus*”. *Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye múltjából*, szerk. NEMES Gábor–VAJK Ádám, Győr, 2011, 325–335.
- PÁLFFY
2005
PÁLFFY Géza: *Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században*, In: *Történelmi Szemle*, 47. (2005) 3–4. sz., 241–275.
- PIRNÁT
1971
PIRNÁT Antal: *Arisztotelianusok és antitrinitáriusok*, In: *Helikon*, 17. (1971) 363–392.
- SZABÓ
1974
SZABÓ György: *Abafáji Gyulay Pál*, Budapest, Akadémiai, 1974. (Humanizmus és reformáció, 3.)

VÁSÁRHELYI
1980

VÁSÁRHELYI Judit: *A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai*, II–III, In: *Magyar Könyvszemle*, 96. (1980) 3. sz., 230–263.

ZELIĆ
2017

ZELIĆ, Danko: *Censura Aratoris de nova Logica Fælicis Vēri – nepoznata ocjena Logike Fausta Vrančića u Državnom arhivu u Zadru*, In: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 43/1. (85) (2017), 363–383.

Az 1577-ben Visztulába fulladt Báthory unokaöcs (?) gyászverse és Báthory Zsigmond levele Jan Zamoyskinak 1593-ból: két kiadatlan dokumentum¹

Mindazok, akik a Báthory-korszak tanulmányozásába fognak, hamar kénytelenek szembesülni azzal a nem könnyen leküzdhető akadállyal, amit a téma sajátos forrás-adottságai képeznek. Báthory István tízéves lengyel királysága alatt és azt követően is igen tekintélyes iratanyag keletkezett és maradt fenn, ám ennek jelentős része máig közöletlen, és a kiadott iratok is szétszórta, a 19–20. század folyamán különböző szerkesztésekben megjelent dokumentumgyűjteményekben férhetők hozzá. A korszak kulcsszereplőinek, így pl. magának a királynak vagy a lengyel főkancellárnak, Jan Zamoyskinak (1542–1605) a levelezése sincs teljesen kiadva, igaz, e tarthatatlan helyzet orvoslására már a huszadik század közepén kísérletet tettek olyan kiváló történészek, mint Veress Endre vagy Kazimierz Lepszy.² Az általuk összegyűjtött iratok egy jelentős része azonban végül nem került publikálásra, így ezek máig e tudósok kéziratos hagyatékában tanulmányozhatók. Veressé Budapesten az MTA KIK kézirtárában, Lepszy pedig Krakóban, a Polska Akademia Umiejętności gyűjteményében.³ Aki viszont az eredeti iratokra kíváncsi, annak még most, a 21. század elején is Krakóba, Kolozsvárra, vagy Varsóba (hogy csak a legnagyobb „lelőhelyeket” említsük) kell elzarándokolnia, ami egyáltalán nem hálátlan, de idő- és költségigényes feladat.

2012-ben és 2015-ben a MÖB lengyel–magyar kormányközi ösztöndíjának köszönhetően két-két hónapot kutathattam Varsóban és Krakóban, alapvetően Kovacsóczy Farkas (1540–1594) erdélyi kancellár lappangó levelei, valamint a 16. századi erdélyi és lengyel politikai elit kapcsolattörténetéhez felhasználható adatok után nyomozva. Számos olyan irat fordult meg a kezemben, amelyek eredeti célkitűzésemhez szorosan nem illeszkedtek, ám jelentőségük vitán felüli volt, így átíratot készítettem róluk.

¹ A tanulmány létrejöttét a Magyar Ösztöndíj Bizottság magyar–lengyel kormányközi ösztöndíja (Varsó, 2012; Krakó, 2015), valamint a Ludwig Boltzmann Institute for Neo-Latin Studies (Innsbruck, 2017) ösztöndíja tette lehetővé.

² Báthory István egyáltalán nem teljes levelezése Veress kiadásában: VERESS, 1944. Lepszy az Archiwum Jana Zamoyskiego utolsó, negyedik kötetének szerkesztője volt, vö. LEPSZY, 1948. A kancellár 1588 utáni levelezésének kiadása máig hiányzik.

³ Lepszy krakkói hagyatéka számos fotómásolatot és átíratot tartalmaz, de nem olyan rendezett, mint Veressé Budapesten. Az MTA KIK Kézirtárában található irategyüttesben kronologikus rendben összeállított, komplett kötet-anyagok találhatóak, mint pl. a *Báthory András okmánytár* (Ms 419 I–III), *Báthory István erdélyi és lengyelországi kancelláriája* (Ms 420 I–III), *Báthory Zsigmond levelezése 1583–1613* (Ms 423), vagy az itt később még idézett *Zamoyski János kancellár levelezése magyarokkal és magyarokról 1576–1605* (Ms 433).

Az alábbiakban közölt két dokumentum publikálását (az első eredetijét a krakkói Biblioteka Jagiellońska kéziratára, a másodikét a varsói állami levéltár Archiwum Zamoykich fondja őrzi) két okból is fontosnak tartottam: egyrészt a jelenleg kiadott és hozzáférhető források, valamint az újabb szakirodalom eredményei alapján jól feltárható a háttérük, közlésükkel tehát a kirakós egy fontos és eddig ismeretlen szelete válik láthatóvá; másodsorban viszont arra is rámutatnak, hogy az összkép, avagy a nagy kirakós milyen terjedelmes és sokszor alapvető fontosságú részletei maradnak továbbra is homályban. Tennivaló tehát van még bőven, a kiadatlan források közléséhez a legalkalmasabb kiindulópont a Zamoyski-levelezés kiadásának a befejezése lenne, annál is inkább, hiszen a gyűjtőmunka oroszlánrészét Lepszy és Veress már elvégezték. Ezt követhetné Báthory István leveleinek az eddigieknél alaposabb kiadása, amelynek előkészítését Veress Endre szintén elkezdte.⁴ Mindez – egyáltalán nem lekcicsinyelve a kutatás eddigi eredményeit, sőt azokat elismerve – a korszak történetének máig hiányzó, átfogó feldolgozása szempontjából is kulcsfontosságú lenne.⁵

Az első közölt irat Stanisław Mareniusz professzor Báthory István király Boldizsár nevű unokaöccse halálára írt gyászverse, aki 1577. május 19-én fulladt a Visztulába Krakkóban, ahol (mint a vers szövegéből is kiderül) tanulmányait töltötte. A vers szerzője, Stanisław Mareniusz vagy latinos nevén Marennius (1532–1580) 1558-tól többek közt Stanisław Reszkával (Báthory András 1583-as római útjának szervezőtitkára és mindenes), illetve a kolozsvári jezsuita iskola tudós rektoraként 1579 és 1584 között Erdélyben is tevékenykedő Jakub Wujekkel együtt tanult a krakkói egyetemen, ahol 1576-tól a teológiai kar dékánja lett. Igazi erazmista, háromnyelvű tudós filológus volt, életműve ugyanakkor jórészt kéziratban maradt. A krakkói Biblioteka Jagiellońskában található, 3206. számú kódexben görög és héber prédikációk, valamint (szintén görögül) Nikodémosz apokrif evangéliumának verses átültetése után, a 154v–440r lapok között lelhető fel az a latin nyelvű Carmina-gyűjtemény, amelynek már a címadása is megemlékezik a Báthory István unokaöccse halálára írt gyászénekéről. A költemény hatos jambusban íródott, nyolc négysoros versszakból áll.

Horn Ildikó szerint az ifjú Boldizsár Báthory Kristóf (a király bátyja, 1576-tól 1581-ben bekövetkezett haláláig erdélyi vajda) Izabella királyné egyik lengyel udvarhölgyével kötött első házasságából származhatott (ily módon tehát a későbbi fejedelem, Báthory Zsigmond és nővére, Grizeldisz féltestvére lett volna),⁶ ennek azonban ellentmond Vincent Laureo pápai nuncius tudósítása, ami szerint a halála idején 22 éves fiatalember (Laureo szerint katolikus és a király szerfelett kedvelte) Báthory

⁴ MTA KIK Ms 421: *Báthory István kiadatlan levelei (1575–1587) – Pótlékok a Báthory-levelezéshez.*

⁵ Itt elsősorban Horn Ildikó és Kruppa Tamás monográfiáit és számos kiváló tanulmányát kell megemlíteni, vö. HORN, 2002; 2009; 2012; KRUPPA, 2014; 2015, illetve BRZEZINSKY, 2014; GEBEL, 2007.

⁶ HORN, 2002, 23. Báthory Kristóf lengyel feleségének neve Danicska Katalin volt, vö. HORN, 2012, 119. Bocskai Erzsébettel kötött házasságából öt gyermeke született, Zsigmond és Krisztina/Grizeldisz mellett három fiú, akik azonban még gyermekkorukban elhunytak. Áldássy Antal a Báthoryak genealógiájával foglalkozó cikkében közölt családfán szintén feltüntet egy Boldizsárt, Báthory Kristóf 1577. május 19-én elhunyt fiaként, de nem ejt szót az első lengyel feleségről. ÁLDÁSSY, 1935, 9, 13.

egyik nővérének volt a fia.⁷ Báthory Istvánnak a jelenleg publikus adatok alapján három nőtestvére volt: Zsófia, Anna és Erzsébet. Az első Csáky Demeter felesége, a második előbb Bélteki Drágfy Gáspáré, majd Homonnai Drugeth Antalé, végül pedig ecsedi Báthory Györgyé, a harmadik pedig Pekry Lajos, majd a gyulai kapitányként 1566-ban a törökök által kivégzett Kerecsényi László hitvese volt.⁸

Az elhunyt apjának személyét a krakkói egyetemi anyakönyv ugyanakkor egyértelműen azonosítja, itt ugyanis 1576-ban egyetlen erdélyi beiratkozást találunk: *Balthasar Michaelis Gyulay ex Comitatu Dobecensi*; hogy ugyanarról a Boldizsárról van szó, azt a név mellé illesztett bejegyzés erősíti meg: *In Istula (sic!) submersus ex imperitia natationis*.⁹ Az apaként megadott Gyulay Mihály vélhetően Erdély első állandó portai követének, János Zsigmond fejedelem egykori tanácsurának személyével azonosítható.¹⁰ Feleségének vagy feleségeinek neve jelenleg nem ismert. Haláláról Báthory István 1577. április 7-én Báthory Kristófhhoz írt leveléből értesülhetünk, amelyben a király az akkor már elhunyt Gyulay fiait (nevek említése nélkül) bátyja kegyelmébe ajánlja, az alábbi szavakkal:

*az zegin Giwlay Mihaly fiait venne othalmaban. Azert Kegyelmedet kerriwk, hogy Kegyelmed otalmazza eeket mindenbe es az iozagokbely dezmatis engeggie megh nekik, miert hogy zegin Giwlay Mihaly io emberwnk wolt, es giermekit is reank hatta.*¹¹

Ezek a sorok viszont a legkevésbé sem utalnak arra, hogy az elhunyt tanácsúr a két Báthory fivérrel sógorságban állt volna. Addig tehát, amíg Gyulay Boldizsár édesanyjának kilétét egy újabb forrás fel nem fedi, „a király unokaöccse” megjelölést kérdőjellel kell kezelnünk, vagy távolabbi rokonsági fokozatra kell értenünk.¹² Kiváló példa ez arra is, hogy a Báthory család genealógiai viszonyai sincsenek kellőképpen tisztázva, aminek híján viszont a kora újkorban rendszerint családi alapon szerveződő érdekszövetségek, politikai összefonódások sem tárhatók fel teljes biztonsággal.

A második irat Báthory Zsigmond Gyulafehérváron, 1593. augusztus 16-án kelt (és vélhetően a kancellár, Kovacsóczy Farkas fogalmazta) levele a lengyel főkancellárhoz, Jan Zamoyskihoz. A levél küldésének előzményeit és körülményeit Jan Zamoyski terjedelmes (bár szövegében cenzúrázott) válaszával együtt Bethlen Farkas közli *Históriájában*, ily módon tehát a dokumentum valóban a kirakós szinte utolsó hiányzó

⁷ WIERZBOWSKI, 1887, 572: *Qui s'è detto che un figliuolo della sorella del Rè, giovane cattolico e di 22 anni, e molto amato da Sua Maestà, s'è affogato, natando nella Vistula.*

⁸ *Budai* I, 122; ÁLDÁSSY, 1935, 7.

⁹ ASUC III-1, 104; vö. SZABÓ-TONK, 1992, 26.

¹⁰ HORN, 2009, 58–59.

¹¹ VERESS, 1944, II, 72.

¹² Esetleges értelmzés lehet még, hogy ha nem volt is vérségi kapcsolat, a Krakókba került Boldizsárt egyszerűen amiatt nevezték *nepos regis*nek, mert apja halála után – az idézett levélből kihámozhatóan – Báthory István lett a gyámja. Ez persze Laureo bíboros értesülését még nem magyarázza.

darabja.¹³ Kitapintható benne a fejedelem és fejedelmi tanács kétségbeesése, ami a szultán Mehmed csausz¹⁴ által kézbesített levele, a Sztambulból július 20-án magyarországi hadszíntérre induló Szinán pasa követelései, valamint saját követeknek Szinán pasa ellenséges indulatáról szóló üzenetei alapján eluralkodott rajtuk.¹⁵ Az Erdélyre leselkedő legfőbb fenyegetést az alábbiak jelentik: Szinán Magyarországon készül áttelelni; vele van az erdélyi trónkövetelő Márkházi Pál (alias Ibrahim bég);¹⁶ a tatárokat is mozgósítja; a fejedelmet és kíséretét Belgrádba rendeli; a török sereg ellátására jelentős mértékű élelmiszer-szállítmányt, valamint hadianyagot (pl. a János Zsigmond által 1565-ben Tokaj ostrománál használt ágyúkat és hajókat) követel.¹⁷ A másik oldalon – ahogyan a levél zárlatából kiderül – a fejedelmet már ekkor nagyon komolyan foglalkoztatta a gondolat, hogy a Magyarországon hadakozó török sereg hátába kerülve – kellő nemzetközi összefogással – az Oszmán Birodalom balkáni területeire lehetne csapást mérni és vélhetően így kikényszeríteni a hódoltsági területek feladását. Zamoyski válaszában óva intett az ilyen elképzelésektől, elsősorban a Habsburgok megbízhatatlanságával érvelve. Konkrét javaslatát – kapcsolatfelvételt az angol királynővel és az ő közbenjárását kérni a Portán – Zsigmond és a fejedelmi tanács megfogadta, az angliai követségbe Erdélyből szeptember 1-jén elindult Kakas István októberben már Zamoyski kísérőlevelével indult tovább Krakkóból Londonba.¹⁸ A fejedelem sem kerekedett fel Belgrádba, csupán Sennyey Pongrácot küldték Szinánhoz az éves adóval.¹⁹ Az erdélyi csapatok csatlakozását a török főserceghez (amelynek az ősz folyamán meg kellett elégednie Veszprém és Palota elfoglalásával) szintén sikerült elkerülni, arra hivatkozva, hogy Nagybánya és Kálló térségében komoly Habsburg-erők állnak összevonva, akiktől Erdély határait meg kell védeni.

¹³ BETHLEN, 2004, 212–270. A levél egyben bizonyíték Gyulaffy Lestár eddig kétségbe vont követségére is, lásd Kruppa Tamás megjegyzését: BETHLEN, 2004, 224, 558. jegyzet. Zamoyski válaszlevelének 17. századi másolatát megtaláltam Lepszy krakkói hagyatékában, a helyreállított és újrarendelt szöveget egy terjedelmesebb tanulmányban közlöm: PETNEHÁZI, 2017.

¹⁴ Eredeti nevén Veresmarti Gergely: BETHLEN, 2004, 215.

¹⁵ Murád szultán levele augusztus 7-én kelt. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található Báthory-protokollumból idézi KRUPPA, 2014, 291.

¹⁶ Markháziról: PAPP, 2004.

¹⁷ Ez már Szinán külön, nyolcpontos követeléseinek egyike volt, amelyeket szintén Mehmed csausz kézbesített, BETHLEN, 2004, 221.

¹⁸ Követutasítása: VERESS, 1932, 25–32; Zamoyski kísérőlevele: TALBOT, 1967, 147–148; vö. VERESS, 1905, 42–56.

¹⁹ BETHLEN, 2004, 252.

1.

Stanislaw Mareniusz Báthory István király
Boldizsár nevű unokaöccse (?) halálára írt gyászverse.
Krakkó, 1577. május 19.

Lelőhely: Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, Ms 3206 (mikr. P 1789), fol. 220v–221r

In obitum nobilissimi Balthasaris serenissimi regis Stephani nepotis 19. die maii inter natandum submersi

Durissimus tuum casus ferit caput
Tristissimus te demersit exitus.
Invisa mors aquis gravique vertice
Te sustulit tuis amicis et patri.

Nigro lapillo signanda est mihi dies,
quo tuis peris submersus unda Vistulae
pullaque nigra, dignus hic erit dies
Fletu, dolore, lacrimis, suspirio.

Credis tuum corpus profundo vertici
Lotum referre postulant ad litteras
ut recreatur undarum frigoribus
Ardore tractes libros maximo bonos.

Sed creditum tibi se mersit Vistula
Trudens in imas ipsius partes sui
Nulli ah fidelis undarum profunditas,
Nulli maris, vel fluminum vortex fuit.

Opem roganti non tulit quisquam tibi
Licet manu ad coelum ritu supplicum
Ferres gemens cum lacrimis gravissimis
Quod non locus opis ferendae iam fuit.

Scalor exanguitur profundo vertice
Trahit tuum plorans casum miserrimum
Vicinanque convocat tristissimo
Vocis sono, lamentis et durissimis.

Exangue tollitur corpus tuum,
Et pharmacis, fomentorumque tingitur,

Suavissimo nidore, frustra, quod tuus
Iam spiritus reliquerat corpusculum.

Spem praeter omnem, cum tuarum tum patriae
mortalium de vita, transis ad poli
domos, Dei bonis paratas dexteras,
ubi quies datur, libertas, honor.

Magyar fordításban:

Szörnyű baleset sújtott fejedre,
gyászteli végzet nyelt el.
Váratlan halál ragadott el barátaidtól
és atyádtól, vízzel és nehéz örvénnyel.

Fekete kövel jelölöm meg a napot,
melyen a tied számára elvesztél, a Visztula gyászos
fekete vizébe merülten; siralomra, jajszóra,
könnyre méltó, fájdalmas nap.

Azt hiszed, a mély örvényben megfürdött
testedet a betűkhöz visszaviszik majd (a hullámok),
s miután felfrissültél a hús habokban,
újult hévvel forгатod jó könyveid.

Ám a Visztula, kiben megbíztál, elnyelt:
mélységeibe taszított.
Senki nem bízhat a hullámok mélyében,
sem a tenger vagy folyó örvényében.

Segítséget hívásodra senki nem nyújtott,
pedig kezedet könyörögve az égnek
emelted s nehéz könnyeket hullatva jajgattál,
hiszen nem volt már esély a segítségre.

Tested kihűl a mély örvényben,
mely szerencsétlen baleseted hírét siratva
viszi s gyászos hangon és keserves jajgatással
hívja szomszédját.

Élettelen testedet kihúzzák,
bekenik, borogatják,

gőzőlik, mindhiába. Hiszen lelked már
eltávozott porhüvelyéből.

Tieid és hazád minden reménye ellenére,
a halandó életből az égi palotába méész,
Isten jóknak készített jobbjához,
hol nyugalom, szabadság és tisztesség adatik.

2.

Báthory Zsigmond tanácsot kérő levele Jan Zamoyskinak, Gyulafehérvár, 1593. augusztus 16.

Eredeti, a fejedelem Vaivoda köriratú pecsétjével.

Lelőhely: Varsó, Archiwum Głównie Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich 165,
fol. 15–18; másolata a Veress-hagyatékban: MTA KIK K, Ms 433
(*Zamoyski János kancellár levelezése magyarokkal és magyarokról,
1576–1605*, Bp. 1946 – kiadatlan), 496–499.

Illustrissime domine affinis nobis observandissime,

Cum instituti nostri sit, pro mutua nostra necessitudine, nihil rerum nostrarum quae variae in dies nobis in hac veluti specula constitutis occurrunt dominationem vestram illustrissimam magnificam celare, nunc haec eam scire volumus.

Hisce diebus ciusius ex porta Turcica cum litteris caesaris ad nos venit, in quibus de bello Germanis indicto certiores reddimur, quodque Sinanus aulae primas ei bello imperator designatus, ad diem vicesimam Iulii iam elapsi Constantinopoli exercitum esset educturus. Iubemur praeterea et commeatus ad belli huius usum diligentem curam habere, et arma expedire, quae parata iussis eius habeamus, denique ut tributum suo tempore Sinano duci in castra mittamus. Ciausium alius nuntius a legatis nostris, quos in porta alimus ad nos missus subsecutus, et eadem nobis omnia retulit et id amplius, Sinanum eadem die quam indicavimus, urbe cum copiis, ingentique apparatu bellico se etiam spectante egressum non procul tunc ab urbe consedissee, eo animo, ut ibi nihil moratus, recta Adrianopolim contendat, castraque tantisper eo in loco habeat, dum vires undique contrahat, quibus opinione omnium maioribus hostes aggrediatur. Iam vero si vera sunt, quae iterum ab aliis audivimus, aiunt illum Adrianopoli quoque iam relicta, magnis itineribus in hostem ducere. De ratione belli haec referunt: Sinanum si qua se ei occasio rei bene gerendae offerat, nullam moram praelio facturum, ac quandiu per anni tempus liceat, arma circumlaturum. Appetente tandem hyeme constituisse universo exercitui in locis Ungariae magis idoneis hyberna dividere. Inter alios belli duces Agam ianiczerorum, cum tota illa militum manu Temesvari hyematurum, atque adeo profugum illum Paulum Markhazium, cui Ibraimo nomen apud

illos est, qui ob spem navandae in hoc bello operae Lippensem praefecturam ditioni nostrae contiguam nunc obtinuit, cum tribus millibus armatorum Lippam ipsam concessurum, eo haud dubie consilio, ut ex ea loci opportunitate hostilia quaeque si possit contra nos moliat. Caeterum Tartaros quoque magno numero (fama est supra centum eorum milia) sedibus ipsorum ad hoc bellum excitos ferunt iisdem in locis hyemem exacturos.

Quae omnia quamvis in bellum uti scripsimus Germanicum apparari dicantur, ulciscendae maxime cladis istius ad Sisicum Croatiae arcem acceptae gratia, quia tamen nos quoque multis de causis haec eorum arma suspecta habemus, quin intenti in tempore in res nostras simus, pratermittere noluimus. Quod ut faciamus, multa nos adhortantur, primum gentis mores, cui nulla adversus Christianos non iusta esse arma videntur, et quod eodem ea si liceat amicos, quo hostes loco habeat, deinde quod eam iam pridem ex multorum sermonibus et non obscuris multarum rerum quae cum eis nobis intercedunt indicii, isti provinciae inhiare cum nostra pernicie intelligamus, ac quod caput est, cum Sinanum ipsum veteri in nos odio iraque ardentem, tantis praesertim nunc viribus fretum, omnes suos conatus et studia in nostrum exitium putemus collaturum.

Hoc illum facturum et sermones ipsius cum nostris legatis habiti, et minae eius deinde postulata quoque ut illud inter caetera, ut ad Belgradum ei cum praecipuis quibusque huius provinciae de bello ibi cum eo consultaturi occurramus, palam indicant.

Quae cum ita sint, videamusque nos et viribus adversus tantam potentiam impares, et consilii inopes, si novae aliquid sint conservandi status huius nostri rationes nobis quaerendae, ab ea duo potissimum nunc petimus, unum ut consilio suo nos iuvel, quid in hoc rerum statu sequendum nobis putet, quid, si vetera non proficiant, quibus hactenus quietem hanc redemimus, preces et munera, ad quae praesidia, ad quorum fidem confugiamus; alterum, unde spem aliquam auxilii, quo nos secundum Deum si arma sint capienda defendamus, habere possimus. Nos quidem hactenus, ac deinceps etiam nihil eorum omittemus, quibus tutos nos ab eorum iniuria praestemus, dabimus sedulo operam, ut eos quibuscunque tandem rebus poterimus, quae in nostra potestate erunt, flectamus: sed si ea non successerint, tum postea ita nos comparabimus, ut omnes nostras vires ad salutem provinciae tuendam convertamus.

Quae si non tantum contra tantas secum vires trahentem hostem valuerint, quantum nobis et aliis Christianis populis, quorum magna ex parte coniuncta cum nobis salus est, expediat, id non tam nostra quam eorum culpa fiet, qui et nominis et muneris sui obliti, non perinde pro hac provincia, ac pro valida aliqua totius Christiani orbis arce, et maximas (si quid ei adversi, quod Deus omen avertat, eveniat) hostibus ad invadendum reliquas eius partes opportunitates praebitura, totis sibi viribus depugnandum putaverint. De his a dominatione vestra illustrissima et maturum et aptum rebus nostris, quae ut videt satis sunt perturbatae, responsum expectamus. Cui felicia omnia optantes nos etiam atque etiam commendamus. Datae Albae Iuliae die XVI. mensis Augusti. Anno Domini M D XCIII.

Illustrissimae dominationis vestrae
affinis
Sigismundus Bathori

Magyar fordításban:

Nagyságos uram és kedves rokonom,

Mivel elhatározásunk, hogy a kölcsönös bizalom jegyében semmit sem titkolunk el tisztelet és nagybecsült uraságtok elől ügyeinkből, amelyekről mintegy őrhelyre helyezve értesülünk, az alábbiakat tudatjuk méltóságotokkal.

A török portáról a minap érkezett egy csasz a szultán levelével, amelyből megbizonyosodtunk a németek elleni háború megindulásáról, amiként arról is, hogy Szinán vezír, miután a szultán őt nevezte ki a hadjárat élére, július 20-án útra kelt seregével Konstantinápolyból. Parancsba adják továbbá nekünk, hogy gondoskodjunk a háborús ellátásról, valamint csapatokat állítsunk ki, s azokkal várjunk az utasításokra, végül pedig az adót is küldjük meg időben Szinán vezírnek a táborba. A csasz után egy másik hírvivő is érkezett hozzánk portai követeinktől, aki ugyanerről informált minket, ezenfelül pedig arról, hogy Szinán a fent jelzett napon csapataival és hatalmas hadikészülettel – amelyeket meg is szemlélt – kivonult a városból, majd nem olyan messze tábort ütött, azzal a szándékkal, hogy késlekedés nélkül továbbhalad Drinápolyba,²⁰ ahol addig tartja táborát, amíg össze nem gyűjti csapatait, a közvélekedés szerint azért, hogy ezáltal túlerőbe kerülve induljon az ellenségre. Ha az is igaz, amit máshonnan hallunk, akkor már elhagyta Drinápolyt és az ellenség ellen vonul. A haditervről ezt hallani: Szinán, ha az esélyeket kedvezőnek látja, mindenképpen csatázni fog, s addig folytatja hadjáratát, amíg az időjárás engedi. Feltett szándéka, hogy a tél közeledtével teljes seregével Magyarországon, arra alkalmas helyeken telet át. A janicsárága például összes katonájával Temesváron telet majd, a renegát Markházi Pál pedig, akit ők Ibrahimnak neveznek, s aki a területünkkel határos Lippa²¹ kapitányságát bírja éppen amiatt, mert a háború reményt ad törekvéseinek, háromezer katonával ugyanezt a Lippát szállja majd meg, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy e felettébb alkalmas helyről ellenünk támadjon. Az a hír is járja, hogy nagyszámú tatár is (több mint húszezer) útra kelt otthonából a háborúra és ugyanezen a helyeken fognak áttelelni. Minderről, ahogyan írtuk, azt mondják bár, hogy a német ellen irányul, bosszúból a Horvátországban, Sziszek váránál elszenvedett vereségért,²² de sok okból kifolyólag ezt a hivatkozásukat gyanúsnak találjuk és nem akarjuk elmulasztani, hogy az alkalmas pillanatot a saját hasznunkra fordítsuk. S hogy ezt megtegyük, arra sok dolog biztat bennünket, először is e fajzat erkölcei, hiszen úgy gondolják, a keresztényekkel szemben minden eszköz megengedett és a barátaikkal is ugyanúgy bánnak, ahogyan ellenségeikkel. Másodszor pedig, régóta világos előttünk, sokak mondták már és maguk is számos jelét adták, hogy a tartományunkat és a pusztulásunkat kívánják, s ami a fő, Szinán régi és engesztelhetetlen gyűlöletet és

²⁰ Edirne, TR

²¹ Lipova, RO

²² A Sziszek (Sisak, HR) várát ostromló Hasszán boszniai pasa seregét 1593. június 22-én győzte le az Erdődy Tamás horvát bán, Andreas Auersperg károlyvárosi főkapitány és Rupprecht Eggenberg ezredes vezette felmentő sereg.

haragot táplál irántunk, most pedig annyira bízunk erejében, hogy úgy véljük, minden alkalmat megragad majd arra, hogy minket elpusztítson.

Hogy erre készül, azt követeink előtti beszéde, fenyegetései és követelései, és többek közt az a parancsa is nyilvánvalóan bizonyítja, hogy e tartomány főbb embereivel hozzá siessünk Belgrádba, a háborúról tanácskozni.

Miután tehát így áll a dolog és úgy látjuk, hogy erőnk csekély ekkora hatalommal szemben, és tanácstalanok vagyunk, hogy vajon államunk megőrzésére új utakat keressünk-e, két dolgot kérünk uraságtoktól leginkább: először is, hogy adjon tanácsot, mit tegyünk a jelenlegi helyzetünkben, mi van akkor, ha a régi módszerek, amelyekkel ezidáig nyugalmunkat megváltottuk, és bizodalmunkat beléjük vetettük – a könyörgés, ajándékok és elővigyázatosság –, mit sem érnek többet; másodsorban pedig mit gondol, honnan remélhetünk segítséget, s miképpen védelmezzük magunkat, ha Isten akaratából fegyvert kell ragadnunk. Ahogyan ugyanis eddig, úgy ezután is mindent megteszünk majd, hogy a jogtalanságuktól megóvjuk magunkat, és minden erőnkkel azon leszünk, hogy kerül amibe kerül és ameddig befolyásunk elér, meghajlítsuk őket; amennyiben azonban ez nem sikerül, akkor úgy készülünk, hogy azután minden erőnket a tartomány megvédésére mozgósítsuk.

Ha pedig egy ekkora sereggel felvonuló ellenséggel szemben mindez nem ér majd annyit, amennyire számunkra és a többi keresztény nép számára is (akiknek nagy részével közös a sorsunk) üdvös lenne, az nem a mi, hanem azok vétke lesz, akik nevükről és kötelességükről megfeledkezve úgy gondolják majd, hogy nem kellene minden erővel harcba szállni, nem is ezért a tartományért csupán, de az egész keresztény világ bármelyik erős váráért, ráadásul egy olyan helyzetben, ami tálcán kínálja a lehetőséget (hacsak balul nem sült el, amitől Isten óvjon), hogy az ellenség hátországát megtámadjuk. Minderről tehát érett és helyzetünkhöz (ami, mint látja, igen hányatott) illeszkedő választ várunk uraságtoktól, akinek minden jót kívánva magunkat újra és újfent ajánljuk. Kelt Gyulafehérváron, 1593. augusztus 16-án.

Nagyságos uraságtok
rokona
Báthory Zsigmond

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK K Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs
Központ, Kézirattár

*

ÁLDÁSSY
1935

Antoine ÁLDÁSSY: *La généalogie de la famille Báthory*. In: *Etienne Báthory roi de Pologne prince de Transylvanie*. Cracovie, Imprimerie de l'Université des Jagellons, 1935, 1–12.

ASUC III-1

Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tom. III. Fasc. 1., ed. Adam CHMIEL. Cracoviae, Academia Litterarum Cracoviensis, 1896.

BETHLEN
2004

BETHLEN Farkas: *Erdély története* III. (VI–VII. könyv), ford. BODOR András. Enciklopédia Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2004.

BRZEZIŃSKI
2014

Szymon BRZEZIŃSKI: *Tanulmányok a 16–17. századi lengyel–erdélyi-magyar kapcsolattörténetről*, ford. PETNEKI Noémi. ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék–Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, Budapest, 2014.

Budai

Budai Ferencz polgári lexikona, I–III. (2. kiad.), Pest, Khór és Wein, 1866.

GEBEI
2007

GEBEI Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*, Szeged, Belvedere Meridionale, 2007.

HAJDUKIEWICZ
1974

Leszek HAJDUKIEWICZ: *Stanislaw Mareniusz*. In: *Polski Słownik Biograficzny*, 19; online: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stanislaw-mareniusz> (2017. 08. 15.).

HORN
2002

HORN Ildikó: *Báthory András*, Budapest, Új Mandátum, 2002.

- HORN
2009 HORN Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Budapest, Balassi, 2009.
- HORN
2012 HORN Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2012.
- KRUPPA
2014 KRUPPA Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*, Budapest–Róma, MTA PPKE, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae, II/5.)
- KRUPPA
2015 KRUPPA Tamás: *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából*, Budapest, Balassi, 2015.
- LEPSZY
1948 *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, IV (1585–1588), ed. Kazimierz LEPSZY, Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1948.
- PAPP
2004 PAPP Sándor: *From a Transylvanian principality to an Ottoman sanjak. The life of Pál Márkházi, a Hungarian renegade*. In: *Chronica* (Annual of the Institute of History, University of Szeged), 4. (2004) 57–67.
- PETNEHÁZI
2017 PETNEHÁZI Gábor: *Exemplum és prudentia. Jan Zamoyski [cenzúrázott] Kasszandra-levele Báthory Zsigmondnak 1593-ból*. In: *Magyar Könyvszemle* 133. (2017) 4. sz., 381–417.
- SZABÓ–TONK
1992 *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szerk. SZABÓ Miklós–TONK Sándor, Szeged, JATE, 1992. (Fontes Rerum Scholasticarum IV.)
- TALBOT
1967 *Elementa ad fontium editiones XVII. Res Polonicae ex Archivio Musei Britannici pars II*. ed. Carolus H. TALBOT, Romae, Institutum Polonicum Historicum, 1967.
- VERESS
1905 VERESS Endre: *Zalánkeményi Kakas István*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1905.

VERESS
1944

Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése,
I–II., közreadja VERESS Endre, Kolozsvár, Gróf Teleki Pál
Tudományos Intézet, 1944.

WIERZBOWSKI
1887

Vincent Laureo évêque de Mondovi, nonce apostolique en Po-
logne 1574–1578 et ses dépêches inédites au cardinal de
Côme (...) relativement à la Pologne, la France, l'Autriche et
la Russie, ed. par Theodore WIERZBOWSKI, Varsovie, Joseph
Berger, 1887.

Várad ostromának emlékezete

Giovanni Marco Isolano gróf jelentése a vár és a város 1598. évi ostromáról*

Giovanni Marco Isolano tizenöt éves háborúban játszott szerepe mind a mai napig felátáratlan részlete a magyar történelemnek. De az olasz történetírásról is elmondható, hogy a 18. század óta nem tudott érdemlegeset hozzátenni tevékenységéhez, jóllehet a gróf nemcsak katona volt, hanem irodalmi működése is számottevőnek mondható. Ezt bizonyítja Benda Kálmán szövegkiadása, aki már évtizedekkel korábban magyar fordításban kiadta a gróf egyik beszámolóját.¹

Isolano alább közlendő jelentése Várad 1598. évi sikertelen oszmán ostromával foglalkozik. A meglehetősen hosszúra sikeredett jelentés részletesen, tulajdonképpen naplószerűen tárgyalja az ostrom eseményeit.² Kézirata azonban nem áll magában: Várad ostromáról és sikeres védelméről már régóta rendelkezésünkre állnak egy Schels nevű kapitánynak, valamint a vár parancsnokának, Melchior von Redernnek szintén naplószerű beszámolói. Redern Miksa főherceg számára készítette jelentését.³ Az előbbit Kiss Károly adta ki, vélhetően saját fordításában, mert a szerző neve alapján joggal gyanakodhatunk arra, hogy a szöveg eredetije német nyelvű volt. Sajnos nem nevezte meg teljes nevén a jelentés készítőjét, nem tudjuk, kinek a számára írta, másrészt lelőhelyet sem adott meg. A szöveg terjedelme nagyjából Redern beszámolójával egyezik meg, és szintén napra lebontva tárgyalja a főbb eseményeket. Isolano szövege azonban mindkét beszámolónál jóval részletesebb, ami nemcsak abból következik, hogy a jelek szerint szeretett írni (is), hanem, hogy egy olyan személynek írta a munkáját, aki, úgy tűnik, különösen érdeklődött az ostrom részletei iránt.

Redern tehát jelentését Miksa főhercegnek, az 1598. évi hadműveletek főparancsnokának írta. Isolano esetében nincs ekkora szerencsénk, nem tudjuk, kinek a számára készítette *Relationéjét*. Nincsenek benne megszólítások, amelyek megkönnyítenék a címzett azonosítását. A kéziratot, amelyet a milánói Biblioteca Ambrosianában őriznek, sajnos nem állt módomban tanulmányozni, csupán a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található mikrofilm állt a rendelkezésemre. A most is az egyház

* A közlemény az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ BENDA 1983, 651–681. Újabbán ld. KRUPPA Tamás: *Egy epizód a tizenöt éves háborúból. Adatok Giovanni Marco Isolano gróf magyarországi pályafutásához*, In: *Hadtörténelmi Közlemények* 3. (2018), (sajtó alatt).

² *Relatione dell'assedio del castello di Varadino*. Jelzete: Milano Biblioteca Ambrosiana, Ms. S. 103 SUP. Mikrofilm jelzete: MNL OL Mikrofilmtár 19047. számú tekercs. Több részletét idézi BALOGH, 1982, 103–106.

³ KISS, 1831, 518–531; DUDIK, 1878, 105–116.

kezelésében lévő könyvtárba talán szintén egy egyházi személy jóvoltából került. Ezt a feltevést megtámogatná az a tény, hogy az akkori prágai pápai nuncius, Cesare Speciano levelezését is az Ambrosiana őrzi. Talán neki írta a jelentést az egyébként igen jó szentszéki kapcsolatokkal rendelkező Isolano. A tartalma is mintha arra utalna, hogy megbízója nemcsak az ostrom részletes menetére, hanem az erdélyi földre és népére is kíváncsi volt. A bécsi vagy a prágai udvarnak ilyen jellegű információkra érthető okokból nem volt szüksége, erre mutat Redern Isolanóéénál jóval szikárabb szövege.

Ennek kapcsán vetődik fel a kérdés, hogy a gróf vajon milyen körülmények között érkezett a magyarországi harctérre? Kinek a szolgálatában állt, egyáltalán állt-e valakinek a szolgálatában? Bolognai származása nem sokat segít a kérdés megoldásában, említett jó szentszéki kapcsolatai utalhatnak arra, hogy pápai szolgálatban érkezett, vagy legalábbis rendelkezett ilyen jellegű támogatókkal. Ezt magyarázná, hogy fontos tisztségekbe került. Giorgio Basta tábornok környezetében való feltűnése ugyanakkor utalhat arra, hogy hozzá hasonlóan császári szolgálatban állt. Éppenséggel tudunk egy másik Basta környezetében szolgáló, elhíresült bolognairól, Ciro Spontonéről, aki a generális titkára volt, és több könyvet írt a magyar történelemről, illetve a tizenöt éves háborúról.⁴ Semmilyen adatom nincs azonban arra vonatkozólag, hogy Isolano akár Spontonéval, akár Bastával szorosabb kapcsolatot ápolt volna. Az újabb szakirodalom ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy az itáliai félszigetről a háborúba érkező katonák, például éppen a nagy bolognai házak fiai, jóllehet pápai hívásra érkeztek, mégsem szentszéki, hanem valamelyik itáliai hatalmasság – aki lehetett a ferrarai, mantovai herceg, a firenzei nagyherceg – szolgálatában álltak vagy maradtak.⁵ Még az is elképzelhető, hogy a bolognai *venturieri*ként, azaz önkéntesként, saját költségén érkezett, és itt lépett császári szolgálatba. A fentebbiek alapján arra hajlanék, hogy a címzett a magyarországi viszonyok iránt érdeklődő, de kívülálló személyt rejt: ami ráillene egy magas rangú egyházi személyre, például Speciano nunciusra, vagy egy másik, nem okvetlenül egyházi méltóságra, hanem világi illetőségű olaszra.

Isolano, mint fentebb utaltam rá, a magyarországi harcteret megjárt olaszok közül kiemelkedik abban, hogy az eseményekről több hosszú jelentést is készített. Levelezésére, ha volt is, néhány elszórt levéltől eltekintve eddig nem bukkantam rá. Pedig láthatóan szerette a tollat forgatni, ezért bizonyosnak tartom, hogy kiterjedt levelezése volt: ezt közvetve az támasztja alá, hogy a magyarországi harctéren megfordult olasz katonák után, akik például Cinzio Aldobrandini bíborosnepossal, illetve a mantovai, firenzei hercegekkel tartottak fent kapcsolatot, számtalan kisebb-nagyobb terjedelmű levelezésanyag maradt a vatikáni, illetve itáliai hercegi levéltárakban. A gróf által hátrahagyott szövegek közül a leghosszabb ez a Várad ostromáról készült és Milánóban őrzött kézirat. A szöveg művészettörténeti vonatkozású részeit részleges szövegkiadással ismertette Balogh Jolán, de a jelentés egésze máig ismeretlen és kiadatlan maradt.⁶

⁴ Róla ld. KRUPPA, 2014a, 65–81. Ugyanez angolul: KRUPPA, 2014b, 89–107.

⁵ BRUNELLI, 2003, 164.

⁶ BALOGH, 1982, *i. m.*

Újabban Bagi Zoltán foglalkozott új bécsi kéziratári anyagok bevonásával a vár ostromával, Isolano szövege azonban ezeknél is bővebb, ráadásul a tüzérség vezetőjeként több szempontból sokkal részletesebben, és egészen más nézőpontból számol be az ostromról.⁷ Ez magyarázza, hogy az eseményekből következően a szükségszerű egyezéseket leszámítva jelentése Redern jelentésének szövegétől nagymértékben eltér. Ezért fontosnak tartottam, hogy a jegyzetekben feltüntessem, hogy mely részek találhatóak meg Redern jelentésében, mely részek rövidebbek, illetve hiányoznak Várad parancsnokának beszámolójából. Mivel mindkét jelentés, beszámoló naplószerűen jegyzi fel és tárgyalja az eseményeket, úgy gondoltam, hogy ezt a regeszta elkészítésénél is érvényesíteni kell, így az események követése is egyszerűbb és könnyebb. A szövegek részletekbe menő összevetésétől ugyanakkor eltekintettem, de itt meg kell jegyezni, hogy a különbségek nemcsak a szövegek hosszában, például hogy az előadás terjedelmesebb, hanem tartalmában is megmutatkoznak. Isolano tüzértiszt volt, ami magyarázza, hogy igen hosszan is részletesen foglalkozik az aknaharccal, míg Redern vagy Schels, akinek a szövege közelebb áll Redernéhez, erre röviden és tömören kerítenek sort. Hármójuk jelentésain kívül nem tudunk arról, hogy készült volna hosszabb beszámoló az eseményekről, és mivel a vár parancsnokának és egyik tisztjének az írását más szempontok motiválták, ezért a grófé sok új és eddig ismeretlen részletet tár fel a vár első komoly ostromára vonatkozóan.

Éppen ezért, véleményem szerint feltétlenül indokolt Isolano jelentésének közlése, amely ugyanakkor beilleszkedik a tizenöt éves háborúban megforduló itáliaiak magyarországi tevékenységének feltárását célzó nagyobb projektbe.

Jelentés Várad várának ostromáról

Báthory Zsigmond váratlan és titkos visszatérése Erdélybe éppen akkor, amikor Miksa főherceg a tartomány kormányzására indult, egy újabb háború magvait hintette el. Várad helyőrsége azonban hű maradt esküjéhez és a császárhoz. A Kassára érkező Ferrante Rossi, a tüzérség generálisa azt tanácsolta a főhercegnek, hogy mindenképpen tartsa meg Váradot, mert a császár ügyei, most hogy Báthory már Erdélyben van, a fejedelem és az erdélyiek ingatagsága és a németek iránti ellenszenv miatt igen rosszul állnak. A várat, amely nem éppen a legerősebb, olyan állapotba kell hozni, hogy az erdélyiek ne tudják elfoglalni, illetve hogy hosszabb ideig kitartson, ha a török ostrom alá venné. A vár védelmi szempontból előnyös helyen fekszik mind az erdélyiekkel, mind a törökkel szemben. Ha elveszne, Báthory rögtön békét kötne a törökkel, ami újabb háborúhoz vezetne. Ha viszont sikerülne megtartani, lehetőség adódna a megegyezésre a fejedelemmel.

Néhány nappal később megérkezett Basta, akinek a véleményét szintén kikérte a főherceg. Ő azt mondta, hogy hagyják Báthory birtokában Váradot, hogy a császár ne sodorja veszélybe Felső-Magyarországot, illetve a háború ügyét Alsó-Magyarországon, mivel onnan erőket vonna el. Váradra legalább háromezer fős gyalogságot kellene helyezni, és állandóan készenlétben tartani egy (felmentő) sereget. Összegezve, a javaslata az volt, hogy en-

⁷ BAGI, 2017, 12–32.

gedje át Báthorynak a várat, egyezzen meg vele, amivel a török ellen fordíthatja, mintsem elidegenítené az erdélyieket, veszélybe sodorva Felső-Magyarországot. Nem sokkal később Kassára érkezett Redern, aki Rossival értett egyet. Szerinte a kölcsönös bizalmatlanság miatt nem kell tartani Báthory és a török közti békétől. Ha török segítséggel foglalná el, nem maradna az övé, ahogyan annak idején Gyulát sem adta át János Zsigmondnak. Közben Nyáry Páltól hír jött, hogy Váradra megérkezett 600-600 magyar gyalogos és lovas. A főherceg végül úgy döntött, hogy Redernt német és sziléziai segédcapatokkal Váradra küldi.

Az új parancsnok szeptember 12-én indult el Kassáról. Ugyanezen a napon értesült, hogy Szaturdzsi Mehmed szerdár elindult a Tisza mellől és bevette Csanádot. Redern előreküldte Godifredo Ribischet 1500 gyalogossal és Melchior Rotwitzot 1500 sziléziai lovasal, és tovább folytatta útját Váradra, ahová küldött még 1600 hajdút, és további német segéderőt ígért. A Váradon állomásozó Király György kapitányt a nem sokkal később felbukkanó erdélyi sereg hasztalan próbálta Báthory pártjára állítani. A török a marosi átkeelés után továbbvonult és hidat vert a Körösön, majd Várad felé indult, ahová megérkeztek az erősítések, valamint munició, részben Kassáról, részben Szatmárról, valamint két falakon Kállóból. 20-án megérkezett a sziléziai gyalogság és lovasság, akiket a várban, illetve a környéken szállásoltak el. Redern újabb erősítéseket kért a főhercegtől, hogy küldjék Prainer ezer gyalogosát további municióval. 20-án indult Isolano, akit a tüzérség parancsnokává neveztek ki, Basta és hat augsburgi pattantyús társaságában, akikhez Tokajból, ahová Basta a táborát helyezte, még ketten csatlakoztak. Várad környékén tatárok tűntek fel, de Isolanónak 23-án erőltetett menetben sikerült még az út lezárása előtt a városba érnie. Redern a kint táborozó sziléziai lovasokat a városba rendelte és megkezdte a vár erősítését, a környékbeli parasztokat pedig ágyúlövésekkel figyelmeztette, hogy meneküljenek el. Egy tatár fogolytól megtudta, hogy a török és tatár sereg alig három mérföldre tartózkodik.

Szeptember 29. Döntöttek arról, hogy erő és anyag híján lemondanak a várárok ellenlejtőjének megerősítéséről, mert annak védelme a kétezer főnyi helyőrséggel nem lehetséges, ráadásul maga az árok eléggé sekély, ugyanakkor túlságosan is széles, a lejtő fedett útjára, valamint az elővédműre pedig a környező házakból rálátni, amelyeket lehetetlen lerombolni. Arra a következtetése jutottak, hogy az árkot, amelynek nagy része száraz, el kell árasztani a Királyfia bástya sarka felől, ahová a Pece patak befut, ami által meg lehet emelni az árok vízének szintjét. Stefán Istvánt 300 lovasal kirendelték, hogy foglyokat szerezzen, nyelvet fogjon.

Szeptember 25. Híre jött, hogy a tatárok mindent felégettek a város körül: a hírre Redern kirendelte a teljes lovasságot, hogy értesítsék az előző este kiküldött Stefánt. Pécsi Ferenc könnyelműsége miatt Felesdi János emberei harcba keveredtek az ellenséggel, akiknek ki kellett menteni a gyalogosokat. Mindkét oldalon jelentős veszteségekkel folyt a harc, végül a magyarok néhány fejjel és 10 tatár fogollyal tértek vissza. A tatárok folytatták a környék pusztítását, amit nem tudtak megakadályozni.

Szeptember 26. Hajnalban Redern, mivel a tatár foglyoktól megtudta, hogy fel akarják gyújtani a várost, teljes riadót rendelt el, szekerekkel eltorlaszolta az utcákat, ahová lövészeket, a keresztveződésekbe pedig lovasokat rendelt. Ezzel megakadályozta a tatárok direkt támadását, akik azonban körbenyargalásza gyújtogattak és raboltak. Redern ezen a na-

pon átadta Isolano megbízását a tüzérség parancsnokságára. Éjszaka a parancsnok levelet kapott, hogy Schwarzenberg a segítségére siet.

Szeptember 27. Megérkezett a Rossi által küldött hadianyag és felszerelés. Kevés tatár mutatkozott, a parasztok azt a hírt hozták, hogy az ellenség célja nem Várad, hanem Kassa ostroma.

Szeptember 28. Kevés tatárt és néhány törököt láttak. Még mindig nem tudni, ide jön-e a török. Folytatódott a vár erősítése, a munició szétosztása.

Szeptember 29. Reggel nagy számban feltűnt végre az ellenség, tatárok és a törökök vegyesen, akik estig csatároztak a védőkkel. A török kihasználatlanul hagyta a váratlan-ságból fakadó lehetőséget. Az ostromlók megkezdték a sátrak felverését. Redern a várba rendelte a városban állomásozó sziléziai gyalogságot, a lovasságot pedig, nehogy elveszítse, poggyszának hátrahagyásával az éjszaka Tokajba küldte Bornemissza Miklós kétszáz huszárjának kíséretében. A többi viszont ugyanezen az éjszakán kereket oldott esküjük ellenére, holott egy hónappal korábban kaptak zsoldot. Király ötszáz huszárja a parancsnok kérése ellenére ugyanezen az éjszakán szintén távozott. Mindezek tetejébe 350 veterán hajdú különböző ürüggyekkel, kisebb csoportokban szintén elhagyta a várost. Akik pedig maradtak, rabolni kezdtek, és meg akarták ölni kapitányaikat, akiktől négy tallér hópénzt követeltek. Redern hiába próbálta lecsillapítani őket. Végül a német gyalogság bevetésével, akik elállták az utat, némi pénzadománnyal a zsoldigéreten felül sikerült lecsillapítani őket. Folytatódott a polgári lakosság menekülése. Csak nagy erőfeszítések árán sikerült 300 lakost visszatartani a védelmi munkálatokra.

Szeptember 30. Az ellenség előbbre hozta a táborát, amely betöltötte az egész síkságot. Következik a vár, a város és a környék leírása: Várad a dombok lábánál fekszik, amelyek magas hegyben végződnek. Közel van a Körös, amelyet már az ókorban is ismertek, két ága van, amelyek a színiükről kapták a nevüket, és Csongrádnál a Tiszába ömlenek. A várost Szent László alapította, templomát a vadászat közben megjelentő Szűz Mária parancsára. A várnak két gyenge, tornyok nélküli védőfala van, egyik kapuját az országot romlásba döntő Fráter György csináltatta. A templom előtt található három márványoszlopon három magyar király aranyozott bronzszobra található, feliratok nélkül. Ezekon kívül az alapító Szent László nagy aranyozott bronz lovasszobra egy nagy márványemelvényen, a felirata szerint Márton püspök készítette Zsigmond király idejében. A várat János király fia, István [!] attól tartva, hogy Schwendi Lázár elfoglalja, erősíteni kezdte. A püspöki palotához egy bástyát emeltetett, amelyet a királyról Királyfia bástyának hívnak ma is. Báthory István újabb két bástyát emeltetett, a befejezetlensége miatt Csonkának hívottat, illetve az Aranyas nevűt, a rajta található nagy aranyozott Báthory címer miatt. A további építkezéseket Ottavio Baldigara vezette, aki ötszögű formát adott a várnak, az ő nevéhez fűződik a város Velence nevű negyede felé néző Velence nevű nagy bástya építése. A bástyák fülei nagyrészt befejezetlenek, az ötödik bástya fából és földből van, és egy elég ügyetlen építőmester munkája. Oldalai részben beljebb vannak a többi síkjához képest, részben túlnyúlnak a fülön, ráadásul a belseje nincs földdel kitöltve, leszámítva egy nagy ágyú számára kialakított platót. A dupla cölöpsorú falnak egy kb. 12 láb hosszú szakasza szintén ki van töltve földdel. Alapzata néhány nagy oszlopon nyugszik, amelyeknek a vége a vízben

áll. A bástyához két oldalról a régi várfal csatlakozik. Jobbra a Csonka bástya felé van egy régi, fallal övezett térség, amelynek nincs magasztított sánca, a falak befejezetlenek és nincsen földtöltésük. A Velence, Aranyas és Csonka bástyák, illetve a hozzájuk tartozó falak árcai a lehető legrosszabb állapotban vannak, befejezetlenek, az ellenlejtők nagyon alacsonyak. A másik két bástya árka ezzel szemben be van fejezve, széles és nagyon mély.

A várost a Körös és a Pece öleli körül, amelyet falak vesznek körül, ahová két kapun lehet bejutni. A folyókon túli részének azonban semmilyen fala nincs, csak a víz veszi körül minden irányban. A Körös felőli oldalon fekvő városrész neve Olaszi, a Pece felőli részt Vadkertnek (Vorpercht) hívják. A török és tatár csapatok először ezt a két városrészt szállták meg, majd az őrség figyelmetlensége következtében a városba is behatoltak. A védők felgyújtották a várost, a tűz a szélnek köszönhetően gyorsan terjedt. Így a város a tatárok pusztítása után a szerencse forgandósága következtében másodszor is a tűz martaléka lett. A hatalmas tűz két napon keresztül megakadályozta, hogy az ellenség megközelítse a várat. Ami maradt, az ellenség perzselte fel, mivel szokásuk szerint háború idején nem házakban, hanem sátrakban laktak. A romok kiváló fedezéket nyújtottak az ellenségnek. Ibrahim pasa levelet írt Nyárynak és a vár átadására buzdította. A levelet egy paraszt hozta, akit vasra vertek és sáncmunkára rendeltek.

Október 1. A tatár kán Király Györgyöt a vár átadására szólította fel, de hiába. A törökök a Királyfia bástyával szemben ágyúkat állítottak fel, illetve kevés sikerrel próbálták levezetni az árok vizét. Az Aranyas és Velence bástyákkal szembeni magaslatra négy fal-kont állítottak, hogy a vár belsejébe lőhessenek, a védők pedig ennek megakadályozására egy földdel töltött fabástyát emeltek.

Október 2. A kán újra levelet küldött a kapituláció ügyében. A török minden oldalról és szüntelenül ágyúz, a Királyfia bástya falát, mellvédjét, a vár belsejét, még a templomtornyot is. Nagy mennyiségű anyagot halmoz fel, ami arra utal, hogy támadásra készül. Több aknát ástak a falak alá, valamint földsáncokat emeltek, amelyekre lövészállásokat telepítettek. Redern látva, hogy közeleg a módszeres ostrom, feleskette a katonákat.

Október 3. Folytatták az aknaásást a Királyfia és megkezdték a Csonka bástyák alá. A védők megakadályozták, hogy az ellenség felgyújtsa a Csonka bástyát. Október 7-én az ellenség éjszaka futóárkot kezdett húzni a vár kapuja felé, amely elkanyarodott a Csonka bástya irányába. Ezért ezekkel párhuzamosan lövészállásokat építettek a bástya tetején. Újra meggyújtották a Csonka bástya cölöpsorát, de sikerült eloltani a tüzet.

Október 5. A török folytatta a futóárkok ásását a Királyfia bástya felé, elérte a várárkot, és elkezdte feltölteni a Csonka bástya felé eső részt. Újabb ágyúkat helyeztek el a három bástyával szemben. Éjszaka az ellenség kísérletet tett a bástya mellvédjének felgyújtására, vagy hogy befészkelje magát, ezért magyar katonákat rendeltek oda, hogy befedjék a réseket.

Október 6. A török a futóárkokba háromezer puskást helyezett, akik folytonos tűzükkel akadályozták a védők mozgását. Erősen lőtték a Földbástyát, hajnalban pedig átúszva a várárok vizén, megbújtak a Királyfia bástya lábánál és támadást kíséreltek meg. Oda Redern kifejezett parancsa ellenére a magyarok nem állítottak őrszemet, ezért a parancsnok a vétkeseket parancsnokukkal együtt felakasztatta. Éjszaka hétszer támadták a Csonka bástyát.

Október 7. Ellenaknát ástak a Királyfia bástya alá, négy magyar katona pedig átúszott a vízen és összecsapott a törökkel. Az őrszemek egész éjszaka örködtek mozgatható fedezékeket használva a muskéták ellen.

Október 8. A török folytatta az aknaásást, amelyet a védők nem tudtak megakadályozni. Az aknászok vállig érő vízben dolgoztak, kis célpontot nyújtottak, és hiába löttek le egyet közülük, rögtön egy másik állt a helyébe. Az ostromlók folytonos puská és ágyútüze segítette őket. A védelmi munkálatokat még az nehezítette, hogy kevés volt a rendelkezésre álló anyag, és munkáskézként mindössze 25 török fogoly, 60 paraszt, valamint néhány asszony állt rendelkezésre. Emiatt választani kellett, hogy ellenaknákat ásnak, vagy a mellvédeket magasztják meg. Végül az utóbbit választották, a Csonka bástyán a németek, a Földbástyán és a Királyfia bástyán pedig a magyarok, a török foglyok és az asszonyok dolgoztak.

Október 9. A törökök folytatták a három fenti bástyaárkok feltöltését, valamint a futóárkok meghosszabbítását. A védelmet a Csonka bástyán Redern, a Királyfián Nyáry, a Földbástyán Isolano irányította. A parancsnok éjszaka kiküldött egy nemesembert egy levéllel. Robbanás következtében meghalt a Velence bástyán egy sváb nemesember, aki éppen vacsorázott.

Október 10. Mindkét fél tovább dolgozott az ostrom, illetve a védő műveken.

Október 11. Este az ellenség kihasználva az örök figyelmetlenségét, behatolt a Földbástya köré húzott fedett árokba, megölve néhány magyar katonát. A kitoró lövöldözés hatására azonban visszavonultak. Redern átszervezte a három ostromlott bástya védelmét. Isolanót maga mellé rendelte.

Október 12. Az ellenség sikertelenül próbálta meggyújtani a Csonka és a Királyfia bástyák alá fúrt aknákat. A tökéletlenül elkészített akna hátrafelé robbant be. Közben folytatódott az ostrom, a török bátor rohamait visszaverték. Begyújtották a Csonka bástya aknáját is hasonló végeredménnyel, mint az elsőt. Sikerült elfoglalniuk a Földbástya már említett fedett árkat, és befészkelniük magukat. Sőt majdnem bejutottak a menekülő őrség nyomában a bástya belsejébe is. Az árokból kezdtek el ásni a bástya sarka alá. Nem sikerült az őket védő, bőrrel bevont tetőket eltávolítani, már csak az ellenárokból érkező, a telihold által is segített erős puskatűz miatt sem.

Október. 13. Éjjel után a török újabb aknákat kezdett ásni, de közáporral és a Földbástyáról kezdeményezett oldalazó tűzzel megakadályozták. De tartva attól, hogy az árkok miatt beomolhat a fal, továbbépítették a bástya mellvédjét, illetve az eddig ki nem épített ellensáncot a fal mögött. Az ellenség olyan nagy kárt tett már a bástyában, hogy felmerült, hogy a fal mögé egy új sáncot emelnek, de a fátat addig tartják, amíg képesek rá.

Október 14. Egy huszár érkezett harctéri hírekkel Budáról és Adolf von Schwarzenberg-től, de mivel levelet nem hozott, nem nagyon hittek neki. Az ostromlók mindhárom bástyánál folytatták az aknaásást. Hamis riasztás.

Október 15. Folytatódott az aknaásás. Megtalálták a Királyfia bástya alá vágott első aknát, de a török aknásznak sikerült kereket oldania. A munka egy kissé távolabb újra kezdődött.

Október 16. A török folytatta az ostromművek építését és megtöltötte a Csonka bástya alá ásott aknát.

Október 17. Felrobbantották az aknát, amely teljesen lerombolta a bástya oldalát, nyitott egy 32 láb széles lyukat, amely megtelt vízzel. A roham során kitűztek néhány zászlót a fal tetejére, de visszaverték őket. Az újabb roham következtében az ellenség átjutott a falon, de szembetalálkozott az ellenséncel, amelyről szörnyű kő és puszkagolyózáppal árasztották el. Még háromszor újította fel a rohamot, de már sokkal óvatosabban. Ezzel egy időben, ha nem is ekkora erővel, de háromszor megrohamozta a Földbástyát is. A védők közül sokan elesetek a falakon, mivel vakmerőségükben fedezetlenül hagyták magukat. Ezért megtiltották, hogy túlságosan kihajoljanak a mellvédről. A résnél két kis árkot ástak mellvéddel és lőrészekkel ellátva, amelyekbe lövészeket állítottak. Ezen a napon két puszkagolyótól találva elesett Király György. Isolanót és Felesdi Jánost a helyére rendelték.

Október 18. Újabb rohamok a Föld- és a Csonkabástya ellen. Az előbbi elleni legerősebb roham két órán át tartott, de sikertelen maradt, bár több alkalommal is kitűzték a zászlót. Hasonló történt a másik bástyánál, ahol megpróbálták tovább tágítani az [akna által] ütött rést. Mindkét részről szakadatlanul folytak ezen a napon is a munkálatok. A török újabb aknákat ástott a három bástya alá, illetve úgy állította fel a tüzérséget, hogy keresztirányban be tudjon löni a fal mögé, hogy akadályozza a védők mozgását és az ellensénc magasztását.

Október 19. Egész nap esett az eső, és az ellenség befejezte a Királyfia bástya alá ástott aknát. Redern üzenetet küldött a főhercegnek, amelyben beszámolt a helyzetről.

Október 20. Felrobbantották az aknát, amely azonban szerencsére kisebb kárt okozott, pedig nagyobb rést ütött, mint a másik a Csonka bástyán. A füst eloszlása után azonnali rohamot indítottak, de a magas víz hátráltatta a fal elérését. Sikertelen volt kitűzniük a zászlókat a fal csúcsára, de a védők végül visszaverték a rohamokat. A robbanás miatt akkora rés tátongt tele vízzel, hogy az ostromlók nem képesek betömni, ezért hidat próbáltak fölé állítani. Az így átjutni igyekvőket azonban könnyűszerrel lőtték le a muskétások. Ennek ellenére néhányuknak sikerült átjutni és megbújni a résben. Aztán újabb sikertelen roham indult. Ezen a napon vigyázatlanságuk miatt 22 védő halt meg, akikkel a sáncban rejtőző janicsárok és három kis űrméretű ágyú tüze végzett. Az ostromlók megbújtak a kövek között, ahonnan vaktában lövöldözve nagy károkat okoztak. A Csonka és a Földbástyát is újabb rohamok érték.

Október 21. Redern Isolanót Nyáry mellé rendelte. Általános roham a három bástya ellen. A védők közt némi zavar támadt, mivel véletlenül a földre esett több gránát, az emiatt megriadt pattantyús vigyázatlansága következtében pedig felrobbant néhány zsák lőpor, amelyeknek a tüze sokakat megegetett, köztük Isolanót is. Az ellenség megpróbálta kihasználni a pánikot, de nem járt sikerrel. Többek mellett Redern és Nyáry is kiűntette magát a harcban.

Október 22. Újabb rohamok.

Október 23. Nagy eső. Újabb akna mélyen a Királyfia bástya alá, közben a fal részének tágítása fent, illetve újabb rohamok. Hasonló a Csonka és Földbástyák ellen. Nyíllal bejutatták a temesvári pasa megadásra felszólító levelét.

Október 24. Tartós eső. Újabb sikertelen rohamok.

Október 25. A Körös és a Pece megáradtak és elöntötték az ostromárkokat.

Október 26. Özönvízszerű áradás zúdult az ostromárkokra. Ennek ellenére az ellenség újabb rohamokkal és aknákkal próbálkozik. A fő cél a védők kifárasztása, hogy elkészülhesse-nek az aknák.

Október 27. Aknaásás.

Október 28. A Királyfia bástya alá ásott aknát a védők egyik pattantyúsa taláalomra eldobott lőporos zacskóval begyújtotta, a keletkezett hatalmas tűz több törököt megégetett, köztük az aknamestert és megnyitotta az akna száját a védők irányába, amelyet megpróbáltak kihasználni az ostromlók, de sikerült elreteszelní a rést. Az ostromlók végül visszahúzódtak.

Október 29–31. Az ellenség fáradt, az idő rossz, ezért reményét az aknába helyezi.

November 1. Dél előtt begyújtották az aknákat, amelyek azonban csak kis kárt okoztak. Végő roham a három bástya, különösen a Csonka ellen.

November 2. A szerdár az elvonulás mellett döntött.

November 13. Az ellenséges tábor Szolnok felé vonult, állítólag Buda ostromának híre miatt. Sok fogoly kiszabadult.

Az ostrom összesen 35 napig tartott, a védők külső segítség nélkül tartottak ki. 1700 gyalogosból 133 maradt, a többi fegyver, betegség, nélkülözés, illetve a rossz körülmények miatt elesett. A városban kevés ház van, azok egy részének van csak teteje, ahol a tartalékban lévők meghúzódhattak volna. A védősereg megoszlott a három ostromlott bástya között, ezért mindig a falakon kellett tartózkodniuk, térdig érő vízben, illetve sátrakban meghúzva magukat. Az esős időt ezért nem tudták a maguk javára fordítani, sőt a száraz helyet könnyebben találó ostromlók ebből a szempontból előnyösebb helyzetben voltak. A másik két békén hagyott bástyát betegek és nők őrizték, az ellenséget pedig sok zászló kitűzésével és lándzsát felvonultatva tévesztették meg. Következik az ágyúk számbavétele és a statisztika a felhasznált muníció mennyiségéről. Az ostromlók arra számítottak, hogy a felmentő sereg november közepe előtt nem érkezik meg, és létszáma az ostrom veszteségei ellenére is jóval alul fogja múlni az övét.

Relatione dell'assedio del castello di Varadino⁸

L'improvviso et occulto passaggio di Sigismondo Battori dalli stati di Silehaz(!)⁹ in Transilvania, seguito nell'istesso tempo che l'altezza del serenissimo Massimiliano passa al governo di quella provincia, rese sospetti gl'animi di tutti si per la novità della cosa, come che universalmente fu tenuto, che da questo motivo, dovessero derivare i semi d'una nova guerra, niente di meno sua altezza serenissima ancorche havesse havuto questo aviso per viaggio non intermisse punto il camino, et il giorno delli 27 d'Agosto giunse a Cassovia, dove havendo presentito che quelli di Varadino perseveravano nella fede, poco dianzi giurata ai ministri di sua maestà cesarea, spinse a quella volta il signor

⁸ A kézirat helyesírásán nem változtattam, az ékezeteket viszont, ahol jelezték, a mai olasz helyesírásnak megfelelően írtam át. A kétséges vagy bizonytalan olvasatokat kérdőjellel jeleztem.

⁹ Szilézia.

Niary Paulo, et il secretario Raubisch¹⁰ per tenerli fermi nel proposito loro et prometterle ogni aiuto. Poi havendo per corriero a posta, avisato a Praga sua maestà cesarea di questo inaspettato successo, volse ancora il consiglio dei capi principali ch'erano destinati appresso di lui de quali non essendo giunto in Cassovia altri ch'il signor Ferrante Rossi generale dell'artiglieria, spedi un corriero a posta al signor Georgio Basti ch'esso serenissimo havea elletto per suo luogotenente generale et affrettó con lettere il signor Melchior di Redern maestro di campo dell'essercito a venir quanto prima. La onde il signor Ferrante Rossi come quello ch'era presente, diede prima degl'altri il parer suo, confortando sua altezza poi che per colpa di quelli che trattano da principio questo negotio, era successo un tale inconveniente, al quale (essendo già entrato il Battori in Transilvania, et ritornata a devotion sua tutta la provincia) non s'era più in tempo di dar rimedio alcuno, che però non dovesse tralasciare la presente occasione di haver Varadino, et ogn'altra, che s'appresentasse di nuovo, non tanto per la giusta causa dell'imperatore come per assicurarsi di tutti i mali effetti, che si potevano aspettare dall'instabilità del Battori et dalla leggerezza di quei popoli naturalmente poco amici della natione Alemana, professori di libertà, che si conoscevano haver mancato di fede con sua maestà cesarea et quello, ch'importava più ch'il resto stanchi et satii(?) della guerra, c'havevano col Turco, tutte le quali cose unitamente concorrevano a precipitare il Battori in una subita pace col Turco, et che però era necessario trovar presto bastante a tenerlo in ufficio, et che freno alcuno ne più oportuno, ne piu gagliardo poteva desiderar sua altezza del castello di Varadino, passo principale della Transilvania piazza se non fortissima, almeno tale che sarebbe stata insuperabile a i Transilvani, et che senza molta fatica, et con perdita d'una stagione intiera non si saria potuto espugnar da Turchi, il quale benefitio solo, che si potea trarre da questo acquisto, se non ci fosse stata altro ragione, dovea invitar sua altezza a non tralasciarlo, oltre che la piazza era in sito tale, che caso anco, che la Transilvania fosse nimica, seguiva egualmente di frontiera contra quella, et contra Turchi: ne dover mover sua altezza più il sospetto d'irritare il Transilvano che la certezza, la quale per le sodette et altre ragioni, si poteva haver c'havuta, ch'egli l'havesse in mano subito fosse per accomodarsi col Turco: la qual cosa succedendo senza haver Varadino era molto più pregiudiziale all'imperatore che una nuova guerra con la Transilvania havendolo, ma non per questo doversi gia muovere suoportamente l'armi contra il Battori per non metterlo del tutti in disperatione, anzi più tosto doversi n[asce]re(?) di continue speranze di renderli la piazza al fine della stagione o della guerra, come fossero esso et l'imperatore restati d'accordo, col quale intanto haveria potuto trattare sicuro, d'haverne ogni sodisfattione ricordandole, che sua maestà cesarea non si era mossa, per avidità d'acquistar paese, o di sua volontà ad entrar nel negotio della permuta di Transilvania ma sforzato da esso Battori, et per diffendere con grave suo incommodo, et spesa quella provincia dal commune nimico, dal quale zelo ancora, et non di altra caggione mosso riteneva al presente la piazza di

¹⁰ Georg Rabuß hadititkár. Nyáry Pál, Király György várnagy mellett a magyar helyőrség másik parancsnoka volt.

Varadino. Essendo poi dopo alcuni pochi giorni arrivato il signor Giorgio Basti, sua altezza da esso ancora ricercó il suo parere, il qual fu, non doversi in modo alcuno entrare in questo negotio di levar Varadino al Battori, per non implicar l'imperatore in una nuova guerra, et porre in grave et quasi certo pericolo l'Ungheria Superiore, se nell'istesso tempo havendo la Transilvania nimica, fosse assaltata dal Battori, et da Turchi, et che sua altezza non si trovava forze tali, che potesse intraprendere nove imprese, et massime della qualità di Varadino, la qual piazza havria per il meno richiesto tre mille fanti per guardarla, et poi un'altro essercito in pronto per soccorrerla, dei quali doi bisogni a pena s'havria potuto supplire al primo, et che non era da far fondamento nei soccorsi dell'essercito d'Ungheria Inferiore si per la lontananza di quello, si come anco per diversi altri rispetti, ch'erano noti a sua altezza ma che piutosto gli saria parto util consiglio di lasciar Varadino in poter del Battori, et tenerlo contento, et amico, facendo ogni sforzo di tirarlo a qualche impresa contra l'inimico, con forze et consigli communi, che per ingordiggia d'acquestar una piazza, metter in ultimo pericolo l'Ungheria Superiore, et alienar la Transilvania dalla devotione dell'imperatore la qual cosa non poteva succedere, se non con grande allegrezza, et commodo de Turchi, et dolore, et incomodo universale della repubblica christiana. Poco tempo dopo giunse a Cassovia il signor Redern maestro di campo generale, il quale ricercato del suo parer da sua altezza confortò, che s'attendesse al negotio di haver Varadino per l'istesse ragioni che furono addotte dal signor Ferrante Rossi, et altre ancora et spialmente per il benefitio che n'haveria sentito la Silesia, provincia natia(!) di detto signore, alla quale oltre Sacmar si saria accresciuto una nova frontiera; et soggiungeva non esser da temere ch'il Battori mentre l'imperatore avesse questo regno in mano s'accordasse co'l Turco si per la commodità c'haveria havuta sua maestà di castigarlo, si come anco, perche l'istesso Battori era sicuro che se bene con l'aiuto de Turchi, avesse ricuperato Varadino, non però saria restato in man sua, come ne anco Giulia a Giovanni vaivoda di Transilvania l'anno 1563 oltre i quali rispetti, la ribellione novamente successa et i gravissimi danni fatti a Turchi, havriano tenuto in continuo sospetto il Battori d'esser castigato et i Turchi non mai sicuri della fede di lui, la onde l'uno dell'altro ragionevolmente non si puotendo fidare, non era anco credibile, che cosi tosto si dovessero accordare che per la presente stagione almeno facessero congiuntione alcuna, et che in tanto l'imperatore haverebbe tenuto in mano la piazza, et provistola in modo, c'haveria potuto o diffendersi o far lungo tempo resistenza a qual si voglia grande essercito, che gli fosse per venir sopra, onde ne seguiria, che senza diminuire lo stato suo l'imperatore vorrebbe con detto acquisto a tirar inanzi la guerra, et a stancar l'inimico. Per il che havendo sua altezza udito i consigli di questi signori et d'altri ancora, et havendo inteso dal signor Niarii Paolo, et dal Raubisch ch'erano ritornati la buona dispositione di quelli di Varadino et come havevano introdotto nella città 600 fanti et 600 cavalli Ungheri di quelli dell'imperatore si rissolse di mandare il signor Redern alla volta di Varadino acciò vedesse d'introdur il pressidio Alemano nel castello, persuadendo alla fanteria di Silesia, la qual non è obligata ad entrar in piazze, ad entrarvi, et poi tornasse ad essercitare l'offitio suo di maestro di campo generale all'essercito. Così alli

12 Settembre il signor Redern accompagnato per ordine di sua altezza dal signor Niary Paolo, et dal Raubisch, parti da Cassovia per Varadino nel qual giorno s'ebbe aviso, come Staturgi Mehemet bassà era comparso nelle parti di là dalla Tissa con un grossissimo essercito et già haveva preso il castello di Chianad, posto sul fiume Marisco, il quale tre anni avanti era stato levato a i Turchi da i Transilvani. Ma il signor Redern affrettando il camino, nel passar che fece da Calo, persuase al signor Godifredo Ribisch luogotenente dei principi, et stati di Silesia¹¹ ch'era alloggiato con le sue genti in quei contorni ad entrar nel castello di Varadino con quei mille cinquecento fanti, c'havea, se bene non erano obligati a ciò similmente indusse il signor Melchior de Rotwitz, capo delli mille cinquecento raitri di Silesia¹² a venir anch'egli verso quella parte per ogni buon rispetto, caso che i Transilvani havessero fatto qualche motivo essendosi mostrati l'uno e l'altro di questi signori molto pronti di servire a sua maestà sin tanto, che provedesse quella piazza d'altra gente, esso signor Redern dopo haverle ordinato, che subito si mettessero in viaggio, seguitó il suo camino, et giunto che fu a Varadino il Kyril Giorgio castellano della piazza subito introdusse 1600 haiducchi dell'imperatore¹³ ch'erano nella città dentro la fortezza, e promise giunti(?!), che fossero d'introdurvi ancora gl'Aleman¹⁴, et ciò successe in tempo a punto che i Transilvani il giorno seguente havendo presentito questo negotio, vennero con buon numero di gente per indurre il Kyril a tornare in divotione del Battori, et intromettere quella gente nel castello, a quali havendo il signor Redern fatto intendere, che quella piazza era dell'imperatore et che venivano come amici, haverebbero ricevuto ogni cortesia, et se come nemici, le sarebbe stato risposto con l'armi, essi dicendo di non esser venuti per offender la maestà dell'imperatore subito partiron di tutto questo il signor Redern, avisò sua altezza e di più come s'havea aviso che il visir, dopo la presa di Chianad havea passato il Marisco et caminava verso il Cheres, sopra il quale di già cominciavano i Turchi a fare i ponti, et che da prigioni, et da tutte l'altre parti veniva rinferti. Come i nimici erano per venire all'assedio di Varadino, che però sua altezza si compiacesse di dar ordine, che v'entrasse maggior numero di gente, et monition di polvere, della quale nella piazza era molto poca quantità. Alcuni giorni dopo l'entrata del signor Redern, cioè alli 20 giunse la cavalleria, et fanteria di Silesia, et subito furono intromesse nella fortezza due compagnie di quella fanteria, el restante alloggiò nella terra, et la cavalleria a i villaggi più vicini arrivanoo appresso ducento cinquanta barili di polvere, parte venuta da Cassovia, e parte da Sacmar, con doi falconi cavati di Calo. Ma havendo il signor Redern havuto altri avisi in conformità de primi, cioè, che l'inimico veniva a quell'assedio et che già erano fabricati i ponti sul Cheres, n'avisò di nuovo sua altezza e gli fece nuova istanza di gente. La onde tenendosi già per fermo che l'inimico era per mettersi sotto quella

¹¹ Gottfried von Ribisch *Obristleutnant*.

¹² Redern jelentésében 150 lovas szerepel. DUDIK, 1878, 106.

¹³ Schels jelentése 1500 hajdút említ 24 szekérral. Schels szerint az ostromgyűrű záródása miatt azonban már csak egy részük jutott be a várba. KISS, 1831, 522.

¹⁴ Redern 300 német lovas megérkezéséről tudósít szeptember 24-én. DUDIK, 1878, 106.

piazza. Sua altezza ordinò, che vi si mandassero mille fanti di quelli del Preiner¹⁵ che pochi giorni prima erano giunti a Cassovia, et con questi nuova monitione di polvere similmente havend'io fatta istanza a sua altezza di poterla servire in questa occasione fui spedito a quella volta con lettere alli colonelli delle fortezze, che sono sul camino, acciò mi facessero far scorta, et altre al signor Redern, et al governor Kyril Giorgio, che come a luogotenente general dell'artiglieria dell'essercito mi lasciassero in cura l'artiglieria di quella piazza. Così alli 20 di Settembre parti da Cassovia in compagnia del signor Basti ch'andava a Toccai a far il quartier per alloggiar l'essercito, il qual la mattina venente dal signor Ferrante Rossi doveva esser levato di Cassovia, et condotto a quella volta, fui seguitato da sei bombardieri d'Augusta, e giunto a Toccai ne presi doi altri di quella piazza. Ma havendo presentito come i Tartari già cominciavano a scorrere verso Varadino et che il campo del Turco presto vi sarebbe sotto, dubitando d'esser serrato fuori, la stessa sera, che fu alli 21 presi la posta, et caminando tutta quella notte, il giorno appresso, et la notte seguente, giunsi la matina delli 23 circa le ott'hore a Varadino.¹⁶ Non erano ancora passate due hore doppo il mio arrivo che venne aviso come il campo del Turco era lontano tre leghe solamente e che già i Tartari cominciavano a lasciarsi vedere, subito il signor Redern prese rissoluzione di avisarne sua altezza a Cassovia, dove s'era fermata per trovarsi indisposta, et io avisai lo stesso al campo al signor Giorgio Basti, et al signor Ferrante Rossi, e che facessero istanza, che sollicitassero i mille fanti del Preiner ad entrare et mandassero altra monitione di polvere,¹⁷ et instrumenti da lavorare, et portar terra delli quali erano pochissimi, et quelli poco atti al servizio nella piazza. Spedito, che fu il corriero, subito fu dato il segno alli villani del paese che si ritirassero ch'era tre tiri di canone, et ordinato che li mille cinquecento raitri di Silesia, li quali alloggiavano alli villaggi convicini, si riducessero nella città. Volse di più il signor Redern, che gli fosse data la nota delle viveri, ch'erano nella fortezza che subito le fu portata: poi ordinò tutte quelle cose, che si doveano proveder per la difesa: et essendo già notte i nostri scorritori Ungheri menarono un Tartaro peggione, il quale esaminato, confirmò la venuta del nemico dicendo ch'il Tartaro era appresso a tre leghe, et il visir assai piu adietro, ma che però si diceva publicatamente nel campo loro che verrebbero a questo assedio.

Alli 24 essendo già dato ordine di provedersi per la difesa, si trattò se si doveva tenere il di fuori della fortezza, o abbandonarlo, e fui rissoluto non doversi tenere si perche era impossibile di fare in si breve tempo la strada cuoperta, coi ridotti forti intorno alla contrascarpa del fosso, si anco perche non arrivando il numero della gente, ch'era nella piazza a due mille huomini, non era da perderne la maggior parte in difesa di cose di

¹⁵ Hans Preiner zu Stübing ezredes.

¹⁶ Isolano 100 olással érkezett. KISS, 1831, 522.

¹⁷ Preiner már nem jutott be Váradra. Ld. BAGI, 2014, 23–24, akinél egyébként 800 gyalogos szerepel. A helyőrség 4000 és 2000 fő közötti becsült létszámához uo. 18–19. Az Isolano és a Schels által megadott számok (2000 fő) a Redern adatain alapuló alacsonyabb létszámhoz állnak közelebb. A 4000 fős adat, szintén Isolano jelentését alapul véve, valószínűleg a helyőrség teljes, feltöltött létszámát fedi. Szamba kell venni ugyanakkor a mindkét jelentés által említett szökésekből származó létszámvesztéséget is.

poco momento, come sariano state quelle, che in così breve tempo, et con pochissima gente da lavoro, haveressimo potuto fare, oltre che per la bassezza della contrascarpa, il transito dalla piazza a quella era molto di lontano per tutto dalla parte di fuori scoperto, e la strada coperta, et i ridotti forti di quella sariano stati dominati dalle case, che d'intorno intorno circondano la piazza, distanti dalla ripa del fosso, non più di vinticinque piedi in circa, le quali case era impossibile ruinare, et abbassar tanto (havendo massimamente altre opere alle mani) che i nostri che si fossero trovati alla difesa della parte di fuori, non ne fossero restati molto offesi. Parve però bene a tutti, che sendo una gran parte del fosso verso la contrascarpa secco, si vedesse di mettermi tant'acqua dentro, che si cuoprisse ogni cosa, e così a rincontro dell'angolo del baloardo Kyralfia, dove il fiume Perca¹⁸ s'accosta al fosso con un suo ramo a quaranta piedi in circa, si fece un taglio per il quale essendo il letto del fiume più alto del pelo dell'acqua ch'era nel fosso doi palmi in circa, l'acqua vi crebbe dentro per la detta altezza di doi pali più dell'ordinario, ma però non arrivò a cuoprire i secchi, che v'erano, e su la sera il signor Redern mandò Steffano Istvan, uno di quelli capi vecchi che erano in Varadino con 300 cavalli fra Ungheri,¹⁹ et raitri a correre per veder di pigliar lingua dell'inimico, et s'hebbe aviso benche falso come il Turco s'era fermato sotto Genu, et lo batteva.²⁰

Alli 25 al far del giorno s'hebbe aviso come i Tartari scorrevano tutto il paese sin presso a Varadino ad una meza lega, et che facevano per tutto grandissimi incendi di villaggi, et amazzavano o menavano priggioni tutti i villani, i quali ancorche doi giorni avanti com'ho detto, havessero havuto il segno di ritirarsi havevano indugiato a vedersi l'inimico in casa. A questo aviso il signor Redern, caciò(?) fuori tutta la cavalleria si le Ungheri come raitri, et la fece avanzare ad una meza lega lontana da Varadino per ricevere Steffano Istvan, ch'era uscito la sera avanti, caso che venisse caricato da nemici. Innanzi a tutti era Felesdi Janus con tre cento lance, al quanto più a dietro Niary Paulo con un stendardo di raitri, et alcuni Ungheri, et ultimo di tutti più appresso alla città il signor Redern col resto della cavalleria ma i primi trecento dove era Felesdi Janus per leggerezza di Petschi Ferenc capo d'una parte di quelli, s'avanzarono più di tre leghe avanti, essendo costretto Janus per non abbandonare di seguitarlo. Questi s'incontrarono co i nemici, e fecero una gran scaramuccia nella quale furono feriti, et fatti priggioni molto d'ambi le parti, finalmente i nostri (dopo haver fatto star tutto 'il giorno, il restante della gente a cavalli per aspettarli, et per temerita loro puostisi in grave pericolo, se gl'inimici, come potevano li serravano in mezo ritornarono con alcune teste, et dieci Tartari priggioni: nel ritorno che fecero i nostri, li Tartari si vennero avanzando, et come prima havevano abbruggiato: villaggi lontani, così cominciarono ad abbruggiare quelli, ch'erano appresso alla città, senza che gli fosse impedito, perche il signor Redern non volse, che s'incorresse in qualche sinistro, che potesse causare la perdita della piazza, tanto più quanto i Tartari non si potevano cogliere in alcun certo luogo, perche

¹⁸ A Pece-patakról van szó.

¹⁹ Stefán István a város falát védők parancsnoka volt.

²⁰ Redern jelentéséből a 25-ig tartó rész hiányzik.

andavano sparsi in diverse troppe, et grandi, et picciole attaccando nell'istesso tempo foco in diversissimi luoghi di modo che quando si voleva correre a dar rimedio ad una parte, da molte altre si vedevano suscitare incendii nuovi essendosi consumato il giorno, e ritirati i Tartari, et tornato Steffano Istwan, la cavalleria entrò nella terra, dove s'intese da priggioni, come il giorno venente, i nimici volevano attaccar fuoco nelli borghi, et fare ogni sforzo di bruggiar la città.

Alli 26 temendo il signor Redern, che come havean detto, i priggioni, i Tartari non facessero tentativo di bruggiare i borghi, fece che al segno di tre tiri di canone due hore innanzi giorno tutta la gente fosse in arme: poi preparassi per difendere borghi, baricando i luoghi più aperti con carri, ponendovi in guardia archibuggieri di quelli della terra con alcuni soldati. Alle bocche delle strade puose in diversi luoghi corpi di cavalleria i quali se i nimici si fossero accostati per attaccar fuoco, havean da sortir loro adosso, senza però partirsi mai fuori del tiro dell'archibuggio da esse case, et baricate. Così essendo disposte tutte le cose i Tartari non ardirono d'accostarsi, ma scorrendo tutto'l paese dalla parte del piano si fecero vedere un miserabile spettacolo d'incendii, et di rapine senza che per le caggioni dette di sopra, et lo puotessimo vietare, et così passò le maggior parte del giorno, nel quale il signor Redern mi fece consignare in mano dal governor della piazza tutte le artiglierie, et monitioni, che v'erano dentro, le quali erano tutte le sopra, et in mal essere, di sorte che quei che prima le havevano in cura, non sapevano che cosa s'havessero, ne in che luogo, ne in che quantità, et la notte s'ebbero lettere da sua altezza e dal campo, nelle quali eramo avisati, come il baron di Swarzburg havea dato intentione con sue lettere di venire a questo soccorso.²¹

Alli 27 la mattina arrivarono quattro carri, mandati dal campo dal signor Ferrante Rossi con polvere, mecchia, et instrumenti da lavorare, et portar terra, et essi doi gentilhuomini Valloni, il capitan Christoforo, et monsignor d'Usse, et i Tartari si lasciarono circa le dieci hore vedere al quanto, ma in poco numero di sorte che si per questo come per avisi che s'haveano da villani, che il campo del Turco marchiando verso Solnoc, fu creduto universalmente che l'inimico non venisse più a quest'assedio, ma si dovesse voltar a dar il guasti al paese di la dalla Tissa, et assaltare Cassovia, del che tutto se ne avisò a sua altezza et al campo l'istesso giorno.²²

Alli 28 comparsero circa il mezo giorno alcuni pochi Tartari, et Turchi con loro, che prima piu non s'erano veduti, per il che, chi si conformò nell'opinione che l'inimico non ci assediassero, et chi giudicò che il visir fosse vicino per essersi veduti alcuni Turchi, se ben pochi, ne in tanto dentro la fortezza si cessò di andar preparando, facendosi condurre l'artiglierie nei luoghi debiti della piazza che prima erano mal poste, accommodar le piazze, et parapetti dei fianchi et riporre in luoghi sicuri, et partita in più parti la monition della polvere, acciò se per qualche accidente vi l'attaccasse foco, non bruggiasse tutta. Nel far le quali cose vi si spesero alcuni giorni,

²¹ Ld. jóval rövidebben DUDIK, 1878, 107.

²² Rövidebben ld. DUDIK, 1878, 107.

et vi volse molta fatica, per essere tutte le cose della piazza in ogn'altro termine, che preparate per una difesa.²³

Alli 29 la matina al far del giorno, comparsero i Tartari in maggior numero che mai per l'adietro, et più appresso alla città, et circa due hore dopo si videro comparire grossissimi squadroni di cavalleria Turchesca, i quali avanzandosi verso la terra si attaccò una grossa scaramuccia, che durò sino alla sera di Tartari, et Turchi mescolati insieme, et Ungheri, et Tedeschi, li quali da ambe la parti si facevano innanzi, quelli fuori de i loro squadroni, et questi delle bocche delle strade della città, le quali nel modo, come ho detto di sopra, erano guardate: però la cosa passò leggiermente et con morte di pochi, senza che mai i grossi s'investissero et certo che i Turchi persero una bella occasione che essendosi arrivati adosso con tutto il campo (per le ambiguità dette di sopra) quasi all'improvviso, se havessero investito risolutamente nella cavalleria nostra, che partita in diverse parti, guardava le venute delle strade principali, ci haveriano posto in grave pericolo di ricever qualche danno ma essi stesero suspeti, o per non mettersi con suo svantaggio nelle strettezze delle bocche delle strade, senza fanteria, la quale era ancora a dietro, o dubitando che noi havessimo maggior numero di gente di quel ch'era in effetto. Così essendo passata gran parte del giorno, cominciarono a vista nostra, lontano però dalla città circa 3/1 di lega a piantare i padiglioni. La onde essendo noi certi all'ora di dover esser assediati, il signor Redern comandò, che le due insegne della fanteria di Slesia, le quali alloggiavano nella città entrassero nella fortezza, et considerato il rischio in che stava di perdersi la cavalleria di Slesia se si tratteneva più lungamente, cominciò a pensar d'inviarla la notte per la via del monte, verso il nostro campo, la onde havendo ordinato a Bonomissa Niclos, che con duecento Hussari di quelli dell'imperatore accompagnasse detta cavalleria ella parti circa la mezza notte havendo lasciato tutto il bagaglio nella città, per esser più sciolta et presa la via del monte, giunse pochi giorni dopo a salvamento appresso a Toccai, dov'era il nostro campo, ma il resto delli Hussari pagati dall'imperatore poiche fu partito Bornemissa Niclos se ne fuggi la detta notte, essendo ancora poco dianzi fuggito Petschky Ferenz, scordatisi tutti affatto del giuramento loro, et obbligo ch'hanno di star alla difesa delle piazze, se ben servono a cavallo: et quel ch'è peggio havendo preso doi giorni avanti un mese di paga per quest'effetto, et Abram Chalary et Solomiry i quali con le lor bande di cavalli si trattenevano a torno a debitor, ancorche fossero con gran'istanza al primo comparir de Tartari, stati sollecitati a venire, non comparirono mai, similmente li cinquecento Hussari vecchi di Varadino chi erano sotto il commando di Kyral Albert, ancorche fossero confortati dal signor Redernen(!) con molte promesse a dover restare, si partirono la stessa notte, ne bastò d'esser così abbandonati dalla cavalleria che anco trecento cinquanta Haiduchi, li Transilvani vecchi, come dell'imperatore si fuggirono dalla fortezza in diverse troppe: sotto specie d'uscire nella città per bisogni loro, et quattro cento in circa di quelli dell'imperatore che restavano s'abbottinarono, et volsero

²³ Ld. hossaabban DUDIK, 1878, 107–108.

amazzare Schery Paul, et Fegedi(Sege di) Janus²⁴ suoi capi, allegando voler quattro toleri il mese, promissigli da loro (il che non era vero, ma pretesto per fuggire) et non tre come gli venivano pagati dall'imperatore al qual tumulto correndo il signor Redern cerco d'acquietarli con grandi promesse. Ma il tutto fu vano ch'essi ristrettisi insieme corsero alla Porta per uscir per hora, la quale trovarono per questo effetto ingrossata di guarda d'Alemanì che abbassando le picche gli serrarono il passo, per il che vedendo essi Haiduchi di non poter uscire, si contentarono d'acquistarsi, et di ricevere un talero per donativo di borsa del signor Redern, et non per paga, di quei dell'imperatore similmente il giudice della città con tutto il popolo huomini, e donne, ch'erano restati in buon numero sino all'ultimo (essendo fuggiti i migliori stanti molti giorni prima) si fuggirono la notte, et ancorche si facesse ogni sforzo di tenerne dentro la piazza almeno 300 per lavorare non fu mai possibile et si lasciavano piuttosto dar delle ferite che volersi entrare.²⁵

Alli 30 l'inimico mosse il campo di dove l'havea posto il giorno avanti et s'accostò alla città per spatio d'un miglio, et mezo Italiano, ponendolo quasi informa di mero cerchio, di modo ch'abbracciava tutta la piantura, la maggior parte era di là del fiume Cheres et la minore di qua più presso a i monti. Ma perche meglio s'intenda il tutto, sarà bene, ch'io descrivi brevemente il sito del paese a torno della città, et della fortezza.²⁶ È dunque Varadino posto a piedi dei colli, che più crescono nei monti grandi, da quali viene abbracciata la Transilvania distante brevissimo spatio da i detti colli passa il fiume Cheres, questo fu conosciuto dalli antichi et chiamato Chiris, perche mena sassetti d'oro, nasce diviso in due parti, l'una delle quali ch'è questa di Varadino si chiama Fechete Cheres, cioè Cheres Bianco, et al'altra Feiere Cheres cioè nero, l'uno, et l'altro cognome per il color dell'acqua.²⁷ Ma essendo uniti questi rami insieme si chiama assolutamente Cheres et va metter nella Tissa, appresso alla terra di Congrad. Dilà dunque dal predetto Fechete Cheres in distanza di circa ottocento passi andanti; la prima parte di Varadino che si trovi è il castello, che fu fabricato circa l'anno mille ottanta da Vladislao il santo re d'Ungheria, per occasione della chiesa, che v'è dentro la quale per commandamento della vergine, che gl'apparve mentre che andava a caccia lungo il detto fiume, egli fabricò in honor di quella, per quei tempi molto magnificamente. Il castello ha doi recinti di muri antichi, ma debolissimi, et di forma quasi circolare, senza torri, o fianco di sorte alcuna: in una parte di questo verso la città a rincontro della porta, v'è il principio d'un'altro recinto di muro gagliardo, con una pora forte, et al lato destro di quella un torrione a faccia assai grande, la qual opera fu fatta da fra Giorgio vescovo della città principal caggione della rovina del regno. Appresso alla chiesa sopra tre colonne di marmo sono tre statue d'alcuni re d'Ungheria, di grandezza ordinaria d'huomo, fatte di bronzo dorato, senza alcuna inscriptione, ma più in fuori di queste è la statua del re Vladislao edificator del luogo, et della chiesa sopra una gran base di

²⁴ Helyesen Egyedi János. A katonáknak éppen egy nappal korábban, szeptember 28-án járt le a szolgálati ideje. BAGI, 2014, 21.

²⁵ Rövidebben ld. DUDIK 1878, 108.

²⁶ A leírás hiányzik Redern jelentéséből.

²⁷ Éppen fordítva, Isolano összekeveri a fehér és a fekete szavak jelentését.

marmo a cavallo d'un corsiero molto grande, egli et il cavallo di bronzo dorato la qual statua come narra l'iscrizione fu fatta fare da un vescovo della città, chiamato Martino a i tempi dell'imperator Sigismondo, già duecento quaranta otto anni, et l'artefice fu da Colosvar Transilvano, opera certo molto bella, et quasi incomparabile per quei tempi. Questo castello è la più antica parte di Varadino dopo la edificazione del quale havendolo il re eretto in vescovato, et dorato di amplissime entrate si cominciò correndovi d'ogni parte gli huomini ad habitar la città: ma per l'occasione delle guerre, c'hebbe Steffano vaivoda di Transilvania, quello che fu figliolo del re Giovanni, conte di Sepusio con Massimiliano secondo imperatore all'ora che il Swendi prese Toccai, Sacmar, Bania, Echet, et altri luoghi pertinenti ad esso vaivoda, sospettand'egli di perder ancora Varadino comincio a fortificar detto castello, et fece il baloardo attaccato al palazzo episcopale che ancora si chiama da gli Ungheri Kyralfia bastia, cioè baloardo del figliol del re. Morto poi Steffano vaivoda, et creato in suo loco Steffano Battori esso Steffano per i sospetti c'havea de gl'imperiali et anco per meglio assicurarsi del Turco, seguiti detta fortificatione, et fece altri doi baloardi, cioè quello che si dimanda Chiunca, che vuol dir imperfetto per non esser finito et l'altro Aragnas, cioè dorato per una grand'arma messa ad'oro di casa Battori c'ha nella punta essendo poi stato eletto re di Polonia Steffano, si mise a voler finir questa fortezza, et ridurla a maggior perfezzione, accomadandoli baloardi sin hora fatti da huomini, che lavoravano al modo antico però chiamó Francesco Baldagar²⁸ ingegnere Italiano, che ha lavorato quasi in tutte le piazze di questi paesi, huomo per quanto si vede dalli opere assai intelligente. Costui seguendo la forma pentagonica irregolare già data alla piazza, fece un baloardo molto grande, chiamato il Venetiano, per guardar verso una piazza della città, chiamata Venetia, il qual non è finito di terrapienare, cominciò ancora ad accomodar gli orecchioni, et i fianchi de gl'altri tre baloardi fatti, ma quest'opera non fu finita, di sorte che questa piazza ha come si vede cinque baloardi, delli quali quattro, et tre cortine, sono fatte con alquanto di raggione, ma il quinto è di legno,²⁹ et terra, fabricato da un muratore senza giudicio alcuno, et che per esser molto più in dentro de gl'altri, difende non col fianco, ma con la parte più in fuori dell'orecchione, le faccie dei baloardi laterali, et dalla parte di dentro tutto voto di terreno, eccetto che alla punta dov'era un poco di piazza alta, nella quale poteva stare un pezzo grosso. Il resto delle faccie è di palizzata doppia, di stante l'una dall'altra circa a dodici piedi, et fra mezo riempito di terreno. Ha dalla parte di fuori all'intorno una banchetta bassa, et larga cinque piedi, sostenuta da alcuni pali piantati nell'acqua, per difendere il fondamento di quella le cortine, che sono d'ambi i lati di questo baloardo sono parti del recinto antico di muro, et però debolissime, et quasi fracide la onde dalla parte di dentro al di lungo di quelle, v'è sta fatta una palizzata doppia, et terra pienata, se bene non molt'alta. A man destra di questo baloardo nel mezo fra quello, et il Chiunca è la piazza antica anch'essa, et posta nel recinto antico. In quanto poi al resto nella piazza non v'è cavalliero in nissun luogo, le cortine o non han

²⁸ Helyesen Ottavio Baldigara hadmérnök.

²⁹ Fa- vagy Földbástyanak hívták, ez volt a későbbi Bethlen-bástya. A továbbiakban Földbástya.

terrapieno, o non son finite di terrapienare: i fianchi sono fuor ch' il destro del baloardo Venetiano o cattivi, o imperfetti, et alcuni specialmente quelli del Chiunca dove ne anco si possono adoprar l'artiglierie, ma sopra il tutto il fosso, sì malissimo conditionati alli tre baloardi, Venetiano, Aragnas et Chiunca, et alle cortine, che sono fra di loro; perche oltre che non è finito di cavare, è basso molto di contrascarpa, di modo che il recinto della piazza viene dalla parte di fuori molto di lontano scuoperto; però al baloardo di legno, et al Kyralfia, il fosso è tutto cavato, et al largo sino allo spatio di cento cinquanta piedi di Vienna et molto profondo. Questo è quanto mi soviene necessario di dire intorno alla fortezza, al mezo giorno dalla quale, fra il sodetto fiume Cheres, et un'altro chiamato Pezen che viene dai bagni vicini è posta la città chiamata Varad grande assai, et molto ben fabricata. La fronte di questa arriva dall'uno, et l'altro fiume, et è serrata di mura, et palizzata con due porte; ma ambi i lati che vengono distesi sopra i fiumi, non hanno muro, ne difesa alcuna, e i fiumi si guazzano per tutto. Dall'una, et l'altra parte della detta città di Varad di qua dal Cheres è una grande habitatione di case, che si dimanda Olasi, overo Italia, et di là dal Pezen ve n'è un'altra pur grande, che si dimanda Vorpercht, overo parco di fiore,³⁰ ambe due le quali habitationi, se bene hanno diverso nome, sono parti della città di Varadino aperte anch'esse, et senza riparo alcuno tal che computato ogni casa insieme hanno l'aspetto d'una grandissima città di fuori dalla quale verso Levante, et mezo giorno, sono campagne aperte se non quanto in alcune parti vengono impedita da boschi et da paludi. Hora havendo mosso l'inimico il campo, per più accostando alla città, mentre che alcuni di nostri guardavano le due porte della terra, i Tartari, et Turchi prima essendo entrati nelle parti chiamate come ho detto, Olasi, et Vorpercht passati poi ancora i fiumi, che si guazzano per tutto, entrarono in quella di mezo detta Varad, al qual strepito quei pochi de nostri, che guardavano le porte per non esser serrati fuori si ritirano al castello, senza ricever danno alcuno. All' hora noi da tutte le parti più prossime alla fortezza, cominciassimo ad accender fuoco nelle case vicine della città, il quale aiutato da un vento gagliardo si accese, et dilatò quasi per tutto con grandissimo fumo, di modo che alcuni Turchi, smarriti in quello credendo d'andar verso il campo loro, vengoro verso il castello et furono fatti prigionieri, et fra gl'altri un Mustafa aga d'Aleppo di Soria, che essendo esaminato disse come nel campo loro v'erano sette bascia, oltre il visir, et han Tartaro,³¹ et più di ducento mille persone fra Turchi, et Tartari. In questo modo dunque la città di Varadino con spettacolo veramente miserando, dopo esser stata bruggiata un'altra volta da Tartari l'anno 1102³² bruggiò la seconda sino alli fundamenti 118 anni in circa dopo la prima edification sua, et certo con singolare essemplio dell'instabilità della fortuna, et delle cose humane, furono così grandi, et continue le fiamme, che per doi giorni, et quasi due notti intiere impedirono a gl'inimici il praticar nella terra, et accostarsi alla fortezza,

³⁰ Parco di fiore, azaz virágoskert. Ilyen nevű városrésze nincs a városnak. Alakilag, illetve jelentésánálag legközelebb az Isolano által megnevezett városrészhöz a Vadkert nevű városrész áll, amely a középkorban a Szent Lőrinc nevet viselte. Olaszival ellentétben a Körös bal partján fekszik.

³¹ Gázi Giráj tatár kán.

³² Helyesen 1241-ben.

venendo illuminata la notte, piu che se fusse stato giorno, et restando la fortezza nel mezo del fuoco, perche se bene solo tre baloardi erano dentro terra, con tutto ciò quelli altri doi di fuori erano circondati da tante case, et siepi di giardini, che non minor fuoco era da questa parte, che da quella la cagione, perche noi accendessimo il fuoco fu per privar l'inimico del commodo del coperto della terra. Con tutto ciò egli piùtoſto acceſe il reſtante, ch'era intiero che cercasse di ſpingere per uſo ſuo quello ch'ardeua, perche la diſciplina loro militare non comporta che quando ſono alla guerra alloggiſino in altro luogo, che ſotto le tende. Ne queſto incendio ci fece la piazza atorno c'haveressimo havuto di biſogno, perche ſe bene arserò le parti alte delle caſe, reſtarono però i fuſti inferiori di quelle intieri, che diedero grandissima commodità all'inimico in accoſtarsi. Mentre che coſi ardeua la città, un baſcia, chiamato Ibraim, ch'era nel campo nimico, ſcriſſe al ſignor Niary Paolo, eſſortandolo, come amico a procurare la reſa della piazza, ne voler aſpettar poi a tempo, che non haverrebbe trovato luogo alcuno d'accordo, o di miſericordia, ſe con oſtinata pazzia voleva un'altra volta far prova dell'armi de Turchi la lettera fu portata da un villano, et letta in conſpetto de tutti i capi principali al portatore fu poſto in ferri, et deſtinato al lavoro.

Al primo d'Ottobre han Tartaro, ſcriſſe a Kyrál Giorgio, eſſortandolo a renderle la piazza, et a non voler aſpettar la venuta del viſir, che non era (ciò era falſo) ancor' giunto, che ſendo poi egli arrivato non vi ſarebbe ſtato luogo alcuno di perdono la lettera venne per un villano, il quale come il primo fu poſto in ferri, et meſſo inſieme con i ſchiavi all'opera. La notte i Turchi piantarono dalla parte del palazzo contra al baloardo Kyralfia quattro pezzi, et cominciarono a far un taglio dal foſſo del detto baloardo al ramo del fiume Pezen, che come ho detto di ſopra, paſſa quivi vicino, et ciò per derivar l'acqua dal foſſo ſeguirarono queſt'opera alcuni giorni, ma con poco profitto, perche ſolo ne levarono l'altezza di doi palmi, quant'apunto noi ve n'havavamo aggiunto più dell'ordinario reſtandone ancora tanta quantita, per ſorgervi quella dentro in grande abbondanza, che li coſtrinſe ſe lo volevano ſuperare o nuotarlo, o riempirlo come poi fecero, et dalla parte di la dalla fortezza ſopra le colline, che ſi ſtendono in diſtanza di 800 paſſi andanti in circa, a rincontro delli baloardi Aragnas et Venetiano, puoſero quattro falconi per batter dentro, ma ne riceveſſimo poco danno, et noi intanto facendo una cataſta quadra di travi congiunti inſieme della ſteſſa altezza della porta della fortezza, et dentro mettendovi terreno, la terrapienassimo, et chiudeſſimo gagliardamente ſerrandoci affatto.³³

Alli 2 han Tartaro ſcriſſe un'altra volta dentro, e mandò la lettera per un villano al Kyrál Giorgio, lamentandoſi che non le foſſe ſtato dato riſpoſta il giorno avanti, di nuovo eſſortandolo a rendere la piazza, et offerendoſi mediatore col viſir perche foſſero fatte avantaſſioſe conditioni a quelli di dentro, ma non per queſto le fu dato riſpoſta alcuna, ne il portatore meglio trattato de gl'altri doi primi. I Turchi in tanto non

³³ Redernnél hiányzik. Ugyanakkor a többi kiadás alapján Bagi október 1-jei időpontra hivatkozva négy faltörő ágyút, négy Singerint, valamint néhány falkonettát említ. BAGI, 2014, 25–26.

cessarono di tirar con le artiglierie da tutte le parti, con quelle del monte,³⁴ havendone alle prime quattro aggiunte altre tre dentro la fortezza, et con quelle poste al baloardo Kyralfia al parapetto d'esso baloardo et alle cantonate delle torri della chiesa con intention solo di levarci le difese da alto, et disturbarci dentro. Vedendo noi, che l'inimico, oltre il tentativo di levar l'acqua del fosso lavorava anco da questa parte altre trinciere contro l'angolo del baloardo, et portava gran quantita di materia, argomentando che l'inimico ci volesse attaccar col modo solito a lui dei fornelli non battendo altrimenti con l'artiglieria per far breccia cominciassimo un pozzo alla punta del baloardo detto per contraminar l'inimico, et una ritirata a forbice, la quale serrava fuori l'angolo del baloardo, et da cinquanta piedi in circa delle faccie d'ambe le parti di quello: questa havea innanzi un fosso largo dodeci piedi, et profondo nove dentro a qual un fosso maggiore dalla parte appresso alla ripa di dentro fu cavato un'altro fossetto largo doi piedi, et profondo cinque, nel quale fu posto il piede de i travi, ch'in distanza di cinque piedi l'un dall'altro armavano la ritirata, et essa era alta sedeci piedi in tutto, et la terra cavata dal fosso fu posta di dietro per terrapieno con tavole inchiodate a i travi detti di sopra, che la ritenevano davanti, et ciò per non haver noi, ne fascine, ne vimeni, da far graticcio che haverebbero fatto miglior lavoro: sopra alla parte più alta di detta ritirata s'accomodò un parapetto per moschettieri di sacchi pieni di terra fra l'uno, et l'altro dei quali rimaneva lo spatio delle feritoie. In questo giorno il signor Redern, havendo gia piantato l'inimico l'artiglieria, et essendo sicuri di dover esser con grandissimo sforzo combattuti, volse pigliare il giuramento da tutta la soldatesca, nel quale essa obligassi di voler morire nella difesa di quella piazza, promettendo egli all'incontro loro di non esser per abbandonarli mai, et puose della vita pena a chi avesse ardito di parlare con l'inimico di qualunque cosa si fosse, il simile a chi avesse parlato di rendersi, ponendo la stessa pena a quelli c'havessero udito tal cosa, et l'havessero rivelato.³⁵

Alli 3 si seguitò di lavorare alla ritirata, et al pozzo del baloardo Kyralfia, e si cominciò un'altro pozzo al baloardo Chiunca il qual era giudicato da noi dover esser attaccato dall'inimico, si per la bassezza sua com'anco per haver poca parte del fosso con acqua, i Turchi in tanto non cessavano di tirar alle torri, per farle rovinare perche cosi credevano, sendo la piazza stretta; di dover far morir molta gente et dal monte dentro la piazza, ma con poco effetto nell'uno, et l'altro luogo. Di più su la meza notte, accesero fuoco nella palizzata esteriore del baloardo di legno con sante di foco che vi piantarono dentro, ma correndo noi al pericolo con alcuni legni concavi, et gran copia di botte piene d'acqua, che nell'istesso baloardo erano gia di prima state preparate per un tal bisogno spegnessimo subito il fuoco, il quale aiutato da una materia grassa con che erano circondate l'aste delle frecchie, in un trato havea alzate grandissime fiamme.³⁶

Alli 7 havendo gli nimici la notte avanti cominciato a far le trinciere sopra la piazza della città a incontro della porta della fortezza et a venirsi voltando verso la punta del

³⁴ A Kálvária-domb, ahonnan remek belövési lehetőség nyílt a várra.

³⁵ Ld. rövidebben DUDIK, 1878, 109.

³⁶ DUDIK, 1878, 109.

baloardo Chiunca, noi conosciuto il disegno loro, cominciassimo a fare un'altra ritirata al detto baloardo, nella maniera di quella fatta al Kyralfia ma maggiore assai; perche serrava fuori, non solo l'angolo, ma ottanta piedi in circa delle faccie d'ambe due le parti, et più alta ancora, arrivando sino a 26 piedi, et era più coperta, per esser in una concavità di terreno la qual concavità restando avanti alla detta ritirata, ci servi mirabilmente poi nel processo della difesa potendo dentro di quella star coperta buon numero di gente dalle offese di fuori. Pur anco questa notte i nimici puosero fuoco nella palizzata del baloardo di legno, ma fu spento subito, et un Turco notando si volse accostare al baloardo Chiunca, ma fu scoperto et rispinto dalle nostre sentinelle, che ordinariamente la notte tenevano distese sopra l'angolo del baloardo, con la testa in fuori armata davanti, et da i lati con tavoloni a botta di moschettato confitti sopra doi travicelli, di maniera, che facevano un parapetto mobile, che ogni notte si poneva, et levava.³⁷

Alli 5 i Turchi caminando avanti co i loro approcche, sboccarono nel fosso del baloardo Kyralfia, al quanto più in dentro dell'angolo di quello a rincontro della faccia, che vien difesa dal fianco sinistro del baloardo di legno, per esser solo offesi da un fianco, perche se fossero andati diritti dalla parte del fosso opposta al angolo del baloardo, sarebbero poi nel riempirlo, o passarlo stati offesi da doi similmente essendosi avanzati con nove trinciere verso il baloardo di legno, sboccarono alla faccia di quello, che vien difesa dal fianco sinistro del Chiunca, et alle sbocature di questi doi baloardi cominciarono a portar terreno, sassi, botti gabioni, et fascine per riempire i fossi, et farsi strada a gl'angoli esteriori di quelli, che essi havevano intentioni di minare non restarono in tanto di battere alle difese di questi tre baloardi havendo piantati tre pezzi al Chiunca, et altri tanti a quello di legno, et noi di fabricar le due ritirate sodette havendone di piu questo giorno cominciata un'altra al baloardo di legno d'altezza uguale a quella del Chiunca, et con l'istessa concavità avanti per non essere il baloardo pieno di terreno, la qual serrava tutta la faccia sinistra di quello, et 60 piedi in circa dell'altra con tutto l'angolo, dalla picciola piazza del quale cavassimo il pezzo grosso, che v'era prima, havendone l'inimico dirizzati doi per scavalcarlo, et perche l'inimico havea tentato la notte avanti d'accostarsi notando alla banchetta bassa, che circonda detto baloardo dalla parte di fuori, o per meglio attaccar foco alla palizzata di quello, o per tentare d'alloggiarvisi dentro, vi fu posto un buon numero di fanti Ungheri, et dati loro instrumenti, acciò vi si potessero coprire; et la stessa notte venendovi un Turco a nuoto fu scoperto da questi, et fato ritirare.³⁸

Alli 6 seguitarono i nemici di lavorare alle lor trinciere, le quali erano già tanto condotte avanti, che non solo arrivavano al fosso ma abbracciavano seguitamente tutti tre i baloardi attaccati da loro, et le due cortine, che sono fra quelli, ogni sera nelle quali entravano più di tre mille archibuggieri di guardia che impedivano a i nostri l'affacciarsi a i parapetti, tirando continue et certissime archibuggiate. La matina ancora di questo giorno si accorgessimo, che l'inimico havea sboccato al baloardo Chiunca a

³⁷ DUDIK, 1878, 110.

³⁸ DUDIK, 1878, 110.

rincontro della faccia, che vien difesa dal fianco destro del baloardo di legno, et havevano cominciato a porre alcuni gabioni nella parte del fosso asciuta per coprirsi da detto fianco, tirò similmente l'inimico molte canonate alla punta del baloardo di legno per levarci il pezzo, che prima v'havevamo, credendo che ancora vi fosse, ma essendo già disperati di poter far buon effetto nel derivar l'acqua del fosso, la notte di questo giorno venendo li sette, non molto luntano dal giorno si missero in due a nuotarlo, i quali s'attaccarono alla parte più bassa dell'angolo del baloardo Kyralfia, senza che li Ungheri, i quali guardavano detto baloardo se n'accedessero punto, et ciò con tanta maggior negligenza loro. Quanto che la sera avanti il signor Redern due volte espressamente havea comandato ad uno dei lor capitani, che vi ponesse una scintinella col capo in fuori, come facevano gli Alemanni al baloardo Chiunca: ne sendo ciò stato seguito i Turchi levando alcune pietre grandi, ch'erano nella parte inferiore del baloardo, si copersero prima, che i nostri essendo già venuto il giorno chiaro se ne potessero accedere, però facendo ricercar minutamente da chi fosse venuto il mancamento, et gittandosi la colpa adosso l'un l'altro, la sentinella el capitano quelli dicendo che non gl'era sta commesso cosa alcuna, et questi che le havea ordinato, esso signor ordinò che fossero impiccati, et specialmente il capitano, dicendo, che non solo ad un capo conviene ordinar bene, ma ancora procurar diligentemente, che si faccia quel ch'estato ordinato, l'istessa notte si missero sette volte per attaccarsi al baloardo Chiunca, ma sempre per la diligente guarda, che facevano gl'Alemanni, furono scoperti, et ributtati con sassi, et palle di fuoco, ch'ardevano nell'acqua.³⁹

Alli 7 seguitassimo di lavorare alle ritirate, et di cavar il pozzo all'angolo del baloardo Kyralfia, per poter contraminar al fornello c'haveano cominciato, et la notte calassimo per le canoniere d'un fianco quattro Ungheri, i quali lungo la faccia del baloardo, nell'acqua alla gola andarono all'angolo di quello, dove trovarono un Turco sul buco del fornello, c'havendoli scoperti, et avvertito il compagno subito ambi doi si gittarono a nuoto, et si salvarono a i suoi ch'erano alla contrascarpa del fosso, et i nostri entrando nel buco, il qual era ancor poco cavato in dentro ne riportarono quattro instrumenti de nemici, che altro non sono, che un pezzo di ferro lungo doi palmi c'ha un martello da una parte, et un picco dall'altra con un manico di legno in mezzo lungo un braccio, fecero similmente nimici tentativo d'accostarsi al Chiunca, ma furono scoperti, et ributati al solito.⁴⁰

Alli 8 i Turchi, i quali la notte avanti non erano più tornati al fornello del baloardo Kyralfia per la sortita sudetta, venuto il giorno, subito vi tornarono, et seguitarono il lavoro, sicuri che i nostri non li haverebbero scacciati, perche le trinciere loro ch'erano sopra l'orlo del fosso piene di moschetteria non haverebbero lasciato comparir alcun de nostri nel fosso, similmente essendo i nemici per la diligente guarda, che veniva fatta al baloardo Chiunca disperati di poter sicuramente di notte cominciare a cavarvi il fornello, si rissolsero di farlo a pieno giorno, all'hora che i nostri non potevano più stare

³⁹ DUDIK, 1878, 109–110.

⁴⁰ DUDIK, 1878, 110.

per di sopra a scoprire il piede del baloardo, et che bisognava per il dubio, che non vi dirizzasse un pezzo, ritirar la sentinella el mantelletto. Passó dunque uno spogliato nudo quella poca parte di fosso che è con acqua appresso al detto baloardo, et cominciò a cavare alla punta di quello, mentre che noi d'ambi i fianchi dei baloardi, che le sono dai lati, continuamente tirando grandissima quantita di moschettate cercavamo disturbarlo, ma essendo egli sotto acqua tutto sino alle spalle, faceva col capo, che solo haveva scoperto, tanto poco bersaglio, che difficilmente si poteva cogliere da i nostri partissi nondimeno, et per quanto credessimo noi ferito, ma subito ne vene un'altro in suo luogo, il qual seguito il lavoro del primo, mentre che noi non cessavamo mai di tirar moschettate, et sassi, et palle, che ardono nell'acqua per di sopra, al dispetto nostro si cominciò a coprire, havendo affatto sprezzate l'archibuggiate, ancorche non venissero molto di lontano, ne potendo noi accertar i colpi che le tiravamo per di sopra perche havendo l'inimico dirizzato l'artiglierie, et tutta la moschetteria a quella parte, ci proibiva il potersi affacciare non solo con tutto il copro scoperto, come a voler impedir il minatore saria stato necessario, ma ne anco con una minima parte della testa. Puosero di più lo stesso giorno li nimici di quei sette pezzi che prima havevano su la montagna dalla quale ricevevamo poco danno tre contra il detto baloardo Kyralfia, acciò equalmente gli servisse (hauto che avesse il fornello effetto) a scoprirsi di dentro, et a tener coperto dai tiri della piazza un grosso numero della sua gente per potere più commodamente et d'appresso rimetter, et rinfrescar gl'assalti, per le quali cose vedendo noi, che l'inimico gia ci era in doi baloardi, et che in spatio di due o tre giorni al più haveva da apparire due grandissime breccie discorressimo lungamente come si haveva da provvedere a cosi vicino, et certo pericolo. Erano solo due le strade, con le quali potevano far qualche profitto, et ambedue queste già da principio havevamo cominciato a tenere, cioè il contraminare, et il far le ritirate: ma per la grandezza dell'opera, che voleva in ogn'una di loro, per il doversi provvedere in tre diversi luoghi per la poca quantita di materia, et quello che importa più di gente da lavoro, ambe due queste cose si facevano lentamente assai, perche da vinticinque Turchi schiavi (i quali sempre han fatto buon servitio) et sessanta villani con alcune poche donne, c'havevamo erano compartisi in cinque parti, cioè far doi pozzi per contraminare, uno al Kyralfia, et uno al Chiunca, et tre ritirate molto grandi, come s'è detto al Kyralfia, al Chiunca, et a quello di legno, et poco aiuto si potea sperare da soldati, de quali era gia gran numero d'amalati, et i sani erano occupati nelle continue guardie del giorno, et della notte. Hora vedendosi chiaramente, che era impossibile nell'istesso tempo lavorare alle ritirate, et alle contramine, con speranza che l'une et altre fossero in punto al tempo di provvedere al bisogno, fu risoluto, che essendo grandissima difficulta nel contraminare, si per non haver minatori, si anco perche nel cavar dei pozzi, la terra piena di giara come s'havea cavato alquanto, cadendo da tutte le parti, tornava a riempire il cavato, et al bisogno, che s'havea di legnami per armar d'intorno i pozzi, e i cavi di quella era per mancare sofficiente materia, et tempo, oltre l'incertitudine d'incontrar l'inimico perche presupposto, che s'haveva havuta ogni cosa necessaria all'opera, et lasciate le ritirate da parte vi havessimo impiegato tutta la gente nondimeno era quasi impossibile il poterli

incontrare, perche havevamo da passare un gran'spatio di terreno, et di muro, cavando all'incontro essi il furono molto poco in dentro, et se fosse stato ancora possibile, nondimeno poteva occorrere, che per qualche accidente, o picciolo momento di tempo che l'inimico fosse stato prima di noi, et havesse fatto volar l'angolo del baloardo, havendo noi in tanto tralasciato li debiti ripari di dentro, fossimo poi stati sforzati a difender la breccia scoperta et esposti a i titi dell'artiglierie nimiche, che sendo alzate a quest'effetto da loro non erano per lasciare (volata, che fusse la punta sopra le piazze de baloardi cosa alcuna di sicuro ch'esse non scoprissero et battessero, et similmente dalla moschetteria, che o sopra le case vicine vedeva ogni cosa d'intorno o sopra li trincieron, tal che quanti di noi fossero comparsi su la breccia, o sul piano dei baloardi, sarebbero subito stati morti, et però la terra al primo, o al più al secondo assalto perduta. Fu risoluto dunque, poiche nell'istesso tempo non si potea supplire al tutto esser bene lasciar da parte l'incerto esito del contraminare et fare ogni sforzo che le ritirate fossero in termine nello spatio di tre giorni nel quale si tenea, che i nimici havessero volato i loro fornelli si seguitó dunque di andar lavorando alle ritirate con ogni sforzo, et i Tedeschi che guardavano il Chiunca si presero con grandissimo ardor d'animo, et fatica a far la loro da se stessi, il simile fecero gl'Ungheri al baloardo di legno et al Kyralfia, essendo divisi in questi due luoghi, i Turchi priggioni, et i villani c'havevamo, le donne poi Tedesche portavano la terra alla ritirata loro, et le Unghere alle loro, et fu giudicato buono, che al pozzo che s'era cominciato al Kyralfia per contraminare, essendo assai innanzi l'opera si seguitasse di travagliare.⁴¹

Alli 9 li nemici seguitarono di empire il fosso al baloardo Kyralfia, et a quello di legno, ponendo sempre gabioni dalle parte di fianchi, che li potevano offendere. Similmente al baloardo Chiunca si vennero avanzando per la parte del fosso asciuta, con gabioni alla destra mano opposti al fianco del baloardo di legno: seguitarono ancora di lavorar gagliardamente al trincierone c'havevano cominciato al Kyralfia, et principiarono un'altro capace di tre pezzi al Chiunca su l'orlo del fosso lavoravano in tanto essi ancora a i fornelli, et noi alle ritirate con grandissima sollecitudine, attendendo il signor Redern in persona a quella del Chiunca, il signor Niary Paolo a quella del Kyralfia, et io a quella del baloardo di legno, et parendo al signor Redern⁴² esser bene avisar sua altezza et al campo del termine in che si trovava la piazza, la notte di questo giorno mandó fuori un nobile Unghero con lettere accompagnato da tre altri, dei quali li dua dovessino tornar subito che l'havessero accompagnato, et posto in camino sicuro, il terzo le tenesse continuamente compagnia. Questi uscirono in una barchetta per la sortita ch'è nell'orecchione del fianco sinistro del baloardo Venetiano, nel fianco destro del quale la stessa sera creppò un pezzo grosso, et una parte di quello saltò sopra la casamatta, et amazzò un gentil'huomo di Svevia, che cenava nella sua tenda nel mezo della piazza del baloardo.⁴³

⁴¹ Ld. jóval rövidebben DUDIK, 1878, 110.

⁴² Schels szerint a Csonka bástyán Redern, a Királyfián Nyáry, a másik három bástyán pedig helyettese, Rubisch irányította a védelmet. KISS, 1831, 524.

⁴³ DUDIK, 1878, 110.

Alli 10 si vide la matina ch'ì Turchi havevano seguitato molto avanti i riempimenti dei fossi, et specialmente a quello di legno, dov'era mane(?) acqua, che al Kyralfia, lavoravano anco continuamente ai fornelli, et noi alle ritirate, et conducessimo con estrema fatica per le strade ch'erano molto fangose un pezzo grosso nel fianco destro baloardo Venetiano; ma sopra l'orecchione et non nella casamatta dov'era quello, ch'era creppato il giorno avanti, et cio per battere, et scoprir meglio il trincerone, ch'ì nimici havevano alzato alla faccia destra del baloardo Kyralfia, come s'è detto et presso a sera per cagione vedersi tornare alcuni armenti, et camelli dai monti, al campo dell'inimico, si levò una voce universale fra soldati, che il Turco tarsiva(?), et essendo gia notte tornarono i doi Ungheri dentro, che la sera avanti eran usciti per accompagnare quello mandato dal signor Redern.⁴⁴

Alli 11 seguitarono li Turchi di lavorare a i fornelli, et noi riducessimo a fine le ritirate, le quali non solo erano poste in difesa, ma haverebbero potuto aspettare il canone, et vedendo i nimici, che la banchetta bassa, ch'era a torno al baloardo di legno, gli dava grande impedimento ad accostarvisi in numero di 30 in circa di loro, su le due hore innanzi notte passando il fosso nell'acqua sino alla gola, ammazarono in quella alcuni dei nostri Ungheri, che la guardavano, i quali si lasciarono trovare quasi dormendo. Ma cominciandosi a tirar da i fianchi d'ambe le parti, i nimici subito si ritirarono, et i nostri rimasero al possesso della banchetta,⁴⁵ essendo com'ho detto finite le ritirate, et per l'intermesso lavoro de nimici nei fornelli, giudicandosi, che la matina venente dovessero giocar il signor Redern diede a guardar il baloardo Kyralfia, et la ritirata di quello al signor Niary Paolo aggiungendovi oltre la meta de gl'Ungheri, che prima v'erano cento cinquanta Alemani, al baloardo di legno con l'altra parte de gl'Ungheri et ducento Alemani, lasciò capo il Kyralf Giorgio governor della piazza, dandole in compagnia Felesdi Janus, et al Chiunca puose il luogotenente Ribisch co'l resto de gl'Alemani a se non riservando luogo alcuno fermo, ma pigliasi carico di provvedere egualmente a i bisogni di tutte le parti; et a me comandò che sempre le tenessi compagnia.⁴⁶

Alli 12 havendo li nimici la notte avanti posto la polvere nei doi fornelli al Chiunca, et al Kyralfia misero nel fosso di quest'ultimo alcune barche coperte di coio fresco per venire con quelle a rimettere, o ad alloggiarsi nella breccia c'havesse fatto il fornello. Non essendo ancora finito il riempimento per essere il fosso molto profondo, ma dalla parte del Chiunca non havevano bisogno di cosa tale, per essere una picciola parte sola del fosso a piede del baloardo con acqua, la quale dalla ruina del fornello saria stata riempita cosi essendo noi in arme, et del tutto avvertisi, circa le sett'hore diedero foco al fornello del Kyralfia, in vano sin hora contraminato da noi, il quale per essere poco a dentro, et mal curato, si butò in dietro, et uscì per la bocca, restando in piedi il nostro baloardo, sebene al quanto risentito, et abbruggiandosi le barche preparate da loro. All'essito cosi felice per noi di questo fornello, i Turchi rimasero attoniti, et partirono

⁴⁴ Egyetlen mondatot (Uo. 110) leszámítva hiányzik Redernnél.

⁴⁵ Schels szerint éppen fordítva történt, a török befészkelte magát és elkezdte bontani a bástya belsejét. Kiss, 1831, 526.

⁴⁶ Ld. DUDIK, 1878, 110–111.

dallo trinciere ch'eran da quella parte, nelle quali per venir subito volato il fornello alla breccia, s'erano molto ingrossati, et noi all'incontro dentro la fortezza, gridando ad altissima voce tre volte il nome di Giesú, ringratiassimo Iddio del beneficio ricevuto. Un'ora doppo circa le otto, diedero fuoco al fornello del Chiunca il quale hebbe il medesimo effetto del primo, per il che noi tre altre volte gridassimo Jesus, et ringratiassimo Iddio, et i Turchi attoniti si partirono da quest'altro trinciere, nelle quali erano venuti similmente in numero grandissimo per dar un terribile assalto, volato, che fosse il fornello, finalmente vedendo essi, che l'essito dei doi fornelli era loro mal successo, si risolsero con quasi bestial dei resolutione di tentar d'alloggiarsi nel baloardo di legno a pieno giorno, essendo quasi le 22, et mentre noi eravamo in arme et i fianchi benissimo forniti di moschetteria e d'artiglierie spinsero dunque nel fosso del baloardo di legno circa 70 huomini, i quali con le scimitare sole, ch'essi tenevano alte, passando nell'acqua sino alla gola, andarono un'altra volta, ma con maggior resolutione, che il giorno avanti ad assaltare i nostri, ch'erano a guardia della banchetta detta di sopra, che è a piede di quello, dove havendo un'altra volta ammazzato alcuni de nostri, el resto posto in fuga, li caricarono cosi vivamente, che quasi entrarono dentro co i nostri per la portella dell'orecchione, et già un'alfier Turco v'era sopra quando facendosi innanzi alcuni Alemani con le picche basse fu ributtato insieme con gl'altri verso la punta del baloardo, ma non però i nostri più si partirono di sotto la coperta dell'orecchione i Turchi in tanto, se ben noi non cessavamo di tirare d'ambi i fianchi, et ne ammazzavano alcuni, attaccandosi ostinatamente, a i pali, che sostenevano la banchetta, et tagliandoli con accette si cominciarono a coprìr nell'estremo angolo di quella, e i sassi, e i fuochi, che noi gittavamo d'alto se ben le diedero al quanto d'impedimento, non però li disturbarono affatto, perche noi non potevamo, essendoci vietato dalla moschetteria di fuori l'affacciarsi, accertate i colpi, et gittare i sassi, el fuoco dove giustamente erano i nimici, i quali poiche si cominciarono a coprìr alquanto da i fianchi stesero alcune palli di buoi fresche con tavole sotto nella parte superiore della banchetta et si copersero affatto, et lavorando continuamente fecero in pochi giorni alloggiamento per piu di quaranta persone, et cominciarono a cavar il terreno dell'angolo del baloardo lasciando in piedi coperti, ma noi desiderando giunta, che fusse la notte, d'impedirli, et guastarli l'opera fatta il giorno avanti mandassimo lungo la banchetta alcuni de nostri a riconoscere se i nimici vi stavano alloggiati, ne vi fu trovato alcuno, e però cominciando i nostri a levarne le tavole, et le pelle che li servivano di coperto, furono veduti per lo splendor della luna da gli nimici, che stavano alla contrascarpa i quali gli tirarono molte archibugiate, onde alcuni de nostri furono morti, et specialmente un nobile Unghero stimato molto dalla sua natione.⁴⁷

Alli 13 dopo la meza notte i Turchi tornarono nei cavi delle sodette mine, le quali il giorno avanti non havean fatto effetto alcuno, e cominciarono a farvi dentro novo lavoro, spingendosi più avanti, et facendo il forno più capace tentarono oltre di ciò al baloardo Kyralfia di far un nuovo fornello nella faccia destra del detto baloardo, lontano

⁴⁷ Ld. jóval rövidebben DUDIK, 1878, 111.

dall'angolo, et dal primo circa 30 piedi, et però nuotando come haveano fatto a gl'altri, cominciarono a cavar in detto luogo, ma scoperti da nostri, furono disturbati per una gran quantità de sassi, che vi si gittarono adosso, nondimeno essendo già venuto il giorno chiaro, vi tornarono, e cominciaron a coprirsi tirando perpetuamente in darno il fianco sinistro del baloardo di legno: per la qual cosa, dubitando noi che il nuovo fornello fosse per rovinarci il braccio destro della nostra ritirata, che prima v'havevamo fatta, opposta all'angolo, risolvessimo di fare un'altra ritirata maggiore, et più in dentro sul detto baloardo quale anch'essa tirata a forbice, et con i lati equidistanti a quelli dalla prima serrata fuori non solo quella, ma la maggior parte del baloardo, di modo che fra l'una et l'altra restava spatio et pace per difender la prima, se fosse restata intiera, et dentro della seconda rimaneva serrata la piazza de gl'orecchioni, sopra il destro de quali era un pezzo grosso, che tirando di fuoco nel baloardo di legno, fece poi in tutti li assalti grandissima occisione de nimici. Ne intermettendo in tanto i nimici, di venirsi allargando con la rappa, et spingendo avanti nel baloardo di legno, fecero cascare una gran quantità di terra della punta d'esso baloardo, havendola prima scalzata molto rotto, per la qual cosa da questa parte ancora, cominciassimo a pensare di far nuova ritirata con disegno però di tenere il baloardo, finche si potea, et difender la prima ritirata, et poi cavando alla gola di quella, la quale è serrata dal muro antico della terra una gran fossa, escludendo del tutto fuori, et far nuova fronte all'inimico al muro antico, il quale da questa parte ha appoggiata come di sopra ho detto una dopia palizzata con terrapieno dalla parte di dentro.⁴⁸

Alli 14 venne la matina al far del giorno uno mandato dentro da un Hussaro, che scasca in un castello vicino, il qual portò lettere come il campo s'era mosso per venirci a soccorrere, et che il Transilvano in persona si sarebbe congiunto co i nostri, ma che il Swartzemburg era andato sopra Buda, dil che era stato avisato il visir con molti corrieri de suoi, che li chiedevano soccorso. Questi accostandosi al fosso, et fischiando fu intromesso sopra una barchetta per la portella dell'orecchione del fianco destro del baloardo Venetiano, per la quale i giorni avanti erano entrati, et usciti quelli altri detti di sopra alla lettera fu dato poca fede per non essere scritta se non sopra relatione incerta. I nemici seguitarono di lavorare alli fornelli, cioe al vecchio, et al nuovo del Kyralfia, et al vecchio della Chiunca, et noi alle ritirate nuove del baloardo di legno, dove i nimici continuamente rappavano et del Kyralfia il quale noi stimavammo più pericolo di tutti, perche perduta c'havessimo la seconda ritirata, non ci rimaneva luogo alcuno di far nova difesa essendo ingombrata la golla di quello dal palazzo: ne mentre si faceano queste cose i nimici intermisero mai l'opera molto faticosa di riempimenti cominciati da loro, anzi a quello di legno l'haveano del tutto finito, et gia per quello venivano a piede asciuto nell'alloggiamento che s'haveano cavato nell'angolo la stessa sera quelli, che guardavan il baloardo Venetiano, avisarono c'havean sentito un altro fischio come quello della matina et perciò si mando fuori la barchetta, per vedere se fosse qualch'uno che volesse entrare, ma non si vide alcuno, et fu tenuto universalmente,

⁴⁸ Ld. mindössze három sorban DUDIK, 1878, 111.

che questo fosse un'inganno dell'inimico per far uscire alcuno de nostri sopra la contrascarpa, et veder di pigliarlo, per haver lingua dell'esser di dentro tutto questo giorno, et la notte seguente cade una grandissima pioggia.⁴⁹

Alli 15 i Turchi seguitarono di lavorare a i fornello, et al baloardo di legno, nell'angolo del quale noi dal fianco, et dell'orecchione destro del baloardo Kyralfia tirassimo molte canonate per sloggiar l'inimico, et oltre di questo ordinassimo un fosso nel restante della punta di quello per il quale coperti, et sicuri dall'artiglierie andavamo continuamente a tirar fuochi sopra i Turchi, che vi lavoravano, a i quali dessimo grandi impedimento, ancorche si fossero al quanto coperti con alcune tavole, dalle offese di sopra.

Avenne ancora, che havendo noi seguitato di contraminare al Kyralfia, incontrassimo il fornello primo, c'havea l'inimico fatto la onde essendosene accorto il minator Turco tosto si fuggi prima che noi ve lo potessimo ammazzare, ne d'ora in poi vi lavoravano più, ma solo attesero a ridur in perfezzione quello che nuovamente haveano cominciato a cavar poco lontano dal primo nella faccia destra dal detto baloardo.⁵⁰

Alli 16 i Turchi seguitarono di lavorare per tutto a i riempimenti al trincierone, alli alzati, et alli fornelli et s'accorgessimo per l'intermission dell'opera, che il fornello del Chiunca era in punto, dentro al quale essi puosero la notte venente la polvere, et lo serrarono gagliardamente alla bocca, ne in tutto levassimo dal canto nostro di lavorare alle nuove ritirate, et di prepararci per li assalti, che sapevamo di dover haver la matina seguente.⁵¹

Alli 17 i nemici diedero fuoco circa le otto hore al fornello del Chiunca, il quale con grandissimo effetto ruinò tutto l'angolo del baloardo et fece un'apertura di trenta doi piedi, et fu tanta la materia, che vene a basso, che non solo il fosso d'acqua, ch'era molto picciolo da questa parte fu riempito ma ancora fece la salita cosi facile, che i Turchi non essendo ben cessato il fumo della mina, et a pena cadute a basso le pietre, che s'erano alzate, si spinsero con empito grandissimo all'assalto, montando sopra il piano del baloardo et piantando alcune insegne nei gabbioni, che gli serveano di parapetto: ma essendo colti di mira dalla nostra moschetteria, la quale era sopra la ritirata, furono quelli che prima montarono nel primo comparire morti, et gl'altri, che montavano dietro, affacciandosi i nostri su la breccia, furono precipitati a basso da i sassi, et dalle pignate di fuoco, che le venero tirate in grandissima quantita, ma non per questo i nimici spaventandosi rimisero poco dopo un'altro assalto molto più terribile, et risoluto dal primo, essendo di nuovo montati sul piano del baloardo, et avanzandosi molto, sinche scoperta la ritirata, che restava quasi tutta sepolta nella concavita detta di sopra, non sapendo dove si gire, furon sforzati di tornare a basso, feriti la maggior parte, et alcuni morti, poco dopo un'altra volta dimisero assai gagliardamente, et di nuovo furono ributtati con molto danno, perche ricevevano doi grandi incomodi, et offese l'uno nel salire per la contion pioggia di sassi, et di pignate di foco, che cadeva loro adosso, et

⁴⁹ Az információ hiányzik Redern jelentéséből.

⁵⁰ Az információ hiányzik Redern jelentéséből.

⁵¹ Az információ hiányzik Redern jelentéséből.

l'altro, ch'essendo montati sopra il piano del baloardo, senza potere in alcun luogo affrontarsi d'appresso con i nostri, erano ributtati a basso da una terribil tempesta d'archibugiate, che veniva loro scaricata contra dalla corona superior della ritirata, et quelli pochi, che gli offendavano nel montare co i sassi, e col fuoco, stando in un loco molto basso, erano affatto sicuri da i nimici, perche se quelli li havessero voluto ire a trovare erano necessitati di fare un gran salto, senza speranza di ritorno. Hora vedendo i nimici l'impossibilità d'entrare rimisero tre altre volte, ma più lentamente, che le prime. Nel medesimo tempo che il Chiunca era assaltato, quello di legno fu non con minor furore da nimici combattuto, et valore da nostri difeso, perche per l'istesso spatio di tempo, et con l'istesse rimesse di nuovi assalti, fecero ogni lor sforzo per guadagnarlo et piantandovi tre volte le bandiere sopra, tre volte montarono su la piazza, essendo altrettante con grandissimo sforzo ribattuti a basso da nostri, a punto col modo stesso, che si teneva al Chiunca. Durò questo contrasto fatto d'ambe due le parti in un medesimo tempo sin passato il mezo giorno un hora finalmente i nimici si ritirarono con perdita d'un gran numero de loro miglioni soldati, et de nostri restarono morti, fra il Chiunca et quel di legno intorno a un cinquant'huomini più per temerita loro, che per altra cagione, per non contenti d'offender l'inimico di luogo sicuro, s'affacciavano su la breccia scoperti alcuna volta, dove feriti dalle archibugiate, et dai pezzi, che venivano scaricati dalla contrascarpa di fuori subito cadevano morti. A questo inconveniente, i giorni seguenti fu con espresso comandamento provveduto, che niun s'affacciasse sopra la breccia scoperato, ma che stando bassi quelli che gittavano i sassi, et il fuoco nel cavo ch'era inanzi alla ritirata, attendessero sicuramente a far l'officio loro, et quelli ch'erano alla ritirata lasciassero montare qualche numero de nemici, et posi scaricandogli adosso tutta la moschetteria, et quattro pezzi d'artiglieria che v'haveano sopra, li gittassero a basso: et gl'armati coperti sotto il terrapieno del riparo stessero pronti per ributtar con le picche et con i petti l'inimico, se temeramente, et con pazza resolutione, havesse tentato d'assaltar la ritirata, ancorche fosse impossibile il superarla. Ma per scoprire ancora la sortita della breccia con l'archibuggio, cavassimo doi fossetti d'ambe le parti di quella, dentro a i quali stavano sei moschettieri per parte c'haveano coperto davanti il capo con alcuni tavolloni grossi, nei quali erano cavate le feritoie. Questo giorno morì ferito di due archibugiate il Kyril Giorgio governor della piazza, nel volersi affacciare al parapetto del baloardo di legno, ch'era guardato da lui per cagion di vedere se gli nimici ci haveano attaccato fuoco da basso, et a me il signor Redern. Ordinò che si come quel giorno m'ero trovato alla difesa di quel baloardo, me vi fermasi anco per l'avenire in compagnia di Felesdi Janus.⁵²

Alli 18 stettero i nimici quieti sino alle 10 hore poi rimisero al baloardo di legno, et al Chiunca nuovi assalti, essendo per questo venuti nelle trinciere vicine in grandissimo numero, ma a quello di legno fecero maggior sforzo perche oltre a tre mediocri rimesse, che fecero da principio per stancarsi, diedero poi un furiosissimo assalto per entrare che durò presso a due hore continue, ma sempre furono ributtati, ancorche piu volte

⁵² Ld. DUDIK, 1878, 111–112.

piantassero la bandiere sopra il parapetto nuovamente fatto, et alcuni lo montassero ancora nell'istesso tempo diedero alcuni altri assalti al Chiunca: poi procurando d'aprir maggiormente la bocca della rovina per scoprir meglio di dentro, et battere quella ritirata attaccarono alcune corde, c'havevano uncini di ferro, nei gabbioni prossimi alla breccia, per tirarli a basso ma essendo quelli grandissimi, et pieni di serreno rassodato, et vecchio, si ruppero le corde, senza pur moverli di luoco. L'istesso giorno, et notte che venne seguitarono di lavorare gagliardamente. Alli nuovi fornelli del Chiunca et Kyralfia, et al baloardo di legno, tirando continuamente a basso nuovo terreno, et consumandosi il parapetto, il quale era stato dalla parte di dentro di nuovo ingrossato da noi et fatto molto sicuro. Seguitarono similmente li nimici di lavorare al trincerone, et al riempimento del Kyralfia et misero in luoghi piu alti, et più opportuni l'artiglieria loro al Chiunca, di modo che incrocciandosi i tiri, venivano a scortinare ambe due le parti interiori dei parapetti delle faccie di quello per il che passando palle molto basse sopra la bocca della breccia, impediva a gli nostri il praticare sopra il piano del baloardo, ma non gia li offendeva quand'erano appresso alla ritirata, perche oltre ch'era molto elevata havea appoggiato un gagliardo terrapieno, et i pezzi de nimici ch'erano stati alzati, non passavano dieci libre di palla.⁵³

Alli 19 cade una gran pioggia che durò tutt' il giorno et la maggior parte della notte seguente, et i nimici seguitarono gagliardamente. Lavori loro da tutte le parti, et s'accordessimo, havendo cessato di lavorare al nuovo fornello del Kyralfia, ch'era gia ridotti in termine nel qual posero la detta notte la polvere, et il signor Redern vedendo come continuamente perdeavamo gente, si amazzati nella difesa, come morti per malatie, mandò fuori l'istesso che gia havea portato li giorni avanti gli avisi detti di sopra con lettere a sua altezza et al campo, nelle quali poneva l'essere in che si ritrovava la piazza, et come la matina venente ci dovea essere appresta un'altra breccia, pregando sua altezza ad haver qualche memoria di noi.⁵⁴

Alli 20 circa le 10 hore l'inimico diede fuoco al fornello del Kyralfia, il quale havevano spinto molto avanti et benissimo curato. Questi trovando resistenza grande per essere il muro del baloardo grossissimo fece maggior effetto di quello del Chiunca, aprendo una bocca di cinquanta piedi, senza però far punto di danno (il che fu nostra grand ventura) alla prima ritirata, benche s'accostasse molto al braccio sinistro di quella, ne essendo ancora cessato il fumo, et a pena tornate a basso le pietre, i nimici si spinsero all'assalto sopra il riempimento fatto, ma non arrivando quello del tutto alla breccia furono molto impediti nel passare quel puoco d'acqua, che v'era di mezo, pur passandola, ancorche si entrassero sino alla gola montarono la breccia, et salirono con alcune bandiere sopra il piano del baloardo. Ma furono ricevuti nell'istesso mondo, che l'altre volte erano stati raccolti al Chiunca, et a quello di legno: per il che ributtati a basso con perdita di loro riceverono nuovo impedimento nel ritirarsi dall'acqua, ch'era di mezo fra il riempimento, et la rovina del muro, perche essi v'haveano a bello studio lasciato quel di spatio, credendosi

⁵³ Redernnél hiányzik.

⁵⁴ L.d. rövidebben DUDIK, 1878, 112.

che la materia della breccia fosse per riempilo, et d'avantaggio: ma era tanta la profondita del fosso in quella parte che la rovina non supli per quell'effetto, restando quasi tutta ingiottita dall'acqua: la onde quell'che'erano dall'altra parte della contrascarpa per fare il transito libero, et spedito mandarono doi con un graticcio, et alcuni legni acciò ciò facessero un poco di ponte. Questi nel passar, che facevano sopra il riempimento, caminando tardi per l'impedimento di quelle cose, che portavano, furono facilmente appostati da moschettieri che stavano al fianco sinistro del baloardo di legno, et morti, ma non si tosto caderono quelli, ch'altri dua correndo, tornarono a piglian dette cose, et le condussero alquanto avanti, et essendo ammazzati questi ancora, dua altri venero di nuovo, et havendole condotte sino presso al luogo dove andavano poste, furono anch'essi morti, ne per questo restarono i nimici di finire l'opera loro, ma venendo(?) doi altri accomodarono prestamente i legni, et il graticcio, et poi correndo si ritirarono dentro alla breccia in sicuro: cosa certo nella quale mostrano grandemente l'obedienza loro, et lo sprezzo del morire, accomodato c'hebbero il passo, rimisero un nuovo assalto più gagliardo del primo, nondimeno essendo ributtati dai nostri, et essendo gia l'hora tarda, si ritirarono, rimanendo alcuni pochi, i quali meglio spianarono la breccia. In questo giorno il signor Niary Paolo, che guardava detto baloardo mostrò valore, et fermezza d'animo grande. De nostri vi restarono morti intorno a vinticinque, perche cessando temerariamente dal coperto della ritirata, vollero perseguitar i nemici, che gia precipitavano a basso, per la qual cosa scoperti dal trincierone (che a punto era a dirimpetto della breccia) dove stavano più di sessanta gianizzeri, et tre pezzi d'artiglieria picciola, ricevertero quel danno fuor di proposito: furono ancora molti feriti dalle saete, delle quali i nemici tirarono in quest'assalto tanta quantita, che le tavole, et travi della ritirata parevano seminate, et quello, che parve maggior cosa si cacciavano nei sassi, et nelle pietre vive, come se fossero state anch'esse di legni, et certo che quest'arma è di grande utile a quei di fuori in occasion d'assalto perche ancorche non scoprano dentro, ne tirino di mira fanno nondimeno grandissimo danno, perche tirandole essi in aria, accio che cadano a piombo, nel venire a basso con impetto grande, feriscono mortalmente le parti disarmate dei difensori, et cadono poche volte in vano, trovandosi quelli di dentro spessi, et uniti insieme alla difesa sopra il baloardo. A questo baloardo con grandissimo sforzo ancora combattarono.

Nell'istesso tempo che li nimici assaltarono quello di legno, et il Chiunca, ma essendo per tutti ributtati con grandissima perdita si ritirarono, et la notte seguente finirono di riempire lo spatio d'acqua, che restava al Kyralfia, et tirrorono a basso nuova quantita di terra a quello di legno, rinforzandovi noi al'incontro il parapetto del ressiduo di quella poca punta, che difendevamo.⁵⁵

Alli 21 havendovi drizzati alcuni pezzi l'inimico batte il braccio destro della prima ritirata del baloardo Kyralfia, ma cio con poco effetto, perche non ne scopriva più di due palmi, et parendo, che l'inimico fosse per fare sforzo grandissimo da questa parte. Il signor Redern volse ch'io andassi a tener compagnia al signor Niary Paolo, il quale solo non poteva supplire a tutto. Similmente comando al sergente maggiore de gli Alemani, che

⁵⁵ Ld. jóval rövidebben DUDIK, 1878, 112.

qui si transferisce per commandar a quella natione, la quale in quel baloardo non havea capo alcuno de suoi d'authorità; rimisero dunque circa il mezo giorno i nimici a tutti tre i baloardi con grandissimo sforzo per tutto, più che havessero ancor fatto, et spetialmente al Kyralfia, dove montando sopra la breccia, lanciarono molti fuochi, per i quali essendo posti in qualche confusione i nostri soldati, per dubio di qualche inconveniente, molti di noi spingessimo inanti per darle animo, et mentre che alcuni soldati andavano innanzi e indietro portando pignate di fuoco da gitta a i nimici, in quella confusione per la strettezza del luogo, ne caderono alcune in terra accese, le quali pigliando fuoco fecero alquanto di danno, et perciò spaventato il bombardiere, che le accendeva, se ne lasciò cader un'altra c'havea in mano, che accendendo fuoco in molti sacchi di polvere, che eran appresso, s'accese una fiamma grandissima, dalla quale furono bruggiati molti fra i quali, oltre il sargente maggior delli Alemani marchese d'Ussi, et alcuni gentilhuomini Ungheri, fui io ancora gittarono dopo di questo i nimici un'altra quantita di fuoco dentro la ritirata dal quale furono arsi alcuni soldati Allemani, et nell'istesso tempo rimettendo all'assalto misero le cose nostre da quella parte in gran pericolo per i disordini grandi causati dal fuoco, però al tutto suppli il valor de soldati, et del signor Redern, che vi si trovò per avventura presente operandosi ancora molto valorosamente il signor Niary Paolo, talche i nimici furono ributtati non solo in questo ma in tutti gl'altri baloardi con perdita grande dei loro, et non picciola dei nostri, et massime dei guasti dal fuoco.⁵⁶

Alli 22 passato mezo giorno per quattr'hore continue nell'istesso tempo a tutti tre i balordi diedero molti altri ostinatissimi assalti, ma con lo stesso successo de primi furno ributtati con perdità grave et nostro poco danno, havendo i nostri per haver gia sostenuto tanti assalti, imparato a costo loro d'essere più cauti, et a conoscere il loro vantaggio et servirsene.⁵⁷

Alli 23 piove continuamente ne rimisero assalto alcuno i nimici, ma vedendo ch'era loro affatto impossibile il poter spuntar le nostre ritirate per via d'assalti si risolsero di far un sforzo per rovinarle, per il che cominciarono al baloardo Kiralfia a cavar con fornello, la bocca del quale cominciarono nella breccia istessa verso la man destra, tenendosi lungo la faccia, et ciò con intentione di rovinare la punta del braccio destro della ritirata. la dove ella s'attacava co'l parapetto, et aprir nell'istesso tempo maggior bocca per la quale meglio potassero scoprir di dentro, et venir in maggior numero di fronte all'assalto: al baloardo Chiunca nell'istesso tempo ancora d'ambe le parti della breccia, et lungo le faccie con la sodetta intentione, cominciarono doi altri fornelli, non cessando in tanto di zappar continuamente et cavar nuova terra al baloardo di legno, et già v'haveano spianato un gran stradone nel mezo dell'angolo, il quale nella parte di sopra si divideva in doi rami, et faceva due altre strade, che toglievano in mezo quel poco di punta, che noi difendevamo. Fu questo giorno gitato dentro una lettera nel detto baloardo, legata a una saetta la qual era scritta dal bascia di Temesvar, essortando la nostra gente a volersi rendere, poiche havevano gia a bastanza sodisfatto all'honor loro, et che a lui sarebbe fuor di modo rincresciuto,

⁵⁶ DUDIK, 1878, 112–113.

⁵⁷ Ld. rövidebben DUDIK, 1878, 113.

ch'huomini cosi valorosi devassero perire, come certo havrian fatto, se fossero più lungamente stati pertinaci in volersi difendere; et soggiungeva, che non dovessero dubitare che le fosse mancato di fede, perche il visir era huomo osservatissimo della parola, et ch'esso stesso bascia di Temisvar li haverebbe accompagnati sin dove havessero voluto.⁵⁸

Alli 24 essendo piovuto tutta la notte avanti, et piovendo ancora continuamente, credendo i nimici di trovar i baloardi di sprovisi et che la soldatesca fosse al coperto delle case per ripersarsi dall'acqua, et che quelli della guarda havessero inutili li archibuggi un'ora innanzi giorno (cosa che sin hora non haveano più fatto) rimisero da tutte tre le parti con impetto grandissimo per entrare, ma trovando che in tutti i luoghi erano le genti apparecchiate, et le guardie radopiate temendo noi gia molto prima d'un simile furono ributtati a viva forza, et dopo alcune hore rimettendo un'altra volta da tutte le parti, furono similmente scacciati da nostri con lor molto danno.⁵⁹

Alli 25 per le piogge dei giorni passati crebbe molto l'acqua nel fosso, et il fiume Cheres, et Pezen, uscirono de i lor letti inondando le campagne vicine, et specialmente riempiendo dalla parte del Kyralfia tutte le trinciere d'inimici d'acqua con grandissimo loro incommodo.⁶⁰

Alli 26 se bene erano incommodati molto d'acque del cielo i nimici, et da quello c'havevano i fiumi inondato tornarono nelle trinciere fangose, et piene d'acqua in numero grandissimo, et da tutte le parti diedero molti, et terribil assalti seguitando tuttavia di lavorare i nuovi fornelli per buttarli a basso le ritirate, et poter con maggior sforzo entrare, et veramente che li assalti di questi ultimi giorni furono dati dall'inimico più con intentione disturbarci, et stancarsi maggiormente, che per altro se bene poi, caso che havessero trovato qualche buona congiuntura, erano apparecchiate in grandissimo numero per entrare: et tutto questo facevano per convertire tutti quei giorni ch'essi spendevano nel cavare i fornelli nuovi in stancar noi accioche poi quando quelli havessero havuto effetto, et ruinate le ritirate, et allargata la breccia, essi rimettendo con impetto grandissimo non potessero esser sostenuti da i nostri, consumati et stanchi da questi continui assalti.⁶¹

Alli 27 non fecero li nimici motivo alcuno, ma continuarono di lavorare alli fornelli novamente cominciati al Chiunca, et al Kyralfia et a cavarsi maggior piazza in quello di legno.⁶²

Alli 28 due hore avanti giorno gl'inimici havendo gia dato profettione al fornello del Kyralfia, et gia mettendovi la polvere avvenne, che nel voler essi accomodare la sementela per darvi poi fuoco, uno dei nostri bombardieri a caso gitti un sachetto di polvere giù della breccia per haver sentito alquanto di strepito, et volse la nostra buona fortuna, che quel sachetto a punto colse là dove i nimici volando la polvere la seminavano per far la traiana del forno, per il che essendosi accesa una gran fiamma, et penetrando a quella ch'era gia messa dentro al fornello per far volar il muro, prese anch'essa fuoco et uscendo

⁵⁸ Egyetlen mondatot leszámítva hiányzik. DUDIK, 1878, 113.

⁵⁹ DUDIK, 1878, 113.

⁶⁰ DUDIK, 1878, 113.

⁶¹ DUDIK, 1878, 114.

⁶² DUDIK, 1878, 114.

con grandissimo impetto per la bocca abbruggiò il maestro delle mine, et altri tre Turchi, che v'erano dentro et oltre di questi alcuni altri, che stavano alloggiati sopra la breccia, per il qual successo restò quest'opera loro impedita havendo la violanza del fuoco apperto il fornello alquanto dalla nostra parte, per dove entrandovi i nostri, li nimici tentarono in danno d'tornarvi, et ancora in ogni caso, che non fosse questo avvenuto, havevano fatto di dentro un nuovo riparo contra alla rovina c'havesse fatta: ond' i nimici abbattuti d'animo, ancorch'essendo venuto giorno, fossero in gran numero entrati nelle trinciere per assaltarci, disperati di poter far profitto senza tentar cosa alcuna si ritirarono.⁶³

Alli 29, 30 et 31 gli nimici stanchi, et impediti dalla stagione, che cominciava ad inaspirarsi stettero queti[!], et si risolsero d'aspettar l'evento dei doi fornelli nuovi, che continuamente lavoravano da ambe le parti della breccia del Chiunca ne per questo intermisero di farsi sempre più piazza col tirar giù il terreno a quello di legno, et noi di dentro havendo posto novamente alcuno pezzi in luoghi opportuni gli cavalcassimo alcuni de suoi.⁶⁴

Al primo di Novembre diedero fuoco circa le dieci hore al fornello ch'era alla destra della breccia del Chiunca, il quale essendo poco a dentro, scorciò solamente il muro dalla parte di fuori, senza rovinarlo affatto, restando ancora parte d'esso col terrapieno in piedi. Un'hora dopo gli nimici diedero fuoco agli altri dalla parte sinistra, il qual hebbe l'istesso effetto quasi del primo. La onde i nimici, che da tutte le parti erano concorsi in gran numero per far l'ultimo sforzo, vedendo che i disegni loro gli andavano faliti, havendo fatto prima un legger tentativo a tutti tre i baloardi, et specialmente a questo del Chiunca, si ritirarono abbattuti del tutto d'animo, et disperati di pigliar la piazza, mettendo per tutto fuoco nelle trinciere, le quali essi haveano quasi tutte coperte d'assi, et di pelli per difendersi dall'ingiuria del cielo dal qual segno, chiaramente comprendessimo che l'inimico voleva partire.

A 2do vedendo il visir, che nel termine in che si trovava la piazza, con le ritirate gagliarda, et intiere, esso non poteva sperare per via d'assalti di guadagnarle, et ch'a voler gittar quelle a basso vi bisognava nuovo tempo, et fatica per esser i fornelli fatti a quest'effetto, andati in sinistro, si risolse di partire per il che fece questo giorno ritirar tutte l'artiglierie, et metter fuoco nelle case della citta, le quali per esser più luntane dalla fortezza eran rimase salve dall'ingiuria del fuoco di prima.⁶⁵

Alli 13 la matina a giorno parti tutt' il campo nimico, et si dirizzò alla volta di Solnoc, et fuggirono molti christiani schiavi et alcuni rinegati ancora dentro la fortezza, da i quali intendessimo di certo, come i nostri erano sotto Buda, et haveano presa la terra da basso, et come per quanto universalmente si parlava nel campo loro il visir saria andato a quel soccorso.

⁶³ DUDIK, 1878, 114.

⁶⁴ DUDIK, 1878, 114.

⁶⁵ DUDIK, 1878, 114–115.

In questa maniera havendo l'inimico nel modo c'ho detto ostinatamente combattuto 35 giorni continui questo castello, et essendo l'assedio dal prima comparir de Tartari durato in tutto 70 giorni, noi per singular gratia d'Iddio, et con quasi nuovo essemplio, ne siamo stati liberati senza haver mai non che ricevuto soccorso, ma ne anche un minimo aiuto, in tanto spatio di tempo da i nostri: et di 1700 fanti che possiamo esser stati dentro nel principio fra Ungheri, et Tedeschi, siamo restati nell'ultimo non più di 133 el resto morto,⁶⁶ parte di ferro, et parte di malatie per il gran patimento de soldati non solo di cose da vivere et specialmente di vino, ma ancora d'alloggiamento perche nella fortezza vi sono pochi edifici coperti, et se ancora vi fossero stati non se ne potevamo servire, perche essendo in tanto poco numero et attaccati in tre luoghi, era partita la gente in tre parti, et ogni terza parte a pena era bassante per guarda ordinaria, et continova d'un baloardo tal che ogn'uno alloggiava sotto le gole di quelli, et nelle strade lungo i terrapieni nel fango sino a i ginocchi, et sotto tende di tela. Non potendo noi non solo come gl'altri assediati godere in quella piovosa et humida staggione, il coperto delle case, ma eramo in assai peggior conditione di quelli che stavano alla campagna, havendo carestia ancora d'un puoco di terreno asciuto, et tutto da mettervi le tende. Li altri doi baloardi, poiche non erano attaccati cioè Aragnas, et Venetiano, facciamo guardare per mostra dalle donne, et infermi, et appoggiamo a i parapetti di quelli, molte picche, et bandiere per ingannare l'inimico.

Di 22. pezzi in tutto c'havevamo, 8 mezi canoni, 5 falconi, 5 falconetti, et 9 petrieri, ce ne sono restati 17 essendosi tra creppati, et risentiti guasti tre mezi canoni, et un falcone antico detto Bibek.⁶⁷ Si sono tirati 2200 tiri, et spesi 450 barili di polvere d'ogni sorte, computandovi quella, che s'è adoprata ne i fuochi artificati, dei quali habbiamo consumato 3000 pignate di fuoco, et 800 sacchi, oltre a gl'altri cerchi palle armate, palle da acqua, et altri, che durante l'assedio si sono buttati. Tre giorni poi, doppo partito l'inimico, havessimo aviso, come il campo nostro d'Ungheria Superiore in numero di circa 10000 s'era accostato a sei leghe alla piazza, et havea ancora scontandosi alquanto da ivi a congiungersi con altre tanti huomini, che venivano promessi dal Transilvano di sorte che si faceva conto, che non potevano esser al soccorso prima di mezo il mese di Novembre, se pure ancora fossero venuti, rispetto al poco numero loro, et al grandissimo essercito c'havea l'inimico, se bene iscemato assai nell'assedio della piazza.⁶⁸

⁶⁶ Redernnél 700 fő szerepel. DUDIK, 1878, 115.

⁶⁷ Valószínűleg a két, Szádvárról átkerült Bebek-ágyú egyike. Ld. ZsÁK, 1902, 44.

⁶⁸ DUDIK 1878, 115–116.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

*

BAGI

2017

BAGI Zoltán: *Várad 1598. évi ostroma – más nézőpontból*, In: „*Őrizzük Váradot...*” *Nagyvárad és Bihar vármegye története a kora újkorban*, szerk. OBORNI Teréz, Nagyvárad, 2017, 12–32. (Tanulmányok Biharország történetéből 4.)

BALOGH

1982

BALOGH Jolán: *Varadinum. Várad vára*, I–II, Budapest, 1982. (Művészettörténeti Füzetek 13/1–2.)

BENDA

1983

BENDA Kálmán: *Giovanni Marco Isolano gróf ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 96. (1983) 651–681.

BRUNELLI

2003

Giampiero BRUNELLI: *Soldati del papa*, Roma, 2003.

DUDIK

1878

Rödern Menyhért cs. tábornagy tudósítása Nagy-Várad 1598-iki ostromoltatásáról, közlésezi DUDIK Béla. *Történelmi Tár* 25. (1878) 106–116.

KISS

1831

KISS Károly: *Nagy-Várad védelme. 1598. Kapitány Schels után*, In: *Felső magyar-oroszági Minerva*, 7. (1831) 518–531.

KRUPPA

2014a

KRUPPA Tamás: *Magyarország és a magyarok a 16–17. századi itáliai közvéleményben. A tizenöt éves háború hatása a magyarságtoposzokra és sztereotípiákra*, In: *Obeliscus*, 1. (2014) 1. sz., 65–81.

KRUPPA

2014b

KRUPPA Tamás: *Hungary and the Hungarians in Italian Public Opinion during and after the Long Turkish War*, In: *A Divided Hungary in Europe. Exchanges, Networks and Representations, 1541–1699*, vol. 3. *The Making and Uses of the Image of Hungary and Transylvania*, ed. Kees TESZELSZKY, Newcastle upon Tyne, 2014, 89–107.

ZSÁK
1901–1902

ZSÁK J. Adolf: *Várad az 1598-ik évi ostrom idején*, In: *Biharvármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet 1901/1902-iki Évkönyve*, 1901–1902, szerk. NÉMETHY Gyula, Nagyvárad, 1902, 39–46.

Szovák Márton

Kanizsa másodszer

Federico Ghislieri haditerve Kanizsa visszafoglalására (1602)¹

„Nincs az az ember [...] akinek manapság akár csak hozzátétőlegesen fogalma volna az erődépítés szakirodalmának parttalanságáról, a benne lefektetett geometriai, trigonometriai és logisztikai kalkuláció fantasztikusságáról, az erődítés- és ostromművészet szaknyelvének túlburjánzó vadhajtásairól, és senki nem értené meg még azokat a leg-egyszerűbb kifejezéseket sem, mint *escarpe* és *courtine*, *faussebraie*, *reduit* vagy *glacis*.” Winfried Georg Sebald regényének, az *Austerlitz*nek cím- és főszereplője nem alaptalanul fogalmazza meg ezt a mondatot az erődépítési ismeretek mai elterjedtségéről, pedig a hadügyi forradalom egyik újításaként megjelenő, Magyarországon olaszbástyás néven elterjedt erődítési rendszer mérnöki megoldásai ma is figyelemre méltóak lennének. Jelen közleményemben egy olyan forrást fogok bemutatni, amely közelebb hozhatja az olvasókhoz ezeket a lenyűgöző katonai és építészeti technikákat, és ugyan nem a lelegegansabb francia terminusok segítségével, de megismerteti a *contrascarpa*, a *cortina* és a további védművek jelentőségét és szerepét. Ezen felül az irat a tizenöt éves háborút lezáró kanizsai ostromról is tanúskodik, így joggal kerülhet a hungarikák sorába.

A szóban forgó irat Federico Ghislieri hadmérnök *discorsója* Kanizsa erődjének megostromlásáról (*Discorso di Federico Ghisliero sopra l'espugnatione della fortezza di Canissa*), amelyet az 1601. évi sikertelen ostrom után állított össze, és a következő év augusztusának végén küldött el egy eddig nem azonosított itáliai fejedelemnek. A szöveg egyik példánya a Mantovai Állami Levéltárban² került a Vestigia kutatócsoport látóterébe, amely az olasz közgyűjteményekben található hungarikákat gyűjti össze és dolgozza fel. A dokumentum két ívfüzetből, egy öt- és egy háromívesből áll, ezeken a szöveg az 1r-től a 15r-ig terjed, az utolsó három lap üres, további egykorú feljegyzés (címzés stb.) nem található rajta.

A beszéd különlegessége, hogy a Gian Francesco Aldobrandini hadjáratairól tudósító legtöbb forrás elbeszélő jellegétől eltérően nem a lezajlott eseményeket helyezi a középpontba, hanem új, az 1601-es tapasztalatokon alapuló haditervet vázol fel Kanizsa bevételeire. Mivel a török helyőrséget a tizenöt éves háború után nem ostromolták itáliai csapatok, és mások sem tudták visszafoglalni, a terv hadászati szempontból nem vizsgálható, hatékonysága ma már nehezen ítélné meg.

¹ Jelen tanulmány a NKFI K128797 „Vestigia II.” című projekt, valamint az ÚNKP-18-3-I-PPKE-23 azonosító számú projekt támogatásával készült.

² A Gonzaga család külügyi levelezésében (*La corrispondenza dei Gonzaga – Affari d'Ungheria*) található E. V. 4. jelzettel az 534. borítékban.

Federico Ghislieri 1560-ban született Piemont területén. Húszévesen katonai pályára lépett és Európa legtöbb hadszínterén megfordult, majd az 1590-es években a pápai udvar szolgálatába állt, így vett részt Gian Francesco Aldobrandini, VIII. Kelemen pápa unokaöccsének és hadvezérének, hadjárataiban is, melyeket az évtized utolsó éveiben szervezett, hogy felszabadítsa a Magyar Királyságot a török uralom alól. A hadjáratok során Ghislieri hamar kitüntette magát, Győr és Pápa ostrománál is fontos szerepet játszott. Az 1601 második felében Kanizsa bevétele célzó hadi vállalkozásra már műszaki tanácsosként indult el, majd Orphinio Galliani, a tüzérség irányítójának (*generale dell'artiglieria, General Obrist-Zeugmeister*) eleste után az ő helyére lépett. Az ostrom során megbetegedett, de élve hazajutott Itáliába. Élete hátralevő részében különböző itáliai udvarok szolgálatában állt, jellemzően magas katonai rangban, 1622. évi halála előtt két évvel I. Károly Emánuel savoyai herceg érdemeire tekintettel nemességet is adományozott neki.³

Aktív katonai tevékenysége mellett Ghislieri igyekezett elméleti munkákkal is szolgálni megbízóit, számos írást hagyott hátra, melyek a hadtudomány számos területére kiterjednek (ostrom- és erődítéstechnika, vívás, tüzérség, lezajlott harcok elemzése stb.). Az olasz hadtudományi bibliográfiák áttekintésével ezekről átfogó képet kaphatunk, ám elkésérítő különbség látszik a 19. és a 21. századi jegyzékekben felsorolt Ghislieri-művek száma között.⁴ Míg az előbbieken több mint száz munka címét olvashatjuk, a Giampiero Brunelli által 2000-ben összeállított életrajzban már csak hét munka szerepel. A különbség oka minden bizonnyal a torinói egyetemi könyvtárban pusztító 1904-es tűzvész, amelyben a gyűjtemény állományának jelentős része megsemmisült, így valószínűleg azok a torinói jelzetű iratok is, melyeket Carlo Promis felsorolt, ám Brunelli és Virgilio Ilari, a legújabb itáliai hadtudományi bibliográfia összeállítója,⁵ már nem tudtak azonosítani.

A korábbi bibliográfiákat és a kapcsolódó szakirodalmat áttekintve mindenesetre nyilvánvaló, hogy Ghislieri harci tapasztalatainak elemzései közül több is Kanizsa ostromáról szól:

A. *Discorso sopra l'espugnazione della fortezza di Canissa* (Beszéd Kanizsa erődjének elfoglalásáról)

• D'AYALA 1854, 101.: B.Ricc., Ms. 3177., cc. 116–133.

• d'Ayalát idézi: ILARI 2013, 204.⁶

B. *Relazione all'Arciduca Massimiliano, della bontà dell'esercito Cristiano da sotto Canissa* (Jelentés Miksa főhercegnek a keresztény seregek kiválóságáról Kanizsa falai alól)

³ Az életrajzi adatok forrása Giampiero Brunelli cikke a *Dizionario Biografico degli Italiani*-ből. (BRUNELLI, 2000). Ghislierinek a tizenöt éves háborúban betöltött szerepéről ld. BANFI, 1939–1940, a kanizsai ostrom problémáiról: BAGI, 2013.

⁴ D'AYALA, 1854, PROMIS, 1871, BRUNELLI, 2000, ILARI, 2013. Az ezekben szereplő címek összesített listáját a *Verbum. Analecta Neolatina* folyóirat 2018/1–2. számában megjelenő cikkemben közlöm (SZOVÁK, 2018).

⁵ ILARI, 2013.

⁶ Ilari *Trattato...* címmel tünteti fel, de a hivatkozásból világos, hogy egyazon dokumentumról van szó.

- PROMIS, 1871, 624.: VENTURA, 1605, 77–84. A szöveg a szerző neve nélkül került a jelzett gyűjteményes kötetbe, Promis a stílusa alapján tulajdonítja Ghislierinek.
- C. *Discorso all'Imp. Rodolfo ed all'Arciduca Ferdinando sul modo di prendere la città di Canissa in Ungheria* (Beszéd Rudolf császárnak és Ferdinánd főhercegnek a magyarországi Kanizsa városának bevételéről)
- PROMIS, 1871, 625.: Promis itt Ghislieri *Discorsi militari* című művének egy részére utal, amelyben Kanizsát elárasztással javasolja bevenni, illetve a torinói könyvtár további vegyes irataira, jelzet nélkül.
- D. „könyvecske a császári tábornok, H. C. Russworm ellen, akit Ghislieri felelősnek tart a kanizsai vereségért”.
- BRUNELLI, 2000: jelzet nélkül.
 - Brunellit idézi ILARI, 2013, 204.
- E. *Discursus Friderici Ghislieri de modo facile expugnandi arcem Canissam* (Federico Ghislieri beszéde a kanizsai vár elfoglalásának egyszerű módjáról)
- BANFI, 1940, 152.: B.Vall., Ms. N35 cc. 301–310.

Ezekhez társul a bibliográfiákban eddig fel nem tüntetett mantovai dokumentum. A címében ezzel megegyező íratról (A) D'Áyala azt jegyezte fel, hogy Giovan Battista Doni könyvtárába tartozott, ám végül nem került át a firenzei Biblioteca Riccardiana állományába.⁷ Mégis, a Riccardiana könyvtárosainak tájékoztatása szerint megvan Ghislieri beszédének egy példánya Firenzében egy kolligátum (Riccardiana 3177.) részeként, de sajnos a dokumentumhoz jelen tanulmány megírásáig nem tudtam hozzáférni. Az egyező cím alapján joggal feltételezhető, hogy az alább közreadott szöveg egy további példányáról van szó. A Miksa főhercegnek küldött jelentés (B) szövege nyomtatásban is megjelent, sőt interneten elérhető,⁸ ez alapján pedig nyilvánvaló, hogy a mantovai dokumentum nem ennek a kéziratos változata. A Rudolf császárnak és az ostromot vezető Ferdinánd főhercegnek címzett munka (C) sem valószínű, hogy a mantovai lenne, mert az ajánlólevél csak egy fejedelemhez szól. A Russworm generális elleni könyvecskétől (D) ugyancsak független a kézirat, mivel a szövegben sehol nem fordul elő a katonatiszt neve.

Végül a Florio Banfi által említett, de végül kiadatlanul maradt forrást (E) sikerült ellenőriznem a római Vallicelliana könyvtárban, ennek szövege – a hivatkozásban latinul feltüntetett cím után meglepően – megegyezik a mantovai dokumentummal. Banfi a latin címet vagy a Vallicelliana könyvtár 1749-es indexéből, vagy Beda Dudík *Iter Romanum*ából vehette át, amelyben Dudík a 18. századi jegyzéket adja közre, a kódexben semmilyen latin cím nem szerepel.⁹ A római példány – a firenzeihez hasonlóan – egy kolligátum darabjaként maradt fenn, amely kilencvennégy, Lengyelországra vonatkozó kéziratos és nyomtatott, olasz nyelven írt dokumentumból áll, melyek 1595 és

⁷ D'ÁYALA, 1854, 101.

⁸ VENTURA, 1605, 77–84.

⁹ DUDÍK 1855, 21. A kódex tartalomjegyzékében szereplő cím: *Discorso di Federigo Ghislerio circa il modo da tenersi nella espugnazione di Canissa inviato da Roma li 29 agosto 1602.*

1741 között keletkeztek.¹⁰ Ezek közül az ötvenkilencedik irat Ghislieri *discorsója*, mely egy öt ívből álló füzetet foglal el, a kolligátum folyamatos lapszámozása szerint a 301r-tól a 310r-ig tart, a 310v üres.

Így tehát a szöveg két példányához is hozzáfértem, ezért lehetőség nyílik kritikai kiadására. Bár figyelmemet eredetileg a mantovai dokumentum ragadta meg, főszövegnek célszerűbb a római példányt választani, mert olvasatai értelmesebb megoldásokat kínálnak a mantovai változatnál. Abban az esetben, amikor viszont a Mantovában őrzött szöveg olvasata meggyőzőbb, ezt emeltem be a főszövegbe, ilyenkor az apparátusban természetesen megadom a római példány olvasatát. Mivel címzett vagy egyéb külső azonosító egyik dokumentumon sem szerepel, és különböző olvasati hibák találhatók ezekben, úgy gondolom, hogy mindkettő az eredetiről készült másolat. A szöveggözlésben nem jelöltem azokat a különbségeket, melyek a mássalhangzók hosszúságának eltérő jelöléséből (*forza* – *forzza*, *distrugerla* – *distruiggerla*), a szóvégi magánhangzó elhagyásának (*troncamento*) jelenségéből (*mettere* – *metter*, *particolare* – *particular*), a *scriptio continuá*ból (*casa matta* – *casamatta*), vagy az egyes hangzók eltérő jelöléséből (*guadagnare* – *guadagniare*, *possono* – *possano*) fakadnak, de a szöveg értelmét nem befolyásolják. Bizonyos jellemző szavak írását az egyszerűség kedvéért a leggyakrabban előforduló forma szerint egységesítettem a kiadásban (pl.: *Canisa*, *Canissa* > *Canissa*; *artigliaria*, *artegliaria*, *arteglieria* stb. > *artigliaria*). A szöveg központozását és kis- és nagybetű használatát a modern helyesírási szabályok figyelembevételével végeztem el, az i–j betűket normalizáltam, a rövidítéseket feloldottam.

A filológiai kérdéseken túl érdemes a szöveg műfaját is megvizsgálni. A cím határozott állásfoglalásnak tűnik a szerző részéről, és a szövegben egy további alkalommal (ld. a szöveg 47. bekezdését) is használja a *discorrere* igét saját ismertető tevékenységére utalva. Azonban a szöveg utolsó bekezdésében (78.) Ghislieri *trattató*ként beszél munkájáról. A szöveg szerkezete is jobban hasonlít egy traktátus rendszerezett, osztályozásokat és definíciókat tartalmazó hierarchikus felépítésére, mint egy lineáris beszédre. Ez pedig rávilágít Ghislieri azon törekvésére, hogy kortársai – így például Galileo Galilei, aki később a hadmérnök római házában is tartott előadást¹¹ – nyomán a tudományos szakirodalom legfrissebb formájában alkosson, amelyet azonban még nem sikerült tökélyre fejlesztenie.¹²

A szöveg öt nagyobb részre oszlik: az ajánlólevél (1.), ismertetés az erődök elfoglalásának elméleti lehetőségeiről, majd ezek közül a Kanizsa esetében megvalósítható kiválasztása (2–48.), Kanizsa erődjének leírása (49–51.), a haditerv (52–77.), végül pedig

¹⁰ B. Vall. Ms. N35. *Scritture spettanti a varii negozii di Polonia dall'anno MDXCV. al MDCCXXI.* – Tom. II. *Con l'aggiunta nel fine d'alcune cose di Svezia di Moscovia e de tartari.*

¹¹ Vö.: BNCF Mss. Gal., P. I. T. xv, car. 56. Antonio Querengo levele Alessandro d'Estéhez 1616. január 20-án, melyben beszámol Galilei briliáns érveléseiről a tudományos vitákban, melyek közül egy Ghislieri házában zajlott.

¹² A tudományos írások műfajában a 16–17. század fordulóján bekövetkező változásokat Maria Luisa Altieri Biagi foglalja össze a *Forme della comunicazione scientifica* című fejezetben az Alberto Asor Rosa szerkesztette *Letteratura Italiana* sorozatban (ASOR ROSA, 1984, 891. sgg.).

egy rövid zárás (78). Az egyes részek arányaiból felismerhető Ghislieri egyébként sem leplezett szándéka, amely nem is annyira Kanizsa hathatós elfoglalása, hanem saját hadászati ismereteinek bemutatása és ezáltal biztos állás elérése valamely fejedelemtől. Ez a tény is alátámasztja, hogy a szöveg nem egy tudományos *discorso*, hanem érvelő beszéd, melyben Ghislieri a hosszadalmas hadászati traktátust a legnyomósabb érvek szánta alkalmazása mellett.

Hogy pontosan kinek küldte Ghislieri a *Discorsót*, azt a kutatás jelen állapotában nem lehet megmondani. Az olasz nyelv használatából joggal feltételezhető, hogy itáliai fejedelemtől szánta művét, a másolatok mai őrzési helye pedig mantovai vagy firenzei címzetre utalhat, vagyis Vincenzo Gonzaga vagy Giovanni de' Medici személyére, akik mindketten részt vettek Aldobrandini harmadik hadjáratában, és a vezérkar tagjaiként személyesen ismerték Ghislierit. Előfordulhat az is, hogy a szöveget a spanyol királynak szánta, akitől hasztalan próbált megbízást elnyerni, miután felépült a Kanizsa alatt szerzett betegségéből.¹³

A *Discorso* tehát sokat elárul szerzőjének a hadászat elméletét érintő tudásáról, de legalább ennyi kérdést vet fel, mint a címzett kiléte és Kanizsa újabb ostromára irányuló szándék lehetősége, melyeket remélhetőleg a további kutatás képes lesz megválaszolni.

Forrás

Federico Ghislieri beszéde Kanizsa erődjének megostromlásáról

Vall B.Vall. Ms. N35. cc. 301–310.; Mn ASMn, E. V. 4. (busta 534)

Federico Ghislieri fejedelmi parancsra haditervet vázol fel Kanizsa visszafoglalására.

Sorra veszi az alkalmazott erő jellege szerint (nyílt, leplezett és csalással vegyített) egy erőd elfoglalásának lehetséges módjait (ostrom, blokádnak, meglepetésszerű támadás és áruulás). Ezek közül az ostromra szűkítve a Kanizsa bevételeére alkalmas módszert, bemutatja a hadművelet során előkészítendő ostrom- és védműveket, melyek föld, tűz és víz alkalmazásával készülhetnek. Az ostromművek szakszerű felsorolásán túl kiépítésük fokozatait is aprólékosan taglalja a szerző. A szükséges építkezések után az ostrom különböző fázisaiban alkalmazandó tüzérségi technikákat is ismerteti, majd röviden kitér a víz alkalmazásának lehetőségére is az ostromok során. Ennek kapcsán említést tesz németalföldi harci tapasztalatairól.

Ezután bemutatja Kanizsa erődítményének felépítését és a környező mocsarat. Beszámol a bástyák kiépítettségéről: a Szigetvár felé esőket alaposan erődítették, a nyugatiakat kevésbé. Ezekén túl a három megkezdett, egyelőre ravelinként használható bástyát és az ezek megközelítésére szolgáló hidakat is említi. Az erődítményről írottak alapján megállapítja, hogy az ostromhoz csak az ideiglenes, vagyis a támadó által a helyszínre vitt anyagokból készült ostromművek használhatók. A tüzet mint lehetséges támadási eszközt tapasztalataira hivatkozva kizárja Ghislieri, a vízzel kapcsolatban pedig felidéz a mocsár

¹³ Vö. BRUNELLI, 2000.

változásait az 1601. szeptember 15-i egész napos esőzés hatására. Ezt figyelembe véve nem tartja kizártnak Kanizsa elfoglalását a víz erejének igénybevételével, de a fegyveres támadást hatékonyabbnak ítéli.

Mindezt számba véve egy alaposan megtervezett tüzérségi támadással javasolja Kanizsa bevétele, amelyhez pusztán az ágyúk helyszínre szállításához megfelelő utakra, alkalmas, fedezékkel védett ágyúállásokra és megerősített őrhelyekre van szüksége. Ez utóbbiakat a mocsaras talaj miatt úszó alkotmányok segítségével kivitelezné, amelyeket Grazban készíttetne elő „lapra szerelt”, szállítható formában.

Végezetül a felsorolt technikák és a vázolt terv alapos ismeretére, valamint az 1601-es ostrom során szerzett tapasztalataira tekintettel személyesen ajánlkozik az újabb támadás vezetésére.

1 Vall

Discorso di Federico Ghisliero sopra l'espugnatione della fortezza di Canissa

1 Serenissimo Signore,

pare a buoni capitani di potere nelle attioni militari più facilmente accertare i loro pareri con la spada che con la penna per l' grande incertezza che è nelli avvenimenti della guerra nella quale quando non ottengono la pretesa¹⁴ vittoria con la perdita della vita cancellano l'errore e salvano l' riputazione: per questo l'accorto soldato fugge la scrittura. Nientedimeno per obedire al gratioso commandamento di Vostra Altezza Serenissima gli invio il mio parere sopra l'espugnatione di Canissa, contento di sottomettermi alla censura di molti che so essere più saputi soldati di me, a quali devo cedere in questo, ma non già nella affettuosa volontà di servire alla Altezza Sua Serenissima e con la penna et, all'occasione, con la vita. E gli faccio humilissima riverenza di Roma, il dì 29 di agosto 16[02].¹⁵ Di Vostra Altezza Serenissima humilissimo servitore, Federico¹⁶ Ghisliero.

2 Chi dell'altrui vuol impadronirsi conviene che adoperi la forza, la quale o è violente palese, o è violente celata, o è violente mista con fraude. Quando usa la violente palese questo fa con l'espugnatione overo con l'ossedione, ma se vuole servirsi della violente celata aumenta la suopresa,¹⁷ e se gli viene in¹⁸ taglio tenta il tradimento con la violente mista con fraude.

3 Da queste tre violenze ne caviamo quattro modi generali, con li quali potiamo battagliaire una fortezza, cioè l'espugnatione, l'assedio, la supressa¹⁹ e il tradimento, de quali quattro il primo solo può essere atto alla ricuperatione di Canissa, non essendo gli altri tre bastevoli. Poscia che l'ossidione²⁰ o è chiusa, o è larga; è chiusa quando con forti e trinciere si

¹⁴ Mn precisa

¹⁵ Mn 1602

¹⁶ Mn Fedirico

¹⁷ Mn sorpresa

¹⁸ Mn il

¹⁹ Mn sorpresa

²⁰ Mn ossedione

circonda la fortezza in maniera che il luogo assediato non possa ricevere i suoi bisogni; e poi larga, mentre che da lontano se gli proibisce il suo comodo e che con spese correrie si da il guasto alle campagne, e battendosi i camini se gli infestano le merci e li vivere.

4 Di questi dui modi d'ossidione Vostra Altezza Serenissima sa che non può servirsene atteso che il primo gli saria più infattibile che non li saria l'espugnatione per il clima freddoso; il secondo non gli riuscirebbe per non havere piazza che dia²¹ tal commodità et per non havere cavalleria superiore alla nemica, tanto più vittovagliandosi Canissa con li convoii. La supresa²² è difficilissima anzi è impossibile per havere Canissa la campagna impraticabile: le fosse con acqua et le porti con ponti levatori doppii e le due strade coperte di acqua. Il tradimento non è riuscibile per la differenza della religione. Converterà dunque appigliarsi alla forza violente palese della espugnatione, primo modo dei quattro detti, la quale espugnatione non è altro che una offesa, la quale è andata crescendo secondo e cresciuta la malitia ingegnosa²³ del huomo, alla quale parimente si è opposta la difesa con²⁴ nuove resistenze per l'inventione dell moderna offesa.

5 Questa offesa consiste in tre matteriali principali, in terra, acqua e fuoco, con i quali istessi la difesa fa la sua resistenza.

6 L'offesa poi si può fare o sopra il piano dell terra, o sopra l'orizzonte di quella, o sotto il piano di essa. Così la fortezza ha le sue difese al piano dell campagna, l'altre²⁵ sopra quella, le secrete sotto terra, e ha²⁶ tre membri principali: il spalto, la fossa e il terrapieno.

7 L'offese si dividono in offese stabili e in offese mobili, e queste o sono lontane, o meno lontane, o vicine. Le stabili sono quelle che si fanno col proprio materiale, che si trova nelle tre parti principali di sopra dette. L'offese mobili sono quelle che si fanno, quando si porta matteriale bisognevole alle offesa per mancamento de matteriali stabili. Le lontane sono gli approssi, le meno lontane le traverse, le vicine il zappamento del terrapieno. Sono anco²⁷ mobili quelle che si fanno con l'artigliaria.

8 Le difese sono ancor esse stabili e mobili. Le stabili sono la fossa, la strada coperta, i parapetti, i cavalieri, l'orrechioni, li merloni, li terrapieni. Le mobili sono quelle che si fanno per nuova difesa, come il rincontramento delli approssi, il mantenimento della strada coperta con gabbionate, le mine sottoterra²⁸ alle batterie, il ristauramento delle rovine, le nove cannoniere, le contramine, le contrabatterie, le ritirate. Le lontane mobili delle artigliaria sono quelle che vengono da cavalieri e da²⁹ parapetti. Le meno lontane sono quelle che vengono tirate da fianchi, le vicine quelle che spazzano la fossa et che battono in batteria.

²¹ Mn dii

²² Mn sorpresa

²³ Mn ingegnosa

²⁴ Vall difesa n con (tollhiba)

²⁵ Mn alte

²⁶ Vall che

²⁷ Mn ancor

²⁸ Mn sotto

²⁹ Mn -

9 E perché chi vuole offendere ciò non può fare senza prima assicurare se stesso però l'offesa è mista con la difesa, e perché per ben difendersi bisogna distruggere l'offesa, per tanto la difesa è mista con l'offesa, le quali offese si riducano in theorica e pratica. E queste o sono architettoniche semplici, o militari, o pure miste, l'architettoniche semplici sono le offese e difese stabili, le militari sono quelle offese e difese che spettano assolutamente al soldato, fatte da lui con l'armi in mano, le miste sono tutte quelle, nelle quali nel istesso tempo si adopera l'architettonica e la militare. Finalmente tutte queste tre sorti di theoriche e di pratiche si eseguiscono col mezzo di tre instrumenti cioè col mezzo della zappa, con l'altro della pala, e col terzo dell'artiglieria che essaminate distintamente per avventura sarà facile il trovare l'offesa appropriata alla ricuperatione di Canissa.

10 Primieramente fassi l'offesa stabile sopra il piano della terra per guadagnare il spalto, prima parte principale delle tre, con la zappa et pala, quando si cava con la zappa il terreno e che con la pala si getta quello verso l'offesa, e che con tali fossi si conduce l'offensore sicuro alla strada coperta.³⁰ Questi fossi detti approssi si possano fare di diverse forme come a similitudine di arbore spezzati, che una portione copri l'altra, a guisa di serpe, e a modo di una linea retta con le traverse.

11 Possi ancora guadagnare il spalto con l'offese mobili portandovi³¹ il matteriale che resista al offesa dell'artiglieria come terra, lana, legno, fieno, lettame e simili, e con quello coprendosi l'offensore arriverà alla contrascarpa. Infossandosi³² ancora in modo che si arrivi a sboccare³³ al piano della fossa, si guadagnerà il spalto con l'offesa della zappa e pala sotto terra, e pure cavandosi il terreno e quello ammassandosi si comporrà una montagna, con la quale si guadagnerà lo spalto con l'offesa sopra l'orizzonte della terra detta aerea con la zappa e pala.

12 Guadagnata³⁴ la prima parte principale si guadagnerà la seconda che è la fossa con l'offesa stabile, nella quale si cava il terreno e³⁵ si genera uno fosso detto traversa, perché traversa la fossa, e per quella si arriva sicuro al terrapieno.

13 Si potrà fare il detto riparo con l'offesa mobile portandovi matteriale atto di³⁶ resistere all'offesa.

14 O si potrà riempire la fossa al pari del terrapieno con terra o altro matteriale che con tale offesa mobile si guadagnerà con molto vantaggio, perché si lascia in mezzo il corridore coperto dalli suoi lati.

15 Impadronitosi l'offensore delle dui parti principali può attaccare la terza che è il terrapieno con la zappa e pala, ma questo in diverse maniere perché quando vorrà atterrarlo, zapperà la punta e con la pala gettarà il terreno alle bande avvertendo di lasciare portione tale di quello terrapieno che lo ripari dalle offese dell'altro beloardo, quando non

³⁰ Mn si conduce l'offensore alla strada coperta

³¹ Mn portandosi

³² Vall inforzandosi

³³ Vall sbottare

³⁴ Vall Guadagnerà

³⁵ Mn o

³⁶ Mn a

gli havesse levati le difese. Se vorrà alzarsi, zapperà e si batterà³⁷ il terreno dietro disfacendo quel terrapieno, et rifacendone un altro di dietro. Se vorrà internarsi, zapperà buttando il terreno di dietro et alle bande facendosi larga piazza capace di numeroso presidio.

16 Dette l'offese stabili e mobili con li istrumenti della zappa e pala diremo quelle del istrumento della artiglieria.

17 Con l'istrumento dell'artiglieria si offende da lontano con le colobrine quando si batte l'habitato e le eminenze che all'hora si dice battere in rovina.

18 Si battono li cavalieri e i parapetti più d'appresso con i mezzi cannoni, e questo si dice battere in barba, mentre si guadagna il spalto con gli approssi.

19 Si battano le piazze alte dei fianchi per levare quelle difese, questo si dice battere le difese coperte, mentre si acquista la fossa.

20 Si battono le piazze basse dei fianchi che all'hora bisogna internarsi al piano del fosso, e questo si dice battere l'offese secrete da vicino con l'offesa sotto terra, mentre si attacca la punta.

21 Dalli cavalieri fatti si fulgura il di dentro sopra i terrapieni e questo si dice battere in piazza di armi, offesa aerea sopra l'orizzonte del terra.

22 Si tira nella faccia del beloardo per farsi la salita commoda all'assalto e questo si dice dare la batteria suo vocabolo proprio.

23 E quando il matteriale sarà di muro e che caduto restarà in grandi portioni, all'hora si batte in quelle per sminuzzarle, e questo si dice battere in breccia.

24 E perché è certo che l'effetto maggiore della palla spinta dalla artiglieria è quando ferisce un corpo resistente in angolo retto, e pero si deve considerare questo effetto rispetto alla sua agenzia che considerato rispetto al matteriale del quale è composto il corpo resistente e rispetto alla figura di esso, all'hora farà maggiore effetto la percossa in angolo acuto.

25 E se piantando le batterie si saprà osservare figura tale, che dii commodità di battere tutti li membri, sarà cosa molto accertata, essendo che con molta facilità le batterie si possano tra loro aiutare, perché è necessario per levare le difese che alcuni pezzi feriscano gli angoli delle figure et altri che feriscono la minor portione delli corpi resistenti, il che per ottenere sarà di mestiero avvicinare quanto più si potrà le batterie al luogho nel quale si vorrà battere, acciò che si vedano bene gli edificii di quello.

26 In differente sito et con altra forma si doveranno piantare le batterie, quando haveranno da rovinare terrapieni nudi di camissa, perché in alcune parti di quelle si tirerà a cimare, in altri si tirerà alle minori portioni di quelli corpi, e tal volta bisognerà tirare al pedamento del terrapieno, ma in luogo di quello che trapassando quel corpo faciliti la rovina di tutto quello.

27 Occorre havere a battere forti fatti di legni all'hora tutti l' modi detti non sono a proposito, perché se le legni saranno messi per punta verso la campagna, in questo caso bisognerà piantare la batteria che scortini e fereschi quel corpo in tanta portione di quello, che sollievi quelli travi e disfaci quello alzato. Se li legni sarano per il lungo, che monstrino

³⁷ Mn buttarà

il corpo e non le punte, si doverà battere in quelli di ficco e in altra portione di quel corpo, a fine tale che faciliti la distruttione di quello.

28 Non voglio mancare di dire che se bene le batterie³⁸ non fanno l'effetto che da quelle si pretende, che non è per la resistenza che fa quel matteriale o quella figura, ma che viene da un errore posto in uso commune a³⁹ tutte le nazioni che io ho visto, quale è questo che tutte le batterie feriscano da basso in alto e da alto a basso ferite che non possano internare i corpi, né vedere il bisogno, né ferire le minori portioni della altezza. Però è necessario che la ferita sii fatta a livello del istesso orizzonte del luogo, nel quale sta situato il corpo resistente, che sarà alto più del piano della campagna, si alzerà il letto alla batteria, se sarà più basso si abbasserà che così operandosi si otterà l'effetto che si desidera.

29 Dette l'offese stabili e mobili con i tre istrumenti diremo l'offese del fuoco e del acqua.

30 Puossi con matteriali ignei e con fuoci artificiali guadagnare il spalto, la fossa e il terrapieno, se si riempirà la fossa e se si circonderà con questi materiali il luogo, quando sii soggetto a simile offesa.

31 Overo si potrà con fornelli atterare⁴⁰ l'alzato del terrapieno col fuoco, o pure si potrà volar quelli con gagliarde mine.

32 Con l'acqua parimente si potrà, se si havrà copia di essa, affogare la fortezza col voltargli adosso qualche fiume con ritenere l'acqua se sarà corrente e con rompere argini se vi sarà tal dispositione come è in Fiandria.

33 Detta la theoricha di questa offesa diremo della pratica necessarissima a questo effetto. L'offensore considera la qualità della fortezza e il poter di lui, conforme a queste dui considerationi ammanirà le offese et eseguirà l'offese stabili e mobili in questo modo.

34 Incomincerà l'approssio fuor del tiro di moschetto e con quello caminerà fuor delle punte de beloardi in linea retta, ma gli farà ad ogni cinquanta passi andanti⁴¹ i suoi ridutti a denti per li corpi di guardia, che tali saranno in poco tempo fatti, acciòché il difensore scoperta l'offesa non la prevenghi con la difesa.

35 Se la fortezza havrà il fosso sotto, farà i forti alli estremi⁴² delli approssi per le spalle, acciò con quelle gli difenda; ma se havrà la fossa bagnata, farà li forti che imboccino⁴³ le porte delle fortezze che con l'offese di quelli assicurerà gli approssi dalle sortite.

36 L' batterie poste in mezzo delle trinciere riparate dalle gabbionate da lontano favorriranno gli approssi.

37 Gli pezzi che dovranno dare batteria si piantaranno quindici passi vicino alla contrascarpa, nel sito che egli è fra⁴⁴ l'angolo interiore et esteriore di detta contrascarpa.

38 Quelli che batteranno l'offese coperte, si piantaranno incominciandosi dal angolo esteriore verso l'interiore dalla contrascarpa.

³⁸ Mn dire che se le batterie

³⁹ Mn da

⁴⁰ Vall alterare

⁴¹ Mn andati

⁴² Mn il fosso sotto i forti alli estremi

⁴³ Vall in buchino

⁴⁴ Mn che è fra

39 Gli cavalieri si conporanno al dritto del angolo interiore della contrascarpa, che da tale posto spazzaranno le gole dei beloardi per cortina piazza di armi delli squadroni.

40 La sbocatura nella fossa sarà obliqua che miri a dieci braccia verso la punta esteriore del beloardo, accioché non sii imboccata, salvo che da quella quantità che dovrà essere tagliata dalla batteria.

41 Quando si vorrà attaccare la punta del beloardo, la traversa incomenciarà dalla sbocatura e mirerà o sette, o otto passi della detta punta, ma se si vorrà alloggiare nella breccia, o guadagnare il terrapieno con mine, o con fornelli, la sbocatura sarà vicina dieci passi al angolo interiore della contrascarpa, e la traversa mirerà al dritto della spalla del beloardo.

42 L'una e l'altra traversa si farà doppia et si coprirà per resistere alli matteriali gettati dalle altezze.

43 Si attaccherà la punta del beloardo con la zappa et si andarà pontellando e poi rovinando l'altezza del terrapieno, doppo la quale rovina li operanti si copriranno con li mantelletti e di novo con questo ordine di cavare pontellando e di rovinare procederanno internandosi con fare la piazza trincerata per fianco e per schina.

44 Si potrà anco usare delli altri dui modi conforme al fine che si havrà.

45 Si farà il trincerone sopra l'orlo del fosso per guadagnare le batterie, e per ributtare le sortite nel fosso, e per favorire li lavori che si fanno nel terrapieno et gli assalti.

46 Si procurerà guadagnare le retire per le sue spalle, e quando non si potrà nelle fatte a mezza luna, si caminerà al dritto di quello corno che starà verso il fianco di quello altro beloardo battuto, nel altre a tenoglia si caminerà verso quello estremo in quelle fatte a linea retta, pur si camina verso quel principio e mai verso il mezzo, accioché con tale maniera di approsso si possa andare procedendo imboccato⁴⁵ da pochi tiri con la resistenza del tavolone, o fassinone,⁴⁶ o altro matteriale, e ancora per vietare al inimico che non habbia sito nel quale possi contra quello agiustare un pezzo.

47 Restaria a discorrere della theorica e pratica militare semplice, che sono⁴⁷ quelle offese e difese, che nascono tra gli huomini nel istesso tempo che si fanno l'offese architettoniche, le quali offese e difese concludano la vittoria per consistere l'effetto di quelle nel petto delli huomini, come a dire l'assicuramento degli approssi, il guardamento di essi, il reprimimento delle sortite fatte nel spalto et delle altre fatte nel fosso, l'assicuramento delle batterie, l'osservanza delli assalti, le dispositioni delle forze, la maniera delle essecutione, le quali tutte si riserbano nel capitano generale che havrà cura del impresa.

48 Hora per applicare bene queste maniere di offese alla particolare espugnatione di Canissa di quella considereremo l'offese stabili e mobili, e come stiano le sue tre parti principali che, conforme alle sue difese stabili, e mobili, e miste, addatteremo l'offese stabili, e mobili, e miste per superarle.

⁴⁵ Vall imbroccato

⁴⁶ Mn fassione

⁴⁷ Vall sonno

49 Canissa è di figura pentangola della quale i dui beloardi che sono all levante verso Sighet sono reali forniti, terrapienati, e per difesa stabile hanno nelli fianchi dui piazze coperte dalli orrechioni con i merloni di terra. Sono poi incamissati di grosse travi ingraticciati, hanno⁴⁸ la fossa largha vintecinque passi andanti con acqua viva, e il spalto di palude di larghezza sin all'asciutto bene ducentovinti passi geometrici da cinque piedi l'uno.⁴⁹ Negli altri dui fianchi vi sono le piazze alte sole coperte da orecchioni senza merloni e cannoniere e con dui terzzi di cortina pur graticciata all'estremo, le quali vi è la difesa di dui torrette di legno, e queste congiunte da una cortina chiudano la vecchia Canissa, nella quale cortina sono di più dui altre torette per difesa della porta che sta nel mezzo, di quella la fossa di acqua viva è all'altezza di un huomo. Verso ponente vi sono incominciate le altre tre beluardi i quali possono essere alti otto piedi incamissati di legni fitti e tavoloni per ritegno della terra, e questi sono come trincierononi con la figura di beloardo ma voti nella piazza senza gola, poiché non hanno salvo che le plate e delle cortine quali servono per stradelli, accio si possi per quelli andare dal uno all'altro; hanno il fianco ma senza orrechione e cannoniere, e sono tali che si possono chiamare rivellini non finiti, poiché sono distachati dalla Canissa vecchia con distanza del terzzo della cortina. In quelli non vi è piazza per l'uso dei pezzi, ne per ritirare.

50 La fossa è con acqua viva della istessa larghezza e profondità.

51 Il spalto è di palude larga all'asciutto un terzzo di miglio italiano. Questo palude è poi vestito d'arboscelli e di cannuccie col fondo impari, in alcuni luoghi è fangoso, in altri aquoso. In questi rivellini entra la guardia per un ponte gettato nella fossa sotto la torretta del beloardo a levante verso mezzo giorno, et ancor per un stradello di mezzo che viene al ponte di ponente, essendo tutta la piazza, che è fra i rivellini e Canissa vecchia, palude, sì che il spalto di questa piazza è palude della natura, che si è detto della⁵⁰ fossa di acqua viva. Il terrapieno verso levante ha bone difese stabili in atto, et ha in potenza le difese mobili. A ponente il recinto di Canissa vecchia⁵¹ ha le difese stabili, ma deboli, e non è atto alle difese mobili. I tre beloardi distaccati sono privi delle difese stabili o delle mobili architettoniche e miste, solo hanno le mobili militari.

52 L'offese stabili che sono le più sicure per l'assediate per guadagnar questo spalto e questa fossa, non sono proprie, solo si potria con quelle guadagnare il terrapieno de i dui beloardi.

53 L'offese mobili dell'artiglieria, mentre non hanno spalto, non possano offendere da lontano, né da men lontano, né da vicino.

54 Concluderemo dunque che contra Canissa non si può usare delle offese stabili architettoniche, né delle militari, né delle miste, né con l'istrumento della zappa, né con quello della palla, né con l'istesso istrumento delle artiglieria, né sopra il piano della terra, né sopra l'orizzonte di essa, né sotto terra.

⁴⁸ Mn ingraticciati che hanno

⁴⁹ Mn di larghezza ben ducentovinti passi geometrici da cinque piedi l'uno sino all'asciutto

⁵⁰ Mn la

⁵¹ Mn Canisa

55 Siché con l'offese mobili, che sono quando si portarano matteriali resistenti, e che con quelli si fa l'offesa architettonica militare e mista si potrà combattere questa Canissa, mentre che l'offesa per essere mista con la difesa potrà con sicurezza offendere la quale sicurezza consiste in distruggere l'offesa della fortezza fatta per sua difesa.

56 Dove non è terra, gli huomini ve la possono portare, e vero che mentre la portano sottoposti alle offese lontane che muorono, e che tal terra portata smossa non ha assicura che ingrossata cinque passi e alzata sette piedi, opera di tanto stento che distrugge gli esserciti grandi, non ché li mediocri, e gli ricrede se accresce oltre a questo per maggior difficoltà la strada, che bisogna fare nel pantano oltra al riparo, che questa differenza ha l'approsso fatto nel terreno a quello fatto nel pantano, che mentre si cava la fossa, si fa la strada unitamente il riparo di terreno vivo, col quale l'operante prosegue sicuro quello che non può far con l'approsso portato. Ha ancora questo particolare pantano di Canissa oltre alla commune, questa particolare difficoltà di più che gettato il matteriale in quello non lo puoi più rimuovere, né puoi voltar la fronte del approsso all'offese, perché non le vedi, ma le provi, né puoi usare l'osservanza dei segni con le corde, né di altra maniera. Questo non è così facile a sapersi, salvo che da chi l'ha provato e più di una volta di maniera, che questa offesa non è fattibile a esserciti christiani, e massime in questo sì lungo e largo pantano.

57 Il pretender di offenderla col fuoco, per mio sapere, non è possibile, non starò per tanto a dedurne raggioni, perché la prova, che ne feci, mi escluse dal tal pensiero.

58 Con l'acqua non son fuori di speranza, Serenissimo Signore,⁵² che non si potesse affogare, è vero che servirea a distruggerla, poscia che saria più facile al turco il ripigliarla con simile offesa, né crederei fosse facile il fortificare il sito appropriato per il ritengo⁵³ in modo che l'inimico non se ne impadronisse.⁵⁴

59 Parmi di havere esaminato che l'acqua, che passava sotto al ponte, era corrente e quivi veloce e di gran quantità. Parte di questa ancora passando sotto ad un ponticello nella strada di ponente non correva molto.

60 Notai ancora, che quando piobbe un giorno e una notte, che fu salvo il vero alli 15 di settembre, che crebbe quello pantano più di quattro palmi, e si mantenne quella cresciuta più di tre giorni, poi calo a poco a poco, cosa che mi fa credere, che il pantano intorno a Canissa non habbi molta declinatione, che perciò non saria bisogno argine molto alto, quando si facesse più vicino a Canissa, che si potesse, e di questo se ne havria maggior certezza quando si potesse livellare quel sito, o vero solo osservandosi l'acqua. Con tutto ciò stimarei più facile il torla per forza di armi, che per forza d'acqua. Ma se questa offesa è fattibile, il che si potria provare con tele incerate, bisogna smantellarla, perché se non da noi, dal nimico più facilmente verrà fatto.

61 Se si credesse di profittarsi del spalto asciugando il pantano, s'intopperia in cosa molto più difficile, perché converria ritenere l'acque vive, e deviarle, e poi dar l'essito all'altre acque ferme né per questo quel terreno saria mobile.⁵⁵

⁵² Mn Con l'acqua, Serenissimo Signore, non son fuori di speranza

⁵³ Mn ritengo

⁵⁴ Mn impadronisce

⁵⁵ Mn mobile

62 Quando dunque Vostra Altezza Serenissima risolva questa impresa dall'essaminatione delle offese, e dalla qualità della fortificatione di Canissa siamo accertati che si devono contra quella adoprare l'offese mobili, ma queste di maniera che si rieschino secure e fattibili a essercito novo e debole in numero.

63 E adunque da sapersi che la fortezza fu fatta dalli huomini, affinché i pochi potessero con tal mezzo difendersi dalla soperchiarità di molti, ma se questi pochi avessero⁵⁶ da ottenere tal difesa, era necessario che la fortezza compitamente riparasse le tre parti de i loro corpi, cioè le fronti, i fianchi e le schiene, e che ritenesse sempre le sue offese libere et accese; e che con l'offese⁵⁷ di esse non premettesse mai il avvicinarsigli.

64 Vole il caso che la fortificatione di Canissa sia imperfetta, e che perciò non cuopre le schine dei defensori, per qual scoprimento le fronti e i fianchi ancor vengano esposti all'offesa, e che questo sia il vero il mancare le cortine alli tre rivellini di ponente, e causa che le piazze di armi di quelli facciano mostra⁵⁸ di se, per la qual mostra i defensori saranno offesi nelli tre parti del corpo, quando l'offensore saprà applicare l'offesa che da lontano distrugge le difese nemiche mobili militari, se si ricordiamo, che li detti tre rivellini sono prive delle offese stabili e mobili architettoniche e miste.

65 Adunque essendo questi rivellini privi di offese accese stabili, non potranno mantenersi il nemico lontano, per il che l'offensore si accosterà alla facciata delle torrette di Canissa vecchia, e con l'offese mobili delle artiglieria quella offenderà in batteria, la quale, priva delle vere difese stabili, facilmente cederà alla rovina, né potrà rinovare l'offese mobili per il mancamento dell'offese stabili.

66 La certezza di queste offese e le fallaci difese di Canissa ci assicurano, che dobbiamo battaglia quella con l'istrumento dell'artiglieria. Ma se non vi è spalto, come sarà possibile? L'arte, l'ingegno, e più di questi l'esperienza le cose difficili rende facili. Vorrei però adoprare l'artiglieria in piazza di armi e in batteria non havendo io bisogno di altro modo di battere⁵⁹ per il mio fine.

67 Quattro cose dunque son necessarie in questa attione: il camino riparato per gli operanti, strada bona per condurre li pezzi, letto e riparo alle batterie, piazza sicura per guardarle.

68 Per sicurezza delli operanti farò fare una trinciera portatile forte al tiro di moschetta, tale che in subito farà il riparo lungo et alto, quanto bisognerà, e questa è di poca spesa, facile al uso suo, la quale nel istesso tempo farà la strada sopra il pantano e il riparo che con queste due attioni unite si farà l'approso.

69 La strada bona per condurre i pezzi nel istesso pantano vi è parte di essa riconosciuta da me, ma dove non sarà, per quel sito condurrò sopra di uno istrumento, che farò fare in Graz, sopra il quale voglio adoperare l'artiglieria senza ruote, che tal uso è necessario e vantaggioso a questa offesa pur riconosciuto da me.

⁵⁶ Mn havevano

⁵⁷ Mn nelle offese

⁵⁸ Mn mostra

⁵⁹ Mn io bisogno di batter in altro modo

70 Il letto e riparo alle batterie in altro sito, nel quale non potrò servirmi del istrumento detto, farò fare alcune zatte per il letto, et altre zatte per il riparo composte in tal maniera che otterrò l'uso delli tiri in diversi modi bisognevoli senza muttar poste.

71 La piazza trincerata farò con ponti facili et il riparo con la trinciera portatile, della quale me ne potrò servire in molte altre operationi con mio grandissimo vantaggio.

72 Tutte queste macchine saranno preparate in Graz in maniera disunite, che solo converrà unirle nel sito nel quale vorrò adoprarle, e di queste me ne servirò per le batterie con le quali si otterà il supposto per tutte le ragioni dette.

73 Haverò bisogno di battere in piazza di armi dentro⁶⁰ Canissa vecchia, che con l'istessa offesa levarò quelle difese, che vi saranno in quelle torrette, et sopra quel terrapieno farò fare per questo certi cavalieri di travi e tavoloni, sopra le quali adoprarò le mezze colobrine e nel istesso tempo che alzerò⁶¹ il cavaliere, alzerò il pezzo e della lor altezza hor più, hor meno, me ne andrò servendo, conforme al bisogno. Questi saranno riparati con trinciare di terra.

74 Per potere poi con l'offese militari impadronirmi delli posti, farò fare certe case matte con le quali potrò andare per quel pantano sicuro con dodici moschettieri⁶² dentro, e questa farà ponte andanti e fermi secondo il bisogno, e servirà di cavagliero per soprastare all'inimico.

75 Oltre a questa casa matta farò ordegni⁶³ con alcune barchette, che buttaranno ponti con grandissima facilità, che queste adoprarò in luogo appropriato riconosciuto da me, nel quale trovai una barchetta del nemico posta sotto acqua.

76 Di più farò altre barchette con ingegni sicuri, con li quali potrò andare per la fossa, quando sarà l'occasione con buone moschetterie per guadagnare posti.

77 Queste offese saranno talmente applicate con vantaggio, che con le batterie sole si piglierà Canissa, si potria ancora solo con l'offese miste ricuperare, nientedimeno perché con esserciti novi non può il capitano accertarsi del valore necessario alli imprese sì difficili e straordinarie, però per eseguir presto e bene bisognerà adoprare l'une e l'altre.

78 Per ultimare questo trattato doveria dire il modo del procedere et l'applicationi di queste nove offese, le quali essendo mie proprie solo potrei mettere in opera, sicuro di vantaggiarle all'occasione, però il scriverle non gioveria ad altri non consapevoli della orditura della mia intentione, le quali forse non applicariano queste offese con l'ordine necessario, né forse sapriano metterle in esecuzione, né sapriano, trovando qualche intoppo, superarlo. E perché spero che l'Altezza Vostra Serenissima sii per accettare l'humil servitù mia offertagli, riserbo a dire in voce quello più⁶⁴ che mi occorre e a mettere più volentieri⁶⁵ in opera virile quanto prometto che in scritto methodico.

⁶⁰ Mn dento

⁶¹ Mn adoprerò

⁶² Mn moschetti

⁶³ Vall pordegni

⁶⁴ Mn di più

⁶⁵ Mn molto più volentieri

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ASMN Archivio di Stato di Mantova (Mantovai Állami Levéltár)
BNCF Mss. GAL. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze,
Fondo Galileiano, Manoscritti. (Firenzei Központi
Nemzeti Könyvtár, Galilei fond, kéziratok)
- B.RICC. Biblioteca Riccardiana, Firenze
- B.VALL. Biblioteca Vallicelliana, Róma

*

- D'AYALA
1854 D'AYALA, Mariano: *Bibliografia militare italiana: antica e moderna*, Torino, Stamperia reale, 1854.
- ASOR ROSA
1984 ALTIERI BIAGI, Maria Luisa: *Forme della comunicazione scientifica*, In: *Letteratura italiana*, III. *Le forme del testo*. II. *La prosa*, ed. Alberto ASOR ROSA, Torino, Giulio Einaudi, 1984.
- BAGI
2013 BAGI Zoltán Péter: *Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma*. In: *Aetas* 28 (2013), 1. sz., 5–30.
- BANFI
1939–1940 BANFI, Florio: *Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai*, In: *Hadtörténelmi Közlemények* 40. (1939), 1–33, 213–228; 41. (1940), 143–156.
- BARTOLETTI
2017 BARTOLETTI, Guglielmo: *La libreria privata del marchese suddecano Gabriello Riccardi: il fondo manoscritti*, Firenze, Firenze University Press, 2017. (Fonti storiche e letterarie, 45.)
- BRUNELLI
2000 BRUNELLI, Giampiero: *Ghislieri, Federico Fabio*, http://www.treccani.it/enciclopedia/federico-fabio-ghislieri_ (Dizionario Biografico degli Italiani, 54.)/. (2018. 06. 25.).
- DUDÍK
1855 DUDÍK, Beda: *Iter Romanum*, Mainz, 1855.

- ILARI
2013
ILARI, Virgilio: *Scrittori militari italiani 1285–1799*, Roma, Litos, 2011.
- PROMIS
1871
PROMIS, Carlo. *Gli ingegneri militari che operarono o scrissero in Piemonte dall'anno MCCC all'anno MDCL*, Torino, Forni, 1871. (Miscellanea di storia italiana, 12.)
- SZOVÁK
2018
SZOVÁK Márton: *Espugnazione per negati. La fortezza di Kanizsa nel centro di un trattato di arte militare secentesco*, In: *Verbum. Analecta Neolatina*, 2018. (Megjelenés alatt.)
- VENTURA
1605
VENTURA, Comino: *Tesoro Politico. Nella quale si contengono relationi, istruzioni, trattati, & discorsi non meno dotti, & curiosi, che utili, per conseguire la perfetta cognitione della ragione di stato*, III.,, Vicenza, Turnoni, 1605. <http://www.mdz-nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:bvb:12-bsb10408767-3> (2018. 06. 25.).

Esterházy Miklós nádor aranygyapjas rendi tagságával összefüggő levéltári források*

Esterházy Miklós nádor pályájának ismert ténye, hogy az 1625. évi soproni nádor- és királyválasztó országgyűlést követően IV. Fülöp spanyol király (1621–1665) – a frissen megválasztott nádor Ferdinánd Ernő főherceg magyar királlyá koronázása érdekében tett erőfeszítéseinek elismeréseként – Esterházynak megígérte, hogy felveszi az Aranygyapjas Rend tagjai közé.¹ A bécsi spanyol követ: Francisco Moncada, Ossona grófja Sopronból 1625. november 28-án írt jelentésében adta hírül a spanyol királynak a főherceg magyar királlyá történt megválasztását,² és ugyanezen a napon írta – Fraknói Vilmos óta jól ismert³ – levelét is, amelyben a követ a király megválasztása körül szerzett érdemeik elismeréseként arra kérte a spanyol királyt, hogy Pázmány Péter esztergomi érseket az általa már évekkel korábban igényelt évdíjban részesítse, Esterházy Miklós nádort pedig emelje az Aranygyapjas Rend tagjai közé. A spanyol Államtanács 1626. január 3-án tárgyalta Ossona gróf jelentéseit. Az eredeti, IV. Fülöp által jóváhagyott jegyzőkönyv tanúsága szerint don Diego de Ibarra,⁴ Albuquerque herceg⁵ és a főinkvizitor⁶ egyöntetűen támogatták a

* A közlemény a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az MTA BTK Lendület – Szent Korona Kutatócsoport támogatásával készült. Köszönetet mondok Hámori Nagy Zsuzsannának, Kuffart Hajnalkának, Szabó András Péternek, Schramek Lászlónak és Tóth Ferencnek a források összeolvasásában nyújtott értékes segítségéért.

¹ Esterházy Miklós kitüntetésének háttérével – az 1625. évi soproni országgyűlés történetére és Pázmány Péter spanyol évdíjára összpontosítva – először Fraknói Vilmos foglalkozott. FRAKNÓI 1869a, 34; FRAKNÓI 1869b, 183–184; FRAKNÓI 1886, 155–163. A nádor pályájáról legújabban: SZILÁGYI 2011, 79–88 és DUCHOŇOVÁ 2017. Esterházy Miklós nádor spanyol kapcsolatairól: HILLER 1989, 59–70; HILLER 1992a, passim; HILLER 1992b, 19–27; HILLER 1993, 255–266; MONOSTORI 2008, 53–55; MONOSTORI 2009, 1044; MARTÍ 2014a, passim. A soproni diéta időszakában született spanyol nyelvű forrásokat elemzem és közlöm: MARTÍ 2018a. Az Aranygyapjas Rend 17. századi magyar tagjairól összefoglalóan: MARTÍ 2019.

² AGS, E, Alemania, legajo 2509, nr. 14. Kiadása: MARTÍ 2018a, megjelenés alatt.

³ Ossona gróf bécsi spanyol követ IV. Fülöp spanyol királynak, [Sopron] 1625. november 28. BNE, Mss. 2356, fol. 572r–v., illetve BNE, Mss. 1433, fol. 119r, másolatok. Teljes szövegű forrásközlés: MARTÍ 2018a, 22. sz.

⁴ Don Diego de Ibarra: spanyol politikus és diplomata. Jelentős méltóságok és tisztségek viselője, többek között Albert főherceg (1559–1621) főudvarmestere és a spanyol Haditanács tagja is volt. Vö. SALAZAR Y CASTRO 1688, 228.

⁵ Francisco III. Fernández de la Cueva y de la Cueva, Albuquerque VII. hercege (1575–1637): IV. Fülöp kiemelkedő tekintélyű politikusa és diplomatája, neves katona, a Spanyol Állam- (Consejo de Estado) és a Haditanács (Consejo de Guerra) tagja volt.

⁶ Andrés Pacheco de Cárdenas (1550–1626), spanyol főpap, teológus; 1622 és 1626 között a Hispán Monarchia főinkvizitora, és ebben a minőségében a Spanyol Államtanács tagja. A szóban forgó államtanácsi ülés idején a „Nyugati Indiák pátriárkája” (Patriarchatus Indiarum Occidentalium) címet is viselte.

nádor és az érsek fellépésének honorálását: az Államtanács tagjainak véleménye csak a Pázmány számára javasolt évdíj mértékét illetően tért el.⁷

IV. Fülöp 1626. január 15-én, Zaragozában kelt leveleiben köszönetet mondott Esterházy Miklósnak és Pázmány Péternek a dinasztikus ügy buzgó támogatásáért.⁸ A nádorhoz írt levelében tudatta Esterházyval, hogy halálának és megbecsülésének jeleként az Aranygyapjas Rend lovagjai közé emeli, mihamarabb a tagok sorában üresedés következik be (*Függelék*, 1. sz.). Döntéséről bécsi követét⁹ is értesítette.¹⁰ A király utasította a követet, hogy elhatározásáról értesítse a nádort és az érseket, illetve juttassa el nekik leveleit.¹¹

Esterházy egyébként is rendkívüli karrierjének több szempontból is kiemelkedő állomása volt a dinasztia legelőkelőbb ordójának elnyerése. Noha 1626-ban grófi címet nyert az uralkodótól „Fraknó örökös ura” titulussal, *homo novus* volt, és ez a körülmény az esetek nagy többségében már szinte önmagában eleve kizárta, hogy a Habsburgok burgundiai eredetű „házi kitüntetésének” birtokosává váljék valaki. Az Aranygyapjas Rend tagjai ugyanis – a rend 1430. évi alapítása óta – a legelőkelőbb fejedelmi, illetve arisztokrata családok tagjai lehettek, akiknek hívő katolikus mivoltukhoz és feddhetetlen életükhöz kétség sem férhetett.¹² Igaz, hogy Esterházy nádorrá választása idején már több évtizede katolizált, de nem főrendi származását a régi, törzsökös magyar főnemesiség tagjai közül kikerülő irigyei nemegyszer szóvá is tették.¹³ Valójában az Aranygyapjas Renddel való kitüntetést Esterházy Miklós legfőképpen a bécsi spanyol követ Ossona gróf közvetítésének és ajánlásának köszönhetette, amit természetesen a fiatal magyar főrend az udvari körökben valóságosan létező személyes tekintélyével, legfőképpen azonban az 1625. évi soproni diétán játszott szerepével vívott ki.

IV. Fülöp és a Spanyol Államtanács tagjai Esterházyról már évekkel korábban igen kedvező véleményt alakíthattak ki az Ossona gróf előtt a bécsi udvarban működő spanyol követ, Oñate gróf (1617–1624) jelentéseinek köszönhetően: az 1622. évi országgyűlés idején országbírói méltóságra emelkedő Esterházyt intelligens személyként, jó katolikusként és az uralkodó szolgálatában Magyarországon a legbuzgóbb személyként („es el hombre de más entendimiento y mayor zelo a la Religion y fidelidad del Empera-

⁷ Alburquerque herceg Don Diego de Ibarrával egyetértésben – Ossona gróf jelentésének hatására – a Pázmánynak megítélendő évdíj nagyságát illetően – elődje, Forgách Ferenc esztergomi érsek évi háromezer scudó évdíjával szemben – négyezer scudó összegben való meghatározását javasolta, a főinkvizítor azonban a Forgách évdíjának megfelelő összeget is elegendőnek ítélte. Utóbb végül évi háromezer scudó összeget ítélték meg Pázmány számára is. AGS, E, Flandes, leg. 2040, nr. 79. Kiadása: MARTÍ 2018a, megjelenés alatt.

⁸ MARTÍ 2010, 202–211.

⁹ Francisco Moncada (Ossona gróf) apja, Gastón de Moncada (1554–1626) halálát követően annak legfontosabb címét, az Aytóna márkai titulust éppen ekkor örökölte meg és lett a cím harmadik viselője.

¹⁰ ADM AH, leg. 60, ramo 6, sin. fol. MARTÍ 2018a, megjelenés alatt.

¹¹ IV. Fülöp Ossona grófhhoz, bécsi követéhez, Zaragoza, 1626. január 15. ADM AH, leg. 60, ramo 6, sin. fol. Kiadása: MARTÍ, 2018a, megjelenés alatt.

¹² Az Aranygyapjas Rend történetéről újabban: CEBALLOS-ESCALERA Y GILA 2000; *Haus Österreich* 2007; CHECA CREMADES–MARTÍNEZ CORRECHER 2011. Közép-európai vonatkozásairól: MAREK 2013, 175–183; MOLAS RIBALTA 2006, 123–152.

¹³ PÉTER 1985, 65.

dor que yo he hallado en Ungria”) jellemezte.¹⁴ Esterházy Miklóssal tehát a magyar politikai elit olyan ígéretes tagjaként számoltak, aki elkötelezett és lojális a dinasztiahoz, és a spanyol ágnak is még értékes szolgálatokat tehet. Az 1625. évi soproni diétán való fellépésével ezeket a várakozásokat messzemenően igazolva látta a spanyol követ, aki Esterházyra végig fontos szövetségesként tekintett, és a későbbiek folyamán személyesen mozgatott meg minden követ annak érdekében, hogy a magyar nádor ténylegesen is megkapja a rend jelvényét.

Mivel az Aranygyapjas Rend tagjainak száma az alapítás óta meghatározott módon maximálva volt (ez a szám 1516-ban 50-re bővült, ami a 17. századig nem is változott; érdekes, hogy IV. Fülöp éppen 1628-ban kérte a lovagok lehetséges számának 60-ra emelését a pápától, sikertelenül),¹⁵ ezért Esterházy csak üresedés bekövetkeztével kaphatta meg ténylegesen is a rend jelvényét. Több éves várakozás után, Karl Harrach von Rohrau (1570–1628) halálát követően merült fel ennek lehetősége. 1628 nyarán Aytona márkit (Ossona grófot) Madridból értesítették az Aranygyapjas Rend lehetséges várományosairól, a „listán” azonban Esterházy neve – közelebbről nem ismert okokból kifolyólag – nem szerepelt. A spanyol követ fontosnak tartotta, hogy külön levélben emlékeztesse az Államtanács titkárát IV. Fülöp három évvel azelőtt tett, Esterházy ki-tüntetését elhatározó ígéretére, megjegyezve, hogy „nem tartja célszerűnek öfelsége [a spanyol király] szolgálatában egy királyság oly jelentős fejének elkedvetlenítését”.¹⁶ A nádor tehát végső soron a spanyol követ következetes támogatásának köszönhette, hogy családjából, illetve az egész magyar politikai elitből – Mátyás, II. Lajos király és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem után elsőként – ténylegesen is elnyerte az aranygyapjút.

Esterházy Miklós nádor ünnepélyes beöltözése és a rendjel átadása

Az ünnepélyes ceremóniára 1628. december 31-én, a bécsi Hofburg *Antecamarájában* került sor: II. Ferdinánd adta át a rend jelvényeit Esterházynek. Az eseményről Jean Hervart,¹⁷ az Aranygyapjas Rend címerkirálya (*rey de armas*) naplójának feljegyzései szolgálnak izgalmas forrásul. (*Függelék*, 6. sz.)

Hervart hosszú időn keresztül (1605–1633) töltötte be ezt a tisztséget: feladata volt, hogy a spanyol király megbízásából a rend új tagjai számára a jelvényeket (*insignia*) az Aranygyapjas Rend Brüsszelben található kincstárából elvigye és a spanyol király nevében részt vegyen az új lovagok beöltözési szertartásain. Naplójában részletes

¹⁴ Gróf Oñate bécsi spanyol követ jelentése IV. Fülöp spanyol királynak, Bécs, 1622. augusztus 10. MARTÍ 2014a, 251–253: nr. 12.

¹⁵ MAREK 2013, 177.

¹⁶ „Supplico a Vuestra S[eñoría] se sirua de representallo porque no tengo por combiniente al seruicio de su Magestad tener disgustado una cabeza tan importante de un Reyno”. Ossona gróf levele a spanyol Államtanács titkárához (Juan de Ciriza-hoz), Bécs, 1628. augusztus 23. AGS, E, Alemania, leg. 2510, nr. 55 y 56. (*Függelék*, 5. sz.).

¹⁷ KOLLER 1971, 155.

feljegyzéseket készített a szertartásokról, az azokon részt vevő személyekről, utazásai időpontjáról és helyszíneiről, így a rend jelvényének Esterházy Miklós számára történt átadásáról is.¹⁸ Naplója rendkívül értékes, mert tartalmaz néhány információt, ami csak ebből a forrásból ismerhető. Több, a beöltözési szertartással kapcsolatos figyelemreméltó körülményt leírt. Hervart az insigneákat 1628-ban egyszerre három személy számára hozta el Bécsbe: Georg Ludwig, Graf von Schwarzenbergnek (1586–1646), gróf Esterházy Miklósnak és Rambaldo Collaltónak (1575/79–1630), az Udvari Haditanács elnökének. Esterházy Miklós beöltözési szertartására nem sokkal Schwarzenberg gróf beöltözési ceremóniája után került sor. Schwarzenbergnek Klosterneuburgban, november 30-án, az Aranygyapjas Rend védőszentje, Szent András apostol ünnepén adta át a császár a rend jelvényeit. A császár rendelkezésének megfelelően a nádor ceremóniája Schwarzenbergéhez hasonló módon zajlott. Mindketten elsőként kapták meg családjuk tagjai közül az Aranygyapjas Rendet. Hervart feljegyezte, hogy Esterházy Miklós december 30-án érkezett Bécsbe egyik, másfél napi járőföldre eső kastélyából, feltehetőleg Fraknóról. A szertartás részletes leírásán kívül megnevezte a résztvevő személyeket és aprólékosan, minden részletre kiterjedően leírta a nádornak átadott jelvényt, amelynek átvételéről a nádor elismervényt állított ki. Az Aranygyapjas Rend szabályzata értelmében a rendtagok kitüntetésük alkalmával megfogadták, hogy haláluk után utódaik visszaszolgáltadják a spanyol uralkodónak a rend jelvényét és a konstitúciós könyvet. A rendtagok az eredeti jelvényen kívül készíthettek maguknak úgynevezett viseleti példányokat, amelyek – személyes tulajdonuk lévén – haláluk után a család birtokában maradhattak. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében, az Esterházy-kincstárban található 17. századi jelvények – köztük az Esterházy Miklós nádornak tulajdonított – feltehetően ilyen viseleti példányok lehettek.¹⁹ Esterházy Miklós halálát követően fia, László gróf (1626–1652) 1646 januárjában vitte vissza apja rendjelét és az eredeti rendi konstitúciót, és Linzben adta át az udvarával akkor éppen ott tartózkodó III. Ferdinándnak – erről tanúskodik az a rövid szöveg, amelynek szerzője – a kézírás alapján – Esterházy Farkas, Miklós nádor unokaöccse volt. A nádor családtagjai – tudatában a nádor aranygyapjas rendi tagságához kapcsolódó tárgyak jelentőségének – a rendi konstitúciókat tartalmazó kötetéről másolatot készítettek abból a célból, hogy azt a fraknoi vár családi levéltárában elhelyezzék „örök időkre, a dicsőséges és nagyságos gróf Esterházy Miklós tiszteletére, kitüntetésének emlékezetére és hogy mindig az utódok szeme előtt legyen” („in archivo Domus Eszterhasiae in arce Frakno ad aeternam tam rari in Ungaria honoris memoriam conservare ut decus adeo illustre quo magnus Nicolaus Eszterhasi ornatus est, sit semper prae oculis posterorum,” *Függelek*, 12. sz.).

Hervart feljegyzései végén részletesen leírta Esterházy Miklós címerét: az Aranygyapjas Rend gyakorlata szerint az új lovagok a rend címerkirályának rövid leírást adtak családjukról, főbb méltóságairól, tisztségeikről, általuk jelentősnek ítélt egyéni

¹⁸ GARCÍA GARCÍA 2010, 451–502.

¹⁹ Vö. Pandur Ildikó leírásai az Aranygyapjas Rend Esterházy-kincstárban található 17. századi jelvényeiről: SZILÁGYI 2014, 243–245 (IV. 59, IV. 60 és IV. 61.).

tetteikről, címerüket lerajzoltatták és az előírás értelmében mindezt átadták az Aranygyapjas Rend tisztségviselőinek, akik közül a „titoknok” (*gréffer*) feladata volt, hogy a rendtagok „dokumentációját” a rend címereskönyveibe (*Wappenbuch*) másolják.²⁰ A Rend bécsi levéltárában a 17. századból csupán a II. Károly spanyol király (1665–1700) korában rendtagokká váló lovagok címereit tartalmazó kötet található meg (benne Miklós nádor fiának, Esterházy Pálnak címerével),²¹ az Esterházy Miklós által a rendnek átadott címerről viszont pontos ábrázolás jelent meg Jean Baptiste Maurice *Le Blason des armoiries de tous les Chevaliers de l'Ordre de la Toison d'Or* címmel, 1665-ben (majd utána 1667-ben) megjelent művében.

Hervart naplójában megemlíti, hogy Esterházytól átvett egy levelet, amelyet a nádor IV. Fülöp spanyol királynak írt. E latin nyelvű levél Bécsben, 1629. január 2-án kelt, eredetije a simancasi Állami Levéltárban maradt fenn. Esterházy Miklós a levélben köszönetet mondott IV. Fülöp királynak a nagy megtiszteltetésért, kiemelve, hogy a spanyol uralkodó általa az egész *Natio Hungaricát* becsülte meg (*Függelék*, 8. sz.). A nádor ebben a szellemben írt az Aranygyapjas Rend kancellárjának és Olivares államminiszternek is – „in gentem nostram, in qua rarum hoc decus antea” (*Függelék*, 9, 10. sz.).

Esterházy komoly jelentőséget tulajdonított e gondolatnak, amit később egyik, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel való levélváltásában is hangsúlyozott. A nádor halála előtt nem sokkal, az 1645. évi linzi béketárgyalások előestéjén a fejedelem kemény szavakkal tett szemrehányást Esterházynek a nádor erdélyi politikája miatt: „az mi szegény nemzetünknek mostani állapotjában is Kegyelmednek nem utolsó része vagyok”. Idegenszívúséggel vádolta Esterházyt, aki – a fejedelem értelmezésében – az

²⁰ Az életrajzi adatok bekerültek az Aranygyapjas Rend történetéről szóló, a 17–18. század folyamán megjelent munkákba, az egyes lovagok életrajzi adataival és címereik leírásával: CHIFFLET 1632, 228 (Esterházy Miklós címerének heraldikai leírása); MAURICE 1667, 419: az Esterházy-címer rajzával és a nádor, illetve Pázmány szerepének említésével III. Ferdinánd 1625. évi soproni magyar királyi koronázása alkalmával, francia nyelven. Esterházy Miklós életrajzi adatait a legrészletesebben Julián de PINEDO Y SALAZAR műve, a Bourbon-dinasztia elvárásainak megfelelően írt, az Aranygyapjas Rend történetét a kor színvonalán, de az addigi legteljesebb módon feldolgozó munka közli; noha az „életrajz” több pontatlanságot tartalmaz, forrásértéke miatt idézem, hiszen a leírás alapját részben az Esterházy Miklós által saját magáról megadott információk képezhették:

„Nicolas Conde de Esterhazi, de Berech, de Galanta y Frakno, Palatino de Hungría, Camarero ó Chambelan del Emperador nombrado en el año de 1622, de su Consejo Privado, y electo Caballero del Toyson en 31 de Octubre de 1628, cuya investidura recibió por mano del Emperador en Viena el último dia del referido año, con asistencia de los Conde de Meggau y de Furstemberg, Caballeros de la misma Orden, y del Rey de Armas de ella. Hizo señalados servicios al Emperador en las diferencias que tuvo con Bethlem Gabor. Y en el año de 1624 batió a los Turcos, y logró un gran despojo, pasando con sus tropas a tomar quarteles de invierno. Contribuyó con singular zelo para coronar a Ferdinando por Rey de Hungría. Fue hijo quarto de Francisco Esterhazi, Conde de Galanta y Frakno, a quien el Emperador Matías concedió el título de Conde de Berech el año de 1617. Casó con Christina Niari de Berech o Berdegh, en quien tuvo a Esteban Conde de Berech: a Ladislao que en el año de 1652 fue muerto por los Turcos; y a Pablo Conde de Esterhazi, Príncipe del Sacro Imperio, y creado Caballero del Toyson, y despues privado y borrado del número de los Caballeros de esta Orden, de que se trata en el Capítulo XXIII de esta Historia. Murió en Febrero de 1644, y yace en Tynaw en Hungría.” PINEDO Y SALAZAR 1787, Tom. I., 345.

²¹ MARTÍ 2014b, 223–232.

Aranygyapjas Rend felvételével a spanyol uralkodó hűségére adta magát, elmulasztva az egyeztetést a fejedelemmel: „Az svécusokkal való Confoederatióban hogy Kegyelmed hírével nem éltünk, nem volt szükségünk reá, Kegyelmed is szolgáltatván rész szerént nekünk arra alkalmatosságot, és homályosan tanácsával is értetvén ezelőtt jó idővel; tudhatná azt is Kegyelmed, ha minékünk is hírré adta volt-e az Aureum Vellus fölvételének idején, kinél magát az Spanior királyhoz kötelezte annak alkalmatosságával...”²² Esterházy Miklós válaszában részletesen reagált a fejedelem szavaira: „Ám szememre hánya az aurum vellust is kegyelmed. Úgy látom az arról való hivatalról sincs jó információját kegyelmednek; az nem valami confoederatiót vagy magányos obligatiót néz az spanyol királyhoz, hanem egy confraternitas, societas, et ordo militaris, az kiben nagy emberek és fejedelmek vannak, maga a római császár, a spanyol király és nagy sok fejedelmi emberek. S valami alkalmatlan obligatiókban sem adják magokat a mint kegyelmed véli: mert expresse vagyon az ordo constitutiójában, hogy noha első személy az ordóban az spanyol király; mindazonáltal sine nota perfidiae, az melly fejedelemség alatt laknék efféle eques aurei velleris, akinek ellenkezése volna a superioriának, ugymint a spanyol királynak, fejedelmével együtt ellenkezhetik vele. És inkább becsületet néz ez az ordo, mint valami derekas obligatiót. Noha én ezt is soha nem kevántam, sem szorgalmaztam, hanem nemzetemnek becsületiért vettem ezt is fel. Így értse azért kegyelmed a dolgot, s ne ítélje másképen” – írta öntudatosan 1645. szeptember 11-én bekövetkezett halála előtt mindössze három hónappal.²³ E levélváltás különösen izgalmas, hiszen egyrészt egyedülálló módon nyilvánul meg benne a 17. századi magyar politikai elit gondolkodása az Aranygyapjas Rend jelentőségéről (a fejedelem és a nádor érthetően eltérő szemléletével), másrészt a nádor válasza különleges forrásként szolgál az Aranygyapjas Rendet és tagságát illető személyes felfogásáról.

Esterházy Miklós a rendjel átvételét követő napokban a spanyol uralkodón kívül Olivares államminiszternek és Jean-Louis Laloonaak,²⁴ az Aranygyapjas Rend kancellárjának is írt köszönőleveleket: e források csak másolatban, az Esterházy levéltár Repositoryumán (Rep. 2/3) belül az aranygyapjas rendhez kapcsolódó iratok között maradtak fenn (*Függelék*, 9. és 10).

Az Esterházy Miklós és az Aranygyapjas Rend kapcsolatával összefüggő források több gyűjteményben találhatóak. A források egy része, így a nádor halála után (1646 elején) az eredetiről lemásolt kéziratos rendi statútumkönyv, IV. Fülöp Esterházy Miklóshoz intézett leveleinek, valamint Ossona gróf egyik, Esterházyhoz írt levelének másolata és több más, elsősorban a rendjel átvételével kapcsolatos forrás (köztük a nádor reverzálisának egyik másolati példánya) az Esterházy család hercegi ágának levéltárában, a Repositoryum 2/3 (Kitüntetések, rang- és címadományozások) sorozatában, kü-

²² I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Esterházy Miklós nádorhoz, Sárospatak, 1645. május 17. MNL OL E 190, 18. doboz, Levelezés nr. 4006 és nr. 4007, fol. 332–339. Az idézett rész: fol. 333r és fol. 337v. Köszönöm Szabó András Péternek a levél felkutatásában való segítségét.

²³ Esterházy Miklós I. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez, Nagyhöflány, 1645. június 11. TOLDY 1852, 289–290.

²⁴ KOLLER 1971, 38–39.

lön irategységet képez; ezek az iratok két numerus alá vannak sorolva (MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr. 78 és 79); az Aranygyapjas Rend címerkirályának későbbi, a nádorhoz írt levele Esterházy Miklós egyik vaskos levelezéskötetében található (P 108 Rep. 71, Fasc. 16, 293–297). Jean Hervart naplója, amelyben a rendjel Esterházynak való átadását is leírta, a madridi királyi palota levéltárában maradt fenn (Archivo General de Palacio Real de Madrid, Libros y registros, registro 7018, fol. 171r–v, 172r). Az Aranygyapjas Rend történelmi, a 18. század végéig eredetileg Brüsszelben őrzött levéltára Bécsbe került: a levéltár napjainkban a Haus- Hof- und Staatsarchiv egyik letétbe helyezett különgyűjteménye,²⁵ amelynek anyaga ugyan töredékesen, de szintén őriz az egyes lovagokra vonatkozó forrást, így Miklós nádor személyével kapcsolatos is: a rendjel átvételét igazoló, Esterházy által kiállított elismervény (reverzális) egy másik példánya megvan a bécsi gyűjteményben.²⁶

További források találhatóak a madridi Archivo Histórico Nacional anyagában, amely az Aranygyapjas Rend szuverénjének (a spanyol uralkodónak) a rend fő tisztségviselőinek adott utasításait, főleg formális jellegű forrásokat őriz (pl. a rendtagok felvételéről hozott döntés spanyol uralkodó általi ellenjegyzését és iktatását, utasításait a címerkirály és a titoknok (gréfier) számára stb. Az Esterházy Miklós nádor felvételével kapcsolatos iratok jelzete: AHN, Estado, leg. 7684, Exp. 83.)

E közlemény csak a legjelentősebb források közreadására vállalkozik: tartalmazza IV. Fülöp Esterházy Miklóshoz írt levelét, amelyben értesítette az Aranygyapjas Rend odaítéléséről (1. sz.); Ossona gróf bécsi spanyol követ leveleit Esterházy kitüntetése ügyében (2., 5. sz.); a díszes (francia nyelven íródott); a díszes, IV. Fülöp spanyol király által kiállított, francia nyelven íródott oklevél szövegét (3/A) és latin nyelvű fordítását (3/B); a spanyol király 1628 nyarán Esterházyhoz írt levelét (4. sz.); Ossona gróf (Aytona márk) Esterházy Miklós ügyét támogató levelét a spanyol Államtanács titkárához, amelyben kérte az Aranygyapjas Rend tényleges odaítélését (5. sz.); Jean Hervart leírását a rendjel ünnepélyes átadásáról a nádornak (6. sz.); Esterházy Miklósnak az Aranygyapjas Rend jelvényének átvételéről szóló elismervényét (7. sz.), illetve különböző személyekhez (IV. Fülöp királyhoz, Olivares államminiszterhez és az Aranygyapjas Rend kancellárjához írt köszönő leveleit (8, 9, ill. 10. sz.); J. Hervart Esterházyhoz írt levelét, amelyben tájékoztatta a rend aktuális ügyeiről, külön jegyzékkel az elhunyt és élő rendtagok neveivel (11. sz.), valamint Esterházy Farkas rövid feljegyzését a Miklós nádor aranygyapjas rendi statútumkönyvéről készített másolatból, amelyből kiderül, hogy Miklós nádor halála után fia, Esterházy László Linzben adta vissza a rend előírásainak megfelelően a nádor eredeti rendjelét, 1646. januári linzi útja alkalmával (12. sz.).

²⁵ Thomas JUST: *Die Nachlässe und Privat- und Familienarchive im Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 56 (2011), 203–238.

²⁶ ÖStA, HHStA SB Ordens vom Goldenen Vlies, Akten XIII-378/36.

Források²⁷

1.

IV. Fülöp spanyol király Esterházy Miklós nádorhoz

(Zaragoza, 1626. január 15.)

MNL OL P 108 Rep. 71, Fasc. 16,

p 147–148

Eredeti

IV. Fülöp spanyol király – téves névalakot használva – köszönetet mond Esterházy Miklós nádornak Ferdinánd Ernő főherceg magyar királlyá választása körül szerzett érdemeiért, amelyekről követétől, Ossona gróftól értesült. Hálája és megbecsülése jeleként az Aranygyapjas Renddel tünteti ki, amit el fog küldeni neki, mihelyt a rend tagjainak sorában üresedés lesz.

El Rey

Illustrissimo Conde Juan[!] Esterhasi²⁸ del Consejo y gentilhombre de la Camara del Emperador mi tio, su palatino y capitan general en Ungria. El Conde de Osona²⁹ mi embaxador me ha scritto como mediante Vuestro valor y zelo se avian resuelto los ungaros de recibir y aclamar por su Rey al serenissimo archiduque Ferdinando³⁰ mi primo de cuyo buen subceso quedo con particular contento juzgando que ha de ser para mayor servicio de nuestro Señor que es en lo que principalmente se ha de poner la mira y por la misma consideracion os doy a Vos muchas gracias por la parte que en esto haueis tenido de que os estoy muy agradecido y en señal dello y de la estimacion que hago de Vos y lo que podeis fiar de mi voluntad, os he recibido en la orden de la ynsignia del Tuson de oro el qual se os embiara quando le aya vaco como lo entenderéis mas particularmente del Conde de Osona a quien me remito de Zaragoza, a 15 de enero de 1626.

yo el Rey

Juan de Ciriza³¹

²⁷ A forrásokat a szerkesztői kívánalmaknak megfelelően írtam át: a latin nyelvű forrásokat a humanista helyesírás szabályai szerint, a francia, olasz és spanyol nyelvű forrásokat modernizálva. A személy- és helyneveket betűhív módon, a szövegeket modern központozással ellátva adom közre.

²⁸ Gr. Esterházy Miklós nádor.

²⁹ Francisco Moncada, Ossona gróf (1626 januárjától Aytona márk), 1624–1629 között bécsi spanyol követ.

³⁰ Ferdinánd Ernő főherceg.

³¹ Juan de Ciriza y Balanza (cca. 1569–1638) a spanyol Államtanács titkára. Pályájáról: Alfredo Floristán IMÍZCOZ: 'Ciriza y Balanza, Juan de', a Real Academia de Historia *Diccionario Biográfico Español* digitális adatbázisában: <http://dbe.rah.es/biografias/28381/juan-de-ciriza-y-balanza> (legutóbbi hozzáférés: 2018. 06. 25.).

[Külcímzés – 148:] Al Illustrissimo Conde Juan Esterhási[!] del consejo y gentilombre de la Camara del Emperador mi tio, su palatino y capitan general en Vngria

2.

Aytona márki (Ossona gróf) bécsi spanyol követ

Esterházy Miklós nádorhoz

(Bécs, 1626. február 22.)

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr. 79.

Másolat

Aytona márki bécsi spanyol követ továbbítja Esterházy Miklósnak a spanyol királytól előző nap kézhez kapott levelét, amelyben IV. Fülöp a nádort az Aranygyapjas Rend tagjai közé emeléséről értesíti. Örömet nem tudja szavakkal kifejezni, gratulációját küldötte, Stephanus Top fogja a nádornak átadni.

Illustrissime Domine,

Hesterna die adjuncte litterae regis catholici domini mei veredario mihi allatae fuerunt, quas aliae comitabantur, in quibus Maiestas Sua Catholica me certiozem facit, quam libenter Illustrissimae Dominationi Vestrae Regiam Suam benevolentiam et affectum testaverit Illustrissimam Dominationem Vestram in seriem equitum insignis Aurei Velleris adscribendo, quod nuntium quantum laetitiae mihi attulerit, litteris satis certificare non posse visus, uberiozem eius interpretem, praesentium exhibitorem Stephanum Top, unum ex meis destinare volui, qui meo nomine Illustrissimae Dominationi Vestrae ex animo ob regium istum honorem congratularetur. Cui ut eadem fidem et benevolentiam omnimodam exhibeat, quaeso, ac me Illustrissimae Dominationi Vestrae commendatum cupio. Vienna, 22. Februarii Anno 1626.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

Ex animo devotissimus

Servitor

[Külzeten:]

Paria literarum Illustrissimi Comitissae de Osona etc. Sacrae Regiae Maiestatis Catholicae ad Imperatorem oratoris etc. ad Dominum Regni Hungariae Palatinum datarum.

[18. századi kézzel:] eodem in seriem equitum aurei velleris adscribendo

IV. Fülöp spanyol király oklevele Esterházy Miklós nádor részére,
amelyben az Aranygyapjas Rend tagjává fogadja

(Madrid, 1628. július 20.)

Az eredeti, francia nyelvű oklevél

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F., nr. 79.

Eredeti

IV. Fülöp spanyol király az Aranygyapjas Rend szuverénjeként ünnepélyes oklevélben deklarálja, hogy Galántai Esterházy Miklós grófot, Magyarország nádorát, értesülvén egyedülálló kvalitásairól, erényeiről és dicséretre méltó tetteiről, kiválasztja és kinevezi az Aranygyapjas Rend tagjai közé. A rend jelvényeinek átadását nevében unokatestvére, II. Ferdinánd császár fogja végezni, egyúttal megbízza Jean Hervart urat, az Aranygyapjas Rend címerkirályát, hogy a rend jelvényének, valamint a rend szabályainak és statútumainak a szertartás helyszínére szállításáról gondoskodjék. Elrendeli a szokásos ünnepélyes beöltözési szertartás előkészítését és elvégzését, amelyen a rend többi tagja is lehetőség szerint vegyen részt.

Philippe par la grace de Dieu Roy de Castille, de Leon, d'Arragon, des deux Sicilles, de Hierusalem, de Portugal, de Navarre, de Grenade, de Toledé, de Valence, de Galice, des Maillorques, de Seville, de Sardegne, de Cordube, de Corsicque, de Murcie, de Jaene, des Algarnes, d'Algezire, de Gibraltar, des Isles de Canarie, et des Indes tant orientales qu'occidentales, des Isles et terre ferme de la Mer Oceane, Archiduc d'Austrie, Duc de Bourgongne, de Lothier, de Brabant, de Lembourg, de Luxembourg, de Gueldres, et de Milan, Comte d'Habsbourg, de Flandres, d'Arthois, de Bourgogne, de Tyrol, Palatin et de Hayman, de Holande, de Zelande, de Namur, et de Sutphen [= Zutphen, Hollandia]. Prince de Subane, marquis du Saint Empire de Rome, Seigneur de Frize, de Salins, de Malins, des cité, villes et pays d'Utrecht, d'Ouerysol, et de Groninghe. Et Dominateur en Asie et Afrique. Chef et Souverain de l'Ordre de la Toison d'or. À tous ceux qui ces presentes verront, salut. Comme à raison de la souveraineté de nostre dict ordre, et à Imitation[?] des Chefs et Souverains predecesseurs nostre (de bonne mémoire) nostre Intention est, de non seullement le maintenir sa splendeur ancienne, ains aussy de l'augmenter de tout nostre pouvoir en estat et honneur, et faire choix et election de personnes qualifiées, pour les y admestre et associer. Ayans estez particulièrement Informez des bonnes qualitez, (vertus, loüables comportemens, et merites de la personne de nostre tres cher et tres ame cousin messire Nicolas Comte d'Esterhazi de Galanta Palatin du Royaume d'Hongrie etcca. Nous nous sommes favorablement inclinéz à l'eslire et denommer, comme en effect l'avons esleu et denomme pour Chevalier confrere de nostre dict

Ordre. Et icelluy nous ayant faict entendre qu'il se tient grandement honnore de ceste election de denomination nostre[sic]. Et nous afin d'en faict suivre l'exécution, desirans la commestre de sorte que l'ordre en reçoive plus de lustre et reputation. Scavoir faisons. Que nous confians enthierement, de la bonne volonte qu'en toutes occasions nous faict paroistre, Tres hault, Tres excellent, et Tres puissant Prince nostre Tres cher, et Tres ame bon Oncle et cousin Ferdinand³² esleu Empereur des Romains etca Chevalier confrere de nostre dict ordre l'ayans prie et requis le prions et requerans par ces presentes, d'avoir pour agreable ceste commission et procuracion que luy donnons avec plein pouvoir et auctorité pour en nostre nom recevoir ledict Comte d'Esterhazi a nostre dict ordre, et luy en delivrer le colier, apres l'avoir arme Chevalier par l'espée d'honneur, en cas qu'il ne l'ayt este auparavant, et receu de luy le serment ordinaire pour l'observance et accomplissement de tous les statuts et ordonnances dudict ordre. Le tout aux ceremonies et solemnitéz accoustumées, et en presence des Chevaliers confreres s'y pouvans trouver presens. Y assistans aussi nostre amé et feal messire Jean Hervart³³ Chevalier nostre conseiller et premier Roy d'armes dict Toison d'or que nous envoyons pardela expressement à ceste effect. Promettans de tenir pour ferme et stable tout ce que par ledict Sieur Empereur en tout ce que dict est, et en depend sera faict et effectué comme si nous mesmes l'eussions faict en personne. En tesmoing de ce avons signé ces presentes de nostre main, et y faict mestre le scel de nostre dict ordre. Donne en nostre ville et Cour de Madrid le vingtième Jour du mois de Juillet l'an de grace mill six cens vingt et huit, et de nostre Regne le septiesme. De Laloo V.³⁴

[Az oklevél plikáján:] Par le Roy Duc de Bourgongne etca Chef et Souverain d'lordre de la Toyson D'or

M. Rosmarin³⁵

[Külzetén:] Diploma super collato aureo torque – Diploma Regis Hispaniae super collato Comiti Nicolai Eszterasz Regni Hungariae Palatino aureo vellere

³² II. Ferdinánd.

³³ Jean Hervart, az Aranygyapjas Rend címerkirálya.

³⁴ Jean-Louis Laloo [Johan Lodewijk van der Loo] († 1635), az Aranygyapjas Rend kancellárja.

³⁵ Mateo Romero, illetve Mathieu Rosmarin vagy Maestro Capitán (1575–1647). IV. Fülöp udvarának neves zeneszerzője, a *Capilla Real* vezetője, egyúttal az Aranygyapjas Rend egyik tisztségviselője a korszakban.

3/B

IV. Fülöp spanyol király oklevele Esterházy Miklós nádor részére, amelyben az Aranygyapjas Rend tagjává fogadja

(Madrid, 1628. július 20.)

Az iménti eredeti, francia nyelvű oklevél egykorú, latin fordítása

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F., nr. 79.

Másolat

Philipus Dei gratia Rex Castiliae, Leon, Arragoniae, duarum Siciliarum, Jerusalem, Portugalliae, Navarrae, Granatae, Toleti, Valentiae, Galliciae, Maioricarum, Seuilliae, Sondenae, Cordubae, Corsicae, Murciae, Jaenae, Margarum Alguisirae, Giblartar, Insularum Canariae, et duarum Indiarum orientalium et occidentalium, Insularum et Continentis Maris Oceani, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Lothier, Brabantiae, Laumburgae, Lucemburgae, Geldriae et Mediolani, Comes Habsburgi, Flandriae, Artesiae, Burgundiae, Tyrolis, Palatinus Hamnoniae, Hollandiae, Zelandiae, Namurcae et Zutphaniae, Princeps Subaniae, Marchio Sacri Romani Imperii Dominus Frisiae, Salinarum et Malinarum Civitatum et Oppidorum ac ditionum Ultraiecti, Ouerisolanae et Groningae, Dominator in Asia et Affrica, caput et supremus ordinis Aurei Velleris omnibus praesentes visuris salutem. Quandoquidem ex autoritate superioritatis dicti ordinis nostri ad instar praedecessorum nostrorum capitum et superiorum (bonae memoriae) nostra intentio est, non solum conservare illum in suo splendore vetusto, verum etiam illum eundem omni nostra possibilitate augere, in statu et honore delectum in asciscendis personis qualificatis associandisque ordini facere. Habentes singularem informationem bonarum qualitatum, virtutum et laudabilium actionum, ac meritum personae nostri charissimi et dilectissimi cognati Domini Nicolai Comitis ab Ezterhass in Galanta Palatini Regni Hungariae etc. faventer inclinati sumus ipsum eligere et denominare, pro uti in effectu elegimus et nominavimus equitem et confratrem nostri dicti Ordinis, ipseque nobis significavit sese reputare summopere esse honoratum per hanc electionem et denominationem nostram, nosque ut negocium executioni demandetur, atque desiderantes quatenus hoc pacto ordo magis illustris et majoris reputationis fiat, notum facimus. Quod nos confidentes plenarie de bona voluntate, quam in omni occasione nobis exhibuit ter maximus, Excellentissimus et Potentissimus Princeps nobis charissimus et dilectissimus avunculus et cognatus Ferdinandus electus Romanorum Imperator etc. eques et confrater dicti nostri ordinis etc. Requisivimus et rogavimus, requirimusque et rogamus per presentes, ut complaceat sibi admittere hanc procuracionem et commissionem quam illi damus, plenaria cum facultate et autoritate, nomine et in persona nostra recipere dictum Comitem Ezterhassy, in praedictum nostrum ordinem, eidemque torquem assignare, posteaquam nimirum ense honoris, si tamen iam antea non fuisset, ornaretur, juramentumque consuetum ab eodem

recipiendo, ad observanda et ad implenda omnia statuta et ordinationes dicti Ordinis cum debitis quibusvis ceremoniis et solemnitatibus consuetis, et in praesentia equitum et confratrum si qui praesentes haberi poterunt, coram existente etiam fideli nostro nobis dilecto feicali nobili Joanne Seruart³⁶ equite consiliario nostro, et armorum gestatori dicti Velleris Aurei, quem nos isthuc expedivimus ad hunc eundem effectum. Promittentes nos firmum et stabile habiturum omne illud, quod per dictum Dominum Imperatorem, in universis supra memoratis factum et expeditum fuerit, ac si per nosmetipsos facta et expedita fuissent in persona. In fidem horum signavimus praesentes nostra manu, et sigillo Ordinis munivimus. Datum in civitate nostra et Aula Madritensi die vigesima mensis Iulii Anno gratiae 1628. Regni nostri septimo.
Philippus

Per Regem Ducem Burgundiae etc.
Caput et supremum Ordinis Aurei Velleris etc.
M. Rosmarini

4.

IV. Fülöp spanyol király Esterházy Miklós nádorhoz

(Madrid, 1628. július 24.)

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F., nr. 79, fol. 59r

A francia nyelvű eredeti (fol. 63r) latin nyelvű fordítása (fol. 59r)

és a fordítás tisztázata (fol. 61r–v)

IV. Fülöp spanyol király értesíti Esterházy Miklóst, hogy érdemeire való tekintettel felvételt nyer az Aranygyapjas Rend tagjai közé, és ilyen minőségében a nádort (unoka)testvérének szólítja. Tájékoztatja, hogy Jean Hervart urat, tanácsosát és az Aranygyapjas Rend címerkirályát megbízta a mondott Rend jelvényeinek a beöltözési szertartás helyszínére történő szállításával, valamint megkérte unokatestvérét, II. Ferdinánd császárt a ceremónia elvégzésére.

[Külcímzés, mellette felzetes viaszpecsét:]

Nostre Tres cher et Tres amé cousin Comte Nicolas Esterhazi de Galanta Palatin du Royaume de Hongrie etca. Chevalier esleu de mon ordre de la Toison d'or etca [18. századi kéz írásával:] 1628. Literae missiles Regis Hispaniae super collatione aurei velleris Comiti Nicolao Estorász Palatino Sonantes, Hispanico[!] Idiomate exaratae

Mon cousin. Afin de faire suivre l'effect de l'election que nous en consideration de Vostre qualite, vertus, mérites, et louables comportemens avons fait de Vostre

³⁶ Jean Hervart

personne, pour la ranger en l'amiable fraternité et compagnie de nostre ordre (dont vous en estéz monstrez recognoissant, et de vous en tenir singulierement honoré) avons ordonné a nostre amé et feal messire Jean Heruart Chevalier nostre conseilier et premier Roy d'armes dict Toison d'or, de s'aller presenter vers l'Empereur nostre bon oncle et cousin avec nos lettres patentes de procuration à luy addressantes afin d'e nostre nom vous recepvoir à Jcelluy ordre, et vous en delivrer le colier aux ceremonies et solemnitéz accoustumés. En demeurant Je me remects à ce que ledict Sieur Empereur en tout ce que sur ce particulier Il vous dira, declarera, et effectuera de nostre part, et de tout en faire le mesme estat comme sy ce fust par nostre mesme personne. Etant mon cousin Dieu Vous ayt en sa sainte garde. De Madrid le 24 de Juillet 1628. De Laloo V.

Philippe [sk.]

M. Rosmarine

A korabeli latin nyelvű fordítás

[Külzetten:] *Copia plenipotentium Philippi Hispaniarum regis, penes quas Joannes Horvart[!] eques, et Consiliarius fati Regis ad recipiendum (uti conjici potest) in Ordinem Aurei Velleris Equitatusque Nicolaum Eszterházy, conferendumque torquem deputatur.*

Cognate mi. Ad effectuatandam electionem habentes nos respectum ad vestras qualitates, virtutes, et merita, laudabiliaque acta personae nostrae, ut cum cognoveris tibi per hoc honoris conditionem accessisse, ordinavimus fidelem nostrum facialem Joannem Hornart³⁷ [!] equitem et consiliarium nostrum primarium, gestatorem armorum Velleris Aurei, ut is ad Suam Maiestatem Imperatoriam Cognatum nostrum, et avunculum dilectissimum proficisceretur cum literis nostris patentibus procuratoriis ad eam directas, ut in nomine et persona nostra vos recipiat in dictum ordinem, et vobis torquem conferat cum ceremoniis, et solemnitatibus consuetis. In reliquo remittentes nos ad ea, quae dictus Dominus Imperator in omnibus particularibus ad hoc spectantibus vobis declaraturus est, et effectuaverit a parte nostra, eaque omnia habenda sunt aequae valida et firma, ac si per nostrammet propriam personam facta fuissent. In reliquo mi Cognate Dei protectioni te commendo. Madriti, vigesima quarta Iulii, Anno Domini Millesimo, sexcentesimo, vigesimo octavo.

Philippus

M. Rosmarin

³⁷ Hervart

5.

Francisco Moncada, Aytona márki a spanyol Államtanács titkárához

(Bécs, 1628. augusztus 23.)

AGS, Estado, legajo 2510, nr. 55 y 56.

Eredeti

A titkár a folyamatban lévő ügyekkel kapcsolatos újdonságokról a követ királynak írt leveleiből fog értesülni. Megkapta a király július 22-én írt leveleit. Elküldi annak a magyar nádorhoz szóló levélnek a másolatát, amelyben (korábban) IV. Fülöp értesítette Esterházyt az Aranygyapjas Rendbe való felvételéről.

[Külzeten:] Desde Biena a 23 de Agosto 1628

El Marques de Aytona 23 de Agosto, recibida en 3 de octubre

El reciuo de los despachos de 22 de Julio – embia la copia de la carta que Su Magestad mando escriuir al Palatino de Vngria, aziendole merced del Tuson y no aviendo ydo en la lista de los tusones. Dize el Marques que se represente (aca) por si importare al servicio de su Magestad el no le tener disgustado

Por las cartas de su Magestad vera Vuestra Señoría lo que se ofrece de nuevo en las materias corrientes con que no se me ofreze otra cossa mas de supplicar a Vuestra Señoría me tenga en su memoria. Los despachos de su Magestad de 22 de Julio estan ya en mi poder y por no detener este correo no respondo a ellos. Con esta imbio a Vuestra Señoría una de la carta de Su Magestad que escriuio al Palatino de Vngria haziendole merced del Tuson que acerca de tres años y agora no viene en la lista. Supplico a Vuestra Señoría se sirua de representallo porque no tengo por combiniente al seruicio de su Magestad tener disgustado una cabeza tan importante de un Reyno. Dios guarde a Vuestra Señoría como desseo en Viena a 23 de Agosto 1628.

El Marques de Aytona

Señor Don Juan de Villela³⁸

[Aytona márki levelének melléklete: IV. Fülöp spanyol király Zaragozában, 1626. január 15-én kelt levele Esterházy Miklóshoz, vö. 1. sz.]

³⁸ Juan de Villela Olabarrieta (cca. 1560–1630), a spanyol Államtanács tagja, az északi, valamint az itáliai ügyek tanácsának titkára (*secretario de Estado del Norte y de Italia*), vö. Ricardo Gómez RIVERO: *Villela Olabarrieta, Juan de'* <http://dbe.rah.es/biografias/20932/juan-de-villela-olabarrieta> (legutóbbi megtekintés: 2018. 06. 25.).

6.

**„Az Aranygyapjas Rend átadásának szertartásai, a császár által
kiszolgáltatva Schwarzenberg grófnak,
Esterházy grófnak, Magyarország nádorának és Collalto grófnak”
„[...] las ceremonias de los Tusones entregados por su Magestad Cesarea
al Conde de Schwartzenberg, al Conde de Esterhazi
Palatino de Hungría y al Conde de Colalto.”**

Archivo General de Palacio Real de Madrid, Libros y registros, registro 7018,
fol. 171r–v, 172r.

Esterházy Miklós, látva Collalto gróf késlekedését, úgy ítélte megfelelőnek, ha Schwarzenberg gróf intézkedéseihez hasonló módon lépéseket tesz annak érdekében, hogy ne halasztódjék beöltözése. Kérése egyáltalán nem keltett megütközést / visszatetszést, hiszen különleges elsőbbsége [helyzete] volt megválasztásakor szerzett tekintélye, illetve a császárnak tett szolgálatai miatt. A császár főudvarmestere által Esterházyt és Hervartot, az Aranygyapjas Rend címerkirályát is értesítette róla, hogy rendelkezése szerint a magyar nádor beöltözésére a bécsi császári palotában, a Schwarzenberg gróffal megegyező módon kerüljön sor. Esterházy kb. másfél napi járóföldnyi távolságra található kastélyából érkezett Bécsbe, 1628. december 30-án, szombati napon délelőtt; megérkezését követően a császár és fia, a magyar király elé járult kézcsókra. A következő nap, december 31-én, Hervart a quadrumban (ahol számára kijelölték) előkészítette a beöltözés kellékeit pontosan ugyanolyan módon, ahogy a klosterneuburgi kolostorban, Schwarzenberg gróf beöltözése alkalmával tette. Miután a császár szokásos ájtosságaira sor került titkos oratóriumában, és miután fia, III. Ferdinánd részt vett a misén, utóbbi a császár szobájába jött. Minden pontosan úgy zajlott, ahogy Schwarzenberg gróf beöltözése alkalmával. Noha Schwarzenberg gróf távol volt, részt vettek viszont a szertartáson Meggau és Fürstenberg grófok is; utóbbi volt a legidősebb lovag a megjelentek között. [A ceremónia előtt] együtt feltették az ilyenkor szokásos kérdéseket Esterházynak. Az új lovag a következő nap, az újév legelső napján fényes lakomát adott, melyen többek között részt vett az apostoli nuncius, a spanyol király követe, a császár titkos tanácsának tagjai és más vezető udvari személyek, velük együtt pedig maga Hervart is. Esterházy ezt követően két nappal tért vissza Magyarországra. Kiállította Hervart számára az Aranygyapjas Rend jelvényének átvételét igazoló elismervényét, melyben a nádor [az előírásoknak megfelelően] kötelezte magát, hogy az 57 szemből álló láncot és a díszes függő jelvényt halálát követően visszaszolgáltassa, a rend konstitúcióit tartalmazó könyvvel együtt. Ezt a reverzalist, amelyet a 45 éves galántai gróf Esterházy Miklóstól, Magyarország nádorától, a császár tanácsosától és kamarásától vett át, Hervart átadta a rend kincs-

tárnokának, egyidejűleg pedig megsemmisítette a saját elismervényét. A nádor ezenkívül átadta IV. Fülöp spanyol királynak írt köszönő levelét, valamint díszes, megfestett címerét.

Tuson del Conde de Esterhazi, Palatino de Hungria

El Conde de Esterhazi, Palatino de Hungria viendo la tardanza del Conde de Colalto,³⁹ le pareció hazerla misma instancia que hizo el Conde de Schwartzberg,⁴⁰ para no suspender mas en adelante su investidura. Pues al dicho Conde no se le seguia dello perjuicio ninguno. Pues siempre quedava salua su precedencia por la anterioridad de su elecion, y fue servido su Magestad Cesarea arrostrar a esta demanda y en fin después de haver lo mandado avisar por su dicho mayordomo mayor al dicho Conde Palatino, tambien me mando dezir queria se hiziesse esta acción ni más, ni menos como la de dicho Conde de Schwartzberg en su palacio de Viena.

Estava el Conde en Hungria en un castillo suyo a jornada y media, poco más o menos de Viena y alla llegó sábado a 30 de Deziembre por la mañana y luego fue a besar las manos a sus Magestades Cesarei y al Rey su hijo.

El otro día domingo a 31 del mismo mes y ultimo del año de 1628, hize en la quadra (donde se me mando) la misma preuencion del aparato que se hizo en el Monasterio de Closterneuburg para la investidura del dicho Conde de Schwartzberg y después de haver su Magestad cumplido a su ordenario, con sus devociones en su oratorio secreto, y haver assistido el Rey a los officios divinos y venido al quarto de su Magestad. Passó en lo demás todo lo mismo que en l'acción sobredicha del Conde de Schwartzberg que no acudió a ello por estar ausente. Pero con el Conde de Meggau entranno también el de Fürstenberg quien llevó la presidencia como más anciano, y juntos fueron a hazer las preguntas ordinarias a este conde cauallero confradre nuevo. El qual el otro día primero del año nuevo dio una comida muy esplendida al Nuncio apostolico al dicho Embaxador de Vuestra Magestad y a los del Consejo de Estado de su Magestad Cesarea, y a otros Ministros más principales y me halle yo también en ella y de alli y a dos días volvió a Hungria.

Diome su recivo de su collar de cinquenta siete pieças comprehendido en ellas el Tuson rico pendiente con promesa de la restitución del y del libro para después de sus días, y entregue este recivo al tesorero de la Orden sacando y rompiendo el mío que le tenía dado, llamase Nicolas, Conde de Ezterhasi, de Galantha, Palatino de Hungria, del Consejo de Estado de su Magestad Cesarea y Gentilhombre de su Cámara de edad de 45 años, y presento[...] su respuesta a la carta de Vuestra Magestad en agradecimiento de la honra y merced recibida de su Real mano.

También me entrego sus armas iluminadas que son de azul con un Gryfo coronado de oro, sus ojos de plata y lengua de gules teniendo de los pies trasseros una corona de oro enriquecida de rubies y esmeraldos, y de la garra derecha delantera un alfanje de

³⁹ Rambaldo Collalto, gr. (1575–1630).

⁴⁰ Georg Ludwig, Graf von Schwarzenberg (1586–1646).

plata guarnecido de oro, y de la yzquierda tres rosas de gules abotonadas de oro y con hojos de synopla, sobre el yelmo de oro un torcido de oro y azul de plata [y] de azul y por tymbre el mismo Gryfo naciendo del blasón de las armas.

7.

Esterházy Miklós nádor reverzálisa (átvételi elismervénye) az Aranygyapjas Rend jelvényének átvételéről

(Bécs, 1629. január 2.)

Két, azonos szövegezésű példánya:

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr. 79 (fogalmazvány és tisztázat) és

ÖStA, HHStA SB Orden des Goldenen Vlies, Akten XIII-378/36.

Galántai gróf Esterházy Miklós, Fraknó örökös ura, a Magyar Királyság nádora, aranygyapjas rendi vitéz, Sopron, Zólyom és Bereg vármegyék főispánja, a császár belső (titkos) tanácsosa és kamarása, és magyarországi helytartója elismeri, hogy átvette az Aranygyapjas Rend jelvényét, azaz egy 56 darabból álló [az egyes darabok egymáshoz stilizált tűzkövekkel vannak erősítve] láncot és egy ennek alsó részéhez tartozó, 57 darab részből összeálló függőt / jelvényt. A jelvényen kívül az Aranygyapjas Rend konstitúcióit tartalmazó kötetet is átvette. A jelvényt Szent Domonkos ünnepén, 1628 utolsó napján, a császártól vette át a szokásos szertartás alkalmával, amelyhez a jelvényt és a könyvet a Katolikus Király küldötteként jelen lévő Jean Hervart szállította a helyszínre. Megígéri saját maga és utódai nevében, hogy halálát követően a jelvényt és a könyvet az Aranygyapjas Rend kincstárnokának visszaszolgáltatja.

Reversionales super torque et Libro Constitutionum Ordinis Aurei Velleris ad
Catholicam Maiestatem patenter datae

Ego comes Nicolaus Ezterhasi de Galanta, perpetuus de Frakno, Regni Hungariae palatinus, Cumanorum iudex, eques Aurei Velleris, comitatum Soproniensis, Zoliensis et de Beregh Supremus Comes, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis intimus consiliarius, camerarius et per Hungariam locumtenens etc. Fateor et recognosco praesentium per vigorem significans quibus expedit universis, quod remaneat penes me unus torquis aureus Ordinis Aurei Velleris compositus ex quinquaginta sex particellis simul catenatis atque implicitis, quarum media pars repraesentat ea ferramente igniaria, quae Gallice Füsilz vocantur. Altera vero scilicet scintillantes a cuius ima parte pendet signum Velleris Aurei, quae simul faciunt quinquaginta septem particellas. Atque etiam permaneat apud me unus Liber Constitutionum hujus Ordinis. Quoquidem torque ego investitus sum ab Sacra Romanorum Imperatoria Maiestate, die Dominico, qui fuit ultimus anni elapsi millesimi sexcentesimali vigesimali octavi, cum solitis caerimoniis,

assistente in iis primario Suae Catholicae Majestatis faeciali, ac consiliario Ioanne Hervart, torquis et libri illius portatore. Ac proinde promitto me statuturum haeredibus meis, ut post obitum meum praedictus torquis atque liber restitatur Suae Maiestati Catholicae, aut illius Ordinis Thesaurario: In quorum fidem et testimonium has praesentes literas meas manus meae subscriptione, sigillique appensione munitas et roboratas dandas duxi. Actum Viennae, secunda die Mensis Ianuarii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo vigesimo nono.

[Külzeten:] 1629 Reversales Comitis Nicolai Esterhazy super accepto Aureo torque

8.

Esterházy Miklós nádor levele IV. Fülöp spanyol királyhoz

(Bécs, 1629. január 2.⁴¹)

AGS, Estado, legajo 2510, nr. 33.

*Eredeti*⁴²

Esterházy Miklós 1628. december 31-én II. Ferdinánd császár kezéből átvette az Aranygyapjas Rend jelvényét, amit IV. Fülöp spanyol király kegyelmessége ítelt meg számára. Ezzel nem csupán az ő személyét tisztelte meg és kötelezte le az Ausztriai Ház további szolgálatára, hanem a teljes Natio Hungaricát. És ekkora kegyelmet nem (is) lehet saját érdemekkel vagy szolgálattal meghálálni, ezért kéri a spanyol királyt, hogy lekötelezettségének megvallásával és jóakarátának kinyilvánításával [IV. Fülöp] tekintse háláját kifejezettnek.

[A külzeten:] a Su Magestad Vienna 1629

El Conde Palatino de Vngria 2 de Enero

Dice que el ultimo dia del año de 1628 reciuio de mano del Emperador el collar del Tuson, de que Su Magestad le ha hecho merced, con la qual no solo ha honrrado y obligado de nuebo su persona al seruicio de la serenissima Cassa de Austria, sino a toda la nacion Vngara: y pues a tantas mercedes el no puede satisfacer ni con propios meritos, ni seruicios, suplica a Vuestra Magestad que con la confession de sus obligaciones y la promptitud de su voluntad le tenga por escusado de parecer de agradecido.

Sacra Catholica potentissimaque
Regia Maiestas Domine Domine Clementissime

⁴¹ A levél másolata: MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr 79, fol. 69v.

⁴² A levél másolata megtalálható az Esterházy család hercegi ágának levéltárában, az Aranygyapjas Rendre vonatkozó iratok között (MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr 79); a másolaton olvasható korabeli megnevezés: „Paria literarum ad Sacram Catholicam Regiamque Maiestatem”.

Fidelium ac humilium servitiorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae perpetuam submissionem. Iuxta benignam Sacrae Maiestatis Vestrae ordinationem rite inauguratus coopatusque sum in excellentissimam Ordinem Aurei Velleris per Sacratissimam Romanorum Imperatoriam Maiestatem Dominum Dominum clementissimum ultimo die mensis et anni proxime praeteriti. Rarum hoc, potentissime Rex, in gente nostra decus et ornamentum, et quo rarius tanto me id favori suo reddit magis obnoxium, sed et totam hanc inclytam nationem Hungaricam, quam Catholica Vestra Maiestas in me decoravit, compendio sibi clementer devinxit. Ego me illo fidei et fidelitatis nexu agnosco Augustissimae Domui Austriacae obstrictum, ut ad eum vix aliquid accedere posse putarim. Caeterum adverto ad novos stimulos novis adhuc opus esse studiis, sed quia supra mea merita fateor beneficiorum eius ornamenta, itaquoque supra vires meas esse demerendi facultatem. Verum me hic idem favor Maiestatis Vestrae vindicabit ab ingratitude, facietque sola confessione insufficientiae, voluntatisque promptitudine excusatum, siquidem in Magnis voluisse sat est. Neque tamen quae huius Ordinis inclyti erunt, patiar in me quoque ea pro virili desiderari. De caetero Sacrae Catholicae Maiestati Vestrae, me humillime commendans, eandem diutissime florentem, ac feliciter regnantem valere desidero. Datum Viennae 2 die Ianuarii Anno 1629.

Sacrae Catholicae Potentissimeque
Regiae Maiestatis Vestrae

Humillimus et devotus
Servitor
Comes N. Esterhazi
de Galantha ffris

9.

Esterházy Miklós nádor levele Olivares államminiszterhez

(Bécs, 1629. január 3.⁴³)

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr. 79, fol. 70r.

Másolat

Aranygyapjas Renddel való kitüntetését a királyi kegy nagyvonalúságának tulajdonítja, nem pedig saját személyes érdemeinek. E jelvény adományozása, amely eddig oly ritka kegy volt népe körében, csak azt jelzi, hogy az uralkodó szeretné, ha királyi kegyének minden nép körében lenne tanúbizonysága. A fenséges Ausztriai Ház eddig is oly mértékben lekötölte jótéteményeivel és kegyelmével, hogy már eddig is inkább attól tartott, hogy nem

⁴³ A levél másolata: MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr 79, fol. 70v.

tudja majd eléggé meghálálni, nem hogy további ambíciók fűtötték volna. Nincs más választása, hogy az újabb megtiszteltetést is elfogadja, és különösen annak örül, hogy ezáltal a spanyol király barátjának vallhatja magát.

Ad

Illustrissimum et Excellentissimum Dominum Dominum Ducem
a Sancto Lucar Comitem de Oliuares etc. Sacrae Catholicae
Maiestatis Intimum Consiliarium supremum cubicularium ac Stabuli Praefectum
Illustrissime et Excellentissime Dux Domine Domine
et Amice observandissime

In cooptando me in inclytum ordinem Aurei Velleris scio Sacram Catholicam Regiamque Maiestatem Suae potius magnitudinis quam meritorum meorum habuisse rationem. Quid enim in gentem nostram, in qua rarum hoc decus antea devertat, nunc favoris Regii libra haec, neque potissimum aestimet ad honorem hanc delibandum, nisi quia magnitudinem Suam Regiam nullibi gentium non vult esse non testatum? Augustissima Domus Austriaca eo me iam ante beneficiorum et clementiae vinculo sibi tenuit obligatum, ut verendum mihi fuerit ne ingratitude potius, quam ambitione novae alicuius dignitatis incrementi laborarem. Verum quia id citra meritum meum mihi nihilominus factum, tolerabo me vinci beneficiis Augustissimae Domus huius et quasi obrui, quis enim obsequio paria se tantae Maiestati rependere posse putet? Haud postrema pars erit mihi honoris huius auspiciam et contesseratio novae amicitiae cum Excellentia Vestra hac occasione facta cui hanc literis meis primam salutem lubens volensque libo. Spero, accipiet meo mittentis affectu Excellentia Vestra, et me redamabit sui ex animo cultorem. Regiaeque Maiestatis Catholicae, quod cumprimis aveo, favorem et clementiam mihi quam diutissime conservabit. Quam itidem Deus servet longissime incolumem et felicem. Datum Viennae, 3 die mensis Ianuarii 1629.

10.

Esterházy Miklós nádor levele az Aranygyapjas Rend kancellárjához

(Bécs, 1629. január 3.⁴⁴)

MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr. 79.

Másolat

Aranygyapjas Rendbe való felvételét a spanyol király magyar nép iránti tiszteletének és megbecsülésének tekinti. A címerkirály útján szerény ajándékot küld neki, aminek ugyan csekély az értéke, de az Esterházy részéről irányába megnyilvánuló jó szándékot tartsa szem előtt.

⁴⁴ A levél másolata: MNL OL P 108, Rep. 2/3, Fasc. F, nr 79, fol. 70v.

*Admodum Illustri ac Reverendo Domino Don
Joanni Ludouico de Laloo,⁴⁵ Ordinis Aurei Velleris Cancellario, et Sacrae Catholicae
Maiestatis Consiliario etc.*

Admodum Illustris ac Reverende Domine Amice observandissime

Regiae Maiestatis Catholicae munificentiam, Aurei Velleris torquem et horonem per Sacratissimam Romanorum Imperatoriam Maiestatem solemniter accepi.

Nunquam ita mihi placeo admodum Illustris Domine, ut existimem rara hac apud nos dignitate meo magis quam gentis Hungaricae honori et existimationi esse per Catholicam Maiestatem velificatum. Ita congruum erat, ut magnitudo tanti Regis hanc quoque partem Europae his gloriae suae velis percurreret, reversaque totidem in sinum clementiae suae, gentis quoque nostrae affectum et obsequendi studium, Regiae Suae liberalitati velut obsidem deferret. Et vero gratiae huius memoria perennabit in animis hominum nostrae gentis rerumque fama. Ut autem et mei apud admodum Illustris Dominationem Vestram recordatio perseveret, accipiet exile hoc munusculum a me sibi per Dominum Heroldum⁴⁶ transmissum quod tamen haud perinde valore quam meo velim eam affectu metiri. Interim novam hanc amicitiam foveamus amore mutuo, et colamus officii. Quorum me, spondeo, nunquam pigebit. De caetero valeat feliciter admodum Illustris Dominatio Vestra. Datum Viennae, 3 die Ianuarii 1629.

11.

Jean Hervart, az Aranygyapjas Rend címerkirályának levele

Esterházy Miklós nádorhoz

(Madrid, 1632. november 30.)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,

Az Esterházy család hercegi ágának levéltára

P 108 Rep. 71, Fasc. 16.

293–297

Jean Hervart mint az Aranygyapjas Rend tisztségviselője kötelességként értesíti Esterházy Miklóst a rend közelmúltban elhunyt tagjairól, a lelki üdvükért végzett misékről és kiosztott alamizsnákról, amelyeket a többi rendtagnak kell megtenni az elhunytak után. Hervart nem mulasztja el emlékeztetni Esterházyt arról az összegről (15 soldo),⁴⁷ amit

⁴⁵ Johan Lodewijk van der Loo († 1635).

⁴⁶ Jean Hervartról lehet szó: Esterházy általa juttatta el az Aranygyapjas Rend kincstárnokának a levelet, illetve a küldeményt.

⁴⁷ Soldo: váltópénz, koronként és területenként eltérő értékkel.

alamizsna gyanánt kell adnia mindegyik élő lovagnak az elhunytak lelke üdvéért. Az Aranygyapjas Rend kancellárja úgy látta jónak, hogy Hervart mint a rend címerkirálya, aki az élő és elhunyt rendtagok többségének átadta a spanyol király megbízásából a rend jelvényét, az előljárótól kapta ezt a feladatot és ezt most el is kezdi, és innentől ő fogja a rendtagokat értesíteni az elhunytakról és ezt a jövőben is igyekezni fog tőle telhető pontossággal megtenni.

A spanyol uralkodó mint az Aranygyapjas Rend szuverénje, 1628-ban – dédapjához, V. Károlyhoz hasonlóan – a lovakok lehetséges számának bővítését kérte a pápától, 50-ről 60-ra. Mivel többen meg is haltak és betöltetlen helyek is vannak, így összességében csak 37 jelenleg élő lovag van. Nem fogja elmulasztani Esterházy Miklós értesítését egy, a mellékelt listánál részletesebb kimutatással: 1628-ban hét személy hunyt el, az azóta eltelt időben pedig másik 13, ezért lehetséges, hogy 37-en vannak az élő rendtagok. Érdeklődik, hogy Esterházy esetleg – korábban vagy más módon értesülve a lovakok haláláról – az elhunytak után az élők által fizetendő alamizsna kifizetése ügyében lépett-e már.

Azt kéri, hogy ha megkapta ezt a jelentést, amit most küld neki, akkor Esterházy jelezze, hogy itt (mármint a levélíró hivatalában) lássák, hogy nem mulasztotta el a feladatát.

Illustrissimo ac Ecelestissimo signore

Mi é stato ordinato che corra per conto mio il dar avviso delle morti dei Cavaglieri Confratelli dell'Ordine del Tosone, non solamente delle già successe, ma anco di quelle da succedere daqui innanzi: accioche non si manchi all'obbligo delle quindecim messe cantatae, e quindecim soldi d'elemosina a poveri che deve ciascuno dei Cavallieri Confratelli vivi per l'anima di ciascuno dei loro defunti, conforme al capitolo LXIII delle constitutioni, et il sesto dell'additioni ad esse.

Havendo parso al Cancelliere dell'Ordine, che come, á raggion del mio offitio di consigliere di questo Ordine e Primo Re d'arme di sua Maesta Catholica intitolato Toson d'oro, mi son trovato nelli atti dell'investiture della maggior parte dei Cavallieri Confratelli così difunti come vivi, e perciò mi sarà più certa la notitia di tutti loro, così ancora restirò obligato al cumpimento dell'avvisi delle lor morti. Di maniera che comincio a farlo adesso, et da qui innanzi lo andarò continuando con ogni puntualità.

A questo principio mi pare non potersi traslasciare l'avvertimento sequente. Che nell'anno 1628 desiderando Sua Maestà (come Cappel, e soprano si questo Ordine) compere coll'Electioni ch'ella haveva fatte per riempire il numero ordinario delle cinquanta piazze di esso trovò che non ce n'erano tante vacanti come electioni già publicate anticipatamente. Et considerando Sua Maestà l'inconveniente d'essequirsi l'une et tener l'altre sospese, giudicò convenire, che corresse ugualmente l'essecutione di esse tutte. E con questa intentione determinata accrescere il numero ordinario sudetto insino ad altre dieci piazze. Ch' in tutto potessero arrivare a sesenta. Imitando in cio l'Imperatore Carlo V^o suo Visabelo;⁴⁸ che l'anno 1516 aggonse altre veinte alle trenta

⁴⁸ IV. Fülöp spanyol király dédapja, V. Károly.

della prima institutione. Con tutto ciò non volse Sua Maestà usar di questo esempio se non per questa volta sola. Et non si allargo a provederne più di sette, dichiarando giontamente che fossero consumpte con le prime sette vacanti. Del che ne segui l'effetto, talmente che non solamente restano consumpte le sette sudette, ma ne restano ancora tredici vacanti del detto numero ordinario di cinquanta. E per il conseguente non ve ne sono più di trenta e sette Cavalieri Confratelli hoggi di vivi. Perché sendosi offerto d'essere maggior il numero dei vivi, così in poco tempo ne venne a essere maggior quel dei difunti.

Ne restarà Vostra Eccellenza più particolarmente informata per le Relatione aggiunte. Essendo l'una dei Cavalieri Confratelli difunti dall'anno 1628 in qua; con specificatione delle piazze supernumerarie già consumpte. Et di quelle che presentemente restano vacanti del numero ordinario delle cinquanta. Et l'altra dei trenta e sette hoggi di vivi.

Non v'è, dubbio che così come Vostra Eccellenza avrà inteso le morti sudette coso avrà comandato il compimento delle Messe e Elemosine.

Nondimeno accioche possa ricorrere la sua memoria, e restar sodisfatta di sè stessa, ho qui aggiunto la prima Relatione. E l'altra va per abbondanza, con desiderio d'acertare, e con opinione di che ha da gustar Vostra Eccellenza di essere avvisata dello stato delle cose correnti di questo Ordine. Supplico si degni Vostra Eccellenza ricevere questo mio buon zelo, e comandarsi me facci l'honor di due righe d'avviso della riceputa di questa, accioche possa qui constare non haver io mancato all'ordine che mi s'è dato. Pregando Iddio Nostro Signore guardi prosperi et aumenti Sua Persona Eccellentissima longhissimi et felicissimi anni. Di Madrid a ultimo dì Novembre 1632.

Di Vostra Eccellenza

Humilissimo et obbedientissimo servitore

E. Giovanni Hervart

[*A levél melléklete:*]

Relatione delle piazze dell'ordine del Tosone vacche nel mese di Novembre 1632 doppo l'anno 1628 che fu compito il numero ordinario delle cinquanta et accresciuto d'altre sette di più. E vanno poste conforme à i tempi che li cavaglieri difuncti lo lasciorono vacche, i quali furono i sequenti

1. Il Duca di Modena⁴⁹
2. Il Conte di Cantecroy⁵⁰
3. Il Prencipe di Chimay⁵¹
4. Il Prencipe della Rochella⁵²
5. Il Prencipe d'Estigliano⁵³

⁴⁹ César d'Este (1552–1628), (*Chevaliers*, nr. 301).

⁵⁰ François Thomas d'Oiselay de Granvelle, Cantecroix grófja (1589–1629), (*Chevaliers* nr. 345).

⁵¹ Alexandre, Chimay és d'Aremberg hercege (1599–1629), (*Chevaliers*, nr. 356).

⁵² Fabricio Carafa, Rocchella hercege (*Chevaliers*, nr. 359).

⁵³ Louis Carafa de Marra (1570–1630), (*Chevaliers*, nr. 308).

6. Il Duca d'Arcos⁵⁴

7. Il Duca di Guastala⁵⁵

Con la morte delli detti sette Cavaglieri Confratelli restorno consumptes le sette piazze supernumerarie.

Sequono quei che morirno doppo d'essere consumpte le dette sette piazze supernumerarie.

1. Il Marchese Spinola⁵⁶

2. Il Conte di Colalto⁵⁷

3. Il Conte d'Anholt⁵⁸

4. Il Conte di Champlite⁵⁹

5. Il Prencipe d'Albelino⁶⁰

6. Il Duca d'Urbino⁶¹

7. Il Conte di Furstenberg⁶²

8. Il Conte d'Esteres⁶³

9. Il Re di Polonia⁶⁴

10. Il Conte di Gamalerio⁶⁵

11. Il Prencipe Paolo Sauello⁶⁶

12. Infante di Spagna Don Carlos⁶⁷

13. L'Archiduca Leopoldo⁶⁸

Di maniera che son tredeci piazze vacche del numero ordinario di conquanta, Non restano piu di 37 Cauallieri Confratelli vivi in questo mese di Nouembre 1632.

Relatione delli trenta e sette Cauaglieri Confratelli dell'Ordine del Tosone che sono vivi nel mese di Novembre 1632. Posti secondo le loro antiquità et coll' istesso ordine, come stano nel libro di sua Maestà.

Del tempo del Re D. Phelipe II°:

1. Imperatore⁶⁹

Del tempo del Re D. Phelipe III°:

⁵⁴ Rodrigo Ponce de León († 1630), (*Chevaliers*, nr. 317).

⁵⁵ Ferrante Gonzaga (1563–1630), (*Chevaliers*, nr. 283).

⁵⁶ Ambrogio Spinola (1569–1630), (*Chevaliers*, nr. 300).

⁵⁷ Rambaldo Collalto, gr. (1575–1630), (*Chevaliers*, nr. 379).

⁵⁸ Johann Jakob, Bronckhorst és d'Anholt grófja (1580–1630), (*Chevaliers*, nr. 372).

⁵⁹ Gleriardus de Vergy, Champlitte grófja (1580–1630), (*Chevaliers*, nr. 329).

⁶⁰ François Marino Caracciolo (1587–1630), (*Chevaliers*, nr. 360).

⁶¹ François Maria Feltrio del la Rovere (1549–1631), (*Chevaliers*, nr. 258).

⁶² Wratislaw Fürstenberg, gr. (1548–1631), (*Chevaliers*, nr. 337).

⁶³ Jean de Montmorency, Estaires grófja (1581–1631), (*Chevaliers*, nr. 369).

⁶⁴ III. Zsigmond lengyel király (1587–1632), (*Chevaliers*, nr. 294).

⁶⁵ Ottavio Visconti, Gamalerio grófja († 1632), (*Chevaliers*, nr. 374).

⁶⁶ Paolo Savelli (*Chevaliers*, nr. 357).

⁶⁷ Carlos de Austria, III. Fülöp ötödik fia (1607–1632), (*Chevaliers*, nr. 350).

⁶⁸ V. Lipót osztrák főherceg, Tirol grófja (1586–1632), (*Chevaliers*, nr. 365).

⁶⁹ II. Ferdinánd (*Chevaliers*, nr. 279).

2. Il Duca d'Alba⁷⁰
 3. Il Duca Elettore di Bauiera⁷¹
 4. Il Duca della Mirandola⁷²
 5. Il Marchese di Pescara e del Guasto⁷³
 6. El Principe di Caserta⁷⁴
 7. Il Principe di Palestrina⁷⁵
 8. Il Principe di Valdetarro⁷⁶
 9. Il Conte di Solre⁷⁷
 10. Il Duca di Medina Sidonia⁷⁸
 11. Il Duca di Neuburg⁷⁹
 12. Il Principe Vladislao di Polonia⁸⁰
 13. Il Marchese d'Este⁸¹
 14. Il Duca d'Areschot⁸²
 15. Il Conte Christoforo d'Ostfriza y Emden⁸³
 16. Il Principe d'Equenberg⁸⁴
- Del tempo del Rè D. Phelipe III.
17. Il Duca di Vejar⁸⁵
 18. Il Principe d'Espinoy⁸⁶
 19. Il Conte di Meggau⁸⁷
 20. Il Conte di Franquemburg⁸⁸
 21. Il Conte di Vextaing⁸⁹
 22. Il Duca di Bournouuille e Conte di Hennim⁹⁰
 23. Il Conte d'Egmont⁹¹

⁷⁰ Antonio Álvarez de Toledo y Beaumont (1568–1639), (*Chevaliers*, nr. 285).

⁷¹ Miksa, bajor választó (1573–1651), (*Chevaliers*, nr. 297).

⁷² Alessandro Pico, Mirandola hercege (1567–1637), (*Chevaliers*, nr. 302).

⁷³ Íñigo d'Avalos d'Aquino (1570/1578–1632), (*Chevaliers*, nr. 306).

⁷⁴ Andrea Matteo Acquaviva d'Aragón († 1635), (*Chevaliers*, nr. 309).

⁷⁵ Francesco Colonna Palestrina hercege († 1636), (*Chevaliers*, nr. 316).

⁷⁶ Frederico Landi, Val di Taro hercege († 1630), (*Chevaliers*, nr. 319).

⁷⁷ Jean de Croy, Solre grófja (1578–1640), (*Chevaliers*, nr. 327).

⁷⁸ Juan Manuel Domingo Pérez de Guzmán (1579–1636), Medina Sidonia hercege (*Chevaliers*, nr. 328).

⁷⁹ Wolfgang Guillaume de Wittelsbach, Neubourg hercege (1578–1653), (*Chevaliers*, nr. 330).

⁸⁰ IV. Ulászló lengyel király (1632–1648), (*Chevaliers*, nr. 331).

⁸¹ Carlo Filiberto d'Este (1571–1651), (*Chevaliers*nr. 332).

⁸² Philippe Duc d'Aerschot, d'Arenberg grófja (1587–1640) (*Chevaliers*, nr. 334).

⁸³ Christophe, d'Ostfrise grófja és d'Emden ura (1569–1636), (*Chevaliers*, nr. 339).

⁸⁴ Hans Ulrich von Eggenberg (1568–1634), a Titkos Tanács elnöke (*Chevaliers*, nr. 340).

⁸⁵ Francisco Diego López de Zúñiga y Sotomayor (1596?–1636), (*Chevaliers*, nr. 343).

⁸⁶ Guillaume de Melun, d'Éspinoy hercege, Richebourg márkija (1580–1635), (*Chevaliers*, nr. 347).

⁸⁷ Leonhard Helfrid Meggau, gr. (1577–1644), (*Chevaliers*, nr. 349).

⁸⁸ Franz Christoph Khevenhüller, gr. Frankenburg (1588–1650), (*Chevaliers*, nr. 351).

⁸⁹ Philippe de Rubempré, Vertain grófja († 1639), (*Chevaliers*, nr. 353).

⁹⁰ Alexandre Bournonville hercege, Hénin-Liétard grófja (1586–1656), (*Chevaliers*, nr. 354).

⁹¹ Louis d'Egmont grófja, Gavre hercege (1596–1654), (*Chevaliers*, nr. 355).

24. Il Prencipe e Signore di Monaco⁹²
25. Il Re d’Hungaria e Bohemia⁹³
26. Il Duca di Mequelburg, Fridlant, e Sagan⁹⁴
27. Il Conte Giovanni di Nassau⁹⁵
28. Il Marchese di Priego e di Montaluan⁹⁶
29. Il Conte di Schwartzenberg⁹⁷
30. Il Prencipe della Catholica⁹⁸
31. Il Conte di S^{ra} Aldegonda⁹⁹
32. Il Prencipe di Bisignano e Seylla¹⁰⁰
33. Il Conte d’Isenburg e di Grensaw¹⁰¹
34. Don Luys d’Aragon, Cardona, e Cordoua¹⁰²
Primogenito del Duca di Cardona
35. Il Prencipe di Barbançon¹⁰³
36. Il Conte Ottho Henrique Fucar¹⁰⁴
37. Il Conte d’Esterhazi Palatino d’Hungaria¹⁰⁵

12.

Esterházy Miklós aranygyapjas rendi statútumkönyvének

1646. januárban készült másolata,

Esterházy Farkas feljegyzése a kéziratot kötet elülső szennylevelén

(Lorch, 1646. január 11.)

MNL OL P 108, Rep. 2/3, 11. cs. (7. doboz), Fasc. F., nr. 78

1628 utolsó napján Bécsben került sor arra, hogy Esterházy Miklós nádornak ünnepélyes formában átadják az Aranygyapjas Rend IV. Fülöp spanyol király által neki adományozott jelvényét. A (rendbe való) beöltöztetés II. Ferdinánd császár által történt III. Ferdinánd

⁹² Honorato Grimaldi, Monaco hercege (1597–1662), (*Chevaliers*, nr. 358).

⁹³ III. Ferdinánd (*Chevaliers*, nr. 361).

⁹⁴ Albert Wenceslas Waldstein, gr. (*Chevaliers*, 367).

⁹⁵ Jean (1583–1638), Nassau grófja (*Chevaliers*, nr. 352).

⁹⁶ Alonso Fernández de Cordova y Figueroa, (*Chevaliers*, nr. 363)

⁹⁷ Georg Ludwig Schwartzenberg, gr. (1586–1646), (*Chevaliers*, nr. 365).

⁹⁸ Tiberio Vincenzo del Bosco († 1654) (*Chevaliers*, nr. 366).

⁹⁹ Maximilien Comte de Sainte-Adelgonde (*Chevaliers*, nr. 368).

¹⁰⁰ Tiberio Caraffa (1580–1647), (*Chevaliers*, nr. 371).

¹⁰¹ Ernest Comte d’Isenbourg (1584–1664), (*Chevaliers*, nr. 373)

¹⁰² Luis Fernández de Córdoba, Cardona et Aragón (1608–1670), (*Chevaliers*, nr. 375).

¹⁰³ Albert de Ligne, Barbançon et d’Aremberg hercege (1600–1674), (*Chevaliers*, nr. 376).

¹⁰⁴ Otto Heinrich Fugger, Kirchberg grófja (1592–1644), (*Chevaliers*, nr. 377).

¹⁰⁵ Galántai gróf Esterházy Miklós nádor (1582–1645), (*Chevaliers*, nr. 378).

magyar király jelenlétében. Az eredeti rendjelet és az Aranygyapjas Rend alkotmányát tartalmazó, pergamenre nyomtatott könyvet, gróf Esterházy László, a mondott Miklós idősebb fia visszahozta; a számozott oldalakból álló nyomtatványt lemásolta, hogy az az Esterházy ház fraknoi várában örökre megmaradjon tiszteletre és emlékezetre méltó módon, és hogy azt a kitüntetett nagy gróf Esterházy utódai megtekinthessék, együtt a levelekkel és azzal a dicsőítő művel [elogiummal], amelyet a temetés napján [1645. dec. 11.] Nagyszombatban szétesztettek.

1628 – Constitutio Ordinis Aurei Velleris comiti Nicolai Eszterházy regni Hungariae palatino auctoritate Philippi Hispaniarum regis per Ferdinandum secundum Romanorum imperatorem elargiti.

[kéziratot kötet, 57 fol.]

IHS¹⁰⁶

Lectori

Ultimo anni 1628 die Viennae Austriae, principi excellentissimo et illustrissimo, Ungariae proregi, palatino Nicolao Eszterhasi vellus aureum datum est auctoritate Philippi Hispaniarum regis, investiente Ferdinando II. imperatore, praesente Ferdinando III. tum rege. Adjunctus velleri aureo est liber constitutionum inclyti ordinis equitum velleris aurei, qui quia una cum vellere aureo relatus est ab illustrissimo comite Ladislao Eszterhasi, Nicolai dicti filio¹⁰⁷ natu maiore, visum est eidem illustrissimo comiti aliisque librum illum in membrana impressum, servato paginarum numero, describere, et in archivo Domus Eszterhasiae in arce Frakno ad aeternam tam rari in Ungaria honoris memoriam conservare, ut decus adeo illustre quo magnus Nicolaus Eszterhasi ornatus est, sit semper prae oculis posterorum una cum literis ad hanc res spectantibus, et elogio quod viri illius gloriae impressum, et ipso exequiarum die Tynnaviae distributum est.

Liber itaque constitutionum inclyti Ordinis Velleris Aurei sic incipit: Constitutiones...

Laureaci ad Anasum¹⁰⁸ prope Lincium

Anno 1646 11. Ianuarii

¹⁰⁶ Iesus Hominum Salvator

¹⁰⁷ Áthúzva: seniore.

¹⁰⁸ Lorch: ma a felső-ausztriai Enns városának része.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ADM	Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli (A Medinaceli hercegi család levéltára, Toledo)
AH	Archivo Histórico (Történeti levéltár)
AGS	Archivo General de Simancas (Simancasi Állami Levéltár)
E	Estado – Államtitkárság
Alemania	Németországi ügyek
Flandes	Németalföldi ügyek
BNE	Biblioteca Nacional de España (Nemzeti Könyvtár, Madrid)
Mss.	Manuscritos (Kéziratok)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
E 190	Magyar Kamara Archivuma, Rákóczi család levéltára
P 108	Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium
ÖStA	
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
SB Ordens vom Goldenen	Sonderbestand, Archiv des Ordens vom Goldenen Vlies (Különgyújtemény. Az Aranygyapjas Rend levéltára)
*	
CEBALLOS-ESCALERA Y GILA	
2000	CEBALLOS-ESCALERA Y GILA, Alfonso de, Marqués de la Floresta: <i>La insigne Orden del Toisón de Oro</i> , Madrid, 2000.
CHECA CREMADES–MARTÍNEZ CORRECHER	
2011	<i>La Orden del Toisón de Oro y sus soberanos (1430–2011)</i> , ed. Fernando CHECA CREMADES, Joaquín MARTÍNEZ CORRECHER, Madrid, 2011.
<i>Chevaliers</i>	
1904	<i>Liste nominale des chevaliers de l'Ordre Illustré de la Toisón d'Or</i> , kiad. Chancellerie l'Ordre, 1904.

- CHIFFLET
1632
CHIFFLET, Joannes Jacobus: *Insignia gentilitia eqvitvm Ordinis Velleris Avrei*, Antverpiae, ex officina Plantiniana Balthasaris Moreti, 1632.
- DUCHOŇOVÁ
2017
DUCHOŇOVÁ, Diana: *Palatín Mikuláš Esterházy. Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*, Bratislava, HÚ SAV – Veda, 2017.
- FRAKNÓI
1869a
FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány spanyol évdítja*, In: *Magyar Sion*, 7. (1869) 22–39.
- FRAKNÓI
1869b
FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter és kora*, II. (1622–1631), Pest, 1869.
- FRAKNÓI
1886
FRAKNÓI Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*, Budapest, 1886. (Magyar Történeti Életrajzok)
- GARCÍA GARCÍA
2010
Bernardo J. GARCÍA GARCÍA: *El diario de viajes del rey de armas Jean Hervart (1605–1633). Un registro particular del ceremonial de los toisones*, In: *El legado de Borgoña. Fiesta y ceremonia cortesana en la Europa de los Austrias (1454–1648)*, ed. by Krista de JONGE, Bernardo José GARCÍA GARCÍA, Alicia Esteban ESTRÍNGANA, Madrid, Fundación Carlos de Amberes–Marcial Pons, Ediciones de Historia, 2010, 451–502.
- Haus Österreich*
2007
Das Haus Österreich und der Orden vom Goldenen Vlies, hg. Ordenskanzlei, Graz, 2007.
- HILLER
1989
HILLER István: *Magyar nádorválasztás és európai politika*, In: *Soproni Szemle*, 43 (1989), 1. sz., 59–70.
- HILLER
1992a
HILLER István: *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645*, Böhlau, Wien. 1992. (Esterházy-Studien 1.)
- HILLER
1992b
HILLER István: *Az ajándékozás Esterházy Miklós nádor politikai gyakorlatában*, In: *Aetas*, 8. (1992), 3. sz., 19–27.
- HILLER
1993
HILLER István: „Sopronból azt írhatom Méltóságodnak...” *Külföldi diplomaták az 1625. évi soproni országgyűlésen*,

- In: *Házi Jenő emlékkönyv: Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére*, szerk. DOMINKOVITS Péter, TURBULY Éva, Sopron, 1993, 255–266.
- KOLLER
1971
KOLLER, Fortuné: *Au service de la Toison d'or: les officiers*. Impr. G. Lelotte, 1971.
- MAREK
2013
Pavel MAREK: *La embajada española en la corte imperial (1558–1641). Figuras de los embajadores y estrategias clientelares*, Praga, Universidad Carolina de Praga, 2013.
- MARTÍ
2009
MARTÍ Tibor: *Algunos datos sobre las relaciones entre la nobleza hispana y los estados húngaros en la época de la Guerra de los Treinta Años*, In: „Nobleza hispana, Nobleza cristiana, La Orden de San Juan”, szerk. Manuel RIVERO RODRÍGUEZ, vol. I, Ediciones Polifemo, Madrid, 2009, 473–526.
- MARTÍ
2010
MARTÍ Tibor: *Pázmány diplomáciai hatása (A spanyol kapcsolat)*, In: *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, PPKE, 2010, 202–211.
- MARTÍ
2014a
MARTÍ Tibor: *Oñate gróf bécsi spanyol követ jelentései az 1622. évi soproni országgyűlésről (Forrásközlés)*, In: *Egy új együttműködés kezdete: Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter és KATONA Csaba, Sopron–Budapest, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára–MTA BTK TTI, 2014, 233–257.
- MARTÍ
2014b
MARTÍ Tibor: *Familienwappen und Lebensdaten von Palatin Paul Esterházy im Wappenbuch des Ordens vom Goldenen Vlies*, In: *Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas*, hrsg. v. Zsuzsanna CZIRÁKI, Anna FUNDÁRKOVÁ, Orsolya MANHERCZ, Zsuzsanna PERES, Márta VAJNÁGI, Wien, 2014, 223–232.
- MARTÍ
2018a
MARTÍ Tibor: *Az 1625. évi soproni országgyűlés a Habsburg dinasztia spanyol ágának szemével: Osona gróf bécsi spanyol követ jelentései*, In: *Az 1625. évi soproni koronázó országgyű-*

lés, szerk. DOMINKOVITS Péter–KATONA Csaba–PÁLFFY Géza, Sopron–Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Győr–Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára–MTA BTK TTI, 2018, sajtó alatt. (Annales Archivi Soproniensis No. 2.)

MARTÍ

2019

MARTÍ Tibor: *Hungarian Members of the Order of the Golden Fleece: The Importance of a Habsburg Chivalric Order in 17th-century Hungary*. Megjelenés alatt a „*Habsburgs in the West and the East. Ceremony and Representation in Spain and Hungary in the Early Modern Period*” c. kötetben [Brepols].

MAURICE

1667

MAURICE, Jean Baptiste: *Le Blason des armoiries de tous les Chevaliers de l'ordre de la Toison d'Or*, La Haye–Brusselles, 1667.

MOLAS RIBALTA

2006

MOLAS RIBALTA, Pere: *Austria en la Orden del Toisón de Oro, siglos XVI–XVII*, In: *Pedralbes: Revista d'història moderna* 26 (2006), 123–152.

MONOK–ZVARA

2019

István MONOK–Edina ZVARA: *Die Bibliothek von Paul Esterházy*, Budapest–Eisenstadt, MTA KIK–Esterhazy Privatstiftung, 2019, (Esterhazyana). Előkészületben.

MONOSTORI

2008

MONOSTORI Tibor: *Adatok a spanyol–magyar kapcsolatok történetéhez. A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624–1637*, In: *Kút*, 7. (2008) 1. sz., 44–62.

MONOSTORI

2009

MONOSTORI Tibor: *A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemonia korában (1558–1648)*, In: *Századok*, 143. (2009) 5. sz., 1023–1062.

SZILÁGYI

2011

SZILÁGYI András: *Egy rendbogyó sikertörténet a XVII. században – Esterházy Miklós*, In: „*És az oszlopok tetején lilomok formáltattak vala*” – *Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*, szerk. TÓTH Áron, Budapest, CentrArt Egyesület, 2011, 79–88.

SZILÁGYI

2014

Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében: thesaurus domus Esterhazyanae

- I., szerk. és a bev. tanulmányokat írta SZILÁGYI András, Budapest, Iparművészeti Múzeum, 2014.
- PÉTER
1985
PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós*, Budapest, Gondolat, 1985.
- PINEDO Y SALAZAR
1787
PINEDO Y SALAZAR, Julián de: *Historia de la Insigne Orden del Toyson de Oro*, Tom. I–III., Madrid, 1787.
- SALAZAR Y CASTRO
1688
SALAZAR Y CASTRO, Luis de: *Aduertencias historicas sobre las obras de algunos doctos escritores modernos*, Madrid, Matheo de Llanos y Guzman, 1688.
- TOLDY
1852
Galántai gróf Esterházy Miklós munkái, összeáll. TOLDY Ferenc, Pest, 1852.

Zsinati és nunciatúrai bírászkodás a kora újkori Magyarországon (Forrásközlés 1638-ból)¹

A késő középkori egyházi bírászkodás vizsgálata számottevő előzményekkel rendelkezik, és az utóbbi időben már szorgos műhelymunka is folyik új kutatástörténeti fejezet nyitása érdekében.² Ezzel szemben a kora újkori egyházi jogszolgáltatás gyakorlatilag *terra incognita*nak számít alapkutatási szinten. Mindössze régebbi összegzések általános, esetenként elnagyolt megállapításaira lehet hagyatkozni.³ A probléma lényege – ahogy látjuk – abban rejlik, hogy míg a források feltárása, a szövegek megállapítása és publikálása alapvetően történelmi erudíciót: széles körű archivisztikai tájékozottságot, profeszionális paleográfiai és latin nyelvi kompetenciát követel meg, addig a feldolgozás, a szakmai kontextusba, netalán a tudományos diskurzusba helyezés az iratanyag túlnyomó többsége esetében a jogtörténet, jogtudomány feladata és lehetősége. Nem kizárólag a kánonjogé, hiszen az egyházi fórumok előtt számos világi vonatkozású per folyt.⁴

Axiómának tekinthető, hogy a különféle jogszolgáltatások keretében született iratok primér szinten jogtudományi megközelítésben, jogtörténeti keretekben értelmezhetők. A megállapításból azonban nem következik az, hogy archontológiai, proszopográfiai, topográfiai (stb.) hasznosításuk,⁵ esetleges társadalom-, egyház- és művelődéstörténeti (stb.) forrásértékük⁶ a történettudomány számára másodrendűek lennének. Sőt!

A vatikáni magyar történelmi kutatások, közelebbről a vatikáni levéltárban (*Archivio Segreto Vaticano*) folyó módszeres *Hungarica*-feltárás irányából közelítve a problémához, komplex történelmi joganyag mindenekelőtt a bécsi nunciatúra itt őrzött levéltárában található (*Archivio della Nunziatura in Vienna*). Tekintsünk most itt el attól a kérdéstől, hogy a római Kúria működése során keletkezett iratok jó része jogi relevanciájú (bullák, brevék, *motu proprio*ók; konstitúciók, dekrétumok, fakultások stb.).⁷ Szűkítsük kiválasztási szempontunkat a közvetlen jogszolgáltatás, a peres eljárások dokumentu-

¹ Készült az MTA TKI támogatásával, az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoportban.

² További irodalommal lásd: ERDŐ–SZOVÁK–TUSOR, 2018, különösen XI–XVI (ERDŐ, 2018).

³ MEZEY, 2007, 19.

⁴ Mindenekelőtt végrendeleti és házassági perek. Világi ügyekre egyházi fórumok előtt lásd FRANK, 1845, 845, 379. §.

⁵ Vö. például ENGEL, 1996; C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI, 2016; C. TÓTH, 2017.

⁶ Kiváltképpen igaz ez a periratokra, tanúkihallgatási jegyzőkönyvekre. Szemléletes példa erre az 1518. évi körmendi kolostorper jegyzőkönyve, amelyet 1997 novemberében leltem fel a 17. századi pápai dinasztia, a Barberinik kéziratának szisztematikus átkutatása során. (BAV Barberini latini, vol. 2666). Kiadva: ERDÉLYI, 2006.

⁷ Adatközlésszerű hasznosításuk a kora újkorból: GALLA, 1947, (lásd még GALLA, 2010 is).

maira, kizárva azonban belőlük a kánoni kivizsgálásokat (*processus informativus, processus inquisitionis*), hiszen azok nem bírói, hanem miként nevük is mutatja, informatív, vagyis információszerzési tanúkihallgatások voltak. A leginkább szóba jöhető kúriai dikasztérium, a *Sacra Romana Rota* (és fellebbezési fóruma, a *Signatura Apostolica*) a vonatkozó hazai törvényi tiltások miatt⁸ például a lengyelrel ellentétben⁹ nem túl jelentős (késő) középkori magyar anyagot rejt,¹⁰ kora újkort pedig, eddigi tapasztalunk szerint, semmilyen sem.¹¹ Ezzel szemben a császári és királyi udvarban működő pápai nunciatura a 17. században meglepően aktív és széles körű bíraskodási tevékenységet fejtett ki Magyarország irányába is.

A magyarázatot két körülmény adja. A kora újkori pápai centralizáció hatékony kiépítésének egyik kulcsmozzanata az volt, hogy az elsődlegesen diplomáciai célból felállított nunciatura-hálózat egyházigazgatási kompetenciákat is kapott. A katolikus uralkodókhoz akkreditált nunciosok a 16. század derekától kivétel nélkül főpapok, és *legatus de latere*ként a korábban csak közvetlenül Rómában intézhető ügyek jó részét (például házassági felmentések stb.) állandó jelleggel „helyben” intézhették el. Hasonlóképpen az egyházmegyei törvényszékekről a metropolitai bíróságokra fellebbezett pereket harmadfokon már nem kizárólag Rómában, hanem a nuncius, pontosabban jogban jártas auditora előtt is le lehetett folytatni.¹² A 17. század elejére Magyarországon teljességgel feledésbe merült az esztergomi érsek azon kiváltsága, hogy az ország primásaként a püspöki és érseki törvényszékek előtt folyó pereket harmadfokon ő jogosult elbírálni. Erről még az érseksége világi és egyházi jogait szorgalmasan gyűjtögető¹³ Pázmány Péter sem tudott. Majd csak Kollonich Lipót fogja feleleveníteni, alighanem az általa szorgalmazott jezsuita forrásfeltáró kutatásoknak köszönhetően.¹⁴

A 17. század elejétől tehát viszonylag szép számmal kerültek fellebbezéssel különféle perek a bécsi nunciaturára, és nemcsak kifejezetten egyházi vonatkozású ügyek, hanem olyan polgári és büntetőügyek is, melyeket különféle okok miatt egyházmegyei bíróságok előtt tárgyaltak. E perek anyagát a bécsi nunciatura levéltárában külön *Cause* kezdetű alsorozatokban őrzik. A nunciaturai archívum főregisztratúrájáról részletes régeb-

⁸ A római Kúria magyarországi joghatóságának csökkentésére irányuló késő középkori hazai törekvésekre és törvényekre: ERDŐ, 1996, 83–95, 92–94; E. KOVÁCS, 1996, 97–117, 98–99.

⁹ A lengyel vonatkozások gyűjteménye már két évtizede megjelent: BUKOWSKA-GORGONI, 1995.

¹⁰ Az anyag előzetes feltárása és mikrofilmezése már megtörtént. ASV Sacra Romana Rota (1470–1515, 343 felv.) Commissiones (1508–1511), MNL OL X 9043 (141 felv.); Manualia (actorum et citationum) (1470–1477), uo., X 9044 (111 felv.); Processus actorum (1515), uo., X 9042 (86 felv.) Vö. TUSOR, 2004, CXXXV.

¹¹ Lásd ASV Sala dei Indici, Indice n. 1072 (Positiones) és n. 1247, I–II (Processus actorum).

¹² A nunciaturák egyházkormányzati és jogszolgáltatási tevékenységére: F. FELDKAMP, 1992, 363–384.

¹³ PÉTERFFY, 1742, 265–295, különösen 286s-kk (*De nonnullis privilegiis archiepiscopi Strgioniensis metropolitanitani, primatis, legati nati*).

¹⁴ Kollonich kutatási programjára lásd TUSOR, 2004, XVI; törekvése a harmadfokú primási bíraskodás visszaállítására (ami a bécsi nunciatura ellenállásába ütközött): VANYÓ, 1986, 192–201; a primási jogszolgáltatás történetére ERDŐ, 1980–1981, 272–292 és 213–231.

bi és modern irodalom áll rendelkezésre,¹⁵ és a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek jegyzéke is szerepel a *Hierarchia Catholica* IV. kötetében.¹⁶ A *Cause* sorozatról viszont nem áll rendelkezésre érdemi szakirodalom. Sőt a még nunciatúrai használatra, a 18–19. században készült lapidáris tömörségű inventáriuma sem hozzáférhető újabban a levéltári mutatók sorában (*Sala dei Indici*).¹⁷ A módszeres vatikáni magyar történeti kutatások fontos feladata, hogy erre a *Hungaricum*-anyagra felhívja a figyelmet, illetve ösztönözze e peranyagok hasznosítását. A közeljövőben ezért külön közleményben közlé kívánjuk majd tenni a magyar vonatkozású polgár- és büntetőjogi (például házassági, végrendeleti és gyilkossági ügyek), egyházi joghatósági, szerzetesjogi és egyéb perek áttekintő inventáriumát a bécsi pápai követség levéltárából.

*

A nunciatúrai peranyagokban találunk több száz oldalas, tanúkihallgatásokat is magába foglaló irategyütteseket, illetve csupán néhány dokumentumot rejtőket. Utóbbiak közül közlünk az alábbiakban egy ügyet. Kiválasztása nem ötletszerű. Tematikája alapján beleillik azokba a zsinattörténeti kutatásokba, melyeket a Nemzetközi Zsinattörténeti Társasággal (*Internazionale Gesellschaft für Konziliengeschichtsforschung*) együttműködésben folytatunk.¹⁸ Továbbá a levéltári rendezés során, ami már Rómában történhetett – a nunciatúra történeti levéltára az 1920-as években került be a Vatikánba –, az alábbi iratokat tévedésből nem az *Archivio della Nunziatura in Vienna Cause* sorozatának *Controversie* alsorozatában¹⁹ őrzik. A közelebbi lelőhely a fellebbezését a nunciushoz benyújtó Nagyfalvi Gergely váci püspöki kánoni kivizsgálási jegyzőkönyve, az iratokat mellékletként ehhez csatolták közös palliumban, amihez nyilvánvalón semmi közük. Az összesen három darab iratra e kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvek 1612–1711 közötti személyi anyagának feldolgozása közben lettünk figyelmesek.

*

¹⁵ MRKONJIC, 2008; illetve a magyar vonatkozások VANYÓ, 1986. Mindkét helyen sok esetben adatokkal, utalásokkal a nunciatúrán folyó perekre.

¹⁶ GAUCHAT, 1935, 377–382. (Appendix I.)

¹⁷ Sorszama (elvileg): ASV Sala dei Indici, Indice n. 1055/IV. Ennek alapján az ASV Archivio della Nunziatura in Vienna *Cause* alsorozatai a következők: 1. Controversie, 2. Alienationes, 3. Negotia diversa immunitatem diversam spectantia, 4. Civili, 5. Criminali, 6. Regolari, 7. Matrimoniali, 8. Beneficiali, 9. Vari (Misc.).

¹⁸ Vö. legújabbán: TUSOR, 2017, 331–353.

¹⁹ Az ügyet már a jelek szerint a 18. század második felében (esetleg a 19. század elején) készült, imént említett 1055/IV-es index sem említi, sem a *Controversie* között, sem másutt, az iratok tehát már igen korán elkeveredhettek.

Nagyfalvi Gergely váci választott püspök és győri örkanonok 1638. szept. 26-án levélben fordult Malatesta Baglioni nunciushoz.²⁰ Megküldte hivatalos fellebbezését egy ellene intézett perben. Levelében külön kérte arra a nunciust, hogy szólítsa fel Lósy Imre esztergomi érseket, adja ki számára a periratokat, kiváltképpen az ügyét hivatalosan felsőbb ítélkezésre bocsájto, úgynevezett perátküldő levelet, melyet a primás a fellebbezés bejelentése ellenére megtagadott tőle. A püspök levelében a szakzsargonhoz tartozónak tekinthető *apostolus* megnevezést használja, ami a felsőbb székre bocsátó levélnek feleltethető meg. Ezt pedig a fellebbezést benyújtó fél számára kötelező kiadni.²¹ Kérte továbbá a primás felszólítását, hogy a fellebbezés elbírálásáig tartózkodjon az ítélet végrehajtásától. Kijelentette még, hogy jogi álláspontja szerint fellebbezését követően a primás már nem avatkozhat be az ügybe.²²

Egyháziak között perek általában joghatósági, fegyelmi, vagy egyházi javadalmi, illetve tizedügyekben kerültek a nunciatúra elé fellebbezésre.²³ Itt azonban egészen másról, első pillantásra teljesen jelentéktelen és érdektelen ügyről, egy győri ház tulajdonjogáról van szó. Mivel nemcsak a kísérőlevél, hanem a primási eljárás elleni tiltakozás formájában megfogalmazott fellebbezés (*libellus appellationis et protestationis*) is ránk maradt, a teljes perelözményt részletesen megismerhetjük. Elbeszélése szerint a későbbi püspök mintegy 7 évet lakott a jogvita tárgyát képező házban, tulajdonjogát adásvételi iratok, illetve a felújítás során elhelyezett névfeliratai bizonyítják. Miután előléptették győri örkanonokká és beköltözhetett az örkanonokoknak járó házba, korábbi otthonába éppen az a Budai Márton költözött be, akitől a házat korábban Nagyfalvi megvásárolta, és aki a Bethlen-féle zavarok idején Sopronba kényszerült menekülni és sok hányattatást szenvedett el. Régi barátságukra tekintettel fogadta házába, és ő – a püspök elmondása szerint – „aranyhegyeket” ígért viszonzásul. Nem lévén örököse, halála esetére összes javát rá kívánta ruházni. Ám – folytatja Nagyfalvi – valamin összeszólalkoztak, ezért nevezett Budai Márton máshogy rendelkezett végrendeletileg, amibe a házat is belefoglalta, mintha az övé lett volna. Sőt, még két másik rábízott házat, egyet a városfalakon belül, másikat a külvárosban titokban eladott.

Miután értesült minderről, hiába protestált, és indított pert. Az ellenérdekelt Boka Jánosnak – a jelek szerint ő lehetett Budai végrendeleti örököse – befolyásos támogatói akadtak, köztük a győri püspök, ő maga pedig az ország zavarai, betegségei és más okok miatt nem tudott érvényt szerezni jogos követelésének. Az ügyet az hozta napirendre,

²⁰ Baglioniira további irodalommal: BECKER, 2004.

²¹ *Post appellationem interpositam appellans debet litteras transmissorias seu transmissionales seu apostolos extrahere, hoc est postulare accipere et reddere... quibus causa ad superius forum transmittitur, defertur.* BARTAL, 1901, 33 és 390.

²² Lásd alább, 1. sz. irat.

²³ Lásd például ASV Arch. Nunz. Vienna, Controversie, n. 22. 79. 83. 101. Az itt szereplő üzleti ügy legalább annyira kivételes, mint az a szintén győri vonatkozású per, amelyet a ferencesek indítottak Széchenyi György püspök ellen 1681–1683-ban, aki egyházi immunitásukat megsértve katonáival hurcoltatott el kolostorukból bizonyos személyeket. Uo., *Immunità ecclesiastica (Negotia diversa immunitatem ecclesiasticam spectantia)*, n. 22.

hogy a német helyőrség egyik, közelebből meg nem nevezett kapitányát a szóban forgó házba kvártélyozták be, aki őt ez ügyben felkereste, hogy megszerezze beleegyezését.

A főpap – saját elmondása szerint – feltárta a kapitány előtt az előzményeket, és nem emelt kifogást a kvártélyozás ellen, sőt minden, a házra vonatkozó jogát átruházta rá, az adásvételi iratokkal egyetemben. A sértett Boka János *spoliator*nak nevezvén őt ezt követően fordult az esztergomi érsekhez, aki az épp akkor ülésező nagyszombati tartományi zsinat elé vitte az ügyet. A zsinati bírák pedig elrendelték a ház visszaadását Bokának, még hozzá anélkül, hogy ő maga kifejthette volna álláspontját, illetve megfelelő eszközökkel élhetett volna jogai védelmében. Nagyfalvi ezt azonban nem fogadta el, tagadta a kijelölt zsinati bírák illetékességét, jogi álláspontja szerint az ország törvényei kizárják, hogy akár egyháziak, akár világiak vonatkozásában tulajdonjogi ügyeket egyházi fórumon tárgyaljanak. Sem az ítéletet, sem a vonatkozó iratokat nem kapta kézhez, hiába sürgette. Álláspontja szerint emiatt a formai hiba miatt a zsinati bírák ítélete, még ha kompetensek lettek volna is, eleve megalapozatlan. A zsinat eloszlása után sokáig csend volt – olvashatjuk a fellebbezésben.

Majd – folytatja a püspök –, váratlanul megérkezett az esztergomi érsek parancsa, mely a zsinati végzésre hivatkozva elrendelte a szóban forgó ház visszaadását a győri káptalan közreműködésével. A káptalan ezt vonakodott végrehajtani, mondván, az ország törvényei szerint nem az esztergomi érsek a város földesura, hanem a győri káptalan, és ez jogosult a győri ingatlanügyekben ítéletet hozni.²⁴ Mire a primás újabb parancslevelében a kiközösítés terhe alatt megparancsolta a káptalannak a végrehajtást. „Maglehetősen nehéz, már-már hihetetlen volt elképzelni a ház megszállását, a német kapitány kidobását, és az épület lefoglalását a felperes számára, anélkül, hogy ez ne okozott volna tumultust a törökök cselvetéseinek kitett erődítményben” – jegyezte meg a püspök. Elképesztőnek tartotta továbbá, hogy a káptalan a kiközösítés miatti félelmében saját jogai ellen járjon el, káros precedenst teremtve a jövőre nézve. Szerinte e félelem miatt nem tudta a káptalan eldönteni, hogy mitévő is legyen. Ezért döntött ő a fellebbezés mellett a nunciushoz, hogy az a császári udvarban működő *legatus a latere*-ként vonja magához az ügyet.

A fellebbezési irat az előzmények ezen hosszadalmas előtárását követően ugyanazt kéri, amit Nagyfalvi kísérőiratában is kiemelt: az iratok és a perátküldő levél kiadását a primás részéről, illetve a végrehajtás felfüggesztését a fellebbezés elbírálásáig.

*

Ha már kellő számú bírósági iratot olvastunk, akár történetit, akár nem történetit, tapasztaljuk, hogy az érdekelt fél mindig koherens narratívát sző vélt vagy valós jogai ér-

²⁴ A káptalan a 17. század folyamán mindinkább gyengülő földesúri jogaira a város felett: BEDY, 1938, 132–137; a káptalan, a város és a katonaság kapcsolataira újabb szempontok alapján: GECSÉNYI, 2008, 213–228.

vényesítésére. Így van ez Nagyfalvi fellebbező irata esetében is. A klasszikus *audiatur et altera pars* ugyanakkor nem érvényesíthető, hiszen a felperes, illetve a primás álláspontját nem ismerjük. Sőt magáról az ügyről: előzményeiről, fejleményeiről, a fellebbezés sorsáról sincsen semmiféle információnk. Ami arra utal, hogy a püspök megoldási kísérlete, a nunciátúra mint felsőbb fórum bevonása nem járt sikerrel. És vélhetően nem amiatt, mert a primás kétségbe vonta volna a pápai követség illetékességét. A bécsi nunciátúra leginkább az 1630-as években volt aktív magyar perek elbírálásában.²⁵

A megoldást, részben hipotetikus úton, alapon két irányban kell keresnünk. Egyfelől Nagyfalvi püspök elbeszélésében valami nagyon nem felelhetett meg a valóságnak. Olyannyira, hogy – miként a főpapnak a fellebbezési irat végére írt s. k. megjegyzéséből kitetszik, maga a győri káptalan sem állt ki teljes mellszélességgel oszlopos tagja mellett. Bár két kollégájukat, Lónyi Mihály olvasókanonokot és – a verseiről és szoltárfordításairól híres – Nyéki Vörös Mátyás pápóci prépostot²⁶ kiküldték az otthonában betegen fekvő főpaphoz, hogy felvegyék tiltakozását és fellebbezését, és annak szövegét el is készítették, azt a primástól való félelmükben végül nem merték lepecsételt, hiteles formában kiadni. Nagyfalvi ezért Győr vármegye alispánjával és szolgabíráival: Szapáry Andrással, Bajusz Mihállyal, Bodó Györggyel és Jagasich Jánossal²⁷ hitelesíttette a káptalani kiadványt.²⁸ A megoldás nem tekinthető túl gyakori és szokványos eljárásnak a magyar jogtörténetben.

A győri káptalan mindazonáltal nem arról volt híres, hogy akár az ország primása, akár saját ordináriusa előtt könnyen meghátrált volna, a testület konfliktusai Pázmány Péterrel, vagy pedig Draskovich Györggyel közismertek.²⁹ Inkább elképzelhető, hogy nem lehettek teljesen meggyőződve tagtársuk igazáról. Mint ahogy mi sem, és a püspök-örkanonok több helyen ingatag lábon álló narratívája mögött a kora újkorban oly gyakori zálogügyletet, sőt zálogügyleteket kell sejttenünk.³⁰ Ezek ugyan Nagyfalvi számára kedvezőtlenül végződhetnek, ám a jogban jártas, Bolognában is tanult főpap meg-

²⁵ Csupán a polgárjogi ügyek (*Cause Civili*) sorában hét darab magyar vonatkozású eljárást találunk, közöttük olyan gazdagon dokumentáltak, mint a Litschin Rozina és Pográny István közötti végrendeleti per 1629–1631-ből (n. 22).

²⁶ BEDY, 1938, 411–412 és 405–407.

²⁷ A győri vármegyei tisztviselőkre: GECSÉNYI, 2004; Szapáry András: 26. 94. 95 és *ad indicem* (p. 88); Bajusz Mihály: n. 231; Bodó György: 531. 536. 549; Jagasich János: n. 4. 16. 70 és *ad indicem* (p. 81); HEGEDŰS–SZABÓ, 2007, Bajusz: *ad indicem* (162); Bodó: *ad indicem* (163); Jagasich: *ad indicem* (166); Szapáry: *ad indicem* (170). Nagyfalvi püspök részvételére a vármegyei közéletben: GECSÉNYI, 2004, n. 298. 303. 502. 549. 1638-tól nem szerepel a vármegyei regesztákban. – Az ügyben részes Budai Márton és Boka János közelebbi azonosítását eredetileg a helytörténeti kutatásra kívántuk bízni. Kéziratunk gondos lektorai, Fazekas István és Gecsényi Lajos azonban voltak szívesek segítségünkre lenni. Köszönettel fogadott közlések a következők. Budai Márton végrendelete fennmaradt, friss elemzése: HORVÁTH, 2017, 286. Budai Márton tekintélyes polgár lehetett, a városi tanács tagja és esküdt volt (vö. DOMINKOVITS, 2008, *ad indicem*). Boka János kereskedelmi tevékenységére vonatkozó adatok: DOMINKOVITS, 2013, *ad indicem*.

²⁸ Lásd a 3. számú iratot.

²⁹ A győri káptalan (és Nagyfalvi) permanens konfliktusaira például: SZABADY, 1936, 41skk.

³⁰ Kora újkori zálogügyletek magyar sajátosságaira szemléletes összefoglalás a 18. század elejéről: Arch. Nunz. Vienna, Immunità, n. 82, s.f.

felelőnek látszó kiutat tudott találni, leginkább követelése átruházásával a győri helyőrség egyik tisztére. Jogtechnikai szempontból védve lehetett, erre utal, hogy a sértett fél nem világi, hanem egyházi fórumon igyekezett érvényt szerezni igazának. Győrben nyilván mindenki tudhatta, hogy a tulajdonjogi vita mögött nem Nagyszombat püspök Budai Mártonhoz fűződő barátsága, majd elhidegülése áll, hanem egy rosszul végződő üzleti kapcsolat, melynek során a püspök eredményesnek látszó módon igyekezett meggátolni, hogy a kölcsönének fedezete az időközben elhunyt kölcsönadó kedvezményezettjének tulajdonába menjen át.³¹

Amivel Nagyszombat nem számolhatott, hogy szerencsétlenségére épp az ügy eskalálódásakor ült össze a nemzeti zsinat Nagyszombatban 1638. június 14. és 16. között.³² A „rendes” törvénykezési úton számítása talán beválhatott volna, a szintén kiváló jogász Lósy Imre az ügyet azonban nem a metropolitai bíróság előtt tárgyalhatta. Az egyházi fórum kompetenciája zálogügyletben valóban megkérdőjelezhető lett volna. Ezt a jól szabályozott eljárásrend szerinti tárgyalásokon Nagyszombat a magyar tradicionális jog alapján könnyen bizonyíthatta volna, mint ahogy a rendes egyházi bíróság illetéktenségére fellebbezésében nyomatékosan hivatkozik is. Igen ám, de a zsinati bírászkodás, mely ősi formája az egyházi igazságszolgáltatásnak, nem bürokratikus, hanem közösségi ítéletalkotás keretében döntött és elsődlegesen *in foro conscientiae* kötelezte az ítélet elfogadására a feleket.³³ Nem véletlen, hogy a magyar jogrendet szintén behatóan ismerő Lósy primás nem javadalomvesztés stb. terhe alatt, hanem a kiközösítés kilátásba helyezésével gyakorolt nyomást a káptalanra, második parancslevelében már kifejezetten Nagyszombatba rendelve őket ennek személyes meghallgatására, amennyiben nem hajtják végre a zsinati bíróság ítéletét.

Mely ítéletnek jellegéből fakadóan hiányoztak a szokásos jogbiztosító dokumentumai, és amelyeket Nagyszombat hiába is követelt. Ezek híján viszont a nunciatúra számára adminisztratíván megfoghatatlan volt az ügy. A püspök hiába kifogásolta protestációjában a zsinati bírászkodás létjogosultságát birtokügyben, a zsinati ítélet lelkiismereti fórumon kötelezte őt. Bár ekkoriban a pápaság már mind nagyobb távolságtartással figyelte a nagyobb helyi szinódusok tartását, egy ilyen jellegű és szintű kérdésbe a nunciatúra nem igazán akarhatott és vélhetően nem is tudott volna beavatkozni. Ha esetleg megpróbált volna, könnyen szembetalálkozott volna azzal az érveléssel, amivel kerek tíz évvel később utóda, Camillo Melzi, miszerint a zsinati keretben hozott határozat ellenében csupán közvetlenül a pápához lehet fellebbezni, a nunciushoz nem. Az elvet Lippay

³¹ A történelmi szakirodalom – melynek köszönhetően a ház helye pontosan azonosítható – kifejezetten cáfolja a püspök elbeszélését. Eszerint a ház Nagyszombatban magától Budaitól vette meg: „A Szent Mátyás-utcában (a mai Kazinczy-utca) a bécsikaputól jobbkézre Nagyszombat Gergely pápóci prépostnak volt sarokháza, melyet Buday Mártontól vett, annak pedig Naprághy Demeter érsek adta ajándékba. E ház a nagyobbak közé tartozott, mert hossza a tér felé 10° 3', a Szent Lázárköz (Kármelitaköz = ma Deák Ferenc-utca) felé 8° 2'. Itt volt Farkas kanonok háza is, melyet Naprághy érsektől vett, 7° 1' hosszú, 20° 21/2 széles. Mindkét ház eredetileg Máthéssy György v. püspök, kanonok tulajdona volt.” BEDY, 1938, 110. A főpap másik győri házára uo., 111.

³² PÉTERFFY, 1742, 346–375.

³³ *A iudices quaerelarum* kijelölése szerves része volt a kora újkori zsinatok tartásának. Vö. GAVANTI, 1713, 251.

György prímás egy jóval jelentősebb, ugyancsak győri vonatkozású zsinati bírósági döntés, Draskovich György győri püspök javainak szekvesztrálása kapcsán fogalmazta meg.³⁴ Mely zsinati aktusnak a Nagyfalvi ellen hozott zsinati bírósági ítélet egyik ötletadó, eddig ismeretlen előképe lehetett.³⁵ Lényeges különbség azonban a két eset között, hogy míg Draskovich az uralkodóhoz fordult, aki felülbírálta a zsinati döntést, Nagyfalvi esetében nincsen nyoma annak, hogy világi hatóságot keresett volna meg, a vármegei hitelesítést leszámítva.

*

1. Az ügynek az egyháziak visszaélései feletti zsinat bíraskodás – és annak kánoni fenytékre hivatkozó végrehajtása – 1638-as kimutatásában ragadhatjuk meg elsődleges történeti jelentőségét. A zsinati bíraskodás restitúciója elsődlegesen tehát a kiváló és gyakorló egyházjogász Lósy Imre nevéhez köthető. Ő az 1638. évi nemzeti zsinaton egyúttal a hazai egyházi bíraskodás egészét behatóan szabályoztatta. A határozatok erre vonatkozó X. fejezete összesen 9 pontban írta elő, hogy a főpapok tartsanak auláikban megfelelő jogi végzettségű klerikusokat az ítélező helynökök munkájának segítésére (1.), kik és hogyan kezeljék az iratokat, irányítsák az ügymenetet (2.), az iratok őrzésére levéltárat állítsanak fel (3.), az ügyeket ne húzzák el, hanem a Trienti Zsinat előírásainak megfelelően időben zárják le (4.), csak ténylegesen lezárt ügyek kerüljenek felsőbb fórum elé, illetve alsóbb szék megkerülésével ne kezdődhessen tárgyalások (5 és 9). Szabályozta továbbá az iratbocsátási illetékek, az ügyvédi tiszteletdíjak és a perköltség mértékét (5–8).³⁶ Magáról a zsinati bíraskodásról és a nunciatúra szerepéről ugyanakkor tételesen nem esik szó a határozatokban. Az itt közlésre kerülő vatikáni forrásoknak köszönhetően azonban sikerült a zsinati plénum határozataitól (*constitutiones*) és rendelkezéseitől (*ordinationes*) függetlenül működő zsinati bíróság működését kimutatnunk.³⁷

³⁴ TUSOR, 2014, 69–130, 72skk.

³⁵ Vö. azonban még Cap. IX, IX is (Draskovich György zsinati határozati kötelezése a ferencesek kárára elidegenített javak visszaszolgáltatására 1638-ban). PÉTERFFY, 1742, 372. – A döntés, illetve primási végrehajtása Draskovich fantáziáját is megmozgatta az örkanonokjával régóta folytatott küzdelmében, lásd alább a 38. sz. jegyzetben.

³⁶ PÉTERFFY, 1742, 372–373.

³⁷ Nagyfalvi maga panasolja (alább, 2. sz.), hogy bár felfogása szerint kötelesek lettek volna, ügyét a kijelölt zsinati bírák (*iudices quaerelarum*) mégsem vitték a zsinati plénum elé (*neque ad synodum, penes quam erat potestas finaliter decidendi, si alias res de foro etiam ipsius fuisset, sicut debebant, referre noluerunt*). Tehát nem azon közelebről meg nem nevezett esetek egyikéről van szó, melyekről a zsinat harmadik napja után, a XI fejezetre osztott határozatok (*constitutiones*) véglegesítését, illetve a záró szentmisét és beszédet követően a nagyszombati székesegyház sekrestyéjébe visszavonulva tárgyaltak a zsinat résztvevői. *Quo finito pro diversis deliberationibus, ad commune bonum ecclesiae habendi situm est ad sacramentum templi, atque ibi post nonnulla synodalibus constitutionibus praecedentis diei superaddita, compositae sunt variae differentiae, revisaeque rationes mobilium, praelatorum defunctorum ordinationesque circa eas factae sunt, ita quomodo circa beneficiatos suae dioecesis domini ordinarii procedere debent... Atque his multisque aliis peractis tandem synodo finem esse imponendum*. Ugyanekkor két győri vonatkozású kérdésben is rendelkeztek: a zsinati határozatokat a hie-

2. A császári (és királyi) udvarban működő nunciatúra harmadfokú bíraskodásának adatolása a másik fontos mozzanat. Nem is létének, hanem annak a magától értetődő sietségnek, mellyel a szintén kiváló, Róma mellett Bolognában is jogot hallgató Nagyfalvi püspök Malatesta Baglioni nunciushoz fordult. Ami annak bizonyítéka, hogy a nunciatúrai bíraskodás a 17. század első felében a magyarországi katolikus egyházi jogszolgáltatás nemcsak szerves részének számított, hanem bírói fórumát a hazai hierarchián belüli konfliktusok jogi rendezése céljából is igénybe kívánták venni.³⁸

3. A harmadik, a vatikáni kutatások szempontjából kevésbé lényeges, mégsem érdektelen mozzanat, hogy a Nagyfalvi Gergelyről rendelkezésre álló képet, amely „kissé talányos alak”-ját a korabeli hazai episzkopátus egyik legműveltebb tagjaként tartja számon, a jogász és birtokszerző mellett a vállalkozó preláthusával gazdagítja.³⁹ Az erődváró által jelentett véges adottságok és az egykorú építkezések, például a jezsuitáké, feszültté tették a győri ingatlanpiacot,⁴⁰ melyből a püspök-örkانونok igyekezett profitalni. Példája korántsem kivételes, a hazai káptalanok üzleti tevékenységét a pápai nunciatúra még az 1920-as évek végén is erősen kifogásolta.⁴¹

rarchikus rangsorban ötödikként aláíró Nagyfalvi rezideálásáról egyházmegyéjében, illetve a győri káptalan és a püspök, valamint a jezsuiták között zajló telekvitában. PÉTERFFY, 1742, 373.

³⁸ Nagyfalvi ugyan meglehetősen sietséggel és vehemenciával fordult a nunciushoz, viszont talán tévednénk, ha mélyebb ellentéteket feltételeznénk közte és Lósy primás között, akihez a váci püspök és győri örkanonok egy, az itt tárgyaltnál sokkal súlyosabb ügyében hamarosan ugyancsak fellebbezni kényszerült. Ordináriusa, Draskovich György ugyan jó 10 nap múlva kiközösítette. Arra hivatkozott, hogy Nagyfalvi nem teljesítette a nagyszombati zsinat határozatát, miszerint el kell foglalnia püspöki rezidenciáját. Aligha tévedünk, ha e régóta ismert ügy (vö. BEDY, 1938, 403) és a most feltárt eset között párhuzamot keresünk, magyarán Draskovich a minapi primási precedenst követhette az *excommunicatió*ban. – Lásd még Nagyfalvi és Lósy levelezését, többek között egy 1637-es nunciatúrai fellebbezésről (Dobos-féle ügy): PL AS, Acta radicalia, classis X, No. 196, 8. cs., fol. 149–151. 152–154. 201–203 (1637. aug. 19., 28. és szept. 7.); GyEL Győri Káptalan Országos Levéltára, Cimeliotheca VII, n. 428 (1637. aug. 22.).

³⁹ Az epigramma-szerző főpapra további irodalomtörténeti vonatkozású irodalommal: BITSKEY, 1983, 130–136, 135. Lásd még diáriumiát: SZELESTEI, 1998, 57–141; jogi tevékenységére, birtokszerzéseire: SZABADY, 1932, 213–232; javai felsorolása (ingóságainak leltára): *Nagyfalvy*, 1899, 535–536; pályájának áttekintése: BEDY, 1938, 402–404; váci püspökségére még MOLNÁR, 2003, 249–272, 256–258.

⁴⁰ További irodalommal lásd FAZEKAS, 2017, 63–85, 13–14.

⁴¹ GÁRDONYI, 2017, 261–375, 365–366.

Források

1.

Nagyfalvi Gergely Malatesta Baglioni nunciushoz

Győr, 1638. szept. 26.

(ASV Arch. Nunz. in Vienna, Proc. n. 56, s.f. – *m. p.*)⁴²

Illustrissime ac reverendissime domine, domine patrone gratiosissime.

Post humilem servitiorum et precum oblationem etc.

Ex libellis appellationis et protestationis, quos illustrissimae vestrae celsitudini supplex in his scriptis praesento, facile intelliget propter processus contra me institutos, in quas angustias et difficultates coniectae sint res meae. Duo ab illustrissima vestra celsitudine humiliter ac demisse peto. Unum, ut quoniam post appellationem coram ipso etiam illustrissimo domino archiepiscopo Strigoniensi legitime interpositam, denegata est mihi sententia et actorum copia, nec apostolos solita forma a me petitos, habere potui: iubeat mihi appellanti et iusta postulanti quamprimum authentice tradi. Alterum ut interim illustrissimus dominus archiepiscopus supersedeat a prosecutione caussae [!], neque aliquid in praeiudicium appellantis tentet, vel quovis modo innovet, antequam ab illustrissima vestra celsitudine de isto negotio cognoscatur diligentius. Hoc quod peto, licitum aequum iustum esse existimans praesertim cum iam appellatam sit a sententia illustrissimi ac reverendissimi domini archiepiscopi Strigoniensis et petiti apostoli, ac nihil responderit: quo in casu iuxta veram doctorum opinionem censetur appellationi detulisse neque posse amplius in caussa se intromittere. Iterum atque iterum me submitto protectioni illustrissimae vestrae celsitudinis atque eandem foelicissime valere desidero. Datum Iaurini die 26 mensis Septembris anno Domini 1638.

Illustrissimae ac reverendissimae dominationis vestrae

Humilis servus et capellanus

[*m. p.*]

Gregorius Nagifalui

nominatus episcopus Vacienis

[*Külcím:*]

Excellentissimo, illustrissimo ac reverendissimo principi ac domino, domino Malatestae Balleoni, episcopo Pisareno, ac sanctissimi domini nostri Urbani VIII ad sacram Caesarem maiestatem legato a latere etc. Domino, domino gratiosissimo. Pragae

⁴² Az iratokat nem időrendben, hanem „aktaszzerűen”, a lelőhelyet követő sorrendben közöljük. A dokumentumok már a korszakban zsineggel átfűzött palliumban kerültek elhelyezésre, címiratuk: 1638. *Scriptae pro illustrissimo domino Georgio Nagifalui nominato episcopo Vacienis.*

2.

A győri káptalan testimoniálisa

Győr, 1638. szept. 24.

(ASV Arch. Nunz. in Vienna, Proc. n. 56, s.f. – orig.)

Nos capitulum ecclesiae Iauriensis memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod nos ad instantiam reverendissimi domini Gregorÿ Nagiffaluÿ electi episcopi Vaciensis, custodis ecclesiae nostrae Iauriensis necnon fratris et concanonici nostri duos e medio nostri, admodum reverendos dominos Michaellem Lonÿ lectorem, Matthiam Weores de Nÿek praepositum S. Salvatoris de Papocz, fratres et concanonicos nostros exmiserimus ad domum et habitationem eiusdem in hoc oppido nostro Iauriensi existentem, siquidem morbo impeditus personaliter nos accedere minime potuisset. Coram quibus iurium suorum futura pro cautela, veluti notariis et testibus authenticis protestationem et de gravamine suo apellationem talem fecit, quae sequitur.

Quantum ac illam domum controversam attinet, de qua nunc agitur, recordor et assero meam propriam fuisse, quod probo manifeste, remque facio notoriam instrumento venditionis et emptionis: deinde quia fere omnes norunt me in ea diu mansisse, annis plus minus septem, instaurasse, ornasse maximis laboribus et sumptibus: testatur nomen meum multis in locis inscriptum atque insculptum. Quod autem postea domum illam incoluit Martinus Budaÿ, a quo emeram, factum est ita. Vigebat in regno bellum civile Bethlemianum, et ipse tunc temporis Sopronÿ agebat non sine periculo suarum fortunarum et vitae: ego iam eram promotus ad custodiam Iauriensem, quae domum habet⁴³ hic ecclesiae proximam ad habitandum magis commodam. Domum illam priorem reliqueram vacuam, venit ergo ad me Budaÿ profugus per fidem veteris amicitiae petens atque instans diligentissime, ut sibi liceret migrare in domum illam et bellorum fluctibus iactatum tanquam in portum se recipere. Promisit montes aureos. Nam si ipsum contingeret citius ex hac vita evocari, quam me, omnem suam substantiam relicturum mihi, cum careat haerede, qui in bonis suis iure valeat succedere, sancte promisit. Itaque tum verbis illis speciosis, tum Christiana charitate commotus admisi in illam domum, ubi et vixit aliquandiu et nomine meo possedit, neque a me fuit molestatus. Caepit aegrotare, et quia offenderunt illum quaedam mea verba propter excessus liberius emissa, fecisse dicitur testamentum et de illa domo disposuisse, ac si fuisset ipsius propria, et diem clausit extremum. Duas etiam alias aedes, unam in suburbio, alteram intra moenia sitam commodate illi dederam, quas etiam clancularie vendidit. Ubi haec ad notitiam meam pervenerunt, contradixi, litem movi, sed erant adversarii multi, acerrimi, potentes, ex quibus episcopus unus erat Iauriensis,⁴⁴ //

⁴³ A szó sorközi beszúrás.

⁴⁴ Az említett püspök már Draskovich György lehet.

Ioannis Boka intimus amicus. Interim ego etiam infelix per varios casus iactatus tum communibus patriae perturbationibus, tum infirmitatibus atque aliis impedimentis retardatus, meum ius prosequi non valui. Proximis superioribus mensibus accidit, quod unus ex Germanici exercitus capitaneis ad me veniret dicens: domum illam sibi assignatam esse pro quartirio, nolle tamen me offendere, si displiceret mihi, non se quicquam facturum. Statum et conditionem totius rei exposui, ut supra: meam quidem esse domum, sed cum propter continuas infirmitates, tum alias lites, humanae vitae perturbationes et persequutiones non suppetere mihi tempus et vires ad recuperandum. Ergo igitur [!] non me impedire, quominus ingrediatur domum illam, ac suo iure utatur, quin potius, si quod ius mihi competit in illa domo, in eundem dominum capitaneum transtuli, atque instrumenta emptionis eidem tradidi. Hinc postea illae lacrymae, quod ad instantiam Ioannis Boka fui citatus ab illustrissimo domino archiepiscopo Strigoniensi atque ex eo, quod capitaneus intrasset domum, spoliatores me vocarent. Hinc in synodo Tyrnauisiensi provinciali electi iudices quaerelarum et accusationum causam hanc levaverunt examinandam. Declinatoria fori exceptione usus sum, dicens: dominos illos iudices non esse competentes in eo negotio: siquidem secundum leges regni et approbatas consuetudines, quibus utimur, tam ecclesiastici, quam saeculares, causae profanae factum iuris possessionarii tangentes a iudicibus ecclesiasticis tractari concludique nequirent. Non obstante tamen hac mea declinatoria fori exceptione, iudices synodales quaerelarum ad ulteriora processerunt,⁴⁵ et actorem suae domus possessione per me esse spoliatum ac proinde per me in pristinum statum reponendum ac redintegrandum pronunciarunt. Fuit autem haec sententia pronunciata antequam fuissent auditae meae defensiones et probationes, antequam de causae meritis sufficiens praecederet cognitio, antequam referretur ad synodum, et copiam sententiae cum omnibus actis mihi extradarent ad futuram cautelam, ut si innotesceret me in aliquo gravatum aliquo iuridico remedio obviarem. Verum domini iudices quaerelarum neque ad synodum, penes quam erat potestas finaliter decidendi, si alias res de foro etiam ipsius fuisset, sicut debebant, referre noluerunt, neque copiam sententiae cum omnibus suis actis mecum communicarunt. Sollicitavi, expectavi usque ad finem synodi, soluta synodo accepta licentia et benedictione domum redii. Altum de eo silentium, nulla mentio fuit; sed ecce elapso aliquo mensium cursu, cum nomine illustrissimi domini archiepiscopi litterae advenerunt, quibus mandabatur ab eodem, ut actori asserto spoliato per venerabile capitulum Iauriense // restitueretur domus, et sine aliqua interposita mora fieret executio. Erant in illis quoque minae censurarum insertae. Sed tamen capitulum Iauriense excusavit se, quod hoc fieri non posset sine gravi praeiudicio ac laesione iurium capituli. Quandoquidem ex concessione regum Hungariae et omnium statuum ac ordinum regni etiam dominorum praelatorum et totius cleri consensu roborata ac iure etiam domini terrestris non penes dominum illustrissimum archiepiscopum Strigoniensem, sed pene venerabile capitulum esset de domibus in fundo Iauriensi sitis omne iudicium omnisque dispositio. His tamen non acquievit

⁴⁵ A szó s. k. föléírással javítva erre az alakra.

illustrissimus dominus archiepiscopus, sed ex superabundanti alias litteras patentes misit, praecipiens ut intra quindecim dies restitueretur domus illa litigiosa actori, alioquin omnes et singuli canonici Iaurienses tenerentur comparere Tyrnaviae ad audiendam sententiam excommunicationis.

Durum sane atque impossibile videbatur domum illam invadere, atque eiecto capitaneo Germanorum militum pro actore occupare, quod citra tumultum fieri vix sperare poteramus, quod est periculosissimum in tali praesidio Turcarum insidiis nimium exposito. Durum illud quoque quod capitulum contra suae ecclesiae cathedralis iura et iurisdictiones et contra semetipsum sententias et praecepta metu excommunicationis incusso exequi compelleretur, et hoc exemplum aliis ad imitandum propositum plurimum noceret in futurum. Sed metu excommunicationis incusso, quid capitulum egerit aut qualiter sibi providere velit, non fuit notificatum. Ego propter memoratas causas vehementer me gravatum esse sentiens praesertim comminatae excommunicationis sententia⁴⁶ anxius in his scriptis appello coram reverendis vestris dominationibus ad illustrissimum et reverendissimum dominum, dominum nuncium apostolicum, qui nunc apud sacram Caesaream regiamque maiestatem legati de latere potestate atque officio fungitur, eiusdem me in his protectioni submittendus⁴⁷ supplicansque humillime, ut mandet verbo virtutis suae sententiae copiam et acta omnia ad se trasmitti (siquidem hactenus nec appellationi detulit legitime interpositae, nec acta et sententiae copiam cum apostolis dare voluit) inhibendo illi, ne interim pendente appellatione innovetur et attentetur. Peto etiam apostoliter cum debita instantia bis, ter et pluries mihi ab illustrissimo domino archiepiscopo concedi, et de horum omnium petitione testimoniales litteras fieri atque expediri a venerabili capitulo in ea, qua decet forma, quibus suo loco, tempore uti valeam, protestando solemniter de gravissimis iniuriis, vituperiis, damnis, laboribus, expensis rationi istius litis factis, vel fiendis, omni meliore modo, via et iure.

Quibus auditis ac in scripto concessis,⁴⁸ unaque supranominati fratres nostri reversi, facta fideli // relatione coram nobis, eidem protestanti hoc oportuno remedio, iustitia ipsa suadente minime deesse voluimus. Harum nostrarum literarum mediante testimonio ac authentico nostro sigillo roboratarum. Datum feria quarta proxime post festum Beati Matthaei apostoli et evangelistae anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo octavo.

[*m. p.*] Hunc apellationis et protestationis libellum capitulum Iauriense metu illustrissimi et reverendissimi domini archiepiscopi Strigoniensis sub sigillo et subscriptione extra dare noluit, ac proinde ad vicecomitem nobilium et alios iudices confugere sum coactus et testimoniales litteras obtinere pro iurium meorum tuitione et futuram ad cautelam etc. Gregorius Nagifalui.

⁴⁶ A szó s. k. föléírással javítva erre az alakra.

⁴⁷ A szövegben 'submitten' rövidítés.

⁴⁸ A szó s. k. átrással javítva erre az alakra ('conceptis'-ról).

3.

Győr vármegye alispánja, szolgabírái és közjegyzője hitelesítése

Győr, 1638. szept. 21.

(ASV Arch. Nunz. in Vienna, Proc. n. 56, s.f. – *orig.*)⁴⁹

Nos Andreas Szapari vicecomes, Michael Baiusz et Georgius Bodo, iudices nobilium comitatus Iauriensis ac Ioannes Jagossých, sacra apostolica autoritate publicus notarius. Damus pro memoria, quod reverendissimus dominus Gregorius Nagiffaluÿ electus episcopus Vaciensis et custos et canonicus venerabilis capituli ecclesiae Iauriensis die datarum praesentium nos curaverit ad se vocari, quem nos in lecto aegritudinis suae decumbentem reperientes, coram nobis huiusmodi, quae sequuntur, fecit et celebravit protestationem et appellationem. Quia in processu iudiciali ratione domus Iauriensis ad instantiam domini Ioannis Boka contra praedictum dominum episcopum Vaciensem instituto multipliciter eundem gravatum esse sentiret: praesertim per excommunicationis sententiam ad decimum quintum diem comminatam, quae in se continet gravamen irreparabile et ir retractabile, multasque trahit secum alias malignitates et praeiudiciales effectus: in his scriptis appellavit coram nobis ad illustrissimum ac reverendissimum dominum, dominum nuntium apostolicum, qui nunc apud sacram Caesaream regiamque maiestatem legati de latere potestate et officio fungitur, eiusdemque dictum dominum episcopum Vaciensem et suam causam protectioni submisisset, supplicandus⁵⁰ humillime illustrissimo ac reverendissimo domino Emerico Losÿ archiepiscopo ecclesiae metropolitanae Strigoniensis etc. per litteras, ut copiam sententiae cum omnibus actis ad eundem illustrissimum dominum nuntium apostolicum transmittat. Petendus⁵¹ etiam apostolos instanter instantius, instantissime cum solemnibus protestatione omni via, modo et iure meliore etc. Super quibus quidem dicti domini episcopi Vaciensis appellatione et protestatione coram a nobis tanquam honestis et nobilibus personis factis, nos praesentes litteras iurium suorum futuram ad cautelam necessarias sub sigillis nostris et manuum subscriptionibus extradandas duximus et concedendas. Datum Iaurini in vigilia Beati Matthaei apostoli et evangelistae, anno domini millesimo sexcentesimo trigesimo octavo.

[*m. p.*]

Andreas Szapary vicecomes comitatus Iauriensis m. p. [*L. S.*]

Michael Baiusz iudex nobilium comitatus Iauriensis m. p. [*L. S.*]

Georgius Bodo iudicium comitatus Iauriensis m. p. [*L. S.*]

Ioannes Jagossých sacra apostolica autoritate publicus notarius m. p. [*L. S.*]

⁴⁹ A szöveg Nagyfalvi püspök s. k. írása.

⁵⁰ 'Supplican' rövidítés az eredetiben.

⁵¹ 'Petem' rövidítés az eredetiben.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASV Archivio Segreto Vaticano, Vatikán
Arch. Nunz. Vienna Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna
Sacra Romana Rota

BAV Biblioteca Apostolica Vaticana, Vatikán
Barberini latini

GyEL Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr
Győri Káptalan Országos Levéltára

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

PL Prímási Levéltár, Esztergom
AS Archivum Saeculare

*

BARTAL
1901 Antonius BARTAL: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*, Budapestini, sumptibus Societatis Frankliniae, 1901.

BECKER
2004 *Nuntiaturen des Malatesta Baglioni, des Ciriaco Rocci und des Mario Filonardi. Sendung des P. Alessandro D'Ales (1634–1635)*, Hg. Rotraud BECKER, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 2004. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Actenstücken IV/7.)

BEDY
1938 BEDY Vince: *A győri székeskáptalan története*, Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1938. (Győregyházmegye múltjából 3.)

BITSKEY
1983 BITSKEY István: *A római Collegium Germanicum–Hungaricum és a magyar ellenreformáció kezdetei*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. (1983), 130–136.

BUKOWSKA-GORGONI
1995 Christina BUKOWSKA-GORGONI: *Causae Polonae coram Sacra Romana Rota XV–XVII saec. Explanatio processuum*

- et regesta documentorum*, Roma, Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum, 1995. (Studia Ecclesiastica 19, Historico-Iuridica 1.)
- DOMINKOVITS
2008
DOMINKOVITS Péter: *Győr város tanácsülési és bírósági jegyzőkönyveinek regesztái*. V. kötet (1622–1626), Győr, 2008. (Városi Levéltári Füzetek 11.)
- DOMINKOVITS
2013
DOMINKOVITS Péter: *Győr város tanácsülési és bírósági jegyzőkönyveinek regesztái*. VIII. kötet (1637–1641), Győr, 2013. (Városi Levéltári Füzetek 14.)
- ENGEL
1996
ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I–II, Budapest, História–MTA Történettudományi Intézete, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák – Adattárak 5.)
- ERDÉLYI
2006
Gabriella ERDÉLYI: *The Register of a Convent Controversy (1517–1518). Pope Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians, and the observant Franciscans in contest*, Budapest–Rome, Gondolat Publishing House, 2006. (Collectanea Vaticana Hungariae II/1.)
- ERDŐ
1980–1981
Péter ERDŐ: *Il potere giudiziario del primate d’Ungheria*, In: *Apollinaris*, 53. (1980), 272–292; 54. (1981), 213–231.
- ERDŐ
1996
ERDŐ Péter: *A pápaság és a magyar királyság Zsigmond király idején (1387–1437)*, In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, szerk. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1996, 83–95.
- ERDŐ
2018
ERDŐ Péter: *The Medieval Church Jurisdiction and the Nyási-formulary*, In: *Formularium Ecclesiae Strigoniensis*, edendo operi praefuerunt Petrus Card. ERDŐ–Cornelius SZOVÁK–Petrus TUSOR, coadiuvantibus Gabriele SARBÁK–Theresia HORVÁTH–Adamo PORUBSZKY, Budapest, Gondolat Kiadó, 2018. XI–XVI. (Collectanea Studiorum et Textuum I/4.)
- ERDŐ–SZOVÁK–TUSOR
2018
Formularium Ecclesiae Strigoniensis, edendo operi praefuerunt Petrus Card. ERDŐ–Cornelius SZOVÁK–Petrus TUSOR,

- coadiuvantibus Gabriele SARBAK–Theresia HORVÁTH–Adamo PORUBSZKY, Budapest, Gondolat Kiadó, 2018. (Collectanea Studiorum et Textuum I/4.)
- FAZEKAS
2017
FAZEKAS István: *Győr és a jezsuita rend a 17. században – Szereplők, érdekek, ellenérdekek*, In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. FAZEKAS István–KÁDÁR Zsófia–KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelőség, 2017, 63–85.
- F. FELDKAMP
1992
Michael F. FELDKAMP: *Die Tribunal- und Gebührenordnung der Nuntiatur Madrid aus dem Jahre 1611*, In: *Archivum Historiae Pontificiae*, 30. (1992), 363–384.
- FRANK
1845
FRANK Ignác: *A közigazság törvénye Magyarhonban*, II/I, Buda, 1845.
- GALLA
1947
GALLA Ferenc: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából*, I, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1947. (Regnum-Könyvek. I. Egyháztörténeti források 1.) (Különlenyomat a Levéltári Közleményekből, 24–25. [1946–1947] 1. sz.)
- GALLA
2010
GALLA Ferenc: *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, kiad. TUSOR Péter–TÓTH Krisztina, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2010.
- GÁRDONYI
2017
GÁRDONYI Máté: *Magyarországi ad limina jelentések 1928*, In: *Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, szerk. TUSOR Péter–SZOVÁK Kornél–FEDELES Tamás, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2017, 261–375. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.)
- GAUCHAT
1935
Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV, ed. Patritius GAUCHAT, Monasterii, 1935.
- GAVANTI
1713
Enchiridion seu manuale episcoporum pro decretis in visitatione & synodo de quacumque re condendis..., ed. Bartolomeo GAVANTI, Venetiis, 1713.

- GECSÉNYI
2004
GECSÉNYI Lajos: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái, III: 1627–1637*, Győr, Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Győri Levéltára, 2004.
- GECSÉNYI
2008
GECSÉNYI Lajos: *A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez (Az erődváros megjelenése)*, In: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*, Győr, 2008, 213–228.
- HEGEDÜS–SZABÓ
2007
HEGEDÜS Zoltán–SZABÓ Zoltán: *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái, IV: 1638–1650*, Győr, Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság Győri Levéltára, 2007.
- HORVÁTH
2017
HORVÁTH József: *Végrendeleti adományok a győri jezsuiták és más egyházi testületek javára a 17. században*, In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, Szerk. FAZEKAS István–KÁDÁR Zsófia–KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017, 273–305.
- E. KOVÁCS
1996
E. KOVÁCS Péter: *A Szentszék, a török és Magyarország a Hunyadiak alatt (1437–1490)*, In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, szerk. ZOMBORI István, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközöség, 1996, 97–117.
- MEZEY
2007
Magyar jogtörténet, szerk. MEZEY Barna, Budapest, Osiris, 2007.
- MOLNÁR
2003
MOLNÁR Antal: *Egyház- és birtokigazgatás a váci püspökségben a török korban*, In: *Fons*, 9. (2003) 1–3. sz. 249–272.
- MRKONJIC
2008
Archivio della nunziatura apostolica in Vienna: Cancelleria e segreteria, nn. 1-904, a cura di Tomislav MRKONJIC, Città del Vaticano 2008. (Collectanea Archivi Vaticani 64.)
- Nagyfalvy*
1899
Nagyfalvy Gergely váczi véd. püspök és győri örkanonok ingóságainak leltára 1638. decz. 9., In: *Történelmi Tár* (1899), 535–536.

- PÉTERFFY
1742
Carolus PÉTERFFY: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata*, II, Posonii, 1742.
- SZABADY
1932
SZABADY Béla: *Nagyfálvy Gergely váci püspök, zalavári apát (1576–1643)*, In: *Pannonhalmi Szemle*, 7. (1932), 213–232.
- SZABADY
1936
SZABADY Béla: *Draskovich György győri püspök élete és kora (1599–1650)*, In: *A 300 éves soproni szent benedekrendi Sz. Asztrik Kat. Gimnázium jubileumi értesítője az 1935/36. isk. évről*, Sopron, 1936, 15–115.
- SZELESTEI
1998
Naplók és útleírások a 16–18. századból, kiad. SZELESTEI N. László, Budapest, Universitas Könyvkiadó, 1998. (Historia Litteraria 6.)
- C. TÓTH
2017
C. TÓTH Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.)
- C. TÓTH–HORVÁTH
–NEUMANN
2016
C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*, Budapest, MTA BTK TTI, 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.)
- TUSOR
2004
TUSOR Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2004. (Collectanea Vaticana Hungariae I/1exc.)
- TUSOR
2014
TUSOR Péter: *Nemzeti zsinat, 1648. Katolikus rendi autonómiaörekvés a kora újkori Magyarországon*, In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*, szerk. BALOGH Margit–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár, Budapest–Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014, 69–130. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10.)

TUSOR
2017

Péter TUSOR: *Synoden in Ungarn in der frühen Neuzeit*, In: *Begegnung der Kirche in Ost und West im Spiegel der synodalen Strukturen. Festschrift für Petar Vrankić zum 70. Geburtstag*, hrsg. Johannes GROHE–Gregor WURST–Zvezdan STRIKA–Hermann FISCHER, St. Ottilien, EOS Verlag, 2017, 331–353.

VANYÓ
1986

VANYÓ Tihamér Aladár OSB: *A bécsi pápai követség levéltárának iratai Magyarországról 1611–1786*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris.)

Lippay György érsek ismeretlen levele Zichy Istvánhoz

Két évvel ezelőtt, 2015-ben jelent meg Tusor Péternek, a Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport vezetőjének könyve, amelyben Lippay György (1600–1666) majd félezer levelét gyűjtötte össze és adta közre.¹ A munkának egy kisebb, kéziratossá változata korábban is elérhető volt az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, amit az évek során sikerült újabb és újabb levelekkel kiegészítenie a szerzőnek.² A gazdag forrásközlés azonban, ahogy arra a szerző is felhívta a figyelmet, nem lehet teljes. A munkát még abban az évben Szabó András Péter történész Forgách Zsigmond (1607?–1645) és Lippay György levelezésével egészítette ki.³

Lippay György személyében a 17. századi Magyar Királyság egyik legjelentősebb politikusát tisztelhetjük. Kassai illetőségű nemesi család sarja volt, apja, Lippay János (?–1616) egészen a királyi személynökségig jutott. A fiatal Lippay György iskoláit Bécsben, Grazban, és Rómában végezte. Egyházi karrierje folyamatosan ívelt felfelé, legfontosabb állomásai a veszprémi (1633–1637), majd egri püspökség (1637–1642), és végül az esztergomi érsekség (1642–1666) voltak. Befolyása a magyar politikai életre folyamatosan épült ki, igazán jelentőssé 1653 után vált, amikor Pálffy Pál (1592–1653) nádor halála után 1655-ig az ország helytartója volt. Jelentős szerepet kapott Wesselényi Ferenc (1605–1667) nádorrá választásában és Pázmány Péter (1570–1637) példájából kiindulva igyekezett jó kapcsolatot ápolni az erdélyi fejedelmekkel is.⁴

A Zichyek a 17. századi magyar főnemesség *homo novus* családai közé tartoztak. A család felemelkedésének kezdete még Zichy Pálhoz (1580?–1638) köthető, aki a győri végvidék területén teljesített szolgálatot. Veszprémi kapitányként (1609–1620, 1623–1626) harcolt Bethlen Gábor (1580–1629) ellen, majd 1626-tól a győri végvidék magyar vicegenerálisa lett. 1638-tól István fia is a győri végvidéken teljesített szolgálatot. Előbb a győri lovasság kapitánya, majd 1642-től tatai végvár kapitánya lett. Katonai pályája csúcsaként 1646-tól a győri végvidék vicegenerálisaként tevékenykedett.⁵ 1655-től III. Ferdinánd báróvá emelte, majd pedig a Magyar Kamara elnökévé nevezte ki.⁶ Ebben a pozíciójában 1672-es távozásáig maradt. A Wesselényi-féle rendi

¹ TUSOR, 2015.

² TUSOR, 2015, XXI., illetve TUSOR, 1994.

³ SZABÓ, 2015, 247–248.

⁴ Lippay György életéről és munkásságáról a teljesség igénye nélkül: TUSOR, 2001, TUSOR, 2002, TUSOR, 2008, VADAS, 2012, SCHRAMEK, 2011, HARDI, 2001.

⁵ PÁLFFY, 1997, 278.

⁶ ZICHY, 1943, 742., FALLENBÜCHL, 1988, 110., FALLENBÜCHL, 2002, 368.

összeesküvés Zichy István karrierjét is derékba törte, annak ellenére, hogy aktívan részt vett a szervezkedés felszámolásában.⁷ Ennek eredményeként az 1670-es években némileg visszavonultabb életet élt. Az 1670-es évek végén azonban ismét az országos politika színpadán találjuk. Lipót király 1679-ben gróffá emelte, amit később utódaira is kiterjesztett. 1690-től haláláig az ország harmadik/negyedik főbírájaként mint tárnokmester (*magister tavernicorum*) tevékenykedett.⁸

A közölt levél írójának, Lippay Györgynek és címzettjének, Zichy Istvánnak a kapcsolata eddig nem volt túlságosan köztudott. Jelenlegi ismereteink szerint levelezésük első lenyomata 1642-ből származik.⁹ A fennmaradt levelek alapján úgy tűnik, hogy a kapcsolat intenzívebbé csak az 1650-es évek közepétől vált, amikor Zichy István a Magyar Kamara közelébe került. A kutatás jelen állása szerint a kamaraelnök Lippay Györgyhez írott 19 levelét ismerjük, amelyek egytől egyig a Prímási Levéltárban találhatóak.¹⁰ Ezzel szemben a most ismertetett misszilis igen kevésnek számít – Zichy István válaszlevelét sem ismerjük –, azonban annál érdekesebb adalékokkal gazdagíthatja a kutatásokat.

A tanulmány tárgyát képező levél a sorsdöntő 1660-as esztendőben keletkezett. A törökök már két éve dúlták az Erdélyi Fejedelemséget, ahová II. Rákóczi György is visszatért, hogy harcra szálljon trónjáért, ezzel végső romlást hozva a fejedelemségre.¹¹

A közölt levél alapvetően három részre osztható. Az első szakasz tulajdonképpen köszönetnyilvánítás, egy korábbi levélre reagált az érsek. Ebből következtethetünk arra, hogy kettejük között nemcsak ideiglenes levelezés, hanem igen komoly összeköttetés lehetett. Ugyanakkor, az 1660-as évekre Zichy István helye is egyre biztosabbnak tekinthető a főnemesség körében. Bár Lippay György eddig ismert leveleiben kevés alkalommal került elő a neve, mégis úgy tűnik, hogy a kamaraelnök mind az érsekkel, mind pedig az érsek köré gyűlt emberekkel igen bensőséges viszonyt ápolt.¹² 1654-ben győri

⁷ A legjobb példa erre a Holló Zsigmond Szepesi Kamarai tanácsossal való együttműködése a Wesselényi-féle rendi szervezkedés alatt. Vö.: GECSÉNYI–GUSZAROVA 2008, 468–469. Újabban részletesen Zichy István és Holló Zsigmond levelezéséről KÁROLYI 2018. (megjelenés előtt).

⁸ Némileg nehéz dolgunk van, hiszen a levél írójáról több kisebb-nagyobb tanulmány is megjelent már, azonban a címzett esetében mindez idáig a modern szakirodalom is egy 1943-ban megjelent tanulmányra támaszkodik. ZICHY, 1943.

⁹ Zichy István Lippay Györgyhez, Tata, 1637/42. október 7. EPL AS AR Classis X.196 Nr. 697. A levél keletkezési ideje pontosan nem határozható meg, mert a dátumrésznél szakadás van. A külső felületére azonban rá van vezetve, hogy 1637 és 1642 között keletkezhetett. Erre utal a tartalma is, valamint a címzés, amelyben Lippay még egri püspöknek van titulálva.

¹⁰ Zichy István levelei Lippay Györgyhez. EPL Archivum AS AR Classis X.196 passim.

¹¹ Rákóczi György lengyelországi hadjáratával és annak előzményeivel számos munka foglalkozott. Újabban lásd GEBEI, 2004. és KÁRMÁN, 2012. A fejedelemségbe visszatérő fejedelemtől és a törökök elleni harcairól jóval szerényebb eredmények állnak a kutatók rendelkezésére. Vö. B. SZABÓ, 2001., B. SZABÓ – SUDÁR, 2012.

¹² Zichy István összesen tíz levélben van valamilyen módon megemlítve. Ezekben például a Lippay Györgyhez közel álló személyekkel, mint például Wesselényi Ferenc (1605–1667) nádorral való együttműködés a téma, vö. TUSOR, 2015. passim.

vicegenerálisként két levélben is a támogatását kéri az érseknek, hogy elnyerhesse a *praefectus*ságot.¹³ Ez egyben talán az érsek irányába való erősebb elköteleződést is jelentett.

A második szakaszban Lippay érsek erdélyi híreket közöl. Információi szerint Rákóczi György győzelmet aratott egy török sereg felett. Bár megjegyzi, hogy a fejedelem sikere amolyan pürrhoszi győzelem lehet, ugyanis a török legjobb csapatait nem érte vereség. Figyelembe véve a körülményeket és a levél keletkezési idejét (január), valóban egy kisebb portyázó egységről lehetett szó, hiszen téli időben a törökök nem vállaltak komoly háborúskodást, ahogy a korszakban a nyugati hadviselésben is a téli háborúzás kiesett a hadjáratok évből.¹⁴ További fontos információ, hogy Barcsay Ákos (1619–1661) közel kétezer emberrel, köztük jelentős török segédcsapatokkal december 18-án bevette magát Szeben városába.¹⁵ Az érseknek még elmélnedni is volt ideje arról, hogy milyen kimenettel érhet véget, ha esetleg Rákóczi megostromolná Szebent.

Az Erdélyi Fejedelemségben dúló harcok nagy érdeklődésre tartottak számot a magyarországi főurak körében. Zichy István esetében tudjuk, hogy nem csak Lippay Györgyön keresztül szerzett értesüléseket a keleti országrész, valamint Erdély ügyeiről. A Magyar Kamara, illetve a Szepesi Kamara alkalmazottai is ellátták információval a Pozsonyban székelő *praefectus*t. De más nemesek is hasznos információkkal tudtak szolgálni. Ezek a kamarákon keresztül érkező hírek pedig esetenként túlnyúltak az ország határain is. Ezt bizonyítja egy Vitnyédi Istvánnak († 1670) írott levél is. Vitnyédi levelezésében azonban több példát is találunk arra, hogy ő maga is megosztott értesüléseket Zichy Istvánnal.¹⁶

A levél talán legérdekesebb része a záró szakasz, melyből a kamarai ügyekbe való külső beavatkozásra szerezhetünk információt. Az érseknek tudomása van arról, hogy többen is pályáznak a Magyar Kamara Michael Partinger előléptetése révén megüresedett pénztárnoki helyére. Lippay két jelölt nevét ismeri: Méhes Pálét és Palugyai Gáborét. Méhes Pál, keresztnevét feltételezhetően eltévesztette, ugyanis ilyen nevű személyt nem találunk sem a kamarai, sem a harmincad hivatalok környékén. Ugyanakkor Méhes Pál névvel ismerünk egy pozsonyi kanonokot, de esetünkben az ő szerepe kizárható.¹⁷ Egy kamarához szóló korábbi levélben, amit az akkori kancellár, Szelepcsényi György (1605?–1685) írt, Méhes Györgyöt († 1667) a szempczi (szenci) harmincadost ajánlotta a megüresedett pozícióra, aki minden bizonnyal azonos a Lippay által említett Méhes Pállal.¹⁸ A másik jelölt Palugyay Gábor († 1664), akit az érsek alkalmasabbnak talált

¹³ Zichy István Lippay Györgynek Győr, 1654. augusztus 29. EPL AS AR Classis X.196 Nr. 2635. „*Kerem alázatossan Nagyságodat, kegyelmed ne ielttesem meg, sőt inkább legien anni bele keresemnek, lehessék Nagyságod creaturaia, csak bar egj ket szoval levele által meltoztassek engemis, ha nem ő Fölsegenek...*”

¹⁴ PERJÉS, 2002, 393. Perjés Géza állításának némileg ellentmondanak Georg Kraus feljegyzései. A száz történetíró 1659–1660 telén a Szeben körüli csatározásokról és a város II. Rákóczi György által kezdeményezett ostromról írt. Egyelőre a fejedelem törökök fölötti győzelme nem azonosítható. vö. KRAUS 2008. 443–465.

¹⁵ SEIVERT, 1791, 277–278.

¹⁶ FABÓ, 1871, 45, 149, 159, 165–166, 230–231.

¹⁷ NYÉKI, 1933, 24.

¹⁸ Szelepcsényi György levele Zichy Istvánhoz 1660. MNL OL E 41 1661/Nr. 11.

ellenfelénél, bár a levél olvasásakor az is kiderült, hogy az ő személyével sem volt teljesen elégedett és felajánlotta, hogy ha szükséges, ő szívesen ajánlana a pozícióra jobban megfelelő embert. Hogy ez pontosan mit jelent, eddig nem tisztázott. Lippay Györgynek a magyar elitre és az udvari körökre egyaránt kiterjedő befolyása ismert, bár még koránt sincs teljesen feltárva.¹⁹ A Magyar Kamara személyi politikával kapcsolatban is sok még a nyitott kérdés. Bár vannak ismereteink arról, hogy az egyes tisztségek betöltésére kik pályáztak, hogy a patrónusaiknak milyen és mekkora szerepük volt az egyes tisztségek elnyerésében, még nem teljesen ismert.²⁰

A levelet betűhív formában közöljük. A rövidítéseket kurziválva feloldottuk. A fontosabb részekhez lábjegyzeteket csatolunk, a levél rövidsége miatt regesztát nem készítettünk.

Forrás

Lippay György Zichy Istvánhoz

(Szklenófürdő, 1660. január 23.)

(MNL OL E 41 Litterae ad Cameram exaratae Nr. 19.)

Spectabilis ac magnifice Domine Amice observandissime.

Salute et officii commendatione praemissa. Sok jokkal álgya meg Isten *kegyelmedet*. Az *kegyelmed* levelit az új hírekkel együtt minap vettem; meg szolgálom *kegyelmednek* hogy azokat közlöttem velem, az utánnis aszt cselekedgye *kegyelmed*, a' mikor mi hirei érkeznek külgye utánnam *diligenter*.

Rakoczy Fejedelem²¹ felől olyan hírem jött, hogy az Törököt meg verte volna; vert meg ugyan benne valamennyit, de jobb része meg maradt. Bizonyos az hogj Szebent²² vitattya Rakoczy, kiben Barcsaj²³ más fel Ezer Törökkel benn nagyon, meg vehetie,

¹⁹ TUSOR, 2015, XXIX–XXXIII.

²⁰ Rauch Dániel esetében, aki Esterházy családi familiáris volt. A nedelici harmincadigazgatóságához való hozzájutást Esterházy Miklós (1583–1645) nádor segítette elő. In: DOMINKOVITS 2012, 101. Ebeczky Imre esetében apja, Ebeczky Mátyás kiváló kamarai feladatvégzése jelentette az utat. „Ugyanakkor túlzott nagyravágyása odáig vezetett, hogy az akkori kamaraelnök, Pálffy Pál eltávolította a Magyar Kamara hivatalviselői közül. In: GUSZAROVA 2007. Nagyváthy Ferenc esetében kicsit korábról, a 16. század utolsó harmadából nincsen információnk, hogyan is került a kamara alkalmazásába. Feltételezhető, hogy esetében is egy komoly patrónus, vagy a korábbi előkelő helyen való szolgálat volt az, ami elősegítette előbb a Magyar, majd a Szepesi Kamaránál való szolgálatát. In: GECSÉNYI, 2008.

²¹ II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (ur. 1648–1660). Igen jó volt kapcsolata a Magyar Királyság elítjével, Lippay György érsek is levelezett vele. Vö. TUSOR, 2015, *passim*.

²² Szeben (Ma: *Sibiu*, Románia).

²³ Barcsaj Ákos erdélyi fejedelem (1658–1661). A török II. Rákóczi György ellenében jelentős csapatokkal támogatta. Több környékbeli pasa is támogatásáról biztosította. Barcsaj Ákosról bővebben: ERDÉLYI, 1906.

nemé, Isten tudgya, mindazonáltal mivel erős a hely, alig remélik, hogy megvehesse, ha ötben valami rebellio nem támad-

Vgy értettem, hogj Partinger²⁴ uram az perceptoratust resignálni fogja nagyobra promovealtatván s halloom aztis, hogy Méhes Pál, [!]²⁵ es Palugyay²⁶ Vramék volnának *Kegyelmeteknél* in praedicamento helyette; kettő közül inkább javallanám Palugyay *Vramat*, hogy sem Méhest, bizonyos az hol mi alkalmatlan cselekedetekben tapasztaltam aszt az embert. Holot penig valaki más tetczenék *kegyelmednek*, értésemre adván, tetczésemeth meg irom azirántis *kegyelmednek*. Tarcsa *Isten kegyelmedet* sokaig jo egészségben. Ex Thermis Szklenoviensibus²⁷ die 23 Januarii Anno 1660.

Spectabilis ac magnificae Dominationis Vestrae
Ad Seruiendum paratissimus
Archiepiscopus Strigoniensis propter
aeplitudinem manu aliena

[*Címzés*]: *Spectabili ac Magnifico Domino Stephano Zichy de Zich, perpetuo in Vasonkeő, Sacrae Caesar Regiaeqve Majestatis Consiliario ac Camerae Ejusdem Hungaricae Praefecto etc. Domino Amico observandissimo./kézbesítési jegyzet:/ Praesentatae 29 Januarii 1660.*

²⁴ Michael Partinger, 1656 és 1660 között pénztárnok, 1660-tól az 1680-as évekig pedig tanácsos a Magyar Kamarában. FALLENBÜCHL, 2002, 229.

²⁵ Méhes Pál: minden bizonnyal Méhes Györgyről (†1667) van szó, aki ebben az időben szempczi harmincados, amely tisztséget 1667-es haláláig töltötte be. Vö. 14. lábjegyzet, vö. FALLENBÜCHL, 2002, 195–196.

²⁶ Palugyay Gábor (–1664) a levél írásakor még óvári harmincados, 1660 és 1664 között a Magyar Kamara pénztárnoka. Vö. FALLENBÜCHL, 2002, 228.

²⁷ Szklenófürdő (ma *Sklené Teplice*, SK). Lippay György érsek az 1660-as években már biztosan köszvényben szenvedett, ezért gyakran látogatta az alsó-magyarországi fürdőket. Vö. TUSOR, 2015, XLIV.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL E 41	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára A Magyar Kamara regisztratórája. Litterae ad Came- ram exaratae
EPL AS AR	Esztergomi Prímási Levéltár Archivum saeculare Acta Radicalia

*

- B. SZABÓ
2001
- B. SZABÓ János: *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001) 2–3. sz., 231–278.
- B. SZABÓ–SUDÁR
2012
- B. SZABÓ János–SUDÁR Balázs: „*Independens fejedelem az portán kívül*” *II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez* (1. rész), In: *Századok*, 147. (2012) 5. sz., 1015–1048.
- DOMINKOVITS
2012
- DOMINKOVITS Péter: *Az állami pénzügyigazgatás és főúri szolgálat kettőssége. A kamarai hivatalviselő, főúri familiáris Rauch Dániel*, In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*, szerk. BARÁTH Magdolna–MOLNÁR Antal, Budapest–Győr, 2012, 95–106.
- ERDÉLYI
1906
- ERDÉLYI Alajos: *Barcsay Ákos fejedelemsége*, Budapest, Históriaantik Könyvesház, 1906.
- FABÓ
1871
- FABÓ András: *Vitnyédi István levelei (1652–1664). Adalékul a XVII. század politika és erkölcstörténetéhez*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1871.
- FALLENBÜCHL
2002
- FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

- GEBEI
2004
GEBEI Sándor: *II. Rákóczi György külpolitikája 1648–1657*, Budapest, Heraldika Kiadó, 2004.
- GECSÉNYI
2008
GECSÉNYI Lajos: *Egy kamarai tisztviselő a XVI. században. Nagyváthy Ferenc*, In: Uő: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára–Városi Levéltár, 2008, 401–408.
- GECSÉNYI–GUSZAROVA
2008
GECSÉNYI Lajos–GUSZAROVA, Tatjana: *A Szepesi Kamara vezető tisztviselői 1646–1672 között*, In: GECSÉNYI Lajos: *Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből*, Győr, Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára–Városi Levéltár, 2008, 453–474.
- GUSZAROVA
2007
GUSZAROVA, Tatjana: *A „telhetetlen” Ebeczky. Egy 17. századi kamarai hivatalnok karrierjének története*, In: *Minden napi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*, szerk. ERDÉLYI Gabriella–TUSOR Péter, Budapest, MTA TTI, Budapest, 2007, 63–86.
- HARDI
2001
HARDI Gábor Titusz: *Lippay György az egyházszervező*, In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 13. (2001) 1–2. sz., 21–58.
- KÁRMÁN
2012
KÁRMÁN Gábor: *II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere*, In: *Századok*, 146. (2012) 5. sz. 1049–1084.
- KÁROLYI
2018
KÁROLYI Bálint: *Zichy István, a Magyar Kamara elnökének levelezése Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsossal 1670-ben (megjelenés előtt)*.
- KRAUS
2008
KRAUS, Georg: *Erdélyi krónika 1608–1666*, kiad. VOGEL Sándor, Csíkszereda, 2008.
- NYÉKI
1933
NYÉKI MÉHES Mózes: *A Nyéki Méhes család és a rokon családok*, Budapest, 1933.
- PÁLFFY
1997
PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvári főkapitányok és főkapitányhelyettesek Magyarországon a 16–17. században*, In: *Történelmi Szemle*, 39.(1997) 2. sz. 257–288.

- PERJÉS
2002
PERJÉS Géza: *Zrínyi Miklós és kora*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002. (reprint).
- SEIVERT
1791
SEIVERT, Johann: *Die Provinzialbürgermeister zu Hermannstadt in Grossfürstenthum Siebenbürgen*, II., In: *Siebenbürgische Quartalschrift*, 2 (1791) 3. sz., 235–306. Paul Preflings Tagesbuch. (277–306.)
- SCHRAMEK
2011
SCHRAMEK László Péter: *Wesselényi Ferenc, Lippay György és Balassa Imre vitája a Pest megyei főispánságról*, In: *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 4. sz., 537–567.
- SZABÓ
2015
SZABÓ András Péter: *Forgách (III.) Zsigmond és Lippay György levelezése (1639–1644)*, In: *Collectanea Sancti Martini: A Pannonhalmi Főapátság gyűjteményeinek értesítője*, 3. (2015), 247–297.
- TUSOR
1994
TUSOR Péter: *Egyház és közélet a 17. századi Magyarországon (Zombori Lippay György levelei magyar főurakhoz)*, Budapest, ELTE BTK, 1994. (Kézirat.)
- TUSOR
2001
TUSOR Péter: *Lippay György*, In: *Esztergomi érsekek*, szerk. BEKE Margit, Budapest–Esztergom, Szent István Társulat, 2001.
- TUSOR
2002
TUSOR Péter: *Lippay György egri püspök (1637–1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről (Arhivio Santacroce)*, In: *Levéltári közlemények*, 73. (2002) 1–2. sz., 199–241.
- TUSOR
2008
TUSOR Péter: *Purpura panonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*, Budapest–Róma, Gondolat, 2008.
- TUSOR
2015
TUSOR Péter: *„Írom kegyelmednek mint igaz magyar igaz magyarnak...” Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665)*, Budapest, Gondolat, 2015.
- VADAS
2012
VADAS András: *Lippay György három levele jobbágyainak végvárákba szökéséről (1642)*, In: *Lymbus*, 10. (2012), 101–106.

ZICHY
1943

ZICHY István gróf: *Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregebbik Zichy István gróf (1616–1693)*, In: *Regnum egyháztörténeti évkönyv*, 5. (1942–1943), 734–764.

I. Apafi Mihály 1670-ben kiadott kiváltságlevele Csíkszereda mezővárosnak

A fejedelemség korának várostípusai között külön privilegizált csoportot jelentettek a székely mezővárosok. Történetük ugyan a középkorra nyúlik vissza, mégis a városok többsége a 16–17. századra vált igazán jelentőssé.¹ A székely oppidumok a korábbi vásártartási kiváltságaik mellett az erdélyi fejedelmektől különböző, más jellegű kiváltságban is részesültek. Itt kell megjegyeznünk, hogy a székely mezővárosok lakói, más mezővárosi státussal rendelkező települések lakóival ellentétben, jogilag nem jobbágyok, hanem szabad székely katonaelemek voltak. Továbbá nem valamely magánföldsúrnak, hanem a fejedelemnek tartoztak szolgáltatásokkal.² Így ezek a városok bizonyos állandó adóösszeget – rendszerint a Porta számára beszedett adóhoz adandó hozzájárulást –, szükség esetén rájuk is kivetett rendkívüli adót fizettek az uralkodónak.³

Csíkszereda város kialakulásáról nagyon kevés írott forrás maradt az utókorra. Mezővárosként (*oppidum*) való első említése egy 16. századi oklevélben tűnik fel. Izabella magyar királyné 1558-ban kiváltságlevelet adományozott a város részére, amelyben a várost felmentette mindenféle adó fizetése alól, kivételt képezett a Portának fizetett adó. Míg Izabella királyné adómentességet biztosított a mezővárosnak, addig János Zsigmond 1568-ban kibocsátott okleveléből kiderül, hogy az uralkodó még az 1562. évi székely felkelés előtt elválasztotta Csíkszeredát Csíkszékeltől és a saját hatalma alá vonta.⁴ Mindezek a kiváltságok segítették a város gazdasági fejlődését, a település lakosságának növekedését. Ezt az oklevelet erősítették meg később Erdély fejedelmei, köztük 1606-ban Rákóczi Zsigmond, majd 1608-ban Báthory Gábor. A Rákóczi Zsigmond által kiadott oklevél kitér arra a régi szokásra is, miszerint Csíkszereda városnak a fejedelem futárai és követei számára szekereket és lovakat kellett biztosítania bizonyos távolságra és helyekre történő utazásaikhoz, de ezeket a helyeket az oklevél pontosan nem határozza meg.⁵ A széki tisztségviselők túlkapasáira utal, hogy a kormányzó a város jogainak tiszteletben tartására utasította az elöljárókat.⁶ Bethlen Gábor fejedelem trónra kerülését követően elvette a város kiváltságait. A települést pedig hű szolgáljának, Mikó Ferencnek adományozta, akit közben Csíkszék főkapitányává is kinevezett. Erre azért volt szükség, mert a háromszéki Hídvégről származó nemesúr idegennek számított

¹ EGYED–HERMANN–OBORNI, 2016, 222.

² BALOGH, 1994, 28.

³ Uo, 29.

⁴ BENKŐ–DEMETER–SZÉKELY, 1997, 24.

⁵ EGYED–HERMANN–OBORNI, 2016, 225.

⁶ Uo.

Csíkban, ezért az előjárói tisztség betöltéséhez helyi birtokokra is szüksége volt. Bethlen Gábor Mikó Ferencnek tett gesztusa azzal is magyarázható, hogy uralkodása elején igyekezett maga mellé állítani a székely elitet, akiket jelentős előnyökhöz juttatott, cserébe maga mellett tudhatta a székelység támogatását.⁷ Ehhez a jelentős adományhoz, illetve Mikó Ferencnek a fejedelemség belső politikai életében elfoglalt szerepéhez köthető a Mikó-vár építése, amelyhez az előjárónak anyagi forrásokra és munkaerőre is szüksége volt. A fejedelem, aki akkoriban a legtöbb székben éppen a székelyek eljobbgyosodását igyekezett megakadályozni, úgy tűnik, Csíkszereda esetében más célokat tartott szem előtt. A Mikó Ferenc birtokába s ezáltal jobbágyorsba került városi polgárok kötelesek voltak részt venni a Mikó-vár építésében. A lakók és a település helyzete Mikó Ferenc 1635-ös halálát követően változhatott meg, amikor is I. Rákóczi György-höz fordultak korábbi jogaik visszaszerzése érdekében. A fejedelem még abban az évben visszaadta a városnak a Bethlen Gábor uralkodása előtt szerzett kiváltságokat, amelyeket fia, II. Rákóczi György adománylevelében újra megerősített. Az I. Apafi Mihály által 1670-ben Csíkszereda mezővárosnak adományozott kiváltságlevelével egyben tartalmazza az összes korábbi fejedelemtől kapott oklevelek szövegeit is. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy Csíkszereda mezőváros városi kiváltságait nem mindig tartották tiszteletben a széki előjárók. Ezt nemcsak Rákóczi Zsigmond okleveléből tudhatjuk meg, hanem fejedelmektől szerzett korábbi privilégiumaik újbóli megerősítése is erre enged következtetni. A fent említett oklevelek nem maradtak fenn az utókor számára, szövegüket egyedül az Apafi Mihály által kibocsátott eredeti oklevélből ismerhetjük meg, amelyet a Csíki Székely Múzeum levéltári gyűjteményében őriznek. Mostani közreadásuk ezért is látszik indokoltnak.

Csíkszereda mezővárosról általában véve kevés írott forrás maradt az utókorra. A fent felsorolt okleveleken kívül a város szerepel az 1576-os adóösszeírásban, az 1602-es Basta-féle, és az 1643-as székely összeírásokban. A városnak és lakóinak a tatár betörés 1661-ben nagy veszteséget okozott. Valószínűleg ekkor pusztulhattak el azon oklevelek is, amelyek a város kiváltságait tartalmazták. Ezért fordulhattak a lakosok I. Apafi Mihály fejedelemhez, kérve, hogy erősítse meg őket korábban szerzett jogaikban. Szabó Károly az alább közlendő 1670-es oklevél alapján adta ki az Izabella királyné által a városnak adományozott kiváltságlevelét a Székely Oklevéltár sorozatban.⁸ Az oklevél hátlapján a Csíkszéki előjárók kihirdetési záradéka olvasható, Lázár István⁹ Csíkszék főkirálybírója, illetve Endes Miklós¹⁰ jegyző aláírásával.

⁷ BALOGH, 2014.

⁸ SZABÓ, 1876, 144–145.

⁹ Lázár (V.) István 1626-ban született, s később a szárhegyi Lázár család egyik legelismertebb tagjaként vett részt a fejedelemség életében. Részt vett II. Rákóczi György oldalán oláhországi, illetve lengyelországi hadjáratban. Csíkszék főkirálybírói tisztségét is ő töltötte be 1671-ben. Mivel tagja volt az Apafi Mihály elleni lázadóknak, 1678-ban Fogaras várába zárták, itt halt meg 1679-ben. NAGY, 1857–1868, VII., 62.

¹⁰ Endes Miklós a csíkszentsimoni lófő család sarja. Az 1643-as lustrában Endes Benedek nemes ember fiait is felsorolják, akik között Miklós is szerepel. DEMÉNY, 2000, 170. Az 1680-as összeírásokban Endes Miklós szintén nemes emberként szerepel, az 1681-es lustra idősebb Endes Miklóst (major) említi, illetve az 1683-as lustra már kitér az általa betöltött funkcióira is, azaz, hogy ő a szék notáriusa. DEMÉNY, 2006, 27, 83.

A pergamenre írt, latin nyelvű oklevél hosszú utat járt be, amíg visszakerült Csíkszereda múzeumába. A mezőváros levéltárában volt a 19. század első felében, majd 1850-ben Benkő Károly is itt olvasta és másolta le. A 19. század végén a közérthetőség érdekében Éltes Elek nyugalmazott királyi tanfelügyelő magyar nyelvre lefordította az oklevél szövegét, amelyet Éltes Béla VIII. osztályos gimnáziumi tanuló írt le.¹¹ 1940. november 7-én az eredeti okiratot a fordítással együtt, egy előadó és jegyző jelenlétében vékony selyempapíron 5177-es iktatószámmal és pecséttel ellátva és megerősítve, letétbe helyezték Balázs András csíkszeredai városi pénztárnoknál.¹² A második világháború végéhez közeledve, 1944-ben a Balázs család Magyarországra menekült, magával vitte az eredeti oklevelet és annak fordítását is. A sokáig elveszettnek vélt oklevelet Balázs Tibor acsai plébános lakásán találták meg a család tagjai, akik az oklevél-fordítás első lapján található bejegyzést elolvasva, teljesítették az elhunyt kérését, így Csíkszeredába visszahozva a Csíki Székely Múzeumnak adományozták 2010-ben.¹³

Kiadási elvként a kora újkor latin nyelvű forráskiadási elveit alkalmaztam.¹⁴ Lévén, hogy jelen oklevél szövegéből csupán az Izabella-féle oklevél volt ismert, ezért fontosnak tartottam a teljes szöveg, illetve a hátlapon található kihirdetési záradék szövegének közlését. A humanista helyesírás szabályait követve az i-j eltérés esetében egységesen i-vel írtam át mindent. Hogyha az „y” vagy „ÿ” valamelyik declinatiót jelölte, akkor „ii”-vel írtam át őket. Az oklevélben található helynév-, illetve személynevek betűhíven kerültek leírásra. A mindenkori uralkodó címeit, illetve az ő személyére utaló „nos” kifejezést is nagybetűvel írtam át. A központozást tekintve az értelmi szempontokat vettem figyelembe. A szövegben található rövidítéseket jelzés nélkül feloldottam. A több oldalas kiváltságlevelével fejregesztájában elsősorban az adományozókat és a dátumokat tüntettem fel, illetve az ezekhez köthető legfontosabb információkat. Ezt követően az oklevél állapotáról írtam röviden. Fontosnak tartottam megosztani az oklevélre vonatkozó méreteket.

Köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akik segítettek e szövegközlés létrejöttét. Mindenekelőtt Muckenhaupt Erzsébetnek a Csíki Székely Múzeum művelődéstörténész-muzeológusának, aki rendelkezésemre bocsátotta az itt közölt okleveleket és a közléshez tanácsokkal látott el. Továbbá szeretném megköszönni Fejér Tamásnak, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos kutatójának és Oborni Teréznek, az MTA BTK Történettudományi Intézet főmunkatársának, hogy az átírt latin nyelvű szövegbeli hibáimat kijavították, hasznos tanácsokkal láttak el a további kutatásokra ösztönözve. Külön köszönetet szeretnék mondani Bogdándi Zsoltnak az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos kutatójának, aki a teljes tanulmányt lektorálta.

¹¹ BENEDEK, 2012, 72.

¹² Uo.

¹³ Uo.

¹⁴ OBORNI, 2000, 68–86.

Forrás

1.

1670. július 10. Radnót. I. Apafi Mihály fejedelem Csíkszereda mezőváros lakóit megerősíti korábban szerzett kiváltságaikban.

CsSzM LGy No.914,

Nos Michael Apafi Dei [gratia princeps Transilvaniae, Partium regni Hungariae dominus]¹⁵ et Sicularum comes memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod pro parte et in personis circumspectorum iudicis et iuratorum ac universorum civium et inhabitatorum oppidi nostri Csyk Szereda¹⁶ exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literae nobilium requisitorum literarum capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae transumptionales, in simplici papyro forma libelli patenter confectae et emanatae sigilloque eiusdem capituli authentico communitae, continentis in se literis illustrissimi quondam domini Georgii Rakoci secundi alias principis huius regni Transilvaniae, praedecessoris nostri magni nominis etc. confirmationales, quibus mediantibus idem celsissimus princeps alias literas illustrissimi quondam principis domini Georgii Rakoci senioris, praedecessoris itidem nostri foelicis reminiscetiae, confirmationales pro praefatis civibus et incolis eiusdem oppidi Csyk Szereda super certis status sui immunitatibus noviter restituendis datas et concessas, confirmasse dignoscebatur tenoris infrascripti. Supplicantes nobis humillime, ut nos easdem literas omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, literis nostris verbotenus inseri et inscribi facientes, gratiose confirmare dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est:

Nos requisitores literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae repositarum et locatorum, ac quarumlibet iudiciariarum deliberationum legitimorumque mandatorum principalium executores, damus pro memoria per praesentes, quod nos literas illustrissimi domini principis domini nostri clementissimi requisitorias pro partibus et in personis circumspectorum iudicis caeterorumque iuratorum, ac totius communitatis oppidi Csyk Szereda confectas et emanatas nobisque praeceptorie sonantes et directas, summo honore et obedientia recepimus in haec verba: Michael Apafi Dei gratia princeps Transilvaniae, Partium regni Hungariae dominus et Sicularum comes etc. fidelibus nostris nobilibus requisitoribus literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae repositorum et locatorum, ac aliarum quarumlibet iudiciariarum deliberationum legitimorumque mandatorum nostrorum executoribus salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in personis fidelium nostrorum circumspectorum iudicis caeterorumque iuratorum, ac totius

¹⁵ A szögletes zárójelben olvasható szöveg az eredeti oklevélen nem látható.

¹⁶ Csíkszereda (ma: Miercurea-Ciuc, RO).

communitatis oppidi nostri Csyk Szereda, in superiori eadem sede Siculicali Csyk existentis habitu, quomodo ipsi paribus universarum literarum donationalium seu collationalium, nundinalium, exemptionalium, consensualium, introductoriarum et statutoriarum, ac universarum superinde relatoriarum, fassionalium, concambialium, impignoratarum, inscriptionalium, metalium sive reambulatoriarum, protestatarum, contradictoriarum et inhibitoriarum, quietantionalium seu expeditoriarum, ac aliarum etiam quarumlibet causalium quocumque, qualitercumque, quomodocumque et sub quibuscumque verborum formis emanatarum, signanter vero factum immunitatum seu privilegiorum dicti Oppidi Csyk Szereda tangentium et concernentium, in sacristia sive prothocolo seu conservatorio istius ecclesiae vestrae more solito repositarum et locatarum, ad praesens pro iurium suorum futura pro cautela necessariis plurimum indigerent essentque necessariis. Cum et alioquin paria universarum literarum causalium et processualium in protocolis seu inter fragmenta aliarum literarum quorumcumque capitulorum repositarum et reinventarum, partibus interessatis postulantis commode semper extradari soleant atque debeant, pro eo vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, quatenus acceptis praesentibus, praetacta anterecensitarum universarum literarum donationalium seu collationalium paria, ac aliarum etiam quarumlibet causalium, quocumque, qualitercumque, quomodocumque et sub quibuscumque verborum formis emanatarum, signanter vero praespecificatum factum memoratarum immunitatum sive privilegiorum dicti oppidi Csyk Szereda tangentium et concernentium, in antefatis sacristia sive protocollo seu conservatorio huius ecclesiae vestrae diligenter requiri et reinveniri facere, requisitarumque et reinventarum tenorem in transumpto literarum vestrarum sub sigillo vestro capitulari authentico praefatis exponentibus, iurium eorundem futuram ad cautelam, modis omnibus extradare debeatis et teneamini, dolo tamen et fraude hac in parte quibusvis semotis. Secus non facturi. Datum in castro nostro Balásfalva,¹⁷ die vigesima quinta mensis Aprilis, anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo quinto.

Quibus receptis, nos mandatis suae celsitudinis in omnibus, uti tenemur, obedire et satisfacere volentes, protocola aliaque literalia instrumenta in conservatorio istius capituli nostri reposita et locata, diligenter requisivimus et investigavimus, ac post sedulam requisitionem reinvenimus in libro quodam regio literas illustrissimi quondam Georgii Rakoci iunioris, Transilvaniae principis confirmationales, continentes in se alias eiusdem nominis principis illustrissimi Georgii Rakoci senioris itidem confirmationales, continentes etiam alias aliorum celsissimorum Transilvaniae principum literas super libertate et exemptione a belligatione civium et inhabitatorum dicti oppidi Csyk Szereda. Quarum verbalis continentia sequitur in hunc modum:

¹⁷ Balásfalva (ma: Blaj, RO).

2.

1649. október 30. Beszterce. II. Rákóczi György Csíkszereda mezővárost megerősíti korábban szerzett kiváltságaiban, s oklevelében idézi atyja, I. Rákóczi György 1635-ben kiadott kiváltságlevelének szövegét.

Nos Georgius Rakoci etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod pro parte et in personis circumspectorum et honestorum iudicis et iuratorum universorumque civium et incolarum oppidi nostri Csyk Szereda, exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literae illustrissimi et celsissimi quondam principis domini domini Georgii Rakoci, Dei gratia principis Transilvaniae etc. domini genitoris et praedecessoris nostri foelicis reminiscentiae confirmationales, in pergameno patenter confectae et emanatae sigilloque eiusdem pendentis authentico communitae et roboratae, quibus mediantibus idem dominus parens noster praefatis civibus et incolis eiusdem oppidi Csyk Szereda certas status sui immunitates noviter restituendo, eosdemque in pristinum civilem et oppidanum statum redintegrandi, literas eorum expeditionales celsissimis quondam Transilvaniae principibus eisdem datas et concessas confirmasse dignoscebatur tenoris infrascripti. Supplices nobis humillime, ut nos easdem literas omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, literis nostris verbotenus inseri et inscribi facientes, gratiose confirmare dignemur. Quarum quidem literarum tenor talis est:

3.

1635. december 19. Kolozsvár. I. Rákóczi György Csíkszereda mezőváros lakóinak kérésére visszaállítja korábban megszerzett kiváltságos állapotukat. Az oklevél tartalmazza Báthory Gábor és Rákóczi Zsigmond megerősítő okleveleit.

Nos Georgius Rakoci Dei gratia princeps Transilvaniae, Partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod cum nos ex requisito principalis dignitatis, quae in bonorum tuitionem, iustitiae administrationem veritatisque provisionem et contrariorum repulsionem divinitus est instituta, et quibusvis personis conferri assueta nostri semper muneris fuisse duxerimus, amissas utcunque fidelium nostrorum in quibusvis iuribus iustas et legitimas praetensiones iurisdictionesque et immunitates restituere; consideravimus exinde aequitati consonam iudicis, iuratorum ac universorum civium et incolarum oppidi nostri Szereda petitionem, de oppidano suo statu per donationem et collationem eorundem spectabili nuper et magnifico Francisco Miko de Hidvegh etc. ab serenissimo quondam Gabriele Sacri alias Romani Imperii et Transilvaniae principe, praedecessore videlicet nostro foelicis reminiscentiae contra

iura sua factam sublato, noviter restituendo, iustis etiam eorum iuribus benigne adesse volumus. Binis itaque literis de illo civili et oppidano eorundem statu, primis quidem serenissimi quondam principis Gabrielis Bathori etc. literarum serenissimae olim dominae Isabellae reginae alias Hungariae confirmationalibus, in duplici regali papyro, alteris autem illustrissimi quondam dominis Sigismundi Rakoci gubernatoris alias regni Transilvaniae, parentis nostri foelicis reminiscendae, in vulgari papyro duplici, super dicto suo statu civili et oppidano certisque illius status sui immunitatibus et ritibus confectis et emanatis sigillisque eorundem principis et gubernatoris, in inferiori earundem marginibus, in cera rubra impressivae communitis, ex contraria illis iobbagionali subiectione eliberari postularunt. Supplices nobis sollicita cum instantia humilime, ut nos easdem binas literas omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, praesentibus literis nostris inseri et inscribi facientes, perpetuo valituras gratiose confirmare dignemur. Quarum quidem literarum priorum videlicet confirmationalium serenissimi quondam antefati principis Gabrielis Bathori tenor sequitur in hunc modum:

4.

1608. május 10. Kolozsvár. Báthory Gábor fejedelem Csíkszereda mezővárost lakóinak kérésére megerősíti korábban szerzett kiváltságáiban, mely oklevélben idézi az Izabella királyné által kibocsátott adománylevelet.

Nos Gabriel Bathori Dei gratia princeps Transilvaniae, Partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod pro parte et in personis universorum incolarum et inhabitatorum oppidi nostri Csík Szereda, exhibitae sunt nobis et praesentatae quaedam literae serenissimae quondam Isabellae reginae exemptionales, foelicis reminiscendae, in duplici papyro patenter confectae sigilloque eiusdem serenissimae reginae in inferiori earundem margine impressivae communitae et corroboratae, quibus mediantibus eadem serenissima domina praedictos incolas ab omnium censuum taxarum et contributionum tam ordinariorum, quam extraordinariorum subsidiorumque et lucri camerae nostrae solutione, excepto quidem tributo potentissimi imperatoris, vel subsidio, ad excelsam Portam fiendo et exolvendo, perpetuo eximendos duxit et supportavit tenoris infrascripti. Supplices nobis humilime, ut nos praescriptas literas exemptionales omniaque et singula in eisdem contenta ratas, gratas et accepta habentes, praesentibus literis nostris de verbo ad verbum inseri et inscribi facientes, praesentibus literis nostris confirmare dignemur. Quarum quidem literarum tenor talis est:

5.

1558. augusztus 4. Torda.¹⁸ Izabella királyné Csíkszereda mezőváros lakóit felmenti minden rendes és rendkívüli adó fizetése alól, kivételt képez a Portának fizetendő adó.

Nos Isabella Dei gratia regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos cum ad humillimam fidelium nostrorum universitatis potiorum Siculorum supplicationem, per eos pro parte universorum incolarum oppidi nostri Csyk Szereda nostrae factam maiestati, tum vero habentes respectum complurium damnorum, quae iidem variis temporibus mutationibus, et hisce tumultibus bellicis recepisse dicuntur, eosdem igitur incolas et universos inhabitatores oppidi nostri Csyk Szereda ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum ordinariorum et extraordinariorum subsidiorumque et lucri camerae nostrae solutione, excepto quidem tributo potentissimi imperatoris, vel subsidio ad excelsam Portam fiendo et exolvendo, perpetuo eximendos duximus et supportandos, imo eximimus et supportamus praesentium per vigorem. Quamobrem fidelibus nostris egregiis et egilibus capitaneis, comitibus, iudicibus regiis et aliis praefectis, et officialibus nostris, nec non dicatoribus et exactoribus atque connumeratibus quarumcunque taxarum et contributionum nostrarum ordinariorum et extraordinariorum in sedibus Siculicalibus Csyk et Gyergyo modernis scilicet et futuris, praesentium notitiam habituris, harum serie mandamus firmiter, ut a modo deinceps, praefatos incolas et inhabitatores dicti oppidi nostri Csyk Szereda ad nullam prorsus taxarum seu contributionum nostrarum ac subsidiorum, et lucri camerae nostrae solutionem, excepto tamen, ut praemissum est, tributo potentissimo imperatori exolvendo, ac subsidio ad excelsam Portam fiendo, cogere et compellere praesumatis, sed praescriptam gratiosam exemptionem nostram ipsis oppidanis nostris observare, et observari facere, modis omnibus debeatis et teneamini. Secus nullo modo facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restituti. Datum in oppido nostro Torda,¹⁹ feria quinta proxima ante festum Transfigurationis Domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo quinquagesimo octavo.²⁰ Hic subscriptum erat Ioannes Sigismundus.²¹

Nos itaque praemissa supplicatione nobis modo quo supra porrecta benigne exaudita et admissa, praescriptas literas exemptionales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes, praesentibus literis nostris de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali insertas, inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas, articulos et puncta, eatenus,

¹⁸ A *Székely Oklevéltárban* is kiadott oklevél regesztájában az augusztus 5-i dátum helytelen. SZABÓ, 1876, 144–145.

¹⁹ Torda (ma: Turda, RO).

²⁰ A dátum feloldva 1558. augusztus 4. A *Székely Oklevéltárban* is kiadott oklevél regesztájában az augusztus 5-i dátum helytelen. SZABÓ, 1876, 144–145.

²¹ Az Izabella-féle oklevél kiadva SZABÓ, 1876, 144–145.

quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas, et accepta habentes, praemissas literas exemptionales omniaque et singula in eisdem contenta gratiose confirmavimus, approbavimus et ratificavimus, prout confirmamus, approbamus et ratificamus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra Colosvar,²² die decima Maii, anno Domini millesimo sexcentesimo octavo. Et subscriptum erat in inferiori a dextra: Gabriel Batori manu propria, a sinistra vero marginibus: Stephanus Kendi cancellarius manu propria, Stephanus Frater secretarius manu propria.

6.

1606. november 14. Gyulafehérvár. Rákóczi Zsigmond Csíkszereda mezővárosnak kibocsátott kiváltságlevele, melyben megerősíti a várost korábban szerzett kiváltságaiban, továbbá meghagyja a szék előjáróinak, hogy a város lakóit ne kényszerítsék, hogy ő felsége küldötteit és futárait a szokott határon és helyen túl, más távolabb eső helyekre szállítsák.

Alterarum autem dicti domini illustrissimi quondam Sigismundi Rakoci genitoris nostri charissimi, protunc gubernatoris Transilvaniae etc. tenor talis est: Sigismundus Rakoci de Felseő Vadasz, serenissimi domini domini Stephani Dei gratia Hungariae Transilvaniaeque principis, et Sicularum comitis etc. consiliarius, per Transilviam generalis capitaneus et gubernator, nec non comes comitatus Borsodiensis etc. generosis, egregiis, nobilibus et agilibus capitaneo, iudicibus, vice iudicibusque regiis sedium Sicularum Csyk, Gyergyó et Kaszon, modernis et futuris quoque pro tempore constituendis, praesentium notitiam habituris, domini amicis honorandis, salutem et amicitiae commendationem. Exponitur nobis in personis agilium, prudentium et circumspectorum iudicis et iuratorum, ac universorum inhabitatorum oppidi Csyk Szereda, qualiter ipsi ex antiqua ipsorum libertate et praerogativa ab omnibus oneribus bellicis exempti et supportati fuissent, verum legatis et cursoribus solummodo principum huius regni Transilvaniae currus et equos ad certum terminum et locum administrare debuissent, quo etiam nunc privilegio gauderent, sed a vobis eiusmodi legatos et cursores suae serenitatis, praeter consuetum terminum et locum, longe ad alia distantiora loca devehere cogentur, in praeiudicium et damnum ipsorum manifestum. Supplices nobis humilime, quatenus eosdem in antiquis ipsorum privilegiis per vos conservari facere dignemur. Nolentes itaque nos quospiam subditorum suae serenitatis nostro sub gubernio per quospiam indebite opprimi et molestari permittere, proinde vos requirimus, et nihilominus nomine suae serenitatis committimus et mandamus harum serie firmiter, quatenus acceptis praesentibus, rebusque sicut praefertur stantibus et se habentibus, praefatos oppidanos legatos et cursores suae

²² Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, RO).

serenitatis, praeter consuetum terminum et locum ab antiquo observatum, ad alia distantiora loca devehere et deferre cogere et compellere minime praesumatis, verum eisdem in antiquis ipsorum privilegiis illese et inviolabiliter conservare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restititis. Datum Albae Iuliae,²³ die decima quarta mensis Novembris, anno Domini millesimo sexcentesimo sexto. Et similiter a dextra, in inferiori earum margine subscriptum erat: Sigismundus Rakoci manu propria.

Nos quoque dignum et gratiosum suprafatorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum unanimi legitimaque deliberatione super libertate et immunitate saepofatorum iudicis, iuratorum universorumque inhabitatorum et incolarum iam dicti oppidi nostri Csyk Szereda facta et pronunciata, nec non praemissa etiam supplicatione humillima nobis modo quo supra porrecta clementer exaudita et admissa, praescriptas literas non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes, praesentibus literis nostris confirmationalibus de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali, insertas et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, articulos, clausulas et puncta, eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae, viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes, praemissa omnia et singula in eisdem contenta approbavimus, acceptavimus, ratificavimus et confirmavimus, prout approbamus, acceptamus, ratificamus et confirmamus, et pro praescriptis iudice caeterisque iuratis universisque incolis et inhabitatoribus oppidi nostri Csyk Szereda ipsorumque successoribus in omnibus clausulis et punctis inviolabiliter observandas tenendasque in perpetuum valituras confirmavimus, harum nostrarum pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratarum, vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate nostra Colosvar, die decima nona mensis Decembris, anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo quinto. Et subscriptum erat a sinistra: Georgius Rakoci manu propria, a dextra vero partibus: Martinus Markosfalvi secretarius manu propria.

Nos itaque praemissa supplicatione pro parte dictorum iudicis ac iuratorum universorumque civium et incolarum praefati oppidi nostri Csyk Szereda nobis modo quo supra porrecta benigne exaudita et admissa, praescriptas literas confirmationales non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes, praesentibus literis nostris de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali, insertas et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas, articulos et puncta eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes, praemissa omnia et singula in eisdem contenta approbavimus, ratificavimus, ac pro praefatis iudice et iuratis universisque incolis et inhabitatoribus saepofati oppidi nostri Csyk Szereda ipsorumque posteris et successoribus universis perpetuo valituras gratiose confirmavimus, prout acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, harum nostrarum pendentis et authentici sigilli nostri munime[!] roboratarum vigore et

²³ Gyulafehérvár (ma: Alba Iulia, RO).

testimonio mediante. Datum in civitate nostra Bistriciensi,²⁴ die trigesima Octobris, anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo nono. Et subscriptum erat: Georgius Rakoci manu propria; Ioannes Horvat de Palocz secretarius manu propria.

Nos itaque sic requisitarum et reinventarum literarum confirmationalium copiam sive paria non abrasarum, non cancellatarum, nec in aliqua sua parte suspectarum, sed omni prorsus vitio et suspitione carentium, de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali fraudeque et dolo quibusvis semotis, in transumpto praesentium nostrarum memoratis circumspectis iudici et iuratis caeterisque incolis et inhabitatoribus oppidi Csik Szereda, iurium eorundem futuram ad cautelam necessarias, sub sigillo capituli huius usitato et authentico, fideliter et conscientiose extradandas duximus et concedendas, communi iustitia et aequitate suadente legeque regni permittente. Datum die secunda mensis Martii, anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo.

Nos itaque praemissa supplicatione dictorum iudicis et iuratorum universorumque civium et inhabitatorum praefati oppidi nostri Csyk Szereda nobis modo quo supra porrecta benigne exaudita et admissa, praescriptas literas transumptionales praefatorum requisitorum capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio et suspitione carentes, praesentibus literis nostris confirmationalibus de verbo ad verbum, sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas, articulos et puncta, eatenus, quatenus eadem rite et legitime existunt emanatae viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et accepta habentes, praemissa omnia et singula in eisdem contenta approbavimus, ratificavimus, ac pro praefatis iudice et iuratis caeterisque civibus et incolis saepofati oppidi nostri Csyk Szereda ipsorumque posteris et successoribus universis perpetuo valituras gratiose confirmavimus, prout acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus, harum nostrarum pendentis et authentici sigilli nostri munimine roboratarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in castro nostro Radnotiensi,²⁵ die decima Iulii, anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo.

Michael Apafi

Ioannes Betlen cancellarius manu propria
Franciscus Lugasi secretarius manu propria

Az oklevél hátoldalán olvasható kihirdetési záradék:²⁶

Anno domini millesimo sexcentesimo septuagesimo primo, die vero 15 mensis Aprilis. Coram spectabilibus, generosis, ac egregiis dominis Stephano Lazar de Szaárhegy, iudice regio supremo sedium siculicalis Csik, Gyergio et Kaszon, vice iudicibus regiis, ac iuratis assessoribus sedis siculicalis Csik in communi congregatione dicti sedis siculicalis Csik, in oppido Csik Szereda celebrata a tempore appellationis. Exhibitae, lectae, inscriptae, nemine contradicente.

²⁴ Beszterce (ma: Bistrița, RO).

²⁵ Radnót (ma: Iernut, RO).

²⁶ A tinta megkopott a pergamenen, ezért csupán UV-lámpa segítségével olvasható.

Rövidítések és irodalomjegyzék

CsSzM
LGY Csíki Székely Múzeum
Levéltári gyűjtemény

*

BALOGH
2014

BALOGH Judit: *Bethlen Gábor és a székely városok*, In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. DÁNÉ Veronka et alii, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014, 584–595.

BALOGH
1994

BALOGH Judit: *A székely város a 16–17. században*, In: *Város és társadalom a XVI–XVIII. században*, szerk. FARAGÓ Tamás, Miskolc, Miskolci Egyetem, 1994, 27–33. (Studia Miskolcincensia, 1.)

BENEDEK
2012

BENEDEK Éva: *Csík Szereda város Apafi Mihály fejedelem által kiadott kiváltságlevelének restaurálása*, In: *Isis. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek*, 12. (2012), 72–77.

BENKŐ–DEMETER–
SZÉKELY 1997

BENKŐ Elek–DEMETER István–SZÉKELY Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1997. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 223.)

DEMÉNY
2000

DEMÉNY Lajos: *Székely Oklevéltár. Új Sorozat, VI. Székely népesség-összeírások 1635–1653*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2000.

DEMÉNY
2006

DEMÉNY Lajos: *Székely Oklevéltár. Új Sorozat, VIII. Székely népesség-összeírások 1680–1692*, Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2006.

EGYED–HERMANN–
OBORNI
2016

Székelyföld története, II., szerk. EGYED Ákos–HERMANN Gusztáv Mihály–OBORNI Teréz, MTA BTK–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2016.

- OBORNI
2000
OBORNI Teréz, *A koraiújkor latin nyelvű források kiadásáról.*
In: *Fons*, 7. (2000), 67–75.
- NAGY
1857–1868
NAGY Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzedék-
rendi táblákkal*, I–XII., Pest, Ráth Mór, 1857–1868.
- SZABÓ
1872
SZABÓ Károly: *Székelváltár*, I., 1211–1519, Kolozsvár,
Magyar Történelmi Társulat, 1872.
- Szabó
1876
SZABÓ Károly: *Székelváltár*, II., 1520–1571, Kolozsvár,
Magyar Történelmi Társulat, 1876.

Hajdú István törcsvári porkoláb családi krónikája

Hajdú István (1687–1748) törcsvári porkoláb húszoldalas, többnyire személyes és családi jellegű krónikája a Romániai Evangélikus Egyház gyűjtőlevéltárából (Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien) került elő, nevezetesen a nagysinki evangélikus népiskola egykori könyvtárából, egy 326 oldalas kézirat részeként. A kötet két tulajdonosa Hajdú István és veje, Szeli József (1710–1782) volt, akik a legkülönbélebb jogi, erkölcsstani, orvosi, egyházi, szépirodalmi, asztrológiai stb. jellegű szöveget másoltak bele.¹

A krónika első kilenc oldalának (303–312) kézírása egységesnek tűnik. Valószínű, hogy Hajdú ezeknek az oldalaknak szövegét egyszerre másolta be, esetleg korábban elkészített feljegyzései alapján. A következő oldallal (313.) kezdően kézírása lassan megváltozik, betűi nagyobbak és tagoltabbak. Feltűnő, hogy a 317. oldalt kivágta, csupán egy kb. 2 cm-es sáv maradt meg belőle, amelyre egy háromsoros családi jellegű feljegyzés került.

A törcsvári porkoláb krónikája fontos hézagot tölt be a brassói és barcasági magyar evangélikusok történetének kutatásában. Magyarokkal Brassóban már a 15. század végén találkozunk. Jelen voltak a Cenk alatti szász város valamennyi részén, ám a legnagyobb számban Bolonyának és Bolgárszegnek nevezett külvárosaiban. A 16. század folyamán a magyarok kiszorultak Brassó nagy céheiből, majd a 18. században az olajütők (olajosok) kivételével a kisebb céhek (gombkötő, fésűs, borbély, pajzsgyártó) sem fogadtak többé magyar tagokat soraikba. A külvárosokban (hóstátokban) tömörülő magyarok foglalkozásukat illetően a kapuőrök, városzolgák, darabontok, kőfaragók vagy szítások közé tartoztak.

Szintén 18. századi fejlemény, hogy Bolgárszegen megritkulnak a magyar háztulajdonosok, de számuk változatlanul magas a Bolonyában.² A brassói magyarság zöme tehát a köznéphez tartozott. A magyarságon belül az elitet a város alkalmazásában lévő deákok, prókátorok, a lelkészek és az iskolamesterek, az egyes jobbágyfalvak provisorai, valamint a törcsvári porkolábok alkották.³

A magyaroknak már a reformációt megelőzően is prédikáltak anyanyelvükön Brassóban a Domokos-rendi kolostor templomában. Már a hitújítás kezdetén értesülünk egy Demeter nevű magyar prédikátorról. Minden adat arra utal, hogy a magyar egyházközség a szászhoz hasonlóan a városi tanács fennhatósága alatt állt, például

¹ A kötet leírását, illetve tulajdonosainak életrajzát, lásd: BÁNDI–SZABÓ, 2017, 129–139.

² BINDER, 2000, 5–7.

³ BINDER, 2000, 7.

1560-ban a város alkalmazottjaként említik a magyar iskolamestert, 1572-ben pedig „Ambrosius N.”-t, a magyar eklézsia prédikátorát, aki a Barcasági Káptalan tagjaként aláírta az Ágostai Hitvallást.⁴ Ezután a magyar egyház lutheránusnak számított, de lelkeszei és tanítómesterei, származásuk és képzésük függvényében, nem éltek a református és unitárius⁵ befolyástól teljesen elszigetelve. Brassói és barcasági diákok kb. 1670-ig előfordultak Sárospatak és Erdély református kollégiumaiban is.⁶

Miután Brassó 1561-ben a töröcsvári uradalom tulajdonába jutott, igyekezett a brassói és barcasági magyarokat tényleges lutheránusokká tenni. A város főlelkésze (plébánosa) 1667-ben leváltotta Krizbai Tamás klostrombeli lelkipásztort rendhagyó úrvacsoraosztása miatt. Krizbai nem értelmezte az oltáriszentséget református tan szerint, de a tény, hogy utólag a fejedelemtől keresett menekvést, joggal veti fel a tanbeli elhajlás gyanúját.⁷ Helyébe a város a csallóközi születésű Szeli Györgyöt nevezte ki, így Szelit viszont újból kálvinista szemléletű prédikátor követte 1657-ben, Gothárd Jakab személyében. Gothárdot az őt nemesi címmel megajándékozó fejedelem mellett a brassói harmincadhivatal alkalmazottai, valamint a városban tartózkodó magyar nemesek is pártfogolták.⁸ A szász evangélikus egyház helyi testülete, a Barcasági Káptalan nem reagált azonnal, de 1679 januárjában a dékán a Szász Egyetemről kért tanácsot, mitévő legyen a kálvinisták cselvetései ellen, akik azon fáradoznak, hogy a klostrombeli magyar templomban tarthassák istentiszteleteiket. De mivel a kálvinisták nem helybeli magyarok, hanem „populus peregrinus”, vallásuk gyakorlása a szász városban nincsen megengedve.⁹ A káptalan jegyzőjének ezen utolsó megjegyzése, illetve az a tény, hogy megtiltja lelkészeinek, hogy pénzt fogadjanak el a vámhivataltól,¹⁰ arra enged következtetni, hogy talán két magyar felekezeti csoport (réteg, párt, gyülekezet?) létezett Brassóban: a város és a káptalan által működtetett klostrombeli, névlegesen lutheránus, illetve a harmincadhivatalnokok és nemesek által pénzelt, nyíltan református.

A reformátusoknak nem sikerült tartósan megvetniük lábukat a kolostori templomban, ezért felmerült egy külön templom építésének gondolata, amit az országgyűlés is támogatott, elrendelve, hogy a város erre a célra építési helyet rendeljen ki. A városi tanács Bolonyára helyezte át a telekmegjelölés véghezvitelét, amelyet azonban mind egyes tagjai, mind maga a többségi szász lakosság felháborodása 1681 nyarán megghiúsított. Rá három évre újra felvetődött a református felekezet bevezetése Brassóba, és pedig a református Teleki Mihály kancellár kezdeményezésére. A próbálkozás azonban ekkor sem járt sikerrel. Krónikaírónk édesapjának, Hajdú István (1660–1694) lelkésznek 1685. évi kinevezésével 1685-ben lezárult a református próbálkozások időszaka Brassóban.¹¹

⁴ BINDER, 2000, 9. ; GROSS–MARIN, 2002, 71–72.

⁵ Az unitarizmus jelenlétét Brassóban Binder Pál a Basilius fivérek jelenlétével illusztrálja. BINDER, 2000, 9.

⁶ BINDER 2000, 9–10.

⁷ GROSS–MARIN, 2002, 359–360; BINDER, 2000, 10.

⁸ BINDER, 1993, 55–56; BINDER, 2000, 11.

⁹ GROSS–MARIN, 2002, 386–387.

¹⁰ BINDER, 2000, 12.

¹¹ BINDER, 2000. 12–14; BINDER, 1993, 59.

A brassói magyar egyházzal újból a 18. század második évtizedében találkozunk, amikor a Habsburg-kormányzat a város templomainak kisajátítását rendelte el a katolikus felekezet számára. Stephan Steinville erdélyi főhadiparancsnok 1716. december 1-jén kérte el a várostól a Szent János templomot (az egykori ispotálytemplomot), amelynek Johann Karl de Tige tábornok, Brassó helyőrségének parancsnoka,¹² december 3-án vette át a kulcsát. A tanács viszont szerette volna megtartani az épületet, ezért helyébe a volt domonkos kolostor Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt templomát ajánlotta fel. A katolikusok először hajlottak a javaslat elfogadására, de végül nem adták vissza a templomot, és a cserére nem került sor, megtartva mind a két épületet. A Martin Harnung brassói lelkész által elkezdett egyháztörténeti összeállítás, az *Encheiridion* is csupán a szászok Szent János templomának az elvételét említi.¹³ Hajdú tudhatott a város ajánlatáról, ezért hivatkozik erre a dátumra. A Szent János templom az 1718. augusztus 4-i tűzvészben leégett és a katolikusok feladták, a szintén megsérült kolostori templomba átköltözve.¹⁴ A „klastrombeli”, valamint a belvárosi ispotályos templom leégését Hajdú is feljegyzi, de azt már nem, hogy a magyarok milyen templomba költöztek. Más forrásokból derül ki, hogy a bolonyai ispotály-templomban gyülekeztek, ahol a szászokkal felváltva használták a kőtemplomot, illetve annak fatornácát, amíg 1783-ban saját templomot nem építettek.¹⁵

Hajdú István feljegyzései nem pusztán a brassói magyar egyházzal, hanem általában a helyi magyar elitről is szólnak. Többségükben persze a lelkészekről és az iskolamesterekről, hogy mikor szentelték fel őket, mikor választottak más szolgálati helyet, nőültek vagy haltak meg. Érdekes azt megjegyezni, hogy ez a brassói társadalmi csoport a barcasági magyar evangélikus falvak módos családjaival állt rokoni kapcsolatban. Előfordultak ugyan etnikai és felekezeti tekintetben vegyes házasságok, de kis számban. Ha nem a szokásos endogám mintázatot követték, többnyire református székelyek és magyarok, ritkán pedig a szászok közül választottak. A katolikkal kötött frigy kivételnek számított, forrásunkban is csak egyszer fordul elő. Arra is akadt példa, hogy egy kolozsvári, feltehetőleg elmagyarosodott unitárius szász a brassói magyar eklézsiában lutheránus hitre tért. A szászok köréből ugyanakkor a világosan érzékelhető elkülönülés ellenére szép számmal kerültek ki keresztapák és keresztanyák.

Bár a krónikaíró törcsvári porkoláb figyelme az egész barcasági magyar értelmiségre kiterjedt, a legrészletesebben mindig saját szűkebb családja történéseit örökítette meg, így például vejének, (II.) Szeli Józsefnek ünnepélyes beiktatását a brassói magyar lelkészi tisztségbe. A volt iskolamestert, akit 1735. február 5-én szenteltek pappá, 17-én egy díszküldöttség kísérte el az iskola épületéből a lelkészlakhoz. Ennek a küldöttségnek

¹² TARTLER, 1918, 243.

¹³ HARNUNG, 1659, 85.

¹⁴ TARTLER, 1918, 108, 113; PHILIPPI, 1874, 88, 91–92.

¹⁵ PHILIPPI, 1847, 91, 97. Gödri 1713-ra teszi a kolostori templom elvételét, őt Binder is követi. Tény, hogy az osztrák főhadiparancsnok már 1712-ben felkérte a városi tanácsot az épület átadására. BINDER, 2000, 128.

soraiban egyházi személyek mellett két városi tanácsos is szerepelt. Február 20-án, egy vasárnap, istentisztelet keretében történt meg a beiktatása.

A világiak köréből Hajdú elsősorban a városszolgákat említi, úgymint Prémiszövő János, Gyepesi György és Szakáts Mihály szakácsokat, valamint Török Pált, utódját az öreglegényi tisztségben. A bolonyai hóstát mesteremberei is előfordulnak: Földvári György molnár, Kis (alias Svárc) György takács, Jakab pék stb. Az olajütők közül csupán a bolgárszegi Kis György neve fordul elő. A porkolábok közül rögzíti elődjének, Gotz Jánosnak (1724. szeptember 17.)¹⁶ és Deák Györgynek (1735. október 9.) elhalálozását, valamint saját kinevezésének mozzanatait: 1735. október 17-én a tanácsosok megválasztották, 29-én Haller János erdélyi gubernátor ezt megerősítette, november 12-én átadta öreglegényi tisztségét, 24-én letette hivatali esküjét Nagyszebenben, a Gubernium székházában. Végül november 30-án kezdett „a töröcsvári dolgokban foglalatoskodni”.

Megemléksre kerülnek a szomorú események is, mint például az 1718–1719. évi pestisjárvány magyar áldozatainak eltemetése, valamint a magyar gyilkosok, rablók stb. nyilvános fejtétele.

A krónika köztörténeti jellegű feljegyzéseket is tartalmaz, sőt Hajdú István porkolábbá való kinevezése után ezek túlsúlyba is kerülnek az anyakönyv-jellegűekkel szemben. A legelső a kurucokról szól, akik 1707. szeptember 14-én Hosszúfalu közelében egy barcasági magyart főbe lőttek. Hajdú István, akár az ekkortájt szintén Brassóban tartózkodó Cserei Mihály, a császáriak oldalán harcolt a kurucok ellen.¹⁷

A következő nagy esemény a svéd hadak Erdélyen való 1714. novemberi átvonulása. XII. Károly svéd király az 1709. évi poltavai csata után az Oszmán Birodalomban kapott menedéket, és miután itteni helyzete ellehetetlenült, az európai svéd hódításokat pedig idegen seregek fenyegették, maradék katonái élén, Erdély érintésével erőltetett menetben tért haza. A svéd csapatok mozdulatait a barcasági szászok közül többen is feljegyezték. A svéd tisztek számára 1714. november 11-én Paul Neidel, a város plébánosa rendhagyó módon, a szokásos szász nyelvjárás helyett németül tartotta a prédikációt.¹⁸

A svéd hadak átvonulása után több mint húsz éven keresztül Hajdú kizárólagosan helyi jelentőségű eseményekről számolt be. A kor legmarkánsabb jelensége a szász társadalom számára az ellenreformáció volt. Ennek kezdetét Brassóban a már említett templomelvételek jelentették, ezt követte a szerzetesrendek letelepítése, a térítések, valamint a városi tanácsoknak katolikus személyekkel való feltöltése. Főleg ez az utóbbi akció okozott nagy felháborodást és váltotta ki a szász társadalomnak a jezsuitákkal és az oszt-rák katonai vezetőséggel szembeni ellenszenvét. Hajdú két megjegyzést tesz a brassói katolikusok politikai érdekérvényesítése kapcsán. Az első a katolikus Johann Drauth fohnaggyá (villicus, Stadthann) való kinevezését rögzíti, a másik pedig a máshonnan jött katolikus személyeknek a brassói városi tanácsba való bejuttatását, ami 1730 és 1735 között zajlott le.

¹⁶ Felesége Budai Rebeka, Hajdú sógorasszonya.

¹⁷ BÁNDI–SZABÓ, 2017, 149.

¹⁸ ZIMMERMANN, 1882, 302–303.

Miután 1728-ban, elhalálozás által megüresedett a városbírói, illetve a fohnagyi tisztség, Johann Karl de Tige, Erdély főhadiparancsnoka,¹⁹ Drauth felvételét javasolta. A tanács azzal az érveléssel utasította el a javaslatot, hogy ezt a tisztséget csak választás útján lehet elfoglalni. A brassói külső tanács 1731-ig dacolt a helybeli és központi katonai parancsnokokkal, és rendre a tekintélyes evangélikus polgárok sorából választott és nevezett ki főtisztségviselőket.²⁰ Egy újabb választást 1731. november 26-ra tűztek ki. Az új főhadparancsnok, Paul Wallis²¹ megüzentette a város előljáróinak, hogy ha nem választják meg Drauthot, ő maga fog egy külföldit kinevezni, és pedig a katolizált Friedrich Brede (Wrede) nyugalmazott hadnagyot. A választás, a megfélemlítések ellenére, mégsem Drauthra, hanem Valentin Tartlerre esett. Válaszul a parancsnok házi őrizet alá helyezte az újonnan megválasztott fohnagyot, a centumvirek házaiba közkatonákat, a szenátorokéba tiszteket kvártélyozott be, valamint katonai őrséget állított a tanácsház elé. Thomas Tartler beszámolója szerint kettő, három vagy akár négy katona is került egy háztartásra. A városbíró és az orátort viszont nem zaklatták.²² A porkoláb az átalakítási folyamat részleteit és további állomásait már nem követte.

A Hajdú által említett időszakban (1730–1735) viszont még nem sok a katolikus Brassó főtisztségviselői között. Porkolábunk a következő ironikus megjegyzéssel fejezi be ellenreformációs megemlékezéseit: „Ismét ezen esztendőokban kezdtek ifjú szakálltalannak, mondani gyermekek, a tanácsosok közibe bevetődni, hogy már csak ebben az időben is többnyire mind csak gyermek állapottal bíró tanácsosok kezdtek lenni...” A rendelkezésünkre álló tisztségviselői életrajzok alapján minden új tanácsos legalább 35 éves volt választásakor. Anton Pauer 1720 körül nősült meg, lehetséges, hogy 1733-ban akár 40-ik életévét már betöltötte.²³ Samuel Herbert 1693-ban született, Christoph Seevalt 1695-ben,, Johann Traugott Seuler 1697-ben, Samuel Scheipner 1693-ban,, Georg Schnell 1698-ban, Christian Henneg 1699-ben és Andreas Tartler 1684-ben.²⁴ A kor szenátorai nem voltak éppenséggel gyermekek, Hajdú megjegyzése azon a megfigyelésen alapulhat, hogy a pestis és számos elhalálozás következtében alig maradt agg politikus a város élén. De még azt sem lehet kimondani, hogy a Habsburgok kivétel nélkül fiatal, tapasztalatlan katolikus jelölteket juttattak volna be a belső tanácsba. Viszont Tartler 1735 júliusában feljegyezi, hogy olyan személyek kerültek be a megüresedett centumviri helyekre, akik alkalmatlanok ilyen megtiszteltetésre és felelősségre. Származásukra nézve mesteremberek vagy alacsony beosztású hivatalnokok, mint például Michael Raab, a város „oláh irnoka”, aki hivatalával visszaélve leginkább a bor beszerzésével és annak alapos kóstolásával foglalkozott.²⁵

¹⁹ TRÓCSÁNYI, 1988, 361.

²⁰ TRAUSCH, 1983, III, 264; HERRMANN, 1883, 175–176.

²¹ TRÓCSÁNYI, 1988, 361.

²² TARTLER, 1918, 130; HERRMANN, 1883, 175–176.

²³ HERRMANN, 1883, 175.

²⁴ STENNER, 1916, 63, 135, 137, 121–122, 128, 62, 145.

²⁵ TARTLER, 1918, 160–161.

Ennél terjedelmesebben tárgyalja krónikánkban az orosz–osztrák–török háború (1736–1739) eseményeit. Az Oszmán Birodalom ellenfelei közül Oroszország a Krím-félsziget, Ausztria pedig további balkáni területek megszerzésében reménykedett győzelem esetén. Erdély területét nem érintették a harci műveletek. Az 1737-es osztrák főhadzsereg Szerbián és Bosznián keresztül igyekezett a Száva és Drina folyó mentén a Dunáig előnyomulni. Keleten viszont, Moldván keresztül, a Prut folyóig szándékoztak volna eljutni.²⁶ Erdélyből három hadtest indult déli, délkeleti, illetve keleti irányba. Franz Paul von Wallis tábornok 4000 fős csapatával Szebenből indult a Vöröstoronyi-szoroson át Havasalföldre, Ghillányi János tábornok a Töröcsvári-hágó közelében kelt át hadával, és kevés ellenállásba ütközve Târgovișteig nyomult előre.²⁷ A harmadik had, amelyhez Hajdú a „Pestvármegyei” huszárezredet is hozzászámolja, Gvadányi altábornagy vezérlete alatt, a Bodzai-szoroson átkelve Moldvába érkezett, ahol magát a határ közelébe besáncolta és augusztus 22-ig maradt, amikor egy erőteljesebb török támadás következtében visszavonulni kényszerült.²⁸ A különböző alakulatok a mellékhadszíntérnek számító Havasalföldön és Moldvában egymástól teljesen önállóan próbáltak minél nagyobb területet elfoglalni.

Hajdú elsőként a táborverést említi. 1737. májusának végétől kb. június első feléig folyamatosan érkezett lovasság és gyalogság a Töröcsvár alatti rétre. A porkoláb Samuel von Schmettau tábornok naplójával megegyezően július 11-re és 12-re helyezi a hadak Havasalföldre, illetve Moldvába indulását.²⁹ Utána a moldvai hadak visszavonulásáról számol be, amelyek Ghillányi megsegítésére Târgoviștebe, a „sáncba” igyekeztek. Tartler szerint Ghillányiék több napot töltöttek el ebben a városban, ahol hírt szereztek egy hatalmas török had előnyomulásáról. Még időben visszavonultak és elsáncolták magukat. Július 30-án kelték át megsegítésükre a Töröcsvári-hágón a moldvai segédc csapatok.³⁰ Közben, pontosabban július 29-én, Barkóczy József alezredes huszárkülönítménye egy kolostorban megbújó török egységre bukkant Câmpulungban. A harc arányairól több változat ismert.³¹ Tartler viszont úgy értesült, hogy a huszárok török kereskedőket mészároltak le és kolostorokat dúltak fel.³²

Augusztus 2-án is érkeztek csapatok Töröcsvárra, de Hajdú nem írja, honnan. Tartler viszont feljegyzi, hogy egy szászországi segédc csapatról van szó, amelyik Barcarozsnyó irányából vágatott fel a hágó megvédésére.³³ E hónap utolsó napjaiban a moldvai és havasalföldi csapatok szintén visszahúzódtak a hágókra.³⁴ De Ghillányiék visszavonulása az ellenségés túlerő üldözése miatt lelassult. Szeptemberben sikerült nekik Târgovișteből

²⁶ RÉDVAY, 1935, 76.

²⁷ TARTLER 1918, 189–190.

²⁸ RÉDVAY, 1935, 92–93; TARTLER, 1918, 190, 194. Császári portyázók Jászvásárig jutottak el. ZACHAR, 1987–1988, 160.

²⁹ SCHMETTAU, 1788, 10. Tartler július 23-án írt a Moldvába való bevonulásról. TARTLER, 1918, 190.

³⁰ TARTLER, 1918, 190.

³¹ RÉDVAY, 1935, 93; SCHMETTAU, 1788, 25.

³² TARTLER, 1918, 190.

³³ Uo., 191.

³⁴ Uo., 194.

Câmpulungba jutni, ahol újabb, a Bodzai-szoroson át érkezett segédcsapatokat fogadtak be. Közben a havasalföldi fejedelem egy 15 000 fős sereggel elfoglalta és felperzselt Târgoviştét.

A császári tábornokok október 1-jén elhatározták, hogy a Câmpulungba szorult csapatoknak Viddinből kérnek segítséget. Hajdú István egy szeptemberi piteşti-i vereségről számolt be, amelyben Ghillányi több embere, köztük Barkóczy József is elesett. Erre az ütközetre viszont október 18-án került sor. A Câmpulungnál egyesített huszárhad Piteşti irányába nyomult az ellenség elé, de a túlerő nyomására, feltehetőleg visszavonult és a mezőváros szőlőkertjeibe sáncolta el magát. A huszárok közül 150-en odavesztek, a többiek Câmpulungon keresztül Töröcvárra menekülnek.³⁵ Októberben is vonultak a töröcvári-szoroson keresztül osztrák egységek vissza Erdélybe, de Hajdú még egy coziai, 1738 áprilisában történt ütközetről is tud, amelyet Pivoda regimentje, valamint a Pestvármegyei ezred veszített el.

Schmettau 1737. november 2-án értesült arról, hogy a törökök már visszafoglalták a császári Havasalföldet.³⁶ Ez a terület a Szebentől délre fekvő Râmnic-Craiova támadási vonalon fekszik, de a Töröcvári-hágón utána is keltek-jártak csapatok.³⁷

A háború alatt Rákóczi József a Török Birodalomban toborzott magyarokat egy Magyarországot és Erdélyt felszabadító háborúhoz. Igen korlátozott sikert könyvelhetett csak el, illetve az osztrák hadsereg képes volt csírájában elfojtani minden olyan kezdeményezést, amelynek következtében elégedetlen alattvalók csatlakozhattak volna a herceghez. A török hadvezetés hamarosan eljette a projektet, a betegeskedő Rákóczi 1736 végén török területre érkezett, de 1739. november 10-én meghalt.³⁸ Erdélyben viszont egy különös epizódja játszódott le a fiatal Rákóczi fellépésének, amikor 1738 márciusában Lobkowitz helyettes főhadiparancsnok letartóztatja püspökükkel együtt az ország legtekintélyesebb református személyeit. A letartóztatásokra az adott okot, hogy a református urak, utólag hamisnak bizonyult vádak alapján, a fiatal Rákóczival álltak volna levelezési kapcsolatban.³⁹ A letartóztatottakat 1739. január 15-én szabadon bocsátották és ártatlanoknak nyilvánították, közben viszont országszerte református összeesküvésről suttogtak, maguk a reformátusok pedig lelkipásztoraiknak a magyarországi gályarab lelkészekéhez hasonló üldözésétől tartottak.⁴⁰ Hajdú feljegyzése az országban uralkodó hangulatot hűen adja vissza, amikor a „református eklézsiák” betiltásáról tudósít, amire persze nem került sor.

Érdekes viszont, hogy porkolábunk a fiatal Rákóczit teljesen elhallgatja. Tartler viszont feljegyzi a Rákóczi József személyét illető brassói híreszteléseket és intézkedéseket. Így tudjuk meg, hogy 1738. május végén állítólag rábukkantak a herceg egyik levelére, amelyet akkor hagyott hátra, amikor Brassóban megjelent és egy tímárnál lábbelít

³⁵ Uo., 197–198.

³⁶ SCHMETTAU, 1788, 96.

³⁷ TARTLER, 1918, 200.

³⁸ ZACHAR, 1987–1988, 163–164.

³⁹ SCHMEIZEL, Entwurf, 164–165.

⁴⁰ POKOLY, 1904, 86–88.

rendelt. Az előző év októberében viszont az a szóbeszéd járta a Cenk alatti városban, hogy a fiatal Rákóczi Naszódnál betörni szándékozik Erdélybe Claude Alexandre de Bonneval (Áhmet Pasa) hadának kíséretében.⁴¹

Kevés számban Hajdú katasztrófákat és természeti jelenségeket is feljegyez. Megemlíti egy kisebb kiterjedésű tűzvészt 1718. június 29-én, amelynek következtében két utca leégett.⁴² Augusztus 4-én viszont két templom, több várbeli épület, valamint a Bolonya hóstát égett le.⁴³ Nyolc évre rá, 1726. május 3-án a várban leégett 66 ház.⁴⁴ Földrengésről 1725. január 8-án számolt be és 1730. február 15-én „égitüzet” – talán a vidékünkön ritka sarki fényt – szemlélte.⁴⁵ Az 1737. augusztus 2-i feljegyzés arról a „gólyahad”-ról számolt be, amely úrrá lett a fellegváron és a nagytemplomon. Hajdú ezt a különös jelenséget rossz ómennek minősítette, félve egy közelgő török megszállástól.⁴⁶

Hajdú veje, a krónika folytatója, (II.) Szeli József kimondottan családi és személyes jellegű eseményeket örökített meg, mint például saját hosszúfalusi és apácai kinevezését, születéseket, elhalálozásokat stb. Tudjuk azonban, hogy Szeli brassói magyar prédikátorként 1735 és 1759 között külön, kimondottan egyházi jellegű anyakönyvet vezet, amelyet szemelvényekben Binder Pál már közölt.⁴⁷ Csupán egy-két esetben jegyezték fel após és veje ugyanazokat a házassági adatokat.

A forrást enyhén korszerűsített átírásban közöljük. Hajdú ritkán használt ékezeteket. Ezeket általában kiegészítettük, kivételt csak a hely- és személynevekkel tettünk, amelyeket mindig eredeti alakjukban hagytunk. A töröcsvári porkoláb német módra szinte minden főnevet nagybetűvel kezdett, ezt a magyar helyesírás szerint kis- és nagybetű-használatra javítottuk. Ugyancsak a könnyebb megértés érdekében a hosszú, barokkos mondatokat értelemszerűen több mondatra tagoltuk. Az idegen eredetű szavak jelentését, valamint a helynevek és ismertebb személyek azonosítását a lábjegyzetekben adtuk meg.

⁴¹ TARTLER, 1918, 197, 208.

⁴² Tartler 32 leégett házról tud. TARTLER, 1918, 108.

⁴³ Tartler csupán 30 leégett házat emleget. Uo.

⁴⁴ Tartlernél május 4-én 60 ház égett le két várbeli utcában. Uo. 123.

⁴⁵ „Wird ein Nordlicht gesehen.” Uo. 126.

⁴⁶ A szász krónikás is részletezi az eseményt, valamint annak magyarázatát. A legtöbben attól tartottak, hogy a gólyák idegen vendég beköszöntését jöttek bejelenteni. Tartler válaszképp ezt feleli: „Gott bewahre uns davor, wir haben arge Gäste genug, die das Mark und Fette den Leuten aussaugen.” Uo. 191.

⁴⁷ BINDER, 2000, 79–104.

Források

/p. 303./ I. N. I.⁴⁸ Születésről, házasságról, temetésről és egyéb emlékezetes dolgoknak rövid feljegyzése

Anno 1694 die 3. Adventus. Holt meg az üdvözült atyám Haydu István brassai magyar papságában. Anno 1695. Succedált Budai pap, az ipám.

Anno 1703. 21. Febrarii. Holt meg az üdvözült anyám, Gothárd Mária.

Anno 1686. Született a feleségem Budai Judith.

Anno 1689. 26. Aprilis. Született Porkoláb Gotz Jánosné Budai Rebeka, sógor-asszony.

Anno 1687 mense Augusto. Születtem én Hajdu István.

Anno 1689 mense Octobri. Született húgom, Krisztina.

Anno 1690. 23. Augusti. Született Budai Mária sógorasszony.

Anno 1701. 16. Maii. Kereszteltetik Köfarago Kata, Gajdo Simonné.

Anno 1701. 6ta Septembris. Copulatur Köfaragó Joseph cum Farkas Daniel Kata.

Anno 1701. 27. Septembris. Copulatur Szegedi Nagy János cum Porkoláb Annok.

Anno 1707 die 14. Septembris. Lőtték meg Agoston Jankot a kurucok Hoszsufalun⁴⁹ felyül.

Anno 1708 mense Februario. Copulatur Szitás György cum Magyarosi Marton Jusztina.

Anno 1708. Sepelluntur Borbély Simonné, Szebeni Gáborné et Szász Mártonné.

Anno 1708. 3. Septembris. Copulatur Gyepesi György cum Annok asszony.

Anno 1708. 11. Septembris. Sepellitur Fésűs Samuel juvenis.

Anno 1709. 6ta Februarii. Sepellitur Dintzer Tamás.

Anno 1709. 21. Aprilis. Múlt ki e világból hirtelen halállal Köfaragó Joseph, az nap el is temettetett.

Anno 1709 mense Maii. Sepellitur Szekelly Judith.

Anno 1710. 18. Januarii. Baptisatur Köfarago Joseph Kata.

Anno 1710. 1ma Aprilis. Sepellitur Magyarosi Jánosné.

Anno 1710. 16. Maii. Sepellitur Szász Márton Ilona.

Anno 1710. 18. Maii. Baptisatur Csiszár Samuel Mária.

Anno 1710. 24. Augusti. Volt kézfogásom a Farkas Daniel uram hajadon leányával Annok asszonnyal (:úgy mint) Bartalus napján. Die 30. Augusti volt kihirdetésem, 8. és 9. Septembris örömömnek napja t. i. Hajdu Istvánnak.

Anno 1710. 30. Septembris. Volt kézfogása ifjú Magyarosi Jánosnak Zilahi Sophiával, 4. Novembris volt lakodalmuk.

Anno 1710. 30. /novembris/ 1ma Adventus. Sepellitur János Déák senior.

Anno 1710. 3. Decembris. Sepellitur Fincsel Jánosné senior.

⁴⁸ In nomine Iesu

⁴⁹ Hosszúfalu barcasági csángó település, ma Négyfalu (RO Săcele) része.

Anno 1711. 4. Februarii. Copulatur Dintzer Mihály cum SzentLéleki Ferentz Kata.
 Anno 1711. 14. Januarii. Copulatur Borka Joseph cum Kapor Kata.
 Anno 1711. 8. Aprilis. Lett fűgyermeke Budai Maria sógorasszonynak Páter Miklostól. /p. 304/
 Anno 1711. 29. Aprilis. Baptizatur Gabor Susanna.
 Anno 1711. 5. Maii. Copulatur Magyarosi Pál.
 Anno 1711 mense Maii. Sepellitur Török István senior, ex Martonfalva.⁵⁰
 Anno 1711. 20. Julii. Sepellitur Incze Mihály ex Martonfalva,
 Anno 1711. 13. Julii, Lettem [a] város szolgája Szent Margit asszony napján.
 Anno 1711. 2nda Septembris. Baptisatur Magyarosi János filius nomine Samuel.
 Anno 1711. 20. Septembris. Baptisatur Josephus Barthos.
 Anno 1711. 19. Octobris. Ment el a testvérhúgom Hajdu Kristina ki Magyarországra a Neýperg⁵¹ regimentivel, ahol az ura meg is hal, a Leýtmán.
 Anno 1711. 25. Octobris. Csütörtökön este későn betegedett meg Istenben boldogul kimúlt feleségem Farkas Kis Anna, kinek is Isten adott volt egy leánygyermeket, melyet azon a héten szombaton kereszteltettem Máriának.
 2nda Novembris: A feleségemet meggyóntattattam, 3tia Novembris kedden reggel 7 órakor Isten kiszólította e gyarló világból, temettetem el 4-ta Novembris, hora 12da. Éltünk egymással /egy/ esztendeig /és/ 8 hétig. Életének 22. esztendejében.
 Die 18. Novembris. Sepellitur Hajdu Mária.
 Anno 1712. 6ta Januarii. Volt kézfogásom tiszteletes brassai magyar prédikátor Budai János⁵² uram hajadon leányával, Judith asszonnyal, úgymint Vízkereszt napján.
 10. Januarii volt kihirdetésem, 19. Januarii örömünk napja.
 Anno 1712. die 26. Februarii. Baptisatur Dintzer Mihály Rosa.
 Anno 1712. mense Maii. Hűshagyókedden copulatur Fésus Márton cum Kőfarago Annok.
 Anno 1712. Történt véletlen halála a testvérbátyámnak, Horváth Ferentznek, Lengyelországban, mikor fejedelem Rákótzai Ferentzel ott volt.
 Anno 1712. 2nda Februarii. Copulatur Magyarosi Tamás.
 Anno 1712. 28. februarii. Sepellitur Szakáts Ferentzné.
 Anno 1712. 11. Aprilis. Sepellitur Klintsul János.
 Anno 1712. 16. Augusti. Copulatur Szeli Benjámín cum relicta Kőfarago Josephné.
 Anno 1712. 3. Septembris. Baptisatur Csorlai Kata.
 Anno 1712. 11. Octobris. Jött be Rebeka nénémasszony özvegyül Magyarországról.

⁵⁰ Mártonfalva (Burghals), Brassó külvárosa, Bolonyától délre.

⁵¹ Wilhelm Reinhard von Neipperg (1684–1774) osztrák tábornagy, 1737-ban a Bánság (Banat/Баһар, történelmi régió a Kárpát-medence délkeleti részén, északi része Romániához, déli része viszont Szerbiához tartozik) parancsnoka. Aláírja 1739. szeptember 1-jén a törökkel a békét, és átadja annak Belgrádot, amiért a császár bebörtönözését rendeli el. A 12-es számú kúrásszázred birtokosa volt. REGELE, 1954, 373–391; WREDE, 1901, 375.

⁵² Budai Illyés János (1652–1717) brassói diák, majd 1672-ben krizbai iskolamester. Előbb tatrangi (1682–1695), majd 1695-től haláláig brassói magyar lelképásztor. BINDER, 1993, 45.

Anno 1712. 7. Novembris. Baptisatur filiulus Fésüs Márton nomine Johannes.
 Anno 1712. 20. Novembris. Sepellitur Borbély Simon.
 Anno 1712. 8. Decembris. Sepellitur Magyarosi János senior.
 Anno 1712. Mense Decembri. Ment Rebeka nénémasszony férjhez másodsor, egy német kapitányhoz.
 Anno 1713. 7. tima Februarii. Copulatur Magyarai Mátyás cum János Déák Boritza.
 Anno 1713. 8. Februarii. Copulatur Michael Mattheides cum Gábor Kata.
 Anno 1713. 22. Aprillis. Sepellitur János Déák Boritza.
 Anno 1713. 21. Junii. Adott Isten a feleségemnek egy fiúgyermeket, este 11 és 12 óra között, die 22da Junii ismét egy leánygyermeket estve 10 óra tájban. Kereszteltetem die 23. Junii őket. A fiúgyermeket Jánosnak, keresztyái: Prémiszövő János, Gyepesi György a város szakácsa, keresztyanya Olajos Györgyné. A leánygyermeket Máriának, keresztyapja Arentz, avagy Prémiszövő János, keresztyanya Szitás Mihályné és Csiszár Jánosné. Die 1ma Julii sepellitur Hajdú Mária.
 Anno 1713. 21. Augusti. Sepellitur⁵³ György mester felesége Annok asszony, a város szakácsnéja.
 Anno 1713. 12. Septembris. Copulatur Köfarago Miklós cum Baláska György Sára.
 Anno 1713. 28. Novembris. Copulatur Privigyeyi Márton Deák cum Barthos Mária.
 Anno 1713. 4. Octobris. Copulatur György Mester cum Csiszár Sára. /p. 305./
 Anno 1714. 2. Januarj. Copulatur Szebeni Lénárt János cum Budai Mária.
 Anno 1714. 7. Maii. Vettem a házamat romolva az ipámtól, Budai János uramtól Hgfl. 17,32.
 Anno 1714. 26. Julii. Baptisatur filiulus Köfarago Miklós nomine Johannes.
 Anno 1714. 7. Augusti. Copulatur Enyedi Farkas.
 Anno 1714. 12. Augusti. Baptisatur Gyepesi Kis Anna.
 Anno 1714. 25. Augusti. Sepellitur Bándi Mihály.
 Anno 1714. 26. Augusti. Baptisatur Privigyeyi Márton Déák Rebeka.
 Anno 1714. 9. Septembris. Sepellitur Fésüs Jánosné senior.
 Anno 1714. 23. Septembris. Baptisatur Dintzer Mihály Catharina.
 Anno 1714. 28. Octobris. Sepellitur Fazakas Istvan Piscator, kit a német általvert volt a leányáért.
 Anno 1714. mense Novembri. Takarodott át a Bartzán a svétiai király kevés számú hada. úgymint 1500, kik is Benderből,⁵⁴ avagy Törökországból kijöven Erdélyen át maguk országukban sietvén elmentek.⁵⁵
 10. Decembris. Baptisatur Szabó János, Kis Anna, a Szabo Mihály huga.⁵⁶
 Anno 1714. 10. Decembris. Baptisatur Lénárd Mihály.

⁵³ Utána áthúzva: „A”

⁵⁴ Bender (ma: Bender, Moldovai Köztársaság, Transznisztria).

⁵⁵ XII. Károly svéd király (1697–1718) és serege az oroszoktól elszenvedett 1709. évi poltavai vereség után kényszerült az Oszmán Birodalom területére. Maradék katonáival 1714-ben, Európát tizenöt nap alatt átszelve tért haza Svédországba.

⁵⁶ A sor utólag beszúrva.

Anno 1714. 27. Decembris. Választották főbíróságra Fillstich István⁵⁷ uramat.
 Anno 1715. 22. Januarj. Copulatur Endesi Marton cum Ats Sára.
 Anno 1715. 7. Maii. Copulatur Johannes Privigyei cum Olajos György Margit.
 Anno 1715. 1ma Aprilis. Sepellitur Daniel Farkas senior. Történt véletlen halála a Nagy Temes⁵⁸ mellett, úgymint 30ma Martii.
 Anno 1715. 27. Aprilis. Spellitur filiolus Beniamin Szeli nomine Beniámin.
 Anno 1715. 10. Augusti. Sepellitur filius Magyarosi János nomine Samuel.
 Anno 1715. 7ma Septembris. Baptisatur Szitás György Catharina.
 Anno 1715. 27. Septembris. Baptisatur filius Kapitány Janos nomine Stephanus.
 Anno 1715. 29. Septembris. Sepellitur filiola Dintzer Mihály nomine Catharina.
 Anno 1715. 27. Octobris. Baptisatur filius ejus Fésűs Márton nomine Samuel.
 Anno 1715. 26. Novembris. Copulatur Martinus Haksik de Bártfa cum Csiszár Catharina.
 Anno 1715. 22. Decembris. Sepellitur filius ejus Baláska György nomine Johannes et filius Endesi Joseph nomine Josephus.
 Anno 1716. 21. Februarii. Sepellitur filius Danielis Farkas nomine Andrëas.
 Anno 1716. Mense Julii. Sepellitur soror mea Horváth Rebeka Albae Juliae.⁵⁹
 Anno 1716. 6ta Augusti. Adott Isten a szegény feleségemnek egy leánygyermeket este 9 óra tájban, péntekre virradólag, melyet is kereszteltem die 9na Augusti, vasárnap vecsernyekor, Krisztinának. Keresztatyja Gätz János, keresztanyja: Ats Mártonné és Szitás Györgyné.
 Meghal Csernátfaluban⁶⁰ 6. Octobris 798. és temettetik a templomban az oltár mögé.⁶¹
 Anno 1716. 9. Augusti. Baptisatur filiola Johannis Privigyei nomine Mária.
 Anno 1716 mense Decembri. Vették el a németek a magyar templomunkat az Obrassai Kapun⁶² belül, tisztességes Fillstich István uram főbíróságában és Budai János magyar prédikátorságában. Die 3. Decembris, vide Enchiridion Martini Hornungi de Johannes⁶³.
 Anno 1717 mense Januario. Copulatur Daniel Farkas junior cum Kolos vármegyei Budai Torma Mária Cjbinii;⁶⁴
 Anno 1717. 9. Februarii. Copulatur Borbély János cum Hoszszufalusi Szén Kata.

⁵⁷ Stephan Filstich (1657–1737) politikai pályafutását 1693-ban kezdi, amikor a külső tanács tagjává választják. 1711 és 1714 között folnagy, többszörös főbíró (1714–1717; 1722–1723; 1728–1732; 1734–1736), illetve albíró (projudex). 1718–1736 között Törösvár felügyelője (Inspektor). 1735-től „membreum guberniale”. STENNER, 1916, 39–40.

⁵⁸ Tömös- (Timiş-) patak, amely Brassótól délre, a Predeal melletti hegyekben ered és Barcaszentpéternél ömlik az Oltba.

⁵⁹ Gyulaféhevár, Fehér megye (ma: Alba Iulia, RO).

⁶⁰ Csernátfalu, barcasági csángó település, ma Négyfalu (Săcele, RO) része.

⁶¹ Az adat utólag, más írással, a lapszélre beszúrva.

⁶² Óbrassó (Alte Stadt) a belváros északkeleti részén fekvő, azt időben megelőző település. A későbbi Bertalan (Bartholomä) külváros része. PHILIPPI, 1881, 15–17.

⁶³ „... die 3. Decembris Templum a Catholicis aufertur.” HARNUNG, 1659, 85.

⁶⁴ Cibinium / Nagyszében (ma: Sibiu, RO).

Anno 1717. 4. Maii. Copulatur Szász Márton junior cum Uzoni Ilona.
 Anno 1717. 11. Maii. Copulatur Martinus Dévai cum Kozma Susanna.
 Anno 1717. 9. Maii. Baptisatur Enyedi Farkas Mária.
 Anno 1717. 12. Maii. Sepellitur Kerekes Márton senior.
 Anno 1717. 10. Junii. Sepellitur Gombkötő Tamásné.
 Anno 1717. 13. Julii. Copulatur Rátz Miska cum Giro Annok.
 Anno 1717. 4. Augusti. Sepellitur filiulus Magyarosi János.
 Anno 1717. 7. Augusti. Sepellitur Gombkötő Jánosné.
 Anno 1717. 15. Augusti. Baptisatur filiulus Kapitány János nomine Johannes. /p. 306./
 Anno 1717. 22. Augusti. Sepellitur filius Olajos György nomine Martinus.
 Anno 1717. 28. Augusti. Sepellitur filiola Köfarago Miklós nomine Margit.
 Anno 1717. 29. Augusti. Sepellitur filiola György Deák nomine Annus.
 Anno 1717. 14. Septembris. Copulatur Por Lőrincz cum Klintsul Jánosné.
 Anno 1717. 26. Septembris. Baptisatur filiola Olajos György nomine Anna.
 Anno 1717. 27. Septembris. Sepellitur filiola Privigyei János nomine Mária.
 Anno 1717. 29. Septembris. Baptisatur Csiszár Samuel Gemulis⁶⁵ Johannes et Mártha et Szász Márton Anna.
 Anno 1717. 30. Septembris. Sepellitur filiulus Fésus Márton nomine Johannes.
 Anno 1717. 9. Octobris. Baptisatur filiola Ats Mihály nomine Catharina.
 Anno 1717. 10. Octobris. Úgy mint vasárnap estve ütötte főben Martonfalván lakó Baho András ugyan Martonfalván lakó ifjú Baláska Mártont, a Baláska György fiát, ki is az ütés miá másodnap úgy mint 11ma Octobris, hétfő délután e világból ki is múlt és temettetik ugyanazon nap.
 Anno 1717. 20. Octobris. Vették fejét Baho Andrásnak, az Baláska Márton haláláért hora 11ma szeredán délelőtt.
 Anno 1717. 19. Octobris. Copulatur Kolosvári Haris Sándor cum Nagy István Kata.
 Anno 1717. 10. Novembris. Lett fiúgyermeke Mária sógorasszonynak, Pálfitól, avagy Oláh Jánostól, a gróf Mikes Mihály öngagsága tisztartójától Bodolán,⁶⁶ ura elmente után.
 Anno 1717. 6. Novembris. Szombaton virradólag szólította ki Isten e gyarló világból Budai János ipámuramat, a brassai kevés számú magyaroknak érdemes prédikátorát, életinek 66dik esztendejében, prédikátorságának pedig 33dik. Temetése esett 7. Novembris, vasárnap hora 12ma.
 Anno 1718. 8. Februarii. Copulatur Isacus Szeli cum Farkas Daniel Ersok.
 Anno 1718. 16. Junii. Péntekre virradólag lett leánygyermeke Szitás Györgyének, kit is kereszteltek Annoknak.
 Anno 1718. 19. Junii. Baptisatur filiulus Magyarosi János nomine Johannes.

⁶⁵ Minden bizonnyal gemelli (ikrek) jelentésben.

⁶⁶ Bodola, Brassó megye (ma: Budila, RO).

Anno 1718. 29. Junii. Csütörtökre virradólag égett el 11. és 12. óra között a Fekete utca,⁶⁷ /az/ Új utcával⁶⁸ együtt.

Anno 1718. 4. Augusti. Estve 8 óra tájban égett el a Szent János templom,⁶⁹ az ispotályos templom,⁷⁰ a Bolonnyai Kapu,⁷¹ sok várbeli⁷² épületek Bolonnya nevű hóstátjával⁷³ egyetemben.

Anno 1718. 28. Augusti. Baptisatur filiolus Michaelis Dintzer nomine.⁷⁴

Anno 1718. 29. Augusti. Égett el Rozsnyó⁷⁵ fellegvárával együtt, délután 3. és 4. óra tájban.

Anno 1718. 2da Octobris. Takarodott ki a városból a városi nép a pestis elől.⁷⁶

Anno 1718 mense Octobri. Őszi sokadalom előtt való héten temették el a pestisben a Fésüs István két leányát.

Anno 1718. 3. Novembris. Holt meg a mirigyben Fésüs István.

Anno 1718. 8. Novembris. Holt meg és temették el a György mester leánykáját, kis Ankát, a mirigyben.

Nota bene, Ez a mirigyben esztendő volt.

Anno 1719. 12./13.⁷⁷ Maii. Sepellitur a János Déákné unokája Boritz a pestisben.

Anno 1719. 13. Maii. Baptisatur filiola Johannis Privigyei nomine Margit.

Anno 1719. 24. Junii. Szent János napra virradólag holt meg a pestisben Csiszár János fia, János, és Olajos Györgyné.

Anno 1719. 26. Junii. Holt meg Szitás György Jutka a pestisben.

Anno 1719. 30. Junii. Holt meg Farkas Daniel Ersok Pürkerecen⁷⁸ a pestisben, az Isák deák felesége. Eodem Azon héten Krizbán⁷⁹ Beniáminné Farkas Kata. /p. 307./

⁶⁷ Fekete utca (Schwarzgasse) Brassó belvárosban, ma: str. Nicolae Bălcescu. Nevét a cserzővargaműhelyek fekete szennyvizétől kapta. ROTH, 1999, 275.

⁶⁸ Új utca (Neugasse) Brassó belvárosában, ma: str. Cerbului. *Uo.* 273.

⁶⁹ A középkorban a klarisszák zárdájának temploma, ma a ferenceseké. PHILIPPI, 1874, 90–92.

⁷⁰ A belvárosi ispotályos templom, amely a 17. században épült és 1689-ben, valamint 1718-ban leégett. Helyére 1765-ben egy türelmi templom épült. PHILIPPI, 1874, 92–96; BINDER, 2000, 136.

⁷¹ Bolonyai kapu (Purzentor) a várfallal körülvett belváros keleti részén, 1651-ben épült kapu. Pusztulása után nem lett újra felépítve. Nevét a városrész főutcája, a Nagy- vagy Kapu utca (Purzengasse) őrzi. „Purzen” helyi tájszólásban a kapu, a latin „porta” vagy „portica”-ból. PHILIPPI, 1874, 30–31; ROTH, 1999, 144.

⁷² Belváros (Innere Stadt), a védőfállal bekerített történelmi városrész. PHILIPPI, 1874, 17; ROTH, 1999, 271.

⁷³ Bolonya (Blumenau), külváros a belvárostól keletre.

⁷⁴ A keresztnév nem lett beírva.

⁷⁵ Barcarozsnyó (ma: Râșnov, RO). A „fellegvár” kifejezés a Barcarozsnyó melletti hegyen a 15. században kiépített refugium várra („parasztvár”) vonatkozik.

⁷⁶ Az 1718–1720. évi pestisjárvány elsősorban Erdély délkeleti sarkát sújtotta. Ezen belül a Brassó-vidék népességének nagyobbik fele elpusztult. Magában a városban a járvány 1718. szeptember vette kezdetét, október 1-jén lezárták a város kapuit, amelyeket 1720. január 7-én nyitottak meg újra. TARTLER, 1918, 109–119; HERRMANN, 1883, 149, 164–170.

⁷⁷ Eredetileg „12” írva, majd áthúzás nélkül föléírva: „13”.

⁷⁸ Pürkerec, barcasági csángó település Brassótól keletre (ma: Purcăreni, RO).

⁷⁹ Krizba, barcasági csángó település Brassótól északnyugatra (ma: Crizbav, RO).

Anno 1719. 1ma Julii. Holt meg a napám⁸⁰ Budai Jánosné a pestisben.

Anno 1719. 18. Julii. Betegedett meg Csiszár János komám. Holt meg 22da Julii a bátyja is. Borka István azon nap vele együtt temették egy sírban.

Anno 1719. 22da Julii. Szombaton délelőtt betegedett meg a fiacskám Jantsi. Múlt ki e világból a pestis által 24 Julii keddre virradólag, éjfél előtt 11 és 12 óra között, életének hatodik esztendejében, négy hete és öt napja eltelvén. Temetése esett Jakab apostol napján.

Anno 1719, 25. Julii. Holt meg a Nagy István fiacskája, Jancsi a pestisben.

27. Julii. Holt meg Pataki Kis Anna.

28. Julii. Holt meg Nagy István Máriska.

29. Julii. Betegedett meg Kriska leányom a mirigyben, sindett⁸¹ 4 vagy 5 hetet.

Anno 1719. 1ma Augusti. Holt meg Szitás György Anutzka keresztleányom a mirigyben.

Anno 1719. 4ta Augusti. Holt meg Fintsel Jantsi a mirigyben.

10. Augusti. Holt meg a Kupás Péter fia, Péter, a mirigyben.

15. Augusti. Holt meg a Szitás György fia Palko a mirigyben.

19. Augusti. Holt meg Tobiás a borbély és Magyarosi Pál a mirigyben.

30. Augusti. Holt meg Szitás György Katutza a mirigyben.

Anno 1719. 16. Septembris. Holt meg a tót papunk Michael Mattheides,⁸² temetett 17. Septembris.

Anno 1719. 20. Septembris. Holt meg Csiszár Istvánné, az öreg, a mirigyben.

Anno 1720. 16. Julii. Copulatur Lucas Privigyei⁸³ Pastor Hungaricus Coronensis cum relicta Mihály Papné (alias:) Gábor Kata⁸⁴.

Anno 1720. 26. Julii. Esett a karomon a szerencsétlenség.

Anno 1720. 12. Augusti. Múlt ki e világból Gotz Rebeka, estve 5 óra tájban, életének 13. esztendejében. Temették 13. Augusti, délután 2. órakor.

Anno 1720. 27. Augusti. Copulatur Fésűs János senior cum relicta Fésűs Jakabné.

Anno 1720. 2da Septembris. Sepellitur Pataki János.

Anno 1720. Mense Septembri. Copulatur György Biro Péter cum Por Lőrincz Sára.

Anno 1720. 18. Septembris. Baptisatur filiola Kapitány János.

Anno 1720. 3. Octobris. Adott Isten a feleségemnek péntekre virradólag egy leánygyermeket 12. és egy óra között, kereszteltetem 6. Octobris Rebekának. Keresztapja ifjú Csiszár István, keresztanyja Porkoláb Annok és Köfarago Annok.

Anno 1720. 1ma Novembris. Baptisatur Szász Márton Ilonka.

⁸⁰ napa = (itt) anyós

⁸¹ sindett = sinylett. Lásd: SZABÓ, 2002, 807–808.

⁸² Matheides Mihály († 1719) Breznóbányán (ma: Brezno, SK) született, a brassói gimnázium diákja, 1702-ben a töröcsvári vámhivatal íródeákja, 1708-ban brassói magyar iskolamester, 1713-ban iskolamester Krizbán, 1717 végén a brassói magyarok lelképásztornak hívják meg. BINDER 1993, 79.

⁸³ Privigyei Lauta Lukács († 1753) a brassói magyar iskolamesterségről 1719. október 15-én hívatott a brassói magyar lelképásztori helyet betölteni. 1723 áprilisában Krizbára kerül lelkésznek. BINDER, 1993, 88–89.

⁸⁴ Matheides Mihály († 1719) özvegye. Binder Szebeni Katának ismeri. *Uo.* 79, 88.

Anno 1720. 25. Novembris. Copulatur Török Pál.
 Anno 1720. 1. Decembris. Baptisatur filiola Dintzer Mihály nomine Catharina.
 Anno 1720. 2. Decembris. Lett fiúgyermeké Szitás Györgynének, vasárnapon virradólag, kit keresztelnek Palkonak.
 Anno 1720. 12. Decembris. Baptisatur filiolus Endesi Márton.
 Anno 1721. 21. Januarii. Copulatur Köfarago István junior ex Martonfalva.
 Anno 1721. 3. Februarii. Copulatur Csorlai Ferentz junior.
 Anno 1721. 11. Februarii. Copulatur Isachus Szeli cum Csiszár István Boritzta et Jakab István senior cum Ats Mihályné.
 Anno 1721. 20. Februarii. Sepellitur Dálnoki János.
 Anno 1721. 21. Februarii. Baptisatur filiola Török János.
 Anno 1721. 7. Augusti. Sepellitur Kapitány Jánosné.
 Anno 1721. 28. Augusti. Baptisatur filiolus Johannis Privigyei nomine Martinus.
 Anno 1721. 10. Novembris. Sepellitur Zilahi Lörintzné, vidua in Fogaras.⁸⁵
 Anno 1721. 14. Decembris. Baptisatur filiola Török Pál nomine Catharina.
 Anno 1722. 10. Januarii. Copulatur Baláska György junior cum Klintsul Sára et Baláska István cum Csiszár István Mária.
 Anno 1722. 23. Februarii. Lett fiúgyermeké Lukáts papnénak, nomine.⁸⁶
 Anno 1722. 26. Februarii. Temettetik el Hétfalusi János Déákné. /p. 308./
 Anno 1722. 29. Februarii. Copulatur Gajdo Simon cum Köfarago Kata et Fintsel János cum Apátzai Kata.
 Anno 1722. 23. Junii. Sepellitur Fésüs János senior.
 Anno 1722. 15. Septembris. Lett ikergyermeké Dintzer Mihálynének, az ikrek közül Ilona 23tia eltemettetik.
 Anno 1722. 1ma Novembris. Sepellitur Ats Mihály.
 Anno 1722. 29. Decembris. Sepellitur Klintsul Jánosné.
 Anno 1723. 16. Aprilis. Jött be pulkeretzi papságból Isák pap⁸⁷ brassai papságra.
 Anno 1723. 29. Julii. Copulatur Por Lörintz secundo.
 Anno 1723. 5. Augusti. Lett leánygyermeké Szitás Györgynének, 8tava Augusti kereszteltetik Jutkának. Keresztapja Csorlai Ferentz, keresztanyja Dintzer Mihályné és Debreczeni Andrásné.
 Anno 1723. 2. Septembris. Sepellitur filiola Magyarosi János nomine Boritzta.

⁸⁵ Fogaras, Fogarasi kerület (ma: Făgăraș, RO).

⁸⁶ Hajdú a keresztnévet végül nem írta be. Privigyei Lauta Lukács († 1754) Szebeni Gábor Kata feleségével két, Binder által ismert fiút nemzett: Sámuel és Lukácsot. Sámuel (született kb. 1725-ben Krizbán), 1789 és 1791 között brassói, majd krizbai iskolamester és a falu jegyzője volt. 1795. február 22-től haláláig (1813. március 19.) Krizbai evangélikus lelkész. Lukácsról csupán annyi ismert, hogy 1765-ben nősült meg. Az adatok hiányossága miatt nehéz megállapítani, melyik fiúgyermekről lehet Hajdúnál szó. BINDER, 1993, 89.

⁸⁷ Szeli Izsák, az azonos nevű apácai lelkész fia, 1713 és 1717 között Szebenben, majd Enyeden tanult. Brassói és pürkereci iskolamester. 1722. július 10-én választják pürkereci lelkésznek. 1723. április 16-tól 1735-ig brassói lelkész, majd apácai. 1750-ben még élt. BINDER, 1993, 97.

Anno 1723. 14. Novembris. Baptisatur filiolus Baláska István nomine Stephanus. Keresztapja Bojer Dániel, a tímár, és Hajdu István, keresztanyja Márton Deákné.

Anno 1723. 20. Decembris. Sepellitur Daniel Gabor juvenis.

Anno 1723. 27. Decembris. Baptisatur filiola pastoris Isák nomine Sára.

Anno 1723. 30. Decembris. Baptisatur filiolus Por Lőrintz nomine Michael.

Anno 1724. 4ta Januarii. Copulatur Olajos Sámuel.

Anno 1724. 25. Januarij. Copulatur Por Mihály.

Anno 1724. 29. Februarii. Copulatur Martonfalvi Ats András.

Anno 1724. 29. Februarii. Baptisatur filiola Török Pál nomine Rosa.

Anno 1724. 27. Juny. Copulatur Csiszár István cum vidombáki⁸⁸ Lénárd Catharina.

Anno 1724. 12. Septembris. Copulatur Kerekes János cum Almási Catharina.

Anno 1724. 17. Septembris. Múlt ki e világból Gotz János porkoláb sógoruram estve 7. és 8. óra között. Temettetik 19. Septembris életének 74. esztendejében.

Anno 1724. 20. Novembris. Sepellitur filiolus Por Lőrintz nomine Michael.

Anno 1724. 16. Decembris. Sepellitur filiola Fintsel Annok nomine Catharina.

Anno 1724. 24. Decembris. Sepellitur filiola Török Pál nomine Rosa.

Anno 1725. 6ta Januarii. Sepellitur filiola Dintzer Mihály nomine Catharina.

Anno 1725. 10. Januarii. Estve 8 óra előtt volt földingás.

Anno 1725. 28. Januarii. Copulatur Korponai Szabó István cum relicta Csiszár Jánosné.

Anno 1725. 27. Februarii. Délután 3. és 4. óra között múlt ki e világból Bolonyai Privigyey Márton Déák. Sepellitur Ima Martii.

Anno 1725. 11ma Aprilis. Baptisatur filiolus Kerekes János nomine Johannes.

Anno 1725. 25. Aprilis. Holt meg Szebeni Gábor. Temettetik 26ta Aprillis.

Anno 1725. 3. Junii. Adtam Kriska leánykámát, hogy varrani tanuljon.

Anno 1725. 2. Septembris. Volt lakodalma Köfarago Annoknak harmadszor fogarasi Mészáros Sido Nimettel⁸⁹.

Anno 1725. 9. Septembris. Sepellitur öreg Szitás (alias) Giro Mihályné.

Anno 1725. 27. Octobris. Baptisatur filiolus Török Pál nomine Paulus. Keresztatyja Hajdu István, Földvári György, a bolonyai Molnár, keresztanyja Haj Jánosné.

Anno 1725. 29. Septembris. Baptisatur filiolus Szitás György nomine Michael. Keresztapja Tuross Dávid, Balog András, keresztanyja ifjú Sellyeg Mihályné.

Anno 1725. 5. Novembris. Volt kézfogása T. N. Drauth György⁹⁰ uram szakácsának, János mesternek, Türkösi Major (alias) Gyerko Ilonával.

Anno 1725. 9. Novembris. Sepellitur Litsken Mária (alias) ifjú Jakab Istvánné.

Anno 1725. 20. Novembris. Copulatur Szakáts János cum Türkösi Gyerko Ilona. /p. 309./

⁸⁸ Vidombák, barcasági szász falu (ma: Ghimbav, RO).

⁸⁹ Fogarason lakó, valamilyen német nyelvű tartományból származó zsidó vallású mészáros.

⁹⁰ Georg Draudt († 1728) osztróbíró, belső tanácsos, 1704–1708 között folnagy, 1710-ig albíró, ezután haláláig főbíró. STENNER, 1916, 31–32.

Anno 1726. 12. Januarii. Baptisatur filiulus Por Lőrintz nomine Laurentius, keresztapja Ats Márton és Pantsi János, keresztanyja Thot Istvánné, a Szitásné.

Anno 1726. 28. Januarii. Baptisatur filiulus Borka István nomine Stephanus. Keresztapja Gotz Péter és Görög György, keresztanyja Papotzi Margit és Ersok.

Anno 1726. 23. Aprilis. Történt a feleségemen a szerencsétlenség a kőbányánál, mikor a szekér eldőlt volt.

Anno 1726. 3. Maii. Péntekre virradólag tűz támadván a várban,⁹¹ a Nagy utcán,⁹² 3 óraker reggel, égett el 66 ház.

Anno 1726. mense Julii. Történt a szerencsétlenség a kezemen a nagy szénarétért. [?]⁹³

Anno 1727. Die 11. Februarii. Copulatur Budai János cum Zágoni Nimet Annok.

Anno 1727. 21. Junii. Sepellitur Baláska György senior.

Anno 1726. 28. Augusti. Sepellitur Baláska György junior.

Anno 1727. 11. Novembris. Sepellitur Endesi Mártonné.

Anno 1727. 7. Decembris. Sepellitur Prémszövő János, város szakácsa.

Anno 1727. 10. Decembris. Sepellitur Por Lőrintz. Ezt a fa ütötte meg az erdőn.

Anno 1727. 26. Decembris. Baptisatur filiulus Stephani Csiszár nomine Stephanus. Keresztapja Kis György Svartz, a takács, keresztanyák Hajdu Istvánné és György Deákné, a porkolábné.

Anno 1728. 24. Januarii. Baptisatur filiulus Szakáts János nomine Johannes. Keresztapja Szabo István és a többi.⁹⁴

Anno 1728. 28. Januarii. Baptisatur filiulus Isaacus Szeli pastoris nomine Isacus.

Anno 1728. 9. Aprilis. Sepellitur filiola Csorlai Ferentz senioris nomine Mária.

Anno 1728. 3. Aprilis. Baptisatur filiola Budai Janos nomine Maria.

Anno 1728. 20. Maii. Holt meg Drauth György, a brassai bíró, délután 5. és 6. óra között, életének 66. esztendejében, 7 hónapjában, bíróságának pedig 18. esztendejében. Temettetik 23. Maii hora 12.

Anno 1728. 3. Augusti. Baptisatur filiulus relicta Por Lőrintz nomine Michael.

Anno 1728. 21. Augusti. Holt meg /Michael/ Fronius⁹⁵ uram brassai folnagyságában, életének 53. esztendejében. Sepellitur 12ma hora. Volt folnagy 8 holnapig.

Anno 1728. 22. Augusti. Baptisatur filiola Jakab István junior nomine Kis Anna.

Anno 1728. 21. Septembris. Baptisatur filiulus Johannis Nyikula junior nomine Johannes.

Anno 1729. 11. Januarii. Sepellitur Ats Márton et copulatur Szegedi János cum Jakab István Sára.

⁹¹ A belvárosban.

⁹² Nagy- vagy Kapu utca (Purzengasse), a belváros főutcája, ma: str. Republicii. ROTH, 1999, 274.

⁹³ Utána áthúzva: „28. Augusti. Sepellitur Baláska György junior”.

⁹⁴ Utóbbi négy szó idegen kéz utólagos bejegyzése.

⁹⁵ Michael Fronius (1675–1728) bécsi, wittenbergi és lipcséi diák, 1703–1708 között városi írnok, 1714-ig al-, illetve jegyző, 1715–1727 között a belső tanács tagja, 1728-ban folnagy. STENNER, 1916, 45.

Anno 1729. 8. Februarii. Copulatur Petrus Gotz cum Gidofalvi spuria⁹⁶ nomine Mária.

Anno 1729. 17. Februarii. Sepellitur Privigyei Márton Déák Rebeka.

Anno 1729. 24. Marty. Sepellitur Márton Déákné.

Anno 1729 mense Octobri. Baptisatur filiola Szegedi János nomine Kis Anna, keresztapja öreg Gajdo Mihály,⁹⁷ keresztanyja Hajdu Istvánné és Szitás Györgyné.

Anno 1729. 10. Decembris. Kereszteltetik a brassai magyar mester Zajzoni György⁹⁸ uram fiúgyermeké Sámuelnek, keresztatyjái Hajdu István, Köfarago Miklós, keresztanyák, György Déákné és Kis Györgyné.

Anno 1729. 24. Decembris. Sepellitur György Biro Péter.

Anno 1729. 22. Junii. Baptisatur filiola Szitás György nomine Kis Anna, sepellitur in hoc mense.

Anno 1729. 21. Septembris. Baptisatur filiulus Petri Gotz nomine Petrus, keresztapja Solymosi, a gombkötő, és Szakáts János, keresztanyák Szitás Györgyné és Tuross Dávidné.

Anno 1729. 25. Aprilis. Ment elsőbben scholában Rebeka leányom.

Anno 1729. 6. Octobris. Vették fejét az ifjú Téglásnének, az Obel János leányának, negyedmagával. /p. 310./

Anno 1730. 3. Januarii. Baptisatur filiola Szakáts János nomine Sára et sepellitur die 9. Januarii.

Anno 1730 mense Januario. Copulatur Martonfalvi Goppeg András junior.

Anno 1730. 26. Januarii. Sepellitur Nagy Istvan.

Anno 1730. 29. Januarii. Volt kézfogása Görög Györgynek Papotzi Margittal.

Anno 1730. 14. Februarii. Copulatur Görög György.

Anno 1730. 15. Februarii. Úgymint szerdán este 8 és 9 óra tájban láttatott nagy égi jel avagy égi tűz napkeltétől támadni és napnyugtáig elnyúlni, mely is egész északot elfogta volt.

Anno 1730. 5. Martii. Baptisatur filiulus Török Pál nomine Stephanus.

Anno 1730. 7. Martii. Sepellitur filiola Gajdo Simon nomine Kis Anna.

Anno 1730. 3. Maii. Sepellitur Klintsul Sára.

Anno 1730. 15. Maii. Temettetik az ifjú Olajos György felesége Borka István Boritza.

Anno 1730. 18. Juny. Sepellitur Csorlai Ferentzné senior.

Anno 1730. 23. Julii. Baptisatur filiulus György Déák nomine Samuel.

Anno 1730. 14. Augusti. Baptisatur filiola pastoris Isacus Szeli nomine Rebeka.

Anno 1730. 17. Septembris. Sepellitur filiola György Déák nomine Annus et gemulis.

Anno 1730. 29. Novembris. Copulatur Olajos István cum Csiszár Samuel Mária.

⁹⁶ spuria (latin) = törvénytelen lány.

⁹⁷ A keresztnév „Simon”-ból javítva.

⁹⁸ Szász alias Zajzoni György († 1777), brassói iskolamester, 1732-től Pürkerec és szülőfaluja, Zajzon (ma: Zizin, RO) közös lelképásztora, ezután, 1750–1754 között Tatragra, illetve Krizbára kerül lelkésznek. BINDER, 1993, 94.

Anno 1730. 30. Decembris. Baptisatur filiulus Görög György nomine Georgius.
Anno 1731. 17. Januarii. Eskették meg a templom ajtaja előtt Sipos Istvánt egy száz
leánnyal.

Anno 1731. 4. Februarii. Copulatur Sipos István cum Bándi Boritza.

Anno 1731. 5. Februarii. Baptisatur spuria Stephani Sipos.

Anno 1731. 22. Octobris. Adtam Rebeka leányomat varni Gotz Péternéhez, elsőbben.

Anno 1731. 27. Novembris. Copulatur Csorlai Márton cum Nagy Márton Boritza.

Anno 1731. 2. Decembris. Baptisatur filiulus Csorlai Ferentz junior nomine Franciscus.

Anno 1731 mense Decembri. Vették a németek őrzés alá a tanácsházat és szállítottak minden centumpáterre quartélyban két-két németet és a polgárookra oficireket, hogy Drauth Jánost⁹⁹ folnagnak nem akarták felvenni. Ez építtette, pápistává lévén, a Czenkre a kápolnát.¹⁰⁰ Pr. Hf. 1. Or. 1. h. p. 10.¹⁰¹

Anno 1731. 25. Decembris. Sepellitur Endesi Márton.

Anno 1732. 10. Januarii. Sepellitur Jakab Istvánné junior.

Anno 1732. 3. Februarii. Baptisatur filiola Olajos György junior nomine Boritza.

Anno 1732. 5. Februarii. Copulatur Csorlai Ferentz senior cum relicta Höltövényiana catholica.

Anno 1732. 17. Februarii. Sepellitur Gajdo Mihály senior.

Anno 1732. 1. Maii. Sepellitur Georgius Szeli pastor Halmájiensis.¹⁰²

Anno 1732. 17. Maii. Sepellitur Gubas Tamásné senior.

Anno 1732. 18. Maii. Sepellitur filiola Szabo Mihály et¹⁰³

Anno 1732. 19. Maii. Baptisatur Josephus Máthé filiulus Köfarago Miklós.

Anno 1732. 25. Junii. Rebeka leányom ment Köfarago Jánosnéhoz varni.

⁹⁹ Johann Drauth (1679–1733) Simon Drauth († 1693) brassói városbíró fia volt, Jénában, Halléban és Lipcsében jogot hallgatott, 1704-re már visszatért, mert ebben az évben megnősült. 1710-ben tagja lett a brassói külső tanácsnak. A következő évben egy Mária szobrot faragtatott, amelynek groteszk vonásai felháborítják a városban működő ferenceseket és jezsuitákat, akik istenkáromlással vádolták. A szerzetesek és a vádlott között egy olyan alkura került sor, amelyről a város vezetősege nemcsak, hogy tudomást szerzett, hanem támogatta is: Drauth megsemmisíti a becsmérő szobrot, katolizál és kápolnát építtet a Czenkre. Áttérését Szebenben a jezsuita templomban nyilvánította ki 1713. november 29-én. Utána kiskorú lányával együtt kiköltözött Bécsbe, ahol özvegyként a szerzetesi élet iránt érdeklődött. Miután 1714-ben az áttérésének személyes és teológiai indítékait írásban megfogalmazta (Eyle und errette deine Seel ... oder Grundbewegnussen warumb Johann Drauth ... einer Römisch-Catholisch ... Kirchen beygepflichtet habe, Bécs, Schlegel, 1714). 1716-ban belépett a jezsuita rendbe. A szerzetesi élet végül megsem felelt meg elképzeléseinek, megnősült és 1720-ban visszatért szülővárosába. Hajdú itt arra az epizódra hivatkozik, amikor az osztrák hadsereg házi őrizet alá helyezte a belső tanács tagjait, hogy Drauth folnaggyá való megválasztását elérje. TRAUSSCH, 1983, I., 263–264; HERRMANN, 1883, 171–176. TARTLER, 1918, 130.

¹⁰⁰ A kápolnát villámcsapás rongálta meg 1737. június 10-én, 1814-ben teljesen összeomlott. HERRMANN, 2010, 25.

¹⁰¹ A kápolnára vonatkozó bejegyzés idegen kéztől származik. A rövidítéseket nem sikerült feloldanom.

¹⁰² Halmágy, kőhalomszék magyar evangélikus falu (ma: Hálmeag, RO).

¹⁰³ A szöveg itt megszakad.

- Anno 1732. 25. Junii. Ment halmágyi Papságra Csernátfaluból Privigyei Ananiás¹⁰⁴.
- Anno 1732. 9. Julii. Szentelték fel a brassai magyar mestert Zajzoni György uramat Berethalomban¹⁰⁵ pürkereci papságra.
- Anno 1732. 13. Julii. Baptisatur filiola Petri Gotz nomine Annok.
- Anno 1732 mense Septembris. Eskerték meg Csorlai Jakabot a templom ajtója előtt egy száz leánnyal.
- Anno 1732. 18. Septembris. Nata filiola Budai János, Margaretha,¹⁰⁶ et baptisatur die 21 Septembris. Keresztapja Kilion, Csiszár István, keresztanyja a Szakáts felesége, a Györgyé, és a Vargané, a Wuth felesége. /p. 311./
- Anno 1732. Mense Novembris. Baptisatur filiulus Csorlai¹⁰⁷ Márton nomine.¹⁰⁸
- Anno 1732. 13. Novembris. Múlt ki e világból hirtelen halállal Csiszár Samuel Havasalföldében, estve vacsora táján ahol is eltemettetik.
- Anno 1732. 10. Decembris. Sepellitur filiola Szakáts Mihály nomine Maria.
- Anno 1732. 14. Decembris. Baptisatur filiulus Enyedi Farkas et filiola Csorlai Jakab spuria.
- Anno 1732. 14. Decembris. Baptisatur filiola Giro János ex Martonfalva.
- Anno 1732. 15. Decembris. Natus filiulus Szitás György et baptisatur die 21 Septembris nomine Georgius.
- Anno 1733. 21. Januarii. Copulatur Jakab István junior tertia vice cum Martonfalvi Selleg Mihály Jutka.
- Anno 1733. 22. Januarii. Copulatur Obrassai Marantzen Péter cum Farkas Mária ex Bolgárszeg.¹⁰⁹
- Anno 1733. 3. Februarii. Copulatur Enyedi György junior cum Rákosi Jutka.
- Anno 1733. 3. Februarii. Copulatur Thot (alias) Sípos Tamás cum Czimbor Ilona ex Hoszszufalu.
- Anno 1733. 8. Februarii. Baptisatur filiulus Gajdo Simon nomine Simon.
- Anno 1733. 17. Februarii. Copulatur Petrus Barthos.¹¹⁰
- Anno 1733. 15. Februarii. Sepellitur Stephanus Csiszár senior aetatis suae 74.
- Anno 1733. 20. Februarii. Sepellitur filiola Johannis Szegedi nomine Kis Anna.
- Anno 1733 ultima Februarii. Sepellitur Gábor Borka in Fogaras.
- Anno 1733. 26. Aprilis. Baptisatur filiola Görög György nomine Mária.
- Anno 1733. 8. Julii. Sepellitur Olajos Mártonné.
- Anno 1733 mense. Decembris in Advent. [!] Sepellitur Barthos Istvánné senior.
- Anno 1734. 9. Februarii. Sepellitur Barthos Péterné junior.

¹⁰⁴ Privigyei Lauta Ananiás (†1780), a késmárki líceum diákja, brassói magyar iskolamester, 1726-tól csernátfalusi lelképásztor. Halmágyba való átköltözését Binder 1732. június 26-ra teszi. BINDER, 1993, 88.

¹⁰⁵ Berethalom szász mezőváros (ma: Biertan, RO) az erdélyi szász evangélikus püspök székhelye. (Ezért történt itt a lelkészavatás.)

¹⁰⁶ A keresztnév a sor fölél utólag beszúrva.

¹⁰⁷ A családnév „Endesi”-ből javítva.

¹⁰⁸ A bejegyzés itt megszakad, a keresztnév hiányzik.

¹⁰⁹ Bolgárszeg (Obere Vorstadt) Brassó északnyugati külvárosa.

¹¹⁰ Utána áthúzza: „secunda vice in UdvarhelySzék”.

Anno 1734. 12. Julii. Holt a Vidomba¹¹¹ vízében Vidombáki János.

Anno 1734. 12. Octobris. Múlt ki e világból Gotz Jánosné sógorasszony Budai Rebeka életének 54. esztendejében, ötödik hónapjában és két hetében. Temettetik 14. délben 12. óraker.

Anno 1734. 17. Octobris. Volt kézfogása Csorik Andrásnak Zajzoni Annokkal.

Anno 1734. 28. Octobris. Sepellitur filiolus Petri Gotz nomine Petrus.

Anno 1734. 8. Novembris. Copulatur Petrus Barthos in Udvarhelyszék secunda vice in Szál Dobos.¹¹²

Anno 1734. 9. Novembris. Copulatur Csorik András cum Zajzoni Annok.

Anno 1734. 12. Novembris. Sepellitur Farkas Jánosné ex Bolgárszeg, a Farkas felesége.

Anno 1734. 23. Novembris. Copulatur Olajos Márton cum relicta Csiszár István-néval [!].

Anno 1734. 22. Novembris. Sepellitur Schniveisz Márton¹¹³ uram öreg falnagy.

Anno 1734. 30. Decembris. Sepellitur Prásmári Bálint¹¹⁴ brassai falnagyságában.

Anno 1734. 31. Decembris. Sepellitur Josephus Szeli¹¹⁵ pastor Apátzaiensis.¹¹⁶

Anno 1734 mense Martii. Volt Háromszéken és Barcán, s egész Erdélyben oly nagy futás a tatárok Moldva felől való kiütése iránt.¹¹⁷

Anno 1734. 23. Julii. Betegedett meg Kriska leányom és 25. Julii Rebeka leányom kik is sindettek 16 hétig.

Anno 1734. 5. Septembris. Betegedett meg a feleségem.

Anno 1735. 5. Januarii. Copulatur Enyedi Farkas cum Hévízi Borka.

Anno 1735. 7. Januarii. Kérték fel az apátzaiak Isák¹¹⁸ papot Brassából papjuknak.

Anno 1735. 16. Januarii. Vett búcsút az magyar ekléziától, s ment Apátzára. /p. 312./

Anno 1735. 5. Februarii. Indult meg Isten kegyelméből Szeli Josep uram brassai schola mesterségéből Berethalomban, brassai magyar papságának felszentelésére, melyhez adjon Isten szerencsét és hosszú életet ökegyelmének.

Anno 1735. 17. Februarii. Kísérték be ökegyelmét az eklézia házához az scholaház-tól két tanácsbeli polgár, úgymint Neijdel Christoph és Zévald Christoph¹¹⁹ uraim az ekléziai személyekkel együtt.

¹¹¹ Vidombák/ Weidenbach/ Ghimbășel, az Olt jobb parti mellékfolyója.

¹¹² Székelyszáldobos, Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében (ma: Doboșeni, RO).

¹¹³ Martin Schneeweiss († 1734), szenátor (1721–1728), folnagy (1729–1731). STENNER, 1916, 125.

¹¹⁴ Valentin Tartler († 1734) huzamosabb ideig, 1718–1733 között szenátor, majd 1731–1734 között folnagy. STENNER, 1916, 147.

¹¹⁵ Szeli József († 1735), brassói diák és magyar rektor, hosszúfalusi (1713–1730), majd 1730-tól apácai lelkész (barcasági csángó település, Brassótól északra, ma: Apața, RO). BINDER, 1993, 98.

¹¹⁶ Apáca, barcasági csángó település, Brassótól északra (ma: Apața, RO).

¹¹⁷ Tartler szerint a tatár hadak öt napnyi távolságra megközelítették Brassót. Székelyek, barcaságiak és Brassó külvárosának lakói a hírre vagyontárgyaikkal a belvárosba menekültek, de a tatár betörésre végül nem került sor. Mindez 1734. március 14. és 27. között zajlott. TARTLER, 1918, 149–151.

¹¹⁸ Szeli Izsák.

¹¹⁹ Christoph Neidel (1688–1742) Jénában és Halléban tanul, 1725–1735 között szenátor, kétszeres folnagy (1736–1738; 1741–1742). Christoph Seewald († 1754) szenátor (1733–1742), folnagy (1742–1744), főbíró (1749–1754), 1751-ben katolizált. STENNER, 1916, 97; 135.

Anno 1735. die 20. Februarii. Köszöntötte be ökegyelme magát az ekléziában.

Anno 1735. 27. Februarii. Baptisatur filiola Szege di János nomine Sára. Keresztapja Jakab az Bolonyai béker,¹²⁰ Ferentz, a katona, keresztyanja Csorlai Mártonné.

Anno 1735. után 5. Martii. Natus filiulus Budai János et baptisatur nomine Johannes die 7. Martii. Compatres: Baláska István, a gocsmány,¹²¹ et Görög György. Compatrae: Szakáts Mihályné.

Anno 1735. 13. Martii. Lett kézfogása Krisztina leányomnak az brassai magyar pap-pal, Szeli Joseph urammal, kiket is Isten ruházzon fel maga Szent Lelkével, hogy egymás szeretetében mindvégig megmaradhassanak.

Anno 1735. 20. Martii. Baptisatur filiulus Sipos János nomine Johannes. Compatres: Szabó István et Türkösi István. Compatra: Gábor Sophi.

Anno 1735. 17. Aprillis. Volt kihirdetése Szeli Joseph uramnak, az brassai magyar ekléziának érdemes prédikátorának, Bolonnyában lakó nemzetes Hajdu István uram hajadon leányával, Krisztinával (tulajdon magam leányommal).

Anno 1735. 26. Aprilis. Volt örömeének napja.

Anno 1735. 3tia. Maii. Volt lakodalma Beszterce Székben, Zselyken¹²² lakó Adámi¹²³ tót papnak, a krizbai Lukács pap uram mostoha hajadon leányával, Katával.

Anno 1735. 15. Maii. Kereszteltetik a Csiszár István fia, Csiszár Joseph. Keresztatyák: Hajdu István, Svartz György, a takács. Keresztyanyak: Szeli Josephné, a brassai papné, ismét Budai Jánosné.¹²⁴

Pro Memoria: Az 1730dik esztendő után úgymint 1733dikban, 1734dikben és 1735dik esztendőekben kezdtek erővel, idegen nemzetekből álló pápista valláson lévők, a brassai nemes tanácsosi közét becsúszni. Ezután lásson többet, aki azt éri. Ismét ezen esztendőekben kezdtek ifjú szakállatlanok, mondani gyermekek, a tanácsosok közét bevetődni, hogy már csak ebben az időben is többnyire mind csak gyermek állapottal bíró tanácsosok kezdtek lenni főbíró Fillstich István,¹²⁵ öregbíró Seuller Lukács,¹²⁶ falnagy Christoph Pál,¹²⁷ első öreg polgár Anyeter András¹²⁸ és Wolff János,¹²⁹ Closius Neydel¹³⁰

¹²⁰ Becker (német) = Pék.

¹²¹ gocsmány = egyházközségi felügyelő, egyházi (barcasági magyar kifejezés a német Gottsman szóból).

¹²² Zselyk, magyar evangélikus falu a besztercei kerületben, Besztercétől délre (ma: Jeica, RO).

¹²³ Szentmihályi Ádám († 1740), kiskapusi (Szeben megyei város, ma: Copșa Mică, RO) iskolamester (1700–1703/1727), zselyki lelképásztor (1727–1740). Magyarországon született. ARZ, 1955, 266/10, BINDER, 1993, 104.,

¹²⁴ A bejegyzés halványabb tintával, de azonos írással.

¹²⁵ Stephan Filstich főbíró (1714–1717; 1722–1723; 1728–1732; 1734–1736) STENNER, 1916, 39–40.

¹²⁶ Lucas Seiler von Seulen (1661–1735) Lipcsében és Wittenbergben tanul, 1689-ben orvosdoktori oklevelet szerez, gyógyszerész, városi orvos, szenátor (1715), falnagy (1716–1717; 1721–1722; 1726–1727), öregbíró (projudex) 1731-ben, illetve 1734–1735-ben. *Uo.* 137.

¹²⁷ Paul Chrestels († 1745) a város kapitánya (1711–1719), szenátor (1720–1734), falnagy (1732–1735), főbíró és „gubernialis tabulae consiliarius aulicus intimus” (1741–1745). *Uo.* 21.

¹²⁸ Andreas Enyeter, írnok (1711–1719), a város kapitánya (1720–1721), szenátor (1721–1745), „senior senatus” (1743–1745). *Uo.* 35–36.

¹²⁹ Johann Wolfgang Wenzel († 1737) szenátor (1728–1737). *Uo.* 158.

¹³⁰ Christoph Neidel szenátor (1725–1735). *Uo.* 97.

és Prásmári András¹³¹ szakállas urak idejekben. Aki ez után többet él, mint én, több újdonságot fog látni kedve ellen is.

Anno 1735 die 7. Augusti. Baptisatur filia Petrus Gotz nomine Mária. Keresztapja: Hermányi János. Keresztanyák: Köfarago Annok és Olajos Istvánné, a katonáé.

Anno 1735 die 19. Augusti. Holt meg Bolgárszégi Kis György, az Olajos. Temettek die 20. dik Augusti.¹³² /p. 313./

Anno 1735 die 21. Augusti. Temettetik Martonfalvi Licsken Márton fiacskája.

Anno 1735 die 23. Augusti. Múlt ki e világból a brassai nagy pap Neydel Pál¹³³ uram estve 7. és 8. óra között.

Anno 1735 die 30. Augusti. Múlt ki e világból tekintetes nemzeti öreg bíró Seuller Lukás uram este 7 óra előtt. Temettetik die 1ma Septembris. két óraker délután.

Anno 1735 die 4. Septembris. Baptisatur filius Jakab István junior nomine Stephanus.

Anno 1735 die 2. Octobris. Temettetik Pulkeretzen a Csiszár Sámuelné fiacskája, Samuel.

Anno 1735 die 9. Octobris. Múlt ki e világból a törtsvári porkoláb¹³⁴ Csernátfalusi György Déák uram déltájban, Temettetik die 10. Octobris hora 12da.

Anno 1735 die 17. Octobris. Hívtam Isten kegyelméből s az tekintetes brassai nemes tanácsnak Istenes grátiájából a törtsvári porkolábságra György Déák uram helyébe, 48 esztendő koromban.

Anno 1735 die 22. Octobris. Nata Filia Görög György et baptisatur die 25. Octobris nomine Rebeka, et sepellitur Bogos Kata.

Anno 1735 die 29. Octobris. Confirmáltattam az méltóságos gróf hallerkői Haller János erdélyi gubernátor¹³⁵ ő excellentiájától a törtsvári porkolábságra maga jószágában Darlatzon.¹³⁶

Anno 1735 die 1. Novembris. Sepellitur Martonfalvi Mészáros János.

Anno 1735 die 9. Novembris. Holt meg Magyarai Samuelné. Temettetik die 10. Novembris.

Anno 1735 die 12. Novembris. Vettem búcsút a várost szolgáló társaságtól, az öreglegénységi tisztemtől, s választották helyettem öreglegénynek Török Pált.

¹³¹ Andreas Tartler (1684–1737) Hallében teológiát tanul, hazatérése után írnok, jegyző, szenátor (1735–1737), *Uo.* 145.

¹³² A bejegyzés halványabb tintával, de azonos írásképpel.

¹³³ Paul Neidel († 1735) brassói prédikátor (diakónus), majd 1713-tól haláláig ugyanott plébános (vezető-lelkész). *ARZ* 1955, 120/14.

¹³⁴ Törtsvár (ma: Bran, RO), vár és falu Brassótól délnyugatra, az azonos nevű, Brassó által zálogjogon bírt, uradalom központja. A terület igazgatása a brassói tanács által kinevezett tisztviselő, a törtsvári porkoláb feladata volt, míg ellenőrzését a brassói szenátus egyik tagja végezte. A törtsvári porkoláb funkciójáról lásd: BÁNDI–SZABÓ, 2017, 131.

¹³⁵ Hallerkői Haller János (1693–1756) Erdély gubernátora (1734–1756).

¹³⁶ Darlac, Küküllő megyei, szász és román lakosságú falu (ma: Dârlos, RO).

Anno 1735. die 24. Novembris. Eskettem be az törtsvári porkolábságra Szebenben, a méltóságos regium Guberniumunk Fő Cancelláriáján, tekintetes Máriaffi Maxai Dávid,¹³⁷ ország fő secretáriusa által.

Anno 1735. die 30. Novembris. Kezdem Isten kegyelméből a törtsvári dologban foglalatoskodni, és a falukon fungálni.

Anno 1736. die 2da Februarii. Keresztelik a Borka István leányát, nomine Judit. Keresztapja ifjú Jakab István. Keresztanyák: Bándi Boritza és Hőze Mih/ályn/é. [?]

Anno 1736. die 5. Februarii. Keresztelik a Csorik András fiát, nomine András. Koma Szabó István, Bakó Déák, a mester, keresztanyák: Gábor Zsófia és Csiszár Kis Anna.

Anno 1736. die 12. Februarii. Vasárnap estve későn, 11 órakor, adott Isten a szegény leánynomnak, Krisztinának, egy leánymagzatot,¹³⁸ hétfőre virradólag, kit is az Isten neveljen és tartson maga dicsőségére, szüleinek örömekre, az anyját is az Isten jógyítsa, tartsa, éltesse a maga nevének felmagasztalására. /p. 314./ Kereszteltetik Krisztinának, keresztapja tiszteletes Bel¹³⁹ uram.¹⁴⁰

Kereszteltetik die 20. Februarii Krisztinának. Keresztapja: Dévai uram,¹⁴¹ a tatrangi¹⁴² prédikátor, ismét Szebeni Márton úr, a mészáros. Keresztanyái: Belné asszonyom, az óbrassai papné, ismét a várból Tartlerné asszonyom, a káplánné. De Dévai uram jelen nem volt a Keresztéségen, az alkalmatlan idő miatt.

Anno 1736 die 7.¹⁴³ Martii. Sepellitur Jakab István senior.

Die eodem baptisatur Andrëas Claudiopolitanus Ariánus.

Die 1ma Martii. Temettetik ifjú Csiszár Istvánné.

Die 18. Martii. Baptisatur filia Litzken Márton nomine Sára.

Die 15 Aprilis. Baptisatur filia Olajos György nomine Rebeka.

Die 18. Maii. Copulatur Szilágyi István cum Thot Pál Ilona.

Die 14. Maii. Sepellitur Fintsel Annok.

In Mense Maii. Copulatur Görög György secunda vice.

Die 25, 26, 27, 28 Maii és Juniusnak kezdetiben kezdetek az Német Császár Öfelége militiái mind lovasból és gyalogosokból Törtsvár alatt a városi réten táborba szállni. A Gyalogosok voltak a generál Mifling¹⁴⁴ regimentiből, a lovas magyar regiment volt

¹³⁷ Máriaffi (eredetileg nyárádtói Maksai) Dávid († 1762), 1730-tól a Gubernium titkára. 1733-ban katolikus hitének kifejezéseként veszi fel a Máriaffi nevet, 1736-tól Kolozs vármegye főispánja. NAGY, 1860, 303.

¹³⁸ Utána áthúzva: „kit is”.

¹³⁹ Michael Bell († 1748), 1736-tól haláláig óbrassai lelképásztor. A brassói eklézsia anyakönyve szerint egy bizonyos Reiner Márton a kislány keresztapja, Bell viszont az 1746-ban született Pál György fiacskájáé. ARZ, 1955, 121/22; BINDER, 1993, 99.

¹⁴⁰ Az utolsó mondat ázott.

¹⁴¹ Dévai Márton 1713-ban a brassói gimnázium tanulója, 1716. június 29-én unitáriusból lutheránussá lesz Tatrangon (barcasági csángó település, ma: Târlungeni, RO), illetve Apácán iskolamester. 1723-tól 1732-ig pürekerci lelkész, 1750-ig tatrangi lelkész, ezután Hosszúfalun lelkész. BINDER, 1993, 52, 122.

¹⁴² Tatrang, barcasági csángó település, Brassótól keletre (ma: Târlungeni, RO).

¹⁴³ Javítva: „6”-ból.

¹⁴⁴ Heinrich von Müffling († 1737) altábornagy 1724-ben került a 26 sz. gyalogezred élére. WREDE, 1898, 300–302; 315.

pedig a gróf Gilanyi János¹⁴⁵ Excellentiájáé, ahol maga is jelen volt személy szerint több főtisztjével együtt.

Die 11. és 12. Julii takarodott be Havasalföldibe azon lovas regiment és az egy pata-
lion, [!] tudniillik az 500 gyalogosból álló németység jobb része csak könnyűszerrel minden pokásíjokat¹⁴⁶ Erdélyben hagyván.

Ugyan mindezen tájban takarodtak be Temesen¹⁴⁷ és a Bodzán,¹⁴⁸ Berecken,¹⁴⁹ a többi hadak is mind Moldovára, mind Havasalföldre a Pestvármegyei magyar regiment¹⁵⁰ is köztük lévén. Azon feljebb megírt helyekről ismét mind visszajöttek a hadak, és a Törtsváron betakarodtak Tergovistára¹⁵¹ a santzba, Gillányi mellé, úgymint Gvadányi¹⁵² lovas generális, Frankemberich¹⁵³ oberster a lovasokkal és a Pestvármegyeiek regimentinek obersterja. /p. 315./

Anno 1737. 2. Augusti. Jött iszonyú sok gólya Brassóra, kiknek egyik részek a Fellegvárát¹⁵⁴ mindenfelől megszállták, a más része pedig a Nagytemplomra¹⁵⁵ szállott, és a torony tetején lévő keresztnek a tetejére és két ágára szállván, fél lábön állottak. Voltak pedig mind a templomon, mind a Fellegváron a gólyák temérdek sereggel, melyek egy éjszaka mindenik helyen nagy bátorsággal háltak, de mi nagyobb, mikor ezek jöttek sok fogolyadarat hoztak maguk előtt hajtva. Isten tudja mit jegyez mind ez a jelenség, talán a pogányoknak reánk való jövetelét, kit Isten tartoztasson, és őrizzen meg bennünket az pogányoknak kezektől etc.

Anno 1737 mense Octobri. Jöttek ki Havasalföldiből minden passusokon a császár hadai a török elől, de legderekasabban Törtsváran és a Gyémesen¹⁵⁶ Moldova felől, ezen hadak aztán szállottak kvártélyban Erdélyben szerteszét, hozván magukkal sok török rabokat.

Anno 1737 mense Septembri. Verte meg a török Havasalföldében a reguláris hadat Pitesdnél,¹⁵⁷ ahol felesen veszték a magyarok. Hasonlóképpen inkább a törökök, ahon

¹⁴⁵ Ghilányi János († 1754) ezredes, 1734 állította fel a későbbi Hadik-huszárezredként ismert alakulatot. 1737 és 1739 között Havasalföldön harcolt. 1768-ban számolták fel. WREDE, 1901, 721–722.

¹⁴⁶ Pokásia (bagázsia) = poggyász. SZABÓ, 1975, 544–545.

¹⁴⁷ A Tömösi-szoros (Pasul Timiş) a Kárpátok kanyarulatánál, a Tömös-patak völgye Romániában.

¹⁴⁸ A Bodzai-szoros (Pasul Buzău) a Kárpátok kanyarulatánál, a Bodza-folyó keskeny völgye Romániában.

¹⁴⁹ A Berecki-patak völgye (Breţcu) az Ojtozi-szoros (Pasul Oituz) kijáratánál Romániában.

¹⁵⁰ Pestvármegyei József († 1743) ezredes által 1734-ben felállítva, 1737 és 1739 között Havasalföldön harcolt, 1748-ban számolták fel. WREDE, 1911, 717–718.

¹⁵¹ Târgovişte havasalföldi város (ma: Románia).

¹⁵² Ascanio Guadagni (1684–1759) tábornok (1735), halálakor tábornagy. SZÉCHY, 1894, <http://mek.oszk.hu/05700/05771/html/01.htm#d1e410> (2018. 09. 06.).

¹⁵³ A Jaquemin-vértesezred parancsnoka 1729-től 1738-ig Joseph Frankenberg von Schellendorf ezredes, 1741 és 1745 között Joseph von Frankenberg. Az alakulat 1737 és 1738-ban Erdélyben működött. Felszámolására 1775-ben került sor. WREDE, 1901, 579–582.

¹⁵⁴ Bolonya és Óbrassó között lévő hegyen épült vár.

¹⁵⁵ Nagytemplom = a brassói Fekete-templom.

¹⁵⁶ Gyimesi-szoros (pasul Ghimeş-Palanca) a Keleti-Kárpátokban, Erdély és Moldova határán, Romániában.

¹⁵⁷ Piteşti havasalföldi város (ma: Piteşti, RO). A csata pontos dátuma: 1737. október 18. TARTLER, 1918, 197. DAPONTÈS, 1881, 39.

elesett gróf Barkotzi József,¹⁵⁸ a Gilányi obertslejtántja, ifjú Gilányi Ádám¹⁵⁹ hadnagy, rithmeiszterek, alábbvaló tisztekkel együtt. Ezen dolog véghez menvén, úgy takarodtak aztán onnét Erdélybe, magukkal sok bojárokat kihozván, kik is Brassoban és másutt megtelepednek lakosul, egy ideig.

Anno 1738 die 13. Martii. Temetterik Balog Margit.

Anno 1738 die 16. Martii. Baptisatur filiolus Görög György nomine Josephus. Sepellitur die 18. Martii.

Anno 1738 die 3. Maii. Csináltatott cserekarós¹⁶⁰ vessző közkertet felőlem, a Por Mihály közkertitől fogva egész a Kupás Péter deszka közkertjéig, negyven cserekaróból állott, az hadnagy Broszman Mihály¹⁶¹ uram az mostoha leányának számára, mely kertnek felépítésében semmi részem nem volt, hanem magam jóakaratomból, a jó szomszédságért adtam egy napi számost étel nélkül, hanem fizettem a Saptith Györgynek a magam részéről mint kertelőnek denarios 30. /p. 316./

Anno 1738 mense aprilis. Verte meg a török Havasalföldében az Olt mellékén, Koziánál,¹⁶² a Pivoda¹⁶³ és Pest vármegyey Fráj Compániával¹⁶⁴ együtt való katonaságot, ahol veszett katonaság: 500 halott, ha hihető, de eleven rabot sokat vitt el a török.

Anno 1738 mense Aprilis et Maii. Takarodtak be Havasalföldiben az elfutott bojárok Brassoból.

Anno 1738. Őszre kelve tiltották el a református eklézsiákat egész Erdélyben, hogy senki templomba ne járhasson. Tiltották el a keresztelést, temetést is, hogy harangszóval ne temessenek.¹⁶⁵

Anno 1739 die 9. Aprillis. Adott Isten Krisztina leányomnak estvéli kilenc óra után egy leánygyermeket, melyet keresztelek Anna Juditnak. Keresztyja a botfalvi¹⁶⁶ pap,

¹⁵⁸ Barkóczi József († 1737) alezredes. TARTLER, 1918, 197.

¹⁵⁹ Ghilányi Ádám († 1737) hadnagy, Ghilányi János unokatestvére. Uo.

¹⁶⁰ cserekarós = tölgyfakarós.

¹⁶¹ Michael Brustmann († 1751), brassói külső tanácsos (1728–1730), Hétfalu (a Törcsvárhoz tartozó hét csángó falu együttes neve) ispánja (1733–1734), a város kapitánya (1731–1738). STENNER, 1916, 19.

¹⁶² Cozia erődített kolostor Havasalföldön. A csata valamikor 1738. március 13-a után, de még április 2. előtt zajlott le. DAPONTÈS, 1881, 73–78.

¹⁶³ Stephan Dettine von Pivoda, szerb származású osztrák huszárkapitány. 1716. november 26-án elrabolja és Erdélybe hurcolja Nicolae Mavrocordat (1680–1730) havasalföldi vajdát. Erdélyben telepedett meg. WREDE, 1901, 801; HOCHMEISTER, 1793, 294–295.

¹⁶⁴ A szabad századok alacsony harcértékű, és kisebb zsolddal, 100–300 fős keretlétszámú katonai alakulatok. BÁNDI–SZABÓ, 2017, 130.

¹⁶⁵ 1738. március végén a császári katonaság református főurakat (a szuperintendenst és egyéb református felekezeti közéleti személyeket) tartóztatott le. Mivel a vádak nem lettek a nyilvánosságra hozva, egy, a reformátusok elleni szőtt összeesküvésről szállongtak a hírek. A megfélemlítési akció, valamint a katonaság túlkapásai, azon a hamis vádon alapultak, hogy a református vezetők Rákóczi Józseffel álltak volna kapcsolatban. Az ártatlanul bezártakat 1739. január 15-én engedték szabadon. POKOLY, 1904, III. 86–88; TRÓCSÁNYI, 1988, 395–398.

¹⁶⁶ Botfalva barcasági szász település (ma: Bod, RO).

Dir¹⁶⁷ uram, és a hadnagy a Vetési¹⁶⁸ regimentiből. Keresztanyák: Marcus Tartlerner¹⁶⁹ asszonyom, és Godfridné asszonyom.

Anno 1742 die 9 Maii. Temettetik Brassoban Ananiás öcsémuram, ifjú legény és posoni¹⁷⁰ diák korában.

Anno 1742. die 13. Julii. Temettetik Nejdcl Christoph¹⁷¹ uram, a városi folnagy.

Anno 1741 die 16. Novembris. Adott Isten Krisztina leányomnak egy fiúgyermeket, kit kereszteltek Josephnek. Keresztatyák: Dévai uram, a tatrangi pap, Szabó István, Keresztanya: Hedvich Jakabné¹⁷² asszonyom.

Anno 1741 die 20. Febrarii. Holt meg Szitás Palko életének 20dik esztendejében.

Anno 1742. die 26. Decembris. Temettetik Farkas Danielné Pulkeretzen.

Anno 1743 die 19. Augusti. Vették fejét Bolonnyai Magyarosi Jánosnénak lopásáért, csalárdságáért, ismét egy száznénak leányostól, gyermekinek megöléséért. /p. 317./

Anno 1739 die 1. mense Julii. Szent János napján¹⁷³ volt lakodalma Szitás Jutkának Bolonnyai Josephel, ki is egy néhány hetek alatt ide hagyta a feleségét.¹⁷⁴ /p. 319./

Anno 1745. 2da Februarii. Copulatur Gaudi János cum Enyedi Éva.

Item 16. Februarii. Copulatur Szakáts Mihály, a Herbert úr szakácsa cum Szitás György Judith.

Item 2da Martii. Copulatur ifjú Olajos György¹⁷⁵ halmágji káplán Benkő Kis Annával.¹⁷⁶

Item 21ma Aprilis. Volt kézfogása Rebeka leányomnak Mattheides Mihálllyal, az krizbai papnak mostohafiával, melynek kezdetét, közepét és végezetét az én Istenem áldja, szentelje jó étellel, jó egészséggel, szívesen kívánom.

Item 22da Juny. Copulatur Michael Mattheides cum Hajdu Rebeka, melyeknek Isten tegye házasságukat szerencsésé, állandóvá, az igaz szeretetben, egységben marandandóvá, Istennek dicsőségére, sok emberséges embereknek szolgálatjukra.

Item 8tava Octobris. Ment el szegény Rebeka leányom Udvarhelyre¹⁷⁷ lakni, kinek az Isten tegye az ő lakását szerencsésé, boldoggá, üdvösségessé, hogy jó híreket halhas-

¹⁶⁷ Johann Dürr, gimnáziumi tanár, brassói pestisprédikátor, 1738. november 20-án kinevezi Botfalura (Brenndorf, barcasági szász település, ma: Bod, RO) beszolgáló lelkésznek. 1739. november 15-től bolonnyai szász prédikátor. TARTLER, 1918, 218–220, 235–236, 240.

¹⁶⁸ Kökényesdi Vetési László (1680–1756), osztrák ezredes. A Szatmár megyei származású köznemes az odera-frankfurti egyetemen tanult jogot, 1704-ben már Rákóczi oldalán harcolt és diplomáciai feladatokat látott el Bajor- és Franciaországban. 1714-től kezd kegyelemért a császárhoz folyamodni. 1733-ban, részben saját költségén állítja fel a haláláig birtokolt gyalogezredet. WREDE, 1898, 359–361; KALMÁR, 2002, 1528–1530.

¹⁶⁹ Markus Tartler († 1757) brassói diakónus, 1739 és 1751 között prázsmári (Tartlau, barcasági szász település, ma: Prejmer, RO), majd brassói vezetőlelkész. ARZ, 1955, 120/16; 234/25.

¹⁷⁰ Pozsony (ma: Bratislava, SK).

¹⁷¹ Christoph Neidel folnagy (1742–1744).

¹⁷² A keresztnév javított.

¹⁷³ Szent János napja = június 24. Az információ ellentétben áll a sor elején szereplő július 1-i dátummal.

¹⁷⁴ A bejegyzés a nagyírást kivágott lapon, amelynek hátoldala (p. 318.) üres.

¹⁷⁵ Apácai és krizbai provisor. BINDER, 1993, 41.

¹⁷⁶ Benkő Mihály lánya. *Uo.*

¹⁷⁷ Székelyudvarhely, udvarhelyszéki mezőváros (ma: Odorheiu Secuiesc, RO).

sunk élete felől, hogy az én Istenem áldja meg házasságukban, mind kimenetelekben, mind bemenetelekben és minden kézi munkájukat jó egészséggel áldja meg az Isten, kívánom. Ámen, úgy légyen.

Anno 1746. 24. Februarii. Adott Isten Krisztina leányomnak húshagyó keddre virradólag egy fiúgyermeket, kit is kereszteltek Szeli Paull Györgynek, kit Isten neveljen maga dicsőségére, szüleinek örömére, sok emberséges embereknek szolgálajukra.

Item 20ma Maii. Adott Isten Udvarhelyen Rebeka leányomnak, pénteken 8 órakor reggel, egy fiúmagzatot, melyet kereszteltek Mattheides Istvánnak, kit Isten tartson és neveljen maga dicsőségére és kedves szüleinek örömére, sok emberséges embereknek szolgálatjukra.

Item die 11ma Augusti. Vettem meg Kupás Samueltól az atyai kertet egészben, mellettem ki az utcáig, a Nagypatak felé, pro Hg. fl. 82,50, id est nyolcvan két forintot, ötven pénzen, mely kertnek a harmadját az ő udvarán lévő közkertinek szegétől fogva a német major sopjának¹⁷⁸ oldaláig és ki az utcáig, tornácostól a Setzkenek engedtem, és fordított ő nekem azon harmadért Hg. fl. 27,50, id est huszonzét forintot, ötven pénzt, de az alkalom így lön, hogy az új közkertet ketten /p. 320./ csináltassuk meg, fele légyen az övé, fele az enyém, mely megvételben, kert elosztásban, áldomás italban és a dolog végéig ezen alább megírt becsületes emberek jelen voltak még a pénznek átadásában is, úgy mint tiszteletes tudós Szeli Joseph uram, az brassai magyar eklézsiának érdemes lelkipásztora, városi becsületes civis, a Szélyes utcában¹⁷⁹ lakó Szöts Pál uram, ismét Buzer Tamás tiszteletes falnagy urak poroszljaféle, és Bolonnyában lakó ifjú Csorlai Ferentz, mely dolgon mind a két részről igen szépen megegyezvén és az kertet elosztván, ilyen formán, hogy a két rész legyen az enyém és a harmada a Setzkené.

Anno 1747. 27ma Junii. Copulatur Litsken Márton cum Csiszár Annok.

Item 4ta Julii. Copulatur Bukur András cum Baláska István Sára.

Anno 1747. 19. Augusti. Múlt ki a világból tiszteletes Szeli Joseph fiamuram kisebbik kedves fiacskája, Gyurka, életének egy esztendeje, 26 hete.

Anno 1747¹⁸⁰ die 30 Septembris. Múlt ki e világból sok kínos betegsége miatt Budai János sógorom, életének 45. esztendejében. Temettetik 1ma Octobris.

Item Anno Eodem. Temettetik Csiszár István Havasalföldében, Csernetesten,¹⁸¹ hirtelen halál által.

Item Anno Eodem. Die 26. Decembris. Múlt ki e világból az Herbert¹⁸² uram fő bíróságában, 6 órakor, reggel.

Anno 1748 die 22. Februarii. Temettetik Szeli Beniamin bátyámuram.¹⁸³

¹⁷⁸ sop = fészter

¹⁷⁹ Széles utca vagy Szélespatak (Breitbach) a belvárosban, a nagytemplomtól keletre, ma: str. Paul Richter. ROTH, 1999, 271.

¹⁸⁰ Az évszám után beírva, és gondatlanságból nem áthúzva: „Ma O.” vsz. a „prima octobris” kelet kezdeménye.

¹⁸¹ Cernătești, havasalföldi falu (ma: Buzău megye, RO).

¹⁸² Samuel Herbert von Herbertsheim (1693–1747) szenátor (1729–1735), 1731-ben katolizál, 1741-től főbíró és guberniumi tanácsos, STENNER, 1916, 63.

¹⁸³ A krónika innentől Hajdú István töröcsvári porkoláb vejének, Szeli Józsefnek néhány bejegyzésével folytatódik és zárul.

Eodem 27. Februarii. Meghal Hajdu István töröcsvári porkoláb, ipámuram.

Eodem 10. Martii. Porkolábságra választatik Matthaides Mihály öcsém uram, és Szebenben die 18. Martii be is eskettetik.

Anno 1751 die 25. Decembris. Meghal Budai Judith, Hajdu István porkoláb uram özvegye, kedves napámasszony és temettetik die 27. Decembris.

Anno 1752 die 2. Februarii. Volt kézfogása Szeli Krisztina leányomnak a tiszteletes Dévai Márton urammal, és a lakodalom celebrátott die 8 Maii.

Anno 1753 die 25. Januarii. Meghal tiszteletes Privigyei L/auta/ Lukáts¹⁸⁴ krizbai pap, bátyámuram. Temettetik 27. eiusdem.

Eodem 1754. die 14. Februarii. Születik Martinus Valentinus Dévai unokám.

Eodem die 11. Martii. Meghal kedves bátyám Szeli György uram és temettetik die 15. eiusdem.

Eodem die 11. Martii. Meghal kedves leányom Kristina és temettetik die 24. eiusdem.

Anno 1755. die 6. Martii. Kereszteltetik Matthaides Kristina.

Anno 1757 die 21. Octobris. adottatott hivatalom a Hoszszufalusi egyházi hivatalra, die 22. ejusdem a kulcsot elvettem, és die 30., id est Dominica 22. post Trinitatis, beköszöntöttem. /p. 321./

Anno 1759 die 27. Novembris. Volt kézfogása Anna Judith leányomnak humanissimus Martinus Matthaei¹⁸⁵ brassai magyar iskolamester urammal.

Anno 1760 die 20. Februarii. Volt ezeknek lakodalmi solemnitásuk Hoszszufaluban.

Anno 1761 die 13. Januarii. Apáztára kiköltöztettünk.

Anno 1761 die 19. Junii. Meghal, és die 21. ejusdem temettetik tiszteletes Privigyei János¹⁸⁶ tsernátfalusi prédikátor, bátyámuram.

¹⁸⁴ Binder, Tartlert követve 1754-re teszi elhalálozásának évét. BINDER, 1993, 88; TARTLER, 1918, 161.

¹⁸⁵ Máthé Márton († 1805), pozsonyi diák, brassói és apácai (1755–1761), majd krizbai iskolamester (1761–1773). 1773–1775 között pürkereci, csernátfalusi (1775–1803), ezután haláláig apácai lelkész. BINDER, 1993, 78.

¹⁸⁶ Privigyei János († 1761) brassói diák, majd 1730–1732 tatrangi, ezután csernátfalusi lelkész. BINDER, 1993, 86.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ARZ
1955
Gustav ARZ: *Series Pastorum. Die Pfarrer der evangelischen Gemeinden A. B. in Siebenbürgen von der Reformation bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1955. Gépelt kézirat, Zentralarchiv der evangelischen Kirche A. B. in Rumänien)
- BÁNDI–SZABÓ
2017
BÁNDI András–SZABÓ András Péter: *Hajdú István törcsvári porkoláb kéziratosa kötet – Két ismeretlen magyar vers Báthori Gábor fejedelem korából*, In: *Magyar Könyvszemle*, 133. (2017) 2. sz., 129–155.
- BINDER
1993
BINDER Pál: *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*, Brassó, 1993.
- BINDER
2000
BINDER Pál: *Brassói magyar krónikások és barcasági evangélikus egyháztörténészek (1550–1800)*, Szecseleváros, 2000.
- DAPONTÈS
1881
Constantin DAPONTÈS: *Ephémérides daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736–1739)*, II, ed. Émile LEGRAND, Paris, Leroux, 1881. (Publication de l'École des langues orientales vivantes, 15.)
- GROSS–MARIN
2002
Julius GROSS–Elisabeta MARIN: *Annales ecclesiastici 1556 (1531)–1706 (1763)*, Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Achter Band, Heft 2, bearbeitet von Julius GROSS, durchgesehen und ergänzt von Gernot NUSSBÄCHER, herausgegeben von Elisabeta MARIN, Kronstadt, 2002. (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, VIII. 2)
- HARNUNG
1659
Martin HARNUNG: *Encheiridion 1659*, Archiv der Honterusgemeinde, I. F. 66.
- HERRMANN
1883
George Michael Gottlieb HERRMANN: *Das Alte und Neue Kronstadt: Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert*, I, ed. Oscar von MELTZL, Hermannstadt, 1883.

- HERRMANN
2010
George Michael Gottlieb HERRMANN: *Das alte Kronstadt: Eine siebenbürgische Stadt- und Landesgeschichte bis 1800*, Hg. Bernhard HEIGL–Thomas ŞINDILARIU, Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2010. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 32.)
- HOCHMEISTER
1793
Martin HOCHMEISTER: *Siebenbürgische Quartalschrift*, Dritter Jahrgang, viertes Heft, Hermannstadt, Hochmeister, 1793.
- KALMÁR
2002
KALMÁR János: *Köpeczi Béla: Vetési Kökényesdi László kuruc diplomata és a császár katonája 1680(?)–1756* (recenzió), In: *Magyar Tudomány*, 108. (2002) 11. sz., 1528–1530.
- NAGY
1860
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VII., Pest, Ráth, 1860.
- PHILIPPI
1874
Friedrich PHILIPPI: *Aus Kronstadts Vergangenheit und Gegenwart*, Kronstadt, 1874.
- POKOLY
1904
POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*, III. 1691–1880, Budapest, 1904.
- RÉDVAY
1935
RÉDVAY István: *Az 1736 és 1739 közötti törökországi háborúk. Az első (1737.) hadjárat évi*, In: *Hadtörténeti Közlemények*, 135. (1935), 63–100.
- REGELE
1954
Oskar REGELE: *Die Schuld des Grafen Reinhard Wilhelm von Neipperg am Belgrader Frieden 1739 und an der Niederlage bei Mollwitz 1741*, In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 7. (1954), 373–398.
- ROTH
1999
Harald ROTH: *Kronstadt: eine siebenbürgische Stadtgeschichte*, hg. von Harald Roth, München, Universitas, 1999.
- SCHMETTAU
1788
SW. K. Graf von SCHMETTAU: *Geheime Nachrichten von dem Kriege in Ungarn in den Feldzügen 1737, 1738 und 1739*, Frankfurt, 1788.

- SCHMEIZEL
Entwurf
Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Sibiu, Colecția de Documente Brukenthal nr. 135, Georgii Soterii Collectanea, Tomus VI, *Martin Schmeitzels Entwurf der vornehmsten Begebenheiten, die sich in Siebenbürgen von 1700 bis 1747 zugetragen haben.*
- STENNER
1916
Friedrich STENNER: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó, 1916. (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó [Kronstadt] VII. Band – Beiheft I)
- SZABÓ
1975
SZABÓ T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, I., Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975.
- SZABÓ
2002
SZABÓ T. Attila: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, XI., Budapest–Kolozsvar, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Akadémiai Kiadó, 2002.
- SZÉCHY
1894
SZÉCHY Károly: *Gróf Gvadányi József (1725–1801)*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1894. (Magyar Történeti Életrajzok) <http://mek.oszk.hu/05700/05771/html/> (2018. 09. 06.)
- TARTLER
1918
Thomas TARTLER: *Diarium (1701–1740)*, In: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VII. *Chroniker und Tagebücher* IV. (1684–1783), Brassó, 1918, 103–248.
- TRAUSCH
1983
Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, I–III, Köln, 1983.
- TRÓCSÁNYI
1988
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1988.
- WREDE
1898
Alphons WREDE: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht: Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*, I. Supplement zu den „Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs“, Wien, Seidel & Sohn, 1898.

WREDE
1901

Alphons WREDE: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht: Die Regimenten, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. III. Band, 1. Hälfte, Supplement zu den „Mittheilungen des k.u.k. Kriegs-Archivs“, Wien, Seidel & Sohn, 1901.

ZACHAR
1987–1988

ZACHAR József: *III. Károly két háborúja az Oszmán-török Birodalom ellen és a magyarok (1716–1718 és 1736–1739)*, In: *Történelmi Szemle*, 30. (1987–1988) 2. sz., 155–165.

ZIMMERMANN
1882

Franz ZIMMERMANN: *Der Schweden Durchzug durch Siebenbürgen um das Jahr 1714*, In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, N. F. 17. (1882) 1. sz., 291–337.

Tanúvallatási jelentés az 1689. évi brassói tűzvészről*

Brassó történetének legnagyobb csapásaként él a köztudatban az 1689. évi tűzvész, amely mintegy 300 ember életét követelte, és több száz lakóház mellett a város középületeit és szellemi kincseinek nagy részét is elpusztította. A lángok martalékvá lett az iskola, a tanácsháza és a benne őrzött levéltár, Honterus humanista könyvtára és tizenhárom magánkönyvtár, a vásárcsarnok és több templom, köztük az evangélikus főtemplom is, amelynek ragadványneve is – Fekete-templom – a tűz pusztításának emlékét idézi. A helyreállítási munkálatok egészen az 1770-es évekig tartottak.¹

Az 1689. április 21-én délután kezdődő tűzvészről több szemtanú is megemlékezett. A legrészletesebb leírás Marcus Fronius lelkésztől származik, aki a tűzvész következtében egész vagyonát, könyvtárát és kéziratait is elveszítette. Az utókorra jelentős hatást gyakorolt Martin Seewaldt városi titkár 1694-ben megfogalmazott krónikája, amely a brassói szenátus megbízásából készült és a helyreállított templomtorony gombjában kapott helyet.² További hosszabb-rövidebb szemtanúleírások születtek Asasrela Mederus, Cserei Mihály, Stephan Filstich, Martin Ziegler és Andreas Gunesch tollából.³

Ahogy a tűzvészt átélt szemtanúk, úgy az utókor számára is megkerülhetetlen feladattá vált, hogy állást foglaljon a tűz okával kapcsolatban, vagy legalábbis rámutasson a lehetséges válaszokra – az esemény rekonstruálása, a pusztítás mértékének,⁴ építészettörténeti jelentőségének⁵ meghatározása mellett. Az egykorú források azonban csupán a kor politika- és eszmetörténeti kontextusában értelmezhetők.

* A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tudományos munkatársa. A közlemény az *Erdélyi szász városok a Habsburg-uralom kezdetén Szeben és Brassó példáján (1685–1711)* című, 121235. számú posztdoktori projekt keretében készült, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a PD 16 pályázati program finanszírozásával valósul meg. A kapcsolódó bécsi források kutatását számomra a Tempus Közalapítvány 2018. évi Collegium Hungaricum ösztöndíja biztosította. Ezúton köszönöm Barta M. Jánosnak és Szabó András Péternek a forrás összeolvasásában nyújtott segítségét, valamint Ziegler Ágnesnek és Szabó András Péternek a közleménnyel kapcsolatos észrevételeit.

¹ A tűzvész történetét historiográfiai áttekintéssel ld. ZIEGLER Á., 2018, 95–103; PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 134–141. (Maja Philippi bevezetője Fronius krónikája tűzvészre vonatkozó részének német nyelvű fordításához.)

² A toronygombiratok műfajára ld. KESZEG, 2006.

³ ZIEGLER Á., 2018, 98–99., PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 134–135.

⁴ Maja Philippi osztóbíráskodási jegyzőkönyvek vizsgálatával rámutatott arra, hogy bár Erdély leggazdagabb városa számára óriási veszteséggel járt a tűzpusztítás, annak mértéke nem volt akkora, mint amekkorának a szemtanúk feljegyzései alapján gondolnánk. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 135–139.

⁵ ZIEGLER Á., 2018.

A törökellenes visszafoglaló háború első éveiben Erdély a Habsburg Monarchia hadműveleteinek keleti támaszpontjává vált, ami a jelentősebb erődítmények és városok – többek között Brassó – katonai megszállását eredményezte. A város polgárságának egy része azonban 1688 májusában megtagadta a Fellegvár átadását a császári csapatoknak. A két hétig tartó felkelés leveréssel, majd egy hosszabb kivizsgálást követően, 1689 őszén súlyos megtorlással végződött. A város lakosságának pedig 1689 januárjától kezdve jelentős számú helyőrséget kellett befogadnia, amelyet tetéztek a háború miatt megemelkedett különféle pénz- és terményadók.⁶

Nem csoda, hogy a polgárság és a katonaság között fennálló feszültség a tűzvész okával kapcsolatos feltételezésekben is tükröződik. A kortárs vélekedéseket lejegyző Fronius szerint a városba beszállsolt katonaság a polgárságot gyanúsította, mintha a lakosság ily módon akarta volna elűzni a gyűlölt megszállókat. Egyesek Thököly akciójának tartották a város égését, mások pedig a császári katonaságot vélték a tűz okának. Abban azonban – Fronius szerint – egyeztek a vélemények, hogy gyújtogatás történt.⁷ Cserei annak a közvélekedésnek adott hangot, miszerint a tűz okozója a brassói helyőrség lett volna: „A tűz indulatját maig sem tudja senki bizonyosan, sok rátiókkal való gyanóság vagyok, hogy a német praesidium indította volna, melyben kevés kétség is lehet; de mi végre s ki factiójából, az titokban vagyok.”⁸ Tény, hogy a kortárs leírások több helyen számolnak be katonák lövéséről meggyulladt háztetőkről,⁹ némelyek pedig a templomra hulló tűzgolyóról vagy később előkerülő lövedékek darabjairól tudósítanak.¹⁰ Brassó 18. századi helytörténetírója, George Michael Gottlieb von Herrmann, aki fiatalkorában még hallotta a szemtanúk elbeszélését, a császári katonaság bosszúakciójának tartotta a város égését, ami a tűzvész alatti rablásra is lehetőséget adott.¹¹ 19. századi feldolgozásában Friedrich Philippi az ismert források alapján valószínűnek tartotta, hogy a közkatonák akciója volt a háttérben, akik lövéseikkel terjesztették volna tovább a tüzet, ezzel juttatva kifejezésre a polgárság iránti ellenérzéseiket és teremtve lehetőséget a fosztogatásra.¹²

Az újabb feldolgozások szerzői a gyújtogatás kérdésében óvatosságra intenek. Maja Philippi rámutatott, hogy a forráság és az erős szél miatt könnyen továbbterjedhetett a tűz a zsindeffel fedett háztetőkön. Kizártnak tartotta, hogy a katonai vezetés szervezett gyújtogatásáról lett volna szó – figyelembe véve Brassó gazdasági és stratégiai jelentőségét –, ugyanakkor elképzelhetőnek vélte néhány katona kisebb gyújtogatási kísérletét. A sokáig sértetlenül megmaradó evangélikus főtemplom esetében azonban szerinte szándékos gyújtogatásról is szó lehetett, figyelembe véve az épület szimbolikus jelentőségét és a

⁶ A felkelésre: PHILIPPI, F., 1878; PHILIPPI, M., 1984.

⁷ PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 151.

⁸ CSEREI, 1983, 219.

⁹ PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 152; GUNESCH, 299.

¹⁰ „Und dass es kein gewöhnliches und sich gelassenes Feuer gewesen sei, ist sattsam zu schliessen aus denen hin und wieder gefundenen, teils zersprungenen, teils noch ganzen mit Feuer-Materie angefüllten Granaten, wie denn auch von glaubwürdigen Personen berichtet worden, man habe unter das Kirchendach Feuerkugeln fliegen gesehen.” SEEWALDT, 571; PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 152, 154.

¹¹ HERRMANN, 1883, 10–12.

¹² PHILIPPI, F., 1878, 31–32.

szemtanúk vallomásait a templomra hajított tűzgolyókról és az épületben talált gránátokról.¹³ Újabb Ziegler Ágnes művészettörténész a templom újjáépítését feldolgozó monográfiájában rámutatott arra, hogy a tűzvész leírásaiban – többek között Marcus Fronius kéziratban maradt tűzprédikációiban – és a tűz kitörése okának keresésében a szerzők toposzokat alkalmaznak, ami óvatosságra int a szemtanúbeszámolók olvasása során. Úgy véli, a templom faszerkezete könnyen meggyulladhatott a környező épületekről.¹⁴

Mindezek alapján megállapítható, hogy sem az egykorú leírásokban, sem a későbbi feldolgozásokban nem alakult ki konszenzus az 1689. évi tűzpusztítás okát illetően. A kérdés vizsgálatába új szint visz, és a tűzvész lefolyására vonatkozó ismereteinket bővíti az a tanúvallatási jegyzőkönyv, amely az esemény után mintegy két héttel, 1689. május elején készült Brassó egyik külvárosában (*in suburbio ... civitatis Brasso*) – feltehetően Bertalan külvárosban –, miután I. Apafi Mihály fejedelem vizsgálatot rendelt el az ügyben.¹⁵ A Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatóságán, az egykori Szász Nemzeti Levéltár oklevélgyűjteményében¹⁶ őrzött jegyzőkönyv egy Apafi Mihály fejedelemnek címzett, egykorú másolatban fennmaradt latin nyelvű tanúvallatási jelentés (*inquisitoriae-relatoriae*) része,¹⁷ amely magában foglalja a fejedelem vallatólevelének másolatát is.¹⁸ Ebből kiderül, hogy a fejedelem köröspataki Kálnoky Farkas táblai ülnököt, valamint a nagyobb kancellária írnokait Brassó főbírájának, esküdt polgárainak, szenátorainak és egy segesvári lakosnak a kihallgatásával bízta meg, amire május 5-én került sor Brassó külvárosában, Kötélgyártó Mihály Hosszú utcai házában.¹⁹ A vizsgálatról az április 20–30. között Fogarason ülésező deputáció határozott.²⁰

A mintegy ötven tanút – „tekintélyes brassói lakosokat” és az elővárosokban élőket – megszólaltató magyar nyelvű jegyzőkönyvből fény derül a tűz kezdetének és elterjedésének eddig ismeretlen részleteire, de rávilágít a lakosság és a megszálló katonaság közötti feszültségre, valamint a szemtanúk mentalitására is. A megkérdezettek között találunk brassói városi vagy egyházi hivatalnokokat, tanácsosokat és egyszerű polgárokat, de szolgálókat is – szászokat és magyarokat egyaránt.

A forrás alapján az eddigi ismeretekhez képest pontosítható a tűz kezdetének helyszíne: öt tanú vallomása erősíti meg, hogy a tűz a Fekete utcában lakó Süveges György házában kezdődött, melynek zsindeleje lángra kapott (42., 47., 48., 49., 50.), majd innen terjedt tovább a

¹³ PHILIPPI-WIRTH-POELCHAU, 1989, 140–141.

¹⁴ ZIEGLER Á., 2018, 99–103.

¹⁵ A fejedelem parancsára indított vizsgálatról több egykorú forrás is tudósít röviden, sőt Marcus Fronius néhány tanú vallomását is ismerte. PHILIPPI-WIRTH-POELCHAU, 1989, 151–152.

¹⁶ Az oklevélgyűjtemény 17. század végi irataira: SZIRTES, 2015, 7–8.

¹⁷ Kelt: Brassó külvárosa, 1689. május 6.

¹⁸ Kelt: Fogaras, 1689. május 3.

¹⁹ A Hosszú utca (Langgasse / Strada Lungă) a várfalakkal körülvett városból a falakon kívüli Óbrassóba, illetve az annak északi részén található Bertalan külvárosba (Bartholomä / Bartolomeu) vezetett.

²⁰ EOE, XX., 25. Eredetileg Kálnoky Farkas, Hadnagy János, valamint egy írnok Brassóba küldéséről döntött, továbbá rendelkezett arról, hogy Nalácsi István, Teleki Mihály és Bánffy György Szebenben tárgyaljon a brassóiak érdekében.

szomszédos Vár utcába.²¹ Azt eddig is tudtuk, hogy a tűz terjedéséhez jelentősen hozzájárult az erős szél,²² azonban a tanúvallomásokból az is kiderül, hogy a tűz idején – több szerencsétlen baleset eredményeként – a város vízellátása is megakadt (20., 30., 31., 32.).

Arra a kérdésre, hogy ki volt a tűz okozója, egyetlen tanú sem adott egyértelmű választ. Ehhez a szűkszavúsághoz hozzájárulhatott a lakosság félelme. Ekkor ugyanis nem csupán a tűzvész, hanem az 1688. évi felkelés ügye sem volt még tisztázva. A lázadást követően húsz polgár egy évig raboskodott a várban, a még 1688-ban Antonio Carafához küldött bocsánatkérő küldöttség tagjai pedig egy időre a szebeni börtönben kötöttek ki. Utóbbiak közé tartozott a felkelők által halálra ítélt Georg Jekel tanácsos is,²³ aki a tűvésszel kapcsolatos 1689. májusi kivizsgálás tanúi között is szerepel.²⁴

Ha nyílt állásfoglalásra nem is vállalkoztak a megkérdezettek, vallomásaikból több olyan körülményre is fény derül, amelyek párhuzamba állíthatók az elbeszélő forrásokból ismert, gyújtogatásra utaló részletekkel. Két tanú említi, hogy egy muskétás rálőtt a puskaporos (Venczel György) házára, melynek következtében a puskapor felrobbant (1., 6.), egy másik muskétás pedig Rozsnyai János Szentlélek utcai házára löve okozta annak meggyulladását (2.). Valentin Pleckerné házánál is puskapor robbant (11.). Arra vonatkozóan, hogy egyszerre több helyen gyulladt-e meg a város, többen burkolt igenlő választ adtak, felhozva, hogy a város egymástól távolabb eső részei (Fekete utca – Lópiac és Templomudvar) egyszerre égtek (20., 21., 22., 23., 26., 27., 28., 29., 31.). Egyesek a házakból előkerülő gránátarabokról számoltak be (7., 9., 10., 17.), valaki pedig kenderbe csomagolt rakétát talált a Vár utcában (18.).

Néhány tanú a főtemplom és a tanácsháza égésével kapcsolatban is nyilatkozott. A városbíró látni vélte, hogy „az templomnak az patika felől való részire valami tüzes szerszám esék” (1.), Johann Albrich ugyancsak „tüzes golyóbist” látott a templomra esni (4.). A városgazda úgy látta, hogy egy rakéta gyújtotta fel a tanácsház melletti tornyot (5.), egy tanácsos pedig a tanácsháza közelében puskapor robbanásáról beszél („az tanácsház fundamentuma alól is az csorgókút felől is felvetődék az puskapor”) (11.).²⁵

²¹ Több krónikás a Fekete utcát említi a tűz kezdetének. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 143; SEEWALDT, 570; FILSTICH, 294; ZIEGLER, 530. Egy kortárs beszámolója szerint a Fekete utcában először ki-gyulladt háznak ekkor még a tűzhelyében sem volt tűz. Az oda beszállásolt császári katonák próbáltak tüzet csiholni, amikor hirtelen lángra kapott az épület: „Ad ipsum ergo caminum nec opinato prorumpens flamma opinione celerius vicina quoque corripuit.” FRONIUS EXUSTIO, 417. Wirth-Poelchau fordításában: „Gerade an dieser Feuerstätte also brach unvermutet und plötzlich das Feuer aus und griff mit ungeahnter Schnelligkeit auf die benachbarten Gebäude über.” PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 143.

²² FILSTICH, 294.

²³ PHILIPPI, M., 1984, 267–270.

²⁴ Az eljárás hangulatával kapcsolatban Fronius megjegyzi, hogy a tanúk úgy vallottak, mintha a fejedelmi küldöttek mellett egy császári (tiszt) állt volna. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 151. A katonasággal szemben elfogult Fronius Thököly zernyesti betörésekor (1690. augusztus 21.) már nyíltan megfogalmazta véleményét a tűzvész okával kapcsolatban. Gúnyversében a Fellegvárba visszavonuló brassói helyőrség eltűnésének örvend, akiket a tűzvész okozóinak tart: „Die Euch wollten gar verbrennen, / Sind die Nacht heimlich entronnen.” FRONIUS TAGEBÜCHER, 254–255.

²⁵ A tanácsháza égésével kapcsolatban Mederus is megjegyzi, hogy annak ellenére gyulladt meg, hogy elkülönülten állt a többi épülettől. MEDERUS, 310.

Mindezek az esetek egyes katonák gyűjtogatási akcióira utalnak. A vallomásokból kirajzolódó kép azonban nem egységes. Egy szabó, elbeszélése szerint császári katonákkal találkozott, akik gyanúsnak tartották, hogy egyszerre több helyen ég a város (31.). Bár az egykorú elbeszélők szerint a katonák oltás helyett főleg fosztogatással voltak elfoglalva,²⁶ az egyik tanú a puszkapor robbanása során keletkezett tűz oltásában segédkező katonákról emlékezett meg (12.).

A tanúvallomások nem csupán a tűz kezdetével és elterjedésével kapcsolatos mozzanatokról tudósítanak, hanem a helyi lakosság és a beszállsolt katonaság közötti feszültséget és egyben a kor szemléletét is jelzik. A tanúk különféle fenyegetéseket idéztek fel, amelyek a megszálló katonaság és környezete szájából hangzottak volna el a tűzvész előtt (13., 14., 15., 16.). A szász háziasszonyát figyelmeztető német szolgálóasszony a tűzvész előtt két nappal állítólag a következőképp fenyegetőzött: „Miért éltek ilyen fösvényül? Mert az mitek van, az sem tiétek. Meglátjátok, rövid nap mint jártok!” (13.). E jelenetek párhuzamát látjuk Froniusnál, aki a tűzvész kapcsán egy katona előzetes figyelmeztetését említi,²⁷ vagy a kor szebeni krónikásánál, aki egy katonafeleséggel összeszólalkozó polgárasszony szájából elhangzott fenyegető jóslatot idéz fel.²⁸ E megnyilvánulások kiértékelése során figyelembe kell venni a 17. század végén eluralkodó, a különféle csapásokat – így a tűzvészt is – Isten haragjaként értelmező apokaliptikus szemléletet, amely a korszak historiográfiájában is tükröződik.²⁹

A várost ért szerencsétlenségnek hamar híre kelt. A brassói tanács 1689 áprilisában a tűzkárra hivatkozva különféle engedményeket kért, amelyet az ekkor üléselő deputáció, majd a májusban Fogarason összeülő rendek is figyelembe vettek. Az országgyűlés ezen felül 10 000 forintot ajánlott fel a templom újjáépítésére. Júniusban a deputáció Brassó és külvárosa leégett részei számára négy év adómentességről határozott, amely később két évre lett csökkentve. I. Lipót 25 000 forint adót elengedett a városnak.³⁰

A kihallgatás eredményére, a vizsgálat további lépéseire vonatkozóan azonban – egyelőre – nincsenek információink.³¹ Jogosan feltételezhető volna egy hadbíróság általi tanúvallatás a katonaság körében. Bár az Udvari Haditanácshoz Veterani erdélyi főparancsnok 1689. április 13-i jelentése mellett Pace városparancsnoknak a brassói tűzvészről írt – nyilván későbbi – beszámolója is befutott, és a haditanács már május 8-án utasítást adott az ügy kivizsgálására, annak teljesítésére vonatkozó forrás nem került elő.³² Lehetséges, hogy az ügy elsikkadt a háborús események és a főparancsnok-

²⁶ PHILIPPI, F., 1878, 31.

²⁷ PHILIPPI-WIRTH-POELCHAU, 1989, 152, 162–163.

²⁸ CFLO, 1848, 270; SZEGEDI, 2002, 233.

²⁹ Bővebben: ZIEGLER Á., 2018, 97, 100–101; ZIKELI, 2007, 59–62, 94, 183–184.

³⁰ EOE XX., 24–29, 236–237, 242–243; PHILIPPI, F., 1878, 32.

³¹ Egyelőre sem a Brassóban és Szebenben, sem a Bécsben folytatott levéltári kutatásaim nem vezettek eredményre. A Gyulafehérvári Káptalan Lymbusában (MNL OL F 12) sem várható eredmény. Ezúton köszönöm Kovács Zsuzsanna főlevéltáros tájékoztatását.

³² ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 345r.; Uo. HKR Prot. Reg. Bd. 379. fol. 215v.; Az Udvari Haditanács Veteraninak, 1689. május 8. ÖStA KA AFA 1689 Türkenkrieg 1689–5–4. Pace jelentése nem maradt fenn.

váltás sodrásában.³³ A tanúvallomások kiegészítik eddigi ismereteinket a tűzvész lefolyására vonatkozóan, a szemtanúknak a tűz okával kapcsolatos megjegyzései pedig lehetővé teszik a kérdés későbbi mélyelemzését. A forrás mindemellett új adalékokkal szolgál a kor politika-, művészet- és mentalitástörténetének vizsgálatához.

A forrásközleményben a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottam, a szöveget értelem-szerűen központosítottam.³⁴ A tanúvallomásokban szereplő idézeteket dőlttel szedtem. A magyar nyelvű részt modernizált átírásban közlöm, a nyelvi sajátosságok egy részének megőrzése mellett.³⁵ A hely- és keresztneveket, valamint a közismert nemesi családneveket modern formában, a többi családnevet betűhív alakban közlöm.³⁶ Indokolt esetben egyes szavak betűhív formáját is feltüntettem lábjegyzetben. A családnévként is előforduló mesterségnevek esetében csupán ott használtam nagybetűt, ahol tulajdonnév jellegük egyértelműen megállapítható volt. A magyar szövegben előforduló latin szavakat magyaros formában közlöm.

A forrás latin szövegrészét és a tanúvallomásokat bevezető, illetve lezáró latin mondatokat humanista átírásban adom közre. Nagybetűvel csupán a tulajdon-, nép- és hónapneveket írtam. A kétpontos y-t két i-re cseréltem. A számneveket a szövegben szereplő formában hagytam, azonban a sorszámnevek rövidítését (pl. 1mum) feloldottam. A tulajdonneveket betűhív alakban hagytam.

A forrásban szereplő személyek közül az ismertebb tisztségviselők beazonosítására törekedtem, és csupán fontosabb tisztségeiket tüntettem fel. A szöveg értelmezését megkönnyítik a Brassó történelmi belvárosáról készített térképek.³⁷

Forrás

Brassó külvárosa, 1689. május 6.

SJAN Sibiu, Col. med. U VI. 1636.

Illustrissime ac celsissime princeps, domine, domine nobis clementissime.
Fidelitatis fideliumque servitiorum nostrorum in gratiam illustrissimae celsitudinis
vestrae humilimam debitamque semper oblationem.

Vestra clementer nosse dignetur illustrissima celsitudo, nos litteras illustrissimae celsitudinis vestrae compulsoriales pariter et attestatorias pro parte et in persona generosi

³³ A Belgrádhoz vonuló Veterani ugyanis április végén átadta a főparancsnokságot Heißlernek. ÖStA KA HKR Prot. Exp. Bd. 378. fol. 343v.

³⁴ A közlési elvek kiindulópontjául a Fons ajánlása szolgált: BAK, 2000; OBORNI, 2000.

³⁵ A szómagyarázatokhoz felhasznált lexikonok: CZUCZOR–FOGARASI, 1862–1874, EMSZT.

³⁶ A Georg, Georgi, Georgius névalakokat egységesen György-ként tüntettem fel.

³⁷ NUSSBÄCHER, 1978, 15–17; PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 142; ROTH, 2010, melléklet.

Stephani Polos de Szentkatolna³⁸ causarum celsitudinis vestrae fiscalium in Transylvania directoris, ratione officii sui directoris confectas et emanatas, nobisque inter alios celsitudinis vestrae humiles, fidelesque servitores litteris nominanter in iisdem conscriptis, praecceptorie sonantes et directas, honore et obedientia, quibus decuit recepisse in haec verba.

Michäel Apafi Dei gratia princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae dominus et Sicularum comes. Fidelibus nostris universis et singulis, egregiis et nobilibus, pariter etiam ignobilibus ac aliis cuiusvis status, bonae tamen honestaeque famae et conditionis utriusque sexus hominibus ubivis in ditone nostra constitutis et commorantibus praesentes nostras visuris, salutem et gratiam nostram. Exponitur nobis in persona generosi Stephani Palos de Szentkatolna, causarum nostrarum fiscalium in Transylvania directoris ratione officii sui directoratus, qualiter ipse medio vestri ratione et praetextu certorum quorundam negotiorum suorum ratione officii sui directoratus coram declarandorum in praesentia generosorum, egregiorum et nobilium, prudentum et circumsectorum Volfgangj Kálnakj de Körispatak,³⁹ Michäelis Szilágyi, Gabrielis Gidofalvi, Stephani Csernaton, Samuelis Fejértoj et Joannis Panithi, Cancellariae nostrae Maioris et Aulicae iuratorum scribarum et notariorum⁴⁰ de curia nostra per nos ad id specialiter exmissorum, ut et iudicis primarii caeterorumque iuratorum civium ac senatorum civitatis nostrae Brasso, nec non Joannis Hornung incolae et inhabitatoris civitatis nostrae Segesvár, hominum videlicet nostrorum pro iurium suorum ratione officii sui directoris tuitione ac defensione quasdam fassiones et attestaciones celebrari facere vellet, iure admittente. Cum autem veritatis fassio iustitiaeque recognitio nemini sit abneganda, proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quandocunque cum praesentibus simul vel divisim fueritis requisiti, statim vos sub onere singularum sedecim marcharum gravis ponderis per eos, quorum interest seu intererit, irremissibiliter exigendarum ad diem et locum per ipsum exponentem vel homines illius ad id transmittendos vobis praefigendos, in praesentia dictorum hominum nostrorum personaliter accedere, ibique ad fidem vestram Deo debitam qualiscunque vobis de et super rebus coram interrogandis constiterit certitudo veritatis, suo modo dicere, fateri et attestari [1r] modis omnibus debeatis et teneamini. Super quibus quidem fassionibus et attestacionibus vestris litteras tandem per praefatos homines nostros sub sigillis suis fide eorum mediante conscribendas annotato exponenti iurium ratione officii sui directorum uberiolem futuram ad cautelam necessarias extradari volumus et iubemus communi iustitia et aequalitate suadente. Secus non facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum in arce nostra Fogaras die tertia mensis Maii, anno Domini millesimo sexcentesimo octuagesimo nono.

³⁸ Szentkatolnai Polos István 1687–1689 között kincstári jogügyszagzató (fiscalis director). TRÓCSÁNYI, 1980, 364. Vö. TüDÖS S., 1999.

³⁹ Köröspataki Kálnoky Farkas, a fejedelmi tábla ülnöke (1685–1689), az 1685–1690 között működő deputatio tagja. TRÓCSÁNYI, 1980, 150, 360.

⁴⁰ A nagyobb kancellária írnokai. Működésük más források alapján az alábbi időszakokra adatolt: Szilágyi Mihály (1679–1689), Gidófalvi Gábor (1688–1689), Csernátóni István (1689), Fejértói Sámuel (1688–1689), Panithi János (1672–1685). TRÓCSÁNYI, 1980, 190–196.

Erantque in integra plagula eaque simplici pappyro in inferiori earundem margine in medio solito videlicet loco, sigillo illustrissimae celsitudinis vestrae iudiciali et authentico super cera rubra ductili communitae et roboratae patenterque confectae et emanatae adiecta ad cilicem earundem, lecta manu propria.

Quibus receptis, nos mandatis illustrissimae celsitudinis vestrae semper et in omnibus, uti tenemur et par est, obedire ac satisfacere volentes, in hoc anno millesimo sexcentesimo octuagesimo nono, die vero quinta mensis Maii in suburbium civitatis celsitudinis vestrae Brasso,⁴¹ consequenterque domum Michäelis Kötélgjárto in platea vulgo Hoszszu⁴² vocari solita existentem habitam cum praeinsertis celsitudinis vestrae litteris compulsoriis pariter et attestatoriis tamen officii introscripti domini exponentis confectis accessisse, ibique universos et singulos testes infrascriptos nobis in praesentiam citatos, exacto prius ab iisdem firmissimo, iure iurandi sacramento de et super utro nobis a praespecificato generoso exponente, tamen praefati officii Directoratus oblato ad fidem eorum Deo debitam examinasse et inquisivisse, qui nobis talem tandem dederunt certitudinem veritatis.

Utrum super eo?

1. Tudod-e, láttad-e vagy bizonyosan hallottad-e, az elmúlt napokban micsoda tűz által égett el Brassó? Hol kezdődött az tűz? Ki volt az oka?
2. Tudod-e, láttad-e vagy hallottad-e, hogy ez az brassai égés csak egy helyen vagy egyszerűen több helyeken is gyulladt volna meg? Találtattak-é jelei az égésnek? S micsodák? Az égésnek alkalmatosságával az vizek az vályúkban és kutakban folytanak-é? Hogy nem folytanak, mi volt az oka? Az kérdésekre cum omnibus circumstantiis⁴³ az mit tudsz, felelj meg!

Testes

1. testis. Prudens et circumspectus Georgius Drautt iudex primarius civitatis Brasso⁴⁴ annorum 38. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mikor itt az mi városunkban, Brassóban az Fekete utcában⁴⁵ az rettenetes égés indula, nyergelve lévén egy lovam, minthogy Óbrassóban⁴⁶ ezelőtt az majorom tűz mia' megromlott vala, annak építtetésire akarek

⁴¹ Nem egyértelmű, hogy melyik külvárosról van szó. A Suburbium Siculorum / Hungaricum elnevezés Bolonya (Blumenau / Blumeana) városrészt, a Suburbium Superius / Valachicum pedig Bolgárszeg (Obere Vorstadt / Schei) városrészt jelölte a latin forrásokban. HANNA, 1999.

⁴² Hosszú utca / Langgasse / Strada Lungă (Bertalan városrész).

⁴³ Értsd: minden körülmény ismertetésével.

⁴⁴ Téves adat. Brassó városbírája az ekkor 42 éves Simon Draudt (1647–1693) volt, aki 1689–1690, majd 1692–1693 között töltötte be e tisztséget. (A család másik ágából származó Georg Draudt [1633–1687] is városbíró volt, 1678–1685 között, talán ezért szerepel tévedésből az ő neve.) STENNER, 1916, 31, 34; NAGY A., 2016, 178–181.

⁴⁵ Fekete utca / Schwarzgasse / Str. Nicolae Bălcescu (Belváros).

⁴⁶ Óbrassó / Altstadt / Braşovechi, Braşovul Vechi: Brassó városrésze.

vala kimenni [1v], azonban nagy füstszagot érezvén, mondám az feleségemnek, hogy menjen ki az kunyhára, s lássa meg, micsoda füst vagyon. Alig végezhetem el beszédemet, érkezék egy ember, ki azt mondá: *Ég, uram, az Fekete utca!* Minthogy az lovam nyeregben vala, mindjárt⁴⁷ lóra ülven, alányargalék oda az Fekete utcában, s hol az égés vala, s látván, hogy csak három vagy négy házak égnének még, feljebb rugoszkodám az tüztől egynéhány házakkal, s egy házról az zsendelyt⁴⁸ hamar leveretvén, hogy az tüzet megszakasztathassam,⁴⁹ egy mellettem lévő becsületes polgárt pedig az Vár utcában⁵⁰ küldék, hogy ott is vagy egy házról az zsendelyt leveretvén, az tüzet szakasztassa meg. Úgy is hiszem, hogy azon helyen az tüzet megszakaszthatjuk vala, de azonközben más helyen is gyulladás lőn az Fekete utcában az szegeletházon⁵¹ az Vár utca felől, mely égő háznak ellenében lévő házról is az zsendelyt hamar leveretém, s itt is talám megszakaszthatjuk vala az tüzet, de ilyen dolog interveniála.⁵² Ezen ház mellett lévén egy puszkaporosnak az háza, kiálták némely emberek nekem, hogy hozassam le az port az puszkaporos háza híjáról,⁵³ mert ott tartja. Embereket küldék utána, s le is hozzák vala, de egy német muskotélyos ott állván azon ház alatt, fellöve az ház híjára, kettőt-hármat fordulván valamit is monda, látván az németnek azon cselekedetét, elébb menék az Tehénpiac⁵⁴ felé való ganghoz, s látám ott is, hogy az szegeletház meggyúla, s az lövés után csakhamar nagy roppanás lévén, az puszkaporos házán felveté magát az sok por, széjjelhányván az házakot. Azonban mondák, hogy az Szentlélek utcában⁵⁵ az Réts János⁵⁶ háza ég, sőt az én házam is meggyulladott. Míg hazanyargalék, ég vala mind az én házam, s mind az kőfal mellett az én házam ellenében lévő sopok,⁵⁷ istállók. Minthogy pedig az én házam közel vala az nagytemplomhoz, menék Pace⁵⁸ uramhoz ónagyságához, hogy kérjek vitézeket az templom oltalmazására, s midőn már utamban volnék, látám, hogy az templomnak az patika felől való részire valami tüzes szerszám esék, s azután hamar meggyullada az templom. Ezeket cum suis circumstantiis⁵⁹ így tudom, egyéb origóját⁶⁰ az tűznek nem tudom és tudhatom.

⁴⁷ Mindjárt, azonnal.

⁴⁸ Zsendely; az eredetiben „sendel” és „sendely” alakokban fordul elő.

⁴⁹ Eloltsam.

⁵⁰ Vár utca / Burggasse / Str. Castelului (Belváros).

⁵¹ Sarokházon.

⁵² Jött közbe.

⁵³ Itt: padlásáról. Az eredetiben „híjjáról”. A forrásban padlás és tető értelemben is előfordul. Héj: fedél, tető; hiú: padlás. EMSZT, V., 12, 183.

⁵⁴ Tehénpiac / Kühmarkt / Str. Diaconul Coresi (Belváros).

⁵⁵ Szentlélek utca (később Árvaház utca) / Heiligleichnamsgasse (később Waisenhausgasse) / Str. Poarta Schei (Belváros).

⁵⁶ Johannes Retsch († 1708), brassói szenátor (1680–1708). STENNER, 1916, 112.

⁵⁷ Sop: szín, részben nyitott oldalú gazdasági épület.

⁵⁸ Carl Maria Pace von Friedensberg (1635–1701) báró, ekkor Brassó városparancsnoka. PHILIPPI, F., 1878, 25; SCHMIDT-BRENTANO, 2006, 72.

⁵⁹ A körülményekkel együtt.

⁶⁰ Eredetét.

2. testis. Prudens et circumspectus Michäel Flistich [!] ⁶¹ annorum 65. Iudex alter civitatis. Én az város elégsének fundamentumáról semmit nem [2r] tudok, mivel Fogarasban voltam, csak az hamvát találtam, mikor hazajöttem, az városnak. Az kérdésben semmit sem tudok.

3. testis. Venerabiles Paulus Bürgösj diaconus in templo maiori ⁶² et Joannes Rosnyai ⁶³ lector scholae Coronensis ⁶⁴ annorum praeter propter uterque 50. Citati, iurati, examinati, fatentur. Mi, Brassó városában az elmúlt napokban mi formában esett az égés, nem tudjuk, mivel temetésről ⁶⁵ menvén Óbrassóban, ⁶⁶ az Várban ⁶⁷ nem voltunk, hanem midőn látnók az égést az Fekete utca alsó résziben, befutánk az városban, és mikor mennénk az Szentlélek utcában, látók, hogy egy német muskotéllyal fellöve az Rosnyai János uram háza eszterházatjában, ⁶⁸ s mindjárt az lövés tüzesen elterjede egy tallérnyira, azután egy tángyérnyira, ⁶⁹ végtére nagyobbra is nevedék, az tűz pedig még akkor attúl az háztól messze vala.

4. testis. Honorabilis Joannes Albrichius ⁷⁰ magister annorum 30. ⁷¹ Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én, minthogy gyenge egészségű ember vagyok, félvén az tűztől, kimenék az apámuram ökegyelme szőlője mellé, mely az Klastrom utcán ⁷² kívül vagydon közel. Látván az városnak szörnyű pusztulását, imádkozom vala, azonközben látám, hogy egy tüzes golyóbis esék az nagytemplomra. Napkeletről menvén, s az középső keresztnél, az Lópiac ⁷³ felől való részin, az templomnak a cserepit széjjelhányván, egy darab helyen mindjárt meggyullada az templom. Azután úgy látám, hogy leesék az földre az golyóbis. ⁷⁴ Confirmatur cum testimonio primi testis. ⁷⁵

⁶¹ Michael Filstich (1624–1696) aranyműves, ekkor helyettes városbíró (1689–1690, 1692–1696), 1686–1688 között, majd 1691-ben brassói főbíró. 1696-ban I. Lipóttól nemességet szerzett. STENNER, 1916, 39, NAGY A., 2016, 179.

⁶² A nagyobb templom diakónusa.

⁶³ Johannes Rosenauer (1634–1706), brassói városi tanácsos, 1694-től egyházigazgató. ZIEGLER Á., 2018, 106, 317.

⁶⁴ A brassói iskola lektora.

⁶⁵ Egy aznapi temetésről Paul Trausch brassói diakónus is megemlékezik, amelyen Marin Enyeter mondta a temetési beszédet. GUNESCH, 299.

⁶⁶ A fallal körülvett várostól (Újbrassó) északra található külváros.

⁶⁷ Azaz Brassóban.

⁶⁸ Eszterha: zsup/nád házfedél, eresz. A forrásban „eszterhazattiaiban”, „eszterhazattia” formában fordul elő.

⁶⁹ Tányérnyira; a forrásban „tangiernira”.

⁷⁰ Johann Albrich 1677-től Brassóban, majd Wittenbergben tanult, ahol 1682-ben magisterré avatták. Hazatérve brassói lektor. 1690-ben, 27 évesen halt meg. SZABÓ-TONK, 1992, 137.

⁷¹ Valójában ekkor 26 éves volt.

⁷² Klastrom utca / Klostersgasse / Str. Mureşenilor (Belváros).

⁷³ Lópiac / Roßmarkt / Str. Gheorghe Bariţiu (Belváros).

⁷⁴ Fronius szerint Johannes Albrich mellett további két személy, Petrus Closius teológushallgató és annak anyja is azt állította, hogy látta, ahogy a templomtető lángra kapott egy tüzes lövedéktől. Egy vlah szerint a templomra és máshová is tüzgolyókat lőttek, amelyek egyike kis híján végzett vele. PHILIPPI-WIRTH-POELCHAU, 1989, 152–154.

⁷⁵ (Mindezt) megerősíti az első tanúvallomás.

5. testis. Circumspectus Georgius Gyekel⁷⁶ villicus praedictae civitatis Brasso annorum 60. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mikor ez az kibeszélhetetlen romlás tűz miatt az városra következék, minden környülálló dolgokkal ezt tudom az kérdésben. Én Bánffy Boldizsár⁷⁷ uramnak fizetek vala valami kölcsönvett búza árában. Azonban érkezvén az poroszló, mondá nekem, hogy *uram égés vagyon az Fekete utcában*. Mindjárt az ablakra futék, magam is látám az nagy füstet arrafelé, azonban csakhamar ellepé az tűz az piacon⁷⁸ lévő épületeket is. Ugyanazon tűz felől látám, hogy egy rakéta felmenvén tüzesen, az tanácsház mellett lévő toronyra esék, s mindjárt elfogá az tűz az tornyot, közel lévén az nagy tűz is az épületeken, akkor mindjárt kilövék az mozsárágyút több lövészerszámokkal együtt az piacon.⁷⁹ [2v]

6. testis. Circumspectus Michael Kokos senator⁸⁰ annorum 56. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Midőn megérttettem, hogy az Fekete utcában égés volna, menék arrafelé, minthogy az leányom arra lakik vala. Vevén penig észre, hogy az tűz hovátovább inkább-inkább elhatalmazik, sietséggel hazafelé indulék, s utamban látám, hogy egy muskotélyos német vitéz megtölté az muskotélyát, és az Venczel György nevű puskaporos hozá [1]⁸¹ eszterházatja alá löve. Azután másod házig alig mehetek, nagy csattanás esék az puskaporos házán, melyre az német lőtt vala, s látám mindjárást, hogy az tűz elborítá az házat. Én látván az rettenetes dolgot, csak hazamenék. Az gyulladásnak fundamentumáról, az első kérdés iránt semmit nem tudok.

7. testis. Circumspectus Andreas Moros annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Ad primum. Az égésnek eredetiről semmit nem tudok mondani, micsoda tűz által égett meg az város, s ki legyen az város romlásának az oka. Mindazáltal az második kérdésre ilyen circumstantiát⁸² tudok és jelt mondani, hogy egy darab gránátot találtam az házamban az égés után, mely soha azelőtt énnálam nem volt. Mi formában ment oda s ki vitte oda, abban semmit nem tudok.

9. testis.⁸³ Circumspectus Georgius Snell⁸⁴ Coronensis annorum 40. Iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésre azt felelhetem, az mit tudok és láttam. Tudom nyilván és

⁷⁶ Georg Jeckel († 1708), pecsétkészítő, városgazda (1688. dec.–1690), később városbíró (1700, 1707–1708), valamint helyettes városbíró (1699, 1701–1706). STENNER, 1916, 73.

⁷⁷ „Banfi”. Valószínűleg Losonci Bánffy Zsigmond, Apafi Mihály tanácsosának és Fehér megye főispánjának fia. NAGY I., 1857, 170.

⁷⁸ Valószínűleg a Főtérről van szó (Főpiac / Marktplatz / Piața Sfatului).

⁷⁹ A szövegből nem egyértelmű, hogyan terjedt a tűz a tanácsháza környékén. A valójában vészjelzésként szolgáló ágyúlövést a lakosság különféleképp értelmezte. Egyesek a katonaság tetszésnyilvánításának vélték, többen pedig a tüzet megelőző jeladásnak gondolták. PHILIPPI–WIRTH-POELCHAU, 1989, 143, 152.

⁸⁰ Szenátor, azaz a belső tanács tagja.

⁸¹ Háza.

⁸² Körülményt.

⁸³ 8. számú tanú nem szerepel a szövegben.

⁸⁴ Georg Schnell († 1729), szenátor (1691–1729). STENNER, 1916, 127.

látám, hogy az Vár utcában az énmeltem lévő szomszédomnak, Süveges Györgynek csak füstöl vala az zsendely közt az háza. Másutt penig sohult⁸⁵ nem vala még tűz, kiüt-
vén az láng, mindjárt azon házon is meggyúla, úgy kezdetődék osztán az rettenetes
égés. De az tűznek okát ki légyen, nem tudom. Ad secundum. Az Szekeres Péter uram
szolgája jövén hozzám az égés után, egy gránátdarabot hozza az kezében. Mondá, hogy
az ura házánál találták. Én ennél egyebet nem tudok.

10. testis. Circumspectus Petrus Szekeres Coronensis annorum 29. Citatus, iuratus,
examinatus, fatetur. Ad primum nihil. Ad secundum. Az én házam padlásán találtak az
én cselédim egy gránátdarabot, de mi formában ment oda, semmiképpen [3r] nem tud-
hatom. Én bíró uramnak odaadtam, azt mondá, hogy urunknak őnagyságának⁸⁶ küldi
őkegyelme.

11. testis. Circumspectus Andreas Brethalmi⁸⁷ annorum 40. Citatus, iuratus, examina-
tus, fatetur. Én az első kérdésre nem tudok egyebet mondani, hanem midőn meghallot-
tam volna, hogy az Fekete utcában égés vagyon, odafuték, de minthogy már az tűz elha-
talmazott vala annyira, hogy nem tudhatnám, hol eredett volna, és inkább-inkább is
látván öregbedésit, csak hazafuték, s mondám Serpiliusné⁸⁸ asszonyoknak, hogy fusson ki
az Várból,⁸⁹ mert rettenetes égés vagyon, és már az Lópiac is ég. Ad secundum. Azután
az Pleker Bálintné⁹⁰ asszonyom kapuja előtt megállék az őkegyelme Plekerné asszo-
nyom cselédivel. Egykor mondék nekik, hogy siessenek az portékák hordásával, mert
majd odaérkezik az tűz. Azonban valami puszkapor közel hozzánk csak kiveté magát
nagy tűzzel az földből, csak elig [!] mülék az el, s ismét látók, hogy az tanácsház funda-
mentuma alól is az csorgókút felől is felvetődék az puszkapor, s mondék, hogy innen
menjünk el, nehogy felvessen az por.

12. testis. Pudicae puellae Anna Földvari et Catharina Öfestő circumspecti quondam
Valentini Pleccher Coronensis, Marthae Farkas relictæ viduæ ancillæ annorum 18. Cita-
tæ, examinatæ et iuratæ fatentur in ob uti antecedens testis, hoc addendi ultima scilicet
Catharina Öfestő.⁹¹ Hogy midőn az Pleckerné asszonyom kapujánál az tönkök végénél
felvetődett az puszkapor, meggyúla az nagy fa vége, s az németek olták meg vízzel.

13. testis. Honesta foemina Catharina Olosz circumspecti Martini Drauth consors, an-
norum 28. Citata, iurata, examinata, fatetur. Én az kérdésekben semmit nem tudok, ha-

⁸⁵ Schol.

⁸⁶ Azaz Pace városparancsnoknak.

⁸⁷ Andreas BIRTHELMER, tanácsos (1688). STENNER, 1916, 12.

⁸⁸ Feltehetően az ekkor a Barcaságban szolgáló Serpilius császári biztos felesége. Vö. EOE XX., 20.

⁸⁹ Azaz a városból.

⁹⁰ Farkas Márta (ld. 12. tanú), Valentin Plecker (1638–1689) özvegye. Férje városgazda (1683. dec.–1685),
majd *Althann* (1686–1689), 1689. januárban hunyt el. STENNER, 1916, 107; NAGY A., 2016, 182.

⁹¹ Tartalma: Özv. Valentin Pleckerné megnevezett két 18 éves szolgálólánya úgy vallanak, mint az előző
tanú. Catharina Öfestő a következőkkel egészíti ki.

nem egy Cserts nevű káprár⁹² lévén nálam szálláson feleségestől, annak az káprárnak egy német asszony szolgálja az égés előtt két nappal azt mondá nekem: *Miért éltek ilyen fősvényűl? Mert az mitek van, az sem tiétek. Meglátjátok, rövid nap mint jártok!* S két nappal azután elégvén az város, az égés után ismét hozzám jöve azon szolgáló, s mondá nekem: *Tudjátok-e, hogy megmondottam vala, hogy így jártok?* Kérdem, hogy honnan tudja, s azt mondá, hogy az asszonya [3v] mondotta neki, sőt Szeben városának is úgy kell járnai.

14. testis. Kaprarae Kerts⁹³ ancilla Catharina Szebeni citata, iurata, examinata, fatetur. Haec pia timore dominae suae flebat et dicebat *metuo ne domina mea resciat fassionem meam nihil praeter hoc fassus est quamvis cum bona assecuratione diu et longe urgebamus.*⁹⁴ Én mondottam Drauth Mártonné asszonyomnak, hogy Szeben is úgy jár, mint Brassó, mert németeké léssen,⁹⁵ de egyebet nem mondottam.

15. testis. Circumspectus Georgius Kakas civis annorum 46. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én Kaczára⁹⁶ vászon szedni mentem vala, s ott Ejvén András nevű embernél lévén szálláson, húsvét⁹⁷ előtt tized nappal azt mondá egykor: *Szegény brassaiakot bizony szánom.* Kérdem, miért mondja? Azt felelé: *Azért, mert el kell vesznetek.* Kérdem, hogy honnan tudja? Azt felelé: *Azt mondá az a német minap, az ki nagyobb itt Kaczán, hogy az brassaiak el akarnak minket árulni, de jobb, hogy ők vesszenek el az brassaiak, hogy sem mü.*

16. testis. Honesta mulier Georgissa Földvári Catharina Szent Péteri in suburbio civitatis degens annorum 25. Citata, iurata, examinata, fatetur. Én az égésnek eredetiről semmit nem tudok, hanem minap az égés előtt egynehány napokkal jönnek vala valami németek s egyéb emberek is az óbrassai Hosszú úton be az város felé, s egy az németek közül az lováról leejte egy zsák zabot. Én ott közel állván nevetem vala, az német penig lováról leszállván, kényszeríte, hogy tartsam az lovát, míg az zsákot megköti az lován, ezt mondván nekem: *Ha tudnátok, micsoda kár következik rátok, nem nevetnétek, hanem inkább sírnátok.* De miről mondotta, nem tudom. Elég, hogy azután következék az városnak veszedelme. Én se valóságot, se penig környülálló dolgot ennél többet nem tudok az kérdésekre.

17. testis. Circumspectus Paulus Benkner annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én, az égés mi formában esett, nem tudom, hanem láttam egy egész gránátot Markus Fuszeknál.⁹⁸ [!] Azt mondá, hogy az patakban találta. Mire való, nem tudom. [4r]

⁹² Káplár.

⁹³ A 13. vallomásban Cserts néven említett káplár.

⁹⁴ Tartalma: Kerts káplár szolgálólánya, Catharina Szebeni, félve attól, hogy úrnője megtudja vallomását, hosszas vallatás ellenére sem ismert el többet.

⁹⁵ Nagyszebenbe már 1687-ben bevonult a császári helyőrség.

⁹⁶ Kaca / Katzendorf / Cața, Kóhalomszék.

⁹⁷ 1689-ben április 10.

⁹⁸ Marcus Fuchs, talán a későbbi tanácsúr (1706). STENNER, 1916, 47.

18. testis. Circumspectus Fenich Hánes annorum 40. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én az Vár utcában az kapum előtt találék egy kötés kendert. Kié volt, nem tudom. S mondá egy szomszéd komám: *Nem szégyen, ha megmosod, komám uram, azt az kendert. Ha kötelet nem csinálsz is belőle, jó lesz benne az gyermekidnek hálni*, minthogy minden elégett. Midőn felvevén egymástól elődtam volna, az jóvát válogatni kezdem, s mikor hányogatnám az kenderfők között, találék két papirosból csinált ratchetát,⁹⁹ egy-egy arasznyi hosszakot. Egyiket elszagatám s az patakban vetém, nem tudván, mire való légyen, másikat adám egy szöcs legénynek, ki vitte bíró uramnak. Márpenig la[?],¹⁰⁰ hogy Kálnoky¹⁰¹ uram kezében került. Az tűznek eredeti hogy lött, semmit nem tudok benne.

19. testis. Circumspectus Georgius Zacharias annorum 32. Citatus. Midőn dolgoznám az házamban, meghallám, hogy égést kiáltanak. Mindjárt az ablakra futék, s meglátván távulról az tüzet, felfuték az házam híjára. Verni kezdém az zsendelyt, azonban látám, hogy az szomszédom házán egy zsendelynyi lyuk lévén, csak füstölgöni kezde az háza híja, egy rajtolya¹⁰² között egyszercsak felgyullada. Meg sem gondoltam volna, hogy meggyúlna az az szomszédom háza, mert az égés még messze vala, s nem láttam penig, hogy valami tűz esett volna azon házra. Melyhez képest egy tűztől égett-é el vagy nem az város? Én az kérdésre csak nem tudommal felelhetek.

20. testis. Circumspectus Georgius Drauth¹⁰³ annorum 28. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az mi az első kérdést illeti, arra semmit nem tudok mondani. Ad secundum. Én Teglás¹⁰⁴ János urammal megyek vala az szőlőskertemben, s midőn visszatekin tettem volna, látám az égést az Bolonyai kapu¹⁰⁵ felé. Csakhamar hazaszaladván, hordatni kezdem cselédimmal egyetmásomat pincében s hova, s mindjárt kifordulván az házamból, látám, hogy oly hamar az piac is ég vala, melyből azt concludálom, hogy az piacon lévő tűz nem eredett az Fekete utcabeli égéstől, mivel nagy distantia az piac és Fekete utca között. Nagy ropogásokat hallottam, de mik lehetek, az nagy [4v] ijedségnek miatta, nem tudom. Az kutak és patakok is az égés alatt hogy nem folynak, tudom, de mi volt az oka, nem tudom.

21. testis. Circumspectus Georgius Clus¹⁰⁶ annorum 50. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok. Ad secundum. Mikor meghallám, hogy

⁹⁹ Rakétát.

¹⁰⁰ Látom(?).

¹⁰¹ „Kálnoki”. Nem világos, hogy a Kálnoky család mely tagjáról van szó.

¹⁰² Létra. (Rajtója: lajtorja. Vö. CZUCZOR–FOGARASI, 1862–1874.)

¹⁰³ Valószínűleg az ekkor osztóbírói tisztséget (1689–1700) betöltő Georg Draudt († 1728), később városbíró, a Deputáció ülnöke, 1709-től guberniumi tanácsos. 1696-ban I. Lipóttól nemességet nyert. STENNER, 1916, 31–32.

¹⁰⁴ Azaz Ziegler.

¹⁰⁵ Valószínűleg a Bolonya (Blumenau / Blumäna) városrész felé vezető Fekete utcai kapuról (Schwarzgässer Tor) van szó.

¹⁰⁶ Talán Georg Closius tanácsesküdt, osztóbíró (1689–1694). STENNER, 1916, 23.

égés vagyon, kijövék az házamból, s látám, hogy az Fekete utcában s az Kötélverő utcában, s az felső Új utcában¹⁰⁷ egyszersmind égés vala. Mi formában lehetett egy tűztől annyi helyen egymástól távol égni, nem tudom.

22. testis. Circumspectus Stephanus Flistich¹⁰⁸ annorum 35. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti testis vigesimus.¹⁰⁹

23. testis. Circumspectus Georgius Hedvig annorum 28. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Ad primum. Azon kérdésben semmit nem tudok. Az mi második kérdést illeti, mikor az égés kezdődött itt Brassóban, Cserei Jánosné¹¹⁰ asszonyom szolgálja tőn hírt, hogy ég az város, s kimenvén látám, hogy az Fekete utcának alsó része ég, s mindjárt az cinteremben¹¹¹ is gyulladás lőn. Mely olyan nagy distantiában egy tűztől hogy eredett, nem tudom.

24. testis. Circumspectus Joannes Ördög annorum 25. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur uti proximus superior testis.¹¹²

25. testis. Circumspectus Petrus Pleccher annorum 44. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésre semmit nem tudok felelni. Ad secundum. Mikor az égés indult, az boltomban ülök vala, azonban egy városi asszony arrafelé jöven, mondá, hogy égés vagyon az Vár utcában. Én mindjárt az boltom ajtaját betévén, futék az Fekete utcának feléig, de tovább nem menvén, látván az tüzet, visszatérék. Látom, hogy az Lópiac is ég vala. Egy tűztől gyúlt-e meg vagy mástól, nem tudhatom. Egyebet nem tudok az kérdésekben.

26. testis. Circumspectus Simeon Szabo annorum 50. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok. Ad secundum. Tudom, hogy mikor Brassó városában az Fekete utca meggyúla, az Lópiac is hamar égni kezd. Olyan távul lévén egymástól, egy tűztől égett-é el vagy többtől is égett? Nem tudom.

27. testis. Circumspectus Martinus Drauth annorum 32. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mint eredett az tűz az városon, nem tudom. Ad secundum. Én Sigierus¹¹³ sógor urammal és Bartos Péter¹¹⁴ öcsém urammal [5r] az bátyám uram bíró uram kertiben vagy majorjában valánk, s mikor az kapun bejöttünk volna, látók, hogy az Vár utcában

¹⁰⁷ Új utca / Neugasse / Strada Cerbului (Belváros).

¹⁰⁸ Stephan Flistich († 1737), tanácsos (1693–1700), szenátor (1696–1708), főbíró (1714–1717, 1722–1723, 1728–1732, 1734–1736), 1735-től guberniumi tanácsos. STENNER, 1916, 39–40.

¹⁰⁹ Úgy vall, mint a 20. tanú.

¹¹⁰ Feltehetően nagyajtai Cserei Mihály történetíró anyja, csíki Cserei Judit. SZINNYEI, 1891–1914.

¹¹¹ Templomudvarban.

¹¹² Úgy vall, mint az előző tanú.

¹¹³ Talán Petrus Sigerus († 1715), titkár, jegyző (1703–1709), szenátor 1710–1715. STENNER, 1916, 139.

¹¹⁴ Talán Petrus Bartesch tanácsos (1690–1705). STENNER, 1916, 7.

gyulladás esék. Mikor már hazamennék, elől találám bátyám uramot, őkegyelme parancsolván, hogy nyergeljek lovat s menjek utána. Őkegyelmek az égéshez hamar lovat nyergelvén, fel akarék ülni, azonban meggyullada az én házam az Lópiacnak felső végén. Az égésnek egyike az városnak egyik végén, másik ismét az más végén vala. Miként lehetett egy tűztől gyulladni, az distantia mia' nem könnyen hihetni el.

28. testis. Circumspecti Petrus Sigerus, et Petrus Bartos similiter fatentur.¹¹⁵

29. testis. Circumspectus Gal Szigiarto annorum 42. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok. Ad secundum. Miképpen lehetett egy tűztől elégni az városnak, nem tudom, mert mikor az Fekete utcában legalól ég vala az város, az Felső utcában,¹¹⁶ az Szentlélek utcában, az cinteremben és az Lópiacon is külön-külön helyen, távul egymástól ég vala, de az tűz origójáról nem szólhatok.

30. testis. Circumspectus Georgius Fejer annorum 56. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én az első kérdésre semmit nem tudok felelni. Ad secundum. Midőn hallottam volna, hogy az utcán égést kiáltanak, kimenék, s látám, hogy az víz nem folya az válúban.¹¹⁷ Odafutamodám, hogy vizet bocsássak be, s míg vissza, hát az én házam is ég vala, csak elfuték az házamtól. De caetero¹¹⁸ semmit nem tudok.

31. testis. Circumspectus Petrus Cseh sartorius.¹¹⁹ Annorum 54. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésre semmit nem tudok felelni. Ad secundum. Én építtetek vala Bolgárszegben az kertimben, s egyik az ácsok közül mondá, hogy égés van az városban. Mindjárt megfutamodván az keretemből, futék az város felé. Mikor látnók, hogy semmi víz nem folya az városban, a tóhoz menénk, hogy az vízrekesztőt felhozván, vizet bocsássunk az városban. De az rekesznek lánc elszakadván, nem bocsáthatánk. Bemenvén az kapun Bolgárszeg felől,¹²⁰ az melly németekkel találkozánk, midőn látták volna, hogy azon egy szempillantásban három helyen, tudniillik az Vár utcában, az mézszárszéknél és az Lópiacon gyúlna meg az város, ezt mondják vala: *ez soha nem jó szerzet.*¹²¹ [5v]

32. testis. Circumspectus Jacobus Csorgos annorum 36. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Az első kérdésben semmit nem tudok, az tűz hol eredett, s mi formában esett az égés. Ad secundum. Én viselek az csatornákra és minden várbeli csorgókatokra gon-

¹¹⁵ Hasonló vallomást tesznek.

¹¹⁶ Valószínűleg az Új utcáról van szó, amelyet Felső-új utcának is neveztek.

¹¹⁷ Vályúban.

¹¹⁸ Egyébíránt.

¹¹⁹ Szabó.

¹²⁰ Azaz a városfal nyugati szakaszán található Katalin kapu felől. A Bolgárszegi kapu 1827-ben épült. KARCZAG-SZABÓ, 2012, 136.

¹²¹ A szerzet régi jelentése: „mások ellen intézett csíny, tény”. CZUCZOR-FOGARASI, 1862–1874, V. 1303.

dot.¹²² Hogy az égésnek alkalmatosságával nem folytanak, ez volt az oka, hogy az mely közönséges válúból vesznek eredetet a csorgókutak és utca pataki, azon vala zár es fedél alatt lévén, fenn az árnyékfedél¹²³ elégvén, s azon közönséges váluban hullván az szene, az csatornák megdugultak, s míg az válút meg nem tisztítottam, semmiképpen nem folyhattak.¹²⁴ De semmi factio¹²⁵ az dologban nem volt.

33. testis. Circumspectus Petrus Georgi annorum 40. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Mikor az égés lón itt Brassóban, látám, hogy az tímár és nyilas háza felől jó vala az tűz, s mindjárt hozzám érkezek, de nem tudom, hogy eredett az tűz.

34. testis. Honesta foemina Anna Mihály circumspecti quondam Petri Philep relicta vidua annorum 60. Citata, iurata, examinata fatetur. Mikor most itt az égés lón az mi szomszédunkban, nekem mondá az leányom, hogy az nálunk lévő németnek enni kellené készítenünk. Én azért kimenék az konyhára, hogy tüzet csináljak, de nem lévén anynyira való tűz, hogy meggerjeszhetném, az vöm üte ki tüzet. Mikor már az tűzcsinálásban szorgalmatoskodnám, hallék nagy pattanást, s kimenvén, általtekinték az közön az deszkázaton, s látám, hogy ég vala az tímár és nyilas sopja. De melyiken, s hogy eredett az tűz, nem tudom.

35. testis. Circumspectus Joannes Bothfalvi annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Nekem ez az antecedens fatens¹²⁶ tón hírt, hogy égnek az sopok az nyilas, tímár, süveges s gombkötő háza között, de minthogy az Fekete utca és Vár utcabeli sopok az két utcákra propondeáló [!] házak között egybenragasztva voltak,¹²⁷ distinctiót¹²⁸ nem tehetett ember, melyik gyúlt meg. Az második kérdésben semmit nem tudok.

¹²² Brassó vízellátása a korai leírások szerint igen bőséges volt. A város völgyén keresztülfolyó Kőszörű-patakot csatornahálózatba vezették. A hosszirányú utcákban létesített nyílt csatornák egy része fölé később házak épültek. A csatornarendszer biztosította a kézművességhez és a város tisztításához szükséges vizet, valamint tűzoltásra is szolgált. A főcsatorna a bolgárszegi malmoktól érkező vizet a Katalin kapu melletti malomnál vezette a városba, ahol később többfelé ágazott. E mellécsatornák biztosították többek között a Lópiac, a Piactér, a Klastrom utca (Klostergasse), a Kapu utca (Purzengasse) és az azzal párhuzamos Fekete utca (Schwarzgasse) vízellátását. A várfalak menti Vár utcát legkésőbb a 15. század vége óta egy másik, a Rakodó-völgyből érkező, a Cenkalján (Burghals) áthaladó csatorna látta el vízzel. A csatornahálózat mellett a 16. század elejétől kezdve a város vízvezetékrendszere is adatolt. A fából készült, föld alatt elhelyezett vízvezetékcsövek a főleg Bolgárszegről érkező forrásvizet vezették az állandóan folyó kutakba (Röhrenbrunnen / Auslaufbrunnen), amelyet a tanú csorgókútnak nevez. Emellett a vízvezetékrendszertől független, a talajvizet összegyűjtő kutak (ún. Schachtbrunnen) is voltak a városban. JEKELI, 1928, 220–238.

¹²³ A (fedél)szín teteje.

¹²⁴ Az említett vályú talán a Katalin kapu melletti ún. Szélespatak (Breiter Bach) területén lehetett, ahol a főcsatorna két ágra oszlott. A tanú által említett baleset nem jelenthette a város teljes víztelenedését, mivel ásott kutak is voltak.

¹²⁵ Értsd: szándékosság.

¹²⁶ Előbbi tanú.

¹²⁷ Azaz a két párhuzamos utca telkeinek végében összekapcsolódtak a színek.

¹²⁸ Különbőséget.

36. testis. Circumspectus Valentinus Siraso annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Midőn meghallám, hogy égés vagyon az szomszédunkban, kifuték, s látám, az Süveges György és Gombkötő házai égnek vala, de melyiken eredett a tűz e kettő közül, nem tudom. Ad secundum nihil. [6r]

37. testis. Circumspectus Petrus Süveges Szent Peteriensis annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Ad primum. Mikor az tűz esék itt Brassóban, látám, hogy az nyilas és tímár háza felől az Fekete utcából jó vala az tűz, de melyiken eredett az tűz, nem tudom. Ad secundum nihil.

38. testis. Honesta foemina Martha Philep antecedentis testis Petri Süveghes consors, annorum 27. Citata, iurata, examinata fatetur. Az Vár utcában az mi házunk napkelet felől és az Bothfalvi János háza napnyugot felé egymás mellett lévén, az Fekete utcában pedig Timar György és az nyilas háza egymás mellett lévén, ezen két utcákra függő s álló négy házoknak pedig az sopjok az házok között együvé szolgálván, midőn láttam volna, hogy égnek, nem tudhatom, melyiken eredett az tűz. Ad secundum nihil.

39. testis. Circumspectus Petrus Kelemen annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Ad primum. Én az Fekete utcában lakom, közel oda, az hol az tűz eredett, s látom, hogy ég vala az Prasmori György háza. De elsőbbben hol kezdődött az tűz, nem tudhatom. De caetero nihil fatetur.

40. testis. Circumspectus Andreas Salonta annorum 32. Citatus, iuratus fatetur. Nyilván tudom, hogy vagy az nyilas, vagy az süveges házán eredett az tűz legelsőbbben, mert másutt tűz még nem volt, mikor azokat látám, hogy égnek vala. Ad secundum nihil fatetur.

41. testis. Circumspectus Michael Gradits annorum 70. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én Fekete utcában elleniben lakom az nyilas és az süveges házoknak, s látám, hogy az süveges és nyilas házok között kezdődék az tűz. Ad secundum nihil.

42. testis. Circumspectus Georgius Karos annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Fekete utcában lakván, kitekinték az ablakon, s látám, hogy az Süveges György háza ég vala legelsőbbben, több ház még nem gyulladott vala meg. Ad secundum nihil.

43. testis. Circumspectus Daniel Agoston annorum 30. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Fekete utcában az nyílcsináló háza ellenében lakom, s látám, hogy vagy az süveges háza, vagy az szomszédjának háza gyullada meg elsőbbben, de mi formán lőtt az gyulladás, nem tudom. Ad secundum nihil. [6v]

44. testis. Circumspectus Georgius Erkeđi annorum 75. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Vár utcában lakom szentpéteri Süveges Györgyhöz az hatodik házban, s

midőn hallanám az égést, futamodám az Ferencz György sógor uram háza oltalmazására, mely ház az megnevezett süveges háza mellett vagyon éppen, s látám, az süveges és az gombkötő házai égnek vala, nem az kéményből gyúlván, hanem az zsendelyezés. Mi formában gyúltanak, nem tudhatom. Ad secundum nihil.

45. testis. Circumspectus Georgius Kelemen annorum 36. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én igen közel állok vala az süveges, varga, gombkötő és nyilas házokhoz, s látám s tudom bizonyoson, hogy az varga és süveges háza közül ég vala valamelyik, de hogy eredett az tűz, nem tudhatni. Ad secundum nihil.

46. testis. Circumspectus Joannes Arannyas annorum 29. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Azt tudom bizonyoson s láttam, hogy mikor Brassó városa elége, az szentpéterei Süveges György és Kozak Varga János élete¹²⁹ égett elsőbben, de mint lett gyulladás, s melyik helyen kezdődött az kettő közül, semmit nem tudok benne. Ad secundum nihil.

47. testis. Honesta foemina Joannissa Hüvelyes, Catharina Rosa annorum 28. Citata, iurata, examinata fatetur. Tudom azt s vallom az elmondott hütömrre, hogy mikor az város elége, legelsőbben is az Süveges György épülete gyullada meg az kéménytől távul, de micsoda tüztől gyulladott meg, semmit nem tudok benne. Alium nihil.

48. testis. Circumspectus Stephanus Grazer annorum 66. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Midőn megmondá az leánykám, hogy égés vagyon, kifuték, s látám, hogy az Süveges György házának az fedelin nagy füst megyen vala fel az kémény mellett.¹³⁰ Míg befuték s kijövék, lángot is vete azon ház, de hogy gyúlt meg, nem tudom.

49. testis. Circumspectus Michäel Kötelverő annorum 20. Citatus, iuratus, examinatus fatetur. Én az Vár utcában általelleniben lakván az süvegesnek, látám, hogy füstel vala az háza vagy sopja, maga penig vigyázza vala, hol s merre vagyon az égés? Azonban csak meggyullada az háza, másutt meg égés nem vala, csak itt, de mi formában eredett, [7r] nem tudom. Ad secundum nihil.

50. testis. Circumspectus Stephanus Gömbkötő annorum 36. Citatus, iuratus, examinatus, fatetur. Én mellette lakom Gaido György nevű ács szentpéterei süvegesnek, csak egy kis deszkás kert szakasztván el egymástól, midőn hallottam volna az Süveges György házán az zsendelyek pattogását, arra tekinték, látám, hogy az kémény mellett az zsendelyen kiüte az tűz lángja. Én úgy tudom, hogy legelsőbben itt kezdetődött az tűz, mely Brassó városát megemésztette, de hogy esett az gyulladás, abban semmit nem tudok. Ad secundum nihil.

¹²⁹ Az élet szóba jöhető egykorú jelentései (élelem, gabona, takarmány, telek) közül itt feltehetően az említett személyek telkéről van szó. Vö. EMSZT II., 880–881.

¹³⁰ Vö. PHILIPPI, F., 1878, 27.

Quorum quidem testium praespecificatorum, uti etiam praemissum est in titulis, quorundam alii sunt personae circumspectae in civitate Brasso habitantes et commorantes, alii vero in suburbiis dictae civitatis Brasso residentes et degentes.

Cuius quidem attestationis nostrae seriem, prout per nos fuit expedita et peracta, eidem illustrissimae celsitudini vestrae fide nostra mediante rescripsimus, sigillisque nostris usualibus et manuum nostrarum propriarum subscriptionibus roboravimus, annotatoque generoso exponenti officii sui praetitulati Directoratus uberiolem futuram ad cautelam necessariam extradeditimus per praesentes.

Eandem illustrissimam celsitudinem vestram, in fausto regiminis sui dominatu longaevam et incolumem foeliciter denique vivere, valere et regnare desideramus.

Datum in suburbio dictae civitatis Brasso, inquisitionis nostrae sexta mensis Maii anno Domini millesimo sexcentesimo, octuagesimo nono. Cancellariae ejusdem illustrissimae celsitudinis nostrae Maioris et Aulicae iuratus scriba, ad praemissam fideliter peragenda specialiter exmissus.

Correcta per eosdem. [7v]

[Külzet:] Illustrissimo ac celsissimo principi, domino domino Michaeli Apafi, Dei gratia principi Transylvaniae, partium Regni Hungariae domino et Siculorum comiti etc. domino, domino nobis naturaliter clementissimo.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ÖStA
KA
Österreichisches Staatsarchiv
Kriegsarchiv
- SJAN Sibiu
Col. med.
Serviciul Județean Sibiu ale Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága)
Colecția de documente medievale (Urkunden)
- *
- BAK
2000
BAK Borbála: *A XVI–XVIII századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz., 91–137.
- CFLO
1848
Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive annales hungarici et transilvanici, II, ed. Josephus TRAUSCH, Coronae, Johannes Gött, 1848.
- CSEREI
1983
CSEREI Mihály: *Erdély históriája (1661–1711)*, sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta BÁNKÚTI Imre, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983.
- CZUCZOR–FOGARASI
1862–1874
CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, I–VI., Budapest, Emich, 1862–1874.
- EOE XX.
Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XX. (1688–1691), szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1897. (Monumenta Hungariae Historica)
- EMSZT
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár, I–XIV., anyagát összegyűjt. és szerk. SZABÓ T. Attila, Bukarest–Budapest–Kolozsvár, Kriterion–Akadémiai–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1975–2014.
- FILSTICH
Stephan FILSTICH's Beschreibung der Kronstädter Begebenheiten (1685–1690), In: *Quellen* VI., 291–295.

- FRONIUS
EXUSTIO *Magistri Marci Fronii fatalis urbis exustio anno 1689 (1689–1691)*, In: Quellen VI., 408–570.
- FRONIUS
TAGEBÜCHER *Aus den Tagebüchern des Marcus Fronius (1689–1708)*, In: Quellen VII., 249–392.
- GUNESCH *Auszug aus Andreas GUNESCH, Continuatio Historiae Bethlenianae (1687–1689)*, In: Quellen VI., 296–300.
- HANNA
1999 Christof HANNA: *Die alten Kronstädter Gassennamen*, In: *Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadtgeschichte*, hg. v. Harald ROTH, München, 1999, 268–285.
- HERRMANN
1883 George Michael Gottlieb v. HERRMANN: *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert*, I, bearb. v. Oscar v. MELTZL, Hermannstadt, 1883.
- JEKELIUS
1928 JEKELIUS, Erich: *Kronstadt*, I, Kronstadt, 1928. (Das Burzenland, III.)
- KARCZAG–SZABÓ
2012 KARCZAG Ákos–SZABÓ Tibor: *Erdély, Partium és a Bán-ság erődített helyei. Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*, Budapest, Semmelweis, 2012².
- KESZEG
2006 KESZEG Vilmos: *Egy híradás a' késő maradákhöz: 17–20. századi erdélyi toronygombiratok*, Marosvásárhely, Mentor, 2006. (A Kriza János Néprajzi Társaság könyvtára)
- MEDERUS *Asarelae MEDERI Fragmenta (1687–1689)*, In: Quellen VI., 300–311.
- NAGY A.
2016 NAGY Andor: *Brassó városának tisztségviselői 1680 és 1690 között*, In: *Béctől Brassóig. A II. KoraiújkorÁSZ konferencia tanulmányai*, szerk. BARTA M. János–SZEKÉR Barnabás–UGRY Bálint–VIROVECZ Nándor, Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016. (KoraiújkorÁSZ Tanulmánykötetek, 2.) 175–192.

- NAGY I.
1857
NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, I., Pest, Friebeisz István, 1857
- NUSSBÄCHER
1978
Gernot NUSSBÄCHER: *Johannes Honterus: sein Leben und Werk im Bild*, Bukarest, Kriterion, 1978. (Bildmonographien)
- OBORNI
2000
OBORNI Teréz: *A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról*, In: *Fons*, 7. (2000) 1. sz., 67–75.
- PHILIPPI, F.
1878
Friedrich PHILIPPI: *Der Bürger-Aufstand von 1688 und der große Brand von 1689 in Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen*, In: *Programm des evang. Gymnasiums A. B. zu Kronstadt und der damit verbundenen Lehranstalten*, Kronstadt, 1878, 1–39.
- PHILIPPI, M.
1984
Maja PHILIPPI: *Der Bürgeraufstand von Kronstadt 1688. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens am Ende des 17. Jahrhunderts*, In: *Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen*, hg. v. Paul PHILIPPI, Köln–Wien, 1984, 225–333.
- PHILIPPI–
WIRTH-POELCHAU
1989
Maja PHILIPPI–Lore WIRTH-POELCHAU: *Magistri Marci Fronii Fatalis Urbis Exustio Anno 1689. 300 Jahre seit dem Großen Brand von Kronstadt*, In: *Siebenbürgische Semesterblätter*, 3. (1989) 2. sz., 134–142.
- ROTH
2010
Harald ROTH: *Kronstadt in Siebenbürgen. Eine kleine Stadtgeschichte*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2010.
- Quellen VI.*
Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VI. Chroniken und Tagebücher, III. 1549–1827, Brassó, 1915.
- Quellen VII.*
Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, VII. Chroniken und Tagebücher, IV. 1684–1783, Brassó, 1918.
- SCHMIDT-BRENTANO
2006
Antonio SCHMIDT-BRENTANO: *Kaiserliche und k. k. Generale (1618–1815)*, Österreichisches Staatsarchiv, 2006. <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=18890> (2018. 05. 20.).

Schriftsteller-Lexikon

1983

Joseph TRAUSCH–Friedrich SCHULLER–Hermann A. HIENZ: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, I–IV., Köln–Wien, Böhlau, 1983.

SEEWALDT

Martin SEEWALDT: *Kirchturmknopfschrift (1689–1694)*, In: *Quellen* VI., 570–578.

STENNER

1916

Friedrich STENNER: *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Brassó, 1916. (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, VII., Beiheft I.)

SZABÓ–TONK

1992

SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban, 1521–1700*, Szeged, 1992. (*Fontes rerum scholasticarum*, IV.)

SZEGEDI

2002

SZEGEDI Edit: *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2002. (*Studia Transylvanica*, 28.)

SZINNYEI

1891–1914

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV., Budapest, 1891–1914.

SZIRTES

2015

SZIRTES Zsófia: *Az erdélyi szászság érdekérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*, Doktori (PhD-) értekezés, Kézirat, PPKE–BTK, 2015. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/SZIRTES_DISSZERT%C3%81CI%C3%93_2015.pdf (2018. 05. 20.).

TRÓCSÁNYI

1980

TRÓCSÁNYI Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet, 6.)

TÜDÖS S.

1999

TÜDÖS S. Kinga: *Szentkatolnai Polos István végrendelete 1688-ból. (Erdélyi testamentumok 1.)*, In: *Acta. A Székely Nemzeti Múzeum és a Csiki Székely Múzeum kiadványa*, 1. (1999), 325–331.

ZIEGLER

Auszug aus „Calendarium Historicum” von Martin ZIEGLER (1526–1715), In: *Quellen zur Geschichte der Stadt*

Brassó, IV., *Chroniken und Tagebücher*, I. 1143–1867, Brassó, 1903, 528–533.

ZIEGLER Á.
2018

ZIEGLER Ágnes: *A brassói Fekete templom – Reformáció és renováció. Felekezeti, városi, rendi csoportidentitás kifejeződése egy újjászülető épületben*, Brassó–Budapest, Martin Opitz Kiadó, 2018.

ZIKELI
2007

Daniel ZIKELI: „*Ach schläfst du Siebenbürgen noch?*” *Der siebenbürgisch-sächsische Pfarrer Markus Fronius (1659–1713). Studien zu Leben und Werk*, București, Blueprint International, 2007. (Seria Academia, VI, Veröffentlichungen der Evangelischen Akademie Siebenbürgen)

Új adatok a Komáromi Csipkés-Biblia történetéhez (1715–1719)*

A tiszántúli református egyházkerület 1665–1670 körül úgy döntött, hogy a korábbi, Károlyi Gáspár-féle bibliafordítás hibáit ki kell javítani és a fordítást a héber és a görög eredeti szöveg felhasználásával jobbá kell tenni. A munkára többek között Komáromi Csipkés György, a debreceni református kollégium tanára kapott megbízást, aki korábban Utrechtben a keleti nyelveket tanulmányozta, köztük is leginkább a hébert. Bár Komáromi héber és görög nyelvű eredeti szövegeket is felhasználó, így a korábbiaknál lényegesen jobb fordítása már 1675-ben, a tervezett kötet címlapjának metszete pedig 1685-ben elkészült, a megjelenés még hosszú éveket váratott magára.

Bár a Rákóczi-szabadságharc viharos évei (a Debrecent ért többszöri labandulás miatt) nyilván nem kedveztek a szándék megvalósításának, a város vezetői 1705 körül tettek már egy sikertelen kísérletet arra, hogy a Bibliát Hollandiában nyomtassák ki, ez viszont akkor részben amiatt hiúsult meg, hogy a munkálatok költségeinek fedezetét a turbulens hazai helyzet miatt nem lehetett biztonságosan kijuttatni.¹ A város nem sokkal a szatmári béke megkötése után is foglalkozott az üggyel, ugyanis Brewer János lőcsei nyomdásznak 300 magyar forintot adott „a Magyar Bibliához való papirosnak szerzésére”.² Sajnos nem tudni, mi lett az ügylet eredménye, de bizonyára sikertelen maradt, mivel Debrecen az ezt követő években – belátva, hogy a város nyomdája nem tudja a mű kinyomtatását vállalni – most már véglegesen úgy döntött, hogy a Bibliát Hollandiában készítteti el. A kinti munkálatok 1716 második felében kezdődhettek, az elkészült példányok első szállítmánya 1719 elején érkezett a lengyel–magyar határra, ott viszont a Szepesi Kamara – a szállítmányt csempészárúnak minősítve – elkobozta. Végül soron ennek tudható be, hogy néhányszor tíz példányt leszámítva, melyeket Debrecen képviselői mentettek ki, a szállítmány kötetei sohasem érkeztek meg a városba.³

* Köszönet Sylvia Compaan-Vermettennek (Leiden), V. Ecsedy Juditnak (Budapest), Paul Hoftijzernek (Leiden), Keserő Gizellának (Szeged), Lesley Monfilsnek (Amszterdam), André van Noortnak (Leiden), Oláh Róbertnek (Debrecen), Pázmándi Ágnesnek (Budapest), Timár Gabriellának (Budapest) és Jos van Waterschootnak (Amszterdam) segítségükért. Külön köszönet Henry Kammernek (Ouwerkerk) a holland szövegek értelmezésében nyújtott támogatásáért, valamint Latzkovits Miklósnak (Szeged) a latin szövegek átírásában, interpretálásában nyújtott segítségéért, továbbá a szövegek és a regeszták alapos egybevetéséért.

¹ LAMPE, 1728, 736–737.

² Lásd Brewer János Lőcsén, 1711. augusztus 23-án kelt elismervényét az összeg átvételéről. MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084.

³ A fordítóra, a mű és a debreceni városi nyomda történetére lásd többek között FÖLDVÁRY, 1891; CSÜRÖS, 1911, 171–177, 320–321, 339–340; SZIMONIDESZ, 1945; MÁRKUS, 1990; FEKETE, 2008; FORGÓ, 2017.

A debreceni professzor nyomán Komáromi Csipkés-, illetve másképp „debreceni” Bibliának⁴ nevezett mű külföldi kiadási körülményeiről egészen a közelmúltig nem állt rendelkezésünkre adat. 2008-ban Margócsy Dániel közölt ezzel kapcsolatos új adatokat a leideni Luchtmans könyvkiadó és -kereskedő cég levéltárából,⁵ amelyet ma az Amszterdami Egyetemi Könyvtár Különgyűjteményeiben⁶ őriznek. Margócsy Samuel Luchtmansnak (1685–1757), a dinasztia második tagjának Debrecen számára 1713-ban készített első költségtervezetét, a mű elkészítésének vállalási feltételeit és a könyvkereskedő azon válaszait közölte, melyeket a Debrecennel szerződött szállító, Alexander Ross kérdéseire adott.⁷ Ross, aki szerződése szerint fix árért vállalta a megbízást – és így érthetően nem akarta túllépni a költségkeretet – a szerinte magas vállalási árakkal kapcsolatban tett észrevételeket, illetve a készülőfélben levő mű terjedelme növekedésének okait firtatta.⁸ A Margócsy által közölt dokumentumok közös jellemzője, hogy valamennyi másolatban maradt fenn.⁹

A Luchtmans-levéltár azon ritka holland kiadói archívumok közé tartozik, amely szinte teljes egészében fennmaradt, betekintést nyújtva egy holland könyvkiadó család több nemzedékének tevékenységébe. Az egykori könyvkiadó cég mai jogutóda a szintén leideni székhelyű és az itthoni közönség előtt is ismert Brill Kiadó (Uitgeverij Brill), mely 2008-ban ünnepelte fennállásának 325. évfordulóját, beleértve abba a Luchtmans könyvkiadó dinasztia tevékenységét is.¹⁰

A levéltár értelemszerűen nemcsak másolatban fennmaradt, hanem eredeti dokumentumokat is őriz. Az alapvető fontosságú levelezésen kívül fennmaradt a cég könyveleinek nagy része, az egyes ügyfelek rendeléseit és fizetéseit nyilvántartó számadáskönyvek és tárgy szerint rendezett irategyüttesek is.¹¹ Egy ilyen pallium őrzött meg az utókor számára a Komáromi Csipkés-Biblia kiadásával kapcsolatos további, részben fogalmazvány formájában megőrződött, részben eredeti iratokat is, melyek közül egyik sem szerepel a fenti közleményben másolatból kiadottak között.¹²

⁴ Hasonmás kiadása: KOMÁROMI CSIPKÉS, 2000.

⁵ MARGÓCSY, 2008.

⁶ Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties, Archief van de firma Luchtmans (a továbbiakban: UBA, BC, AFL).

⁷ Az ügylet különös jellegzetessége volt, hogy Debrecen városa – nyilván azért, mert nem voltak ilyen jellegű kapcsolatai – nem közvetlenül a holland kiadóval, hanem egy holland (pénzügyi) kapcsolatokkal is rendelkező és szállítással is foglalkozó kereskedővel kötött szerződést és bízott meg az ügylettel járó pénzügyek lebonyolításával és az elkészült magyar bibliák hazaszállításával, figyelembe véve a korábbi hollandiai nyomtatásra tett sikertelen kísérlet során szerzett rossz tapasztalatokat is.

⁸ MARGÓCSY, 2008, 20–26.

⁹ Lelőhelyük: UBA, BC, AFL, inv. nr. 693, ff. 15–17.

¹⁰ A kiadó történetére lásd VEEN, 2008/1.; VEEN, 2008/2.

¹¹ A levéltár részletes ismertetését lásd EEGHEN, V/1. 131–171. A levéltár új és a korábbinál jóval részletesebb katalógusa (Inventaris van het archief van de firma Luchtmans 1697–1848) 2016-ban készült el, és az interneten is hozzáférhető: <http://dpc.uba.uva.nl/inventarissen/ubainv354> (Jos van Waterschoot szíves közlése).

¹² UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Ezek az iratok számos ponton kiegészítik a korábban megjelenteket (idetartoznak Luchtmans további, Ross megjegyzéseire küldött levelei), de vannak olyanok is, amelyek teljesen új adatokat tartalmaznak a mű kiadásainak körülményeire, a korrektúra elvégzése céljából Debrecen városa által kiküldött személyek,¹³ Miskolczy Ferenc, a város nyomdásza és Szilágyi Tönkö István debreceni diák kinti tevékenységére, illetve a leideni könyvkereskedő és Debrecen kapcsolatára vonatkozóan. A dokumentumokban található adatok alapján célszerűnek tűnt a kutatást kiterjeszteni és azokat hazai, illetve más hollandiai könyv- és levéltárak adataival is szembevetni. A kutatás eredményeiből e helyütt a Biblia elkészítésére kötött szerződés időpontja (1715) és a kész kötetek első szállítmányáról összeállított jegyzék elkészülte (1719) közötti időszak iratait teszem közzé, melyek eddigi ismereteinket számos új adattal bővítik, illetve a szakirodalomban közkézen forgó jó néhány állítást pontosítanak vagy cáfolnak meg.

Az egyik legfontosabb ilyen kérdés a monumentális, mintegy 1500 oldalas mű finanszírozásának módja. A korábbi forrásközlés adós maradt azon kérdés megválaszolásával, hogy ki volt „Andries Des Obrij”, illetve kik voltak a „Des Obrij urak”, Luchtmans ott közölt leveleinek¹⁴ címzettje(i). Már az ottani iratokból is kitűnt, hogy a könyvkiadó nem volt közvetlen kapcsolatban Rosszal, ezért a „Des Obrij-ak” az utóbbi és Luchtmans között valamilyen közvetítő szerepet tölthettek be.¹⁵ A könyvkiadó itt közölt két, szintén a „Des Obrij-aknak” címzett leveléből, melyben a munkálatok előrehaladtával az őt megillető, következő részletet kéri, az is kiderül, hogy a Ross által átutalt összegeket ők továbbbítták Luchtmansnak.¹⁶ Ugyancsak ők voltak azon összegek kifizetői is, amelyeket a Debrecen és Ross közötti szerződés értelmében Ross utalt át a város által kiküldött magyar korrektorok költségeire.¹⁷ A Desobry (Desobrij) fivérek szerepe akkor válik érthetővé, ha figyelembe vesszük, hogy Andries (André) Desobry, más, szintén francia származású személyekkel együtt Amszterdamban pénzbefektetéssel, pénzkezeléssel kapcsolatos tevékenységet folytatott,¹⁸ testvére, Jacques pedig kereskedőként működött ugyanott.¹⁹ Rosszal nyilván úgy kerültek kapcsolatba, hogy Ross Hollandiából már korábban is szállított árukat Lengyelországba, illetve onnan tovább Magyarországra,²⁰ így a pénzmozgások megkönnyítésére célszerű volt egy pénzügyekkel foglalkozó céget igénybe venni.

A sok szereplő – mint az itt közzétett iratok mutatják – eléggé vontatottá tette az ügymenetet, nem beszélve arról, hogy – mivel nem voltak közvetlen kapcsolatban –

¹³ Luchtmans a Biblia elkészítését már első, 1713-ban készült tervezete szerint is csak úgy vállalta, ha Debrecen saját költségére korrektorokat küld Leidenbe (vö. MARGÓCSY, 2008, 20, 23.), így ez a kitétel a Debrecen és Ross között 1715 végén létrejött szerződésbe is bekerült. Lásd az 1. sz. irat 6. pontját.

¹⁴ MARGÓCSY, 2008, 21, 22, 25.

¹⁵ A Des Obrij-akat az említett két jubileumi kiadvány szerzőinek sem sikerült azonosítaniuk: azt feltételezték, hogy a magyar protestánsok képviselője lehetett. Vö. VEEN, 2008/1, 25; VEEN, 2008/2, 25.

¹⁶ Lásd a 3. és 5. sz. iratokat.

¹⁷ Ezekre lásd ZOLTAI, 1906.

¹⁸ WILSON, 1941, 105.

¹⁹ SAA, NA, ASD, inv. nr. 10696, 170. sz. irat.

²⁰ Ross és Debrecen is nyilván ennek köszönhetően került kapcsolatba.

Luchtmans Ross közléseiről közvetve, a Desobry fivérektől értesült.²¹ E konstrukció merőben eltér a néhány évtizeddel korábban Amszterdamban megjelentetni kívánt „erdélyi” Biblia finanszírozásának módjától: annál Teleki Mihály rendelkezése alapján nagyszabeni görög kereskedők juttatták ki előre a teljes összeget, azzal a céllal, hogy a mű kinyomtatásának megszervezésére kiküldött Kolosvári István nagyenyedi professzor közvetlen rendelkezésére álljon, és a felmerülő költségeket a helyszínen tudja kifizetni.²² Az előbbi különbséggel szemben azonosság viszont, hogy miután a kijuttatott és „amstelodami pénz”-ként elhíresült összegből, mely a Tótfalusi Kis Miklós saját kezdeményezésére és költségén kiadott úgynevezett Aranyos Biblia miatt feleslegessé vált és befektették,²³ a kezelésével megbízott Willem Anslaar amszterdami lelkésztől több kint járt erdélyi diák vett fel pénzt.²⁴

Az újonnan előkerült dokumentumok arra is fényt vetnek, hogy Alexander Ross (alias Ross Sándor, ahogy a debreceni városi tanács jegyzőkönyveiben emlegetik)²⁵ a szakirodalomban eddig általánosan elterjedt állásponttal szemben *nem* eperjesi, hanem Danzigban²⁶ lakó kereskedő volt.²⁷ Cégében fiai is érdekeltek voltak, amire jellemző adalék, hogy az apa már 1710-ben védelmet kért egyikük számára II. Ágost lengyel királytól arra az esetre, ha az áruit Magyarországra vagy egyéb helyekre szállítja.²⁸ Rosst és fiai a szakirodalom azért gondolhatta eperjesinek, mert a Debrecen és a cég között létrejött szerződés szerint esedékes második (1716. január 28-i) részletet, majd a további részösszegeket ő, illetve fia Eperjesen vették fel.²⁹ Ross ráadásul nem is volt magyar, tekintve hogy Skóciából származott, és szülőföldjén „the Polander Ross” volt a beceneve.³⁰

A mű kiadásának körülményei és a munkálatok befejezésének időpontja régóta foglalkoztatja az itthoni közvéleményt. A Margócsy által közölt, másolatban fennmaradt iratokból megállapítható, hogy Luchtmans 1713-ban elkészült költségtervezete eredetileg négyezer, illetve hatezer példányra tartalmazott árajánlatot, és négyezer példány esetében az akkoriban leginkább szokásos három kötésfajta egyenlő arányban elosztva (a kötetést is tartalmazó) összkölségként 6791 gulddal és 3 stuiverrel számolt.³¹ Az 1715-ben Debrecen és Ross között létrejött szerződés végül négyezer Biblia elkészítését tartalmazta a következő megoszlásban: kétszáz aranyozott kötésű, ezernyolcszáz úgynevezett francia (borjúbőr) kötésű és kétezer pergamenkötésű darab.³² A szakirodalom –

²¹ MARGÓCSY, 2008, 21, 23, 25, 26. Lásd még a 3. és 5. sz. iratokat is.

²² JAKÓ, 1974, 296–297.

²³ Lásd erre BUJTÁS, 2010.

²⁴ MNL OL, P 658, 11. cs.

²⁵ ZOLTAI, 1906, 263.

²⁶ Danzig (ma: Gdańsk, PL).

²⁷ Rosst a Debrecen által kiküldött két korrektor, Debrecen nyomdásza, Miskolczi Csulyak Ferenc és Szilágyi T. István 1716. június 17-án danzigi házában kereste fel. Lásd a 10. sz. iratot.

²⁸ DOBSON, 2009, 139.

²⁹ Lásd a 2. és 19. sz. iratokat.

³⁰ WATSON, 1904, 53.

³¹ MARGÓCSY, 2008, 21, 24.

³² Lásd az 1. sz. irat 2. pontját.

feltehetőleg Miskolczi naplójának azon bejegyzéséből kiindulva – miszerint „A Sz(ent) B(iblia) volt Nro. 4200”,³³ tudott arról is, hogy Debrecen utólag még kétszáz darabot rendelt.³⁴ Mostanáig viszont a tényleges gyártási költségek nem, csak a Debrecen által az évek során Rosznak kifizetett, a szállítási költségeket is tartalmazó súlyos összegek voltak ismertek.³⁵

Az újonnan előkerült dokumentumok egyike, melyben már szó esik az utólag rendelt plusz kétszáz darabról is, közelebb visz annak megbecsüléséhez, hogy mennyi lehetett a mű teljes előállítási költsége. Luchtmans 1717 júliusában, amikor eljutottak Ezékiel könyvéig (az 57. ívig), úgy kalkulált, hogy a teljes mű – a végére nyomtatott hangjegyes és verses zsoltárok nélkül – 86 ívet fog kitenni, és az összköltséget 10 201 gulden 8 stuiverre becsülte.³⁶ Figyelembe véve, hogy a mű végleges terjedelme 93 ív lett,³⁷ a végleges költség – Luchtmans kalkulációjának logikáját követve – 10 845 gulden és 8 stuivert tehetett ki.³⁸

Már a korábban közölt iratokból is kitűnt: Ross nehezményezte, hogy a kötet terjedelme az eredetileg becsült 60 ív helyett 1717 őszére 88 ívre nőtt.³⁹ Az itt megjelenő dokumentumok arról tanúskodnak, hogy a terjedelem Debrecen városának azon kifejezett kérése miatt lett nagyobb, hogy az egyes bibliai könyvek részeit összefoglaló szövegek és a párhuzamos bibliai helyekre való utalások a *lapszélre* kerüljenek,⁴⁰ ellentétben Luchtmans javaslatával, aki az előbbieket – a jobb helykihasználás érdekében – a *fejezetek elé*, illetve az *oldalalok alá* kívánta elhelyezni, a holland bibliákban alkalmazott gyakorlathoz hasonlóan. A danzigi kereskedő ráadásul annak ellenére kifogásolta a terjedelem bővülését, hogy a Hollandiába tartó két korrektor 1716 júniusában danzigi házában aláírta vele Debrecen arra vonatkozó utasítását, hogy a művet az általuk kijuttatott kézirat szerint – melyben az említett kiegészítő szövegek a lapszálon voltak – kell kinyomtatni. A vita elmérgesedését mutatja az a két, szintén ismeretlen közjegyzői okirat is, melyekben részben a magyar korrektorok, részben a holland nyomda dolgozói

³³ DRKN, MFN, R 684, f. 190v. (E mondat a Biblia előállítására vonatkozó egyetlen bekezdés utolsó mondata. Az idézet teljes szövegét lásd a bevezető későbbi részében.)

³⁴ Szűcs, 1871, III, 779 (a forrás megnevezése nélkül).

³⁵ Ezekre lásd Zoltai, 1906.

³⁶ Lásd a 3. sz. iratot.

³⁷ Margócsy, 2008, 23, 26.

³⁸ Luchtmans 1717. július 12-i levelében (lásd a 3. sz. iratot) egy ívre (szedési és nyomtatási költségként) 92 gulden számolt fel. Mivel a levél időpontjában a mű terjedelmét 86 ívre becsülte, a végleges terjedelem viszont 93 ív lett, a júliusban megadott összeghez még 7×92 , vagyis 644 gulden kell hozzáadni, így lesz a végösszeg 10 201 gulden 8 stuiver + 644 gulden = 10 845 gulden 8 stuiver.

³⁹ Margócsy, 2008, 23, 25.

⁴⁰ Debrecen kívánságának hátterében részben a magyar protestáns biblia-kiadási hagyományok álltak: a szövegre vonatkozó magyarázatok és párhuzamos bibliai helyekre való utalások már a Vizsolyi Bibliában (1591) is a lapszéléken voltak. A „debreceni” biblia formai újítása, hogy a bibliai könyvek rövid tartalmi összefoglalóit (summák) szintén a lapszélre helyezte, ellentétben a korábbi kiadásokkal, melyekben a summák mindig a fejezet elején, a szöveget megelőzve szerepeltek. Nem tudni, hogy Komáromi Csipkés honnan vette az ötletet, és azt sem, hogy Debrecen miért ragaszkodott a hagyományoktól eltérő újítás-hoz annak ellenére, hogy tudatában volt: ez a költségek növekedésével fog járni.

tanúsítják: a terjedelem Debrecen határozott kívánságának teljesítése miatt növekedett, illetve a város megmásíthatatlan kívánságáról Rosznak is tudomása volt.⁴¹ A fejlemények fényében Luchtmans láthatóan megelégedte, hogy miközben az ő eredeti (helykímélő) megoldását a debreceniek elvetették, az utóbbiak kérésének teljesítéséből adódó terjedelem- és költségnövekedés miatt Rosznál folyamatosan neki kellett védekeznie, illetve azokat indokolnia, ezért szánta el magát arra, hogy a tényeket – a magyar korrektorkat is bevonva – közjegyzői okiratokban rögzítteti.

A kötettel kapcsolatos szakirodalomban sokáig az volt az általánosan elfogadott álláspont, hogy a kötet Campegius Vitringánál készült Leidenben,⁴² de volt olyan is, aki a leideni Elzevier nyomdába helyezte a kötet munkálatait.⁴³ Luchtmans neve csak Margócsy közleménye révén került előtérbe, azt a látszatot keltve, hogy a mű Luchtmansnál készült.⁴⁴ Miskolczi napilójának egy adata és itt közölt két dokumentum⁴⁵ is azt mutatja, hogy ez is csak részben igaz. Mivel Luchtmans korai éveiben nem nyomdászként, hanem könyvkiadóként és -kereskedőként működött, így a Biblia nyomtatása idején nem volt saját nyomdája, ezért a művek nyomtatását, kötetését alvállalkozóknak adta ki,⁴⁶ de mint a Komáromi Csipkés-Biblia esete is mutatja, az egyes megbízásokat ténylegesen ő vállalta és a költségvetést is ő készítette el. Bár a szakirodalom már többször is idézte a Miskolczi naplójában előforduló és a Biblia leideni munkálataira vonatkozó egyetlen mondatot: „Anno 1716. Die 9. Martij. T(iszteletes) nemes Debreczeni Bíró Ur(am) és az egész Tanács akarattjából indúltam Hollandiára a’ Sz(ent) Bibliának kinyomattatására Tönkö Szilágyi István Urammal, és Lugdunumban a’ Luchtmans Samuel Ur(am) officinájában kinyomattatván (apud Viduam Boxianam) tisztességesen, érkeztem haza Debreczenben szerelmes cselédeimhez Anno 1718. die 4 Januarij. A Sz(ent) B(iblia) vólt Nro. 4200⁴⁷ – a benne foglaltak jelentőségére nem figyelt fel.

Miskolczi közlése szerint a Bibliát Luchtmansnál nyomtatták, de hozzáteszi még: *apud viduam Boxianam*. A városban valóban működött egy Boxe nevű nyomdász,⁴⁸ Anna Smeltzing (Schmeltzing), Huybert van de Boxe leideni nyomdász özvegye, aki

⁴¹ Lásd a 9. és 10. sz. iratokat.

⁴² Ez azért nem volt lehetséges, mert id. Campegius Vitringa (1659–1722) nem nyomdász, hanem 1680-tól a teológia professzora volt *Franekerben*.

⁴³ MÁRKUS, 1990, Samenvatting, 2. – Erre azért sem kerülhetett sor, mert az Elsevier család utolsó leideni tagja, Abraham csak 1712-ig működött Leidenben.

⁴⁴ További kutatásokra van szükség annak megállapítására, hogy a városban működő egyéb műhelyek mellett miért pont a Luchtmansra esett a választás. Bár 1715-ben Leidenben összesen 35 könyvkereskedő fizetett adót, ezek közül azonban Luchtmanson kívül csak három (Pieter van de Aa, Daniel van Dalen és Anthony de la Font) rendelkezett Luchtmanséhoz hasonló kapacitással (vö. EEGHEN, V/1, 132; idézi: VEEN, 2008/3, 22).

⁴⁵ Lásd a 9. és 17. sz. iratokat.

⁴⁶ Volt ugyan egy üzlettársával közösen működtetett, kizárólag holland bibliák sztereotípiás nyomólapjainak előállítására szolgáló műhelye, de az 1716-ban bezárt, saját nyomdával csak 1720-tól rendelkezett. Vö. VEEN, 2008/3, 20.

⁴⁷ DRKN, MFN, R 684, f. 190r–v. Idézik: ZOLTAI, 1906, 263; CSÜRÖS, 1911, 175–176; FEKETE, 2008, 441.

⁴⁸ A nyomdászok szerepére a korabeli holland könyvkereskedelemben: HOFTIJZER, 2001.

1709-ben elhunyt férjétől vette át és vezette a céget 1720-ban bekövetkezett haláláig.⁴⁹ Mivel egyrészt az itt közölt egyik közjegyzői okiratban⁵⁰ szereplő négy holland betűszedő közül egy bizonyíthatóan már a férj műhelyében is dolgozott,⁵¹ egy másikról pedig arra van adat, hogy özv. Boxéné mostohalánya, a szintén nyomdászként működő Diwertje műhelyében működött,⁵² így kettejükről joggal feltételezhető, hogy a közbeső időt özv. Boxéné műhelyében töltötték,⁵³ másrészt Miskolczi hazatérte utáni első levelében Boxe asszonyt (Dominam Boxianam) és szeretteit és az egész nyomdászmuhelyt (universa officina typographica) üdvözli, alappal valószínűsíthetjük, hogy a Biblia nyomdai munkálatai Luchtmans eszmei és szakmai irányításával⁵⁴ folytak ugyan, de ténylegesen özv. Boxéné nyomdájában zajlottak,⁵⁵ és a másik két említett szedő is a nyomdásznő alkalmazottja volt.

A korábbi szakirodalomban élénk vita folyt arról, hogy a mű mikor készült el ténylegesen. Egyesek az 1717-es, mások a 1718-as év mellett érveltek, sőt voltak olyanok is, akik 1719-re tették a mű elkészülését, miközben nem vontak éles határt a nyomtatással, illetve a kötetéssel kapcsolatos munkálatok között.⁵⁶ A kronológia megállapítására és a két munkaszakasz szétválasztására legutóbb Fekete Csaba tett kísérletet. Szerinte „az 1717. esztendő derekán, legkésőbb karácsonya előtt a Biblia nyomtatását be kellett fejezniük. Lehetséges, hogy megtörtént ez már hónapokkal azelőtt. Természetesen az is lehetséges, hogy az összes példány kötetésére nem volt elég emberük és idejük 1717-ben, így elhúzódhatott a 4200 példányból több száznak a bekötése”.⁵⁷

Az itt közölt iratok e téren is pontosítják ismereteinket. Mint láttuk, a szedés-nyomtatásban 1717 júliusában jutottak el Ezékiel könyvéig (a 57. ívig), és miután végeztek a nyomtatással, az év novemberében elkészült az a három mintapéldány,⁵⁸ melyeket Miskolczi hozott haza magával⁵⁹ abból a célból, hogy Debrecen eldöntse, melyik kötémódot kéri. Mivel az erre vonatkozó döntés csak 1718 januárjának elején született

⁴⁹ Tevékenységére lásd GOINGA, 2005, 21.

⁵⁰ Lásd a 9. sz. iratot.

⁵¹ Niklaas Lans 1700-tól 4 évig Huybert van de Boxe nyomdájában tanulta a mesterséget (vö. ELO, ABG, inv. 83b, f. 17, 45) (Paul Hofijzer szíves közlése). Mivel 1726-ban Van der Boxe lánya, Diwertje nyomdájában találjuk (vö. GOINGA, 2005, 22), joggal feltételezhető, hogy az okirat kiállításának időpontjában Van der Boxe özvegyének műhelyében dolgozott.

⁵² Andreas Willaertról 1726-ban jegyezték fel, hogy Van der Boxe lánya, Diwertje műhelyében működött. GOINGA, 2005, 22.

⁵³ Sajnos a leideni könyvkereskedők céhének az egyes nyomdászoknál foglalkoztatott szolgákra, inasokra és mesterekre vonatkozó feljegyzései korántsem teljesek.

⁵⁴ Luchtmans apja, a cégalapító Jordaen Luchtmans (1652–1708) halála után vette át a cég vezetését. Kiadói tevékenységének fő vonulatát tudományos művek képviselik.

⁵⁵ Jelenleg nincs adatunk arra, hogy a kötést ugyanebben vagy más műhelyben végezték-e.

⁵⁶ Áttekintését lásd FEKETE, 2008, 439–440. Legújabbán lásd FORGÓ, 2017, 154.

⁵⁷ FEKETE, 2008, 442.

⁵⁸ Lásd a 12. sz. iratot.

⁵⁹ Lásd a 16. sz. iratot.

meg,⁶⁰ így Luchtmans a kötetésre vonatkozó utasítást csak ezután adhatta ki, ezért a mű 1718-ban készült el teljesen.

A kötés folyamatának a nagy példányszám miatt nyilvánvalóan több hónapot kellett igénybe vennie: ezt igazolják a hazaszállítással kapcsolatos, jelenleg rendelkezésre álló adatok is. Az első szállítmány 1718 októberének végén már Lengyelországban volt,⁶¹ Ross fia ugyanis kifizette a szállítmány után ott esedékes illeteket,⁶² 1719 elején pedig fia Debrecenben átadta a 12 ládában összesen 2915 Bibliát tartalmazó szállítmány jegyzékét⁶³ és felvette a céget illető esedékes részösszeget.⁶⁴ Arra viszont jelenleg nincs adatunk, hogy a második szállítmányt, amely még 1285 Bibliát tartalmazott,⁶⁵ pontosan mikor indították útnak Hollandiából és mikor érkezett Danzigba,⁶⁶ mint ahogy arról sem: volt-e később komoly szándék a Zsoltárok külön kötetben való kiadására,⁶⁷ és töréntek-e ezen a téren tényleges lépések.

Az újonnan előkerült dokumentumok az előbbieken kívül arra vonatkozóan is új adatokat tartalmaznak, hogy az eddig ismert két korrektor, Miskolczi és Szilágyi mellett, valamilyen formában még Leidenben tanuló két debreceni magyar diák, *Kátai György* és *Komáromi Mihály* is részt vett a szöveg ellenőrzésének folyamatában. Míg Miskolcziék már 1716 júniusában Leidenben voltak,⁶⁸ addig Kátaiék csak később érkezhettek, mivel csak az év decemberében iratkoztak be, ennek ellenére egy szállásadónál laktak,⁶⁹ és 1717 folyamán is jórészt ez volt a helyzet.⁷⁰ A munkálatokban való valamilyen fokú érintettségükre utal az is, hogy a Biblia terjedelmének növekedését

⁶⁰ Lásd uo.

⁶¹ SZIMONIDESZ, 1940, 239; MÁRKUS, 1990, 174; FEKETE, 2008, 440. (Az utóbbi helyen hivatkozott két cikkben [SZÉLL, 1890; MONOK, 2003] ez az adat nem szerepel, valószínű forrása Márkus említett munkája.)

⁶² SZIMONIDESZ, 1945, 69. (A szerző az irat lelőhelyeként a Helytartótanács levéltárát adta meg, az azonban a Magyar Kancellária Levéltárában található: MNL OL, A 93, no. 42.) A Varsóban kelt iratokból kiderül, hogy egyéb szövetárúk mellett a szállítmány része volt 12, az „Ó- és Újszövetséget” tartalmazó láda is. A szövegek érdekes módon csak annyit tartalmaznak, hogy az árukat Lengyelországon kívülre szállítják, és arról sem tesznek említést, hogy az „Ó- és Újszövetség” magyar nyelvű. (Köszönet Keserű Gizellának a lengyel betétszövegek fordításáért.)

⁶³ Lásd a 18. sz. iratot.

⁶⁴ Lásd a 19. sz. iratot.

⁶⁵ Ebből 820 darab francia kötésű, 265 pergamenkötésű volt és ott volt mellettük az utólag rendelt plusz 200 darab is. FÖLDVÁRY, 1891. 515. Az utóbbiak szintén pergamenkötéssel voltak ellátva. Lásd a 3. sz. iratot. (A levélben található kimutatásban Luchtmans 2200 fehér pergamenkötésű kötettel számolt, tehát már figyelembe vette az utólag rendelt 200 darabot.)

⁶⁶ Mint ismert, e második szállítmány évtizedekig Danzigban vesztegelt, és csak 1789-ben érkezett meg Debrecenbe. ZOLTAI, 1906, 314.

⁶⁷ Luchtmans 1713-as tervezete még számolt ezzel a lehetőséggel. MARGÓCSY, 2008, 21, 24.

⁶⁸ DÚZS, 1885.

⁶⁹ A leideni egyetem anyakönyvének vonatkozó kötete (Volumina inscriptorum, 1697–1727) adatai szerint beiratkozáskor mind a négy debreceni diák a Choorstegen lakó Rambonnet asszonyt adta meg szállásadójaként. Vö. UL, ASF, inv. nr. 13. (Sylvia Compaan-Vermetten szíves közlése.)

⁷⁰ A diákok 1717 júniusában elköltöztek: Miskolczi június 16-tól Martinus Hellebrandnál lakott, Komáromi és Szilágyi június 28-tól özv. Langeracknéhez költözött, ahová később Miskolczi is követte őket (vö. BOZZAY, 2009, 103.). Mivel 1718-ból arra van adat, hogy Kátai akkor Langeracknénél lakott, feltételez-

előidézõ okok közjegyzõi okiratba való foglalásánál Luchtmans Miskolczin és Szilágyin kívül õket is felkéri, hogy az abban foglaltakat tanúsítsák.⁷¹

Az itt bemutatott iratok adalékkal szolgálnak arra is, hogy míg Luchtmans Rosssal csak közvetett kapcsolatban állt, Debrecennel – a kimenõ korrektoroknak, majd a többieknél korábban hazatérõ Miskolczinak köszönhetően – egy ideig közvetlen kapcsolatban volt: Miskolczi és Szilágyi személyesen vitték ki a szedés és nyomtatás alapjául szolgáló kéziratot, Miskolczi terjesztette a debreceni városi tanács elé Luchtmans helykímélõ javaslatát, õ tolmácsolta annak elutasítását, és õ hozta haza a kötetés megkezdése előtt a leideni könyvkereskedõ által e célból küldött mintapéldányokat. Az eseménysor végén pedig Komáromi Csipkés György debreceni fõbíró, a fordítást készítõ tudós debreceni tanár fia szintén közvetlenül Luchtmanssal tudatta, hogy a három kötésmintha közül melyiket kívánják.

Végül Miskolczi hazatérte után Luchtmansnak írt levele⁷² arról tanúskodik, hogy azok a nyomok, amelyek eddig Hollandiában járt peregrinusaink természettudományos és fizikai kísérleti eszközök iránti érdeklõdésére utaltak,⁷³ egyre kevésbé tekinthetõk elszigetelt jelenségnek, fõleg ha figyelembe vesszük, hogy Miskolczi *nyomdász*ként mutatott kíváncsiságot ezek iránt.⁷⁴

Források

1.

Debrecen város és Alexander Ross szerzõdése a Biblia nyomtatására és Magyarországra szállítására

(Debrecen, 1715. december 23.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

A szerzõdés az alábbi feltételekkel jött létre: 1. A megrendelõ négyezer Ó- és Újszövetséget tartalmazó Bibliát kíván az átadott kézirat alapján, fehér és tiszta papíron, a mű szent jellegének megfelelõ betûkkel. 2. Közülük kétszázat aranyozott kötéssel kell ellátni, ezernyolcszázat francia kötéssel, kétezret pedig egyszerû fehér pergamenkötéssel aranyozás nélkül. 3. A köteteket Alexander Ross úr szállítja saját költségén a lengyelországi Dukláig, onnan a város költségén kell tovább szállítani darabonként három rajnai forintért. Elõször, ha ez lehetséges, kétezer példányt, vagy amennyit megfelelõ módon le lehet szállítani.

hetjük, hogy Rambonnet asszonytól a többiekkel együtt költözött át ez elõbbihez. Vö. UL, ASF, inv. nr. 87. (Sylvia Compaan-Vermetten szíves közlése.)

⁷¹ Lásd a 9. sz. iratot.

⁷² Lásd a 17. sz. iratot.

⁷³ TREE, 1981, 89; BOZZAY, 2009, 31, 177–178.

⁷⁴ Lásd a 17. sz. iratot.

Az oda való átszállítás tervezett időpontját a városnak időben tudomására kell hozni. 4. Ha a Dukláig tartó úton a kötetek kárt szenvednek, akkor az nem róható a város terhére, hanem minden szerencsétlen következmény Alexander Ross urat és örököseit terheli. 5. A város az előzetes szerződés szerint előlegként ezennel átadott Alexander Ross úrnak háromezer rajnai forintot. Ezenkívül kétezer rajnai forintot fog átküldeni a következő Károly-napra, azaz 1716. január 28-ra Eperjesre, a Magyar Királyságban használatos és elfogadott pénznemben. A szerződés szerinti hátralevő összegből háromezer forintot akkor fizet ki a város, ha megkapta a kétezer Bibliát, az ezután fennmaradó összeget akkor teljesíti, ha a hátralevő mennyiséget is hiánytalanul megkapta. A fizetésre ekkor jófajta lengyel pénznemben kerül sor, de ha más, Magyarországon használatos pénznemben történik, akkor a város megfelelő kompenzációt is fizet. 6. A nyomtatás munkálataihoz korrektornak kijelölt személyek költségét a város viseli, melyet Alexander Ross úr juttat el biztonságban hozzájuk. 7. A szerződést a már említett Ross úr két nagykorú, s már az üzleti vállalkozásába is bevont fia nevében is aláírta, akiknek az abban foglaltakat be kell tartaniuk akkor is, ha apjuk netán idő előtt elhalálozna. 8. A város nyomatékosan kijelenti, hogy ha a Biblia nem kerülne sajtó alá, vagy az országba semmiképpen sem lehetne behozni, bármiféle zavaró körülmények is akadályoznák ezt, akkor a város az erre a célra kifizetett és átadott összeget említett Alexander Ross úrtól, annak örököseitől és mindkét nemű utódaitól jogosult visszakapni és visszakövetelni.

Conventio

Inter Spectabilem Dominum Alexandrum Ross ab una, et liberam regiamque civitatem Debreczen partibus ab altera, respectu impressionis codicis Bibliorum Hungaricorum infrascriptis conditionibus inita.

1. Desiderantur exemplaria numero quatuor millia (id est 4000) Veteris et Novi Testamenti juxta manuscriptum exhibitum in charta candida et nitida characteribusque sacro huic operi condecensibus.

2do Ex his compingenda erunt ducenta in tabulis deauratis, mille octingenta in compactura Gallica, duo millia vero in simplici albo pergameno sine auro.

3tio Transmittentur propriis sumptibus praetitulati Domini Alexandri Ross usque Duklyam⁷⁵ in Polonia, exinde sumptibus civitatis deportanda, quaelibet tribus florenis Rhenensibus; primo quidem si fieri poterit duo millia aut quot competenter transmitti poterunt exemplaria; et terminus eorsum fiendae advectionis antelibatae civitati mature notificandus erit.

4to Si casu quo (quod propitius Deus clementer avertere dignetur) in itinere usque Duklyam praenuncupatam deperderentur, damnum civitati non erit imputandum, sed omnis fortunae securitatisque eventus penes Dominum Alexandrum Ross et successores ejus manebit.

⁷⁵ A Lengyelország déli határán levő Dukla helység, illetve -hágó, melynél a magyar oldalon fekvő Felsőkomárnokon (ma Vyšný Komárnik, SK) keresztül érkeztek be az árúk a történeti Magyarország területére.

5to Anticipato ad rationem praemissae conventionis soluta sunt pro nunc in paratis per civitatem tria millia florenorum Rhenensium ad proprias Domini Alexandri Ross manus. Duo millia vero florenorum itidem Rhenensium ad diem Caroli proxime futuri Anni 1716. in diem 28vam Januarii incidente Eperjessinum in currenti et usuali noneta in Regno Hungariae acceptabili transponentur. Ex post ex residua summa hujus conventionis, *si duo millia Bibliorum transmittentur, tria millia florenorum solventur, tandem reliqua pars,*⁷⁶ dum tota Bibliorum summa administrabitur et percipietur, in moneta Polonica bona vel si alterius generis moneta in Hungaria currens daretur, cum competenti lagio exolveretur.

6to Correctores occasione impressionis destinati sumptibus civitatis intertenebuntur, quos tamen praelibatus Dominus Alexander Ross cum securitate expedire dignabitur.

7mo Praesentem conventionem praelaudatus dominus etiam nomine duorum filiorum suorum majorennium, jam quaestorali companiae incorporatorum subscripsit, qui conventioni huic satisfacere obligabuntur. Etiam si dominum parentem (cui tamen Dominus Deus longaevam benigne dignetur impertiri vitam) medio tempore decidere contingeret.

8vo Hoc etiam per expressum declarato, quod si eadem Sacra Biblia aut nec excudi, aut in regnum nullatenus introduci possent, quibuscunque tandem intervenientibus rerum revolutionibus, pecuniam in opus hoc ex[s]olutam et levatam antea nominata civitas Debreczeniensis a praememorato Domino Alexandro Ross aut ejus successoribus et posteritatibus utriusque sexus repetendi, rehabendique habebit regressum et facultatem. In cujus rei testimonium praesens conventio per utramque partem superius crebro nominatam subscripta et obsigillata est. Actum Debreczini die 23^{ia} Mensis Decembris Anno 1715.

Judex et senatus Regiae ac Liberae
Civitatis Debreczen mpr.

Alexander Ross cum filiis mpria

Kívül: Accorda civitatis cum Spectabili D(omino) Alexandro Ross super impressione Biblior(um) Die 23.a xbris 1715. inita⁷⁷

2.

Alexander Ross elismervénye kétezer rajnai forint felvételéről

(Eperjes, 1716. január 28.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

⁷⁶ A kurzívval jelölt rész az itteni irat fogalmazványába utólag került be, itt már a teljes szöveg szerepel.

⁷⁷ Fogalmazványa ugyanott az aláírások nélkül. A fogalmazvány hátlapján: Accorda Rossiana super impressione nova Bibliorum.

Elismeri, hogy a magyar Biblia nyomtatására létrejött szerződés értelmében Eperjesen 1716. január 28-án Debrecen szabad királyi város nevében Eszenyi Istvántól átvett kétezzer rajnai forintot, melynek tényleges átvételét e nyugtatvánnyal igazolja.

Nos infrascripti praesentibus recognoscimus, quod pecuniam a Libera Regiaque Civitatis Debreczeniensi per Generosum Dominum Stephanum Esseni⁷⁸ duo millia florenos Rhenenses recepimus ratione conventionis de impressione Sacri Codicis Bibliorum Hungaricorum. Ideo de reali receptione quietamus. Eperiesini die 28. januarii Anno 1716.

Id est 2000.- flor(enos) Rhenen(ses) Alexander Ross cum filiis mpria

Kívül más kézzel: 1716. de f(lorenibus) 2000 Sp(ectabilis) D(ominus) Alexander Ross.

3.

Samuel Luchtmans a Desobry fivéréknek

(Leiden, 1717. július 12.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Leijden den 12 July 1717.

De Heeren Broeders Des Obrie

Dewijl ik reets met de Hungarise Bijbel tot Ezechieel zijnde 't 57 blad geavanceerd ben zoo kan ik een calculatie maaken (een blad a drie onbegreepen) hoe veel bladen dat zelve zal beloop, 't geen bevinde dat zal koomen op 86 bladen of daar omtrent. Dezelfde volgens eerste opstel voor drie jaaren uytgekomen hebben op zestig bladen eer minder als meer, waar van deze volgende reedenen zijn. Voor eerst wierd mij toegezonden een monstertje van een Latijnse Bijbel zonder noten en summieren der capitels zoo als de Hungarise Bijbel zoude moete gedrukt werden, zonder te melden kanteekeningen parallele teksten en rijmpsalmen, daar op heb ik een monstertje van onze letters terug gezonde met een ontwerp van de prijs en 't getaal der bladen, indien de Bijbel in die form gedrukt werd, dog noyt op een vast getal kunnende bepaalen de bladen alzo 't zelve ondoenelijk is.

Daarop heb ik het met mijn op wel laten berusten en de Heeren Correctores hier komende hebbe mij vertoont een geschreve exemplaar daar de argumenten van de capita en de parallele teksten op de kant stonden, met uytdukkelyk bevel van dezelve daar bij te voegen zo hebbe dan haar E.⁷⁹ voorgesteld van de argumenten even boven de capita te stellen gelyk als is onze bijbels bevinde, en de parallele plaatsen onder aan, 't geen

⁷⁸ Eszenyi István, debreceni kereskedő, esküdt. Vö. ZOLTAI, 1906, 263, 294.

⁷⁹ Edelen

veel plaats zoude winne, en de page zyn volkome breete behoude en alles zonder openingen met letters bezet zyn, dog de Heer Mikolski heeft mij geantwoord dat zuls aan de Agtbaare Senaat ook hadde gedemonstreerd maar gans niet geviel en uytdukkelyke ordere onfing om dezelve op de kant te laten drukke, waaruyt dat ik moest een letter twee a drie soorten klynder als de text, vervaardigen en met de Hungarise characters voorzien, 't geen niet alleen meer onkosten in 't gieten, maar ook in 't zetten veroorzaakten, waarvoor ik meer per blad pretendeerde, egter op UEd.⁸⁰ vriendelyke instantien daar van ben afgestapt, en de joly of klijnder letter in 't het geschreve accoort hebbe ingevult, ja dat meer is ik hebbe de page voor mijn eyge rekening tot meerder voldoening een regel langer en een stroo breeder genoomen, om zoo veel in te winnen, ten tweeden is nog gekomen 't drukken der Psalmen op noot en agter aan, die vijf a ses bladen zullen uytmaken, daar ik de nooten toe moete gegote werden, en mede in 't accoort zonder vermeerdering hebbe laate inschieten daar te vooren niets van gemelt was, waar uyt gebooren zal werden bijna een derde verdekking der banden, die ik niet weet of ik voor die prijs al dezelve hebbe aangenomen te maaken, wel zal kunnen gebonde krijgen, daar ik voor zal dienen te rekenen, of anders mij schadelijk zal vallen, door de sterfte der beesten, is 't leer en parkement excessief duerder is geworden, als voor drie jaaren doe is de prijzen daar van op gaf.

Gesupponeert nu dat het getal der bladen zal zyn 86, zoo zal de som zyn

86 blad a 92	f	7912	
200 Vergulde b. ⁸¹ op snee en 't plat a 1:5	f	250:	–
1800 Ordinaire franse b. a 12 st. ⁸²	f	1080:	–
2200 Perkamente banden a 7 st.		770:	–
39 Riemen voor 86 bladen			
Overdruk van 200 exempl.			
de riem a 3:16	f	201:	8
		10213:	8

't accoord melt van een derde met de aanvang van 't werk, een derde als 't werk op de helft is en een derde bij de leverantie, ik hebbe van Ul.⁸³ ontfange vijf duizent gl.⁸⁴ in twee termijnen en volgens 't bovenstaande zoude mij koomen sesduyzent agt honderd gl. zoo dat nog moet ontfangen 1800 gl. geliefte de goedheid te hebben van daar over aan UEd. vriend te schrijven, niet twijfelende of zyn E.⁸⁵ zal zulks raissonabel vinden, waarop op mij verlatende blijve⁸⁶

⁸⁰ Uw Edelheids

⁸¹ banden

⁸² stuiver

⁸³ Ulieden

⁸⁴ gulden

⁸⁵ Edele

⁸⁶ Fogalmazvány.

Fordítása

Leiden, 1717. július 12.

Des Obrie Fivér Urak,

Mivel a magyar bibliával Ezékiel könyvéig már eljutottam az 57. ívig,⁸⁷ most már tudok kalkulációt készíteni (egy-háromíves közelítéssel) arra vonatkozóan, hogy mennyi lesz a terjedelme [a kötetnek], véleményem szerint 86 ív vagy akörül.⁸⁸ Ugyanez a három évvel ezelőtti első tervezet szerint hatvan ívet tett ki,⁸⁹ aminek a következők az okai. Először mintát küldtek nekem egy jegyzeteket és a fejezetek összefoglalóit nem tartalmazó latin bibliából⁹⁰ azzal, hogy a magyar bibliát aszerint kell nyomtatni, anélkül azonban, hogy említést tettek volna a lapszéli párhuzamos szövegekről⁹¹ és a verses zsoltókról. Erre válaszul mintát küldtem vissza a mi betűinkből, megadva az árat és az ívek számát arra az esetre, ha a bibliát abban a formában nyomtatnánk, de fix ívszámot sohasem tudtam megadni, mivel az nem is lehetséges.⁹²

Ezután nem is foglalkoztam a dologgal, de a korrektor urak ide érkezvén⁹³ egy kézírásos példányt mutattak, amelyben a fejezetek összefoglalói és a párhuzamos szövegek a lap szélén voltak, azzal a határozott utasítással, hogy a [z alap]szöveget egészítsem ki azokkal. Ezután önagységuknak⁹⁴ azt javasoltam, hogy az összefoglalókat helyezzük valamivel a fejezetek fölé, ahogy az a mi bibliáinkban is van, és a párhuzamos helyeket alájuk, amivel sok helyet lehetne nyerni, és az oldal egyáltalán nem veszítene szélességéből, és üres helyek helyett pedig teljes mértékben betűk tölténék ki az oldalt. Mikolski úr⁹⁵ viszont azt válaszolta, hogy ezt a fajta megoldást megmutatta⁹⁶ a tiszteletre méltó tanácsnak is,⁹⁷ de nekik egyáltalán nem tetszett, és kifejezetten azt az utasítást kapta tőlük, hogy a párhuzamos szövegeket a lapszélre nyomtassam, aminek az lett a következménye, hogy a szöveg méreténél két vagy három fokozattal kisebb betűket kellett készítenem és el kellett azokat látni magyar ékezetekkel, ami nemcsak a betűk öntésénél, hanem a szedésnél is többletköltséget jelentett, amiért ívenként többet akartam kérni, viszont Nagyságod szíves kérései alapján ettől elálltam, és a joliet⁹⁸ vagy a kisebb betűt beírtam az írásos szerződésbe,⁹⁹ sőt az oldalt annak jobb kitöltése céljából saját költségemre egy sorral hosszabbra és valamivel

⁸⁷ Az elkészült műben Ezékiel könyve az Mmm ív felénél (a 919. oldalnál), vagyis az 58. ív felénél kezdődik.

⁸⁸ A teljes mű a zsoltókkal együtt pontosan 92 ív és 12 oldal, kerekítve 93 ív lett.

⁸⁹ Luchtmans itt rosszul emlékszik: a tervezet 1713-ban készült, az ívek számát viszont akkor valóban 60-ra becsülte. MARGÓCSY, 2008, 21, 24.

⁹⁰ Nem tudni, hogy ez a Vulgata melyik kiadása lehetett.

⁹¹ Értsd: a párhuzamos bibliai helyekre való utalások.

⁹² Lásd Luchtmans 1713-as tervezetének vonatkozó részét. MARGÓCSY, 2008, 20, 23.

⁹³ Miskolczi és Szilágyi egy másik magyar diák, Miskolczi Szijártó János feljegyzése szerint 1716 júniusában érkezett Leidenbe (Dűzs, 1885, 53.). Mivel június 17-én még Danzigban voltak (lásd a 10. sz. iratot), a hónap végén érkezhettek csak a holland városba.

⁹⁴ Értsd: a korrektoroknak.

⁹⁵ Miskolczi Ferenc.

⁹⁶ Értsd: [levélben] tudtára adta, közölte.

⁹⁷ A minta(lap), illetve az erre a megoldásra vonatkozó döntés szövege nem maradt fenn.

⁹⁸ Korabeli betűtípus, csak korabeli szakszövegben maradt fenn a neve. WAARDENAAR, 1982, 186.

⁹⁹ Valószínűleg Luchtmans és Ross között is létrejött egy szerződés, ennek szövegét viszont nem ismerjük.

szélesebbre vettem, hogy így nyerjünk helyet, másodszer ehhez jött még a hangjegyes zsolttárok nyomtatása a kötet végére, ami öt vagy hat ívet fog kitenni,¹⁰⁰ amihez hangjegyeket kell öntenem, amit a szerződésbe szintén úgy vettem bele, hogy az ne jelentsen árbeli növekedést, jóllehet erről korábban egyáltalán nem volt szó,¹⁰¹ aminek az lesz a következménye, hogy a kötetek vastagsága nagyjából egy harmadnyival nő, [ezért] nem tudom, hogy az eredetileg tervezett árért be tudom-e majd köttetni azokat, pedig ezt is fel kell számítanom, különben kár ér, mivel az állatok pusztulása miatt a bőr és a pergamen lényegesen megrágult a három évvel ezelőtt megadott árhoz képest.

Feltételezve most, hogy az ívek száma 86 lesz, az összeg a következő lesz:

	86 ív, ívenként 92 [guldenel számolva]	f ¹⁰²	7912 ¹⁰³	
200	aranyozott kötésű kötet, a metszésen és az első és a hátsó kötéstáblán aranyozva, darabja			
	1 gulden 5 stuiver	f	250:	–
1800	normál francia kötésű kötet, darabja 12 stuiver	f	1080:	–
2200 ¹⁰⁴	pergamenkötésű kötet, darabja 7 stuiver		770:	–
39	rizsma ¹⁰⁵ 86 ívhez ¹⁰⁶			
	200 példány külön nyomása ¹⁰⁷			
	a rizsma egységára 3 gulden 16 stuiver	f	201:	8 ¹⁰⁸
			10 213:	8 ¹⁰⁹

A szerződés szerint az összeg első harmada a munka megkezdésekor jár, másik harmada a munka felénél, az utolsó harmad pedig a leszállításkor. Eddig ötezer gulden kaptam öntől két részletben, és a fentiek szerint hatezer-nyolcszáz gulden illetve meg, így még 1800 gulden kell kapnom.¹¹⁰ Kérem, hogy legyen szíves Nagyságod [ez ügyben] barátjának írni, nem kételkedve abban, hogy önagysága ezt méltányosnak fogja találni. Erre hagyatkozva maradok

¹⁰⁰ A mű végére külön nyomtatott Zsolttárok végül 4 teljes ívet és 12 oldalt, vagyis 4,75 ívet vettek igénybe.

¹⁰¹ A Debrecen és Ross között létrejött szerződésben nemhogy a hangjegyekről, de még a kötet végére külön nyomtatandó verses Zsolttárokra sincs szó.

¹⁰² A korabeli iratokban a gulden rövidítése, mellyel a pénznem latin elnevezésére (floreus Belgicus) utaltak.

¹⁰³ Az első oszlop összegei guldenben, a másodikban levők stuiverben értendők.

¹⁰⁴ A Debrecen és Ross között létrejött szerződésben ebből a kötésfajtából 2000-et rendeltek. Az itteni szám az utólag rendelt 200 példány miatt emelkedett 2200-ra.

¹⁰⁵ A rizsma Luchtmans korában kb. 450 ívnyi papírmennyiséget foglalt magában, 1 ív 16 oldalt tett ki.

¹⁰⁶ Luchtmans itt kiindulásként megadja, hogy a 86 ív terjedelműre becsült műhöz 4000 példánynál mennyi papírra van szükség, mindezt abból a célból, hogy ki tudja számítani, hogy az utólag rendelt 200 példányhoz felhasználandó papírnak mennyi lesz a költsége.

¹⁰⁷ A 104. jegyzetben említett, utólag rendelt 200 példány.

¹⁰⁸ Az összeg a megadott kiinduló adatok fényében nem helyes. Az előbbieik alapján e helyen 148 gulden 8 stuivernek kellene állnia, a 201 gulden 8 stuiver összeg viszont arra utal, hogy Luchtmans – ismeretlen okból – 39 helyett 53 rizsmával számolt. Az eredetiben annyi látszik, hogy Luchtmans egy korábbi (ma már olvashatatlan) összeget javított át 201 gulden 8 stuiverre. (Paul Hofwijzer szíves közlése.)

¹⁰⁹ Jelenleg az egyetlen olyan kimutatás, ami a Biblia készkezeli árát mutatja. Lásd a bevezető vonatkozó részét.

¹¹⁰ A jelzett összegek a bekezdés feletti kimutatás számai szerint értendők, ami azt jelenti, hogy Luchtmans már a levelében foglalt új, a mű (hangjegyes és zsolttárok nélküli) végleges terjedelmére vonatkozó kalkulációja szerinti összeget kéri átutalni.

4.

Miskolczi Ferenc elismervénye százharmincegy gulden és ötven stuiver átvételéről

(Leiden, 1717. augusztus 9.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

Ick onder geschreeven bekenne ontfangen te hebben van de Sobry broeders door ordre van Messieurs Allexander Ross en Soon hondert eenen dertigh guldens 5tigh stuyvers segge f 131-50: courant waar van gegeven twee eenerley quitancien. Leyden 9 Augustus 1717

Francisus Miskólczi a consorte accepit
per cambium 100 Rhen(enses) flor(enos)

Fordítása

Alulírott elismerem, hogy a Desobry fivérekről Alexander Ross és fia urak rendelkezése alapján átvettem százharmincegy guldent és ötven stuivert, azaz 131 guldent és 50 stuivert, melyek az ország törvényes fizetőeszközei, amiről két azonos tartalmú elismervényt adtam. Leiden, 1717. augusztus 9.

Miskolczi Ferenc, az üzlettárstól kapta
100 rajnai forint ellenértékéért

A lap szélén más kézzel: A.

5.

Samuel Luchtmans a Desobry fivéreknek

(Leiden, 1717. augusztus 23.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Leijden den 23 Augusti 1717.

Mijn Heeren Des Obrie

Tot antwoord van de missive van de Heer Alexander Ross, door UEd.¹¹¹ mij voorgelezen, dient, als dat ik 't concept van de Hungarise Bijbel overgezonden in 't jaar 1713 daar over hebbe nagezien, waarin deze volgens aanhangende copij; bevinde bij de eerste

¹¹¹ Uw Edele

NB. (Ik constateer ten aanzien van de eerste NB. als dat de som niet anders als per blad heeft kunnen opgemaakt werden, dewijl 't voor eerst altyd een ondoenelijke zaak is van alle boeken, en ten tweede dat 't ons onbekent was hoe veel de Hungarise taal meer of minder plaats besloeg, als en ander, dat altijd een grote differentie tussen de eene taal en den ander maakt.

NB. 2. zult UEd. bevinde dat mij is toegezonde een stuckje daar de letters naa moest neemen, 't geen was van een Latijnse Bijbel in de Psalmen, welke letters te wyd en te groot zoude geweest zijn, en de pages te smal, waarom dezelve hebbe verandert en een monstertje overgezonde van de letters en 't formaat, dat van de letters heeft de Hr.¹¹² Mikolski weder terug gebragt, en nog onder zig, en van 't formaat is de groote aan 't accoord gehegt.

NB. 3. daar hebbe ik wel uytdrukkelyk gemelt dat 't zoude moeten zijn zonder kan-teekeningen, van de inhoud der capitelen is noijt mentje gemaekt, welke ook op 't blaadje van de Latijnse Bijbel niet gedrukt waren, zoo dat wel expres uytgesloote waaren, en zulk een groote verandering en vermeerdering konde onmogelyk in 't zelfde getal der bladen ingevult werden, ik hebbe nog tot voorkoming van die groote uytdeying aan de Heer Mikolski geprooneert om de parallele texten onder aan te plaatsen, en den inhoud boven aan 't capittel, gelyk hier te land geschiet, waarop zijn E.¹¹³ mij zijde dat zulks de Edele Agtb.¹¹⁴ Senaat in persoon geprooneert te hebben, 't geen wel uytdrukkelyk verworpen, en zijn E. geordonneert exact de manier van de geschreeve copij te volgen, 't geen van de Heer Alexander Ross is geconfirmeert in een memoriaal aan de Heeren Correctores overgelevert den 17. Juny 1716. waar in haar Ed.¹¹⁵ geordonneert werd 't manuscript te volgen, waar van haar E. een dubbelde copij hebben, in dezefde form en manier verdeelt. Voor 't overige refereer mij aan mijn brief UEd. toegezonden den 12 July 1717. waar in gemelt hebbe hoe alle deeze veranderingen in mijn accoord op UEd.¹¹⁶ instantien hebbe late doorschieten, alhoewel 't mij vrij meer onkoste baarden van en nog een klynder letters Hungar.¹¹⁷ characters en singnooten daar bij te moete gieten, en dat ik 't formaat breeder en langer hebbe genomen als het zelfs opgegeve had.

Aangaende de parkemente banden bevinde reets al dat ik op leder een st.¹¹⁸ te kort kom, dat mij veroorzaakt werd door de quantiteyt der bladen en de duerte van 't parkement door de sterfte van 't vee, dat in 't jaar 1713 niet zoude gehad hebben. 't geen aan de franse en vergulde bande, die nog niet hebbe kunne besteeden, omdat 't meer scheelt, mij niet wijng zal buyten mijn gissing gaan, en daar voor eenige vergoeding pretendere.

¹¹² Heer

¹¹³ Edele

¹¹⁴ Agtbaare

¹¹⁵ Edelen

¹¹⁶ Uw Edelheids

¹¹⁷ Hungarise

¹¹⁸ stuk

Verders verzoeke zeer vriendelijk of UEd.¹¹⁹ de goedheid gelieve te hebben van aan de Heer Alexander Ross te schrijven, dat mij werden overgemaakt nog 1800 gld.¹²⁰ tot 't geen reets in 't verschot ben, en 't geen verder staat uytgeschote te werden in mijn vorige van den 12 July 1717. breeder gemelt, waarmede eyndigende blijve naar aanbieding etc.¹²¹

Fordítása

Leiden, 1717. augusztus 23.

Des Obrie Urak,

Válaszul Alexander Ross úr levelére,¹²² melyet Nagyságod olvasott fel nekem, újra meg-néztem a magyar bibliával kapcsolatban 1713-ban megküldött tervezetet,¹²³ amely a csatolt szöveget tartalmazta.¹²⁴ Az első megjegyzéssel kapcsolatban az a véleményem, hogy az összeget nem lehetett másként, csak ívenként megállapítani, mivel egyrészt soha és egyetlen könyv esetében sem lehetséges [a pontos terjedelmet előre megadni],¹²⁵ másrészt nem tudtuk, hogy a magyar nyelv a szokásoshoz képest több vagy kevesebb helyet vesz-e igénybe, pedig az egyik vagy másik nyelv e tekintetben mindig nagy eltérést mutat.

A 2. megjegyzés tekintetében Nagyságod meg fogja érteni, hogy mintát küldtek nekem egy latin, a zsoltárokat is tartalmazó Bibliából azzal, hogy az ottani betűkkel azonosakat alkalmazzak, de azok túl szélesek és nagyok lettek volna, az oldalak pedig túl keskenyek, ezért ezen változtattam, és mintát küldtem a betűből és arról is, milyen lenne az oldal formátuma.¹²⁶ A betűmintákat Mikolski úr visszahozta,¹²⁷ és még nála is vannak, és az oldal formátumát a szerződéshez¹²⁸ csatoltuk.

Ami a 3. megjegyzést illeti, nyomatékosan közöltem, hogy a szövegnek lapszéli jegyzetek nélkül kellene megjelennie, hogy a fejezetek összefoglalóiról soha nem volt szó, ezek a latin nyelvű bibliából származó mintalapon sem szerepeltek, így ezek megvalósítása mindenképpen ki volt zárva, tekintve hogy egy ilyen nagy változás és [terjedelem] növekedés mellett lehetetlen az ívszámot tartani. Az említett nagy [terjedelem]növekedés elkerülése érdekében javasoltam még Mikolski úrnak, hogy a párhuzamos szövegeket helyezzük az oldal aljára, és a fejezetek tartalmát azok szövege fölé, ahogy az nálunk szokás. Erre önagysága azt mondta, hogy ezt személyesen ajánlotta a nemes és tisztelet-

¹¹⁹ Uw Edele

¹²⁰ gulden

¹²¹ Fogalmazvány.

¹²² Ross levelének szövege nem ismert.

¹²³ Lásd MARGÓCSY, 2008, 20–21, 23–24.

¹²⁴ A melléklet szövege nem maradt fenn.

¹²⁵ Luchtmans az 1713-ban készült első költségtervezetben valóban jelezte, hogy csak ívszámot tud megadni. MARGÓCSY, 2008, 20, 23.

¹²⁶ Ezek mibenlétére jelenleg nincs adatunk.

¹²⁷ A szöveg a történet fényében úgy értendő, hogy a Luchtmans által korábban Debrecenbe küldött mintákat Miskolczi hozta Debrecenből Leidenbe.

¹²⁸ A Luchtmans korábbi levelében (lásd a 3. sz. iratot) is említett és feltehetően közte és Ross között létrejött szerződés.

re méltó tanács figyelmébe, de ők ezt nyomatékosan elvetették, és önagyságát arra utasították, hogy pontosan a kézirat formátumát kell követni, amit Alexander Ross úr egy, a korrektor uraknak 1716. június 17-én átadott emlékeztetőben megerősített.¹²⁹ Az emlékeztetőben önagyságukat utasították, hogy a kéziratot kell követniük, melyből két, azonos formátumú és beosztású van náluk. A továbbiakat illetően hivatkozom Nagyságodnak 1717. július 12-én megküldött levelemre,¹³⁰ melyben közöltem, hogy Nagyságod kérései alapján engedtem, hogy ezek a változtatások bekerüljenek a szerződésembe, jóllehet az, hogy kisebb magyar betűket és hangjegyeket kellett öntenem, és az, hogy az oldal formátumát¹³¹ az általam korábban megadottnál szélesebbre és hosszabbra kellett vennem, számomra elég nagy többletköltséget okozott.

Ami a pergamenkötésű köteteket illeti, már most látom, hogy egy kissé szűkében leszek a bőrnek, amit az ívek mennyisége és a pergamen drágasága okozott, mely utóbbi a szarvasmarhák pusztulása miatt van, ami az 1713-as évben nem fordult elő.

Ami a francia és az aranyozott kötésű köteteket illeti, azokat még nem tudtam kiadni, mivel elkészítésük többre kerül, és nem kevéssel meg fogja meghaladni [korábbi] feltevélesemet, emiatt pedig némi ellentételezést kérek.

Ezenkívül nagy tisztelettel kérem Nagyságodat, hogy legyen szíves írni Alexander Ross úrnak, hogy utaljon át számomra még 1800 guldent, tekintettel az általam már megelőlegezett összegekre és azokra a várható többletköltségekre, melyeket korábbi, 1717. július 12-i levelemben részleteztem.¹³² Soraimat ezzel zárva maradok tisztelettel stb.

6.

Samuel Luchtmans fogalmazványa a készülő magyar Bibliával kapcsolatos, közjegyző előtti állásfoglalásához

(Leiden, 1717. szeptember 23.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Az ügyben érintettek azon kérdésére válaszolva, hogy a magyar nyelven nyomtatott Biblia terjedelme miért haladja meg a velük is közölt előzetes számításait, tudatja, hogy mivel csak a Biblia szövegével, tehát az egyes könyvek fejezeteinek tartalmi összefoglalói és lapszerű jegyzetek nélkül kalkulált, ahogy azzal megbízták őket, és amilyen a hozzá eljuttatott példány is volt, de a sokféle és igen részletes jegyzet, valamint a fejezetek összefoglalói olyan mértékben megnövelték a terjedelmet, hogy arra kényszerültek, hogy az egyes sorokat egy betűvel, az egyes oldalakat egy sorral hosszabbra vegyék ahhoz képest, mint amiben megállapodtak, ezért szavahibető férfiak tanúságtételével tanúsítja és kijelenti, hogy amennyi-

¹²⁹ Lásd a 10. sz. iratot.

¹³⁰ Lásd a 3. sz. iratot.

¹³¹ Értsd: a tükröt.

¹³² Luchtmans az 1800 gulden átutalását már az általa említett korábbi levelében is kérte.

ben az eredeti megállapodás állt volna fenn, és a Biblia szövegét az egyszerűbb módon nyomtatták volna, akkor a terjedelem nem haladta volna meg a hatvankét vagy legfeljebb hatvannégy ívet, amit a betűk számával, matematikai számításokkal tisztán igazolt és kiszámolt, és ezt teljes határozottsággal és szükség esetén ünnepélyesen tanúsítja.

Deze attestatie gezonden den 23 Sept. 1717.¹³³

Rogati illorum nomine, quorum id intererat, cur Biblia Hungarico idiomate impressa tantum foliorum numerum praeter opinionem et ultra calculum, quem ipsi ante dederamus, impleverint, id contigisse asseveramus, quia textum Sacrae Scripturae solum consideravimus, sine ullis capitum summaris aut ullis notis marginalibus, ut jussi eramus, et uti nos exemplar mutuo dedimus [!] et acceperamus, quae notae multiplices et deductissimae, capitum argumenta ita extenderunt, ut coacti fuerimus, etiam singulas lineas latiores una littera, et paginas etiam longiores una linea producere quam convenerat, itaque nos fide bonorum virorum testamur, et sustinemur confidenter, si contractu primo stare licuisset, et si haec S(acro)s(anctorum) Bibliorum textus simpliciter hoc modo, quo tunc impressus fuisset, eum non ultra sexaginta duo vel ad summum quatuor chartae integra folia¹³⁴ impleturum fuisse, quod litterarum enumeratione, mathematica demonstratione liquido probavimus¹³⁵ hic, et examinanti patebit, ideoque id omni asseveratione, qua decet solenni more attestari non dubitavimus.¹³⁶

7.

Samuel Luchtmans első kalkulációja a költségek növekedésének okairól

(Leiden, 1717. szeptember 29. előtt)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Een page heeft aan regels	53	24
op iedere regel is verlies 14 letters door de marginaas 'twelk gemult. ¹³⁷		
	<u>14</u>	
	212	
	<u>53</u>	

¹³³ E tanúsítványt 1717. szeptember 23-án küldtem el.

¹³⁴ Luchtmans 1717. szeptember 29-i levelében 64 ívet említ. Vö. MARGÓCSY 2008, 23, 26.

¹³⁵ Mivel Luchtmans számításait 1717. szeptember 29-i levelében közli szöveges formában, e szöveg dátuma arra utal, hogy Luchtmansban már a levél elküldése előtt megfogalmazódott, hogy a tényállást közokiratba foglaltatja.

¹³⁶ Fogalmazvány.

¹³⁷ gemultipliceert

op idere page is 't verlies aan letter	742	742	728
			<u>14</u>
Een deurgaande regel is 52 letters Ergo verlies op eene page 14 regels en 14 letters of $\frac{1}{4}$ regel			
Een geheel blad maakt uijt 'twelk gemultipliceert met $14 \frac{1}{4}$ regel	16 pages <u>14 $\frac{1}{4}$</u>	16 <u>14 $\frac{1}{4}$</u>	
		68	
		<u>16</u>	
Maakt op ieder blad verlies 'twelk gemultipliceert met	228 regels <u>87 bladen</u>	228	
	1596		
	<u>1824</u>		
op 't gehele werk werden	19 839 regels verlooren	of 23. bl. ¹³⁸ en 332 regels of $\frac{1}{2}$ blad	
ieder blad van 16 pages heeft	848 regels	53	
			800
			<u>48</u>
			848
welke uijtmaken gemultipliceert	<u>23 bladen</u> ¹³⁹		
	2544		
	<u>1696</u>		
	19 504 is 23 bl.		
welke $23 \frac{1}{2}$ bl. afgetrokken van 87 maakt $63 \frac{1}{2}$			
't werk zonder de Psalmen gereekent alleen 't oud en nieuwe Testament.			

Fordítása

A sorok száma oldalanként	53	24	
a lapszéli szövegek miatt minden sorban 14 betű a veszteség, ezeket összeszorozva			
	<u>14</u>		
	212		
	<u>53</u>		
A betűvesztesség száma oldalanként	742	742	728
			<u>14</u>

¹³⁸ bladen

¹³⁹ Mellette áthúzva: en $\frac{1}{2}$

Egy végigmenő sorban 52 betű van
 Egy oldalon tehát 14 sor és 14 betű
 vagy $\frac{1}{4}$ sor a veszteség

Az oldalak száma egy ívben
 Ez megszorozva $14 \frac{1}{4}$ sorral

16
14 $\frac{1}{4}$

16
14 $\frac{1}{4}$

68

16

Sorvesztés ívenként

228

228

Ez megszorozva 87 ívvel

87

1596

1824

Sorvesztés az egész műre
 vonatkoztatva

19 836

vagy 23 ív és 332 sor

vagy $\frac{1}{2}$ ív

Minden ív 16 oldalt tartalmaz

848 sor

53

800

48

848

Ez megszorozva

23 ívvel

2544

1696

19 504, mely 23 ív

mely $23 \frac{1}{2}$ ívet 87-ből levonva
 az eredmény: $63 \frac{1}{2}$ [ív]

A műre vonatkozó számítás csak az Ó- és Újszövetséget figyelembe véve, a Zsoltárok
 nélkül készült.

8.

Samuel Luchtmans második kalkulációja a költségek növekedésének okairól

(Leiden, 1717. szeptember 29. előtt)¹⁴⁰

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

53	regels op een page, op ider		
<u>14</u>	letters verlies door de marginas op iedere deurgaande regel		
212			
<u>53</u>			
742	letters verlies op een pages [!] een deurgaande regel is 52 letters ergo verlies op een pag. 14 regels en 14 letters is nog $\frac{1}{4}$ van een regel van beide colommen.		
16	pages een blad uijtmakenden		
<u>14</u> $\frac{1}{4}$	regels op ieder pag. ¹⁴¹ verlies		
<u>64</u>			
<u>16</u>			
228	verlies op ieder blad		
<u>88</u>	bladen 't werk groot zonder Psalmen		
1794	1824		
1792	<u>1824</u>		
19712	20064		
	<u>228</u>		
19836	regels overig in 't geheel		
	ieder blad van 16 pages heeft 848 regels		
	dit gemultipliceert met 24 bladen	848	
			<u>24</u>
			3392
			<u>1696</u>
			20352
19504		[848]	
			<u>23</u>
			2544
			<u>1696</u>
19504			

¹⁴⁰ E kalkuláció szöveges része bekerült Luchtmans 1717. szeptember 29-én kelt levelébe (MARGÓCSY, 2008, 22–23, 25–26). Különbség a korábbi számításhoz képest, hogy itt a könyvkereskedő a mű terjedelmét – a végére nyomtatni tervezett Zsoltárok nélkül – már 88 ívre becsülte.

¹⁴¹ pagina

208 dit nog boven de 23 <regels> bladen is een $\frac{1}{2}$ blad daarbij komt nog dat in 't nieuwe Testament de paralelle texten en summiren zoo meenigvuldig zijn, dat dezelve op de kant niet kunnen geplaatst werden, en verschijdemael nog onderaan moeten geplaatst, tot deeze hebbe ik weder eenige letters en characters moete laten gieten.
 Een duytse¹⁴³ Bijbel in octavo van 'tzelve formaat, heeft 59 $\frac{1}{2}$ blad, zonder de Psalmen, maar met de summiren boven de capita en de paralelle texten op de kant, zoodat de H.¹⁴⁴ taal geweldig uytloopt.¹⁴⁵

Marg.¹⁴² van 't nieuwe Test. nieuwe letters daartoe gegoten.

[Számítások elszórvva a lap jobb részén:]

28	
<u>26</u>	
168	
<u>56</u>	
728	
52	
<u>14</u>	
208	
<u>52</u>	
728	
16	
<u>14</u> $\frac{1}{4}$	40: 8
64	
16	
<u>224</u>	7: -
4	
228	6:12
	18

¹⁴² Marginas

¹⁴³ A korabeli hollandban jelentése gyakran: holland.

¹⁴⁴ Hungarise

¹⁴⁵ A lapon még az itt következő számítások láthatók kísérő szöveg nélkül.

848	
<u>23</u>	
2544	
<u>1696</u>	
19 504	
53	
<u>16</u>	
318	
<u>53</u>	
848	850
<u>25</u>	
4240	
<u>1696</u>	
21 200	
<u>848</u>	
20 352	
87 ¹⁴⁶ 23 ½ 63 ½	
19 836 ¹⁴⁷	

Fordítása

53	sor van egy oldalon, mindegyiken
<u>14</u>	betű veszteség a lapszéli szövegek miatt
	minden végigmenő sorban
212	
<u>53</u>	
742	betű veszteség egy oldalon
	egy végigmenő sor 52 betű tehát
	a veszteség egy oldalon 14 sor és
	14 betű, ami mindkét hasáb
	egy sorának ¼-e.
16	oldal tesz ki egy ívet
<u>14 ¼</u>	sor veszteség minden oldalon
64	
<u>16</u>	

¹⁴⁶ Korábban: 83.

¹⁴⁷ Az iratról készült fényképet lásd VEEN 2008/1, 25; VEEN 2008/2, 25.

	228	veszteség ívenként	
	<u>88</u>	ív terjedelmű a mű a zsolttárok nélkül	
94	1824		
179172	<u>1824</u>		
19712 ¹⁴⁸	20 064	sor veszteség az egész művet tekintve	
	<u>228</u>		
	19 836		
		minden, 16 oldalt tartalmazó ívben 848	
		sor van	
		ez megszorozva 24 ívvel	848
			<u>24</u>
			3392
			<u>1696</u>
			20 352
19504			[848]
			<u>23</u>
			2544
			1696
			19504 ¹⁴⁹
208		ez még hozzájön 23 < sorhoz > ívhez, ami ½ ív	
		Ehhez jön még, hogy az Újszövetség- ben a párhuzamos szövegek és a fejezetek összefoglalóinak mennyisége olyan nagy, hogy azokat nem lehet a lap szélén elhelyezni, és többször még a lap aljára is kell hogy kerüljenek, amihez megint néhány betűt és ékezeteket kellett öntenem.	Az Újszövetség- ben a lap- szél[i szövegek] miatt új betűket öntöttem
		Egy nyolcadrét, hasonló formátumú holland Biblia ívszáma 59 ½	
		a zsolttárok nélkül, de annál a fejezetek összefoglalói azok felett vannak, a párhuzamos szövegek pedig a lap- szélén [a magyar Bibliánál ez nem lehetséges], ez mutatja, hogy a magyar nyelv nagyon terjedelmes.	

¹⁴⁸ Az áthúzott számok arra utalnak, hogy Luchtmans először 86,5 ív terjedelemmel kalkulált.

¹⁴⁹ Luchtmans itt azt számolta ki, hogy 23 ív különbözettel számolva összesen mennyi a sorveszteség. Ezt itt áthúzta, mivel ahogy a következő sorban látszik, a veszteség ténylegesen 23 ½, amit felfelé kerekített, így végző kalkulációjában már 24 ívet vett alapul.

52 Regels op een Regel, op een
 14 Boeken volk van de viering
 op een viering. Regel.

80
 160
 160
 320

700 Boeken volk op een Regel
 een viering. Regel. 14 Regels, om te
 een viering.

52
 14
 160
 160
 320

400

18006

12
 16
 160
 160
 320
 320
 640
 640
 1280
 1280
 2560

16 Regels volk op een Regel
 80 Boeken 7 met groot ander Boeken

1274 1824
 1274 1824

14710 Regels om 14 Regel. 140 Regel 140
 2064 met 24 Boeken 1600
 1730 met 24 Boeken 1600

1600
 1600
 3200

19 1/2

19 1/2
 1600
 1600
 3200

Van by kant van 100 met 7 regelen. 100 met
 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 Van 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.

100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.
 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken. 100 met 7 Boeken.

Samuel Luchtmans második kalkulációjának eredetije a magyar Biblia terjedelm- és költségnövekedésének okairól
 (UBA, BC, AFL, inv. nr. 574)

[Számítások elszórva a lap jobb részén:]

28
26
 168
56
 728

52
14
 208
52
 728¹⁵⁰

16
14 ¼ 40: 8
 64
 16
224 7: -
 4
 228¹⁵¹ 6:12
 18

848
23
 2544
1696
 19504¹⁵²

53
16
 318
53
 848 850
25
 4240
1696
 21200

¹⁵⁰ Luchtmans itt azt vizsgálta meg, hogy ha oldalanként 52 sorral és soronként 14 betűhelynyi veszteséggel számol, mennyi betűhely megy veszendőbe oldalanként.

¹⁵¹ Luchtmans itt abból indult ki, hogy ha egy ív 16 oldalt tartalmaz, és oldalanként 14 ½ sor veszteség jelentkezik, akkor az összes veszteség ívenként összesen 228 sor lesz.

¹⁵² A lap jobb szélén kétszer fordul elő azonos formában. Ezt a számítást később elvetette. Lásd a 149. jegyzetet.

848
20 352¹⁵³

87 23 ½ 63 ½¹⁵⁴

19 836¹⁵⁵

9.

Magyar diákok és a magyar Biblia készítésében részt vevő holland személyek tanúságtétele Johannes van Swanenburgh leideni közjegyző előtt

(Leiden, 1717. október 12.)

ELO, NA, ANJS, inv. nr. 1472, 87. sz. irat

Johannes van Swanenburg, a Hof van Holland által kiküldött leideni közjegyző, illetve Johannes Ovenius és Abraham Kallewier tanúk előtt megjelentek Miskolczi Ferenc, Komáromi Mihály, Kátai György és Szilágyi T. István, továbbá Andries Willaert nyomdászmeister, Niklaas Lans, Jacobus de Bakker és Michiel Martijn, a Biblia szedői, akik tisztza lelkiismerettel és az ügyben érintettek kérésére tanúságot tesznek arról, hogy a magyar nyelven nyomtatott Biblia terjedelme a velük is közölt előzetes becslések és számítások ellenére miért növekedett meg, amit a négy jelenlévő magyar úr számára Samuel Luchtmans be is mutatott. Mindez azért történt, mivel csak a Biblia szövegével, tehát az egyes könyvek fejezeteinek tartalmi összefoglalói és lapszéli jegyzetek nélkül kalkuláltak, ahogy azzal megbízták őket, és amilyen a hozzájuk eljuttatott mintapéldány is volt, de a sokféle és igen részletes jegyzetek, valamint a fejezetek összefoglalói olyan mértékben megnövelték a terjedelmet, hogy szükségessé vált az egyes sorokat egy betűvel, az egyes oldalakat egy sorral hosszabbra venni annál, mint amiről az eredeti megállapodásban szó volt. Ezért szavahihetően tanúsítják, hogy amennyiben minden az eredeti megállapodás szerint történik, és a Biblia szövegét az egyszerűbb módon nyomtatták volna ki, akkor a terjedelem nem haladta volna meg a hatvannégy ívet, ami a betűk számával, matematikai számításokkal tisztán igazolásra is került, amit a jelenlévők teljes határozottsággal és ünnepélyes módon tanúsítanak is.

¹⁵³ Előzetes kalkuláció, végleges formájában lásd fentebb a szöveges részben. A végleges formától annyiban tér el, hogy 24 helyett 25 ívnyi terjedelmnövekedésből indult ki, viszont a végösszegeből levont 848 sort (az 1 ívre eső sorok számát).

¹⁵⁴ Az itteni számok a korábbi kalkuláció alapján értelmezhetők. Mivel a teljes mű terjedelmét Luchtmans a kalkuláció időpontjában 87 ívre becsülte, és a teljes mű tekintetében 23 ½ ív veszteséggel számolt, így jutott arra a következtetésre, hogy mű általa javasolt, egyszerűbb kivitelű változata 63 ½ ív lett volna.

¹⁵⁵ E szám a számítás szöveges részében már előfordult: a mű teljes terjedelmét 87 ívre becsülve összesen 19 836 sor a veszteség.

Hodie 12. Octobris Anni 1717. comparuerunt coram me, Joanni a Swanenburgh, notario publico ab Hollandiae Curia¹⁵⁶ admissio, degenti [!] Lugduni Batavorum, atque coram testes infrascriptos [!] Domini Franciscus Miskolczi,¹⁵⁷ Michael Komáromi,¹⁵⁸ Georgius Kátai¹⁵⁹ et Stephanus T. Szilágyi,¹⁶⁰ nec non Andreas Willaerd, magister typographiae,¹⁶¹ Nicolaus Lans,¹⁶² Jacobus de Backer¹⁶³ et Michael Martijn,¹⁶⁴ typorum Sacrae Scripturae operis collectores, qui bona fide testabantur ad requisitionem eorum, quorum id intererat, quod Biblia Hungarico idiomate impressa majorem foliorum numerum praeter opinionem et calculum, quam ante de eo datum erat, sicut et quatuor prioribus attestantibus dominis Hungaris monstravit Samuel Luchtmans, impleverunt, et id contigisse asseverabant, quia textus sanctus solus consideratus fuit sine ullis capitum summariis, aut ullis notis marginalibus, quemadmodum jussum erat,¹⁶⁵ et ut de eo exemplar mutuo datum et acceptum erat, quae notae multiplices et deductissimae capitum argumenta ita extenderunt, ut coacti fuerint etiam singulas lineas latiores una litera, et paginas etiam longiores una linea producere, quam conventum erat, itaque sustinebant confidenter, si conceptu primo stare licuisset, et si hic Sacrae Scripturae Bibliorum textus simpliciter hoc modo, quo tunc impressus fuisset, eum non ultra circiter quam sexaginta quatuor chartae folia integra¹⁶⁶ impleturum fuisse, quod literarum enumeratione et arithmetica demonstratione liquido hic probatum est, et cuique examinanti patebit, ideoque id omni asservatione, qua decet, solenni more attestari non

¹⁵⁶ A Hollandiát alkotó hét egyesült tartomány egyikének, Holland tartománynak az igazságszolgáltatási szerve.

¹⁵⁷ Miskolczi Csulyak Ferenc (1675–1740), Miskolczi Csulyak István esperes unokája, nyomdászati tanulmányai során megfordult Kolozsváron, Lőcsén és Baselben, majd 1712-ben Debrecen tipográfusa, utolsó nyomdászként töltött éve, 1719 után különböző tisztségeket viselt a városban Vö. CSÜRÖS, 1911, 175–178. Korrektori kiküldetése során társához, Szilágyi Tönkö Istvánhoz hasonlóan 1716 szeptemberének elején *teológus* hallgatóként és 36 évesen iratkozik be a leideni egyetemre. Vö. BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 2985.

¹⁵⁸ Komáromi H. Mihály (1690–1748), debreceni diák, 1716 szeptemberétől előbb a franekeri, majd az év decemberétől a leideni egyetemen tanul teológiát. Hazatérte után 1718 júliusától a református kollégium tanára, 1721 decemberétől debreceni lelkész. ZOVÁNYI, 1977, 332.

¹⁵⁹ Debreceni diák, 1716 decemberében matrikulál a leideni egyetemen teológus hallgatóként (BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 2983). Szülővárosa hívására 1718-tól 1720-ban bekövetkezett haláláig a debreceni református ispotály lelkésze. HERPAY, 1929, 131.

¹⁶⁰ Szilágyi Tönkö István († 1751), debreceni diák, Szilágyi Tönkö Márton tanár fia, 1716 szeptemberének elején kezdi teológiai tanulmányait a leideni egyetemen (BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 2986), tanulmányai után itthon 1721-től a református kollégium tanára. S. SZABÓ, 1926, 30–31.

¹⁶¹ 1708-ban kihirdetett eljegyzésekor megadott foglalkozása betűszedő (ELO, DTB, inv. nr. 29. f. 60), 1726-ban özv. Van der Boxéné mostohalánya, Diwertje műhelyében dolgozott. GOINGA, 2005, 22.

¹⁶² 1700-tól négy éven át Huybert van der Boxe nyomdájában tanult (ELO, ABG, inv. nr. 83b, f. 17, 45 – Paul Hofwijzer szíves közlése), az okirat kiállításának időpontjában valószínűleg Van der Boxe özvegyének műhelyében dolgozott. 1726-ban van der Boxe lánya, Diwertje nyomdájában találjuk. GOINGA, 2005, 22.

¹⁶³ 1726-ban Willem de Groot nyomdájában dolgozott. ELO, ABG, inv. nr. 83c, f. 17. (André van Noort szíves közlése.)

¹⁶⁴ 1717-ben kihirdetett eljegyzésekor megadott foglalkozása betűszedő (ELO, DTB, inv. nr. 31., 181), 1726-ban Willem de Groot nyomdájában találjuk. Vö. ELO, ABG, inv. nr. 83c, f. 17. (André van Noort szíves közlése.)

¹⁶⁵ A múlt idő arra utal, hogy Luchtmans ekkorra már elküldte 1717. szeptember 29-i levelét (MARGÓCSY, 2008, 22–23, 25–26), amely a számításokat tartalmazza.

¹⁶⁶ Az okiratba foglalandók fogalmazványában még 62 vagy 64 ív szerepel. Lásd a 6. sz. iratot.

dubitaverunt. Actum Lugduni Batavorum coram Johanni Ovenio¹⁶⁷ et Abrahamo Callewier,¹⁶⁸ duobus testibus mihi notario notis, qui mihi notario declaraverunt se supra nominatos attestantes bene nosci, et eosdem esse, ut se nominaverunt, et quatuor postremis attestantibus praelecta est per me notarium hujus testimonii translatio Belgica.

Franciscus Miskolczi
Michael Comáromi
Georgius Kátai
Stephanus Szilágyi
Andries Willaert
Niklaas Lans
Jacobus de Bakker
Michiel Martijn
Johannes Ovenius
Abram Kallewier

J. Swanenburg
not(ariu)s pub(licus)¹⁶⁹

10.

Miskolczi Ferenc és Szilágyi T. István tanúságtétele Johannes van Swanenburg leideni közjegyző előtt

(Leiden, 1717. november 4.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Johannes van Swanenburg, a Hof van Holland által kiküldött leideni közjegyző, illetve Hendrik Snakenburg, a latin iskola rektorhelyettese és Dirk van Swanenburg, jogi doktor mint tanúk előtt megjelentek Miskolczi Ferenc és Szilágyi István, a városban tartózkodó, közjegyző által ismert magyar diákok, akik Samuel Luchtman leideni könyvkereskedő kérésére tiszta lelkiismerettel tanúsítják, hogy 1716 júniusában Danzigban, Alexander Ross úr házában voltak, aki átadott nekik egy 1716. június 17-i keletű, Danzigban kiállított emlékeztetőt, mely magában foglalta a debreceni városi tanács 1715. december 23-i határozatának szövegét, miszerint a magyar nyelvű Bibliát az átadott kézirat szerint kell kinyomtatni, és ez került be a Debrecen és Ross közötti szerződésbe is.

¹⁶⁷ Kiletét nem sikerült megállapítani.

¹⁶⁸ Valószínűleg Luchtman környezetének tagja, 1723-tól könyvkereskedőként működik. Vö. GRUYS-WOLF, 1989, 30.

¹⁶⁹ A közjegyző példánya.

Az előbbiekből az következik, hogy az Ó- és Újszövetség említett példányát a magyar nyelven való kinyomtatás céljából adták át Ross úrnak, aki el is rendelte, hogy ez alapján történjen a nyomtatás, vagyis az összes tartalmi kivonattal és lapszéli jegyzettel együtt, úgy, ahogy azok az említett kéziratban is szerepelnek, illetve hogy a kéziratot hűségesen megőrizték, és át is adták Ross úrnak. A két magyar diák kijelentette, hogy látták, amint Alexander Ross úr ezt az emlékeztetőt aláírta, és közölték, hogy az előbbieket ünnepélyes módon hajlandók tanúskodni.

Instrumenti hujus originale scriptum est in charta sigillata 12 stuferorum.¹⁷⁰

Hodie 4. Novembris Anni 1717. comparuerunt coram me, Joanne a Swanenburgh, notario publico ab Hollandiae Curia admissio, degente Lugduni Batavorum, et coram testibus infrascriptis, Domini Franciscus Miskolczy et Stephanus Szilagy, domini Hungari studiosi existentes in hac urbe, mihi notario notificati, qui bona fide testabantur ad requisitionem Domini Samuelis Luchtmans, bibliopolae hac in urbe degentis, se attestantes in mense Junio Anni millesimi septingentesimi decimi sexti fuisse Dantisci, et in aedibus Domini Alexandri Ross, et eundem Dominum Alexandrum Ross ipsis attestantibus tradidisse memoriale quoddam, cujus contentum hoc modo incipit:

Memoriale pro Domino Miskolczy et Silagy.
Dantisci die 17. Junii 1716.

Primo. In coventione nostra Debreczini die 23. Mensis Decembris 1715. fuit conclusum, quod etiam secundum contractum sonat, primo exemplaria numero quatuor millia desiderantur veteris et novi Testamenti, juxta manuscriptum exhibitum, in charta candida et nitida, characterisque sacro huic operi concedentibus etc.

Ex quo patet expressis verbis illud exemplar veteris et novi Testamenti hungarice imprimendi sibi fuisse exhibitum, et ipsum Alexandrum Ross jussisse, ut juxta illud imprimeretur, quod factum est cum omnibus summaris et notis marginalibus eidem adjectis eodem modo, ut in exemplari manuscripto, illud autem ipsum exemplar bona fide observatum fuisse, et dicto Domino Alexandro Ross se exhibuisse.

Ulterius declarabant supra nominati domini attestantes se vidisse, quod praedictus Dominus Alexander Ross praenomatum hoc memoriale subscriperit; idcirco offerebant omne praedictum solenni more confirmare.

Actum Lugduni Batavorum coram Dominis Henrico Snakenburg, gymnasii prorectore¹⁷¹ et Diderico a Swanenburgh, juris utriusque doctore¹⁷² testibus ad hunc actum requisitis.¹⁷³

¹⁷⁰ A dokumentumon a közjegyző szárazpecsétje található.

¹⁷¹ Hendrik Snakenburg (1674–1750), Luchtmans egykori tanára a helyi latin iskolában, 1710 és 1740 között az iskola rektorhelyettese; fizetség ellenében 1697/98-tól haláláig Luchtmans házában lakott. Tanári tevékenysége mellett költeményeket is írt, melyekből halála után gyűjteményes kötet is megjelent. Vö. LUNSSINGH SCHEURLEER, 1986–1992, VIb, 613–614, 654.

¹⁷² Dirk van Swanenburgh († 1738 k.) jogász, később Rotterdamban működik. Vö. LUNSSINGH SCHEURLEER, 1986–1992, IV. 609.

¹⁷³ A közjegyző által kiadott másolat. Lásd még a következő iratot, mely a másolat díját is tartalmazza. Az ezután álló négy aláírást csak a közjegyző példánya (ELO, NA, ANJS, inv. nr. 1472, 99. sz. irat) tartalmazza.

Franciscus Miskólcezi, typogr(aphus) Debr(eceninsis)
Stephanus T. Szilágyi, s(acro)s(anctae) th(eologiae) stud(iosus)
Henr. Snakenburg
Dirck Van Swanenburg

Quod attestor¹⁷⁴

J. Swanenburg
not(ariu)s pub(licus)

11.

Johannes van Swanenburg leideni közjegyző számlája Samuel Luchtmansnak

(Leiden, 1717. november 4. után)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Samuel Luchtmans debet aen notaris Swanenb(urgh)

1717	1 Attestatie met de vacatie	f	3–12
	Copia van deselve		1– 4
	Segels bet. ¹⁷⁵	f	<u>1– 2</u>
			5–18

Fordítása

Samuel Luchtmans tartozik Swanenburgh jegyzőnek

1717	1 tanúsítvány kiszállással	f	3–12 ¹⁷⁶
	Ugyanannak a másolata		1– 4
	Pecsétek fizetve	f	<u>1– 2</u>
			5–18

¹⁷⁴ Csak a másolatban.

¹⁷⁵ betaald

¹⁷⁶ Az első oszlop összegei guldenben, a másodikban levők stuiverben értendők.

12.

Samuel Luchtmans Miskolczi Ferencnek

(Leiden, 1717. november 11.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Küld neki három példányt a Bibliából, megállapodásuk szerint bekötve, abban a három változatban, amilyenben szerződésük szerint Isten segítségével a többi is el fog készülni. Utasítást adott, hogy a lapok széléből mindenütt a lehető legtöbbet vágják le, de meg kell jegyeznie, hogy az aranyozott kötésű példány nem teljesen az utasításoknak megfelelően készült. Megígéri, hogy a többi ilyen módon készülő példányt különböző és végig aranyozott mintákkal fogják díszíteni. Nagyon kéri, írja meg, hogy a lapszélek így már megfelelőek-e, vagy azok még keskenyebbek legyenek-e, hogy felül vagy a széleken kellene-e ezt megtenni, és hogy a három példány közül melyik tűnik megfelelőbbnek, tekintve hogy egy kicsit különböznek egymástól. Kéri Istent, hogy ezt a kezdeményezést segítse, hogy nevének dicsősége, valamint a hit megszilárdítása érdekében kegyes jóakarattal támogassa, s hogy őket az igaz hittel kapcsolatos érdemeikért munkájuknak és peregrinációjuknak megfelelő, méltó jutalomban részesítse, segítse hazájukba, patrónusaikhoz való szerencsés visszatérésüket. Patrónusaiknak ezúton is ajánlja magát, remélve, hogy mindig szeretettel fognak rá emlékezni.

Amicissime Domine Miskolczi

Mitto ad te tria exemplaria Sacrae Scripturae Bibliorum, ut inter nos convenerat compacta, tribus illis formis, quibus reliqua juxta contractos nostros Deo benevolente exhibebuntur. Jussimus, ut absunderentur undiquaque margines, quantum fieri commode posset, sed illud annota [!] compactionem deauratam non plane de sententia nostra factam esse; promittimusque nos reliqua exemplaria eodem modo formanda variis et totam super finem impleturis deaurationum stigmatibus esse ornaturus. Illud autem te obnixè rogo, ut mihi rescribas, si margines jam satis commode sese habeant, utrum eas magis decurtari velis, an superne, an ex lateribus et quanam forma ex his tribus, nam singulae parumper differunt, magis arrisura videatur. Porro Deum ter optimum maximumque venarabundus adoro et precor, ut hoc inceptum secundet et tantum opus in nominis sui gloriam et fidei stabilimentum perfectum sanctissima sua benevolentia et gratia prosequatur, vobisque bene de religione vera meritis dignum laboris et peregrinationis praemium retribuatur, et felicem redditum in patriam et ad amplissimos et nobilissimos mecaenates vestros, quibus nos humillime commendatos volumus, procuret, utque mei, tui amantissimi semper memineris, qui gloriol fuisse Amicissime D(omine) M(iskolczi) tibi conjunctissimus et addictissimus S(amuel) L(uchtmans).¹⁷⁷

11 Nov. 1717.

¹⁷⁷ Fogalmazvány.

13.

Komarómi Mihály és Kátai György elismervénye száz holland gulden átvételéről

(Amszterdam, 1717. november. 8.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

Elismerik, hogy Amszterdamban, 1717. november 8-án Andries Desobry úrtól száz holland guldent vettek fel, amiről két azonos tartalmú elismervényt adtak.

Anno 1717 8 Novembr(is) Amstelaedami.

Nos infra-scripti, levavimus ex Spectabili ac Generoso Domino Andrea Desobri, florenos Belgicos 100 ·/· centum; et de hac summa dedimus duas quitantias similes.

Michel Comaromi
Georgius Kátai

A lap szélén más kézzel: C.

14.

Miskolczi Ferenc elismervénye kétszáz holland gulden átvételéről

(Amszterdam, 1717. november. 9.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

Elismeri, hogy Amszterdamban, 1717. november 9-én Alexander Ross úr megbízásából Andries Desobry úrtól kétszáz holland guldent vett fel, mely összegekről két azonos tartalmú elismervényt adott.

Amstelodami, Anno 1717, die 9. Novembr(is)

Ego infrascriptus levavi ex commissione Spect(abili) ac Generosi Domini Alexandri Ross a Spect(abili) ac Generoso Domino Andrea Desobri, florenos Nro. 200 (ducentos) Belgicos, et de hac summa dedi duas quitantias similes.

Franciscus Miskólczi
Ungarus mpr.

A lap szélén más kézzel: B.

15.

Miskolczi Ferenc elismervénye száz rajnai forint átvételéről

Bécs, 1717. december 15.

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

Én infrasriptus, Debreceni Typographus, adom tudtára mindeneknek a' kiknek illik, hogy Tekintetes Nemzetes Balku Mihály Uramtól ó kegyelmétől vettem fel Nemz(etes) Lévai István Uram rendelése szerint száz Német forintokat, (id est flor(enos) Rhen(enses) Nro. 100) útazásomra, az melly megnevezett summáról adom ezen subscriptionmal és pecsétemmel megerőssítettett quientantiámat. Viennae, die 15 xbr(is) 1717.

Miskólczi Ferencz
mp.

Balku Mihály feljegyzése:

Obige hundert gulden seind mir von dem H(ernn) Fleischacker¹⁷⁸ in Presburg richtig bezahlt worden. Wienn den 17. Decem(bris) 1717.

Mich. Balku v(on) Hatház¹⁷⁹
mpr.

16.

Komáromi Csipkés György debreceni főbíró Samuel Luchtmansnak

(Debrecen, 1718. január 5.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574.

Miskolczi Ferenc Isten kegyelméből hazatért és bemutatta a három példányt, melyek a Bibliára vonatkozó szerződés szerinti [háromféle] kötésben készültek. A kötetek igen csinosan és dicséretesen lettek elkészítve. Ami a hátralevő példányok kötését illeti, tetszésüket az nyerné el a leginkább, ha a margón széltében és hosszában is megfelelő helykihagyással készítenének el minden kötetet úgy, ahogy az elküldött nemesebb és aranyozott példánynál van, hogy az elhasználódott köteteket megfelelő és alkalmas módon lehessen [újra] összeállítani. Semmi kétségük nincs afelől, hogy a címzett munkáját ígérete szerint a legnagyobb gondossággal, elvárásaiknak megfelelően és Isten dicsőségére fogja elvégezni. Munkája Isten

¹⁷⁸ Kiletét nem sikerült megállapítani.

¹⁷⁹ A bécsi erdélyi udvari kancellári tisztviselője.

számára kedves, a meggyötört magyar egyházak és dicséretes neve fennmaradása számára is hasznos ügyet szolgál, ezért kéri, hogy siettetesse a megkezdett munka befejezését, hogy [a kész példányokat] minél gyorsabban el lehessen szállítani.

Spectabilis Domine
Domine Colendissime

Egregius Dominus Franciscus Miskolczy Deo juvante redux repraesentavit tria exemplaria Sacri Codicis Bibliorum juxta tenorem contractus compacta. Quae quidem Sacra Biblia satis nitide et laudabiliter sunt excusa. Quod spectat reliquorum exemplarium compactionem, nobis maxime placebit, si cum competenti spacio marginali in longitudine et latitudine, sicut est in transmissio deaurato nobilioris speciei exemplari, omnia compingantur, ut per usum detrita consequenter etiam commodius compingi possint. Nulli dubitantes, quin Praetitulata Dominatio Vestra juxta humanissimam promissionem suam negotium omne ad animi nostri sententiam et emolum[entum] gloriae Dei accuratissime sit applaudaturus. Factura in eo etiam rem Deo gratam et afflictis ecclesiis Hungaricis proficuum aeternitatisque sui laudabilis nominis deservituram. Dum itaque humanissime eandem rogo, dignetur admaturare finem suscepti operis sacri, ut eo ocyus devehit possint. Spectabilem Dominationem Vestram divinae protectione recommendo et semper maneo

Spectabilis Vestrae obligatissimus servus

Georgius C. Comaromi
judex regiae civitatis Debreczen(iensis)

Debreczen, 5. Jan(uarii) 1718.

Kívül: Voet. Elementar.¹⁸⁰

112:44

59:47

171:11¹⁸¹

¹⁸⁰ Feltehetőleg Johannes Voet (1647–1713) leideni jogászprofesszor *Elementa juris secundum ordinem Institutionum Justiniani in usum domesticae exercitationis digesta* című műve (első kiadása 1703, Hága–Leiden, második kiadása: 1705, Leiden, harmadik kiadás: Leiden, 1712), amit ugyan nem Luchtmans adott ki, de Komáromi Csipkés főbíróként joggal kérhetett tőle.

¹⁸¹ Luchtmans ismeretlen vonatkozású számitása.

Miskolczi Ferenc Samuel Luchtmansnak

(Debrecen, 1718. január 13.)

UBA, BC, AFL, inv. nr. 574

Sok kellemetlenség után folyó hó 4. napjának estéjén épségben megérkezett Debrecenbe, ahol, miután köszöntötte patrónusait és családját, első teljesítendő kötelezettségeként megmutatta nekik a köteteket. Mivel a kötések közül a patrónusoknak kettő tetszik, egy viszont, mégpedig a harmadik nem, ezért ha szükség esetén más kötésmódra lenne szükség, akkor az a kötés tetszik nekik leginkább, amelyiknél a margó mindkét részen szélesebb és a metszés aranyozott; tudomása szerint nevezett patrónusok az ezzel kapcsolatos véleményükről a korábbi postával már értesítették is a címzettet.

Bár utazása során a barométerrel és a termométerrel szeretett volna a legtöbbet foglalkozni, kikötés előtt mégsem vette kézbe azokat, ennek ellenére mindkettő elromlott. A barométer üvegcsöve, melyben a higany volt, a végén, vagyis a felső csúcsán, eltört, a higany pedig kifolyt belőle. A termométer vékony csöve (amiben a folyadék van), amit nem győz eléggé csodálni, épségben maradt, noha a fej vagy az üveggolyó, minthogy finom és papírvastagságú anyagból készült, eltört, a folyadék pedig kifolyt belőle. E leveléhez csatolt egy másik, Musschenbruch úrhoz címzett levelet, melyben azzal kapcsolatban kér tőle tanácsot, hogy a barométer csövébe a higanyból mennyit kell tölteni, kérve, hogy továbbítsa azt Mussenbruch úrnak.

Üdvözli a De Sobri urakat, valamint Boxe asszonyt is szeretettel együtt, és az egész nyomdát. E levelével, valamint patrónusainak a korábbi postával elküldött levelével kapcsolatban a lehető legrövidebb időn belül értesítést kér. Csatolja az Alexander Ross úrnak Danzigba szóló üzenetet és továbbítását kéri.

Debrecini, 13 Januar(ii) 1718.

Nobilissime ac Generose Domine!

Mihi colendissime.

Ex divina speciali gratia, post diurnas et nocturnas incommoditates et fatigia, tempore brumali, diei nempe 4tae currentis vespera Debrecinum sanus appuli, ubi postquam per illustres dominos patronos (ac meam universam familiam) salvos et incolumes salutassem, cum iisdemque specimina codicum in prima inserviendi obligatione communicassem, Divinae Majestati, in absolute operationis, infirmitate nostra mediante, nomen suum glorificantem, laudibus datis, nos et Praetitulatarum Dominationum Vestrarum industriam, cum honore, quo par erat, receperunt, ac dictae Divinae Majestati recomendarunt. Cum autem altefatis dominis patronis nostris compactio speciminum utraque placeat, tamen singula ternas compactiones habere nequeant;

idcirco, in casu necessitatis alias desiderandae compactionis ratione, ea, cujus margo utrobique latior ac scisura deaurata est, compactio prae aliis placet; super quibus praedictos patronos opinionem suam antecedenti posta cum Dominationibus Vestris communicasse compertum habeo.¹⁸²

Quamvis autem occasione itinerationis nil curiosius, quam baro-metrum cum thermo-metro procurare satagissem, nec unquam ante dies appulsionis manus admovissem; tamen aliis damnificationibus semotis tubus baro-metri vitreus, argenti vivi vel mercurii conservationi praeparatus in fine vel cusptide superiori non transversim sed ad latus, instar mediae glandis (in una tantum frustricula, eaque praesente) ruptus omne, quantum habebat argentum vivum, amisit. Thermo-metri autem tubo isto subtili (liquore-quoque retento), quod satis mirari non possum, salvo permanente caput vel sphaera vitrea, ut erat ex subtilissima papyraceae crassitudinis materia, rupta, perinde suum liquorem amisit. Quocirca literas meas, in quibus de certa argenta vivi, tubo baro-metri infundendi mensura notificari cupio, ad Nobilissimum Dominum Musschenbruch¹⁸³ datas,¹⁸⁴ praesentibus accludendas ac omni meliori modo recomendandas esse duxi, quatenus sine mora cum eodem communicare ac eundem, ut me de rogatis notificet, inducere Nobilissima Dominatio Vestra dignabitur, benevolentiam ejusdem Dominationis Vestrae sempiternis obligationibus demereri non praetermittam.

Nobilissimos Dominos De Sobri,¹⁸⁵ patronos meos perpetua officiorum memoria recolendos humilime, Dominam item Boxianam¹⁸⁶ cum sibi dilectis ac universa officina typographica humanissime saluto ac foeliciter valere desidero. De praesentibus meis ac dominorum patronorum nostrorum antecedenti posta expeditis literis rite receptis prima post harum perceptionem posta me certiore reddere; acclusam item communicationem Magnifico Domino Alexandro Ross Dantiscum quocitius transponere Dominatio Vestra ne dedignetur; quibus me solitis Dominationis Vestrae favoribus enixe recommendo, perseverans Nobilissimae ac Generosae Dominationis Vestrae

Servus humilimus

Franciscus Miskólczi,
typogr(aphus) Debrecinensis.

¹⁸² Nyilván azonos Komáromi Csipkés György főbíró Luchtmansnak írt levelével (lásd az előző iratot).

¹⁸³ Jan van Musschenbroek (1687–1748), a híres, fizikai kísérleti eszközöket gyártó leideni dinasztia tagja. Luchtmans apja, Jordaan – Samuelhez hasonlóan – Van Musschenbroek lányt vett feleségül. E kapcsolat mellett Miskólczi és Van Musschenbroek megismerkedéséhez az is hozzájárulhatott, hogy az utóbbi műhelye Luchtmans háza közelében volt.

¹⁸⁴ Ennek szövege nem ismert.

¹⁸⁵ Andries és Jaques Desobry.

¹⁸⁶ Anna Smeltzing, Huybert van de Boxe özvegye, az ő nyomdájában készült a Biblia.

18.

Ifj. Alexander Ross jegyzéke a Hollandiából beérkező
első szállítmány tartalmáról

(Debrecen, 1719. január 3.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

Megjegyzzi, hogy a nyolcadik ládában a Biblia két olyan példánya van, amelyek közül az egyiknek a szövegében, a másiknak a nyomásában javításokat tettek a korrektorok, s az összes többi példányt ezek alapján nyomták. Ezeket a példányokat szintén meg kell majd találni az elszámoláskor a felsorolt tizenkét ládában. Ugyanígy azt a kétezer-kilencszáztizenöt Bibliát is, melyeknek végén az utasításnak és szerződésüknek megfelelően, a nyomtatott zsolttárok is megtalálhatók.

Specificatio librorum Sacrae Bibliae in Hungarica lingua modo adferendum

No.		Deauratae	Gallica impressio	Simplici albo pargamen [!]
1mo	In ea cista invenientur	20	100	122
2do	In ea cista sunt	20	100	125
3tio	sunt	20	100	125
4to	sunt	20	100	126
5to	sunt	20	100	125
6to	sunt	20	100	126
7mo	sunt	20	100	127
8vo	sunt	20	100	122

Notandum in ista cista sunt duo exemplaria Bibliae, una in scriptis altera impressa, ad quorum instar omnes libri domini correctores curarunt facere.

9mo	sunt	20	50	176
10ma	sunt	20	70	155
11ma	sunt	--	30	226
12ma	sunt	--	30	180
In summa	invenientur	200	980	1735

Quos numeros insimul computando inveniri debentur in istis duodecim cistis. Insimul duo millia nongenti decem et quinque Bibliarum cum Psalmis in fine impressa juxta jussum et conventionem nostram. Quam specificationem tradendo pro informatione subscribo. Datum Debreczini die 3. Januarii Anno 1719.

Alexander Ross Junior mpr.

19.

Ifj. Alexander Ross elismervénye ezer rajnai forint felvételéről

(Eperjes, 1719. január 5.)

MNL HBML, IV. A. 1021/b, No. 1084

Elismeri, hogy a Bibliával kapcsolatos esedékes részletként Debrecen szabad királyi város tanácsától átvett ezer rajnai forintot, melynek kézhez vételét e nyugtatvánnyal igazolja.

Recognosco praesentibus recepisse a Spectabili et Amplissimo Senatui Regiae ac Liberae Civitatis Debreczen summam imperialium mille, scio R(henenses) f(lorenos) 1000.- et hoc ad rationem summae provenientis pro Sacris Bibliis. Ideo de receptione hanc quietationem propria manu subscribo.

Debreczini die 5 Januarii Anno 1719.

Alexander Ross Junior mpr.
Ung(aricales) f(lorenos) 2400.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

DRKN, MFN	Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Miskolci Csulyak Ferenc naplója, R 684
ELO	Erfgoed Leiden en omstreken, Leiden
ABG	Archief Boekverkopersgilde
DTB	Doop-, trouw- en begraafboeken
NA, AJS	Notarieel Archief, Archief van notaris Johannes van Swanenburg
MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei Levéltára, Debrecen
IV. A. 1021/b	Debrecen város titkos levéltárának iratai, Különböző iratok gyűjteménye
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest,
A 39	Magyar Kancelláriai Levéltár, Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Acta particularia
P 658	Teleki család marosvásárhelyi levéltára, Új rendezés
STA, NT, ASD	Stadsarchief Amsterdam, Notariële archieven, Archief van notaris Salamon Dorper
UBA, BC, AFL	Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties, Archief van de firma Luchtmans
UL, ASF	Universiteit Leiden, Archief Senaat en Faculiteiten, Universiteitsbibliotheek Leiden, Bijzondere Collecties

*

BOZZAY 2009	BOZZAY Réka: <i>Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden, 1595–1796</i> , Budapest, 2009. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új sorozat, 8.)
BOZZAY–LADÁNYI 2007	BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: <i>Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918</i> , Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)

- BUJTÁS
2010
BUJTÁS László Zsigmond: *Könyvkiadás, pénzbefektetés és diplomácia – Kolosvári István, Apafi követe Hollandiában (1684–1686)*, In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 8. (2010), 57–95.
- CSÜRÖS
1911
CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*, Debrecen, 1911.
- DOBSON
2000
DOBSON, David: *Scots in Poland, Russia and the Baltic States, 1550–1850*, Baltimore, 2000.
- DÚZS
1885
DÚZS Sándor: *Hogyan utazott 170 évvel ezelőtt a magyar calvinista candidatus*, In: *Protestáns Új Képes Naptár*, 31. (1885) 44–59.
- EEGHEN
1960–1978
EEGHEN, I. H. van: *De Amsterdamse boekhandel, 1680–1725*, I–V, Amsterdam, 1960–1978.
- FEKETE
2008
FEKETE Csaba: *Komáromi Csipkés György Bibliájához (helyesbítés)*, In: *Magyar Könyvszemle*, 124. (2008) 4. sz., 439–442.
- FORGÓ
2017
FORGÓ András: *Bibliaégetés Egerben? Néhány gondolat Komáromi Csipkés György Bibliájának sorsáról*, In: *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya et al. Budapest, 2017, 152–159. (Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17.)
- FÖLDVÁRY
1891
FÖLDVÁRY László: *Komáromi Csipkés György és Bibliája*, In: *Protestáns Szemle*, 3. (1891), 315–335, 515–531.
- GOINGA
2005
GOINGA, Hannie van: *Schaduwbeelden. Vrouwen in het boekenvak in de vroegmoderne tijd: een nieuw terrein van onderzoek*, In: *Jaarboek de Nederlandse boekgeschiedenis*, 12. (2005), 13–28.
- GRUYS–WOLF
1989
GRUYS, J. A.–WOLF, C. de: *Thesaurus 1473–1800. Nederlandse boekdrukkers en boekverkopers. Met plaatsen en jaren van werkzaamheid / Dutch printers and booksellers. With places and years of activity*, Nieuwkoop, 1989.

- HERPAY
1929
HERPAY Gábor: *A debreczeni református ispotály története, 1529–1929*, Debrecen, 1929.
- HOFTIJZER
2001
HOFTIJZER P. G.: *Women in the Early-Modern Dutch Book Trade*, In: *Writing the History of Women's Writing: Toward an International Approach*, ed. Susan van DIJK et al., Amsterdam, 2001, 211–222.
- JAKÓ
1974
Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége, közléteszi JAKÓ Zsigmond, Bukarest, 1974.
- KOMÁROMI CSIPKÉS
2000
Magyar Biblia Avagy az Ó és Új Testamentom könyveiből álló teljes Szent Írás a Magyar Nyelven. Mellyet A Sidó Cháldeai és Görög nyelvekből Magyar nyelvre fordított és minden rész közönséges Summáját és részeit meg-mutatató marginalis jegyzésekkel meg-világosított: Comáromi C. György S. I. M. D. és D. P. M.DC.LXXXV Esztendőben. (RMK I. 1336.) Hasonmás formában megjelent Ötvös László gondozásában. Debrecen, 2000. (Nemzetközi Theologiai Könyv, 45.)
- LAMPE
1728
LAMPE, Friedrich Adolf[–DEBRECZENI EMBER Pál]: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*. Trajecti ad Rhenum, 1728.
- LUNSINGH SCHEURLEER
1986–1992
LUNSINGH SCHEURLEER, Th. H., WILLEMIJN FOCK, C., DISSEL, A. J. van: *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht*. I–VI., Leiden, 1986–1992.
- MARGÓCSY
2008
MARGÓCSY Dániel: *A Komáromi Csipkés Biblia Leidenben – tipográfiai szempontból*, In: *Magyar Könyvszemle*, 124. (2008) 1. sz., 15–26.
- MÁRKUS
1990
MÁRKUS Mihály: *Komáromi Csipkés György. Egyháztörténeti értekezés*, Budapest, 1990.
- MONOK
2003
MONOK István: *A magyarországi könyvbehozatal ellenőrzése a 18. század elején – esettanulmány*, In: *Vándorutak – Műzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*, szerk. VIGA Gyula, HOLLÓ Szilvia Andrea, Cs. SCHWALM Edit, Budapest, 2003, 553–558.

RMKI

Régi Magyar Könyvtár. I. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve, írta SZABÓ Károly, Budapest, 1879.

S. SZABÓ

1926

S. SZABÓ József: *A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei, 1549–1925*, Debrecen, 1926.

SZÉLL

1890

SZÉLL Farkas: *Ujabb adalék a Komáromi Csipkés György Bibliájához*, In: *Magyar Könyvszemle*, 15. (1890) 1–2. sz., 136–145.

SZIMONIDESZ

1940

SZIMONIDESZ Lajos: *A „debreceni biblia” sorsa*, In: *Magyar Könyvszemle*, 64. (1940), 236–241.

SZIMONIDESZ

1945

SZIMONIDESZ Lajos: *A „Debreceni Biblia” viszontagságai és elnyomása*, In: *Egyháztörténet*, 3. (1945) 65–91.

SZÜCS

1871

SZÜCS István: *Szabad királyi Debrecen város történelme*, III. Debrecen, 1871.

TREE

1981

A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára, szerk. A Tiszáninneni Református Egyházkerület Elnöksége, Budapest, 1981.

VEEN

2008/1.

VEEN, Sytze van der: *Brill – 325 jaar uitgeven voor de wetenschap*. Met bijdragen van Paul DIJSTELBERGE, Mirte D. GROSKAMP, Kasper van OMMEN, Leiden–Boston, 2008.

VEEN

2008/2.

VEEN, Sytze van der: *Brill – 325 years of scholarly publishing*, contributions by Paul DIJSTELBERGE, Mirte D. GROSKAMP, Kasper van OMMEN, Leiden–Boston, 2008.

VEEN

2008/3.

VEEN, Sytze van der: *De Leidse boekhandelaars Luchtmans: gedegen verlichting, 1683–1848*, In: *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, 31. (2008), 18–31.

WARDENAAR

1801

Zetten en drukken in de achttiende eeuw. David Wardenaar's Beschrijving der boekdrukkunst (1801), tekstverzorging, inleiding en aantekeningen door Frans A. JANSSEN, Haarlem, 1982.

- WATSON
1904
- WATSON, W. J.: *Place-names of Ross and Cromarty*, Edinburgh, 1904.
- WILSON
1941
- WILSON, Charles: *Anglo-Dutch Commerce and Finance in the Eighteenth Century*, Cambridge, 1941.
- ZOLTAI
1906
- ZOLTAI Lajos: *A debreceni biblia költségei*, In: *Debreceni Protestáns Lap*, 26. (1906), 262–263, 294–295, 313–315.
- ZOVÁNYI
1977
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, 1977.³

Két európai arisztokrata találkozása a hadszíntéren

Nádasdy Ferenc gróf levelezése Richelieu herceggel az osztrák örökösödési háború itáliai hadszínterén

A számos párizsi könyvtár egyik leghíresebbje, a Sorbonne könyvtára¹ a patinás egyetem impozáns főépületében található. A könyvtár kéziratárának² érdekes gyűjteménye Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis de Richelieu herceg és marsall (1696–1788) archívuma. Richelieu herceg a híres bíboros dédunokaöccsének fia, korának neves hadvezére és hírhedt libertinusa volt. A közelmúltban lehetőségem nyílt terjedelmes levelezésének áttekintésére, aminek eredményeként több fontos magyar vonatkozású kéziratot tudtam azonosítani.³ Ezek alapján pontos információkat kaphatunk például a herceg hadjáratai során a császári és francia szolgálatban álló magyar huszárok tevékenységéről, másrészt pedig egy valódi hadtörténeti csemegének számító levelezést – a herceg és Nádasdy Ferenc tábornok között – is sikerült találnom, ami főleg a hadifogságba esett katonák ügyes-bajos dolgairól és cseréjéről szól, ugyanakkor a két arisztokrata rövid kapcsolatáról is érdekes képet fest. A forráscsoportban negyvenhat 1748-ban keletkezett levél, illetve levélfogalmazvány található, amelyeket az alábbiakban szeretnék közreadni.

A két levelező: Nádasdy gróf és Richelieu herceg

Bevezető tanulmányomban először röviden szeretném felvázolni a két főnemes életpályáját és az osztrák örökösödési háborúban játszott szerepét. A neves magyar történelmi családhoz tartozó V. Nádasdy Ferenc gróftól nem kell külön bemutatni a magyar olvasónak, annak ellenére sem, hogy tudományos igényű életrajza még várat magára.⁴ Családjának történetéről szóló, az utóbbi években megjelent fontos publikációk elsősorban abból a szempontból emelik ki személyének jelentőségét, hogy a 17. század végén lefejezett III. Nádasdy Ferenc országbíró (1622–1671) unokajaként sikerült neki a császári megtorlás következtében lecsúszott familiája helyzetén jelentős mértékben javítani. V. Nádasdy Ferenc Lipót 1708. október 27-én született a stájerországi Radkersburgban. Apja, IV. Nádasdy Ferenc (1655 k.–1723) testvéreivel együtt 1683-ban Thököly

¹ Mai nevén Bibliothèque Interuniversitaire de la Sorbonne (BIS), a könyvtárra vonatkozó pontosabb információk tekintetében lásd az intézmény honlapját: <http://www.bibliotheque.sorbonne.fr>.

² A könyvtár kéziratárának katalógusaihoz lásd: BEAULIEUX, 1918; CHATELAIN, 1885.

³ Franciaországi kutatásaimhoz és a tanulmány elkészítéséhez nagy segítséget nyújtott a Balassi Intézet Klebelsberg-ösztöndíja, amelyet ezúton is szeretnék megköszönni. Itt szeretnék még köszönetet mondani Émilie Champion, Lázár Balázs, Luttenberger-Nagy István és Réfi Attila kollégáimnak hasznos tanácsaikért és önzetlen segítségükért.

⁴ Lásd életéhez Nádasdy: WURZBACH, 1869, 6–10, BESSENYEI, 2005, 107–115, BESSENYEI, 2015, 20–21.

pártjára állt, majd Bécs második török ostroma után meghódolt I. Lipótnak és élete végéig hű volt az uralkodóhoz. Részt vett Buda 1686-os sikeres ostromában és a Rákóczi-szabadságharc idején is a Habsburgok szolgálatában maradt. 1708-ban tábornokká (Feldmarschall-leutnant) nevezték ki és a spanyol örökösödési háború során elsősorban a rajnai fronton harcolt. Katonai teljesítménye elismeréséül 1714-ben lovassági tábornok lett és megkapta az egykori Kollonitsch-huszárezredet, amelynek hét éven keresztül volt parancsnoka és tulajdonosa. Háromszor nősült, fiai – köztük V. Ferenc Lipót – harmadik nejétől, gróf Schrattenbach Róza Rebekkától születtek.

V. Nádasdy Ferenc, a későbbi legendás császári tábornok fiatalon lépett katonai pályára. 1727-ben már a Csáky-huszárezredben szolgált kapitányként, majd négy év múlva ezredparancsnok lett a 8. (Zungenberg) huszárezredben. Az 1736–1739. évi újabb török háború idején Nádasdyt a déli frontra vezényelték, ahol hamarosan átvette annak a Csáky-huszárezrednek a parancsnokságát, amelyben maga is szolgált pályája elején. Az osztrák örökösödési háború újabb lehetőséget nyújtott a fiatal huszárparancsnoknak, hogy megmutassa katonai tehetségét. 1741. augusztus 31-én az akkor még csak 33 éves Nádasdyt Mária Terézia királynő főstrázsamesterré – vagyis vezérőrnaggyá – nevezte ki, és neki adományozta a Csáky-huszárezredet, amelyet az új ezredtulajdonosról ezt követően Nádasdy-huszárezrednek neveztek. Új ezrede élén a háború során többször is kitüntette magát. 1742 decemberében a csehországi Eger (Cheb) irányába vonuló francia csapatoknak okozott érzékeny veszteségeket. 1743-ban Lotaringiai Károly herceg,⁵ Mária Terézia sógora parancsnoksága alatt szolgált Bajorországban, ahol több nevezetes haditettét hajtott végre. Ezek jutalmául nyerhette el az altábornagyi előléptetést 1744-ben. Nem sokkal ezt követően Sziléziába vezényelték, ahol II. Frigyes csapataival szemben is kiválóan helytállt, több sziléziai várost is sikerült elfoglalnia. A strigauai vesztes csata (1745. június 4.) után Nádasdy ezrede fedezte a császári csapatok visszavonulását. 1745. szeptember 30-án bravúros huszárcsínyt hajtott végre: a Soor melletti, egyébként vesztes csatában sikerült a porosz hadsorokat megkerülve huszáraival betörni az ellenséges táborba, ahol megszerezte az ellenséges hadipénztárt, a király kocsiját, a porosz sereg munícióját és élelmiszerkészleteit.⁶ A poroszokkal kötött drezdai különbéke (1745. december 25.) után Nádasdyt Észak-Itáliába vezényelték. Itt elsősorban a Genova környékén zajló hadműveletekben alkalmazták, és ebben az időszakban keletkezett az általunk közölt, Richelieu herceggel folytatott levelezése is.

Az osztrák örökösödési háború utáni korszakban V. Nádasdy Ferenc Lipót gróf érkezett katonai és politikai pályájának csúcsára. Sikereiért 1751-ben valóságos belső titkos tanácsossá, majd a következő évben a magyarországi lovasság felügyelőjévé nevezték ki. 1754-ben elnyerte Buda katonai parancsnoki címét és ekkor nevezte ki lovassági tábornokká is az uralkodó. 1756-ben a megtisztelő horvát báni címmel koronázták meg karrierjét. Az egykor kivégett főúr unokájának így sikerült visszakerülnie a Magyar

⁵ Károly Sándor (1712–1780), Lotaringia és Bar hercege, császári-királyi tábornagy, Németalföld császári főkormányzója és főkapitánya. V. Lotaringiai Károly herceg unokája.

⁶ BROWNING, 1993, 237.

Királyság legmagasabb hivatalait viselő arisztokrácia körébe. A hétéves háború során többször is megcsillantotta katonai tehetségét. Nádasdy – vagy ahogyan a forrásokban nevezték: „Nadasti” – nevét leginkább a kolíni ütközetben játszott szerepe tette ismertté Európa-szerte. II. Frigyes porosz király 1757. évi sikertelen prágai ostroma során az osztrák csapatok Leopold Daun⁷ tábornagy vezetésével a város felmentésére indultak. A porosz és osztrák seregek a várostól mintegy 60 kilométerre elhelyezkedő Kolín városánál ütköztek meg egymással 1757. június 18-án. Nádasdy gróf az osztrák csapatok jobbszárnyát vezette és a parancsnoksága alatt összevont száz lovasszázzal egyedülálló módon hétszer verte vissza a porosz csapatok rohamait. Itt került szembe a legendás porosz huszárvezérrel, Joachim von Zieten⁸. A nap végén sikeres átkaroló hadmozdulattal egyaránt megfutamította az ellenséges lovasságot és gyalogságot.⁹ A csata fényes győzelmének hírére Mária Terézia megalapította a legmagasabb osztrák katonai kitüntetést, a Mária Terézia-rendet, amelynek nagymestere férje, Lotaringiai Ferenc¹⁰ császár lett. Az első három kitüntetett Lotaringiai Károly főherceg, Daun tábornok és Nádasdy gróf voltak.

A kolíni csata utáni hadműveletekben Nádasdy ismét több győzelmet aratott. Moys mellett legyőzte Winterfeldt tábornok¹¹ csapatait, aki a csatában maga is elesett, majd Wrocław mellett ismét sikerült vereséget mérnie Joachim von Zieten seregére. Szintén részt vett az osztrákok számára vesztes leutheni ütközetben (1757. december 5.) is, amelynek során csapataival fedezte a császári erők visszavonulását. 1757 után gyakorlatilag véget ért katonai pályája, mert miután 1758-ban elnyerte a tábornagyi rangot,¹² Nádasdy ezután leginkább a horvát báni hivatal teendőinek szentelte életét. Kétszer is megnősült. A sors furcsa fintora volt, hogy első felesége a nagyapját egykor elítélő Rottal bíró unokája, Rottal Mária Maximiliána volt, aki két fiúgyermekkel is megajándékozta. Második felesége Malatinszky Zsuzsánna volt. V. Nádasdy Ferenc Lipót 1783. május 15-én halt meg Varasdon.

Az általam közölt levelezés másik főszereplője szintén a korszak ismert személyiségei közé tartozott: Louis-François-Armand de Vignerot du Plessis de Richelieu, rövidebben Richelieu herceg vagy Richelieu marsall, a 18. századi francia történelem híres vagy hírhedt arisztokratája és hadvezére. Nádasdyhoz hasonlóan hírnevét rangos őseinek árnyékában sikerült megalapoznia. Ugyanakkor e mára jobbra elfelejtett személyiség kora egyik legismertebb „celebjének” számított. Nem akad olyan fontos emlékiró vagy korabeli nagy levelező, aki ne emlékezett volna meg Richelieu herceg viselt dolgairól, politikai szerepléséről, katonai tetteiről vagy számtalan szeretőjéhez fűződő

⁷ Leopold Joseph Maria von Daun (1705–1766), császári tábornagy, Mária Terézia katonai főtanácsadója.

⁸ Hans Joachim von Zieten (1699–1786), porosz lovassági tábornok.

⁹ A kolíni ütközetben az osztrákok veszteségei 1003 halottra, 5471 sebesültra és 2500 fogságba esett katonára rúgtak. A poroszok ennél súlyosabb, 13 447 fős veszteséget könyvelhettek el, kb. 3000 volt az elesettek száma. Az osztrákok 45 ágyút és 22 zászlót zsákmányoltak Kolínnál.

¹⁰ Lotaringiai Ferenc István (1708–1765), Lotaringia és Bar hercege, Toszkána nagyhercege, 1747-től a Német-római Birodalom császára. V. Lotaringiai Károly herceg unokája és Mária Terézia férje.

¹¹ Hans Karl von Winterfeldt (1707–1757), porosz tábornok.

¹² RÓNAI HORVÁTH, 1888, 483–485.

botránnyairól.¹³ Ez utóbbiaknak köszönhetően terjedt el később az a vélekedés is, hogy a Veszedelmes viszonyok (*Les liaisons dangereuses*) című francia regény szerzője – Pierre Choderlos de Laclos – róla mintázhatta meg a főszereplő Valmont vicomte portróját. Richelieu herceg hosszú élete során háromszor házasodott meg. Első feleségét, Anne-Catherine de Noailles-t, Noailles márkai leányát 1711. február 12-én vezette oltár elé. Az ifjú hölgy 1716-os halála után, 1734-ben feleségül vetette Élisabeth Sophie de Lorraine-t, aki két gyermekkel – az 1736-ban született Antoine-nal és a négy évvel később világra jött Jeanne-Sophie-val – ajándékozta meg. Élete alkonyán – nyolcvanéves korában – szintén örök hűséget esküdött a nála negyven évvel fiatalabb Jeanne de Lavaux-nak. Kiterjedt levelezése mellett fennmaradt két, neki szentelt korabeli apokrif visszaemlékezés¹⁴ és számos kiváló életrajza is született.¹⁵

A híres Richelieu bíboros – Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642) – déd-unokaöccse fiaként a francia királyi udvar legbelsőbb köreihez tartozó család tagjaként látta meg a napvilágot 1696. március 13-án Párizsban. Az ifjú herceg keresztapja maga XIV. Lajos király, keresztanyja pedig Savoyai Mária Adelheid burgundiai hercegnő¹⁶ volt.

A XIV. Lajos és a Régens (Fülöp orleáns-i herceg) versailles-i udvarában nevelkedett ifjú herceg már korán feltűnt kihívó viselkedésével. Viharos szerelmi ügyekbe keveredett és többször is párbajozott, melyek következtében kétszer is a Bastille-ba zárták. 1719-ben részese volt az úgynevezett Cellamare-féle összeesküvésnek, amellyel kivívta a Régens haragját. Végül éppen a Régens leányának közbenjárása mentette meg Richelieu-t a súlyos büntetéstől. Ennek ellenére a következő évek folyamán a fiatal főnemes közéleti pályafutása meredeken emelkedett. 1720. november 25-én megválasztották a Francia Akadémia tagjának, 1729-ben a Szentlélek-rend lovagja lett, 1731-ben pedig a Királyi Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagságával tisztelték meg. A Régens halála utáni államminiszter, Bourbon-Condé herceg¹⁷ támogatásának köszönhetően hivatali pályája is lendületes irányt vett és az európai diplomácia fontos területein képviselhetette a Francia Királyságot: előbb Bécsben (1725–1729), majd Drezdában volt nagykövet és diplomataként kiválóan megállta a helyét. 1738 és 1755 között a különleges jogállású Languedoc tartomány katonai kormányzójaként tevékenykedett és részben e hivatalának köszönhetően – mint a területet jól ismerő katonatiszt – nem véletlenül került az általunk közölt források keletkezésének időszakában a dél-franciaországi katonai események középpontjába. 1743-ban elnyerte a kitüntetett első udvari nemesi kamarás (*Premier Gentilhomme de la Chambre*) címet, majd 1755-ben a kereskedelméről és bortermeléséről híres és gazdag Guyenne tartomány kormányzójává nevezte ki a király.

¹³ Néhány példa ezek közül: CRAVERI, 1993; POLLITZER, 1952; REBOUX, 1929a; REBOUX, 1929b; REBOUX, 1933; RIVAL, 1959; WORMSER, 1955.

¹⁴ SOULAVIE, 1858; RICHELIEU, 1791.

¹⁵ Richelieu herceg életrajzához lásd: AUGAGNEUR–HONNERT, 1929; CAPEFIGUE, 1857; CHAMPION, 2014; COLE, 1965; COUGET, 2002; ESTRÉE, 1917; LABARDE DE RAILLICOURT, 1991; LEVRON, 1971.

¹⁶ Savoyai Mária Adelheid (1685–1712), savoyai hercegnő és piemonti fejedelmi hercegnő. XV. Lajos király anyja.

¹⁷ Louis Henri de Bourbon (1692–1740), Bourbon és Condé hercege.

E hivatala idején jelentős mértékben hozzájárult a bordeaux-i borok hírnevének öregbítéséhez, és fogyasztásának népszerűsítéséhez a királyi udvarban is.

Richelieu herceg a katonai pályán is rengeteg sikert aratott. Részt vett a 18. század közepének összes fontos háborújában. A fegyverfogást a spanyol örökösödési háború utolsó éveiben kezdte tanulni a híres királyi muskétások soraiban és részt vett a háború utolsó nagy francia győzelmében, a denain-i csatában (1712. július 23–24.) is.¹⁸ Itt figyelte fel rá Villars marsall,¹⁹ aki hadsegédjéül választotta, és így elkísérhette a híres hadvezért Fribourg ostromához, ahol bátor vitézségével kitüntette magát és meg is sebesült a küzdelemben. A kor szokásának megfelelően a város feladásának hírért a fővezér a legvitézesebb ifjú nemesre bízva küldte a Napkirály udvarába, és a források szerint ez a személy nem volt más, mint a Fronsac hercege címet viselő Richelieu.²⁰ A spanyol örökösödési háborút lezáró békeszerződések korszaka a béke eszméjének általános elterjedésével jellemezhető. Gondoljunk csak Händel „Utrechti Te Deum és Jubilate” című művére vagy abbé de Saint-Pierre „Az örökbéke tervezet rövid foglalata”²¹ című híres szövegére. Az spanyol örökösödési háború tűzkeresztségén átesett ifjú Richelieu hercegnek egészen 1733-ig, a lengyel örökösödési háború kirobbanásáig kellett várnia, hogy ismét megmutathassa katonai tehetségét. A háború első békeévében, a Strasbourg melletti Kehl ostrománál a spanyol örökösödési háború veteránja, Berwick marsall parancsnoksága alatt álló hadseregben szolgált. A következő év áprilisában Richelieu-t ezredével együtt ismét Berwick marsall hadseregébe osztották be, ahol személyesen is hozzájárult Philippsbourg ostromának sikeréhez. Az ostrom alatt elesett Berwick marsall²² helyére Asfeld marsall²³ lépett, aki végül július 18-án bevonult az erődbe. Richelieu szerepéről több forrás is megemlékezik.²⁴ A lengyel örökösödési háború hadműveleteinek az 1737. május 2-án Bécsben aláírt fegyverszünet egyezmény vetett véget.

Az osztrák örökösödési háború kirobbanása új lehetőséget nyitott az udvari nemeség olyan ambiciózus tagjai számára, mint Richelieu herceg. 1740 decemberében, VI. Habsburg Károly halálakor a lánya, Mária Terézia igen nehéz körülmények között lépett trónra. A néhai császár gondosan próbálta előkészíteni lánya örökösödését a Pragmatica Sanctio széles körű európai elismertetésével, ám halála után rögtön több hatalom is megkérdőjelezte annak jogszerűségét. Először II. Frigyes porosz király használta ki az osztrák hatalmi válság okozta lehetőséget, és már 1740 decemberében elfoglalta Sziléziát. Franciaországban a kormányzatban erős osztrákellenes párt szintén mozgósította erőit és felkarolták Károly-Albert bajor választófejedelem – Miksa-Emmanuel választófejedelem fia – császári trónra irányuló ambícióit. A háború első évében a

¹⁸ A csata történetéhez lásd: LESAGE, 1992.

¹⁹ Claude-Louis-Hector de Villars (1653–1734), francia hadvezér és diplomata. Életéről lásd újabban: EL HAGE, 2012.

²⁰ CHAMPION, 2014, 369.

²¹ SAINT-PIERRE, 1979. Lásd ehhez újabban: BOIS, 2017, 69–104.

²² James Fitz-James (?–1734), Berwick hercege, francia marsall.

²³ Claude François Bidal (1665–1743), Asfeld márkija, francia marsall.

²⁴ CHAMPION, 2014, 369.

francia–bajor egyesült seregek jelentős sikereket értek el a csehországi hadjárat során. Prága elfoglalásával a franciák által támogatott Károly-Albert bajor választófejedelemet a cseh rendek előbb királlyá és nem sokkal később német-római császárrá választották. Ugyanakkor a forgandó hadiszerecsé következtében Mária Terézia seregei nemcsak Felső-Ausztriát foglalták vissza sikeresen, hanem Bajorországba is betörték 1742 elején. Később a porosz királlyal és a szász királlyal kötött békeszerződések aláírása után Mária Terézia Csehországba küldte seregeit és hamarosan sikerült Prágát is visszafoglalnia.²⁵

1743-ban Anglia segélycsapatokat küldött Mária Terézia hadseregének a francia–porosz erőkkal szembeni hadműveletei támogatására. A Noailles marsall²⁶ parancsnoksága alatt tevékenykedő francia csapatok Dettingen város közelében gyakorlatilag bekerítették az angol és osztrák erőket, ám ez a szövetséges hadsereg végül is Gramont herceg²⁷ elővigyázatlansága miatt elkerülte a megalázó vereséget és 1743. november 27-én véres ellentámadásba lendült. A francia főerők vonulását fedező ezredek – köztük a Richelieu által vezetett Rohan-ezred – az ellenséges hadoszlopok támadásának következtében igen jelentős veszteségeket szenvedtek.²⁸ A források és történetírók tanúsága szerint Richelieu igen hősiessé küzdött a csatában, ahol egy lovat kilőttek alóla és mellette küzdő egyik katonáját is lelőtték. A főereg utóvédjében elhelyezkedő ezredét a visszavonulás közben szinte teljesen megsemmisítették.²⁹

Richelieu herceg a dettingeni katasztrófális vereség után a téli hónapokban titkos diplomáciai tárgyalásokat folytatott és hozzájárult az 1744. május 22-én aláírt frankfurti szerződéshez, amely a francia–porosz–bajor–hesseni és pfalzi uralkodók együttműködését irányozta elő. Ehhez kapcsolódott egy másik, június 5-én aláírt francia–porosz szövetségi szerződés is.³⁰ Politikai jelentőségét növelte az a tény is, hogy Rochechouart herceg³¹ dettingeni csatában bekövetkezett halála után őt léptették a helyére első udvari nemesi kamarásnak, amely a király személye körüli egyik legbizalmasabb udvari titulusnak számított. Ezen udvari pozíciójának köszönhetően a háború során a király hadsegédjeként is tevékenykedett, azon ritka alkalmak során, amikor a francia uralkodó személyesen vezette a francia hadakat.

Egy ilyen különleges eseményre került sor 1745 nyarán, amikor XV. Lajos és fia, a Dauphin személyesen jelentek meg a flandriai hadszíntéren és vettek részt a döntő jelentőségű fontenoy-i csatában.³² Az évszázad egyik legnagyobb francia győzelmének tartott ütközetben Richelieu herceg ismét jelentős szerepet játszott. A Szász Móric³³ francia fővezér parancsnoksága alatt küzdő mintegy 48 000 fős francia főerőkkel szem-

²⁵ BÉLY, 2001, 499–500.

²⁶ Adrien Maurice de Noailles (1678–1766), Noailles hercege, francia marsall.

²⁷ Louis de Gramont (1689–1745), Gramont hercege, francia hadvezér.

²⁸ SHD, série A1 2990.

²⁹ ESTRÉE, 1917, 162.

³⁰ BÉLY, 2001, 505.

³¹ Charles Auguste de Rochechouart (1714–1743), Montemart hercege, francia hadvezér.

³² A csata történetéhez lásd: BOIS, 1996.

³³ Szász Móric (1696–1750), francia szolgálatban álló német hadvezér és hadtudós. Életéről lásd: BOIS, 1992.

ben kb. 53 000 fős holland, brit, hannoveri és osztrák katona harcolt Cumberland herceg³⁴ főparancsnoksága alatt. A szemben álló erők 1745. május 10-én érték el a mai Belgiumhoz tartozó Fontenoy falu határát. Másnap került sor a döntő ütközetre, amely során a szövetséges erők – a franciák jól kiépített állásai elleni többszöri sikertelen támadása után – kettős oszlopba rendeződve igyekeztek elfoglalni Fontenoy helységet. Az oszloptámadás a francia csapatok oldalirányú ellentámadásai és a csata tetőpontján szemből történő ágyúzása következtében véres kudarcot vallott. A csataleírások szerint Richelieu herceg több helyszínen is – például a legendás Maison du Roi lovasszázad élén való rohamban és a csata lefolyását döntően befolyásoló ágyúk felállításában – kiemelkedő szerepet játszott.³⁵

Az osztrák örökösödési háború utolsó szakaszának egyik mellékhadszíntere: Genova és környéke

Richelieu herceg az osztrák örökösödési háború utolsó két esztendejében egyre fontosabb diplomáciai és katonai feladatokat látott el. 1746 végén került sor a Dauphin³⁶ és a lengyel király és szász választófejedelem III. Ágost³⁷ leányának Mária-Jozefa hercegnőnek házasságára. A francia király nagy reményeket fűzött e házassághoz és a Mária Teréziával jó kapcsolatokat ápoló lengyel királytól remélte, hogy aktív szerepet vállal a háborút lezáró béke elősegítésében. Ebből a célból a már ismert és tapasztalt diplomátának számító Richelieu herceget küldte Drezdába. Richelieu sikertelen diplomáciai küldetése után 1747 márciusában érkezett vissza, és ezt követően az észak-itáliai fronton – az osztrák örökösödési háború e kevésbé ismert mellékhadszínterén – a Genovai Köztársaság szolgálatában játszott igen fontos szerepet. Az események és az általunk közölt források jobb megértéséhez érdemes felidézni a genovaiak háborúba való belépésének körülményeit. Egyes korábbi vélemények szerint a köztársaság azért üzent hadat 1746-ban Mária Teréziának, hogy a Francia Királyság támogatását elnyerje.³⁸ Az események ennél korábban kezdődtek. 1743 szeptemberében a wormszi egyezményben Mária Terézia átengedte III. Károly-Emánuel³⁹ szárd királynak a finale-i örgrófságot anélkül, hogy a Genovai Köztársaságot kártalanította volna.⁴⁰ A genovaiak ezt követően léptek szövetségre a spanyolokkal, a franciákkal és a nápolyiakkal a Szárd Királysággal szemben.

³⁴ Prince William Augustus (1721–1765), Cumberland hercege, brit hadvezér.

³⁵ Különösen fontos szerepet tulajdonított Richelieu hercegnek Voltaire, aki valósággal piedesztálra helyezte őt a csata hőseként. A rossz nyelvek szerint a híres író hízalgő dicsérete nem volt teljesen önzetlen, mivel Voltaire Richelieu hercegtől remélte a Francia Akadémiai tagságához szükséges támogatást. BOIS, 1996, 94–95.

³⁶ Louis Ferdinand de Bourbon (1729–1765), francia királyi herceg és trónörökös (Dauphin), XV. Lajos király és Mária Leszczyńska királyné gyermeke.

³⁷ Szász Frigyes Ágost (1696–1763), lengyel király.

³⁸ Ezt az álláspontot képviseli: LEVRON, 1971, 199.

³⁹ III. Károly Emánuel (1701–1773), szárd-piemonti király.

⁴⁰ PALUMBO, 2010, 103–108.

A következő évben a spanyol erőket kivonták a észak-itáliai területekről, a francia erőket a németalföldi frontra összpontosították és Genova jelentős osztrák, brit és orosz haderővel találta szemben magát. A város 1746 szeptemberében kapitulált és súlyos feltételekkel osztrák megszállás alá került. A helyi történetírás tanúsága szerint a város kulcsait szeptember 7-én a városkapu előtt egy osztrák előőrsként megjelent Nádasdy grófnak adták át.⁴¹ Ezzel kezdetét vette a város megszállása. Az osztrák uralmat 1746. december 5-én egy széles körű felkeléssel rázták le a genovaiak és nyújtottak ezzel óriási segítséget a háború lezárását kereső franciáknak.⁴²

A háborús helyzet valóban rendkívül kritikussá vált a franciák számára. A kora újkori Franciaország történetében alig fordult elő, hogy idegen hadak veszélyeztették a lakosság biztonságát. Dél-Franciaországban pedig különösen ritkán fordultak meg ellenséges haderők. V. Károly csapatainak 1536-os betörése óta 1746-ban került sor ismét újabb fegyveres invázióra a festői szépségű Provence tájain. Az 1746-os sikeres észak-itáliai osztrák–szárd offenzíva következtében a francia–spanyol csapatok folyamatosan kiszorultak Észak-Itáliából. Szeptember végén az osztrák–szárd haderők elérték Nizzát és küszöbön állt Provence megszállása is. A osztrák–szárd csapatok a földközi-tengeri brit flotta összehangolt támogatásával nyomultak be Provence területére. A szövetségesek fő erejét a Maximilian Ulysses von Browne osztrák tábornagy⁴³ parancsnoksága alatt álló 35 000 fős gyalogságból, 5000 fős lovasságból és 2500 fős horvát könnyűcsapatokból álló császári sereg alkotta. Ez utóbbiakat a franciák gyakran magyaroknak vélték és a pusztításaik híre bejárta az egész országot.

A Vár folyón átkelő haderő gyakorlatilag akadálytalanul nyomult előre és Antibes-nál megszállta a város környékét. Antibes sorsa a brit flotta fellépésével hamar megpecsételődő volt, ha a genovai felkelés által nyílt újabb front miatt nem fordult volna kudarcba az osztrák–szárd betörés. A dél-franciaországi frontra érkező Belle-Isle marsall⁴⁴ vezetésével végül sikerült megszervezni a terület védelmét és elindulhatott a francia ellenoffenzíva, amely Castellane-nál 1747. január végén megállította az ellenséget és felmentette Antibes-ot.⁴⁵ A provence-i betörés a katonai veszteségek mellett óriási lélektani sokkot jelentett a francia lakosoknak, és a korabeli rendőrségi jelentésekben is felfedezhető, hogy az ellenzéki értelmiségiek körében terjedő gúnyversekben visszatérő motívum volt a „provence-i magyarjárás”.⁴⁶

Ebben a kritikus történelmi helyzetben a francia kormányzat rendkívüli nagyköveteket küldött Genovába: először Boufflers herceget,⁴⁷ majd az ő 1747 júliusában bekövetkezett halála után Richelieu herceget, jelentős haderővel és pénzzel ellátva. Ez jól

⁴¹ BRÉQUIGNY, 1750, 165.

⁴² A Genovai Köztársaság osztrák örökösödési háború alatti történetéhez: BROCHE, 1935.

⁴³ Maximilian Ulysses von Browne (1705–1757), ír származású császári hadvezér. Életről lásd: DUFFY, 1964.

⁴⁴ Joseph Marie de Boufflers (1706–1747), Boufflers hercege, francia hadvezér.

⁴⁵ EL HAGE, 2017, 203–206.

⁴⁶ Lásd ehhez: DARNTON, 2014.

⁴⁷ Charles Louis Auguste Fouquet (1684–1761), Belle-Isle herceg, francia marsall és államférfi.

mutatja, hogy a francia diplomácia felismerte Genova stratégiai jelentőségét és mindent elkövetett annak védelme érdekében.⁴⁸ Richelieu herceg jelentősen megerősítette a város erődítményeit és további új erődöket – pl. a saját nevét viselő erődöt – építtetett. Richelieu másik fontos tevékenysége egy széles körű információs szolgálat létrehozása volt. Genovai tartózkodása során kiterjedt levelezést folytatott és valóságos informátorokból, kémekből és ügynökökből álló hálózatot tartott fenn. Ennek köszönhetően jól ismerte az ellenséges haderők mozgását és fontos stratégiai céljait, melyek közül természetesen Genova elfoglalása volt a legfontosabb. Ennek érdekében az osztrák, szárd és brit haderők blokáddal próbálták a várost kiéheztetni, de 1747 decemberében a fegyveres támadás lehetősége is felmerült. A Browne tábornok vezetése alatt összevont osztrák csapatok Spezzia és Sarzanne helységek elfoglalásával próbálták még szorosabbra vonni a város körüli hurkot és elvágni a genovai helyőrség utánpótlási vonalait. A brit haditengerészettel együttműködve pedig Sestri stratégiai fontosságú helységét is megpróbálták megszerezni. A tervet végül Richelieu herceg az 1748-as hadjárat elején a spanyol segélycsapatokkal közösen fellépve akadályozta meg.⁴⁹

Richelieu egyik első győzelme az 1747. október 15. és 18. között zajló Campofreddo elleni támadás volt. A hadi események összefoglaló jelentése szerint a francia hadműveletek nemcsak a Nádasdy gróf által kezdeményezett expedíció számára jelentettek kudarcot, hanem jól demonstrálták a genovai helyőrség komoly katonai harci erejét. Ennek az ellenség demoralizálása szempontjából is igen nagy jelentősége volt.⁵⁰ Másfelől pedig Richelieu herceg ügyesen kihasználta a genovai vidéki lakosság hazafias érzelmeit és az általuk szervezett szabads csapatok segítségével folyamatosan zavarta és nyugtalanította az osztrák haderők vonulását.⁵¹

Az osztrák csapatok másik komoly próbálkozása az 1748. február közepén lezajlott Voltri elleni expedíció, Nádasdy Ferenc nevéhez fűződik. A korabeli hadviselés számára nem túl kedvező késő őszi expedíció stratégiai célja a franciák Voltri közelében lévő állásainak felszámolása volt. Az osztrák csapatok számbeli fölényében és a meglepetésszerű támadás erejében bízva kidolgozott stratégia végül nem hozta meg a várt eredményt, mivel Richelieu herceg kiváló információs hálózata segítségével hamar felismerte a támadás veszélyeit és kihasználta a Nádasdy által különítményekre osztott osztrák erők gyengeségeit. A Genovából kivonuló francia erők először a Bochetta-hágó mellett állomásozó osztrák főerők ellen léptek fel – elterelve ezzel azok figyelmét a mellékhadszíntéren zajló eseményekről – és ezzel párhuzamosan pedig két erős hadoszloppal sikerült felszámolniuk a kisebb osztrák haderőket.⁵²

Richelieu herceg jó információinak köszönhetően hadi sikereit úgy érthette el, hogy viszonylag gyorsan tudott reagálni az ellenség legváratlanabb hadmozdulataira is. Jól ismerte a hadműveletek földrajzi környezetét és ennek megfelelően alakította ki

⁴⁸ GRAZIANI, 2009, 456.

⁴⁹ CHAMPION, 2014, 414–415.

⁵⁰ BROCHE, 1935, 55–56; CHAMPION, 2014, 416–419.

⁵¹ SOULAVIE, 1858, 227.

⁵² BRÉQUIGNY, 1750, 226–229.

védelmi rendszerét. Sikeresen alkalmazott a korábbi hadjáratokban megismert hadi-cseleket és katonái életét és biztonságát a legnagyobb körültekintéssel óvta. Mindezt egyébként – amint a mellékelt levelezésből is kiderül – elmondhatjuk a vele szemben álló Nádasdy grófról is.

A mindennapi élet a városban és a fronton a levelezés tükrében

Az itt közölt levelek a már említett utolsó jelentős, 1748. február közepén Nádasdy által indított sikertelen osztrák támadás után keletkeztek, és gyakorlatilag a háború végéig dokumentálják a két parancsnok érintkezését. Az időszak egy hosszú és igen sok áldozattal járó háború utolsó hónapjait foglalja magában, amelyben a fegyveres konfliktusból a békeidőszakba való lassú átmenet szakaszait figyelhetjük meg. A levelezésben a leggyakoribb téma a foglyul ejtett katonák cseréje, amelyet meghatározott egyezmények – a hadseregek között megkötött megállapodások, kartellek – alapján végeztek. Mivel a háború e frontszakaszán a nagyobb számú ellenséges haderő miatt bonyolultabb helyzet alakult ki, gyakran kellett e szerződéseket külön elbírálás alapján értelmezni, ami egyfajta rugalmasságot igényelt a két parancsnoktól. A levelezés alapján megállapítható, hogy két arisztokrata származású főtitst alapvetően a törvények tisztelete, az ellenséges hadifoglyokkal való humánus bánásmód és a kölcsönös lovagiasság íratlan szabályai alapján végezte e tevékenységet. Az egymásnak nyújtott kisebb-nagyobb kedvezmények és segítségék révén egyfajta kölcsönös szimpátia alakult ki közöttük, amely a levelezésük végére már majdhogynem barátsággá nemesült. Jó példa erre a két levelező őszinte, egymástól elköszönő, igen baráti hangú levélváltása.⁵³

A hajdan oly gazdag Genova az osztrák megszállás alatt kivetett sarcok következtében jelentős mértékben elszegényedett. A városi alsó néprétegek és a falusi társadalom körében nyomor és nélkülözés ütötte fel a fejét. A városállam elitje, elsősorban a nemeség és patricius családok, valamint a városi alsóbb néprétegek közötti társadalmi különbségek látványosan megnöttek. Az 1746 decemberében kirobbant népi felkelés még tovább mélyítette az elit és a nép közötti politikai, társadalmi és gazdasági szakadékot. Ennek oka főleg abban rejlett, hogy az ősi genovai nemesi családok – pl. a Doria, Spinola, Pallavicini, Grimaldi stb. famíliák – császári szolgálatuk következtében jelentős földbirtokkal rendelkeztek birodalmi és közép-európai területeken, amelyek megtartása érdekében az osztrák csapatokkal való békét tárgyalásos úton szerették volna elérni. A népi felkelés vezetői viszont készen álltak a genovai társadalom radikális reformjára is, amely a hagyományos uralkodórétég bukását jelentette volna. Erre egyébként d'Argenson márkí francia külügyi államtitkár már egy 1747-ben kelt emlékeztetőjében is felfigyelt. Végül a város francia katonai megszállásának volt köszönhető, hogy a genovai oligarchák még néhány évtizedig, egészen 1797-ig fennmaradhattak.⁵⁴ A közölt levelezés alapján kiderül, hogy az osztrák és francia parancsnokok valószínűleg egyaránt jó

⁵³ Lásd ehhez a 43. és 44. sz. leveleket.

⁵⁴ BOUDARD, 1962, 12–14.

kapcsolatot ápoltak a hagyományos genovai nemesi családokkal, és ezt jól mutatja az tény is, hogy a legtöbb esetben megadták nekik az általuk kért útleveleket.⁵⁵

A társadalmi különbségek kiéleződése és háborús veszteségek alaposan megtépázták az egykor virágzó kikötői és bankházai – elsősorban a híres San Giorgio bankház – miatt méltán híres Genova gazdasági és pénzügyi helyzetét. Az osztrák hadisarcok megfizetésére a városnak kölcsönöket kellett felvennie és a háborús események miatt jól jövedelmező kereskedelmét is szüneteltetnie kellett. A városi és vidéki népesség körében elharapódzó szegénység miatt rohamosan megnőtt a bűnesetek, a lopások és az erőszakos cselekmények száma. Felvirágzott a csempészet és az illegális kereskedelem is, különösen a város környéki tengerparti területeken.⁵⁶ Ezt jól jelzik a levelezésben megörökített, a két ellenséges haderőhöz tartozó parancsnokok közös erőfeszítését bemutató esetek, ahol a két hadsereg leginkább rendfenntartó, sőt rendőrnymozói feladatokat ellátva igyekezett ezeket az ügyeket felgöngyöltíteni.⁵⁷

Természetesen a háborús nehézségek ellenére Genovában a megszokott mindennapi élet nem állt meg teljesen. Az osztrák megszállást felváltó francia csapatok megérkezésével újabb impulzusokat kapott a város kultúrája. A Francia Királyságot képviselő diplomaták egyik fontos feladata volt – a katonai és politikai küldetésük mellett – a genovai köztársaság uralkodó elitjének és lakosságának mai szóval *soft power* eszközökkel való megnyerése. Nem véletlenül választottak olyan magas rangú, elismert francia személyiséget, mint például a fényűzéséről és pompájáról, irodalmi és művészeti kapcsolatairól híres Richelieu herceg. Amint már korábban említettem, a herceg Boufflers herceg halála után érkezett Genovába, és miután az osztrák–szárd csapatok utolsó ellentámadásai is véget értek, elsősorban a genovai kormányzat és az uralkodó elit francia érdekeknek való megnyerése volt a feladata. Erre követi utasításaiban külön fel is hívta a figyelmét a külügyi államtitkár. A genovai köztársaság államformájára hivatkozva a hercegnek főleg a hatalommal rendelkező nemesi csoportokat kellett „figyelmével elhalmozni” és elkápráztatnia.⁵⁸ Richelieu herceg fényes reprezentációi mellett gálánabb próbálkozásaival néha sikerült a feladatát – egyes gúnyos hangú visszaemlékezések szerint – alaposan „túlteljesíteni” is, aminek következtében alkalmanként a helyiek neveltségének tárgyává is vált.⁵⁹ Richelieu herceg hamarosan a helyi színházak és az opera egyik látványos személyisége lett, akinek hatására – mivel például betiltotta az előadások közbeni beszélgetést és bekiabálásokat – megváltoztak a helyi szokások, másrészt pedig elterjedtek a francia színművek és operák Genovában. Amint a Nádasdy gróffal való levelezése is mutatja, a háborús viszonyok ellenére a színészek és operaénekesek fellépése érdekében mindent megmozgatott, és természetesen a híres karnevál rendezvényein is részt vett.⁶⁰ A francia csapatok jelenléte így egyfajta francia kulturális behatolást

⁵⁵ Lásd ehhez pl. a 25, a 30, a 33–35. és a 38–39. sz. leveleket.

⁵⁶ LO BASSO, 2016, 129–146.

⁵⁷ Lásd ehhez pl. a 17–18, a 22–24, a 31–35, a 41–42. és a 45. sz. leveleket.

⁵⁸ Richelieu herceg követi utasítását lásd: DRIAULT, 1912, 311–315.

⁵⁹ PESCIO, 1962, 12–14.

⁶⁰ Lásd ehhez pl. a 9. sz. levelet.

is eredményezett. Elterjedt a francia divat, a franciás életstílus – főleg az 1748-ban nyíló francia kávéházaknak köszönhetően –, és népszerűvé váltak a francia irodalmi és képzőművészeti alkotások. Mindez fellendítette a francia kereskedelmet és a helyi francia kolónia növekedésével Voltaire és Rousseau nyelve is széles körben elterjedt Genovában.⁶¹

A francia nyelv korabeli térnyerését elég jól illusztrálja a két arisztokrata közötti levelezés is. Mivel a Francia Királyság ebben az időszakban a kontinens – és az akkori világ – legerősebb katonai és politikai hatalmává vált, és a francia hadsereg az összes európai hadsereg mintájává vált, a nemzetközi katonai nyelv is a francia lett. Kis túlzással azt is lehet állítani, hogy a francia nyelv hasonló szerepet játszott, mint napjainkban az angol. Ez a 17. század végén kezdődő folyamat a következő évszázadban teljesedett ki, amelyet gyakran csak francia századnak vagy a felvilágosodás évszázadának neveztek, mivel a katonai és diplomáciai kommunikáció ekkor már végérvényesen egységesen elfogadott nemzetközi nyelvvé választotta a franciát. Természetesen nagy különbséget figyelhetünk meg a két személy nyelvhasználatában. A francia akadémiai tagsággal is rendelkező Richelieu herceg kifinomultabb, klasszikus stílusú és pontosabb helyesírással megírt misszilisei mellett Nádasdy gróf egyszerűbb és hibáktól hemzseggő levelei elég éles kontrasztot alkotnak. Ugyanakkor a szövegeken keresztül érezhető az a nyelvi és kulturális közösség élményéből kibontakozó rokonszenv, és az a két ellenséges hadseregben szolgáló főtiszt között kialakuló, régi idők lovagias szellemiségét felidéző kapcsolat, amelyet kiválóan mutat be a mellékelten közölt levelezés.

*

Az itt közölt leveleket legjobb tudomásom szerint eddig még nem adta ki senki. A szövegátírásnál elsősorban az Archiv für Reformationsgeschichte kora újkori szöveggyűjtésére vonatkozó ajánlásait (Empfehlungen zur Edition frühneuzeitlicher Texte. *Archiv für Reformationsgeschichte*. 72. Bd. 1981. 299–319.) vettem figyelembe. A szöveg archaikus, következetlen helyesírását megtartottam, változtatásokat jobbára csak a kis, illetve nagy kezdőbetűvel való átírás terén végeztem.

⁶¹ BOUDARD, 1962, 233–236.

Források

1.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. február 24.)

BIS MSRIC 46 Gênes 6 1748 fol. 186.

(eredeti)

Nádasdy gróftájékoztatja Richelieu herceget, hogy megadta Jean-Baptiste és Jacques Naturali uraknak az engedélyt, hogy Genovába utazzanak. Ezenkívül szintén még megemlíti, hogy az Alebe nevű helység mellett foglyul ejtett katonákat is Genovába fogja szállíttatni és várja Browne gróffal kapcsolatos levelére való válaszát.

Monsieur

J'ay l'honneur de recevoir la lettre de Votre Excellence dont Elle a bien vouluë m'honorer ce 15e courante et j'embrasse avec beaucoup de plaisir l'occasion que Votre Excellence me donne pour luy en temoigner mon parfaite devouement de manier qu'en sa consideration je n'ay pas haisité un moment d'accorder la permissione à Jean Baptiste et Jaque Naturali de passer à Genes pour le fins marquée; En même temps je prends liberté de faire notoire a Votre Excellence come les prisoniers qui furent faites dans l'affaire de Alebe⁶² se trouvent tous icy, et ne je tarderais point de les envoyer a Gênes, alors que Votre Excellence aurait eü la bonté de m'envoyer la reponçe sur la lettre de nôtre Comendant General Monsieur le comte de Brown, que j'ay eü l'honneur de luy remettre. Essitentant permetez celle de me dire avec toute le respect et consideratione la plus imaginable

Monsieur
De Votre Excellence
Le tres humble et tres obeissant serviteur
General Nadasdy

Novi⁶³ ce 24: febr: 748

⁶² Talán a Genovától nem messze fekvő Albenga helységről van itt szó.

⁶³ Genova és Alessandria között található helység, mai neve Novi Ligure.

2.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. február 26.)

BIS MSRIC 46 Gênes 6 1748 fol. 213.

(fogalmazvány)

Richelieu herceg Nádasdy grófnak írt válaszában elküldi az 1748. február 26-án foglyul ejtett császári katonák listáját (zömében horvát, cseh, morva, szerb és szlavón katonák, köztük több magyar is található), akiket másnap La Pietra La Vezara helységbe kísértet. Kéri továbbá, hogy a francia foglyokat is kísértesse Nádasdy gróf ugyanoda, feltehetőleg csere céljából.

a M. De Nadasti

Genes le 26 fevrier 1748

J'ay l'honneur d'envoyer ci join à Votre Excellence l'Etat des prisonniers autrichiens qui sont icy, je les feray conduire jedy prochain vingt neuf du courant à La Pietra La Vezara⁶⁴ je La prie de vouloir bien y envoyer quelqu'un le même jour pour les recevoir, et de vouloir bien y faire conduire également ceux de nos troupes qu'elle pourroit avoir.

J'ay l'honneur de Luy adresser cy joint une lettre pour M. le comte de Braun, je la supplie de La Luy faire parvenir le plutot qu'il sera possible et d'être toujours bien persuadé des sentiments distingués avec lesquels j'ay celuy d'être etc.

Etat des soldats autrichiens prisonniers de guerre faits le 18 fevrier 1748.

Noms de famille	Noms de guerre	Leurs pays ⁶⁵	Regiments où ils servent ⁶⁶	Leur Taille	
Joseph Vidovitz		Croatie	Varadin	5 p. 4 p. ⁶⁷	Soldat
Jean Popovitz		Idem.	Pedatzy	5 p. 6 p.	Idem.
Johannes Ditz		Ratz	Varadin	5 p. 4 p.	Idem.
Mathias Zomenty		Croatie	Idem.	5 p. 2 p.	Idem.
Wenceslars Matrura		Boeme	Henry Daun	5 p. 2 p.	Idem.
Jean Bough		Sclavonie	Forgatsch	5 p. 4 p.	Idem.
Etienne Chouaillon		Croatie	Magorie	5 p. 2 p.	Idem.

⁶⁴ Ma Piatralavezara nevű, Genova mellett fekvő falu.

⁶⁵ Származásuk szerint megkülönbözteti egymástól Magyarországot, Horvátországot, Csehországot, Morvaországot, Szlavóniát és a szerb határőrvidéket.

⁶⁶ A hadifoglyok szolgálati helye, vagyis az ezredek elnevezései: pl. Varasdi horvát határőr lovasezred, Esterházy-huszárezred.

⁶⁷ Öt láb négy hüvelyk, kb. 160 cm. A katonákat a magasságuk alapján azonosították.

Jean Schevacle	Moravie	Forgatsch	5 p.	Idem.
Simon Rielei	Boeme	Henry Daun	5 p.	Idem.
Paul Hachiechi	Hongrie	Esterhazy	5 p. 4 p. 1/2	Idem.
Martin Coustera	Esclavonie	Wetteich	5 p. 2 p.	Idem.
Michel Frie	Hongrie	Idem.	5 p.	Idem.
Paulus Ecremak	Boeme	Forgatsch	Malades	
Joannés Kenovik	Tenck Hongrie	Idem.	à l'hopital	
Stepan Finok	Hongrie	Battiers	de France	

3.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. február 29.)

BIS MSRIC 46 Gênes 6 1748 fol. 247.

(eredeti)

Nádasdy gróf megköszöni Richelieu herceg legutóbbi levelét és tájékoztatja a másnapi fogolycseré körülményeiről. Mivel két sebesült fogoly egészségi állapota nem teszi lehetővé a szállításukat, ezért teljes felépülésükig visszatartja őket.

Monsieur

J'avois eü l'honneur de recevoir la lettre de Votre Excellence datte ce 26 febr. plus tost qu'aujourd'huy je n'aurais pas tardé un moment d'imiter la generosité de Votre Excellence en luy envoyant au temps et lieux marqués les prisonniers, dont j'ay fis mentione dans ma terniere, Votre Excellence m'en (*obvashatatlan*) sera pourtant, m'accordent l'honneur de luy obeir de mains, ou je les enverrais de manier qu'ils pouissent arriver dans une soeulle marche a Saint Pierre Lavezara pour y etre echenger avec les Nôtres, je dois pourtant aviser Votre Excellence que de ces prisonniers deux se trouvent tellement blessé qu'ils ne poeuvent pas sans metre en risque leur vie etre transportes, je les garderais pourtant icy, ou il sera rien negligé pour leur guairisone, les lettres qu'ils Votre Excellence m'a vouleüe bien remettre, sont deja passé a leur adresse.

En même temps je profite de l'occasion de l'assurer de mon estime ed inviolable veneratione avec la quelle j'ay l'honneur de me dire

Monsieur

De Vôtre Excellence

Le tres humble et tres obeissant serviteur

General Nadasy

Novi ce 29: febr: 748

4.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. március 15.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 122.

(eredeti)

Nádasdy gróf ebben a levélben kéri a herceget, hogy járjon közben annak a káplárnak és nyolc katonának az ügyében, akiket Monte Calvo közelében ejtettek foglyul néhány nappal korábban. Szintén kéri a herceget, hogy a segítsen rendezni a Daun-ezred egyik főhadnagya és egy Royal-Bavière-ezredben szolgáló másik főhadnagy közötti tartozás ügyét.

Monsieur

Come il sera notoire à Vôtre Excellence qu'une compagnie frenche sous ses ordres il y a quellques jours a faite prisonier sur le Monte Calvo⁶⁸ une corporale et 8 hommes de mes troupes, je prend le liberté par cellucy de la souplier a vouloir bien me les renvoyer selon le cartelle stipulle entre deux coronnes, je sais combien c'est grende sa generosité de manier que, j'attendes le premier joure l'avis de Votre Excellence quand et ou je dois envoyer mes mondes a les faire recevoir.

En même temps Elle me permettra de m'interesser pour une lieut. dû rgmt. Daun qu'il pretent le remboursement des vints seguins empruntés a Mos. le lieut. Klein dû rgmt. Roÿal Bavier, l'equité de Votre Excellence permets pas que cette officier davant plus longtemps rester sans être contenté, e c'est la raison pourquoy j'estime souperflüe de m'estender d'avantage sour cette particulârité, et soupliant de vouloir faire tenir a leur adresse les cÿ-joints lettres, je me proteste avec la plus parfaite consideration ed estime.

Monsieur
De Votre Excellence
son tres humble et tres
obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novi le 15e mars 1748

A S. E. M. le Duc de Richelieu

⁶⁸ Több olaszországi hegyre is utalhat az elnevezés, itt valószínűleg a Lombardiában található Montecalvo Versiggiaról van szó.

5.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. március 16.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 128.

(fogalmazvány)

Sajnálja, hogy még nem tudta elküldeni a fogolycserében megállapított személyeket, mert a szárd király seregéből kellett őket elhozatni és ezért csak a következő keddre tudja őket a csere helyszínére eljuttatni. Szintén megígéri, hogy intézkedik a Daun-ezredbeli főhadnagynak járó tartozás ügyében is.

M. de Nadasti

Genes ce 16. Mars 1748

Monsieur,

Je reçois dans le moment la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 15. du courant, je ne Luy ay point encore renvoyé ses prisonniers, parce que le commissaire des guerres chargé des

Echanges etoit allé à Varaggio⁶⁹ pour retirer du Roy de Sardaigne vos prisonniers et comme je suis très éloigné de m'écarter du cartel de Francfort⁷⁰ c'est la seule cause de ce retard, je compte que cette lettre parviendra à Votre Excellence demain, et quelle pourra donner ses ordres pour envoyer prendre mardy à La Pietra La Vezara ses prisonniers, ils y seront rendus de bonne heure. Je feray avec grand plaisir tout ce qui dependra de moy pour procurer le payement des 20 sequins qui sont dus à un lieutenant du regiment Daun par un regiment Royal Baviere, mais je crains bien que cet officier ne soit plus dans ce regiment, j'auray l'honneur d'en faire part à Votre Excellence.

J'ay fait rendre sur le champ les lettres qu'elle m'a adressé, j'auray toujours la même attention pour tout ce qui me viendra de sa part, et pour Luy donner des preuves des sentimens distingués avec les quels j'ai l'honneur d'être.

⁶⁹ Varaggio mai neve Varazze.

⁷⁰ A frankfurti kartell a francia és a császári csapatok közötti hadifogolycserékre vonatkozó egyezmény volt. Érvényessége csak a két hadsereg katonáira vonatkozott.

6.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. április 10.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 231.

(eredeti)

Elnézést kér a hercegtől, mert a főparancsnok utasítására ezentúl nem tudja elfogadni a herceg által aláírt útleveleket és kénytelen visszafordítani a Lombardiába induló szállítmányát is. Az utóiratban a gróf kéri csatolt leveleinek kézbesítését, amelyek közül külön kiemeli az egy bizonyos Ageno úr számára szólót.

Monsieur

J'espère que vôtre Excellence me fera la justice de croire que je me sois fait une loix inviolable de la convaincre en toute occasion du zele avec le quel j'ai cherché de luy faire plaisir. Touts les pasports signées de ses mains étoient jusqu'à cet heur saintement regardé. Elle me pardonnera, si à l'avenir je me trouve obligé d'en user autrement. Les ordres positifes venües du General Comandant me deffendent tout comerce avec le Genuesat, et par consequence votre Excellence ne prendra pas en mauvais part, si je renvois les mulets, qui devoient passés pour la Lombardie. Je sois necessité à le faire par les ordres le plus prescises. Non obstant ça, si vôtre Excellence auroit besoin de quelque chose dans ces contrées cy, ou si elle vouléz mander en son particulier, je me ferai toujours une honneur tout particulier à la servir. Je la suplie de vouloir bien adresser à leur lieux les lettres cy joints, et d'être persuadé, que je tacherai à le reciproquer en toute occasion, et à luy montrer par des services réelles, avec combien de respectueuse consideration, que je sois

De Votre Excellence
le tres humble et tres
obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novi le 10 d'avril 1748

PS: Entre les lettres cy joints, je prends la liberté de recom(man)der particulièrement à vôtre Excellence celle qui est pour Mr. Ageno, elle vienne de sa femme la Sgra Jeanetta, et contiene des comissions touchant de velour, le quel, je la suplie, de me vouloir faire avoir.

7.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. április 13.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 256.

(fogalmazvány)

A herceg megköszöni a grófnak április 8-i levelét és elfogadja a háború további menetére vonatkozó új szabályokat. Felhívja a gróf figyelmét egy Byng admirális számára érkező kocsiszállítmányára, továbbá felajánlja, hogy segít az Ageno úrtól megrendelt bársony eljuttatásában. A levele végén kéri, hogy a Browne tábornoknak és néhány császári tisztnek szóló csatolt levelet szíveskedjen továbbítani.

M. le Comte de Nadasti

Genes, le 13 avril 1748

J'ay receu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 8 du courant ou elle me fait part des ordres qu'elle a eu de son general commandant sur la façon dont il veut que nous faisons la guerre, j'y souscris tres volontiers et j'en useray de même de mon coté, mais pour tout ce qui pourra regarder particulierement Votre Excellence je la supplie d'être bien persuadé de mon attention continuelle à prevenir tout ce qu'elle pourra desirer de moy et à luy donner des preuves de mes sentiments pour Elle.

J'attens un carosse qui vient de Milan pour l'amiral Byng⁷¹ dont il me paroît fort empressé, j'espere que Votre Excellence voudra bien le laisser passer ayant grande envie de luy faire le plaisir et de ma part je seray tres indulgent pour ce à quoy elle paroitra s'interesser directement ou indirectement.

J'ay fait rendre à leur adresse toutes les lettres que Votre Excellence m'a envoyé, je me charge de luy faire parvenir le velour qu'elle a fait demander au Sr. Ageno et tout ce qu'elle pourra desirer de Genes.

Je prie Votre Excellence de vouloir bien faire passer à M. le Comte de Broun la lettre cy jointe et les autres pour des officiers de ses troupes.

J'ay l'honneur d'être etc.

⁷¹ John Byng (1704–1757), neves brit admirális. Részt vett az osztrák örökösödési és a hétéves háború földközi-tengeri hadműveleteiben. 1756-ban Menorca felmentésének elmulasztása miatt haditörvényszék elé állították és kivégezték. Voltaire megemlékezik róla Candide című regényében is.

8.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. április 18.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 311.

(eredeti)

Beszámol a hercegnek a Browne tábornoknak küldött csomag továbbításáról, valamint arról, hogy két foglyot San Pietro La Vezarába küldetett. Egyúttal abbéli reményét is kifejezi, hogy a herceg cserébe hamarosan néhány foglyul ejtett császári katonát küld neki. Az utóiratban megköszöni a hercegnek az általa rendelt és azóta megérkezett virágokat.

Monsieur

J'ai reçu la lettre dont vôtre Excellence m'at honoré avec le paquet pour notre comandant general M. le comte de Braun, et je n'ai pas tardé un moment à l'expedier par un officier comandé exprés pour cette raison. J'espere que vôtre Excellence sera informé de deux prisoniers, que j'ai renvoyé à S. Pietro la vezara, et je sois persuadé de la justice de Votre Excellence qu'elle fera le même avec ceux de nôtres, qui etoient pris dernièrement à Abizola, et dans le Levant. Elle m'obligera infiniment et je la suplie d'être assuré de mon attention reciproque, qui non contante à soucir à tout ce qu'elle pourra desirer de moy, cherchera à le prevenir pour luy donner des preuves réeles de mes sentiments pour Elle, et pour la convaincre de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novi le 18 d'avril 1748

Au moment, que je pense à envoyer cette lettre pour Genes, je reçois le paquet avec des fleures pour Votre Excellence le quel j'ai l'honneur de luy mander. Luy protestant, que j'embarasse avec beaucoup de plaisir toutes les occasions, qui me fournissent les moyens, de la persuader toujours en plus de ma très parfaite consideration.

9.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. április 23.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 341.

(fogalmazvány)

Megköszöni a grófnak, hogy hajlandó volt a genovai opera művészeinek útlevelet adni. Beszámol arról is, hogy az addig visszatartott beteg és sebesült foglyok közül kettőt április 25-én elküld San Pietro La Vezerába. További két foglyot pedig akkor indít majd útnak, ha már tudnak járni.

M. le Comte de Nadasti

Le 23 avril 1748

Monsieur

J'ay reçû la lettre dont votre Excellence m'a honoré le 20 du courant, par laquelle je vois qu'elle voudra bien accorder des passeports pour les acteurs de notre opera, lorsqu'ils se presenteront, je luy en renouvelle mes sinceres remercimens en la supliant d'être persuadé de toute ma reconnaissance.

J'en avois différé le renvoy des prisonniers de Votre Excellence que pour attendre la guerison de 2 qui sont à l'hospital, mais puisque Votre Excellence paroît desirer ces prisonniers je ferai partir les 5 qui sont icy, independamment des 2 malades après demain 25. du courant pour être rendus à la Pietra la Vezara le 26 où je la prie de les envoyer recevoir, et je ne fixe ce jour que pour que Votre Excellence puisse être informée assés tôt pour donner ses ordres.

Quant aux 2 malades je les enverray à Votre Excellence aussitôt qu'ils seront en état de marcher.

Votre Excellence me trouvera toujours également disposé à faire tout ce qui pourra luy plaire, et à luy donner des preuves de la consideration distinguée avec laquelle j'ay l'honneur d'être

Monsieur de Votre Excellence le très humble...

10.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. április 29.)

BIS MSRIC 47 Gênes 7 1748 fol. 365.

(fogalmazvány)

Sajnálataát fejezi ki, hogy a gróf által a boulogne-i káptalan számára szerzeteseket szállító postakocsiktól kiállított útleveleket nem fogadták el. A levél végén kéri a Browne tábornoknak címzett csatolt küldemény továbbítását.

M. de Nadasti

Genes, le 29 avril 1748

Monsieur,

J'ay receu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré, je suis très fâché que les postillons aux quels vous avés donné des passeports pour venir prendre icy des religieux pour le chapitre de Boulogne ayent été envoyés de nos postes, j'ay donné les ordres les plus précis pour que tous ceux qui se presenteront directement avec passeport soient respectés, et tout ce qui viendra de votre part aura toujours pour moy le même merite également pour marquer à Votre Excellence ma reconnaissance des sentimens d'amitié qu'elle me temoigne et mon attachement particulier pour Elle.

Pour remedier a cet inconvenient j'ay fait faire les plus grandes recherches pour decouvrir quels estoient les religieux qui devoient partir, affin de leur donner des passeports mais inutilement, si Votre Excellence veut me les indiquer je les feray partir.

Je prie Votre Excellence de vouloir bien faire passer très promptement la lettre cy jointe à Mr. le comte de Braun et de ne jamais douter de la parfaite consideration avec la quelle j'ay l'honneur d'être etc.

11.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. május 3.)

BIS MSRIC 48 Gênes 8 1748 fol. 18.

(eredeti)

A levélben Nádasdy gróf megköszöni a herceg két legutóbbi levelét, és kifejezi hálóját a hercegnek azért, hogy megértette a postakocsik feltartóztatásából és visszafordításából adódó nehézségeket. Az Andergassen nevű személy cseréjével kapcsolatban sajnálattal közli,

hogy nem áll módjában teljesíteni a kérést, mivel ő a genovai csapatok fogságába esett és rá nem vonatkozott az osztrák–francia kiadatási kartell.

Monsieur

J'ai reçu les deux lettres, dont Votre Excellence m'a honoré le second du courant. Dans la première desquelles Votre Excellence a bien voulu avoir la bonté d'iterer la véritable raison du renvoi des Postillons. Quoique je sois charmé de l'attention, que Votre Excellence me marque Elle me fait pourtant une injustice, si Elle me croit capable d'en avoir jamais autrement jugé. Je suis tout à fait persuadé de sa bonté, et je la supplie d'être assuré de ma parfaite reconnaissance. Laquelle je voudrois très volontiers témoigner à Votre Excellence dans le cas de l'échange du Sieur Andergassen, si ça dependoit de moy. Mais comme le dit Sieur étoit fait prisonnier avant de mon arrivée, Elle m'excusera autant plus facilement, que je n'ai aucun pouvoir d'échanger les prisonniers Genoïses n'étant fait aucune cartel avec eux, et dans ce cas particulier n'ayant même aucune connoissance du dit Sr. Andergassen. Du reste si Votre Excellence croit une chose infaisable, que nôtre lieutenant soit échangé autrement, étant tombé dans le lot des Genoïses. Il faut, qu'il subisse le sort de tant des autres, et qu'il y reste aussi long tems, qu'il n'y aura pas des autres conventions sur cet article.

Touchant les autres prisonniers, je ne manquerai point de donner mes ordres au jour marqué, pour le faire prendre à S. Pietro de la Vezara et en protesta à Votre Excellence que je me ferai une loi de tenir toujours la même conduite en égard des prisonniers, que je pourrois faire sur Elle, laquelle j'ai tenu avec ceux de Zavarella.⁷²

Je prie Votre Excellence de ne jamais douter de la plus parfaite considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Votre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Caroggio, le 3^{ie} du may 1748

⁷² A piemonti Marengo közelében található helység.

12.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. május 15.)

BIS MSRIC 48 Gênes 8 1748 fol. 136.

(eredeti)

Kéri a herceget, adjon útlevelet egy Kempelen nevű kapitánynak, hogy rajta keresztül pénzt juttasson el egy Genovában raboskodó Mesterházy nevű másik kapitánynak. Ezenkívül még kéri a mellékelt levelek továbbítását is.

Monsieur

Ayant eû de chez moy la comission à debourser certain argent au Capitain Mesterhazy⁷³ detenû à Genes, j'en ai chargé le capitain Kempelen⁷⁴ esperant que Vôtre Excellence me voudroit bien accorder un passaport pour luy. Je ne le fais nî par autre raison, nî à autre fin que pour me delivrer de tous les decontes, que je pouois avoir avec ma maison.

Je suplie aussi Vôtre Excellence de laisser passer les lettres çy jointes à leurs adresses, et d'être persuadé de la plus parfaite reconnoissance, et de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
GrI Nadasdy

Qrt. Gl. à Caroggio, le 15 du may 1748

⁷³ Nehezen azonosítható személy. Elképzelhető, hogy arról a Mesterházy János huszárkapitányról van szó, akinek a képe a fraknói várban található. L. ehhez Kőnczöl Antal „A mesterházi Mesterházy család enesei ágának története” című kéziratát: <http://www.mesterhazy.n1.hu> (megtekintve: 2018. 08. 24.).

⁷⁴ Itt nagy valószínűséggel Kempelen Jánosról (1716–1752), Kempelen Farkas polihisztor testvéréről van szó. Bölcséleti tanulmányai után a bécsi Theresianumban tanított. Később Konstantinápolyban szolgált Ulefeld nagykövet mellett. 1741-ben kapitányként került a Forgách-ezredbe és a németországi és itáliai fronton teljesített szolgálatot. A békekötés után leszerelt és Rómában folytatott teológiai tanulmányokat. 1752-ben halt meg Pozsonyban. SZINNYEI 1897, 1464–1465.

13.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. június 4.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 29.

(eredeti)

Megköszöni Richelieu hercegnek, hogy elküldte a kapitányának szükséges útlevelet, aki hamarosan pénzt visz a Genovában raboskodó, az Andrássy-ezredben szolgáló Mesterházy nevű kapitánynak. A levél második részében beszámol arról, hogy a Morense vidéki semleges területen állatrablások történtek. Kéri a herceg segítségét a rablók letartóztatásához.

Monsieur

Je suis infiniment obligé à Vôtre Excellence de la bonté, qu'Elle a bien voulu avoir en m'envoyant le passaport requis pour le capitain, que je manderai après demain à Genes. Je la supplie de luy vouloir gracieusement accordée sa protection, et ordonnée, qu'on le laisse aller chez le capitain Mesterhazy du regiment Andreassy detenü à Genes à fin, qu'il luy puisse consigné l'argent, dont je l'ai chargé.

Du reste, j'étois parfaitement persuadé d'éloignement de Votre Excellence pour tout ce, qui pouroit apporter la moindre infraction à la neutralité des fieffes, et c'est pour ça, que j'ai informé Votre Excellence de desordres comises à Mornese par des certains brigands. J'ai l'honneur de luy en envoyer un detaille plus ample, qui facilitera l'arést de coupables, et la restitution des bêtes enlevés au pauvres feudetaires de Mornese.

Vôtre Excellence me fera un plaisir particulier, et sensible de me fournir des occasions pour luy donner des preuves de ma parfaite reconnoissance, et de la consideration distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Au camp de Caroggio, le 4e juin 1748

14.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. június 22.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 226.

(fogalmazvány)

Beszámol a grófnak arról, hogy június 15-én életbe lépett a két hadsereg közötti fegyverszünet. Ennek következtében az osztrák ellenőrzés alatt álló páрмаi postaútvonal további igénybevétele okafogyottá vált. Kéri a gróftól, hogy küldje el neki a postaszolgáltatási költségek teljes összegét, hogy megtéríthesse.

A Genes le 22 Juin 1748

Monsieur

J'ay reçû toutes les lettres que vous m'âvés fait l'honneur de m'écrire jusques et compris celle du 15 de ce mois ; vous âvés vû par ma derniere, l'ordinaire precedent, que l'armistice avoit été publié icy entre les 2 armées, ainsy tout est tranquille à l'heure qu'il est, et la correspondance de Parme ainsy que les autres deviennent inutiles à entretenir plus longtems ; il ne reste qu'à vous remercier, Monsieur, de tous vos soins et vos attentions, et acquitter tout ce qui est dû à cet égard, c'est pourquoy je vous prie de vouloir bien me marquer ce qu'il peut y avoir encor à payer, outre les 153 sequins que vous me marqués qui étoient dûs, par votre lettre du 28 may, afin de ne faire qu'un article du tout, et je vous seray très obligé, Monsieur de vouloir bien m'en faire dresser un etat certiffié de vous au bas, suivant la forme usitée pour ces sortes de dépenses, afin que je puisse mettre mon ordre pour l'acquitter, et je vous en feray tenir l'argent, aussitôt par la voye que vous voudrés m'indiquer vous même. Je ne saurois vous marquer assés ma vive reconnoissance et le desir que j'ay de trouver des occasions de vous en donner des preuves et vous être moy même bon à quelque chose.

J'ay l'honneur d'être avec une consideration infinie,

Monsieur

Votre très humble et très obeissant serviteur

15.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. június 27.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 260.

(másolat)

Rövid levelével együtt elküldi a grófnak Browne tábornok levelét. Azt is közli vele, hogy Genovában másnap fogják kihirdetni a fegyverszünetet. Kéri a grófot, hogy segítsen neki a kereskedelmi közlekedés helyreállításában.

Copie de la lettre écrite par M. le Duc de Richelieu le 27 juin 1748 à M. le comte de Nadasti

Monsieur

J'ay l'honneur d'envoyer à Votre Excellence la lettre que M. le comte de Broun m'a adressé pour elle par M. Plunket qui est venu icy de sa part.

La Republique de Genes doit faire publier demain 28 l'armistice, ainsy j'espere que Votre Excellence envera de même de son côté à l'égard des arrangements particuliers pour les passages et la liberté du commerce de part et d'autre, j'attens les dernieres reponses de M. le comte de Broun pour terminer cet article deffinitivement et suivant ce qui aura été convenu reciproquement dont Votre Excellence sera instruit aussitot.

Je lui renouvelle avec grand plaisir les assurances des sentimens &c.

16.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. június 28.)

BIS MSRIC 49 Gênes 9 1748 fol. 282.

(eredeti)

Baráti hangú rövid levelében megköszöni a herceg levelét és Browne tábornok mellékelt levelét is. Biztosítja afelől, hogy ki fogja hirdetni a fegyverszünetet és intézkedik a kereskedelmi közlekedés visszaállítására ügyében, valamint egy futárt küld Browne tábornokhoz, hogy további utasításokat kérjen.

Monsieur

J'ai reçu la lettre, que Vôtre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire avec l'incluse de M. le comte Braun. Je ne tarderai nullement de mon côté à publier l'armistice avec la République de Gènes, et à l'égard des arrangements particulières pour les passages, et la liberté du commerce de part, et d'autre j'enverrai incontinent un officier au comte de Braun pour recevoir les instructions précises, et nécessaires.

Je lui réciproque avec grand plaisir les assurances des sentiments très distingués avec les quelles j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Caroggio, le 28 juin 1748

17.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Caroggio, 1748. július 4.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 23–24.

(eredeti)

Biztosítja a herceget, hogy mindent elkövet majd a fegyverszünet tiszteletben tartása érdekében. Ugyanakkor felhívja a figyelmét egy sajnálatos esetre. Az egyik huszárárt Benedetta és Voltaggio között genovai szabadcsapat támadta meg. Elvették az összes fegyverét, a lovát és egyéb felszerelését. Az esetet jelzi Browne tábornoknak is és felhívja a herceg figyelmét, hogy nem egyedi esetről van szó, mivel a szabadcsapat egy másik huszáriját is üldözte ugyanazon az úton. Az utóiratban még egy rövid személyleírást is ad egy vágott orrú támadóról.

Monsieur

Je ne doute nullement, que Vôtre Excellence sera pleinement persuadé de la parfaite exactitude, avec la quelle j'ai taché suivant mon devoir à satisfaire à l'armistice concerté, et je ne crois non plus, que la République se puisse plaindre de la moindre infraction depuis, que la suspension des armes étoit publié avec Elle. Non obstant tout ça je me trouve dans le cas à devoir avertir Votre Excellence de l'excès comis même dans les lignes mutuellement conveûes, et dans les bornes de nôtre situation.

Le fait en est qu'un hussard retourné avec des lettres de Campo freddo⁷⁵ étoit attaqué sur le chemin entre la Benedetta, et Voltaggio⁷⁶ par une compagnie franche. La quelle l'ayant depouillé des armes, et du peu d'argent, dont il étoit pourvéù, ne l'a relâché, qu'après l'avoir trainé quelque tems avec, et après luy avoir aussi ôté son cheval, et son équipage.

Votre Excellence comprendra aisement, que telles excursions, et hostilités m'obligent à en avertir le general comandant comte Braun, au même tems, que je donne part à Votre Excellence du peu d'attention, que la Republique a pour l'exécution de ses ordres n'étant pas celui le seul cas. Mais etant aussi hier poursuivi un autre de nôt hussars sur le même chemin, et vraisemblément de la même compagnie.

Je renouvelle à Votre Excellence les sincerés sentiments de la plus parfaite, et la plus distinguée consideration avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Au camp de Caroggio, le 4 juillet 1748

P.S. Entre ceux de la compagnie franche il y avoit eu un qui avoit le nez coupé; et pouroit servir pour dete(rmin)er les autres.

18.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhöz

(Genova, 1748. július 5.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 33–34.

(másolat)

Jelzi a grófnak, hogy július elsejétől az összes francia királyi és genovai szolgálatban állt szabadcsapatot leszerelték. Ennek megfelelően a gróf által leírt támadókat nem szabadcsapatnak, hanem közönséges rablóknak kell tekinteni, akiknek a felszámolásához szívesen nyújt segítséget.

⁷⁵ Valószínűleg a mai Campo Ligure helységgel azonos település korábbi neve.

⁷⁶ Voltaggio, piemonti település Alessandria közelében.

a Genes le 5. juillet 1748

Monsieur

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 4 de ce mois ou elle me fait part d'un vol fait à un de ses hussarts sur le chemin de Campo fredò à Voltaggio, et dont elle soupçonne les compagnies franches.

Comme j'ay reformé toutes celles qui étoient au service du Roy le premier juillet et que la Republique en a fait autant on ne doit plus regarder comme au service ces brigands qui infecteront vraysemblablement a present les grands chemins pour y commettre des desordres cepandant je viens de donner les ordres les plus precis pour decouvrir les auteurs du fait dont Votre Excellence me fait part (et j'ai meme retardé le depart de son tambour pour voir si je n'avois rien à lui mander), pour en faire faire le chatiment le plus exemplaire et je regarde si essentiel de prevenir pareils brigandages (si Votre Excellence veut prendre des mesures de concert contre ces brigands que cette reforme va mettre sur les grands chemins pour y voler... (olvashatatlan) que je sousciray à tous les arragemens que Votre Excellence me proposera pour netoyer le pays de ces malheureux (olvashatatlan).

Votre Excellence verra par ce detail que je ferai également empressée à faire tout ce qui pourra fortifier la bonne union qui regne et à luy donner en toutes occasions des preuves des sentimens distingués avec lesquels j'ay l'honneur d'être

Monsieur
de Votre Excellence
le tres humble et tres
obeissant serviteur

19.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. július 15.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 116.

(másolat)

Megköszöni Nádasdy gróf és Plunker úr levelét.

a M. de Nadasti

Genes le 15 juillet 1748

J'ay reçu la lettre dont Votre Excellence m'a honoré avec celle de M. Plunker qui y étoit jointe je prens la liberté de luy adresser la reponse que je prie Votre Excellence de vouloir bien luy faire tenir et d'être persuadée de la consideration distinguée avec laquelle j'ay etc.

20.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. július 20.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 118.

(másolat)

Kéri a grófot, hogy engedélyezze az általa küldött és Arqualában feltartóztatott szállítmányok továbbhaladását.

a M. de Nadasti

Genes le 20 juillet 1748

Monsieur,

Plusieurs muletiers, après la publication generale de l'armistice ont crû pouvoir charger icy des marchandises, et les conduire dans le Milanois, je viens d'apprendre qu'ils ont été arrêtés à Arquala par ordre de Votre Excellence. Leur bonne foy les rend susceptibles de grace et luy sera infiniment obligé de celle qu'elle voudra bien leur faire.

J'ay l'honneur etc.

21.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. július 22.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 148.

(eredeti)

Tájékoztatja a herceget, hogy a feltartóztatott szállítók útlevél nélkül léptek az osztrák megszállási területre és ezért történt az incidens, de már tovább is engedték őket. Megígéri azt is, hogy tájékozik egy bizonyos Boulffy nevű kapitány ügyében is.

Monsieur

Je viens de recevoir les trois lettres du 20 et 21 de Juillet, dont Vôtre Excellence m'at honoré, et je suis bien fâché, de n'en avoir pas reçeu il y a quelque tems celle, dans la quelle Votre Excellence se veut bien interesser pour les mulatiers passées par nôtre teritoir sans passaports de Votre Excellence nî sans aucune insinuation conventionée dans le traité conclûe avec Mr. le comte de Braun. Ils sont deja relachés avant quelques jours, et ont soufferts un leger chatiment de leur temerité. Touchant le Sr. Capitain

Boulffy, qui devoit être arété, et conduite à Campo, je m'informerai sur le champ, et Votre Excellence peut bien être persuadé, que je ne manquerai nulle occasion, qui me pouroit fournir le moyen de luy rendre plaisir. Je m'y trouve porté et par propre inclination, et par reconnoissance de la bonté, avec la quelle Votre Excellence veut bien repondre à mes prieres. Dont j'ai nouvellement une preuve dans le cas de cheveaux volés à un major de nôt troupes ; pour les quelles Votre Excellence a bien voulu donné les ordres convenientes.

J'en suis infiniment obligé à Votre Excellence je la supplie d'être persuadé de la plus exacte reciprocation, comme aussi de la parfaite, tres distinguée consideration, avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Grl Nadasdy

Novy, le 22 juillet 1748

22.

Nádasdy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. július 23.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 155.

(eredeti)

Jelzi a hercegnek, hogy egy huszáruk két lóval együtt dezertált. Kéri a lopott ló visszaadását.

Monsieur

Il arrivât hier, qu'un Houssard de nôt troupes desertat avec son cheval, et celuy de son camerad. Come le dernier ne peut être regardé, que come une chose volé, je prie Vôtre Excellence de le vouloir bien faire restituez. Je me le promette de la justice de Votre Excellence, et je l'assure de la plus parfaite reciprocation en renouvelant les sentiments d'une consideration très distinguée, avec les quelles, j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Votre Excellence
le tres humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 23 juillet 1748

23.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. július 25.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 171.

(másolat)

A herceg válaszában jelezte, hogy megtalálták az ellopott lovat és rögtön visszaküldi a grófnak.

a M. de Nadastÿ

Genes ce 25 juillet 1748

Monsieur,

J'ay reçu la lettre dont votre excellence m'a honoré ou elle me marque qu'un de ses hussards en desertant a emmené le cheval de son camarade, j'en ai fait faire sur le champ la recherche et ce cheval s'est trouvé, j'ay l'honneur d'informer Votre Excellence que je renvoÿe par le tambour porteur de la patente, ce cheval, en l'assurant des sentiments etc.

24.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. július 19.)⁷⁷

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 207.

(eredeti)

Francesco Perininél ezüst evőeszközöket találtak, amelyeket bevallása szerint egy Bataille nevű francia főhadnagytól lopott. A tolvajt őrizetben tartják. Emellett két lovat és egy öszvért elloptak a csapatuktól Novi mellett. Kéri a herceget, hogy segítsen azok visszaszolgáltatásában.

Monsieur

J'ai reçu la lettre, dont vôtre Excellence m'at honoré avec le paquet des plusieurs autresm les quelles je n'ai tardé nullement à expedier pour leurs adresses. Au même tems j'ai l'honneur de marquer à Vôtre Excellence qu'on at areté icy un certain Francesco Perini, auprès du quel on a trouvé deux fourchets, et autant cuilliers d'argent. Les quelles il avoit confessé d'avoir volé à Mrs. Bataille lieutenant des troupes de Sa Majesté Très Chrétienne. Come ce malheureux se trouve peut être chargé des crimes beaucoup plus interessants, je le

⁷⁷ A leveleket az időrendet figyelmen kívül hagyva kötötték be. A forrásközlés során ezt követjük.

fais garder soigneusement jusqu'aux informations onteurieurs. Cependant je prende la liberté de joindre une note de deux cheveaux, et au mulet, qu'on a volé il y a quelque tems aux paturages de Novy à un major de nôtre service. Après des longs perquisitions, on a sù, qu'ils etoint transporté à Genes. Je supplie Votre Excellence de vouloir bien donner les ordres necessires pour ce qu'ils soyent restitué à leur maitre legitime. La sureté comune le demande, et la justice de Votre Excellence me le promette.

Je l'assure reciproquement de mes attentions, pour tout ce qui luy pouroit faire quelque playsir et je la prie d'estre persuadé de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 19 de juillet 1748

25.

Nádasy gróf levele Richelieu hercegehez

(Novi, 1748. augusztus 16.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 368–369.

(másolat)

Sajnálattal közli, hogy nem adhat útlevelet a genovai Spinola grófnak. Kéri a herceget, hogy ne adjon ki útleveleket a genovaiak számára, mert Browne tábornok utasítására vissza kell küldeni őket. A háttérben a Ponceleon gróffal történt incidens áll, akinek megtagadták az áthaladást. Bouffli kapitány kiadatásáról is intézkedik.

Monsieur

Si j'ai tardé à repondre à la lettre dont Vôtre Excellence m'at honoré le 6 du courant, c'étoit parce que j'ai attendû celle du Général Comte de Braun. Qui me devoit servir de guide dans la requisition faite touchant Mrs. le Comte Spinola.⁷⁸ Il me marque dans celle-cy que je ne dois donner aucun passeport à qui que soit originaire de Genes. C'est pourquoi il faut que je m'excuse sur le refus, que je sois obligé à faire en egard de M. le Comte de Spinola. Et au même tems je supplie Votre Excellence de m'épargner avec des passaports accordés aux Genoïs. Parce que autrement je me trouverois dans la dure nécessité de renvoyer tous les Genoïs, qui en seroient pourveû.

⁷⁸ Valószínűleg Francesco Maria Spinola grófról (?-?) van szó, aki a neves Paolo Francesco Spinola (1746–1824) apja volt. KHELISSA 2013, 38.

La raison de ce procedé m'est raporté par Mr. le Comte de Braun dans ces termes parce que la republique a nié d'une maniere tyrannique au comte Ponceleon la permission de se servir des baignes dont il avoit extremement besoin non obstant que l'armistice étoit deja publié.

Dans la même lettre il me marque l'extradition du capitain Bouffli, et Votre Excellence n'a qu'à envoyer ici pour le faire reconduire.

Je renouvelle les protestations de la consideration la plus distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vötre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 16 d'aout 1748

26.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. augusztus 18.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 375.

(másolat)

Tájékoztatja a gróftól, hogy egy osztrák katona egy csomagot hozott Kestern megbízottaknak a városba. Mivel a katona útlevél nélkül közlekedett, kéri hogy többször ez ne forduljon elő, mert kémként fogják kezelni a hasonló futárokat.

Monsieur

Il est arrivé icy, sans passeport, un soldat des troupes de Sa Majesté Imperiale la Reine d'Hongrie, qui a aporté un paquet cachetté, adressé à M. le commissaire Kestern à qui il a été remis. Ce soldat a dit qu'il étoit envoyé d'Oltagio pour apporter ce paquet ; cela m'a parû fort irregulier, et ce soldat seroit dans le cas d'être regardé comme espion ; cependant comme je suis persuadé que Votre Excellence n'a point autorisé le commandant d'Oltagio à en agir ainsy, j'ay l'honneur d'en donner avis à Votre Excellence et je renvoye ce soldat avec un tambour pour le conduire et je prie Votre Excellence de vouloir bien donner ses ordres pour que la même chose n'arrive pas une autre fois.

J'ay l'honneur d'être avec une consideration distinguée

Monsieur
De Votre Excellence
Le très humble et très
Obeissant serviteur

27.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 19.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 383–384.

(eredeti)

Tájékoztatja a herceget a Bouffy [!] nevű kapitány kiadatásáról és kéri, hogy bocsássonak szabadon egy Genovában raboskodó papot. Szintén jelzi a hercegnek egy horvát lovassági tiszttal megérkezését és kéri, hogy legyen segítségére két, eddig vissza nem érkezett katonájuk felkutatásában.

Monsieur

Je recois la lettre, dont Vôtre Excellence m'a bien voulu honorer, et je sois bien fâché de n'avoir pas pu faire passer jusqu'à Novy l'officier, qu'elle m'at envoyé. Les ordres, dont Mrs. le Comte de Braun m'a chargé, me bornent aux confins mutuelles, et je me trouve obligé à des certaines observations malgrais moy.

Je renvois à Votre Excellence le capitain Bouffy et au même tems je la supplie de s'indisposer à la liberation, et relachement du Rever. Pere recteur de Propata qui sur des certains soupçons est edroitement detenû à Genes, quoique qu'il soit des fiefs de l'empire.

Touchant le lieutenant de Croates, qu'elle me veut bien renvoyer, je donnerai ineditement part au Comte de Braun, comme aussi de la maniere de la quelle elle s'est arangée avec la republique à la quelle cet officier étoit echeû.

Au reste, je me trouve obligé de marquer à Votre Excellence qu'un tambour, et un chergeant de nôt troupes, qui étoient envoyé à diverses fois avec des lettres à ses postes avancés ne sont pas encor de retour de sort que leur destin m'est tout à fait inconû. Je la prie de donner ses ordres pour deter(min)er leur situation. La sureté de la mutuelle corespondance en depende beaucoup, et moy j'en aurai une obligation tres particuliere à Votre Excellence l'assurant, que de ma part je tacherai toujours d'aller au devant de toutes les choses, qui luy pourront être agreables.

L'assurant nouvellement des sentiments de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 19 d'aout 1748

28.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 19.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 385.

(másolat)

Elküldi Browne tábornok levelét néhány másik levéllel együtt. Kéri a herceget, hogy segítsen a Wallis-ezred egyik őrnagya feleségének, hogy meglátogathassa Genovában raboskodó férjét. Kéri, hogy jelezze a Boulffy [!] nevű kapitány átadásának pontos idejét.

Monsieur

Recevant dans ce moment de la part de Mr. le Comte de Braun la lettre cy incluse pour Vôtre Excellence, j'ai tardé nullement de la luy envoyer y joignant quelques autres. Les quelles je la supplie de faire parvenir à leurs adresses. Au même tems j'ai l'honneur de luy marquer, qu'une dame epouse du major de Walis voudroit bien aller voir son maris detenu à Genes. Et quoique je n'aye jamais douté de l'agrement de Votre Excellence dans des semblables occasions, je me trouve pourtant obligé de m'en informer particulierement ; Mr. le Comte de Braun le souhaitant ainsi. Au reste je me souviens d'avoir écrit dernièrement à Votre Excellence touchant le capitain Boulffy. Le quel si Votre Excellence veut faire reprendre, elle n'a que m'en marquer le jour à fin qu'il soit conduit à Voltaggio, où il sera consigné selon qu'elle desira.

Il renouvelle à Votre Excellence les offres d'une parfaite defference pour tout ce qui luy pouroit être agreable, et les sentiments de la consideration très distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 19 d'aout 1748

29.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 20.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 401–402.

(másolat)

A gróf ebben a levelében válaszolt a herceg azon levelére, amelyben a kémnek tekinthető, útlevel nélküli futárról írt. Elutasítja a feltételezést, de megígéri, hogy a jövőben a hasonló küldetéseket dobosok fogják végezni.

Monsieur

J'étois bien surpris de la lettre que Vôtre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 18 du courant. Je croyois que la droiture, avec la quelle je me sois toujours, et dans des circonstances toutes autres comporté, me devoit bien garantir des soupçons de cette nature, et je puis bien assurer Votre Excellence que des pareilles petites ruses etoient aussi peu de mon mestier que de mon genie. Il est vrai que le procédé du comandant de Volttagio étoit iregulier, et Votre Excellence peut être persuadé, qu'il en aura sa part. Mais au même tems il est excusable, parce que le plus grand tort est de coté du soldat, qui ne trouvant peut être ou, et à qui remettre ses lettres les à porté par mepris jusqu'à St. Piere d'Arene.⁷⁹ Cependant j'ai deja donné les ordres necessaires pour ce qu'à l'avenir des semblables envoys ne se fassent, que par des tambours.

Touchant les lettres, que Votre Excellence m'a jointe, je ne tarderai nullement à les faire parvenir à leur adresse.

J'ai l'honneur d'être avec une consideration distinguée.

Monsieur
De Vôtre Excellence
Le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 20 d'aout 1748

⁷⁹ Itt talán a genovai Areno patríciuscsalád egyik tagjáról lehet szó. Lásd: SOPRANIS, 1935, 28.

30.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhoz

(Genova, 1748. augusztus 23.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 415.

(másolat)

Nehezményezi az útlevél nélküli futár esetét. Megígéri, hogy útlevelet ad a Wallis-ezred őrnagya feleségének annak ellenére is, hogy Nádasdy gróf megtagadta Spinola grófszámára a hasonló segítséget. Ugyanakkor nem tud segíteni a bebörtönzött pap ügyében, akit a genovaiak államellenes bűnökkel vádolnak. Jelzi a grófnak, hogy a kiadatásban kért kapitány megérkezett hozzá, valamint a két elveszettnek hitt osztrák katonát is elküldte.

Monsieur

Vous me faites tres grande injustice d'imaginer que j'aye soupçonné Votre Excellence d'aucune ruse n'y d'avoir même sçu le passage du soldat de ses troupes qui est arrivé icy sans passeport avec des lettres. Je connois trop la droiture et la noblesse de ses procedez depuis un an que j'ay l'honneur de traiter avec Elle, pour soupçonner Votre Excellence de rien de pareil, mais j'ay été bien aise de luy faire sentir que malgré les ordres rigides que M. le Comte de Braun luy donne, je n'en etois pas moins facile dans les affaires que nous avions à traiter et dans les choses qui pouvoient s'écarter de cette excessive regularité comme si nous etions en temps de guerre, et une plus grande preuve encore que j'en vais donner à Votre Excellence, c'est que malgré le refus du passeport au marquis Spinola d'aller dans un de ses fiefs de l'empire quy doit naturellement estre un pays libre et tout ce qu'il y auroit à dire sur un tel refus, j'ay l'honneur de luy envoyer ce passeport qu'elle paroît desirer pour la femme du major du regiment de Wallis. Je suis bien fâché de ne pouvoir par de même luy donner une reponse favorable sur la detention du Rectau de Propata qui est enfermé icy comme criminel d'état et aupres duquel on procede comme tel dans les formes de la justice ordinaire.

J'ay receu le capitaine Boulfique que Votre Excellence a bien voulu me renvoyer comme elle a dû recevoir de même le lieutenant de Croates qu'on dû luy remettre, et le tambour et le sergent que Votre Excellence reclamoit par sa lettre du 19 doivent l'avoir rejoint aussy, ils avoient été oublier par une distraction de ma part, je l'avoue, mais je me flatte que le traitement qu'ils ont receu icy ne leur a point fait trouver aussy long, du moins mes ordres etoient bien positifs de les faire bien traiter comme tout ce qui me viendra de la part de Votre Excellence.

J'ay fait tenir à leur adresser toutes les lettres qu'elle m'a fait l'honneur de m'envoyer. Je la supplie de vouloir bien faire passer celle-cy à M. le comte de Braun et d'être persuadé etc.

31.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 24.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 427.

(másolat)

Egy újabb bűneset felderítésében kér segítséget Richelieu hercegtől. Andlau tábornok mór szolgája több értéktárgyat eltulajdonított és megszökött. Kéri azonnali letartóztatását és kiadatását. Az esethez egy részletes személyleírást is adott a magát portugálnak valló, angolul és németül is beszélő sötét bőrű szolgáról.

Monsieur

La bonté, avec la quelle Vôtre Excellence a toujours secondé mes souhaites, me fourni la liberté de la suplier pour l'intérêt d'un de mes amis, qui me tienne bien à cœur. C'est Mr. le General d'Andlau, le quel étoit volé par son More bien indignement, m'a requis de le marquer à Votre Excellence et de la prier qu'elle veuille bien donner les ordres necessaires tant à Genes, qu'à Vultri et dans le reste du Genusat, que ce malheureux soit aresté, et nulle part embarqué. Il at enlevé à ce General tout son argent, des tabatiers d'or, des bagues, et tout ce qu'il pouvoit trouver de pretieux. Sa stature est mediocre, les epaules larges, le visage plutôt basané, que noir. Il se dit Portugais et parle un peu l'anglois, et l'alleman. Son habillement, si ne l'a pas changé depuis, étoit un justeaucorps gris doublé de jaun, la veste d'este blanche.

Je reitere mes instances pour ce que se veuille bien intresser pour mon amy et donner les ordres necessaires pour l'arrest de ce malheureux. La parfaite reconnoissance avec la quelle, je tacherai en toute occasion de reciproquer sa bonté, convainquera Votre Excellence de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur

De Vôtre Excellence
Le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 24 d'aout 1748

32.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. augusztus 25.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 429–430.

(másolat)

Tájékoztatja a grófot, hogy 5-6 napja érkezett egy sötét bőrű személy Genovába, akit gyorsan le is csukattott. Az illető viszont csak angolul beszél és teljesen fekete a bőre, vagyis a személyleírás nem fedí. Mindenesetre – várva a gróf pontosítását – parancsot adott az összes mór külsejű személy letartóztatására.

Monsieur

Je viens de donner tous les ordres necessaires pour faire toutes les recherches pour trouver le More que Vôter Excellence desire qui soit arreté, et je viens dans l'instant de decouvrir qu'il nous en est arrivé un depuis cinq ou six jours, lequel ne parle qu'anglois, que j'ay fait mettre en prison sur le champ, et si Votre Excellence veut envoyer quelqu'un icy pour voir si c'est le meme, je luy envoie le passeport cy joint pour le laisser passer. J'ay peur cependant sur la description que Votre Excellence me faist du More qui a volé le general d'Andelot, que ce ne soit pas le meme que celuy que je tiens, parce que celuy-cy est extremement noir, et grand, et quelle me marque que celuy qu'elle desire n'est qu'bazané j'ay donné les ordres partout pour qu'on arretat tous les mores qu'on rencontreroit et qu'il suffit que cela tienne aussy à cœur à Votre Excellence qu'il me le paroît pour que je me donne tous les soins imaginables pour le faire trouver etant charmé de luy donner des preuves etc.

33.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. augusztus 27.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 433.

(másolat)

A Genovában tartózkodó Lanty herceg számára kér útlevelet.

Monsieur

J'ay l'honneur d'adresser à Votre Excellence une lettre de M. le Duc de Lanty⁸⁰ qui est icy, et qui luy demande un passeport que je luy seray sensiblement obligé de vouloir bien luy accorder. Je la prie d'être toujours persuadée des sentimens de la consideration la plus distinguée avec laquelle j'ay l'honneur d'être etc.

Je joins aussy une autre lettre qui m'a été remise, je supplie Votre Excellence de vouloir bien la luy faire passer.

34.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. augusztus 28.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 444.

(eredeti)

Nádasdy a herceg kérésének eleget téve küldi a Lanty herceg számára kért útlevelet. Ezenkívül tájékoztatja a herceget arról is, hogy néhány nappal korábban a mór szolgát elfogták Forigliá közelében. Ebből következik, hogy a Genovában letartóztatott mór ártatlan. Végezetül néhány levél továbbküldését kéri még a hercegtől.

Monsieur

Je recois la lettre de Vôte Excellence avec l'incluse de Mr. le Duc de Lanty le 28 du curent. Il suffit qu'Elle se veuille interesser pour ce que je passe dans le cas presant par dessus de tous les rigoureux obstacles, dont je me trouve borné. J'espere qu'Elle me fera la justice de croire, que j'ai toujours taché à combiner des certaines regularités avec les circonstances des affaires, et il me semble de concevoir de sa penulbime, que mes

⁸⁰ Filippo Lante Montefeltro della Rovere (1709–1771), Bonmarzo hercege.

sentiments la dessus luy ne sont pas tout à fait inpenetrables. Au moins je puis assurer Votre Excellence que je me sois fait, et que je me ferai toujours un plaisir très sensible à la satisfaire en tout ce qui dependra de moy, et c'est par ce principe que j'ai l'honneur de Luy envoyer le passaport requis pour le Duc de Landy.

Je la remercie par la même occasion des ordres que Votre Excellence a bien voulu donner pour faciliter l'arrest de l'esclave fugitif du General d'Andlau. On l'a, il y a quelques jours attrapé dans le fief imperial de Foriglia, et par consequence le More aresté à Genova est innocent. Cependant je Luy en dois infiniment obligé aussi bien, que de deux passaports qu'Elle m'a voulu si geneusement envoyer.

La lettre pour Mr. le Comte de Braun, qu'elle m'a mandé le 22 du present, est parvenu sans retardement à son adresse, et je la supplie d'en user de même avec celles, que je joins.

Il ne me reste que de renouveler à Votre Excellence les sentiments de la consideration la plus distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'etre

Monsieur
De Vôtre Excellence
Le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 28 d'aout 1748

35.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. augusztus 29.)

BIS MSRIC 50 Gênes 10 1748 fol. 452.

(másolat)

Örömét fejezi ki, hogy sikerült a bűnös mórt letartóztatni. Az általa fogva tartott személyt szabadon bocsátja és véget vet az elindított körözésnek is. Megköszöni továbbá az azóta megérkezett Lanty herceg számára kért útlevél kiállítását.

Monsieur,

Je commenceray par me rejouir avec Votre Excellence qu'elle ait pu faire arreter le More qui Luy tenoit fort à cœur de faire prendre. Je vais mettre en liberté celuy que je tenois icy, et faire cesser les vives poursuites que j'avois ordonné, car je l'assure que j'avois cette affaire à cœur comme elle même, par le vif interest que j'avois vû qu'elle y prenoit ayant un desir infiny de Luy prouver mon entier devouement en toute occasion et etant penetre d la plus vive reconnoissance de ses politesses et je puis assurer Votre Excellence

que je ne m'en suis jamais pris à celle de tout ce qui a pu ne pas aller tout à fait comme je le desirois dans certaines occasions.

J'ay reçu le passeport pour Mr. le Duc de Lanty qui étoit joint à la lettre de Votre Excellence et je partage avec ce Seigneur la reconnoissance de cette attention, la suppliant d'être persuadé de la consideration la plus distinguée avec la quelle j'ay l'honneur d'être etc.

36.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. szeptember 6.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 20.

(eredeti)

Közli, hogy intézkedett a herceg futára utazásának megkönnyítésére. A levél végén ismét néhány levél továbbítását kéri a hercegtől.

Monsieur

Je n'ai pas sitôt eu l'honneur de recevoir la lettre de Votre Excellence dattée du 5e de ce mois, que j'ai donné les ordres necessaires pour ce que le courier depeché par Votre Excellence ne trouve aucun retardement dans son voyage. Votre Excellence verra par mon attention pour tout ce qui vienne de sa part, combien que je sois éloigné de certains restrictions, et avec combien de plaisir que j'embarasse toutes les occasions capables à luy prouver mon parfait attachement, et la consideration très distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Votre Excellence
Le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 6 septembre 1748

P.S. Je supplie Votre Excellence de vouloir faire venir à leur adresse les lettres cy jointes.

37.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. szeptember 10.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 38.

(másolat)

Megköszöni Nádasdy grófnak, hogy intézkedett futára utazása ügyében. Beszámol arról is, hogy sikerült az elküldött leveleket eljuttatni a címzett tiszteknek és ő is néhány levél továbbítását kéri a gróftól. Ezenkívül két, korábban genovai szolgálatban tevékenykedő svájci tiszt számára is kér útlevelet, akik haza szeretnének utazni.

Je suis tres sensible à la politesse de Votre Excellence au sujet du courier que j'avois eu l'honneur de luy recommander et des ordres qu'elle a bien voulu donner pour qu'il ne trouvat aucun obstacle ny aucun retardement dans son voyage, Elle peut être bien persuadée que j'auray toujours de mon coté la même attention pour tout ce qui pourra luy etre agréable.

J'ay fait rendre exactement les lettres que Votre Excellence m'a adressé pour plusieurs officiers, j'en joins autres icy que je la prie de vouloir bien egalement faire rendre.

J'envoye aussy à Votre Excellence les noms de deux officiers suisses qui etoient au service de la Republique de Genes qui ont été licentiez et qui voudroient s'en retourner chez eux, ils desireroient un passeport de Votre Excellence et j'ay l'honneur de luy proposer si elle veut avoir la bonté de leur accorder.

J'ay l'honneur d'etre etc.

38.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. szeptember 12.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 98.

(eredeti)

Jelzi a hercegnek, hogy nagyon szívesen segítene neki a két svájci tiszt ügyében, de Browne tábornoktól utasítást kapott, hogy ha a genovaiak útlevelet szeretnének, akkor egyenesen hozzá kell fordulniuk. Ennek oka elsősorban a korábban Ponceleon grófnak kért útlevél elutasításában rejlik.

Monsieur

J'ai receû la lettre que Vôtre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 10 du courrant, et dans la quelle Elle me propose de vouloir accorder des passaports à deux officiers suisses licentiés de la Republique. Je consentirois volontiers à leur demande par le seul motif, que Votre Excellence se veut bien interesser pour eux. Mais les ordres reiterés de Mr. le comte de Braun m'empêchent à fair tout ce que l'attention, que j'ai pour Votre Excellence, me pouroit conseiller. Il pretende que si Messieurs les Genoïs souhaitent quelque passaport, qu'ils se doivent directement par leur chef adresser à luy. Ayant toujours à cœur le refus fait de la Republique bien à contretems à Mr. le comte Ponceleon⁸¹.

Ça étant j'espere, que Vôtre Excellence m'excusera, et penetrant mes sentiments Elle sera persuadé de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novi le 12 septembre 1748

39.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. szeptember 25.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 49.

(eredeti)

Browne tábornok egy levelét és a herceg kérésének eleget téve a Botta márki számára kért útlevelet küldi. A levél végén ismét néhány levél továbbítását kéri a hercegtől.

Monsieur

J'ai l'honneur d'envoyer à Vôtre Excellence une lettre de Mr. le comte de Braun. La quelle selon toute apparence contiendra le passaport demandé pour le marquis de Botta.⁸² Au même tems je supplie Votre Excellence de faire parvenir à leur adresse les autres çy jointes,

⁸¹ Itt valószínűleg a spanyol Ponce León család valamelyik tagjáról van szó.

⁸² Antoniotto Botta d'Adorno (1688–1774), genovai származású, császári szolgálatban álló főtiszt és diplomata.

et d'être persuadé de la plus parfaite reciprocation, come aussi de la consideration très distinguée, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
très obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 25 septembre 1748

40.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. szeptember 28.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 108.

(másolat)

Megköszöni Nádasdy grófnak az előző levelét és Browne grófét is. Örömmel tájékoztatja arról, hogy sikerült elérnie a genovaiak fogságába esett néhány császári katona szabadon bocsátását is. A foglyok átadásának időpontját kéri a gróftól és egy Browne tábornoknak szóló levél kézbesítésére is megkéri.

Monsieur,

J'ay reçû la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 25 de ce mois avec celle qui y étoit jointe de M. le comte de Broun, dont je luy rends mille graces.

Il reste encor icy quelques prisonniers des troupes de Sa Majesté Impériale Reine, qui étoient tombées dans le lot des Genoïis, mais pour faire quelque chose qui put être agreable à Votre Excellence je les ay demandé et obtenu, et je les luy renvoyeray le jour qu'elle m'indiquera pour en être tenu compte dans celui de nos prisonniers respectifs.

Je la supplie de faire passer à M. de Broun le lettre cy jointe, et d'être toujours bien persuadée des sentimens distingués avec les quels j'ay l'honneur d'être...

41.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. október 10.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 155.

(eredeti)

Először néhány levél továbbítását kéri a hercegtől, különösen az Ahamada tábornoknak szólót, amelyben a felajánlott fogolycserével kapcsolatos részletek vannak. Kéri a herceget, segítsen elérni, hogy az Esterházy-ezred egyik hadnagyát, bizonyos Vienner nevű személyt is átadják. Ezenkívül tájékoztatja a herceget egy korábbi bűneset újabb fejleményeiről. A Francesco Peryni által Bataille hadnagytól eltulajdonított tárgyak közül egy ezüstpoharat a genovai Arena nevű úrnak adtak el, a többi tárgyat megtalálták és szeretnék visszaadni tulajdonosának.

Monsieur

Je reçois dans ce moment de Mr. le comte de Braun les deux lettres çy jointes. Dont celle pour le général Ahamada je prie Vôtre Excellence de faire parvenir à son adresse, et comme l'autre selon toute aparence contiendra la reponse touchante les prisonniers, les quelles Votre Excellence veut bien échanger, je n'attande que sa determination pour le lieu et le tems à les recevoir. Je profite aussi de cette occasion à la suplier de vouloir comprendre parmys ces prisonniers un certain lieutenant Vienner du regiment Esterhazy. Le quel n'étant pas d'autre consideration, que d'être officier ne peut pas causer des grands scrupules à la Republique. Vôtre Excellence m'obligera infinement en l'impétrant pour soys, et je n'ometterai nulle occasion pour luy en temoigner ma parfaite reconnoissance. Au même tems j'ai l'honneur de souvenir Votre Excellence d'un certain Francesco Peryni serviteur de Mr. Bataglie lieutenant du regiment Brye des troupes de Sa Majesté Très Chrétienne. La detention du quel je luy ai marqué il y a quelque tems. Il a contesté d'avoir volé à son maitre un goblet, deux cuilliers, et autant des fourchets d'argent. Le goblet étoit vendû à Sieur Pierre d'Arene, le reste se trouve ici. C'est pourquoi je prie Votre Excellence de faire prendre quelque information de Mr. Battaglie à fin qu'on luy puisse rendre ce qui luy appartient.

Au reste, je n'ai qu'à renouveler à Votre Excellence les sentiments de la consideration la plus distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 10 d'octobre 1748

42.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. október 11.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 165.

(másolat)

Nádasdy gróf előző levelére válaszolva október 15-ét javasolja a fogolycserére. A gróf által kért Esterházy-ezredben szolgáló hadnagy cseréjében szívesen segít és francia katonákkal lehet őt kiváltani. A Bataille hadnagytól elloptott tárgyakat szívesen visszavennék, a tolvajt a grófra bízta. Végezetül egy emlékeztetőt küldött a grófnak, amit szíves figyelmébe ajánl.

Monsieur,

J'ay reçû la lettre dont Votre Excellence m'a honoré le 10 du courant avec celles qui y étoient jointes, de M. le comte de Broun, dont je luy rends mille graces. J'ay envoyé sur le champ à M. D'Ahmada celle qui luy étoit adressée.

Je feray conduire mardy prochain 15 du courant à la Pietrà La Vesarà les 10 soldats prisonniers que j'ay icy. Je prie Votre Excellence de les envoyer recevoir et d'en faire fournir un reçû, et comme elle me marque desirer que j'obtienne également de la Republique le lieutenant Viene du regiment Esterhasy, j'en feray la demande, je pense qu'il me sera accordé, mais cet officier est parti, et suivant cet arangement il sera échangé contre des François.

Le Sieur Bataglie lieutenant au regiment de Brie dont Votre Excellence a bien voulu faire arrêter le domestique qui l'avoit volé, sera plus satisfait de ravoir ses effets que le voleur, je luy seray bien obligé si elle veut bien ordonner que tout ce qu'on luy a trouvé soit renvoyé par celuy qu'elle enverra recevoir ses prisonniers, après quoy elle fera ce qu'elle jugera à propos de ce domestique.

Je renouvelle à Votre Excellence toujours avec un nouveau plaisir les assurances des sentimens distingués avec lesquels j'ay l'honneur d'être Monsieur etc...

PS.

J'ay l'honneur d'envoyer cy joint à Votre Excellence un memoire dont je la prie de vouloir bien se faire rendre compte.

43.

Nádasdy gróf levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. október 13.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 174.

(eredeti)

Megköszöni a herceg fogolycseréhez nyújtott segítségét és minden, korábban egyeztetett kérést szívesen teljesít. A levél második felében jelzi, hogy hamarosan Hinderer tábornok veszi át tőle a parancsnokságot, ő pedig visszavonul pihenni a hazájába. A levélben igen udvarias hangon méltatja a herceggel való együttműködést, és azt írja, hogy élete végéig nagy tisztelettel adózik majd iránta.

Monsieur

Au moment que j'étois sur le point de faire à Votre Excellence mes derniers remerciements de l'attention qu'Elle a toujours eû pour mes instances, je reçois la lettre dont Votre Excellence m'a bien voulu honorer le 11 du courant, et par elle une nouvelle preuve de sa bonté ordinaire en ce qu'Elle se veut bien interesser pour la liberté du lieutenant Vienner d'Esterhazy. Le quel selon les arrangements prises sera echangé contre des françois. N'en étant redevable, qu'à la seule politesse de Votre Excellence. Touchant les 10 soldats prisoniers je ne manquera point de les faire recevoir le jour fixé à la Pietra la Vesara, et d'en faire fournir un receû, comme aussi de renvoyer par cett'occasion à Mr. Battaglie tout ce qu'on a trouvé au voleur. Je m'aurois de même informé du memoire jointe ; si la persone en question n'étoit pas deja partie pour la Croatie.

Au reste ayant eû de ma Souveraine la gratuite permission de remettre mon comandement entre les mains de Mr. le general baron de Hinderer,⁸³ et de m'aller reposer dans mon pays au milieu de ma famille, je me trouve obligé à en donner avis à Votre Excellence tant pour Luy signifier à qui s'adresser d'orenavant dans les occorences que pour Luy marquer la sensible reconnoissance que je conserverai inalterablement en égard de l'attention particuliere, qu'Elle a toujours voulû avoir pour toutes mes recherches, et je la supplie d'être persuadé, que je ne changerai qu'avec la vie les sentiments de la distinction la plus distinguée avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur
De Vôtre Excellence
le très humble, et
trés obeissant serviteur
Général Nadasdy

Novy le 13 d'octobre 1748

⁸³ Valószínűleg Johann Christoph Hinderer von Steinhausen báró (?-?) ezredparancsnokról van szó.

44.

Richelieu herceg levele Nádasdy grófhhoz

(Genova, 1748. október 15.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 182.

(másolat)

Válaszában megerősíti a fogolycserére vonatkozó előző megállapodásukat. A gróf által kért Esterházy-ezredben szolgáló hadnagyért cserébe egy franciát kért. Megköszöni a gróf Bataille-ügyben tett intézkedését is. Végezetül őszintén sajnálja, hogy a gróf hamarosan elutazik, mivel közös munkáik során nagyon jó benyomásokat szerzett róla.

Monsieur,

J'ay reçû les lettres dont Votre Excellence m'a honoré le 13 de ce mois, ou elle me marque qu'elle fera recevoir à la Pietra la Vezara les prisonniers que j'y ay envoyé dont il sera tenu compte dans les echanges.

Je luy repeteray à cette occasion que le lieutenant Viener sera echangé contre un François et le plaisir que j'ay de pouvoir faire quelque chose qui soit agreable à Votre Excellence.

Je luy rends mille graces des effets qu'elle veut bien me renvoyer du Sieur Bataglie, je la suplie d'être bien persuadée de mon egalle attention en pareil cas.

Je ne puis à prendre sans une sorte de peine le depart de Votre Excellence quoique je sois informé que c'est pour sa satisfaction, j'étois accoutumé à toutes ses attentions. J'aurois bien voulu pouvoir luy en marquer ma reconnoissance et luy donner des preuves des sentimens distinguez etc.

45.

Hinderer báró levele Richelieu herceghez

(Novi, 1748. október 20.)

BIS MSRIC 51 Gênes 11 1748 fol. 205.

(eredeti)

Beszámol arról, hogy Nádasdy gróf megkapta a herceg levelét. Örömeire szolgál, hogy a fogolycsere a gróf kívánságának megfelelően zajlott és továbbítja a herceghez a Páviából érkezett csomagot, amely valószínűleg Bataille hadnagy eltulajdonított személyes tárgyait tartalmazza.

Son Excellence,

Au depart de Mr. le generale comte Nadasti ayant pris le commandement de ces troupes et ouverte la lettre de S. E. addressés à lui du 15 courrant, je l'honneur de repondre, que l'échange promis du lieutenant Viener, sa consideration lui sera surement d'un eternelle obligation, et comme il me vient de Pavie remis le cý jointe paquet, que je crois être l'affaire en question de Mr. Bataglie, je l'expedie avec celle prie S. Ex. le peu de tems, que j'ai à rester dans ces environs, de la continuation de même graces de mon predecesseur, et de me croire plein des respect.

De Son Excellence
le tres humble et tres
obeissant serviteur
le Baron d'Hinderer

Novi ce 20 octobre 1748

46.

Richelieu herceg levele Hinderer báróhoz

(Genova, 1748. október 21.)

BIS MSRIC 51 Gènes 11 1748 fol. 207.

(másolat)

Hinderer bárónak írt válaszában megköszöni a báró levelét és a csomagot. Ezenkívül reményét fejezi ki, hogy hasonlóan konstruktív levelezést folytathat majd vele, mint azt Nádasdy gróffal tehette. A leveléhez mellékelten küldi a genovai köztársaság Browne tábornokhoz írt levelét.

Monsieur,

J'ay reçû la lettre que vous m'avés fait l'honneur de m'écrire de Novi le 20 de ce mois, avec le paquet qui y étoit joint dont je vous rends mille graces.

Vous m'y aprenés, Monsieur, le départ de M. le comte de Nadasti, je seray bien flatté d'entretenir avec vous la même corespondance et je saisiray avec le même empressement toutes les occasions qui se presenteront pour vous donner des preuves des sentimens distingués avec lesquels j'ay l'honneur d'etre, Monsieur etc.

Je joins icy, Monsieur, une lettre de la République pour M. le comte de Broun que je vous prie de luy faire parvenir.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BIS
MSRIC
Bibliothèque Interuniversitaire de la Sorbonne
Manuscrits Richelieu 46–51. k.
- *
- AUGAGNEUR–HONNERT
1929
AUGAGNEUR, Marcel–HONNERT, Robert: *La vie du Maréchal de Richelieu*, Paris, Gallimard, 1929.
- BEAULIEUX
1918
BEAULIEUX, Charles: *Manuscrits de la bibliothèque de l'Université de Paris. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France : Université de Paris et universités des départements*, Paris, 1918.
- BÉLY
2001
BÉLY, Lucien: *Les relations internationales en Europe XVIIe–XVIIIe siècles*, Paris, PUF, 2001.
- BESSENYEI
2005
BESSENYEI József: *A Nádasdyak*, Budapest, General Press, 2005.
- BESSENYEI
2015
BESSENYEI József: *A Nádasdyak évszázadai*. In: *Rubicon*, 26. (2015) 9. sz., 5–21.
- BRÉQUIGNY
1750
BRÉQUIGNY, Louis Georges Oudard Feudrix de: *Histoire des révolutions de Gênes, depuis son établissement jusqu'à la conclusion de la paix de 1748*, I., Paris, 1750.
- BOIS
1992
BOIS, Jean-Pierre: *Maurice de Saxe*, Paris, Fayard, 1992.
- BOIS
1996
BOIS, Jean-Pierre: *Fontenoy 1745. Louis XV, arbitre de l'Europe*, Paris, Economica, 1996.
- BOIS
2017
BOIS, Jean-Pierre: *L'abbé de Saint-Pierre. Entre classicisme et Lumières*, Paris, Champ Vallon, 2017.

- BOUDARD
1962
BOUDARD, Jean-Pierre: *Gènes et la France dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle (1748–1797)*, Paris–La Haye, Mouton & Co., 1962.
- BRILLI
2016
BRILLI, Catia: *Genoese Trade and Migration in the Spanish Atlantic, 1700–1830*, Cambridge, Cambridge University Press, 2016.
- BROCHE
1935
BROCHE, Gaston-E.: *La République de Gènes et la France pendant la guerre de succession d'Autriche (1740–1748)*, Paris, Société Française d'Imprimerie, 1935.
- BROWNING
1993
BROWNING, Reed: *The War of Austrian Succession*, New York, St. Martin's Press, 1993.
- CHATELAIN
1885
CHATELAIN, Emile: *Manuscrits de la bibliothèque de l'Université tirés des dépôts littéraires*, Paris, 1885.
- CHAMPION
2014
CHAMPION, Émilie: *Le maréchal-duc de Richelieu, un homme de pouvoir et de guerre, au siècle des Lumières*. Doktori disszertáció, Université Bordeaux, Montaigne, 2014.
- CAPEFIGUE
1857
CAPEFIGUE, Jean-Baptiste: *Le Maréchal de Richelieu*, Paris, Amyot éditeur, 1857.
- COLE
1965
COLE, Hubert: *First Gentleman of the Bedchamber. The Life of the Duke de Richelieu (1696–1788)*, New York, The Viking Press, 1965.
- COUGET
2002
COUGET, Alphonse: *Le duc de Richelieu. Gouverneur de Guyenne et de Gascogne en Comminges et Nébouzan, 1763*, Nîmes, Lacour, 2002.
- CRAVERI
1993
CRAVERI, Benedetta (éd.): *Vie privée du Maréchal de Richelieu contenant ses amours et intrigues, et tout ce qui a rapport aux divers rôles qu'a joués cet homme célèbre pendant plus quatre-vingts ans*, Paris, Éd. Desjonquères, 1993.
- DARNTON
2014
DARNTON, Robert: *L'Affaire des Quatorze. Poésie, police et réseaux de communication à Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Gallimard, 2014.

- DRIAULT
1912
- DRIAULT, Edouard: *Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France: depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution française, XIX, Florence. Modène. Gênes*, Paris, Félix Alcar, 1912.
- DUFFY
1964
- DUFFY, Christopher: *The Wild Goose and the Eagle. A Life of Marshal von Browne*, London, Chatto and Windus, 1964.
- EL HAGE
2012
- EL HAGE, Fadi: *Le maréchal de Villars. L'infatigable bonheur*, Paris, Economica, 2012.
- EL HAGE
2017
- EL HAGE, Fadi: *La guerre de succession d'Autriche (1741–1748) Louis XV et le déclin de la France*, Paris, Economica, 2017.
- ESTRÉE
1917
- ESTRÉE, Paul d': *Le Maréchal de Richelieu, 1696–1788, d'après les mémoires contemporains et les documents inédits*, Paris, Émile-Paul Frères, 1917.
- GRAZIANI
2009
- GRAZIANI, Antoine-Marie: *Histoire de Gênes*, Paris, Fayard, 2009.
- KHELISSA
2013
- KHELISSA, Anne Perrin: *Gênes au XVIIIe siècle. Le décor d'un palais*, Paris, CTHS, 2013.
- LABARDE DE
RAILLICOURT
1991
- LABARDE DE RAILLICOURT, Dominique: *Richelieu: le maréchal libertin*, Paris, Tallandier, 1991.
- LESAGE
1992
- LESAGE, Gérard: *Denain (1712). Louis XIV sauve sa mise*, Paris, Economica, 1992.
- LEVRON
1971
- LEVRON, Jacques: *Le maréchal de Richelieu: un libertin fastueux*, Paris, Perrin, 1971.
- LO BASSO
2016
- LO BASSO, Luca: *Gente di bordo. La vita quotidiana dei marittimi genovesi nel XVIII secolo*, Roma, Carocci editore, 2016.

- PALUMBO
2010
PALUMBO, Paolo: *Un confine difficile. Controversie tra la Repubblica di Genova et il Regno di Sardegna nel Settecento*, Torino, Perrin, 2010.
- PESCIO
1922
PESCIO, Amadeo: *Settecento genovese*, Palermo, 1922.
- POLLITZER
1952
POLLITZER, Marcel: *Le Maréchal galant: Louis-François-Armand de Richelieu*, Paris, Nouvelles éditions latines, 1952.
- REBOUX
1929a
REBOUX, Paul: *Les conquêtes d'amour et de gloire du Maréchal-duc de Richelieu*, Paris, Flammarion, 1929.
- REBOUX
1929b
REBOUX, Paul: *Les dernières amours du maréchal de Richelieu*, Paris, Flammarion, 1929.
- REBOUX
1933
REBOUX, Paul: *Le Maréchal de Richelieu et les femmes*, Paris, Flammarion, 1933.
- RIVAL
1959
RIVAL, Paul: *Fantaisies amoureuses du duc de Richelieu*, Paris, Hachette, 1959.
- RÓNAY HORVÁTH
1888
RÓNAY HORVÁTH JENŐ: *Gróf Nádasdy Ferencz tábornagyi kinevezése*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1888), 483–485.
- SAINT-PIERRE
1979
SAINT-PIERRE, abbé de: *Az örökbéke tervezet rövid foglalata*, Bukarest, 1979.
- SOPRANIS
1935
SOPRANIS, Francesco Bernardo: *I magnifico patrizi genovesi, le ascrizioni tardo-settecentesche*, Genova, Ed. B. N. Marconi, 1935.
- SOULAVIE
1858
SOULAVIE, Jean-Louis Giraud: *Mémoires du Maréchal duc de Richelieu, pair de France, Premier Gentilhomme de la chambre du Roi... Pour servir à l'histoire des cours de Louis XIV, de la Régence du duc d'Orléans, de Louis XV, et à celle des quatorze premières années du règne de Louis XVI, roi des Français et restaurateur de la liberté*, Paris, Firmin Didot frères et fils, 1858.

SZINNYEI
1897

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, V., Budapest, 1897.

WORMSER
1955

WORMSER, Olga: *Amours et intrigues du maréchal de Richelieu*, Paris, Le Club Français du Livre, 1955.

WURZBACH
1869

WURZBACH, Constant von (Hg.): *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, 20., Wien, 1869.

Orczy I. Lőrinc levele idősebb fiához, Orczy I. Józsefhez (1784)

Báró Orczy Lőrinc¹ (1718–1789) igen jelentős szerepet játszott a 18. század magyar közéletében, mára mégis szinte ismeretlen. Mária Teréziát katonaként, főispánként, vízügyi biztosként híven szolgálta. A magyar irodalom, művelődés szolgálatában maga köré gyűjtötte verselgető kortársait. Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Ányos Pál vagy a legnagyobb barát, Barcsay Ábrahám egyaránt élvezte támogatását. Méltánytalanul felejtette el őt az utókor.² Születésének 300. évfordulója³ alkalmából közéleti tevékenysége előtti tisztelgésnek is idősebb fiának, Józsefnek (1746–1804) írt, saját kezű levelét közöljük. A sok viszontagságot elszenvedett családi levéltár különös darabját idézzük fel.

A Magyar Nemzeti Levéltárban található családi archívum rendezője, Fekete Nagy Antal szerint is, nemcsak igen sérült és hiányos volta, hanem a jelölés sajtáságos szempontjai miatt is – a birtokiratok fondjában (MNL OL P 518) a szokásos ladula, scrinium, fasciculus helyett a birtok, a család vagy egyéb címszó rövidített alakja után a numerust alkalmazzák jelzetként – nehezen kutatható. Tartalmaz beházasodás révén belekerült levéltártörödékeket is, például a Hallerek kaplyoni ágáét, magába olvasztva közös leányági ősük, a Bedeghi Nyáry család anyagát is, melyet azonban nem különítettek el. Ezt az egyesített levéltárat Gyöngyösön őrizték, de például az ügyvédek által használt iratokat a család pesti házában tartották. Az archívum lajstromozását a 19. században végezték időrend és tárgyi csoportosítás nélkül, majd az újszászi kastélyba szállították, ahonnan a pesti piarista rendházba vitték rendezés céljából. 1934-ben került az Országos Levéltárba. A *Repertóriumot*⁴ készítő Fekete Nagy Antal nyomatékosan felhívta a figyelmet a látszólag hatalmas Orczy-levéltár nagyon hiányos voltára. A kutató ezeknek a

¹ Orczy Lőrinc (1718. aug. 9.–1789. júl. 28.) életéről, családjáról és tevékenységéről ld. H. KAKUCSKA, 2003, kötet „Egy Kis Kopasz Ember kurta dolmánykábann” című bevezető életrajzi fejezetét a 7–19. oldalon; illetve 7–50-ig az Orczy családról, Orczy Lőrinc költeményeiről, tevékenységéről, leveleiről olvashatunk. Az idézet maga Barcsay Ábrahám „Hívság‘ látásakor gerjedett jámbor érzés” című verséből származik, az első versszak utolsó sora. Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám névtelenül megjelent kötete, a *Két Nagyságos Elmnének Költeményes Szüleményei*, 122–126. oldalán található. Révai Miklós Pozsonyban 1789-ban adta ki.

² Például Arany János: „...ha előbb kiadja verseit, tőle számítanánk a megújulás [a felvilágosodás] korát”. ARANY, 1968.

³ Tíz éve a *Familia Orczy in istoria oraşului Arad – Arad város és az Orczy család 1-10 octombrie 2008*. címmel könyvkiállítást rendeztünk Orczy I. Lőrinc születésének 290. évfordulója alkalmából, Expoziție de carte organizată cu ocazia aniversării a 290 de ani de la naşterea lui Orczy Lőrinc I, Biblioteca Judeţeană „A. D. Xenopol”, egyben lezárva a kutatási periódust.

⁴ FEKETE NAGY, 1958, 3–6.

hiányoknak igen sajtáságos, különös voltára figyelt fel és érvként mondogatta éveken át: „A tűz nem szelektálva pusztít”.⁵ Ma már elképzelhetetlen szervezkedések, különböző hivatalos okmányok, engedélyek beszerzése után, az MTA Irodalomtudományi Intézet kutatói csereprogramja által megtámogatva, az évek során összeállított, keresendő iratsomók⁶ listájával az anyai ágon, a Bedeghi Nyáry család révén rokon Petrovay György genealógus-levéltáros által még az 1880-as évek előtt, egyéni szempontjai által kiválogatott szekérderéknyi, eredetileg Máramarosszigetre⁷ szállított anyag keresésére indult. Nagybányán kutathatta az 1998-ig elveszettként számon tartott iratsomót is, amely Orczynek e válaszlevelét tartalmazza. 1784. január első napjaiban íródott, igen elkeseredett hangvételben. Csalódott fiában, engedelmisségében: tilalma ellenére csatlakozott a kor divatos eszmeáramlatához, a szabadkőművességhez.⁸ 1784. október 14-i hivatali visszavonulásakor kisebb fiát, Lászlót nevezte ki főispáni utódjául,⁹ nem kis családi viszályt okozva. A levél jelenlegi lelőhelye a Román Állami Levéltár nagybányai fiókjában található.¹⁰

Forrás

Orczy I. Lőrinc Orczy I. Józsefnek

(Pestenn, 1784. január 6.) ANDJM Orczy cs.

Kedves fiam!¹¹ Ha Tudós, bölcselkedő választ kellene adnom 18., 28. decembris és utóbbi 2da Januarij irott leveleidre, sok arkust kellene be irnom 's úgi vóltaképpenn minden le tett czikkeleidet feleletemmel semmivé tennem. Erre most nékem sem üdöm sem kedvem nintsen. Sajnálkodva, könyves szemmel nézem irásodbúl, melly sürü fátyolt húztak szemed eleibenn azonn ditsiretes ösméretetlen tagok, Kik Téged is, mintt egiebeket, szép szín alatt Társaságokba húztak, mellybenn tsak az általkodás és szégien tartóztathat okos józann elméjü embereket. Dicsekedve Társaságotoknak Régiségivel mutatod homálybann ezenn társasagnak fényes czéllyát, szabatkozol nintsen Istenj

⁵ Ezért az utalás a Magyar Könyvszemlében megjelent tanulmány címében, H. KAKUCSKA, 2002.

⁶ Többek között az: FEKETE NAGY, 1958; MNL OL P 520, Miscellanea, 18. cs., Epistolae familiarum ad Stephanum et Josephum Orczy. Jelzet nélkül. Nr. 1–115. 1720–1798, is a listán szerepelt.

⁷ A máramarosszigeti levéltár megszüntetésével Nagybányára került anyag újraleltározásával 1980-ban végzett Balogh Béla. A P 520, Miscellanea, 18. cs., Missiles Laurentii Orczy ad filium suum Josephum Nr. 1–14. (Eredeti jelzet nélkül). 1777–1788, a nagybányai fond *Scrisoarea baronului Laurentius Orczy către fiul său Iosephus în probleme financiare, etice și de conduita* tételével azonos.

⁸ E bevezetés nem ad elég teret Orczy Lőrinc nézeteinek elemzésére. Erre vonatkozóan: H. KAKUCSKA, 2010 és H. KAKUCSKA, 2013.

⁹ H. KAKUCSKA, 2003, 27–29.

¹⁰ Ld. pl. H. KAKUCSKA, 2002, 76.

¹¹ Orczy Lőrinc helyesírásáról: a központosítást a H. KAKUCSKA, 2003 gyakorlatának megfelelően, az eredeti szöveg aláhúzásait megtartva, mérsékelten modernizáltam.

Királyi hatalom ellenn az rende, sem Törvénye az Relligio ellenn, Ditsired, 'a felett Tag-jainak erköltseit, mesze látását azoknak 's végre hosszú perspectivánn mutatod, melly nagi jókat várhat az egész emberi nemzet ezenn Kullogó bagoly¹² színnel setétbenn látó, Babylon Tornyátúl el szelledett coloniának érdemes maradványittúl. Ha vagion köztek okos teremtés? Nevetni kell ezenn az áll orcza alatt titkoltt festett Képeenn. Mert hogi rövidenn meg mondjam, butaság valamit dicsirni régiségirül, ha nem jó; példának okáért régi az Bálványozás, de azért nem jobb az Zsidó vallásnál. Valami tökéletes erkölts 'a Világban lehet: aszt az Messias az Isten-ember Ki hirdette, 's ennek Társasága nyilván nem titkonn vagion, ennek Tanításához nintsen emberi elme, melly valamint adhat vagi ki gondolhat. De talán éppen ezenn Isteni jeles tudomány az, melly ellenn 'a Ti Czéhetek agiarkodik? Tudva vagion már sokaknál és nálam igen csalhatatlan jegiek által, hogy szinte az Isten és ember között közbenn járó, az el esett ember szabadítója, az Údvösségnek Királya az Ki ellenn támadást szerzetek, Világnak Kárára, magatoknak pedigh örök Kárhozattára! 'A Végetlen irgalmú Mennyej Fölség Könyörüllyenn rajtakok! De ha ('a mintt már nem szinte titok) az ellen hadakoztok Ki 'a büntt, haláltt, poklot meg gjözte, nintsen egiébb hátra, hanem hogi Vétketeket meg esmérvén, nem én tülem, hanem az Itillő Birótúl engedelmet Kérjete, 's Poenitentzia tartással engesztelyétek 'a reátok jövő haragnak 's emiszto Tűznek el Kerüllesire! Ez Kedves fiam! az én Keseredett szivembül fel forrott ohajtásom, mindennapi imádságom pedig: hogi az ur Isten szégjenicse meg fejétül fogva le egész az utolsó tagig azonn Bálványt: mellyek az Romlotság ezenn Saeculumbann jámbor szivekbenn óltárt kezdett emelni! Visgáltam én vigiázó szemmel hol találnék az Historiában valamelly emlékezetes dolgot, mellynek káros előmenetelit ezenn Ti nyájakok vagi véghez vinni nem engedett, vagi el háritott. De semmi nyomát nem talállom, Europa szerencsétlen eset: Véres háborúk, esső császárok Tyranismussa, Nemzetek Vándorlása, öldöklő foglalások, Eretnekségek támodása, Keresztények üldözése, Mahomet, Gengis¹³ Kán, Attila rablása, Parizsij Lakodalom,¹⁴ Siciliaj Vecsernye,¹⁵ Keresztes had Kóborlása, és végre Szolimann pusztítása, közbenn vetésit 'a dicsirtt Societésnek nem esméri, Ki tette Ki Vitéz mellyit. Ezenn emberi nemzet Kárára érkezett irtóztató öldökléseknék? Mellyik Loge majster háritotta csak egi Újjal ezenn és több illyeten Közönséges Nagi csapásokat. Ha vóltak mindenkör 'a mintt mondod az Közönséges jóra munkálló Mesterek, Leginyek, Inasok, add elő aszt 'a ki Lajos Királyt¹⁶ védelmezte mohácsij mezőbenn, és hamvát arany csészébbenn fel fogom 's óltarra tészem minden napi tiszteletre. Aszt ki 30 esztendös német országij háborút¹⁷

¹² A bagoly a szabadkőművesség szimbóluma (is).

¹³ Dzsingisz kán (1162–1227) eredeti nevén Temüdzsin, az első mongol nagykán, a világtörténelem egyik legnagyobb hódítója. A mongol törzsek egyesítésével megalapította a Mongol Birodalmat.

¹⁴ Párizsi lakodalom: utalás Valois Margit és Navarrai Henrik 1572. augusztus 18-án kötött házasságára, melyet a hugenották lemészárlása miatt elhíresült augusztus 23-a, Szent Bertalan éjszakája követett.

¹⁵ Szicíliai vecsernye: 1282. március 30–31-én a szicíliaiak a vecsernyére hívó harangszóra lázadtak fel a francia megszállók ellen.

¹⁶ II. Lajos magyar király (1516–1526)

¹⁷ A harmincéves háború (1618–1648). A hagyományos szemlélet szerint az utolsó nagy felekezeti alapon folytatott háború Európában.

el háritani akarta, nevezd meg, Lytaniábann nyomtattatom. Mutass társaid közüll tsak egiet, 'a ki egi rosز vagi káros Törvényt el rontott, vagi jobbat mostaniaknál csináltt, lába nyomát meg csókolom, de mind ezek 'a setét Társaságnak hire nélkül meg estek! Nincsen veszedelem, mellyet orvosoltatok, nintsen egi perczni Jó 'a mit szerzettetek, és azért az én és több Józan gondolkozású embereknek leg kissebbb tiszteletit nem érdemelheti Társaságtok. Ha nagiok¹⁸ mintt mondod, Fejedelmek éles elméjü nagi Urak papij világi hivatalbann valók Köztötök vakoskodnak, sajnállom, Téged pedig Barátim-mal egiütt mintt szerencsétlen férfiakat Könyves szemmel nézek. Mintt 'a vad népeket, Kiket sem Relligio sem Világi Böltesség jóra nem hozhat. Nagiobb az én szivem Keserüsége mintt ki irhatom, 's örök sebem vagion, melly orvosolhatatlan, 's talán 'a Kopor-sómonn túl is fájdalmas lesz. Az Üdvözítő Jesus Chrisztús Kinek Társasága örökös, adgionn nékem 's néked is segedelmet, Keserüségem enyhítésire! Amen.¹⁹

Fiúi engedelmeskedésedet veted pajzsul méltó nehesztelésem ellenn, és ennek meg vallom, vagion olly ereje előttem, hagi akár melly világi hibát az Atyai Szeretet meg engedhet, de midön Lelky dolog vagion Atya és fiú között, akkor más engesztelő Áldozat szükséges! Néminémü képpenn még is azonn fel hántt fiúi engedelmesség fáratságos szolgálat, élet veszedelmével keresett Fiúi 's véghez vitt házy dolgokbann való iparkodás, nintsen hivalkodás nélkül. Úgi vóltt minden rendelésem intézve, hagi nem magamnak, hanem néktek, gjermekeimnek éltem, ha már is Serpenyöbenn kellene vetni az én éjjeli nappali szorgalmatosságimat, fáratságimat nevelestek sulyát gondoskodásimnak. Kárvallásimat úgi tartom igen könnyü lenne gjermekeim részirül való érdem. De aszt az Isten legh jobbann tudgja, 's ha 'a Ti Társaságtokbann ugi mércséklik az Atya és fiú között való kötetst. Ujjabb jelit látom az hibás Confoederationak, 's képenem kell több illyenn Szentségtörő principiumokat! Szerencsétlen levél! mellybül vetemedésedet meg láttam! Bár soha kezembenn ne jött vólna,²⁰ én nyugott elmével szállottam vólna sirombann. Téged hóltigh, mintt Kedves maradványomat, öregségem Istápját, mosolygó orczával hadtalak vólna Özvedgiem²¹ és Gyermekeim Oszlopjának! Most mit mondgiak, mit gondollyak? Mit itillyek? Fel nem talállom! Képzélésemet ki nem irhatom, Mennyei Felségre hagiom sérültt Lelkemnek vigasztalását. Ki hagi Téged is Áldásibann részeltessenn Kedveseiddel²² egietembenn, valamintt mindenkor, ugi most is, és főképpenn most szivessenn kívánom.

Pestenn 6a Januarii 784.

Atyád B. Orczy Lör. m. p.

¹⁸ Orczy Józsefnek igaza volt: pl. Lotaringiai Ferenc császár, Mária Terézia férje, illetve fia, II. József, II. Frigyes porosz király is szabadkőműves volt. Kis túlzással mondható: Mária Terézia és Orczy I. Lőrinc kivételével mindenki szabadkőműves volt.

¹⁹ A levél határozott bekezdéssel folytatódik.

²⁰ Tévedésből [?] Orczy Lőrincnek kézbesítették azt a levelet, melyet a páholy küldött Orczy Józsefnek. Ez egy másik levél.

²¹ Özvegyem: 2. felesége Laffert Anna Mária (1729–1792) 1759 szeptemberétől házastársa. E frigyből Teréz (17??–1813) és IX. István (1767–1785) származott. Rájuk gondolhatott Orczy.

²² Orczy I. József ekkor már négygyermekes családapa.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
P 518–531 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Az Orczy család levéltára
- ANDJM Arhivele Naționale ale României Direcția Județeană Maramureș, Baia Mare (A Román Nemzeti Levéltár Máramaros Megyei Fióklevéltára, Nagybánya) Orczy cs. Fond familial Orczy, Correspondențe familiale și literale ale baronilor Stephanus, Laurentius și Iosephus Orczy 1718–1798.
- *
- ARANY
1968 ARANY János: *Báró Orczy Lőrinc*, In: *Arany János összes művei*, XI., *Tanulmányok, cikkek*, Budapest, Szépirodalmi, 1968, 465–475.
- FEKETE NAGY
1958 FEKETE NAGY Antal: *Az Orczy család levéltára*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1958. (Országos Levéltár, Levéltári leltárak 9.)
- H. KAKUCSKA
2002 H. KAKUCSKA Mária: *Orczy Lőrinc hagyatéka, ismeretlen versei és a tűz nem szelektáló pusztításáról*, In: *Magyar Könyvszemle*, 118. (2002) 1. sz., 74–80.
- H. KAKUCSKA
2003 H. KAKUCSKA Mária: *Orczy Lőrinc és Leveleskönyve*, Budapest, Universitas, 2003.
- H. KAKUCSKA
2010 H. KAKUCSKA Mária: *Az Orczy család és a magyar piarista rend*, In: *A magyar piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, Szent István Társulat, 2010 (Művelődéstörténeti Műhely, 6.), 462–468.
- H. KAKUCSKA
2013 H. KAKUCSKA Mária: *Hitélet az Orczyakkal rokon családokban*, In: *Az ábitat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 4.), 109–118.

Festetics László albumai

Festetics László (1785–1846) személye nemcsak édesapja, Festetics György kiemelkedő kvalitásai miatt jelentős, hanem a magyar kultúra ápolására, megőrzésére tett későbbi kísérletei alapján is.¹ Felnettkori tevékenységének alapjait neveltetése határozta meg, egyértelmű célja volt, hogy a társadalomnak és hazájának hasznos tagja legyen.² A nevelési folyamat részeként, kortársaihoz hasonlóan, 1794 és 1803 között több utazást is tett Magyarországon és a Habsburg Birodalom itáliai (1798), morva (1801) és német (1803) részein. Ezek a *Kavalierstour* mintáit másolják annyiban, hogy meglehetősen nagy hangsúlyt kap a társadalmi kapcsolatok építése, ápolása, vagyis a hírességek, rokonok és ismerősök meglátogatása.³ A társasági életbe való bevezetetés mellett azonban az ismeretszerző jelleg is kiemelt szerepet játszik. Az épített emlékek, nevezetességek felkeresése pedig – bár ebben is hasonlóságot mutat – nem az európai, hanem a magyar kulturális örökség megismerésére irányítja a figyelmet és teszi egyértelműen honismereti jellegűvé korai útjait.⁴ Utazásai jól dokumentáltak, több forrástípus is rendelkezésünkre áll: úti beszámolók, levelek, elszámolások formájában, de a látóterünkbe került kiegészítő források típusai közül ki kell emelnünk egyet, mégpedig az album amicorumét, amely eddig még nem szerepelt a tudományos érdeklődés fókuszában.

Az album amicorum műfaja a 16. század közepén keletkezett, egyrészt az akadémiai peregrinációhoz, másrészt az arisztokrácia utazásaihoz köthető forrásművek jellegzetes csoportját jelöli, amelybe tulajdonosaik külföldi tartózkodásuk során barátaik, tanárai, diáktársaik és a meglátogatott notabilitások bejegyzéseit gyűjtötték egybe. Ezek a bejegyzések, szerkezetüket tekintve, mottót és klasszikus szerzőtől származó vagy bibliai idézetet tartalmaznak, rövid személyes ajánlás kíséretében. Maga a műfaj a 18. század közepétől olyan, szentimentális irányú tartalmi átalakuláson ment keresztül, amelynek végpontját a hölgytársaságokban használt 19. századi emlékkönyvek jelentették.⁵

2003 decemberében került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába egy kézirat, amely a *Monumenta virorum illustrorum quos honoris causa invisit, dum patriam orasque exterar perlustraret comes Ladislaus Festetics de Tolna anno MDCCXCVI et sequentibus*⁶ címet viseli. Az irat provenienciája csak részben ismert. Kötése arra utal, hogy a Festeticsek

¹ KOSTYÁL, 1961/1962, 280–290.

² STOHL, 2008, 211–233.

³ Az utazások tipológiájáról bővebben ld. KULTSÁR, 2006.

⁴ STOHL, 2012, 22–26.

⁵ FÖLDESI, 2003, 57–59.

⁶ OSZK Kézirattár Oct. Lat. 1256.

családi könyvtárának darabja lehetett korábban, az 1948. évi államosításkor azonban mégsem az OSZK-hoz, hanem magánkézbe juthatott, hogy egy aukció keretében bukkanjon fel újból.⁷ Jelen dolgozatban ennek a forrásnak rövid ismertetésére és bevezetőnk végén a szöveg közlésére vállalkozunk.⁸

Azt, hogy a fiatal gróf ilyen album amicorummal rendelkezék, édesapja szorgalmazta 1796. december 9-én kelt levelében.⁹ Viszont az általa felsorolt személyek bejegyzései – egy kivételével – nem ebben a kötetben található meg. Ez és Takáts József, az apa által megbízott nevelő későbbi levelei alapján valószínűsíthető, hogy Festetics László egy további, eddig ismeretlen emlékkönyvvel is rendelkezett. Takáts 1798. augusztus 28-án, Grazban kelt levelében¹⁰ említi, hogy elmentek „más nevezetesebb Professorokon kívül Kindermann nevű Tudóshoz¹¹ is, a' ki az Inner Oesterreichi mappákat olly tsínyosan vágatta-ki; 's bé írártuk az Utazó Könyvbé”. Az ő nevét azonban hiába keressük jelen forrásunkban. Takáts tudósításai alapján feltételezhető, hogy Joseph von Sonnenfels¹² bécsi egyetemi tanár kezdte meg a sort¹³ még 1796 decemberében, az alábbi, a nevelő iránti engedelmisséget hangsúlyozó bejegyzéssel: „Cum jam profeceris tantum, ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas paedagogum. Interim te aliquorum auctoritate custodi; aut Cato ille sit, aut Scipio, aut cujus interventu perditu quoque homines vitia supprimerent, dum te efficiis eum, coram quo peccare non audeas.”¹⁴ 1797 januárjában¹⁵ már értesülhetett a gróf, hogy Müller tanácsos¹⁶ a következő Corneille-citátummal gazdagította a gyűjteményt: „Faitres votre devoir, et laissez faire aux Dieux.”¹⁷ Birckenstock¹⁸ Francis Bacont idézve a tudomány és a természet örök kölcsönhatására hívta fel az ifjú gróf figyelmét: „Naturam literae perficiunt, ab experimentia autem ipsae perficiuntur.”¹⁹ A következő hónapban került a könyv Esterházy Pál Antalhoz,²⁰ akinek nevelője, Görög Demeter²¹ – nem titkolt pedagógiai célzattal – előírta, hogy „magának kell alkalmas textust ki

⁷ „Emlékek [...]”, https://axioart.com/tetel/-emlekek-hires-ferfiaktol,-akiket-tolnai-festetics-laszlo-gr_146067.

⁸ Itt szeretném megköszönni az idegen nyelvű szövegek átírásában nyújtott segítségét Szabó András Péternek, Máté Ágnesnek és Lengyel Rékának.

⁹ „Recomendálom, hogy Görög Uram, Ifju Hertzeg Eszterházy, Sonnenfels, Gróf Teleky Sámuel Fija, Birckenstock, és ama hires Staath-Rath Müller Urnak bé írási, a' Fijam Barátság-Koszoru nevezetű Könyvében meg szereztessenek”. Festetics György levele Takáts Józsefnek, Keszthely, 1796. december 9., MNL OL Festetics Levéltár P 279 10. cs. 1796:1596.

¹⁰ MNL OL Festetics Levéltár P 279 14. cs. 1798:915.

¹¹ Kindermann, Joseph Karl (Buda, 1744–Wien, 1801), térképész, geográfus, író.

¹² Sonnenfels, Joseph von (Nikolsburg, 1732–Wien, 1817), udvari tanácsos, a bécsi egyetem professzora.

¹³ Takáts József levele Festetics Györgyhez, Bécs, 1796. december 19. MNL OL P 279 10. cs. 1796:1650.

¹⁴ Lucius Annaeus SENECA: *Epistulae morales ad Lucilium*, XXV, 6.

¹⁵ Takáts József levele Festetics Györgyhez, Bécs, 1797. január 15. MNL OL P 279 10. cs. 1797:107

¹⁶ Müller, Johannes von (1752–1809), történész, könyvtáros és államtanácsos.

¹⁷ „Te csak tedd a magadét, a többit bízd az istenekre.” Pierre CORNEILLE: *Horace*, 2. felvonás, 3. szín.

¹⁸ Birckenstock, Johann Melchior (1738–1809), udvari tanácsos, tanügyi referens.

¹⁹ Francis BACON: *Sermones fideles sive interiora rerum, XLVIII, De studiis et lectione librorum*.

²⁰ Esterházy Pál Antal (Wien, 1786–Regensburg, 1866), diplomata.

²¹ Görög Demeter (Hajdúdorog, 1760–Bécs, 1833), író, szerkesztő, kartográfus, előbb a Kollonich és az Esterházy családoknál, majd Ferenc Károly főherceg mellett nevelősködött.

keresni valamelyik olvasó könyvéből”.²² A fiatal herceg végül a következő, az igaz barátságról szóló (a levél²³ állítása szerint magyarra is lefordított) idézettel ajándékozta meg tanulóársát: „Wenn man keine wahren Freund hat, so ist der Genuss der grösssten Ehren und Reichthümer allein unschmackhaft und eckel. Ein Freundschaft, die schon in der Jugend keimt, und Würzel schlägt, wird immer stärker und stärker bis ins hohe Alter und kaum der Tod ist vermögend sie zu trennen.”²⁴ Görög pedig Cicerótól választott szövegrészt az önismeret jelentőségéről: „Est illud maximum, ut se quisque noscat. Qui se ipsum norit, primum aliquid sentiet se habere divinum, ingeniumque in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit, tantoque munere Deorum semper aliquid dignum et faciet et sentiet et intelliget etiam, quanta instrumenta habeat ad obtinendam adipiscendamque sapientiam, qua duce, bonum Virum, et ob eam ipsam Causam cernat se beatum fore.”²⁵

A fentiekén túl az OSZK-ban őrzött nyolcadrét, aranyozott szegélyű, barna bőrkötésű könyvecske összesen 84 bejegyzést tartalmaz az 1797 és 1803 közötti időszakból. Dátum nélkül, de a megjelölt időszakból 5 darab, míg a legtöbb (43 darab) az 1797. évi erdélyi útról való. 1798-ból származik 17 darab, 1801-ből mindössze egyetlen, 1803-ból pedig 18 bejegyzés. A szövegek túlnyomó többsége latin (68%), német (14%) és magyar (13%) nyelvű, csupán kettő bejegyzés íródott olaszul, egy pedig angolul és franciául. Közel egyenlő arányban klasszikus szerzők idézeteit, mondásokat vagy személyes megjegyzéseket tartalmaznak, bibliai szövegrész vagy szöveg nélküli aláírás csupán négy-négy alkalommal szerepel köztük. Szerzőik több mint kétharmada (71%) értelmiségi (nagyjából egyenlő arányban egyházi és világi személyek), csak 15 fő földbirtokos és 7 fő katonatiszt. Az egyházi tisztséget viselők háromnegyede katolikus, több főpap is akad köztük, így Milassin Bertalan székesfehérvári, Bajzáth József veszprémi, Batthyány Ignác gyulafehérvári, Eszterházy László Pál pécsi, Kristovich Imre csanádi és Johannes Jesich zengg-modrusi püspökök. Külön említésre méltó a szabadkőműves kötődésű ljubljanei érsek és későbbi szepesi püspök, Michael Brigido²⁶ személye. Mellettük megtalálhatók a jelentős hazai vallások vezető főpapjainak bejegyzései is: a szintén szabadkőműves Stevan Stratimirovic karlócai metropolita,²⁷ Avakumovics István károlyvárosi, majd temesvár–lippai görögkeleti, Daniel Georg Neugeboren nagyszebeni evangélikus és Benedek Mihály debreceni református püspökök bejegyzése.

Az album – címe ellenére – nem tartalmaz 1797 előtti bejegyzést, de arról tanúskodik, hogy 1797. évi délvidéki és erdélyi útja során már aktívan használta Festetics László a könyvet. A pécsi püspök vendégeiként, nevelőjével körbejárták a környező történelmi jelentőségű településeket (Siklós, Mohács). Egyetlen délvidéki állomásként a karlócai

²² Takáts József levele Festetics Györgyhöz, [Bécs, 1797. február 16.], MNL OL P 279 10. cs. 1797:219.

²³ Takáts József levele Festetics Györgyhöz, [Bécs, 1797. február 20.], MNL OL P 279 10. cs. 1797:224.

²⁴ WEISSE, 1780, 46.

²⁵ Marcus Tullius CICERO: *De legibus*, I, XXIV, 59.

²⁶ Az „Ad Magnanimitatem” szabadkőműves páholy tagja, ld. ABAFI, 1993, 158.

²⁷ Egyetemi éve alatt az észéki Vigilantia szabadkőműves páholy tagja.

metropolitánál tett látogatásról emlékezik meg forrásunk. Erdélyt elérve azonban látványosan megszaporodnak a bejegyzések. A szász városok végiglátogatása mellett a 18. század végének jelentősebb erdélyi és partiumi szellemi műhelyeinek mindegyikét (Nagyenyed, Marosvásárhely, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagykároly, Nagyvárad) érintették az úton. Erdélyt elhagyva, Debrecen mellett már csak katolikus egyházi központokban fordultak meg: ugyanis Kalocsán, Székesfehérváron és Veszprémen keresztül tértek vissza minden útjuk kötelező állomására, Keszthelyre.

Arra, hogy a tanulmányutak körén kívül is előkerült az album, bizonyítékul szolgál Teleki Sámuel 1797. november 13-i bécsi (48r) és Rát Mátyás 1797. november 27-i (49r), Győrben kelt bejegyzése. 1797 novembere és 1798 augusztusa között nem született újabb bejegyzés, pedig az ifjú gróf nyilvánvalóan társadalmi rangjának megfelelő kapcsolatrendszerben élte mindennapjait Bécsben.

Festetics László itáliai útjának első bejegyzése, a forrás tanúsága szerint, Ljubljanában keletkezett, majd Velence után Trieszt és Fiume a következő állomások, kisebb kikötővárosok (Bakar, Novi Vinodolski) végig az Adriai-tenger partján, le egészen Zenggig. Az albumba bejegyző személyek leginkább helyi notabilitások, foglalkozásukra nézve nagyon vegyes képet mutatva (főurak, katonák, vezető egyházi személyek, tanárok, hivatalnokok), a beírások pedig spontán találkozások nyomainak tűnnek. A Károly úton északnak tartva Károlyváros és Zágráb érintésével tértek haza az utazók Keszthelyre, itt írta be magát a könyvbe az éppen akkor (1798. október 12.) ott vendégeskedő Petrus Jordan, a bécsi egyetem tanára, akit a Georgikon ügyében hívott le magához a szünetidőre Festetics György.²⁸

Az 1801-ben tett cseh- és morvaországi útról egyetlen bejegyzésen (96r) kívül semmit nem őrzött meg a forrásunk, eszerint Brnóban 1801. augusztus 25-én találkozott a helyi íróval, Theodor Frantzkyval.²⁹

Bővebb, de nem túl bőséges adattal szolgál az album gazdájának a német tartományokban tett 1803. évi látogatásáról. Az út kezdeti szakaszán Salzburgban időztek Karl Moll, Friedrich Spaur, illetve Franz és Theodor Hartleben társaságában. Ausztriát elhagyva, a forrás szerint, Stuttgarton, Helmstadton, Giessenen, Marburgon és Göttingen át jutottak el Berlinig. Legtávolabbi állomásukon Johann E. Bodét látogatták meg, aki ekkoriban a berlini csillagvizsgáló igazgatója volt (70r). A legtöbb bejegyzés (összesen 4 db) ugyanakkor Göttingenből származik. Fontos megjegyezni, hogy bár ezen úti céljuk – Kurucz György szerint – az ott alkalmazott innovatív mezőgazdasági ismeretek és oktatási módszerek miatt kiemelt jelentőséggel bírt a család és a Festetics György

²⁸ Festetics György levele Takáts Józsefnek, Keszthely, 1798. június 8. MNL OL P 279. Directoratus regestruma, 259. köt., 1798:518.

²⁹ Az út ugyanakkor hosszabb és sokkal jelentősebb volt, amint azt Festetics László beszámolójára (FESTETICS, 1801) hivatkozva Deák Eszter állítja, elsősorban a Festeticseknek a morva Salm családdal való kapcsolatával és az általuk alkalmazott ipari és mezőgazdasági újítások megismerésével összefüggésben. DEÁK, 2001, 42.

által alapított Georgikon számára mint a korabeli tudástranszfer egyik központja, a bejegyzők közül mégis egyedül Johann Beckmann természettudós.³⁰

A forrást betűhív átiratban közöljük. A szerzőkre és a szövegek forrásaira vonatkozó adatokat lábjegyzetben adtuk meg. A szövegghiányok jelölésére szögletes zárójel [] alkalmaztunk. A rövidítéseket az Inscriptiones alborum amicorum gyakorlatának megfelelően dőlt zárójelben // oldottuk fel. A hely- és névmutatókban az egyes tételek mellett szereplő számok az eredeti kézirat lapszámozását követve azt az oldalt jelölik, ahol a keresett adat feltalálható, recto (r) vagy verso (v) kiegészítéssel. A személynevekhez fűződő magyarázó jegyzetek forrásai vonatkozásában, a megadott szakirodalmon túl, a következő elektronikus adatbázisokat használtuk fel: Szinyei József: Magyar írók élete és munkái, Magyar Életrajzi Lexikon, Magyar Katolikus Lexikon, Deutsche Biographie.

Forrás

**Monumenta virorum illustrium, quos honoris causa invisit,
dum patriam orasque exteras perlustraret comes Ladislaus Festetics de Tolna
anno MDCCCXCVI et sequentibus**

OSZK Kézirattár Oct. Lat. 1256

3r

Tempus et operam perdis, si non pro futura discis. At sicut semina fructum, sic nec scientiae usum illico exhibent.

/Quinque/Ecclesiis 8. 7^{bris} 1797.

Novák m/anu/ p/ropria/³¹

4r

Deum time, et mandata ejus observa; hoc est enim omnis homo.

Eccl/esiastes/ 12.³²

Franciscus Szány³³

Praepositus m/anu/ p/ropria/

³⁰ KURUCZ, 2016, 63.

³¹ Novák Krizosztom János (Zalabér, 1744–Pannonhalma, 1828) bencés apát, 1793 és 1802 között a pécsi tanulmányi kerület főigazgatója.

³² Prédikátorok könyve 12,13.

³³ Szányi Ferenc (?–1810), pécsi kanonok, 1801-től rozsnyói püspök.

5r

Despotismus et superstitio omnium in mundo causae malorum.
Abbas Viser.³⁴

6r

[Opinio Joanis Letenyei, ex antiquis N/ota/ B/ene/ dedit]³⁵

Civitas /Quinque/Ecle/siensis/, antequam Hungari Pannonias occupavissent, jam stetit sub nomine S. Basilicarum. Divus Stephanus, et Patris exemplo, et pie Matris salutaribus monitis Christianae Religionis zelo flagrans, Gentemque suam ad hanc ab Ethnica superstitione convertere gestiens, Anno 1000 misit ad Pontificem Sylvestrum³⁶ Ablegatos, Astricum Abbatem,³⁷ designatum Episcopum Colocen/sem/, cum nonnullis Proceribus, ut sibi cum jure Coronae jus erigendorum in Regno Suo Episcopatum conferre dignaretur; obtinuit utrumque Corona, et jure Apostola/tu/s per predictos, ac simul Azonem Episcopum Nuncium Apostolicum³⁸ transmissis [!] eodem anno. Misit ergo pius Rex Operarios et Seculares, et Regulares ex ordine potissimum S/ancti/ Benedicti, ad praedicandum Evang/elium/ per totum Regnum, et simul /Quinque/ecclesias caepitque adaptare Arcem hanc pro Episcopo, et Ecclesia cathedrali sub nomine S/ancti/ Petri P. A. Qvibus jam ita adparatis, introduxit Bonipertum³⁹ Episcopum anno 1009 Diplomate in Civitate Jauriana desuper confec[to]. Cum autem Stephanus post introductum Episcopum, adhuc 29 annos supervixerit, et ipsi, nec voluntas nec opes immensae, jam inde ab Álmos, per Árpád, Zoltam, Toxun, Geizam⁴⁰ ex totius fere Europae Spoliis a Majoribus ad se devolutae defuerint, credibile est, Basilicam hanc ab ipso perfectam. Successor enim Petrus inops egensque in brevi illo et turbulento vix per triennium pacato Regno, de tanta machina nec cogitare, minus perficiend[a] sperare poterat. Addiderit fors aliquem intrinsecus decorem, et ideo hic sepultus sit; quod et sine hoc S/ancti/ Fundatoris Nepoti dari poterat; si Petrus Rex in S/ancti/ Petri Ecclesia sepeliri⁴¹

7r

A teneris virtuti adsuevisse maximum est Vitae probae magisterium. Aegre senioribus annis ponuntur mores qui juvenilibus erant assumpti; sic Lana colorem, que[m] prima bibit, aegrius mutat.⁴²

³⁴ Viser Ádám János (Pécs, 1748–Pécs, 1803), 1774–1777 között Nagyszombatban, 1777–1784 között Budán, 1784–1788 között Pozsonyban a Szentírás és a görög nyelv tanára, 1789-től kompolti címzetes apát és szentszéki ülnök, a pécsi püspöki könyvtár igazgatója.

³⁵ Letenyei János (1723–1804) szigetvári plébános, történész.

³⁶ II. Szilveszter, OSB, pápa (940/950–1003, ur. 999–1003).

³⁷ Asztrik, OSB, szklavániai apát, később kalocsai püspök, majd érsek († 1034).

³⁸ Azo ostiai bíboros püspök, pápai legátus. ld. KOSZTA, 2012, 30.

³⁹ Bonipert, OSB, Pécs első püspöke († 1042).

⁴⁰ Az Árpád-ház fejedelmei, Anonymus írása alapján: Álmos (819 k.–895), Árpád (845 k.–907 k.), Zolta (896 k.–949 k.), Taksony (931 k.–973 k.), Géza (945–997). ld. KRISTÓ, 1994, 98–106.

⁴¹ A szöveg folytatás nélkül megszakad.

⁴² HEVENESI, 1714, 90–91.

Haec reflexioni C/omitis/ Festetitsij se invisentis commendat Mohátsij 8^a 7^{bris} 1797.

Paulus Episcopus /Quinque/Ecclesiensis m/anu/ p/ropria/⁴³

8r

Experientia est optima rerum magistra.⁴⁴

Carloviczii⁴⁵ 11 September /1/797

Stephanus Stratimirovics m/anu/ p/ropria/⁴⁶

Archiepiscopus et Metropolita

9r

Fide, et diffide.

Temesvar 16ta Septembris /1/797.

Joh/annes/ Fran/ciscus/ Adamus Comes de Soro⁴⁷

10r

Praesentibus recognosco, Illustrissimum Dominum Comitem Juvenem Ladislaum Festetits, mihi in oppido Mak[o] cum sibi adlaterato Domino Praefecto quippe Josepho Takáts, honorem visitae exhibuisse.

die 18 Sept/embris/ /1/797.

Emericus Christovicz m/anu/ p/ropria/⁴⁸

Episcopus Csanádiensis

11r

Céljja utazásodnak, hogy hazádat meg ismérjed, ez gerjesszen benned hazád, s nemzetedhez szeretetet, melj kötelezzen mind kettőnek boldogítására tegedet, eszt ohajtja

B/áró/ Bánffy László mp.⁴⁹

N/emes/ Kraszna Vármegyének Főispánya

Szasz Varos 23 7^{bris} /1/797.

⁴³ Esterházy László Pál (Alsópaty, 1730–Mohács, 1799), pálos szerzetes, 1769–1776 rendi generális; 1776-tól váci címzetes, 1780-tól haláláig pécsi püspök.

⁴⁴ Latin mondás.

⁴⁵ Karlóca (ma: Srmski Karlovci, Szerbia).

⁴⁶ Stratimirovic, Stevan (Kulpin, 1757–Karlóca, 1836), 1790-től haláláig karlócai érsek-metropolita.

⁴⁷ Soro, Johann von (Buda, 1730–Lugos, 1809), osztrák tábornok.

⁴⁸ Kristovich Imre (Pest, 1711–Makó, 1798), 1777-től csanádi megyéspüspök.

⁴⁹ Bánffy László (1758–1826), Kraszna vármegye főispánja.

12r

No doubt there is misery enough in every corn [!] of the World.

the Franciscan in the Sentimental Journey⁵⁰

Sz/ász/ Város 1797. 7^{ber}

L/adislaus/ Herepei⁵¹

13r

Az maga Hazájának esmerése, az jó Hazafinak leg szeb disze és leg első kötelessége, az mostan utozo ifju Groff igen jó idein, ezen kedves kötelességet magaeleibe vévén, szerentsélteti és nagyra, 's minde[n] jora valo el jutást kíván töb M[éltósá]gos Grof Festetitseknek jó esmerőjek

G/róf/ Bethlen László m/anu/ p/ropria⁵²

Ca/merar/ius

Benzenzen⁵³ Erdélyben 1797. 23^{dika} 7^{bris}

14r

Virtus recludens immeritis mori
Caelum negata tentat iter via:
Coetusque vulgares, et udam
spernit humum fugiente penna
est et fideli tuta silentio
merces.⁵⁴

Cibinii⁵⁵ die 25 Septembris 1797

B/aron/ Michael de Brukenenthal⁵⁶

15r

Az iffiu Groff Festetits ezen rollam emlékeztető Irásomat kívánván, arra kérem ezen kis Groffo[t], az Méltóságos Urra Atyával edjút, hogy mint hajdon az édes Ur Atyával egy

⁵⁰ STERNE, 1768.

⁵¹ Herepei László (Losád, 1766–Szatmár, 1801), református lelkész, szászvárosi káplán.

⁵² Bethlen László (1751–1814, Marosvásárhely), királyi tanácsos, Hunyad vármegye főispánja.

⁵³ Bencenc (ma: Aurel Vlaicu, RO).

⁵⁴ HORATIUS: *Carmina*, III, 2, 21–25.

⁵⁵ Nagyszeben (ma: Sibiu, Románia).

⁵⁶ Bruckenthal Mihály (Újegyház, 1746–Nagyszeben, 1813), udvari tanácsos, királybíró, a szászok grófja.

helyen és egy idő tájban tanuló Barátyát, szíves emlékezetében engemet tartson meg, és rollam el ne felejtkezzék. 25 Septembris /1/1797.

Groff Bethlen Joseff m/anu/ p/ropria/⁵⁷

16r

Vitam impendere vero.⁵⁸

Memoriae caussa scripsit

Daniel Georgius Neugeboren⁵⁹

Gymn/asii/ Cibin/iensis/ A/ugustanae/ C/onfessionis/ Rector

Cibinii Transsilv/aniae/. a. d. VIII. Cal/endae/. Octobr/is/. 1797.⁶⁰

17r

Amicitias imortales esse oportet. Cicero.⁶¹

Samuel L/iber/ B/aro/ de Brukenenthal⁶²

Cib/inii/ 26. 7^{bris} /1/1797.

18r

Juvat ira per alta

Astra, juvat terris, et inerti Sede relictis,

nube vehi validi/que/ humeris insidere [!] Atlantis.⁶³

/Al/bae/ /Iul/iae [?], 27ª Septembris 1797.

A/ntonius/ Martonfi mp.⁶⁴

Astronum/us/ Batthyianicus

19r

Illustrissime Comes Herule!

⁵⁷ Bethlen József (1757–1815), királyi kamarás, guberniumi tanácsos, kincstartó.

⁵⁸ IUVENALIS: *Satirae*, IV, 91.

⁵⁹ Neugeboren, Daniel Georg (Nagyszeben, 1759–Berethalom, 1822), evangélikus püspök, a nagyszebeni gimnázium rektora.

⁶⁰ 1797. szeptember 24.[!]

⁶¹ CICERO: *Laelius de Amicitia*, IX, 32; eredetileg LIVIUS: *Ab Urbe condita*, XL, 46, 12.

⁶² Bruckenthal Sámuel (Újegyház, 1721–Nagyszeben, 1803), erdélyi szász politikus, 1777–1787 között Erdély kormányzója.

⁶³ OVIDIUS: *Metamorphoses*, XV, 147–149. Az eredeti szövegben „insidere” helyett „insistere” szerepel.

⁶⁴ Mártonfi Antal (Csíkszentkirály, 1747–Gyulafehérvár, 1799), jezsuita paptanár, csillagász, a Batthyaneum csillagvizsgálójának első igazgatója.

Qui multorum hominum mores et urbes⁶⁵ per videre gestis [?]
Sis [?] felix! ut hinc vera olim patriae miracula promas.

N/agy/.Enyedini 27a Septembris 1797.

Adamus Herepei m/anu p/ropria/⁶⁶
in Ill/ustri/ Collegio Ref/ormato/ Alba
Nagy/ Enyediensi professor Historiarum et Eloquentiae

20r

A Tapasztalás nélkül vak a Tudomány.

Méltóságos Grof Festetics László urfi elő Nagyságának, és kedves Gondviselője Takáts
Josef Urnak, Erdélyi utozásokat szerentsélteti, és magát ajajja,

Benkő Ferentz m/anu/ p/ropria/⁶⁷
N/agy/ Enyedi. Histo/ria/. Nat/uralis/ és Géograf/ia/ Professor
és a Jénai Tudos Tarsaság Correspondense

N/agy/ Enyeden 28. Septembris 1797.

21r

Spontaneae lassitudines morbos denunciant.⁶⁸
Hippocr/ates/ S. II. aph/orisma/ 5.

apposuit humillimo cum cultu
Stephanus Mátyus M/edicinae/D/octo/r/⁶⁹
I/ncltyi/. Sedis Marus Phys/icus/ Ord/inarius/

Marus Vasarhelyini 29. 7^{br} 1797

22r

Tekints a' Hazára! hányak Istápjai?
Ha neveztetnek is, – kik méltó Fiai?
Hányak Nagy Eleik' igaz Maradványi?
'S nem el-kortsosítottó Fákknak Oltoványi?
Azért Te kedves Groff, egy buzgó Fia légy

⁶⁵ Vö. HOMÉROSZ: *Odüsszeia* I, 1; illetve HORATIUS: *Epistulae, Ars poetica*.

⁶⁶ Herepei Ádám (Losád, 1756–Kolozsvár, 1814), tanár, református lelkész.

⁶⁷ Benkő Ferenc (Magyarláros, 1745–Nagyenyed, 1816), református lelkész, természettudós.

⁶⁸ HIPPOKRATÉSZ: *Liber Aphorismorum*, Sectio II. 5.

⁶⁹ Mátyus István (Kibéd, 1725–Marosvásárhely, 1802), orvos.

Hazádnak – és Értte majdon Nagyokat tégy!

Ezzel Emlékezetedbe magát ajánlja:
Ifju G/róf/ Teleki Domokos m/anu/ p/ropria/⁷⁰

M/aros/ Vásárhely 30ª Sept. 1797.

23r

Sapere Aude! Incipe!⁷¹
Horatius

Hoc Horatiano, memoriam sui, Ill/ustrissimo/ Comiti ad magna nato, commendat, ac optimi Parentis vestigia premendo, ut sapere audeat, suadet

Samuel Pataki Senior M/edicinae/ D/octo/r⁷²

Anno MDCCXCVII Die 30 Septembris

24r

Itt van a' mit keresünk. Horátz.⁷³

Aranka György m/anu/ p/ropria/⁷⁴

M/aros/Vásárhely, Sz/ent/ Mihály Havának⁷⁵ 30dikán 1797.

25r

Nobilem sanguinem Virtus nobiliorem efficit.

His Illustrissimo Adolescenti, Comiti Festetits, peregrinanti in Patria nostra, humillime memoriam sui commendat,

Joh/annes/ Gyöngyössi mpria.⁷⁶
Parochus Eccl/esi/ae Reformatae Uj-Tordensis
Uj-Torda 2^a Octobr. 1797.

⁷⁰ Teleki Domokos (Sáromberke, 1773–Marosvásárhely, 1798).

⁷¹ HORATIUS: *Epistulae*, I, Ep. II, 40.

⁷² Pataki Sámuel (Dés, 1731–Kolozsvar, 1804), orvos.

⁷³ HORATIUS: *Epistulae*, I, XVII, 39.

⁷⁴ Aranka György (Marosszék, 1737–Marosvásárhely, 1817), az erdélyi királyi tábla ülnöke, irodalmár, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titkára.

⁷⁵ Szeptember

⁷⁶ Gyöngyössi János (Kraszna, 1741–Torda, 1818), református lelkész, költő.

26r

Est ratio frustra, si non opus inde sequatur,
Et cur quid facias, ipsum opus est ratio.
Anthologia Graeca Liber I. titulus. XLIV.⁷⁷

opus suum lustranti Comiti Ladislao Festetits sui memoriam
commendat Ignatius C/omes/ de Batthyany Episcopus Transilvan/ensis/ m/anu/
p/ropria/.⁷⁸

Claudiopoli 3. Octobr. 1797.

27r

Az Urnak félelme az igaz böltséégnek kezdete:⁷⁹
mely böltsesség leg hiveb vezére az Ifjuságnak,
az életnek sok féle vizsontagságai kozótt.

Kolosvár 3 Oktobris 1797.

Molnár Borbára⁸⁰

28r

Fortes creantur Fortibus et Bonis.⁸¹
Horat/ius/

In Praesagium Bonae Mentis
et in memoriam sui adscriptit
Illustrissimo Comiti Adolescenti

Michaël Pap de Szathmár M.S.⁸²
Theol/ogiae/ et Hist/oriae/ Eccl/esasticae/ in Collegio
Ref/ormato/ Claudiopoli/itano/ Professor p/ublicus/o/rdinarius/

Claud/iopoli/ 4. Octobr/is/ 1797.
Symb/olum/ Est Deus in Coelis

⁷⁷ *Anthologia*, 1795, 193.

⁷⁸ Batthyány Ignác (Németújvár, 1741–Kolozsvár, 1798), 1780-tól haláláig erdélyi püspök.

⁷⁹ Példabeszédek könyve 1,7.

⁸⁰ Molnár Borbála (Sátoraljaújhely, 1760–Hajdúbagos, 1825), költőné.

⁸¹ HORATIUS: *Carmina*, IV, 4, 29.

⁸² Szathmári Pap Mihály (Kolozsvár, 1737–Kolozsvár, 1812), református teológus, tanár.

29r

Különös örömmel volt szerentsém itten Kolosvárott 8^{bernek}
4^{dik} napján 797^{ben} fogadnom Groff Festetics Lászlót,
érdemes uti Társával, Takáts Joseff Urral.

G/róf/ Bánffy György m/anu/ p/ropria/.⁸³

30r

Exulat Justitia, ubi praeconceptus Animi
dominatur furor.⁸⁴

Sibo 9ta Octobr/is/ 1797

Nicolaus Wesselényi m/anu/ p/ropria/⁸⁵

31r

Felicibus auspiciis redito Domu/m/
Comes Optime! Teque salvum tuis
reddito Magnis Parentibus!
Tu vero Mentor!
Cura spem hanc Patriae, meique memoriam retine

Hannulikii m/anu/ p/ropria/⁸⁶

Karolini, 8^a 8^{bris} 1797.

32r

Ad Comitem Juvenem Festetics dum Transilvania perlustrata per Karolinum rediret
anno 1797 die 8^a 8^{bris}

Lustrabas Urbes Patriae, moresque, Viroisque
spes vere Magni, delitiaeque Patris.
Nunc redis in gremium soboles dulcissima matris;
Karolios retine (si peto) mente lares.
Tu Mentor fulcrum Gentis, Patriaeque futurum
Plus Vita, ac oculis perge fovere tuis.

⁸³ Bánffy György (Piski, 1746–Kolozsvár, 1822), császári és királyi kamarás, 1787-től Erdély kormányzója.

⁸⁴ RÁKÓCZI Ferenc: *Universis orbis Christiani principibus, et republicis...*, [s. l.], [s. n.], [1703].

⁸⁵ Wesselényi Miklós (Zsibó, 1750–Zsibó, 1809).

⁸⁶ Hannulik János Krizosztom (Predmértvölgy, 1745–Nagykároly, 1816), piarista, a 18. századi magyarországi latin költészet kiemelkedő alakja, 1777-től Nagykárolyban tanár.

33r

Ad republicam eum optime parari dixerim, cui cum adolescentiae annis primum Patria proprio potius oculo, quam alieno percipienda exhibetur, ut ex situs notitia, et bonorum Civium reminiscencia opportuna olim capere possit consilia.

Magno-Varadini⁸⁷
ad diem X. Octobris
M.D.CC.XC.VII.

Jacobus Ferdinandus de Millér⁸⁸ m/anu/ p/ropria/
A/rrium/ L/iberarum/ et Philos/ophiae/ D/octor/ I/uris/ V/triusque/. Licent/iatus/
in I/nclyto/ Comitatu Bihar/iensi/ Tab/ulae/ Iud/iciariae/
Assessor, in R/egia/ Acad/emia/ M/agno/ Varad/iensi/ Biblioth/ecarius/
Hist/oriae/ Vnivers/alis/ et Statist/icae/ P/rofessor/ P/ublicus/ O/rdinarius/ ac
Libror/um/ Reg/ius/ Reuisor

34r

Quid iuvat intrepido scuto praeferre Leonem,
Si lateat timidus deside corde lepus?
Quid grandes Aquilas, niveosque obtrudere Cygnos,
Si vacuum teneat noctua caeca caput?
Nil prosunt cerae, nihil ornamenta parentum,
Si sua virtutum lumine facta carent?
Ergo coneris suavissime LADISLAE!
Vt virtus firmat nobilitatis opus.

Magno-Varadini 10 8b/ris/ 1797
In Otio Milleriano

Alexius Horányi⁸⁹ e Scholis Piis
A/rrium/ L/iberalium/ et Phi/losophi/ae Doctor et
variarum Acad/emiarum/ Socius

35r

Debrecini ad d/iem/ V. Id/us/. Oct/obris/ MDCCXCVI[I]⁹⁰

⁸⁷ Nagyvárad (ma: Oradea, Románia).

⁸⁸ Miller Jakab Ferdinánd (Buda, 1749–Pest, 1823), jogász, tanár és könyvtáros Nagyváradon, majd Pesten a Nemzeti Múzeum későbbi könyvtárőre, majd igazgatója, királyi tanácsos.

⁸⁹ Horányi Elek (Buda, 1736–Pest, 1809), piarista tanár (Vác, Nyitra, Kecskemét, Mosonmagyaróvár), történész.

⁹⁰ Az évszám utolsó karakterét a kézirat kötetésekor a lapéllal együtt levágták.

Stultum ac supinum plumbeique delirii, rebus relictis consenescere in verbis.⁹¹

Erectae mentis ac indolis nobilissimae Adolescentem, illustrissimum Comitem iuvenem, D/ominum/ Ladislaum Festetits in peregrinatione litteraria constitutum, dum ad lustranda quaevis patrii soli Memorabilia reliqua a nobis discederet, hoc ipso superius adscripto Julii Caesaris Scaligeri effato comitatus est, prosperum iter reliquum precatus

Stephanus Weszprémi,⁹² M/edicinae/ D/octo/r et Lib/erae/ R/egiae/que Civitatis Debrecinensis Physicus ordin/arius/ nec non Inclitar/um/ Societat/um/ Scientiar/um/ Lipsiae et Göttingens/is/ Soci/us/

36r

Ladislaus Keszthelyi⁹³ e Scolis Piis Com/iti/ Ladislao Festetitsio apud se jentanti cum Patriae regiones peragraret

Dent alii coenas tibi, Parvo, aut Prandia, Ulyssi frugi ego jentantem recreo Lacte, Vale.

37r

Ratio non tum denique incipit lex esse cum scripta est, sed tum cum orta est. Orta est autem simul cum mente divina. Cicero de Leg/ibus/ L/iber/ II.⁹⁴

Memoriam suam humillime commendaturus Illustrissimo Comiti Ladislao Festetits scripsit Debrecini d/ie/ 11. Oct/obris/ 797.

Paul/us/ Sárvári⁹⁵ m/anu/ pr/opria/ Phil/osophiae/ et Math/esos/ Prof/essor/ in Coll/egio/ Ref/ormato/

38r

Certissimum est atque experientia comprobatum, leves gustus in Philosophia movere fortasse ad Atheismum: sed pleniore haustus ad Religionem reducere. Baco [!] de Verulamio Lib/ro/ I. de Augm/entis/ Scient/iarum/⁹⁶

⁹¹ Julius Caesar SCALIGER: *Poemata, De suis studiis*.

⁹² Weszprémi István (Veszprém, 1723–Debrecen, 1799), debreceni orvos, tudós, a lipcsei és göttingeni tudós társaságok tagja.

⁹³ Keszthelyi László (Keszthely, 1732–Kőszeg, 1803), piarista tanár Kőszegen, Debrecenben, a nyitrai rendi gimnázium igazgatója.

⁹⁴ CICERO: *De legibus*, II, 10.

⁹⁵ Sárvári Pál (Piskolt, 1765–Debrecen, 1846), debreceni filozófiaprofesszor.

⁹⁶ Francis BACON: *De dignitate et augmentis scientiarum*, Lib. I.

Suavissimo Adolescentulo Ladislao ex Illustriss/imis/ Comitibus Festetits de Tolna, ex itinere Transilvanico causa experientiae suscepto, reverenti, atque apud se invisenti, hisce sui memoriam commendat. Debrecini die 11ma Octobr/is/ 1797.

Michael Benedek⁹⁷ Sacrorum
Minister et Superintendentiae
Trans-Tibiscanae Generalis Notar/ius/ m/anu/ p/ropria/

39r

O/mnia/ A/d/ M/aiorem/ D/ei/ G/loriam/ B/eatae/ V/irginis/ M/ariae/ H/onorem/
ac Regni Nostri Mariani majus decus et Incrementum
Amen.

Emericus Vajkovic⁹⁸ E/cclesiae/ M/etropolitanae/ Col/ocensis/ Praep/ositus/ M/aior/
et E/lectus/ Ep/isco/pus Almisiensis

40r

Coloczae visum fuisse, bibliothecam utrumque, capitularem et archiepiscopalem
lustrasse Illustrissimum D/ominum/ Comitem Ladislaum Festetits, hisce testor.
Coloczae 15. Octobris 1797.

Stephanus Katona⁹⁹
canonicus et bibliothecarius m/anu/ p/ropria/

41r

Patriam nosse et jucundum, et proficuum est.

Pro memoria Ill/ustrissi/mo D/omi/no Juveni Comiti Ladislao Festetits Albae-Regiae
Die 17ma 8^{bris} 1797. dedit

Nicolaus Milassin¹⁰⁰
Ep/isco/pus Alba-Regal/ensis/ m/anu/ p/ropria/

42r

Integritas morum juvenem facit esse decorum.
Fac bene, dum vivis, post mortem vivere si vis.¹⁰¹

⁹⁷ Benedek Mihály (Nagydorog, 1748–Debrecen, 1821), debreceni prédikátor, református püspök.

⁹⁸ Vajkovic Imre (Nagyvárad, 1715–Kalocsa, 1798), jezsuita, kalocsai nagyprépost, címzetes amissai püspök.

⁹⁹ Katona István (Bolyk, 1732–Kalocsa, 1811), kanonok, az érseki könyvtár őre.

¹⁰⁰ Milassin Bertalan Miklós (Csávoly, 1736–Székesfehérvár, 1811), 1790-tól székesfehérvári püspök.

¹⁰¹ Latin mondás, ld. SUTOR, 1716, 723.

Franciscus Vailand¹⁰²

Praepositus de Drozo [?], et interioris

L/iber/ae. Reg/iaeque/ Civitatis Alba-Reg/alensis/ Parochus m/anu/ p/ropria/

43r

Os homini sublime dedit, Caelumque tueri

Jussit, et erectos ad sidera vultus. Ovid/ius/ L/iber/ 1. Metam/orphoses/¹⁰³

Praepositus major Alba-Regal/ensis/

Sigismundus Grubanovics¹⁰⁴ m/anu/ p/ropria/

Albae-Reg/iae/ die 17^a 8br/is/ 1797.

44r

Cum sis incautus nec rem ratione gubernas,

noli fortunam, quae non est, dicere caecam.¹⁰⁵

Josephus Bajzath¹⁰⁶ Ep/isco/pus Weszpr/emiensis/ m/anu/ p/ropria/

45r

Virtutem non prima negant, non ultima donant

Tempora¹⁰⁷

Ludov/icus/ Csapody¹⁰⁸

C/athedralis/ E/cclesiae/ W/espremiensis/ Pr/aepositus/ Major m/anu/ p/ropria/.

46r

Fili – Habe fiduciam in Domino ex toto Corde tuo; In

Omnibus viis tuis cogita illum, et ipse diriget gres-

sus tuos: non sis sapiens apud temet ipsum: Time

Deum et recede a malo. Ex proverbiiis Salamonis¹⁰⁹

quae saepe relegenda commendat.

¹⁰² Franz Xaver Vailand (Székesfehérvár, 1719–Székesfehérvár, 1801), jezsuita, korábban a Theresianum tanára, 1762-től házfőnök és plébános Székesfehérvárott.

¹⁰³ OVIDIUS: *Metamorphoses*, I, 85.

¹⁰⁴ Grubanovics Zsigmond (1720–Székesfehérvár, 1801) sárímonostori apát, 1777-től székesfehérvári prépost, apostoli főjegyző.

¹⁰⁵ Marcus Porcius CATO: *Disticha* IV, 3.

¹⁰⁶ Bajzath József (Kisalló, 1720–Veszprém, 1802), 1777-től veszprémi püspök.

¹⁰⁷ Josephus ISCANUS [Joseph of Exeter]: *De bello Troiano*, I, 21.

¹⁰⁸ Csapody Lajos (Petőfalva, 1729–Veszprém, 1801), jezsuita szerzetes, a nagyszombati egyetem tanára, majd rektora, 1777-től veszprémi kanonok, nagyprépost, skopjei címzetes püspök.

¹⁰⁹ Példabeszédek könyve 3, 5–7.

Adolescenti Comiti Ladislao Festetics

David Zsolnai¹¹⁰ C/athedralis/ Eccl/esi/ae Weszpr/imiensis/
Lect/or/ et Canonicus m/anu/ p/ropria/

47r

Primus ego et Christi, et civis tibi nomina scripsi.
Nomen Amicitiae venerandum tu mihi scribes;
Et Patriae quondam per te florentis Imago
Scribat in Annales tua Nomina Grata perennes.

Rosti¹¹¹ m/anu/ p/ropria/

Weszprimii 18^a 7^{bris} 1797

48r

Virtutis pretium in ipsa est, et recte facti merces est:
fecisse.¹¹²

Viennae 13. Nov/embris/ 1797.

Samuel Comes Teleky¹¹³

49r

Nem esmér a munka lehetetlenséget:
Nem vethet semmi út olyan erősséget,
Akarat munkával vetvén szövetséget
Mellyenn ne vehetne győzedelmességet.
Gyöngyösi¹¹⁴

Írá emlékezetnek okáért

Nagy-Győrben

Mind-Szent Havának¹¹⁵ 27^{dik} napján 1797.

Rath Mátyás¹¹⁶

¹¹⁰ Zsolnay Dávid (Jánosháza, 1742–Veszprém, 1810), veszprémi kanonok, 1806-tól püspök.

¹¹¹ Rosty Antal (János?) (1758–1810), keszthelyi plébános, hahóti címzetes apát.

¹¹² SENECA: *Epistulae morales ad Lucilium*, LXXXI, 19.

¹¹³ Teleki Sámuel (Gernyeszeg, 1739–Bécs, 1822), erdélyi kancellár, a marosvásárhelyi Teleki-Téka alapítója.

¹¹⁴ GYÖNGYÖSI István, *Márssal társolkodó Murányi Vénus*, 1. rész, 106.

¹¹⁵ November

¹¹⁶ Rát Mátyás (Győr, 1749–Győr, 1810), evangélikus lelkész, nyelvészeti író, az első magyar nyelvű hírlap szerkesztője.

49v

[1.]

Ut sis gloria et ornamentum Patriae Tuae
et illustrium Progenitorum tuorum vestigiis
incedas tibi precatur.

Michael etc. Liber Baro de

Brigido ArchiEpiscopus

Labacensis¹¹⁷

Labaci¹¹⁸

30. Augusti 1798.

[2.]

Venedig den 4. Septembris 1798. Freyherr von Monfrault m/anu/ p/propria/ f/eld/m/
arschall/Leutnant/¹¹⁹

[3.]

Das mir H/err/ Graff von Festetitz gelegentlich
seiner hiesigen durch-reise die Ehre
eines Besuchs gegönnet habt, bezeige
hiemit. Triest¹²⁰ d/en/ 13: 7^{bre/is/} 1798
P/ompeo/ g/raf/ v/on/ Brigido¹²¹

50r

Il sottoscritto fu con piacere onorata della visita del Sig/nore/ Conte Ladislao de Festetitsch, il quale
tiene pregato di presentare i Suoi rispetti ai degnissimi Suoi Genitori. Fiume,¹²² li 16 7bre 1798.

Aloisio de Orlando m/anu/ p/propria/

Giuseppe Orlando figlio maggiore

50v

Li sottoscritti con giubilo furono onorati con la grata visita del Sig. Conte Ladislao de
Festetich il quale viene pregato di presentare li loro rispetti ai degnissimi Suoi Genitori

Buccari¹²³ li 17 7bre 1798

¹¹⁷ Brigido, Michael Leopold (1742, Trieszt–1817, Szepes), 1787–1806 között Ljubljana érseke, majd sze-
pesi püspök, az „Ad Magnanimitatem” szabadkőműves páholy tagja.

¹¹⁸ Laibach (ma: Ljubljana, SL).

¹¹⁹ Monfrault, Eugen von († 1808), osztrák tábornok.

¹²⁰ Trieszt (ma: Trieste, I).

¹²¹ Pompeo (IV.) Brigido (1729–1811), 1782 és 1803 között trieszti kormányzó.

¹²² Fiume (ma: Rijeka, HR).

¹²³ Buccari (ma: Bakar, HR).

Gio/v/an/ni/. Nepo/muk/. Thianich m/anu/ p/ropria/ giudice¹²⁴

Marco ab Orebich m/anu/ p/ropria/
Regale Capitano del Porto

Tomaso Sablich m/anu/ p/ropria/ Camerlengo

51r

Novi¹²⁵ 18. 7^{bris} 1798.

Ill/ustrissi/mus D/ominus/ Comes Ladislaus a Festetich me conveniendi honorem habuit; cui omnia felicia et fausta ex corde precor

Joannes Bapt/ist/a Jesich m/anu/ p/ropria/¹²⁶
Ep/iscopu/pus Segn/ensis/ et Modr/usensis/

51v

J' ai eu l'honneur de faire mes complimens á Mons. le jeune Comte de Festetich, ayant passe par cette petite Ville militaire. Le 18. 7bre 1798. c'est á dire par Segne.¹²⁷

B/aron/ de Cervelli
Colonel et Comand/an/t

52r

Continuatio virtutum, est gloria Patriae et Familiae. quod recomendat nunc per accidens Segniae degens. 18^{vac} Septembris 1798.

Joannes Dominicus Vukassovich m/anu/ p/ropria/¹²⁸
Can/oni/cus et Cantor Zagrab/iensis/ m/anu/ p/ropria/

52v

Ill/ustrissi/mi Comitissae Festetics Adolescentis optimi aeternum memor, ut ad propria secundissimo itinere regrediatur, et exacti itineris uberrimum capiat fructum, amodoque pro Patriae et Religionis incremento proficiat, precatur

Segniae, 18^a 7^{bris} 1798.

¹²⁴ Thianich, Giovanni Nepomuk iskolaigazgató, városi jegyző Buccariban (ma: Bakar, HR).

¹²⁵ Mai nevén Novi Vinodolski, HR.

¹²⁶ Jesich, Johannes (Novi, 1746–Novi, 1833), zengg-modrusi püspök (1789–1833).

¹²⁷ Zengg, kikötőváros az Adriai-tenger partján (ma: Senj, HR).

¹²⁸ Vukassovich János Domonkos zágrábi kanonok.

Geor/gius/. Milanes m/anu/ p/ropria/
Abbas Inf/ulatus/ de Bela-Sténa,
Cath/edralis/ Ecclae/siae/ Segn/iensis/ Lector 1798

53r

Dass Herrn Graff/en/ v/on/ Festetich bei dessen hierorthiger durch Reisse, mich mit
einen besuch beehrte, bestatige ... mit Vergnügen,
Karlstadt,¹²⁹ den 20ten September /1/798.

A. J. Cassimir oberst
1. Brigad/e/

53v

I bone quo virtus Tua Te vocat
i pede fausto
grandia laturus meritorum praemia¹³⁰

Carolostadii¹³¹ 20^a 7^{bris} 1798.

Stephanus Avakumovich m/anu/ p/ropria/¹³²
Ep/isco/pus Carolostadiensis

54r

Semper honos, nomenque tuum
Laudesque manebunt.¹³³

Zagrabiae¹³⁴ die 21ma Sept/embris/ 1798.

Comes Joannes Erdődy¹³⁵
Banus m/anu/ p/ropria/

54v

Deo propitio, mentore Comite, lege profutura Tibi
et Aliis, ac in optimo precantibus habe.

¹²⁹ Károlyváros (ma: Karlovac, HR).

¹³⁰ HORATIUS: *Epistulae*, II, 2, 37.

¹³¹ Károlyváros (ma: Karlovac, HR).

¹³² Avakumovics István (Szentendre, 1756–1822, Temesvár), 1798–1801 között károlyvárosi, majd temesvár–lippai görögkeleti püspök.

¹³³ VERGILIUS: *Aeneis*, I, 609.

¹³⁴ Zágráb (Zagreb, HR).

¹³⁵ Erdődy János (Velike, 1732–Zágráb, 1806), horvát bán.

Zagrabiae 21 Septembris 1798.

Philippu/m/ Wohlgemuth¹³⁶

Vicar/ium/ Gen/eralem/ m/anu/ p/ropia/

55r

Homo es, nihil humani a te alienum
putes.¹³⁷

Ludovicus Festetics m/anu/ p/ropria/¹³⁸

Kesthely 5^a 8^{bris} /1/798

56r

Rex est, qui cupit nihil;
Rex est, qui que timet nihil.
Hoc Regnum sibi quisque dat.¹³⁹

Keszthely 12. 8^{bris} 1798.

Petrus Jordan¹⁴⁰

profess/or/ Hist/oriae/ nat/uralis/
in Univers/itate/Vienn/ensi/

57r

Nemzetét legjobban szerető Atyának
Szerelmes és sokat ígérő fiának
Follyon bé szívébe Haza szeretete,
Tüköréül légyen bölts Attya élete.
Nyomdokát mindenbe bár hiven kövesse,
Hogy minden Jók' szívét, mint ő meg nyerhesse.

Leg buzgóbb kívánsága
Gyarmathi Sámuelnek.¹⁴¹

¹³⁶ Wohlgemuth, Philip (1739. k.–Wien, 1804), agrárius plébános, majd a pesti szeminárium rektora, később a zágrábi egyházmegye általános helynöke.

¹³⁷ TERENTIUS: *Heauton Timorumenos*, 77

¹³⁸ Festetics Lajos (1772–1840), földbirtokos. László gróf édesapjának, Festetics I. Györgynek idősebb másod-unokatestvére.

¹³⁹ SENECA: *Fabulae, Thyestes*, 388–390.

¹⁴⁰ Jordan, Peter (Sellrain, 1751–Wien, 1827), természettudós, a bécsi egyetemen a természetrajz professzora.

¹⁴¹ Gyarmathi Sámuel (Kolozsvár, 1751–Kolozsvár, 1830), kolozsvári orvos, nyelvész, mineralógus.

Bétsben Nov/ember/ 12^{dikén} 1798^{ban}

58r

Columella klagte darüber: „quod sola res rustica, quae sine dubitatione proxima, et quasi consanguinea Sapientiae est, tam discentibus egeat, quam magistris. – Agri-
colationis neque doctores, qui se profiterentur, neque discipulos cognovi.”¹⁴²

Dank, und Ehre dem Festetits von Tolna, den in Keszthely Columellas Schatten mit uns ausgesöhnt hat.

Salzburg am 13. September 1803.

Moll¹⁴³ m/anu/ p/ropria/

59r

Treu der Vernunft, verdamme keinen Glauben.

Wer an die Tugend glaubt, der glaubt an Gott.¹⁴⁴

Salzburg, den 13ten im September 1803

dieser Denkspruch sey dem
Grafen Festetits mit Andenken
seines Verehrers Fridrich
Graf Spaur¹⁴⁵ m/anu/ p/ropria/

60r

Dii Tibi dent annos, a Te nam caetera sumes

Sint modo virtuti Tempora longa Tuae.¹⁴⁶

Salisburgi XIII. Septembris

MDCCCIII.

Hoc voto memoriam sui commendat Franciscus Josephus Hartleben¹⁴⁷ Jurium Doctor
Em/inentissi/mi. ac Celsissimi Principis electoris Moguntini Consiliarius aulicus et
Regiminis, uti et supremi appellationum Tribunalis, antehac in Universitate Moguntinae
Pandectarum Professor P/ublicus/ et O/rdinarius/ m/anu/ p/ropria/

¹⁴² COLUMELLA, Lucius Junius Moderatus: *De Re Rustica*, Lib. I.

¹⁴³ Moll, Karl Ehrenbert Maria von (Thalgau, 1760–Augsburg, 1838), salzburgi természettudós és államférfi.

¹⁴⁴ SPAUR, 1800, 354.

¹⁴⁵ Spaur, Friedrich Franz Joseph von (Mainz, 1756–Wien, 1821), osztrák főnemes, író.

¹⁴⁶ OVIDIUS: *Ex Ponto*, II, I. 53–54.

¹⁴⁷ Hartleben, Franz Joseph (Düsseldorf, 1740–Wien, 1808), jogtudós, a mainzi, később a bécsi egyetem professzora.

61r

Fortes creantur fortibus.¹⁴⁸

Emlékezete ajánlására írta
Bethlen Elek.¹⁴⁹

Bétsbe N/ovem/b/e/r/ne/k. 12ⁿ 1798^{ban}

62r

Der Name Festetits ist in den Annalen der Polizey
und Kultur unvergänglich, da der Geist des Vaters in dem
Sohne fortdauern wird.

Salzburg, den 12. September 1803.

ein aufrichtiges Denkmahl der Verehrung
Theodor von Hartleben¹⁵⁰ kursalzburgischer
wirklicher Hof und Regirungsrathe auch
Professor der Staatsrechts

62v

Gutes thun und nicht müde werden.¹⁵¹

Göttingen
den 6ⁿ Okt. 1803.

Prof/essor/ Reuss¹⁵²

63r

Mit dem Wunsch, dass der Liebenswürdige Sohn einst dem verdinstvollen Vater
gleichen möge, empfiehlt sich seinem Angedenken

Stutg/art/ d/en/ 20. Sept. 1803.

¹⁴⁸ HORATIUS: *Carmina*, IV, 4, 29.

¹⁴⁹ Bethlen Elek (Üreg, 1777–Pest, 1841), császári és királyi kamarás, dráma- és történetíró.

¹⁵⁰ Hartleben, Theodor Konrad (Mainz, 1770–Mannheim, 1827), 1795–1803 közt a salzburgi egyetem jogászprofesszora, valamint a város rendőrfőnöke.

¹⁵¹ Galatáknak írt levél 6,9.

¹⁵² Reuss, Jeremias David (Rendsburg, 1750–Göttingen, 1837), filológus, irodalomtörténész, a göttingeni egyetem professzora.

Fr/iedrich/ Aug/ust/ Cl/emens/ Werthes¹⁵³

64r

Premas, Comes Optime, Patris vestigia, impleas patriae spem, evehas illustris Georgici initia, faveasque

Nominis Festetitsiani admiratori, olim prioriori jam extero, Victori-Henrico Riecke,¹⁵⁴ Philos/ophiae/ Doctori, Orphanotrophei Stuttgardiani antistiti, scholarumque, quae triviales vocantur, inspectori.

Stuttgardiae, die 20. Sept/embris/ 1803.

64v

Die Straßen in Marburg sind wie die Wege
zur Tugend eng und steil

Marburg am 1ten October 1803
Oktob/er/ 1803.

zum Andenken
von Hauptmann Schleicher¹⁵⁵
ordentlichem Professor der Kriegswissenschaften

65r

Festum esto mihi
á Festetits, Filio Vatis Hungarici;
quum me ille,
ejusque comites
28. Septembr/is/ 1803 invisere.
Huic vitae meae Monumento
ad scribo nomen meum:
Mauritius á Tonder,¹⁵⁶
Hungariae
semper et ubiquae fidelis;
quamvis non semper beatus.

¹⁵³ Werthes, Friedrich August Clemens (Buttenhausen, 1748–Stuttgart, 1817), költő, újságíró, udvari tanácsos. 1784 és 1791 között a pesti egyetem tanára.

¹⁵⁴ Riecke, Viktor Heinrich (Stuttgart, 1759–Lustnau, 1830), teológus, 1782-től brnói evangélikus lelkész, 1803-tól stuttgarti lelkész, árvaházi igazgató, iskolafelügyelő.

¹⁵⁵ Schleicher, Franz Karl (Rinteln, 1756–Kassel, 1815) porosz katonatiszt, hadtudós, a marburgi egyetem professzora.

¹⁵⁶ Trenck von Tonder, Moritz Flavius (Dresden, 1746–Frankfurt a. M., 1810) német katonatiszt, író.

66r

– nescia virtus stare loco –
Lucan/us/ 1, 144

Illustrissimi Festetitsiani
nominis cultor venerabundus
Chr/istian/ G/ottfried/ Heyne¹⁵⁷

Göttingae d/ie/ 5. Octobr/is/
1803.

67r

Wird ewig dann, sich selber unbekannt,
die blöde Menschheit, sich im Taumel Kreise drehen,
in den sie Zofe, Schwert und Krumm Stab, bannt?

August Ludwig Schlözer¹⁵⁸
Göttingen, 5 8br/is/ 1803.

67v

Deus meliora!

Illustrissimo Comiti
reuerentiam
cum salute summa
D/octor/ Henr/icus/ Phil/ippus/ Conr/adus/ Henke.¹⁵⁹

Helmstadii,¹⁶⁰ d/ie/ IX. Oct/obris/ (Optimi Principis natalitio die) 1803.

68r

Felix qui simul opes et mentem habet;
Hic enim opibus, ubi conuenit, recte utitur.
Menand/er/ ap/ud/ Stobaeum p. 450. b.¹⁶¹

¹⁵⁷ Heyne, Christian Gottlob (Chemnitz, 1729–Göttingen, 1812), filológus, történész, a göttingeni egyetem professzora.

¹⁵⁸ Schlözer, August Ludwig (Gaggstatt, 1735–1809, Göttingen), történész.

¹⁵⁹ Henke, Heinrich Philipp Konrad (1752–1809), teológus, egyháztörténész.

¹⁶⁰ Helmstadt, Braunschweig.

¹⁶¹ MENANDROS. Az eredeti forrás nem azonosítható, ugyanakkor a bejegyzés betű szerint megtalálható a bejegyző saját könyvében (BECKMANN, 1795, 158.), így nem zárható ki, hogy a bejegyző saját szövegét másolta át.

Memoria sui commendaturus
scripsit
Joh/annes/ Beckmann¹⁶²

Göttingae d/ie/ 5. Septem/bris/
1803.

70r

Wenige wissen, wie viel man wissen muss.
um zu wissen, wie wenig man weiss.

J/ohann/ E/lert/ Bode¹⁶³

Berlin, d. 14. Oct.
1803.

71r

Virtus nobilitat.

Memoriam sui de meliori commendaturus scripsit

C/hristian/ H/artmann/ /Samuel/ L/iber/ B/aro/ de Gatzert¹⁶⁴ Ser/enissimi Hass/
iae/ Landgr/avii/a consiliis intimis

Gisae Hassorum¹⁶⁵
d/ie/ XXX. Septe/mbris/.
MDCCCIII.

72r

Rationi ac legibus religiose parere, libertas est.

Hisce verbis, illustrissimo ac generosissimo hujus albi possessori, patris, Europae et
litteris cari, Maecenatis Hungarici, vestigia pie atque fideliter sequenti sese tradit atque
com/m/endat

D/octo/r. Johannes Christianus Theophilus Schaumann¹⁶⁶

¹⁶² Beckmann, Johann (1739–1811), természettudós, a göttingeni egyetem professzora.

¹⁶³ Bode, Johann Elert (1747–1826), asztronómus, a berlini obszervatórium igazgatója.

¹⁶⁴ Gatzert, Christian Hartmann Samuel (Meiningen, 1740–Giessen, 1807), jogász, államférfi.

¹⁶⁵ Giessen, német város Hessen tartományban.

¹⁶⁶ Schaumann, Johann Christian Gottlieb (1768–1821), a hallei Paedagogicum tanára, 1794-től a giesseni egyetem filozófiaprofesszora.

philosophiae theoreticae et practicae in Ludoviciana
Professor p/ublicus/ o/rdinarius/

Giesae d/ic/ 30. Septembr/is/ MDCCCIII.

73r

Vivitur ingenio
caetera mortis
erunt.

Amicis suis
Hungariae¹⁶⁷
natis
de meliori
se commendat

E/rnst/ G/ottfried/ Baldinger¹⁶⁸

Marburgi
die 1. Oct/obris/
1803.

81r

Recte faciendo neminem timeas.

Giessae. 1. Oct/obris/
1803

In memoriam sui
scripsit F/riedrich/ L/udwig/ Walther¹⁶⁹
Prof/essor/ Phil/osophiae/ Ord/inarius/

96r

Nicht was des Zufalle Macht dem Edelmann gegeben,
giebt heiligen Anspruch ihm auf Vorzug und auf Hang
Ihn kann Humanität nur einzig höher haben,
und sichere ewig ihm des Raubes Feiersang
der Vorsicht mächtiges Wort hat, edler, sie ersehen

¹⁶⁷ A szó vége („riae”) az eredeti szövegben (feltehetően véletlenül) kétszer szerepel.

¹⁶⁸ Baldinger, Ernst Gottfried (1738–1804), marburgi orvosprofesszor.

¹⁶⁹ Walther, Friedrich Ludwig (1759–1824), természettudós, a giesseni egyetem professzora, különösen az erdészeti tudományokban ért el jelentős eredményeket.

zum Wirken wie ein Gott im Kreise der Natur:
Sie werden schön und gross und sichere Schritten gehen,
Wenn ihr Sie folgen nur und Ihres Vaters Spur.

Motto:

Adel ist auch in der Sittlichen Welt, gemeine Naturen
zahlen mit dem was sie thun, edle mit dem was sie sind.¹⁷⁰

Erinnern sie sich zuweilen mit Wohlwollen
und güte Ihres herzlichen Verehrers
Franz Joseph Theodor Franzky¹⁷¹ m/anu/ p/ropria/
d/er/ Philosophie/ u/nd/ d/er/ f/reien/ K/ünste/. Mag/ister/
Redakteur den politischen Zeitung

Brünn in Mähren¹⁷²
den 25 August 1801.

106r

Mái naponn volt szerentsém tisztelni Méltóságos Gróff Festetits László Úrfit, Hazánk-
nak nagy reményét, mellyet nem tsak szokás szerént szeretni, hanem esmérve szeretni
igyekezik.

Kolosv/ar/ 4. 8br/is/ 1797.

Martonfi m/anu/ p/ropria/¹⁷³
Serb/iai/ Püspök
és Gubern/iumi/ Consil/iarius/

¹⁷⁰ SCHILLER, 1796, 153.

¹⁷¹ Franzky, Franz Joseph Theodor brünni (brnöi) író.

¹⁷² Brünn (ma: Brno, Csehország)

¹⁷³ Mártonfi József (Csíkszentkirály, 1746–Gyulafehérvár, 1815), 1793-tól szerbiai címzetes püspök, 1799-től erdélyi püspök.

Személynévmutató

Álmos	6r	Herepei Ádám	19r
Aranka György	24r	Herepei László	12r
Árpád	6r	Horányi Elek	34r
Asztrik	6r	Jesich, Johannes	51r
Avakumovics István	53v	Jordan, Peter	56r
Azo	6r	Katona István	40r
Bajzáth József	44r	Keszthelyi László	36r
Baldinger, Ernst Gottfried	73r	Kristovich Imre	10r
Bánffy György	28r	Letenyi János	6r
Bánffy László	11r	Mártonfi Antal	18r
Batthyány Ignác	26r	Mártonfi József	18r
Beckmann, Johann	68r	Mátyus István	21r
Benedek Mihály	38r	Milanes, Georgius	52v
Benkő Ferenc	20r	Milassin Bertalan Miklós	41r
Bethlen Elek	61r	Miller Jakab Ferdinánd	33r
Bethlen József	15r	Moll, Karl Ehrenbert Maria von	58r
Bethlen László	13r	Molnár Borbála	27r
Bode, Johann Elert	70r	Monfrault, Eugen von	49v
Bonipert	6r	Neugeboren, Daniel Georg	16r
Brigido, Michael Leopold	49v	Novák Krizosztom János	3r
Brigido, Pompeo	49v	Orebich, Marco ob	50v
Bruckenthal Mihály	14r	Orlando, Aloisio de	50r
Bruckenthal Sámuel	17r	Orlando, Giuseppe	50r
Cassimir, A. J.	53r	Pataki Sámuel	23r
Cervelli, báró	51v	Ráth Mátyás	49r
Csapody Lajos	45r	Reuss, Jeremias David	62v
Erdődy János	54r	Riecke, Victor Heinrich	64r
Esterházy László Pál	7r	Rosty Antal (János?)	47r
Festetits Lajos	55r	Sablich, Tomaso	50v
Franzky, Franz Joseph Theodor	96r	Sárvári Pál	37r
Gatzert, Christian Hartmann Samuel	71r	Schaumann, Johann Christian Gottlieb	72r
Grubanovics Zsigmond	43r	Schleicher, Franz Karl	64v
Gyarmathi Sámuel	57r	Schlözer, August Ludwig	67r
Gyöngyössi János	25r	Soro, Johann von	9r
Hannulik János Krizosztom	31r, 32r	Stratimirovic, Stevan	8r
Hartleben, Franz Joseph	60r	Szányi Ferenc	4r
Hartleben, Theodor Konrad	62r	Szathmári Pap Mihály	28r
Heyne, Christian Gottlob	66r	Szilveszter, II.	6r
Henke, Heinrich Philipp Konrad	67v	Taksony	6r

Teleki Domokos	22r	Walther, Friedrich Ludwig	81r
Teleki Sámuel	48r	Werthes, Friedrich August Clemens	63r
Thianich, Giovanni nep.	50v	Wesselényi Miklós	30r
Trenck von Tonder, Moritz Flavius	65r	Weszprémi István	35r
Vajkovichs Imre	39r	Wohlgemuth, Philip	54v
Viser Ádám János	5r	Zolta	6r
Vukassovich János Domonkos	52r	Zsolnay Dávid	46r
Wailand, Franz	42r		

Helymutató

Aiud (RO)	19r, 20r	Karolinum ld. Carei	
Alba Iulia (RO)	18r	Károlyváros ld. Karlovac	
Aurel Vlaicu (RO)	13r	Keszthely	55r, 56r
Bakar (HR)	50v	Kolozsvár ld. Cluj Napoca	
Bécs ld. Wien		Labacum ld. Ljubljana	
Bencenc ld. Aurel Vlaicu		Ljubljana	49v
Berlin (D)	70r	Magno Varadinum ld. Oradea	
Brno (CZ)	96r	Makó	10r
Brünn in Mähren ld. Brno		Marburg	64v, 73r
Buccari ld. Bakar		Marosvásárhely ld. Targu Mures	
Carei (RO)	31r, 32r	Mohács	7r
Carlostadium ld. Karlovac		Nagyenyed ld. Aiud	
Cibinium ld. Sibiu		Novi ld. Novi Vinodolski	
Claudiopolis ld. Cluj Napoca		Novi Vinodolski (HR)	51r
Cluj Napoca (RO)	26r, 27r, 28r, 29r, 106r	Oradea (RO)	33r, 34r
Colocza ld. Kalocsa		Orastie (RO)	11r, 12r
Debrecen	35r, 37r, 38r	Pécs	3r
Fiume ld. Rijeka		Quinqueecclesia ld. Pécs	
Gisa Hassorum ld. Giessen		Rijeka (HR)	50r
Giessen (D)	71r, 72r, 81r	Salisburg ld. Salzburg	
Göttingen (D)	62v, 66r, 67r, 68r	Salzburg (A)	58r, 59r, 60r, 62r
Győr	49r	Segnia ld. Senj	
Helmstadium ld. Helmstadt		Senj (HR)	51v, 52r, 52v
Helmstadt (D)	67v	Sibiu (RO)	14r, 16r, 17r
Jibou (RO)	30r	Sremski Karlovci (SRB)	8r
Kalocsa	40r	Stuttgart (D)	63r, 64r
Karlovac (HR)	53r, 53v	Szászváros ld. Orastie	
Karlstadt ld. Karlovac		Székesfehérvár	41r, 43r
		Târgu Mures (RO)	21r, 22r, 24r

Temesvár ld. Timisoara		Vienna Austriae ld. Wien	
Timisoara (RO)	9r	Wien (A)	48r, 57r, 61r
Triest ld. Trieste		Zagrabia ld. Zagreb	
Trieste (I)	49v	Zagreb (HR)	54r, 54v
Turda (RO)	25r	Zsibó ld. Jibou	
Újtorda ld. Turda		ismeretlen	4r, 5r, 6r, 15r, 23r, 36r, 39r,
Venezia (I)	49v		42r, 44r, 45r, 46r, 65r
Veszprém	47r		

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL
P 279 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
Festetics család keszthelyi levéltára, Directoratus.
- OSZKK Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
- *
- ABAFI
1993 ABAFI Lajos: *A szabadkőművesség története Magyarországon*, Budapest, Akadémiai, 1993.
- Anthologia*
1795 *Anthologia Graeca cum versione latina Hugonis Grotii*, Ultrajecti, B. Wild & J. Altheer, 1795.
- BECKMANN
1795 Johann BECKMANN: *Physikalisch-ökonomische Bibliothek: worinn von den neuesten Büchern, welche die Naturgeschichte, Naturlehre und die Land- und Stadtwirthschaft betreffen, zuverlässige und vollständige Nachrichten ertheilet werden*, 18. Bd., Göttingen, Verlag der Wittwe Vandenhoeck, 1795.
- DB *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de>
- DEÁK
2001 DEÁK Eszter: *A tudományos élet és magyarországi kapcsolatai Cseh-Morvaországban a felvilágosodás korában*, In: *Aetas*, 16. (2001) 3. sz., 29–45.
- „Emlékek [...]”
„Emlékek híres férfiaktól, akiket Tolnai Festetics László gróf 1796-ban és az azt követő években tisztelettel meglátogatott, midőn hazáját és a külföldet járta”, [2003], https://axioart.com/tetel/-emlekek-hires-ferfiaktol,-akiket-tolnai-festetics-laszlo-gr_146067 (2018. 08. 08.).
- FESTETICS
1801 FESTETICS László: *Voyage en Moravie et Boheme*, 1801, OSZK Kt. Quart. Gall. 91.
- FÖLDESI
2003 FÖLDESI Ferenc: *Album amicorum*. In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon: középkor és kora újkor*, I., Budapest, Balassi, 2003, 57–59.

- HEVENESI
1714 HEVENESI Gábor: *Scintillae Ignatianae, sive sancti patris Ignatii de Loyola Societatis Jesu fundatoris apophthegmata sacra*, Tyrnaviae, Typ. Acad., 1714.
- KOSTYÁL
1961/1962 KOSTYÁL István: *Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására*, In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*, 1961/1962, Budapest, 1963, 280–290.
- KOSZTA
2012 KOSZTA László: *Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök: két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben*, In: *Belvedere Meridionale*, 2012, 4. sz., 22–40.
- KRISTÓ
1994 KRISTÓ Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1994.
- KULTSÁR
2006 KULTSÁR Krisztina: *A politikai és társadalmi elit utazásai*, In: *Korall*, 7. (2006) 26. sz., 99–127.
- KURUCZ
2016 KURUCZ György: *Tudomány, szakképzés, identitás. Festetics György szerepe a magyarországi tudásáramlás elősegítésében a XVIII–XIX. század fordulóján*, In: *Somogy*, 44. (2016) 3. sz., 56–69.
- SCHILLER
1796 Friedrich SCHILLER: *Unterschied der Stände*, In: *Musen-Almanach für das Jahr 1797*, Tübingen, J. G. Cotta, 1796, 153.
- SPAUR
1800 Friedrich Franz Joseph SPAUR: *Reise durch Oberdeutschland: in Briefen an einen vertrauten Freund*, Leipzig, Ludwig Schellenberg, 1800.
- STERNE
1768 Laurence STERNE: *A Sentimental Journey through France and Italy*, London, Becket and De Hondt, 1768.
- STOHL
2008 STOHL Róbert: *Festetics László neveltetéséről*, In: *Lymbus: magyarságtudományi forrásközlemények*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, Balassi Bálint Intézet, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 2008, 211–233.
- STOHL
2012 STOHL Róbert: *Egy honismereti utazáselmélet a XVIII. századból*, In: *Honismeret*, 2012, 4. sz., 22–26.

SUTOR
1716

Andreas SUTOR: *Latinum Chaos de, et ex pro omni [...]*,
Augsburg, Joseph Gruber, 1716.

WEISSE
1780

Christian Felix WEISSE, *Der Kinderfreund: ein Wochen-*
blatt: 16. Th., Tübingen, Frank & Schramm, 1780.

Gróf Teleki László és gróf Teleki Mária válási kísérlete és irodalmi visszhangja*

1800. április 23-án Bécsben hunyt el gróf Teleki Mária, gróf Teleki (III.) László felesége, néhány hónappal azután, hogy megszületett Johanna névre keresztelt kislánya. Teleki Mária életéről nem sokat lehet tudni, leginkább csak azt, ami a temetésekor megjelent szövegekből összerakható – férje pályájáról jóval gazdagabb ismereteink vannak.¹ Mária 1770. november 10-én született gróf Teleki (II.) Ádám és báró Wesselényi Mária leányaként, legidősebbként szülei tizennégy gyermeke között. 1788-ban vette feleségül harmadfokú unokatestvére, László (1764–1821), akire a nagy tekintélyű Teleki (III.) József (1738–1796) koronaőr legidősebb fiaként fényes jövő várt. Lászlót, akit házi tanítóként Cornides Dániel nevelt, majd megjárta Göttingát s beutazta Nyugat-Európát is, 1789-ben az erdélyi Gubernium tiszteletbeli tanácsosának tették meg, 1791-ben királyi kamarási rangot kapott, az 1790–1791-es diétán jelen volt Máramaros követeként. A Kolozsvári Református Kollégium gondnoka volt. 1796-ban Magyarországra költözött, az édesanyja (Roth Johanna) örökségként a család birtokába került sziráki kastélyba (Nógrád megye), 1803-ban a Királyi Tábla bírása Pesten, a Református Egyház Dunamelléki Egyházkerületének főgondnoka, 1811-től Somogy vármegye főispáni adminisztrátora, 1819-től a Hétszemélyes Tábla bírása. Lászlónak és Máriának négy gyermeke született: (IV.) Ádám (1789–1851), (IV.) József (1790–1855), (V.) Sámuel (1792–1857) és Johanna (1800?–?). László Teleki Mária halála után másodszor is megnősült, báró Mészáros Johannát vette feleségül, akitől három újabb gyermeke született: Dénes (kisgyermekként meghalt), (IV.) László (1810–1861) és Augustza (1813–?). Hogy Teleki Mária pontosan milyen betegségben halt meg, nem lehet tudni. Ismervén a kor leggyakoribb halálozási okait, feltételezhető, hogy lehetett kapcsolat utolsó szülése és halála között.

Teleki Mária és László házasságának nem feltétlenül volt minden pillanata boldog. Legalábbis erre utal az, hogy fennmaradt egy – alább közlendő – keltezetlen irat, melyben férj és feleség válásuk részleteiről egyezkedik. Természetesen a korabeli egyházi jog szerint csak *a mensa et thoro* – asztaltól és ágytól – szeparáltattak volna, azaz külön éltek, külön nevelték volna gyermekeiket, ám a házastársi hűség alól nem kaptak volna

* A szerző az MTA Lendület „Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon (1770–1820)” kutatócsoport tagja. A dolgozat az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ Feleség és férj életrajzához legutóbb lásd VADERNA, 2017, 183–185.

felmentést. Mivel e szerződésben már újszülött lányukról is rendelkeznek, a vagyongosztrási tervezet nem sokkal Mária halála előtt készülhetett.²

Mária temetése 1800. augusztus 31-én – tehát jócskán a haláleset után – történt a család sziráki birtokán. Magáról a temetésről viszonylag keveset tudni, de a hosszas előkészületek gondos tervezést sejtetnek.³ A reprezentáció viszonylag magas fokát mutatja, hogy 1801-es dátummal megjelent egy emlékező kiadvány (*Néhai G. Teleki Mária' sir-halma*), melyet férje állított össze.⁴ Ez tartalmazza Báthori Gábor, pesti református pap, a Dunamelléki Egyházkerület aljegyzője⁵ és Kolosvári István, sziráki lelkész gyászbeszédeit, valamint Teleki László hosszadalmas (több mint ötven oldal!), illetve Rácz István, Vadasdi István, Mátyási József, Szabó András és Schedius Lajos rövidebb költeményeit. E szövegek mind magyar nyelvűek, Schediusé kivételével, amely német. A temetésen biztosan elhangzott a két prédikáció (Báthori utóbb a sajátját meg is jelentette gyűjteményes kötetében),⁶ ám hogy a versek közül elhangzott-e bármi, nem tudhatjuk, miképpen a temetés egyéb részletei (pontos menete, látványelemei stb.) sem ismertek. Talán a férj versének részlete lehetett az, amely a szertartáson is elhangzott, mivel felépítése tekintetében követni látszik a prédikációk érvmenetének némely vonását (például van egy rész a beszéd utolsó harmadában, ahol a gyászoló rokonság fontosabb tagjait emeli ki). Hogy Teleki egy ilyen kiadványt létrehozott, a Teleki családban egyáltalán nem volt kivételes gesztus: apósa a felesége, apja a sógora (gróf Toroczkay Zsigmond, 1732–1778) halálára írott gyászverseit adta ki. László költői életműve pedig szinte kizárólag ilyen versekből áll – feleségén kívül írt verset az apjának és az apósának emlékére is.⁷

Az is előfordulhat, hogy a temetés gazdag reprezentációja férj és feleség megromlott kapcsolatának utólagos elfedésére, megszépítésére szolgálhatott. Nem a Teleki házaspár az egyetlen, ahol ez a lehetőség felmerült. Rhédey Lajos rendezett 1804. április 15. hasonlóan fényes temetést elhunyt hitvesének, Kácsándy Teréziának. Ez az esemény – mivel ott Csokonai is fellépett – a magyar irodalomtörténet-írás talán legjobban dokumentált és legtöbbet elemzett temetése.⁸ Mindenesetre az ekkor még arisztokrata

² Elválási szerződés ágytól és asztaltól III. G. Teleki László és felesége G. Teleki Mária között, MTA KIK Kt, Vegyes 2r 18. sz. III. 9. (1. forrás)

³ Ennek alapvető monográfiája: SZABÓ, 1989.

⁴ *Néhai G. Teleki Mária' sir-halma*, 1801. Ennek részletes elemzéséhez lásd VADERNA, 2017, 183–195.

⁵ Báthori, aki később az egyházkerület püspöke lett 1814-től, igen jó kapcsolatot tartott fenn a Teleki családdal. 1838-ban például a pesti árvíz elől a sziráki birtokra menekült Teleki (IV.) József vendégeként. SZINNYEI I, 666–670.

⁶ BÁTHORI, 1820, 291–328.

⁷ Teleki József, 1779; Teleki Ádám, 1786; Teleki László, 1797; Teleki László, 1798. Teleki Lászlónak a MTA KIK Kt-ban őrzött kéziratos hagyatéka – a kinyomtatott szövegek kéziratai mellett – még számos egyéb gyászéneket tartalmaz. A jelzetek: Teleki László poémái, M. Irod. RUI 4r 51. sz.; Teleki László családi írásai, M. Irod. RUI 4r 52. sz.; Teleki László kisebb költeményei, M. Irod. RUI 4r 132/I.; Teleki László nagyobb költeményei, M. Irod. RUI 4r 132/II.; [Teleki László iratai], M. Irod. RUI 4r 133. sz.; [Teleki László iratai], Vegyes 4r 15. sz. I–II. köt. Telekiről mint költőről lásd VOINOVICH, 1899.

⁸ Rhédey pályájához lásd SZILÁGYI, 2011. A temetéshez lásd SZILÁGYI, 2014, 287–308. A fennmaradt dokumentumok: CSOKONAI 1804; *Kácsándi Theresia asszony' utolsó tiszteletének, 's eltemettetésének leírása*, 1804 (kiadta: RÁKAI, 2001); FÖLDVÁRI, 1804; BUDAI, 1804; HATVANI, 1804; HÉCZEI, 1804.

rangot nem nyert Rhédey által szervezett nagyszabású eseményt a kortársak némi megütközéssel fogadták. Az a kedvezőbb értelmezés, amely szerint Rhédey csupán jelezni kívánta volna, hogy komoly gazdasági potenciállal rendelkezik, s mind a vármegyei, mind az országos politikában érdemes lesz számolni vele. Hiszen még az a gyanú is felmerült – Kazinczy pletykája nyomán Borbély Szilárd eredt ennek nyomába –, hogy Rhédey megmérgezte volna feleségét, s a fényes temetés mintegy ennek elfedésére szolgált volna, ám mivel erre mindössze egyetlen forrás – Kazinczy egy feljegyzése – utal, erről nem túl sokat tudhatunk.⁹

Mindenesetre, ha a Rhédey-eset mellé tesszük Teleki Lászlót, érdekes hasonlóság sejlik fel a háttérben: talán mind a ketten arra használták fel feleségük halálát, hogy a készülöben lévő botrányról (hütlenség és megromlott párkapcsolat) eltereljék a gyanút, s bizonyítsák, hogy az ő szerelmüknek mértéke nincsen, és hogy boldogságuk egészen a halálesetig határtalan volt. (E párhuzamot csak erősíti, hogy Rhédey Lajos is írt verset, amit ráadásul Csokonai versével egybekötve terjesztett.)¹⁰ Márpedig vannak arra utaló jelek, hogy valóban így történhetett – legalábbis akad olyan kortárs, a költő és katona Fekete János (1741–1803), aki fennakadt Teleki László gesztusán.

Gróf Fekete János és gróf Teleki László jó barátok voltak. Ismeretségük alapja a költészet iránti kölcsönös vonzódásuk, s bár Teleki leginkább a rendi költészet alkalmi formáival kísérletezett, Fekete mégis felfigyelt költői tehetségére. Valamikor 1797-ben írhatta meg első episztoláját barátjához, s a kézirat anyagok alapján verses baráti levelezésbe kezdtek.¹¹ Amikor azonban megjelent a *Néhai G. Teleki Mária' sir-halma*, Fekete szatirikus költeménnyel reagált, amiben elvitatta barátja őszinte vallásos hevületét és szerelmét. Voltaképpen Teleki hosszas és fájdalmas epicediumának paródiáját adja, majd megjegyzi, hogy „érte szivedet nem igen rongálta / Fájdalom, 's csak szokás versidet dictálta”.¹²

Teleki válasza sem marad el. Talán nem is az figyelemre méltó, amiképpen Teleki a kritikára reagál „rozsdás késekkel” vagdalkozó barátjának, hanem inkább az, hogy Fekete verses szatírája nem őhozzá futott be először, hanem kéziratban kezdett terjedni:

⁹ Lásd BORBÉLY, 2004; BORBÉLY, 2006. Az elképzelés forráskritikai megítéléséről lásd SZILÁGYI, 2014, 292. Kazinczy Rhédeyvel kapcsolatos álláspontjára jellemző, hogy még annak halálakor is ezt jegyezte naplójába: „[1828. május 21.] Söt gyönyörű nap, bár esős és hideg, mert ez nap hala meg Pesten Gróf Rhédey Lajos”. KAZINCZY, 2015, 92.

¹⁰ Rhédey versét Csokonai *Halotti verseinek* OSZK-beli példánya mellé kötve lehet elolvasni (jelzete: 201.194), de megtalálható egy önálló változata is (mely egy folyóirat melléklete lehetett egykor) ugyanitt az OSZK Any, 1808 8° dobozában. (Ezek unikális példányok a kiadványból.)

¹¹ Méltóságos Gróf Teleki László Úrnak Kedves Barátomnak, in: Néhai Galánthai Gróf Fekete János' Magyar Munkáji. I^o Rész, MTA KIK, K684/I, 94r–95v. Erre Teleki válasza: Egy jo Barátom Verseimre tévén valami fontos Reflexiokat, ugyan tsak kötött beszédben az arra valo Feleletem, Teleki László poémái, MTA KIK, M. Irod. RUI 4r 51. sz., 138v–141r. Fekete viszontválasza: Gróf Teleki László Úrnak Kedves Barátomnak, Néhai Galánthai Gróf Fekete János' Magyar Munkáji. I^o Rész, MTA KIK, K684/I, 97v–98v. S egy harmadik Fekete-episztola: G Teleki László Kedves Barátomnak, Néhai Galánthai Gróf Fekete János' Magyar Munkáji. II^{dik} Rész, K684/II, 81–82. Feketéről lásd MORVAY, 1903.

¹² Gróf Széki Teleki Mária halálára, Néhai Galánthai Gróf Fekete János' Magyar Munkáji. II^{dik} Rész, MTA KIK, K684/II, 172–175. (Forrás 2.)

De hogy elébb soknak rollam irt versedet
Mutasd 's tsak azután intézd lépésedet
Hozzám, azt nem vártam, 's nem is reménlettem
Görbe utat rollad felsem is tehettem
Tudnék ha akarnék ily modon felelni
Tudnék tsufolodva barmi hibát lelteni;
'S Erre jussom volna de nem természetem
Tsak intésből állyon azért feleletem[.]¹³

Mindez arra utal, hogy a kéziratos információáramlás nemcsak két személy között jött létre, s mintha a versek önmagukban eszközei lehettek valamiféle főúri nyilvánosságoknak.¹⁴ Hogy Teleki publikált epicediuma is így terjedhetett, mutatja, hogy a Teleki-hagyatékban több kéziratos példánya is fennmaradt (s még az is lehet, hogy Fekete is egy ilyenre reagált szatírájával).¹⁵

S ha követjük azon sejtésünket, hogy Teleki azért írt hosszadalmas és érzelmes versezett felesége halálára, hogy megromlott viszonyuk hírét cáfolja, már érthető, miért tartotta álságosnak Fekete e gesztust, hogy miért nem magával Telekivel beszélte ezt meg, hogy miért használta véleménye artikulálására a főúri nyilvánosság alternatív útját, s hogy Teleki miért reagált oly érzékenyen a kívülről csak csipkelődésnek tetsző szatírára.

Források

1. Teleki László és Mária válási szerződésének tervezete (1800 elején) MTA KIK Kt, Vegyes 2r 18. sz. III. 9.

Elválási szerződés ágytól és asztaltól III. G. Teleki László
és felesége G. Teleki Mária között

Mi alább irttak egy felől én Groff Teleki László mint Férj, más felől pedig én Groff Teleki Maria mind Feleség, előttünk tartván nem tsak külső környül állásainkat hanem magunk különös természetunket, léptünk egymás között e következő egyezésre:

¹³ Teleki lemásolta Fekete versét is ezzel a kommentárral: „G. Fekete János Urnak a' Feleségemről irott Versemnek, némely részt el olvasván nem tudom mi okból vezéreltetve e' következő Poemat adta által, de elébb a' fél városnak el olvasta”, (Teleki László poémái, MTA KIK, M. Irod. RUI 4r 51. sz., 151v–153v), majd következett a sajátja (itt szintén kommentárral, melyet a Forrás 3 alatt közlünk is): 154r–157r. Teleki válaszában kéziratos változatai: MTA KIK, Vegyes 4r 15. sz. II. köt., 1. sz., M. Irod. RUI 4r 132/I, 3r–5v.

¹⁴ A főúri költészetről mint kommunikációs formáról lásd VADERNA, 2017, 243–278.

¹⁵ Lásd MTA KIK Kt., M. Irod. RUI 4r, 132/II, 81r–112v; Vegyes 4r 15. sz. I. köt. 13. sz., Vegyes 4r 15. sz. II. köt., 4. sz.; M. Irod. RUI 4r 51. sz., 94r–122v.

1mo Mivel a Sz. Házasságnak, a testi gyönyörűségeen kívül a mely töllünk mind két részről majd szinte egészben el multt, az egyett értés, a leg tisztább indulatokon fundált egyenes Barátság, a gyermeki[n]knek Isteni félelemben Jo erköltsökben valo nevelések és a tsendes Ház Tartás a tzélya, e pedig a környül állásokra, és a mind két reszről nehezedett ' ezután még inkább nehezedhető tsudalatos természetünkre nézve ezen az úton nem igen remenlhető; azért mind két részről, hogy az egymás között való kedvetlenséget el távozassuk azon egyeztünk meg, hogy ezután; egymást mind két részről némely Hazassagi kötelességeknek telyesítésétől dispensáljuk, és magunkat arra a Lábra tegyük, a melyen szoktak lenni azok a kiket a protestansok Jus Ecclesiasticuma szerint a Thoro et Mensa separálnak. Melyet annyival is inkább gondolunk veghez vihetőnek lenni, hogy a Reformata Sz. Ecclesiának rendtartása szerint a Házassági Szövetség nagy reszint tsak civilis Contractusnak tartathatik, és így az ilyen színü közös egyezés által a Hazassagi Szovetség Szentsége és méltósága meg nem rontatik. Ugyan tsak távol légyen hogy ez által a szabadabb és illetlen élet modjára egymásnak mind két részről leg kisebb szabadságot is adni szandekoznánk, vagy a hazassagi tiszta életnek kötelessége alól egymást feloldozni igyekeznenk sőt inkább ezutonnis szentül valo meg tartására mind két részről egymást obligalyuk. De

2do Mivel az ilyen színü egyezés nem szükséges, hogy közönségesen tudva legyen azért is ennek is egyik főbb törvénye a lesz, hogy ezen egyezés mind maga közönségesen mind minden pontyai különösen mind addig titokban maradjanak a mig valamellyik rész ennek meg nem tartása által alkalmatosságot és okot szolgáltatott a masiknak arra hogy azt külső erő és hatalom által ennek meg tartására szorittatni kintelenítettik.

3^{io} Az elebbeniek szerint azért valamint egy felől a külön élés és haz Tartás szükséges úgy mas felől ha az idő és alkalmatosság ugy hozza magával az egy helyt való mulatás is meg eshetik, tsak hogy a Separatio a mensa et thoro mind két részről szoroson observáltassék.

4° Mivel pedig az ilyen színü külön élésben a gyermekek leg tobb kart szoktak szenvedni, azért gyermekeinkre nézve abban egyeztünk meg, hogy a természeti igasság és egyenesség szerint a Leanykának nevelése az anya, a fiaink nevelése pedig az apa szoros kötelessége legyen ugy mindazonáltal hogy mind két rész ne tsak minden idegenseget ezen tekintetben el kerülni igyekezzék, ha nem az nem az illendő influxussát is a masiknak meg ne tagadja; hogy így a külön éléssünknek mivolta gyermekeinkben szüléjükhöz való tiszteleteket és szereteteket egy se más reszre nézve ne kissebbitse.

5° Jol tudom én alabb irtt Groff Teleki László, hogy nékem mint Férjnek szorosb kötelességem az hogy a Feleségemnek Groff Teleki Mariának illendő Tartásáról gondoskodjam mely kötelességemet annyival is örömebb telyesitem, hogy a felyebb ki nevezett Feleségem szep tulajdonságaival nem tsak életemnek számtalan napjait meg édesítette, sőt mostis az én méltó tiszteletimet sok tekintetekre nézve magának meg tartya. Azonban mivel egy felől a Feleségemnek magának szép vagyunkája vagyon, más felől pedig en még Hazunk környül állása miatt sokat a magaméből magam nagy fogyatkozása miatt által nem adhatok, azért ezennel az ő és Leanykánk tartására által adom minden maga Jószágát és együtt eddig tett mindennémü acquisitumainkat, és e

mellé rekesztek most minden Esztendőbe ezer Rhénus forint kész pénzt, ha pedig az N. Edes Atyám successióján kezembe jön minden Jozság akkor teszek hozzá 3000 M forintokat; ha pedig a mit az Isten sokaig el távoztasson az Anyám successióján is kezemben jön a rátum akkor mellyé rekesztek 5000 M forintokat. De hogy ezen punctumot még jobban is meg világosítsam a felyebb irtt kész pénz summakon kívül kezébe megyen a Jozságomokból [!] úgy hogy mindég ott maradjon (a) Az egész Nyulasi-Jozság¹⁶ minden appertinentiaival és acquisitumaival együtt (b) Az egész Lonai Jozság¹⁷ minden appertinentiaival és acquisitumaival együtt. (c) A Nehai özvegy Generalis Groff Teleki Adamne Sz. Páli¹⁸ Jozságának negyed része, /: mert az Ifiabb G. Teleki Samuel arendáját mivel magaban is terhes fel mondtuk (d) A Szakátsi rész és portio.¹⁹ (e) A Kolosvari Haz külső és belső œconomiájával és haszon vételivel, tsak hogy Kolosvárat mindég öt szobanyi szállásom és mikor benn leszek hat lóra való széna és zabbéli intertentiom légyen. Mely illetéknéppen meg határozott tisztességes élet fen tartásáért tartozik felyebb irtt Feleségem a Leánykám tisztessé tartani és nevelni valamint én is a nállam meg maradatott vagyonkámól tartozom a Fiaim tisztességes nevelésekről providealni. Mikor pedig vagy Leánykám Ferjhez megyen vagy Fiaim meg házasodnak, akkor köz egyezésből azt tsinályuk javokra a mi sorsunkhoz képest ki fog töllünk telni, és amit az Apai és Anyai Sorge leg jobbnak fog találni. Azonban

4° [!] Mivel ezután successioim kezembe való vétele által Magyar orszagon is Jozsagokat kapok, és mivel a Feleségem is talám nemelykor örömet lakna, azért ha felyebb kész pénz summak helyet Magyar Országon kívánna Jozsagot kész leszek alabb egy részit azon summaknak Magyar országon lévő Jozsagaimból kipotolni, sőt ha Isten aldásából nevezetessen vagyonkám proportioja szerint a Feleségem jövedelmét ennél bővebben is meg szaporítani, mert az Istennel bizonyitom hogy ezt fogom tartani főbb gyönyörőségemnek ha minden tekintetben ezutan is úgy viselhetem magamat hozzája, hogy soha meg ne bányá hogy Ifúsága napjait nékem fel áldozta.

7mo Mivel pedig a Kolosvári Ház a tuztól sokat szenvedett a mi még az őszön túl készíteni való leszen annak felit örömet fogom hordozni.²⁰

8° Mivel pedig a Feleségemnek Testvéreivel²¹ való osztalyából némely terhek maradtak reánk, azért én ugyan minden Jozsagot tereh nélkül adok által, de ezen terehnek separatiójának fundussául meg tartom magamnak a nehei Ipattól maradtott ezüstöt, ide értettetik az Anikó Hugom emaritatiója is.

¹⁶ Kisnyulas (ma: Milășel, RO).

¹⁷ Magyarlóna (ma: Luna de Sus, RO).

¹⁸ Magyarszentpál (ma: Sânpaul, RO).

¹⁹ Alsószakác (ma: Secaș, RO).

²⁰ A ház valószínűleg az 1798. évi nagy kolozsvári tűzvészben sérült meg: JAKAB, 1888, 734–735.

²¹ Teleki Máriának 13 testvére közül mindössze ketten éltek meg a felnőttkort: gróf Teleki Polixéna (gróf Kendeffy János felesége) és gróf Teleki Anna (gróf Degenfeld Miksa felesége).

9no Kezemnél megtartván pedig az Anikó Hugom²² Capitalissait, és Jozságát, az azokról való szamadást valamint magamnak meg tartom, úgy azokból semmi nevel nevezhető terhet a Feleségem vagyonyára háramlani nem engedek.

10^a Annak meg bizonyítására pedig hogy nem az igaz szeretet fogyatkozása hanem a környül állások mostohasága kénszerített bennünket az illetén köz meg egyezésre, azért azonis meg egyeztünk ezen írásunk rendében, hogy a míg ezen contractusunk pontjai szerint allani fogunk, ha addig valamelyikünk ez árnyék világból ki szállitattatik a másik minden vagyonyában és acquisitumában succedályon; vagy mindazonáltal hogy az mindég az életben maradott résztől közös gyermekeink hasznokra és javokra forditassék és a meg holt résznek rendelése szerint az élőnek halála után a közös gyermekek között fel osztassék.

11° Mivel pedig konyen meg eshetik hogy környül-állásaink és gondolkozásunk modja változásán, ujonnan egyben szandékoznánk kelni azért a maga idejében köz akaratból meg eshető új egyben kelésünket ezen Contractusunk semmi részben ne akadályoztathassa, ezennel meg határoztuk.

12no Mivel végre egyfelől minden harag és neheztelés nélkül akarunk mind két részről egymástól el valni, és masfelől közös gyermekeinket egyezett erővel jól és Istenesen nevelni szandékozunk azért mind két részről el múltt 's meg esett hibainkról egymástól engedelmet kérvén, mind két részről tökéletes el felejtést ígérünk, és attól a veséket és belső részeket vizsgáló hatalmas Istentől mind egymásra, mind pedig közös gyermekinkre és azoknak nevelésekre a leg tisztabb aldást minden nap konyorogni el nem mulasztjuk.

Mely illeténkeppen tiszta szivből, s szabad akarattól szarmazott és tsupán a magunk nyugodalmára, és közös gyermekinknek valasagos hasznára tzelozo meg egyezésinknek nagyobb erősségére, ezen contractusunkat tulajdon subscritionkal és petsétinkel meg is erősítettünk, és ezzel ennek minden mind két részről bennünket illető pontyainak, szentül és igazánvaló tartására magunkat obligalyukis. Sign.

**2. [Gróf Fekete János:] Gróf Széki Teleki Mária halálára
(1800. augusztus 31. után) MTA KIK, K684/II
(Néhai Galánthai Gróf Fekete János' Magyar Munkáji. II^{dik} Rész),
172–175.**

Test bontássá váltak halottas verseink,
Élők unalmával ditsérjük hiveink;
Nem elég sirjoknál virtusok jegyezni
Ataljában, 's rajtok igazán könnyezni;

²² Teleki Lászlónak nem volt Anikó nevű (vagy így becézhető) lánytestvére, ezért feltételezhető, hogy valamely nála fiatalabb nőrokonáról van szó. A kérdéses rokon azonosítása a családfa segítségével nem sikerült.

Leg kisebb tagjaik külön rajzoltatnak,
 'S Fabula történet értek pusztítottatnak.
 Virgiliust Horátz lám nem így ditsérte,
 'S szive fájdalmait rőfökre nem mérte;
 Más hangon zokogott Sappho Phaonnyáért,
 'S Lesbiának Catull', kedves madaráért.²³
 A' mi nálunk mindent szokott volt rontani,
 Vallás külömsége, tudta fel bontani
 Bölts, de Kalvinista Hazánkfaiban
 Jo gustus törvényit, hogy holtért Jajiban
 Muzsájok, éneklük, hosszas unalmára
 Rámázná versiket, 's Dávid zoltárjára;
 'S minthogy a' Pápiszták, röviden irának,
 Ők azértis hoszszan, holtról kótálnak.
 Vallyon mikor jutunk azon jozanságra,
 Hogy már nem szorulván illy balgatagsára,
 Egyes szívvél fogjuk, a' fő valóságot,
 Imádni, 's Virtusban látni boldogságot,
 'S Homályos igéken, szülvén czivakodni,
 Hogy egymást segítsük, azon iparkodni?
 Erdemes Aszszonyság! ki mondom sirodnál,
 Hogy majd minden vallás, tsak babonákból áll;
 'S azért midőn arra rozsákat hinteni
 Kivánok, Hazámat így mertem inteni;
 Tudván, hogy az által, fel ható lelkednek
 Kedvesebb oszlopok tőlem emelkednek,
 Mint ha tagjaidat, külön ditséretre
 Venném, 's ereklyéül bálvány tiszteletre.
 Elmédnek fedele, hogy kellemetes volt,
 Hogy ki téged látott, barátságra hódolt,
 Azt tudják e' város kesergő lakosi,
 De társaságodnak még belsőbb sorsosi
 Olly maga viselést te benned bámultak,
 Mellyre más Dámában, tsak ritkán hárúltak.
 Tudtad tudományod böltsen el rejteni,
 'S Tsak rá szorítottván, egy két szót ejteni,
 Mellyből ki tetszhetett, hogy bár nem kérkedel,
 Tudományra nézve mégis vetekedel
 Sok délczes férfiuval, ki magát firtatta,

²³ Lásd Horatiusnál: Carm. 4.12; Szapphó történetéről Ovidiusnál: Heroides 15; Catullus madárkájának siratása: Carm 3.

'S Tudása vékonyát bőven táalgatta.
 Noha mindég Virtust, étedben követtél:
 Lajstromot hibákról, másokban nem szedtél,
 'S nem hallatott nemed, rut rágalmazása
 Kegyes ajakidból, mert azok szollása
 Ezer más tárgyra, minthogy terjedhetett,
 Unalomtól soha, rá nem vezetted
 Hogy a társaságot, tsak azzal mulassa
 Miket tesznek mások, 's jo hírét fagassa
 Jelen nem lévőknék, furtsa gonossággal; [!]
 Tudtad Te, nagy Aszszony! rendes nyájassággal
 Téged Tisztelőket, óránként mulatni,
 És tsak butszuzások, velek sajnáltatni;
 Igaz anya voltál kedves gyermekidhez,
 Tanáts ado barát minden Testvéridhez;
 Szerelmes Féjdednek, hiv Társa bajiba,
 Őtet vigasztaltad, élet próbáiba;
 'S Himennek lánczai, rozsákkal fonattak
 Kőrlöttetek, 'S arrol ritka próbát attak,
 Hogy a' jo Házasság leg főbb boldogsága
 Embernek é Földön, 's igaz Mennyországa.
 Itten volna helye, tzifra Tropusoknak,
 Ha zokogni tudnánk, modjára másoknak:
 De tiltván életed, szép együgyűsége,
 Vágyás nélkül valo lelked felsősége,
 Hogy pusztitsam érte a' Mithológiát,
 Vagy a' sokszor használt, unalmas Bibliát,
 Hasonlatosságok fel találására,
 Aszszonyinkat inkább serkentem példára,
 Mondván: ha kívánnak, jo emlékezetet
 Siron tul, 's könnyező, szives tiszteletet,
 Hogy iparkodjanak, Tégedet követni,
 'S Hirek szent állását, szivbe helyheztetni.
 E sirnál, Vándorló! könnyiddel áldozzál,
 'S Hogy több illyes nőjjön, azon imádkozzál.

Küldés.

Ha mertem e versben rossz izlést kárpálni,
 Azzal nem kívánlak Barátom! rostálni,
 Tudván hogy vallásnak hodolsz, nem eszednek,
 Midőn ezerekre nő száma versednek,

Mellyet Máriának irtál halálára
Kalvin Magyar nyája komor szokására.
De tán a' Satyra, mert nevetni szeret,
Azt mondná, hogy azért irhattál ezeret,
Mert érte szivedet nem igen rongálta
Fájdalom, 's csak szokás versidet dictálta;
'S Minthogy mindeneket, hogy zokogni látszál,
Fel keresni kívánsz: versed Tonussá vál.

3. III. G. Teleki László verse G. Fekete Jánoshoz MTA KIK, M. Irod. RUI 4r 51. sz., 154r–157r.

Mivel és mi által érdemlettem légyen azt meg hogy ez a' külső szinnel magát barátomnak mutatott Méltóságos Generalis, egyszerre minden helyes ok nélkül reám nézve atra bilissinek oly szabad mezőt engedjen, azt máig se tudom még képzelniis. Én is meg ez előtt egy két esztendővel tapasztalván valamennyire ehez hasonló affectatioit, sürgősnek tartottam, a' meg történhető Recidiváknak meg előzésére e' következendő Versekben meg felelni; mellyeket csak azok érthetnek tökéletesen, a' kik a' Méltóságos G. Fekete János Ur gondolkodása 's élete modját közelebről esmérík.

Érdekesz Barátom kártékony szerekkel
Rongáloed Versemet gúnyoló Versekkel
Köszöntem 's köszönöm mit Páromrol mondtál
Ezen részről szived minden próbát kiáll.
Sőt a' mit ellenem vétettél versedben
Aztis meg tisztelem elmés személyedben.
Gondolván zabolán nem tudtad tartani
Elméd, 's így sértésem ki kellett mondani
En bizony az elmét, ha sértis tisztelem
Gyakron Baratomért vágását el nyelem.
Ha bennem van hiba jobbitni szándékom
Magam szeretete ritkán akadékom
De hogy elébb soknak rollam irt versedet
Mutasd 's csak azután intézd lépésedet
Hozzám, azt nem vártam, 's nem is reménlettem
Görbe utat rollad felsem is tehettem
Tudnék ha akarnék ily modon felelni
Tudnék tsufolodva barmi hibát lelteni;
'S Erre jussom volna de nem természetem
Csak intésből állyon azért feleletem

Nem mind arany, a' mi fénylik ragyogással
Tseh gyémánt²⁴ is ragyog gyakran tsillámossal
Az Aranytól fűstytit tudom választani
Tsufsaggal nem tzéloom Társam jobbittani.
Eltávozzon tehát méreg zavarékja
Ne rontsa meg versem bilis²⁵ hulladékja
Mennél inkább sértél én annál jobb leszek
Rajtad és magomon erőt tsak így veszek.
A' lész Triumphusom leg főbb garádittsa
Hogy szivem elmédet jo utra szorittsa.

*

Hogy versim hoszszasak kérdésbe sem hozom
'S Ha hiba jobbitni másszor szándékozom
De sokszor a' bánat úgy tölti szivűnket
Hogy az meg szalasztya kesergő Nyelvűnket.
Szolhat a satyra azzal nem gondolok,
Tsalfa gunyolásnak soha sem hodolok,
Zoilus²⁶ mindenben akadhat hibára
Mindnyájunk lépését huzhattya rámára:
Tsak barátink által bennűnket ne sértsen
'S Kárunkra azokkal ő egyet ne értsen.
Ez az a mi fájhat és szivűnk sértheti
Ezzel leg jobb tzélyát gyakran el vétheti.
Mit Zoilus rollam modhat, el mondhatod
Abbol meg ítélem millyen indulatod,
De hogy éppen eztet most szádban tehette
Azzal nem engemet személlyed sértette.
Értesz Te jól engem bár nem magyarázom.
'S Hogy figyelmetessé tészlek nem hibázom.
Mert ki illyen tüzet nem érzett magában,
Hogy meri nevetni azt ember Társában.
Azt sem értem hidd el a' Vallás mit tégyen
Vers modjánál, 's hozzá mi köze légyen.
Ama belső Vallást szivemből szeretem
De azért a' külsőt soha meg nem vetem.

²⁴ cseh gyémánt – hegyikristály, melyet sokszor gyémántként árultak, itt: 'hamis ékkő.

²⁵ bilis (lat.) – 'harag, megbotránkozás.

²⁶ Zoilus – görög szofista filozófus (i. e. 4. sz.). Az utalás arra vonatkozik, hogy Zoilus vitatta Homérosz költői tehetségét és eposzaiban számos hibát, következetlenséget mutatott ki.

'S Ha fogyatkozását sokban által látom
Még is gunyoloja nem lehet Barátom
Okos Vallás szükség 's ki ezt sértegeti
Az több kötelétis könnyen meg vetheti
Ki pedig a' virtust labbal tapodhattya
Köz Társaságunknak az tsupán tsak Fattya.
A ki tsak tréfálgat az ártatlansággal
Barom az nem ember, Tygris valósággal.
A ki gyengébbeknek a Virtust meg bontya
'S Ámitto okokkal gyökerét fel rontya
Ki ugy él hogy másutt nem várja jutalmát
Ki fő valóságnak nem féli hatalmát
Nintsen semmi tzélya annak életében
Istenét keresi maga személyében
Annak talám nintsen Vallás Babonája
De hibás szívének lyukatos rostája
Nem hiba magában valamit nem hinni
Ebben a' győződés szokott minket vinni
Ezt pedig semmivel sem erőltethettyük,
A' változást benne okokkal tehettyük.
De a' mellynek kevés akár melly vallása,
Annak ki tetszhetőbb a' moralitassa
Az elsőt a' másik mindég potolgattya
E jegyzés az embert éppen nem tsalhattya
Vigyáz hát hogy nállad másképpen ne légyen
'S Ebben a' Satyra tárgyúl fel ne végyen.
De vigyázz arrais hogy mikor máshoz férsz
Vagy mikor verseddel valakit meg ditsérsz
Ugy szoly hogy a' Fiut Apjának kárával
Soha se emelyed két élű pennával
Hiba ez magában, 's az a természeti
Erzekeny Fiunak, hogy az illyt meg veti
Meg holtban a Virtust oly formán se fessed,
Hogy az élőt véle tsufosan nevedd
Mivel ha a' meg holt az élőt szerette
Musád az ilyenben tzélyát el vétette.
Azonban a' miatt mások meg itélnek,
'S Mivel Te nem kimélsz mások sem kimelnek.

*

Ezekből úgy hiszem érthetted Barátom
De hogy kedves volt é? továbbra meg látom.
Mert ha e' versemért reám zugolodol
Vagy rosdás késekkel újra vagdolodol
Nem felelek, hanem juttatom eszedbe
Hogy én azt a' virtust vártam személyedbe
Hogy valamint másban keresel hibákat,
Ugy Te is ki álljad az ilyen próbákat.
'S Ha azt akarod hogy Satyrad ne sértsen
Igasság, e' hangon személyed is értsen
Mert a' ki vakságot akar oszlattatni
Annak magát vaknak kár volna mutatni.
'S Valamint nem hiszen azért hogy más mondja,
Ugy mást erőltetni ne legyen fő gondja
Jobb hiddel Társinkban hibákat nem lesni
Hanem igasságot és Virtust keresni.

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK Kt Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs
Központ Kézirattár, Budapest
OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Any. Plakát- és Aprónyomtatványtár

*

BÁTHORI
1820 BÁTHORI GÁBOR: *Emlékezet kövekkel megrakott temető kert, vagy olly Halotti Prédikáziók. Első kötet*, Pesten, Nyomtatott Ns. Trattner János Tamás betűivel, 's költségével, 1820.

BORBÉLY
2004 BORBÉLY Szilárd: *Botrány és gyanú. Adalék Sándorffi, az „orvos és barát” működéséhez*, In: *Mezei Márta 75. születésnapjára*, h. n. [Budapest], Balassi–Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 2004. 12–13.

BORBÉLY
2006 BORBÉLY Szilárd: *Gyilkosság Nagyváradon? Csokonai és Rhédey gróf afférja*, In: *Uő, Arkádiában. Történetek az irodalom történetéből*, Debrecen, Csokonai, 2006, 84–95. (Alföld Könyvek, 19.)

BUDAI
1804 BUDAI Ézsaiás: *Halotti beszéd, melyet császári és királyi aranykúltos méltóságos Kis Rhédei Rhédei Lajos úr ő nagysága kedves élete párjának, néhai méltóságos Kohányi Kátsándy Theresia aszszony felett a' N. Várad Ref. Templombann April. 15-dik napján 1804-benn mondott*, Nagy-Váradon, Máramarossi Gottláb Antal' betűivel, 1804.

CSOKONAI
1804 CSOKONAI VITÉZ Mihály: *Halotti versek, melyeket néhai méltóságos Kohányi Kátsándy Theresia aszszony császári és királyi arany-kúltos Kis Rhédei Rhédei Lajos úr házastársának eltemetésekor tartatott Tisztesség tételre készített és el is mondott Csokonai Vitéz Mihály Aprilis 15-dik Napján. 1804*, Nagy-Váradon, Máramorossi Gottláb Antal' betűivel.

- FÖLDVÁRI
1804
FÖLDVÁRI József: *Halotti predikáció, melyet méltóságos arany kultsos Kis Rhédei Rhédei Lajos ő nagysága kedves élete párjának néhai méltóságos Kohányi Kátsándy Theresia asszony érdemlett utolsó tisztességének megadására készített, és elmondott N. Váradonn Aprilis 15-kén 1804. eszt. Nagy Váradonn, Máramarossi Gottláb Antal' betűivel, 1804.*
- HATVANI
1804
HATVANI István: *Néhai méltóságos Kohányi Kácsándi Theresia asszony' méltóságos Kis Rhédei Rhédei Lajos. Cs. K. kamarás úr' nagy emlékeztű házastársának halálán lévő érzései, Apr. 15-dik Napján 1804., N.Váradon, Máramarosi Gottláb Antal' betűivel.*
- HÉCZEI
1804
Méltóságos arany kultsos Kis Rhédei Rhédei Lajos úr kedves élete párja néhai méltóságos Kohányi Kátsándi Theresia asszony ő nagysága halálára, Nagy-Váradonn, Máramarossi Gottláb Antal' betűivel, 1804.
- JAKAB
1888
JAKAB Elek: *Kolozsvár története. Harmadik kötet, oklevéltárral. Habsburg-Lotharingiai korszak. (1690–1848.), Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1888.*
- KÁTSÁNDI
1804
Császári és királyi arany kultsos, méltóságos Kis-Rhédei Rhédei Lajos úr' kedves élete párja' méltóságos Kohányi Kátsándi Theresia asszony' utolsó tiszteletének, 's eltemtetésének leírása, Bétsbenn, [1804?].
- KAZINCZY
2015
KAZINCZY Ferenc: *Magyarországi utak*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015. (Kazinczy Ferenc művei)
- MORVAY
1903
MORVAY Győző: *Galánthai gróf Fekete János. 1741–1803*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1903.
- Néhai G. Teleki Mária' sir-balma*
1801
Néhai G. Teleki Mária' sir-balma, Pesten, Nyomt. Trattner Mátyás' betűivel, 1801.
- RÁKAI
2001
RÁKAI Orsolya: *Rhédeyné Kácsándy Terézia temetésének leírása*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 105. (2001) 5–6. sz., 712–715.

- SZABÓ
1989 SZABÓ Péter: *A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány*, Budapest, Magvető, 1989. (Mikrotörténelem.)
- SZILÁGYI
2011 SZILÁGYI Márton: *Egy politikai „pálfordulás” a 18–19. század fordulóján*, In: *Korall*, 12. (2011) 44. sz., 54–80.
- SZILÁGYI
2014 SZILÁGYI Márton: *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció, 2014. (Ligatura.)
- SZINNYEI I.
1891 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. kötet, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891.
- TELEKI Ádám
1786 TELEKI Ádám: *Emlékeztető oszlop mellyet néhai igen kedves és ritka virtusokkal fénylett kedves élete párjának, L. Baronissa Hadadi Vesselényi Máriának áldott emlékezetére megkeseredett szível emelt*, Kolo'sváratt, Nyomt. A' Reformatum Kollég. Betüivel, 1786-dik Esztend.
- TELEKI József
1779 TELEKI Io'sef: *Atyafiu barátságának oszlopa. Mellyet ama' maga Nemének, és Emberi Nyomának díszére éltt, minden a' Jót betsülni tudóknak szomorúságára 1778. Esztend. Pünköst Havának 26-dik napján. Ki-múlt Néhai R. Sz. B. Gróf Széki Teleki Eszter aszszonynak, Mélt. Grof Torotzko Sz.-Györgyi Torotzkai 'Sigmond ur kedves élete párjának emlékezetére Hízelkedést nem esmérő szeretetéből emelni kívánt Tölle el-válásán hóltig Kesergő Testvér Báttya 's igaz Barátyta*, Kolo'sváratt, Nyomt. a' Reform. Koll. Betüivel, 1779. Esztend.
- TELEKI László
1797 TELEKI László: *Buzgó fiúi tiszteletnek 's szeretetnek emlékezet köve, mellyet Ama' mind két Haza igaz Javára élt, de az 1796-dik esztendőben September 1-ső napján minden jóknak valóságos belső szomorúságokra meg-hólt igen kedves édes atyának néhai R. Sz. B. Gróf Széki Teleki József úrnak Felséges Királyunk és Tsászárunk Arany Kóltos Hivének, Belső Titok Tanáttsának, Nemes Ugotsa Vármegye Fő Ispánnyának, és a' Magyar Sz. Korona egyik Örzőjének tiszteletére fiúi érzékeny háladatosságból fel-emelni kívánt*, Pesten, Nyomtatott Trattner Mátyás betüivel, 1797.

TELEKI László
1798

TELEKI László: *Néhai R. Sz. B. Gróf Széki Teleki Ádám úr Felső Királyunk, és Tsászárunk Arany Kóltos Hive, Belső Titok Tanátsossa, és az Erdélyi Fő Igazgató Tanáts egyik Nagy érdemű Tagja. Áldott hamvainak, emlékezetekre, belső érzékeny indulattal szentelte*, Pesten, Nyomtatott Trattner Mátyás betűivel, 1798.

VADERNA
2017

VADERNA Gábor: *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Budapest, Universitas, 2017.

VOINOVICH
1899

VOINOVICH Géza: *Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 9. (1899) 2. sz., 129–167.

Kisfaludy Sándor fogalmazványai az 1809-es inszurrekció idejéből

A Napóleon nevében a magyar nemességhez (a nemesi nemzethez) közvetlenül Bécs 1809. május 13-i megszállását követően, május 15-én Schönbrunnban kibocsátott kiáltvány az ötödik koalíciós háború magyarországi propagandatörténetének kétségkívül legtöbbet emlegetett szövege.¹ Nem annyira tartalma,² sokkal inkább szerzősége, fordítójának (vagy fordítóinak), korrektorának kiléte, a nyomtatvány magyarországi hatás-története (pontosabban a hatás hiányának története),³ illetve a feltételezett közreműködők ügyében a háború után indított vizsgálatok régóta foglalkoztatják a korszak kutatóit. Erre az egyetlen, lényegében pozitív visszhang nélkül maradt kiáltványra, illetve a Napóleon törekvéseivel szimpatizáló maroknyi kisebbségnek (az úgynevezett „magyar bonapartistáknak”) a rendi főszodortól elszigetelt politikai gondolkodására egészen a legutóbbi időkig jóval nagyobb figyelem irányult,⁴ mint a háború ügyét támogató, elsősorban a nemesség és a városi polgárőrségek mobilizációját szolgáló, kiterjedésében és jelentőségében is hatalmas szövegkorpuszra.⁵

¹ A kiáltvány elkészítésében a magyar részről érintettek szerepét tisztázni igyekvő másfél százados vita legfontosabb állomásaihoz lásd: WERTHEIMER, 1883; SASVÁRI, 1878; SZINNYEI, 1904, 103–112; HORÁNSZKY 1907, 167–446; BELLAUGH, 1913; SCHUY, 1914; KOSÁRY, 1977; MIKÓ, 1983; KÓKAY, 1983; Soós, 1984.

² Schuy Gilbert kevés újdonsággal szolgáló, Horánszky Batsányi-könyvén alapuló dolgozatának érdekes és kevésbé méltatott része a Napóleon által kibocsátott proklamációk összevetése a schönbrunni kiáltvány-nyal: SCHUY, 1914, 11–22.

³ Az 1809. évi felkelés mozgósítását a vármegyei levéltárak anyagai alapján vizsgáló tanulmányok általában kitérnek a proklamáció kérdésére és a terjedésének megakadályozására törekvő megyei hatóságok intézkedéseire. Erdélyhez lásd: CSETRI–DANI, 1969; CSETRI, 2004. A megszálló francia csapatokkal való kollaborációra mindazonáltal akadtak példák: SZAKÁLY, 2003. A hatástörténethez érdekes adalék található Fried István tanulmányában: FRIED, 1993.

⁴ A „bonapartizmus” kifejezésen a magyar (irodalom)történetírás tulajdonképpen két, a korszakban gyakorlatilag már elszigetelt gondolkodót ért: Berzeviczy Gergelyt és Batsányi Jánost. Berzeviczy Napóleonnak ajánlott 1809-es alkotmánytervezete eszmetörténetileg érdekes, de hatását tekintve nem különösebben jelentős dokumentum. H. BALÁZS, 1969; TARNAI, 1972. Fordítását közli: MARCZALI, 1933. Valójában a Napóleon-párti propaganda előállításának egyetlen igazán jelentékeny magyar résztvevője az 1809-ben Bécsben tartózkodó Batsányi volt: a német közönségnek íródott – amúgy szintén hatás nélkül maradt – *Der Kampf* című pamfletjén keresztül, illetve a schönbrunni proklamáció előállításában vállalt korrektori, egyes, valószínűsített betoldásaival pedig talán szerzői minőségében. A *Der Kampf*-ről: TARNAI, 1967; KÖVÉR, 1982. Lásd még: KOSÁRY, 1977, illetve SZINNYEI, 1904 és HORÁNSZKY, 1907 vonatkozó részeit.

⁵ Ehhez lásd: CSÁSZÁR, 1909. Újabbban, az inszurrekciós költészetet illetően: PORKOLÁB, 2014. A korszak prédikációirodalmáról: LUKÁCSI, 2010; közköltészetéről: MEDGYESY, 2012.

Kisfaludy Sándor mint hivatásos propagandista a nádor szolgálatában

Az Osztrák Császárságban a mozgósítás lebonyolítására létrejött intézményrendszer már eleve szegmentáltan kezelte a propaganda, azon belül pedig az egyes műfajok célcsoportjait, specifikus üzeneteket fogalmazva meg számukra.⁶ Ezek az eredetileg röpirves formátumban kinyomatott anyagok, nem sokkal megjelenésüket követően fordításokon, újságok utánközléseiben keresztül rendkívül széles körben terjedtek el. Az ilyen típusú kiáltványok egy része I. Ferenc, más részük az uralkodói család férfi tagjainak – akik egyben az egyes hadseregek parancsnokai is voltak – neve alatt jelent meg, háttérben maradó szerzőik pedig többnyire a német kulturális tér Napóleonnal szemben álló prominens értelmiségjéi közül kerültek ki.

A Károly vezérlete alatt álló főserg mellett Friedrich von Gentz és Friedrich Schlegel, Ferdinánd északi hadseregénél a költő, Matthäus – azaz az ifjabbik – von Collin, János déli hadseregénél a franciaellenes olasz író, költő Giuseppe Carpani, végül a Tiroliért felelős Johann Gabriel von Chasteler altábornagy oldalán a tiroli származású történész-levéltáros – az úgynevezett „birodalmi patriotizmus” ideológusa – Joseph von Hormayr töltötte be ezt a tiszteket.⁷ A hadseregekkel „együtt mozgó” propaganda ennek megfelelő sorrendben: Bajorországot és a német államok lakosságát, a lengyeleket, az olaszokat, végül a német és olasz nyelven beszélő, de sajátos kollektív identitástudattal rendelkező tiroliakat célozta meg. A felsorolásból az is jól látszik, hogy az adott hadsereg mellett szolgálatot teljesítő „katonai intendánsok vagy titkárok”⁸ – a bécsi Collint leszámítva – olyan szereplők voltak, akik otthonosan mozogtak a propaganda által megszólítani kívánt befogadók kulturális közegében.

Az osztrák rendszert, amelyben az egyes hadseregek élén álló parancsnokok mellé a hadseregre és a művelleti területek lakosságára irányuló propagandatevékenység ellátására egy-egy „hivatásos” írástudó került, bár némileg más formában, de a magyarországi szisztéma is követte. A törvény értelmében a reguláris hadsereggel össze nem vonható (*corpus separatum*) insurrekció főparancsnoka, a nádor mellett közvetlenül Kisfaludy Sándor látta el ezt a szerepet, egyéb, a felkelés adminisztrációjával kapcsolatos kötelességei mellett.⁹

A József főherceg magyar nyelvtanáráként kormányzati szolgálatba szegődő Verseggy Ferenc a spanyol Pedro Cevallos Napoleon-ellenes röpiratának, illetve az ehhez csatolt iratgyűjteménynek németről magyarra fordításával szintén kivette részét a háborút előkészítő propaganda előállításából. Tájékozottabb körökben ekkoriban már ismert volt a napóleoni propagandára jellemző azon technika, amely a függetlenség

⁶ A korabeli osztrák háborús propaganda működéséhez legújabbán lásd: BLEYER, 2013.

⁷ HAMMER, 1935, 72.

⁸ LANGSAM, 1930, 65, 1. lábjegyzet.

⁹ Kisfaludy 1809-es szerepével több-kevesebb részletességgel monográfiái is foglalkoztak, lásd: CSÁSZÁR, 1910; HORVÁTH, 2007; FENYŐ, 1962 vonatkozó részeit. Részletesen – de korántsem kimerítve a forrásokat – Gálos Rezső dolgozta fel Kisfaludy életének ezt az időszakát: GÁLOS, 1931, 45–62. Illetve 1809-et is érintve: GÁLOS, 1937. *A Hazafiúi Szózat*tal, továbbá az insurrekció-történettel részletesen foglalkozott és a vonatkozó források egy részét is kiadta: VISZOTA, 1909.

ígéretével, a nagyobb kompozit államalakulatokat bomlasztva igyekezett potenciális szövetségeseket szerezni. Erre figyelmeztette az olvasót a fordító nevének feltüntetése nélkül megjelent Cevallos-szöveg 1809. március 20-án kelt előszava is: „már ezelőtt több Nemzeteket is, nem annyira fegyverének erejével, mint hasonló hízelkedő ravasz mesterkedésével, örökös Fejedelmeknek ősi székeiből való kizavarásával hatalma alá hódított”.¹⁰

Kisfaludy, feltehetően költői és katonai érdemeire hivatkozva – talán Verseghy tanácsára¹¹ – már 1808. december 2-án levelet írt gróf Beckers Józsefnek,¹² hogy egy esetlegesen fegyverbe szólított felkelés alatt a nádor mellett a képességeinek megfelelő feladatot kapjon. Beckers december 11-én kelt válaszában¹³ felvázolta egy magyar nemességhez írandó röpirat tervét, arra hivatkozva, hogy érkezett az ideje, hogy minden egyes magyar nemes beteljesítse „magasztos hivatását”. Az „elévült kiváltságok” gyakorlása szorinte nem szorul buzdításra, pusztán röpiratokra, melyek felhívják az érintettek figyelmét ezen előjogok értékére, anélkül, hogy ezáltal ellenséges szándékot keltenének. Az eredetileg rövidre tervezett röpirat eközben „egy kis munkácskává” duzzadt, melynek német kivonatát, majd magyar tisztázatát is megküldte Kisfaludy Beckers útján a nádornak, kihagyások és módosítások után pedig valamikor március vége és április eleje között megjelent magyarul (*Hazafiúi Szózat a Magyar Nemességhez*), illetve Schedius Lajos fordításában németül is (*Patriotische Worte an Ungarns Adel*).

Kisfaludy adjutánsi kötelességeit csak Beckers 1809. május 28-án, Budán kibocsátott utasítása („Instruction”) határozta meg részletesen,¹⁴ amelynek tartalmáról néhány nappal később feleségének is beszámolt.¹⁵ Ebben három feladatkört jelöltek meg számára, melyek közül az egyik (No. 3) kifejezetten a felkelés háború alatti szereplését kísérő propagandaszövegek előállításához kapcsolódott: az inszurrekciót érintő összes proklamáció („Proclama”), hirdetmény („Kundmachungen”) és hadparancs („Armee Befehle”) megfogalmazása magyarul, illetve szükség esetén lefordításuk, amihez Csohányi József főhadnagy segítségét is igénybe vehette.

A szakirodalom a fegyverre kelt nemességhez szóló szövegek közül a *Hazafiúi Szózatot* leszámítva csak kettőt kötött teljes bizonyossággal Kisfaludyhoz: I. Ferenc Pózsonyban, 1809. november 24-én és József nádor Budán, december 18-én kelt, a felkelőkhöz címzett búcsúzó beszédeit, melyek magyarul és németül röpirven több tízezres példányszámban, illetve újságokban láttak napvilágot. Beckers utasítása alapján azonban nyilvánvaló, hogy az eddig ismerteknél több propagandaszöveg viselheti magán Kisfaludy keze nyomát. Lipszky Jánosnak a nemesi felkelés történetéről szóló jelentése kapcsán Reisz T. Csaba hívta fel a figyelmet azokra az MTA Kézirattárában őrzött kötetekre (K 769–772), amelyekbe Kisfaludynak az inszurrekcióval kapcsolatos különféle

¹⁰ CEVALLOS, 1809, v.

¹¹ GÁLOS, 1931, 51.

¹² A nádorhoz (vagy a nádori főhadsegédhez, Beckershez) írott első levél eddig nem került elő.

¹³ Gr. Beckers József Kisfaludy Sándorhoz, Ofen, 1808. december 11. In: VISZOTA, 1909, 406–407.

¹⁴ MTAK Kt, K 770, f. 53r–v, „Instruction”, gr. Beckers József Kisfaludy Sándornak, Ofen, 1809. május 28.

¹⁵ Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Buda, 1809. május 31. In: KSMM, VIII, 177.

iratait kötötték.¹⁶ Ezek egyikében (K 770) Kisfaludy több, eddig ismeretlen autográf fogalmazványát találhatjuk meg (No. 21–26.), melyek az 1809-es háború propagandájához köthetők. Ezek közül a továbbiakban a Napóleon kiáltványára írt ellen-proklamáció (No. 26), valamint két, a megyéknek intézett, a felkelést búcsúztató szónoki levél (No. 21, 22.) fogalmazványát közlöm.

A Napóleon-ellenes kiáltványtöredék

Napóleon kiáltványa 1809. május 15-re keltezve, hármas hasábra szerkesztve francia–latin–magyar, illetve francia–német–magyar változatban, rendkívül magas példányszám-ban került ki a sajtó alól.¹⁷ A magyar közreműködők között név szerint Márton József, Batsányi János és Kermelics Károly érintettsége merült föl. Kisfaludy az 1809-es háború idején valószínűleg még nem tudta, hogy íróbarátja, Batsányi részt vállalt a proklamáció elkészítésében. Batsányi 1809 végén Franciaországba távozott, Kisfaludy pedig elővigyázatosságból később sem említette a nevét sem a proklamációval, sem önkéntes francia száműzetésével kapcsolatban. A háborút és Batsányi kegyvesztését követően Juranits László pécsi kanonokon keresztül leveleztek egymással. Juranits 1822 decemberében írott leveléből világosan kiderül, hogy mi állt Kisfaludy hallgatása mögött: „Hogy nem idegenség vissza tartózkodásának oka, hanem hogy fellebb helrül, noha igen nyájossan, meg vagy on intve, hogy veled levelezésbe ne erezkedjék. Ellenkezöt, amint mondja, néki tselekedni nem tsak nem tanátsos, hanem a Magyar köz-jóra nézve káros-is volna.”¹⁸

A Napóleon-féle proklamáció megjelenését követően a nádor adott parancsot Kisfaludynak egy „a’ Magyarok’ nevében” írott ellen-kiáltvány megfogalmazására.¹⁹ Kisfaludy szövegéből azonban mindössze a *captatio benevolentiae* készült el. Nem tudjuk, hogy a proklamáció üzenetét a latinos jogi-retorikai műveltséggel rendelkező nemesi középrétegek számára részleteiben is megmagyarázó, május 19-re keltezett, *Ad Hungaros* címmel megjelent, s Batsányival szintén kapcsolatba hozott – a korabeli kritika szerint rossz latinsággal megírt²⁰ – anonim Napóleon-párti pamfletet ismerte-e.²¹

Az inszurrekcióról szóló félkész magyar nyelvű történeti munka (jelentés) annyiról tudósít, hogy május 17-én értesült a nádor és köre a kiáltványról,²² melyet Kisfaludy valamikor – talán már ekkor, de legkésőbb az inszurrekció-történet forrásanyagának rendezése során – le is másolt. Véleményét – amely egyben a felkeléssel kapcsolatos „hivatalos” magyar álláspont státusára is igényt tartott – a német nyelvű inszurrekció-történet egyik kéziratában a következőképpen összegezte: „Ám ez a proklamáció egészen ellentétes hatást váltott ki. Ismert volt a franciák sokat ígérő, de semmit meg nem tartó

¹⁶ REISZ, 2009, 265, 40. lábjegyzet.

¹⁷ SCHUY, 1914, 10–11.

¹⁸ Juranits László Batsányi Jánosnak, Érteny, 1822. december 25. In: GÁLOS, 1933, 321–322.

¹⁹ MTA Kt, K 771, 90r.

²⁰ ALZ, 1810. März, No. 84, 670.

²¹ AH 1809. Magyar fordítása: ANONYMUS, 1868.

²² MTAK Kt, K 771, 38v–39v.

politikája. Mindenhol ily módon beszéltek – mindenütt nyomorúság és inség követte a szép szavakat. Egyenként és együttvéve minden magyar úgy tűnt fel, mint aki még bensőségebben kapcsolta magát uralkodóházához és annak sorsához, és ezt követően tömegével küldték meg a proklamációkat a határvármegyék permanens deputációin keresztül a nádornak. Az ellenség rácsodálkozott az alkotmányát szerető Magyarországra, amidőn az bár az erőszakos leigázással járó hódítás által fenyegettetett, látszólagos szerencsétlenségében mégis oly állhatatosnak találtatott.²³

Bár Kisfaludy 1809-ben számos, jelentős részben az insurrekciós propagandához kötődő feladatot ellátott, ám ezek közül a felkelés történetének megírása mellett csak az ellen-proklamáció megírását említette önéletrajzában. Ebben – az insurrekció történetéhez hasonló módon – rávilágított annak okaira is, hogy időközben miért vált okafogyottá a szöveg befejezése és kinyomtatása: „Napoleon Császárnak a’ Magyar Nemzethez bocsátott Proclamatiójára K[isfalud]ynak kellett volna válaszolni; már meg vala néki parancsolva; de a’ körülmények ellenkezőt tanácsolván, a’ szándék is megváltozott, annyival inkább, minthogy azon Proclamatiók a’ hív törvényhatóságok által többnyire elsíkkasztattak.”²⁴

A fogalmazvány-töredék alapvetően a *Hazafiúi Szózatra* is jellemző argumentáció nyelvi-fogalmi elemeit alkalmazva szólította meg a nemességet. Ugyanakkor a megváltozott katonai-politikai helyzetre tekintettel, az előbbivel ellentétben már nyíltan forradalom- és Napóleon-ellenes hangot ütött meg. Bár mind a napóleoni proklamációból, mind az *Ad Hungaros*ból hiányoztak a francia forradalom eredményeire tett utalások, a szöveg a korszakban bevett módon ok-okozati viszonyban szemlélte az európai monarchiák autoritását és integritását kikezdő forradalmat, valamint Napóleon felemelkedését és hódító háborúit.

A felkelést búcsúztató levelek

A másodikként közölt szöveg valószínűleg valamelyik kerületi generális (dunáninneni – br. Davidovich Pál; dunántúli – br. Mecséry Dániel; tiszáninneni – gr. Hadik András; tiszántúli – br. Duka Péter) megyékhez intézett búcsúztató levelének fogalmazványa. A kerületi generálisok által szignált búcsúztató leveleket, a demobilizációs propaganda részeként, nyomtatott formában vagy kézíratos másolatban juttatták el az érintett vármegyékhez: hivatalosan ezek bocsátották vissza a csapatokat a megyéikbe. Az általam Hadiktól ismert, a tiszáninnenieknek szánt nyomtatott, illetve a dunántúli vármegyéknek küldött, Mecsérytól származó kézíratos levelek egyike sem ez a szöveg.

A harmadik, Kisfaludy által fordított magyar nyelvű szöveg kézíratos másolatban jutott el a vármegyékhez 1810 legelején. József nádor 1809. évi naplójában találhatunk egy feljegyzést, amely minden valószínűség szerint erről a „levélről” rendelkezik: „A megyéknek szánt, inszurgenseknek szóló kész üdvözlő írás Kisfaludy részére általadatik,

²³ KISFALUDY, 1931, 91.

²⁴ KISFALUDY, 1997b, 194.

avégett, hogy azt magyarra fordítsa és beküldje.”²⁵ Ez alapján feltehető, hogy a szöveget Kisfaludy németből lefordította, majd ismeretlen kéz másolatában jutott el a megyékhez. A szöveggel kapcsolatban például Veszprém megye közgyűlési jegyzőkönyvében is szerepel, hogy a nádor megelégedését tolmácsoló, 1809. december 18-ra keltezett magyar nyelvű „ékes szivre ható Köszönetet”, „a’ Felkelő Vitézeknek igaz Hazafiai szeretettel buzgó készségeket bizonyító Tudósítást” felolvasták.²⁶ Továbbá arról is határoztak, hogy a nádor levelét a veszprémi inszurgensek fáradozásait a megye nevében megköszönő deputáció a seregek előtt ismét olvassa fel, valamint a szöveg – kinyomtatásán keresztül – „az egész Megyében közönséggé tétetni rendeltetett”.²⁷

Január 10-én a *Hazai és Külföldi Tudósítások* arról adott hírt, hogy Pest megye január 8-án tartott közgyűlésén felolvasták a nádor vármegyékhez intézett levelét, amely „Köz örömmel fogadtatott, s a’ Hazafiaknak megnyugtatósokra, s örvendeztetésekre nyomtatás által közönséggé tétetni rendeltetett”. Majd ígéretet tett arra, hogy ennek szövegét a következő számban közölni fogja.²⁸ Ugyanerről az eseményről tudósított Aradról január 5-éről,²⁹ Győről 19-éről, megjegyezve, hogy a nádor „igen velős szép kifejezésekkel ékes Magyar Levele olvastatott el”.³⁰ A lap három számmal később, 1810. január 20-án, a kézirat alapján közölte is a szöveget,³¹ ebben azonban még a „Státusok” kifejezés szerepel, amit a fogalmazványban Kisfaludy következetesen „Karak”-ra javított, így igen valószínű, hogy ezt – több más javítás mellett – egyszerűen nem vezették rá a megyéknek kéziratban kiküldött levélre. A kéziratot levél ortográfiája is eltérő: például a Kisfaludyra jellemző „cs” helyett következetesen „ts”-t használ. Ezen túlmenően, a kéziratban sokszorosított hivatalos másolat és a belőle készült nyomtatott közlés igyekezett egységesíteni az amúgy Kisfaludy fogalmazványaira és tisztázataira is egyaránt jellemző ortográfiai következetlenségeket.

A három szöveg közül az elsőnek csak piszkozata létezhet (hiszen időközben okafogyottá vált), a másodiknak egyelőre lappang a tisztázata és a másolatai, míg a harmadik esetben jelentős – főképp ortográfiai – eltérések vannak a hivatalos másolat és az autográf fogalmazvány között, saját kezű tisztázat pedig ebből sem áll a rendelkezésünkre. Az első két esetben eleve nem is volt más választásom, de a harmadikban is célszerűnek láttam ragaszkodni a szerző-fordító intencióit hitelesebben tükröző autográfhoz, ugyanis a másolat(ok) keletkezési körülményei bizonytalanok, minden bizonnyal idegen kéz (vagy kezek) nyomát viselik magukon.

*

²⁵ *Az 1809-iki napló.* In: JNI III, 1809. december 11., 82. sz., 891.

²⁶ MNL VeML Iratok, IV. 1. b. 1810. január 12., 5. sz. (Buda, 1809. december 18.)

²⁷ MNL VeML Prot. IV. 1. a. 34. 1810. január 12., 5. sz. 4. Ennek a nyomtatványnak – ha valóban napvilágot látott – nem akadtam a nyomára.

²⁸ HKT, 1810. I. félév, 3. sz., január 10., 21.

²⁹ HKT, 1810. I. félév, 9. sz., január 31., 69.

³⁰ HKT, 1810. I. félév, 10. sz., február 3., 78.

³¹ HKT, 1810. I. félév, 6. sz., január 20., 45–49.

Kisfaludy a felkelés propagandájával kapcsolatos fogalmazványait szokása szerint két-hasábos formában írta: jobb oldalra került a szöveg, bal oldalra pedig az utólagos betoldások egy része, melyek pontos helyét egy „+” karakterrel jelölte meg. A rövidítéseket szögletes zárójelben feloldottam. Csak a legritkább esetben emendáltam, és akkor is kizárólag a nyilvánvaló figyelmetlenségből adódó nyelvtani hibákat. A szövegkritikai apparátus tekintetében – némi egyszerűsítéssel – Kőlcsey Ferenc műveinek kritikai kiadását tekintettem irányadónak.³²

Kisfaludy kézírásában azonban a szókezdő kis és nagybetűk gyakorta nem különböztethetők meg egyértelműen (különösen a *k, m, n, o, s, v* betűk esetében), használatuk is ingadozó. Ehhez hasonló problémát okoz az egyes írásjelek hossza az *i* és *í* esetén, illetve az, hogy az *é* és az *i* sem mindig különböztethető meg világosan.³³ Átírásom betűhív, nem vállalkozhattam azonban a szövegek egységesítésére. Nyilvánvalóan egy majdani, mondjuk Kisfaludy politikai és/vagy az inszurrekcióhoz kapcsolódó munkáit közlő, irodalomtörténeti igényű kritikai kiadásnak ezekkel a problémákkal (is) részletesen foglalkoznia kell. A – feltehetően a táborozás során, nem a legmegfelelőbb körülmények között írt – fogalmazványok olvashatósága érdekében a szövegkritika a lábjegyzetekbe került. Ezen túl a lábjegyzetekben csak a szövegek megértéséhez legszükségesebb tárgyi információkat közlöm.

³² A törléseket < > jelek közé zártam, ahol a törölt szövegrész, illetve annak olvashatatlansága esetén nagyjából annyi pont található, ahány karakter törlésre került, a törlésen belüli törlést a következőképpen jelöltem: << >>. A további rövidítések: K – kézirat; f. í. – fölé írva; jav. e. – javítva ebből, emend. – emendálva. A szerkesztői megjegyzéseket, kiegészítéseket [] zárójelben közlöm.

³³ Lásd a szöveg kiadásának jegyzetét: KISFALUDY, 1997, 227–228.

Források

1.

Felelettöredék Napóleon magyar nemességhez intézett proklamációjára (1809. május 17-e után)

MTA Kt, K 770, No. 26., 90r–v.

Felelet Napoleon Proklamációjára a' Magyarok' nevében. A' N[ádor] Ispán' parancso-
lattyára.³⁴

Magyar Nemes Hazafiak!³⁵
Vitézek, Barátim, Bajtársaim!³⁶

Eljött az idő, melyet az emberesmérő, a' történettudó már régen sejtetett. Minden jó, nagy léleknek, minden jámbor igaz szívnek keserűséggel,³⁷ szégyennel, és útálattal kel-
lene eltelni a³⁸ szörnyetté vált³⁹ embertermészet eránt,⁴⁰ mely ezen idővészt okozá a'
Félvilágnak, ha más felől jó és igazságos Fejedelmünknek nagyszivű,⁴¹ szabadlelkű né-
pei,⁴² s főképpen mi Magyarok, ezeknek szemevilága, itt nem állanatok, mint felséges
képe azon legfőbb emberi virtusnak, mely az embertermészetet nem csak a' ragadozó,
vérengző⁴³ állatokon fellyül, hanem az istenihez közel emeli – ha mi itt nem állanánk,
nem csak magunknak,⁴⁴ Királyunknak,⁴⁵ Constitúciónknak,⁴⁶ és miéinknek⁴⁷ minden
áldozatra kész védelme, és oltalma, hanem úgy mint a' trónussaikból felforgatott sze-
rencsétlen Fejedelmeknek, s' a' legnyomorúltyabb szolgálásba letiprott nemzeteknek

³⁴ Magyaráztaként, a bal hasáiban, a megszólítással egy vonalban.

³⁵ Kisfaludy Napóleonhoz hasonlóan a tulajdonképpeni politikai közösséget, a magyar *nemesi nemzetet* kívánta meggyőzni.

³⁶ Inszurgensek.

³⁷ K: keserűséggel, – a bal hasáiban, folytatólagosan betoldva.

³⁸ K: a – jav. e.: az

³⁹ K: szörnyetté vált^{tt} – beszúrva a bal hasáiból.

⁴⁰ K: <ellen> [f. i.: eránt]

⁴¹ Itt: bátor, merész.

⁴² A Habsburg Monarchia „szabad”, tehát idegen uralomnak nem alávetett népei.

⁴³ K: ragadozó, <g.> vérengző

⁴⁴ K: csak <azért, hogy> magunknak [jav. e.: magunkat]

⁴⁵ K: Királyunknak – jav. e.: Királyunkat

⁴⁶ K: Constitúciónknak – jav. e.: Conisitúciónkat

⁴⁷ K: miéinknek – jav. e.: miéinket

a' Félvilágnak⁴⁸ Megszabadítottji, és Megváltóji egyszerre. Az a' Revolúciók által kiontott embervérben nagyra nőtt, elhatalmazott Czimbora⁴⁹ [...]

2.

Inszurgenseket búcsúztató levél fogalmazványja

(1809. december vége)

MTA Kt, K 770, No. 21., 79 r.

T[ekintetes] Karok és Rendek!

Ő Felsege, Kiért fegyvert fogánk megbékéltt az ellenséggel;⁵⁰ Hazánk, a' kiért magunkat felajánlánk, bátorságban vagyon ismét. A' Magyar Nemes Felkelő Sereg is tehát, a' törvénynek értelme szerént, haza bocsáttatik. Midőn én ezen N[emes] Vármegyének Felkelő Nemességét, a' felséges⁵¹ Nádorispánynak, törvényes Fő Kapitányunknak parancsolattyára, és nevében a' Tek[intetes] Karoknak és Rendeknek⁵² vissza, és által adom, engedgyék meg, hogy szívemnek érzéseit kimondgyam:⁵³ Ez⁵⁴ a' haza mellett felkelő Nemesség, minden készületlensége, gyakorlatlansága, és a' szükséges időben megszorulttsága mellett, annyit tett, hogy Nemzetünknek hajdani híre, neve dicsősége, ha e' szerencsétlen Környűállások miatt nem nevedkedhetett is, de meg nem csorbúlt. Meg esméri ezt az egész igazságos Világ, – sőt maga az ellenség is. Meg esméri jó Királyunk, és tellyes meglegedésével bocsátta el Nemes Védőit. Meg esméri és bizonyítja szeretett Nádorispányunk, és Fővezérünk, Kinek szeretetét és bizodalját az egész országbéli Nemes Felkelő Sereg hálálkodva és büszkélkedve hordozza kebelében bizonyosága vagyok én, a' ki a' harcokban megöszülvén,⁵⁵ el tudom itélni, mi⁵⁶ a' Vitézség. – Fogadgyák azért a' T[ekintetes] Karok és Rendek attyokfijait, Testvéreiket, és Polgártársaikat azon atyai, és barátságos szivességgel, és hajlandósággal, mellyet érdemelnek ezek, kik a' Hazáért, annak Constitutiójáért, és boldogságáért életeket, véreket⁵⁷

⁴⁸ K: a' Félvilágnak – beszúrva a bal hasábból.

⁴⁹ A szó jelentése „[a] régiéknél, például Faludi Ferencznél am. czimboraság, belső pajtáság, szerződésen alapult társaság”. MNySz, I, 1136. Utalás Napóleon Magyarországnak függetlenséget ajánló politikájára. A mondat befejezetlen maradt.

⁵⁰ I. Ferenc 1809. október 14-én Schönbrunnban békét kötött Napóleonnal.

⁵¹ K: Nemességét, <én> a' felséges

⁵² K: [A szót követően a betoldás helyét jelölő + jel áll, azonban a lapról az ezt tartalmazó bal hasáb le van vágva.]

⁵³ Nem tudjuk, hogy kinek a nevében írta Kisfaludy a szöveget. Nyomatottat formában sem a lapokban, sem röpvés formátumban nem akadtam a nyomára.

⁵⁴ K: kimondgyam: <A' Felkelo> Ez

⁵⁵ Egy biztos, veterán katonatisztról van szó.

⁵⁶ K: itélni, <Ki a'> mi [jav. e.: ki]

⁵⁷ Utalás a Mária Teréziának tett 1741. évi ajánlatra, ugyanakkor ez a kor propagandairódmának egyik közhelye is.

felajánlották. Méltóztassanak hazafiúi esmértt búzgóságok, és a felséges Nádorispány-nak útasítása szerint a Felkelő Seregnek állapotját tovább is úgy intézni, a mint az veszedelmes idő, és Környűállások, a Hazának, Királynak védelme, bátorsága, és boldogsága kívánnya. Elvagyok hitetve arról, hogy ezen Nemes Közönségnek minden Tag-ja vélem egygyütt egy mértékben törekedik, ezen nagy, nemes, és szükséges célra.

3.

A nádor megyékhez intézett kéziratós levele

(1809. december közepe)

MTA Kt, K 770, No. 22., 80 r.–83v.

Tekintetes Karok⁵⁸ és Rendek!

Minekutánna a boldog béke helyre állott, az Ország az ellenséges Seregektől kiürült, és a veszedelem, melly a Királyt, Hazát, s ennek Ósi⁵⁹ polgári alkotványt fenyegette, most egyszer⁶⁰ ismét eltűnt, Kegyes Királyunk a Haza Védelmére törvényesen megkért Magyar Nemes Felkelő Sereget megkülömböztetett becsülettel, és köszönettel elbocsátta.

Midőn ezen kegyes rendelésnek értelme szerint a T[ekintetes] Karoknak⁶¹ és Rendeknek Testvérjeiket, Fijaikat, Rokonikat, és Polgártársaikat törvényes Tisztem szerint, a nékik⁶² Vezérül adott⁶³ Generálisok⁶⁴ által ezennel a megye⁶⁵ Kebelébe vissza adom, el nem hallgathatom azt, a mit őszinte és egyenes szívemben érzek.

A T[ekintetes] Karok⁶⁶ és Rendek Ő Felségének 22dik Februáriusban költt kegyes Leveliből megértvén a Haza Veszedelmének nagyságát, oltalmának szükségeit és fogyatkozásait, annak eltávoztatására, s ezeknek kipótlásokra, a Királyhoz, és Hazához égő⁶⁷ szeret[et]ből, törvényes kötelességeiken fellyül olly Lovasságot állítanak fel, mellynek⁶⁸

⁵⁸ K: <Státusok> [f. í.: Karok]

⁵⁹ K: Hazát, s [jav. e.: és] ennek [jav. e.: az] Ósi

⁶⁰ K: most <...> egyszer

⁶¹ K: <Statusoknak> [f. í.: Karoknak]

⁶² K: nékik – beszúrva.

⁶³ K: Vezérül <nékik> adott

⁶⁴ Dunáninnyi – báró Davidovich Pál, tábornagy (1737–1814). Dunántúli – báró Mecséry Dániel altábornagy (1759–1823). Tiszáninnyi – gróf Hadik András altábornagy (1764–1840). Tiszántúli – báró Duka Péter altábornagy (1756–1822).

⁶⁵ K: <hazafiúi> [f. í.: a megye]

⁶⁶ K: <Státusok> [f. í.: Karok]

⁶⁷ K: Hazához <való> égő

⁶⁸ K: mellynek – jav. e.: mellyet

száma, és minéműsége⁶⁹ minden embernek várakozását fellyül haladta, A' hadi⁷⁰ történeteknek előre⁷¹ nem láthatott sebes egymást követése, és a' hadi szereknek a' legszorosabb időkben fogyatkozása, a' Seregnek⁷² egyszerre való⁷³ Felállítását minden felül akadályoztatván csak⁷⁴ kevesen seregelhettek elejénte Zászlók⁷⁵ alá, 's még is ezen apróbb csapatok is, az Ősi Vitéségtől, és dicsőségtől fellobbanva,⁷⁶ megvetvén a' sebes útak, készületlenség, ruhabéli fogyatkozás, és mostoha idők által okoztatni szokott alkalmatlanságokat, és szenvedéseket, az Ország⁷⁷ széleire repültek,⁷⁸ 's bátor lelkeiket, erős⁷⁹ karjaikat a' Hazához⁸⁰ közelgető veszedelmeknek hazafiúi elszánással ellen szegezték.⁸¹ Ezen Bajnokok' nemes⁸² Tulajdonának megismerése⁸³ újabb 's nagyobb hajlandóságot szült szívemben erántok.

Ezen Nemes Hadi Seregnek Én⁸⁴ törvényes Fővezére lévén, 's felkelésének⁸⁵ első napjától fogva közötté⁸⁶ forogván⁸⁷ látó halló tanúja valék Képességének,⁸⁸ Szorgalmának, készségének és bajnoki Virtussának. Láttam, minő serénységgel tanulták,⁸⁹ és gyakorlották a' fegyver forgatást, minő elszánással tűrték a' szükséges fegyvernek és ruhának fogyatkozását, az időnek zivatarait, és minden egyéb alkalmatlanságokat; – Láttam minő tűzességgel és bátorsággal rohanntak a'⁹⁰ közelgető ellenség' csapattaira,⁹¹ – Láttam, miként estek el⁹² több⁹³ Hazafiak a' Győri⁹⁴ ütközetben⁹⁵ miként sebesedtek meg többen⁹⁶ a' Hazáért;

⁶⁹ K: száma [jav. e.: számát], és minéműsége [jav. e.: minéműségét]

⁷⁰ K: <Ez, k...> A' [jav. e.: a'] hadi

⁷¹ K: történeteknek <sebes> előre

⁷² K: a' [jav. e.: az] <egész> Seregnek

⁷³ K: egyszerre való – beszúrva.

⁷⁴ K: akadályoztatván [jav. e.: akadályoztatták,] <mi> [beszúrva] <részenként apró csapatokban meg is ez nem gyűlhetett> csak

⁷⁵ K: elejénte <összese a'> Zászlók

⁷⁶ K: dicsőségtől <élesztetve> fellobbanva,

⁷⁷ K: szenvedéseket, <az> az Ország

⁷⁸ K: széleire <to> repültek

⁷⁹ K: 's [jav. e.: és] <bajnoki elszánással félni nem tudó> s [f. í.: bátor] lelkeiket, <a' természettől győzni tanúlt> [f. í.: erős] karjaikat

⁸⁰ K: Hazához – jav. e.: hazához

⁸¹ K: szegezték. [f. í.: állították]

⁸² K: Bajnokok – jav. e.: Bajnokoknak

⁸³ K: megismerése – jav. e.: megismérték

⁸⁴ K: Én – beszúrva

⁸⁵ K: felkelésének – jav. e.: felkelését

⁸⁶ K: közötté – jav. e.: közöttök

⁸⁷ K: forogván – jav. e.: forgogván

⁸⁸ K: valék <Vitézségének,> Képességének

⁸⁹ K: serénységgel <gyakorl> tanulták

⁹⁰ K: a' – jav. e.: az

⁹¹ K: <...> [f. í.: csapattaira]

⁹² K: <vesztek oda> [f. í.: estek el]

⁹³ K: több – jav. e.: több<en>

⁹⁴ K: Hazafiak <a' Hazáért> a' Győri

⁹⁵ Az 1809. június 14-én Győr – pontosabban Kismegyer – környékén vívott ütközet.

⁹⁶ K: többen – jav. e.: m[?]

– Csudáltam minő állhatatossággal⁹⁷ fogadták, és verték el többször az ellenségnek ostromát, ’s miként pótolták azt Vitézséggel, a’ mi még ujjoncz korokban hadi⁹⁸ tapasztalásokból, és tudományokból hibázott, – Mint állották ki a’ viadalt, valameddig a’ visszavonulás nem parancsoltatott nékiek. Láttam – és Kedvem ’s örömöm tellett a’ Vitézekben.⁹⁹ Azon Felkelőknek¹⁰⁰ hibája,¹⁰¹ a’ kik talán¹⁰² kelletinél hamarább, és tovább vonultak vissza a’ csata piaczról, az Igazságnak ítelete szerint nem alábbvalóságnak vagy félenkségnak, hanem a’ hadi mesterségben, fegyverforgatásban,¹⁰³ és hadi fenytékben való tellyes tapasztalatlanságnak szokatlanságnak,¹⁰⁴ és fegyverbéli¹⁰⁵ fogyatkozásnak tulajdonittathatik.¹⁰⁶ A’ Felkelő N[emes] Sereg¹⁰⁷ bajnoki állhatatosságának, és bátorságának különös példájául szolgál, az a’ történet, hogy a’ többek között csak ezen egygyet említtem, midőn Mesko¹⁰⁸ és Keglevics¹⁰⁹ Osztály Vezérek az alattok¹¹⁰ lévő Felkelő Osztályokkal¹¹¹ a’ Győri ütközetben a’ derék¹¹² seregtől elszakadván és magokra¹¹³ hagyattatván, nem csak hogy magokat¹¹⁴ szorultságokban¹¹⁵ meg nem adták, hanem az ellenségtől mindenfelől környűl vett, és megszállott vidékben magokat keresztül vágták, több ízben¹¹⁶ megütöztek,¹¹⁷ nem csekély győzelemmel, és haszonnal, még végtére ismét a derék Sereghez érkezhettek. Kitetsző érdeme volt ezen Osztálynak¹¹⁸ a’ bátorság, mellyel többször csatázott,¹¹⁹ a’ békességes türedelem, és jó akarat, mellyel a’ szükséges ruhában, és lábbelikben való tellyes fogyatkozást, a’ hosszú utakat, és a’ legalkalmatlanabb időt kiállotta, míg a’ Nemzetnek becsületét, és Dicsőségét büszke mellyében hordozván dicső,¹²⁰ és dicséretes czélláához nem jutott.

⁹⁷ K: állhatatossággal – jav. e.: állhatos

⁹⁸ K: korokban [jav. e.: korában] <...> hadi

⁹⁹ K: Láttam – <csudáltam,> és Kedvem ’s örömöm tellett a’ Vitézekben. – beszúrva a bal hasárból.

¹⁰⁰ K: Felkelőknek, hibája [emend.]

¹⁰¹ K: Azon <része pedig a’ Nemes> Felkelőknek, <melly> hibája

¹⁰² K: talán – beszúrva

¹⁰³ K: <és> fegyverforgatásban,

¹⁰⁴ K: <és> szokatlanságnak,

¹⁰⁵ K: és <vé> fegyverbéli

¹⁰⁶ K: tulajdonittathatik. <Különös például szolgál, hogy a’ sok közül csak egygyet említtem, a’> A’ Felkelő

¹⁰⁷ K: Sereg – jav. e.: Seregnek

¹⁰⁸ Bárá Meskó József tábornok (1762–1815).

¹⁰⁹ Gróf Keglevich György tábornok (1751–1810).

¹¹⁰ K: alattok – jav. e.: fel

¹¹¹ K: Osztályokkal – jav. e.: S

¹¹² K: a’ <több> derék

¹¹³ K: magokra – jav. e.: magára

¹¹⁴ K: magokat – jav. e.: magára

¹¹⁵ K: szorultságokban – jav. e.: szorultságában

¹¹⁶ K: ízben – beszúrva

¹¹⁷ K: megütöztek – jav. e.: megütözött

¹¹⁸ K: ezen <Seregnek> Osztálynak

¹¹⁹ K: többször <megküzd...> csatázott

¹²⁰ K: a’ Nemzetnek becsületét, és Dicsőségét <mindig> büszke mellyében hordozván – beszúrva a bal hasárból.

A' Felkelő Nemességnek nagyobb¹²¹ része Bőös,¹²² és Komárom körül táborozván, naponként közötté¹²³ forogtam, és bajnoki lelkét, a' hadi gyakorlásban¹²⁴ tett előmeneteleit, Nemes¹²⁵ tűzét, és jó¹²⁶ fenyítékét soha eléggé nem magasztalhattam, noha törvényes Tisztem szerént most már harmadszor esett alkalmatosságom a' Magyar Nemességet Táborba vezetni, és bajnoki tulajdonságaival megismerkedhetnem, Ezt kellene mondanom azon Csapatokról, és Ezeredekről is, mellyek a' nagyobb távolság és egyéb akadályok¹²⁷ miatt későbben jutnak vala a' Fő¹²⁸ Táborba, ha Vélek több¹²⁹ ideig lehettem volna: mert Azokat is ugyan egy hazafiúi lélek, tűz és Vitézség élesztette. Egygyik sem volt alábbvaló a' másiknál; és ha a' környüállások megengedték volna,¹³⁰ hogy a' már kész, és gyakorlott Felkelő Nemesség védelmezhesse Hazáját,¹³¹ bizonyos vagyok benne, hogy a' Nemzet' Ősi dicsőségének fenntartására mindnyájan hasonló lélekkel, és Vitézséggel törekedtünk¹³² volna Nevelve ezen szép reményeket,¹³³ a' Királynak, a' Kiért fegyvert fogánk, a' fegyver nyúgvás' ideje alatt a' táborban személyes jelenléte, és a' Vitézek' előmeneteleinek, többszeri megtekintése, mely alkalmatossággal a' vitéz fáradságnak és szorgalomnak mindég Ő Felségének tellyes megelégedése volt megérdemlett¹³⁴ jutalma.

Az időknek mostohasága mind ezen szép¹³⁵ reményeket, és törekedéseket haszontalanokká tevő, és a' N[emes] Vitézek, a' T[ekintetes] Karoknak¹³⁶ és Rendeknek Vezérek és Polgártársaik, kiknek az vala égő kívánságok, és bajnoki elszánások, hogy az ellenséget vérek' kiontásával is kiverjék a' Hazából, és ennek minden részeit megoltalmazhassák, most vissza térnek¹³⁷ házaikhoz, a' nélkül, hogy hazafiúi czéllyokat elérhették volna. Kisérőjök ezen Nemes Vitézeknek mindazonáltal a' Királynak megelégedése, Kegyelme, és arról való tellyes meggyőződése és egyszersmind abból eredő öröme, hogy¹³⁸ a' jó viselet, fenyíték,¹³⁹ és a' törvényes kötelességeknek hív tellyesítése¹⁴⁰

¹²¹ K: <egy> [f. í.: nagyobb]

¹²² K: Bőös – jav. e.: Bőösön

¹²³ K: közötté – jav. e.: közöttük

¹²⁴ K: a' <fegyver> [f. í.: hadi] gyakorlásban

¹²⁵ K: Nemes – jav. e.: tu[?]

¹²⁶ K: és <a'> jó

¹²⁷ K: és egyéb akadályok – beszúrva

¹²⁸ K: a' <z egygy> Fő

¹²⁹ K: több – jav. e.: töl[?]

¹³⁰ K: megengedik vala, [jav. e.: megengedték volna,]

¹³¹ K: Nemesség <Sereg> védelmezhesse [jav. e.: védelmezhet] <volna> Hazáját

¹³² K: törekedtünk – jav. e.: törekedjünk

¹³³ K: reményeket [beszúrva: <és>]

¹³⁴ K: megérdemlet [emend.]

¹³⁵ K: ezen <...> szép

¹³⁶ K: <Státusoknak> [f. í.: Karoknak]

¹³⁷ K: megoltalmazhassák, <a' nélkül térnek> [f. í.: most] vissza [beszúrva: térnek]

¹³⁸ K: tellyes meggyőződése, [jav. e.: meggyőzetése,] [f. í.: <és egyszer 's mind>] [bal hasábból beszúrva: és egyszer 's mind [beszúrva: abból eredő] öröme], hogy

¹³⁹ K: viselet, <és> fenyíték,

¹⁴⁰ K: hív <hitő[?]> tellyesítése

csak ritkán adott helyet a törvényes keménységnek, és büntetésnek, – Kísérőjük törvényes Fővezérjeknek szives hajlandósága, melyre annyiszor megmútatott tellyes¹⁴¹ Bizodalmok, Szeretetek, és engedelmisségek által méltók valának.

Ezekből észre¹⁴² fogják venni a T[ekintetes] Karok¹⁴³ és Rendek, mely nehezen eshetik szívemnek a Nemes¹⁴⁴ Felkelő Seregtől való elválás éppen azon időben, midőn az a sok iparkodás, és fáradság által már már tökéletes állapotra vitetett,¹⁴⁵ minekutánna 6 hónapok alatt naponként társaságában¹⁴⁶ élvén, egészen¹⁴⁷ hozzá szoktam. Ezen¹⁴⁸ elválásból eredő szívfájdalmamat egyedül az enyhíti, hogy a jövő két esztendő alatt a törvényes hadi gyakorlásuk által ezen N[emes] Sereg még mintegy állandóvá tétetik, de leginkább az, hogy kedves bajnok társaimat a Tekintetes Karoknak¹⁴⁹ és Rendeknek kezébe adom, Kik Azokat, a kiket a törvény a Hazának védelmére rendelt, különös szeretettel, és hajlandósággal fogják¹⁵⁰ ölelni.

Fogadgyák a T[ekintetes] Karok,¹⁵¹ és Rendek Polgártársaikat az őket haza kísérő Vérezektől testvéri hajlandósággal, és azon háladással, melyet érdemlenek azok, kik a Hazáért Véreket onták, vagy ontani készek valának, fogadgyák őket mint az¹⁵² én nevemben általadandókat, és Hozzám különös kötéllel Kapcsolttakat. És¹⁵³ azon legyenek, hogy midőn a megyebéli Felkelők nemzetségek² kebelibe érnek, őket ott azon tisztelet és becsület talállyá, melyet¹⁵⁴ fáradságaik, és Vitézségek által megérdemlettek. Azon¹⁵⁵ legyenek, hogy a Bajnoki Lélek, a Királyhoz,¹⁵⁶ és Hazához vélek született égő szeretet, azokban, a kiket a Törvény az Ország³ védelmére állított, és a kik még ezekhez csatolják magokat, soha ki ne alügyék, sőt még inkább elhatalmazzon, mert ezen kell a Haza⁴ boldogságának épülni, s csak ezen lehet megállania. – Ha a T[ekintetes] Karok¹⁵⁷ és Rendek, Erántam annyiszor megmútatott bizodalmok szerint mindazokat, a miket a Nemes Felkelő Seregnek elbocsáttása eránt csak Tanácsképpen közlöttem, szívelleni és Segedelmeikkel¹⁵⁸ előmozdítani fogják; – ha nagyszívűségek, és¹⁵⁹ a szegényebb sorsú Nemességhez Általam gyakran tapasztalt atyafiságos hajlandóságok arra bírattatnak, hogy valamely kitelhető

¹⁴¹ K: Fővezérjeknek [beszúrva: szives] hajlandósága, [jav. e.: hajdandósága,] melyre [jav. e.: melyet] [bal hasábból beszúrva: annyiszor megmútatott] tellyes

¹⁴² K: Ezekből <kitetszik> észre

¹⁴³ K: <Statusok> [f. í.: Karok]

¹⁴⁴ K: <..> a' [jav. e.: A'] Nemes

¹⁴⁵ K: tökéletes állapotra [jav. e.: állapotba] <ho> vitetett

¹⁴⁶ K: társaságában – jav. e.: társaságokban

¹⁴⁷ K: egészen – a hasáb bal szélére folytatólagosan betoldva.

¹⁴⁸ K: szoktam. <<E.....>> Ebből> Ezen

¹⁴⁹ K: <Statusoknak> [f. í.: Karoknak]

¹⁵⁰ K: <ölelni> fogják

¹⁵¹ K: <Státusok> [f. í.: Karok]

¹⁵² K: az [f. í.: mint]

¹⁵³ K: Kapcsolttakat. <Iparkodgyanak> És [jav. e.: A[?]]

¹⁵⁴ K: melyet – jav. e.: melljét

¹⁵⁵ K: megérdemlettek. <azok> Azon

¹⁵⁶ K: Lélek, <és> a' Királyhoz,

¹⁵⁷ K: <Státusok> [f. í. Karok]

¹⁵⁸ K: és <el> Segedelmeikkel

¹⁵⁹ K: és [emend.] <Általak gyakran> és

móddal ezeknek paripáik meghagyattathatnának, és eltartathatnának, hogy így törvényes kötelességeiknek telyesítése nékik könnyebben, és kedvesebben eshetne, – ha nem csak az elbocsátás' alkalmazosságával, hanem a' törvényes két esztendőnek elfolytában minden előadandó esetekben a' Tisztek felől, vagy más előkelő Férjfiak által a' fegyverforgatásra kiálló Nemesség felséges hivatallyának mivolttyára, és kötelességére taníttatnék, és elméjükbe azon magas gondolkodás módgya öntetnék, hogy mind a' Hazának boldogságára, mind magoknak jobb volttyára nézve, magokat hivatallyokra tölleltessen alkalmazosokká tegyék; – Ha végtére a' T[ekintetes] Karok¹⁶⁰ és Rendek e' folyó esztendő' Aprilis hónapjának 14diken, 825dik szám alatt küldött útasíttásomnak¹⁶¹ értelme szerint a' Felkelő Nemességet arra bírják, hogy a' törvényes két esztendőnek elfolyása alatt az Ország által kiszabott Forma ruhát megtartsák, és ez lassanként nemzeti ruhává válván az elhatalmazni kezdett ruha¹⁶² Luxusnak ez által gát vettessék; – akkor reményleni lehet, hogy amaz bajnoki magyar lélek, melly¹⁶³ Öseinket Világszerte híres, jeles, nagy tettekre lobbantá, a' mostani Nemzetségben ismét felébred, és a' Nemes Felkelő Sereg a' Királynak, és Hazának legerőssebb védelme és oltalma lészen. És a' T[ekintetes] Karok¹⁶⁴ így egészen megfognak várakozásomnak felelni. –

Mind azokat,¹⁶⁵ a' miket a' T[ekintetes] Karok¹⁶⁶ és Rendek kedves Bajnoktársaimnak javáért, és kedvéért tesznek, így fogom tekinteni, mintha Magamat illetnének. Jelenlétem meg otthon lévő Nemes¹⁶⁷ Polgártársaiknak, hogy a' szívesség, és hajlandóság, mellyel Bajnok¹⁶⁸ Attyokfijaihoz viselteni fognak, legkedvesebb indulattyok lesz előttem; – Intsék meg a' Felkelőket, hogy iparkodgyanak fáradságaik, szorgalmaik, és jó erkölcsök által Polgártársaiknak jóvolttyokat, és jóakarattyokat tovább is megérdemlenni; – El ne felejtsek, soha, hogy a' Hazának védelme, és boldogsága rajtuk áll – emlékezzenek¹⁶⁹ meg arról, hogy Királyoknak önnön Kormányja alatt vitézkedtek, – hogy Én, a' Ki őket szívemből szeretem, Fővezérjek, és bajtársok voltam és leszek, valamikor a' Hazának java kívánni fogja.

Költ Budán Decembernek [...] napján 1809.

József Nádorispán¹⁷⁰

¹⁶⁰ <Karok> [f. í.: Rendek]

¹⁶¹ A nádornak a megyékhez 1809. április 14-én kiküldött latin nyelvű utasítása a felkelés megszervezésének részletes menetéről. Lásd például: MNL VeML Prot. IV. 1. a. 33. 1809. április 27., 2. sz. 139.

¹⁶² K: ruha – a hasáb bal szélére folytatólagosan betoldva.

¹⁶³ K: amaz <ösi> bajnoki [beszúrva: magyar] lélek, <melly már már gyengülni kezdett, a'> melly

¹⁶⁴ K: <Státusok> [f. í.: Karok]

¹⁶⁵ K: azokat – j. e.: azt[?]

¹⁶⁶ K: <Státusok> [f. í.: Karok]

¹⁶⁷ K: meg <Polgar> [f. í.: otthon lévő] Nemes

¹⁶⁸ K: <Felkelő> [f. í.: Bajnok]

¹⁶⁹ K: emlékezzenek – jav. e.: <meg>emlékezzenek

¹⁷⁰ Kisfaludy valamikor 1809. december 11. után és 18. előtt fordíthatta magyarra a szöveget. A keltezésben a nap helyét üresen hagyta. A *Hazai és Külföldi Tudósítások*ban megjelent változat – egyéb eltérések mellett – a következő két sorral bővebb: „Kiknek egyéb eránt hosszas Életet, és Egészséget kívánván vagyok / A' Tekintetes Státusoknak Rendeknek / Jó akarója / *Nádor Ispány*. [az eredetiben ritkítva szedve – N. Á.]”

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MTA KIK Kt Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (Budapest)
- MNL VeML Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
IV. 1. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai
a. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek
b. Köz- és kisgyűlési iratok
- *
- ALZ *Allgemeine Literatur-Zeitung*
- HKT *Hazai és Külföldi Tudósítások*
- *
- AH
1809 N. N.: *Ad Hungaros (Nobilis Hungarus ad Hungaros)*, H. n., K. n., 1809.
- ANONYMUS
1868 *Egy okmány 1809-ből*, közli ANONYMUS, Pest [nyomt. Győr], 1868.
- BELLAAGH
1913 BELLAAGH Aladár: *Napoleon kiáltványa a magyarokhoz*, In: *Irodalomtörténet*, 2. (1913) 6. sz., 368–373.
- BLEYER
2013 Alexandra BLEYER: „... man dachte diesen Krieg zu einem Volks- und Meinungskriege zu erheben!” *Die österreichische Propaganda zum Nationalkrieg von 1809*. (Diss.), Klagenfurt, Alpen–Adria-Universität, 2013. (Österreichische Nationalbibliothek)
- CEVALLOS
1809 Pedro CEVALLOS: *Hiteles előadása a’ spanyol történeteknek az Aranjuezi nyughatatlanságoknak fellobbanásától fogva a’ Bajóni Juntának befejezéséig*, Ford. [VERSEGHY Ferenc], Magyarországban, 1809.

- CSÁSZÁR
1909
CSÁSZÁR Elemér: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban*. In: *Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére*, szerk. R[UGONFALVI] KISS István, Budapest, Benkő Gyula Könyvkereskedése, 1909, I, 297–338.
- CSÁSZÁR
1910
CSÁSZÁR Elemér: *Kisfaludy Sándor*, Budapest, Franklin Társulat, 1910.
- CSETRI
2004
CSETRI Elek: *Az 1809. évi erdélyi inszurrekció*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 2. sz., 681–725.
- CSETRI–DANI
1969
CSETRI Elek–DANI János: *Napóleon híre Erdélyben*, In: *Korunk*, 28. (1969) 11. sz., 1703–1710.
- FENYŐ
1961
FENYŐ István: *Kisfaludy Sándor*, Budapest, Akadémiai, 1961.
- FRIED
1993
FRIED István: *Kölcsey Ferenc rebellis verse?* In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 97. (1993) 1. sz., 102–114.
- GÁLOS M.
1933
GÁLOS Magda: *Juranits László levelei Batsányi Jánoshoz*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 43. (1933) 2. sz., 317–332.
- GÁLOS
1931
GÁLOS Rezső: *Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből*, In: *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*, kiad. GÁLOS Rezső, Győr, Kisfaludy Irodalmi Kör, 1931, 1–62.
- GÁLOS
1937
GÁLOS Rezső: *Kisfaludy Sándor és a nádori udvar: Adatok Petrich András élettörténetéhez*, In: *Pannonia* 3. (1937) 1–6. sz., 149–173.
- H. BALÁZS
1969
Éva H. BALÁZS: *Notes sur l'histoire du bonapartisme en Hongrie*, In: *Nouvelles Études Hongroises*, 4–5. (1969–70), 186–207.
- HAMMER
1935
Helmuth HAMMER: *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*, München, Zeitungswissenschaftliche Vereinigung, 1935.
- HORÁNSZKY
1907
HORÁNSZKY Lajos: *Bacsányi János és kora*, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1907.

- HORVÁTH
2007
- HORVÁTH János: *Kisfaludy Sándor*, In: HORVÁTH János *irodalomtörténeti munkái*, III., szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, Budapest, Osiris, 2007, 255–319.
- JNI III
- József nádor iratai*, III, kiad. DOMANOVSKY Sándor, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1935.
- KISFALUDY
1997b
- Kisfaludy Sándor' életéből*, In: KISFALUDY Sándor: *Szép-prózai művek*, kiad., jegyz., bev. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997, 187–198.
- KISFALUDY
1931
- KISFALUDY Sándor: *[Freymüthige] Geschichte der Insurrection des Adels von Ungarn im Jahre 1809 und 1810*, In: *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*. Kiad. GÁLOS Rezső, Győr, Kisfaludy Irodalmi Kör, 1931, 67–326.
- KISFALUDY
1997a
- KISFALUDY Sándor: *Szép-prózai művek*, kiad., jegyz., bev. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.
- KÓKAY
1983
- KÓKAY György: *Napoleon proklamációjának történetéhez*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. (1983) 5. sz., 514–517.
- KOSÁRY
1977
- KOSÁRY Domokos: *Napoleon és Magyarország*, Budapest, Magvető, 1977.
- KÖVÉR
1982
- KÖVÉR Lajos: *Batsányi János Napóleonnak szánt állam-elméleti munkája 1809-ből*. In: *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 72. (1982) 33–46.
- KSMM
1892–1893
- Kisfaludy Sándor minden munkái*, kiad. ANGYAL Dávid, Budapest, Franklin Társulat, 1892–1893, I–VIII.
- LANGSAM
1930
- Walter Consuelo LANGSAM: *The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*, New York, Columbia U. P., 1930.
- LUKÁCSI
2010
- LUKÁCSI Zoltán: *Napoleon a magyar katolikus prédikációkban*. In: *Franciák Magyarországon, 1809*, I, szerk. BANA József–KATONA Csaba, Budapest–Győr, Győr Megyei

- Jogú Város Levéltára–MOL–Mediawave Közalapítvány,
2010, 75–87.
- MARCZALI
1933
MARCZALI Henrik: *Berzeviczy Gergely magyar alkotmánytervezete Napoleonnak ajánlva*, In: *Budapesti Szemle* 61. (1933) 231. köt. 671. sz., 16–40, 182–200.
- MEDGYESY
2012
MEDGYESY S. Norbert: „*Akkor jöbhetz és örvendbhetz, hogy Insurgeáltál!*”. *A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kézíratos gyűjteményekben (1790–1825)*, In: *Franciák Magyarországon, 1809*, II, szerk. BANA József–KATONA Csaba, Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára–MOL–Mediawave Közalapítvány, 2012, 123–165.
- MIKÓ
1983
MIKÓ Pálné: *Márton József szerepe a napóleoni proklamáció fordításában*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 87. (1983) 5. sz., 518–522.
- MNYSZ
1862–1874
CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára, 1862–1874*, I–VI.
- PORKOLÁB
2014
PORKOLÁB Tibor: *Szemponatok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához*, In: *Textológia – filológia – értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*. Szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 191–214.
- REISZ
2009
REISZ T. Csaba: *Lipszky János jelentése a magyar nemesi felkelésnél történetéről*, In: *Levéltári Közlemények*, 80. (2009), 255–298.
- SASVÁRI
1878
SASVÁRI Ármin: *I. Napoleon kiáltványa a magyarokhoz*, Budapest, Athenaeum, 1878.
- SCHUY
1914
SCHUY Gilbert: *Bacsányi János és I. Napoleon 1809-ki proklamatiója a magyarokhoz*, Budapest, Stephaneum Ny., 1914.
- SOÓS
1984
SOÓS István: *Adalék Napóleon 1809. évi proklamatiójának magyar fordításához*, In: *Magyar Könyvszemle*, 100. (1984) 1–2. sz., 108–111.

- SZAKÁLY
2003
SZAKÁLY Orsolya: *Opportunity or Threat? Napoleon and the Hungarian Estates*, In: *Collaboration and Resistance in Napoleonic Europe: State-formation in an Age of Upheaval, c. 1800–1815*. Ed. Michael ROWE, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2003, 153–168.
- SZINNYEI
1904
SZINNYEI Ferenc: *Bacsányi János 1763–1845*, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1904.
- TARNAI
1967
TARNAI Andor: *Bacsányi Der Kampf-ja*, In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71. (1967) 3. sz., 265–274
- TARNAI
1972
TARNAI Andor: *Magyar jakobinusok, bonapartisták és nyelvújítók*, In: *Irodalomtörténet*, 54. (1972) 2. sz., 383–396.
- VISZOTA
1909
VISZOTA Gyula: *Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio*, In: *Akadémiai Értesítő*, 20. (1909) 8–9. sz., 405–433.
- WERTHEIMER
1883
WERTHEIMER Ede: *I. Napoleon viszonya Magyarországhoz*, In: *Budapesti Szemle*, 11. (1883) 34. köt. 76–78. sz., 161–179.

Dárday Sándor miniszteri tanácsos jelentése
a fiumei kormányzati viszonyokról,
1897. február 25.*

Abele Rezső,¹ Fiume kormányzói helyettese² 1897. március 17-én a fiumei városi képviselő-testület (Rappresentanza) február 19-i megválasztásáról szóló jelentésében két fontos hírt közölt a határozott nemzetiségi politikai céljairól ismert Bánffy Dezső miniszterelnökkel.³ Egyfelől arról tájékoztatót, hogy polgármesterré az alig 35 éves Michele Maylender⁴ választották meg, másfelől pedig arról, hogy a hatalom közel 30 év után nem a Liberális, hanem egy újonnan párttá szerveződött csoportosulás, az Autonóm Párt kezébe került. Noha Abele jelentésében kiemelte, hogy a párt elnevezése kizárólag a helyi viszonyokra reflektál, és Maylender tisztában van azzal, hogy „*a magyar kormány presztízse és fennhatósága mit követelhet és mit kell Fiumétől követelnie*”,⁵ a miniszterelnök talán sejtethette, hogy a bekövetkezett változások összefüggésben lehetnek a „*nemzeti gondolatot*” érvényesíteni kívánó, teljesebb centralizációt meghirdető programjával, így Dárday Sándor⁶ miniszteri tanácsos pár héttel korábbi fiumei kiküldetésével is.⁷

Bár jelen tanulmánynak nem lehet és nem is célja egy teljes, a maga összetettségében megragadható Dárday-életút bemutatása, mégis megjegyzendő, hogy fiumei megbízásában valószínűleg a szakmai, pártpolitikai és személyes megfontolások egyaránt meghatározó szerepet játszottak, és ekképpen Bánffy Dezső választása nem véletlenül esett a miniszteri tanácsosra.

Dárday Sándorról

Dárday Sándor miniszteri tanácsos közölt jelentése épp azért érdemel nagy figyelmet, mert államhivatalnokként de facto maga is a központ egyik közvetítő elemének számított. Nem véletlen, hogy kortársai közül egyesek „*elvtelen csirkefogót*” láttak benne és

* Jelen tanulmány elkészültét a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj segítette.

¹ Abele Rezső, miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel ruházott osztálytanácsos. Batthyány Lajos fiumei kormányzó 1896. októberi lemondását követően 1897 augusztusáig kormányzói helyettes.

² A méltóság az 1901-től (1901:IX. tc.) hivatalosan is létesített kormányzóhelyettesi méltósággal nem teljesen azonos.

³ Bánffy Dezső nemzetiségi politikájával kapcsolatban részletesebben lásd ifj. Bertényi Iván munkáit.

⁴ Michele Maylender, ügyvéd, 1896 és 1901 között az Autonóm Párt vezetője, Fiume többször megválasztott polgármestere (podestà), 1910–1911-ig Fiume parlamenti képviselője.

⁵ DAR JU 5. 30. eln./1897.

⁶ Eredetileg Wünsch Sándor.

⁷ Feltételezhetően a Baranya megyei Dárda (ma: Darda, HR) község után.

úgy tartották, hogy „*keletárja, vagy büntársa és eszköze volt a hatalom bitorlóinak*”, aki kizárólag megfelelő címért és nyugdíjért szegődött Bánffy Dezső szolgálatába.⁸ Bánffy és Dárday szoros elvi összefonódását és alapvető ideológiai közelségét jól jelzi, hogy az Országos Reform Klub soraiban az egykori miniszterelnök utóadaként tekintettek rá, és annak halálát követően elnökükké is választották.⁹ Ennek ismeretében az sem lehet meglepő, hogy Bánffy temetésekor, 1911-ben Dárday Sándor is hosszú emlékbeszédet mondott, amely az elhunyt méltatása mellett politikája és a Fiume-kérdésben elfoglalt álláspontja mellett is hitet tett.¹⁰ Mindemelllett a magánlevelezéséből feltáruló kép alapján Dárdaynak a miniszterelnök iránt való feltétlen elköteleződését és személyi ambícióit sem lehet kétségbe vonni. Utóbbinak egyik fontos eleme alighanem a fiumei rendőrség államosításának kérdése lehetett az 1890-es években: „*mert ha függőben tarthatom a podestaválasztást, akkor nyert ügyem van és kivihetem a rendőrség államosítását is úgy, hogy az folyó évi július hó 1-jén életbe is léphet. Nehéz a feladat, de büszke lennék a megoldására oly ügynek, mely évszázadok óta vajúdik.*”¹¹

Dárday tehát mégsem tekinthető pusztán Bánffy Dezső halovány árnyékának a kormányzati célok engedelmes végrehajtójának, vagy egy kizárólag haszonorientált, kötelességét teljesítő hivatalnok tipikus mintájának. Sőt, éppen ellenkezőleg, inkább tűnik egyfajta, a kormány törekvéseivel való azonosulás és belátó egyetértés példájának. Dárday életútját áttekintve egy igen aktív, kezdeményező államférfi képe bontakozik ki, akinek neve gyakorlatilag már az 1890-es évekre összeforrt a magyar törvényhozással és a jogtudománnyal. 1842-ben a Baranya megyei Bánban született értelmiségi családban.¹² Középiskolai tanulmányait Mohácson, Pécsen, Kalocsán és Eszéken végezte, majd a bécsi egyetemen jogot hallgatott, végül 1865-ben Grazban avatták jogi doktorrá. Ezt követően Horváth Boldizsár későbbi igazságügy-miniszter pártfogását élvezve Pestre költözött,¹³ és a királyi táblánál joggyakornokként tevékenykedett.¹⁴ 1867-től igazságügy-miniszteri titkárként szerepet vállalt az első Andrássy-kormány munkájában, később pedig Mohács, majd Nagyenyed szabadelvű országgyűlési képviselőjeként közvetlen módon is részt vett a törvényalkotás folyamatában. Ezek közül a legmeghatározóbbnak azok a törvényjavaslati tárgyalások tekinthetők, amelyek 1878–1879 között folytak Bosznia és Hercegovina okkupációjáról, majd kormányzatáról. Ezekben Dárday magáévá tette a kormány irányelveit, amelyek mögött főleg az orosz birodalom elleni fellépés szándéka rejlett, és kimondottan sürgette egy minél átfogóbb és centralizáltabb¹⁵ törvényi szabályozás megalkotá-

⁸ *Rákosi szidalmaz*, 1911.

⁹ *A reform-klub*, 1911.

¹⁰ DÁRDAY 1911.

¹¹ Dárday Sándor magánlevele a miniszterelnöknek. MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz. 1416/1897. ad 1416.M.E.1 897. Abbázia, 1897. január 14.

¹² Édesapja Wunsch Ferenc (Wolfersdorf/Volfartice, Csehország, 1808–Pozsony, 1888), volt katonaoorvos, a bélyei főhercegi uradalom orvosa.

¹³ *Beszélgetés*, 1926.

¹⁴ STURM 1888, 193.

¹⁵ Hasonló analógiák két évtizeddel később Fiume esetében is megfigyelhetők.

sát.¹⁶ Boszniára és Hercegovinára az Osztrák–Magyar Monarchia integráns részeként tekintett, ezért nagy erővel szorgalmazta, hogy a tartományok ideiglenes közigazgatásáért a közös pénzügyminisztérium¹⁷ tartozzon alkotmányos felelősséggel. Ez utóbbinak kimondását akár törvényi úton megvalósíthatónak tartotta.¹⁸

Dárdayt 1895-től a miniszterelnökség közjogi osztályának vezetőjévé nevezték ki, és ugyanebben az évben az állami számvevőszék alelnöki feladatainak ellátásával is megbízták.¹⁹ Ez utóbbi hivataláról csak 1911-ben mondott le, miután Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök nem őt, hanem a kiszámíthatóbbnak ítélt Thuróczy Vilmost nevezte ki a számvevőszék elnökévé. Egyes feltételezések szerint a döntés háttérében az az emlékezetes motívum állt, hogy korábban Dárday volt az, aki a képviselőház előtt részletes jelentésben leplezte le, hogy Tisza István miniszterelnökként Hieronymi Károly kereskedelmi miniszter utalványozására az államvasutak pénztárából felvett 200 000 koronát a „*leglehetősebb célzatú nyugtákkal*” számolta el.²⁰

Dárday mindeközben végig termékeny jogi szakírói munkát folytatott, mellyel egyes állítások szerint kiérdemelte a „*magyar jog életének szimbóluma*”²¹ megnevezést. Szerkesztőként részt vett az Igazságügyi törvénytár I–III. (1895–1930) és a Közigazgatási törvénytár (1894–1908) összeállításában, kulcsszerepet játszott a Magyar Jogtudományi Hetilap 1865-ös elindításában, és haláláig a Jogtudományi Közlöny főszerkesztői posztját is betöltötte. Ennek megfelelően a korabeli beszámolók egy másik (pozitívan elfogult) része alapján egy progresszív, haladó, szociálisan érzékeny jogtudor portréja vázolható fel, akiről a Jogtudományi Közlöny nekrológja a következőképpen emlékezett meg: „*a hatalom legmagasabb polcán is fáradszótlan szószólója maradt az emberi gondolatnak, amely a jogban a gyengék, az elnyomottak, a társadalmilag kizsákmányoltak ki-egyenlítő igazságát fejezi ki. Hitte és hirdette, hogy a jog nemzeti keretét csak az emberi gondolat töltheti meg erővel és tartalommal.*”²²

Dárday pályafutása azon újonnan felemelkedő hivatalnokok példája közt említhető, akik gyors emelkedésüket és előrelépésüket a fennálló rendszert készségesen kiszolgáló magatartásuknak, valamint kivételes szakértelmüknek köszönhették, mellyel egyaránt kielégítették az állam megnövekedett szakhivatalnok és politikai bázisszerző igényét. Ezek a szükségletek természetesen találkoztak azon személyek „becsvágyával,” akik megfelelő kulturális és anyagi tőke birtokában készen mutatkoztak arra, hogy megfelelő kompenzációért cserébe energiáikat az állam szolgálataiba állítsák. Az állam és az egyén elvárásainak találkozása ekképpen egy olyan kölcsönös egymásrautaltságon alapuló viszonyt hozott létre, amely az egyéni érvényesülés sajátos kereteit is megteremtette.

¹⁶ A képviselőház ülése nov. 16-án. Politikai Ujdonságok, 1878. november 20.

¹⁷ Fővárosi Lapok. 1882. május 18. A későbbiek folyamán a közös minisztérium boszniai (gazdaság)politikáját már élesen bírálta.

¹⁸ A képviselőház ülése nov. 18-án. Politikai Ujdonságok, 1879. november 26.

¹⁹ DS MÉL.

²⁰ Dárday, 1910.

²¹ Dr. Dárday, 1933.

²² Uo.

Így Dárday előmenetele minden bizonnyal elképzelhetetlen lett volna jogi szakértelme, Bánffy Dezső (feltételezett) bizalma és támogatása, illetve a domináns párt céljaival és a magyar állameszme feltétlen elfogadásával való azonosulás nélkül. Valószínűleg Dárday 1867-es névmagyarosítása is az uralkodó elitbe való könnyebb integrációját és gyorsabb szakmai előmenetelét szolgálta, és ennek mintegy szimbolikus leképeződéseként is értelmezhető.²³

Ami Dárday Sándor magánéletét illeti, Abriani Ernesztina németül alkotó írónőtől két gyermeke született. A később ugyancsak íróként és szobrászművészként ismeretiséget szerző Szende Fülöpné Dárday Olga (1878),²⁴ valamint az édesapja pályáját választó Dárday-Abriani Dezső (1869), aki, miután maga is jogtudori oklevelet szerzett, 1894-től a fiumei kir. törvényszék aljegyzője, később miniszteri segédtitkára,²⁵ végül pedig a fiumei kormányzás miniszteri osztálytanácsosi címmel és jelleggel felruházott miniszteri titkára lett.²⁶ Dezső fiumei működése két szempontból is említést érdemel: egyfelől azért, mert ezek szerint Dárday Sándor 1897-es kiküldetése alkalmával a formális összeköttetései mellett rokoni kapcsolatait is felhasználhatta,²⁷ másfelől pedig azért, mert a kikötőváros közjogi állapotának rendezetlenségéből fakadó problémák a fiát is foglalkoztatták. Mindezt jól példázza, hogy az ifjabb Dárday neve alatt a Jogtudományi Közönyben 1907-ben „*A bán hozzászólási joga Fiume törvénykezési ügyeihez*”²⁸ címmel szaktanulmány jelent meg, majd 1920-ban a „*Fiume kérdésének megoldása*”,²⁹ angol nyelvre is lefordított önálló kötetében is összefoglalta gondolatait.

A Dárday-jelentés

Dárday Sándor jelentésével kapcsolatban a legfontosabb, amit hangsúlyozni kell, hogy alapvetően az ország egészét érintő állami behatolási folyamat egyik lehetséges, fiumei alternatívájának forrása.

A központosítás, modernizálás, valamint azokkal együtt a jogkiterjesztés és a jogegység megteremtése ugyanis szükségszerűen együtt járt a lokális érdekek és autonómiák korlátozásával is, jöllehet az eltérő jogállású területek, intézetek, szervezetek a kormányoktól különböző, egyedi stratégiák alkalmazását követelték meg. Így például, „*provisorikus*” közjogi helyzetéből adódóan, Fiume esetében is. Mindebből következik, hogy az irat nem egy elkülönült esemény, hanem egy általános tendencia kivételes megvalósítási és megvalósulási formájának bizonyítéka. Ennek megfelelően a forrás sajátossága inkább abban keresendő, hogy egyfelől lehetőséget biztosít az állami mechanizmusok és

²³ Dárday Sándor, *magyarbaáni*.

²⁴ PINTÉR 1923, 65.

²⁵ Dárday Dezső szolgálati és minősítési táblázata. MNL OL K 26. 545. cs. 1902. XIII. t. 306. a. sz.

²⁶ MNL OL K 27. 1909. 09. 22. (21. ülés) 56. javaslat.

²⁷ Megjegyezendő, hogy Dárday Sándor nyugdíjaztatását követően Lovránban, majd Abbáziában telepedett le, melyet csak a háború miatt hagyott el. *Beszélgetés*, 1926.

²⁸ DÁRDAY 1907.

²⁹ DÁRDAY 1920.

a központosítással járó problémák mélyebb feltárására, másfelől pedig betekintést enged a kikötőváros eddig csak meglehetősen felületesen ismert jogi, politikai és bizonyos szempontból társadalmi viszonyaiba is.

Keltezése szerint Dárday Sándor jelentése 1897. február 25-én, már Budapesten készült el, vagyis olyan időszakban, Bánffy Dezső miniszterelnöki működése (1895–1899) alatt keletkezett, amikor az ellenőrzés kiterjesztésére különösen nagy energiák álltak rendelkezésre. Mindez természetesen a közölt dokumentum szerkezetét, stílusát és tartalmát is meghatározta. E mellett azt is jelzi, hogy a kiegyezést követő 30 évben a magyar közigazgatásnak még számolnia kellett azzal a dilemmával, hogy egyes területeket hogyan kössön szorosabban a központhoz és azt is mutatja, hogy a Bánffy-kormány milyen intézkedéseket tartott szükségesnek, hogy törekvéseit megvalósítsa.³⁰ Továbbá bepillantást enged a kor sajátos társadalmi és hivatali hierarchiájának különböző fokain álló szervezetek és egyének viszonyrendszerébe és együttműködési feltételeibe. Dárday jelentése két meghatározott céllal keletkezett: az információszerzés és az információáramoltatás érdekében. Bánffy Dezső, hogy a kikötőváros adminisztrációja³¹ tárgyában a többi minisztériumnak és az uralkodónak előterjesztést tegyen, valamint, hogy véget vessen az 1896 októbere óta tartó úgynevezett „kormányzói válságnak”,³² Dárday Sándort kimondottan a fiumei kormányzati viszonyok megvizsgálásával bízta meg.³³ A tájékozódásra valóban nagy szükség mutatkozott, amit jól tanúsít, hogy a fiumei polgármester és a legfőbb városatyák helyes megszólítása még 1897 novemberében is komoly kérdést jelentett a miniszterelnökség számára,³⁴ és a miniszterelnökről még később is azt terjesztették, hogy a fiumei municipális válságról saját hivatalnokai helyett a napi sajtóból értesült.³⁵

Ennek ismeretében nem lehet mellékes, hogy az irat korábban milyen szerkesztési folyamatokon ment keresztül és milyen jellegű és mélységű információkat közöl, valamint, hogy mindezt milyen formában és stílusban teszi. Így mindenképpen megjegyzendő, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának miniszterelnöki iratai között a forrás egy (ik) fogalmazványa is megtalálható,³⁶ amelyben a stilisztikai eltérések mellett egyes esetekben tartalmi különbségek is fellelhetők. Ez a megállapítás elsősorban a fogalmazvány széljegyzet formájában ceruzával írt megjegyzéseire vonatkozik, melyek többnyire egy-egy törvény vagy szabály, de esetenként egy-egy jelenség pontosabb megértését szolgáló információkat tartalmaznak. Mivel ezek közül több kimondottan a fiumei viszonyok belső, részletes ismeretéről tanúskodik, a legvalószínűbbnek

³⁰ DARJU 5. 133. eln./1897.

³¹ Azaz a közigazgatási bíróság és a közigazgatási bizottság fiumei felállítására érdekében.

³² Baththyány Lajos kormányzó 1896. októberi lemondását követően utódát, Szapáry Lászlót csak 1897. november 23-án nevezték ki.

³³ DARJU 5. 11. eln./1897.

³⁴ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. II. tétel. 329. a. sz. 18.390/1897. ad 18390/97.

³⁵ *Podeszta*, 1926.

³⁶ MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz.

az a felvetés tűnik, hogy a széljegyzetek szintén Dárdaytól származhattak és a lehető legpontosabb tájékoztatás, bizonyos jelenségek megmagyarázása céljából készülhettek.

A jelentés tehát a magyar állam jogrendszerét kitűnően ismerő államférfi személyes benyomásai alapján a fiumei viszonyokat csak nagy vonalakban ismerő kormányzat számára íródott, ami egyszerre előnye és korlátja a forrásnak. Előnye egyértelműen a szerző jogi szakértelme és fiumei tapasztalatai, összeköttetése által felszínre hozott információk látszólag precíz és részletes közlése. Korlátja azonban, hogy ezek a szövegben előforduló utalások, hivatkozások, és a korábbi (esetleg szóbeli) megállapodások tartalma, valamint a kontextus igazán alapos ismerete nélkül mégsem értelmezhetők vagy legalábbis csak alig feltárhatók. Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül Dárday személyes elkötelezettsége, meggyőződése és érdeke, valamint a miniszterelnöki megbízatásból következő feladatorientáltsága, amely a vizsgálódás, és így a jelentés felülről közelítő szempontjait is jelentősen meghatározta.

Ekképpen a forrás egy több szinten megmutakozó, egymással szorosan összefüggő problém sorozatot ábrázol, amelynek középpontjában a hatalom kiterjesztésének (maximalizálásának) és gyakorlásának, a társadalmi és kulturális különbségek és egyenlőségek által determinált együttélésnek, a kollektív és egyéni identitás teremtésének és/vagy megőrzésének, valamint a mindezeket körülölelő nacionalizmusnak a kérdései állnak. Dárday azonban a jelzett problémákat nem önmagukban tárgyalja, hanem egy-egy meghatározott témához kötve, különböző szinteken keresztül ismerteti. Így például a hatalomgyakorlást és érdekérvényesítést illetően szó esik az állam behatolási törekvéseiről, melyek egyfelől a központosítást, másfelől a modernizációt és (a kormány szempontjától felfogott) racionalitás jegyében történtek, eszközüknek pedig a különböző alkotmányos vívmányok, intézmények (közigazgatási bíróság, közigazgatási bizottság, adóügyi bizottság, állami rendőrség), vagy éppen a választások befolyásolásának válogatott kellékei tekinthetők. E kérdés kapcsán hasonlóan relevánsak a gazdasági intézkedések, valamint az egészségügygel, oktatással és a nyelvhasználattal összefüggő rendelkezések is, melyek átvezetnek a különböző társadalmi csoportok és nemzetiségek (elsősorban olasz, horvát, magyar) együttélésének színterére.

Az itt megjelenő szolidaritások és konfliktusok szinte természetes módon politikai formában is kifejeződtek. Ezáltal az Autonóm Párt 1897-es választási győzelmét (győzelmeit)³⁷ akár egy közösségi identitásában megsértett csoport domináns helyzetbe kerüléseként is lehetne értelmezni, noha a változás mögött ugyancsak megjelentek az egzisztenciális fenyegetettségre adott válaszok, illetve a társadalmi lesüllyedéstől és a kiszolgáltatottságtól való félelem. És talán ez a pont, ahol az 1868:XXX. tc. 66. §-a alapján kilátásba helyezett fiumei autonómia lényege a leginkább „materializálódik” és megragadhatóvá válik. A helyi önkormányzat által biztosított anyagi gyarapodás és ezzel együtt a társadalmi állás és pozíció megtartásának feltételei egy olyan (államilag is megerősített) privilégium-rendszerben öltöttek testet, melyek elég erősnek bizonyultak ahhoz, hogy a kikötőváros lakosságának jelentős részét egy sajátos lokális identitással,

³⁷ DAR JU 5. 30. eln./1897., DAR JU 5. 158. eln./1897., DAR JU 5. 172. eln./1897.

a nemzeti kereteken átívelő fiumano-tudattal ruházzák fel. Ebben pedig a 19. század végén nagy szerepet játszott Fiume olasz kultúrája és olasz hivatali nyelve, melyek egyaránt nagyszerű eszköznek bizonyultak a szlávságba olvadás és ezzel együtt a város többé-kevésbé a feudális korból átörökített előjogainak elvesztése ellen.³⁸

Mindazonáltal Fiume „speciális viszonyai” a földrajzi, (köz)jogi és kulturális szinteken kívül más téren is megmutatkoztak. Egyfelől a kikötőváros a magyarországitól jelentősen eltérő földrajzi adottságokkal és jóval polgárosultabb társadalmi szerkezettel rendelkezett, másfelől pedig az önálló magyar kül- és gazdaságpolitikai érdekek, valamint a horvát terjeszkedéstől való félelem egy olyan eljárási mód alkalmazását tette szükségessé, amely egyértelműen a városi elit szimpátiájának megnyerésére irányult. Ennek megfelelően az állam számos törvény kiterjesztésétől éveken át eltekintett, és a nélkülözhetetlennek tartott intézkedéseket pusztán az egyébként is kivételesen széles jogköröket élvező Rappresentanza véleményének meghallgatását követően, rendeleti úton szabályozta Bánffy Dezső miniszterelnökségéig.

Ez a fajta különállás azonban egyre inkább ellentétbe került a központosító magyar kormányok érdekeivel, amelyek ezért folyamatosan az 1872-es fiumei statútumban³⁹ megfogalmazott kiváltságok, és a fiumei képviselő-testület jogainak⁴⁰ újraértelmezésére (korlátozására) törekedtek. Így bár az állam közismerten roppant összegeket költött Fiume fejlesztésére, hogy „*valódi tengeri empóriummá*” emelhesse, a felszín alatt visszafordíthatatlan társadalmi és politikai változások motorjává, vagy legalábbis felerősítőjévé vált.⁴¹ Mindazonáltal – ahogy a közölt forrásból is kitűnik – ebben az átalakulási folyamatban az állam és város személytelen fogalmain kívül más tényezők is részt vettek: mint az egész Osztrák–Magyar Monarchia legfőbb hatalma, Ferenc József, a magyar kormányok és hivatalos közegeik, a horvát bánok, Fiume országgyűlési képviselői, kormányzói és azoknak helyettesei, a város polgármesterei és az általuk vezetett Rappresentanza tagjai, valamint a különböző sajtóorgánumok olykor meglehetősen túlbuzgó tudósítói stb.

Dárday jelentése alapján Bánffy Dezső később felszólította minisztereit, hogy a fiumei kormányzati viszonyok rendezése érdekében saját tárcájuk javaslatait közölgék vele, majd ezt követően (több ízben is) „legalázatosabb felterjesztéssel” fordult az uralkodóhoz, hogy a forrásban említett törvények a város területén is hatályosak lehessenek.⁴² Ferenc József a miniszterelnök által tett javaslatokat jóváhagyta, ami egyfelől a közigazgatási bizottság 1898-as fiumei felállításához, másfelől egy közel négy évig tartó municipális válsághoz vezetett. Ez utóbbi különös súlyosságát az jelentette, hogy a többször egymás után polgármesternek megválasztott autonomista pártvezér, Michele Maylander tiltakozása jeleként

³⁸ FEST 1891. Fiume etnikai viszonyai 1900-ban a következők: olasz: 45,5%, horvát–szerb: 34,7%, magyar: 7,4%, szlovén: 5,9%, német: 4,9%, egyéb: 1,5%

³⁹ GERGELY 2005; RESS 2011.

⁴⁰ „59. § Fiume város, mint önkormányzati joggal felruházott testület hivatva van 1. az önkormányzatot; 2. az állami közigazgatás közvetítését gyakorolni. Mindkét irányban e kormány illető jogait Fiumében székelő felelős közege, a fiumei kormányzó által gyakorolja. A kormányzó távolléte vagy akadályoztatása esetében a minisztérium van hivatva helyettesét kijelölni, miről a képviselőtestület értesítendő.” Uo. 339.

⁴¹ A kérdés szimbolikus tartalmával és értelmezési lehetőségeivel részletesebben Eszik Veronika foglalkozik.

⁴² MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz. 18852/1897 (329. a. sz. 427. vonatkozó szám).

következtesen megtagadta, hogy az új törvényekre esküt tegyen, érvényes podestáválasztás hiányában pedig a képviselő-testület nem alakulhatott meg.⁴³

Mindezek alapján megállapítható, hogy Dárday jelentése nem más, mint egy évtizedeken át húzódó konfliktus egyetlen pillanatot megragadó képe, amely bár a fiumei viszonyok teljes feltárására önmagában elégtelen, a főbb problémák körvonalazásához számos értékes adalékkal szolgál.⁴⁴

A lehető legteljesebb hűség érdekében a forrást a rövidítések jelzett feloldása mellett, szó szerinti formában, a régies kifejezések lábjegyzetben történő magyarázata mellett, a mai magyar helyesírásnak megfelelő formában közlöm, amitől kizárólag az idézőjeles betétek betűhív visszaadása esetében térek el. A szerző kiemeléseit (aláhúzás, dőlt betű stb.) megtartottam, azonban rövidítéseit jelölés nélkül oldottam fel. Dárday elírásait, tévedéseit „Korrektúra” jelzésével a lábjegyzetben jeleztem és helyesbítettem.

Forrás

MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 5559/1897.
(329. törzsszám. 427. vonatkozó szám) II. tétel

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr! Kegyelmes Uram!⁴⁵

Folyó évi január 8-án 427. szám alatt kelt kegyes utasításával kiküldetvén a fiumei kormányzati viszonyok megvizsgálására s azoknak adminisztratív úton leendő rendezése iránt teendő előterjesztés tételére; – van szerencsém ezen nagyrebecsült utasítás folytán tiszteletteljes előterjesztésemet a következő jelentésben összefoglalni.

A közigazgatási és politikai szervezetről.

Fiume ismert közjogi helyzeténél⁴⁶ fogva kellő óvatosság szem előtt tartásával a város önkormányzati ügyeinek közvetlen vizsgálatába nem bocsátkozva, a fiumei kormányzóság útján léptem érintkezésbe az egyes tényezőkkel a szükséges információk beszerzése céljából.

A belügyminiszter úr Ő Nagyméltósága⁴⁷ múlt évi december hó 1-jén 98.742. szám alatt kelt átiratában kifejtvén Fiume város statútumának azon hiányait, melyeknél fogva a kormányzati felügyeletnek hatályos gyakorlása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik, ennek okát főleg azon körülményben kell keresni, hogy Fiume városának 1872. évi április hó 27-én 1589./eln. szám alatt kelt belügyminiszteri rendelettel minisztertanácsi

⁴³ ORDASI 2015.

⁴⁴ Bosznia és Hercegovina kérdésében szerzett tapasztalatai tükrében Dárday fiumei szerepe további szempontokat, párhuzamokat vethet fel.

⁴⁵ Bánffy Dezső 1895–1899 között volt miniszterelnök.

⁴⁶ Vagyis a 1868. évi magyar XXX. és a horvát I. törvénycikk Fiume jogállásáról szóló 66. §-ának ellentmondásaira visszavezethető provizórikus helyzetre.

⁴⁷ Perczel Dezső 1895–1899 között belügyminiszter.

határozat alapján jóváhagyott „Statutumum” csekély mértékben az 1872:XLII. törvény-cikken alapul,⁴⁸ attól is lényeges eltérésekkel engedményeket téve, a város önkormányzatának függetlenítésére mintául követvén Trieszt városának statútumát,⁴⁹ amely város tartományi autonómiával s így legiszlatív⁵⁰ joghatósággal bír. Ehhez járul még, hogy Fiumében a legtöbb adófizetők képvisellete (virilis intézmény) sem nyert érvényesülést,⁵¹ mi által eléretett ugyan, hogy a horvát elemek teljes kizárása vált lehetővé, de másfelől tagadhatatlanul bizonyos demagóg sovinsizta olasz elem jutott kizárólagos egyeduralomra,⁵² mely a város autonómiáját ezen egyeduralomnak fenntartásában találja és a magyar állam főnhatóságának követelményei ellen a legmerevebb ellenállást fejt ki úgy, hogy pl. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában behozott 1868. évi XLIV. törvénycikk rendelkezéseinek alkalmazása, mely szerint az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában a magyar – Fiumében nemcsak, hogy alkalmazást nem nyert és szerintem még igen soká nem is nyerhet –, hanem állandó rettegés tárgya az, hogy a magyar nyelv ismeretének terjedésével megkíséreltetnék az idézett törvény rendelkezéseinek alkalmazása.

A belügyminiszter úr Ö Nagyméltósága fentebbi átiratában ecseteli, mily kormányzati nehézségekkel jár az,⁵³ hogy a város felterjesztési és ügyiratai kizárólag olasz nyelvűek és arra utal, hogy az idézett 1868:XLIV. törvénycikk az egész országra rendelkezik.

Azonban az idézett törvény alkotásakor még nem létezett az Ö Felségének 1870. évi július hó 28-án kelt legfelsőbb elhatározásával létesített „Provisorium”, és konstatálnom kell, hogy sem az akkori minisztertanácsnak ezen provizórium létesítésére irányuló előterjesztésében, sem a városnak későbbi, vagyis 1872. évi statútumában a nyelv kérdése egyáltalában nem érintetik; sőt ennek 98. §-ában, mely a gyűlések jegyzőkönyve iránt rendelkezik, nincsen kimondva, hogy az kizárólag olasz nyelven vagy egyáltalán mely nyelven vezetendő.⁵⁴ De konstatálnom kell egyúttal, hogy a létező állapotnak megvál-

⁴⁸ Korrekció: Dárday minden bizonnyal az 1870. évi XLII. a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvénycikkre gondolt.

⁴⁹ GELLEICH 1901, 42. Trieszt az Osztrák Tenger mellék központjaként és első számú tengeri kikötővárosaként a korszakban szintén az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezte.

⁵⁰ Törvényhozói (latin).

⁵¹ Vagyis a központi kormány a virilizmus intézményét nem terjesztette ki az ország egészére. Fiume városában és kerületében a virilizmus bevezetésének elmaradását a horvát politikai térnyerés megakadályozása, tehát nemzetiségi megfontolások magyarázzák. Ez az elővigyázatosság az 1892-es Máté-féle Magyar Almanach nyomán megalapozottnak tűnik, mivel a fiumei vagyonos polgárként feltüntetett személyek túlnyomó többsége szláv vezetéknevvel és egyes esetekben bizonyíthatóan horvát rokoni kapcsolatokkal rendelkezett.

⁵² Utalás az Autonóm Párt 1897. január 28-i képviselő-testületi választáson elért győzelmére.

⁵³ A belügyminiszter több átiratában is úgy vélekedett, hogy az olasz nyelvű beadványok magyar fordításának hiánya egyfelől az ügyek szakszerű elintézését nehezítik és költségeit növelik, másfelől a kormányhatalomsági felügyelet és ellenőrzés hatályát csorbítják. MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz. 13672/1897.

⁵⁴ „9. § A Képviselőtestület tárgyalásairól jegyzőkönyv vezetetik. A jegyzőkönyv az elnök, két az elnök által kijelölt képviselő s a képviselőtestület titkára által aláírván, a levéltárban őrzendő. A jegyzőkönyv másolata a kormányzóval hivatalból közlendő. Ha az ülés nyilvános, a jegyzőkönyvi kivonat, ha titkos, a tárgyalásnak eredménye a helybeli lapok útján köztudomásra hozatik.” GERGELY 2005, 333.

toztatására a legmélyebbre ható felháborodásnak előidézése nélkül gondolni sem lehet; sőt a kormánynak minden akcióját az eziránti gyanúnak ébresztésével kíséri az ottani sovíniszta olasz elem.

Az olasz hivatalos nyelvnek épségben tartása mellett pedig jogosultnak kell elismer-
ni az aziránt felhangzott panaszt, hogy a magyar törvények és kormányi rendeleteknek
olasz nyelvű fordításai használhatatlanok, mely hiánynak orvoslása Nagyméltóságod-
nak az országos törvénytár fordításai tárgyában folyó évi február 6-án 2475. szám alatt
a belügyminiszter úrhoz intézett átirata folytán remélhetőleg elérhető lesz.

Ezzel kapcsolatban nem mulaszthatom el arról is említést tenni, hogy az ottani ke-
reskedői körökből azon kérelem intéztetett hozzám, hogy a magas kormány előtt tol-
mácsoljam abbeli kívánságukat, hogy a magyar államvasútnak a közönség használatára
szánt nyomtatványai, mint pl. a szállítólevelek, avisók⁵⁵ stb. kétnyelvű, vagyis az olasz
nyelv használata mellett bocsájtassanak ki, indokul hozván fel, hogy a posta és távirda-
forgalom hasoncélú nyomtatványai máris kétnyelvűek és a Triesztben használt vasúti
nyomtatványok is megfelelnek a közforgalom ezen igényének. A költség kérdésének
lényegtelenége mellett az ügykezelés azáltal hátrányt alig szenvedne s ezért e kérelmet
Nagyméltóságod bölcs elhatározása elé terjesztem.

A nyelv kérdése tárgyában e helyen még megemlítem, hogy a magyar nyelv kötelező
tanításáról szóló 1879: XVIII. törvénycikk⁵⁶ érvénye Fiuméra kiterjesztve nem lévén –
a város által fenntartott elemi iskolákban, a vonatkozó városi statútum 52. §-a szerint
„Sono materie di studio libero le lingue ungherese, tedesca ed illirica”⁵⁷ – és informá-
ción szerint, melynek helyességéről azonban személyesen meggyőződést nem szerez-
hettem –, a magyar nyelvet tanítók maguk sem bírják kellően a magyar nyelvet, mely
csak a városi polgári fiúiskolában tanítatik mint kötelező tantárgy. A féltékenységnek
egy bizonyos nemével örzi Fiume városa közönsége iskolaügyének autonómiáját és a
magyar kormány ezért az iskolai törvényeket Fiumére nem is terjesztette ki, s hogy en-
nek dacára a magyar nyelv érvényesülésének tért szerezzen, nagy áldozattal parallel is-
kolákat tart fenn.⁵⁸ Ilyképpen Fiumében az iskolaügyre nézve a bifurkációnak⁵⁹ egy
neme áll fenn, mely szerint az állami iskolákra nézve a magyar törvények vannak ér-
vényben, a városi iskolákra nézve pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter⁶⁰ 1876. évi
október hó 31-én 23877. szám alatt kelt rendeletével helybenhagyott: „Statuto fonda-
mentale per le scuole comunali della città di Fiume.”⁶¹ Ebben a statútumban az
1868: XXXVIII. törvénycikknek csak I. fejezete, az iskolai látogatás kötelezettsége te-
kintetében tartatik érvényben, míg egyéb részeiben önállóan rendelkezik, s például a

⁵⁵ Tudósítás, értesítés, értesítőlevél (latin).

⁵⁶ 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben.

⁵⁷ A magyar, a német és az illír (horvát) nyelv szabadon választható tantárgyak.

⁵⁸ Részletesebben: PALLÓS 2012.

⁵⁹ Szétválás, elágazás (latin).

⁶⁰ Wlassics Gyula 1895–1903 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁶¹ Fiume községi iskoláinak alapszabályzata.

tanítói képesítést a törvény 133. §-ával ellentétben a monarchiára terjeszti ki.⁶² Az 1876:XXVIII. törvénycikk a népiskolai hatóságokról, az 1879:XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról, az 1891:XV. törvénycikk a kisedővásról, az 1891:XLIII. törvénycikk a tanítók nyugdíjazásáról Fiumében nem léptettek életbe, ami azonban a közigazgatási bíróság⁶³ hatáskörének kiterjesztése szempontjából sem okoz leküzdhetetlen nehézségeket, ha a megfelelő intézkedések pótlólag statutarius⁶⁴ úton életbe léptetnek, mely koncesszióval autonómiájuknak legfélértetebb része kíméltetnék, s az olasz nemzetiség megóvása tekintetéből politikailag is indokoltnak vehető.⁶⁵

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr Nagyméltósága azonban múlt évi november 14-én 3775./eln. szám alatt kelt átiratában a létező állapotot csakis oly módosítással tartja fenntartandónak, hogy a kormányzósági tisztviselőknek azon tagja, ki az iskolai ügyekkel foglalkozik, tanfelügyelői hatásköre legyen nemcsak az állami, hanem a városi iskolák felett is, a kormányzó részére pedig biztosíttassék azon jogkör, melyet az országban a főispánok gyakorolnak a tanfelügyelőkkel szemben.⁶⁶

Visszatérve a nyelvi kérdéstől eltekintve fennforgó kormányzati nehézségekre, ezek fokozottabb mértékben léptek előtérbe azon körülmény folytán, hogy a közigazgatási bizottságról szóló 1876:VI. törvénycikk, továbbá a törvényhatóságokról és a községekről szóló 1886:XXI. és XXII. törvénycikknek a város statútumának eltérő rendelkezéseivel szemben politikai és közjogi tekintetekenél fogva nem lettek Fiumére kiterjesztve, minek folytán az 1870:42. törvénycikken alapuló városi statútum rendelkezései még kirívóbb ellentétbe jutottak hazánk szervezeti törvényeivel.⁶⁷

A belügyminiszter úr Ó Nagyméltósága fenthivatolt átiratában különösen arra utal, hogy a községi illetőség kérdése eltérően lévén szabályozva, ebből a betegápolási költségek megtérítésének kötelezettsége tekintetében zavarok merülnek fel, de megjegyzi, hogy a betegápolási költségek viselése eddigi módjának más alapokra fektetése már tervbe lévén véve, Fiume város statútumának esetleges megváltoztatása függőben volna hagyandó.⁶⁸

Itt azonban meg kell jegyezni, hogy az 1886:XXII. törvénycikk 164. §-a nem csak a községi illetőség, hanem a háztartásra vonatkozólag is igen lényeges rendelkezéseket tar-

⁶² Tehát a fiumei városi iskolákban az Osztrák–Magyar Monarchia területén található bármely nyilvános tanítóképző által kiállított diplomával lehetett tanítani.

⁶³ 1896: XXVI. tc. értelmében létrejövő közigazgatási bíróság lehetővé tette, hogy a bármely közigazgatási hatóság által okozott jogsérelmeket független (egy fokozatú és ügydöntő) bíróság tárgyalja.

⁶⁴ Rendeletnek, szabálynak megfelelő. Rendeleti úton (latin).

⁶⁵ Az olaszok elitre támaszkodó fiumei kormányzati politikát a horvát nacionalizmus/jugoszlavizmus, valamint Horvátország a kikötővárosra támasztott igényei indokolták.

⁶⁶ Vagyis a főispánok felügyelői és ellenőrzési joga a tanfelügyelők felett.

⁶⁷ Tehát a kormányzat felügyeletének gyakorlását a fiumei polgármester által vezetett városi képviselő-testület kiterjedt autonóm jogkörei számottevően akadályozták.

⁶⁸ Megjegyezendő, hogy a statútum 127. §-ban lefektetett elvek alapján az alapszabályzat a városi képviselő-testület beleegyezése nélkül nem változtatható, vagy módosítható. „A jelen statútum csak Fiume szabad város és kerülete képviselőtestületének közreműködésével alakíthatatik át, vagy módosíthatatik. A statútum módosítására vonatkozó valamely indítvány tárgyalásában a képviselőtestület a 68. §-ban elősorolt feltételekhez van kötve.” GERGELY 2005, 352.

talmaz, melyek a törvényhatósági joggal felruházott városokra is irányadók és még ettől eltekintve is, a községi illetőség kérdésének rendezése Fiume város tekintetében politikai szempontokból sokkal fontosabb momentumok szerint igényel elbírálást.⁶⁹

A város statútumának 10. §-ában foglalt rendelkezés szerint ugyanis valószínűleg az akkori kormánynak bölcsessége folytán az államhivatalnokok, tanítók és tanárok stb. „személyes viszonyuk alapján” községi illetőséget nyernek s ennek folytán a községi választók névjegyzékébe is felvételnek.⁷⁰

Ezen rendelkezés egyenes ellentétben áll az 1886:XXII. törvénycikk 34. §-nak c. pontjával, s kétségtelen, hogy a kormány ez úton az állami tisztviselők által állami szempontból kívánt befolyást szerezni. Tényleg, csakugyan jelenleg a városi statútum ezen rendelkezése folytán, az autochton⁷¹ fiumeiek nagy keservére – mintegy 240 állami tisztviselő gyakorolja a városi képviselői választási jogot. Ennek dacára azonban az állami tisztviselők a városi képviselőtestületben képviseltetésre nem számíthatnak, mert csak egyszer⁷² sikerült az akkori kormányzóknak⁷³ Németh Imre miniszteri tanácsos⁷⁴ és Erődi Béla főgimnáziumi igazgatónak⁷⁵ megválasztását kieszközölni, de azoknak az állam érdekeinek érvényesülésére irányzott törekvésük oly ellenzésre talált, hogy ennek folytán nemcsak képviselői, hanem hivatalos állásuk is tarthatatlanná vált. Azóta nem is volt eset arra, hogy állami tisztviselő megválasztatott volna, sőt az állami tisztviselők választási jogának ellensúlyozására Fiume városa a legnagyobb szükkeblültséget fejt ki a letelepülőknek községi kötelékbe való felvétele körül, s ezen exkluzivitásra támaszt nyernek a városi statútum 9. §-nak azon alkalmazásában, mely szerint a város képviselőtestülete teljes autokráciát gyakorolhat minden fellebbvitel kizárásával, amely gyakorlatnak meghonosításában a kormányzók politikai érzékének hiányában is lényeges támaszt nyertek – mert magánúton szerzett információim szerint a város ilyenmű határozataival szemben a kormányzók nemcsak hogy felfüggesztési jogkörükkel nem éltek, hanem fellebbvitel esetében illetéktelenségüket jelentették ki.

Csak ilyképp magyarázható meg a Fiumében tényleg fennforgó azon visszas körülmény, hogy amíg az országgyűlési képviselő-választók száma 1700, – addig az 50 városi képviselőt választók száma a belvárosban csak 970,⁷⁶ – nem számítva a sotto comunik⁷⁷

⁶⁹ A virilizmus hiányában ilyen politikai szempontnak számított a kormánypárti többség biztosításának és a horvát befolyás minél teljesebb visszaszorításának szándéka.

⁷⁰ „10. § Államhivatalnokok, békecsolgálatban álló katonatisztek, papok, nyilvános tanárok és tanítók fiumei illetőségűek lesznek, ha hivataluk állandóan Fiuméhez vagy annak kerületéhez köti őket.” GERGELY 2005, 330.

⁷¹ Helyben keletkezett, helybeni, honos, őslakos, bennszülött (latin).

⁷² *Restauráció*, 1884.

⁷³ Zichy Ágost 1883–1892 között fiumei kormányzó.

⁷⁴ Németh Imre miniszteri tanácsos, 1881–1886 között a fiumei m. kir. tengerészeti hatóság helyettes főnöke, 1886-tól a Kereskedelmi Múzeum, 1893-tól pedig az ezredéves kiállítás igazgatója.

⁷⁵ Erődi Béla 1881-től a fiumei m. kir. állami gimnázium főigazgatója, 1884-től állami iskolai tanfelügyelő, majd 1892-től a budapesti tankerület főigazgatója.

⁷⁶ A La Bilancia 1897. január 28-i fiumei napilap 984 belvárosi, valamint 412 kerületi választásra jogosult főről tájékoztat.

⁷⁷ Fiume alközségei (kerületei): Cosala, Drenova, Plasse.

választóit, kik külön 6 városi képviselőt választanak. Ha tekintetbe vesszük, hogy Fiume nagy hajózási s iparvállalatai közül a magánalkalmazottak száma talán még meg is haladja az állami tisztviselők számát, akik többnyire nemcsak magyar érzelműek, hanem magyar nemzetiek is, – úgy könnyen felismerhető, mily politikai jelentőséggel bírna az, a községi illetőség kérdésében Fiume városának autokratáját⁷⁸ megtörni, amire a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztése okvetlenül fog vezetni, mert az 1896:XXVI. törvénycikk⁷⁹ 23. §-nak 2. pontja szerint hatásköre kiterjed: „valamely honpolgárnak a községben való települése, vagy a községben települtek a községi kötelékbe való felvétele iránti határozatokra.”

Állítólag a város törvényhatóságának közrehatása mellett hasonló szűkkeblű exkluzivitást követnének a fiumeiek a kereskedelmi és iparkamarai választások körül, hol a fennálló szervezeti törvény (1868:VI. törvénycikk) s végrehajtási rendelet szerint kezükbe lévén letéve a választók összeírása, lehetőleg mellőzik az értelem magasabb fokán álló idegen, vagyis letelepült elemet, amely állítólag ezen oknál fogva volt kénytelen külön „Lloyd” társulat alakításával érdekeinek képviselétéről gondoskodni.

Tény az, hogy a fiumeiek exkluzivitása az ottani társadalmi viszonyokban is oly mértékben jut kifejezésre, hogy az állami tisztviselők is indítva érezték magukat külön társaskörnek alakítására. Az ily viszonyok alakulása kétségtelenül a politikai vezetés teljes hiányára engednek következtetést. Az állami tisztviselők különben Fiumében politikai misszió teljesítésére nemigen alkalmasak azon oknál fogva, mert legnagyobb részben elégedetlen elemből áll, aminek magyarázatául szolgál azon körülmény, hogy előmeneteli viszonyuk mostohábbá válik azáltal, hogy az ottani létszámra vannak korlátozva s így az olasz nyelv birtokának kvalifikációja nemhogy előnyükre, hanem hátrányukra szolgál. Ezen elégedetlenségnek tulajdonítható azután, hogy a kormány intencióját állítólag a választásoknál sem követik híven, s így a kormány bennük megbízható támaszt nem lel. Szükséges lenne ezért az ottani állami tisztviselők szolgálati viszonyainak kedvezőbbé vételéről gondoskodni s például a tengerészeti hatóság személyzetét a kereskedelmi minisztérium személyzetével egy concretual statusba⁸⁰ foglalni; továbbá a tanítók és a tanárok tekintetében megállapítani, hogy a székesfővárosban alkalmazott tanítók és tanárokkal egyenlő százalékos arányban léptetessenek elő a magasabb fizetési osztályba stb.⁸¹

A kormányzáság személyzetének működése ugyan kifogástalan és „Iktató”-könyvét folyó évi január hó 26-án átvizsgálván a 203 iktatmányból – amelyek azonban érdemleges intézkedést alig igényeltek –, csak mintegy 40 szám nem volt még elintézve, de kormányzati szempontból nem mulaszthatom el kifejezést adni az iránt szerzett tapasztalásokról.

⁷⁸ Önkény, zsarnokság, egyeduralom (latin).

⁷⁹ 1896. évi XXVI. törvénycikk a magyar királyi közigazgatási bíróságról.

⁸⁰ Előléptetési rend.

⁸¹ A tanítók, valamint általában véve az összes Fiumében szolgálatot teljesítő államhivatalnok fizetésének és előrejutásának kérdése visszatérő problémát jelentett a korszakban, noha helyzetük rendezésére több alkalommal is kísérlet történt. A legfőbb problémát a kikötőváros magas árviszonyai és az ezzel párosuló lakáshiány jelentette.

talatomnak, hogy a kormányzóság egyáltalában nem működik felügyelő s intéző hatóságként, hanem úgyszólván kizárólag csak mint a kormányzónak elnöki titkársága. Teljesen a kormányzónak egyéniségétől van tehát függővé téve a kormányzóságnak működése és Fiumében nem is ismerik el a kormányzóságnak mint hatóságnak – hanem csakis a kormányzónak jogkörét. Jögalapot nyer ezen felfogás a provizórium iránti minisztertanácsi előterjesztésnek I. alatti következő rendelkezése által:

„Fiume város és kerülete a közigazgatás minden ágára nézve a helyhatóság,⁸² illetőleg a kormányzó és m. kir. ministerium által kormányoztatik, miért is a közgyűlések jegyzőkönyvei, valamint a közigazgatási ügyekben hozott helyhatósági határozatok ellen közbenvetendő felfolyamodványok a kormányzó, illetőleg m. kir. ministerium felülvizsgálata alá terjesztendők.”

Továbbá ugyanitt az első bekezdésbeni azon rendelkezés foglaltatik:

„A kormányzó továbbá Fiume város és kerülete közigazgatásának élén állván – jogában áll, de különös esetekben kötelessége is a közgyűlésekben elnökölni.” E szerint tehát a kormányzóság felügyeleti és intéző hatáskörrel nem bírván – kizárólag a kormányzó egyéniségétől függ a vezetés és az állami érdekek szempontjainak érvényesítése. A kormányzóság személyzetére különben e tekintetből úgyszólván alig lehet számítani, azon egyszerű oknál fogva, mert a kormányzóság személyzete évek hosszú során keresztül oly exterritoriális⁸³ helyzetbe jutott, hogy a mi közigazgatási szervezetünknek összekötő fonálait is már alig képes felismerni.

Azonban a kormányzó is csak érdemleges hatáskör nélküli képviselője az állami főnhatóságnak, mert a provizórium azon állítása, „hogy a kormányzó Fiume város és kerülete közigazgatásának élén áll” – a későbbben alkotott városi statútum folytán csak fikcióvá vált, amint ez a belügyminiszter úr Ő Nagyméltóságának fenthivatolt átiratából is eléggé kitűnik. Így például a belügyminiszter nincs jogosítva a város költségvetését érdemileg felülbírálni, mert a statútum 71. §-a csak a miniszteri észrevételek tárgyalását teszi a város kötelességévé.⁸⁴ Az pedig, hogy a város háztartási és gazdasági ügyeinek vezetése legalább is közmegelégedésre nem szolgál, kitűnik, a „Voce del Popolo”⁸⁵ című helybeli lapnak folyó évi január hó 15–17-iki számaiban, „Új Era” című cikksorozatából, mely a/ alatt csatolt lapszemlében van kivonatilag közölve és a legközelebb lefolyt városi képviselőtestületi választások körül folyt heves küzdelmek⁸⁶ árnyékát előrevetette s tényleg az eddig uralmon volt helyi pártalakulat⁸⁷ megváltoztatására vezetett.

Hogy a belügyminiszter fenti jogkörének elégtelensége mellett, a kormányzónak jogköre még kevésbé kielégítő s mennyire ellenkezik az Ő Felsője által jóváhagyott pro-

⁸² Tehát Fiume városának és kerületének képviselő-testülete, a Rappresentanza.

⁸³ Területen kívüli; ilyen jogállást élvező (latin).

⁸⁴ „71. § A költségvetési előirányzat a minisztériumhoz jóváhagyás végett fölterjesztendő, mely is, ha a költségvetésből az tűnik ki, hogy a rendes bevételek fedetik a szükséges kiadásokat, egyszerűen tudomásul veendő a fölterjesztést; mindenesetre azonban indokolt észrevételeket tehet, melyeket a képviselőtestület tárgyalás alá venni köteles.” GERGELY 2005.

⁸⁵ La Voce del Popolo. Az Autonóm Párt olasz nyelvű fiumei napilapja, 342.

⁸⁶ Utalás az 1897. január 28-i községi választásra.

⁸⁷ Utalás a Giovanni Ciotta polgármester által 1872 óta vezetett, 30 évig uralkodó Liberális Pártra.

vizórium azon rendelkezésével, mely szerint „a kormányzó a város és kerülete közigazgatásának élén áll” – kitűnik a város statútumának 90. §-ából, mely szerint a kormányzó csak a törvény és államérdek vagy a statútummal ellenkező határozatokat függesztheti fel, akként, hogy az ügy a kormány elhatározása alá terjesztessék,⁸⁸ – ellenben városi érdek veszélyeztetése esetén jogköre arra szorítottatik, hogy a képviselőtestületet új határozat hozatalára szólíthatja fel – de az ügynek a minisztériumhoz való felterjesztése ki van zárva, amely jogkör pedig minden főispánnak meg van adva.⁸⁹

A kormányzónak nincsen befolyása a tisztviselők választására s illetve jelölésére, sem azoknak fegyelmi ügyeire, mert a képviselőtestület csak felhívhatja a fegyelmi eljárás elrendelésére, s csupán az állami igazgatás terén elkövetett fegyelmi vétségek esetén rendelheti el a fegyelmi eljárást. A belügyminiszter úr éveken át eredménytelenül tárgyalt a várossal a fegyelmi szabályzatnak megfelelő alkotása iránt, anélkül, hogy álláspontját érvényre juttathatta volna.

Ugyanez áll a közigazgatási bizottság intézményének létesítése tekintetében, melynek hiánya folytán a kormány 1884. évi 25.251. belügyminiszteri rendelettel kénytelen volt a közigazgatási bizottság teendőit adóügyekben végző külön adóügyi bizottságot felállítani, melynek elnöke a kormányzó, helyettese a polgármester, tagjai a pénzügyi igazgató vagy helyettese, a kormányzó által 3 évre kinevezett egy állami tisztviselő és a városi képviselőtestület által saját kebeléből választott egy tag és két póttag. Ezen bizottságra azonban nem ruháztatott a közigazgatási bizottságot megillető vagyoni felelősséget megállapító és a pénzügyi közegek elleni fegyelmi jogkör, mely külön rendelet által lett szabályozva, mely rendelet a belügyminiszternek 1891. évi 47.882. szám alatt kelt leiratával lett a fiumei kormányzóval közölve.

A gyámhatóság rendezése tekintetében sem sikerült a belügyminisztériumnak az 1877:XX. törvénycikknek érvényt szerezni, minélfogva a másodfokú gyámhatóságot a budapesti királyi ítélőtábla és a harmadfokú gyámhatóságot a királyi kúria gyakorolja; azonban ezen felsőbb bíróságok a közigazgatásnak a törvénykezéstől lett elválasztás folytán, az árvavagyon kezelésének felügyeletét nem gyakorolják és vizsgálatom eredményeként konstatálhatom, hogy azt a kormányzó avagy kormányzóság sem gyakorolja, minélfogva az adminisztráció ezen része teljesen nélküli az állami felügyeletet.⁹⁰ A királyi törvényszék elnökétől vett információim szerint pedig az árvavagyon kezeléséből kifolyó számos peres ügy eléggé indokolná az állami felügyelet szükségét s ebbeli kijelentéseim még a legtúlzobb autonomistákban⁹¹ sem keltettek agályt, – noha tartozom

⁸⁸ „90. § A 89. §-ban említett mindkét esetben a kormányzó is jogosítva van a hozott határozat felfüggesztésére, eljárásának indokait a képviselőtestülettel közölvén. Ha az illető határozat mint törvénybe, az állam érdekeibe vagy jelen statútumba ütköző függesztetett fel, a képviselőtestület a minisztériumhoz föllebezhet. Ha lényeges városi érdekek veszélyeztetése miatt lett felfüggesztve, a képviselőtestület az ügyet újabb tárgyalásnak és elhatározásnak alávetni tartozik. Ha ily esetben a képviselőtestület előbbi határozata mellett megmarad, azt a polgármester végrehajtani köteles.” GERGELY 2005, 345.

⁸⁹ 1886. évi XXI. tc.

⁹⁰ Fiumében a városi tanács jótékonyági bizottsága rendelkezett az árva- és szegényházi ügyek felett.

⁹¹ A Michele Maylender vezette Autonóm Párt szélsőségesebb tagjai közt ebben az időben elsősorban Giovanni Ossoinack, Ferdinando Kuscher, Riccardo Zanella említhető.

az igazságnak annak kiemelésével, hogy az árvaügyek szakelőadója általános tiszteletnek s bizalomnak örvend.

A belügyminiszter úr Ő Nagyméltóságának többször említett átiratában tévedésen alapul azon állítás, hogy a cselédtörvény (1876: XIII. törvénycikk) Fiumére kiterjesztve nincsen, minthogy az némely csekély módosítással városi szabályrendeletként van érvényben és a belügyminisztérium 1876. évi szeptember hó 16-án 42.574. sz. a. kelt rendelete alapján ezen ügyekben harmadfokban a kormányzó határoz, s tényleg 1877. évi május 1-jén lépett hatályba. Úgyszintén kiadatott a toloncszabályzat, mely a kormányzó által 1885. évi február 28-án 335. szám alatt közöltetett a városi tanáccsal.

Az 1888. évi 53.888. szám alatt kiadott tűzrendészeti kormányrendelet a helyettes polgármester⁹² és rendőri tanácsnok⁹³ állítása szerint szintén hatályban áll s állítólag olasz nyelvre le is fordítottatott, de felhívásomnak, hogy annak egy példányát bemutassák, ottlétem ideje alatt⁹⁴ nem feleltek.

A robbanószerek gyártása stb. tárgyában 1890. évi 40.302. szám alatt kiadott belügyminiszteri szabályrendelet 1890. évi október 22-én 1223. korm. szám. alatt kiadott a városi tanácsnak, de beismerték, hogy annak olasz nyelvre fordításáról még nem gondoskodtak.

A közegészségügyi állapotokról folyó évi január hó 23-án 1706. szám alatt külön jelentést terjesztvén Nagyméltóságod elé, külön intézkedés tárgyát képezte, amennyiben Nagyméltóságod felhívására a belügyminiszter úr Ő Excellenciája részéről de. Raisz Gedeon közegészségi felügyelő⁹⁵ küldetett ki a szakszerű vizsgálat megejtése céljából s így nem tartom szükségesnek ezen jelentésem keretében arra kitérni.

Kihágási ügyekben harmadfokban, amennyiben egyes törvények eltérő rendelkezést nem tartalmaznak, a kormányzó van hivatva eljárni a belügyminiszternek 1880. évi szeptember hó 10-én 40.990. szám alatt Fiume város kormányzója részére megküldött utasítás 8. §-nak rendelkezése szerint. Nevezetes azonban, hogy a kormányzó ezen harmadfokú bíraskodást alig, avagy csak a legkritikább esetben gyakorolja, mert vizsgálatom eredményeként konstatálhatom, hogy a folyó évi január hó folyamában egyetlen egy oly kihágási ügy sem fellebbezhetett, melynek harmadfokban a kormányzó illetékes és a megelőző 1896. évről bekívánt adatok szerint majdnem kizárólag a városi fogyasztási adatok ellen elkövetett jövedéki kihágások eseteiben lettek a fellebbezések a kormányzó harmadfokú elbírálása alá terjesztve, melyekre nézve az eljárás nem a belügyminiszter fentebbi eljárási szabályrendeletén, hanem egy külön városi szabályzaton alapul (Regolamento dei dazi sui vini e liquidi).⁹⁶

Ezen feltűnő jelenségnek okát részben azon körülményben vélem találni, hogy a belügyminiszter úrnak a kihágási ügyekben követendő eljárás iránt kibocsátott szabályzata kellően publikálva nem lett és a városi rendőrség; ha talán nem is önkényűleg,

⁹² Nicolo Gelletich első alpolgármester, akárcsak Maylendert, őt is 1897. február 19-én választották meg.

⁹³ Talán Francesco Polessiről, a rendőrség főnökéről lehet szó.

⁹⁴ Tehát 1897. január 13-tól január 29-ig.

⁹⁵ Raisz Gedeon fiumei orvosdoktor, később m. kir. belügyminisztériumi osztálytanácsos.

⁹⁶ Borokra és folyadékokra vonatkozó vámok szabályzata.

de tényleg elzárja a fellebbevitel útját az által, hogy a harmadfok igénybe vehetése iránt elmulasztja a feleket kitanítani, amiről személyes meggyőződést azon oknál fogva nem szerezhettem magamnak, mert eziránt a vizsgálatot közvetlenül a városi hatóságnál kellett volna foganatosítanom, ami megbízásom körén kívül esett. A fentebbiek szerint tényleg tehát kihágási ügyekben a rendőri bírászkodás akként gyakoroltatik, hogy mint elsőfokú hatóság a rendőrkapitány, mint másodfokú hatóság a tanács jár el, – melynek előadója ismét a rendőrkapitány, a harmadfokú hatóság pedig nem vétetik igénybe.

Hogy az ekként kizárólag municipális⁹⁷ jellegű rendőri bírászkodás többszörös felszólalás és panaszra adhatott okot, – kitűnik a horvát-szlavón-dalmát bánnak⁹⁸ folyó évi február hó 13-án 2882./M.E. szám alatt beérkezett átiratából, melyben a fiumei rendőrségnek államosítását szorgalmazva kiemeli, hogy a szomszédos lakosságnak az állami rendőrséggel szemben sokkal nagyobb bizalma lenne, mint a városi községtől függő, tehát a részrehajlatlanságtól nem teljesen ment helyi intézmény iránt.⁹⁹

Kapcsolatosan azon fentebb említett körülménnyel, hogy a belügyminiszter úrnak a kihágási ügyekben követendő eljárás iránt kibocsájtott szabályrendelete kellően publikálva nem lett, s különben is nagy tájékoztatlanság észlelhető a tekintetben, hogy mely törvények s kormányrendeletek bírnak Fiumében jogérvénnyel, – kormányzati szempontból reá kell utalnom azon érezhető hiányra, hogy sem a városnak, sem a kormányzáságnak nem áll rendelkezésére egy hivatalos közlöny, ezért felette szükségesnek tartanám, hogy a város egy hivatalos rendeleti közlönynek létesítésére és az eddig életbe léptetett kormányi avagy helyhatósági szabályrendeleteknek egységes kiadására utasítatnék.¹⁰⁰

Közgazdasági ügyekről¹⁰¹

A földművelésügyi miniszter Ó Nagyméltósága¹⁰² múlt évi november 17-én 1979/eln. szám alatt kelt átiratában több rendbeli közgazdasági kérdés iránt óhajtván behatódóbb tájékoztatást szerezni, ezeknek egy része iránt ottani kiváló szakférfiaktól questionnaire¹⁰³ alakjában intézett kérdőpontokra írásbeli választ kértem, nevezetesen Kuranda Emil

⁹⁷ Községi, városi (latin).

⁹⁸ Khuen-Héderváry Károly 1883–1903 között horvát-szlavón-dalmát bán.

⁹⁹ „Amennyire ez előttem a Fiume város környékén fekvő s az én hatóságom alá tartozó szomszédos hatóságok tapasztalataiból ismeretes, azt hiszem, hogy az állami rendőrségnek Fiumében való felállítását mindenesetre nagyon szükséges és nagyon hasznos lenne nemcsak a szolgálat érdekében, amelyet az állami rendőrség mindenesetre jobban végezne, hanem arra való tekintettel is, hogy Fiume város szomszédos lakosságának az állami rendőrséggel szemben sokkal nagyobb bizalma lenne, mint aminő bizalommal viseltetik a városi községtől függő, tehát a részrehajlatlanságtól nem teljesen ment helyi intézmény iránt.” MNL OL K 26. 395. cs. 1897. I. rész. 329. a. sz. 771. eln. sz.

¹⁰⁰ A felvetés hatására 1901 és 1918 között a Rappresentanza a várost érintő legfontosabb ügyeit és határozatait az „Avvisatore ufficiale del municipio di Fiume” című hetente elvileg kétszer, gyakorlatilag jóval ritkábban és rendszertelenül megjelenő kiadványában tette közzé.

¹⁰¹ A Fiumével kapcsolatos gazdasági kérdésekre, valamint a tengerészeti kereskedelemre vonatkozóan magyar nyelven részletesebben lásd: Horváth József, Zsigmond Gábor és Pelles Márton munkáit.

¹⁰² Darányi Ignác 1895–1903 és 1906–1910 között földművelésügyi miniszter.

¹⁰³ Kérdőív (olasz).

az „Adria” vezérigazgatójától,¹⁰⁴ Lévai Adolf a közraktárak főnökétől¹⁰⁵ és Smoquina kereskedelmi kamarai titkártól,¹⁰⁶ kiknek tanulságos szakvéleményét 3./, 4./ és 5./ alatt van szerencsém bemutatni,¹⁰⁷ azon tiszteletteljes kérelemmel, hogy ezen urak dolgozatainak felhasználásával a földművelésügyi miniszter úr a maga részéről köszönetét nyilvánítaná.

A mesterséges borok forgalomba hozatalával üzött visszaélések tárgyában dr. Liebermann Leo az Országos Chemiai Intézet igazgatójától¹⁰⁸ bekívánt adatok alapján Kankovszky Ferenc kormányzósági miniszteri titkár úr¹⁰⁹ által vizsgálatot ejtetvén meg, – van szerencsém az e tárgyra vonatkozó hivatalos jelentést 6./ alatt tisztelettel bemutatni s minthogy értesülésem szerint e részen legbővebb tapasztalattal a vámhivatal rendelkezik, egyúttal a vámhivatal főnökétől e tekintetben bekívánt jelentést is van szerencsém 7./ alatt előterjeszteni, annak megjegyzésével, hogy a 3–5. alatti szakvélemények is kiterjednek a borkereskedés üzelméire.

A földművelési miniszter úr hatáskörébe eső törvényeknek végrehajtását is vizsgálatom tárgyává téve, e részben épp oly meddő állapotok észlelhetők, mint a kormányzatnak többi ágaiban. Így például az erdőtörvény (1879:XXXI. törvénycikk), mely ezen kopár hegyvidéken kiváló fontossággal bír, egyáltalában életbe léptetve sincs és messze távolról felismerhető az osztrák uralom alatt levő Isztria területével szemben a kopárságával felismerhető Fiume területének határvonala; de azért az erdőtörvény életbelépte s végrehajtása nélkül Fiume városa információim szerint nagy buzgalmat fejt ki facsemetéknek kérelmezésében, amelyek természetesen a legelőnek használt területen kárba vesznek.

A vízjogi törvény (1885:XXIII. törvénycikk) állítólag életbe van léptetve, de aziránt vajon a városnál a vízjogosítványok iránti vízi könyvek szabályszerűen vezetnek-e, a városnál eszközöndő közvetlen vizsgálat nélkül meggyőződést nem szerezhettem, noha tagadhatatlanul több igen jelentékeny iparvállalat s maga a városi vízvezeték szempontjából e törvénynek végrehajtása nagy jelentőséggel bír.

A vadásatról szóló 1883:XX. törvénycikk végrehajtása iránt kibocsátott rendelete városi tanácsnak a kormányzóság által kiadott 1883. július hó 23-án 995. szám alatt és állítólag a tilalmi időknek módosításával lett életbe léptetve, amiről azonban a kormányzóságnak tudomása nincs.

Az állategészségügy rendezéséről szóló 1888:VII. törvénycikk végrehajtására vonatkozó 1888. évi október hó 22-én 40.000. sz. a. kelt rendelet a kormányzósághoz sem érkezett s így annak gyakorlati végrehajtási módozatáról tudomással nem bír, de jellemző az állapotokra nézve, hogy a tengerészeti hatóságnál folytatott vizsgáldóságom folytán

¹⁰⁴ Kuranda Emil 1882-től az Adria tengerhajózási társulat vezérigazgatója, több alkalommal Brazília és Szerbia alkonzulja, illetve főkonzulja.

¹⁰⁵ Lévai Adolf a Magyar leszámítoló és pénzváltó bank fiumei raktárvállalatának gondnoka.

¹⁰⁶ Antonio Francesco Smoquina nagykereskedő és vállalkozó, városi képviselő, 1870 óta a fiumei kereskedelmi és iparkamara titkára.

¹⁰⁷ A mellékletek egyelőre még nem kerültek elő.

¹⁰⁸ Liebermann Leo orvos, vegyész, higiénikus, egyetemi tanár. 1892 és 1902 között az Országos Chemiai Intézet és Központi Vegyikísérleti Allomás igazgatója.

¹⁰⁹ Kankovszky Ferenc miniszteri titkár, 1901-től a kormányzói tanács miniszteri osztálytanácsosa, majd tanácsosa, pénzügyi előadója.

szerzett információim szerint a kikötőben a vesztegelési és állategészségi rendészet feladatát egy orvos végzi, mert állami állatorvos ott alkalmazva nincs.

Az állatkiviteli forgalom különben nem jelentékeny és sertéskivitel tengeri úton nem igen fordul elő, úgy hogy az főleg a ló kivitelre, szarvasmarhák és juhok szállítására szorítkozik.

A mezőgazdasági termékek és cikkek hamisításának tilalmazása tárgyában alkotott 1895. évi 46. törvénycikk végrehajtása iránt eddig Fiumében még intézkedés nem történt.

A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894:XII. törvénycikk úgy szintén az 1895:VIII. törvénycikk által elrendelt mezőgazdasági statisztikai adatok összeírásáról szóló törvény még végrehajthatva, sőt még életbe léptetve sem lett. Mindkét ügyben azonban a várossal és kormányzósággal tárgyalások folytak, de eddig eredményhez nem vezettek.

Magam részéről, minthogy a földművelésügyi minisztériumnak 8/. a. csatolt tárgyalási ügyiratai szerint az 1884:XII. törvénycikk¹¹⁰ életbeléptetése ellen főindokul az hozatik fel, hogy a birtokhatár rendezése az érvényben levő osztrák polgári törvénykönyvben lévén szabályozva, elkerülhetetlenül illetékességi összeütközéseket idézne elő a közigazgatási és a bírói hatóságok között, – felkértem a fiumei királyi törvényszék elnökét, hogy a törvényszék fennállása óta folyamatba tett mezőrendőri, s illetve birtokhatár-rendezési perek számadatait velem közölje. A királyi törvényszék elnökének 9/. alatt csatolt értesítése szerint azonban ily természetű peres ügyek folyamatban nem voltak s jelenleg sincsenek folyamatban. Ezen értesítést ugyan felületesnek tartom, mert valószínű, hogy birtokperek címén folynak a határigazítási perek is, de tekintettel arra, hogy a közigazgatási bíróság hatáskörének életbeléptetésével kapcsolatban még számos más törvénynek Fiume területén leendő életbeléptetése lesz tárgyalandó, e kérdés is az általános rendezéssel lesz megoldandó, s így ezen tárgyalási ügyiratok ezen utalással térítendők vissza a földművelésügyi miniszter úr Ó Nagyméltóságához.

Tengerészeti hatóság és kereskedelem

Fiume városa más kikötővárosoktól eltérőleg azon különös helyzetet tünteti fel, hogy a kikötőnek élénk forgalma teljesen külön vált a város beléletétől. Minden más kikötővárosnak legalább a tenger partjához közel fekvő városrészei telve vannak raktárokkal s nagy kereskedelmi forgalomnak s expediciónak¹¹¹ képét tárják fel, – míg Fiume városának belélete semmivel sem múlja fölül egy kis provinciális városnak a mindennapi élet szükségleteinek kielégítésére irányuló detail-kereskedés¹¹² forgalmát. Ennek egyszerű magyarázata az, hogy Fiume csak tranzit forgalommal¹¹³ bír, anélkül, hogy bármely árunak világra szóló piacát, kereskedelmi emporiumát¹¹⁴ képezné.

¹¹⁰ 1884. évi XII. törvénycikk az új földadó-kataszteri munkálatok eredményei ellen érvényesíthető felszólalások elintézésének módjáról.

¹¹¹ Szállítmányozás (latin).

¹¹² Részlet, kisebb mennyiségben folyó kereskedés (német).

¹¹³ Átmenő, átviteli kereskedelem (latin).

¹¹⁴ Kereskedelmi központ (latin).

Fiumének nincsenek nagy kereskedői cégjei, amelyek megfelelő nagy tőkével rendelkezve, az egyes árukak gyűjtőhelyét képeznék. Fiumének csak ügynökei vannak, kik provízióból¹¹⁵ élnek s ezért a kizárólag csak tranzitó forgalomból álló forgalom lebonyolítására szükséges raktárakról is az államnak kell gondoskodni.

A városban raktárak nem is léteznek, hanem csakis a kikötőben és a vasútnál, melyeknek kibérelése mellett azokat hasznosítja a maga részére, akár egy nagybér-lő, – minő jelenleg a Leszámítoló Bank,¹¹⁶ – akár majd állami kezelés mellett több kisebb bérlő.

Ebből áll Fiume városának mint kereskedelmi emporiumnak egész jelentősége, mi-ért is boldogult Baross Gábor volt kereskedelemügyi miniszter¹¹⁷ a helyzet fölismerése mellett igyekezett minden eszközzel a kereskedelem föllendítését előmozdítani, melynek egyik tényezőjeként a tőzsdei intézményt is létesítette, évi 5000 forinttal járulván annak támogatására.¹¹⁸ Ezen összeget azonban a kormány fokozatosan leszállítván, jelenleg csak 2000 Ft segélyben részesül s azzal fenn nem tarthatván magát, küldöttségi-leg a 10/. alatt tisztelettel bemutatott kérvényt intézett hozzám, melynek az eredetileg 5000 Ft-ban megállapított állami segélynek 5-6 évre leendő állandósítása iránt Nagyméltóságodnak hathatós pártolását kieszközölni kérik, minthogy ellenesetben a tőzsde intézményének megszüntetésével a fiumei kereskedelem hitelére hivatalos diszkreditálás¹¹⁹ folytán a legsúlyosabb csapás méretnek.

Kapcsolatban áll ezzel a „Lloyd” társulat ügye,¹²⁰ mely feladatául tűzte az ottani kereskedői elemnek területi szervezését és a kereskedői szakképzettségnek fejlesztését megfelelő tanfolyamok, felolvasások s a többi közti az ottani felsőbb kereskedelmi iskolánál hiányzó gyorsírói tanfolyamok pótlásáról gondoskodni.

Meg kell még említenem, hogy ama felső kereskedelmi iskolának színvonala felől a legkedvezőtlenebb vélemények nyilvánítatván – személyesen is meglátogatván azt, ama véleményeket igazoltnak ugyan nem találtam, de ezen intézmény is küzdvén a nyelvbeli nehézségekkel a[z]¹²¹ igazgató részéről érzékeny hiányként hozatott fel, hogy a kereskedelmi számvitel és könyvvitel, – tehát a legfontosabb tantárgyakból olasz nyelvű

¹¹⁵ Közvetítői díj, jutalék, alkuszdíj, üzérdíj, ellátási díj (latin).

¹¹⁶ Leszámítoló Bank: 1891-től volt jelen a raktározási problémák és a gabonakivitel fellendítése érdekében, azonnal bekapcsolódott a tárházépítésekbe és a gabonaelevátor kezelésébe.

¹¹⁷ Baross Gábor 1889–1892 között kereskedelemügyi miniszter.

¹¹⁸ 1892-ben a kormány támogatásával létrejött egyesület a kikötőváros kereskedelmének viszonylagosan alacsony intenzitása miatt elsősorban a kereskedők számára teremtett érintkezési lehetőséget. Elnöke Simone Vranyczány; alelnöke: Francesco Gilberto Corossacz.

¹¹⁹ Lejárattás (latin).

¹²⁰ Ekkor még a fiumei tőzsde társintézménye, a fiumei kereskedők „kaszinója” eleinte kizárólag gazdasági kérdésekben fejtette ki szakvéleményét, később érdeklődése és tevékenysége fokozatosan megnőtt a társadalmi és politikai kérdések, és azoknak a magyar állam érdekében való befolyásolása iránt is. Elnöke Artur Steinacker. DAR JU 5. 18. eln./1902.

¹²¹ Betoldás.

tankönyv nem áll rendelkezésre és a magyar nyelv tanítása nagy nehézségbe ütközik egy olasz–magyar szótárnak hiánya folytán.¹²²

Minthogy ezen hiányok orvoslásáról az ottani tanári kar igénybevétele mellett aránylag csekély, néhány 100 forintnyi költséggel lehetne gondoskodni s a befektetett összeg részben meg is térülne a tankönyvek vételárából, – célszerűnek vélném, hogy a kereskedelemügyi miniszter úr Ő Nagyméltósága¹²³ felhívassék, miszerint eziránt a közoktatásügyi miniszter úr Ő Nagyméltóságával érintkezésbe lépjen.

Mielőtt a tengerészeti hatóság ügykörét érinteném, szükségesnek tartom arra utalni, hogy a közutakról és vámokról szóló 1890:I. törvénycikk¹²⁴ Fiume területén életbe léptetve nem lett, sőt ezen törvény 161. §-ban ki van mondva, „hogy Fiume városára és kerületére nézve a jelenben fennálló gyakorlat a további intézkedésig fenntartatik.”

Eltekintve azonban attól, vajon célszerű lenne-e ezen törvénynek életbeléptetése avagy sem, – tapasztalatból csak annyit jelenthetek, hogy az Isztria felé vezető s a városnak kezelése alatt levő útvonalnak az osztrák területen fekvő része aránytalanul jobb karban van tartva, és minthogy információm szerint a város műszaki közegei állítólag egyáltalán nem felelnek meg kellőképp hivatásuknak s a közigazgatási bizottság intézményének életbeléptetésével az államépítészeti hivatalt helyettesítő képviselőről is gondoskodni kellend, – felhívtam Hajnal miniszteri osztálytanácsost, és a magyar királyi tengerészeti hatóság műszaki osztályának főnökét¹²⁵ eziránti véleményezésre, kinek a helyi viszonyoknak alapos ismeretén alapuló szakavatott és a megjelölt szűkebb ügykört meghaladó közmunka-tanácsi intézmény létesítésére irányuló véleményét van szerencsém 11/. alatt tisztelettel előterjeszteni.

Áttérve már most a tengerészeti hatóság szervezetére, noha a kereskedelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága múlt évi november hó 9-én 5647/el. szám alatt kelt átíratában kijelenté, hogy e hatóságnak szervezetében és ügykörében lényegesebb változtatást sem szükségesnek nem tart, s egyedül a kormányzónak szolgálati alárendeltségi viszonyának kellő kidomborítását óhajtja a kormányzó hatáskörének esetleges szabályozása esetében, – kormányzati szempontból igyekeztem a tengerészeti hatóság működése felől is információt szeretni, melynek folytán afelől győződtem meg, hogy a fiumei tengerészeti hatóság túlságos centralizáció folytán a trieszti tengerészeti hatósághoz mérten felette korlátoztatott, – noha a vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról szóló 1887:XXIV. törvénycikk VI. cikke szerint: „A kikötőügyi és tengerészegészségügyi közigazgatás, a tengeri hajózás üzésére a tengeri egészségügyre és a tengeri halászatra vonatkozólag, mindkét állam területén a két fél kormányai által egyenlő szabályok szerint és általában lehetőleg összhangzatosan intéztetni.”

¹²² Ahogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszjelentéséből és más forrásokból is ismeretes, Benkő Zoltán és Donáth Imre fiumei állami polgári iskolai igazgató, későbbi tanfelügyelő 1884-ben már megjelentetett egy magyar–olasz, majd 1887-ben egy olasz–magyar szótárt Fiumében. FÁBIÁN 1990.

¹²³ Dániel Ernő 1895–1899 között kereskedelemügyi miniszter.

¹²⁴ 1890. évi I. törvénycikk a közutakról és vámokról.

¹²⁵ Hajnal Antal vízépítő mérnök, 1889-től miniszteri osztálytanácsos és a tengerészeti hatóság műszaki osztályának a főnöke.

Igaz ugyan, hogy lényeges szervezeti különbség a két tengerészeti hatóság közt már abban rejlik, hogy a trieszti tengerészeti hatóság a politikai főnöktől nem függő önálló elnök alatt áll, míg a fiumei tengerészeti hatóság főnöke a mindenkori kormányzó, ki egy szakhatóság vezetésére megkívánt képességgel és állandósággal sem bír, de ezen szervezet a Horvát-Szlavónországgal való közjogi viszonyunk folyamányát képezvén, azon változtatni nem lehet.¹²⁶ Gyakorlati nehézségekbe azonban alig ütközhetik, hogy a kormányzónak kétféle hatásköre egymástól szorosan elkülönítették és a tengerészeti hatóságnak szakszerű vezetésében annak főnöke oly jogkörrel ruháztassék fel, melynek megfelelően a kereskedelemügyi miniszternek közvetlen felelősséggel tartozzék.

Ehelyett azonban a kereskedelmi miniszter túlhajtott centralizáció által igyekezvén a tengerészeti hatóság szakszerű vezetését biztosítani, ez által sok esetben az ügyeknek gyors és célszerű ellátása akadályoztatik; a tengerészeti hatóságnak autoritása szemben a trieszti hatósággal lefokoztatik s a hajózással foglalkozó szakférfiak nyilatkozatai szerint a tengerészeti hatóságnak székhelye jóformán Budapestre lett áthelyezve, amit célravezetőnek tekinteni aligha lehet.

Jelenleg sem a kormányzói, sem a tengerészeti hatóság főnöki állása nem lévén betöltve,¹²⁷ ily interregnum huzamosabb időre nem tartható fenn, kivált, ha a keleti bonyodalmak¹²⁸ a tengeri forgalomra kihatással lesznek.

A tengerészeti hatóság közegeinek nyilatkozatai szerint ugyan célszerűnek bizonyult a korábbi szórványos rendelkezések helyett Baross Gábor kereskedelmi miniszter úr által 1892. évben kibocsátott egységes szolgálati utasítása,¹²⁹ de azért a túlhajtott centralizációt hangoztató fentebbi állításom igazolására szolgáljon azon körülményekre való utalásom, hogy pl. mindkét tengeri hajózási főfelügyelőnek székhelye Budapesten van, s azoknak jelentéseiről a tengerészeti hatóság tudomással sem bír. Elágazik továbbá a tengerészeti hatóságnak tájékozottsága az egyes vállalatok kormánybiztosi intézménye folytán, mert azok közvetlenül teszik meg jelentéseiket a tengerészeti hatóságnak elkerülésével.¹³⁰

¹²⁶ Utalás az 1868. évi XXX. tc. 9. §-ára, amely értelmében a kereskedelmi, vámkezelési, útszabályozási, tengerészeti, hajózási stb. kérdések magyar–horvát közös ügynek számítottak.

¹²⁷ Utalás Barthyány Lajos fiumei kormányzó lemondását követően beállt „interregnumra”.

¹²⁸ Utalás a Balkán-félszigeten zajló, különösen az orosz–bolgár–török–görög felek közti konfliktusokra.

¹²⁹ A kereskedelemügyi m. kir. miniszter által 1892. február 7-én kiadott utasítás. DARJU 9. ált. ir. 9-II. t./1892., MNL OL K 26. 803 cs. 1909. II. rész. 70484. I. 1891 számhoz. Ennek tervezete. MNL OL K 230. 13. d. 1890. VIII. t.

¹³⁰ Megjegyzésre érdemes, hogy hasonlóan Dárdayhoz, Szapáry László fiumei kormányzó a tengerészeti hatóság elnökeként is bírálta Baross Gábornak a tengerhajózási főfelügyelőkről szóló 33 261/1891. miniszteri utasítását. Batthyány úgy vélte, hogy az utasítás megnehezíti és lassítja az ügymenet folyamatát, ezért 1898-ban kérvénnyel fordult Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszterhez a Hatóság jogainak visszaadása és a főfelügyelet Fiumébe való visszahelyezése érdekében. DARJU 9. eln. 15. I. t./1898. 1898. június 18.

Ily kormánybiztosai vannak az „Adria”¹³¹ és az „Ungaro-Kroato”¹³² hajózási társulatokon kívül a hajóépítést felügyelő bizottságának, a Dock-vállalatnak és a szabadhajózást űző vállalatok társulatának.

Itt meg kell egyúttal jegyezni, hogy észlelteim szerint az „Ungaro-Kroato” társulat a tengerparti forgalom fellendítését igen nagy mértékben mozdította elő, de teljesen horvát szellem befolyása alatt áll, ami ismét Fiume városa olasz elemének vállalkozási szellem hiányára mutat és szükségessé teszi, hogy ezen vállalat vezetése politikai szempontból is figyelemmel kísértessék.¹³³

Nem akarok a fentebb említett egységes szolgálati utasítás apró részleteibe bocsátkozni,¹³⁴ s csak a centralizáció látványos volta tekintetében arra utalni, hogy miként felhessen meg a tengerészeti hatóság a 3. § 14. pontjában felsorolt azon feladatának, hogy a tengerészeti szakoktatás felett felügyeletet gyakoroljon, amidőn a tengeri hajózási felügyelők egyike sincs a tengerészeti hatóságnál alkalmazva, s a kapitányi vizsgák letételekor azoknak egyikét Budapestről kell kiküldeni. – Nem tartom továbbá célszerűnek azon megszorítást, hogy a tengerészeti hatóság a külügyi minisztériumnál s egyéb kormányzati ágak csak a kereskedelmi miniszter útján érintkezhetik (25. §), felette költséges a műszaki szolgálatra vonatkozó azon rendelkezés (31. §), hogy 1000 Ft-nál magasabb költséggel járó és Fiumén kívül teljesítendő érintkezések vezetése és felügyelete céljából állandóan egy műszaki közeg kirendeltessék, az építkezések felülvizsgálatát illetőleg pedig, hogy azt 300 Ft-on felül egy mérnök és egy számvevőéségi tiszt ejti meg stb. Nem óhajtván azonban a kereskedelemügyi miniszter úr Ó Nagyméltóságának fentisztelet átiratának intenciójával ellentétbe jutni, – azt hiszem, kormányzati szempontból a fentebbi néhány megjegyzésre szorítkozhatom.

A kormányzói helyettes által egybehívott szaktanácskozmányról¹³⁵

A fiumei kormányzati viszonyoknak minden irányban részletezett fentebbi állapota folytán szükségesnek tartottam a kormányzói helyettes útján egy szaktanácskozmányt egybehívni azon célból, hogy teljes tájékozást szerezhessek aziránt, mely nehézségbe ütközik az 1867. óta alkotott összes törvényeknek életbeléptetése és minthogy e nélkül

¹³¹ Adria Magyar Királyi Tengerhajózási Részvénytársaság (jogelődje: Adria-Ship-Company) az 1880:XXV. tc. értelmében államilag támogatott, de facto a kereskedelemügyi miniszter felügyelete alatt álló részvénytársaság. Székhelye Budapest.

¹³² Korrekció. Ungaro–Croata (Magyar–Horvát) tengeri hajózási társulat. Elnöke: Francesco Gilberto Corossacz városi képviselő.

¹³³ Az Ungaro–Croata ellenőrzése kapcsán később egy kormánybiztos kiküldetése is szóba került.

¹³⁴ A túlzott központosításra már Zichy Ágost is felhívta a figyelmet, aki több alkalommal is figyelmeztette a kereskedelemügyi minisztert, hogy az új szolgálati utasítás, és így a tengerészeti hatóság elnöki hatáskörének korlátozása nemcsak célszerűtlen, de a kormányzói méltóság lejáratását is magával vonja. Tiltakozása jeléül 1892. január 5-én beadta lemondását, melyet az uralkodó hamarosan el is fogadott. MNL OL K 26. 803. cs. 1909. II. rész. 573.M.E./1892; 4510/1891; DAR JU 5. eln. ir. 3.b./1892.

¹³⁵ Abele Rezső kormányzói helyettes az értekezletet január 19-re hívta össze és több napon át ülésezett. Többek közt részt vettek rajta Batthyány Tivadar, Fiume országgyűlési képviselője, Nicolo Gelletich és Emidio Mohovich alpolgármesterek, Feichtinger Elek királyi tanácsos pénzügyigazgató, Gaál Tibor államügyész, Francesco Polessi rendőrfőnök, Luigi Ossoinack nagyvállalkozó és a képviselő-testület tagjai.

az 1896:XXVI. törvénycikk 158. §-ában nyújtott felhatalmazás ellenére a közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztése Fiume területére alig volna lehetséges, – e kérést a közjogi kérdéseknek érintetlenül hagyásával tűztem ki a tanácskozás alapjául. Második kérdésül felvettem a municipális rendőrségnek államosítását,¹³⁶ melyet a kormány már évek óta tervel és a belügyminiszter úr Ó Nagyméltósága a kereskedelemügyi miniszter úrnál ismételt szorgalmazása folytán a volt kormányzóknak¹³⁷ javaslata alapján folyó évi január hó 1-jével szándékozott keresztülvinni.

Ezen értekezletre a kormányzói helyettes által meghívattam a városi képviselőtestület mindazon tagjait, kik a képességnek azon színvonalán állanak, hogy a törvény ismeretét feltételező kérdésekről véleményyt nyilváníthatnak.

Az e tanácskozmányról vezetett jegyzőkönyvet, melyet német nyelven szerkesztettem azon okból, hogy annak hitelesítése nehézségekbe ne ütközzék,¹³⁸ amitől azonban a tanácskozmánynak meddő eredménytelensége után teljesen eltekinthettem, – van szerencsén /12. alatt tisztelettel előterjeszteni.

Ennek tanulsága szerint a szó szerint felvett előterjesztésemben foglalt azon javaslatom, hogy a kormányzóság mellett az adóügyi bizottság analógiája¹³⁹ szerint a közigazgatási bizottság intézménye létesíttessék, határozott ellenzésre talált főleg azon szempontból, hogy ily intézménynek a város ügyeibe befolyás nem engedhető az autonómia sérelme nélkül. Emellett támaszkodva az 1868:XXX. törvénycikk 66. §-ra a város státútumát olyannak tekintik, mint egy megmásíthatatlan alkotmányt – mert szervezeti változás nézetük szerint csak regnicoláris¹⁴⁰ úton eszközölhető, mely esetben a város, mint az ország harmadik faktora van hivatva közreműködni.¹⁴¹

E felfogásban nincs pártkülönbség köztük s mereven tiltakoznak az ellen, hogy a városi státútumnak a törvényekhez kell alkalmaztatni, minélfogva a város autonómiája bizonyos szeparatizmussá fejlődött, amelynek fenntartása idővel lehetetlenné fogja tenni Fiumét magyar törvények szerint kormányozni.¹⁴²

A rendőrség államosítását pedig annyira perhoreszkálják,¹⁴³ hogy a volt kormányzó részéről proponált legelőnyösebb feltételek mellett sem hajlandók autonómiájuknak ezen részét véleményük szerint „áruba bocsjáni”¹⁴⁴ s így a rendészetnek államosítása csak akként lenne kivihető, ha az alkotandó törvényben a kormány felhatalmazást nyerne

¹³⁶ A fiumei rendőrség átszervezésének és a városi önkormányzatról való leválasztásának, majd államosításának kérdése gyakorlatilag már 1873 óta napirenden volt.

¹³⁷ Batthyány Lajos 1892–1896 között fiumei kormányzó.

¹³⁸ A fiumei városatyák többsége nem beszélte a magyar nyelvet.

¹³⁹ Valamihez hasonlóan, valaminek a mintájára (görög).

¹⁴⁰ Tehát a horvát, magyar és fiumei regnicoláris bizottságok ismételt kiküldésével.

¹⁴¹ A fiumei városatyák Fiume „harmadik faktori” mivoltát elsősorban arra alapozták, hogy már 1868-ban, az első regnicoláris bizottságok kiküldetése során egyenlő félként vettek részt a tárgyalásokon a magyar és horvát tagok mellett. Úgy vélték, ezzel a magyar kormány elismerte, hogy Horvátországhoz hasonló jogkörrel rendelkeznek, és a város közjogi állapotán képviselőik hozzájárulása nélkül nem lehet változtatni.

¹⁴² Dárday félelme az olasz irredentizmus és a jugoszláv eszmék terjedésétől.

¹⁴³ Irtózik valamitől, borzad (latin).

¹⁴⁴ Talán utalás Luigi Ossoinack, nagyvállalkozó és nagykereskedő, városi képviselő „a város joga nem eladó!” kijelentésére. *A Magyar korona*, 1897.

arra, hogy azt successive¹⁴⁵ életbe léptetheti ott, ahol szükségesnek találja. Ily törvénynek alkotása Fiumére való kiterjesztés mellett, a városnak önkéntes hozzájárulása mellőzhető lesz.

Nagyméltóságodnak folyó év január hó 19-én kelt levélbéli utasítása folytán a horvát-szlavón-dalmátországi bán Ő Nagyméltóságát a fenti tiszteletteljes előterjesztésemben foglalt fiumei kormányzati viszonyok állapotáról élő szóval informálván, az ügyek rendezésének szükségéről teljesen meggyőződött, de az 1884.¹⁴⁶ évi magyar regnicoláris bizottság¹⁴⁷ által javasolt azon módozatnak követését, hogy a magyar kormány a törvényhozástól felhatalmazást kérjen az 1867. óta hozott alkotmányos törvényeinket Fiume területén való hatályba léptetésére, – kivihetőnek nem tartja, mert az Fiume kormányzati viszonyainak törvényhozás útján leendő rendezését képezvén az 1868:XXX. törvénycikk 66. §-ának rendelkezésébe ütközik, amely nézetnek már a horvát-szlavón-dalmát miniszter úr Ő Nagyméltósága¹⁴⁸ is múlt évi november hó 23-án 1819. szám alatt kelt átiratában is kifejezést adott.

Az ügyeknek adminisztráció úton leendő rendezését ellenben a maga részéről is a leghathatóbban támogatni hajlandó, mert nézete szerint Fiume városa legfőbb támaszát azon felvetésből meríti, hogy a Magyarország és Horvát–Szlavónország közt fennforgó ellentétek folytán sajátos autonómiával felruházott külön országrészt képezhet. Célszerűnek tartaná ezért, hogy az ügyeknek adminisztratív úton leendő rendezéséhez, anélkül, hogy a horvát kormány befolyást gyakorolna, a rendezés céljából egybehívandó enquete¹⁴⁹ tárgyaláson a horvát kormány képviselte által hozzájárulását nyilváníthassa ki, ami törvénytörő intézkedésnek felelne meg, és ami által azon kettős cél lenne elérhető, hogy egyfelől a horvát közvélemény megnyugvást lelne, s így a horvát kormánypart támadások ellen biztosítva lenne,¹⁵⁰ másfelől Fiume városa a Magyarország és Horvátország közt fennforgó ellentétből merített támaszát teljesen elveszteni.¹⁵¹ A cél és siker biztosításának szem előtt tartásával ezen javaslatának ad referendum¹⁵² vételével bízván meg, – van szerencsém ezen tiszteletteljes jelentésemnek előterjesztésével Nagyméltóságodnak bölcs elhatározását kikérni.

Budapesten, 1897. február 25-én.

¹⁴⁵ Fokozatosan, lépésről lépésre (latin).

¹⁴⁶ Korrekció Dárday által: [áthúzva: 1882.]

¹⁴⁷ Az országgyűlés mindkét házából, a horvát országgyűlésből, valamint a fiumei városi testületből kiküldött tanácskozó bizottság (1868–1869; 1883–1884).

¹⁴⁸ Emerik Josipović 1889–1898 között horvát-szlavón-dalmát tárca nélküli miniszter.

¹⁴⁹ Ankét. Értekezlet (francia).

¹⁵⁰ Nem szabad elfelejteni, hogy Khuen-Héderváry Károly és az általa megteremtett Horvát Nemzeti Párt már a kezdetektől a jugoszláv elveket valló horvát Jogpárt támadásainak keresztüztüében állt, melyet jól tanúsítanak a gyakori magyarelleses tüntetések, egy például az 1895-ös zágrábi magyar zászlóégetés esete is.

¹⁵¹ Utalás a két állam közötti, Fiume vitatott jogállásából fakadó ellentétre.

¹⁵² Jelentésre (latin).

Rövidítések és irodalomjegyzék

DAR	Državni arhiv u Rijeci, Rijeka
JU 5.	Kormányzósági iratok. Elnöki iratok
JU 9.	Tengerészeti Hatóság iratai
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
K 26.	Miniszterelnöki levéltár
K 27.	Minisztertanácsi jegyzőkönyvek

*

A Magyar korona

1897

A Magyar korona gyöngye, In: *Magyar Tengerpart*, 1897. január 24.

A reform-klub

1911

A reform-klub új elnöke, In: *Pesti Napló*, 1911. november 28.

Beszélgetés

1926

Beszélgetés Dárday Sándorral a régi világról, In: *Pesti Hírlap*, 1926. január 24.

DÁRDAY

1907

DÁRDAY Dezső: *A bán hozzászólási joga Fiume törvénykezési ügyeihez*, In: *Jogtudományi Közlöny*, 42. (1907) 4. sz., 25–26.

Dárday

1910

Dárday, In: *Pesti Napló*, 1910. november 29.

DÁRDAY

1911

DÁRDAY Sándor: *Emlékbeszéd báró Bánffy Dezsőről*, Budapest, 1911.

DÁRDAY

1920

DÁRDAY Dezső: *Fiume kérdésének megoldása*, Budapest, Pfeifer, 1920.

Dárday Sándor, magyarbaáni

Dárday Sándor, magyarbaáni, In: *Magyar Családtörténelmi Adattár*, <http://www.macse.org/gudenus/mcsat/fam.aspx?id=101409> (2017. 01. 06.).

Dr. Dárday

1933

Dr. Dárday Sándor, 1842–1933, In: *Jogtudományi Közlöny*, 68. (1933) 6. sz., 33.

DSMÉL

Dárday Sándor, In: *Magyar Életrajzi Lexikon*, <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC03014/03093.htm> (2017. 01. 06.).

ÉBER

1935

Művészeti Lexikon, 2. köt. L–Z, szerk. ÉBER László, Budapest, Győző Andor, 1935.

FÁBIÁN

1990

FÁBIÁN Zsuzsanna: *Disamina storica dei vocabolari di italiano–ungherese e ungherese–italiano*, In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae*, 14.(1990) 5–60. http://acta.bibl.u-szeged.hu/1731/1/romanica_014_005-060.pdf (2017. 01. 06.).

FEST

1891

FEST Aladár: *Az uszkokok és velenczések Fiume történetében. 1575–1618*, ötödik és befejező közlemény, In: *Századok*, 25. (1891) 10. sz., 785–796.

GELLETICH

1901

UN VECCHIO FIUMANO [GELLETICH Miklós]: *L'autonomia di Fiume*, Fiume, Mohovich, 1901.

GERGELY

2005

Autonómiák Magyarországon, 1848–2000, szerk. GERGELY Jenő, bev. tan., összegyűjt., jegyz. CIEGER András–GERGELY Jenő–IGNÁCZ Károly–KARDOS József–RÁCZ Kálmán–RÉFI Attila–STRAUSZ Péter–ZACHAR Péter Krisztián, Budapest, ELTE Történettudományok Doktori Iskola–L'Harmattan, 2005.

ORDASI

2015

ORDASI Ágnes: *Fiume és az Autonóm Párt*, In: *XIII. Országos Grastyán Konferencia előadásai*, szerk. CZEFERNER Dóra–MIKÓ Alexandra, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Grastyán Endre Szakkollégium, 2015, 202–211.

PALLÓS

2012

PALLÓS Piroska, S.: *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében*, Kaposvár, Dávid, 2012.

PINTÉR

1923

Irodalomtörténet, szerk. PINTÉR Jenő, Budapest, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1923.

Podeszta

1926

Podeszta-választás, In: *Pesti Napló*, 1926. október 1.

- Rákosi*
1911 *Rákosi szidalmaz*, In: *Népszava*, 1911. november 30.
http://mtdaportal.extra.hu/books/bogdanyi_mor_torpe_nagysagok.pdf (2017. 01. 06.).
- Restauráció*
1884 *1884. október 15-én. Restauráció Fiumében*, In: *Budapesti Hírlap*, 1884. október 18.
- RESS
2011 RESS Imre: *Fiume jogállásának ellentmondásai*, In: *História*, 33. (2011) 5–6. sz., 52–53.
- STURM
1888 *Új országgyűlési almanach, 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól*, szerk. STURM Sándor, Budapest, ifj. Nagel Ottó Bizománya, 1888.

Egy amerikai Vácon

Az amerikai alkonzul jelentése a váci civil internálótáborban tapasztaltakról az első világháború idejéből

Az internálás mint a háború új, civilek ellen irányuló agressziója az első világháború alatt jelent meg igazán tömeges formában. Előzményei tetten érhetők a világban korábban lezajlott konfliktusok során, például az angolok búrok elleni háborújában (1899–1902) vagy a spanyolok a kubai felkelés alatt (1895–1896) civilek ellen alkalmazott megtorló lépései között.

Az internálás mint az első világháború alatti fogva tartási modell új jelensége meglehetősen kevés figyelmet kapott a nagy háborúval foglalkozó magyar kutatók körében. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia nyugati felében is csak mintegy tíz éve indultak meg az ilyen irányú kutatások és láttak napvilágot az első komolyabb munkák. Más a helyzet a nyugat-európai tudományos körökben, elsősorban Nagy-Britanniában születtek jelentősebb tanulmányok e tárgykörben. Az utóbbi évtizedekben a francia kutatók is behatóbban foglalkoztak a témával.¹

Magyarországon már az első világháború előtt felmerült azoknak a személyeknek valamilyen módon való ellenőrzése, megfigyelése vagy elzárása, akik potenciális fenyegetést jelentettek a belső biztonságra vagy az állam hadviselő képességére. Ezek a személyek elsősorban a Monarchiával hadiállapotba kerülő országok állampolgárai voltak, de internálhatták, illetve rendőri felügyelet alá helyezhették a frontvonal közelében élő, gyanús viselkedésű elemeket (akik általában magyar állampolgárok, de valamelyik nemzetiséghez tartozók voltak). Ennek megfelelően az internálás az állam szempontjából veszélyesnek minősített, de bűncselekményben nem részes személyek kényszerlakhelyre vagy táborokba zárását elrendelő és végrehajtó közigazgatási eljárás, az internált pedig bírói ítélet nélkül rendőrhatalósági felügyelet alá helyezett személy.² Az eljárás lényege az volt, hogy a frontvonalaktól távol eső, általában az ország belső részeiben felállított táborokban gyűjtötték össze az erre kijelölt személyeket. A rendőri felügyelet alá helyezés kivételes esetekben a rendes tartózkodási helyen is történhetett. Magyarországon a hadiállapot beálltakor szinte azonnal megkezdődtek az internálások és az őrizetbe vételek, amelyek elsősorban a Monarchiával hadiállapotba kerülő országok állampolgárait érintették.

Azokat a személyeket, akiknek a magatartását a hatóságok biztonsági szempontból aggályosnak találták vagy valamely, a Monarchiával hadiállapotba került ország állampolgárai voltak, igyekeztek minél szorosabb felügyelet alá helyezni. Ezt a célt szolgálták

¹ A sok kitérő munka közül csak két kiemelkedőt szeretnék megemlíteni: PANAYI, 2012., valamint: FARCY, 1995. Az osztrák szakirodalomban említésre méltó: MUNDSCHÜTZ, 2002.

² Szíjj, 2000, 307.

az internálótáborok. A Vácon létrehozott internálótábor esetében – ahogy az más létesítményeknél is történt – az illetékes hatóságok a már meglévő infrastruktúrát igyekeztek kihasználni. Ennek megfelelően az akkor üresen álló külső huszárlaktanyában kerültek elhelyezésre az ide internált személyek, akiknek első, mintegy 500 főt számláló csoportja 1914. szeptember 7-én érkezett meg.³ A háború ideje alatt sok külföldit, elsősorban szerb és orosz állampolgárt tartottak fogva Vácon. Rajtuk kívül franciák, britek, montenegróiak, törökök, görögök, sőt még egy kínai állampolgár is „élvezte” a váci internálótábor „vendégszeretét”. Pontos számok sajnos nem kerültek elő az itt őrzött internáltak, illetve a városban rendőri felügyelet alatt tartottak számáról, de a fogva tartottak nyilvántartására alkalmazott számozásból arra lehet következtetni, hogy számuk esetenként az 1300-at is elérhette. Más táborokkal ellentétben Vácon a feltárt források tanúsága szerint szinte kizárólag férfiakat őriztek. A tábor 1917 kora őszeig működött. Ekkor derült fény az őrség által elkövetett visszaélésekre és a főleg szerb internáltakkal szemben az őrség néhány tagja által tanúsított nem megfelelő magatartásra.⁴ Félve attól, hogy az eset kiderül és a külföldön internált magyar állampolgárok fogják azt megszenvedni, a Belügyminisztérium a tábort gyakorlatilag megszüntette, az itt őrzötteket más táborokba osztották szét.

A forrás szerzője ifj. Louis G. Dreyfus, aki az USA bécsi alkonzulja volt abban az időben. A szerző személyére magyarázatul szolgál, hogy a háború kitörése után a nyugati hadviselő országoknak a Monarchiában vagy Németországban rekedt állampolgáiraival való helyes bánásmód ellenőrzését – a Nemzetközi Vöröskereszt, illetve néhány semleges ország diplomáciai szolgálata mellett – az USA látta el. A jogi helyzetet bonyolította, hogy a nemzetközi szerződések (hágai egyezmény, genfi konvenció) nem rendelkeztek a civil fogvatartottakról. Ettől függetlenül a hadifoglyok mellett a civil internáltak helyzetét is felügyelte az említett szervezet és ország, ez azonban csak az internált külföldi állampolgárokat érintette. A magyar állampolgárságú (többnyire valamelyik nemzetiséghez tartozó), civil internálótáborba zártak jogaira ez az ellenőrzés nem terjedt ki.

Fontos megemlíteni a szövegben található *interned* és *confined* kifejezések értelmezését. Az *interned* kifejezést az angolszász terminológiában a zárt, civileknek fenntartott táborokban őrzöttekre használták. A *confined* elnevezés azokra a polgári szemé-

³ HORVÁTH–PINTÉR 1996, 561–562.

⁴ Az őrséget a 38. gyalogezred népfelkelő alakulatának 26 főnyi kontingense adta. Az alakulat néhány tagja tetteleg és folytatólagosan bántalmazta, valamint más módon kínozza az őrizetükre bízott – elsősorban szerb nemzetiségű – internáltakat. A fizikai bántalmazásokon túl minden ok nélkül visszatartották az internáltak számára kiutalt élelmiszer- és dohányporciókat is (ti. azokat pénzért adták el a fogva tartottaknak, holott járt volna nekik). Szintén panasz volt a rendkívül rossz tisztálkodási lehetőségekre, a szabad levegőn való tartózkodás csekély idejére és a rossz ételmezésre. 1917 tavaszán fény derült a visszaélésekre, ekkor az ügyet kivizsgálták. A vizsgálat lefolytatását követően helyt adtak a panaszoknak, de a főkolomposok, elsősorban egy Hirschberg József nevű tizedes, megúszták néhány napos elzárással, illetve laktanyafogsággal. Bár a jegyzőkönyvek és a vizsgálati anyag nem szól róla, nehezen hihető, hogy a tábor parancsnoka, aki ebben az időben Ágoston Károly népfelkelő hadnagy volt, ne tudott volna az elkövetett atrocitásokról. VVL. V. 98. 1435/1917.

lyekre vonatkozott, akik a fogva tartás enyhébb változata, a rendőri felügyelet alá kerültek. A két fogva tartási eljárás között a legszembevetőbb különbség az volt, hogy a rendőri felügyelet alatt állók szinte szabadon mozoghattak. A helyi hatóságnál ugyan volt jelentkezési kötelezettségük, de létfenntartásuk érdekében vállalhattak munkát. Szintén lényeges, hogy általában a nyugati hadviselő országok állampolgárai kerültek rendőri felügyelet alá, ahol az élet jóval könnyebb volt, mint egy szögesdróttal és/vagy fallal elzárt, zsúfolt, olykor az örök kegyetlenkedéseitől sem mentes civil internálótáborban való vegetálás. Zárt táborokba nyugati állampolgárok csak elvétve kerültek, ha mégis, elsősorban olyanok, akik az adott ország valamelyik gyarmatáról származtak.

A forrást olvasóban felmerülhet a kérdés, milyenek lehettek a Magyarországon civil internálótáborokba zárt külföldi állampolgárok életkörülményei a más országokban fogva tartottakéhoz képest. Sajnos kevés nemzetközi vizsgálati jelentés maradt fent az utókor számára, amelyek a Magyarországon létrehozott táborokban tapasztalható körülményekkel lennének kapcsolatosak. Ami eddig fellelhető volt, abból az derül ki, hogy a magyar hatóságok igyekeztek élhető körülményeket teremteni a szögesdrót mögé zárt vagy a rendőri felügyelet alatt tartott fogvatartottak számára, mind az ételmezés és egészségügyi ellátás, mind a fogva tartási körülményeket illetően. Ettől függetlenül a magyar földön felállított civil internálótáborokban is – ahogy az antant területén létrehozott táborokban is – voltak visszaélések az őrség részéről vagy törtek ki halálos áldozatokat is követelő járványok.

Nemzetközi viszonylatban az eddigi kutatások szerint a legjobb állapotok között az angliai internálótáborok (például a Man-szigeten létesített gigantikus táborrendszer) lakói éltek. Franciaországban sok visszásságot követtek el a fogvatartottakkal szemben, de 1915 után itt is javulás állt be a bánásmód és a fogva tartás tekintetében.⁵

A közölt forrás öt gépelt oldalt tesz ki. A világháború második évének elején, 1916 januárjában íródott, és jelenleg az Angol Nemzeti Levéltárban (National Archives, NA) a külügyminisztériumi (Foreign Office, FO) iratok gyűjteményében őrzik, ezen belül is a hadifoglyokkal és idegen állampolgárokkal foglalkozó osztály iratai között (FO 383, 1906–1919). Az itt található dokumentumok, elsősorban hivatalos levelezések és jelentések, az első világháború alatt mind az ellenséges, mind a szövetséges erőkhez tartozó katonák, civilek és kereskedelmi tengeri hajók legénységének fogságához vagy internálásához kapcsolódnak. Ezek az iratok az első világháború csaknem minden színterét felölelik, beleértve a brit domíniumokon és gyarmatokon létesített civil internáló- és hadifoglytáborokat is.⁶ Az ebben a levéltári egységben őrzött iratok igen sok, főleg diplomáciai forrásból származó jelentést tartalmaznak a civil internálótáborokról, elsősorban Németországból, de bőségesen találhatunk dokumentumokat – gyakran magyar vonatkozással – az Angliában és a gyarmatokon létesített civil táborokról is. Tartalmazza még azoknak a magasabb kormányzati szinten folytatott kétoldali tárgyalásoknak a jegyzőkönyv-kivonatait is, ame-

⁵ Azért ezt a két országot emeltem ki, mert az első világháború alatt ebben a két országban tartották fogva a legtöbb osztrák és magyar állampolgárt.

⁶ Az említett levéltári egység tartalmának teljes leírása meghaladja a bevezető tanulmány kereteit. Bővebb leírását lásd: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C7697>.

lyek a túlkoros, a sebesült vagy beteg fogvatartottak kicserélésével kapcsolatosak, a semleges hatalmak által az egyes, civilek számára létrehozott fogva tartási helyszínekről készített vizsgálati jelentéseket, valamint a hágai konvenció és a genfi egyezmények állítólagos megsértéséhez kapcsolódó iratokat. Ezeken túlmenően civil internáltak mindennapjairól szóló iratok széles skáláját találja itt a kutató, a hazaküldött és onnan érkezett levelektől a szabadidős tevékenységen keresztül az internáltak foglalkoztatásáig.

Végezetül néhány szót kell szólni a forrás tudományos értékéről. Ez elsősorban abban rejlik, hogy rendkívül objektíven mutatja be azt a bánásmódot, amely a Monarchiával hadiállapotban álló egyes országok állampolgárait az első világháború alatt a magyarországi internálótáborokban várta. Ezenkívül jelenleg csak egy forrás ismert, amelyik a világháború alatt létrehozott magyar internálótáborok hasonlóan részletes leírását adja.⁷ Az ismertetésre kerülő forrás részletekbe menően közli a fogva tartás körülményeit, a bánásmódot, a foglyok étrendjét, a szabadidős lehetőségeket, sőt kitér a foglyok lelkiállapotára is, valamint számos, a magyar forrásokban nem fellelhető adatot közöl.

Forrás

**1916. január 24. Budapest. Ifj. Louis G. Dreyfus,
amerikai alkonzul⁸ jelentése a Vácon fogvatartott civilekről**

(NA FO 383. No. 64586/1916)

American Consulate
Budapest, Hungary

REPORT ON CIVILIANS AT VÁC, HUNGARY

by

Louis C. Dreyfus jr. American vice consul.

January 24, 1916.

⁷ 1915. szeptember 11-én a Nemzetközi Vöröskereszt küldöttsége felkereste a tápiósülyi civil internálótáborot. A látogatások befejezése után tapasztalataikat – más táborokban tett látogatásaikon szerzett benyomásaikat is – jelentésben tették közzé. Rapports de MM. G. Ador, Dr. F. Ferrière et Dr. de Schulthess-Schindler sur leurs visites á quelques camps de prisonniers en Autriche-Hongrie. Quatrième Série. Novembre 1915. 40–41 p. <https://grandeguerre.icrc.org/en/Camps/Tapio-Suly-km-east-of-Budapest-301/fr/> (2016. 11. 19.).

⁸ Dreyfus, Louise Geothe, Jr. (1889. november 23. Santa Barbara, California, USA–1973), amerikai diplomata. Dreyfus egészen korán részt vett a külügyi diplomáciában, 1911 és 1912 között már Berlinben volt, mint általános helyettes konzul. Főleg európai országokban szolgált, Budapesten 1915 és 1916 között töltötte be az alkonzuli, majd konzuli posztot. A háború után Párizsban dolgozott rövid ideig, de szolgálati ideje alatt dolgozott Németországtól kezdve Afganisztánon keresztül Izlandig. 83 éves korában hunyt el, nyughelye ismeretlen. Forrás: <http://politicalgraveyard.com/bio/dreyfus-drips.html#084.16.25> (2018. 05. 08.).

DIRECTION:

Commanding officer of the village; chief of police Antal Kallo.⁹ Under his supervision and in the charge of the barracks where the interned are detained; Lieut. Quoilin J. Lajos.

LOCATION:

Vác, the population of which is about 20,000 is situated in the main line between Budapest and Vienna, 30 kilometres from the former. The town lies on the Danube. Climatic conditions are very good: practically identical with those of Budapest.

PRISONERS:

Official statistics obtained on February 16, 1916, indicate that there are in all 726 civilians under the supervision of the chief of the police at Vác. Of these 203 are interned in the barracks; 26 are men of leisure living entirely at their own expense; 212 work in or near the city practically supporting themselves with their earnings; 14 are in the city hospital and the other 271 have been transferred to other sections of the country, usually at their request. However their names still appear on the books at Vác and they are subject to be brought back there at any times.

The following table indicates this division according to the nationality of the prisoners.

	Russian	Serbian	French	English	Mont. grin. ¹⁰	Bulg. Turk. ¹¹	Total
Interned in barracks	99	94	4	4	–	2	203
Confined & at work at Vác	113	94	–	–	3	2	212
Confined and supporting themselves	14	7	5				26
In Vác hospital	4	9	–	1	–	–	14
In the country	130	121	12	2	5	1	217
Total	360	325	21	7	8	5	726

⁹ A rendőrkapitány vezetékeve magyarul Kálló.

¹⁰ Montenegrói és görög.

¹¹ Bolgár és török.

COMMITTEES:

There is no self-appointed captain to represent the interned and confined as is sometimes the case. However, among the interned, the commander selects one individual in each room to act as supervisor. In this capacity, he has supervision over the order and cleanings of the rooms.

ROOMING ACCOMODATIONS:

The confined can live anywhere they may desire in the village. Their place of abode is to be reported to the chief of police.

The interned are housed in the barracks, which are occupied by soldiers in times of peace. They are divided, to a certain extent, according to nationality; English and French together Russians and Serbians also intermixed.

From 1 to 30 individuals are located in the room according to its size. All are provided with a bedstead, a straw mattress and blankets. In a few instances, the straw mattress is immediately on the floor. The general appearance of the rooms was clean and tidy. A coal stove for heating is provided in each room. Suitable showers and wash tubs are available in the bathroom in the basement. The latrines were clean and sanitary.

FOOD:

The interned are fed in the barracks. The government allowance of 68 hellers¹² is taken in payment for the board and lodging furnished. The usual meal is one plate of broth containing meat and potatoes, together with bread.

The confined eat wherever they desire. Where an individual has a wife and children and does not earn sufficient money to support them 68 fillers a day are given each to obtain food and lodging.

REGULATIONS:

For the interned there is a daily roll call and inspection at 9. p.m. the hour of retirement.

The 25 non-working confined must report twice daily at the office of the chief of police at 10.30. a.m. and 5.30. p.m. Those who are employed must only report on Sundays at 2. p.m.

The confined are not allowed out of their homes after 9.30. p.m. except returning from performances at the theatre and moving pictures or with the special permission of the chief of police.

The chief of police has the power to grant permission to both the interned and confined to visit Budapest. In the case of the interned a guard must be in continued attendance during the absence.

¹² 68 heller = 68 fillér. Ez a pénzösszeg volt meghatározva egy internált napi élelmiszerral való ellátására. A háborús infláció miatt természetesen nem volt tartható és a hatóságok folyamatosan az emelésére kényszerültek. A heller elnevezés a fillér német elnevezéséből (heller) származik.

The interned have the opportunity twice a week to have one of their members make the purchase for them to Vác. In this case also the delegate visit Vác accompanied by a guard.

For exercise, the interned have access to the courtyard.

MONEY:

Interned and confined are allowed to receive sums of money up to 30 crowns. When over 30 crowns the money is taken in charge by the chief of police and paid out upon application in amounts of not over 30 crowns.

CORRESPONDENCE:

Each individual are allowed to write two postal cards per month to points in Hungary or foreign countries. In case of emergency or necessity the chief of police may extend this privilege. The censorship is in the hands of the chief of police.

HEALTH CONDITIONS:

The health conditions of both the interned and confined is said to be excellent. In the barracks, there were only two individuals, both coloured West African, in the sick room suffering from slight attack of influenza. There is a daily medical inspection by the doctor in charge, Dr. Adolf Neumann. Any serious cases are taken to the Vác hospital. Dr. Neumann said that the health conditions were very satisfactory to him and that at no time has there been any serious illness or epidemic.

CLOTHING:

Second hand clothing and shoes are supplied to the confined by the government as it may be needed, also to the interned, if absolutely necessary. An occasional complaint was heard from both the interned and confined regarding the state of their footwear.

Except in these few instances, the clothing seemed sufficient for immediate needs precluding the advent of cold weather.

COMPLAINTS AND OBSERVATIONS:

One of the confined complained that the allowance of the postals per a month was a very harsh limitation. Another of the confined, one Sebastian Claria, hoped that shoes could be supplied for him and his son, Louise.

General dissatisfaction among the interned could be noted. All seemed of desirous of more freedom and as they anticipated the futility of obtaining this by the mere expression of this desire, they all beg to be allowed to work. A large number said they have made applications to this effect to the proper officials but their request has not been granted. The life of these individuals is quite similar to that in a penitentiary, except that they suffer from a lack of occupation.

*

Regeszta

PARANCSNOKLÁS:

A település¹³ parancsnoka a rendőrfőnök, Kálló Antal.¹⁴ A laktanyában fogva tartott internáltak az ő és Quoilin Lajos hadnagy¹⁵ felügyelete alatt vannak.

ELHELYEZKEDÉS:

Vácnak¹⁶ nagyjából 20 ezer lakosa van, a Budapest és Bécs közötti fővonalon található, 30 kilométerre az előbbtől. A város a Dunánál terül el. Az éghajlati feltételek nagyon jók: gyakorlatilag Budapestével egyezik meg.

RABOK:

A hivatalos statisztikák, amelyekhez 1916. február 16-án jutott hozzá az amerikai diplomata, azt mutatják, hogy mind a 726 civil a városi rendőrkapitány felügyelete alá tartozik. Ezek közül 203 a laktanyában¹⁷ van elhelyezve, 26 férfi teljesen szabadon él saját költségén, 212-en dolgoznak a városban vagy annak környékén, keresetükkel önmagukat fenntartva; 14 fő a városi kórházban¹⁸ van, másik 271 főt az ország más területeire szállítottak át, rendszerint saját kérésükre. Megjegyzi, amellet, hogy neveik még megtalálhatók a váci nyilvántartásokban, ezeket az állampolgárokat bármikor visszahozhatják a táborba.

¹³ Az eredetiben falu (village).

¹⁴ Kálló Antal 1896 és 1918 között töltötte be a városi rendőrkapitány posztját. Váci Hírlap 32. évfolyam (1918) 28. sz. (július 7.).

¹⁵ Sajnos e tisztről nem sok információ áll rendelkezésre. Feltehetőleg 1915 nyarán vagy őszén váltotta fel a parancsnoki poszton Krauze Kornél hadnagyot, a tábor korábbi parancsnokát, akit frontszolgálatra helyeztek át. Egy évet sem töltött ezen a poszton, mert a források 1916 májusában már Ágoston Károly népfelkelő hadnagyot nevezik meg a tábor parancsnokaként. Váci Hírlap 29. (1915) 48. sz. (június 23.) és 31. (1917) 39. sz. (szeptember 30.).

¹⁶ Vác, Pest megyei város.

¹⁷ A szövegben említett laktanya az ún. külső huszárlaktanya volt, amelyet internáltak őrzésére használtak a háború alatt. Az épület a Vásártér szélén, körülbelül a mai Honvéd utca és Pálffy János utca sarkán található. Itt telepedett le a tartósan a városban állomásozó első honvéd katonai alakulat, az 1874-ben újonnan szervezett 6. számú honvéd lovas huszárezred. A külső laktanya mai épülete 1894-re készült el. A hatalmas udvaron álltak az istállók és a téli lovaglóliskola. 1913-ban azonban üresen maradt a laktanya, megszűnt az ezred, 1920–21-ben a váci gyalogezred, majd 1939-ig a M. Kir. Damjanich János 1. sz. honvéd kerékpáros zászlóalj és a háború kitöréséig a 15. honvéd gyalogezred állomásozott a laktanyában. 1945–1948 között szovjet katonák használták. 1957 óta működik benne az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. váci gyára, illetve privatizációja után a General Electric Hungary Rt. Lighting Tungstram Váci Fényforrásgyára. A laktanya mellett telepedett le 1908-ban Hirmann István Mérőeszköz- és Műszergyára. Az épületet két kiváló századfordulós építész tervezte, Kármán Géza Aladár és Ullman Gyula. HÉJJAS–HORVÁTH 2001, 171–172.

¹⁸ Vácon ebben az időben két kórház is létezett. A városi kórház a Burgundia utca 9–11. szám alatt állt. Szegényház jellegű kórház volt, akkor kb. 20 ágygal. Jelenleg idősok otthonaként funkcionál. A másik kórház a Március 15. téren volt. Ez korábban az Irgalmasrendiek szemináriuma volt, 1785-ben építették át kórházi célokra. DERCSÉNYI–GRANASZTÓI 1960, 176.

BIZOTTSÁGOK:

Nincs olyan önjelölt vezető, aki képviselné az internáltakat és a rendőri őrizet alatt állókat, ahogy az néhány korábbi esetben történt. Az internáltak közül a parancsnok választ ki egy egyént mindegyik szobában, aki felügyeli a szobát és ebben a minőségben a szoba rendjét és a takarítását is.

ELHELYEZÉS:

A rendőri felügyelet alatt állók bárhol lakhatnak, ahol akarnak a településen belül. Tartózkodási helyüket a rendőrfőnököknek kell bejelenteniük.

A laktanyában – amelyet békeidőben katonák foglaltak el – az internáltakat szállásolták el. A fogvatartottak bizonyos fokig megosztottak nemzetiségnek megfelelően; az angolok és a franciák együtt vannak, az oroszok és a szerbek szintén.

A fogvatartott egyének 1 és 30 közötti létszámban laknak egy szobában a szoba méretétől függően. Mindannyian el vannak látva ágykerettel, szalmazsákkal és takarókkal. Az alkonzul megállapítja, néhány esetben a szalmazsák közvetlenül a padlón van, azonban a szobák általános megjelenése tiszta és rendezett. Minden szobában széntüzeles kályha biztosítja a fűtést. Megfelelő zuhanyzók és fürdőkádak vannak a fürdőhelyiségben, amely az alagsorban van. Ottjártakor a latrinák tiszták és egészségesek voltak.

ÉLELEM:

Az internáltak a laktanyában étkeznek. A [magyar] kormány 68 fillérnyi rendszeres pénzsegélyt ad az internáltaknak, amely egyfajta lakbér-hozzájárulásként fogható fel az ételmezésért és a bútorozott szállásért. Az ételmezésről elmondja, hogy a szokásos étel rendszerint egy tál zöldségleves, amely tartalmaz húst és burgonyát, és amelyet kenyérral egészítenek ki.

A rendőri őrizet alatt állók ott esznek, ahol kedvük tartja. Ha egy ilyen egyénnek felesége és gyerekei vannak, és nem keres elég pénzt, hogy eltartsa őket, mindannyian napi 68 fillért kapnak azért, hogy élelemhez és szálláshoz jussanak.

RENDSZABÁLYOK:

Az internáltaknak naponta van névszorolás és vizsgálat az esti takarodónál, amely 9 órakor van. A 25 nem dolgozó, rendőri felügyelet alatt állónak naponta kétszer kell jelentkeznie a városi rendőrkapitánynál, délelőtt fél 11-kor és délután fél 6-kor. Azoknak, akik munkát vállaltak, csak vasárnap délután két órakor kell jelentkezniük. A rendőri felügyelet alatt állóknak tilos elhagyniuk otthonukat este fél 10 után, kivéve akkor, ha színházi vagy mozielőadásról térnek haza, vagy a rendőrkapitány külön engedélyével rendelkeznek.

A rendőrfőnököknek áll hatalmában, hogy engedélyezze a Budapestre való látogatást mind a rendőri felügyelet alatt állóknak, mind az internáltaknak. Internáltság esetén biztosítani kell az állandó kíséretet a távollét ideje alatt.

Az internáltaknak hetente kétszer lehetőségük van arra, hogy egy társuk bevásároljon számukra Vácon. Ebben az esetben a Vácra látogatót szintén őr kíséri el.

Testgyakorlásra az udvaron van lehetőség.

PÉNZ:

Az internáltaknak és a rendőri felügyelet alatt állók számára megengedett, hogy 30 koronát nem meghaladó pénzeszeget fogadhassanak. Abban az esetben, ha ez több 30 koronánál, a rendőrkapitánynál lesz letétben, és kérvényre fizeti ki olyan összegben, amely nem haladja meg a 30 koronát.

LEVELEZÉS:

Minden fogvatartott egyénnek lehetősége van havonta két alkalommal egy postai levelezőlapot küldeni Magyarországra vagy külföldre. Szükségállapot vagy szükség esetén a rendőrfőnök bővítheti ezt a privilégiumot. A cenzúrát a rendőrkapitány látja el.

EGÉSZSÉGÜGYI ÁLLAPOTOK:

Az egészségügyi állapotok mind az internáltak, mind a rendőri felügyelet alatt állók esetében kiválóknak mondhatók. A laktanyában csak két, nyugat-afrikai fekete egyén volt a betegszobán, akik könnyű influenzától szenvedtek. A napi orvosi vizsgálatokat a szolgálatban lévő orvos, Dr. Neumann Adolf végzi.¹⁹ Minden súlyosabb esetet a váci kórházba szállítanak. Dr. Neumann elmondta, hogy az egészségügyi helyzet szerinte rendkívül kielégítő, és soha nem volt komoly megbetegedés vagy járvány.

RUHÁZKODÁS:

Használt ruhákat és cipőket a kormány biztosított a rendőri felügyelet alatt állóknak, amennyiben szükséges, és ugyanígy az internáltak számára, ha az elengedhetetlen. Tekintettel a lábbelik állapotára, alkalmanként hallható panasz mind a rendőri felügyelet alatt állóktól, mind az internáltaktól. Ennek a néhány példának a kivételével a ruházkodás az azonnali szükségletet kielégítőnek tűnt, melyet még a hideg idő beállta előtt orvosolni próbáltak.

PANASZOK ÉS ÉSZREVÉTELEK:

Az egyik rendőri felügyelet alatt álló elpanaszolta, hogy a havi két levélküldési lehetőség nagyon szigorú korlátozás. Egy másik rendőri felügyelet alatt álló, egy bizonyos

¹⁹ Dr. Neumann Adolf, orvos (1889–1944?). Apja Neumann Kálmán kereskedő volt. Neumann Adolf 1913-tól praktizált, 1914-től Estherházy utcai lakásán rendelt. Az első világháború kitérősekor képzést szervezett az önkéntes ápolónőnek jelentkezők számára. 1917-ben a váci rokkantkórház orvosa volt és a városban is rendelt. Munkájáért a Vöröskereszt kitüntette. Feleségét, Pápa Gizellát 1915-ben vette feleségül, akitől Éva nevű lánya született. Élénken részt vett a helyi zsidó közösség életében. Választott hivatását is magas szinten üzte, gyakran tartott felvilágosító előadásokat az egészségvédelem tárgyában. Szakmai elismertségét mutatja, hogy 1935-ben tiszteletbeli vármegyei járási tiszti orvossá nevezték ki. 1939-től OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) körzeti orvosa. 1944-ben elhurcolták, nagy valószínűséggel a holokauszt áldozata lett. Váci Hírlap 28. (1914), 9. sz. (február 1.); 61. sz. (augusztus 16.), Váci Hírlap 31. (1917) 5. sz. (február 4.), 13. sz. (április 1.), 49. (1935) 6. sz. (január 20.), 30. sz. (április 14.), valamint POTTORNYAY, é. n., 2., 4. Az adatok feltárásában Bednárík-Stefanek Adrienn, a váci Katona Lajos Városi Könyvtár helyismereti könyvtárosa volt segítségemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

Sebastian Claria annak a reményének adott hangot, hogy ő és fia, Louis, el lesznek látva cipővel.

Az internáltak között általános elégedetlenség figyelhető meg. Több szabadság után vágyakoznak, de mivel tudják, hogy ezt nem nyerhetik el, kérték, hogy legalább engedélyezzék számukra a munkát. Az internáltak élete nagyon hasonló a börtönben lévőkéhez, azzal a kivétellel, hogy ők az elfoglaltság hiányától is szenvednek.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- NA
FO 383
National Archives, London
Foregin Office papers. Prisoners and Aliens Department. 1906–1919. Austria–Hungary files.
- VVL. V. 98.
Vác Város Levéltárának iratai. V. 98. Vác város rendőrkapitányának iratai 1435/1917.
- *
- DERCSÉNYI–GRANASZTÓI
1960
DERCSÉNYI Dezső–GRANASZTÓI Pál: *Vác*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1960, 176.
- FARCY
1995
FARCY, Jean-Claude: *Les Camps de concentration français de la Première Guerre mondiale (1914–1920)*, Paris, Anthropos, 1995.
- HÉJJAS–HORVÁTH
2001
HÉJJAS Pál–HORVÁTH M. Ferenc: *Vác. Régi képeslapok, 1896–1950*, Váci Történelmi Tár II., Vác, 2001, 171–172.
- HORVÁTH–PINTÉR
1996
Váci Történelmi Tár I., „Késő maradványainknak tétessen jegyzésében”. Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990, összeállította HORVÁTH M. Ferenc és PINTÉR Tamás. Vác, 1996, 561–562.
- MUNDSCHÜTZ
2002
MUNDSCHÜTZ, Reinhard: *Internierung im Waldviertel. Die Internierungslager und -stationen der BH Waidhofen an der Thaya 1914–1918*, Wien, 2002 (Wien, Universität, Dissertation, 2002)
- PANAYI
2012
PANAYI, Panikos: *Prisoners of Britain. German Civilian and Combatant Internees during the First World War*, Manchester, Manchester University Press, 2012.
- POTTORNYAY
é. n.
Vác város egészségügyének története 1935-től, összegyűjtötte és összeállította: dr. POTTORNYAY Gyula. Kézirat, é. n. [1974], 2, 4.

SzÍJJ
2000

Magyarország az első világháborúban. Lexikon A–Zs,
főszerk. SzÍJJ Jolán, Budapest, Petit Real, 2000, 307.

BELÜGYI KÖZLÖNY
1914

Belügyi Közlöny, 1914., XIX. évfolyam, 45. sz., 573–575.

VÁCI HÍRLAP

Politikai lap.

Fordulópont a nagyváradai káptalan magyarországi tagjainak életében (1929)

Adalékok a pápai diplomácia tárgyalásaihoz¹

A nagyváradai káptalan az első világháború után olyan egyházi testület volt, amelynek székhelye, Nagyvárad a trianoni békediktátummal Romániába került, azonban több tagja Magyarországon élt. Szempontjukból meghatározó volt a Románia és a Szentszék között 1927. május 10-én megkötött konkordátum, amelynek parlamenti ratifikálására 1929. május 29-én került sor, majd az okmányok kölcsönös kicserélését követően 1929. július 7-én lépett életbe.² Ennek értelmében egyetlen egyházmegye sem nyúlhatott a határon túlra, a kanonokoknak pedig román állampolgárságúnak kellett lenniük. Csak a Szentszékkel történő kölcsönös megegyezés esetén lehetett a jövőben kivételt tenni.³ A nagyváradai káptalan Magyarországon élő tagjainak nem volt román állampolgárságuk, ráadásul egy másik országban éltek, mint amelyikben az az egyházmegye elhelyezkedett, melynek a székeskáptalanában stallummal bírtak.⁴ Ezenkívül a káptalan létszáma 1929-ben nem volt teljes: Székely István székesegyházi főesperes⁵ 1927. február 26-án Budapesten bekövetkezett halála után egy évig betöltetlen maradt a megürült irodalmi kanonoki stallum.⁶ 1929 januárjában pedig Nagyváradon Karácsonyi János nagyprépost hunyt el.⁷ A vázolt szituáció nehéz helyzet elé állította a Szentszékét: a kérdés az volt, hogy hogyan rendezzék a Magyarországon maradt nagyváradai kanonokok helyzetét, illetve hogyan töltsék be a megüresedett kanonoki stallumokat.

¹ Készült az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

² *La Loi*, 1929, 206–216.; S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1929–1930, pos. 82. fasc. 74. fol. 46. A román konkordátum megkötése témájának beágyazottságát a magyar történettudományba jól szemlélteti (ideértve az erdélyi történetírást is): MARTON, 1995; SAS, 2003; SARNYAI, 2013; MARCHUT, 2014.

³ *La Loi*, 1929, 206, 207, 209.

⁴ Néhányuk irodalmi kanonok volt, akik a tudomány, illetve az irodalom terén kifejtett tevékenységük honorálásaként kapták a kanonoki stallumot, és ennek jövedelme munkásságuk anyagi feltételeinek megteremtését szolgálta. Nem csak a nagyváradai, hanem más magyar egyházmegyékből is neveztek ki e tisztségre. Vö. *Schematismus historicus*, 1896, 40, 77.

⁵ 1861-ben született, 1884-ben szentelték pappá, 1915-ben lett a nagyváradai székeskáptalan tagja, 1921-től az MTA levelező tagja, a Pázmány Péter Tudományegyetemnek 1908/9-ben rektora, 1902/1903-ban és 1905/1906-ban a hittudományi kar dékánja, valamint 1898-tól 1926-os nyugalomba vonulásáig nyilvános rendes tanára. 1927-ben hunyt el. MERÉNYI-METZGER, 1997, 18; MIHÁLYFI, 1927, 281–282; ALMANACH, 1940, 13, 15.

⁶ MERÉNYI-METZGER, 1997, 15.

⁷ 1858-ban született, 1882-ben szentelték pappá, 1905-ben lett a nagyváradai székeskáptalan tagja, 1916-tól vovadriai címzetes püspök. 1896-tól az MTA levelező, 1904-től rendes tagja volt. Kiemelkedő volt történettudományi munkássága. Bővebben lásd például: NÉMETHY, 1929; FLEISZ, 2003; ERDÉSZ, 1983; TÖRÖK, 2001; PETRÓCZKI, 2008.

Ezekhez szolgálnak adalékkal az általam közlésre kiválasztott források 1929 októberéből. Cesare Orsenigo budapesti apostoli nuncius⁸ október 22-i jelentésének lelőhelye a Pápai Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára, ezen belül az Ungheria fond XI. Pius (1922–1939) idején keletkezett – tehát a IV. periódusba tartozó – iratai. A nunciások rendszeres időközönként jelentéseket küldtek a bíboros államtitkárnak annak az országnak a vallási, politikai helyzetéről, történéseiről, ahová diplomáciai küldetésük szolt – ezek egyike volt e forrás. Az így létrejött iratanyagot sokáig a Vatikáni Titkos Levéltárban őrizték, azonban 2011 óta az Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltárában kutathatók.⁹ A másik, az első forráshoz szorosan kapcsolódó dokumentum annak a levélnek a tisztázata, amelyet Cesare Orsenigo nuncius a témában 1929. október 30-án Walko Lajos külügyminiszternek¹⁰ küldött. Ezt a Vatikáni Titkos Levéltárban a Budapesti Apostoli Nunciatura Levéltárában őrzik. 1940 júniusában Francesco Cherubini a budapesti apostoli nunciatura titkára¹¹ szállította Rómába a nunciaturai levéltár anyagával együtt.¹²

Azért épp ezeket az iratokat választottam ki közlésre, mert amellet, hogy a nagyváradi káptalan történetéhez adalékkal szolgálnak, jól rámutatnak a Szentszék és a magyar kormány főkegyúri jogról – illetve koronás fő hiányában annak egyes jogosítványai gyakorlásáról – és a román konkordátum következtében beállt egyházkormányzati változásokról alkotott eltérő felfogására.

Pillanatkép 1929-ből a Magyarországon működő nagyváradi kanonokokról

A nagyváradi káptalan Magyarországon élő tagjai jogi helyzetének rendezése tehát a román konkordátum megkötése miatt vált sürgetővé a Szentszék számára. Kik voltak ezek a kanonokok és hol éltek Magyarországon belül?

1929-ben összesen hat, a nagyváradi székeskáptalanba tartozó kanonok élt Magyarországon: Lindenberger János Debrecenben, Brém Lőrinc és Szirmay László Árpád

⁸ 1873-ban Villa San Carlóban született. 1896-os pappá szentelését követően a milánói S. Fedele plébánián volt káplán, majd 1897-től plébános. 1901-ben szerzett teológiai doktori fokozatot a milánói teológiai karon. 1922-től 1925-ig holland internuncius, majd 1925-től 1930-ig budapesti apostoli nuncius volt. 1930-ban a berlini apostoli nunciatura élére állította a pápa. 1946-ban Eichstättben hunyt el. Vö. TÓTH–TUSOR, 2016, XLVII–XLVIII.

⁹ 2006-tól a Vatikáni Titkos Levéltárban volt kutatható az anyag, majd a 2011 januárjában megnyílt önálló konzultációs teremben lehetett tanulmányozni. Végül 2013-ban a Vatikáni Titkos Levéltárral szemben a Belvedere udvarból nyilván alakították ki a levéltár új kutatóhelyiségeit. SOMORJAI, 2016, 222; ICKX, 2015, 6. A XI. Pius pápasága idejére eső anyag 2006-tól vált kutathatóvá. TÓTH–TUSOR, 2016, XXI.

¹⁰ 1880-ban született Budapesten, jogi és államtudományi diplomát, valamint ügyvédi oklevelet szerzett. 1925–1926-ban ideiglenes jelleggel vezette a külügyi tárcát, 1926-tól 1930-ig külügyminiszter volt, majd a Károlyi kormányban 1931–1932-ben ismét. Politikai pályafutásáról bővebben: HAEFFLER, 1931, 289–290.

¹¹ 1939–1942-ig volt az apostoli nunciatura titkára. TÓTH–TUSOR, 2016, L.

¹² Bővebben: MRKONJIC, 2010, 8.

Gyulán, Kollányi Ferenc, Ernszt Sándor és Lányi József Budapesten.¹³ Lindenberger 1918-tól prépost kanonikként debreceni plébános volt, így e városban érte a trianoni békediktátum döntése is. 1919–1921-ig a nagyváradai egyházmegye általános püspöki helynöke, majd 1924-től 1929-ig a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzójának helynöke volt. A Szentszék 1929. július 17-én nevezte ki a román konkordátum következtében – miszerint egyetlen román egyházmegye sem nyúlhat a határon túlra – a nagyváradai egyházmegye Magyarországon maradt részéből kialakított debreceni apostoli kormányzóság élére.¹⁴ Brém Lőrinc 1924-ben Széchényi Miklós nagyváradai püspök¹⁵ halála után lemondott 1921-től viselt helynöki tisztségéről, de továbbra is Gyulán lakott. Békés vármegye törvényhatósági bizottsága 1927. január 10-én a felsőház póttagjává választotta és néhány hónap múlva, május 9-én az elhalálozott Ambrus Sándor¹⁶ helyett tagja lett a felsőháznak. A helyi hírlapban határozott egyéniségét, kiváló szóbeli képességeit és a szociális misszió érdekében kifejtett erőfeszítését emelik ki.¹⁷ Ugyancsak Gyulán lakott Szirmay László Árpád címzetes apát, szentszéki bíró, egyházmegyei főtanfelügyelő.¹⁸ Mind Brém, mind Szirmay 1921. szeptember 16-án települtek át Romániából Magyarországra, miután Széchényi Miklós püspök 1921-ben Brémet az egyházmegye gyulai helynökségének vezetésével bízta meg, Szirmayt pedig a magyarországi területek egyházmegyei tanfelügyelőjévé nevezte ki.¹⁹

A káptalan további három tagja Budapesten élt. Kollányi Ferenc jáki apát 1924-től a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt, történettudományi munkássága széles körben ismert.²⁰ Lányi József tinnini felszentelt püspök – akit 1924-ben utasítottak ki Romániából²¹ – a Magyarországon maradt egyházmegye-részen a püspöki rendhez kötött egyházi ténykedéseket végezte.²² Végül Ernszt Sándor prelátus a politikai élet aktív résztvevője, a keresztény gazdasági és szociális párt programjával Ipolyság parlamenti képviselője és a Központi Szeminárium rektora volt.²³ Székely István 1927-es halálával egy Magyarországon élő nagyváradai kanonok távozott az élők sorából. Stallumának betöltésére 1929-ben került sor, nem kis diplomáciai bonyodalmat okozva.

¹³ ANONIM, 1929; GEREVICH–LEPOLD–ZSEMBERY, 1929, 213.

¹⁴ Az erről szóló dekrétumot Pietro Gasparri bíboros államtitkár (1914–1930) felhatalmazásával Cesare Orsenigo budapesti apostoli nuncius állította ki. ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 1/3, fol. 47.

¹⁵ Széchényi Miklós 1911 és 1923 között volt nagyváradai püspök.

¹⁶ Károly Ambrus (1863–1927) jogot tanult, tíz évig alispán volt, majd 1912-től 1917-ig volt Békés vármegye főispánja. Békés vármegye törvényhatósága küldte a felsőházba képviselőnek. FREISSBERGER, 1927b, 73.

¹⁷ Bővebben lásd: DEÁK 1927, 81–82; *Brém Lőrinc*, 1929, 1; GEREVICH–LEPOLD–ZSEMBERY, 1929, 213.

¹⁸ GEREVICH–LEPOLD–ZSEMBERY, 1929, 213.

¹⁹ MERÉNYI-METZGER, 1997, 14.

²⁰ Bővebben lásd: MARKÓ, 2003.

²¹ ANONIM, 1924, 6.

²² Ld. például: ANONIM, 1927, 1–2.

²³ DEÁK, 1927, 213–214; FREISSBERGER, 1927a, 78–79; *Schematismus*, 1929, 76.

Közös zsolozsmázás a budapesti Egyetemi templomban és új kanonok kinevezése

Cesare Orsenigo nuncius augusztus 19-én tárgyalt Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszterrel arról, hogyan rendezzék a nagyváradi kanonokok helyzetét.²⁴ – Sajnos ezek tartalmáról a közölt forrás sem tájékoztat. Majd ezt követően szeptember 16-án Gasparri bíboros államtitkárral egyeztetve értesítette a minisztert a kész tényről, hogy a Szentszék utasította a korábbi (!) nagyváradi káptalan Magyarországon élő kanonokjait, hogy ideiglenesen a budapesti Egyetemi templomban gyűljenek össze és ott végezzék a közös karimát. Szintén tudomására hozta, hogy Czapik Gyulát²⁵ nevezte ki a Székely halálával megürült kanonoki stallumra.²⁶ Az utóbbiról a nuncius előzetesen nem értekezett a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, ami azért volt különösen kényes kérdés, mert a kinevezési eljárás során egy a Szentszék által hallgatólagosan jóváhagyott szokást nem vett figyelembe. Miről is van itt szó? Arról, hogy 1920-ban, amikor a király főkegyúri jogait nem tudta gyakorolni, a magyar katolikus püspöki kar megállapodott a kormánnyal, hogy amíg a főkegyúri jog gyakorlása végleges rendezést nem nyer, a kanonokokat az egyházjog szerint fogják kinevezni, viszont a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel előzetesen egyeztetnek.²⁷ Ez egyfajta *modus procedendi* volt: a miniszter a főkegyúri jognak azokat a jogosítványait, melyeket átruházott hatáskörben eddig is gyakorolt, továbbra is gyakorolta, azokat viszont, amelyekhez a főkegyúr személyes közbejötté volt szükséges, a püspöki karral egyetértésben intézte.²⁸

Gasparri bíboros államtitkár Csernoch János hercegprímásnak²⁹ írt levelében a megállapodást nem ellenezte, azonban kikötötte, hogy az illetékes ordináriusok csak afelől érdeklődhetnek a minisztertől, hogy van-e politikai jellegű kifogás a jelölt ellen.³⁰

²⁴ Klebelsberg Kuno 1922 és 1931 között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁵ Az Egyházi Lapok, a Pázmány Péter (az Egyházi Lapok hitszónoklati melléklete), a Magyar Kultúra és a Szív szerkesztője, jól ismert szónok, egyházi író, a csanádi egyházmegye papja. 1887-ben született, 1910-ben szentelték pappá. 1920-ban Temesvárról Budapestre települt át, 1925-ben pápai kamarás lett és a Pázmány Péter Tudományegyetem teológiai kara bekebelezett doktorai sorába választotta. *Czapik Gyula*, 1929, 1; *Ordines Circulares*, 1925.

²⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1923–1939, fasc. 46, pos. 46, fol. 37r.

²⁷ Korábban a király mint főkegyúr nevezte ki a kanonokokat az adott egyházmegye ordináriusa által előterjesztett három jelölt közül, kivéve a fokozatos előléptetés esetét, amikor az előléptetést csak jóváhagyta. Viszont az ezáltal megüresedő utolsó mesterkanonoki stallumra az új kanonokot szintén a főkegyúr nevezte ki. BÁNK, 1945, 9.

²⁸ Nem csak a kanonoki kinevezésekkel kapcsolatban volt ez így, hanem például a vallásalapi ellenőrző bizottság tagjainak kiválasztásánál is: a püspöki kar választotta ki és a miniszter hívta be a bizottságba. BÁNK, 1945, 11.

²⁹ 1913-tól 1927-ben bekövetkezett haláláig volt esztergomi érsek, hercegprímás, 1914-től bíboros.

³⁰ BEKE, 1992, 51. (Az 1920. március 17-i ülés 9. pontja.) Hasonló gyakorlatot követett a Szentszék a püspökkinevezéseknél is, melyet a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjának 1922. július 30-i ülése intézményesített: az adott ország kormányát megkérdezték, hogy van-e politikai ellenvetése a jelölt kinevezését illetően, de fenntartották a jogot, hogy ezek után szabadon eldöntsék, mennyiben jogos a kifogás és a kánonjog rendelkezéseinek megfelelően töltsék be az adott püspökséget. Az említett ülésen tisztázták, hogy mely esetekben elfogadható a politikai jellegű kifogás. Vö. TÓTH, 2017, 349–351.

Ez a módszer működött is a Horthy-korszakban és a jelenleg elemzésre kerülő kanonoki kinevezésen kívül nem tudunk róla, hogy problémát okozott volna. A Szentszék azonban e gyakorlatot ideiglenes megoldásként értékelte, különösen, hogy a magyar királyi főkegyúri jog létezésével kapcsolatban kételyei merültek fel: úgy vélte, hogy a történeti előzményeket nem sikerült hitelt érdemlően bizonyítani, bár a pápa a múltban hallgatólagosan ezeket az apostoli jogokat elismerte. Tehát megszűnését nem lehet kijelenteni. 1921-ben a kérdést a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosai is megvitatták, de a döntést elnapolták. Érthető tehát, hogy nem szerettek volna közvetlenül a kormány megbízottjával egyeztetni e főkegyúri jogot is érintő kényes kérdésben. A magyar kormány számára pedig megfelelt a püspöki kar által kialakított gyakorlat, illetve a püspökkinevezés fajsúlyosabb kérdés volt, amely hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kanonoki kinevezésekről a Szentszékkal nem egyeztettek, s a kérdés az 1927-es egyszerű megállapodásban sem szerepelt.³¹ Czapik Gyula kinevezésnek egyoldalú, *post festa* közlését mégis udvariatlan lépésnek értelmezték.

Így fordulhatott elő, hogy a válasz több mint egy hónapig váratott magára, 1929. október 18-i dátummal kapta kézhez a nuncius. Hangneme és megfogalmazása udvarias, de a kormány álláspontját határozottan képviseli mind a káptalan közös karimája, mind a kanonoki kinevezés kérdésében. Az Egyetemi templomban történő közös zsolozsmázással és egyéb szertartások végzésével a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértett, viszont hangsúlyozta, hogy mindezt csak ideiglenes jelleggel, az adott iskolaévre engedélyezi. Ha továbbra is szükség lenne rá, akkor évről évre meg kell az engedélyt újítani. Úgy véli, hogy a magyar rónaságon (!) elhelyezkedő egyházmegye kanonokjai anélkül, hogy kiváltanak vele a papság és a hívek nemtetszését, tartósan nem élhetnek egyházmegyéjükön kívüli városban. Tehát a levélből világosan kitetszik a magyar álláspont: a kanonokok továbbra is a nagyváradi káptalan tagjai, csak ideiglenesen zsolozsmáznak közösen a budapesti Egyetemi templomban. A háttérben a revíziós politika által táplált remény húzódozott meg, hogy Erdély visszakerül Magyarországhoz. Az olvasóban felmerülhet a kérdés: miért éppen a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kellett engedélyeznie a közös zsolozsmázást? Emögött szintén a vallás- és közoktatásügyi miniszter által gyakorolt főkegyúri jogosítványok állnak, hiszen az egyházi alapítványok kezelésére való felügyeleti jog a főkegyurat illetve, a budapesti Egyetemi templomot pedig az egyetemi alapból tartotta fenn a magyar állam.³² A másik közlést, Czapik Gyula kanonoki kinevezését pedig azért nem veszi tudomásul, mivel előzetesen nem kérték ki a kormány politikai álláspontját és felszólítja a nunciust, hogy kérje azt ki

³¹ SALACZ, 2002, 101–121, különösen: 112–113.

³² Az egyetemi alap törzsvagyonát Pázmány Péter, Lósy Imre és Lippay György primások tókéi alkották, amelyhez hozzájött Mária Terézia több birtokadománya. A Szentszék szempontjából az alap fontosságára, ugyanakkor javai jellegének a kormány és a Szentszék általi eltérő értelmezésére mutat rá Lorenzo Schioppa budapesti apostoli nuncius (1920–1925) követutasítása. MASZÁK, 1889, 145; TÖRÖK, 1900, 312; CSIZMADIA, 1966, 191–192; TÓTH, 2015, 94.

a külügyminiszteren keresztül, a jövőben pedig ne hagyja figyelmen kívül e szokást.³³ Klebelsbergnek a kinevezés menete ellen volt kifogása, a jelölt személye ellen nem, amelyet a diplomáciai jegyzék küldését követően Orsenigónak meg is erősített.³⁴

Ebben a helyzetben érthető, hogy a nuncius nem szerette volna a válaszról a döntést önmaga meghozni, hanem 1929. október 22-én Gasparrihoz fordult utasításért, mindamelllett, hogy vázolta saját elképzelését is a válaszlevélben megemlíthetőkről. Ennek három fő pontja volt. Az elsőben leszögezné, hogy a nagyváradi káptalannal kapcsolatban hozott intézkedés provizórikus jellegű, nem jelenti a nagyváradi káptalan véglegesen másik egyházmegyébe történő helyezését. Bár a kanonokokat felhatalmazta a szükséges engedélyek beszerzésére, őszintén reméli, hogy amíg vissza nem térnek saját egyházmegyéjükbe, megkapják az engedélyt a karima budapesti Egyetemi templomban történő végzésére. Ha nem, akkor semmi akadálya, hogy egy másik budapesti templomban gyűljenek össze. Végül részletesen elmagyarázza Czapik Gyula kinevezésének kánonjogi hátterét. Ennek lényege: az *ad nutum Sanctae Sedis* kinevezett debreceni apostoli adminisztrátornak nincs joga kanonkokat kinevezni, sem a Szentszéknek kanonoki kinevezést ajánlani, így a püspöki karral kialakult *modus vivendi* sem vehette figyelembe. Helyette a kánonjog szerint az Apostoli Datária (a római Kúria öt hivatalának egyike, többek között ez a szerv állítja ki a nem konzisztoriális és a Szentszéknek fenntartott javadalmak adományozási okmányait),³⁵ az illetékes a kinevezésben. Ezenkívül ígéretet tenne arra, hogy a Szentszéken keresztül megteszi a szükséges lépéseket a hasonló kanonoki kinevezések jövőbeli rendezése ügyében.³⁶

Az engedélyt a fenti értelemben körvonalazott válaszra meg is kapta Gasparri postafordultával érkező táviratából.³⁷ A fordulat azonban itt következik a történetben: végül csak az első két pontot írta meg a nuncius a külügyminiszternek, a látszatát is elkerülve annak, hogy a Szentszék a kinevezésre vonatkozó szabad döntésében bárkinek jogában állna befolyásolni. A magyarázat pedig a margóra írt megjegyzésből kristályosodik ki: a debreceni apostoli adminisztrátor kikérte a szükséges engedélyeket, így a kényes kérdéseket a válaszban már nem szükséges a Szentszéknek érinteni.³⁸ A kormány tehát tudomásul vette Czapik Gyula kinevezését a nagyváradi káptalan kanonokjává, a káptalan magyarországi tagjai pedig a szentszéki rendelkezés értelmében ezt követően ideiglenesen a budapesti Egyetemi templomban végezték a közös zsolozsmát.

³³ S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1923–1939, fasc. 46, pos. 46, fol. 38rv – Walko Lajos külügyminiszter 1929. október 18-i levele Orsenigo nunciushoz. Másolat. A nuncius Gasparrihoz írt október 22-i levelének csatolmánya.

³⁴ S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1923–1939, fasc. 46, pos. 46, fol. 35rv. Orsenigo nuncius Gasparrihoz írt 1929. október 22-i levele.

³⁵ BÁNK 1958, 60–61.

³⁶ S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1923–1939, fasc. 46, pos. 46, fol. 35r–36r.

³⁷ S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1923–1939, fasc. 46, pos. 46, fol. 39r. Gasparri 1929. október 29-i választáviratának tervezete.

³⁸ ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 4.3, 481rv. Orsenigo nuncius Walko Lajos külügyminiszternek írt október 30-ai levele.

Források

1.

**Cesare Orsenigo budapesti apostoli nuncius
Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak
(Budapest, 1929. október 22.)**

Cesare Orsenigo nuncius 1929. szeptember 16-án értesítette a vallás- és közoktatásügyi minisztert, Klebelsberg Kunót, hogy a Szentszék elhatározásából a kanonokok a budapesti Egyetemi templomban fognak összegyűlni zsolozsmázni, valamint tudatta, hogy Czapik Gyulát nevezték ki a megürült kanonoki stallumra. A külügyminiszter Klebelsberg nevében írt 1929. október 18-i válasza kellemetlen meglepetésként érte a nunciust, mert ebben a közös zsolozsmázásra csak egy iskolaévre adták meg az engedélyt, a kanonoki kinevezést pedig mindaddig nem volt hajlandó tudomásul venni, amíg az 1920 óta szokásos, a kanonok kinevezése elleni esetleges politikai ellenvetésre vonatkozó kérdést fel nem teszi utólag a nuncius. E két forrást közli mellékletben Orsenigo nuncius 1929. október 22-i Gasparrinak írt levelében, melyben egyben három pontba szedve vázolja az elképzelését a külügyminiszternek adandó válaszárol.

(S.RR.SS. AA.EE.SS. Romania, Anno 1923–1939, fasc. 46, pos. 46,
fol. 35r–38v. – gépirat)

NUNZIATURA APOSTOLICA
UNGHERIA

N. 2894

OGGETTO
I Capitolari di Granvaradino³⁹
/con 2 allegati/

Budapest, 22 Ottobre 1929

Eminenza Reverendissima,

Ho l'onore di comunicare a Vostra Eminenza Reverendissima quanto segue:

Il giorno 16 settembre, autorizzato anche da Vostra Eminenza con venerato Cifrato N. 5, ho fatto al Ministro dei Culti e dell'Istruzione Pubblica⁴⁰ la comunicazione dell'avvenuta sistemazione dei Capitolari di Granvaradino a Budapest con lettera di cui accludo copia /Allegato A./. Avevo però in una conversazione del 19 Agosto, antece-

³⁹ Nagyvárad (ma: Oradea, Románia). A forráshoz fűzött magyarózó lábjegyzetekben a legfontosabb információkra szorítokozom, bővebben lásd a kapcsolódó tanulmányban.

⁴⁰ Gróf Klebelsberg Kuno (1875–1932), 1922 és 1931 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.

dentemente quindi al fatto, esposto al Ministro stesso il progetto di radunare i detti Canonici a Budapest e precisamente nella Chiesa dell'Università.

Quella mia comunicazione non ebbe alcuna risposta fino a l'altro ieri, con la Nota di cui accludo copia /Allegato B/. Inutile aggiungere che la Nota fu una sgradita sorpresa, benché mi constasse da qualche giorno il malcontento del Ministro. – La nota ha un'intonazione forse più grave di quanto il Ministro voleva darle, perché – subito dopo spedita mi fece sapere che non ha alcuna obiezione politica contro il nominato, ma solo contro la procedura di nomina, e che sarebbe sufficientemente integrata detta procedura, se anche solo l'Amministratore Apostolico,⁴¹ per ordine del Nunzio, facesse la consueta domanda circa le possibili obiezioni politiche.

Data la gravità della cosa, non ho creduto di agire da solo, ma senza lasciarlo intendere al Governo, ho creduto mio dovere sottoporre la decisione a Vostra Eminenza.

Qualora Vostra Eminenza non credesse di accedere alla richiesta del Ministro, sarei d'opinione che si potrebbe rispondere alla Nota nei seguenti termini:

„1/ Circa il raggruppamento dei Canonici a Budapest si fa osservare che non deve tirarsi la conclusione che la Santa Sede voglia trasferire definitivamente il Capitolo della diocesi di Granvaradino in un'altra diocesi, essendo nella mia lettera del 16 settembre chiaramente espresso il carattere provvisorio di questo trasferimento.

2/ Circa l'uso della Chiesa dell'Università fu dato ordine ai Canonici di procurarsi gli opportuni permessi, per quanto detta Chiesa dipende dal Ministro dei Culti e dell'Istruzione pubblica. Benché il Ministro possa accordare un tale permesso solo per un anno, oppure per un tempo più breve ancora, tuttavia il Nunzio spera che il permesso sarà dato finché i Canonici non torneranno nella propria diocesi. In caso contrario nulla osta che si raccolgano in altra chiesa di Budapest.

3/ Circa la nomina del nuovo Canonico, la procedura si è ispirata a queste considerazioni giuridiche: L'Amministratore Apostolico di Debrecen, nominato provvisoriamente, non ha – in quanto Amministratore Apostolico – a tenore dei Canoni di Diritto Canonico No. 315, 403, 406 §.I, alcuna ingerenza nella nomina dei Canonici tanto titolari che onorari. Per conseguenza né può nominarli, né ha titolo giuridico per proporli alla Santa Sede, quando per riserva la nomina spetta alla Dataria Apostolica /Can. 1435 §. I/. Posto questo fatto ne segue, che l'Amministratore Apostolico non doveva né poteva osservare, come è pratica dei Vescovi ungheresi, il „modus vivendi” concluso tra il R. Governo ungherese e l'Episcopato ungherese. – Ma nemmeno doveva osservarlo la Santa Sede, la quale non ha mai pattuito con il R. Governo ungherese relativamente alla nomina dei canonici. Tuttavia il Nunzio è pronto a fare le pratiche presso la Santa Sede per la futura nomina apostolica di canonici in casi analoghi”.

Credo che queste considerazioni giuridiche, che sono pienamente condivise anche dall'Emo Cardinal Serédi, troveranno accoglienza, specialmente al Ministero degli Esteri.

⁴¹ Lindenberger János (1869–1951), nagyváradai kanonok, 1929-től a debreceni apostoli adminisztratúra apostoli kormányzója.

Chino al bacio della Sacra Porpora, con i sensi della più profonda venerazione godo di raffermarmi

Di Vostra Eminenza Reverendissima
umilissimo devotissimo obbligatissimo servo
+ Cesare Orsenigo⁴²
Arcivescovo – Nunzio Apostolico⁴³

A levélhez csatolt mellékletek

I.a

Cesare Orsenigo budapesti apostoli nuncius
Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszternek
(Budapest, 1929. szeptember 16.)

COPIA

Allegato A. al n. 2894

No. 2760

Budapest le 16 septembre 1929

Excellence,

J'ai l'honneur de porter à la connaissance de Votre Excellence, que le Saint-Siège a ordonné aux Révérends Chanoines de l'ancien Chapitre de Nagyváradi, qui habitent en Hongrie, de se réunir provisoirement pour leur service choral à Budapest. L'Administrateur Apostolique Mgr. Lindenberger est chargé de faire les démarches nécessaires pour installer le Chapitre dans l'Église de l'Université Royal Pierre Pázmány. – Au même temps le Saint-Siège a nommé le Révérend Jules Czapik,⁴⁴ résidant à Budapest chanoine du même susdit Chapitre, en lui conférant la stalle, qui est vacante par la mort du regretté Chanoine Etienne Székely.⁴⁵

Veuillez agréer, Excellence, les assurances de ma plus haute considération.

/signé/ César Orsenigo
Nonce Apostolique⁴⁶

⁴² Cesare Orsenigo (1873–1946) 1925-től 1930-ig budapesti apostoli nuncius volt.

⁴³ A levél szignált, az utolsó 3 sor kézírással.

⁴⁴ Czapik Gyula (1887–1956) a csanádi egyházmegye papja, 1920-ban Temesvárról áttelepült Budapestre, 1925-től pápai kamarás, a Pázmány Péter Tudományegyetem teológiai karának bekebelezett doktora.

⁴⁵ Székely István (1861–1927) 1927-ben Budapesten elhunyt nagyváradi kanonok volt.

⁴⁶ A levél alján a címzett nevének és tisztségének megnevezése mellett a 2416/19-es iktatószám.

1.b

Walko Lajos külügyminiszter
Cesare Orsenigo budapesti apostoli nunciusnak
(Budapest, 1929. október 18.)

COPIA

Allegato B. al

N. 2894

Budapest le 18 octobre 1929.

N. 3641/pol

1929

Le soussigné Ministre Royal des Affaires Étrangères de Hongrie a l'honneur de faire la communication suivante à Son Excellence le Nonce Apostolique.

Monsieur le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public, en se référant à la communication qui lui a été adressée par Son Excellence le Nonce Apostolique sous No 2780, en date du 16 septembre 1929, désire à porter par l'intermédiaire du soussigné Ministre des Affaires Étrangères à la connaissance de Son Excellence que, prenant en considération la situation spéciale de la partie du diocèse de Nagyvárad situé en Hongrie et les mérites acquis dans la vie publique et ecclésiastique par des chanoins du diocèse en question vivant sur le territoire de la Hongrie – ainsi entre autres par M. le docteur Alexandre Ernst,⁴⁷ leader éminent de la vie politique de la population catholique et par M. François Kollányi,⁴⁸ savant historien et membre de l'Académie Hongroise des Sciences – consent volontiers à ce que les chanoins du chapitre de Nagyvárad vivant actuellement en Hongrie, puissent – provisoirement pour l'année scolaire courante – réciter leurs prières chorales et célébrer les services ecclésiastiques dans l'église de l'Université de Budapest. Cependant, une telle permission devra être demandée chaque année par l'administrateur apostolique.

Monsieur le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public partage pleinement le point de vue de Son Excellence selon lequel les mesures du Saint-Siège dont il était question dans la communication susmentionnée, ne sont que provisoires, vu qu'il ne peut pas considérer comme définitive une solution qui permettrait aux chanoins d'un diocèse de la plaine hongroise de vivre et de fonctionner constamment et corporativement dans une ville située en dehors⁴⁹ de leur diocèse. Un tel état de choses éveillerait certainement un mécontentement justifié dans les rangs du clergé et des fidèles du diocèse intéressé.

⁴⁷ Ernszt Sándor (1870–1938) 1925-től nagyváradai kanonok, a Központi Szeminárium rektora, Ipolyság parlamenti képviselője.

⁴⁸ Kollányi Ferenc (1863–1933) 1911-től nagyváradai kanonok, 1924-től az MTA rendes tagja.

⁴⁹ A lap alján a címzett nevének és tisztségének megnevezése mellett a 2416/19-es iktatószám.

En ce qui concerne la communication de Son Excellence se rapportant à la nomination de Monsieur Jules Czapik à la dignité de chanoine, Monsieur le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public ne peut la considérer comme une telle communication officielle qui serait apte à remplacer la communication officielle qui serait apte à remplacer la communication préalable, usuelle et constamment suivie en Hongrie pour donner occasion au Gouvernement hongrois à des exceptions éventuelles, basées sur des considérations politiques.

Depuis que le patronage suprême est en vacance, il était coutumier jusqu'à présent que les évêques hongrois, même en cas d'une nomination effectuée par le Saint-Siège, adressassent d'une manière officielle la question au Ministre des Cultes et de l'Enseignement public, si le Gouvernement Royal hongrois n'avait pas des exceptions au point de vue politique contre la nomination envisagée.

Un tel procédé n'a pas eu lieu lors de la nomination de Monsieur Jules Czapik et pour ce motif le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public n'a pas pris note de cette nomination effectuée à son insu et en a informé la chanoine chargé de la gerence des biens du chapitre de Nagyvárad situés en Hongrie.

Monsieur le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public animé du désir de trouver une solution à l'amiable dans l'affaire, se déclare cependant prêt à prendre note de la nomination de Monsieur Jules Czapik et à considérer l'affaire comme close dans le cas où Son Excellence le Nonce Apostolique adresserait au Ministre des Affaires Étrangères la question si le Gouvernement Royal Hongrois formule ou non des exceptions politiques contre la nomination en question.

En même temps il saurait pourtant gré à Son Excellence le Nonce Apostolique s'il n'omettrait pas dans l'avenir dans des cas analogues l'information préalable du Gouvernement hongrois.

/signé/ WALKO

2.

Cesare Orsenigo budapesti apostoli nuncius Walko Lajos külügyminiszternek

(1929. október 30.)

Orsenigo nuncius Walko Lajos 1929. október 18-ai levelére válaszol. Hangsúlyozza, hogy a nagyváradi káptalan budapesti Egyetemi templomban történő közös zsolozsmázására hozott intézkedés ideiglenes jellegű, valamint kifejezi reményét, hogy mindaddig amíg a kanonokok vissza nem térnek saját egyházmegyéjükbe, megkapják az engedélyt a karima itt történő végzésére. Ellenkező esetben más templomot fognak e célra használni. A levél tisztázatára rájegyvezve, hogy a politikai *nulla ostát* Lindenberger János apostoli adminisztrátor már kikérte a vallás- és közoktatásügy minisztertől.

(ASV Arch. Nunz. Ungheria, busta 28, fasc. 4.3, 481rv. – gépirat, tiszttáza)⁵⁰

2908 b.
ce 30 octobre 1929

Le soussigné Nonce Apostolique, en accusant réception de la Note, que S.E. le Ministre Royal de Affaires Etrangères de Hongrie a bien voulu lui adresser en date du 18 cour. sous le No. 3641, à propos de l'ordre donné par le Saint-Siège aux Révérends Chanoines de l'ancien Chapitre de Nagyvárad habitant en Hongrie, de se réunir à Budapest pour leur service choral, prie le Ministre Royal des Affaires Etrangères de bien vouloir porter à la connaissance du S.E. le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public ce qui suit:

Pour ce qui concerne cette réunion des Révér. Chanoines à Budapest on ne doit pas tirer la conclusion, que la Saint-Siège veuille transférer cette partie du Chapitre définitivement dans un autre diocèse, puisque la caractère provisoire de cet arrangement est très clairement exprimé aussi dans la communication faite par le Nonce Apostolique au Ministre Royal des Cultes et de l'Enseignement public en date du 16 septembre sous le No. 2780.

Pour ce qui concerne l'officiature des Révér. Chanoines dans l'Église de l'Université, quoique le Ministre des Cultes et de l'Enseignement public puisse donner la permission, pour ce qui le regarde, seulement pour une année ou pour une délai période de temps encore plus brève, le Nonce Apostolique espère qu'une telle permission sera donnée jusqu'au jour que les Rév. Chanoines pourront rentrer dans leur diocèse. Dans le cas que la permission ne soit pas donnée, rien empêche que le Chapitre se réunisse dans une autre Église de Budapest.

Le soussigné nonce apostolique saisit très volontiers cette occasion pour renouveler a S.E. le

+C. Orsenigo

Questa rispostà fu limitata ai primi due punti, essendo frattanto intervenuto l'amministr. apost. a chiedere al Ministro se non aveva motivi politici contro Czapik.

La questione rimase quindi ristretta fra amministr. e ministro; la S. Sede non rispose alle difficoltà (discutibili) sollevate dal ministro.⁵¹

⁵⁰ Minimális változtatással – egy-egy szó beszúrásával, helyesírási hibák javításával – ugyanennek a dokumentumnak két másik tiszttáza megtalálható: ASV Arch. Nunz. Ungheria, fasc. 1.14, ff. 276rv, 277rv. A fentit a rájegyzett ceruzás megjegyzés által adott plusz információ miatt választottam ki közlésre. Az egyértelműen helyesírási hibákat javítottam benne.

⁵¹ A lap aljára az olasz nyelvű megjegyzés ceruzával rávezetve. A difficoltà /discutibili/ piros aláhúzással kiemelve.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ASV Archivio Segreto Vaticano, Vatikán
Arch. Nunz. Ungheria Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria
- S.RR.SS. Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati,
Archivio Storico, Vatikán
- AA.EE.SS. Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
Romania, Anno 1923–1939
Romania, Anno 1929–1930

*

ALMANACH

- 1940 *A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja fennállásának 305. tanévében az MCMXXXIX–MCMXL. tanévre. Lezárattott 1940. augusztus 31-én*, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1940.

ANONIM

- 1924 *Kiutasították Nagyváradról Lányi püspököt*, In: *Budapesti Hírlap*, 44. (1924. október 2.) 206. sz., 6.

ANONIM

- 1927 *A bérmlás*, In: *Békés. Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap*, 59. (1927. május 4.) 36. sz., 1–2.

ANONIM

- 1929 *A pápa Budapestet jelölte ki a nagyváradi káptalan magyar tagjainak székhelyéül. A társas káptalan hetedik és új tagja Czapiak Gyula, a kiváló egyháztudós és író*, In: *Uj Nemzedék*, 11. (1929. augusztus 30.), 195. (2930.) sz., 3.

BÁNK

- 1945 BÁNK József: *Káptalani méltóságok Magyarországon*, Budapest, k. n., 1945.

BÁNK

- 1958 BÁNK József: *Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest, Szent István Társulat, 1958.

Brém Lőrinc

- 1929 *Brém Lőrinc*, In: *Békés. Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap*, 61. (1929. szeptember 25.) 76. sz., 1.

- Czapik Gyula
1929
Czapik Gyula dr. kanonok előadása Gyulán. A Szociális Műsziszó december havi gyűlése, In: *Békés. Politikai, társadalmi és közgazdászati hetilap*, 61. (1929. december 7.) 97. sz., 1–2.
- CSIZMADIA
1966
CSIZMADIA Andor: *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy korszakban*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- DEÁK
1927
Dr. Deák-féle országgyűlési almanach. 1927–1932. évre, szerk. DEÁK Imre, Budapest, Springer Gusztáv, 1927.
- ERDÉSZ
1983
ERDÉSZ Ádám: *Karácsonyi János történeti munkássága. Életrajz és bibliográfia*, Gyula, Városi Tanács, 1983.
- FLEISZ
2003
FLEISZ János: *Dr. Karácsonyi János emlékezete*. In: *Nagyvárad tudós püspökei*, szerk. FLEISZ János, Nagyvárad, Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Biz., 2003, 19–25.
- FREISSBERGER
1927a
Országgyűlési almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre (Sturm-féle országgyűlési almanach), I. Képviselőház, szerk. FREISSBERGER Gyula, Budapest, Magyar Távirati Iroda Nyomdája, 1927.
- FREISSBERGER
1927b
Országgyűlési almanach az 1927–1931. évi országgyűlésre (Sturm-féle országgyűlési almanach), II. Felsőház, szerk. FREISSBERGER Gyula, Budapest, Magyar Távirati Iroda Nyomdája, 1927.
- GEREVICH–LEPOLD
–ZSEMBERY
1929
Magyar Katolikus Almanach, III., 1929, szerk. GEREVICH Tibor–LEPOLD Antal–ZSEMBERY István, Budapest, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R.t., 1929.
- HAEFFLER
1931
Országgyűlési Almanach az 1931–1936. évi országgyűlésről, szerk. HAEFFLER István, Budapest, Magyar Távirati Iroda Rt, 1931.
- La Loi*
1929
La Loi sur la ratification du Concordat et le texte du Concordat, In: *Glasul Minorităților. La voix des Minorités. Die Stimme der Minderheiten*, 7. (1929) 6. sz., 206–216.

- ICKX
2015
Johan ICKX: *A Szentszék külügyi történeti levéltára, különös tekintettel Magyarországra*, In: *Levéltári Szemle*, 65. (2015) 2. sz., 5–25.
- MARCHUT
2014
MARCHUT Réka: *A román konkordátum a magyar diplomáciában (1920–1929)*. In: *Pro Minoritate*, Tél (2014), 3–22.
- MARKÓ
2003
MARKÓ László: *Kollányi Ferenc*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai*, II. I–P, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, 2003, 697–698.
- MARTON
1995
MARTON József: *A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben*, In: *Erdélyi Múzeum*, 57. (1995) 1–2. sz., 50–59.
- MASZÁK
1889
Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója, II, szerk. MASZÁK Hugó, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1889.
- MERÉNYI-METZGER
1997
MERÉNYI-METZGER Gábor: *A nagyváradi székeskáptalan tagjai (1920–1945)*, In: *Turul*, 70. (1997) 1–2. sz., 13–19.
- MIHÁLYFI
1927
MIHÁLYFI Ákos: *A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem*, In: *Magyar katolikus almanach*, 1. (1927), 277–282.
- MRKONJIĆ
2010
Tomislav MRKONJIĆ: *Archivio della Nunziatura Apostolica in Ungheria*, („*Archivio della Nunziatura Apostolica di Budapest*”). aa. 1920–1939. *Indice 1235*. Città del Vaticano, giugno 2010.
- NÉMETHY
1929
NÉMETHY Gyula: *Karácsonyi János, a történetíró*, Nagyvárad, Szent László Nyomda, 1929.
- Ordines Circulares*
1925
Ordines Circulares ad Honorabilem Clerum almae Dioecesis Csanádiensis partis in Hungaria sitae de anno 1925, Szeged, Typis Typographiae Stephani Juhász, 1925, V. nr. 1242.
- PETRÓCZKI
2008
Karácsonyi János élete és munkássága. 150 éve született Karácsonyi János, szerk. PETRÓCZKI Zoltán, Gyula, Typografika Kft., 2008.

- SALACZ
2002 SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*, Budapest, Argumentum, 2002.
- SARNYAI
2013 SARNYAI Csaba Máté: *The Debate of the Romanian Concordat from the Perspective of Hungarian Catholics in the Twenties of the 20th Century*, In: *Central European Papers*, 1. (2013) 1. sz., 17–26.
- SAS
2003 SAS Péter: *Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között*, In: *Egyháztörténeti Szemle*, 4. (2003), 1. sz., 80–89.
- Schematismus*
1929 *Schematismus cleri archidioecesis Strigoniensis 1929*, Strigonii, Typis Gustavi Buzárovits, 1929.
- Schematismus
historicus*
1896 *Schematismus historicus venerabilis cleri Dioecesis Magnovaradinensis Latinorum pro anno Domini et millennari MDCCCXCVI*, Nagyvárad, Szent László-Nyomda Részvénytársaság, 1896.
- SOMORJAI
2016 SOMORJAI Ádám O.S.B.: *Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külügyminisztériumi” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához*, In: *Levéltári Közlemények*, 87. (2016) 1–2. sz., 219–248.
- TÓTH
2015 TÓTH Krisztina: *Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása*. In: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*, szerk. FEJÉRDY András, Budapest–Róma, Balassi Intézet–METEM, 2015, 85–105.
- TÓTH
2017 TÓTH Krisztina: *A főkegyúri jog a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja agendáján 1920 körül*. In: *Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*, szerk. TUSOR Péter–SZOVÁK Kornél–FEDELES Tamás, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2017, 337–360.

TÓTH–TUSOR
2016

TÓTH Krisztina–TUSOR Péter: *Inventarium Vaticanum I. A Budapesti Apostoli Nunciatura levéltára (1920–1939)*, Budapest–Róma, Gondolat Kiadó, 2016.

TÖRÖK
2001

TÖRÖK József: *Az egyháztörténész Karácsonyi János*. In: *Mivégett vagyunk. Emlékkönyv Bolberitz Pál hatvanadik születésnapjára*, szerk. TÖRÖK József, Budapest, Ecclesia, 2001.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Jelentések, emlékiratok – Magyarok, németek és bunyevácok a Bácskában (1942–1943)

Napjainkra kevés olyan komplex hagyaték, irattár maradt fenn, amely révén a többségből kisebbségivé lett magyar közösségek esetében – ha nem is teljesen, de lényegét tekintve mégiscsak precízen – rekonstruálható 20. századi múltja. Kétségtelenül idesorolható az a mennyiségi és tematikai fontossága miatt is páratlan archívum, amely Várady Imre (Katalinfalva, 1867. március 11.–Nagybecskerek, 1959. március 6.) ügyvéd, a délvidéki magyarság egyik kiemelkedő politikusának hosszú, fordulatokban gazdag élete alatt jött létre.

A több tízezer iratot tartalmazó hagyaték Várady Imre családjának köszönhetően fennmaradt, egy jelentős részét néhány évvel ezelőtt Várady Imre unokája, Várady Tibor akadémikus, jogtudós, a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézetnek adományozta.

Ezek a dokumentumok képezik a gerincét annak a kötetnek, amelyet a téma kiváló szakértője, a szegedi történész, A. Sajti Enikő az újvidéki Forum Könyvkiadónál jelentetett meg *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés – Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikai iratai* címmel. A 351 iratot tartalmazó, több mint 900 oldalas forrásközlés a nagyközönség által eddig egyáltalán nem ismert iratokat és leveleket ad közre a délvidéki magyarság sorsfordulatokkal teli kisebbségi létéről, közvetlenül az 1918-as impériumváltás előtti időktől egészen a második világháború utáni új korszakig.

A 2016-ban megjelent kötet nemcsak az iratközlés precíz válogatása, valamint a mindenre kiterjedő, már önmagában is hatalmas munkát igénylő magyarázó lábjegyzetek miatt fontos, hanem azért is, mert kismonográfia jellegű bevezető tanulmánya méltó emléket állít Várady Imre politikai és kulturális kisebbségszervező munkásságának. Hosszú, kihívásokkal, megpróbáltatásokkal és fordulatokban gazdag életének rekonstruálása révén részletesen megismerhető a délvidéki magyarság kétségtelenül egyik legfontosabb és legnagyobb formátumú vezetőjének életrajzi teljessége.

Az irattár adományozója, Várady Tibor, a fentebb említett kötet megjelenése előtt ezen sorok szerzőjét kérte fel a Zentának átadott dokumentumok rendezésére, feldolgozására, azok elektronikus adatbázisba történő bevitelére. Az együttműködés a későbbiekben is folytatódott, a munka második fázisában olyan iratok kerültek feltérképezésre, amelyek továbbra is Várady Tibor tulajdonában vannak.

A most közlésre kerülő hét jelentés, emlékirat ebből a „második merítésből” származik, és tulajdonosuk, Várady Tibor tudtával és jóváhagyásával publikáljuk őket.

Steuer György egykori főispán, nyugalmazott államtitkár Kállay Miklós miniszterelnökhöz és Perényi Zsigmond volt belügyminiszterhez, a felsőház elnökéhez 1942-ben

és 1943-ban írt feljegyzései és memorandumai elsősorban a bácskai német–magyar viszonyrendszerrel foglalkoznak, egy olyan kor hiteles hagyatéka, amellyel kapcsolatban ugyan bőségesen állnak rendelkezésre a német és szerb történészek által írt tanulmányok és monográfiák, amelyek azonban eddig mégsem kerültek a magyar historiográfia fókuszába.

Steuer György 1875. augusztus 14-én a dél-bácskai, a palánkai járáshoz tartozó, etnikai tekintetben igen heterogén, magyarok, németek, sokácok által lakott Palonán (ma: Plavna) született, a neve alapján vélhetőleg sváb családban. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, ezt követően 1896-tól a honvédelmi minisztériumban volt a gazdasági osztály szervezője és vezetője. 1917-ben nevezték ki Torontál vármegye főispánjává, és 1918. március 9-én Várady Imre mellett egyik alapítója volt a Wekerle Sándor által létrehozott, a kortársak körében „48-as 67-es”-nek csúfolt Alkotmánypárt helyi, Torontál vármegyei szervezetének.

Steuer Váradyval való szoros kapcsolata tehát ebben az időszakban gyökerezik, és A. Sajti Enikő kutatásaiból tudjuk azt is, hogy ennek a rövid életű pártnak Steuer volt az elnöke, míg Várady az ügyvezető igazgatója.¹ 1918 őszén, a szerb megszállás következtében Steuer kénytelen volt elhagyni Nagybecskereket, s ezzel főispáni megbízatása is megszűnt.

A Várady-hagyatékból most közlésre kerülő bizalmas iratok alapján azonban vélelmezhető, hogy Várady Imrével sem 1918 után, sem 1941 után nem szűnt meg a személyes kapcsolata. Hogy ezek az iratok pontosan hogyan és miként kerültek Várady birtokába, arról, hogy kettejük kapcsolata az impériumváltás után hogyan alakult, jelen pillanatban nincsenek megbízható forrásaink, lévén, hogy a teljes hagyatéék feldolgozásának eddig csak egy töredéke történt meg.

Steuer későbbi életútjáról biztosan lehet tudni, hogy a szülőföldjét kényszerűségből elhagyva, 1919 augusztusában Magyarországon a nemzeti kisebbségek minisztériumában vállalt államtitkári szerepet, s egyben a párizsi magyar békeküldöttség szakértője volt. 1922-től 1928-ig a magyarországi német ajkúak kormánybiztosa, s ilyen tisztségében számos, szociális körülményeket javító kormányintézkedés kezdeményezője volt. 1923-ban a Földművelésügyi Minisztérium és az Országos Központi Hitelszövetkezet megbízásából a Földmunkások vállalkozó szövetkezeteinek szervezője lett. Ezt követő közéleti tevékenysége – leszámítva gazdag, elsősorban szociális kérdésekkel foglalkozó publikációs tevékenységét – a ködbe vész, ezért Steuernek a két világháború közötti és a második világháború időszakában a délvidéki magyarsággal kapcsolatos esetleges tanácsadói szerepének pontosítása további kutatásokat igényel.

A releváns és megbízható források hiányában Steuer második világháborús kormányzati háttérszerepével kapcsolatban sem tudunk pontos képet adni. Az első iratból az tűnik biztosnak, hogy az impériumváltást követően, ha nem is állandó jelleggel (mivel az általa készített iratokat kivétel nélkül budapesti címmel látta el), mint Bács-Bod-

¹ A SAJTI, 2016, 40.

rog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja² rendszeresen tartózkodott a Bácskában. Steuer vélhetőleg ennek a funkciónak köszönhetően volt abban a helyzetben, hogy az itt közlésre kerülő iratokkal kapcsolatos információkat a helyszínen szerzett tapasztalatai alapján rögzítse. Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy a dokumentumok olvasása során az utókorban okkal és joggal alakulhat ki az a kép, hogy a valóságban egy, régen a partvonalra sodródott néhai politikus próbált meg a délvidéki ügyekben sikertelenül nyomást gyakorolni a magyar kormányra, aki ráadásul (az ötödik iratban) egyben személyes – kormánybiztosi ambícióit is megfogalmazza.

Mindezt a vélekedést erősíti az is, hogy ugyanebben az iratban arról is említést tesz, hogy emlékiratait több esetben a kormány összes tagjának, sőt még Horthy Miklós kormányzónak is megküldte, s olyan panasz is olvasható, miszerint észrevételeit a kormányzati döntéseknél szinte kivétel nélkül figyelmen kívül hagyták.

Ebből az aspektusból nézve az iratok értéke természetesen nem lehet azonos egy olyan helyzettel összehasonlítva, amelyben az ilyen jellegű dokumentumoknak releváns ráhatása volt a politikai döntések meghozatalára és azok következményeire. Ugyanakkor arra is utalni szeretnék, hogy az adott történelmi konstellációban az akkori Magyarország helyzete, a hatalma csúcán éppen hogy csak túljutott Harmadik Birodalom árnyékában és szövetségeseiként, melynek köszönhetően ráadásul a revíziós törekvések jelentős része is megvalósulhatott, a német kisebbségi kérdésben erősen behatárolt és korlátolt volt.

Steuer sok esetben akár szubjektívnek is értékelhető, kizárólag magyar szempontú jelentései és emlékiratai az utókor számára elsősorban tehát nem a kormányzati döntésekre nézve minimális vagy semmilyen ráhatásai miatt érdekeseek, hanem azért, mert látéletei és hírvivői egy kornak, gondolkodásnak, egy olyan kérdésnek és világnak, amelyről az utókor az elmúlt évtizedekben – elsősorban tabunak számító tematikája miatt – jóformán csak minimális információkkal bírt.

Steuer György, fél évvel az itt publikált utolsó irat megfogalmazása után, 1943. november 28-án Budapesten hunyt el.

A közlésre kerülő, írógéppel írt és sokszorosított iratokat a tudományos forrásközlés szabályai szerint lábjegyzetekkel láttuk el.

*

Témánk kötöttsége és a rendelkezésünkre álló terjedelmi keretek szűkössége miatt nem vállalkozunk az iratok fókuszában lévő délvidéki németek 1918-ban bekövetkezett imperiumváltás utáni, majd második világháborús történetének rekonstruálására, csupán

² A vármegyei törvényhatósági bizottság 1870 és 1950 között fennállt testület volt, hatáskörét az 1886:XXXI. tc. és az 1929:XXX. tc. szabályozta. Tagságának fele választott személyekből, másik fele pedig a legfőbb adót fizető tagokból állt. A Törvényhatósági Bizottság a törvényhatóság egészét képviselő testület volt, s az adott város nevében gyakorolta az önkormányzati hatásköröket. Az önkormányzati szervek is tőle nyerték el megbízatásukat.

az alább közölt iratok háttéreseeményeinek átláthatósága és megértése céljából foglaljuk össze röviden ennek az időszaknak a magyar–német viszonyrendszerét, annak fókuszában a Steuer által írt eseményekre összpontosítva.

Az 1918-ban bekövetezett határváltozások után a délvidéki németiség élet- és létkörülményeiben is jelentős változások következtek be.³ Az új állam kisebbségellenes politikája, akárcsak a magyarokat, a németeket is fokozottan sújtotta. Bár a délvidéki németek két világháború közötti eszme-, politika- és kultúrtörténetének magyar nyelvű monografikus feldolgozása a mai napig nem történt meg, a korabeli releváns sajtó,⁴ illetve az idegen nyelvű szakirodalom ismeretében annyi mindenképpen előre bocsátható, hogy a németek – a magyarokkal ellentétben – már az 1920-as évek első felében sikeresen megszervezték kisebbségi kulturális és politikai életüket.⁵

Már ekkor voltak arra irányuló kezdeményezések, hogy a magyarok és a németek közötti politikai együttműködés elmélyüljön, az a valóságban, akárcsak Romániában, mégsem következett be. A németek 1918 után ugyanis alapvetően abból a tézisből indultak ki, hogy a magyarokkal történő esetleges együttműködésük a szláv politikai elitben róluk is azt a képet alakítaná ki, hogy támogatják a vélelmezhető magyar revíziós szándékokat. A magyar–német taktikai együttműködést ráadásul nehezítette a közelmúlt azon népesedési ténye is, hogy a magyar éra alatt a németek jó része elmagyarosodott, s mindez a megváltozott helyzetben és az új államban a németeknél hasonló dilemmákat vetett fel, mint a zsidóknál. Míg a zsidóságnál alapvetően a nyelvi, kulturális és identitási okok miatt ez a kérdés más irányba mozdult el – többségük megmaradt magyar tudatában és érzelmében, ráadásul befolyásos tagjainak jó része politikai aktivizálódását éppen a kisebbségi magyarság politikai kezdeményezésében,⁶ a Magyar Párt keretein belül kezdte meg –, addig a németeknél éppen a nyelvi, identitás- és számbeli eltérés miatt végül a nemzeti alapon szerveződő Német Párt alakult meg, amelynek a megváltozott új körülmények között elemi érdeke lett a magyar asszimiláció megállítás és a német nemzeti öntudat felébresztése, vagyis az „eltévelyedettek” németiségébe való visszatérítése. Ezt a célkitűzést egy esetleges magyar–német politikai együttműködés gátolta volna. Az impériumváltás nyomán létrejött, majd elmélyült érdekellentétek okozták tehát azt, hogy a németek végül tudatosan el is különültek a magyaroktól, idővel természetszerűleg magával hozva a két kisebbségi csoport egymástól történő eltávolodását.⁷

Ennek ellenére, az erőszakos, felülről irányított megkülönböztetések, az erőteljes, államilag generált asszimilációs folyamatok, a nacionalista oktatáspolitikai megszorítá-

³ A délvidéki németek e korai szakaszának a politikatörténetéről bővebben Zoran Janjetović belgrádi történész írt, lásd: JANJETOVIĆ, 2009, 81–105.

⁴ 1918 és 1941 között a releváns délvidéki magyar sajtó, a szabadkai *Bácsmezei Napló*, a szintén szabadkai *Hírlap*, a nagybecskereki *Torontál* és az újvidéki *Délbácska* szinte napi rendszerességgel közölte a német kisebbséggel kapcsolatos híreket, fejleményeket. A legnagyobb teret, akárcsak a délvidéki zsidóság esetében, a *Bácsmezei Napló* szentelte a kérdésnek.

⁵ BEŠLIN, 1999, 210–213, JANJETOVIĆ, 2005a, 292–293, DIMIĆ, 1997, 8–13.

⁶ Bővebben ld. DÉVAVÁRI, 2016, 4–18.

⁷ DÉVAVÁRI, 2014, 177–178.

sok és a névelemzés⁸ gyakorlati bevezetése, valamint a német osztályok és iskolák felszámolása őket is sújtotta, s végeredményben ők sem kerülhették el az irredentizmussal való gyanúsítgatásokat sem. A Német Párt a rá nehezedő nyomás ellenére már az 1923-as választásokon kilenc képviselővel parlamenti tényező lett – míg a magyaroknak ez csak 1927-ben a radikálisokkal kötött paktum után sikerült –, s 1929-ig, a diktatúra bevezetéséig és a pártok betiltásáig mindvégig jelen volt a délszláv állam végletekig kielezett politikai életében.⁹

A németek nemcsak a politikai színtéren, hanem a kulturális élet szervezésében is sikeresebben érvényesültek az új állam keretei között. *Schwäbisch-Deutscher Kulturbund* névvel már 1920. július 20-án megalakították Újvidéken a délvidéki németek kulturális egyesületét, melynek tevékenységét rövidesen az egész ország területére kiterjesztették. A Kulturbund hamarosan fontos szerepet töltött be a jugoszláviai német magániskolák és könyvtárak megalapításában és támogatásában is. Sikerét mutatja, hogy 1924-ben már 128 helyi szervezettel és 55 ezer taggal rendelkezett. Ez, illetve az általános kisebbségellenes hangulat felfokozódása volt az oka annak, hogy 1924. április 11-én Belgrád betiltotta a működését. Bár 1927-ben újra megkezdhette tevékenységét, 1929-ben ismét feloszlatták, majd 1931. április 14-én ismét engedélyezték a megalakítását. 1938-tól a szervezet Sepp Janko¹⁰ vezetésével azonban egyre inkább a nemzetiszocializmus irányába tolódott el, s egyben a jugoszláviai németek politikai szószólójává vált. Seppnek a nemzetiszocializmus felé tolódó kulturbundbeli helyzetét, az Erneuerer¹¹ térnyerése mellett erősítette az is, hogy 1940 márciusában a jugoszláviai németeket kizárólagos joggal képviselő Volksgruppenführer (néptörzsvezető) lett.¹²

1941 áprilisában a mintegy 173 ezer fős bácskai némettség a bevonuló magyar csapatokat horogkeresztes zászlókkal köszöntötte, s egyáltalán nem csináltak titkot abból sem, hogy a magyar uralmat átmenetinek tartják, s hangot is adtak annak a meggyőződésüknek, hogy a Bácska és Bánát jugoszláviai részének az egyesítésével egy különálló német autonóm kerület fog megalakulni.

⁸ A két világháború között a jugoszláv hatóságok által alkalmazott ún. névelemzés során a iskoláskorú gyermekek neveit szláv hangzásuk alapján elemezték. Mindazok, akiknek a neve szláv elemeket tartalmazott (pl. „-ic” végződésű volt), kizárólag szerb tagozatokba iratkozhattak be, még akkor is, ha az állampolgárságot nem ismerték.

⁹ BEŠLIN, 1999, 212.

¹⁰ Josef „Sepp” Janko (Ernöháza /szerbül Banatski Despotovac, németül Ernsthausen/, 1905. november 9. – Belgrano /Argentína/, 2001. szeptember 21.) jogi tanulmányait Grazban végezte, 1939. június 6-án választották meg a Kulturbund elnökévé. 1941-ben a német megszállás alá került Bánátban a bánáti és a szerbiai németek, a náci mintára megszervezett Deutsche Volksgruppe in Serbien und Banat (DVSB) Volksgruppenführere (népvezetője) volt. A második világháború után Argentínában telepedett le, az ottani hatóságok elutasították Jugoszláviának való kiadatását.

¹¹ A Kulturbund két irányzatának a polgári-demokrata, konzervatív szárny és az Erneuerer irányzat (felújítók, megújítók, a Kulturbund nemzetiszocialista szárnyának az elnevezése) közötti belharcokban kiemelkedő szerepe volt Josef Gionnak, aki (Katalinfalva /szerbül: Ravni Topolac, németül: Kathrein-feld/, 1903. november 26. – Bruchsal, 1977. szeptember 12.) Sepp Janko egyik bizalmasa volt. Josef Gion később, 1941. április 14-től 1944 őszéig Becskerek polgármestere lett. A háború után előbb Argentínába emigrált, végül Németországban halt meg.

¹² Az Erneuerer térnyeréséről ld. BEŠLIN, 1999, 213–217.

Ezzel összefüggésben, 1941. április 20-án, Hitler születésnapján a Wehrmacht által megszállt Bánát németsege¹³ egy Pancsován megtartott nagygyűlésen követelte is a Bácskából, a Bánátból és a Szerémségből álló Duna menti autonóm német állam létrehozását, amely corpus separatumként a III. Birodalom része lett volna.

Minderre végül mégsem került sor. Sőt, négy nappal később, a bécsi Imperial Szállodában Jugoszlávia felosztását rögzítő német–olasz megállapodás a Bánát jugoszláviai részét is Magyarországnak ítélte. A németek azonban – tartva a román területi követelésektől és egy esetleges román belpolitikai válságtól – végül megakadályozták a magyar csapatok bevonulását, a Bánát területét pedig német megszállás alá helyezték. 1941. június 5-én a területet önálló adminisztratív státussal Szerbiához csatolták, annak élére segédbáni minőségben a helyi németek vezetőjét Josef-Sepp Lappot¹⁴ helyezték. 1941 augusztusában a bánáti zsidókat gyűjtőtáborokba zárták, vagyonukat elkobozták, s megkezdték megsemmisítésüket.

Bácskában a magyar hatóságok az 1940. augusztus 30-i magyar–német kisebbségi megállapodás értelmében biztosították a németeknek a községi szervezetben és a vármegyei törvényhatósági bizottságokban a részarányos helyeket, s további 30 jegyzői és egy főszolgabírói állást kaptak. A magyar parlamentbe három német képviselőt – Sepp Spreitzer¹⁵ területvezetőt, Franz Hammot¹⁶ és Josef Trischlert¹⁷ hívták be.

A visszafoglalt területeken – a pacifikáció jegyében – a bácskai Kulturbund 1941 novemberében hivatalosan is beolvadt a tevékenységét a délvidéki területekre is kiterjesztő magyarországi Volksbundba.¹⁸

A magyar–német viszonyt azonban az elkövetkező időszakban is komoly súrlódások terhelték. Ennek első jelei nemcsak az 1941. áprilisi eseményeknél mutatkoztak meg, hanem a Waffen-SS-be és a Wehrmachtba történő első toborzásoknál is, ame-

¹³ Német adatok szerint Bánátban ekkor 295 ezer szerb, 120 ezer német, 95 ezer magyar, 70 ezer román, 18 ezer szlovák és 4 ezer zsidó élt.

¹⁴ Josef Sepp Lapp (? 1873–? 1946) 1941. június 5-től segédbáni rangban a Szerbiához csatolt Bánát vezetője volt. Hatáskörébe a Bánát belső ügyei tartoztak. 1941 decemberétől helyettese először Jeszenszky Ferenc, majd 1943-tól Botka Béla volt.

¹⁵ Franz Josef (Sepp) Spreitzer (?–?) mérnök. A Kulturbund egyik bácskai vezetője, a jugoszláv parlament tagja, 1941 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, a bácskai német népcsoport területvezetője volt.

¹⁶ Franz Hamm (Verbász, 1900. március 18.–Bad Bodendorf, 1988. augusztus 5.) közgazdasági tanulmányait Belgrádban, Bécsben, Heidelbergben és Mannheimben folytatta. Ezt követően az újvidéki *Deutsches Volksblatt* újságírója, majd a Kulturbund lapjának, a *Volkswart*nak a szerkesztője volt. 1939-ben Sepp Janko mellett a náci irányba tolódott Kulturbund egyik vezetője lett. 1942-től a magyar országgyűlés tagja volt. A világháború után a CDU tagjaként parlamenti képviselő, 1950-től 1965-ig a szövetségi menekültügyi minisztérium szóvivője, közvetlenül halála előtt, 1987-ben a tübingeni, a Duna menti svábok történelmét és földrajzát kutató intézet egyik alapítója volt.

¹⁷ Josef Trischler (Boróc, 1903. március 20.–?, 1975. december 18.) német kisebbségi politikus, a jugoszláv parlament tagja, a Német Gazdaszövetség egyik vezetője. 1941 és 1944 között a magyar parlament felsőházának a tagja. 1944 augusztusában a bácskai németekből megszervezte a Heimat-Schutz fegyveres alakulatokat. A háború után a Bundestag képviselője, a kitelepített dunai svábok egyik vezetője volt.

¹⁸ A magyar Volksbund történetét bővebben lásd: SPANNENBERGER, 2000, 50–64; SPANNENBERGER, 2005; TILKOVSKY, 1968, 294–312; TILKOVSKY, 1978.

lyek 1942 elejéig illegálisak voltak. Az első legális magyarországi sorozásra, a magyar kormány hozzájárulása után csak 1942. február 24. és április 3. között került sor.¹⁹

Ezek a sorozások, ahogyan az Steuer emlékirataiból is kitűnik, a legtöbb esetben a vonakodók zaklatásával és megfélemlítésével zajlottak le, s nem volt ritka a frontszolgálatról hazatérő SS-katonák erőszakoskodása sem. Mindez pedig a bácskai németek megosztottságához vezetett. Jó részük, a Volksbund köré tömörülők, beazonosíthatóan a nemzetiszocializmus hatása alatt álltak, azonban jelentős volt azoknak a száma is, akik a jelenüket és a jövőjüket az akkori Magyarországon és a magyarsággal való együttműködésben látták. A harmincas évekből származó adatok ugyanis azt mutatják, hogy világnézeti és politikai szempontból az itteni németek mintegy 50%-a keresztény-konzervatív, 25%-a szocialista, 20%-a liberális kötődésű volt. Másrészt, a németek az impériumváltást követően a magyar nemzetpolitikai szempontból is megosztottak voltak. Egy részük azonosult a hungarista eszméssel, de elismerte a magyar állam legitimitását és támogatták a Magyarország javára történő határmódosítást. Jól elhatárolt csoportot alkottak az úgynevezett *magyarónok*, az elmagyarosodott németek, akik nemcsak a magyar állam legitimitását ismerték el, hanem magukat is magyarnak vallották. A harmadik csoportot pedig a német nemzeti öntudattal rendelkezők képezték, az ő németségük megélésében a Duna menti svábsághoz való tartozás tudata dominált.²⁰

Ez utóbbi irányzatnak volt a jeles képviselője Adam Berenz²¹ apatini plébános, aki lapjában, a *Die Donau*ban erőteljesen fel is lépett a sorozások, de a Volksbund tevékenységének egésze ellen. Számos településen – Miletics, Doroszló, Fülöpszállás, Hódság – a helyi németek prominens tagjai a náci eszmék térnyerése miatt demonstratívan ki is léptek a Volksbundból, s közülük egyesek a kormánypárthoz, a Magyar Élet Pártjához csatlakoztak.²² Mindezek s annak ellenére, hogy a Wehrmachtba és a Waffen-SS-be bevonulók elveszítették magyar állampolgárságukat, 1943-ban már összesen 20 500 bácskai német, vagyis az ottani német közösség több mint 10%-a szolgált a német fegyveres alakulatokban.

S bár nem tartozik már szorosan az általunk közölt emlékiratokhoz, s ekkor már maga Steuer is halott volt, arra mindenképpen utalni szeretnénk, hogy az 1944. március 19-i Margaréta-hadműveletet, a Wehrmacht Magyarországra való bevonulását a bácskai németek nagy része a magyar megszállás végeként értelmezte, s ismételt

¹⁹ MIRNIC, 1973, 453–454, a magyarországi német sorozásokról bővebben lásd: KOVÁCS–SZÁMVÉBER, 2001. és TILKOVSKY, 1974.

²⁰ HEGEDŰS, 2016, 461.

²¹ Adam Berenz (Apatin, 1898. szeptember 19.–Kalocsa, 1968. október 21.) Teológiai tanulmányait Kalocsán végezte, a huszas és a harmincas években bácskai településeken szolgált. 1933-ban nevezték ki apatini plébánosnak. A szerkesztése alatt megjelenő *Die Donau* katolikus hetilapban már 1935-től éles cikkeiben ítélte el a nemzetiszocializmust. A Gestapó 1944. május 22-én tartóztatta le, előbb Zomborba, Szegedre, végül pedig a topolyai táborba internálták. A második világháború után személyesen tiltakozott a jugoszláviai németek kollektív bűnössé nyilvánítása ellen. Az ötvenes években a ferences rendhez csatlakozott, 1968. október 21-én teljes magányban hunyt el.

²² MIRNIC, 1973, 457–458.

erőre kaptak azok az 1941-es elképzelések, amelyek a Bácska, a Bánát és a Szerémség egyesítését, s annak a III. Birodalomhoz való csatlakozását vázolták fel. Nem sokkal később Berenczet a Gestapó letartóztatta, s a topolyai gyűjtőtáborba internálták, lapját, a *Die Donaut* pedig betiltották.

A nagyhatalmi küzdőtéren végbemenő események, a frontvonal közeledte 1944 nyarára a bácskai németek jövővel kapcsolatos világgképét is jelentősen megváltoztatta. Augusztusban még felállították a Heimat-Schutz Gustav Halvax²³ szervezetet, s azt szeptemberben még bevetették a partizánok ellen. 1944. október elejére azonban a Vörös Hadsereg betört a Bánátba, s a Tiszánál elérte a Bácskát. 1944. október 7-én megkezdődött előbb a Ferenc-csatornától délre, később az attól északra lévő német települések kiűritése, lakosainak Németországba történő kimenekítése. A kaotikus állapotokat jól mutatja, hogy a Zomboron keresztül Baja irányába tartó menetoszlop helyenként a 120 kilométer hosszúságot is elérte.

A rendelkezésre álló adatok szerint ekkor a bácskai németek fele hagyhatta el örökre a szülőföldjét, a többiekre pedig az új jugoszláv hatalom megtorlása várt. Sokan közülük nem élték túl az ekkor felállított koncentrációs táborok poklát.

Forrás

1. irat

Steuer György levele Kállay Miklóshoz

1942. március 26.

Dr. Stauer György ny. államtitkár
Budapest, II. Pasaréti ut 102.

Másolat

NAGYMÉLTÓSÁGU MINISZTERELNÖK ÚR!

Dél-bácskai közállapotok.

A dél-bácskai közállapotokkal kapcsolatban, 1941. július hó 15-ről kelt Emlékiratomra és 1941. évi október hó 15-ről kelt Helyzetjelentésemre²⁴ való hivatkozással legyen szabad Nagyméltóságodnak nagybecsű figyelmét közérdekből és további szíves intézkedés végett a következőkre is felhívnom:

²³ Gustav Halvax (Istvánvölgy /németül Heideschütz, szerbül Hajdučica/ 1910–? 1941) teológiát tanult Berlinben, a Kulturbund funkcionáriusa volt. 1939-ben Németországba emigrált, s belépett a Waffen-SS-be. 1941 szeptemberében a keleti fronton esett el.

²⁴ Az említett emlékirat és helyzetjelentés egyelőre nem került elő a Várady-hagyatékából.

1./ Palánkán²⁵ 1941. évi augusztus hó 20-án, Szent István napján a magyar nemzeti zászlót egy palánkai származású német birodalmi katona egy házról letépte és azt elégette. Letartóztatásakor azt vallotta, hogy erre őt felbujtogatták, mire őt szabadon bocsátották.

A magyar nemzeti zászló elégetése a magyarság és a magyar érzelmű svábság körében a legnagyobb megdöbbenést és elkeseredést váltotta ki.

2./ Hódságon²⁶ Schneider Antal tanító, népszámláló biztosnak a magyar kendergyári munkások a következőket panaszolták:

A magyar gyermekeket, hogy ha iskolába mennek, a Kulturbund tagjainak gyermekei állandóan zaklatják és következőkép szidalmazták:

„Ti piszkos magyarok, ti kutya magyarok, ti szalonnasütő trotlik,²⁷ ti Horthy bundások”.

Ezek után a szidalmazások után a német és magyar gyermekek összeverekedtek.

Az iskolába bevonult magyar gyermekeket a magyar iskolában a német községi csendőrök elverték, mert azok az utcán a Kulturbündlerek²⁸ gyermekeivel verkedtek.

Erre a Kulturbund tagjainak gyermekei, akik amúgy is a helyzet urai, vérszemet kaptak és még inkább verték a magyar gyermekeket, akik panaszra nem mehetnek és ott-hon sírják el keservüket.

5./ A hódsági német járási főszolgabíró²⁹ Mühl Imre Bács községben – Farkas Imre községi bírónak előttem és mások jelenlétében tett kijelentése szerint – azt mondta a magyaroknak, németeknek és sokácoknak, hogy Dél-Bácska csak megszállott terület és csak a háború befejezése után fogják eldönteni azt, hogy vajon Dél-Bácska hová fog tartozni.

A német főszolgabírót a csendőrségnél feljelentették és az elhangzott kijelentést tanúk igazolták. Mühl Imre állítólag maga ellen fegyelmi eljárást kért.

Mint Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja, magam is arra kértem a vármegye alispánját, hogy Mühl Imre hódsági járási főszolgabíró ellen, akit a nemzet területi integritását igen súlyosan sértő kijelentése miatt azonnal fel kellett volna függeszteni, a fegyelmi eljárást folytassa le és ennek eredményét velem is közölje.

²⁵ Palánka /szerbiül Bačka Palanka, németül Plankenburg/, a Duna közelében fekvő településről 1237-ből maradt fenn az első írásos említés. A mai település Ópalánka, Újpalánka és Palánka egyesülésével jött létre. 1900-ban Ópalánka 5586 lakosából 3964 szerb, 855 német, Újpalánka 1899 lakosából 1759 német, 91 magyar, míg Palánka 5704 lakosából 4530 német, 820 magyar, 206 szlovák, 97 szerb volt. 1945-ben a német lakosságot kitelepítették, s helyükre szerbeket költöztettek.

²⁶ Hódság /szerbiül Odžaci, németül Hanfhausen/ Zombortól 35 kilométerre délre fekvő település. A levéltári iratokból vélelmezhető, hogy a település 1332–1342-ben már létezett. 1900-ban 4344 lakosából 3798 német, 460 magyar, 45 szlovák, 29 szerb volt. 1945-ben a németeket kitelepítették, helyükre szerbek költöztek.

²⁷ Trotli jelentése: gyámolatlan és bárgyú, ügyefogyott.

²⁸ Német szó, ebben az esetben a Kulturbund tagjai az értelme.

²⁹ A főszolgabíró a 20. században egy város és a hozzátartozó településeken a közigazgatással és az igazságszolgáltatással megbízott személy volt, akit a vármegyegyűléseken választottak meg, helyettesítését két szolgabíró látta el.

4./ Bujtogatás a német lakosság körében.

Emlékiratomban és Helyzetjelentésemben részletesen beszámoltam azokról az állam- és nemzetellenes bujtogatásokról, melyeket a dél-bácskai német lakosság körében a Kulturbund tagjai és vezetői folytattak.

Államhűségükről elhangzott lojális kijelentéseiket magyar- és államellenes cselekedeteik meghazudtolják.

A járási főszolgabírák által a Kulturbund tagjai közül kinevezett községi elöljárók és képviselőtestületi tagok az esküt letenni vonakodtak, mert ők mint németek, csak német főszolgabíró előtt teszik le az esküt.

A verbászi³⁰ német gimnázium felső osztályú tanuló a vasúton, karácsonyi ünnepekre történt hazautazásuk alkalmával eldicsekedtek azzal, hogy a magyartanárt hogyan szekírozák³¹ és hogyan teszik nevetségessé, hogyan rendeznek cirkuszt a magyartanár óráján. Ők németek és azért nem kötelesek magyarul tanulni. Mindezeket a magyartanár, a diákok dicsekedése szerint eltűri és nem is mer nekik rossz osztályozást adni, noha nem tanulnak semmit sem. Merjen a magyartanár valamit is tenni ellenük. A többi tanár és az igazgató az ő pártjukon van. A magyartanár állását vesztené.

Palonán³² több német gyermek magyar iskolakönyvet nem akart venni. Az október 6-iki ünnepélyről³³ a német gyermekek megszöktek és a Kulturbundba mentek, ahová állandóan járnak.

A tantestület 1941. évi október hóban az újvidéki elsőfokú tanügyi igazgatási hatósághoz fordult közelebbi utasításért, de előterjesztésére 1942. évi január hó 28-ig még választ sem kapott. A választ magam is megsürgettem, de a tanügyi igazgatási hatóság az én megkereséseimre nem válaszolt.

A magyar érzésű német lakosság, mely elöljáróival, jegyzőjével, bírójával és papjával kötelességszerűleg békében együtt akar munkálkodni, a legnagyobb terror alatt áll és a legnagyobb kellemetlenségeknek van kitéve.

Azokat a németeket, akiknek házában nincsen a horogkeresztes „V” – „Der deutsche Sieg”³⁴ „Schlawak”-nak,³⁵ „Volksverräter”³⁶-nek, janicsárnak nevezik el és azokat megbélyezik. Házaikra zsidó csillagot rajzolnak és elnevezik őket bolsevikeknek, angoloknak.

³⁰ Verbász /szerbül Vrbas, németül Werbass/ a Bácska középső részén, a Ferenc-csatorna mellett, Újvidéktől 40-re északra fekvő település. Jelenlegi formáját Ó- és Újverbász egyesítésével nyerte el. 1910-ben Ó-Verbász 7454 lakosából 2571 német, a többi magyar, ruszin és szerb volt. Újverbász 6924 lakosából 5171 volt német nemzetiségű. 1944/45-ben a német lakosság jelentős része elmenekült. A maradó magyarokat és németeket a helyi temetőben végezték ki a bevonuló szerb partizánok.

³¹ Zaklat, bosszant.

³² Palona /szerbül Plavna, németül Plawinge/ Bácstól délnyugatra, a Dunához közel fekvő település. Első írásos említése 1522-ből maradt fenn. 1900-ban 1903 lakosából 1161 sokác, 584 német, 138 magyar és 8 szerb volt.

³³ 1849. október 6-án Pesten végezték ki Batthyány Lajost, Magyarország első miniszterelnökét, illetve Aradon a szabadságharc 12 hónap tábormokát és egy ezredesét, az aradi vértanúkat.

³⁴ „Victoria” – „A német győzelem”.

³⁵ Német szó, jelentése: semmirekellő, mihaszna.

³⁶ Német szó, jelentése: népáruló.

Ezek jó szóra és segítségre nem számíthatnak, sőt őket állandóan bojkotálják és őket megvetik.

Bács községben,³⁷ amint ezt velem levélben közölték, Schiller József német községi jegyző a Kulturbund legelső előharcosa és annak tagjait erősen favorizálja. Azoknak, akik nem akarnak magyar állampolgárok lenni, nem kellett államkölcsönt jegyezniük.³⁸

Ellenben az államhű német gazdákat államkölcsön jegyzésére szükség esetén kényyszerítették.

Ezek nem sajnálták a jegyzett pénzüsszeget, hanem fájlalták az egyenlőtlent elbánást.

Az első bácsi német Kulturbüder községi bírót, aki harisnyakötő és elűzött dobrovoljacok³⁹ állataival üzérkedett és a befolyt pénzről el nem számolt és két évre elzárták.

A Kulturbundista németek, amint ezt tudomásomra hozták, féktelen és nemzetellenes izgatásuk mellett mindenféle ipari és kereskedelmi előnyöket élveznek. Ellenben napról napra, lépésről lépésre nyíltan ellene fordulnak mindennek, ami magyar és gúny tárgyává tesznek mindent, ami magyar.

A magyar érzésű németek közül többen üzletük és megélhetésük érdekében a Kulturbundista németek táborába átszivárognak.

Mialatt az ismertetett magyarellenes terror itthon folyik, azalatt a magyarokat Berlinben folyton feljelentgetik, hogy Magyarországon a németeket elnyomják és bántalmazzák, holott a magyarok nekik mindent elnéznek és mindent megengednek.

A Kulturbund vezetőit, akik a bevonult magyar honvédség fogadása ellen agitáltak, mégis a magyar országgyűlés képviselőházába behívták.⁴⁰ Berlinben azt mondták, hogy a honvédségre Bácskában nem volt szükség, mert a Kulturbund maga is tudta volna Délbácskát megszállani.

Majd ha Oroszországot Németország legyőzi, ezt terjesztik, akkor Németország Bácskában is rendet fog teremteni.

A Kulturbund szélsőséges tagjai kétségtelenül állambontó törekvéseket szolgálnak és a legnagyobb gyűlölettel viselkednek minden ellen, ami magyar.

³⁷ Bács /szerbül Bač, németül Batsch/ Újvidéktől 62 km-re északnyugatra, Zombortól 52 km-re délre, Palánkától 20 km-re északnyugatra fekvő település. Első írásos említése 1111-ből származik. 1910-ben 3908 lakosából 719 magyar, 188 német volt. A német lakosságot 1945-ben kitelepítették.

³⁸ Steuer vélhetőleg az 1924-ben a Magyar Állam és a Nemzetek Szövetsége Tanácsának határozata alapján kiadott, eredetileg 1944-ben lejáró, 7,5% kamatozású magyar államadóssági kötvényre utal, melynek lejáratát 1937-ben 1979-re, kamatát pedig évi 4,5%-ra módosították.

³⁹ A többnyire szerb nemzetiségű dobrovoljacok (önkéntesek) eredetileg az osztrák–magyar hadseregben szolgáltak. Többségük az orosz fogságba esés után állt át az antant oldalára. Az 1919. február 25-én kihirdetett délszláv földreform 206 440 igénylőjének a többsége közülük került ki. Az etnikai arányok megváltoztatása céljából a két világháború között a Délvidéken 62 zárt dobrovoljac telepet hoztak létre, megközelítőleg 53 ezer hold területen. Az 1941-es impériumváltás után a magyar hatóságok szerb adatok szerint 24 921 főt telepítettek ki, további 13 ezret internáltak. Az 1944–1945-ös magyarellenes vérengzésekben a visszatérő kitelepített dobrovoljacok is részt vettek.

⁴⁰ A magyar parlamentbe Franz Sepp Spreitzer, Franz Hammot és Josef Trischlert hívták be.

A Kormányzó Úr⁴¹ névnapján a bácskai nagy német napilapban,⁴² egyetlen sort sem hoztak. Ellenben Jugoszláviában hasonló esetekben hasábokat írtak a szerb államfő iránti hódolatról.

„A mi svábaink – írta egyik régi barátom – teljesen elvesztették az eszüket. Úgy tesznek, mintha semmi közük nem volna Magyarországhoz és mintha soha sem tartoztak volna ide.”

A magyar kormánynak e téren is mielőbb cselekednie kell, mert az eddig elkövetett, kétségtelen nagy mulasztások is helyrehozhatatlan bajokat vontak maguk után.

A Kulturbund államellenes propagandáját és annak végtelenül káros kihatásait, amint ezt már néh. Gróf Teleki Pál⁴³ miniszterelnök úrtól kértem, a német birodalmi kormánynak diplomáciai úton tudomására kellene hozni és annak megszüntetése iránt a maga részéről is intézkednie kellene. Hitlernek a gerinces magyar jobban imponál, mint a gerinctelen magyar.

A németységnek a magyarsággal való összevesztése, a magyar államtól való elszakadás iránti törekvés, a folytonos gyűlölet és veszekedés szítása, a szudéta állapotoknak teremtése végtelen nagy kárára válik magának a hazai németységnek, mely immár több mint 200 éve a magyar állam fennhatósága alatt a magyarsággal való testvéri egyetértésben kereste és meg is találta boldogulását.

Német lakosságunk nyelvi, faji és kulturális igényeinek kielégíthetése nincsen szükség a magyarság elleni gyűlölet szítására és féktelen izgatásra, hanem az államalkotó magyarsággal való békés és eredményes együttműködésre.

Ezt azonban ne hangoztassuk folyton lojalitástól csöpögő üres szavakkal, hanem mutassuk azt ki a mindennél szebben beszélő cselekedetekkel.

Mi, a magyarországi németységnek fiai, akik népünknek boldogulását, nyelvük, fajiságuk és kultúrájuk megóvása mellett, a magyar állam fennhatósága alatt, a magyar közélet keretein belől úgyszólván önmagukra hagyatva áldozattal szolgáljuk, újból és újból arra kérjük a magyar kormányt, hogy tegye nekünk is lehetővé azt, hogy német lakosságunkat gazdasági és kulturális szervezeteikben hivatásszerűen szolgálhassuk és a magyarsággal való szükségese együttműködés lehetőségét biztosíthassuk.

„Dixi et salvavi animam meam.”⁴⁴

⁴¹ Miklós névnap december 6-án van.

⁴² A *Deutsches Volksblatt* az egyetlen német nyelvű, Jugoszláviában megjelenő napilap volt. Első száma 1919. október 25-én jelent meg Újvidéken. Utolsó száma 1944. szeptember 6-án hagyta el a nyomdát. 10-12 ezer példányban nyomtatták.

⁴³ Teleki Pál János Ede (Budapest, 1879. november 1.–Budapest, 1941. április 3.) geográfus, egyetemi tanár. 1905 és 1910 között az Országos Alkotmánypárt országgyűlési képviselője volt. Az első világháborúban önkéntesként harcolt előbb a szerb, majd az olasz fronton. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja színében lett országgyűlési képviselő. 1920. április 9. és 1920. július 19. között külügyminiszter, 1920. július 19. és 1921. április 14., illetve 1939. február 16. és 1941. április 3. között miniszterelnök.

⁴⁴ Latin mondás, jelentése: én megmondtam és ezzel eleget tettem kötelességemnek, megnyugtattam lelkiismeretemet.

5./ Önkéntes belépések a német hadseregbe.⁴⁵

Mikor legutóbb Délbácskában tartózkodtam, a palonai Kulturbund megbízottai házról házra jártak és a 18–30 éves német ifjakat, akár tagjai a Kulturbundnak, akár nem, felhívták, hogy a hatóság rendelkezése értelmében összeírás és a német hadseregbe való önkéntes belépés végett okvetlenül jelentkezzenek.

Ellenkező esetben azokat, akik nem jelentkeztek, a háború után felelősségre vonják és őket fejbe lövik. Ennek dacára többen nem jelentkeztek.

Szépliget községben⁴⁶ a gazdák fiai megtagadták az önkéntes belépést. Csupán a nincstelen ifjak jelentkeztek önkéntes belépésre. A községi bíró a tanácsért hozzájuk fordult szülőknél és ifjaknak azt mondta, hogy Horthy katonái legyenek.

Bács községből 1942. évi február hó 21-ről a következő levelet kaptam:

Méltóságos uram! Bocsánatot kérek, hogy levelemmel háborgatom, de bajomban nem találok más kiutat, minthogy Önhöz, ezen kérdés legjobb ismerőjéhez és környékünk nagyra becsült szülöttjéhez forduljak, megkérve Önt, hogy az általam leírandó ügyben tanácsát és véleményét sürgősen hozzámjuttatni méltóztassék.

Bácsi német ember vagyok, aki büszke magyar állampolgárságára. Ezen a téren nem állok egyedül és így leveletem azok nevében is írom, akik magukat a magyar hazában jól érezzük és nem kívánczunk a német birodalomba.

Méltóságod előtt is bizonyára ismeretes az a tény, hogy a Kulturbund tüzzel-vassal bele akarja kényszeríteni az összes 18–30 éves tagjait, hogy önként jelentkezzenek a német hadseregbe.

Sőt újabban már 30–40 évig is verbuválják az embereket a német hadseregbe való belépésbe azzal a kecsegtetéssel, hogy egyedül csak így érhető el, hogy a Bácska a német birodalom tartozékává legyen. A szellemi terror oly erős, hogy annak minden változatát nem lehet egy levél keretében ismertetni, s így csak a magam esetét álrom föl Méltóságod előtt.

⁴⁵ Bácskában a Waffen-SS-be és a Wehrmachtba történő toborzás 1942 elejéig illegális volt, annak vezetésével Viktor Nageler (Spital, 1930. március 14.–?) SS-alezredes volt megbízva. A bácskai németek, hogy elkerüljék a magyar hadseregbe való bevonulást, a német megszállás alatt lévő Bánátba vagy Horvátországba szöktek, ahol legálisan léphettek be az SS kötelékébe. 1941. október 1-jéig mintegy százan a Nord nevű 6. SS hegyi hadosztályhoz kerültek. A többségük azonban, mintegy kétezer fő a „Das Reich” nevű 2. SS-hadosztályban teljesített szolgálatot. A Wehrmachthoz kb. 1000-1500 fő csatlakozott, nagyjából ennyire tehető az Organisation Todt szervezet műszaki alakulataiban szolgálók száma is. Az első legális magyarországi sorozásra, a magyar kormány hozzájárulása után 1942. február 24. és április 3. között került sor. A Bácskában 12 868-an jelentek meg a sorozáson, közülük végül 9419 főt hívtak be katonai szolgálatra. Ekkor az SS-hez 4176-an, a Wehrmachthoz 5243-an vonultak be. Az iratokban érintett települések közül Cservenkáról 600-an, Újszivácról 395-en, Újverbászról 360-an, Óverbászról 90-en, Kúláról pedig 146-an jelentek meg a sorozási bizottságok előtt.

⁴⁶ Szépliget /szerbül Gajdobra, németül Schönau/ Palánkától 12 km-re északkeletre fekvő település. Az 1910-es népszámláláskor 2569-en laktak, ebből 2429 német, 124 magyar, 76 szlovák és 28 szerb, 88 fő egyéb nemzetiségű volt. 1944-ben a szerb partizánhatóságok itt gyűjtőtábort állítottak fel. Az évekig létező, borzalmas körülmények között üzemelő táborban sok német halt meg.

Vőm a honvédségnél szolgál október óta, és nagyon jól érzi ott magát. Fiam most lesz 19 éves és a Kulturbund dobszóval közzétett felhívására, több más német fiatalemberrel együtt, nem jelentkezett. Erre következett az egyéni megoldozás. Hozzám eljött egy itteni német községi esküdt, hogy figyelmeztessen elhatározásom következményeire, amelyek szerinte a következők lesznek: házamból kitesznek és eljárásomnak megfelelő jelzőkkel teli táblával a nyakamban kísérhetnek majd utcahosszat és a végén el lehetek készülve a golyóra is. Mindez a saját lakásomban történt. Ennyire vetemednek a Kulturbund vezetői mindenkivel szemben, aki nem akar bábjuk lenni, akit tetszésük szerint rángathatnak. Ezenkívül még azzal is megfenyegetett, hogy ha nem változtatom meg határozatomat, a napokban a házamban fog valami nagy baj történni. Így ki vagyunk szolgáltatva ezen lelkiismeretlenek kénye-kedvének, akik német takaró alatt nagyobb terrort fejtenek ki, mint maguk a kommunisták. Bennünket bolsevikeknek, angoloknak, hazaárulóknak stb. neveznek és mint a legenyhébb büntetést azt helyezik részünkre kilátásba, hogy innen ki kell vándorolnunk Magyarországra, mert ez Németország lesz.

Azt hiszem ennyi elég is arra, hogy Méltóságod megközelítő képet festhessen magának le bácsi helyi viszonyokról és nagyon kérem sürgősen válaszolni: mi a véleménye erről az erőszakos akcióról, lehet-e bennünket terrorizálni, valamint kérjük tanácsát is, mit tegyünk, mert nem tudjuk elhinni, hogy ezen eljárásnak ne legyen ellenszere, amit viszont Méltóságod bizonyára ismer.

Kérve lehetőleg német nyelvű válaszát, hogy azt többi társammal is közölhessem és még egyszer szíves elnézését kérve a háborgatásért, és szívességeiért előre is hálás köszönetet mondva maradok teljes tisztelettel:

Neumeyer István s. k.

Méltóságos Uram! Egy derék német ember a levél írója és majdnem sírva adta elő panaszát! Kérem én is Méltóságodat, legyen szíves ennek az embernek néhány megnyugtató szót írni, lehetőleg németül, mert ez a levél vigasz lesz a vele együtt érző többi derék németeknek is, akik jól érzik magukat itt Magyarországon is.

Maradtam Méltóságodnak őszinte tisztelő híve:

Geosittin Gyula erdőmérnök s. k.”

Erre a végtelenül szomorú levélre, mint magyar sváb ember, aki nemcsak sváb népét, hanem magyar hazáját is szereti és mindkettőt, amíg él, tényleg szolgálni akarja, 1942. évi február hó 24-én a következőket válaszoltam:⁴⁷

⁴⁷ Tisztelt Neumayer Úr és kedves honfitársaim! December 21-én keltezett levelükre válaszolva tájékoztatom Önt, hogy a velem közölt hírek mélyen meghatottak, és mindezekre a következőket tudom válaszolni: a német hadseregbe való önkéntes belépés mindenki számára engedélyezett. De az, aki a német seregbe belépett, elveszíti a magyar hazához (magyar állampolgársághoz) való jogát, német állampolgár lesz és ősi magyar hazáját elhagyva, a Német Birodalomba kell átköltöznie. Általános megnyugtatóként megteszek mindent, ami arra vonatkozik, hogy nyomatékosan felhívjam a figyelmét arra, hogy senki, semmilyen hivatal a világon nem tudja Önöket sem ígéretekkel, sem fenyegetésekkel arra kényszeríteni, hogy

Sehr geehrter Herr Neumayer und meine lieben Landsleute! In Beantwortung Ihres worten Schreibens vom 21. d.M teile ich Ihnen mit, dass mich die mitgeteilten Nachrichten tief ergriffen haben und ich kann Ihnen darauf nur folgendes erwidern:

Der freiwillige Eintritt in das deutsche Heer ist für jeden erlaubt. Aber, derjenige, der in das deutsche Heer eingetreten ist, der verliert sein ungarisches Heimatsrecht, wird deutscher Staatsbürger und muss in das deutsche Reich übersiedeln und seine angestammte ungarische liebe Heimat für immer verlassen.

Zur allgemeinen Beruhigung mache ich alle, die es angeht, auf das nachdrücklichste darauf aufmerksam.

Niemand und selbst keine Behörde der Welt kann Euch weder mit Versprechungen, noch mit Drohungen dazu zwingen, dass Ihr gegen euren freien Willen in das deutsche Heer eintreten sollt.

Darum rufe Euch zu, meine lieben Landsleute, wartet mit ruhigem Herzen die allgemeine ungarische Assentierung ab, die euch unter die glorreichen Fahnen unseres geliebten Reichverwesers Horthy ruft.

Im überbringen kann ich Euch das eine raten, werdet Euch mit allen Klagen und Beschwerden mit deutscher Offenheit an den ungarischen Gemeinderichter Emmerich Farkas. Dieser Mann ist berufen Euch zu helfe, weil er dazu kraft seines Amtes nicht nur dazu berufen, sondern dazu endlich auch verpflichtet ist.

Eure Interessen hat er mit allen ihm zu Gebote stehenden Machtmitteln zu vertreten und nötigenfalls muss er eure Beschwerden und Klagen dem Obergespan dr. Leo Deák unterbreiten.

Schliesslich teile ich Euch mit, dass mir euer Leid und Weh so sehr zu Herzen geht, dass ich nichts unterlassen will und selbst bei den kompetenten höchsten Stellen alles tun will um Euch in eurer schweren Bedrängniss nach meinem besten Wissen und Gewissen zuhelfen!

In Erwartung eurer weiteren Nachrichten entbiete ich Euch, mein lieben Landsleute, mit meinen besten Wünschen für euer Wohlergehen meine herzlichsten Grüße.

Dr. Georg Steuer Staatssekretär a. D.

akaratak ellenére belépienek a német hadseregbe. Ezért arra biztatom Önöket, honfitársaim, hogy nyugodt szívvel várják meg az általános magyar mozgósítást (?), amire dicső zászlónk alatt a mi szeretett Horthynk Önöket hívja. Egyébként azt az egyet tudom Önöknek tanácsolni, hogy összes panaszzukkal forduljanak a magyar községi bíróhoz, Farkas Imréhez. Ez az ember segíteni fog Önöknek, mert hivatalból is ez a feladata, s így tulajdonképpen erre kötelezve van. Ezért a rendelkezésére álló összes hatalommal meg kell védenie az Önök érdekeit, s ha szükséges, a panaszait felterjessze a főispánnak, dr. Deák Leónak. Végezetül elmondom, hogy az Önök szenvedései és fájdalmai olyan nagyon a szívemig hatoltak, hogy semmilyen lehetőséget sem mulasztok el, a legmagasabb helyeken is mindent megteszek annak érdekében, hogy súlyos megpróbáltatásaikban a legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint segítsék magukat. A további híreket várva, a legjobb kívánságaimmal üdvözlöm Önöket, kedves honfitársaim, szívvelyes üdvözléssel, Dr. Steuer György államtitkár

6./ Bujtogatás a sokác és bunyevác lakosság körében

A sokác és bunyevác lakosságot Újvidékről az „Ustanova za istraživanje porekla i uređenje društva”⁴⁸ cím alatt kibocsátott horvát szöveg, az alábbiakban magyarul ismertett és név szerint megcímzett borítékban megküldött felhívásokkal árasztották el:

Intézmény a származás kikutatására és a társadalom elrendezésére

Kedves szerb, bunyevác és tót testvérek!

Mindnyájan jól tudjuk, hogy a mostani és az előző világháború oka is abban rejlik, hogy Közép-Európában a különféle nemzetiségek nagyon össze vannak keverve és nincs egy állam sem nemzeti kisebbségek nélkül. Ennek következtében van széthúzás és torzsalakodás a szomszédos államok között.

A mi intézményünk azért létesült, hogy ezt az okot a jövő új Európájából kikapcsoljuk s ezért elkezdtük azt az akciót, hogy a kisebbségek átköltözzenek azokba az államokba, ahol testvéreik otthon vannak és többségben.

Nincs szükség arra, hogy ennek a mozgalomnak a célszerűségéről és eredményéről, s arról, hogy kié lesz a nagyobb érdem a béke megszilárdításában. Egy-egy állam keretében fognak élni mindazok, akiket a közös származás és közös nyelv, közös kultúra és gazdasági érdekek összekapcsolnak. Csak ezen az úton lehet elérni azt, hogy végül egyetértés és béke legyen.

Kedves testvéreink! Töltsék ki pontosan a mellékelt lapot, amely a származásról szól és jelöljék meg, hogy melyik államba szeretne átköltözni. Az ilyen módon összegyűjtött adatok alapján megtesszük majd a kellő lépéseket arra, hogy régi vágyunk teljesüljön. Kérjük, küldjék vissza a levelet a csatolt borítékkal együtt.

Testvéri üdvözléssel:

Intézmény a származás kikutatására és a társadalom elrendezésére.”

A horvát nyelvű *származási lap* a következő és az alábbiakban magyarul ismertett kérdéseket tartalmazza:

Megye:	Járás:
A város neve:	A község neve:
Származási levél.	
Az összeírt neve /leánykori neve/:	Születési év:
A születés helye:	Vallása:
Anyanyelv:	Tud-e magyarul beszélni:
olvasni:	írni:
Előző vallása:	Mikor tért át jelenlegi hitére és miért?

⁴⁸ Intézmény a Származás Kutatására és a Társadalom Elrendezésére. Az iratban említett Intézményről nem találtunk releváns információkat.

Az összeírt vagyoni állapota.

Ingatlan:	ház:
föld:	erdő, rét:
egyéb:	amelynek értéke kb. P [*]
Ingóságok:	Összesen: P.
Mióta lakik jelenlegi helyén:	Ha bevándorolt, honnan jött:
Át akar-e költözni:	Hová szeretne átköltözni:
Akar-e más vallásra térni:	Akar-e régi vallására visszatérni:
Az összeírt atyjának neve:	Vallása:
Anyanyelve:	Tud-e magyarul beszélni:
olvasni:	Esetleges előbbi vallása:
Az összeírt anyjának neve:	Anyanyelve:
Előző vallása:	Mikor és miért tért át:
tud-e magyarul beszélni:	olvasni:
írni:	
Az összeírt gyermekeinek neve:	A gyermekek életkora:
Tudnak-e magyarul:	beszélni:
olvasni:	írni:
A gyermek vallása:	Anyanyelve:
Előző vallásuk:	Miért tértek át és mikor:

* A „P” ebben az esetben a pengőre, a magyar pénzegységre való utalás.

A sokác és bunyevác nép körében ismertetett propaganda nem más, mint magyar érzésű sokác népünk zaklatása és rosszakaratú félrevezetése, egyenes nemzetellenes bujtogatás, mely semmiképp sem egyeztethető össze a szentistváni gondolat eszméjével.

A hazafias érzésű sokác nép, a Bács és Vajszka⁴⁹ községből kapott hírek szerint amiatt is fel van háborodva, mert a rádiót tőle elvették, holott a rádiókat az alispáni rendelet szerint csak a zsidóktól és a szerbektől kellett elvenni.

A sokác és bunyevác nép jóra való nép, magyar érzésű volt. Egyesek eltévelyedése miatt nem szabad az egész népet büntetni. Ennek a népnek is, mint a magyarnak, jó vezetőket kell adni.

⁴⁹ Vajszka /szerbül Vajska, németül Wajska/ Bácsból pár kilométerre, a Dunánál fekvő település. 1910-ben 2196 lakosából 1092 magyar, 248 német, 28 szerb, 822 sokác és roma volt, 9 fő pedig egyéb nemzetiségű volt. 1941-ben a magyar hatóságok Bukovinából egyes források szerint 204 főt, más források szerint 301 főt telepítettek ide.

7./ A dél-bácskai földbirtokszerzéssel kapcsolatban az idézett Helyzetjelentésben előterjesztett igen súlyos panaszokat sajnos még mindig nem orvosolták, azok úgy a magyarokat, mint pedig a szentistváni népeket⁵⁰ állandóan forradalmasítják.

Újabbán is igen súlyos panaszok merültek fel a földbirtokrendezés körül.

A Helyzetjelentésben a földbirtokrendezésre nézve felsorolt panaszokat kénytelen voltam 1942. évi január hó 29-én Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának a közgyűlésén is szóvá tenni.

Az erre vonatkozó konkrét panaszokat a Bács-Bodrog vármegyei m. kir. gazdasági felügyelőséghez intéztem és A./ alatt másolatban ide mellékeltem előterjesztésemben is összefoglaltam és a m. kir. gazdasági felügyelőnek kérésére megküldöttem.

A szabadkai bunyevácoknak erre vonatkozó panaszait Dr Völgyi János⁵¹ szabadkai polgármester úrhoz intéztem és B./ alatt másolatban csatolt előterjesztésemben kellett szóvá tennem. Előterjesztésemre azonban választ nem kaptam.

A szabadkai bunyevácok panaszkérvényét annak idejében Nagyméltóságodnak is voltam bátor megküldeni. /20239/1941 M.E. sz./

A földbirtokrendezés körül keletkezett félreértéseket, zavarokat, rendetlenségeket és a felszabadult földeknek illetékteleneknek jogtalanul történt kiadását előidézte a többi között az az ellentét is, mely a katonai közigazgatás⁵² és a m. kir. földművelésügyi minisztérium földbirtokpolitikai csoport újvidéki kirendeltsége által kiadott rendelet között fennállott.⁵³

A katonai közigazgatás rendeletét kiadta, anélkül, hogy a földbirtokpolitikai kirendeltség szakvéleményét kikérte volna, és emellett favorizálta Vajszkán a hivatásos

⁵⁰ A „Szent István-i népek” fogalma a harmincas években formálódó Szent István-i állameszme, illetve annak keretén belül épült be a korabeli szóhasználatba. A dualista kisebbségpolitikai szemlélet egyfajta folytatásaként és a realitásokból kiindulva, de a magyarság domináns jellegének hangsúlyozása mellett elfogadta a Kárpát-medence többnemzetiségű tényét, melyben a magyarság együtt kíván működni a Kárpát-medencében élő, ugyanakkor a magyar államhoz hű és lojális nemzetek közötti béke, egység és megértés megteremtése érdekében.

⁵¹ Völgyi János (Szabadka, 1880. május 24.–Szabadka, 1944 ősze) jogász végzettségével a világháború kitöréséig a városi közigazgatásban dolgozott. A háborút követően a *Bácskai Napló* keresztény napilap szerkesztője és a (szabadkai) Magyar Olvasókör egyik alapítója volt. A Varga-féle kémper után Magyarországra szökött, ahol Budapesten a miniszterelnökség alatt működő Szent Gellért Társaságnál dolgozott. Az 1941-es visszacsatolást követően áprilisban tért vissza szülővárosába, s augusztus 16-tól vette át a polgármesteri hivatal irányítását. Nevéhez fűződik a polgári közigazgatás megszervezése, az ügyosztályok felállítása. Nyugdíjaztatására 1943. augusztus 31-én került sor. 1944 októberében a bevonuló partizánok letartóztatták és a szabadkai Zentai úti temetőben kialakított tömeges veszthelyen kivégezték.

⁵² A visszafoglalt délvidéki területek a Muraköz kivételével 1941. április 17-től 1941. augusztus 15-ig álltak katonai közigazgatás alatt.

⁵³ 1941 júliusában a minisztertanács kimondta a jugoszláv agrárreform juttatási rendszerének hatálytalánítását, annak megváltási részét azonban továbbra is érvényesnek fogadta el. Ezzel 192 ezer kat. hold földbirtok szabadult fel, amiből 1941 novemberében a Telepítési Kormánybizottság 35 ezer kat. hold földet osztott ki a bukovinai székelyeknek, 53 moldvai csángó családnak, valamint 481 vitézi családnak, illetve 46, a délvidéki harcokban elesett katona családjának.

gazdálkodókkal szemben nem hivatott földbérlőket. Az ezeknek kiadott földek bérleti szerződésének tiltakozásunk ellenére újabb egy évre történt meghosszabbítását kieszközölte.

Ellenben a hivatásos gazdálkodóktól a bérletet megvonta. Ezt az eljárást mindenki érthetetlennek tartja, de a tényleges bajok orvoslást célzó intézkedéseket hiába várjuk.

Legújabbban az a hír terjedt el, hogy azok, akik illetéktelenül jutottak földhöz, csendőr- és rendőrfelügyelet alatt állanak. Egymás között a koncon összevesztek.

A sok csendőrkihallgatás miatt az egyik illetéktelen, favorizált bérlő csődöt fog maga ellen kérni és egy szép napon Horvátországba fog menni, mert felesége zagrebi.

Ennek közérdekből elejét kell venni, illetőleg intézkedni kellene, nehogy a rengeteg jó termőföld megművelés nélkül maradjon.

Nagy felháborodást idéztek elő a magyarság és a szentistváni népek körében a következő esetek is:

Mikor a szerb kormány dr Pajzs Aurél⁵⁴ zsidónak megengedte gróf Széchenyiné vajsza-bogyáni⁵⁵ uradalmának eladását. Relyin Cvetó ókéri lókupecnek csak 50 hold föld vételét hagyta jóvá. Ma már nevezett a bogyáni rétben 600 kat. hold föld telek-könyvi tulajdonosa.

Kovcsin Misko zombori lakosnak a szerb kormány a bogyáni rétben csak 10 kat. hold földnek vásárlását hagyta jóvá, ma nevezett a bogyáni rétben 400 kat. hold telek-könyvi tulajdonosa.

Nevezett szerbek és mások, azalatt, mialatt a magyarok, a frontharcosok, a vitézek és a szentistváni népek még mindig nem jutottak földhöz és nélkülöznek, szabadon és zavartalanul gazdálkodnak és vagyonosodnak.

A Futurának 300–500 q búzát, a kendergyárosoknak 1000–1400 q nyers kendert szállítanak.

Vajjon a magyaroknak a szerb kormány megengedte volna-e, hogy azok ilyen tekintélyes földbirtokhoz juthassanak és gazdagodjanak, mint ahogy a magyar uralom alatt lehetővé tették a palonai rétben az A./ alatt csatolt előterjesztésben említett szerbek és a fentebb említett szerbek a bogyáni és vajszkai rétben gazdálkodjanak és gazdagodjanak.

Mindezeket az igen súlyos panaszokat, melyekről az újvidéki földbirtokrendezés tagjai is meggyőződhetnek, kérem közérdekből kivizsgáltatni!

8./ A felszabadult Délbácskából a képviselőknek az országgyűlés képviselőházába történt behívása⁵⁶ általában örömet váltott ki.

⁵⁴ Pajzs Aurél újvidéki ügyvéd, pontosabb életrajzi adatait egyelőre nem ismerjük.

⁵⁵ Bogyán /szerbül Bođani, németül Bogjani/ Vajsza és Palona közt fekvő település. 1910-ben 854 lakosából 407 sokác, 313 szerb, 77 német, 56 magyar, 1 fő egyéb nemzetiségű volt.

⁵⁶ A visszacsatolt területeken nem tartottak parlamenti választásokat, a képviselők kinevezéssel, ún. behívással lettek az országgyűlés tagjai. A Délvidékről összesen 26 képviselőt hívtak be, a parlamentbe történő ünnepélyes bevonulásukra közvetlenül a dél-bácskai razzia után, 1942. február 9-én került sor.

Spreitzer Józsefnek és Trischler Józsefnek behívása azonban nagy megdöbbenést keltett, mert nevezettek nem bizonyultak méltóknak arra, hogy a magyar törvényhozás tagjai lehessenek.

Az 1941. évi október hó 15-ről kelt Helyzetjelentésem 23. pontjának h/ betűje alatt azt a kérelmet terjesztettem elő, hogy a „a németiség részéről a magyar országgyűlésre azok a német agitátorok ne hívassanak meg, akik a magyarság, a magyar állam és a magyar hadsereg ellen dolgoztak. Az ilyenek ellen az összeférhetetlenséget be fogjuk jelenteni”.

9./ Az említett Emlékiratomban és Helyzetjelentésemben felsorolt súlyos panaszok sürgős kivizsgálást és végre érdemleges intézkedést igényelnek.

Jól tudom, hogy a külpolitikai helyzet igen súlyos és azt nagy tapintattal kell intézni, de ez nem jelentheti azt, hogy a Kulturbund szélsőséges tagjai szabadon és féktelenül a nemzetgyalázásban tobzódjanak, a magyarságot és a németiséget örökre összevegyítsék. Ezért a felelősséget nem vállalhatjuk, amit úgy a magam, mint pedig honfitársaim nevében ezúttal is Nagyméltóságodnak kötelességszerűleg be kell jelentenem.

10/ A vallástalanság a katolikus német lakosság körében napról napra terjed.

A katolikus német lakosság nagy része, sajnos, templomba nem jár, lelkiileg és erkölcsileg erősen hanyatlik. A német evangélikus vallású intelligencia, ami évtizedekre visszavezethető vágya, a katolikus német nép élére került és ezzel elhelyezkedése biztosítva van. Magatartása és működése azonban az erősen vallásos érzésű katolikus német lakosság érzelmi és lelki világára igen káros kihatással van.

A sok eset közül legyen szabad csak a következőket felhoznom:

Az egyik német katolikus leány, aki a Kulturbund tagja, Palonán azt mondta, hogy nem kell gyónni és áldozni. Hisz az evangélikus németek sem gyónnak és sem áldoznak és mégis milyen becsületes emberek.

Bácsszentiván⁵⁷ községben egy szegedi tanítónő, aki odaérkezése előtt és egy ideig utána is mindennapi áldozó volt, a Kulturbund tagja lett és a szent áldozásokat abbahagyta. A tanítást is most már az óhajtott szellemben végzi.

Palánkára az elmúlt év nyarán Szatmár vármegyei német gyermekeket hoztak nyaralásra, „német felfrissülésre”. Mikor ezeket a gyermekeket, kikkel a Bocskay ruhát⁵⁸ és sapkát levetették és helyette német egyenruhát vetettek fel, vasárnap, a katolikus templomba, szent misére akarták vinni, az Ortsführer,⁵⁹ ki annak idejében nagy ma-

⁵⁷ Bácsszentiván /szerbül Prigrevica, németül Sonnhofen/ Nyugat-Bácskában, Apatintól 10 kilométerre lévő község (ma: falu). 1945-ig kizárólag németek lakta település volt. 1945-ben a német lakosságot kitelepítették, s helyükre szerbek érkeztek. Római katolikus templomát az 1990-es évek elején felgyújtották, a károkat napjainkig sem szanálták.

⁵⁸ A Bocskai-ruha a két világháború között lett társasági öltözet, több helyen a frakkot és a díszmagyart előíró viseletet váltotta fel. Magyaros jellegét a zsinórozás és a különböző gombkötő munkák adták. Az 1920-as évek második felétől a középiskolák, internátusok nagy részében is bevezették a használatát.

⁵⁹ Helyi vezető.

gyar, majd radikális szerb volt, most meg nagy német, ezt nem engedte és azt mondotta, hogy a vallás, templom és szent mise, már kiment a divatból.

Ezt az esetet kivizsgálás végett magam bejelentettem az akkori katonai parancsnoknak, Schneeberger alezredesnek, de a vizsgálatot feleslegesnek tartotta. Nevezett alezredes ugyanis egy német evangélikus lelkésznek a fia és a szintiszta katolikus német községnek érzelmi és lelki világát illetőleg nem akarta megérteni.

11./ Miért nem hallgatja meg a kormány a dél-bácskai közállapotokra vonatkozó emlékirataimat?

A Délvidék szülötteit, akik a magyar közéletben igen előkelő szerepet töltenek be, valamint azokat, akik nem délvidékiek ugyan, de a Délvidéken fejtettek közéleti működést, bizonyos keserűség, sőt megdöbbenés szállta meg, mikor a kormányok őket a délvidéki közállapotokkal kapcsolatban kifejezett kérés dacára meg sem hallgatták.

Az én emlékirataimat a magyar kormány, sajnos, még figyelemre sem méltatja.

12./ Emlékiratommal kapcsolatban délvidéki honfitársaim, amit Nagyméltóságodnak be kell jelentenem, a következőképp nyilatkoztak:

„Magyarország nem készült elő sem szellemileg, sem lelkileg az elveszített területek újracsatolására. – Elfelejtettük itten, hogy nemcsak föld került vissza, hanem emberek is, akik nem törzsökös magyarok. De helyesen kezelve igen hű állampolgárokat lehet belőlük nevelni, csak helyesen kell velük az érintkezést felvenni.”

Ezt azonban, amint Emlékiratomban és a Helyzetjelentésemben részletesen kifejtettem, a magyar kormány, sajnos, elmulasztotta. Egyik közéleti fegyvertársam a következőket állapította meg:

A magyarságnak és a szentistváni népeknek a földbirtokrendezés körüli általános elégedetlensége, a németiségnek kettészakadása, a radikális németiség állambontó törekvései, a bunyevácok körében észlelt nagy nyugtalanság és a szerb nép körében megnyilvánult vérengzés,⁶⁰ mely a szerbségnek a magyarsághoz megkívánt békés viszonyát hozszú időre megzavarta, mindmegannyi igen súlyos közéleti jelenség, melynek enyhítése és lehető megszüntetése, hogy ha Magyarország lelki újjászületését és a napról napra, sajnos, elhalványuló szentistváni gondolatot, annak valódi értelmében tényleg végre akarjuk hajtani, az arra leghivatottabb közéleti férfiak bevonásával a legsürgősebb kormányfeladat volna.

Az egyik volt magyar községi jegyző a következőket írta:

⁶⁰ 1942 januárjában egy partizánvadász razzia kiterjesztése során a magyar katonai alakulatok Feketelhalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József vezérkari ezredes, Deák László ezredes és Zöldy Márton csendőrszázados vezetésével Újvidéken és környékén mintegy 3300-3800, főként szerb és zsidó nemzeti-ségű polgári személyt lőttek agyon a nyílt utcákon, illetve géppuskáztak a jeges Dunába. A tettesek ellen még 1943-ban eljárás indult, a fő felelősöket halálra ítélték. Az ítéleteket azonban nem tudták végrehajtani, mivel az elkövetők Németországba menekültek. A háború után Jugoszláviában háborús bűnösökként végezték ki őket.

„A dél-bácskai magyarság Magyarországon, a magyar kormánytól és a magyar hatóságoktól a legszélsőségesebb német nemzetiségi mozgalommal szemben jogvédelmet kér. Államvezetésre és az államhű szentistváni népek vezetésére Magyarországon a magyarság van hivatva.

Mindezekre – valljuk mi, délvidékiek – nyíltan rámutatni közéleti becsületbeli kötelesség.”

„A közigazgatási hatóságok és a politikai közélet emberei – ami köztudomású – mindent rózsás színben látnak és a mindennapi élet bajait a kormány előtt nem tárják fel, sőt azokat teljesen elhallgatják.”

„A közéleti embereket igen sokszor valami megmagyarázhatatlan benutság ülte meg, írja egyik igen előkelő állású közéleti honfitársam, mintha a bajokon segíteni nem lehetne.”

„Pedig csak nyíltsággal és a fenyegető bajokkal való bátor szembenézésével, a valódi viszonyok alapul vételével lehet megértést létrehozni. Elhallgatás, eltussolás vagy hamis beállítás csak tovább rontja a dolgokat.”

Egy igen előkelő közigazgász barátomat megdöbbenettette, hogy emlékirataim felett, melyek a legsúlyosabb bajokat feltárják, a kormány egyszerűen napirendre tért és ezeket írta:

„Sajnos, ez nem szokatlan mai közéletünkben, ahol a még oly felelősségérzettel kifejtezett, de nem hivatalos helyről megnyilvánult nézeteket nem igen szokták honorálni.”

„Minden közéleti ügy – írja az illető barátom – csakis valamely aktív politikai tényező bekapcsolásával, illetve az ügy számára való megnyerésével számíthat az illetékes tényezők részéről is meghallgatásra.”

„Ezért szűkebb Hazád igaz szeretetétől sugalmazott közérdekű akciódat – tanácsolja az illető barátom –, az országgyűlés elé kellene vinned.”

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1942. évi március hó 26-án.

dr. Steuer György s. k.
ny. államtitkár,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának tagja

2. irat

Steuer György emlékirata Kállay Miklóshoz

1942. október 25.

A dél-bácskai magyarságnak és az államhű bunyevácoknak a földbirtokrendezés körüli panaszai

ÍRTA: dr. Steuer György ny. államtitkár,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatóságának bizottsági tagja

A magyarságot a magyar nemzeti birtokpolitika végrehajtásával kell megerősítenünk.

„Szeretni a más fajtát egyedül mi magyarok tudjuk ezen a világon. Mi mindig szeretünk azokat a népeket, amelyeket itt találtunk, ide behoztunk, ide beengedtünk.”

„A magyar szeretetet jelent: teljes egyenjogúságot a nemzeti életben, annak politikai, kulturális és gazdasági vonatkozásaiban egyaránt”.

„De az egyenjogúság nemcsak jogokat jelent, hanem kötelességeket is.”

„A kötelességeket a teljes nemzeti hűség, a lelki összeolvadás terén, a kötelességet abban, hogy bizalommal tekintünk egymásra és nézzük el egymás esetleges gyengeségeit és hibáit.”

„Ne a súrlódások legyenek alapvetők gondolkodásunk kialakításában, hanem az elhivatottság, mely szintén kötelességet jelent.”

Kállay Miklós m. kir miniszterelnök úrnak idézett és igazi szentistváni gondolat-szemléletétől áthatott, igen bölcs és ércebevésendő szavainak gyakorlati megvalósításával az államhű bunyevác népnek a földbirtokrendezés körüli panaszai közérdekből sürgősen orvoslandók volnának.

A dél-bácskai földbirtokrendezés körüli panaszok és a dél-bácskai visszás közállapotok

A visszafoglalt délvidéki területeken végrehajtott földbirtokrendezéssel kapcsolatos kérdések szabályozása tárgyában 1941. évi július hó 15-én 5.280/ME szám alatt kiadott törvénytörvényrendelet értelmében a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok tekintet nélkül arra, hogy időközben kinek a tulajdonába kerültek, 1941. évi április hó 15-vel kezdődő hatállyal a magyar államra szálltak át.

A kormánynak ezt a rendelkezését minden igaz magyar nemzeti és szociális szempontokból örömmel üdvözölte.

Az idézett kormányrendeletnek rideg és betű szerint, téves magyarázattal és antiszociális szellemben történt végrehajtása azonban a dél-bácskai lakosság, úgy a magyarság, mint pedig a szentistváni népek körében a legnagyobb elkeseredést váltotta ki.

Féltő, hogy földbirtokrendezés körüli bajok a fegyverrel visszaszerzett Délbácskában a szentistváni népeknek a magyarsággal megkívánt lelki és érzelmi egybekapcsolódását a legnagyobb mértékben veszélyeztetik, sőt azt, hogy ha a kormány idejében nem intézkedik, előreláthatólag egyszer és mindenkorra, úgy a magyarság, mint pedig a szentistváni népek nagy hátrányára könnyen lehetetlenné teszük.

Erre Nagyméltóságodnak nagybecsű figyelmét közérdekből és felelősségem teljes tudatában, kötelességszerűleg fel kell hívnom.

I. A földbirtokrendezési kormányrendeletnek téves magyarázása és sérelmes alkalmazásai

A földbirtokrendezési kormányrendelet, kifejezetten és minden kétséget kizárólag arról intézkedik, hogy a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján kisajátított ingatlanok a magyar államra szállnak át.⁶¹

⁶¹ Ld. az 53. lábjegyzet.

Ezzel a határozott rendelkezéssel szemben az állami igénybevételt a kormányrendelet végrehajtásánál tévesen kiterjesztették és kiterjesztik még ma is azokra az ingatlanokra is, amelyeket nem sajtátítottak ki a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok alapján.

Így Szabadka város tulajdonában volt földeket ugyanis nem sajtátították ki, hanem azokat maga a város árverésen adta el.

A szabályszerűen megvásárolt földek árát a vásárlók kifizették és tulajdonjogukat az adásvételi szerződés alapján a telekkönyvben hivatalosan és jogérvényesen bejegyezték.

Ezeket a városi homoki földeket, melyeken még fű sem termett és melyek még a bevetett magot sem adták vissza, a tulajdonosok véres-verejtékes munkáikkal rendbehoztak, azokon szőlőt és gyümölcsöst ültettek, kultúrát teremtettek.

A földeket hosszú éveken át háborítatlanul birtokolták, rajtuk házakat építettek, magoknak és gyerekeiknek hajlékot és megélhetést, jobb jövőt biztosítottak.

A városi földek árverésén a bunyevácokon kívül a magyarok is részt vettek. Azok a magyarok, akiknek adásvételi szerződését nem hagyták jóvá, amiért a bunyevácok nem okolhatók, a befizetett vételárat és a beruházási költséget a jugoszláv bíróság ítélete alapján visszakapták.

Szabadka városa által szabályszerűen eladott földeket nem sajtátították ki és így azok nem „agrárjellegű” földek. Ennélfogva azok jogilag a magyar államra nem szálltak át s így azokat az illetőktől jogosan nem lehetett elvenni.

Mindezeknél fogva Szabó János, Polyákovics Fülöp és társai szabadkai /Kelebia:/, továbbá a tavankuti és bajmoki lakosok és mások által Szabadka városától vásárolt földeket és az azokon épített házakat a földbirtokrendezési kormányrendelet világos rendelkezése ellenére vették el.

Nevezettek Szabadka városától vásárolt földjeik elvétele miatt a m. kir. miniszterelnök úrhoz fordultak jogorvoslatért és panaszkérvényüket a m. kir. földművelésügyi minisztérium 138.332/1941 szám alatt leküldötte az újvidéki földbirtokpolitikai kirendeltségnek.

Öreg János kir. törvényszéki bíró, aki a földbirtokrendezéssel meg van bízva, nevezetteknek a földek tulajdonjogára vonatkozó igényjogosultságát előttem beismerte. Az érdekeltek a kir. bíróságnál jogigényüket nem érvényesíthették, mert a kormány az arra vonatkozó bírói eljárást felfüggesztette.

II. A volt katonák és katonai szolgálatra bevonult honvédek szüleinek panaszai.

A megszámlálhatatlan panaszok közül legyen szabad csak Tavankutról⁶² a következőket felhoznom:

1./ Lebovics Amáliának hét élő gyermeke van. Férje négy évig a világháborúban volt. 6 hold földjét elvették. Jelenleg 3 fia katona.

⁶² Tavankút /szerbiül és horvátul: Tavankut/ Szabadkától 16 km-re nyugatra fekvő település. A 20. század elején 3-4 ezer, zömében horvát/bunyevác lakosa volt.

2./ Sztipics Jánosnak öt élő gyermeke van, négy évig a világháborúban, 4 hold földjét elvették – egy fia a harctéren van.

3./ Özv. Szente Józsefnének öt gyermeke van, férje négy évig volt a világháborúban, 2 hold földjét vették el – egy fia a harctéren 1942. aug. 7-én Staroshevoje⁶³ melletti harcokban hősi halált halt.

4./ Özv. Szaulizs Gergelynének négy gyermeke van, férje 3 évig volt a világháborúban, 2 hold 300 földjét elvették – egy fia a harctéren van.

5./ Markovics Péter hadirokkant, 6 hold földjét elvették – 1 fia katona.

6./ Szuknovics Tamás, öt gyermeke van, két évig volt a világháborúban, 8 1/2 hold földjét elvették – 1 fia katona.

7./ Mihálovics Gergely, három gyermeke van, 4 évig volt a világháborúban, 5 hold földjét elvették – egy fia a harctéren van.

8./ Vida Márton a világháborúban részt vett, ötször megsebesült, a nagy ezüst vietzési érem tulajdonosa, 1 hold földjét és házát elvették, s a kitüntetett honvéd most földönfutó koldus.

9./ Kollár Antal, egy gyermeke van, négy évig volt a világháborúban, 900 földjét elvették – hadirokkant.

10./ Sztipics Jenő még az 1903. évben, a „rég jó magyar világban” báró Vojnits Sándor⁶⁴ és Bíró Károly⁶⁵ idejében a várostól öt hold földet haszonbérbe vett és azon házat épített. Földjét és házát elvették. A magyar hazának hat gyermeket nevelt fel. Az egyik fia az 1916. évben a m. kir. 6. honvéd gyalogezrednél,⁶⁶ az orosz fronton, Bukovinában hősi halált halt.

A másik fia, Sztipics Péter a ceglédi közös huszároknál szolgált. Az első világháborút hősiessé végigküzdötte. Háromszor megsebesült.

Mint kitanult pincér italmérsi engedélyt kapott, 20 évi keresetét szölejébe ölte bele. Italmérsi jogát azonban, melyet az „ős jó magyarok idejében” – amint ezt maga írta – kapott meg és szölejét, melyet „kétkézzelel és 10 ujjával megszerzett”, elvesztette.

Azt kéri, hogy szölejét adják vissza neki, 80 éves apjának pedig adják vissza földcsékjét és a lakóházát.

⁶³ Sztorozsevoje (Сторожевоe, Oroszország) a Don-kanyarban található település.

⁶⁴ Vojnits Sándor (Szabadka, 1865. augusztus 17.–Budapest, 1948. február 21.) 1896-tól 1912-ig országgyűlési képviselő, 1910-tól a Nemzeti Munkapárt alelnöke, Tisza István miniszterelnök bizalmasa, Szabadka város díszpolgára.

⁶⁵ Bíró Károly (Szabadka, 1864. január 21.–Szabadka, 1952. február 21.) 1885-től Szabadka árvaszéki jegyzője, 1902. december 21-től 1918. november 11-ig Szabadka polgármestere, a Nemzeti Párt szabadkai vezére volt. Nevéhez fűződik a város gazdasági felvirágzása, illetve belvárosának a kiépítése. 1920–1941 között magánvállalkozása révén tartotta el magát. Az 1941-es impériumváltáskor nem vállalt semmilyen tisztséget, visszavonultan élt egészen 1952-ben bekövetkezett haláláig.

⁶⁶ A szabadkai m. kir. 6. honvéd gyalogezredet 1886-ban állították fel. Ezredtörzse és I. zászlóalja a mozgó-sításkor Szabadkán, II. zászlóalja Zomborban, III. zászlóalja pedig Újvidéken állomásozott. Hadrendileg a 80. pécsi honvéd gyalogdandár keretében a 40. budapesti hadosztályhoz volt beosztva. 1914-ben a szerb fronton, 1915 januárjától 1918. március 22-ig az orosz hadszíntéren állomásozott. Ezt követően 1918 júliusáig Horvátországban látott el karhatalmi feladatokat, majd 1918 augusztusában az olasz hadszíntéren vetették be.

11./ Opracsics Nikola 69 éves, Bajmokon, négy évig volt háborúban, 4 gyermek apja, kettő fiú. 4 1/2 hold földjét, melyet kifizetett, tőle elvették és őt a házából kítették.

12./ Polyák Antal 4 évig volt a világháborúban, 2 hold földjét és házat tőle elvették.

13./ Skenderovics István testvérével a világháborúban volt. Három testvére hadirokkant és egy elesett. Földjeiket és házukat elvesztették.

A felsorolt panaszokon kívül még sok-sok bunyevác szenvedett a földbirtokrendezésnél jogsérelmet, melyeket hivatalból ki kell derítenünk és azokat a további elkeseredések és esetleges zavargások megelőzhetővé végett mielőbb hivatalból orvosolnunk kell.

III. A vitézjelölt, – tart. főhadnagy⁶⁷ – tanító jogsérelme.

Romich Vince tavankuti tanyai központi tanító 7 hold homok-földjét és 3 hold szőlejét elvesztette. Földjét harmadkézből olyanoktól, jóhiszeműleg vásárolta, akik földjüket Szabadka városától árverésen vették. Ez a föld nem kisajátított és nem agrárföld.

Romich tanító Tavankuton, a tanyai központban nem járhatott kaszinóba vagy moziba, társadalmi szórakozást nem talált, a kulturális művelődésnek megkívánt lehetőségét nélkülözni volt kénytelen. Ezért vett magának néhány hold homokot és azon szőlőt és gyümölcsöst ültetett, hogy elemi népiskolai tanítás után ne töltsen el tétlenül idejét. Lelkét, tettvagyát, szorgalmát és munkaerejét a szőlő és gyümölcsös megteremtésébe fektette és keservesen megtakarított filléreit ingatlanába ölte, hogy ő is a háborúban tanúsított vitézségével kiérdemelt életörömét valahogy megtalálja, továbbá, hogy a tavankuti derék és hazafiságában megrágalmazott szegény bunyevác népnek az iskolán kívül is hazafias és kulturális neveléssel, a gazdálkodás terén is gyakorlati vezetője lehessen.

Földjét, szőlejét és gyümölcsösét azonban tőle, a tanítótól a vitéz-jelölttől és a tart. főhadnagytól elvették!

IV. „Előre, honvédek”

Szülővármegyémnek, Délbácskának meglátogatásakor a MÁV. első osztályú éves bérletjeggyel igen gyakran harmadosztályú vasúti kocsin utazom. A falusi nép, a szent-istváni népek vasúti parlamentjébe megyek, ahol a szabad szólás joga mindenkit megillet. Hadd tudjam meg tőlük közvetlenül, anélkül hogy feszelen beszélgetésüket megzavarnám, vajon mi a felfogásuk a magánéletüket oly közelről érintő közéleti kérdésekből, mik a bajaik és mik a panaszaiuk.

Ezek az utazásaim és az azokon tett megfigyeléseim rendkívül érdekesek és közéleti embereknek nagyon értékesek, de igen gyakran végtelenül elszomorítóak.

Legutóbbi utazásomkor az egyik állomáson bunyevác munkások szálltak be a vasúti kocsiba. Vagy tizenketten voltak. Egymás után sorban vonultak fel előttem a vasúti kocsiban. Egyszerre az egyik harsányan elkiáltotta magát:

⁶⁷ Tartalékos főhadnagy.

„Előre, honvédek”

Erre a bunyevác munkások fejüket felszegve, erősen tagozott menetlépésben, díszlépésben büszkén vonultak fel a vasúti kocsiba.

Ezen a végtelen megható látványon elgondolkodva eszembe jutott az a sok panasz, melyet a derék bunyevácok nekem a földbirtokrendezéssel kapcsolatban elmondottak és amelyek ellenére ezen hűséges bunyevácokat milyen büszkeséggel töltötte el a vezénylés: „Előre, honvédek.”

Most, amikor a világháborúban, az orosz fronton „Előre, honvédek” csatakiáltás mellett a magyarság oldalán a szentistváni népek fiai, a bunyevácok is az ország létérdekéért és függetlenségéért harcolnak, életüket és vérüket áldozzák, mily méltányos és igazságos volna, hogy ha idehaza a volt bunyevác katonáknak és a bunyevác honvédek szüleinek igazságot szolgáltatnának és földjeiket nekik meghagynák.

Ezzel az igazán szentistváni eljárással igen nagy szolgálatot tennénk a honvédelem és a magyar nemzeti ügy szent gondolatának.

Berger Antal⁶⁸ tavankuti plébános, a derék bunyevác nép lelkes védője nekem a következőket írta:

A bunyevácoktól a földeket elvették és azok mint nincstelen hontalanok fájó szívből fakadó könnyeikkel édes magyar hazánknak kárára lehetnek, azok, akik velünk együtt a legnagyobb „örömmel várták, hogy ismét annak a hazának a gyermekei lehessenek, ahol születtek és nevelkedtek, ahol Magyarországnak mindig áldozatkész alattvalói voltak, mint most is, amikor fiaik önzetlenül harcolnak édes hazánkért, Magyarorszáért!”

V. A világháború előtti bunyevácok is elvesztették a Szabadka városától vásárolt földjeiket, akik legősibb lakosok és akik annak idejében magyar pártok, a függetlenségi párt zászlóvivői voltak.

Egy a számtalan eset közül.

Kollár István tavankuti lakost /:228. lakhelyszám:/ Szabadka város polgármestere 17825/1942 számú rendeletében arról értesítette, hogy a m. kir. földművelésügyi minisztérium újvidéki kirendeltségének 17903/19422 számú határozatával a 2 kat. hold agrárjellegű mezőgazdasági ingatlanra 1941/1942. gazdasági évre kötött haszonbérleti szerződést hatályon kívül helyezte.

A polgármester felhívta nevezettet, hogy a haszonbér tárgyát képező ingatlant tartozékaival együtt „a karhatalom igénybevételének mellőzésével” hiánytalanul Erdődi János tavankuti lakosnak adja át!

⁶⁸ Berger Antal (Kunbaja, 1884. január 19.–? 1944 novembere), 1917-től Tavankut plébánosa volt. Lebovity János rivális paptársa feljelentése után 1944 novemberében a szerb partizánok elhurcolták, megkínozták, majd kivégezték.

Nevezettet felhívták, hogy amennyiben a haszonbérlet tárgyát képezett ingatlanon elvégzett munkák és vetőmag ellenértékére igényt tartana, úgy ellenértékének megállapítása végett, 1942. évi június hó 6-án a polgármesteri hivatalban /:II. emelet 99. szobában:/ jelentkeztek.

A munkáért és vetőmagért Kollár István a következő költségeket igényelte: vetőmagra 45 pengőt, szántásért 56–60 pengőt, trágyáért 68 pengőt, kukorica-szántásért 14 pengőt, vetőmagért 10 pengőt, kukorica kapálásért 20, másodkapálásért 20, kaszálásért 30, behordásért 10, összesen: 273,60 pengőt.

Kollár István jelentkezett, munkájáért és a vetőmagért azonban, kijelentése szerint, még egy fillért sem kapott.

Kollár István 2 kat. hold földjét Szabadka városától vette és azt öt év alatt ki is fizette. Földjét, miután nem agrárföld, tőle jogszerűen nem lett volna szabad elvenni.

Lássuk már most, hogy kicsoda Kollár István, akitől a földet elvették és kicsoda Erdődi János, akinek Kollár Istvánnak a földjét át kellett adnia.

Kollár István 76 éves bunyevác, akinek négy élő gyermeke van és két évig katona volt Bécsben. Nyolc unokája van és pedig hat fiú és két leány.

János nevű, 35 éves fiának ugyancsak négy gyermeke van /: 7, 9, 11 és 13. éves:/

Géza nevű 45 éves fiának szintén négy gyermeke van. Egy katona. Ő maga /:Kollár Géza:/ 1916, 1917. és 1918. évben a világháborúban tűzvonalban volt.

Őneki 2 1/2 hold szőleje és háza van. A földet és a házat tőle el akarják venni.

Erdődi János 40 éves, nő, de gyermektelen, Tavankutra Horgosról jött. Ő maga 1 lác földet Vukovics Mátétól, Fink Györgytől, pedig 1/2 hold földet vett. Utóbbi az eladott földjét ugyancsak a várostól vette.

Erdődi Jánosnak említett földjei ugyanoly jellegű földek, mint Kollár István földje. Kollár István földjét azért mégis elvették, míg Erdődi Jánosnak földjét meghagyták, sőt azt Kollár István földjével gyarapították is.

Kollár István szabadkai őslakos, kinek gyermekei és unokái vannak. A magyar hazának katonát adott és unokái is katonák lesznek.

Erdődi János Szabadkának nem őslakosa, gyermektelen és ellene alig egy fél évvel előtt feljelentést tettek, melyet azonban eddig érdemileg még nem intéztek el.

Mindezeknél fogva teljesen méltánytalan és igazságtalan, hogy Kollár Istvánnak a szabadkai őslakosnak, Szabadka városától vásárolt földjeit elvették és a 76 éves Kollár Istvánt öreg napjain földönfutóvá tették, aki bunyevác, de aki a magyar hazának hű fia és amellet a magyar hazának katonája volt. De érdemben megöszült bunyevác, a jó hazafi a Magyar Élet Pártjának tagja is. Részére 5215 szám alatt a tagsági jegyet kiállították és tőle Macskovics Benedek⁶⁹ községi pártvezető titkár 1 pengő tagsági díjat is beszedett.

⁶⁹ Macskovics Benedek (1886. március ?–Szabadka /?/, 1944 /?/) 1914-ben Budapesten szerzett mérnöki oklevelet, a Népkör Magyar Olvasókör egyik vezetője volt. A harmincas években a szabadkai magyarok egyik kiemelkedő, keresztény nemzeti alapon álló politikusa volt. Miután a Népkör Magyar Olvasókörnél is előtérbe került az antiszemizmus kérdése, tiltakozva a zsidóknak a Népkörben betöltött szerepe ellen, 1937. október 10-én, Veréb Gyula mérmókkal kivonult abból, s életre hívta a Katolikus Kört. 1941. szept-

Mindezek után mily kifogás emelhető a földönfutóvá lett 76 éves Kollár István ellen. Csak az a körülmény, hogy a bunyevácnak született, de régi magyar érzésű bunyevác, csak nem szolgáltatathatott jogalapot arra, hogy földjeit tőle elvegyék és őt öreg napjaira földönfutóvá tegyék? Hisz Szent István birodalmában a bunyevácok is a szentistváni népek közé tartoznak, akikről sokan magyar hazafiságot tanulhatnak.

VI. Miből indult ki a földbirtokrendezés a szabadkai bunyevácok földjeit illetően?

Szabadkán, mint ezt velem közölték, körülbelül 180.000 kat. hold föld van a bunyevácok kezében, míg a magyaroknak csak 100.000 hold földjük van. Ezt az aránytalanságot meg akarják szüntetni. Ez azonban a magyar jogrend és joguralom alatt, melyre a trianoni békediktátum revíziójáért vívott küzdelmeinkben hivatkoztunk, máról holnapra el nem érhető.

Az erőszakos eljárás igazságtalanságokat és jogos panaszokat vonhat maga után, amelyek a bunyevácoknak a magyarsággal való szükségszerű lelki egybekapcsolódását megnehezítének, sőt lehetetlenné tennék.

A szegény sorsú bunyevácok 2000–3000 hold földdel kielégíthetők volnának. Ezzel a lelki békét, melyre Szabadkán oly nagy szükség volna, vissza lehetne állítani.

A jugoszláv uralom alatt a magyarok Szabadkán és máshol földet nem kaptak.

Ezért még nem lehet a bunyevác népet okolni és őket földjeik elvételével megbüntetni. A magyarságnak a jugoszláv birtokreformnál történt mellőzése kétségtelenül igazságtalanság volt. De őket a jugoszláv állameszmének nem is akarták megnyerni. A magyarságnak bizonyos tekintetben talán előnyére vált, hogy a jugoszláv uralom alatt nem kapott földet. A magyarságnak, mint azt Herczeg Ferenc⁷⁰ mondotta, sok szép lelki, erkölcsi és nemzeti tulajdonsága van. De egy nagy hibája van a magyarnak, hogy hamar felejt és könnyen beletörődik. De hogy a magyarság ne törődjék bele az idegen uralomba és ne felejtse el azt, hogy magyar, arról gondoskodtak a szerbek, az oláhok és a csehek az erőszakos kormányzatukkal! Ez volt a mi szerencsénk!

Mi, akik az önkényes trianoni békediktátum ellen tiltakoztunk és annak revízióját állandóan követeltük, nem akartuk és nem akarhatjuk, hogy a magyarság és a vele együttérző szentistváni népek az idegen uralomba beletörődjenek, bár abba vezetőik közül már-már sokan beletörődtek.

tember 20-án a Magyar Élet Párt szabadkai szervezetének a titkára lett. A magyar impérium alatt Szabadka város főmérnöke volt. Halála időpontja bizonytalan, vélhetőleg 1944 őszén a szerb partizánok kivégezték.

⁷⁰ Herczeg Ferenc (Versece, 1863. szeptember 22.–Budapest, 1954. február 24.) író, színíró, újságíró, a Horthy-korszak „írófejedelme”. Versecei német polgári családból származott, édesapja, Herczeg József Versece polgármestere volt. 1896-tól 1901-ig, majd 1904-től 1918-ig országgyűlési képviselő, 1903-tól 1910-ig a Tisza István alapította *Az újság* belső munkatársa, 1916-ban Berlinben politikai megbízott volt. 1910. április 28-tól a MTA rendes, 1922 és 1946 között igazgatósági tagja. 1920-ban a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület, 1922-ben a Délvidéki Otthon, a Pátria Magyar Írók, Hírlapírók és Művészek Klubja, 1927 és 1945 között a Magyar Revíziós Liga országos elnöke volt. 1925-ben, 1926-ban és 1927-ben *Az élet kapuja* című regénye alapján az Akadémia Nobel-díjra jelölte, 1930-ban megkapta a Magyar Corvin-lánc kitüntetését. 1949 után műveit évtizedekig nem adhatták ki Magyarországon.

Az egyik palánkai sváb gazda azt mondta nekem, hogy a magyarok a nemzetiségekkel éppoly erőszakossággal fognak bánni, ahogy azokkal a jugoszlávok elbántak.

Mi nem követjük – válaszoltam – a jugoszláv, a balkáni politikát, mert az Jugoszláviának előre megjósolt összeomlásához vezetett. Minekünk az ezer éven át tűzpróbát kiállt szentistváni politikát kell követnünk. A népeket a renddel és fegyelemmel párosult igazságos kormányzattal kell lelkileg megnyernünk. A magyarságot elsősorban kell megerősítenünk és államvezetésre alkalmassá kell tennünk, de nem a vele sorsközösségben élni hivatott és a vezetése alá helyezendő szentistváni népek tönkretételével.

Az igazi szentistváni politikát, melyet a magyarságnak a szentistváni népek leghivatottabb fiainak bevonásával kell végrehajtani, sajnos, nélkülözzük a magyar közéletben, de nélkülözzük azt a földbirtokrendezésnél is. Ezt eddigi emlékirataimban és jelen előterjesztésemben konkrét adatokkal közérdekből igazoltam.

VII. Az államhű bunyevácok és sokácok, valamint a többi szentistváni népek is igazságos és egyforma bánásmódot kérnek.

Az államhű szentistváni népek igazságos és méltányos, megértésen alapuló bánásmódot kérnek. A szentistváni népek, s így a bunyevácok és a sokácok is olyanok, amilyeneknek őket 22 év alatt a nagy horvát eszmének apostolai⁷¹ nevelték. Ezek az apostolok jelenleg egyrészt passzivitásban vannak, vagy száműzetésben élnek, másrészt azonban a bunyevácokat és sokácokat egyszerűen cserben hagyták, ők pedig magyarok, a felszabadulás hónapjáról elnevezett áprilisi magyarok, sőt a legnagyobb magyarok lettek.

A bunyevácoktól, sokácoktól sokszor hallottam: „mi smo magyarszki bunyevci”, „Mi smo magyarski sokci”, „Mi magyar hunyevácok”, „mi magyar sokácok” vagyunk.

Lépten-nyomon hallom azonban azt is: „miért akarnak azonban csak bennünket büntetni azért, mert állítólag nagy horvátok voltunk? Miért nem büntetik meg azokat is, akik a nagy horvát mozgalmat megindították és azt mint vezérek mindenképp előmozdították”.

Ezeket most mint jó magyarokat megjutalmazták. A bunyevácok, sokácok, szlovákok és a többiek államhű polgárok, jó gazdák és vitéz katonák voltak és ma is azok, akik velünk az ország felépítéséért testvéri egyetértésben dolgozni akarnak.

Eltévelyedett fiaik és vezetőik bűneiért és a pánszláv⁷² agitátorok⁷³ nemzetellenes üzelmeiért, a magyarsággal évszázadokon át békében együtt élt, államhű szentistváni népek nem büntethetők, hanem azokat a magyar állami eszmének lelkileg meg kell nyernünk, éspedig jó közigazgatással és nagyvonalú gazdaságpolitikával, népi, faji, nyelvi, kulturális, gazdasági és szociális érdekeik kielégítésével.

⁷¹ Steuer itt Stjepan Radić, illetve a későbbi usztasa mozgalom bácskai híveire utal.

⁷² A konnacionalista mozgalom célja a szláv népek politikai, kulturális és társadalmi egységének megteremtése.

⁷³ Lázító, bujtogató politikai nézeteket terjesztő személy.

A szentistváni politika megkívánja azonban azt is, amit évtizedeken át hirdettem, hogy az államalkotó magyarságot, melyet a magyar kormányok végtelenül könnyelműen elhanyagoltak, gazdaságilag megerősítsük és államvezetésre alkalmassá tegyük.

A szentistváni politika végrehajtásának további feltétele az is, hogy a szentistváni népek között a megkívánt rendet és a fegyelmet mindenképp végre biztosítsuk!

VIII. A dél-bácskai közállapotok végtelenül elszomorítók és ezeket mi idézte elő?

Bács-Bodrog vármegye felszabadult területén, sajnos, nagyon elszomorítók a közállapotok. Ezt magyar és keresztény hitemmel és a szentistváni lelkületemmel nyíltan állítom és azt bizonyítani is tudom.

Vannak közéleti férfiaink, akik azt vallják, hogy minden úgy van jól, amint van. Nem kell semmit sem csinálni, auslaufen lassen.⁷⁴ Nem szabad mindent sötéten látni. A fejbólintó Jánosok, sajnos, igen sokan vannak. Mindent rózsás szemüvegen néznek és felfelé csak szépet és jót mondanak, nehogy esetleg kegyvesztettek legyenek.

Mások meg mindent elítélnék és elgáncsolnak, ami a kormánytól jön. Ezek mindent sötéten látnak. Mindenáron kellemetlenkedni akarnak a kormánynak és a hatóságoknak egyaránt.

Vannak azonban, hála Istennek, olyan közéleti férfiaink is, sajnos, nagyon kevesen ugyan, akik a magyar közügyeket úgy bírálják el, amint azok tényleg vannak. Semmit sem szépítve és semmit sem torzítva, mindent igaz valójukban, lelkiismeretesen, tárgyilagosan és a bajok orvoslását célzó közérdekű nemes szándékkal ítélnék meg.

Elismeréssel vannak azért, amiért elismerés jár, de a szükséges jogos kritikával élnek, azonban csak akkor, amikor azzal élni közérdekből szükséges és kívánatos. Felfelé gerincsek. Amikor közérdekről van szó, hajthatatlanok. Szenvedő embertársainkhoz, az elcseszett magyarsághoz s az elhagyatott szentistváni népekhez, lehajlani, velük együtt érezni, értük dolgozni, szenvedni és küzdeni: óh mily szép és magasztos keresztény feladat, és óh mily igaz magyar kötelesség!

Én ezt a közéleti iskolát jártam és végeztem. Az abban kapott nevelés szent parancsait, amíg élek és lélegzeni tudok, a kötelességteljesítés édes tudatában, magyar hazám, szülővármegyém, magyarságom és a szentistváni népek érdekében híven és lelkiismeretesen követni fogom.

IX. Emlékirataim a dél-bácskai közállapotokról.

A dél-bácskai közállapotokról a helyszínen nagy fáradtsággal és sok költséggel szerzett tapasztalataim alapján 1941. évi július hó 6-án, 1941. évi október hó 15-én, az 1942. évi február hóban és 1942. évi március hó 26-án mint a vármegye szülöttje, mint Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági tagja a miniszterelnök úrnak részletes jelentést tettem,⁷⁵

⁷⁴ Fokozatosan (német).

⁷⁵ Az említett jelentések egyelőre nem kerültek elő a Várady-hagyatékból.

melyet másolatban Horthy Miklós kormányzó úr Ő Főméltóságának és a kormány összes tagjainak is megküldöttem.

A dél-bácskai közállapotokat legyen szabad ezúttal összefoglalva a következőkben ismertetnem:

1./ Délbácskát csak területileg és fegyverrel szereztük vissza, de annak népeit a magyar állameszmének lelkileg nem nyertük meg.

2./ A magyarság a magyar állam fennhatósága alatt a nemzetiségi vidéken kisebbségi állapotban érzi magát és jogvédelemért kiált.

A magyarság és a szentistváni népeknek évszázados békés együttélését és közös boldogulását, a népek faji, nyelvi, kulturális, gazdasági és szociális érdekeinek megóvásával Magyarországon, a magyarság vezetése alatt és a megkívánt rend fenntartása mellett mindenképpen biztosítanunk kell.

3./ A dél-bácskai közelet irányításával nem bízták meg intézményesen, amint kezdetről fogta javasoltam, a vármegye leghivatottabb közeleti férfait, akik egyrészt a jugoszláv uralom alatt, másrészt pedig az anyaországban fejtettek ki közeleti munkálkodást. Együttműködést kértünk. A dél-bácskai közeletet kizárólag azok irányítják, akik Jugoszláviában a magyarság vezetői voltak,⁷⁶ de akaratlanul is a balkáni szellemnek voltak kiteve és az anyaország közeleti szellemétől el voltak zárva. Ezért a felszabadult dél-bácskai terület közügyeinek eredményes és lehetőleg közmegnyugtatóra való intézésére egymagukban képtelenek. Emellett egymás között a közjó kárára, sajnos, állandóan civakodnak.

A felszabadult területek közügyeinek intézésére az azokba való intézményes bekapcsolással, a vármegye valamennyi leghivatottabb szülőttjének és közeleti férfjának joga és kötelessége. A vármegyei közeleti munka asztalánál helyet kell hogy kapjon mindenki, aki hazáját és a vármegye népeit áldozatos munkával szolgálni hivatott.

4/ A községi jegyzők, járási és vármegyei tisztviselők kinevezésénél, akik között több kiváló egyént ismertem meg, sajnos, nagyon érvényesült a közérdek hátrányára az illetéktelen és meg nem engedett befolyás. Ezzel az eljárással mellőzték azokat a vármegyei pályázókat, akik a helyi viszonyokat ismerik, a nép nyelvét beszélik, az elengedhetetlen közigazgatási szakképzettséggel rendelkeznek és a falusi nép vezetésére hivatva volnának.⁷⁷

5./ A földbirtokrendezés körül a m. kir. földművelésügyi minisztérium birtokpolitikai csoportja, dr. Tass Elek miniszteri osztályfőnök úr és az újvidéki birtokpolitikai ki-

⁷⁶ Steuer itt elsősorban a valós politikai hatalommal és súllyal bíró Deák Leó Bács-Bodrog vármegye és Zombor, később Újvidék város főispánjára, illetve Reök Andor szabadkai és bajai főispánra utal. Deák már az 1922-ben alakult Országos Magyar Párt egyik vezetője volt, s Várady Imrével együtt a párt mérésélt politikusának számított. Reök politikai aktivizálódása későbbre, a harmincas évekre datálható, s bár politikai felfogásában Deáktól és Váradytól jobbra állt, ugyanakkor a Kállay-kormány megbízható hívének számított.

⁷⁷ Az 1941-es visszacsatolás után a bácskai közigazgatásban lévő tisztviselőket, elsősorban a megyei, járási és községi hivatalnokokat leváltották, s utódaikat zömmel az anyaországból neveztek ki, akik nem ismerték a helyi viszonyokat. Mindez az őshonos magyarság körében is elégedetlenséget váltott ki, a ki-nevezett tisztviselőket a helyi köznyelv „ejtőernyősökként” emlegette.

rendeltség, Köllő Zoltán gazdasági felügyelő úr vezetése alatt kétségtelenül igen nagy és elismerésre méltó munkát végzett, de annak végrehajtása során, sajnos, igen sok panasz merült fel, melyeket lehetőleg mielőbb orvosolni kell.

Így a községi legelők létesítése igen fontos és sürgős birtokpolitikai feladat, mely mielőbbi végrehajtásra vár. Ellenkező esetben az annak idejében virágzott dél-bácskai állattenyésztés teljesen tönkremegy. Kárára lesz a mezőgazdaságnak és a községnek egyaránt.

Jugoszláv uralom alatt Vajszkán, Bogyánban és Palonán illetéktelenül és jogtalanul, a törpe- és kisbirtokosok hátrányára szerzett 50–200 holdon, nem hivatásos gazdák és idegen jövevények, földjeiken, melyek az idézett kormányrendelet értelmében ugyan csak a magyar államra szálltak át, sajnos, még mindig zavartalanul gazdálkodnak.

Vajon a szerbek mikor bejöttek Magyarországra, megtúrták-e földjeiken ilyen sokáig az ősmagyar lakosságot, mikor a dobrovoljacokat akarták letelepíteni?

Most pedig a palonai és vajszkai magyarság nem tud földhöz jutni.

Szabó János palonai lakos, szülőföldem egyik magyarja kilenc gyermek apja, aki a világháborúban 3 1/2 évig katona volt, akinek kis ezüst és bronz vitézségi érme, Károly csapatkeresztje van, előttem azt panaszolta, hogy talpalatnyi földhöz sem tudott hozzájutni.

6./ A háború alatt, a hadviselés érdekeire való tekintettel a nemzetiségi vidékeken, a magyar honosságú törpe- és kisbirtokosok földrendezését nem lett volna szabad végrehajtani.⁷⁸

Leírhatatlan elkeseredést okozott a földek elvétele a világháborúban részt vett katonáknál, a katonai szolgálatra és hadrakelt sereghez bevonult honvédeknel és azok hozzátartozóinál. Ennek a hadviselés érdekében elejét kell vennünk.

7./ A dél-bácskai magyar telepítés körül,⁷⁹ melyet egész közéletemben állandóan sürgettem és melyet mindenki örömmel üdvözölt, és melyet az éghajlati viszonyokhoz szokott és a mezőgazdálkodáshoz értő bácskai és tiszavidéki magyarság mellőzésével hajtottak végre, sajnos, igen sok a panasz, melyeket, hogy ha ez még valamiképp is lehetséges, orvosolnunk kell.

⁷⁸ A minisztertanács 1941 júniusában hatálytalanította a jugoszláv agrárreform ún. juttatási rendszerét, azonban a megváltási részét továbbra is érvényesnek fogadta el. Ezzel mintegy 192 ezer kat. hold szabadult fel, zöme a jugoszláv agrárreform során létrehozott 62 dobrovoljac telep 53 ezer kat. holdjáról, valamint egyéb juttatásokból származó 139 ezer kat. holdból tevődött össze. A minisztertanács ugyanakkor azt is kimondta, hogy ezekből a földekből nem kártalaníthatók a jugoszláv földreform során kárt szenvedett birtokosok, erre a célra más földeket kívánnak felhasználni, másrészt a kormány további kisajátításokat is lehetővé tett, s minden olyan, elvileg őslakót kizárt a juttatásokból, aki csetnik vagy más magyar-ellenes szervezet, egyesület tagja volt. A meginduló székely telepítések következtében 1941-ben azonban a helyi magyarok zöme is kiszorult a földreformból.

⁷⁹ A magyar kormány 1941 májusában és júniusában a dobrovoljacok helyére és a magyar etnikai arány javítása céljából 3279 bukovinai székely családot, 13 200 főt telepített le 35 ezer kat. hold földre. A bukovinai székelyeket 14 községbe, illetve ún. szállásra helyezték el.

8./ A dél-bácskai községi, a jegyzői és iskolai földeket, valamint a legelőket a jugoszláv uralom alatt felparcellázták és odaadták a dobrovolyácoknak. Ezzel végtelenül nagy károkat okoztak a közületeknek.

Délbácskának visszafoglalásakor a magyar kormány az említett földeket nem adta vissza a községeknek, hanem odaadta azokat a csángóknak.

A községek most visszakövetelik a földjeiket, hogy községi háztartási és iskolafenntartási, valamint kulturális és szociális kötelezettségeiknek eleget tehessenek. A községek említett jövedelmeik megszűnésével igen terhes községi pótdókat fizetni képtelenek.

A községi földeknek visszaadására vonatkozólag Bács-Bodrog vármegye közigazgatási bizottságának albizottsága előterjesztésemre a földművelésügyi minisztériumhoz és az újvidéki birtokpolitikai kirendeltséghez a szükséges felterjesztést megtette.

9./ A délvidéki földbirtokrendezési tanács⁸⁰ megalakításánál és tagjainak kinevezésénél, amire emlékiratomban rámutattam, figyelmen kívül hagyták: a megkívánt érdek telenséget, a birtok-, nemzet- és szociálpolitikai szakképzettséget.

Ezért a földbirtokrendezési Tanács lehetőleg közmegnyugvást kelteni hivatott működést nem fog tudni kifejteni.

10./ Vajszkán és Bogyánban a szerb pátriárka és a bogyáni szerb kalugyerek⁸¹ földjeinek a magyarság és a szentistváni népek érdekeinek ellenére a katonai közigazgatás alatt történt bérbeadását, mely a legnagyobb elkeseredést váltotta ki, emlékirataimban szóvá tettem és sürgős orvoslást kértem. A szerződésnek meghosszabbítása ellen is közérdekből óvást emeltem. De sajnos, eredménytelenül. Panaszkérvényeimre, jobban mondva vádirataimra még választ sem kaptam.

Kerülő úton azt hallottam, hogy az említett földeket, melyek házi kezelésben állottak, gazdaságosan csak úgy lehet kezelteni, hogy ha azokat nem kisembereknek, hanem közép- és nagybérlóknak adják ki bérbe.

Hogy ha ezeket a földeket tényleg hivatásos földbirtokosoknak vagy okleveles gazdáknak adták volna ki bérbe, úgy a gazdálkodásra hivatott földbirtokosok, a magyarság és szentistváni népek körében nem kelnének szárnyra azok az aggodalmak és gyanúsítások, melyekkel sajnos, lépten-nyomon találkozunk. Ezeknek Délbácskának a magyar állam fennhatósága alá történt visszakerülésével a jogrend és a joguralom érdekében mielőbb hivatalból véget kell vetnünk. Most már beszéljenek ebben a kérdésben az alábbiakban következő tények.

11./ Szkenderovics Tamás tart. huszárszázados, aki a jugoszláv uralom alatt a szerb radikális pártszervezetek⁸² bunyevác csoportjának a vezetője volt, a felszabadulás után a

⁸⁰ A Délvidéki Földbirtokrendezési Tanácsot 1941-ben a 6140 M.E. számú rendelettel hozták létre a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok során beállott egyenlőtlenségek és méltánytalanságok kiküszöbölésére, valamint a földbirtokpolitikai célok megvalósítása érdekében. A véleményező, javaslattevő szervezet központja Újvidéken volt.

⁸¹ A görög eredetű szó, többnyire az ortodox kolostorok idős, tekintélyes szerzeteseinek gyűjtőneve.

⁸² A Szerb Népi Radikális Pártot 1881-ben parasztpártként alapították, a 20. század elejétől azonban a szerb elit középosztály pártja lett, fókuszában Nagy-Szerbia megteremtése állt. A Nikola Pašić vezette radikálisok 1918 és 1929 között az SZHSZ Királyság legerősebb politikai pártjaként a központosítási törekvések és a szerb szupremácia érvényesítésének az egyik fő letéteményesei voltak.

m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumból a szerb pátriárka földjeiből 3000 hold földet bérbe kapott.

Felesége, a magyar asszony ellen, a jugoszláv uralom alatt, a több oldalról kapott hiteles információ szerint azon a címen indította meg a válópert, mert leányát magyar iskolába járatta és nem nyújtott garanciát arra, hogy leányát szláv szellemben nevelje.

Paratics Josif grajzleros,⁸³ akinek felesége zagrebi nő, 1.500 hold földet kapott bérbe ugyancsak a szerb pátriárkának birtokából, a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól. Ellenben 600 vajszkai magyarnak csak 90 hold földje van.

Markovics Stipan asztalosmesternek és Lieli István korcsmárosnak a bogyáni szerb kalugyer-földekből 200-200 holdas földbérlet jutott.

Majd földbérlethez jutott egy Kulturbündler is, aki a gazdálkodáshoz szükséges üzleti forgótőkét a palánkai Horovitz zsidó kenderestől kapta.

Ellenben a magyarok és államhű szentistváni népek, a hivatásos gazdák nem jutottak földbérlethez. A kormány Szabadkán gazdasági akadémiát, Zomborban és Újvidéken gazdasági középiskolát óhajt felállítani. Ezalatt a hivatásos gazdákat a földbérleteknél mellőzik.

A földbérletek versenytárgyalási feltételei értelmében ajánlattevőnek igazolnia kell vagyoni állapotát, gazdasági szakképzettségét és erkölcsi feddhetetlenségét.

Vajjon a tart. huszárszázados, a grajzleros, az asztalosmester és a korcsmáros rendelkeznek-e a megkívánt gazdasági szakképzettséggel? Ezt alig tudjuk elhinni. A mai zsidóellenes világban pedig miért kell a zsidónak üzleti forgótőkét adnia? A zsidó bizonyára üzlettársa lett a földbérletnek.

Földbérlő-szövetkezetek útján, melyek szakavatott vezetés alatt állanak és egyetemes felelősséggel dolgoznak, a magyar népen és a szentistváni népeken segíteni lehetne.

A földbérlő-szövetkezetek megalakulását azonban nem tartják célirányosnak, amennyiben a földeket csak egy évre adják bérbe.

Ellenben a nem hivatásos bérlők, a gazdasági felszerelés igen olcsó használati díjával, évről évre bérlik ugyan a földeket, az egyes éveket azonban összeadva mégis csak hosszabb időre bérlők.

Méltányos és igazságos lenne, hogy ha a földeket egyrészt hivatásos és okleveles gazdáknak, mint középbérlőknek, másrészt pedig az említett földbérlő-szövetkezetek útján kisembereknek, a magyaroknak és a szentistváni népeknek adnák ki bérbe.

Ilyképp kellene a szentistváni gondolatot a földbérleteknél is igazságosan és megértéssel végrehajtanunk.

12./ A dél-bácskai magán- és közélet, amint ezt mint Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja az első közgyűlésen őszintén és nyíltan leszegeztem, szellemileg, lelkiileg és erkölcsileg balkanizálva van. Ez állja sok tekintetben útját az áldozatos közéleti munkának és a szentistváni gondolat végrehajtásának. Emellett nagyon hiányzanak a vármegyében a közéleti szerzetesek, akik hazájukért önfeláldozó, apostoli munkát végeznek. Az egyházakra e téren is, amint ezt a kalocsai érseki hatósággal is közöltem, igen szép és nagy hivatás vár.

⁸³ Német eredetű szó, jelentése szatócs, kiskereskedő.

X. Javaslatok a dél-bácskai földbirtokrendezés bajainak és a visszas közállapotok orvoslása iránt.

1./ A dél-bácskai földbirtokrendezés forradalmasító akut bajainak és a dél-bácskai visszas közállapotok sürgős megvizsgálására, valamint úgy az államalkotó magyarság, mint pedig a szentistváni népek közéletének a magyar nemzeti szellemben és az igazi szentistváni gondolat jegyében szükségessé vált irányítására, valamint a szükségessé vált intézkedések végrehajtására teljhatalmú kormányzói biztos neveztessek ki.

Olyan kormányzói biztosra⁸⁴ volna szükségünk, aki a helyi, népi és nemzetiségi viszonyokat a gyakorlati életből ismeri, a nyelveket beszéli, a közigazgatási, gazdasági, szociális és nemzetiségpolitikai gyakorlati szakképzettséggel rendelkezik. Akinek e téren nélkülözhetetlen gyakorlati élettapasztalatai vannak és akivel szemben a magyarság és a szentistváni népek, mert a népi, nemzeti, szociális és szentistváni gondolat gyakorlati szószólója és előharcosa, bizalommal viseltetnek.

2./ A földbirtokrendezés a háború tartamára, a hadviselés érdekeire való tekintettel a nemzetiségi vidékeken a magyar honosságú törpe- és kisbirtokosoknál függesztessék fel.

3/ A bunyevác kérdés, a bunyevácok népi, gazdasági és szociális kívánságainak meg tárgyalására a bunyevác nép vezetőinek, a nemzetiségi kérdéshez is értő közéleti férfiak, valamint Bács-Bodrog vármegye és Szabadka város főispánjának⁸⁵ bevonásával legsürgősebben értekezlet hívassék össze.

Az előterjesztendő javaslatok értelmében a szükséges intézkedések foganatosíttassanak.

4./ A már végrehajtott földbirtokrendezés gazdasági, nemzeti- és szociálpolitikai szakképzettséggel rendelkező, független bizottság által felülvizsgálendő volna.

A felmerült panaszok és méltánytalanságok orvoslandók volnának.

5./ Vajszkán, Bogyánban és Palónán, valamint más helyeken a földbirtokrendezés körül keletkezett igazságtalanság és esetleges visszaélések megszüntetendő, illetőleg megtorlandók volnának.

6./ A délvidéki földbirtokrendezési Tanács újjászervezendő volna: a teljes érdektelenség, a gazdaság-, nemzet- és szociálpolitikai szakképzettség figyelembevételével. A dél-bácskai közállapotokra és a földbirtokrendezés bajaira vonatkozó tényeknek egyszerű és száraz előterjesztésével a hangulatkeltésnek még a látszatát is el akartam kerülni, és pedig annál is inkább, mert meg voltam győződve, hogy a tárgyilagosan előterjesztett

⁸⁴ A Horthy Miklós által kinevezett kormányzói biztos a vármegyei törvényhatóságokat megillető, valamint a főispáni hatáskörbe utalt jogokat gyakorolta, egyben ellátta a tanügyi közigazgatási és iskolai tennivalókat is. A második világháborúban a kárpátaljai kormánybiztosság volt a legismertebb, ennek élére 1939. június 28-án Horthy Perényi Zsigmondot nevezte ki kormányzói biztosnak.

⁸⁵ Reök Andor (Szeged, 1899. január 20.–Újvidék, 1944 november) agrártudományi tanulmányait Keszthelyen végezte. 1923-tól az SZHSZ Királysághoz került horgosi birtokot vezette. A harmincas években a délvidéki magyarok egyik jobboldali politikai vezetője, 1941. augusztus 13-tól 1944 októberéig Szabadka és Baja főispánja volt. A politikai közélet mellett a Szenteleky Irodalmi Társaság elnöke volt. A háború végén a szeb partizánok letartóztatták, 1944 novemberében Újvidéken a fogságban öngyilkosságot követett el.

adatok egymagukban elegendők lesznek arra, hogy a dél-bácskai közéleti helyzetnek igen súlyos voltát feltárják.

Midőn közérdekű javaslataimat teljes tisztelettel előterjesztem, legyen szabad a félreértések lehető megelőzhető és eljárásom jogosultságának igazolása végett újból felhoznom azt, hogy Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja és a vármegye szülöttje vagyok; a magyarság érdekeinek képviselése mellett a szentistváni gondolat gyakorlati megvalósításának előharcosa vagyok; negyvenéves közéleti munkálkodásom alatt – mint miniszteri főtisztviselő, mint főispán, mint államtitkár, mint kormánybiztos és mint országgyűlési képviselő, valamint közel húsz évig mint törvényhatósági bizottsági tag, mint a társadalmi, gazdatársadalmi és szociális szervezetek egyik előharcosa – mint újságíró és lapszerkesztő mindig a keresztény nemzeti ügy, a közérdek, a legszélesebb nép- és munkásrétegek, a szentistváni gondolat szolgálatában élethivatással, áldozatos közéleti munkát végeztem.

Magamnak soha anyagi előnyöket nem kerestem és közéleti megbízásokat soha nem kértem és ezúttal sem kérek.

Emlékirataim és jelen beadványom előterjesztésével is egyes-egyedül magyar hazámnak, szülő vármegyémnek, magyarságomnak és a szentistváni népeknek vélttem szolgálatot tenni.

Azt, hogy a dél-bácskai közállapotok és a földbirtokrendezés körül keletkezett bajokat és panaszokat az ezek orvoslása érdekében felelősségem teljes tudatában, gyakorlati élettapasztalataim alapján kötelességszerűleg őszintén és nyíltan, igaz élethivatásomnál fogva feltárom, azt hiszem, csak kötelességemet teljesítettem.

Mindezek után mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a magyarság és szentistváni népek érzelmi és lelki egységének megteremtése, a magyarság megerősítése s a szentistváni népeknek lelki megnyerése és azoknak a magyar állam- és munkaközösségbe megkívánt intézményes bekapcsolhatása végett a földbirtokrendezés körül keletkezett bajok és a dél-bácskai szomorú közállapotok tekintetében felmerült panaszok orvoslása iránt előterjesztett javaslataim értelmében sürgősen intézkedni és nagybecsű intézkedéséről engem is értesíteni méltóztassék.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.
Budapest, 1942. évi október hó 25-én.

Dr. Steuer György s. k.
ny. államtitkár
Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja

Nagyméltóságú
KÁLLAY MIKLÓS
m. kir. miniszterelnök úrnak
Budapest

3. irat

Steuernek a magyar kormányhoz írt elemzése,

1943. május 5.

A MAGYAR LEVENTEINTÉZMÉNY ÉS A HAZAI NÉMETSÉG

A m. kir kormány szives figyelmébe.

Írta:

Dr. Steuer György ny. Államtitkár

Torontál vármegye v. főispánja,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja

A magyarság és a németség egymásra van utalva, de a hazai németségnek nem szabad felednie, hogy Magyarországon van.

A magyar leventeintézmény

A honvédelemről és a levetekötelezettségről szóló 1939. évi II. törvénycikk és ennek végrehajtására vonatkozó utasítás intézkedik a leventeintézményről. Az idézett végrehajtási utasítás I. fejezetének 1. §-a értelmében a levetekötelezettség honvédelmi kötelezettség.

A leveteképzésnek, amely a magyar ifjúság nevelésének egyik eszköze, célja, hogy az ifjúságot a hagyományos magyar katonai erényekben való nevelés útján a haza védelmének magasztos feladataira testben és lélekben előkészítse.

A leveteképzés – bár elsősorban a katonai előképzést szolgálja – szerves kiegészítő része az egységes és egyetemes magyar nemzetnevelésnek. A leveteképzés mint a nemzetnevelésnek szerves része feladatát a nevelésnek minden egyéb tényezőjével:

a vallásoktatással, az iskolával, a helyesen irányított hazafias és vallásosan élő családdal együttesen és párhuzamosan teljesíti.

A levetek vallási kötelezettségét

az idézett Utasítás 8. és 23. §-a egyenest előírja. A levetének hazafias, vallásos és erkölcsös ifjúhoz illő magatartást kell tanúsítania, vasárnapon és ünnepnapon vallásfelekezetének istentiszteletén részt kell vennie. Az istentisztelet látogatását a vallásfelekezet lelkeszei ellenőrzik. Aki az istentisztelet látogatásának kötelezettségét igazolás nélkül elmulasztja, az fegyelmi vétséget követ el, amiért őt megintéssel, szóbeli vagy írásbeli megfoddéssel, egy órától kilenc óráig fogsággal büntetik. A levetének az istentiszteletre zárt rendben való vezetéséről a leveteparancsnok gondoskodik. A levetéket

minden év tavaszán a vallásfelekezetük szerint gyónásra és áldozásra, illetőleg csendes órákra és úrvacsora vételére kell vezetni.

A leventekiképzési évet ünnepélyes istentisztelettel kell kezdeni és fejezni. / (22. §/

A magyar nyelv – anyanyelv

A leventeintézmény hivatalos és vezényleti nyelve, az idézett végrehajtási utasítás 7. §-a értelmében, a magyar. A magyarul nem tudó leventéknek a magyarázatokat és erkölcsi oktatást anyanyelvükön kell megadni. A leventeképzésről alkotott törvény és végrehajtási utasításának rendelkezéseit az állami egységnek szükségszerű megóvása, a nemzetvédelemnek és nemzetnevelésnek minél hatályosabbá tétele érdekében igen bölcsen, a legnagyobb szakszerűséggel és igen nagy tapintattal alkották meg. A törvényt és ennek végrehajtási utasítását azonban a törvényhozás szándékának megfelelően lelkiismeretesen végre kell hajtani.

A leventeintézmény gyakorlati előnyei – magyar közéleti működésem tapasztalatai szerint

Az ifjúságnak a leventeintézmény útján az idézett törvénycikkekben és ennek végrehajtási utasításában elrendelt nevelése a gyakorlati életben minden irányban rendkívül nagy előnyökkel jár. Fejleszti: az ifjak testét, katonai szolgálatra való alkalmasságát, szellemét, lelki és erkölcsi erejét, a vallásos és hazafias érzést, értelmét és tudását. Beléjük oltja: a szülők, nevelők, az előljárók, a feljebbvalók és hatóságok iránt megkívánt tiszteletet és engedelmességet, a helyes közszellemet és bajtársiasságot, az érzelmi és lelki egybeolvadást.

A katonás nevelés nemcsak a test ügyességnek és mozgékonyágnak fejlesztését, a hadkötelezettség teljesítésére való élőkészítést szolgálja, hanem megalapozza a személyes jellemességet, a fegyelmet és az öntudatot, a férfias elszántságot, a gyors és értelmes megfontolást, a vállalkozó szellemet, a munka- és küzdelemszeretetet is.

A falusi ifjúságot a korcsmáktól, a kávéházaktól és éjjeli mulatóhelyektől, ahol lelki- és erkölcsileg igen sokszor elzüllick, csak úgy tudjuk elvonni, hogy ha azt a mulatóhelyeken kívül közhasznúan megszervezzük és nemesen szórakoztatjuk.

A nemzet fiatalságából dolgozó állampolgárokat és kitűnő katonákat kell hogy neveljünk. Mindezeknek a magán és közéleti elveknek a legszeleesebb népes munkásrétegek, a magyarság és a szentistváni népek körében való gyakorlati megvalósítását egész közéleti működésem alatt szóval és tollal hirdetem.

„A Magyar Közigazgatás”⁸⁶ című hetilapnak 1911. évi július hó 2, 9. és 16-iki számában „A serdülő ifjúság katonai gyakorlása és a céllovészeti tanfolyamok” cím alatt megírt cikkeimben, tehát már 32 évvel ezelőtt az ifjúság katonai neveléséhez fűződő életbevágó feladatoknak gyakorlati megoldását sürgettem.

⁸⁶ 1883 és 1943 között Budapesten, vasárnaponként megjelent gazdasági szaklap.

Mint a magyarországi német ajkúak m. kir. kormánybiztosa az 1925. és 1926. évben a leventegyeseuleteknek a német községekben való megalapítását szorgalmaztam, mert a leventegyeseuletek az ifúságnak hazafias, valláserkölcsi, kulturális, gazdasági és testi nevelése körül igen fontos feladatokat voltak hivatva betölteni.

Tudomásomra jutott, hogy egyes német községek lakossága részéről a leventegyeseuleti mozgalom ellen ellenszenv mutatkozott, a német ajkú falusi ifúság a leventegyeseuletkben nem akar belépni, illetőleg egyes szülők gyermekeiket a leventegyeseuletkbe nem akarják beléptetni. Ez a panasz azonban, amint ezt sikerült megállapítanom, csak kivételes jelenség volt, mert a német községek ifúsága tömegesen lépett be a leventegyeseuletkbe.

A leventegyeseuleteknek a német községekben kifejtett működése körül szerzett tapasztalatairól

Összefoglaló jelentésemet megküldöttem 1926. évi október hó 26-án a m. kir. miniszterelnök⁸⁷ úrnak és az Országos Testnevelési Tanácsnak.⁸⁸

A német községek ifúsága is megkedvelte a katonai rend-, svéd torna-⁸⁹ és szabadgyakorlatokat,⁹⁰ a footballt, súlydobást, a céllövészetet, úszást stb. A téli hónapokban szórakoztató, tánccal egybekötött műkedvelői előadásokat rendeztek. A szellemi, lelki és erkölcsi élet ápolására és erősítésére, a gazdasági és kulturális oktatásra a német községekben is nagy gondot fordítottak.

A leventegyeseuletek az ifúságot általában távol tartották a közromlástól.

A táncmulatságon több községben csak azok a leventék vehettek részt, akik igazolták, hogy aznap a leventegyakorlaton részt vettek. Némelyik községben azonban az ifúságot a megszokott és túlzott korcsmázástól alig lehetett visszatartani.

Az egyik községben a fiatalságot csendőrökkel kellett a korcsmából a leventegyakorlatokra elővezettetni. A másik községben már otthon a pincékben leitták magukat és a

⁸⁷ Bethlen István (Gernyeszeg, 1874. október 8.–Moszkva, 1946. október 5.) 1901-től 1918-ig országgyűlési képviselő, 1918–1919-ben az ellenforradalmi erők egyik vezetője, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja és az Antibolszevista Comité vezetője. 1921. április 14. és 1931. augusztus 24. között Magyarország miniszterelnöke. Nevéhez fűződik a világháború utáni Magyarország gazdasági és politikai konszolidációja. 1931-ben lemondott, de a háttérben Horthy mellett mindvégig jelentős szerepet töltött be. 1943–44-ben támogatta az angolszász orientációt és a háborúból való kiugrást. 1945 áprilisában a Szovjetunióba hurcolták, a moszkvai Butirszkaja börtönben halt meg.

⁸⁸ Az Országos Testnevelési Tanácsot az 1913. június 13-i rendelettel hozták létre. Először 1918. december 30-án szűnt meg. Működését 1921 novemberében kezdte meg újra. A Tanács a húszas években, elsősorban Klebelsberg Kunónak köszönhetően fontos szerepet töltött be az ifúsági sportoktatásban. A negyvenes évek elején azonban jelentősen háttérbe szorult a leventeoktatás miatt. A második világháború után, 1945-ben gyakorlatilag megszűnt, helyére 1948-ban az Országos Sporthivatal, illetve az Országos Sport és Testnevelési Tanács lépett.

⁸⁹ A svéd torna a 19. század végén és a 20. század elején alakult ki, elsősorban tárgyi eszközök, tornaszerek alkalmazására fókuszál. Férfiaknál idetartozik a lólengés, a gyűrű, a korlát, míg a nőknél a gerenda és a felemáskorlát.

⁹⁰ A szabadgyakorlat egyszerű, tornaszert felhasználása nélkül végzett tornagyakorlat.

korcsmákba ittas állapotban jöttek. A leventeegyesületek elleni ellenszenv és a fogadalom letételének megtagadása több községben külső befolyásra volt visszavezethető.

Az egyik községben egy német lapra is hivatkoztak, mely azt hozta, hogy az ifjúság nem tartozik levente-órákra elmenni. A német levente ifjúsággal ismeretlen személyek elhitették, hogy német anyanyelvüktől a leventeintézmény útján akarják őket megfosztani.

A szociáldemokraták azzal is agitáltak a leventeintézmény ellen, hogy a leventéket katonáknak képezik ki és egy újabb háborúra készítik elő. Ezt a nemzetgyalázást a szociáldemokraták a magyar községekben is elkövették. A módosabb gazdák több német községben sokáig inkább milliókat fizettek pénzbírság fejében, de fiaik egyetlen egy gyakorlaton sem vettek részt. A szegény polgárok fiai pedig látván azt, hogy a módosak a leventegyakorlatról elmaradnak, vagy széjjel mentek vagy pedig a gyakorlatokat csak immel-ámmal végezték.

Az iparos ifjak, sőt a gyári munkások gyermekei is azt hangoztatták, hogy ha a gazdag parasztok fiai nem mennek el a levente-gyakorlatra, akkor arról ők is elmaradnak. Szívós kitartással, szép szóval, ahol kellett, ismételt és súlyos bírsággal, az ügynek megszerettedésével, írta Bács-Bodrog vármegye akkori alispánja, sikerült a német községek nagy részét a levente-intézménynek megnyerni. Különösen jó befolyást gyakorolt az ifjakra a bajai, az 1925. évi vármegyei leventenap, amelyen köteles volt minden egyesület megjelenni. Azok a községek, ahol a leventeintézményt elhanyagolták, szegyenkezve vallották be, hogy bizony az ő leventéi elmaradtak a leventeképzés terén. Az 1926. évi vármegyei leventenapra a német községek is már oly nagy ambícióval és ügyszeretettel jöttek el, hogy a vándorzászló nagy versenyében a második, harmadik és negyedik helyezést vitték el.

A leventeegyesületeknek működéséről kormánybiztosságom alatt szerzett és fenntebb röviden ismertetett tapasztalataim útbaigazításul és hasznos tanulságul szolgálhatnak az 1939. évi II. törvénycikk által kötelezővé tett leventeképzés gyakorlati végrehajtásánál is.

MIT MOND A MAGYAR–NÉMET KISEBBSÉGI MEGÁLLAPODÁS A NÉMET IFJÚSÁG GONDOZÁSÁRÓL ÉS SPORTJÁRÓL

Az 1940. évi augusztus hó 20-án Bécsben a magyar kir. kormány és a német birodalmi kormány között létrejött, a Budapesti Közlöny⁹¹ 1940. évi november hó 29-iki számában közzétett és a magyar törvényhozás által 1940. évi XXVI. t.c. 1. §-ával jóváhagyóan tudomásul vett magyar–német kisebbségi megállapodást tartalmazó jegyzőkönyv I. fejezet 1. pontja értelmében a német népcsoporthoz tartozó személyeknek az ide vonatkozó általános szabályok figyelembevételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek és

⁹¹ A Budapesti Közlöny 1867. március 12. és 1944. december 24. között a mindenkori magyar kormányok hivatalos lapja volt.

hogy különleges célokra, mint aminők például az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység stb. egyesületeket alakítsanak.

Az idézett megállapodás II. fejezete értelmében a magyar királyi kormány és a birodalmi kormány között teljes egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a fenti alapelvek semmiképpen se érintsék a lojalitásnak azt a köteleességét, amellyel a népcsoporthoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.

A népi német ifjúság gondozására és sportjára vonatkozólag létrejött általános megállapodás semmiképp sem teszi lehetővé azt, hogy a népi német ifjak leventeképzése az idézett magyar tételes törvényben és ennek végrehajtási utasításában lefektetett és kivételt nem tűrő alapelvektől eltérőleg megszerkesztett és alábbiakban megismertetett megállapodás értelmében hajtassék végre és a leventeképzés terén megkívánt egyöntetűség megzavartassék, illetőleg megbontassék.

MEGÁLLAPODÁS A NÉPI IFJÚSÁG LEVENTEKÉPZÉSÉRE NÉZVE

Az Újvidéken megjelenő „Deutsches Volksblatt”⁹² politikai napilap 1942. évi szeptember hó 7-iki és 1943. évi április hó 9-iki számában a népi német ifjúságnak leventeképzésére vonatkozólag 1942. évi augusztus havában folytatott megbeszélések alapján létrejött megállapodást a következőkben ismerteti:

1./ a népi német ifjúság /:Volksdeutsche Jugend – DJ.:/ kiképzése elkülönített egységekben hajtatik végre. A népi német ifjúságot /:DJ.:/ nem szabad más nemzetiségű leventekötelesekkel összefoglalni. Csak azokban a községekben, ahol a népi német ifjúság a leventeköteleseknek csak csekély töredékét teszi ki és népi német oktató nem áll rendelkezésre, ott ez a töredék más nemzetiségű csoportba vagy egységbe beutalható.

A területvezetőség által előterjesztett népi német leventeoktatók elsősorban a népi német leventekötelesek kiképzésére alkalmazandók. A nem német leventeegységeknél való kivételes alkalmaztatások nem történhetnek a német egységeknél fennálló kötelezettségeik hátrányára.

3./ A megállapodás nem írja elő a német leventeegységeknek a templomban a leventemiséknek zárt látogatását. Ezen istentiszteleteknek látogatása minden német ifjúnak szabad tetszésére van bízva.

4./ Amíg népi német leventecsoportokban hiány van, mely a kilátásba helyezett második tanfolyam után megszűnik, az illető községekbe, melyek a népi német oktatókat nélkülözik, a népi német oktatókat a szomszéd községekbe veszik igénybe.

5./ A népi német leventefjúság más nemzetiségű ifjúsággal együttesen csak a kifejezetten zárt levente-felvonulásoknál menetel. Más nyilvános ünnepélyeknél mint elkülönített német leventeegység vesz részt.

„Volksdeutsch – népi német” szó alatt azt értik, aki Volksbund tagja. A német népcsoporthoz, a magyar–német megállapodás értelmében csak az tartozik, aki a német-

⁹² Ld. a 42. lábjegyzet.

séghez tartozónak vallja magát, s akit a Magyarországi Németek Szövetségének /:Volksbund der Deutschen in Ungarn:/ vezetősége népi németnek /:Volksdeutsch:/ elismer.

Azok a német ifjak tehát, akik nem tagjai a Volksbundnak, nem tekinthetők népi németeknek és így ezekre a népi német ifjúság levante-kiképzésére vonatkozó megállapodás nem vonatkozik, és ők a magyar levante ifjúságra vonatkozó rendelkezések alá tartoznak.

A népi német levanték kiképzésére vonatkozó megállapodás, amiről az idézett lap részletesen beszámol, a német népcsoport vezetőjének megbízásából Huber Mátyás országos ifjúsági vezető és Bély Alajos⁹³ altábornagy között jött létre.

Ezt a megállapodást 1942. évi augusztus hóban Újvidéken Ing. Spreitzer területvezető és Bácska levante-parancsnoka, Gunde⁹⁴ ezredes jelenlétében a járási levante-parancsnokokkal és a helyi népi német vezetőkkel részleteiben megtárgyalták és a végrehajtás irányelveit megállapították.

Gunde ezredes katonai valós rövidséggel kijelentette, hogy a megállapodás becsületes és maradéktalan végrehajtásáért helytáll. Ing. Spreitzer területvezető biztosította, hogy német részről lelkiismeretesen gondoskodni fognak arról, hogy a megállapodás alapján surlódás nélküli együttműködést lehetővé tegyenek.

1942. évi szeptember hó 7-én Ing. Spreitzer területvezető Gunde ezredes utódjával, vitéz Kuczoray Dezső⁹⁵ ezredessel megbeszélést tartott, melyről a Deutsches Volksblatt⁹⁶ 1942. évi szeptember hó 7-én a következőkben számolt be:

„Ing. Spreitzer területvezető rámutatott arra, hogy ő az egész kérdést a volt levante-parancsnokkal, Gunde Géza ezredessel baráti módon megtárgyalta és kerületenkénti közös tanácskozásoknál, melyeken a járási levante-parancsnokok, Gunde ezredessel az élükön, a német népcsoport kerületi és helyi vezetői Spreitzer vezetése alatt, részt vettek, megállapították az előfeltételeket, hogy a népi német ifjúság surlódás nélküli kiképzése és a barátságos együttműködés biztosítható legyen. A területvezető a megállapított irányelvek lojális megtartása esetére garantálta német részről a megállapodás szigorú betartását.

Vitéz Kuczoray ezredes Spreitzer területvezető előadásával szemben teljes megértést tanúsított és azzal teljesen egyetértett és kijelentette, hogy ő a legrövidebb idő alatt a járási levante-parancsnokokhoz a megállapodás és megegyezés és betartása érdekében külön írásbeli rendeletet fog kibocsátani. Vitéz Kuczoray ezredes a területvezetőnek elismerését

⁹³ Bély (született Bruckner) Alajos (Budapest, 1889. július 8.–Budapest, 1946. december 22.) 1941 augusztusától az Ifjúság Honvédelmi Nevelése és a Testnevelés Országos Szervezetének a vezetője volt. A nyilas hatalomátvételt követően 1944 októberében letartóztatták. A háború után a Népbíróság azzal vádolta meg, hogy az ő parancsára történt a levanték nyugatra való evakuálása. Halálra ítélték, végül kegyelemből életfogytiglani büntetést kapott. 1946. december 22-én a rabkórházban halt meg.

⁹⁴ Gunde Géza (Újvidék, 1892. január 2.–Budapest, 1976. június 16.) a Tanácsköztársaság idejében a Vörös Hadseregben szolgált. 1939 és 1940 között a nagykanizsai lengyel tábor parancsnoka volt. 1940 végén, 1941 elején lengyelbarátsága miatt német nyomásra vizsgálat indult ellene, azonban a vádak nem találták bizonyítottnak és felmentették. Ezt követően a Délvidékre helyezték át.

⁹⁵ Kuczoray Dezső (?–?) 1941 áprilisában a 10. gyalogezred parancsnoka volt.

⁹⁶ L.d. a 94. lábjegyzetet.

fejezte ki a bajai leventeoktató tanfolyam népi német résztvevőinek férfias magatartásáról, fegyelmettségéről és tanulmányi előmeneteléről. Az ezredes azt indítványozta, hogy ne elégedjenek meg ezzel az egyszerű megbeszéléssel, hanem a bajtársi együttműködés és elmélyítése érdekében hasonló összejöveteleket többször rendezzenek. Kuczoray ezredes kijelentette, hogy Gunde ezredes által követett úton továbbhaladva a levente kerületeket meg fogja látogatni és a népi német kerületvezetőkkel folytatandó közös megbeszélések után arra fog törődni, hogy az esetleges nehézségek és akadályok, melyeken a megállapodás végrehajtásának útját állják, elháríttassanak.”

ÉSZREVÉTELEK A NÉPI NÉMET LEVENTEKÉPZÉSRE VONATKOZÓ MEGÁLLAPODÁSRÓL

1./ A megállapodás értelme és szelleme a népi németiséget illető jogot és velük szemben tanúsítandó kötelességet és nem egyúttal az anyanyelven szükséges és eredményes kiképzés célszerűségét tüntetni fel.

2./ A megállapodás 3. pontja, nem írja elő a német leventeegységeknek a leventemisék zárt látogatását. Ezeknek az istentiszteleteknek látogatása minden német ifúnak szabad tetszésére van bízva.

A leventék az istentiszteletet általában nem egyénenként, hanem zárt csoportokban látogatják.

Az ezzel ellenkező és a leventék tetszésétől függővé tett megállapodásból a népi német leventék azt következtetik, hogy ők istentisztelet látogatására nem kötelesek, továbbá nem tartoznak gyónáshoz és áldozáshoz járulni. A honvédelemről és a leventekötelezettségről szóló 1939. évi II. t.c. végrehajtására vonatkozó utasítás II. rész 8. § a/ betűje alatt foglalt rendelkezés szerint pedig a levente kötelessége vasárnapon és ünnepnapon vallásfelekezetének istentiszteletén részt venni.

Az idézett végrehajtási utasítás 23. § harmadik bekezdése határozottan előírja, hogy a leventéket minden év tavaszán vallásfelekezetük szerint gyónásra és áldozásra, illetőleg csendes órákra és úrvacsora vételére kell vezetni.

A megállapodás 5. pontja szerint a népi német leventék csak zárt levente-felvonulásoknál tartoznak más nemzetiségű ifúsággal együttesen menetelni. Kifejezetten ki kellett volna mondani azt is, hogy a népi német leventék más nemzetiségű leventékkel összefüggő kiképzésen és gyakorlatokon is részt venni tartoznak.

A megészrevételezett megállapodás nem fedi az idézett végrehajtási utasítás határozott és kivételt nem tűrő rendelkezéseit és nem erősíti a magyarságnak és a németiségnek egymásra utaltságából eredő kötelességérzést, de nem segíti elő az összetartozás lelkeségének ápolását sem.

A valláserkölcsös és hazafias szellemet a népi német leventeifúság körében veszélyeztetve látjuk. Ez előbb-utóbb hátrányára lesz a honvédelemnek, a nemzetvédelemnek és magának a leventeintézménynek is. Nélkülözzük a megállapodásban azt, hogy a népi német ifjak is leventesapkát tartoznak viselni. A nem népi német, az államhű németek, szerbek, bunyevácok, sokácok, szlovákok és ruszinok leventesapkát viselnek.

A népi német ifjakkal szemben a leventesapka viselésének elengedésével tanúsított kivételes és semmiképp sem helyeselhető elbánás a szentistváni népek körében nagy visszatetszést szült.

Az idézett tételes törvényünk értelmében a levente-kötelezettség honvédelmi kötelezettség. Ez pedig a kivételt nem tűrő tételes törvény értelmében általános jellegű, mely úgy e tényleges szolgálat teljesítésében és leventeképzésben, mint pedig a közös egyenruha, a jelen esetben a leventesapka közös viselésében, valamint a honvédelmi és leventeszolgálat útján a magyar államhoz való tartozásként okvetlenül kifejezésre kell jutnia.

A népi német ifjúság levente-kiképzésére vonatkozó megállapodás letárgyalásakor a kölcsönös elismerések után a népi német ifjúság súrlódás nélküli kiképzésének és a barátságos együttműködésének módozatait és feltételeit tárgyalták meg és azoknak lojális és szigorú betartásában egyeztek meg.

A megállapodásra – ezt nem vonom kétségbe – közérdekből a magyarság és a németiség békés együttműködése érdekében szükség volt, és annak őszinteségéhez, míg annak ellenkezőjéről meg nem győződünk, kétséget nem fűzhetünk. A lojális megállapodás feltételeit azonban, amint ezt az alább ismerttetendő igen szomorú esetek igazolják, a gyakorlatban, sajnos, nem tartották be és ebből államvédelmi és közbiztonsági zavarok és beláthatatlan káros következmények keletkeztek.

A HÓDSÁGI NÉPI NÉMET LEVENTÉK ENGEDETLENSÉGE ÉS AZ EZZEL KAPCSOLATOS ZENDÜLÉS

A hódási népi német leventék közül igen sokan, amint ezt nekem a helyszínen a népnek hivatott vezetői személyesen elmondották, az idei húsvéti gyónást és áldozást szándékosan elmulasztották, illetőleg azt megtagadták. Dr. Hampel Ede⁹⁷ hódási róm. katolikus plébános a hódási leventeparancsnoknak kötelességszerűleg bejelentette azokat a népi német leventéket, akik a húsvéti gyónást és áldozást elmulasztották.

A leventeparancsnok, miután az idézett végrehajtási utasítás értelmében a leventéket minden év tavaszán vallásfelekezetük szerint gyónásra, áldozásra, illetőleg csendes órákra és úrvacsora vételére kell vezetni, a feljelentett leventéket magához idézte, de azok kétszeri idézésre sem jelentek meg. Miután a leventék az idézett végrehajtási utasítás 8. §-a értelmében parancsnokaiknak és elöljáróiknak engedelmeskedni tartoznak, a leventeparancsnok az engedetlen leventéket csendőrökkel elővezettette. Minthogy azokat az igen súlyos fegyelmi vétségük miatt megérdemelt fogsággal, megfelelő fogda hiányában, nem büntethette, elrendelte azoknak csendőrök kíséretében a 7 km távolságra levő Dernye⁹⁸ községbe és vissza való menetgyakorlatát.

⁹⁷ Hampel Ede (Bácsújlak 1893. augusztus 24.–? 1965. február 18.) 1915-ben Bécsben teológiából doktorált. 1916. január 14-én szentelték pappá. Apatinban káplán, majd 1919 és 1921 között Palánkán, 1921-től 1921-ig Bácsszentivánon szolgált, 1923-ban Zentán hittantanár volt. Ezt követően Újvidéken élt, 1930 és 1936 között a *Hírnök* katolikus hetilap szerkesztője, majd hódási plébános volt.

⁹⁸ Dernye /szerbül Deronje, németül Dornau/ Bácstól északra, a Mosztonga bal partján fekszik Hódástól délre. 1910-ben 2668 lakosából 1619 szerb, 805 német, 139 roma, 44 magyar, 61 fő egyéb nemzetiségű volt.

Ezalatt a község lakossága – nem magától – összejött, a hazaérkezett leventéket tüntetéssel fogadta, a leventeoktatókat és csendőröket kővel megdobálta.

A tüntető, zendülő tömeg állítólag azt is kiáltotta: „le Magyarországgal, le a magyar hadsereggel”. A róm. katolikus plébánia ablakait pedig a tüntetők beverték.

A plébános és káplánjai szerencsére nem voltak odahaza és azok csak rendőrök kíséretében mehettek haza. A lelkészek élete állandóan veszélyben van és azok kénytelenek voltak önmagukat önvédelemből revolverrel felszerelni.

A nyílt zendülés tetteseit, illetőleg azoknak bujtogatóit ki kellett volna nyomozni és őket bíróság elé kellett volna állítani, hogy azok méltó büntetésüket megkaphassák.

Ehelyett a német főszolgabíró, aki Bács községben kijelentette, hogy a Bácska hovatartozandósága felett csak háború után fognak dönteni, de ezért többszöri feljelentés dacára, még mindig a helyén működik, csak egynehány tüntetőt rendőri felügyelet alá helyezett.

Más alkalommal, azok közül néhányat, akik az államhű németek ablakait beverték, a kistarcsai táborba internálták. Az egyszerű rendőri felügyelet alá helyezés büntetése Hódság község magyarsága és államhű németsége körében a legnagyobb megdöbbenést és elkeseredést váltotta ki.

Felkerestem egyik Volksbündler gazda ismerősömet is, hogy tőle is megtudjam a zendülés okát és lefolyását. Az illetőnek egy alkalommal nagy szívességet tettem és őt arra kértem, hogy a németségre nagyon káros szélsőséges német mozgalomban ne vegyen részt és az ellentétek elsimításában, a németség körében kívánatos békés állapotok visszaállításában legyen a segítségemre.

A felkeresett gazda a tüntetés és ablakverés okát abban vélte feltalálni, hogy a lakosság a német ifjúságra kirótt büntetést jogtalannak és igazságtalannak tartotta. Erre megjegyeztem, hogy az elkövetett büntetendő cselekményt a hatóság van hivatva elbírálni és azt nem lehet egyszerűen a magyarságra, a hatóságra tolni és ezzel a délvidéki németségnek immár az egész ország által elítélt viselkedését mentesíteni.

„Addig nem lesz rend, mondtam, míg a délvidéki németségnek leghivatottabb fiai nem jutnak vezető szerephez, akik nem üzletszerzők, és a mindenáron való meggazdagodást hajhásszák, hanem német népük és magyar hazájuk érdekében áldozatos és önzetlen, élethivatásszerű munkálkodást fejtenek ki.”

Nagy figyelemmel hallgatta az illető gazda családjával együtt megjegyzésemet és megígérte, hogy keresni fogja az alkalmat és lehetőséget, hogy a Volksbündlernek is más alkalommal maguk hallják figyelmeztetéseinket. Utána elmentem vásárlás ürügye alatt a papírkereskedőhöz, aki, bár nem tudta, hogy ki vagyok, mindenről tájékoztatott. Panaszkodott, hogy az idegenből jött népboldogítók, a bujtogatók az okai minden bajnak. A népet céljaik elérése után cserben hagyják és a félrevezetett nép utána sok kellemtelenségnek van kitéve.

A hódsági zendülés is kétségtelenül azt igazolja, hogy a dél-bácskai közállapotok, melyeket öt emlékiratban a kormány előtt feltártam, igen szomorúak és az emlékiratomban javasolt kormányintézkedések mielőbb végrehajtandók volnának.

A DUNABÖKÉNYI KÖZSÉGBEN EGY MAGYAR LEVENTÉT VÉRESRE VERTEK

Dunabökény⁹⁹ községben a néhány magyar leventét a népi német leventékkel együtt képezték ki. A húsvéti ünnepek előtti héten tartott gyakorlaton véresre vertek egy magyar leventét, amit az államhű németiség a legnagyobb mértékben elítélt és az esetet nekem elpanaszolta. Mikor a községben tisztelőimet, hívőimet és barátaimat meglátogattam, felkerestem a többi között Willand Mátyás gazdát is, hogy a nála szolgáló, a véresre vert magyar leventét megismerjem és személyesen meghallgassam.

A véresre vert magyar levente adatai a következők:

Neve Márkus Antal. Jó kiállású és rokonszenves fiú. Horvátországban, Czernán¹⁰⁰ született. Édesapját Márkus Mátyásnak hívják. 7 gyermeke van. Telepet, 15 kat. hold földet kapott Vajszkán /Bács vármegye:/.

Márkus Antal levente mint legidősebb fiú, Dunabökénybe jött szolgálni Willand Mátyás gazdához, akitől 10 1/2 hónapra 700 pengőt, ellátást, 5 nadrágot és 1 pár bocskort kap.

Antal magyar levente véresre történt megveretésének esetét a következőkben monddta el:

A leventegyakorlaton a német leventék összetűztek a magyar leventékkel, és kilátásba helyezték, hogy gyakorlat után majd elbánnak a magyar leventékkel. A gyakorlat után a leventeoktató, bár tudott a kitörő verekedésről, egyszerűen kerékpárra ült és elilant a gyakorlótérrel.

A német leventék által előidézett verekedés elől egy másik magyar levente, aki tanonc, megszökött. Márkus Antal azonban felvette a küzdelmet. Megkérdezte a német fiúkat, vajon miért akarják bántani a magyar fiúkat, hisz Magyarországon vagyunk. Erre Márkus Antalt a német leventék bökdödni kezdték. Majd földre teperték. Kövel agyba-főbe, véresre verték és azt mondták, hogy nem magyar, hanem német föld. „Bácska nem Magyarországhoz, hanem Németországhoz fog tartozni.”

A szegény magyar leventét, porosan, kiizadva és véres arccal elvezették dr. Steuer Mihály községi orvoshoz, akiben fiatalabb édes öcsémet tisztelem, aki az orvosi leletet felvette és azt a járási leventeparancsnokságnak beküldte. A hivatalos vizsgálat megindult, de vajon a bűnösök megkapják-e méltó büntetésüket, azt a jövő fogja igazolni. Ebben a lakosság, sajnos nem bízik. A véresre vert magyar levente a hivatalos kihallgatásnál mindent hűen és bátran elmondott. A tettesek neveit, akik többen voltak, nem tudta megmondani, mert Dunabökénybe csak rövid idővel előbb jött szolgálni és a német leventefiúkat név szerint nem ismerheti.

⁹⁹ Dunabökény /szerbül Mladenovo, németül Bukin/ Palánkától északnyugatra fekvő település. 1910-ben 3322 lakosából 2914 német, 212 sokác, 169 magyar, 27 szerb és szlovák volt. A német lakosságot a második világháború után deportálták.

¹⁰⁰ Cerna falu Vinkovci és Županja között fekszik. 1910-ben 2097, többségében horvát lakosa volt, jelentős magyar és német kisebbséggel. A településnek a mai nap is ez a neve. Más elnevezése (magyar, német) nem volt.

Megnyugtattam a magyar leventét, hogy a tettesek büntetésüket megkapják. Jövőben se féljen és hogy ha bármiféle bántódása lesz, úgy teljes bizalommal hozzám is fordulhat.

A leventeoktatást Dunabökenyben Mutavcsics József végzi, aki az ottani ármentesítő társulatnál van alkalmazva. Nevezett a magyar leventének véresre verése előtt, holott az előzetes összeütközésről tudomása volt, a gyakorlótérrel biciklin eltávozott. Hogy ha mindjárt el nem távozott volna, a magyar leventének véresre verését megakadályozhatta volna.

Mutavcsics József a jugoszláv uralom alatt a magyarokkal tartott, Délbácskának Magyarországhoz történt visszacsatolása után, a magyar uralom alatt azonban, mint sajnos, sok magát magyarnak vallott német, sőt sok törzsökös magyar is konjunktúrából – német lett.

JAVASLATAIM

1./ A hódási leventezavargást, a magyar leventének Dunabökenyben véresre verését ne csak hatóságilag, hanem vegyes bizottság bevonásával legszigorúbban vizsgáltsák meg. A vizsgálat eredményéhez képest a tetteseket és azok felbujtogatóit megfelelően büntessék meg.

2./ A népi német leventék kiképzésére vonatkozólag létrejött megállapodás vétessék revízió alá és azt a törvény és a végrehajtási utasítás tényleges rendelkezéseinek és valódi szellemének megfelelően és félreérthetetlenül az egységes leventeképzés, az érzelmi és lelki közösség megteremtése érdekében kell megszövegezni.

3./ A leventetörvény és a végrehajtási utasítás rendelkezéseit, melyek a leventeintézmény közérdekű céljait és a leventék összes kötelességeit ismertetik, de különösen az istentisztelet látogatásának, a gyónás és áldozás, és úrvacsora vételének a kötelességét előírják, németül és a más nemzetiségek nyelvén is népies füzetben ki kellene adni.

4./ A német és más nemzetiségi nyelvű lapokban, a leventeintézmény fontosságát és a leventék kötelességeit havonként ismertetni kellene.

5./ A leventeintézményhez fűződő népi, nemzeti, valláserkölcsi és honvédelmi feladatokat a sajtóban és előadásokban a köztudatba át kell vinnünk.

6./ A leventeképzés szabályozásánál, az anyanyelv és a népi érdekek kielégítésére a leventeképzéshez fűződő magyar nemzeti érdekek és a honvédelem érdekei által vont határokon belől figyelemmel kell lennünk.

A magyarság és a németiség egymásra van utalva, de a hazai németiségnek nem szabad felednie, hogy Magyarországon van.

Budapest, 1943. évi május hó 5-én.

Dr. Steuer György s. k.
ny. államtitkár

Torontál vármegye v. főispánja,
Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának tagja.
II. Pasaréti út 102. szám.

4. irat

Steuer György levele Kállay Miklóshoz

1943. május 7.

Nagyméltóságú
KÁLLAY MIKLÓS Miniszterelnök úrnak
BUDAPEST

A magyar nemzeti zászlónak erélyesebb védelme.

A dél-bácskai közállapotokról 1941. évi július hó 15-én a m. kir. miniszterelnök és a m. kir. belügyminiszter urakhoz intézett Emlékiratomban a magyar nemzeti zászlónak legerélyesebb védelmét kértem.¹⁰¹

A nemzeti szín, a nemzeti zászló, a magyarság nemzeti mivoltának, nemzeti létének, az ország területén lakók nemzeti együttérzésének és magának a magyar államnak jelképes kifejezője.

Ennek a törvényszerű rendelkezésnek szem előtt tartása mellett vita tárgya, vajon idegen államnak nemzeti zászlója Magyarországon kitűzhető-e, ha igen, mikor és milyen feltételek mellett tűzhető az ki.

A Magyarországon tartózkodó német birodalmi állampolgárok Hitler születés- és névnapján a német horogkeresztes zászlót Magyarországon kitűzhetik, de mellette a magyar nemzeti zászlót is ki kell tűzniök.

A magyarországi Volksbund tagjai a német horogkeresztes zászlót lépten-nyomon kitűzik, sokszor anélkül, hogy mellette a magyar zászlónak helyet adnának.

Május hó 19-én Palánkán Hitler születésnapján történt átutazásom alkalmával az egész község horogkeresztes zászlókkal volt feldíszítve. A horogkeresztes zászlók mellett azonban a magyar nemzeti zászlók is ki voltak tűzve.

Ellenben Dunabölkény községben, amiről személyesen meggyőződtem, legnagyobb-részt horogkeresztes zászlók voltak kitűzve és csak 4-5 házon láttam a horogkeresztes zászló mellett a magyar nemzeti zászlót is.

Így lehetett ez más dél-bácskai német községben is, ahol a Volksbund ünnepélyeket rendezett.

Általános a panasz, hogy magyar nemzeti ünnepeken, így a kormányzó úr születés- és névnapján is a házakat magyar zászlókkal nem lobogózzák fel.

A m. kir. Belügyminisztérium közjogi és közbiztonsági osztályában felvilágosítást kértem, vajon a horogkeresztes zászlót a német lakosság kitűzheti-e, ha igen, úgy mikor, és a magyar zászlót tartozik-e a horogkeresztes zászló mellett kitűzni.

A kapott felvilágosítás szerint a magyar állampolgárok a külföldi államok zászlóit, jelen esetben a horogkeresztes zászlót általában nem tűzhetik ki.

¹⁰¹ Az említett iratokat nem sikerült a Várady-hagyatékban megtalálni.

Délbácskában azonban a kormány, illetőleg a belügyminiszter¹⁰² a Volksbündlereknek kivételesen megengedte, hogy Hitler születésnapján a horogkeresztes zászlót házaikra kitűzhetik, de egyidejűleg a magyar zászlót is kitűzni kötelesek.

A horogkeresztes zászlónak kivételes kitűzhetését a m. kir. belügyminiszter a Volksbündlereknek a kapott felvilágosítás szerint azért engedte meg, mert a horogkeresztes zászlót Hitler születésnapján a Volksbündlernek állítólag azelőtt is kitűzhatték.

A jugoszláv uralom alatt azonban, amint ezt sikerült megállapítanom, Hitler születésnapján nem volt szabad sem a horogkeresztes, sem a jugoszláv zászlót kitűzni.

A belügyminiszter említett rendeletéhez képest Palánkán a horogkeresztes zászlónak kitűzésekor szabályszerűen, míg Dunabökenyben szabályellenesen jártak el.

A dunabökenyi községi eljáróság a belügyminiszter rendeletét nem hajtotta végre és ezzel vétkes mulasztást követett el.

A dunabökenyi államhű német lakosság a legnagyobb mértékben elítélte, hogy a horogkeresztes zászló mellett a magyar zászló hiányzott, és ebben a magyar állam elleni újabb tüntetést láttak.

Ennélfogva és tekintettel arra, hogy a magyar nemzeti zászlónak tételes törvényben előírt védelmét a magyar nemzeti érületnek szükségszerű ápolása és erősítése érdekében gyakorlatilag foganatosítanunk kell, nehogy a szentistváni népeknek megkívánt államhűsége és hazaszeretete megrendüljön és még inkább csökkenjen, mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a m. kir. miniszterelnök és belügyminiszter urakat megkeresni méltóztassék aziránt, hogy a magyar nemzeti zászló védelmére vonatkozó törvényeknek és kormányrendeleteknek a gyakorlati életben tényleg érvényt szerezzen.

Az e téren elkövetett mulasztások a magyar állam nemzeti jellegének és tekintélyének, a jogrendnek és a közbiztonságnak előreláthatólag legnagyobb, mondhatnám végzetes hátrányára lesznek.

Fogadja Nagyméltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1943. évi május hó 7-én

Dr. Steuer György s. k.
ny. államtitkár,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja.

¹⁰² Keresztes-Fischer Ferenc (Pécs, 1881. február 18.–Bécs, 1948. március 3.) 1921-től Baranya és Pécs, 1925-től Somogy vármegye főispánja volt. 1931. augusztus 24. és 1935. március 4., valamint 1938. május 13. és 1944. március 22. között belügyminiszter. Horthy személyes környezete és a Bethlen–Kállay konzervatív csoport tagjaként az angolszász orientáció híve volt. 1944 tavaszán a Gestapo letartóztatta és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolta.

5. irat

Steuer György levele Perényi Zsigmondhoz

1943. május 7.

Nagyméltóságú
BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND¹⁰³
v.b.t.t.¹⁰⁴ ny. Belügyminiszter úrnak,
BUDAPEST

A dunabölkényi német lakosságot tovább izgatják

NAGYMÉLTÓSÁGÚ ELNÖK ÚR!

A dunabölkényi német lakosság körében lefolyt izgatásról a folyó év április hó 7-ről kelt előterjesztésemben Nagyméltóságodnak részletes jelentést tettem.

A Marienbund¹⁰⁵ tagjait inzultálták. Szilveszterkor Dunabölkényben tartózkodó szabadságolt 33 katona a katolikus államhű németek vendéglőjében éles tölténnyel lövöldözött, és a káplán mellére szegezte revolverét, kijelentette, hogy a papokat, akár a németek, akár a bolsevikiek győznek, felakasztják stb.¹⁰⁶

A jelen volt csendőrök és rendőrök nem avatkoztak be. A vizsgálat megindult. A jegyzőkönyvi kihallgatások megtörténtek. De a közrend és közbiztonság érdekében szükséges intézkedések, sajnos, elmaradtak.

¹⁰³ Perényi Zsigmond (Pest, 1870. november 25.–Budapest, 1946. március 18.) 1903 és 1913 között Máramaros vármegye főispánja, 1919. augusztus 15.–szeptember 11. között a Friedrich-kormány belügyminisztere volt. 1927 és 1933 között országgyűlési képviselő, majd koronaőr. 1939. április 28. és 1940. szeptember 12. között Kárpátalja kormányzóbiztosa volt. 1939. június 15. és 1943. október 23. között a felsőház alelnöke, 1943. október 23. és 1944. november 3. között a felsőház elnöke volt. Tisztségéről a nyilas hatalomátvétel után tüntetőleg lemondott.

¹⁰⁴ A v.b.t.t. rövidítés a valóságos belső titkos tanácsnok címre utal, melyet a legmagasabb közhivatalnokok kitüntetésként kaptak.

¹⁰⁵ A Marienbund katolikus, náciellenes német ifjúsági szervezetet a harmincas években Berencz Adam alapította meg Apatinban, 1944-ben a német megszállás után a működését betiltották.

¹⁰⁶ A Bácskában a Waffen-SS tagjai, a helyi magyar, illetve a magyar érzelmű németek, valamint a magyar karhatalom között sorozatosak voltak az összetűzések. 1942 márciusában az SS-hez tartozó önkéntesek a Volksbunddal Hódáságon 71 házat és 573 ablakot rongáltak meg. A német–magyar ellentét megrendszabályozására Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke elrendelte az ügyek kivizsgálását, amivel az újvidéki vérengzésért felelős Feketeahalmi-Czeydner Ferenc altábornagyot bízta meg. A kivizsgálások ellenére az összetűzések nem mérséklődtek, ezért 1943 tavaszán Zomborban, később máshol is önálló német parancsnokságok létesültek.

A szabadkai érseki biztos, dr. Ijjas József¹⁰⁷ a Buschbacher¹⁰⁸ dunabökenyi káplán elleni merényletről tett két rendbeli panaszra a megtorló intézkedés iránt illetékes helyen a lépéseket megtette.

A merénylő SS-katona ellen a külügyminisztérium útján tett feljelentés alapján az eljárás folyamatba tétetett. Intézkedés történt aziránt is, hogy a német hadseregből szabadságra jövő SS-katonák saját feletteseiktől utasítást kapjanak, hogy itthon ne garázdálkodjanak.

A beígért rendszabályozást azonban nem foganatosították.

A húsvéti ünnepekre az illető SS-katona újból hazajött és az egyik magyar honvédnek azzal dicsekedett, hogy 150 éles töltényt magával hozott. Nyíltan hirdette, hogy a káplánt és még néhány személyt le fog lőni. Nem fogták le, mert nálunk virul a szabadság. Az említett kijelentéseket akár valóság, akár esetleg ugrasztás volt, el kell ítélni és meg kell torolni.

A húsvéti ünnepek után SS-katonák, saját bevallásuk szerint, a békés magyar értelmű német polgárok ablakait beverték. A házakat éjnek idején ismeretlen tettesek mindenkinél bepiszkították és a házakra ráírták a kormányzó úr nevét és azt, hogy „le a szidókkal”.

Az illetők eljárásukat a magyarokra vélték áttolni. De a magyar nem írja a „sidó”, hanem a „zsidó” szót.

A Dunabökenyben elhelyezett németországi fiúk kihívó viselkedése nem szűnik.

Az egyik németországi fiú a tanítónő elé állt és neki a következőket mondta:

„Waa sind Sie? Ich hörte, Sie sind eine Deutsche und doch sind Sie es nicht. Das bleibe da nicht ungarisch, das wird deutsch.”¹⁰⁹

„Ez a gyerek, írták nekem, eszi itt a magyar kenyeret...”

Ouo usque tandem...”¹¹⁰

A bácskai közigazgatásnak, a rendőrségnek és a csendőrségnek, hogy ha hivatása magaslatán áll, amit nem szeretnék kétségbe vonni, az említett közállapotokat nem volna szabad eltűrnie és megtorlás nélkül hagynia.

¹⁰⁷ Ijjas József (Baja, 1901. november 5.–Kalocsa, 1989. április 29.) 1925. június 14-én Kalocsán szentelték pappá. 1929-től érseki szertartó, 1931-től főegyházmegyei cenzor Kalocsán, 1935-től a budapesti Szent Imre Kollégium prefektusa volt. 1937-től a jeruzsálemi Szent István zárandokház igazgatója, 1942-ben zsinati vizsgáló, 1944-ben pápai prelátus, 1969 és 1987 között kalocsai érsek volt.

¹⁰⁸ Buschbacher József (Apatin, 1914. február 14.–?) az Apatinban 1935 és 1944 között megjelenő *Die Donau* német nyelvű katolikus hetilap főmunkatársa volt. 1941-től az államhű német lap szembeszállt a náci eszmék térhódításával, elítélte az SS-be való sorozást, támadta a Volksbundot. Több számát a Volksbund nyilvánosan elégette Apatin főterén, a lap betiltását a budapesti német követség jegyzékben kérte. Arra végül az 1944. március 19-i megszállás után került sor. 1944 őszén Buschbacher Józsefet a szerb partizánok ismeretlen helyre hurcolták el.

¹⁰⁹ Ön micsoda? Hallottam, hogy Ön is német, de nem, mégsem az. Ez itt nem marad magyar, ez német lesz.

¹¹⁰ Az eredeti szövegben elírás történt. Steuer itt Cicero Catilina elleni beszédéből idéz: „Quo usque tandem abutere, Catillina, patientia nostra.” (Meddig élsz vissza, Catilina a türelmünkkel?)

Az államhű német lakosság, amire összes emlékirataimban őszintén és nyíltan rámutattam, régóta sürgős jogvédelmet kér.

Ezt azonban többszöri kérés és sürgetés dacára, sajnos, nem tudja megkapni.

Ezért az elkövetett mulasztásért a felelősséget a hatósági közegeknek viselniük kell. „Dixi et salvavi animam meam!”

Jelen előterjesztésemet kérném sürgős intézkedés végett a m. kir. miniszterelnök, belügyminiszter és külügyminiszter urak elé terjeszteni.

Budapest, 1943. május 7-én

Maradtam mély tisztelettel:

Dr. Steuer György s. k.

ny. államtitkár,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja.

6. irat

Steuer György előterjesztése Perényi Zsigmondhoz

1943. május 7.

A leventemozgalomról¹¹¹ az alispáni és polgármesteri évnegyedes jelentésben való beszámoló

NAGYMÉLTÓSÁGÚ ELNÖK ÚR!

A leventemozgalomhoz fűződő, nemzeti, fajvédelmi és honvédelmi érdekek minden kétségen felülállanak. Ezeknek gyakorlati kielégítése parancsszerű állam- és nemzetvédelmi feladat, melynek minél eredményesebb megoldása érdekében a törvényhozás és a kormány minden áldozatot meghoz.

A leventeintézmény fontosságát a köztudatba át kell vinnünk, hogy nemcsak a hatóságok, hanem maga a társadalom is a leventeképzés életbevágó feladatainak gyakorlati megoldásánál a maga részéről is kötelességszerűleg közreműködjék.

A leventemozgalomhoz fűződő nemzetvédelem érdekében Bács-Bodrog vármegyének 1943. évi március hó 23-iki törvényhatósági bizottsági közgyűlésén a többi között

¹¹¹ A levente intézményt az 1921. évi LIII. tc. állította fel, annak értelmében minden 12 és 21 év közötti magyar fiatal, aki nem járt iskolába, illetve olyan iskolába járt, ahol nem volt kötelező a testnevelés, hente bizonyos óraszámot testedzéssel volt köteles eltölteni. A leventeoktatók a legtöbb esetben hivatásos tisztek voltak, az intézményi szigor miatt maga a mozgalom nem volt népszerű. A honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. kötelezővé tette a leventeképzést, 1941. július 18-án pedig a Honvédelmi Minisztérium VIII. csoportjának a hatáskörébe rendelték.

felkértem a vármegye alispánját¹¹² arra is, hogy jövőben az évnegyedes alispáni jelentésben számoljon be a leventemozgalomról is.

A vármegye törvényhatósági bizottsága mindenképp elő akarja mozdítani a leventemozgalmat, mely a leventeköteles ifúságot életének 12. évétől 23. évéig hazafias és valóságos szellemben együtt tartja, az iskolában nyert nevelést továbbmunkálja és kiegészíti.

A leventeintézmény az egész magyar ifúságot nevelő, művelő és szórakoztató munkájával katonai szellemben honvédekké neveli.

A vármegye alispánja és a város polgármestere a törvényhatósági leventebizottság elnöke. Az ő feladatuk, hogy a leventebizottságok megalakulását és azok működésére vonatkozó felsőbb utasítások végrehajtását ellenőrizzék.

Ehhez képest a vármegye alispánjának és a város polgármesterének a leventemozgalomnak gyakorlati célkitűzéseiről, a leventeegyesületek működéséről és jövőbeli feladatairól a vármegye és a város közönségét önkormányzati szerve útján, törvényhatósági bizottságának közgyűlésein közérdekből tájékoztatniok kell.

Mindezeknél fogva mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy a m. kir. miniszterelnök, belügy- és honvédelmi¹¹³ miniszter urakhoz felterjesztést intézni méltóztassék az iránt, hogy az összes vármegyék alispánjai és a törvényhatósági joggal felruházott városok polgármesterei évnegyedes jelentéseikben a leventemozgalomról a törvényhatósági bizottságot részletesen tájékoztassák és az erre vonatkozó jelentésüket a m. kir. honvédelmi és belügyminiszter urakhoz és a Leventeegyesületek Országos Központjához¹¹⁴ terjesszék fel.

A jelen előterjesztésemet a leventemozgalom körül szerzett tapasztalataim alapján közérdekből tettem meg.

Budapest, 1943. május 7-én.

Maradtam mély tisztelettel:

Dr. Steuer György s. k. ny. államtitkár,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja.

Nagyméltóságú

BÁRÓ PERÉNYI ZSIGMOND

v.b.t.t. ny. Belügyminiszter úrnak, mint a Magyar Nemzeti Szövetség¹¹⁵ elnökének,

BUDAPEST

¹¹² 1941 és 1944 között Bács-Bodrog vármegye alispánja dr. Bajsay Bauer Ernő (Budapest, 1893. október 31. – Újvidék, 1946. november 4.) volt. A Szombathelyi-féle pörben háborús bűnösként halálra ítélték és kivégezték.

¹¹³ Nagy Vilmos (Parajd, 1884. május 31. – Piliscsaba, 1976. június 21.) katonatiszt, vezérezredes. 1942. szeptember 24. és 1943. június 12. között honvédelmi miniszter. 1965-ben a Jad Vasem Intézet a „világ igazának” ismerte el.

¹¹⁴ A Leventeegyesületek Országos Központját 1941. augusztus 13-án miniszterelnöki rendelettel állították fel. A Leventeintézményt az Ideiglenes Nemzeti Kormány az 529/1945. számú miniszterelnöki rendelettel oszlatta fel, vagyonát pedig elkobozta.

¹¹⁵ A Magyar Nemzeti Szövetség 1918 végén, 1919 elején alakult magyar irredenta szervezet, több más irredenta szervezettel együtt a Területvédő Liga tagja volt. Ellentétben más irredenta szervezetekkel, a Magyar Nemzeti Szövetséget a magyar hatóságok nem oszlatták és nem tiltották be. A két világháború

7. irat

Steuer beszámolója a magyar kormányhoz

1943. május 8.

Beszámoló több dél-bácskai német községben szerzett tapasztalatokról
és sürgős orvoslásra váró közállapotokról

A m. kir. kormány szives figyelmébe.

Irta:

Dr. Steuer György

ny. államtitkár

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja

„A tapasztalat igen drága leckepez, de úgy tanít, mint egyetlen tanító sem”
(Carlyle)

A visszas közállapotoknak szemébe kell nézni és azokat közérdekből idejében, lehetőleg közmegnyugvásra tényleg orvosolnunk kell.

Az 1943. évi április hó 16-tól április hó 20-ig Szabadka várost, Gombos,¹¹⁶ Hódság, Bácsordas,¹¹⁷ Boruc,¹¹⁸ Palánka és Dunabökény községeket előzetes értesítés nélkül meglátogattam.

Mint Bács-Bodrog vármegye szülöttje és mint annak törvényhatósági bizottsági tagja lelki és magyar közéleti hivatással, népi, nemzeti és szociális alapon igyekszem az államalkotó magyarság és vele sorsközösségben élni hivatott szentistváni népek jogosult érdekeit élethivatásszerű, önzetlen közéleti munkával előmozdítani.

Lelkem egész erejével azon vagyok, hogy mindent szépítés és torzítás nélkül, híven és őszintén, a valóságnak megfelelően megírjak mindent úgy, amint ezt Isten látnom adta.

A hódsági német leventék tüntetéséről, a dunabökényi magyar leventének véresre veréséről és arról, hogy a dunabökényi államhű némettség körében tovább folyik az izgatás, külön jelentést tettem. Ezúttal legyen szabad az említett községekben szerzett egyéb

közötti időszakban jelentős propagandatevékenységet fejtett ki. 1930 júniusában a Szövetség székhelyén például állandó Trianon-kiállítást nyitott.

¹¹⁶ Gombos /szerbül Bogojevo/ Apatintól 27 km-re délkeletre, a Duna bal partján fekvő település. 1910-ben 3225 lakosából 3008 magyar volt.

¹¹⁷ Bácsordas /szerbül Karavukovo, németül Wolfingen/ Hódság melletti, Duna menti település. 1910-ben 3663 lakosából 3522 német, 130 magyar volt. 1945-ben a német lakosságot deportálták.

¹¹⁸ Az eredeti szövegben elírás történt, bár Boruc község szerepel, a valóságban Steuer itt Borócra utal.

tapasztalataimról és észlelt más sürgős, orvoslásra váró közállapotokról jelentést tennem.

1./ GOMBOS KÖZSÉGBEN

a Gombos-vaszkai ármentesítő társulatnál tudomásomra jutott, hogy Horvát-Szlavónországból nemcsak a magyarok jönnek át Magyarországra, akik idehaza telepet kapnak, hanem a németek, szerbek és horvátok is a partizánok elől Bácskába menekülnek.

2./ A PARTIZÁNOK

között, amint ezt velem Palánkán közölték, sok szerb van, kiktől a földeket a horvátok elvették és templomaikat lerombolták. Horvátországban vannak: domobranáczkok¹¹⁹ /: honvédek /:, ustasák /: felkelők /:¹²⁰ és partizánok /: rablo és gyilkosok /:¹²¹. Igen sok horvát van, aki nappal ustasa, éjjel pedig partizán.

A partizánok főleg élelmiszert és ruhát harácsolnak és rabolnak. Azokat, akik az élelmiszert és ruhájukat megosztják és nem szállanak szembe, a partizánok állítólag nem bántják. „Egyébként jó emberek ezek a partizánok”, mondotta nekem egy horvát. „A partizánok a horvát és a szerb néppel elkövetett nyilvánvaló igazságtalanságokat megbosszulják.” Mindezek mellett közismeretes tény, hogy a partizánok rabolnak és gyilkolnak, veszélyeztetik az állami és közrendet, a békés emberek életét.

3./ A HORVÁTOK VÁRJÁK A MAGYAROKAT

A horvát népnek nem kellene sem a szerbek, sem az olaszok, hanem – amint ezt velem egy horvát közölte – lépten-nyomon azt kérdik, vajon mikor jönnek már a magyarok.

Mikor híre terjedt, hogy odahaza Bácskában vagyok, a horvátok és szerbek a Dunán átjönnek, hogy viszontlássanak, velem beszéljenek és panaszaitak előadhassák. Az egyik szerb figyelmeztetett azonban, hogy vigyázzak, mert engem is, mint a nép emberét, éppúgy, mint annak idejében Radics Istvánt,¹²² a horvát népvezért, meg fognak ölni.

¹¹⁹ Az 1941-ben kikiáltott Független Horvát Állam reguláris hadseregének az elnevezése volt, azonban már 1942-ben közvetlenül a Wehrmachtnek rendelték alá. 1943-ban a szárazföldi haderőben 130 ezer fő szolgált. Valódi súlya azonban csekély volt, egyrészt a gyakori dezertálások, másrészt pedig az usztasákkal való rivalizálás miatt.

¹²⁰ Az eredetileg szeparatista és nacionalista usztasa mozgalmat 1929-ben Olaszországban a szerb központosítás és hegemonia elleni fegyveres küzdelem, a Független Horvát Állam létrehozása céljából alapították meg. 1929 és 1941 között terrorszervezetként működött. 1932-ben a Velebit-hegységben sikertelen fegyveres felkelést robbantottak ki, 1934-ben merényletet követtek el Sándor jugoszláv király ellen. Fegyveres alakulatai a második világháborúban a reguláris hadsereg mellett, Ante Pavelić, a Horvát Független Állam vezérének vezetése alatt tovább működtek, s kegyetlen mészárlásokat követtek el a horvátországi szerbek és zsidók körében. Az áldozatok számával kapcsolatban a mai napig nincsen konszenzus; mértéktartó becslések szerint is mintegy 30 ezer zsidó és 217 ezer szerb esett az usztasa terror áldozatául.

¹²¹ Eredetileg irreguláris katonai alakulat, akik egy adott területen többnyire a megszálló idegen hatalom ellen harcolnak. A jugoszláv partizánmozgalom összekapcsolódott a kommunista ellenállással.

¹²² Stjepan Radić (Trabajevo Desno, 1871. május 11.–Zágráb, 1928. augusztus 8.) horvát politikus, a Horvát Parasztpárt első elnöke volt. Az 1920-as években a szerb centralista pártok fő ellenfele, távlati célja

Ezt a figyelmeztetést mosolyogva fogadtam, hisz a dél-bácskai tulsó Kulturbündlek közül is többen azt mondták testvéreimnek, hogy a „Steuer” családot magyarságáért Németország győzelme esetén meggyilkolják. Ennek a fenyegetésnek, ha Isten is úgy akarja, természetesen elébe fogunk állani.

4./ HÓDSÁG KÖZSÉGBEN

a képviselőtestületben a magyarság és az államhú németiség csak hat taggal van képviselve. Míg a Kulturbündlek óriási többségben vannak. Mindent, ami nekik német szempontból nem tetszik, azt leszavazzák. A magyar polgári iskola szükségleteinek kielégítését megtagadják. A magyar orvosnak nem adnak lakást stb. A közigazgatás zavartalan vitelét lépten nyomon megakadályozzák. A községi képviselőtestületekben a magyarságot és az államhú németiséget kétharmadrészben, a Kulturbündleket pedig, bármennyien is vannak, csak egyharmadrészben lett volna szabad kinevezni.

A közigazgatás zavartalan vitele a dél-bácskai német községekben, sajnos, nincsen biztosítva.

Kéréseinket és javaslatainkat, melyeket előterjesztettünk, nem hallgatják meg és előterjesztéseinkre, sőt vádjainkra, ami a legkönnyebb és a legkényelmesebb elintézés, még csak nem is válaszolnak.

5./ BÁCSORDASON

a német lakosság a német községi jegyző vezetése alatt, sajnos még mindig nem tud vagy nem akar abba a tényleges helyzetbe beilleszkedni, hogy Dél-Bácska a magyar állam fennhatósága alá visszakerült.

A Mosztonga ér¹²³ szabályozása tárgyában az 1942. évben Bácsban tartott értekezlet után – melyre a zombori kultúrmérnöki hivatal¹²⁴ engem is meghívott és a német gazdáknak azt mondtam, hogy ha folyton veszekednek, a Mosztonga folyóban nem víz, hanem német vér fog folyni –, a bácsordasi német községi jegyző előadta, hogy a községnek 1 km bekötő kövező útra volna szüksége és ennek megépítését szorgalmaznám. Erre kész örömmel vállalkoztam és csupán azt kértem, hogy a német községi jegyző foglalja írásba a község kérelmét és azt küldje el nekem. Ezt azonban a mai napig nem tette meg, mert amint ezt a Kulturbündlekénél többször tapasztaltam, valószínűleg nem akarta, hogy kezeim között írásbeli bizonyíték legyen arra, hogy hozzám Kulturbündlek is fordultak és rajtuk is, amint az többször tényleg megtörtént, segítettem.

Megnehezíti a közigazgatás terén közérdekből megkívánt működésemet az a körülmény is, hogy Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának kis gyűlésében, kifejezett kérésre nem kaptam helyet, ellenben a 40 Kulturbündler megyebizottsági tag

Horvátország önrendelkezésének kivívása volt. Bár 1925-ben kiegyezett Belgráddal, de tartós megbékélésre nem került sor. 1928-ban a belgrádi parlamentben gyilkolták meg.

¹²³ A Mosztonga 129 km hosszú, mindössze néhány méter széles ér. Béreg, Küllöd, Bezdán mellett halad, s Monostorszegnél ömlik a Ferenc-csatornába.

¹²⁴ A kultúrmérnöki hivatalokat az árvízvédelem és az árvízkárok elhárítása céljából 1879-ben állították fel.

közül négyen kerültek be a kis gyűlésbe, ahol Jánoshalma,¹²⁵ a 13.721 lelket számláló szintiszta magyar község csak egy póttaggal van képviselve.

Ezek és más állapotok azt igazolják, hogy a bácskai közállapotok, amire emlékirataimban rámutattam, sincsenek rendben és azok a vármegye összes közismert és elismert közéleti férfainak bevonásával közérdekből legsürgősebben orvoslandók volnának.

6./ BORÓC KÖZSÉGBEN

az államhű németek közül többen, akik megtudták, hogy a községben tartózkodom, ami futótűzként terjed el a faluban, késő este felkerestek és velem csaknem egész éjjel, 3-4 óra megszakítással, a 8 órakor Palánka felé induló vonatig ügyes-bajos dolgaikat, a község erős német nemzetiségi közhangulatát elmondották és közölték velem azokat a sérelmeket és bántalmakat, melyek őket államhűségük és magyarságuk miatt érte.

A szélső német nemzetiségi mozgalom a korcsmában, a Heimben¹²⁶ összpontosul. Mindenki odajár és ott hallgatják rádión a harctéri eseményeket és veszik át a központi területi és körzeti vezetőség utasításait, melyek sokszor nem egyeznek meg a sajtóban leadott államhű véleményekkel és nagy fogadkozásokkal.

A közvélemény szerint Dél-Bácska a magyarság által csak meg van szállva és az nem fog Magyarországon maradni, hanem abból Prinz Eugenstadt¹²⁷ – volt Belgrád – szék-hellyel önálló / „Donauschwabenland” lesz.

Az egyik német vezér, aki tanúk igazolása szerint a német lakosságot felszólította, hogy a magyar honvédséget ne fogadja, Boróc község¹²⁸ szülöttje és tiltakozásunk ellenére, másokkal együtt, ma a magyar képviselőház tagja.¹²⁹ A magyarországi németség erősítése körül szerzett érdemei elismerésül a Volksbund által a becsületjelvényvel lett kitüntetve.

7./ PALÁNKÁN

a járási főszolgabírósnál és a kir. erdőhivatalban a dél-bácskai német lakosságot érintő kérdések elintézését szorgalmaztam. Az állami polgári iskola igazgatóival pedig a szórványmagyarok gyermekeinek iskoláztatását és azzal kapcsolatos kulturális képzéseket beszéltem meg. A polgári iskolai igazgató igen képzett és lelkes magyar, aki a csehszlovák államban átszenvedte az üldözött magyarság nehéz sorsát, Palánkán is magyar apostoli munkát fog végezni.

¹²⁵ Jánoshalma /horvátul Jankovac/ Kiskunmajsától 20 km-re található Baja irányában. 1930-ban 11 141 lakosából 10 798 magyar, 303 német volt.

¹²⁶ Otthon, menhely

¹²⁷ Savoyai Jenő (Párizs, 1663. október 18.–Bécs, 1736. április 21.) Habsburg tábornok, korának legtehetségesebb hadvezére. A császári csapatok 1686-ban az irányítása alatt foglalták vissza Buda várát. Belgrádnak a nevére történő esetleges átnevezése szimbolikus értelmezéssel bírt, mivel Savoyai Jenő 1688-ban Miksa bajor választófejedelem mellett vett részt a város elfoglalásában.

¹²⁸ Boróc /szerbül Obrovac, németül Oberndorf/ Palánkától 7 km-re délre található. 1900-ban 3105 lakosából 1985 német, 1037 szerb, 38 magyar volt.

¹²⁹ Josef Trischler, életrajzát ld. a 17. lábjegyzetben.

Rendkívül kiváló munkatársat kapott az igazgató Unterreiner Károly¹³⁰ kat. hitoktatóban, aki a hittanítás mellett a szórványos magyarság fiai részére felállítandó internátust fogja vezetni.

A palánkai német lakosság, a polgári iskola igazgatójának közlése szerint, az állami polgári iskolában, a Kulturbund által kért német tagozat felállítását nem kívánja, mert azt akarja, hogy a német gyerekek magyarul megtanuljanak.

Palánkáról történt elutazásom előtt beható megbeszélést folytattam az érdemekben megöszült 80 éves Büchler Róbert ny. községi jegyzővel, a Bács-Bodrog vármegyei Községi Jegyzők Egyesületének volt elnökével, Prohászka István pelenkái¹³¹ községi jegyzővel, aki igen képzett és erős kezű jegyző, valamint Vermes Imre kir. erdőfőmérnökkel, aki a Felvidéken működött és Délbácskában is igen fontos hivatást fog betölteni.

A csempészás a Dunán megfelelő ellenőrzés hiányában több feljelentésünk dacára még mindig szabadon folyik. Az iloki¹³² horvát vezető tisztviselő Palánkáról minden nehézség nélkül szerzi be élelmiszereit, míg a palánkaiak, akiknek Ilokon szőlejük van, saját munkásaiknak nem vihetnek élelmiszert.

Tudomásomra hozták Palánkán azt is, hogy dr. Reiter József palánkai községi orvos, német körzetvezető 1942. évi május hó 4-től 1942. évi szeptember 28-ig a budapesti 1 számú honvéd helyőrségi kórházban átképzésen volt.

Az orvosokat felszólították, hogy nemzetiségek szerint csoportosuljanak. Erre Reiter a magyar orvosok csoportjához lépett, mire egy szerb orvos előlépett és kijelentette, hogy Reiter József odahaza Palánkán nagy német, Kreisleiter,¹³³ Budapesten meg magyarnak vallja magát.

Belter a német körzetvezető budapesti pálfordulását azzal indokolta, hogy édesanyját „Borbélynak” hívták.

Palánkán azonban Budapestről történt hazaérkezése után továbbra is nagynémet, Kreisleiter maradt, aki a legújabb hír szerint Németországba készül kivándorolni.

A Volksgruppenführer¹³⁴ Reiter Józsefet, aki Budapesten magyarnak vallotta magát, a németiség erősítése körül szerzett érdemei elismeréséül a „Volksbund Ehreabezeichnung” /:becsületjelvényével:/ tüntette ki.

Hasonló német vezér Ressler Ottó palánkai nagykereskedő, földbirtokos is.

¹³⁰ Unterreiner Károly (Szentfűlöp, 1897. március 25.–Palánka, 1944. október 27.) 1921-ben Kalocsán szentelték pappá. 1921-ben helyezték Palánkára, ahol népszerű hitoktató volt. 1944. október végén a partizánok letartóztatták, mintegy száz német férfival együtt megkínózták és október 27-én agyonlőtték.

¹³¹ Vélhetőleg elírás – Palánka.

¹³² Újlak /horvátul Ilok/ Horvátország legkeletibb városa, a Tarcál-hegység nyugati oldalán, Palánkával szemben, a Duna partján fekvő település. A 14. században Magyarország egyik legnépesebb városának számított. Az 1860-as években jelentős szlovák etnikum költözött a településre. 1910-ben 4809 lakosából, 2728 horvát, 825 szlovák, 557 német, 448 szerb, 228 magyar volt.

¹³³ A Kreisleiter a Német Nemzetiszocialista párt helyi vezetője volt.

¹³⁴ A Volksgruppenführerek a Német Birodalom határain kívül élő német kisebbség etnikai/politikai vezetői voltak Szlovákiában, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Magyarországon, Dél-Tirolban és Dániában.

Annak idejében, a magyar uralom alatt nagy magyar volt. Egy szegedi magyar kö-zépiskolai igazgató magyar leányát vette el feleségül, aki ma nagy német. Ressely Ottó a jugoszláv uralom alatt azonban a szerb radikális párt listáján Dungserszki Gedeon¹³⁵ mellett mint képviselőjelölt szerepelt és őt meg is választották a németpárt jelöltjével szemben. Dungserszki Gedeonnak a képviselőségről történt lemondása után Ressely Ottó a jugoszláv parlamentbe jutott.

Délbácskának felszabadulása után Ressely Ottó felfedezte németiségét és a szélső német nemzetiségi pártnak és a magyarság ellen indított mozgalomnak igen exponált elő-harcosa lett.

A katonai közigazgatás alatt mint a németiség vezére, a kezeim között levő írás, sze-rint, küldöttséget vezetett a német nemzetiségi mozgalommal rokonszenvező katonai pa-rancsnok elé, akitől azt kérték, hogy egyes községi jegyzőket váltson fel. A katonai parancsnok azonban a kérelmet megtagadta, amiért a német küldöttség nagyon el volt keseredve.

A német küldöttség vezetője, Ressely Ottó visszament a katonai parancsnokhoz és azt mondta neki, hogy igaza van. Ezek a németek, mondta Ressely a német vezér, mindennap kicseréltetnék a községi jegyzőket. Ressely Ottó azonban előzőleg magáévá tette a német küldöttség kérelmét, de azzal csakhamar nem vállalt közösséget. Ressely Ottó ma igen szép jövedelemmel egy budapesti ipari vállalkozásnak a vezetője. Vagyoni-lag gyarapszik és rokonainak azt mondta, hogy tönkre fognak menni.

A Volksdeutschok lépten nyomon azt hirdetik, hogy a németek nevüket ne magya-rosítsák meg. Leányaikat ne adják férjhez magyarokhoz vagy magyarosokhoz. Ellenben Ressely Ottó leányát férjhez adta „Zengő” nevű katonaoorvoshoz, aki Zimmer német nevét feladta és „Zengő” magyar nevet vett fel s ezzel népi német felfogás szerint ma-gyaronná¹³⁶ lett.

Ez nem magánügy, hanem az exponált népi német vezérnek oly eljárása, amely a német közügyet közletről érinti és melyet minden népi német az államhű németekkel szemben teljes mértékben elítél. Mindezek dacára a Volksgruppenführer Ressely Ottót, amint ezt Schönborn¹³⁷ Stabsführer¹³⁸ 1943. évi április hó 28-án kelt levelében hivata-

¹³⁵ A Dunderski család Ausztria–Magyarország egyik leggazdagabb földbirtokos dinasztiájának számított. A szövegben elírás történt, a család vagyoni alapját megeremtő Dunderski Gedeon ugyanis 1807 és 1883 között élt. A szöveggörnyezetből Bogdan Dunderskit (Szenttamás, 1861. ?–Becse, 1943. november 14.) lehet beazonosítani. Bogdan mintegy 2600 hold örököse volt, a földművelés mellett lótenyész-téssel is foglalkozott. 1910 és 1918 között magyar országgyűlési képviselőként következetesen a délvidéki szerbek érdekeiért emelt szót. A két világháború között visszavonult a politikától, 1942-ben és 1943-ban a magyar parlament behívott képviselője volt. Ebben az időszakban is a jogi keretek betartása mellett a délvidéki szerbek érdekérvényesítéséért, az őket ért sérelmek orvoslásáért szállt síkra. Ennek ellenére, 1945 után az új jugoszláv hatalom árulóként tekintett rá, családja vagyonát elkobozták.

¹³⁶ A magyarón gúnynevet az olyan szláv és német nemzetiségű egyénekre használták, akik beilleszkedve a magyar államkeretek közé, a magyar politikai elitet támogatták.

¹³⁷ Josef Schönborn (Szatmár, 1905. november 15.–?) romániai német politikus, a Volksbund törzsvezető-je, 1942-től a magyar felsőház tagja volt.

¹³⁸ Stabsführer: a Volksbund törzsvezetője.

losan közölte, a németiség erősítése körül szerzett érdemei elismeréséül a Volksbund becsületjelvényével tüntette ki.

Ressely Ottó magyar, szerb és szélső német nemzetiségi szereplése után a magyar felsőház tagja lett. A Palánkáról a Dunabökenybe indult autóbuszra a Laufer féle vendéglőben várakoztam, mely a Kulturbündlerok korcsmája, ahol éppen a Hitler születésnapjára rendezett ünnepély próbáját tartották. A vendéglős mindjárt arra kért, hogy a záróra meghosszabbítása iránti kérvényét, melyet be fog adni, vegyem pártfogásába. Ezt a legnagyobb készséggel megígértem, de a kért adatokat a mai napig sem kaptam meg. Csakhamar észrevettem, hogy asztalomnál Kulturbündlerok foglaltak helyet, akiket Laufer korcsmáros nekem bemutatott. Iparosok és kereskedők voltak, akik velem azt közölték, hogy a magyar rádió szerint Hitlerhez, a Führerhez a magyar miniszterelnök, a bécsi rádió szerint pedig a kormányzó úr ment.¹³⁹ Utóbbi hírt erősítettem meg. Erre megkérdeztem tőlük, vajon a német nemzeti szocialismust, melyről annyit beszélnek, lényegében ismerik-e. Miután válaszukból arról győződtem meg, hogy a német nemzeti szocialismust nem ismerik, néhány szóval, a legalsóbb néprétegek érdekében a Németországban elrendelt vagyonleadás és erősebb adóztatás, nagyobb teherviselés kötelezettségének kiemelésével megmagyaráztam a német nemzeti szocialismust. Erre az illetők kijelentették, hogy a palánkai jómódú sváb parasztság ezt a német nemzeti szocialismust nem fogja akarni.

Közöltem velük, hogy én Palánkán a német nemzeti szocialismusról előadást szeretnék tartani.

Közöltem velük azt is, hogy én a palánkai német munkaadók kapzsóságát jól ismerem. Elmondotta nekem ezt a palánkai Karpfengasthausban¹⁴⁰ az 1941. évben a felszabadulás után általam rendezett ebédre meghívott öt német kendergyári munkás, akiknek 30 gyermekük van.

Ezek a munkások, akik vendégeim voltak, és akiknek nevét el nem árulhatom, mert különben azok Palánkán többé munkát nem kapnának, elmondották nekem panaszukat, melyeknek orvoslását a magyar kormány kérésemre táviratilag elrendelte. Mindezek után a Kulturbündler asztaltársaim kijelentették: „Csakugyan jó volna, hogy ha az úr a német nemzeti szocialismusról Palánkán előadást tartana”. Ezt megígértem. De nem hiszem, hogy ehhez az előadáshoz a hatóságok és a kormány hozzájárulnának. Ellene volnának a Kulturbündlerok, akik a kisajátított német mozgalomnak igen jól kereső haszonélvezői. Erre a Kulturbündlerektől „Heil Horthy”, „Heil Hitler” üdvözléssel elbúcsúztam, amire azok azt mondták, hogy ezt az üdvözlést ők is aláírják.

¹³⁹ Horthy 1943. április 16–17-én a Salzburg melletti klessheimi kastélyban találkozott Adolf Hitler német kancellárral és Joachim Ribbentrop külügyminiszterrel. A feszült légkörben zajlott tárgyalásokon a német államvezetés Kállay miniszterelnököt elsősorban az angolszászokkal folytatott ankarai tárgyalások miatt támadta. Komoly konfliktusok alakultak ki a zsidókérdés körül is, Ribbentrop ugyanis nyíltan követelte a magyar zsidóság koncentrációs táborokba szállítását.

¹⁴⁰ A palánkai vendéglőt nem sikerült azonosítani.

8./ DUNABÖKÉNY

A község előtt az autóbuszra egy német községi rendőr feljött és magyarul a következőképp szólított meg:

„Maga hová távozik?” „Én – válaszoltam – nem távozom sehová, hanem én Dunabökénybe jövök.”

A községházán, ahol az autóbusz megállt, miután egy Palánkán járt embertől megtudták, hogy engem ott láttak, igen sokan vártak s örömmel és szeretettel üdvözöltek, ami nagyon jólesett. Mindenekelőtt megállapítottuk a munkaprogramot és a látogatások sorrendjét, a kérések és panaszok meghallgatásának és a kért előadás megtartásának idejét. Április hó 18-án este egy bizalmas megbeszélést tartottunk a Magyar Élet Pártjának helyiségében. A megbeszélés alkalmával rendkívül súlyos panaszokat adtak elő, amelyeknek sürgős orvoslását kérték. A közrend biztosítása, az államhű németek jogvédelme, a népi németek és a SS-katonák közveszélyes garázdálkodásának megszüntetése, a község a Mosztonga szabályozása körüli kívánságainak letárgyaltatása és teljesítése stb. Stb.

HITLER ÜNNEPLÉSE

Április hó 19-én a Kulturbündlerék Hitler születésnapját ünnepelték. Reggel szentmise-re mentek, de a templomba már az előzőleg tartott szentmise evangéliuma alkalmával disztlépésben, erős, nagy lármát okozott tagozott lépésben vonultak be. Ez a szentmisét látogató közönségnél nagy felháborodást idézett elő. A szentmise után a Kulturbündlerék hozzátartozóikkal /:férfiak, öregek, fiatalok, asszonyok és leányok egyaránt:/ az Ortsleiter,¹⁴¹ egy mérsáros vezetése alatt tüntetőleg felvonultak. Az ily, több száz főből állott tüntető felvonulás Dunabökényben még nem volt. Ez a felvonulás tüntetés volt Magyarországra ellen. Az ünnepélyen szavaltak, énekeltek és beszéltek, Hitlert hűségük-ről biztosították. A község horogkeresztes zászlókkal, két-három magyar zászlóval volt lobogózva. Erről külön jelentést tettem. Az egyik államhű német gazda azt kérdezte tőlem, vajon mit szólok ehhez a nagy felvonuláshoz? „Az ily felvonulás, mondtam, tüntetés Magyarországra ellen. Ez a felvonulás azonban nem szünteti meg Magyarországnak Bácskára vonatkozó ezeréves jogát.”

MAGÁN-LÁTOGATÁSOK

A Hitler-ünnepély után különböző utcákban, körülbelül tizenöt vezető gazdánál látogatásokat tettem. Mindenekelőtt a kertet és a gazdaságot tekintettem meg. Érdeklődtem a lovak, tehének, sertések iránt. A csikókat kieresztették az udvarba, hogy azokat lássuk. Mint az öt délvidéki vármegyére kiterjeszkedett Délvidéki Földmívelők Gazdasági Egyesületének¹⁴² alelnöke sok kiállításon voltam. Sok ló- és szarvasmarha-díjazásnál közreműködtem. A szakemberektől e téren is igen sokat tanultam. Ennek alapján

¹⁴¹ Helyi pártvezető.

¹⁴² A Délvidéki Földmívelők Gazdasági Egyesülete 1891-ben jött létre, hatásköre Temes, Krassó-Szörény, Torontál, Bács-Bodrog és Arad vármegyék területére terjedt ki. Az egyesület keretén belül körülbelül 70 gazdakör működött, mintegy ötezer taggal. A tagok gazdasági érdekeinek a képvisellete mellett Szegeden internátust tartott fenn.

hozzászólhattam az állatok minőségéhez és értékéhez. Eljárásom szemmel láthatólag nagyon jó benyomást tett a meglátogatott gazdáknál. A gazdaságok iránti élénk érdeklődésem után természetesen bementem a gazdák lakásába – a parádésszobákba¹⁴³ is, ahol igen meleg és örömteljes beszélgetést folytattunk.

A meglátogatott gazdák között viszontláttam régi lelkes hívőim közül Dupp Péter és Orth Péter gazdákat is. Ezek örömben megöleltek és megcsókoltak. Elmondották, hogy a világháború előtt melyik gazdagyűlésen hallgattak meg először és utoljára. Mit beszéltem. A nagybecskereki főispáni beiktatásomon részt vettek. „Hej, más idők voltak azok”, mondták. „Németek voltunk akkor is, de jó keresztény és magyar németek, aki a magyarsággal békében és egyetértésben élünk, Magyarországért dolgoztunk.”

„Bizony szép idők voltak azok – válaszoltam –, de azokat, ha Isten is úgy akarja, visszahozzuk. A németiség lelki szakadását azonban meg kell szüntetnünk és a németséget leghivatottabb és áldozatos munkát végző fiainak vezetése alá kell helyeznünk, hogy a magyarsággal békében és egyetértésben dolgozzék.”

AZ ISKOLÁSGYERMEKEK EGYENETLENSÉGE.

A Kulturbündlerék iskolás gyermekei az államhű németek gyermekeit mindenféle gúnynévvel illetik. A Volksbund vezetője Dunabökenyben azokat a németeket, akik nincsenek a Volksbundban, a Kulturbundban nyilvános gyűlésen „seczkojedno”¹⁴⁴ németeknek nevezte el. /:Minden államba beilleszkednek:/ A népi német iskolásgyermekek is a több iskolásgyermekeket seczkojedno németeknek hívják. A leggondosabb konkolyhintók és lélekablók azok, akik még az ártatlan, iskolásgyermekek tiszta és rendkívül fogékony lelkületébe is beleoltják az ízig vérig mérgező és egymást megvető rútvölgyet erjesztő magvát. A népi német, a volksdeutsche iskolásgyermekek azt éneklék: „Heute gehört uns Deutschland, Morgen die ganze Welt.”¹⁴⁵

ELŐADÁSAIM.

Április hó 19-én este, vacsora után, felkérésre közel 500 embernek előadást tartottam a Magyar Élet pártjának külön helyiségében. Az előadáson egy csendőr is megjelent, aki közölte, hogy őt azért küldték ki az előadásra, hogy meghallgasson, vajon miről beszélek. Előadást tartottam a kormány gazdasági és szociális munkájáról, a jövő feladatairól, a németiség egységének helyreállításáról és a magyarsággal való együttműködés szükségéről. Az előadás, amint ezt velem közölték, mély benyomást tett a hallgatóság-nál. Előadás után a Christus-Jugend¹⁴⁶ vezetői felkértek, hogy az ifúságnak is tartsak előadást. Ennek idejét május hó 23-ára tűztük ki.

PANASZOK.

¹⁴³ A 19. és a 20. század első felében a parasztházak lakószobája mellett lévő ünnepi szoba, másik korabeli elnevezése a tisztaszoba volt. A két szoba között a különbség elsősorban a díszítettségben, illetve a használatuk módjában volt. A parádésszobát többnyire a vendégek fogadásakor használták.

¹⁴⁴ Szláv eredetű kifejezés, a cseh, szlovák és lengyel nyelvben is megvan, jelentése: teljesen mindegy.

¹⁴⁵ Idézet a Hitlerjugend egyik dalából, jelentése: Ma Németország, holnap az egész világ a miénk.

¹⁴⁶ A Christus Jugendet nem sikerült azonosítani.

Április hó 20-án reggel, közvetlen elutazásom előtt panaszkodtak, hogy a csendőrőrség kilakoltatott egy tekintélyes német családot, holott a csendőrőrs alkalmasabb és inkább nélkülözhető lakást kaphatott volna. A csendőrőrs két szoba bútorát cigányokkal az udvarba kidobotta. Ez nagy felháborodást okozott a községben. A kilakoltatott családnak egy férfi rokonát, aki nagy szerepet tölt be az államhű németek körében, csak azért, mert azt közölte a csendőrőrséggel, hogy a főszolgabírónak a lakás kiutalására vonatkozó határozatát megfellebbezték az alispánhoz, a csendőr káromkodással megfenyegette az államhű derék németet, hogy áttelepítheti Németországba. A dunabökenyi csendőrőrs az ily és sok más visszatetszést szült eljárásával, valamint előírt kötelességének elmulasztásával, nagyon megnehezíti a magyarság és államhű némettség által kívánt békés állapotoknak mielőbbi visszaállítását. Megjegyzem, hogy a dunabökenyi csendőrőrs ellen többször merültek fel panaszok. Egy ízben Dunabökény, Bácsújlak¹⁴⁷ és Palona községek kérésére és nevében a szegedi m. kir. csendőrkerületi parancsnokságnál nekem is feljelentést kellett tennem, amikor az egész csendőrőrst áthelyezték. A dunabökenyi csendőrőrsnek durva és tapintatlan eljárását visszautazásom előtt Palánkán a járási főszolgabíró úrral személyesen közöltem és kértem, hogy hasonló eljárások megelőzése érdekében intézkedjék. A községi mézárós, az Ortsleiter azoknak, akik nincsenek a Kulturbundban, vasárnap nem adott húst, amiért nagy volt a felháborodás és elkeseredés. A panaszosoknak tanácsoltam, hogy jelentsék fel a mézárórost. „Sok feljelentést tettünk mi már más ügyekben, válaszolták, de sajnos eredménytelenül. Jogvédelmet állandóan kérünk, de azt sajnos nem tudjuk megkapni.”

A szabadságon volt honvédeket respektálták, de az SS-katonák egy része velük érintkezett.

Az egyik honvéd elbeszélte, hogy az Ortsleiter, a mézárós leánya, aki a budapesti német iskolába jár és aki odahaza volt, a vele folytatott beszélgetés alkalmával kijelentette, hogy „magyarul nem tanul. A magyar nyelvre nincsen szüksége. Hogyha a magyarok nem is tudnak németül, útbaigazítást kaphat a zsidóktól is, akik elég sokan vannak Budapesten és ezek tudnak mind németül.”

„Különben is – mondotta a nagy német leányzó – kivándorlok Németországba, mert Magyarországon nincsen rend.” Ez az iskolásleány, mint sajnos sok más iskolás gyermek, a magyarság iránti gyűlöletről van áthatva. A magyar állam területén működő, a magyar kormány felügyelete alatt álló iskolákban talán csak mégsem volna szabad túrni azt, hogy a tanulóknak a magyar állam iránti gyűlöletet szítsák és mindent meggyűlöltessenek, ami keresztény és magyar?!

A Kulturbund kulturális és nem politikai célokat van hivatva szolgálni. Nem engedhető meg azért, hogy a Magyarországon élő népeknek a magyarsággal megkívánt lelki és érzelmi egységét megbontsa és azt teljesen feldúlja. A dunabökenyi visszas és anarchikus közállapotok legjobban igazolják a Volksbundnak – Kulturbundnak nép- és nemzetrontó, a közrendet és közbiztonságot veszélyeztető működését. Szembeállítja: a

¹⁴⁷ Bácsújlak /szerbül Bačko Novo Selo, németül Neudorf/ Bácstól 12 km-re nyugatra, a Duna partján fekvő település. 1910-ben 1799 lakosából 1661 német, 100 pedig magyar nemzetiségű volt.

népi népétséget a vallással és az egyházzal – a magyarsággal és az államhú népétséggel, a gyermekeket a szülőkkel – egymással a rokonokat; a hatóságokkal. –Aláássa: a tiszteletet és tekintélyt; a megkívtánt békés egyttélés és egyttmunkálkódás lehetőséget.

Mindezekre őszintén és megalkuvást nem ismerő meggyőződésel közérdekből reá kell mutatnom. Szeretem én is a népétséget, talán jobban, mint bárki más ebben az országban, mert német népünköt önzetlenül, a közéletben meg nem engedett vagyonszerzésnek a mellőzésével és Istentől nyert élethivatással, keresztény nemzeti szellemben szolgálom.

Hazai népétségünknek, népi, faji, nyelvi, kulturális, gazdasági és szociális érdekeinek kielégítésével, ősi valláserkölcös és hazafias érzületének megóvása és erősítése mellett, amíg Magyarországon, Szent István birodalmában, a több évszázados honban él, saját érdekében a magyarság oldalán van a helye és a népétséget a magyarság oldalán az ország érdekében meg is kell, hogy tartsuk.

Budapest, 1943. évi május hó 8-án,

Dr. Steuer György s. k.
ny. államtitkár,

Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsági tagja

Rövidítések és irodalom

- BEŠLIN
1999
Barnko BEŠLIN: *Nemci u Vojvodini 1918–1941*, In: *Tokovi istorije*, 1–4. (1999) 207–239.
- CASAGRANDE
2003
Thomas CASAGRANDE: *Die volksdeutsche SS-Division „Prinz Eugen“. Die Banater Schwaben und die nationalsozialistischen Kriegverbrechen*, Frankfurt am Main, Campus Verlag, 2003.
- DÉVAVÁRI
2014
DÉVAVÁRI Zoltán: *Új partok felé – Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2014.
- DIMIĆ
1997
Ljubodrag DIMIĆ: *Kulturna politika u kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, knjiga druga, Beograd, Stubovi kulture, 1997, 855.
- HEGEDŰS
2015
HEGEDŰS Katalin: *Az elmagyarosodott római katolikus papok hatása a vajdasági németekre*, In: *A magyar tudomány napja a Délvidéken 2015*, szerk. SZALMA József, Újvidék, Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, 2016.
- JANJETOVIĆ
2005a
Zoran JANJETOVIĆ: *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Beograd, Self-published, 2005.
- JANJETOVIĆ
2005b
Zoran JANJETOVIĆ: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd, INIS, 2005.
- JANJETOVIĆ
2009
Zoran JANJETOVIĆ: *Nemci u Vojvodini*, Beograd, Institut za noviju Istoriju Srbije, 2009.
- KALAPIS
2002–2003
KALAPIS Zoltán: *Életrajzi Kalauz – Ezer magyar biográfia a délszláv országokból I–III*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002–2003.
- KOVÁCS–SZÁMVÉBER
2001
KOVÁCS Zoltán András–SZÁMVÉBER Norbert: *A Waffen-SS Magyarországon*, Budapest, Hadtörténelmi Levéltári Kiadványok, 2001.

- MIRNIĆ
1973
Josip MIRNIĆ: *A bácskai németek a Magyarországi Németek Népi Szövetsége kereteiben*, In: *Történelmi Szemle* 16. (1973) 3–4. sz., 443–467.
- MIRNIĆ
1974
Josip MIRNIĆ: *Nemci u Bačkoj u Drugom svetskom ratu*, Novi Sad, Prosveta, 1974.
- POPA
2018
Klaus POPA: *Völkisches Lexikon Südosteuropa*. [Folyamatosan bővített online kiadás]: <http://www.geocities.ws/rausschmiss/Lexikononline.html> (2018. 05. 11.)
- PROKLE–WILDMAN–
WEBER–SONNLEITNER
2003
PROKLE, Herbert–WILDMAN, Georg–WEBER, Karl–SONNLEITNER, Hans: *Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944–1948*, München, Donauschwäbische Kulturstiftung, 2003.
- A. SAJTI
2008
A. SAJTI Enikő: *A bánáti magyar kisebbség helyzete a második világháború alatt*, In: *Kisebbségi közösségek a 20. században*, szerk. BÁRDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László, Budapest, Gondolat, 2008, 176–179.
- A. SAJTI
2004
A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.
- A. SAJTI
2016
A. SAJTI Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék, Forum, 2016.
- SEPP
1982
Janko SEPP: *Weg und Ende der deutschen Volksgruppe in Jugoslawien*, Graz, Leopoldt Stocker, 1982.
- SPANNENBERGER
2000
SPANNENBERGER Norbert: *A Völkbund – Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete vagy emancipációs kisebbségi egyesület?* In: *Aetas* 15. (2000) 4. sz., 50–64.
- SPANNENBERGER
2005
SPANNENBERGER Norbert: *A magyarországi Völkbund Berlin és Budapest között 1938–1944*, Budapest, Lucidus, 2005. (Kisebbségkutatás könyvek), 2005.

- TILKOVSKY
1968
TILKOVSKY Loránt: *A Volksbund szerepe Magyarország második világháborús történetében*, In: *Történelmi Szemle* 11. (1968) 3–4. sz., 294–312.
- TILKOVSKY
1974
TILKOVSKY Loránt: *SS-toborzás Magyarországon*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.
- TILKOVSKY
1978
TILKOVSKY Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1978.
- ZAKIĆ
2017
Mirna ZAKIĆ: *Ethnic Germans and National Socialism in Yugoslavia in World War II*, Cambridge–New York–Melbourne, Cambridge University Press, 2017.

Joó András

„Gstaad 6.9.99.”

A svájci ügynevezett Kállay-féle aranyalap
létrejöttének és kezelésének problémái
– dokumentumok Wettstein János hagyatékából

1944 februárjában Kállay Miklós, számolva a közeli német megszállás lehetőségével is, egy igen nagy összértékű aranyalap létrehozásáról döntött a Magyar Nemzeti Bank (MNB) aranykészletének terhére. Az alábbiakban közölt dokumentumok tartalma szerint a Kállay-kormány politikáját a továbbiakban is reprezentáló magyar külképviseltek (vagy emigráns kormány) anyagi működésére szánták a Zürichben letétbe helyezett tekintélyes értéket, amely ugyanúgy, Horthy Miklós külföldre távozásának esetében, felhasználható volt az államfő részére is.

Először is szükséges említést tenni a közölt iratok provenienciájáról, tehát eredetükről és fennmaradásuk körülményeiről. A szó (proveniencia) – általános értelmével – az eredet meghatározásának alapvető igényén túl, arra is utal tehát, hogy a szűkebb (levéltári) értelmezésben, milyen „rendeltetészerű” helyük volt elsődlegesen ezen iratoknak. Ezek kapcsán bővebben rá kell térni az iratok keletkezésének – az itt éppen szükséges tömörség kedvéért sem megkerülhető – tágabb összefüggéseire, legalább nagy vonalakban megvilágítva a bennük érintett svájci Alap sorsának alakulását (innen-től mindig nagybetűvel írjuk, ahogy a dokumentumokban is).

A „diplomata alap” (így, idézőjellel) említést nyer Borbándi Gyulának a magyar emigráció történetét feldolgozó művében, ahol a számára megismerhető tényeket (Wettstein János kezdeti szerepét és az ügyintézésből való kiválását is) rögzíti. A gyakori tévedésbe, az Alap elhelyezésére szolgáló bank nevét illetően, ez a szerző is beleesett, ugyanis a Schweizerische Kreditanstaltot (*Credit Suisse*) jelöli meg a Schweizerische Bankgesellschaft (SBG) helyett. A Credit Suisse csak az Alap maradéka részére biztosított széfet 1947 áprilisától.¹ A kérdéssel kapcsolatos, egyes hasonló, máig terjedő bizonytalan vagy kétes információk cáfolata, illetve a kérdést körülölgő homály legalább részbeni eloszlatása teszi indokolttá ezeknek a magánhagyatékban őrzött dokumentumoknak a közzétételét. Borbándi a három eredeti megbízott nevét pontosan közli (utóbb az ügybe sok nevet belekevertek, illetőleg Wettsteinről időnként el is feledkeztek). A zürichi bankban (SBG) „Gstaad 6.9.99.” megnevezés alatt, aranyrudakban elhelyezett alapot a miniszterelnök személyes felkérésére eredendően hárman kezelhették:

¹ BORBÁNDI 2006, 87., ill. ld. MNL OL XIX-J-1-k, 32. dob., 244. tétel, Svájc, admin. iratok adatait, továbbá: ÁBTL, 3.2.3. Mf-1074/17, Gordon Ferenc (angol nyelvű) emlékirata és melléklete.

Bakách-Besseney György² Magyarország akkori berni követe, Vladár Ervin³ genfi főkonzul és Wettstein János, a még 1943-ban lemondott (valójában lemondatott) berni követ. Ezek a személyek tehát a dokumentumokból kirajzolódó történet főszereplői. Az alap kezelése jogi (közjogi), politikai és morális oldalról eleve kérdéseket vetett fel, amelyek kellő tisztázására (különösen Wettstein követ szerint) nem került sor.

A Wettstein-hagyatékról és az iratok sorsáról

Amikor 1972-ben Wettstein János, egy évvel házastársa, Bornemisza Margit⁴ halála után elhunyt, felesége (első, Thyssen-Bornemisza házasságából származó) örökösei vették át asconai házukat, melyet utóbb lebontottak. Wettstein János személyes, tárgyi hagyatéka ezután részint eladásra került, részint pedig – főleg a sejtetően értékes iratok, valamint képanyag – sógornőjének a közeli (Locarnótól nem messze fekvő) Minusióban lévő házában nyert elhelyezést, mégpedig a diplomata szintén Svájcban élő unokaöccse, Wettstein Imre (1930–1991) közreműködésével. A sógornő, Ilda, azaz Bornemisza Matild (házassága révén Sapieha hercegné, szül. 1894) házában a pincéjében őrzött dokumentumokat az egykori diplomata ifjabb unokaöccse és keresztfia, név szerint szintén Wettstein János (a félértékek elkerülése végett a továbbiakban: ifj. Wettstein, szül. 1948), aki Magyarországról akkoriban költözött Svájcba, 1980-ban magához vette. Cselekedete a dokumentumok fennmaradását illetően nagy jelentőséggel bírt, mivel az említett sógornő rövidesen, 1981-ben, elhunyt. A dokumentumok így megfelelő időben kerültek biztos és jó kezekbe, őrzési helyük ezután ifj. Wettstein zürichi otthonában volt. 2013-tól pedig, miután ifj. Wettstein János (aki jelenleg a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének hivatalban lévő kancellárja) ismét állandó jelleggel Budapesten él, a teljes fennmaradt irathagyaték hazajutott.

A prominens Horthy-kori diplomata hagyatékának itt közölt iratai (amelyekről a közreadó részére digitális másolatok készültek) jó állapotban, igényes rendezettségben,

² Báró szentgyörgyvölgyi és galántai Bakách-Besseney (sok helyen: Bakach-Besseney) György (Budapest, 1892. április 14.–New York, 1959. február 19.) kiemelkedő diplomata, jogi doktor. 1920 márciusától szolgált a Külügyminisztériumban, volt a politikai osztály vezetője is. 1938. június 15-től 1941 nyaráig a belgrádi követség élén állt, 1941. július 27-től 1943. szeptember 10-ig követ Vichyben, ezután Wettstein János utóda a berni követi poszton. Neve írásmódjáról: legtöbb helyen „Bakách” szerepel, a gépelt szövegekben pedig igen gyakran „Bakach”. A hivatalos névhasználatban az ékezet nélküli változat gyakori. A továbbiakban mindenütt ékezzel írjuk, mivel aláírásában ő maga és fia is így használta, továbbá Wettstein irataiban szintén így áll. A nevet egyébként a bárói rang, valamint az előnevek érintetlenül hagyása mellett, 1931. március 28-án, az igen rendhagyó írásmódú Bakach-Besseneyről kormányzói engedéllyel változtatták Bakách-Besseneyre. Az ékezet nélküli variáns tehát ekkoriban legfeljebb az „a” betűt nélkülöző írógépek vagy a még korábbi változatok nyomán rögzült zavaró írásmódok következménye lehet.

³ Nagycsepcesényi és muthnai Vladár Ervin (Bánfalva, 1897. május 24.–Caracas, 1984. július 11.) diplomata, jogi doktor, 1942 nyarától 1943. november 23-ig külügyminisztériumi különleges beosztásban, majd genfi főkonzul. A diplomata-életrajzok adatainál Pritz Pál munkájára támaszkodtunk, ld. pl. IMKSZT, 482. (Vladár).

⁴ Báró kászoni Bornemisza Margit (Csetény, 1887. július 23.–Locarno, 1971. április 17.) 1933-ban kötött házasságot Wettstein Jánossal. Első férje a német nagyiparos család tagja, Thyssen-Bornemisza Henrik volt.

az iratvédelem szempontjából előnyös tárolási körülmények között vannak.⁵ A közreadó az iratok eredeti példányait maga is megszemlélhette, továbbá kézbe is vette, azok tanulmányozása során hitelességükkel kapcsolatban nem merültek fel kételyek. Ugyanabban a hagyatékban maradt fenn az 1920-ban Párizsba kiutazó magyar békeküldöttség Wettstein János által vezetett magyar nyelvű naplójának egyetlen ma ismert példánya is, amely egy illusztrált, reprezentatív kiadvány részeként jelenhetett meg nemrég (Wettstein a békedelegáció főtítkárhelyetteseként készítette a feljegyzéseket).⁶

Az itt közzétett iratok egy nagyméretű borítékban kerültek egykor elhelyezésre, ezen belül fotómásolatok is megtalálhatók egy külön borítékban (amelyen a fotográfiát készítő vállalkozás címe látható: Photo-House E. Steinemann, Locarno). Wettstein János kézírásával szerepel a borítékon: *Memorandum /arany ügy/ fotokopiája*. Igen lényeges felhívni a figyelmet arra, hogy – a Memorandum mellett – közölt egykorú levelek és fogalmazványok, amelyeket itt az eredeti sorrendjükben lehet követni (pontosan úgy, ahogyan őket Wettstein János piros ceruzával külön beszámozta és elrendezte, 1-től 12-ig), egyetlen dossziéba voltak elhelyezve. Wettstein két egymással összefüggésben álló témát jelölt meg címként a dosszié előlapján: római (piros ceruzával indikált) I. szám alatt: *Kállay Miklós m. kir. miniszterelnöktől nyert különleges megbízatásomra és...*, újabb sorban – ezt folytatva – kék ceruzával írott római II. után: *...Sztójay Dömének a berni m. kir. követi állás általam leendő újra elfoglalására vonatkozó iratok*. Amint mindezt a dokumentumok és az itt még közöltek számunkra láttatni képesek, a címadás is jól illusztrálja az iratokat ránk hagyó diplomata személyes helyzetét éppúgy, mint azt is, hogy a dokumentumok kiemelkedően fontos politikai tartalmakat hordozó, bizalmas külügyi iratoknak minősülnek, értve ez alatt még a kifejezett magánleveleket is, amelyek közlései nem csupán relevánsak, hanem igen jelentős revelatív (feltáró) értékkel is bírnak.

A hagyatékban ez a része szorosan kapcsolódik a jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által őrzött Bakách-Besseney György hagyatékát tartalmazó (a P szekción belüli) fond vonatkozó dossziéjában, már régebben levéltári rendezettséget nyert iratokhoz. Néhány esetben⁷ szövegeket tekintve majdnem betűre megegyező dokumentumokról van szó.⁸

Ugyanígy Kállay Miklós egykori miniszterelnöknek a nyíregyházi Kállay Gyűjteményben található irathagyatékában is fellelhetők az iratoknak a volt kormányfő számára egykor (1954) megküldött példányai. Mindez lehetővé tette az egyes iratoknak (és különösen az élen álló, a teljes „historikumot” rögzítő Memorandum két változatának) az egybevetését, valamint a szöveg kisebb – az átírást érintő – bizonytalanságainak a feloldását is. Az átfogó levéltári iratrendezésen még át nem esett Kállay-iratok eseté-

⁵ A közölt iratok sorsára vonatkozó információk ifj. Wettstein János jóvoltából, szíves közlései révén állnak rendelkezésünkre. Ugyanígy a családra és az iratokat hátrahagyó diplomata életpályájára vonatkozó adatok jelentős részéért szintén őt illeti köszönet. Továbbá ld. IMKSZT, 466.

⁶ ZEIDLER 2018, 9–12.

⁷ Pl. lásd Kállay Miklós februári levelét, az 1. sz., illetve a 2/b. sz. dok.

⁸ A levelet közli SZILÁGYI–SÁRINGER 2002, 247–249.

ben pontosabb jelzetek nem állnak rendelkezésünkre; Wettstein János Memorandumának gépelt példánya mellett, egymás után, egy helyen szemlélhette meg a témájukat tekintve láthatóan összetartozó iratok csoportját e sorok írója, amikor 2015 júniusában kutatásokat végezhetett a Kállay Gyűjteményben.⁹ A Nyíregyházán tanulmányozott iratok nagyban járultak hozzá a Wettstein-hagyatékban lévők könnyebb alaki és tartalmi értelmezéséhez, éppúgy, mint az említett Bakách-Besseney-hagyaték is. Semmiképpen nem kívántuk azonban megbontani az iratok eredeti rendjét. A közlés lényegi célja (amiképpen ez az iratokat hátrahagyó diplomatái is) a keletkezéstörténet, és a legfontosabb tények hitelt érdemlő, áttekinthető rögzítése anélkül, hogy a hosszú, bonyolult és gyakorta nem is a tények ismeretén nyugvó későbbi forrásokat, az eredeti alapkezelők által már nem befolyásolható, előre nem kiszámítható fejleményeket ismertetnénk. Az Alap sorsának részletei külön tanulmányt érdemelnek. A legfontosabb, de egyben sok tekintetben a leginkább kényes kérdés itt az Alap eredeti összege, illetőleg a maradék összeg, ezek illusztrálására szükségesnek látszott a másolatban több helyen is fellelhető 1947-es, a maradék visszaadását rögzítő jegyzőkönyv hiteles példányáról fotót mellékelnünk (ld. a képmellékletet közleményünk végén).

Az iratokat hátrahagyó személyről

Westersheimbi Wettstein János Budapesten született 1887. június 20-án, a 18. század elejétől Magyarországon honossá vált, svájci eredetű, nemesi családban.¹⁰ Apja Wettstein Gyula, kúriai bíró, anyja pedig szül. Wettstein Vilma voltak. 1897-től a budai várnegyedben lakó család fiaként középiskolai tanulmányait (végig eminens diákként) a hírneves II. Kerületi Királyi Egyetemi Katolikus Főgimnáziumban végezte, ahol 1905-ben érettségizett. Ezzel kapcsolatban fontos, hogy az elitiskola egy évvel alatta lévő évfolyamába járt – a Ferenc József Nevelőintézet bentlakó diákjaként – Kállay Miklós, a későbbi miniszterelnök is; így egymást már ekkor közelről ismerték. Érettségije után Wettstein egyéves önkéntes katonai szolgálatot teljesített a császári és királyi 8. huszárezrednél. Egyetemi tanulmányait a jogi karon kezdte meg a fővárosban, de rövidesen már Berlinben és Párizsban is tanult. Diákként egy rövidebb stúdium erejéig Oxfordban szintén megfordult. 1910-ben Budapesten szerezte meg a politikai tudományok doktora címet, majd 1912-ben a jogi doktorátust is. Rövidebb magyar közigazgatási pályafutást követően még 1912-ben felvételt nyert a közös külügyminisztériumba, a bécsi Ballhausplatzra.¹¹ A gimnáziumi évek latinos alapműveltsége, valamint külföl-

⁹ A Kállay Gyűjtemény Nyíregyháza városának adományozott önálló gyűjtemény, amelyben megtalálható az egykori miniszterelnök emigrációs levelezése, részleges, zömmel kéziratos (nehezen olvasható) iratlistákkal. A Gyűjtemény jelenleg a város központjához közeli Nyírvíz Palotában (Széchenyi u. 1.) található. Az iratokra hivatkozni a levéltár neve és a dátum alapján lehetséges. Az idekapcsolódó valamennyi iratról a közreadó saját fényképfelvételt készített, ezek részben (jobbára kiegészítő jelleggel) e forrásközléshez is kiindulópontként szolgáltak. A Kállay Gyűjtemény munkatársait külön köszönet illeti.

¹⁰ WETTSTEIN, 2016, 32.

¹¹ Ld. még adatait: IMKSZT, 466.

dön végzett egyetemi tanulmányai mellett a Bécsben megkövetelt hivatali precizitás formálta maradandó módon Wettstein János gondolkodását pályafutásának korai szakaszában (a közölt dokumentumokban is tükröződő hatással). Az első világháborúban elszenvedett vereség, az összeomlás, a forradalmak és az átmeneti bizonytalanság, majd a párizsi békekedegáció tagjaként átélt élmények nem kevésbé markánsan befolyásolták – jóval utóbb is – politikai és erkölcsi értékítéleteinek megalkotásában. A világháborúban több helyszínen is frontszolgálatot teljesített, megsebesült, és számos kitüntetést nyert (ezek hagyatékában fennmaradtak).

A két világháború között fontos és jelentős posztokon teljesített szolgálatot, s minden túlzás nélkül állítható, hogy kivételes karriert futott be, miközben a nemzetközi politika sorsdöntő eseményeinek tanúja, a nem kevésbé sorsfordító magyar diplomáciai történéseknek pedig aktív részese lett (pl. az első bécsi döntés idején prágai követként).¹² Hosszú éveket szolgált Berlinben, utóbb már Kánya Kálmán akkori követ munkatársaként is, ahol megfigyelhette a belpolitikai folyamatokat, s Hitler útját a hatalomba. Kánya nem különösebben kedvelte, valószínűleg sokat kellett tűrnie gúnyos kritikát kedvelő főnöke mellett.¹³ Berlinből jól ismerte Szegedy-Maszák Aladárt is, aki a közölt dokumentumok keletkezésének idején a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője volt, s alább említést is nyer, mint aki az ügyben írott bizalmas leveleket 1944. március 19-én kénytelen volt saját kezűleg elégetni. Úgyszintén munkatársa volt Berlinben az akkoriban még katonai attaséként (utóbb hosszú évekig követként) ott működő, majd a német megszállás után miniszterelnökké kinevezett Sztójay Döme, akinek felkérését a tényleges diplomáciai szolgálatba való visszatérésre minden habozás nélkül hátrította el 1944 tavaszán. Sztójay április 2-án hozzá intézett levelében szinte kérlelte, vállalkozzék a berni követi poszton az ország képviselőjére, nyilván mit sem sejtve a felkért személy egyéb – igencsak más irányban vállalt – kötelezettségeiről. Wettstein elutasító választ küldött távirati úton Budapestre, a berni magyar követségen keresztül.¹⁴ Sztójaynak nyilván tudomása volt arról, hogy az akkor már nyugalmazott státuszban lévő Wettstein korábbi felmentését berni követi tisztségéből, s még inkább annak körülményeit erősen sérelmezte, ezért talán arra számított, hogy a tekintélyes diplomatát a maga és kormánya számára megnyerheti, de ebben rögvést csalatkoznia kellett.

1943 őszén Wettsteinnek berni követi posztjáról le kellett mondania, mivel már előzőleg az Alap ügyében szintén megbízottnak felkért báró Bakách-Besseney Györgyöt szemelték ki utódjául, kimondottan az amerikaiak képviselőivel a svájci fővárosban folytatandó titkos tárgyalásokra. Allen Dulles és a magyar ügyekben a jobb kezének

¹² *Uo.*, 466. 1925 szeptemberétől 1933. június 17-ig a berlini követség tanácsosa (itt jelezni szükséges, hogy az IMKSZT idevonatkozó adatai mellett tévesen „helsinki követség” szerepel), ezután hat évig a fontos prágai követség élén állt. Ld. ill. vö. Milotay István lapjának interjúját az iméntiekre: *Magyarság*, 1933. június 2. A berni követséget 4 éven át irányította, 1939 szeptemberétől.

¹³ TÓTH, 2016, 90., SZEGEDY-MASZÁK, 1996, I. 13–14.

¹⁴ Sztójay 183/eln. res./1944 sz. alatti levelét és a válaszként küldött számjeltávirat szövegét ld. WJH.

számító, az Alap ügyében is lényeges személynek tekinthető Royall Tyler¹⁵ a maguk számára leginkább megfelelő diplomatát igényelték kapcsolattartónak.¹⁶ Bár erre konkrét, kézzel fogható okot felhozni aligha tudtak, nem bíztak meg Wettstein személyében, aki soha nem tagadta, még utólag sem, hogy nincsenek ínyére a semleges szintéren kezdeményezett, szerinte naív és amatőr próbálkozások, melyek a németek gyanúját idejekorán felkeltették.¹⁷ Kifelé így, a korábbi és nyíltan még jóval utóbb sem megtagadott hivatalos kurzusnak megfelelően – a svájci szintér adottságaiból (pl. intenzív és sikeres német hírszerzés) is kiindulva – mutatkozott németbarátnak. Mindez nem jelentett a német rezsim iránt táplált semmiféle szimpátiát, hanem a diplomatának a hivatali kötelességteljesítésről őszintén vallott nézeteiből fakadt, egyben pedig az angolszász szövetségesek meggyőzését ábrándnak látó személyes vélekedésén is nyugodott. A berni követ 1943. február 22-én, amikor a béketapogatódzások lendületet vettek különböző szintereken, bizalmas magánlevélben fordult Ghyczy Jenőhöz, a külügyminiszter állandó helyetteséhez, amelyből kiviláglik az akkori külügyi irányításnak Wettstein saját tapasztalatainak és meglátásainak fényében ekkor igen kapkodónak tűnő állapota. Wettstein leszögezte: az sincs ellenére, ha az angolszászok irányába az ő megkerülésével folynak „malomalatti” akciók – mint írta –, az általános irányvonalat ugyanis a budapesti vezetés kompetenciájába sorolta, de kifogásolta az összehangoltságot nélkülöző akciókat. Tájékoztatót – pontosabban a legminimálisabb információkat – tehát ahhoz kérte, hogy véletlenül se keresztezze az esetleg megindult titkos lépéseket. Figyelmeztetett arra is, hogy elfogott táviratok nyomán a németek értesülhettek az amerikai irányban tett kezdeti lépésekről, miközben a külügyi sajtóosztály a saját svájci propagandatevékenysége tekintetében sem látott világosan. Ez pedig – mint érzékeltette, látható eredmények nélkül – erősen provokálóan hatott Németországra. Ghyczy válaszában közölte, hogy „külpolitikánk semmiben sem változott”, tehát „tengelypolitikát követünk” és „nem küldünk ki senkit” más politika érdekében. Mindez – utólag már jól tudhatóan – másképpen volt, a jelzett aggodalmak pedig a svájci szintér kapcsán később (a követ előérzetének megfelelően) nagyban be is igazolódtak.¹⁸

Wettstein János hivatali fegyelmzettsége és a kormányfőkhöz (így Kállayhoz is) – illetve a hivatalos, éppen regnáló kormány politikájához – fűződő lojalitása szilárd volt

¹⁵ Tyler, Royall „Peter” (Quincy, Mass. 1884. május 2.–Párizs, 1953. február 3.) 1924 és 1929 között a Népszövetség Magyarországra rendelt pénzügyi biztosa, Jeremiah Smith Jr. mellett működött, utóbb 1938-ig a Magyar Nemzeti Bank tanácsadója, magyarul is beszélt. Az amerikaiak svájci titkos műveleteinek fontos személyisége. Később az Egyesült Nemzetek segélyszervezetének (UNRRA) képviselője, 1944-től a svájci amerikai követség különleges attaséja. Részt vett a korai hidegháború amerikai propaganda-tevékenységében, a magyar emigrációval szoros kapcsolatot ápol.

¹⁶ PETERSEN, 2008, 118–119, MACARTNEY, 1957, II., 141., Tyler svájci tevékenységére ld. PETERECZ, 2012, 245–246.

¹⁷ Joó 2008, 55.

¹⁸ WJH, Wettstein Ghyczyhez 20/főn. 943. sz. gépelt levele, illetve Ghyczy kézzel írott válasza 33/főn. sz., 1943. március 4. A külügyi vezetést hivatali ellentétek osztották meg, párhuzamosságok voltak, a svájci szintér kockázatokat rejtett. Washingtonból Habsburg Ottó sürgette később e tárgyalások (kiszivárgások miatti) leállítását, utalva céltalanságukra. Ld. utóbbiakra: Joó, 2008, 205, Joó, 2017a, 66–72, vö. még: MNL OL K 63 1943-30/1/a-40. pol. sz., 1943. február 19., BORHI, 2015, 57–76.

és az is maradt. A diplomata igyekezett, a mindennapok gyakorlatánál is ügyelni a családi címer jelmondatának morális üzenetére, mely – úgy érezte – egyes konkrét lépése-inél is kötelezi, azaz „Saxo Fortior Fides”, vagyis a „hűség erősebb a sziklánál”. Szegedy-Maszák írta emlékirataiban a későbbi svájci béketapogatózások és az amerikaikkal folytatandó eszmecsere előkészítése kapcsán, hogy az USA helyi képviselői (Dulles, Tyler) által „elfogadhatónak” minősített Apor Gábor, Velics László és Bakách-Besseney György hármából a miniszterelnök a legutóbbit jelölte ki végül, s döntött ezután Vichyből Bernbe való áthelyezéséről. 1943 nyarán Ghyczy már külügyminiszterként a következőket közölte Wettsteinnel: két kérése van hozzá, az „egyik, hogy mondjon le, a másik, hogy ne kérdezze, miért”. A „mindig lojális” Wettstein – amint Szegedy-Maszák rámutatott – „mélységesen megbántva” tett eleget mindkét kérésnek.¹⁹ Az alábbiak tekintetében a felmentés sérelmezett körülményei, illetőleg a svájci szintér előle titkolt manőverei az Alap kezelésének hátterében meghúzódó ellentéteknek egyformán fontos mozaikkockáit jelentik. Svájcban, a háborús évek során, a nevéhez kapcsolt „németbarát” jelző, annak negatív áthallásaival, már bizonyosan nem írta le felfogását. A náci atrocitások hírei pedig fel is háborították Wettstein Jánost.²⁰

A „nem megbízhatónak” ítélt, úgynevezett „németbarát” képét Kállay Miklós emlékiratainak néhány megjegyzése is táplálta a háború utáni emlékezetben, s voltaképp az angolul megjelent emlékiratok szövegének megismerése indította arra Wettstein Jánost, hogy 1954-ben tollat ragadjon és hosszú, kapcsolat nélküli évek után levelet írjon az egykori miniszterelnöknek. Előbb csak annak fián, Kállay Kristófon keresztül juttatott el néhány keresetlen észrevételt valamikori főnökéhez, majd közvetlen levélváltásra került sor.²¹ Előbb Kállay írt – már New Yorkból – néhány sort, ezekre pedig hosszú, a múltat felelevenítő levél érkezett az ex-miniszterelnökhöz Wettstein részéről, amelyből rövidebben idézünk még. A levél egyik melléklete volt az alább közölt Memorandum is, amely az Alap létrejöttének és későbbi történetének valamennyi fontos aspektusát taglalja. A levélre és mellékleteire vonatkozólag Kállay érdemben nem reagált, csupán néhány – időskori kézírására jellemzően, jobbára alig olvasható – sorral nyugtázta a levél és tartozékainak kézhezvételét.²² Ezután a kapcsolat ismételen, immár végleg, megszakadt. Kállay a küldött anyagot megőrizte, de láthatólag nem kívánt már

¹⁹ SZEGEDY-MASZÁK, 1996, II. 330–331.

²⁰ UJSZÁSZY, 2007, 475., SZEGEDY-MASZÁK, 1996, I. 17–19. Bakách-Besseney titkos tárgyalásainak forrásközlésénél pl. az áll, hogy Wettstein a „németekkel szembeni elkötelezettségéről” lett volna ismert, ld. G. VASS, 1994, 154.

²¹ KÁLLAY, 1954, 385–386, WJH, Kállay Kristóf Wettstein Jánoshoz, 1954. augusztus 7., Wettstein Kállay Kristófhöz, 1954. augusztus (?), illetve vö. utóbbit és Wettstein Kállayhoz írott 1954. október 25-én kelt levelét a Kállay Gyűjteményben lévő példányokkal (a miniszterelnök fiához írott Wettstein-levél lényegi része külön legépelten található itt), illetőleg a Memorandumhoz kapcsolódó (okt. 25.) levél is (érdekes, hogy ezen csak a hónap jelölt a keltezésben: 1954. X.). Kállay az augusztusi indirekt megkeresésre 1954. október 6-án röviden válaszolt, ezt ld. WJH.

²² WJH, a levél, amely a közölt dokumentumok mellett, de más (kék) színnel számozva (láthatólag az egykorú, hiteles iratanyag megkülönböztetésének szándékával) található a hagyatékban, kézzel írott és benne számos javítás található, ennél áttekinthetőbb, letisztultabb levél került elküldésre Kállayhoz, amely szintén kézírtos.

a benne foglaltakkal foglalkozni, pedig még akkoriban is, sőt mindmáig, a kirajzolódó történet több lényeges, mi több, igencsak kényes, politikai, jogi és egyben morális kérdést is felvetet. E kérdésekről az emigrációs sajtó a megelőző években olykor éles, vádló hangnemben értekezett, sőt ekkoriban az Alap sorsára egy időre ismét ráirányult a nyugatra emigráltak figyelme.²³ Ez a probléma előkerült korábban a Magyar Nemzeti Bizottmányban is, amelyben 1954-től Kállay maga is szerepet vállalt (az 1949. július 21-én az Egyesült Államokban megalakult Bizottmányt az emigráció amolyan csúciszervének tekintették, melyet 1947 után emigrált személyek domináltak, a szerepvállalás kritikája állt egyébként Wettstein 1954. októberi levelének a középpontjában).

Wettstein egyébiránt csendes és visszavonult életet élt asconai házában. Utóbb, visszaemlékező jelleggel, papírra vetette gondolatait, amelyek nyomtatott formában is napvilágot láttak. Ebben a magyar külpolitika kritikai értékelését olvashatjuk, többek közt néhány, az eseményekhez időben még közelebb eső időpontban papírra vetett levele alapján. Sorait áthatja hívő, katolikus neveltetésén alapuló szemlélete.²⁴ Az Alap ügyére a leghalványabb utalást sem tette, bár Makra Zoltán, a müncheni *Hungária* szerkesztője ez ügyben 1955-ben megkereste, ő mindenfajta nyilatkozattól határozottan elzárkózott.²⁵

A Wettstein-hagyaték közölt iratainak tárgyáról: A titkos Alap létrejöttének körülményei és ami az eredeti értékéről megállapítható

Radvánszky Antal²⁶ a Magyar Nemzeti Bank vezértitkára ismereteink szerint 1944. március 1-jén hagyta el Budapestet, miután február második hetében kérelmezett szolgálati útlevelet egyéves időtartamra, az MNB Főtanácsának február 23-án tartott ülésén pedig még bizonyosan részt vett. A svájci utazást eredetileg február közepére tervezték. Utóbb, a német megszállást követően, betegsége hivatkozva nem tért vissza Svájcba, ahová tehát eredetileg hivatalos útra ment, így 1944. június végén, a Főtanács ülésén elhangzottak szerint, még mindig a Nemzeti Bank hivatalban lévő vezértitkára volt, ekkor is csak nyugdíjazása került terítékre első lépésben.²⁷ A további, személyével

²³ Eleinte magyarországi lapok (*Népszava, Szabad Nép, Világ*) cikkeztek az Alapról, ld. pl. *Szabad Nép*, 1946. február 24. Utóbb Wettstein a svájci sajtó híradásaiból értesült az arany sorsának alakulásáról. Az iratokkal együtt őrzött lapkivágat-gyűjteménye is tanúskodik erről, benne pl. *National Zeitung*, 1947. május 2. 1953-tól a *Kanadai Magyarország* közölt éles hangú cikkeket, pl. 1953. október 3.

²⁴ WETTSTEIN, 1971. Ld. a kötet gépelt kéziratát: WJH, „Hazám szolgálatában 1944–1956” cím alatt.

²⁵ WJH, Makra Zoltán Wettstein Jánoshoz, 1955. március 14., illetve a címzett válasza, 1955. március 18.

²⁶ Báró radványi és sajkakazai Radvánszky Antal (Radvány, Zólyom vm., 1908. november 6.–Yerres, Franciaország, 1996. június 2.), bankszakember, közíró, rövidebb külügyi működés után a béketapogatódzásokban és angolszász kapcsolatokban szerepet játszó Baranyai Lipót bankelnök bizalmi munkatársa lett. Később Franciaországban élt. Az *Új Hungária* című müncheni emigráns hetilap alapítója, a *Hungária* korábbi szerkesztőjével, Makra Zoltánnal vélhetően komolyabb konfliktusba került.

²⁷ MNL OL Z 9, MNB Titkos elnöki iratok, 38. dob. 1/44. tétel, a kérelem dátuma: 1944. február 9., Z 6, 6. dob., MNB Főtanácsülési jegyzőkönyvek (1944), illetve az utazás időpontjára: MNL OL Z 6,

kapcsolatos intézkedések ezután következhetnek, mivel ekkorra konstatálták hivatalosan is, hogy valójában önkényes módon nem tért vissza, de erről bővebb ismeretek és forráshelyek nem állnak rendelkezésünkre.

Radvánszky az angolbarátok előtt feltétlenül megbízhatónak számított,²⁸ és mint a bank ügyeinek intézője, munkája szokványos követelményei alapján rendszeresen utazott Svájcba korábban is, tehát a titkos diplomáciai üzenetek és ajánlatok közlésére, közvetítői szerepre jól megfelelt. A svájci szintéren Allen Dulles mellett működő Royall Tylert feltehetően jól ismerte korábról. Egy évvel az Alap ügyeinek intézését megelőzően már járt Svájcban (1943. február), ami előtt Baranyai Lipót és Ghyczy Jenő társaságában a miniszterelnök látta el instrukciókkal, például arra vonatkozólag kellett érdeklődnie Tylernél, kit is fogadnának el az amerikai Svájcban tárgyalópartnernek. Ennek következtében, és még néhány áprilisi titkos találkozó nyomán esett a választás végül Bakách-Besseney vichy-i követre. Tyler a berni tárgyalási vonalat korábban maga is kezdeményezte, Kállay pedig – még minden bizonnyal 1942-ben – Wettsteint szintén ösztönözte a Tylerrel való kapcsolat kiépítésére.²⁹ Ez utóbbit Wettstein már a háború után idézte fel, ahogyan előzetes tárgyalásairól Radvánszky maga is csak a háború után nyilatkozott C. A. Macartney brit történésznek. Radvánszky, 1944 márciusában kérésre, rögvést felvette a kapcsolatot Dullesszel. Macartney egy lábjegyzetben Horthy-alapként (*the Horthy fund*) hivatkozik az Alapra, és az értékét is (forrás megjelölése nélkül) tudni véli. Nem indokolatlan az Alapnak Horthy nevéhez való kapcsolása, mivel a kormányzói jogosultság a pénzalapból való részesülésre fennállt. Ez utóbbi cél egyértelműen kiolvasható az „alapítólevélből” (ld. 1. sz. dok.). Macartney a teljes értéket az alább közöltekkel egybevetve csekély mennyiségben határozta meg: mindössze 35 kg súlyú aranyban.³⁰ Megkerülhetetlen tehát, hogy rögzítsük itt a Memorandumban (ld. az I. sz. alatt) számszerűen is, akkori értékén körülbelül 6 millió svájci frankban meghatározott letét valamikori valós értékét, illetőleg más forrásokon nyugvó információkkal támasszuk alá az említett érték meghatározást, annál is inkább, mivel később a legkülönbefélebb számokat is lehetett erről olvasni. Megbízható és részletekbe menő információink korábban az Alap maradékával kapcsolatosan voltak csupán, amelyet jegyzőkönyvezett és aláírt formában adtak át kezelői 1947. április 9-én Gordon Ferenc korábbi pénzügyminiszternek, akkori berni magyar követnek (aki egyébként a visszaszolgáltatás valamennyi részletét érintő, hosszú és bizalmas tárgyalásokat folytatott korábban).³¹

A Magyar Nemzeti Bank Főtanácsának iratai, 6. dob., 1944. évi jegyzőkönyvek, 7. old., 1944. június 27-én tartott ülés.

²⁸ HAFNER, 2007, 935. – Radvánszky a főnökét, Baranyai Lipótot 1943. júliusi svájci titkos (Dullesszel és Tylerrel) tárgyalásaira is elkísérte, ld. JUHÁSZ, 1988, 350.

²⁹ MACARTNEY 1957, II., 122–123, 141, 214, 216., WJH, Wettstein J. Kállayhoz, 1954. október 25., Bakách-Besseney előzetes tapogatózásait ld. MNL OL P 2066, 1. dob., 13. dossziéjának iratai, ezek egyikeben, Ghyczy Jenő Bakách-Besseneyhez írott levelében (1943. április 8.) jól sejthetően utalás van Wettsteinek az egyeztetésekből való kihagyására: *C. Jancsinak ne szóljon semmit.*

³⁰ MACARTNEY 1957, II., 214. 1. sz. lábjegyz., illetve 216. 1. sz. lábjegyz.

³¹ MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. több irata is erre vonatkozik, továbbá: FKgPL, 17. doboz, 176. öregyiség: Gordon Ferenc berni magyar követ és Tildy Zoltán levelezése. (1946. május 9.–1947. május 12.)

A titkos aranyalapra, úgy mint Horthy-alapra való utalás, bár nem indokolatlan, mégis elnagyolt, hiszen annak célja jóval összetettebb volt, általános nemzeti és politikai céloknak alárendelten, amelyeket a rendelkezésre kijelölt három megbízott belátására, illetőleg megállapodására bíztak, tőlük alapvetően a Kállay-kormány politikájának folytatását várva el. A kormányfő lehetőleg szilárd, utóbb sem megtámadható jogi keretek közt kívánta volna az aranyalap svájci kihelyezését biztosítani, de úgy, hogy az csak a szándékoltan illetékessé váló személyek kezeihez juthasson végül. Az akkori helyzetből fakadóan is nehéz volt a legitim – ám titkolni szándékozott – célokat legalisan, azaz törvényes és pontosan elkönyvelt módon végrehajtani.³² A fedezetet a Magyar Nemzeti Bank aranykészletéből különítették el, ehhez pedig a pénzügyminiszter közreműködését sem mellőzték.

A pénzügyminiszter, Reményi-Schneller Lajos, aki Sztójay Döme kormányának is tagja lett, utóbb háborús bűnök vádjával nézett szembe. A Sztójay-per egyik vádlottjaként, népbírószági eljárása során néhány alkalommal – kérdést követően – érintette az Alap ügyét, amelyet ő is lényegében „kormányzói rendelkezési alap” gyanánt definiált. Reményi-Schneller pénzügyminiszter 1945-ös első (gyanúsítottként való kihallgatása során tett) vallomása szerint, az Alap fedezeteként kb. 1200-1300 kg arany szolgált, mégpedig – mint később bővebben kifejtette – a Magyar Nemzeti Bank aranykészletének a terhére. Szerinte Svájcban az MNB-nak volt „rendesen átdiszponált” kb. 5000 kg aranya, tehát az alapba átvitt aranykészlet akár ennek terhére is előállítható lehetett volna, de nem így történt, hanem ez – amennyire a pénzügyminiszter szavaiból és továbbiakban még közöltekből valószínűsíthető – egy külön eljárás során kerülhetett ki. A népbírószági per során keveset időztek e kérdés felett, inkább csak a későbbi, már a teljes banki aranykészlet elvitelét érintő manőverekkel kapcsolatban faggatták Reményi-Schnellert. Az aranyat nagy eséllyel külön szállították ki és helyezték el a Svájci Nemzeti Bankban, egy szabadon mozgósítható letétbe, erre is utalhat Bakách-Besseney György 1955. február 10-én (épp 11 évvel az Alapot létrehívó Kállay-levél keletkezése után) írott feljegyzése is, amely szerint az aranyrudak „horogkereszttel ellátott német igazoló iratokkal” rendelkeztek. Ez utóbbi feltételezhetően az aranynak Svájcba, német területen keresztül való kiszállításából adódhatott (valamikor 1944 februárja során, de mindez nagyon bizonytalan).³³ A Svájci Nemzeti Bank vonatkozó kimutatása, illetőleg a Magyar Nemzeti Bank Bankosztályának hivatalos, 1949 márciusában, tehát visszamenőlegesen ellenőrzött adatai szerint egészen pontosan 1201,84786 finom-

A miniszterelnökségi alap elszámolása. Gordon levele Tildyhez, 1947. április 12. Ld. még: uo. 177. 6e. jelentések sajtóhírekről; Svájc gazdasági helyzetéről, a magyar emigrációról (1946). Vö. Szűcs, 2000. 125–126. (1947. június 9.)

³² MNL OL XIX-J-1-k, 32. dob., admin. iratok, 244. tétel (Gordon-ügy), iratszám: Bo/Biz-1559/1949, a külügymin. iktatósz. 1889/Biz-1949.

³³ BFL XXV.1.a., 628 I., 280. dob., 6. dosszié (pallium, 237–302.), Reményi-Schneller L. gyanúsított ki hallg. jkv., 1945. október 5., ld. uo. még: 70/e (728–729.) a per tárgyalásán, 1946. március 7., KGY, Bakách-Besseney György által készített feljegyzés, New York, 1955. február 10. Ugyanezt támasztja alá Radvánszky 1946. május 16-án Gordon Ferencel folytatott megbeszélésének fennmaradt összefoglalója is, ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 33. lap.

kilogramm aranyat bocsájtott a bank az államkincstár rendelkezésére, amelynek ellenértékét a könyvelés „tanúsága szerint” nem egyenlítették ki. Az itt említett súly hajszálra megegyezik a Svájci Nemzeti Banknál az MNB részére fenntartott szabadon mozgatható aranyletét (*Freies Depot*) terhére a Schweizerische Bankgesellschafthoz átvitt mennyiséggel, ahol is maga a cél szempontjából létrehozott és utóbb titkos rendelkezési alapként kezelt aranyletétet a megbízottak saját hatáskörükbe vonhatták, de ott is eredetileg a magyar királyi kormány letétjének minősült, s csak az érintett három személynek a bank felé tett írásos és együttes nyilatkozata révén vált lehetővé, hogy a vagyon felett már ők rendelkezhessenek és ne a budapesti kormány.³⁴ A pénzügyminiszternek a részletekről is tudomása volt, az arany súlyára pedig láthatólag jól emlékezett.³⁵

Az Alapnak pénzben kifejezett, vagyis a tranzakció szempontjából legadekvátább valutában, tehát svájci frankban megadható értékét az itt közölt (és egyebütt, pl. Bakách-Besseney György hagyatékában fellelhető) források csupán sejtetik. Egyedül a Memorandumban jelöli meg az eredeti összeget 1944 márciusában kétségtelenül megismerő Wettstein János, hogy a miniszterelnök által két másik társával együtt rábízott „tekintélyes” érték közelebről mennyi is: 6 millió svájci frank (ld. I. sz. dok.). A Svájci Nemzeti Bank kimutatása az 1944. március 7-én végrehajtott releváns tranzakció esetében számított svájci frank értéket is rögzítette, amely egészen pontosan 5 913 848 frankot és 65 rappend (centime-ot) tett ki, tehát az adat a Memorandum közlését hitelesíti, bár ez kb. 86 ezer frankkal kevesebb, mégis láthatólag közelíti a 6 millióhoz. Az ugyanitt közölt súlyérték pedig a Magyar Nemzeti Bank könyveléséből nyert adattal megegyezik, így tévedésről aligha lehet szó. További számítások végezhetőek el az alapján is, ami az egyes aranyrudak súlyát érintően az 1947. április 9-én kelt átadási jegyzőkönyvben tizedgramm pontossággal dokumentálásra került. A Svájci Nemzeti Bank 1944. március 7-én kerek 100 aranyrudat bocsátott a Schweizerische Bankgesellschaft Zürichben székelő főintézete rendelkezésére, az 1947-es jegyzőkönyvből pedig az tűnik ki, hogy itt zömében azonos súlyú, fémvizsgálati papírokkal is nagyrészt rendelkező, így (a bruttó és nettó súly alapján is) valószínűsíthetően színarany rudakról volt szó. A Gordon Ferencnek átadott aranyrudak súlya 11 és 13 kg közé esik, azaz 11 000-13 000 gramm, de a legnehezebb is, 12 811,20 bruttó súlyú, a becsülhető 11-12 kilogrammos átlagsúly 100-szorosa pedig nagyjából szintén kiadja a svájci forrásból (és az MNB 1949-es adataból) megismerhető értéket.³⁶

³⁴ MNL OL XIX-J-1-k, 32. dob., admin. iratok, 244. tétel (Gordon-ügy), iratszám: Bo/Biz-1559/1949, a külügyminisztérium iktatószáma: 1889/Biz-1949. (Sebestyén Pál követnek címezve), 1949. március 11. Az iratban az Alap maradékként átadott arany mennyiség (meghökkenítő módon) tévesen szerepel (!) ugyanis 934, 119 finomkilogrammot jelöl meg, ami egyáltalán nem felel meg az 1947-es átadási jegyzőkönyvben foglaltaknak, ld. tehát még: ASNB, Fremde Golddepots, abgelegte Bogen, ASNB / 117.0, itt nemcsak a súlyt, hanem a svájci frankba átszámított értékét is megadták.

³⁵ Ld. BFL XXV.1.a 628.I./1946. jelzet alatt a tárgyalási jegyzőkönyv szövegét.

³⁶ MNL OL XIX-J-1-k, 32. dob., admin. iratok, 244. tétel (Gordon-ügy), iratszám: Bo/Biz-1559/1949., illetve uo. P 2066, 2. dob., 28.d., 6–7. lap, XIX-J-1-j, Svájc (1945–64) TÜK-iratok, 20. dob., 244/b tétel, Oltványi követ jelentése, 1947. szeptember 28., uo. Gordon F. 127/biz.-1947. sz. jelentése, 1947. április 12.

A korabeli magyar valutában, pengőben az értéket sehol nem említik. A pengőt 1944-ben amúgy mesterséges (valójában a háború előtti), torzító árfolyamokon (100 frank = 90 pengő) is jegyezték nálunk, miközben a zürichi árfolyam 1 frank értékét kb. 7,7 pengőben határozta meg ekkoriban. Egy gramm arany ára kb. 4,92 svájci frank körül mozgott, a svájci monetáris politika igyekezett biztosítani a valuta stabilitását, az arannyal szemben is. A frank inflációja nem tekinthető túl jelentősnek 1944 és 1947 között, tehát az alap jelentékeny – külső hatásokból eredő – értékvesztésével számolni nem lehet, nagyvonalú becsléssel is legfeljebb kb. 4% körüli értékcsökkenés fakadhatott az eltérő idejű átváltásokból, az arany valorizációjából adódóan, s esetleg még egyéb más járulékos banki költségekből. Emellett pótlékok és a valorizált érték további átváltásai más valutákba (leginkább dollárba és escudóba) szintén (akár jelentősebb) veszteséget is eredményezhettek. Az átadási jegyzőkönyvben nem szerepel a svájci frankba átszámított összérték, az arany akkori értékével számolva, ez az érték bizonyosan 1,2 millió frank alatt marad. Egy gramm arany árát kb. 4,92 svájci frankban lehetett ekkor is meghatározni (így számításaink szerint 1 152 017 frank a maradék 1947-es értéke). Pengőben az eredeti érték (1944-ben) több tízmillió kincstári tétel is lehetett már, de – minden tényezőt figyelembe véve – 1944 során még ennél akár dimenziókkal nagyobb reálérték is feltételezhető. Az 1938-as, „békebeli” pengőben kifejezett MNB aranyarat alapul véve, vagy épp ezzel a kiindulóponttal szemben, számolva a háborús idők nagyarányú értékvesztésével és az arany piaci árának jelentős növekedésével, különféle, egymástól akár igen markánsan is eltérő értékek számíthatók. Mai értéken (különböző szóba jöhető szorzók mellett is) az Alap mindenképp több milliárd forintra rügő értéket képviselne.³⁷

Az 1944. március 23. utáni (az alap feletti rendelkezés megnyitása) és 1946 áprilisa (az alpból történő kifizetések lezárása) között történhettek a szabályos kiutalások (teljes bizonyossággal egy konkrét esettől eltekintve, de ennél néhány ezer frank összértékről volt szó).³⁸

Pontosabb ismereteink a kifizetésekre nézve nincsenek. Amiképpen az Alap létrehozásának pénzügyi és feltehetőleg a pontosabb jogi módját lefektető iratokat nem őrizték meg, úgy 1947-re az alapkezelők közös és dokumentált döntésükkel minden további

Utóbbi anyagok közt ld. az átadási jegyzőkönyv másolatát is, vö. ASNB, Fremde Golddepots, abgelegte Bogen, ASNB / 117.0.

³⁷ Minden részletes számítást nincs lehetőség itt elvégezni. Fenti értékbecslések és számítások alapja a következő forrásokon nyugszik: ÁRTÖRTÉNET, HCC-TEST, JSTATÉ, 204–205., LIK, az arányokat tekintve, 1940-ben 1000 kg (beolvastásra szánt) arany értéke Svájcban kb. 25 millió frank, ld. GZW, 13. 47. lábjegyz. Továbbá köszönet illeti Danyi Pált és Botos Jánost idevonatkozó észrevételeikért és iránymutató közléseikért.

³⁸ Ld. Nagy Ferenc miniszterelnök felszólítását Soós Géza részére történő 5000 svájci frank értékű kiutalásra: MNL OL P 2066, 2. dob., 28.d. 30. lap, illetve ld. uo. X 10636 (a P 2066 mikrofilmje) 53672. tekercs, Barcza György és Bakách-Besseney levélváltását, 1946. április 19. Utóbbi május 2-i dátummal: 1946. március 31-jével az „összes kifizetések” lezárultak.

papírt szintén megsemmisítettek.³⁹ Az 1944. márciusi eredeti érték és a maradék közötti különbség igen jelentősnek tűnik, hiszen az utóbbi még a negyedét sem teszi ki az egykor letétbe helyezett arany értékének. Mindez kérdéseket vet fel, de sajnos ezekre a kérdésekre a számokat illetően ma perdöntő választ adni nem áll módunkban.⁴⁰

A kérdések pénzügyi, jogi, politikai és nem utolsó sorban morális természetűek. Főképp, mivel – egyáltalán nem alaptalanul – az Alapot létrehívó Kállay Miklóst (akinek egyik legutolsó lépése volt az aranyletét körüli ügyek elrendezése) sokan tekintették Magyarország utolsó legitim kormányfőjének, jóllehet Magyarország névleges közjogi állapota 1944. március 19. után nem változott. A Sztójay-kormányt a törvényes államfő nevezte ki, azonban külső hatalom igen nyilvánvaló beavatkozása nyomán. Az Alap ügye pedig nem nyerhetett megnyugtató lezárást a német megszállást megelőzően. Az 1945 utáni magyar kormányok alkotmányos és legitim mivoltát viszont úgyszintén számos érv mentén lehetett később megkérdőjelezni, csakúgy, mint azt, hogy pontosan kik és milyen alapon, a jogfolytonosság tekintetében milyen érvek nyomán lehettek jogosultak képviselni a nemzet egészét, a szándékolt nemzeti politikát az emigrációban. Wettstein János is megállapította, hogy 1954-ben az Alap valamennyi ügyének elbírálására illetékes fórum nem létezett.

Az Alap 1944-es, majd a háborút követő kezelésével kapcsolatban ugyancsak fontos megjegyezni, hogy erre vonatkozóan az alapkezelők felé bizonyos elvi rendelkezési joggal a miniszterelnök bírhatott, mivel ebbéli igényét még kormányfőként leszögezte Bakách-Besseney követhet 1944. március 12-én intézett levelében.⁴¹ Erről és az Alapnak a korábbi amerikai kapcsolatok (személyek: pl. Royall Tyler) által befolyásolt sorsáról Wettstein Jánosnak nemigen lehetett tudomása. Itt sok kérdés marad nyitva, amiképp hasonló bonyodalmak eshetőségére az ügy történelmi előképének tekinthető Teleki-féle pénzalap kezelésekor is számítani lehetett, amelynél Tylernek bizalmi szerepe volt már.⁴² Fontos arra is rámutatni, hogy az Alap jelentősebb része vagy talán egésze is (ami legalábbis az arany fedezetét szolgált) minden bizonnyal a Chorin Ferenc nevével fémjelezhető iparmágnások együttes adománya volt.⁴³ Kezdetben azonban az alapkezelőknek erről tudomásuk nem volt. Az iparmágnások által kifejezetten Kállay miniszterelnök céljaira rendelkezésre bocsájtott fedezeti összeg nagyságáról nem áll rendelkezésünkre közelebbi információ.

³⁹ Erről 1947. május 11-én jegyzőkönyvet vettek fel. Ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d., 25. lap, illetve uo. 57. lapon az Alappal kapcsolatos kezdeti dokumentációnak (mivel a nemzetközi jog már nem védte azokat, lévén el nem ismert diplomáciai képviselők iratai, illetve titkos, úgynevezett rendkívüli alapról is volt szó) egyhangú és jegyzőkönyvbe vett határozatát követően az „írományok és bizonylatok megsemmisítettek”.

⁴⁰ A letét egy részének az emigráció általi későbbi felhasználásának eshetőségére utal közvetett források alapján: BOTOS 1999, 243.

⁴¹ MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 61–63. lap, kézzel írt bizalmas levél, amely kizárólag Bakách-Besseneynek szólt, némiképp ellentmond a miniszterelnök február 10-én kelt levelének.

⁴² BORBÁNDI, 1966, 155–170, a kérdésre ld. még: NYÁRI, 2015, 65–87.

⁴³ MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 24. lapon Chorin F. Bakách-Besseney Györgyhöz, 1947. február 22., KGY, Chorin Kállayhoz, 1949. május 27.

1954. októberi, Kállayhoz írott levelében Wettstein János megjegyezte, hogy az Alapra vonatkozó „emlékirata” egy példányát már „régebben” bemutatta „Ottó trónörökös Ófenségének” és – amint kissé titokzatosan folytatta – eljuttatta „közéletünk néhány prominens személyiségéhez” is. Itt kell megjegyeznünk, hogy a Memorandum egy teljes gépelt példánya fellelhető a közelmúltban iratrendezésen átesett Horthy-hagyatékban, amelyet ma is a család őriz Angliában. Ez a példány azonban nem aláírt, mint a Kállay-hagyatékban található, és a gépelés (illetve a szövegelosztás az oldalakon) ugyancsak eltérő, tehát más időben keletkezhetett és így kétségbevonható, hogy azt Wettstein János maga juttatta el a volt kormányzóhoz vagy ez a tudomásával történt-e egyáltalán. Hozzájárulása nélkül is továbbadhatott valaki egy másolatot. A *Nemzetőr* című lap ugyanis – állítása szerint – birtokába jutott egy ilyen példánynak.⁴⁴

A múlt felidézésénél az Alap ügye felett a kiugrási erőfeszítések kritikája is ott lebegett. Az, amit Wettstein ennek kapcsán Szüllő Géza felvidéki politikustól (Bethlen hívetől), felsőházi tagtól idézve írt 1954-ben, vagyis „hamisan kártyázunk és mégis veszünk”, summázata is lehetne álláspontjának, amint Kállay Miklóshoz írott ugyanezen leveléből vett sorokkal összegezhető a dokumentumok értelmezéséhez szánt, hosszú bevezető is. Így írt: „Az adott körülmények közt ugyanis nemzeti ügyünk érdekeibe ütköznék ennek a dolognak szellőztetése, viszont egyszer majd éppen a közérdek fogja megkövetelni, hogy az erre illetékes fórum előtt tisztázást nyerjen. – Saját érdekemben is áll, hogy ez megtörténjék, tekintettel arra, hogy egyike voltam annak a három megbízottnak, akikre a szóban forgó értékek kezelését eredetileg rábíztad.”

*

Az eredeti, néhol kissé következetlen helyesírást és a régies alakokat legnagyobbbrészt korigáltuk a mai szabályoknak megfelelően, eleinte még jelezve is ezt (pl. a régi latin helyesírással írt szavaknál). Az iratok az eredeti írásképet tükröző módon, azt a lehető legnagyobb mértékben meg is tartva, kerültek átírásra. Az egybe- és különírás tekintetében, illetve a nagy és kis kezdőbetűk vagy a titulusok esetében, többször inkább meghagytuk az eredeti formákat, ettől az értelmet mégis esetleg zavaró esetekben van csak eltérés. A változtatások jelentős hányadát külön lábjegyzettel is jeleztük. A forrásközlés tradicionális elveinek szem előtt tartásával, a számozott dokumentumok előtt mindenütt úgynevezett „kopf” (szöveghez illesztett fejrész) került megjelenítésre, ez tartalmazza az irat szerzőjének nevét, levél esetében a címzettet, az irat jellegét, valamint a keletkezés helyét és idejét (a szövegekben elhelyezett dátumokat mindemellert meghagytuk, miközben az információ a „kopf” részeként is megjelenik). A forrás irattani meghatározása (géppel írt levél, tollal írt fogalmazvány stb.) a szöveg után következik.

⁴⁴ HCSSL II.5.3. (Utóbbi jelzetért és a fotómásolat megküldéséért Bern Andreát, a családi iratokat gondozó történészt illeti köszönet), vö. *Nemzetőr*, 1996. március, illetve *Kapu*, 1997/11. sz. 46–47., vö. Makra Zoltán cikkével az utóbbi folyóiratban: 1996/1. sz., 37–38.

Forrás

I.

Memorandum

Wettstein János összefoglaló feljegyzése az „aranyalap” létrehozásáról és a rendelkezési jog gyakorlásával összefüggő problémákról

(Ascona, 1948. október 17.)

Szigorúan bizalmas:
Csak az alulírott hozzájárulásával
hozható nyilvánosságra!⁴⁵

Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök hozzám intézett, 1944. február 10-én kelt⁴⁶ és nekem Asconában br.⁴⁷ Radvánszky Antal, a Magyar Nemzeti Bank akkori főtitkára⁴⁸ által személyesen kézbesített levelében közölte velem, hogy a m. kir.⁴⁹ kormány a Magyar Nemzeti Bank útján egyik svájci pénzüzetnél nagyobb összegű aranyat⁵⁰ helyezett letétbe, melynek az a rendeltetése, hogy „az ország esetleges megszállása, illetőleg, ha látszólag nem is, de lényegében idegen zsoldban álló kormány hatalomra jutása esetében a Kormányzó Úr külföldi kényszertartózkodásának, valamint egy külföldre menekült, vagy ott megalakult nemzeti magyar kormány működésének és a nemzeti magyar politikát tovább folytató magyar külképviseletek tevékenységének anyagi alapjait biztosítsa”.⁵¹ – E felett a letét

⁴⁵ A Wettstein-hagyatékban található kéziratos példányon nem szerepel, csak a Kállay Miklós irathagyatékában fellelhető géppel írott példányon. Az irat bizalmi jellegét hangsúlyozandó, a lap jobb felső oldalára, piros színnel gépelték ezeket a sorokat, amelyeken belül kék tintával eszközölt, apró javítás látható: a helytelenül gépelt „aláírt” szó korigálása „alul írott”-ra. A gépelt példány első oldalán, felül és középen, kézírással (minden bizonnyal Wettstein J. által) a „Másolat” szó szerepel, illetőleg a jobb felső sarokban szintén kézzel „2.”. A Memorandum egy ettől eltérő, nem aláírt, szintén gépelt példány található Horthy Miklós kormányzó rendezést nyert emigrációs iratai közt: HCSL, II.5.3. Ugyanaz a dátum szerepel rajta: 1948. október 17. (Az adatokért Bern Andreát illeti köszönet.)

⁴⁶ A kéziratos példányban rövidítve: *febr.*, ill. a „kelt” szó helyett: *k.*

⁴⁷ br., röv. = báró, a továbbiakban már nincs jelezve.

⁴⁸ Pontos titulusa szerint: vezértitkár.

⁴⁹ m. kir., röv. = magyar királyi kormány. A továbbiakban, a rövidítést meghagyva az nem kerül feloldásra.

⁵⁰ A pontos értékre ld. a részleteket a bevezetőben, illetve alább is. A szövegrész az eredetiben aláhúzva, a továbbiakban minden aláhúzott rész az eredeti formát követi, a kéziratos és a gépelt változatban nincs eltérés ebben a tekintetben.

⁵¹ Mindkét változatban idézőjel szerepel, ami azt sugallja, hogy Kállay február 10-i leveléből vett szó szerinti idézettel van dolgunk, de a miniszterelnök levelében foglaltaktól ez eltér, illetőleg az ott mondottak tömörített változatát adja. Vö. az 1. sz. dokumentummal, ahol ez olvasható: „...az országnak esetleges megszállása, illetőleg inkább nemzetközi alapon vagy, ha látszólag nem is, de lényegében idegen zsoldban álló kormány hatalomra jutása következtében – csakis oly magyar kormány folytathat, amely működését az országon kívüli területre helyezte át vagy a határokon túl alakult meg.”

felett való rendelkezéssel br. Bakách-Besseney⁵² Györggyel és Vladár Ervinnel együtt a miniszterelnök úr engem bízott meg és pedig a mindegyikünknek aláírás céljából egyidejűleg megküldött reverzálisban⁵³ foglalt feltételek szerint.

Mikor ezt a megbízást tudomásul vettem, br. Radvánszky Antalhoz mindenekelőtt azt a kérdést intéztem, hogy a m. kir. kormány vonatkozó elhatározása és Kállay Miklós miniszterelnök úr ennek megfelelő intézkedése milyen jogi alapon történt. – Radvánszky br. erre azt a felvilágosítást adta, hogy erre a felhatalmazási törvény adott lehetőséget.⁵⁴ – A Magyar Nemzeti Bank ennek a tranzakciónak⁵⁵ lebonyolításával megbízott főtitkáráról⁵⁶ nyert ennek a felvilágosításnak autenticitásában⁵⁷ nem lehetett okom kételkedni.

A Schweizerische Bankgesellschaft zürichi főintézeténél deponált,⁵⁸ kb. 6 millió⁵⁹ svájci frank értékű aranyak br. Bakách-Besseney György és Vladár Ervin megbízott társaimmal együtt teendő átvétele céljából Zürichbe utaztam. – Ott 1944. március 14-én br. Radvánszky Antal részvételével tartott vonatkozó megbeszélésen azt a meggyőződést nyertem, hogy másik két megbízott társam megbízatásunk egyes, igen lényeges pontjainak értelmezését illetőleg nem ért velem egyet. – Nézeteink különösen a tekintetben tértek el, hogy míg br. Bakách-Besseney György és Vladár Ervin, a megbízónk által nekünk aláírás végett megküldött reverzális szövegében foglaltakat úgy értelmezték, hogy valamely rendelkezéshez általában elegendő két meghatalmazott egyetértése, addig az én felfogásom szerint minden intézkedésnek elvileg mind a három megbízott egyetértésével kell történnie és csak kivételes esetben, ha a meghatalmazottak egyike fizikailag⁶⁰ akadályozva van, vagy az intézkedéssel nem ért egyet, elégséges két megbízott konszenzusa.

⁵² A „Bakách”, illetve gépelt szövegekben gyakori „Bakach” írásmódokra a bevezetőben tértünk ki a név első említésénél.

⁵³ Mind a gépelt, mind pedig a kéziratos változatban latinosan: *reversalis*. A továbbiakban mindenütt mai helyesírással szerepel: reverzális. Ld. a reverzális két változatát: a 2/a, illetve a 2/b sz. dokumentumokat.

⁵⁴ A „felhatalmazási törvény” elnevezés alatt ismertté vált 1912. évi LXIII. törvénycikk után használt megnevezés. Az 1912-es törvény helyébe azonban (az eredeti érvényét veszítette, kivéve a tv. alapján hozott rendeleteket, amelyek külön és újra közzétételre kerültek egy jegyzékben) a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk lépett, amelynek minden bizonnyal a 158. §-a szolgáltatta a jogi alapot. Utóbbi kimondta: „A minisztérium a Magyar Nemzeti Bank, a Pénzügyi Központ és a m. kir. postatakarékpénztár ügyvitelére és üzletvitelére tekintetben rendkívüli intézkedéseket tehet és e végből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is állapíthat meg”. A különleges hatalomnak a törvénybe foglalás, a háború időtartamára biztosított jogosítványaihoz kiindulva jártak tehát el, előzetesen törvénybe foglalás felhatalmazás alapján.

⁵⁵ Az eredeti szövegekben latinosan: *transactio*.

⁵⁶ Radvánszky vezértitkár 1944. március 1-jén hagyta el Budapestet, mégpedig az MNB Főtanácsa vonatkozó jegyzőkönyve szerint „hivatalos kiküldetésben Svájcba utazott”. Egészen június végéig hivatalában maradván, halogatással és kifogásokkal élve, nem tért vissza. Ld. MNL OL Z 6, 1/270. tétel: 1944. évi jegyzőkönyvek, 7., 1944. június 27-én tartott ülés.

⁵⁷ Az autentikus szövegből alkotva, *lat.* = érvényesség, hitelesség.

⁵⁸ deponál, *lat.* = letétbe helyez, megőrzésre átad.

⁵⁹ Az arany pontos értékéről ld. a bevezetőt.

⁶⁰ Az eredeti változatokban mindenütt régiesen, latin írásmóddal: *physicailag*. Alább külön nem jeleztük már. A mondat végén a „konszenzus” (itt: egyhangú döntés, egybehangzó megállapodás), szintén: *consensus*.

Tudatában lévén azoknak a rendkívül nagy nehézségeknek, melyekkel megbízatásunk teljesítése jární fog, továbbá a reánk hárulandó súlyos felelősségnek, elengedhetlenül szükségesnek tartottam úgy az intézkedési jogok, mint a felelősség kérdésének előzetes tisztázását.

Mivel megbízott társaim az általunk aláírandó reverzális szövegének ennek megfelelő, általam javasolt megváltoztatásához nem járultak hozzá, ebben a körülményben annak veszélyét láttam fennforogni, hogy két meghatalmazott a harmadikat a rendelkezési jog gyakorlásánál egyáltalában mellőzhetni fogja. – Br. Bakách-Besseney és Vladár Ervin, a szóban forgó megbeszélés alatt velem szemben tanúsított magatartása kétségtelenné tették nekem, hogy egymás közt mindenben teljesen egyetértenek⁶¹ és egyáltalában nem látják szívesen, hogy én lettem a harmadik megbízott. – Ilyen körülmények közt világos volt, hogy a rendelkezési jog gyakorlásánál a kijátszatás veszélye csakis engem fenyegethetett.

Ennek belátása meggyőzött arról, hogy a szóban forgó megbízás eredményes teljesítésének előfeltételei számomra nincsenek megadva, viszont annak elvállalásával csak nagy kellemetlenségeknek tennem ki magamat és ezenfelül még súlyos felelősséget⁶² vennék magamra olyan intézkedésekért is, melyekre semmi ingerenciám⁶³ nem volt.

Közöltem tehát megbízott társaimmal, hogy Kállay Miklós miniszterelnök úrtól haladéktalanul kérni fogom a megbízatás alól való felmentésemet.⁶⁴ – Számba véve azonban azt a körülményt, hogy az akkori viszonyok közt már nem volt kizárva, hogy valamely, a megbízásban provideált⁶⁵ intézkedés szükségessé váljék, még mielőtt megbízotti minőségemben való pótlásomról gondoskodás történhetnék, késznek nyilatkoztam a nyert megbízást ideiglenesen és csak arra az esetre elvállalni, ha a másik két megbízott egyike rendelkezési jogának gyakorlásában bármi okból akadályozva lenne. Hangsúlyoztam, hogy magamat tehát csak pótmegbízottnak fogom tekinteni, kinek megbízatása csakis az említett körülmény bekövetkezésének esetére szól.

Mivel a Schweizerische Bankgesellschaftnak⁶⁶ adott megbízás értelmében a szóban forgó arany a három megbízott, tehát br. Bakách-Besseney György, Vladár Ervin és az én közös tulajdonomba volt bocsájtható, nevezett bank az említett értéket csakis akkor szolgáltathatta ki, ha a vonatkozó elismervényt⁶⁷ mind a hárman aláírjuk. – Az esetben, ha annak aláírását megtagadtam volna, ez az érték továbbra is mint a m. kir. kormány letéte szerepelt volna mindaddig, amíg a bank valamely újabb utasítást nem kapott volna. Tekintettel⁶⁸ arra, hogy az ügy bizalmas volta miatt annak lebonyolítása körülményes

⁶¹ Wettstein J. kéziratában a szó az áthúzott „vannak” szó fölé írva szerepel, az értelmezést nem befolyásolja.

⁶² A szó után kisebb, olvashatatlan javított szócska látszik a kéziratban változatban.

⁶³ Régiesen, latinosan írott mindkét változatban: *ingerentiám*. A szó (lat.) jelentése itt: befolyás, ráhatás.

⁶⁴ Ld. a 4. sz. iratot.

⁶⁵ provideál, lat. = előre gondoskodik, itt jelzői szerkezetben: kilátásba helyezett.

⁶⁶ Mindkét változatban így szerepel: „Bankgesellschaftnek”.

⁶⁷ Ld. említését a reverzálisokban (2/a, illetve 2/b sz. dok.). Nem ismert előttünk, a hagyatékban ez a feltehetően német nyelven írott, szükségképpen hitelesített dokumentum nem található meg.

⁶⁸ A szó előtt a kéziratban változatban gondolatjel szerepel, amelyet a gépelésnél már kihagytak.

intézkedéseket igényelt, másrészt pedig *periculum in mora*⁶⁹ forgott fenn, a hazafias ügy érdekében a bankkal szemben vállaltam a megbízott szerepét és br. Bakách-Bessenyei Györggyel, valamint Vladár Ervinnel együtt aláírtam az átvételi elismervényt.

Kállay Miklós miniszterelnök úrhoz intézett, 1944. március 15-én kelt⁷⁰ levelem, melyben az említett indoklással a megbízás alól való felmentésemet kértem, sajnos nem jutott el rendeltetési helyére.⁷¹ Mire ugyanis a berni m. kir. követségnek azt magával vivő futára Budapestre ért, a német csapatok már bevonultak volt oda. Szegedy-Maszák Aladárnak, a külügyminisztérium politikai osztálya főnökének már csak arra maradt ideje,⁷² hogy a szóban forgó levelemet és [*az azt*]⁷³ tartalmazó politikai csomagot tűzbe vesse.

Tekintettel arra, hogy Magyarországnak a német csapatok által történt megszállása óta nem volt többé alkotmányos kormánya, Kállay Miklós miniszterelnök úrtól nyert megbízatásomról nem volt kinél lemondanom. Kállay Miklós mint magánember ugyanis nem jogosult olyan megbízás alól felmenteni, melyet a⁷⁴ m. kir. miniszterelnök minőségben adott.

A meglepő gyorsasággal lepergett események⁷⁵ igazolták azt az eljárást, hogy dacára annak, hogy megbízott társaimmal támadt differenciák⁷⁶ miatt a megbízásról való lemondásra határoztam el magamat, a bankkal szemben még mint megbízott szerepeltem és ilyen minőségben aláírtam az átvételi elismervényt. – Ha ugyanis ezt megtagadom, akkor a szóban forgó érték a m. kir. kormány letéte⁷⁷ marad és a Sztójay csatlós-kabinet minden bizonnyal rátette volna kezét. Hogy ez nem történt meg és ez az érték a nemzeti politika céljaira meg volt menthető, kizárólag az én említett, legmesszebbmenően lojális⁷⁸ magatartásomnak köszönhető.

Mivel megbízatásom alól való felmentésemet az említett okokból nem sikerült ki-
eszközölnöm, megkísértem, hogy annak eredményes teljesítését valamiképp lehetővé tegyem. Az időközben hozzájárulásommal negyedik megbízottnak kooptált (amihez megbízásunk értelmében jogunk volt)⁷⁹ br. Radvánszky Antal közvetítésével hosszabb tárgyalások után sikerült elérnem, hogy megbízott társaim készen nyilatkoztak az intézkedési jog gyakorlására és a felelősség kérdésének megállapítására vonatkozólag

⁶⁹ *periculum in mora*, lat. = a késlekedés veszéllyel jár, azaz halasztást nem tűró az ügy.

⁷⁰ A kéziratot változatban rövid: k.

⁷¹ Ld. a 4. sz. dokumentum végén „Pro domo!” megjelöléssel ellátott szövegrészt.

⁷² A kéziratot változatban áthúzva szerepel „annyi ideje”, a „csak” szó előtt, ami kisebb módosítást jelent.

⁷³ Az értelem szerűen illeszkedő szavak mindkét verzióban hiányoznak; a közreadó kiegészítése.

⁷⁴ A kéziratot változatban nincsen névelő.

⁷⁵ Magyarország német megszállása, 1944. március 19-én.

⁷⁶ Itt: nézet-, illetve véleménykülönbség.

⁷⁷ Vö. a 12. sz. dokumentumban közölttekkel. Reményi-Schneller Lajos volt az akkori pénzügyminiszter.

⁷⁸ Eredetileg: *loyalis*.

⁷⁹ Az új rendelkező tag kooptálása (az eredeti változatokban itt is hagyományos lat. verzió van: *cooptált*) szabályszerűen történt, ld. a 2/a, illetve a 2/b sz. dokumentumokat. A kooptálásra valószínűleg március végén került sor, de legkésőbb 1944. április 2-ig. Bakách-Bessenyei irathagyatékában van egy rendelkező nyilatkozat, amelyen már teljes jogú rendelkezőként (kiutalóként) szerepel Radvánszky aláírása. Ld. utóbbi: MNL OL P 2066, 2. dob., 28.d., 59. lap. Előzőleg a megbízott három tag a kooptáció bejelentéséről (a bank felé is) határozatot hozott.

kezdettől fogva elfoglalt álláspontom elfogadására és az annak megfelelő megállapodás aláírására.⁸⁰

Ezáltal velük való együttműködésnek azonban csak formai része nyert volna rendezést. – A Kállay Miklós miniszterelnök úr által nekünk adott megbízás szövege világosan meghatározza, hogy a kezelésünkre bízott érték kizárólagos rendeltetése, hogy a magyar nemzeti politika folytatásának anyagi feltételeit biztosítsa.⁸¹ – Ebből a körülményből nézetem szerint logice⁸² következik, hogy a nekünk közösen adott megbízás politikai és nem csupán adminisztratív természetű. Mivel ily módon mindegyik megbízottat politikai felelősség is terheli, feltétlen joga és egyúttal kötelessége is arra a politikára befolyást gyakorolni, mely a reá is bízott értékből nyer anyagi támogatást.

Azt a kívánságomat, hogy erről a politikáról állandó és részletes tájékoztatást nyerjek és annak intézésébe ugyanolyan beleszólási jogom legyen, mint többi megbízott társaimnak, utóbbiak nem voltak hajlandók honorálni. Br. Radvánszky Antal közölte velem br. Bakách-Bessenyei Györgynek azt a szóbeli üzenetét, hogy velem való szoros és állandó politikai együttműködést nem tartja se kívánatosnak, se megvalósíthatónak.⁸³

Ez az állásfoglalás számomra lehetetlenné tette a megbízott társaimmal való további együttműködést, amit br. Bakách-Bessenyei Györggyel, hozzá intézett 1944. jún. 28-án kelt levelemben közöltem.⁸⁴ – Ebben kifejtettem, hogy olyan politikai tevékenységért, melyről nem vagyok állandóan és részletesen tájékozva és melybe nincs beleszólási lehetőségem, semmi körülmények közt nem vállalhatom a felelősséget. – Ennek következtében újból arra az álláspontra helyezkedem, hogy magam csak pótmeghatalmazottnak tekintem, akinek tényleges közreműködésére csak abban az esetben kerül sor, ha kívülre még csak egy⁸⁵ diszponálásra⁸⁶ jogosult meghatalmazott van eslekvőképességének birtokában. – Mindaddig, amíg ez a nem várt eshetőség be nem következik, se anyagi, se politikai ügyek intézésében – még konzultatíve⁸⁷ sem – kívánok részt venni és az ezekről való tájékoztatásról is lemondok. – Magától értetődik, hogy egyúttal úgy az anyagi, mint a politikai ügyek intézéséért kifejezetten elhárítok magamról⁸⁸ minden felelősséget.

Utóbbival kapcsolatban szükségesnek tartottam még leszegezni, hogy szóban forgó megbízásunk keretében eddig csak két tényért vállaltam és vállalom továbbra is minden tekintetben a felelősséget:⁸⁹

A megbízásnak a Schweizerische Bankgesellschafttal szemben történt formális elvállalásért. – Ez elől nem térhettem ki, miután br. Radvánszky Antal, a Magyar Nemzeti

⁸⁰ Lásd a „Tervezet” címmel ellátott a 7. sz. dokumentumot.

⁸¹ Vö. az 1. sz. dokumentummal.

⁸² logice, görög–lat. = logikusan, ésszerűen, minden józan megítélés szerint.

⁸³ Ld. a 10. sz. dokumentumot, azon belül a levél első bekezdését.

⁸⁴ Ld. a 10. sz. dokumentumot.

⁸⁵ Az eredeti iratokban csupán arab számmal „1” szerepel.

⁸⁶ Eredetileg latinosan: disponálásra. A szó (lat.) jelentése itt: rendelkezés, intézkedés.

⁸⁷ Eredeti két szövegben: consultative. A szó (lat.) jelentése: tanácskozái jelleggel.

⁸⁸ Mindkét változatban „magamról” szerepel, az esetleges mai szóhasználatól (-tól) eltérően.

⁸⁹ A gépelt változatban itt pont, míg a kéziratosban jól látható kettőspont szerepel, utóbbi relevánsabb.

Bank akkori főtitkára biztosított arról, hogy megbízónknak a felhatalmazási törvény alapján joga volt bizonyos értékekkel a történt módon diszponálni és mivel a megbízás hármunk nevére szólt. Ha tehát utóbbit a nevezett bankkal szemben nem vállalom, az egész diszpozíció⁹⁰ nem vált volna végrehajthatóvá. Ezt pedig – kizárólag hazafias⁹¹ meggondolásból – nem vehettem magamra.

Megbízott társaimmal egyetemben megállapítottam, hogy a független m. kir. külügyminisztériumtól érkezett utolsó hivatalos távirati értesítés szerint a német csapatok rajtaütésszerűen hatolva be Magyarország területére, ennek utána így már⁹² idegen megszállás alatt kinevezett Sztójay-kormány nem tekinthető törvényesnek, miért is a megbízónk által provideált eset bekövetkezett,⁹³ és ennek folytán a rendelkezésünkre bocsájtott összeg felett, a megbízónk által megjelölt célokra való diszpozíció esedékessé vált.

Erre a levelemre Montreuxben 1944. július⁹⁴ 1-jén kelt br. Bakách-Besseney György, Vladár Ervin és br. Radvánszky Antal által aláírt választ⁹⁵ kaptam, melyben tudomásul veszik a br. Bakách-Besseney Györgyhez intézett, 1944. június⁹⁶ 28-án k. levelemben foglaltakat.⁹⁷

Utóbbiakkal polemizálva rámutatnak arra, hogy az anyagi kérdésekre vonatkozólag kifejezett minden kívánságomat honorálták. Ezzel szemben azonban politikai együttműködésünket sem technikai, sem politikai okokból nem tartják keresztülvihetőnek. Utóbbi állásfoglalásukat azzal indokolják, hogy míg br. Bakách-Besseney György instrukciói⁹⁸ szerint, az angol-amerikai vonalon kereste és keresi a jövőben is „hazánk sorsának biztosítását”, addig rólam – „alappal vagy alaptalanul” – az volt a „felfogás”, hogy ez az elgondolás nem találkozik helyeslésemmel. – Ezzel kapcsolatban hivatkoznak arra, hogy megbízónk br. Bakách-Besseney György előtt több alkalommal rámutatott „ennek a felfogásaink közötti eltérésnek létezésére”. Ebből a körülményből azt következtetik, hogy amikor megbízónk ennek tudatában, br. Bakách-Besseney Györgyre, Vladár Ervinre és reám bízta az Alap ügyeinek intézését „nem gondolt politikai együttműködésre, hanem kizárólag az anyagi kérdések együttes irányítására”. 1944. február⁹⁹ 10-én k.¹⁰⁰ levelében, mely egész működésünk alapját képezi, nem találnak semmiféle utalást arra, hogy „tőlünk politikai együttműködést várt volna”.

⁹⁰ Eredetiben itt is: *dispositio*. A szó (diszponálás, lat.) itt: rendelkezés, intézkedési képesség.

⁹¹ Mindkét változatban kettős (nyomatékosítást célzó) aláhúzás szerepel.

⁹² A kéziratos változatban áthúzza szerepel: *ily módon*. Az „így már” az áthúzott rész fölé van írva.

⁹³ A kéziratos változatban javítás (áthúzás) található, a „bekövetkezett” helyett tehát a Memorandum szerzője eredetileg a „bekövetkezettnek tekinthető” kifejezéssel kívánt élni, s ezt korrigálta.

⁹⁴ Eredetileg rövidítve: júl.

⁹⁵ Ld. a 11. sz. dokumentumot.

⁹⁶ Eredetileg rövidítve: jún.

⁹⁷ k. = kelt. Ld. 10. sz. dokumentumot.

⁹⁸ Eredetileg: *instruciói*. Itt: a felettestől (miniszterelnöktől, külügyminisztertől) nyert utasítások, eligazítás.

⁹⁹ Eredetileg rövidítve: *febr.*

¹⁰⁰ Röv. = kelt., ld., ill. vö. az 1. sz. dokumentummal.

Erre a rabulisztikus¹⁰¹ és teljesen abszurd érvelésre méltóságomon alulinak tartotam egyáltalában reflektálni és nevezettekkel minden további személyes érintkezést be-
szünttettem.

Jelen emlékiratnak kizárólag az a célja, hogy ún. Alap keletkezésének és kezelésének historikumát¹⁰² hitelesen lefektesse. – Teljesen feleslegesnek tartom tehát, hogy ennek keretében saját politikai felfogásomat igazoljam.¹⁰³ Annál is inkább, mert még volt megbízott társaim sem találnak semmi olyan tény, amit általuk kifogásolt politikai felfogásom folyományaképp szememre vethetnének.

Amíg az alap kezelőségéből végérvényesen ki nem léptem, annak keretében csak egyetlen politikai természetű kérdés merült fel, melyet illetőleg nézeteink azonban teljesen megegyeztek. – Amikor ugyanis a Kormányzó Úr Kállay Miklós helyére Sztójay Dömét nevezte ki miniszterelnökké, br. Bakách-Besseney György telefonon Bernbe hívott megbeszélésre. Ennek azonnal eleget téve ott többi megbízott társaim előtt motu proprio¹⁰⁴ kijelentettem, hogy a Sztójay-kormányt – a már fentebb is említett okokból – nem ismerhetjük el törvényesnek és ennek következtében megbízásunk teljesítése aktuálissá vált.¹⁰⁵ – Erre az álláspontra való helyezkedésem – ami spontán és nem megbízott társaim érvei előtt való meghajlás alapján történt – teljesen megnyugtathatta volna utóbbiakat az iránt, hogy ha politikai nézeteink a múltban esetleg el is tértek egymástól, ez a divergencia¹⁰⁶ a jövőre vonatkozólag nem fogja harmonikus együttműködésünket veszélyeztetni.

Eljárásuknak tehát nem lehetett más indoka, mint az az igyekezetük, hogy az Alap kezelőségéből – melyben, úgy látszik, bizonyos okokból terhükre voltam – mindenáron kiküszöböljenek.

Mialatt az együttműködésünk módozatainak megállapítására vonatkozó tárgyalások még folyamatban voltak, megbízásunk anyagi természetű kérdéseit illetőleg konzultative¹⁰⁷ többször nyilvánítottam véleményemet, de minden ezzel kapcsolatos megállapodáshoz való formális hozzájárulásomat az említett tárgyalások kimenetelétől tettem függővé. – Mindig arra az álláspontra helyezkedtem, hogy az Alap kizárólagos rendelkezése, hogy a magyar nemzeti politika folytatását lehetővé tegye. Ennélfogva minden belőle való kiutalást ebből a szempontból kell mérlegelés tárgyává tenni. Jótékonyossági

¹⁰¹ Eredeti írásmódja a két szövegváltozatban: *rabulisticus*. A szó (lat. német közvetítéssel) jelentése: csűrő-csavaró, körmönfont. A mondaton belül „abszurd” helyett *absurd*, a „reflektál” ige *reflectál* írásmóddal állt.

¹⁰² Eredetileg: *historicumát*.

¹⁰³ Ld. a bevezetőben leírtakat, ill. az ott ismertetett és rövidebben idézett, Wettstein János által Kállay Miklósnak írott 1954. októberi levelet (a jelen Memorandum ehhez volt mellékelve).

¹⁰⁴ motu proprio, lat. = saját elhatározásból. A kéziratos verzióban apró elírás: „motu” helyett „moto”. A mondaton belül az „aktuális” szó helyett eredetileg: *actualis*.

¹⁰⁵ A három megbízott 1944. március 23-án személyesen találkozott, együtt megállapították, hogy a Kállay Miklós február 10-iki levelében foglalt eshetőségek valósággá váltak, mivel megtörtént az „ország megszállása”, illetőleg „ha látszólag nem is, de lényegében idegen zsoldban álló kormány” létrejött. Ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28.d. 60. lapon a saját kezű aláírásokkal ellátott jegyzőkönyvet.

¹⁰⁶ divergencia, lat. = véleménykülönbség, nézetkülönbség. Eredetiben: *divergentia*.

¹⁰⁷ Eredetileg: *consultative*.

tekinteteket tehát ki kell küszöbölni és a disszidált külszolgálati tisztviselők is csak ez esetben és abban a mérvben részesülhetnek juttatásban, ha és amennyiben a nemzeti politika érdekében készek és képesek dolgozni.¹⁰⁸

Itt szükségesnek tartom leszzegezni, hogy magam az Alapból soha egy fillért nem vettem fel és aláírással senkinek és semmi célra ki nem utaltam.¹⁰⁹

Arról, hogy az Alap kezeléséből történt kiválásomig és azóta abból milyen kiutalások történtek, hivatalos tudomásom nincs és azért erről a kérdéstről nem is nyilvánítok véleményt.

A sajtó híradásából¹¹⁰ azonban köztudomásúvá vált, hogy br. Bakách-Besseney György még a Nagy Ferenc kormánnyal tárgyalásokba bocsájtkozott az Alap megmaradt részének kiszolgáltatására vonatkozólag.

Az ezeknek a tárgyalásoknak eredményeképp létrejött megállapodásnak megfelelően br. Bakách-Besseney György Gordon Ferenc akkori berni magyar követnek az említett címen kb. 1 ½ millió svájci frankra rúgó értéket szolgáltatott ki.¹¹¹ – Ez az összeg azután, szintén köztudomású körülmények közt, Nagy Ferenc szökése után a Dinnyés kormány kezeibe került.¹¹²

Nincs tudomásom róla, hogy br. Bakách-Besseney Györgyöt mely meggondolások indították erre a lépésre és az ügy érdeme szempontjából irrelevánsnak tartom, hogy az említett összeg kiszolgáltatását ahhoz a feltételhez kötötte-e vagy sem, hogy az Alap már elköltött részére vonatkozó elszámolás alól felmentessék.¹¹³

Maga az a tény, hogy kifejezetten a magyar nemzeti politika folytatásának lehetővé tétele céljából gondjaira bízott összegnek ilyen tetemes részét kiszolgáltatta egy ellenséges megszállás alatt működő, „ha látszólag nem is, de tényleg idegen zsoldban álló” kor-

¹⁰⁸ Vö. a 6. sz. dokumentummal.

¹⁰⁹ Egy ízben bizonyosan történt kiutalás Wettstein János aláírásával, jóllehet az irat csak magát a közös döntést regisztrálja, a konkrét kiutalást nem. Ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 59. lap. Ld., ill. vö. a 287. sz. lábjegyz.

¹¹⁰ Ld. pl. a *Bund* című svájci lap 1947. április 24-i számát, ill. az *East Europe* című, Londonban megjelenő, a kelet-európai országokkal kapcsolatos híradásokat közlő hetilap hasábjain megjelent összegzést, ez utóbbi egy példánya a Wettstein-hagyatékban fellelhető (*East Europe: A Weekly Bulletin of Seven East European Countries*, Vol. 3, No. 131., 4–5.), ugyanezen kiadványt ld. MNL OL P 2066, 2. dob. 28. dossziében, ill. uo. még az *Amerikai Magyar Népszava* 1947. május 28-i sz. lapkivágatát is.

¹¹¹ Ld. a vonatkozó iratokat és a végleges kimutatást tartalmazó jegyzőkönyvet: MNL OL XIX-J-1-j, Tük-iratok, 20. dob., 244. tétel/b., ill. XIX-J-1-k, 32. dob., 244. tétel (Gordon-ügy), továbbá: P 2066, 2. dob. 28. d. 6. lap. Az akkori érték kevesebb volt már az itt megjelöltnél is (1,2 millió alatt), ld. a bevezetőt.

¹¹² Téves megállapítás. A Dinnyés-kormány időszakában ugyanis a magyar illetékesek nem tudtak még hozzájutni az egyébként Nagy Ferenc rendelkezése alá 1947. április 9-én hivatalosan átadott maradék vagyonhoz, az egészen 1949 őszéig a Schweizerische Kreditanstalt széfjében maradt, hosszas peres eljárás után került csak át magyar kézbe, már Dobi István miniszterelnöksége idején. Az említett Gordon követ ugyanis, Nagy úgynevezett „szökése” (valójában zsarolás melletti emigrációba kényszerítése) után a széf egyik nála lévő kulcsát (a további rendelkezés szempontjából megkerülhetetlenül) magánál tartotta, átadására pedig nem volt hajlandó. Ld. MNL OL XIX-J-1-k, 32. dob., 244. tétel (Gordon-ügy).

¹¹³ Az előzetes egyeztetések után, a tárgyalások folyamán Bakách-Besseneyék ragaszkodtak a felmentvény megadásához mindhármuk részére, melyet meg is kaptak. A felmentvényt, ill. előzményeket ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 7., ill. 9. lap.

mánynak, homlokegyenest ellenkezik a Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök úrtól annak idején nyert megbízásunkkal.¹¹⁴ Ezzel az eljárásával a szóban forgó összeget elvonta eredeti rendeltetése elől, ami egyértelmű annak elsikkasztásával.

Jelenleg nincs olyan magyar fórum, mely ezért br. Bakách-Besseney Györgyöt és vonatkozó diszpozícióját¹¹⁵ vele együtt aláírt másik megbízottat, vagy megbízottakat¹¹⁶ felelősségre vonathatná, vagy jogosult volna ez alól felmenteni.

A közvetlenül érdekelteken kívül csak nekem, mint a három eredeti megbízott egyikének van hiteles tudomásom az Alap keletkezésének körülményeiről és rendeltetésének meghatározásáról, amikre vonatkozó okmányszerű bizonyítékokat biztos helyen deponáltam.¹¹⁷

Az a körülmény, hogy megbízott társaim lehetetlenné tették számomra megbízatásom teljesítését, nem ment fel az alól az erkölcsi kötelesség alól, hogy hallgatólag se felelősségre vonjak nem rendeltetésüknek megfelelő felhasználását.

Addig is, míg eljön az ideje annak, hogy az arra illetékes fórum¹¹⁸ kérje számon br. Bakách-Besseney Györgytől és társaitól az Alappal¹¹⁹ való sáfárkodásukat, szükségesnek tartottam fentieket lefektetni, hogy mindazok a honfitársaim, akik velem együtt az egyéni és a politikai tisztességet tekintik annak az alapnak, melyre a nemzeti Magyarországot újból fel lehet építeni, részletes és a valóságnak megfelelő tájékoztatást nyerjenek erről az ügyről.

Ascona, 1948. október 17-én

Wettstein János¹²⁰

(Wettstein János autentikus kézírásával, tollal írott szöveg, amelynek géppel írott változata Kállay Miklós irathagyatékában is megtalálható, előbbinél nem szerepel külön megnevezés, az első lap bal felső sarkában római I. szám áll piros színnel, utóbbi esetében a „Másolat” titulus a lap tetején, közepén, illetve a jobb felső sarokban arab 2-es szám ugyanúgy tintával írva.)

¹¹⁴ Az itt alkalmazott sarkított fogalmazás abból is fakad, hogy az alappal kapcsolatos egyes tények ismeretében Wettstein nem volt a birtokában, vagy csak másodlagos és bizonytalan információi voltak, így pl. annak sem, hogy 1944. március 12-én megbízott társához, az akkori berni követhoz még egy külön, rendelkezéseket is tartalmazó levelet intézett Kállay, ill. az Alap magánpénzekből való feltöltéséről sem értesült. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 61–63. lap. Ld. a bevezetőt is.

¹¹⁵ A szó maga (itt is latinosan *dispositioként* írva) kissé nehezebben értelmezhető ezen a helyen, alapjelentése: rendelkezés, intézkedés, viszont itt nyilván a maradék vagyon visszaadásának jegyzőkönyvben rögzített aktusát kell érteni.

¹¹⁶ Itt nyilván Vladár Ervinre és Radvánszky Antalra történik utalás, ill. (amennyiben Wettstein esetleg tudomást szerzett az 1946. áprilisi kooptálásáról) Bartheldy Tiborra.

¹¹⁷ Nem tudható pontosan, milyen helyről van szó, az itt közölt iratok ugyanis minden bizonnyal végig a magánlakhelyén voltak (Ascona, Casa Ametta). Feltehetően valahol letétbe helyezett, hitelesített másodpéldányokról van szó.

¹¹⁸ A „fórum” szó előtt a kézíratos változatban szerepel a „magyar” jelző.

¹¹⁹ Mindkét verzióban „Alap-pal” látható, a rag tehát kötőjellel kapcsolódik.

¹²⁰ A gépelt változatban a név mellett „s. k.” rövidítés (= saját kezűleg v. saját kezével) található.

II.

A Memorandumhoz tartozó mellékletek

1.

Kállay Miklós miniszterelnök felkérő levele Wettstein Jánoshoz az „aranyalap” létrehozásáról és a felette való rendelkezésről

(Budapest, 1944. február 10.)¹²¹

Nagyméltóságú
WETTSTEIN JÁNOS Úrnak,
m. kir. titkos tanácsos,
ny. m. kir. követ,
ASCONA¹²²

MINISTERELNÖK¹²³

Budapest, 1944. február hó 10.

Kedves Barátom!

A háború folyása és alakulása előre nem látható helyzetbe hozhatják az országot és a nemzetet. A kormány kötelessége, hogy a háború fejlődésének problémáját minden oldalról a legaprólékosabb vizsgálatnak vesse alá és minden lehetőséget számításba vegyen. Így nem hagyható figyelmen kívül az a lehetőség sem, hogy a Kormányzó Úr Ö Főméltóságát a körülmények akadályozni fogják abban, hogy kormányzói hatalmát és alkotmányos jogait az országban gyakorolja; hasonlóképpen a m. kir. kormány is

¹²¹ A Wettstein-hagyaték esetében is (vö. MNL OL P 2066, 2. dob. 28. dossziében lévő ugyanilyen levéllel) rendelkezésre áll az eredeti boríték, amelyen jól látható a címzés (tehát: *Nagyméltóságú WETTSTEIN JÁNOS Úrnak, magyar királyi titkos tanácsos, ny. m. kir. követ, Ascona, Casa Ametta.* – a helyesírást itt korrigáltuk, forma eredeti), illetőleg rajta kézzel írva (nagy bizonyossággal megítélhetően Radvánszky Antal kézírásával) a következő név, ill. cím áll jól olvashatóan: *Präsident Jaberg, Bankstr. 45* [Bankstrasse 45.]. A megjelölt személy: Paul Jaberg-Jaggi (1878–1955), a Schweizerische Bankgesellschaft akkori elnöke. A Bakách-Bessenyeihez intézett azonos szövegű levelet teljes egészében közli a Szilágyi Ágnes Judit–Sáringi János szerzőpáros kötete: SZILÁGYI–SÁRINGI, 2002, 247–249. A közölt szövegben két elírás fedezhető fel a 247. oldalon alul: az egyik nem jelentős („Kettőtök” helyett „Kettő”), az oldal alján, az utolsó sorban viszont a korrekt „reverzális” szó helyett csak a „rezervált” szó olvasható, amely félreértéshez is vezethet. Rövidebb részletet a közreadó is közölt már a levélből, ld. Joó, 2017b, 56. A Bakách-Bessenyei-hagyaték (P 2066) azonos szövegű levele és a Wettsteinnek írott levél esetében az oldalakon eltérő a szöveg eloszlása, tehát külön gépelték. A levélnek egy gépelt (Bakách-Bessenyeinek címzett) másodpéldánya a Kállay Gyűjteményben is megtalálható.

¹²² Az eredetiben a címzés a lap bal alsó sarkában található, a név nagybetűs, a formát és a rövidítéseket megőrizve a helyesírást korrigáltuk.

¹²³ Kapitálisokkal jelzi, hogy a kormányfő előre fejlecezt hivatalos papírára került a titulus és forma szerint egyébként bizalmas magánlevél, amelynek tartalma azonban jogi értelemben érvényes utasításokat tartalmaz.

kerülhet abba a helyzetbe, hogy alkotmányos feladatának nem fog eleget tehetni. Az is lehetséges, hogy nemzeti magyar politikát – az országnak esetleges megszállása, illetőleg inkább nemzetközi alapon, vagy ha látszólag nem is, de lényegében idegen zsoldban álló kormány hatalomra jutása következtében – csakis oly magyar kormány folytathat, amely működését az országon kívüli területre helyezte át vagy a határokon túl alakult meg. A harctéri helyzet nyilvánvalóvá teheti egy ilyen fejlődés bekövetkezését.

Mindezen körülményeket latolgatva, bekövetkezésükre elkészülve lenni kívánva, a magyar királyi kormány elhatározta, hogy a Kormányzó Úr külföldi kényszertartózkodásának, valamint egy külföldre menekült vagy ott megalakult nemzeti magyar kormány működésének és a mostani nemzeti magyar politikát tovább folytató magyar külképviseltek tevékenységének anyagi alapjait is megszervezi, illetőleg biztosítja. E célból a Schweizerische Bankgesellschaft zürichi pénzüzetnél „Gstaad 6.9.99” elnevezés alatt több millióra rúgó¹²⁴ tekintélyes értékű aranyat helyeztetett létbe, amelynek kezelésére olyan jogi konstrukció rendszeresített, amely lehetővé teszi, hogy az összeg felett a rendelkezésre jogosultak akkor is diszponálhatnak, ha Magyarországon mélyreható rezsimváltozás¹²⁵ vagy a fent vázolt lehetőségek következnenek be. A rendelkezési jog három urat fog megilletni. Kérlek, hogy magasabb hazafias szempontokból az egyik úrra eső szerepet vállalni szíveskedjél. Kívüled Besseney György és Vladár Ervin bízatik meg a rendelkezési jog gyakorlásával. Kiutaláshoz, illetőleg rendelkezéshez Hármótok közül Kettőtöknek aláírása szükséges.

Tekintettel arra, hogy itt tekintélyes összegű állami pénzek magánjogi alapon fognak kezeltetni, minden félreértés elkerülése végett kérlek, hogy a mellékelt reverzalist¹²⁶ aláírásoddal elfogadni szíveskedjél.¹²⁷

Számítok arra, hogy e jóformán személyes munkával nem járó hazafias missziót vállalni szíveskedel és ezért már előre is köszönetet mondok Neked.

Végül arra kérlek, légy szíves tudomásul venni azon utasításszerű üzenetemet, hogy említett alapból sem magamnak, sem pedig családom tagjainak kifizetés nem teljesíthető. Szívélyesen üdvözöl

Kállay Miklós¹²⁸

¹²⁴ Svájci frankban kifejezett értékről van szó, amely (ld. a bevezetőt) közelített a 6 millióhoz, utólag sok pontatlan, az Alap értékét jelentősen túl vagy épp nagyon alábecsülő közlés látott napvilágot.

¹²⁵ Az eredetiben kötőjellel francia írásmóddal: *régime-változás*.

¹²⁶ Ld. a 2/a sz. dokumentumot.

¹²⁷ A bekezdésnek az a része, amely a jogi háttérre utal Bakách-Besseney példányában (MNL OL P 2066, 2. dob. 28. d.) hullámos vonallal, kézzel alá van húzva. A pontos jogi konstrukció részleteit nem ismerjük, erre vonatkozó iratok feltételezésünk szerint a Schweizerische Bankgesellschaft jogutódának (UBS) baseli levéltárában esetleg fennmaradhattak, de jelen pillanatban nem hozzáférhetők számunkra. Az említett aláhúzás is utalhat a megfogalmazás és a tartalom bizonytalanságaira. Erre mutatnak még azok a piszkozatok is, amelyeket Bakách-Besseney készített, de tisztázatukról, elküldött levélmásolatáról nem tudunk, csupán annyit (1955-ből), hogy létrejött egy levél, amit elküldött, de ugyanarra a sorsra juthatott, amire Wettstein is (ld. 4. sz. dok.). Amennyire a zavaros, nehezen olvasható sorokból kitűnik, számos kérdésre kereste a választ a berni követ is. Ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 64–66. lapok.

¹²⁸ Kállay miniszterelnök jellegzetes, felismerhető, ám az egyes betűket illetően, sorrendben csak nehezen kivehető, kissé rövidre nyesett, kétségkívül hiteles és saját kezű kézjegye, amely a gépelt betűkhöz mérten igen nagy méretűnek hat.

U. i. – Radvánszky Antal Svájcba utazik, hogy az aranyletét kezelésére vonatkozó technikai kérdéseket a svájci pénzügyekkel tisztázza és a megbízott három úrnak a szükséges felvilágosításokkal szolgáljon.¹²⁹

Ezen ügyre vonatkozó bármilyen közlést kérem vagy nekem vagy Ghyczy Jenőnek mindkét esetben „kizárólag saját kezű felbontásra” küldeni.

(Az autentikus miniszterelnöki kézjegytől eltekintve végig tiszta, jól látható és olvasható szövegű gépelt levél, amelyet – amennyire ez megítélhető – a végleges változat elkészítése előtt alaposan igyekeztek megfogalmazni, hogy a végső formát nyert levelet mindhárom megbízott számára azonos módon és szöveggel, de egyénre szabott titulusokkal, hibátlanul küldhessék meg. – Az első oldal bal felső sarkában piros ceruzával, pontok vagy más kiegészítő jelek nélküli arab 1-es szám áll.)

2/a.

**Az Alap feletti rendelkezésre felkért megbízottak részéről adandó,
az 1. sz. dokumentumban megjelölt reverzális
eredeti, módosítás nélküli szövege**

(előre dátumozva: Bern, 1944. február)

*A megbízottaknak aláírás végett
megküldött reverzális eredeti szövege.*

*Ez tényleg nem került aláírásra, mert a megbízottak egy más
szövegben állapodtak meg. Lásd
ennek egy példányát a Kállay Miklós m. k. m. e. úrhoz intézett levelem¹³⁰
fogalmazványánál.¹³¹*

¹²⁹ Radvánszky március 1-jén hagyta el Budapestet, és először hosszabb időt is eltölthetett a letét bonyolult és bizalmas ügyeinek intézésével, így jó néhány nap elteltével adta meg a kiegészítő szóbeli tájékoztatást (március 14-én) a megbízottaknak, ennek tartalmát *Pro Memoria* feljegyzésben saját kézírással rögzítette 1944. március 15-én. Ez arra vonatkozott, hogy külföldön alakult „nemzeti kormány” alatt közelebbről mi is értendő, de ennek eldöntését a három felkért személy „legjobb hazafias meggyőződésére” bízta, jelezve, hogy ilyenek tekinthető az „Ottó király Ófelsége által alakított kormány” vagy „mozgalom”, ha a „körülmények úgy alakulnak”. Ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d. 72–73. lapok, ill. a 2/b sz. dokumentumot.

¹³⁰ Ld. a 4. sz. dokumentumot. A rövidítés némiképp rendhagyó: m. k. m. e. = magyar királyi miniszterelnök.

¹³¹ Barnás színbe hajló, fakó, néhol halvány, tintával, kézzel írott megjegyzés, amelynél a nagyobb méretű betűkkel papírra vetett szöveg utolsó szavai rálógnak a levél címettjéhez intézett megszólítás gépelt betűire. Az irathoz két kisebb papírszeleten látható kézirásos kiegészítés tartozik (láthatólag ezek vele együtt is voltak tárolva hosszú ideig, amit a gépkapcsok nyomán keletkezett elszíneződések mutatnak). Mindkettő fontos információt hordoz (ld. alább).

Nagyméltóságú Miniszter Úr!¹³²

A Miniszterelnök Úrnak 1944. évi hó napján¹³³ kelt bizalmas leveléből¹³⁴ tudomásul vettem, hogy Nagyméltóságod a Magyar Nemzeti Bank útján aranyat fog elhelyeztetni egy, a Schweizerische Bankgesellschaft zürichi pénzügyintézetnél „Gstaad 6.9.99.”¹³⁵ elnevezés alatt megnyitandó, br. Bakách-Bessenyei György, Vladár Ervin és alulírott közös rendelkezése alá kerülő letétbe.

A Miniszterelnök Úr hivatkozott bizalmas levelének egész tartalmát kötelezőnek ismerem el magamra nézve és az abban foglalt megbízást ezennel elvállalom.

Visszavonhatatlanul elismerem, hogy a bevezetőleg megjelölt letétbe elhelyezendő arany, valamint az annak netaláni átváltásából eredő bármilyen fizetési eszköz, értékpapír vagy egyéb érték a m. kir. államkincstár kizárólagos tulajdona, amely felett mindenkor kizárólag a bevezetőleg említett bizalmas levélben foglalt, vagy Nagyméltóságod részéről netán a jövőben adandó írásbeli utasítás értelmében¹³⁶ szabad rendelkeznem.¹³⁷ Minden rendelkezést lehetőleg¹³⁸ a fent felsorolt két úrral együtt, amennyiben pedig ennek akadályja volna, legalábbis¹³⁹ azok egyikével együtt kell teljesítenem.

Kötelezőleg kijelentem, hogy mihelyt Nagyméltóságod nekem és a fent felsorolt uraknak vagy közülük bármelyiknek oly értelmű utasítást fog adni, hogy a letétben lévő aranyat vagy az annak átváltásából eredő bármilyen fizetési eszközt, értékpapírt vagy egyéb értéket – az időközben felmerült és bizonylatokkal igazolt kiadások levonásával – a m. kir. államkincstár rendelkezésére bocsássuk, a Schweizerische Bankgesellschaft zürichi pénzügyintézetnek, ha pedig az értékeket abban az időpontban netalán más pénzügyintézet vagy egyéb jogi vagy természetes személy kezelné, úgy annak haladéktalanul utasítást fogok adni arra, hogy az értékeket helyezze át – Nagyméltóságod más irányú utasítása hiányában – a m. kir. pénzügyminiszter úrnak a Schweizerische Bankgesellschaft-nál nyitandó letétébe, illetőleg számlájára. A velem együtt rendelkezésre jogosult személyektől az utasítás érvényességéhez szükséges közös rendelkezést be fogom szerezni.¹⁴⁰

¹³² A megszólítás itt a hivatalban lévő külügyminiszternek, tehát Ghyczy Jenőnek szól, az iratok közt soron következő nyilatkozattervezetnél szerepel is név szerinti címzettként a miniszter.

¹³³ A keltezés (hónap, nap) üresen hagyva.

¹³⁴ Kállay Miklós 1944. február 10-én kelt levele. Ld. az 1. sz. dokumentumot.

¹³⁵ Talán nem érdektelen, hogy a letét elnevezése itt előre begépelte formában látható, míg a módosított verziókba (mind a Wettstein-hagyatékban található, mind pedig a Bakách-Bessenyei hagyatékban lévőben) üresen hagyott részbe utólag írták be, tollal.

¹³⁶ Az utóbb, a vessző után eső szövegrész, azaz „vagy Nagyméltóságod részéről netán a jövőben adandó írásbeli utasítás értelmében” tollal végig áthúzva, fölé a következő szöveg került Wettstein J. kézírásával: „illetve az adott szóbeli utasítás értelmében”.

¹³⁷ A mondat végére utólagos kézírásos (Wettstein J.) beszúrást került: „legjobb lelkiismeretem és megítélésem szerint”.

¹³⁸ A szó áthúzva.

¹³⁹ A szó áthúzva.

¹⁴⁰ A bekezdés elején kék színnel jelölés, majd az egész bekezdés egy kék vonallal, színes ceruzával áthúzva, a vonal balra dől és ráereszkedik a következő, lapalji bekezdésre is. A módosított reverzálisban mindezen részek valóban elhagyásra is kerültek. Vö. 2/b sz. dokumentummal.

Ezek előrebocsátásával kijelentem még az alábbiakat:

Avégből, hogy a bevezetőleg említett közös aranyletét megnyitható legyen, a Schweizerische Bankgesellschafthoz a fent felsorolt urakkal együtt késedelem nélkül megfelelő kérelmet fogok intézni és egyidejűleg oly közös rendelkezést fogok tenni a rendelkezési jogosultság tárgyában, amely a következőket tartalmazza:

- a) minden rendelkezés érvényességéhez szükséges, hogy azt közülünk legalább ketten aláírják;
- b) a rendelkezés aláírása csak akkor érvényes, ha azt a Schweizerische Bankgesellschaft zürichi üzlethelyiségében eszközöltük; a két rendelkező egyidejű jelenléte nem szükséges;
- c) közülünk bármelyik kettő jogosult – a b) alatti alakiség betartásával – egy vagy több harmadik személyt is meghatalmazni a letét felett való rendelkezésre, de az ilyen meghatalmazottak közül is csak kettő együtt, vagy pedig egyikük a három letevő egyikével rendelkezhetik érvényesen, és pedig mindenkor a b) alatti alakiség betartása mellett; a meghatalmazásban a meghatalmazott jogkörét ezen túlmenően is meg lehet szorítani;
- d) a c) pont szerint adott meghatalmazást a három letevő közül bármelyik kettő bármikor visszavonhatja; a visszavonás nincs a b) alatti alakiséghez kötve;
- e) a c) pont alapján meghatalmazottak nem jogosultak további meghatalmazottat rendelni;
- f) a három letevő vagy a c) pont alapján meghatalmazottak bármelyikének halála vagy cselekvőképességének megszűnése nem érinti a többiek rendelkezési jogát.¹⁴¹

Arra az esetre, ha a Nagyméltóságodtól kapott útitás végrehajtása során az arany egy részét értékesítenők, kötelességem gondoskodni arról, hogy a befolyó ellenérték oly közös számlán¹⁴² kerüljön jóváírásra, amelyre vonatkozó rendelkezési jogosultság tekintetében ugyancsak az imént a)–f) alatt felsoroltak lesznek irányadók.

Tudomásul vettem, hogy harmadik személynek csak akkor szabad a fenti c) pont szerint rendelkezési jogosultságot adni, ha ez a rendelkezési lehetőség további biztosítása érdekében feltétlenül szükségesnek látszik és ha a kiszemelt meghatalmazott teljes bizalmat érdemlő magyar állampolgár. A meghatalmazás megadása előtt a kiszemelt személytől a jelen nyilatkozathoz hasonló tartalmú nyilatkozatot kell beszerezni és ugyanúgy megőrizni, mint a letét terhére eszközölt kiadások bizonylatait.

A Miniszterelnök Úr bevezetőleg említett bizalmas leveléből tudomásul vettem, hogy az arannyal mely célokra és mely körülmények bekövetkezése esetén szabad rendelkeznem.

Előre nem látható politikai vagy katonai események bekövetkezése esetén köteles vagyok minden olyan intézkedést megtenni, amely a gondozásomra bízott érték megóvása és rendeltetészerű felhasználásának biztosítása érdekében szükségesnek mutatkozik. Ilyen esetben jogomban áll és egyben kötelességem az aranyat és esetleges egyéb értékeket

¹⁴¹ Itt összesen hat részletezett pont van (a–f), míg a módosított verzió csupán három, tömörebb pontot (a–c) tartalmaz.

¹⁴² Ld. alább az információt az 1944. A. sz. alatti folyószámláról a Schweizerische Bankgesellschaftnál.

Zürichből a szükséghez képest más, biztosabb helyre elszállíttatni és esetleg a Schweizerische Bankgesellschafttól különböző pénzügyintézetre (esetleg más jogi vagy természetes személyre) bízni, a rendelkezési jogosultság tekintetében pedig a fentebb a)–f) pontok alatt felsoroltaktól a szükséges mértékben eltérni.

Kötelességem az arany, illetőleg az annak eladásából befolyt ellenérték terhére eszközölt minden kiadásról szabályszerű bizonylatot szereznem és azt a fentnevezett urakkal közös letétben (széfemben)¹⁴³ a Schweizerische Bankgesellschaftnál őriztetni mindaddig, amíg a Nagyméltóságod részéről megállapítandó időpontban a bizonylatokat Nagyméltóságod rendelkezésére nem bocsátjuk.

Az európai háború befejezése előtt Svájc területét csak Nagyméltóságod engedélyével szabad elhagynom.

A Nagyméltóságodtól kapott megbízás teljesítéséért tiszteletdíjat nem számíthatok fel, hanem csupán tényleges készkiadásaim megtérítésére van jogom.

Abból, hogy a megbízást ellenérték felszámítása nélkül látom el, nem lehet arra következtetni, mintha a megbízás ellátásával kapcsolatos felelősségem enyhébben volna elbírálandó, mint volna akkor, ha tiszteletdíjban részesülnék; ellenkezőleg: elismerem, hogy a megbízás teljesítése körül az ügy kényes természete és nagy anyagi jelentősége által indokolt legnagyobbfokú gondossággal tartozom eljárni, amelynek elmulasztása esetén mind jogi, mind erkölcsi felelősségem beáll.

Bern, 1944. február ...-n.¹⁴⁴

(A szöveg végig írógéppel írott, néhol [fentebb külön is jelzeten] kézírással tett javításokkal, az első oldal jobb felső sarkába piros ceruzával írottan áll: 2. Külön két kisebb méretű, eltérő színű papírszelet tartozik az irathoz, ezeket együtt tartották, gémkapoccsal a reverzálshoz rögzített módon, itt ezeknek is jelölést adva, 2/a/i. és 2/a/ii., ld. a rajtuk szereplő alábbi szövegeket.)

2/a/i.

*Wettstein reverzálisa*¹⁴⁵

2/a/ii.

*Az arany a Schweizerische Bankgesellschaft zürichi főintézeténél 896 A. sz. a.¹⁴⁶ van letétben. Az említett érték valorizálásából befolyó összegek ugyanennél a pénzügyintézetnél 1944. A. sz. a. vezetett folyószámlára kerülnek.*¹⁴⁷

¹⁴³ Az eredetiben: *safé-emben*.

¹⁴⁴ A kipontozott rész az eredetiben teljesen üres, nem tartalmaz semmilyen írásjelet. Az előzetesen gépelt februári dátumozásból is látszik, hogy jelentősebb csúszás következett be az ügy lebonyolítása során.

¹⁴⁵ Sárgult, okker színű papíron (ami az idő hatása is lehet), Bakách-Besseney György kézíráásával.

¹⁴⁶ rövid = szám alatt.

¹⁴⁷ A szöveg kifejezetten szürkés árnyalatú a megelőzőnél (2/a/i) kissé nagyobb méretű papírszeleten Wettstein János saját, jól olvasható, egyértelműen felismerhető kézíráásával látható.

2/b.

Az Alap feletti rendelkezéssel megbízott személyek által adandó reverzális módosított szövege

(1944. március)

Nagyméltóságú Ghyczy Jenő Úrnak,
m. kir. külügyminiszter
Budapest

Nagyméltóságú Miniszter Úr!¹⁴⁸

A Miniszterelnök Úrnak¹⁴⁹ 1944. évi febr. 10.¹⁵⁰ napján kelt bizalmas leveléből¹⁵¹ tudomásul vettem, hogy Nagyméltóságod a Magyar Nemzeti Bank útján aranyat fog elhelyeztetni egy, a Schweizerische Bankgesellschaft zürichi pénzüzetnél *Gstaad* 6. 9. 99.¹⁵² elnevezés alatt megnyitandó¹⁵³

és alulírott közös rendelkezése alá kerülő letétbe.

A Miniszterelnök Úr¹⁵⁴ hivatkozott bizalmas levelének egész tartalmát kötelezőnek ismerem el magamra nézve és az abban foglalt megbízást ezennel elvállalom.

Visszavonhatatlanul elismerem, hogy a bevezetőben megjelölt letétbe elhelyezendő arany, valamint az annak netaláni átváltásából eredő bármilyen fizetési eszköz, értékpapír vagy egyéb érték a magyar királyi államkincstár kizárólagos tulajdona, amely felett min-

¹⁴⁸ A megszólítás itt a hivatalban lévő külügyminiszternek, Ghyczy Jenőnek szól, amiképpen az előző dokumentumban is (ld. 2/a sz. dok.). Az itt közölt, szintén gépelt, ám a megelőzőhöz képest jelentősen módosított szövegváltozaton azonban a tollal eszközölt javításokból már kitűnik, hogy végül Kállaynak címezték azt, éppen így egyértelmű ez a Bakách-Besseney György hagyatékában fellelhető (aláírással is hitelesített és véglegesnek tekinthető) reverzálisban (ott ugyanis a megszólításban mindenféle javítás nélkül, a „Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!” szerepel). Ld. MNL OL P 2066, 2. d., 28. dosszié, 68. lap. Itt tehát a Wettstein-hagyaték (gépelt) még Ghyczy Jenőnek címzett szövegét vesszük alapul, feltüntetve egyrészt a tollal tett módosításokat, másrészt az itt közölt szöveg (egyébként nem túl jelentős) eltéréseit is a Bakách-Besseney-hagyatékban található reverzálisból.

¹⁴⁹ A „Miniszterelnök” szó át van húzva, fölé kézzel és tollal írva: „Nagyméltóságod”, a Bakách-Besseney-hagyaték reverzálisában (ld. a levéltári jelzetet fentebb) már egyszerűen „Nagyméltóságod” szerepel.

¹⁵⁰ A keltezés (hónap, nap) helye eredetileg üresen hagyva, a dátum (február 10.) utólag tollal beírva, Wettstein János kézírásával.

¹⁵¹ Kállay Miklós 1944. február 10-én kelt levele. Ld. 1. sz. dok.

¹⁵² A letét elnevezése üresen hagyott részbe került beírásra (Wettstein J. keze által).

¹⁵³ A kipontozott résznél (ez az egyértelműség kedvéért került beiktatásra) teljesen üresen hagyott rész áll, pontok nélkül tehát, továbbá az „...és alulírott” kezdetű következő sor az eredetiben is külön, új sorban áll. Ide volt hivatott kerülni a másik két megbízott neve, tehát jelen esetben Bakách-Besseney György és Vladár Erviné, előbbi hagyatékában lévő reverzális esetében az üresen álló rész ennek megfelelően ki is van töltve, benne Wettstein János, illetve Vladár nevei olvashatók.

¹⁵⁴ A „Miniszterelnök” szó tollal át van húzva, fölé, szintén tollal írva: „Nagyméltóságod”. Nyilván a rövidebb, tiszteletteljes megszólítást kívánták inkább alkalmazni egyetlen szóban, nem pedig jelzőként, mivel a Bakách-Besseney-reverzálisban már csak egyszerűen ez a formula szerepel.

denkor kizárólag a bevezetőleg említett bizalmas levélben foglalt, illetve az adott szóbeli utasítás értelmében szabad rendelkezni¹⁵⁵ legjobb hazafias meggyőződésem és lelkiismeretem szerint.¹⁵⁶ Minden rendelkezést lehetőleg a fent felsorolt két úrral együtt, amennyiben ennek akadályba nem akad, legalábbis azok egyikével együtt kell teljesítenem.

Tisztelettel értesítem Nagyméltóságodat, hogy a Schweizerische Bankgesellschafthoz a fent felsorolt urakkal együtt megfelelő levelet intéztem az említett aranyletét megnyitása céljából; e közös levelünk szerint, melyet másolatban mellékelek:¹⁵⁷

- a) minden rendelkezés érvényességéhez szükséges, hogy azt közölünk legalább ketten aláírják;
- b) közölünk bármelyik kettő jogosult – ha ez a rendelkezési lehetőség további biztosítása végett megítélésünk szerint szükségesnek látszik – egy vagy több harmadik személyt is meghatalmazni a letét felett való rendelkezésre. Mindaddig amíg a három eredeti letevő valamelyike cselekvőképes,¹⁵⁸ de¹⁵⁹ az ilyen új¹⁶⁰ meghatalmazottak közül is bármelyik¹⁶¹ csak¹⁶² a három eredeti¹⁶³ letevő egyikével együtt¹⁶⁴ rendelkezhetik érvényesen; a meghatalmazás megadása előtt a kiszemelt személytől a jelen nyilatkozathoz hasonló tartalmú nyilatkozatot kell beszerezni;
- c) Minden rendelkezésről szóló bizonylatot, valamint a Schweizerische Bankgesellschaftnak a letétről vagy annak teljes, illetve részleges értékesítéséről

¹⁵⁵ Az „adott szóbeli utasítás értelmében szabad rendelkezni” szövegrész Bakách-Besseney saját reverzálásában alá van húzva egyenes vonallal.

¹⁵⁶ A mondat hátralevő része is aláhúzott Bakách-Besseney reverzálásában, de ez már hullámos vonallal. Itt a szövegrésznél több módosítás történt (vö. a megelőző dokumentummal). E rész a következő mondatral a Wettstein-memorandum és a többi egykorú irat tartalma szempontjából fontosnak tűnik, mivel lelkiismereti és meggyőződésbeli alapon történő együttműködést ír elő, az adminisztratív és a politikai természetű döntések meghozatalát pedig nem választja külön egymástól egyértelműen e felettebb kényes természetű megbízatás teljesítése során.

¹⁵⁷ A kettőspont a közreadó által lett beiktatva, az említett, feltehetőleg német nyelven írott levél másolata a hagyatékban nem volt megtalálható. Valószínű, hogy azt eleve és szándékoltnak nem őrizte meg egyik megbízott sem.

¹⁵⁸ A margóra kézzel írott beszúrás Radvánszky Antal kézírásával.

¹⁵⁹ A kötőszó Bakách-Besseney reverzálásában már nem szerepel, első betűjén adottan is elmosódott javítás nyomát lehet vélelmezni.

¹⁶⁰ Ugyancsak (minden bizonnyal) Radvánszky beszúrása.

¹⁶¹ A szót kihúzott kifejezés helyére írták be, a kihúzott kifejezés: *csak kettő együtt*. Itt Bakách-Besseney reverzálásában a következő szerepel: *az ilyen új meghatalmazottak bármelyike is*.

¹⁶² A szót kihúzott kifejezés helyére írták be, kihúzott kifejezés: *vagy pedig egyikük*. Az előző lábjegyzetnek is megfelelően, egybeolvasva, a beszúrások és módosítások nélküli gépelt szöveg tehát: *b) közölünk bármelyik kettő jogosult – ha ez a rendelkezési lehetőség további biztosítása végett megítélésünk szerint szükségesnek látszik – egy vagy több harmadik személyt is meghatalmazni a letét felett való rendelkezésre, de az ilyen meghatalmazottak közül is csak kettő együtt, vagy pedig egyikük a három letevő egyikével rendelkezhetik érvényesen*.

¹⁶³ Kézírással (Radvánszky által) beszúrva.

¹⁶⁴ Szintén Radvánszky kézírásával beszúrva.

szóló mindennemű értesítését, az említett banknál nyitandó külön széfemben őrzöm.¹⁶⁵

A Miniszterelnök Úr¹⁶⁶ bevezetőben említett bizalmas leveléből és az adott szóbeli utasításból tudomásul vettem, hogy az arannyal mely célokra és mely körülmények bekövetkezése esetén szabad rendelkezni; ebből kifolyólag az e levélben foglaltak figyelembevételével állapítom meg legjobb megítélésem szerint, hogy mikor következik be az az időpont, amikor a letétet, illetve annak maradványát, illetve az értékesítéséből származó ellenértéket a magyar államkincstár rendelkezésére kell bocsátanom.

Előre nem látható politikai vagy katonai események bekövetkezése esetén köteles vagyok minden oly intézkedést megtenni, amely a gondozásomra bízott érték megóvása és rendeltetés szerinti felhasználásának biztosítása érdekében szükségesnek mutatkozik.

Végül tudomásul veszem,¹⁶⁷ hogy a kapott megbízatás teljesítéséért tiszteletdíj nem illet meg.¹⁶⁸

1944. évi március hó

A kapott megbízatás teljesítését minden tiszteletdíj nélkül vállalom.¹⁶⁹

(Gépelt szöveg kéziratos javításokkal és betoldásokkal, külön nem szerepel rajta számozás.)

3.

Wettstein János nyilatkozattervezete az Alap feletti rendelkezéssel megbízott személyek működésére vonatkozóan

(Zürich, 1944. március [14.])

Alulírottak összejöttünk, hogy Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök úr 1944. február 10-én kelt, hozzánk intézett leveleiben, báró Radvánszky Antal úr közvetítésével, a magy. kir. kormány nevében nekünk adott megbízást átvegyük.¹⁷⁰ – Amidőn ezt az egy-

¹⁶⁵ Az eredeti szövegben a „széfben” szó angolos írásmóddal szerepel, így: *safe*-ekben. A banki értesítések minden bizonnyal egytől egyig megsemmisítésre kerültek később. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d., 25. lap, ill. uo. 57.

¹⁶⁶ A „Miniszterelnök” szó áthúzva, fölé tollal Wettstein J. a „Nagyméltóságú” formulát írta.

¹⁶⁷ A teljes kifejezés tollal kihúzva, felette olvashatlan, áthúzott, kézzel írott szó.

¹⁶⁸ Az áthúzások és változtatások nélküli, eredeti gépelt szövegrész így hangzik: „Végül tudomásul veszem, hogy a kapott megbízatás teljesítéséért tiszteletdíjat nem számíthatok fel, hanem csupán tényleges készkiadásaim megtérítésére van jogom”. A véglegesnek tekinthető Bakách-Bessenyei hagyatékában megtekinthető reverzális végén csupán az az egy mondat szerepel már, amelyet az itt közölt változatra (ld. a dátum után) Wettstein János maga vezetett rá kézírással.

¹⁶⁹ Kézzel utólag a lapra írt szöveg, a végén piros ceruzajellel, Wettstein kézíráásával.

¹⁷⁰ 1944. március 14-én, a később el nem fogadott nyilatkozattervezet teljes szövege is minden bizonnyal ugyanezen a napon született meg, az első szóbeli egyeztetések után, bár az irat napra pontos dátummal nincs ellátva. A Wettstein-hagyatékban kizárólag egy Wettstein J. saját kézíráásával készült példány talál-

idejűleg külön-külön aláírt reverzálisokkal elvállaljuk és annak teljesítését megkezdjük, indítva érezzük magunkat az alábbi közös nyilatkozat megtételére.¹⁷¹

Mélységes hazafias aggodalommal vettünk tudomást arról, hogy a magy. kir. kormány a háború kedvezőtlen alakulása folytán előállt helyzetet és az ezáltal hazánkat fenyegető veszedelmet oly súlyosnak tartja, hogy a független magyar nemzeti kormányzat ideiglenes szünetelésének legrosszabb lehetőségével is számol.

Az erre az esetre provideált anyagi intézkedés keretében nekünk adott fontos és felelősségteljes megbízást a magy. kir. kormány velünk szemben tanúsított legnagyobb fokú bizalma jelének tekintjük és a reánk bízott feladat nagyságának tudatában, ezennel ünnepélyesen kijelentjük, hogy minden erőnkkel arra fogunk törekedni, hogy azt a legelkiismeretesebben és hazánk érdekében a legeredményesebben teljesítsük.

Szívünk leghőbb vágya és reménye, hogy a Mindenható megóvja szeretett hazánkat annak a szomorú lehetőségnek a bekövetkezésétől, melynek esetére megbízásunkat kaptuk, és hogy a reánk bízott értékeket mielőbb érintetlenül szolgáltatathassuk vissza formailag és¹⁷² a magyar királyi kincstár tulajdonába. – Amennyiben azonban mégis előállna azok¹⁷³ a független nemzeti Magyarország érdekében való felhasználásának szüksége, vonatkozó intézkedéseink megtételénél kizárólag csak a magy. kir. kormánynak a nekünk adott megbízással egyidejűleg tudomásunkra hozott intencióit¹⁷⁴ fogjuk követni. – Emellett mindenkor szem előtt fogjuk tartani, hogy a kezelésünkre bízott értékek honfitársaink verejtékes munkájából származnak és a nemzeti vagyontartozékát képezik, miért is csak a nemzet érdekeinek szolgálatára használhatók fel.

A minden hazafias munka eredményességének előfeltételét, a nemzeti összetartást elsősorban is hármunk közt kívánjuk minden körülmények közt megvalósítani.

Tudatában vagyunk annak, hogy feladatunk teljesítése esetleg nagyon nehéz elhatározásokat fog tőlünk követelni. Tekintettel azonban arra, hogy nemzeti céljainak megítélését illetően nincs és nem is lehet közöttünk¹⁷⁵ nézeteltérés, meg vagyunk győződve, hogy azok megvalósításának szolgálatában is mindig teljes egyetértés fog közöttünk uralkodni.

Ebben a szellemben kezdjük meg működésünket, melyhez a Mindenható áldását és segítségét kérjük.

Kelt Zürichben 1944. március hó-én¹⁷⁶

ható. A szöveg gépelt átírata pedig megtalálható Kállay Miklós hagyatékában. Alább utalunk a két változat közötti egyes különbségekre.

¹⁷¹ A Kállay Miklósnak 1954-ben megküldött gépelt szövegben itt áll egy gondolatjel, mivel különösebb értelmet a bekezdések végére egyébként következetes rendszerességgel kitett írásjel nem látszik hordozni, valamint a Wettstein-hagyaték kézzel írott szövegében egyáltalán nem is alkalmazza maga Wettstein sem, így mindenütt elhagyásra került.

¹⁷² A kéziratos változatban inkább „is” szónak olvasható, a gépeltben egyértelműen „és”.

¹⁷³ A szó után vessző áll, aminek esetleg szándékolt, de általunk nem értelmezhető jelentősége lehet.

¹⁷⁴ Az eredetiben a latinus „intentio” forma áll, itt: szándék.

¹⁷⁵ A Kállay-hagyatékban található gépelt változatban egyszerűen: köztünk.

¹⁷⁶ A kézzel írt variánsban: -án.

Pro domo!¹⁷⁷ A Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök úrtól 1944. febr. 10-én hozzánk intézett leveleivel br. Bakách-Besseney Györggyel és Vladár Ervinnel együtt közösen nyert megbízatásunk ügyében Zürichben 1944. márc. 14-én történt első megbeszélésünk alkalmával a fenti szövegű közös nyilatkozat megtételét és a miniszterelnök úrhoz leendő eljuttatását hoztam javaslatba.

Nevezett megbízott társaim, kikkel a miniszterelnök úr idézett levelében foglaltak interpretációját illetőleg nem tudtam egyetértésre jutni egy általam javasolt közös nyilatkozat megtételéhez sem járultak hozzá – ennek alapján intéztem a miniszterelnök úrhoz Zürichben 1944. III. 15-én k.¹⁷⁸ leveletem.

(A teljes szöveg tollal, Wettstein János hiteles kézírásával írott, az első oldal jobb felső sarkában piros ceruzával szerepel: 3.). A szöveg gépelt átírata Kállay Miklós hagyatékában megtalálható.)

4.

Wettstein János Kállay Miklós miniszterelnökhöz írott titkos levelének fogalmazványa (Zürich, 1944. március 15.)

Fogalmazvány

Zürich, 44. III. 15.

Nagyméltóságú nagykállói¹⁷⁹ Kállay Miklós dr. úrnak
m. kir. titkos tanácsos, miniszterelnök
Budapest¹⁸⁰

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!
Kegyelmes Uram!

Tisztelettel igazolom Nagyméltóságod f. é. február hó 10-én k.¹⁸¹ nagybecsű levelének kézhezvételét, melyben velem közölni méltóztatott, hogy a m. kir. kormány a Magyar Nemzeti Bank útján a „Schweizerische Bankgesellschaft” zürichi pénztintézetnél „Gstaad 6.9.99.” elnevezés alatt több millióra rúgó tekintélyes értékű aranyat helyezett

¹⁷⁷ pro domo, lat. = a ház számára, a hivatali nyelvben jelentése: belső használatra, bizalmas jelleggel, tehát az elküldött szövegnek nem képezte részét, csupán annak kiegészítése. Jelen esetben tehát a szerzőnek kifejezetten saját maga számára készített emlékeztetőiről van szó.

¹⁷⁸ Kelt.

¹⁷⁹ A nemesi előnevet korrigáltuk. Az eredeti változatokban kissé furcsán írva: nagy-kállai.

¹⁸⁰ A címzés maga az eredeti szövegben a lap alján, középen helyezkedik el.

¹⁸¹ Jelen esetben is egybetételre került a Wettstein-hagyatékban kézírással papírra vetett levél és az utóbb, már 1954-ben Kállay Miklósnak megküldött gépelt változat, melyek közt lényegi különbség nincs, de számos eltérést azért feltüntetünk. Mindkét változatban k. = kelt., ill. f. é., = folyó év.

letétbe.¹⁸² E felett a letét felett való rendelkezéssel, báró Bakách-Besseney¹⁸³ Györggyel és Vladár Ervinnel együtt Nagyméltóságod, a m. kir. kormány nevében engem méltóztattott megbízni éspedig a mindegyikünknek aláírás céljából egyidejűleg megküldött reverzálisban foglalt feltételek mellett.

Mielőtt a nyert megbízatást formailag elvállaltuk volna a fent nevezett két¹⁸⁴ úrral, báró Radvánszky Antal részvételével – aki Nagyméltóságod megbízásából nekünk a szükséges részletes felvilágosításokat megadta és velünk Nagyméltóságod különleges szóbeli utasítását¹⁸⁵ is közölte – beható megbeszélést folytattunk.

Ennek folyamán egyetértőleg megállapítottuk, hogy a nekünk megküldött reverzális szövegét ebben a formában¹⁸⁶ nem írhatjuk alá.

Az utóbbinak módosításával kapcsolatban kitűnt azonban, hogy annak eredeti szövegét nem interpretáljuk egyértelműleg. – Míg ugyanis báró Bakách-Besseney György és Vladár Ervin ennek a szövegnek harmadik bekezdése utolsó mondatában foglaltakat¹⁸⁷ úgy értelmezik, hogy valamely rendelkezéshez általában elegendő a meghatalmazottak közül kettőnek egyetértése, addig az én felfogásom szerint minden intézkedésnek elvileg a három megbízott egyetértésével kell történni és csak kivételes esetben, ha a meghatalmazottak egyike fizikailag akadályozva van, vagy az intézkedéssel nem ért egyet,¹⁸⁸ elégséges két megbízott konszenzusa. – Az a körülmény, hogy a banknak adott vonatkozó utasítás csak két meghatalmazott aláírásával történik – nézetem szerint – nem érinti az intézkedéssel való egyetértés¹⁸⁹ kérdését.

Abból a felfogásból kiindulva, hogy ilyen nagy erkölcsi, politikai és anyagi felelősséggel járó megbízatás elvállalása előtt lehetőleg minden, még nem várt eshetőségre is provideálni kell, szükségesnek tartottam volna magába a reverzális szövegébe bizonyos kautélák¹⁹⁰ felvételét arra az esetre, ha a meghatalmazottak bármelyike a másik kettő által szükségesnek tartott intézkedéshez nem adta előzetes hozzájárulását, akár mert ebben fizikailag akadályozva volt, akár mert a vonatkozó intézkedéssel nem ért egyet.

E célból szükségesnek tartottam volna a reverzális szövegét az alábbiakkal kiegészíteni:

„Amennyiben az egyik meghatalmazott fizikai akadályoztatása következtében csupán a másik kettő gyakorolja a rendelkezési jogot, erről utóbbiak kötelesek jegyzőkönyvet felvenni, amely tartalmazza a történt rendelkezést és a harmadik meghatalmazott akadályoztatásának megállapítását és annak okát. – A két rendelkező a lehetőséghez képest köteles ezt a jegyzőkönyvet a harmadiknak három¹⁹¹ példányban haladéktalanul

¹⁸² A letét nagyságáról ld. a bevezetőt.

¹⁸³ Az eredeti levélben nincs kötőjel a névben.

¹⁸⁴ Az eredetiben pusztán arab számmal: 2.

¹⁸⁵ Ld. Radvánszky 1944. március 15-én papírra vetett közlését: MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d., 72–73. lap.

¹⁸⁶ Ld. az eredeti, hosszabb reverzális szövegét: 2/a sz. dokumentum.

¹⁸⁷ Ld. szintén a 2/a sz. dok. hivatkozott részét.

¹⁸⁸ A szó a kéziratos változatban (Wettstein-hagyaték) duplán szerepel.

¹⁸⁹ Csak a kéziratos változatban aláhúzott.

¹⁹⁰ Kautélák, lat., = előfeltétel, kikötés, az eredetiekben „cautelák” (*cautela*) szerepel, latinosan.

¹⁹¹ Az eredeti szövegekben arab számmal: 3.

megküldeni. – Amennyiben utóbbi a történt rendelkezéssel egyetért, a jegyzőkönyv két¹⁹² példányát aláírja és visszajuttatja a rendelkezőhöz, amivel a történt rendelkezésért a felelősséget szintén magára vállalja.

Abban az esetben pedig, ha valamely rendelkezéssel csak az azt aláíró két meghatalmazott ért egyet, mindhárman jegyzőkönyvet vesznek fel, amely tartalmazza a történt rendelkezést és megállapítja, hogy ezzel az egyik név szerint megjelölt meghatalmazott nem ért egyet, valamint ennek az illető által megadott okát.

Fentiekből következik, hogy a rendelkezésre jogosultak mindegyike csak azért a rendelkezésért felelős, amelyhez egyidejűleg vagy utólag hozzájárult.”

Tekintettel azokra a rendkívül nagy nehézségekre, melyekre a három meghatalmazottra ruházott súlyos feladat – nemcsak esetleg, hanem előreláthatólag minden valószínűség szerint – járni fog, amennyiben a nekik adott meghatalmazásban provideált sajnálatos körülmény bekövetkeznék,¹⁹³ továbbá arra a terhes felelősségre, melyet feladatuk teljesítése a három meghatalmazottra ró, elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy úgy intézkedési joguk, mint felelősségük kérdése is előzetesen kellőképp tisztáztassék.

Amint arra már a fentiekben bátor voltam rámutatni, a rendelkezési jog gyakorlásához szükséges egyetértés kérdését illetőleg báró Bessenyei Györggyel és Vladár Ervinnel nem¹⁹⁴ vagyok egy nézetben. Mivel az ő vonatkozó interpretációjuk mellett annak veszélyét látom fennforogni, hogy két meghatalmazott a harmadikat a rendelkezési jog gyakorlásánál egyáltalában mellőzhetné, a legnagyobb sajnálatomra nem vagyok abban a helyzetben, hogy – ilyen körülmények közt – a Nagyméltóságod által a nekem szánt rendkívül megtisztelő megbízatást elvállaljam.

Számba véve azonban azt a körülményt, hogy a mostani viszonyok közt nincs kizárva, hogy valamely intézkedés szükségessé váljék még mielőtt – a jelenleg fennálló érintkezési lehetőségek mellett – a szóban forgó ügy új rendezése megtörténhetné, kész vagyok a szóban forgó megbízatást ideiglenesen és csak arra az esetre elvállalni, ha a másik két meghatalmazott egyike rendelkezési jogának gyakorlásában – bármi okból akadályozva lenne – ennél fogva magamat tehát csak pót meghatalmazottnak tekintem, kinek megbízatása csak az említett körülmény bekövetkezésének esetére szól. Ezáltal biztosítva van, hogy Nagyméltóságod újabb intézkedéséig a rendelkezési jog, melyhez csak két¹⁹⁵ meghatalmazott aláírása szükséges, fennakadás nélkül gyakorolható legyen.

Az általam ily módon vállalt megbízatás csak ideiglenes és feltételes jellegű lévén, eltekintek a vonatkozó reverzális szövegének az általam javasolt és fent ismertetett kiegészítésétől, melyet báró Bakách-Bessenyei György és Vladár Ervin mellőzendőnek tartanak. – Ennélfogva ide iktatom a nevezettek által aláírt reverzálissal azonos szöve-

¹⁹² Az eredeti szövegekben arab számmal: 2.

¹⁹³ Téves, többes számú ragozás az eredeti szövegben: bekövetkeznének. A gépelt verzióban (KGY) tollal korrigálva.

¹⁹⁴ A szó után a kézzel írt verzióban áthúzott szó szerepel: értek.

¹⁹⁵ Az eredeti szövegekben arab számmal: 2.

get, amelyben foglalt kötelezettségeket azonban kifejezetten és hangsúlyozottan csak ideiglenes és feltételes megbízatásom esedékessé válása esetére vállalom.

„Nagyméltóságod – lásd az említett reverzális ideszúrt szövegét – vállalom.”¹⁹⁶

Bízva abban, hogy a fent előadott érveim Nagyméltóságod megértésére és méltánylására számíthatnak, tisztelettel kérem, hogy engem vonatkozó végleges döntéséről értesíteni, illetőleg a nekem adott – általam azonban csak ideiglenesen és feltételesen vállalt – megbízás¹⁹⁷ alól való felmentést megadni méltóztassék.

Fogadja stb.

Wettstein János s. k.

Pro domo!

Fenti szövegű, Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök úrnak címzett „titkos” és „kizárólag címzett saját kezű felbontására” jelzéssel ellátott, pecsétemmel lezárt levelet futár útján leendő továbbítás végett, a levél keltének napján Zürichben átadtam Radvánszky Antal bárónak. Utóbbtól nyert közlés szerint, a levelet a másnap Budapestre¹⁹⁸ indult futár vitte magával, aki közvetlenül az országnak a német csapatok által 1944. III. 19-én történt megszállása előtt ért Budapestre. Az azóta onnan érkezett hírek szerint, a m. kir. külügyminisztérium politikai osztálya vezetőjének¹⁹⁹ utasítására az említett futár által hozott egész politikai posta azonnal el lett égetve, nehogy annak tartalma a németek kezébe kerüljön. Amennyiben ez a hír megfelel a valóságnak, a miniszterelnök úr ezt a levelemet már nem kapta meg.

Wettstein János²⁰⁰

(A levélfogalmazvány szövege Wettstein János kézírásával, végig tollal írott, az első oldal jobb felső sarkában piros ceruzával szerepel: 4.) – Gépelt változata megtalálható Kállay Miklós irathagyatékában.)

¹⁹⁶ Piros ceruzával a mondat elején és végén < > jelzés látható; a Kállaynak megküldött gépelt verzióban ide a teljes módosított reverzális (ld. 2/a sz. dok.) szövege beiktatásra került.

¹⁹⁷ A kézírásos verzióban javítva, ott eredetileg a „megbízatás” szó szerepelt volna.

¹⁹⁸ A kézíratos verzióban eredetileg röv. *Bpestre*.

¹⁹⁹ Szegedy-Maszák Aladár.

²⁰⁰ Itt saját kezű aláírás szerepel, de a gépelt verzióban nincsen aláírás, csupán a gépelt név mellett röv. s. k.

5.

Wettstein János Ghyczy Jenőhöz írott titkos levelének fogalmazványa

(Zürich, 1944. március 15.)

Fogalmazvány

Zürich, 1944. III. 15.

Titkos!

Nagym.²⁰¹

Ghyczy Jenő úrnak
m. kir. külügyminiszter
Budapest²⁰²

Kedves Jenő.

A Besseney Györggyel és Vladár Ervinnel együtt kapott, Előtted ismeretes megbízás ügyében a Miniszterelnök Úrhoz egyidejűleg intézett hivatalos levellem kiegészítésekképp még az alábbiakat szeretném Veled szigorúan bizalmasan közölni.

A szóban forgó megbízás sokkal komplikáltabb és felelősségteljesebb feladatot ró a megbízottakra, mint a miniszterelnök úr azt fontolni látszik. – Mentül többet mérlegelem az ember ezt a dolgot, annál több posszibilis,²⁰³ sőt valószínű nehézséget talál benne.

Különösen, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a reánk bízott nagy érték a nemzeti vagyon egy része, amellyel való sáfárkodásról egyszer egy fórum előtt majd el is kell számolni, melynek megértésére és jóindulatára pedig nem lehet feltétlen bizonyossággal számolni – sőt. – Éppen 25 évvel ezelőtt szintén ilyenféle pénzeket kellett kezelnem (az ún. bankgassei milliókból)²⁰⁴ és az akkor szerzett tapasztalataimon nagyon is okultam.²⁰⁵

Bármennyire kész is vagyok mindig hazámat teljes erőmből szolgálni, a most kapott megbízást azonban nagyon is nem szívesen és csak végső esetben vagyok hajlandó

²⁰¹ rövid. = Nagyméltóságú.

²⁰² A kéziratban rövid. Bpest.

²⁰³ posszibilis, lat. = lehetséges, számba vehető, az eredetiben: possibilis.

²⁰⁴ Az eredetiben így: Bank-gassei.

²⁰⁵ A Tanácsköztársaság alatt Bécsbe kiküldött, majd az ottani magyar követségről az Antibolsevista Comité (ABC), ill. az e szervezet oldalára állt diplomaták közreműködésével lefoglalt kb. 135 millió koronáról van szó, amelynek tetemes hányadával az Ausztriában működő ellenforradalmi csoportok rendelkeztek. Az, hogy (valószínűsíthetően csak egy bizonyos részének) a kezelésében Wettstein milyen szerepkörben működhetett, nem meghatározható. Az ügy részleteit tartalmazza: SZ. SZIGETHY 1942, 37–61. Ebben a kötetben Wettstein nem kerül említésre, de az ügy kapcsán folyt becsületsértési perben érintett volt, többekkel egyetemben. Utóbbira (ellenében erősen részrehajló!) tálalásban ld. KERECSENY 1925, ill. még rövidebben a *Szeged* című napilap címlapját, 1920. szeptember 11.

– megfelelő kikötésekkel – vállalni. Nem annyira a feladat kellemetlen és felelősségteljes volta, mint inkább a partnerek miatt.

Úgy Bessenyeytől, mint Vladártól nem politikai felfogásunk, hanem egész gondolkodásunk eltérő volta választ el. A múltban mindkettőjüktől a velem való őszinteség nagy fokú hiányát tapasztaltam és ezért a jövőben sem számolok mással. – Mindjárt az első megbeszélésnél is frontot csináltak ellenem és ha hozzájárulnék ahhoz a furcsa felfogáshoz, hogy általában csak két meghatalmazott egyetértése szükséges valamely intézkedéshez, akkor nagyon hamarosan előállna az a helyzet, hogy egyáltalában megkérdezésem nélkül intézkednének, amiért engem azonban bizonyos morális felelősség mégis terhelne, mert egyike vagyok a három²⁰⁶ meghatalmazottnak. – Hát ebből igazán nem kérek!

Ha Bessenyeivel nem is értek mindenben egyet, de okos ember lévén, lehet vele argumentálni.²⁰⁷ Míg Vladár ennek az ellenkezője: felette gyenge judíciumú,²⁰⁸ emellett fontoskodó és rechthaberisch.²⁰⁹

Summa summarum,²¹⁰ nem látom lehetőségét annak, hogy ilyen felelősségteljes feladatot ezzel a két²¹¹ úrral együtt simán és eredményesen tudjak megoldani. – Ezért nagyon kérek, kapcsoljatok ki ebből az egész dologból.

Arra az esetre azonban, ha ez egyáltalában, vagy belátható időn belül nem történhetné meg, kérek, légy szíves nekem az r. k.²¹²-ből 1 évi teljes nyugdíjamat egy összegben mielőbb átutaltatni, mert a jelenleg kezelésünkre bízott értékből a saját részemre elvből egy fillért sem veszek igénybe.

Ha fenti kérésemet leszel szíves teljesíteni, ezennel kötelezem magamat, hogy ameddig a Központi Illetményhivatal csökkentett külföldi nyugdíjamat ide átutalja, az ez úton kapott havi részleteket mindig azonnal befizetem a berni követség r. k-jába.²¹³ Így tehát végeredményben tényleg csak teljes nyugdíjamat fog nekem megmaradni.

Kérve, hogy fentiekről a Miniszterelnök urat is légy oly jó tájékoztatni.

Maradtam fenti kérésemet szíves jóindulatodba ajánlva
sok szívélyes üdvözlettel
régii igaz barátod

Wettstein János s. k.

²⁰⁶ Az eredetiben arab számmal írva: 3.

²⁰⁷ Argumentál, lat. = érvel, érveket felsorakoztat.

²⁰⁸ Judícium, lat. = ítélőképeség, belátás (az eredetiben latinosan: iudicium).

²⁰⁹ Rechthaberisch, német szó, magyarul csak körülírással adható vissza jelentése: olyan személy, aki azt hiszi, hogy mindig igaza kell, hogy legyen. Rokონértelmű még: okvetetlenkedő.

²¹⁰ Summa summarum, lat. = a mondottakat összegezve, mindent egybevetve.

²¹¹ Az eredetiben arab számmal írva: 3.

²¹² r. k. = rendelkezési vagy rendkívüli kassza, ill. keret.

²¹³ Ld. az előző jegyzetet.

Pro domo! Fenti szövegű levelem ugyanoly módon expediáltatott,²¹⁴ mint Kállay Miklós m. kir. miniszterelnökhöz ugyanebben a dologban intézett és ugyanaznap kelt levelem.

Lásd erre vonatkozólag utóbbi levél fogalmazványára rávezetett pro domót.²¹⁵

(Wettstein János saját kezű, tollal írott levélfogalmazványa, az első oldal jobb felső sarkában piros ceruzával írott jelölés: 5.)

6.

A megbízottak által a követek, ügyvivők, főkonzulok és egyéb diplomáciai funkciót vagy feladatot ellátó személyek juttatásairól lefektetett alapelvek

(dátum nélkül – 1944. március 23. után)

Alapelvek²¹⁶

I. Követek, ügyvivők és politikai főkonzulátusok vezetői.²¹⁷

1. Követ, ügyvivő, főkonzul, ha abban az országban tartózkodik, ahol akkreditálva volt, akkor alapfizetése

3000 Svájci Frc,²¹⁸ illetve...²¹⁹

ehhez járul a Külügyminisztérium érvényben volt rendeletei szerint, 15% pótlék a feleség után és 8,8% pótlék minden egyes gyerek után, de legföljebb két gyerek után, illetve...²²⁰

Politikai működést kifejtő követeknek²²¹ a családi pótlékon felül politikai pótlékot kellene megállapítani.

²¹⁴ Expediáltatott, passzív szerk. ige, lat., expediál = elküld, továbbít.

²¹⁵ Ld. a 4. sz. dokumentumot.

²¹⁶ A cím a lap tetején, középen áll, aláhúzással, az eredetiben szaggatott vonallal. A gépelt szövegtest végig jobbra húzott, kb. a lap bal oldalsó 1/3-át hagyva szabadon a szándékolt megjegyzések, esetleges szöveg-módosítások számára. A következő szöveg szerepel itt (alább még jelzettek mellett) Wettstein János kézírásával: *Az „Alapelvek”-et megbízott társaim báró Radvánszky Antal útján hozták tudomásomra. Bár ezek ellen érdemi kifogást nem emeltem, ezekhez való hozzájárulásomat igazoló aláírást mégis megtagadtam, amíg a felelősség, illetve egyetértés és a politikai együttműködés kérdése nem nyer az általam kívánt módon megoldást. – Ez nem történt meg. Lásd br. Bakách-Bessenyei, Vladár Ervin és br. Radvánszky Antal hozzám intézett Montreux-ben 1944. július 1-én kelt levelét.*

²¹⁷ Az eredetiben aláhúzott, szaggatott vonallal.

²¹⁸ röv. = svájci frank.

²¹⁹ Az „illetve” szó láthatóan Radvánszky Antal kézírásával betoldva, utána három pont szintén tollal és kézzel.

²²⁰ Az „illetve” szó hasonlóképpen Radvánszky által betoldva, ld. előző jegyz.

²²¹ A szöveg kézzel, felismerhetően Radvánszky Antal kézírásával van kiegészítve a baloldalon, ennek olvastata: *illetve főkonzuloknál.*

2. Ha egy követ, ügyvivő, főkonzul más országban tartózkodik, mint amelyben akkreditálva volt, alapfizetése

2000 Svájci Frc.²²²

ehhez járul a Külügyminisztérium érvényben volt rendeletei szerint 15% pótlék feleség után és 8,8%-os pótlék minden egyes gyerek után, de legföljebb két gyerek után.

Javaslat

Wodianer Andor²²³ követ politikai pótléka:

3000 Svájci Frc.

báró Bakách-Besseney követ pótléka:²²⁴

2600 Svájci Frc.

Ambró Ferenc²²⁵ követ politikai pótléka:

2010 Svájci Frc.

II. Beosztottak

Javaslat

A disszidálás előtti fizetés 10%-os lineáris csökkentéssel.

Indokolás I. és II.-hez:

fenti²²⁶ javaslat azon alapul, hogy a követeknél nemcsak a megélhetést kell biztosítani, hanem módot kell nekik nyújtani, hogy politikai működésüket tovább folytathassák és ennél fogva súlyukhoz és politikai aktivitásukhoz mérten, számukra működési pótlékot kell rendszeresíteni.

Mínthogy a beosztottak irányító politikai tevékenységet nem fejtenek ki, nem látszik szükségesnek számukra működési pótlékot biztosítani. Náluk tehát a társadalmi állásukhoz mért létminimumból és családi körülményeikből kiindulva, legcélszerűbbnek látszott lineáris csökkentést javasolni.

²²² röv. = frank.

²²³ Maglódi Wodianer Andor (Budapest, 1890. május 3.–Argentína, 1964.) diplomata, a béketapogatódzások igen fontos alakja. 1939. május 8-tól 1944 márciusáig lisszaboni követ. A Sztójay-kormányt nem ismerte el, tagja lett a Követi Bizottságnak. Az Egyesült Államokban tartózkodó Habsburg Ottóval tartott kapcsolatok kulcsfigurája volt.

²²⁴ A szöveg kézírásos kiegészítése a bal oldalon, amelyet a gépelt főszövegben indexbe helyezett apró karikába írott x jelöl, olvasata: *rk alap* (utóbbi kvázi címszövekként, a folytatás alatta) *annak idején ugyanon* (sic!) *olyan módon számolandó el, mint a követségek rendes rk-ja.* (rk, itt = rendelkezési kassa v. keret).

²²⁵ Adamóczi Ambró Ferenc (1890. augusztus 26.–Olaszország? 1969.) diplomata, 1941. augusztus 22. és 1944. március 22. között madridi követ. 1944. március 19. után állásáról lemondott, elbocsátották, majd megfosztották állampolgárságától is. A Követi Bizottság tagja.

²²⁶ Az új bekezdés kisbetűvel írott szóval indul az eredeti szövegben is.

III. A disszidensekhez csatlakozott egyéb, politikai működést kifejtő személyek ellátása.

Ebbe a kategóriába tartoznak ellátás szempontjából azok a diplomaták is, akik véletlenül vagy szántszándékosan valamelyik országban maradtak, anélkül, hogy abban az országban lett volna állomáshelyük.

Ezekre²²⁷ a személyekre vonatkozólag az anyagi juttatás mérvét a négy meghatalmazott az egyéni létminimum biztosítása, a család fenntartása, a súly és politikai aktivitás és az illető ország árnívója²²⁸ szempontjából állapítja meg.

A juttatásra vonatkozó javaslatot, az illető országban a szakítás előtt²²⁹ akkreditált követ teszi, saját felelősségére, legjobb lelkiismerete szerint.

(A szöveg végig gépelt, bal oldalán hagyott jelentékeny margóval, ahová kéziratos megjegyzések és betoldások kerültek kizárólag az első oldalon, amelynek a jobb felső sarkába piros ceruzával került a számozás: 6.)

7.

Bakách-Besseney György és Vladár Ervin megállapodási javaslatai

(dátum nélkül – cca. 1944. május)

Tervezet²³⁰

Alulírott²³¹ megállapítják, hogy Kállay Miklós miniszterelnöknek²³² kelt levele úgy intézkedik, hogy a rendelkezésre bocsájtott arany, illetve az abból származó pénz felett a meghatalmazottak „lehetőleg együttesen rendelkeznek.” Alulírottak továbbá megállapítják, hogy úgy az említett levél, mint az aláírt reverzális értelmében, de a bankkal kötött megállapodás szerint is, érvényes rendelkezéshez két aláírás elégséges, ami természetesen nem érinti a fenti „lehetőleg együttesen rendelkezzenek” szavakkal körülírt kívánalmat.²³³

²²⁷ Az eredetiben, hibásan, csupán „Ezek” szerepel.

²²⁸ Az eredeti szövegben egybeírva így: *ármiveauja*.

²²⁹ Feltehetően itt Magyarország német megszállása, illetőleg a Sztójay-kormány megalakítása után tett lépésekre, deklarációkra utaltak, melyek esetében a pontos dátumokat illetően eltérő időpontokat lehetett érteni. Magának az iratnak a pontos keletkezési ideje bizonytalan (1944. március 23. után).

²³⁰ A cím középen áll, eredetileg szaggatott vonallal aláhúzottan. Lentebb a gépelt szövegtest jobbra húzott, lehetővé téve a lap balra eső 1/3-án a jegyzetek és betoldások elhelyezését. Az irat keletkezése 1944 májusára tehető.

²³¹ A szövegrész az eredetiben is kipontozott, a kezdő szó „Alulírott” nyelvtani tekintetben nem illeszkedik, helyére inkább többes számú alak kívánkozna, bár nyilván több név beillesztésével számoltak.

²³² A megelőzőhöz hasonlóan kipontozott rész, amelybe szükségszerűen a megbízatást adó miniszterelnöki levél 1944. február 10-iki dátuma kerülhetett csak. Ld. az 1 sz. dokumentumot.

²³³ A lap balra eső, eredetileg üresen hagyott harmadába írottan található Wettstein János saját kezű megjegyzése, amely egyetlen bekezdésként folytatódik az első két gépelt bekezdés mellett, egészen az „1.”

Alulírottak továbbá egyetértenek abban, hogy a „lehetőleg együttesen rendelkezzenek” nem túl szerencsés kifejezés, de a bekövetkezett események következtében azt most már megváltoztatni nem lehet; ezért a jelen jegyzőkönyvben csupán annak az őszinte reményüknek és óhajuknak adnak kifejezést, hogy a teljes egyetértés közöttük továbbra is fenn fog maradni. Mégis arra a nem várt esetre, ha közöttük nézeteltérés támadna, a következőkben állapodnak meg:

1. Minden rendelkezést rendszerint közös megegyezés, illetve hozzájárulás alapján fognak végrehajtani; a közös előzetes vagy utólagos megegyezés a) a felvett jegyzőkönyv, illetve b) a vonatkozó költségvetés,²³⁴ illetve c) magához a bankhoz intézett rendelkező levél aláírásából tűnik ki.²³⁵

2. Alulírottak megállapítják, hogy közös megegyezés, illetve hozzájárulás hiánya a következő esetekben állhat elő:

a) Az egyik meghatalmazott fizikai akadályoztatása esetén.

Amennyiben az egyik meghatalmazottnak fizikai akadályoztatása következtében nem áll módjában valamilyen rendelkezéshez előzetes beleegyezését adni a fent körülírt valamelyik formában, erről a többi meghatalmazott köteles jegyzőkönyvet felvenni, amely tartalmazza a történt rendelkezést, az akadályozott fél akadályoztatásának megállapítását és annak okát. A rendelkezők a lehetőséghez képest kötelesek ezt a jegyzőkönyvet az akadályozott félnek három példányban haladéktalanul megküldeni. Amennyiben az akadályozott fél a történt rendelkezéssel egyetért, a jegyzőkönyv két példányát aláírja és visszajuttatja a rendelkezőkhöz és ezzel a történt rendelkezésért a felelősséget szintén magára vállalja.

b) Egyetértés hiánya esetén.

Amennyiben az egyik meghatalmazott azért nem járul hozzá a történt rendelkezéshez, mert azzal nem ért egyet, erről a többi meghatalmazott együttesen jegyzőkönyvet

megjelölésű bekezdésig, ott egy láthatólag korábban (szintén Wettstein által) tett betoldás miatt megszakad, s annak utolsó szavai alatt halad folytatólagosan tovább. Olvasata, megtartva az eredeti bekezdésekre tagolt formát: *Br. Bakácz-Besseney György és Vladár Ervin az időközben szintén meghatalmazottak kooptált br. Radvánszky Antal útján közölték velem, hogy hajlandók az egyes intézkedésekre vonatkozó egyetértés és ezzel kapcsolatos felelősségvállalás kérdésében Kállay Miklós m. kir. miniszterelnök úrnak hozzáuk intézett 1944. II. 10-én k. levelének általam történt módon való interpretációját a maguk részéről is elfogadják (sic!) és ennek alapján a „Tervezet”-ben foglalt szövegű megállapodást javasolták. Ezt köszönettel tudomásul vettem, de ennek aláírását attól tettem függővé, hogy a politikai együttműködés kérdésében is megegyezünk. Vonatkozó érveimet egy br. Radvánszky Antalhoz intézett, Aszonában 1944. május 25-én k. levelemben fektettem le. Ennek a levélnek (érdemi rész) fogalmazványja szintén ezek közt az iratok közt van. (Ld. a 8. sz. iratot. Az iménti május 25-i dátum hibás, amint azt a levél szerzője maga is utóbb korigálta: május 29.)*

²³⁴ A szó fölött áthúzott, nem értelmezhető jelek (talán részben gondolatjel) láthatók.

²³⁵ A szavakat, úgy tűnik, utólag zárójelbe kívánták tenni vagy kiegészíteni, mellettük áthúzott, kézzel írott jelzések. A bekezdés vége után vízszintes tollvonást követően apró körbe írott x jelzi a vonatkozó, lap bal oldalán elhelyezett kézíratos kiegészítést, amelynek olvasata: *Amennyiben tehát valamely rendelkezés az összes meghatalmazottak aláírásával történik, a közös egyetértés fennállását megállapító jegyzőkönyv felvételére nincs szükség.*

vesz fel, amely tartalmazza a történet rendelkezést, megállapítja az egy vagy két féllel való egyetértés hiányát és ennek az egyet nem értő fél vagy felek által megadott okát.

3. Fentiekből következik, hogy a rendelkezésre jogosultak mindegyike csak azért a rendelkezésért felelős, amelyhez egyidejűleg vagy utólag hozzájárult.

(A szöveg végig gépelt, bal oldalán hagyott jelentékeny margóval, ahová Wettstein János kézíratos megjegyzései és egy betoldás került a dokumentum mindkét oldalára kiterjedően, az első oldal jobb felső sarkába piros ceruzával ismét a számozás került: 7.)

8.

Wettstein János Radvánszky Antalhoz írott magánlevelének fogalmazványa (Ascona, 1944. május 29.)

Fogalmazvány

Ascona, 1944. V. 29.
Casa Ametta

Báró Radvánszky Antal
úrnak

Kedves Öcsém,

A mai napon Veled folytatott megbeszélésem folyamán tárgyalt témákra vonatkozólag Neked tett szóbeli közléseimet – minden esetleges félreértés kizárása céljából – csak szükségesnek tartom az alábbiakban írásba foglalni.

A megbízott társaink nevében nekem bemutatott „Tervezet”-et, mely a közös egyetértés és felelősségvállalás kérdésére vonatkozólag annak idején tett javaslatomban foglaltakat honorálja, elvben elfogadom. – Mielőtt azonban ahhoz kötelezőleg is hozzájárulnék, szükségesnek tartom az ügy politikai részének tisztázását.

Folytatást lásd 2. lapon.²³⁶

²³⁶ Wettstein János saját kezűleg vezette rá a kézírással papírra vetett fogalmazvány első lapjára, amelynek alsó, mintegy ¼-ét üresen hagyta. A következő lap tetején, ahol világosan, címbe foglaltan definiálja, hogy a továbbiakban Radvánszkyhoz írott levelének a fogalmazványát lehet olvasni, visszautal arra, hogy a levél indító sorait itt (külön) helyezte el.

Báró Radvánszky Antalhoz a „Tervezet” nekem történt bemutatása után intézett, Asconában 1944. V. 29-én²³⁷ k.²³⁸ levelem érdemi részének²³⁹ fogalmazványa. Kezdetét lásd külön lapon.²⁴⁰

Az általunk nyert megbízatást és nekünk biztosított rendelkezési lehetőséget ugyanis úgy értelmezem, hogy megbízóink ezáltal nem csak bizonyos személyiségek anyagi létét kívánták egy kritikus időszakban biztosítani, hanem elsősorban egy független magyar politikai akció részére az anyagi lehetőséget megadni. – Ennek következtében tehát a megbízottak felelőssége nem csak anyagi, hanem politikai természetű is.

Nem kétlem, hogy a disszidált magyar diplomácia máris beható politikai tevékenységet fejt ki. Arról azonban, hogy az ehhez szükséges koordináció megtörtént-e és hogy ezzel kapcsolatban mely irányvonalak követésére és mely közelebbi célkitűzésekre vonatkozólag történt megállapodás, nem vagyok tájékozva.

Amint azt Neked szóbelileg már ismételtén kifejtettem, én se a jelenleg folyó politikai akcióban nem tartok vezető szerepre igényt, se később nem ambicionálok ilyent. Természetesnek találom, hogy a disszidált magyar diplomaták tevékenységének európai koordinátora Bessenyei legyen és őt ebben a magam részéről teljes mértékben támogatni is kívánom. Tehát semmi tekintetben nincs szándékomban politikailag külön utakon járni. Magától értetődik azonban, hogy ennek ellenében igényt tartok arra, hogy a vezetése alatt folyamatban lévő politikai tevékenységet illetőleg ne csak részletesen tájékozva legyek, hanem abba bele is szólhassak.

Ez azonban eddig nem történt meg, sőt az az igen határozott benyomásom, hogy velem szemben politikai tekintetben bizalmatlanság uralkodik és az ügyekbe mindig csak akkor vonatom be, amikor felelősség megosztásáról van szó. – Ebbe természetesen nem vagyok hajlandó belemenni.

A múltban szerzett tapasztalatok csak engem jogosítanak fel bizalmatlanságra és pedig úgy személyi, mint tárgyi tekintetben. – Az adott helyzetben személyes neheztelésekből azonban csak magának az ügynek volna kára, miért is ilyeneket őszintén és teljes mértékben ki is kapcsoltam. Viszont tárgyi tekintetben nem helyezkedhetem ugyanerre az álláspontra.

Ha hajlandó is vagyok szoros politikai kooperációra, disszidált diplomata kollégáim közül senkinek politikai nézeteit nem fogadhatom el ab ovo²⁴¹ mérvadóknak és még kevésbé vállalhatok azokért előre felelősséget.²⁴²

²³⁷ A dátumban jól felismerhető javítás látható, az eredetileg írott 25-ös szám második számjegye 9-esre korrigálva. Vö. utalást az előző, 7. sz. dokumentumban.

²³⁸ röv. = kelt.

²³⁹ A szövegben így, egyértelműen áthúzva szereplő szavakat eredeti helyükön meghagyva közöljük, mivel így az talán többet elmond. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy az eredetileg csak a lényegi részt rögzíteni kívánó Wettstein végül mégis a teljes levélszöveget újra leírta.

²⁴⁰ Ld. az 1. sz. jegyzetet.

²⁴¹ ab ovo, lat. = kezdettől fogva, eleve

²⁴² A mondatban aláhúzottan látható szavak mindegyike az eredetiben is alá van húzva.

A közelmúlt eseményei ugyanis a volt hivatali állásomban általám követett politika helyességét igazolták és nem azokét, akik ezt támadták és más utakon jártak.²⁴³

Amíg a hivatali fegyelem kötött, épp eleget szenvedtem az alatt, hogy politikai fel fogásomnak nem tudtam kellő érvényt szerezni, ami sajnos az ügynek semmi tekintetben nem vált hasznára. – Most, hogy teljesen ura vagyok elhatározásaimnak, kizárólag csak azt a politikát vagyok hajlandó támogatni, melyet helyesnek tartok.

Ezt azonban módomban kell lenni mérlegelni és szavamat azzal a nyomatékkal érvényesíteni, amire politikai múltam által igenis feljogosítva érzem magamat. – Ellenkező esetben csak azt tehetem, hogy teljesen kikapcsolódom mindenből, mert ellenzékbe menni és egyenetlenséget szítani céltalannak és az ügyre nézve károsnak tartanám, amit mindenképp el akarok kerülni.

Politikai tekintetben eddig egyedül arra vonatkozólag kérdeztettem meg, hogy a Sztójay-kormányt legálisnak ismerem-e el vagy nem. – Egyébként csak Általad értesültem, hogy a magyar követi komité²⁴⁴ megalakult és hogy bizonyos politikai konverzációk²⁴⁵ folynak. Utóbbiakról azonban csak nagy általánosságban nyertem tájékoztatást. Köszönettel vettem a Doblhoff báróné²⁴⁶ által nekem egyszer küldött lapkivágatokat, melyek a svájci sajtónak a hazai eseményekről adott tájékoztatásáról²⁴⁷ nyújtanak képet, de saját politikai orientációmnak²⁴⁸ igazán nem tekinthetők.

Ilyen jellegűek egyedül a Károlyi Mihály ellen indított kampányra²⁴⁹ vonatkozó közléseid voltak. Ebbe az akcióba közvetve azonnal bele is kapcsolódtam azáltal, hogy Rényeynek²⁵⁰ Hontival²⁵¹ való megbeszélését kezdeményeztem a célból, hogy utóbbit

²⁴³ Itt is az aláhúzott szavak az eredetiben is alá vannak húzva. A tartalmi mondandó szempontjából nyilván a béketapogatódzások eredménytelen erőfeszítéseire történik utalás.

²⁴⁴ Az eredetiben: *comité*, franciásan írva, jel.: bizottság. Az ún. Követi Bizottságról van szó, a diplomáciai érintkezésben használatos francia megnevezésével: *Comité des Ministres*. A harminchétfő tagú bizottság doyenje és tényleges vezetője Barcza György lett, aki szerint a „követi csoport” tagjává azok a követek és „kollégák” válhattak, akik megszakítottak minden hivatalos kapcsolatot a „törvénytelen” Sztójay-kormánnyal. Barcza emlékiratainak e megfogalmazása arra utal, hogy az adott időszakban hivatalosan akkreditált, ennél fogva nyílt szakítást felvállaló „kollégák” jöttek itt tekintetbe. Az 1944. április elején alakult Követi Bizottság tevékenysége lényegi eredményt nem hozott. Ld. BARCZA, 1994, II., 133–135, 234, ill. tagjaira: 264–265.

²⁴⁵ Az eredetiben: *conversations*, lat. = társalgás, itt: bizalmas tárgyú diplomáciai megbeszélés.

²⁴⁶ Doblhoff Lily (másutt: Lili) bárónő, szül. Ibrányi Erzsébet (1897–1973), író, az Est-lapok riportere, külpolitikai újságíró, ismert Horthy-életrajz szerzője (DOBLHOFF, 1938). Állítólag Vichyben, majd később Svájcban is Bakách-Besseney György munkatársa volt, de hivatalos állományban nincs feltüntetve. Utóbb Franciaországban élt, az emigráció ismert, közkedvelt személyisége férjével, Albrecht Dezsővel együtt. A kézzel írt névben eredetileg betűkihagyás látszik, a szövegben kb. így: *Dobloff*.

²⁴⁷ Az eredetiben egyes számban, egyszerűen: tájékoztatásról. Valószínű elírás, javítottuk, de lehetne „tájékoztatásairól” is.

²⁴⁸ Az eredetiben latinos írással, raggal: *orientationomnak*. Az orientáció, lat.–francia, jelentése: tájékozódás, iránykeresés, itt nem igazán adekvát a szó, ugyanis inkább orientálásról van szó, azaz a nevezett tájékoztatásról.

²⁴⁹ Az eredetiben francia helyesírással: *campagne*. Nincs közelebbi adat, hogy pontosan milyen szervezett akciót kell itt érteni, a Károlyi elleni érvelés és propaganda folyamatos volt a Követi Bizottság vezetői részéről.

²⁵⁰ Vitéz Rényey Viktor, dr., a genfi főkonzulátus korábbi vezetője, I. oszt. követségi tanácsos.

²⁵¹ Honti Ferenc, François Honti (Budapest, 1900–Párizs, 1974), újságíró. Bajcsy-Zsilinszky Endréhez állt közel, Svájcban a Revíziós Liga megbízottjaként működött. Később, 1943-ban a genfi főkonzulátus sajtóelőadója. A háború után Párizsban élt, a tekintélyes *Le Monde diplomatique* főszerkesztője lett.

ebben a kérdésben elfoglalt ellenkező állásfoglalásainak feladására és a Besseneyvel leendő szorosabb együttműködésre bírja rá. Ezt remélem sikerült is elérni.

Fentiekről légy szíves megbízott társainkat – esetleg ebbe a levelembe nyújtandó betekintés által – tájékoztatni és tudomásukra hozni, hogy csak olyan²⁵² együttműködésre vagyok velük hajlandó, aminek előfeltétele a velem szemben minden fenntartás nélkül való bizalom. Ez az együttműködés nem csak a disszidált magyar diplomácia politikai célkitűzéseiről, valamint ezek megvalósításának mikéntjéről való állandó tájékoztatót, hanem egyúttal az ezekbe a kérdésekbe való beleszólás jogát is involválja.²⁵³ Ezt nem kérem, hanem elvárom.

Ellenkező esetben nem volna módomban sem a szóban forgó politikai akcióban aktíve részt venni, illetőleg ennek látszatát kifelé bármiképp is dokumentálni, se az anyagi természetű megbízatás kérdésében elfoglalt azon az állásponton változtatni, hogy addig, amíg a rendelkezésre jogosult megbízottak közül ennek a jognak gyakorlásához szükséges számban vannak cselekvési képességük birtokában, azaz legalább ketten, magamat csak pótmegbízottnak tekintem és mint ilyen, az ügyek vitelében semmi tekintetben nem kívánok részt venni.

Kérlek, légy oly jó velem mielőbb közölni, hogy az érdekelt és illetékes tényezők ezzel az elhatározással szemben milyen álláspontra helyezkednek.

Szíves közléseket előre is nagyon köszönve stb.

Wettstein János s. k.

(A teljes levélfogalmazvány kézzel írott, Wettstein János által, az első oldal jobb felső sarkában piros ceruzával számozás áll: 8.)

9.

Radvánszky Antal Wettstein Jánoshoz írott levele (Genf, 1944. június 24.)

Igen tisztelt János Bátyám!

Sietek folyó hó 20-i szíves soraidra²⁵⁴ válaszolni, melyeket két napi távollétem folytán csak tegnap este vettem kézhez.

²⁵² A „csak” szó után a mondat szerkezetet tekintve és a világos értelmezéshez is hiányzott az eredeti szövegből teljesen az „olyan” szó, amely minden bizonnyal figyelmetlenségből maradt itt el, így ezt a szöveg követhetősége miatt korrigáltuk.

²⁵³ involválja, lat. = magában foglalja, maga után vonja. Előzőekben a „tájékoztatót” szó aláhúzott az eredetiben.

²⁵⁴ A vélhetően érdemi közléseket is tartalmazó levél fogalmazványa nem volt a Wettstein János által külön rendszerezett és kezelt iratok sorában, Radvánszky alább utal még e levél tartalmára.

Nagyon sajnálom, hogy a Kegyelmes Asszony²⁵⁵ úgy értelmezte szavaimat, hogy a Bauxit-részvényekre vonatkozólag azonnal tudok információt adni; én ugyanis legjobb emlékezetem szerint annyit mondtam, hogy érdeklődöm a dolog iránt Zürichben és legközelebbi asconai tartózkodásom alatt beszámolok arról, amit megtudtam. Annál is inkább tettem ezt, mert magam sem bíztam a kedvező információban. Minthogy azonban leveledből úgy veszem ki, hogy a Kegyelmes Asszonynak sürgős volna az ügy, sietek közölni, hogy sajnos semmit sem lehet csinálni a részvényekkel, mert a Tőzsdén nem jegyzik őket és érdeklődés sincs irántuk. Lehetne talán limitált eladási megbízást adni, de ez esetleg csak hónapok múlva vezet eredményre: annyira csekély az érdeklődés, minek folytán eladás esetén, árfolyamvesztéssel is kell számolnotok, ha egyáltalán akad vevő. – Fentiekből láthatod, hogy a Bauxit-részvényekkel egyelőre alig lehet kezdeni valamit.

Ami leveled érdemi részét illeti, engedd meg, hogy csak egy formális nagybecsű megjegyzésedre reflektáljak, mert a meritumra,²⁵⁶ szerény nézetem szerint, csak élőlőszóval térhetek ki, minthogy nekem az Általad, Besseney Györgyhöz intézett és a tőle Hozzád küldött üzenetek felelős közvetítőjének, a félreértéseket eleve megakadályozó, igen világos és szabatos formulázásra kell ügyelnem, amit néhány, esetleg „virágnyelven” odavetett szó veszélyeztethet.

Formális megjegyzésedre, miszerint „nem tartottátok szükségesnek”²⁵⁷ a kategorikus üzenetre a választ idejekorán megadni, tisztelettel bár, de kénytelen vagyok reflektálni, miután szemrehányásod főleg engemet érint. Szabad lesz tehát emlékezetedbe idéznem május utolsó napján, a Tőled való búcsúzásakor mondott szavaimat, amelyekkel világosan kifejezésre juttattam, hogy néhány heti türelmet kérek, miután Besseney György június első felében búcsúlátogatásokkal és berni ügyeink likvidálásával²⁵⁸ van elfoglalva és miután nekem is különféle kötelezettségeim vannak ugyanebben az időszakban. Te, igen tisztelt János Bátyám, teljes megértést mutattál szavaim iránt és kijelentetted, hogy a dolog nem olyan sürgős, bár, amíg az ügy elintézve nincs, csak póttagnak tekinted Magad a pénzügyi bizottságban.

Nagyon kérek, ne méltóztassad zokon venni fenti közlésemet, amely kizárólag azt célozza, hogy kellő megvilágításba helyezze kényes üzenetközvetítő szerepemben való és legjobb meggyőződésem szerint eléggé gondos és lelkiismeretes eljárásomat.

Fogadd őszinte nagyrabecsülésem kifejezését, mellyel maradok, szívélyes üdvözléssel

*tisztelő igaz híved*²⁵⁹
Radvánszky Antal

(A végén külön jelzett záróformulától és a névaláírástól eltekintve az egész levél gépelt, az első oldal jobb felső sarkában piros ceruzával a számozás: 9.)

²⁵⁵ Báró Bornemisza Margit, Wettstein János felesége.

²⁵⁶ meritum, lat. = lényeg, érdemi rész.

²⁵⁷ Idézet a fentebb hivatkozott, előttünk nem ismert, 1944. június 20-án kelt Wettstein-levélre.

²⁵⁸ likvidálás, lat. = felszámolás, tevékenység beszüntetése.

²⁵⁹ A záróformula ezen részét Radvánszky kézzel írta, alatta saját kezű aláírása látható.

10.

Wettstein János levele Bakách-Besseney Györgyhöz

(Ascona, 1944. június 28.)

Fogalmazvány²⁶⁰

Báró Bakách-Besseney Györgynek m. kir. követ
Montreux

Ascona 44. VI. 28
Casa Ametta

Kedves Barátom,

A br. Radvánszky Antal barátunk által közvetített szóbeli üzeneted szerint Te a velem való szoros és állandó politikai együttműködést nem tartod se kívánatosnak, se megvalósíthatónak. Amiket ennek az álláspontodnak indoklására velem közöltetted, nem változtathatják meg azokat a következményeket, melyeket a fenti tényből magamra nézve le kell vonnom.

A helyzet minden félreértést kizáró tisztázása céljából szükségesnek tartom alábbiakat leszegezni.

A Veled és Vladár Ervinnel együtt nyert közös megbízásunk ügyében annak idején Zürichben folytatott első megbeszélésünk²⁶¹ alkalmával, említett megbízásunk értelmezése tekintetében nem értettek velem egyet. Ennek következtében f. é. márc. 15-iki kelettel megbízónkhoz intézett levélben kifejtettem, hogy a nyert megbízást csak ideiglenesen és csak mint pótmeghatalmazott vállalom, arra az esetre, ha két²⁶² megbízott-társam egyike cselekvőképtelenné válnék. – Mivel az azóta bekövetkezett rezsimváltozás folytán, a szóbanforgó megbízás alól egyidejűleg kért felmentésemet nem kaphatom meg, megbízásomat nem tekinthetem többé ideiglenes jellegűnek.

Az intézkedési jog gyakorlása és az ezért való felelősség kérdésében tett konkrét javaslatomhoz később hozzájárultatok,²⁶³ viszont elől hivatkozott üzenetteddel értésemre adtad, hogy a politikai együttműködésre vonatkozólag Veled, br. Radvánszky Antal barátunkhoz intézett f. é. május 29-én k. levelemben lefektetett álláspontomat²⁶⁴ nem vagytok hajlandók honorálni. – Ezt nem nehezményezem, csak megállapítom.

Amint azt utóbb hivatkozott levelemben is kifejtettem, megbízásunk eminenter²⁶⁵ politikai természetű lévén, a megbízottakat nem csak erkölcsi és anyagi, hanem

²⁶⁰ A levél teljes szövege nem ismert előttünk más hagyatékból.

²⁶¹ Az első megbeszélésre 1944. március 14-én került sor.

²⁶² Az eredetiben arab számmal: 2.

²⁶³ Ld. a „Tervezet” gépelt szövegéhez fűzött megjegyzéseket a 7. sz. dokumentum jegyzeteiben.

²⁶⁴ Ld. a 8. sz. dokumentumot.

²⁶⁵ eminenter, lat. = kiváltképp, legfőképpen.

igen súlyos politikai felelősség is terheli. Ezek a különböző jellegű felelőségek pedig, a dolog természeténél fogva, egymástól elválaszthatatlanok.

Olyan politikai tevékenységért, melyről nem vagyok állandóan és részletesen tájékozva és melybe nincs beleszólási lehetőségem, a felelőséget semmi körülmények közt nem vállalhatom magamra.

Ennélfogva fenntartom tehát azt az álláspontomat, hogy magamat csak pótmeghatalmazottnak tekintem, akinek tényleges közreműködésére csak abban az esetben kerül sor, ha kivülről még csak egy diszpozícióra²⁶⁶ jogosult meghatalmazott van cselekvőképessége birtokában. – Mindaddig, amíg ez a nem várt eshetőség be nem következik, se anyagi, se politikai ügyek intézésében – még konzultatíve sem – kívánok részt venni és az ezekről való tájékoztatásról is lemondok. – Magától értetődik, hogy egyúttal úgy az anyagi, mint a politikai ügyek intézéséért kifejezetten elhárítok magamról²⁶⁷ minden felelőséget.

A felelősség kérdésével kapcsolatban ezért helyesnek²⁶⁸ tartom még megállapítani, hogy eddig csak két tényért vállaltam és vállalom továbbra is, minden tekintetben a felelőséget.

A megbízatásnak a Schweizerische Bankgesellschafttal szemben történt formális elvállalásáért. – Ez elől nem térhettem ki, miután br. Radvánszky Antal barátunk biztosított arról, hogy megbízónknak a felhatalmazási törvény²⁶⁹ alapján joga volt bizonyos értékekkel a történet módon diszponálni és mivel a nyert megbízatás hármunk nevére szólt. Ha tehát ezt a nevezett bankkal szemben nem vállalom, az egész diszpozíció nem vált volna végrehajthatóvá. Ezt pedig – kizárólag hazafias meggondolásból – nem vehettem magamra.

Megbízott-társaimmal együtt megállapítottam, hogy a független m. kir. külügyminisztériumtól érkezett utolsó hivatalos távirati értesítés szerint a német csapatok rajtaütésszerűen hatolva be Magyarország területére, az ilyen²⁷⁰ idegen megszállás alatt kinevezett Sztójay-kormány nem tekinthető törvényesnek, miért is a megbízónk által providált eset bekövetkezettnek²⁷¹ tekinthető, és ennek folytán a rendelkezésünkre bocsájtott összeg felett – a megbízónk által megjelölt célokra – való diszpozíció esedékessé vált.

A fentiekben Veled közölt álláspontomat tekintsd, kérlek, véglegesnek, mert most már nálam szűnt meg az abban való bizalom, hogy Veletek politikailag eredményesen együttműködhessem.

²⁶⁶ diszpozíció, lat. = rendelkezés, másképp tehát: diszponálásra, az alap feletti rendelkezésre jogosult. Az eredetiben itt is pl. a latinus írásmód látható: *dispositio*.

²⁶⁷ Az ige által vonzott rag tekintetében: „magamról” szerepel, a mai, elterjedtebb szóhasználatról (-tól) eltérően.

²⁶⁸ nem olvasható jól, a helyes szó talán „j”-vel van írva, értelmileg csak ez látszik ideillőnek.

²⁶⁹ Felhatalmazási törvény alatt ekkor, a korábbi, ezen a néven ismert tv. helyébe lépő 1939. évi II. törvénycikk érthető leginkább. A háború esetére vonatkozó, kivételes intézkedésekről szóló 1912. évi LXIII. törvénycikket tekintették eredetileg felhatalmazási törvénynek, ezt viszont a honvédelemről szóló említett 1939. évi II. tc. váltotta fel. A kivételes hatalom gyakorlása kiterjedt a pénzintézetekre és a Nemzeti Bankra is (ld. az 1939. évi II. tc. 158. §-át), így akár a fennálló törvényektől jelentősen is eltérhettek. Vö. 54. lábjegyz.

²⁷⁰ A szó előtt áthúzott szó szerepel, ami nem jól kivehető olvasata valószínűleg: „idegen” (v. csak: „ilyen”).

²⁷¹ Az eredetiben két oldalra, elválasztással papírra vetett szó hibás, szótagok elmaradásával, így: *bekövet-...nek*. Értelemszerű kiegészítés történt.

Végül még hangsúlyozni kívánom, hogy pályafutásomat véglegesen befejezettnek tekintvén, semmiféle személyes ambícióm nincs és ezért abszolúte nem érdekel, hogy magamat milyen rezsim számára teszem possibilissé, vagy impossibilissé.²⁷² – Teljesen önzetlenül csak a haza ügyét kívánom szolgálni, de annak megítélését, hogy hogyan, mégis magamnak kell fenntartanom.

Ha munkátokban ezentúl nem is fogok részt venni, ahhoz sok szerencsét és sikert kívánok. Ha pedig az Isten segítségével eredményes lesz, én leszek az első, aki ezt őszintén örvendező szívvel elismerem.

Kérve, hogy a jelen soraimban foglaltakat többi megbízott társainknak is tudomására hozni szíveskedjél,
sokszor üdvözöl
igaz híved,

Wettstein János s. k.

(Végig Wettstein János által saját kezűleg írott szöveg, géppel írott változata nem ismert, az első oldal jobb felső sarkában, pont vagy mellékelek nélkül piros ceruzával áll: 10.)

11.

Bakách-Besseney György, Vladár Ervin és Radvánszky Antal együttes válaszlevele Wettstein Jánosnak

(Montreux, 1944. július 1.)

Nagyméltóságú
westersheimbi²⁷³ Wettstein János,
M. Kir. Titkos Tanácsos
rendk. Követ urnak,
Ascona

Montreux, 1944. július 1.²⁷⁴

Kedves Barátom!

Báró Radvánszky Antal átadta nekem június 28-án kelt nagybecsű leveledet, melynek tartalmát velem és Vladár Ervinnel együttesen átbeszéltük és a legnagyobb sajnálattal tudomásul vettük, hogy ez idő szerint, az Alappal összefüggésben sem anyagi, sem politikai ügyek intézésében, még konzultatíve sem kívánsz részt venni, és egyúttal, úgy az

²⁷² possibilis, ill. impossibilis, lat. = itt: megfelelő, tetsző, számításba vehető, elfogadható, ill. ennek ellentéte.

²⁷³ Az eredetiben tévesen, betűkihagyással – ami gyakori tévedés – található a nemesi előnév „westersheimbi”-ként.

²⁷⁴ A dátumban nincs rövidítés. A lap bal alsó szegletében a címzett megszólítása, neve és titulusai találhatóak.

anyagi, mint a politikai ügyek intézéséért Magadról minden felelősséget kifejezetten elhárítasz.

Tudomásul vesszük viszont, hogy továbbra is minden tekintetben vállalod a felelősséget:

1. a megbízatásnak a Schweizerische Bankgesellschafttal szemben történt formális elvállalásért,

2. azon velünk együtt történt megállapításért, mely szerint az idegen megszállás alatt kinevezett Sztójay-kormány²⁷⁵ nem tekinthető törvényesnek és ennél fogva a megbízónk által provideált eset bekövetkezettnek tekintendő.

Szabadjon mindenekelőtt a Közted és közöttünk fölmerült problémát – ahogy azt leveledben Te is teszed –²⁷⁶ kettéválasztanunk és külön-külön beszélnünk anyagi és politikai oldaláról.

Ami az első pontot illeti, folyó év március hó 23-án együttesen állapítottuk meg, hogy az eddigi nemzeti magyar politikát tovább folytató magyar külképviseletek tevékenységének anyagi alapjait biztosítani kell, és egyúttal együttesen elhatároztuk, hogy a szóba jövő külképviseletekkel érintkezést fogunk keresni azok anyagi szükségleteinek megállapítása végett. Ennek az elhatározásnak logikus következménye volt, hogy amikor a követségektől a szükséges adatok beérkeztek – miután a beosztottak fizetésének lineáris csökkentése tárgyában kifejezett kívánságotat teljes mértékben honoráltuk – egy ideiglenes költségvetés-tervezetet készítettünk, melyet hozzájárulás céljából, Radvánszky útján, Hozzád eljuttattunk.²⁷⁷

Ezen előzmények után, legnagyobb meglepetéssel értesültünk arról, hogy az Alap anyagi ügyeinek intézésében semmiféle formában nem óhajtasz továbbra részt venni. Meglepetésünk annál nagyobb volt, mivel mindhárman meg voltunk győződve, hogy netáni nézeteltérések esetére felveendő jegyzőkönyv módozataira vonatkozó javaslatod elfogadása után, együttműködésünk utolsó akadálya is elhárult.

Ami a második pontot illeti, Radvánszky bizonyára közölte Veled, hogy kész voltam Veled összejönni és Téged politikai elgondolásaink általános irányáról tájékoztatni, melyek különben is, egyelőre, jórészt csak elvi síkon mozognak. Sem technikai, sem politikai okokból nem tartom azonban keresztülvihetőnek, hogy politikai tevékenységünkről állandóan és részletesen tájékoztassalak. Nem szabad megfélemlíteni arról, hogy én, instrukcióim szerint, az angol-amerikai vonalon kerestem és keresem a jövőben is hazánk sorsának biztosítását, míg Rólad – alappal vagy alaptalanul – az volt a felfogás, hogy ez az elgondolás nem találkozik helyesléssel. Megbízónk maga több alkalommal rámutatott előttem ennek a felfogásaink közötti eltérésnek létezésére, amiből arra kell következtetnem, hogy amikor ennek tudatában, Rád, Vladárra és reám bízta az Alap ügyeinek intézését, nem gondolt politikai együttműködésre, hanem kizárólag

²⁷⁵ Az eredetiben különírottan szerepel, így: *Sztójai kormány*.

²⁷⁶ A gondolatjelek az alábbiakban, az eredeti gépelésnél kettőzött kötőjellel indikált (külön már nem jelöltük), itt ebben az esetben háromszoros leütés ad szándékolt kiemelést.

²⁷⁷ Az ún. „Alapelvek” (ld. 6. sz. dok.) között szerepelnek az előirányzott juttatások számadatai, de csak néhány esetben konkrét nevekre lebontva, az írottakból is következően ez Wettstein János kezéhez eljutott.

az anyagi kérdések együttes irányítására. Február 10-én kelt levelében, mely egész működésünk alapját képezi, semmiféle utalás nincs arra, hogy tőlünk politikai együttműködést várt volna.

Ezzel a kérdés-komplexummal kapcsolatban nem hagyhatom szó nélkül azon kijelentésedet, hogy pályafutásodat véglegesen befejezettnek tekinted és hogy ennél fogva egyáltalán nem érdekel, hogy Magadat milyen rezsim számára teszed politikailag poszszibilissé vagy imposszibilissé. Túlságosan jól ismerem mély hazafiségodat és kötelességtudástól áthatott áldozatkészségedet, hogy ne legyek meggyőződve arról, hogy amennyiben valamilyen, a jelenleg folyó világmérkőzésben mindig lehetséges fordulat következteben, az a politikai irány, melyet mi képviselünk, nem mutatkoznék magyar szempontból célravezetőnek, Magadat és munkásságodat ne bocsátanád újból és minden fenntartás nélkül a magyar ügy szolgálatába.

Végül le kell szögezmem még azt a körülményt is, hogy, bár természetesen igen magasra értékelttem abbeli készségedet, hogy a disszidált magyar diplomaták tevékenységének európai koordinátora én legyek, mégis meg kell állapítanom, hogy ez az együttműködésnek egy újabb technikai akadályt képezné, mivel nem csak én és összes disszidált követtársaim ismertük el Barczának, mint legrangidősebbnek közöttünk, koordinátori szerepét, hanem ebben a minőségben, legújabban, a nála rangban felette álló Apor²⁷⁸ is elismerte.

Engedd meg, hogy mindhárman legőszintébb sajnálkozásunkat fejezzük ki afölött, hogy ezt az együttműködést, melyre igen nagy súlyt helyeztünk volna, nem lehetett megvalósítani és így értékes tanácsaidat, melyeket eddig is igyekeztünk figyelembe venni, a jövőben – meggyőződésünk szerint az ügy kárára – kénytelenek leszünk nélkülözni.

Azokért a jókívánatokért, melyeket jövő munkásságunk sikere érdekében leveled végén kifejezésre juttattál, őszinte szívből és meleg baráti és kollegiális érzéssel köszönetet mondva,

szívből üdvözlünk
Bessenyei György
Vladár Ervin
Radvászký Antal²⁷⁹

(A teljes levélszöveg a záróformulával együtt írógéppel írott, kivéve az aláírásokat. A jobb felső sarokban számozás látható piros ceruzával: 11.)

²⁷⁸ Báró altorjai Apor Gábor, (1889–1969), diplomata, 1939-től 1944-ig szentszéki követ. A német megszállás után hivatalában maradt, tisztéről végül 1944 júniusában mondott le, miután a szövetségesek Rómát felszabadították. A háború után Olaszországban élt. Egyike volt annak a három diplomatának, akiket az amerikaiak elfogadhatónak tekintettek svájci titkos kapcsolattartásra. Ld. SZEGEDY-MASZÁK 1996, II., 330. Rangbeli elsőségét akkreditációjának helye (hagyományosan a szentszéki követség rangban az első a magyar gyakorlatban) és a posztján eltöltött idő is meghatározta.

²⁷⁹ Az eredeti aláírások egymás alatt helyezkednek el, jól felismerhető autentikus kézírással, ezekből egyértelműen látszik, hogy az első nevet más, sötétebb színű tintával szignálták, mint az alatta lévő kettőt, tehát a válaszlevelet feltehetőleg Bakách-Bessenyei György fogalmazta, és az előkészített gépelt szöveget már aláírta azt megelőzően, hogy a két másik megbízottnak a szignóit is – minden bizonynyal egyszere – az íratra rávezették.

12.

Wettstein János feljegyzése Bothmer Károly berni ügyvivővel folytatott megbeszéléséről, illetőleg a Sztójay-kormány felé az ügyvivőn keresztül tett nyilatkozatáról

(Ascona, 1944. szeptember 5.)

Dr. báró Bothmer Károly²⁸⁰ követ, berni m. kir. ügyvivő 1944. szept. 3–5.²⁸¹ nálam Ascónában tett látogatása alkalmával közölte velem, hogy berni állomáshelyének elfoglalása előtt Reményi-Schneller pénzügyminiszter Sztójay miniszterelnök jelenlétében közölte vele, hogy a m. kir. kormány annak idején több millió svájci frank értékű aranyat küldött ki Svájcba²⁸² a célból, hogy ez a Kormányzó Úr rendelkezésére álljon, ha kénytelen volna az ország területét elhagyni. Ez az érték br. Bakách-Besseney György akkori berni m. kir. követ, Vladár Ervin akkori genfi m. kir. főkonzul és Wettstein János ny.²⁸³ követ rendelkezésére lett a Schweizerische Bankgesellschaft főintézeténél letétbe helyezve és annak kezelésével nevezettek bízattak meg, Reményi-Schneller megbízta Bothmer bárót, hogy szerezzen arra vonatkozólag hiteles értesülést, hogy a disszidált magyar diplomaták a szóban forgó értéket saját akciójuk finanszírozására²⁸⁴ igénybe veszik-e.

Bothmer bárót a vonatkozó különböző levelezések felolvasásával behatóan tájékoztattam az ügy minden részletéről, de kifejezetten azzal, hogy a közöltek kizárólag²⁸⁵ csak az ő személyes tudomására szolgálnak és nem hatalmazom fel, hogy ezeket megbízójának jelentse. Kifejtettem neki, hogy bár én a vele közölt okokból br. Bakách-Besseney Györggyel, Vladár Ervinnel és br. Radvánszky Antallal minden együttműködést beszüntettem, az általam²⁸⁶ törvényesnek el nem ismert Sztójay-kormánynak elvi okokból nem adhatok felvilágosítást. Megállapodtam vele abban, hogy az ügy érdemére vonatkozólag felettes hatóságának az általam megfogalmazott alábbi és neki is átadott, saját kezemmel írt szöveget fogja jelenteni, amire vonatkozólag nekem kötelező ígéretet tett.

„Vonatkozó kérdésemre közölte velem, hogy miután másik két megbízott társával az egyes intézkedésekhez szükséges egyetértést és az azokra vonatkozó felelősségvállalást, valamint a politikai együttműködést illetőleg nem tudott megegyezni, az egész ügyből

²⁸⁰ Bothmer Károly (Kassa, 1891. július 2.–Meersburg, 1971. november 28.), diplomata, az előző évben még Wettstein János beosztottja volt a berni követségen.

²⁸¹ A dátum eredeti rövidített formáját meghagyva rá kell mutatni, hogy akár több alkalommal tett látogatásról is lehet szó a két dátum között. A budapesti hivatalos felkérés ellenére, itt nagyon is a magánjellegű kapcsolatfelvétel szintjén igyekezett a volt követ ezt az eszmecsérét tartani, érzékeltetve a hosszabban is ott tartózkodó ügyvivő felé: nem tekinti a magyar állam legitim megbízottjának. Az időpontot tekintve, jóllehet Sztójay kormány részéről történt a megkeresés, ezekben a napokban Lakatos Géza volt már a miniszterelnök.

²⁸² Reményi-Schneller Lajos. Ld. a bevezetőt, ill. a Sztójay-per vonatkozó részeit: BFL XXV.1.a., 628. I., 280. dob.

²⁸³ ny. röv = nyugalmazott.

²⁸⁴ A „finanszírozás” szó itt szembeötlő, szokatlan írásmóddal állt: *financierozás*.

²⁸⁵ A szó, ill. az utóbb használt névmás „ő” és a tagadószó mind aláhúzottak, a nyomatékosítás végett.

²⁸⁶ A szóban az eredeti kéziratban szótagkihagyás van, ami javításra került.

teljesen kikapcsolódott. Ilyen körülmények közt annak fejleményeiről egyáltalában nincs tájékozva. Az ő aláírásával egyetlen kiutalás sem történt.”²⁸⁷

Ascona, 1944. szept.²⁸⁸ 5.

Wettstein János

(A teljes szöveg Wettstein autentikus kézírásával íródott. A jobb felső sarokban a megelőző dokumentumokhoz hasonlóan, a megszokott piros ceruzával tett számozás: 12.)

²⁸⁷ Egyetlen kiutalás biztosan történt Wettstein János aláírással hitelesített hozzájárulása mellett, azonban ez nem feltétlen jelentette a pénzösszeg kiutalásánál (pl. a banknál) való közreműködését is. Ld. MNL OL P 2066, 2. dob., 28. d., 59. lap. A kiutalás Miksa királyi herceg, a Habsburg-Lotharingiai Ház tagja számára történt. Itt megjegyzendő, hogy egy korábban magyarországi vagyonának terhére (a Magyar Királyi Főhadnagyi Bíróság végzése alapján) folyósított járadék kompenzálására, ideiglenes jelleggel kiutalt 2000 svájci frankos havi összegről volt szó, amelyet 1944. április 1-jétől folyósítottak az „1944. A” számla, tehát nyilvánvalóan az Alap terhére. Vö. 109. lábjegyz.

²⁸⁸ A hónap neve az eredetiben rövidítve.

Szekeli-Bessenyei György urnak

Paris

Vladár Ervin urnak

La Tour de Peils

Radvánszky Antal urnak

Genève

Alulírott dr. Gordon Ferenc rendkívüli követ és meghatalmazotti miniszter, bérni magyar követ ezennel elismerem, hogy Önök nevében és megbízásból Radvánszky Antal ur átadta nekem és én tőle Nagy Ferenc magyar miniszterelnök úrtól nyert megbízatásom értelmében a mai napon átvettem a Kállay Miklós miniszterelnök által a magyar miniszterelnökség rendelkezési alapjából annak idején Svájcban létesített alap maradványát, és pedig az alább feltüntetett jelzésű, bruttosulyu és finomsulyu aranyrudakat, nevezetesen:

	<u>Jelzés:</u>	<u>Bruttosuly:</u>	<u>Finomsuly:</u>	
1 drb.	1606/13.	12,954.50-gramm	11,659.05-gramm	fényvizsgálati bizo- nyítványai
1 drb.	562/22.	11,410.30. "	11,409.16. "	" " "
1 drb.	562/23.	11,830.40. "	11,829.22. "	" " "
1 drb.	562/24.	12,176.80. "	12,175.58. "	" " "
1 drb.	562/25.	12,335.80. "	12,334.57. "	" " "
1 drb.	562/26.	12,026.00. "	12,024.60. "	" " "
1 drb.	562/27.	12,633.50. "	12,632.24. "	" " "
1 drb.	563/01.	12,780.40. "	12,779.12. "	" " "
1 drb.	563/09.	11,891.50. "	11,890.31. "	" " "
1 drb.	563/10.	12,128.40. "	12,127.19. "	" " "
1 drb.	563/12.	12,797.20. "	12,795.92. "	" " "
1 drb.	563/13.	12,308.00. "	12,306.77. "	" " "
1 drb.	563/14.	12,811.20. "	12,809.92. "	" " "
1 drb.	563/16.	12,641.00. "	12,639.74. "	" " "
1 drb.	H-1115.	12,565.00. "	12,561.23. "	fényvizsgálati bizo- nyítvány nélkül
1 drb.	H-1116.	12,534.00. "	12,528.99. "	" " "
1 drb.	H-1117.	12,535.50. "	12,530.49. "	" " "
1 drb.	H-1118.	12,528.20. "	12,524.44. "	" " "
1 drb.	GEM-1145.	12,563.50. "	12,560.99. "	" " "

19 drb. Összesen: 234,119.75/gramm

azaz Összesen 19 (tizenkilenc) darab, Összesen kétszázharminnégy kilogramm egyenként tizenkilenc gramm és 73/100 gramm finomsúlyu aranyrudat, továbbá bankjegyet, illetve váltópénzben a következő összegeket:

2257.-, azaz kétszázharminnégyötvenhét svájci frankot,

1,020.-, azaz egyezerharminc USA dollárt és

ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
Párizs

OL P 2066 (11-A)

12,000.- azaz tizenkettőezer esztudot.

Egyben Radvánszky Antal urnak az OnSk nevében és megbízásából nekem tett szábeli kÜlcséssül tudomhsul vettem, hogy a fent felsorolt aranyrudak bruttosulyra és finomsulyra vonatkozó fenti adatokat OnSk az alap létesítésekör kapják és hogy OnSk a multban szerzett tapasztalati megállapításuk alapján nem tartják kizártnak, hogy az aranyrudak némelyikének tényleges bruttosulya vagy finomsulya az OnSkkel annak idején kÜcséssül, fenti adatoktól lényegtelen mértékben esetleg eltér. Radvánszky Antal ur a kÜlcséssül tudomhsul vettem továbbá azt is, hogy a fentiekben felsorolt H-1115, H-1116, H-1117, H-1118, és CHM-1145 jelzésü összesen 5 (öt) darab aranyrud az alap létesítésekör sem volt fennvizsgálati bizonyítvánnyal ellátva.

Végül ezennel átadom Nagy Ferenc miniszterelnök ur három iratát, amelyekben a miniszterelnök ur Bakách-Bessenyei György, illetve Viadár Ervin, illetve Radvánszky Antal ur részére, akik a fentnevezett alap felett a rendelkezési jogot együttesen gyakorolták, a vonatkozó felsmentvényt megadja.

Jelen levelembül három eredeti példány készült egyazon érvennyel.

Zürich 1947. április hó 9. i.

Gordon Ferenc
Berni köv.

*Először
Marshall Tiberius
mint tanú
Károly János
mint tanú*

Az Alap maradáknak Gordon Ferenc berni köv. (mint Nagy Ferenc miniszterelnök megbízottja) részére való átadásáról felvett, tanúk aláírásaival hitelesített jegyzőkönyv (dátum: Zürich, 1947. április 9., a fotómásolat a Bakách-Bessenyei György hagyatékában található iratról készült, lásd: MNL OL P 2066, 2. doboz, 28. dosszié)

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASNB	Archiv der Schweizerischen Nationalbank (a Svájci Nemzeti Bank Levéltára), Zürich Fremde Golddepots, abgelegte Bogen (Külföldi aranyletétek, félretett elszámolási ívek) ASNB / 117.0
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest 3. szekció (Hálózati, operatív és vizsgálati iratok), 2. a BM III/I. csoportfőnökség és jogelődei által kezelt dossziék, Mt-1074/17. sz. dosszié (Gordon Ferenc emlékirata és mellékletei)
BFL XXV.1.a.	Budapest Főváros Levéltára Budapesti Népbíróság iratai. Büntetőperes iratok, 628 I., Sztójay Döme pere, 280. doboz
FKgPL	A Független Kisgazdapárt Tudománypolitikai Intézete Kisgazda Levéltára (Kisgazda Örökség és Levéltár Alapítvány), Érd 17. doboz 176. öregység: Gordon Ferenc berni magyar követ és Tildy Zoltán levelezése 177. öregység: követségi jelentések sajtóhírekről; Svájc gazdasági helyzetéről, a magyar emigrációról (1946)
HCSL II. fond:	Horthy család családi levéltára, Lewes, Nagy-Britannia Egyesült Királyság A család iratai 5. családtagok levelezése 3. Horthy Miklós levelezése (Wettstein név alatt: Memorandum)
KGY	Kállay Gyűjtemény (Jósa András Múzeum), Nyíregyháza. Kállay Miklós irathagyatéka
MNL OL K 63 P 2066 XIX-J-1-j	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest Külügyminisztérium, Politikai osztály általános iratai, 1943, 30/1/a tétel Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai, személyi fondok: Bakách-Besseney György hagyatéka (1943–1958), 1. doboz/13. dosszié, 2. doboz/28. dosszié Az államigazgatás felsőbb szervei, Külügyminisztérium, Tük-iratok, Svájc, 20. doboz, 244. tétel/b.: a

	magyar állam jogi képviselével kapcsolatos ügyek (Gordon-ügy)
XIX-J-1-k	Az államigazgatás felsőbb szervei, Külügyminisztérium, Általános iratok, Svájc 32. doboz, 244. tétel, admin. iratok: a. vagyoni jogi ügyek
X 10636	(a P 2066 mikrofilmje) 53672. tekercs
Z 6	Gazdasági Levéltár, Magyar Nemzeti Bank Rt., Főtanácsülési jegyzőkönyvek (1944), ill. A Magyar Nemzeti Bank Főtanácsának iratai, 6. doboz, 1/270. tétel: 1944. évi jegyzőkönyvek, június 27.
Z 9	Gazdasági Levéltár, Magyar Nemzeti Bank Rt., Titkos elnöki iratok (1924–1944), 38. doboz, 1/44. tétel: Iktatott iratok TE 1-29
WJH	Wettstein János hagyatéka, Budapest (eredeti rendben, magántulajdonban)

*

Ártörténet

	<i>Ártörténet.hu.</i> – Pénz- és ártörténeti szakportál Danyi Pál (docens, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) pénz- és ártörténeti portálja, URL: https://www.artortenet.hu/
BARCZA 1994	BARCZA György: <i>Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból</i> , II., Budapest, Európa–História, 1994.
BORBÁNDI 1966	BORBÁNDI Gyula: <i>A Teleki–Pelényi terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére</i> , In: <i>Új Látóhatár</i> , 1966, 2. sz., 155–170.
BORBÁNDI 2006	BORBÁNDI Gyula: <i>A magyar emigráció életrajza 1945–1985</i> , Hága–Budapest, Mikes International–Országos Széchényi Könyvtár, 2006, 87. (Ld. az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 1985. évi kiadása alapján készült elektronikus változatot az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtára állományában, letölthető: http://mek.oszk.hu/03400/03472/)

- BORHI
2015
BORHI László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*, Budapest, MTA BTK TTI–Osiris, 2015.
- BOTOS
1999
BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924–1948*, Budapest, Presscon Kiadó, 1999.
- DOBLHOFF
1938
DOBLHOFF Lily: *Horthy*, Budapest, Athenaeum, 1938.
- G. VASS
1994
G. VASS István (közread.): *Bakach-Besseney György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. A Kállay-kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai*, In: *Levéltári Közlemények*, 1994, 1–2. sz., 153–205.
- GZW
1997
Goldtransaktionen im Zweiten Weltkrieg: Kommentierte statistische Übersicht. Ein Beitrag zur Goldkonferenz in London, 2.–4. Dezember 1997, Bern, Unabhängige Expertenkommission Schweiz–Zweiter Weltkrieg, 1997.
- HAFNER
2007
HAFNER Zoltán: *Beszélgetés Hubay Miklóssal Balogh József-ről*. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József–CSÁSZTVAY Tünde–CSÖRSZ RUMEN István–SZABÓ G. Zoltán, Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007.
- HCC-TEST
Historical Currency Converter (test version 1.0), In: Portal for Historical Statistics, ed. Rodney Edvinsson (Stockholm University), URL: <http://www.historicalstatistics.org/Currencyconverter.html>
- IMKSZT
Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez, vál., szerk., jegyz. PRITZ Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- JSTATÉ
A m. kir. kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athaeneum, 1940.

- Joó
2008
Joó András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.
- Joó
2017a
Joó András: *A magyar sajtófőnök „tudásával és segítségével”. Háborús portrévázlat kérdőjelekkel – Ullein-Reviczky Antal (1942–1944)*, In: *Közép-Európai Közlemények*, 2017, 4. sz., 66–72.
- Joó
2017b
Joó András: *Remények, illúziók, manőverek*, In: *Rubicon*, 2017, 5. sz., 54–57.
- JUHÁSZ
1988
JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1988.
- KÁLLAY
1954
KÁLLAY, Nicholas: *Hungarian Premier. A Personal Account of A Nation's Struggle in the Second World War*, New York, Columbia University Press, 1954.
- KERECSENY
1925
KERECSENY János: *A magyar Dreyfus-pör. Hová lett a Bank-gassei 140 millió?* Budapest, 1925.
- LIK
LIK-Teuerungsrechner (Landesindex der Konsumentenpreise), Statistik Schweiz, Schweizerische Eidgenossenschaft, Bundesverwaltung, URL: http://www.portal-stat.admin.ch/lik_rechner/d/lik_rechner.htm
- MACARTNEY
1957
MACARTNEY, Carlyle Aylmer: *October Fifteenth: A History of Modern Hungary 1929–1945*, II., Edinburgh University Press, 1957.
- NYÁRI
2015
NYÁRI Gábor: *A Sándor palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939–1941*, Budapest–Pilis-csaba, Kairosz Kiadó, 2015.
- PETERECZ
2012
PETERECZ Zoltán: *Sparrow Mission: A US Intelligence Failure during World War II*, In: *Intelligence and National Security*, Vol. 27. (2012), No. 2., 241–260.
- PETERSEN
2008
From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles 1942–1945, ed. Neal H. PETERSEN, Pennsylvania, Pennsylvania University Press, 2008.

- SZEGEDY-MASZÁK
1996
SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*, I–II., Budapest, Európa-História, 1996.
- SZILÁGYI-SÁRINGER
2002
SZILÁGYI Ágnes Judit–SÁRINGER János: *Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó kisebbik fia. Tanulmányok, dokumentumok*, Budapest, Holnap Kiadó, 2002.
- SZ. SZIGETHY
1942
SZ. SZIGETHY Vilmos: *A szegedi kormányok pénzügyei*, Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1942.
- SZÜCS
2000
SZÜCS László: *Dinnyés Lajos első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1947. június 2.–szeptember 19.*, Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2000. (Forráskiadványok 36.)
- TÓTH
2016
TÓTH Imre: *Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán 1869–1945*, Budapest–Pécs, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, 2016.
- UJSZÁSZY
2007
UJSZÁSZY István: *Vallomások a holtak házából: Ujszászy István vezérőrnagy-nak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*, közread., szerk. HARASZTI György, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Corvina, 2007.
- WETTSTEIN
1971
WETTSTEIN János: *Szemelvények emigrációs megnyilatkozásaimból 1944–1956*, Ascona, a szerző kiadása, 1971.
- WETTSTEIN
2016
WETTSTEIN János: *Magyar Máltai Lovagok halotti címerpajzsai a Budavári Nagyboldogasszony-templomban*, Budapest, Magyar Máltai Lovagok Szövetsége, 2016.
- ZEIDLER
2018
ZEIDLER Miklós: *A magyar békeküldöttség naplója. Neuilly – Versailles – Budapest, (1920)*, közread. ZEIDLER Miklós, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018.

Szemelvények a franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom levelezéséből (1944–1945)*

A második világháború kevésbé ismert eseménysorai közé tartozik a második világháború idején a francia ellenállásban tevékenykedő magyarok szerepvállalása. A Lymbus 2017. évi kötetének hasábjain már kísérletet tettünk arra, hogy a francia Hadtörténeti Levéltárban (Service historique de la Défense) található információk alapján összeállítsuk azon magyar személyek listáját, akik közreműködtek a francia–magyar kapcsolatok eme kevésbé ismert történetében.¹ Jelen írásunkban arra vállalkozunk, hogy bemutassuk a legfontosabb magyar ellenállási szervezet, a Magyar Függetlenségi Mozgalom (Mouvement pour l'Indépendance Hongroise) tevékenységének néhány kevésbé ismert aspektusát az ellenállási szervezetnek a francia Nemzeti Levéltárban (Archives nationales) fellelt töredékes levelezése segítségével, melyet eddig nem használtak fel magyar kutatók ennek a különleges, háborús részvételnek a bemutatására.

A 20. század első felében több hullámban viszonylag nagyszámú magyar vándorolt ki Franciaországba. Ennek a döntésnek az esetek egy részében az első világháborút követő politikai események voltak a kiváltói, sokszor viszont gazdasági szükségszerűség állt mögötte. Ennek eredményeként egy politikai irányultságát tekintve tagolt magyar diaszpóra alakult ki, amelyben jobboldali, kereszténydemokrata és kommunista meggyőződésű csoportok voltak jelen, bár egyértelműen az utóbbi volt a legjelentősebb közülük.² A magyar kivándorlók leginkább a nagyvárosokban, iparvidékeken tömörültek. Az első világháború utáni gazdasági fellendülés nagy munkaerőigénnyel járt, amelyet részben a magyarok elégítettek ki. Elsősorban az iparban helyezkedtek el. Ennek megfelelően a magyar diaszpóra egyik súlypontja Párizsban és annak környékén volt, ahol a kivándorlók gyári munkásként a gépgyártó üzemekben helyezkedtek el. Szintén sokan kaptak munkát az észak-franciaországi bánya- és iparvidéken, de találunk kisebb közösségeket Elzász-Lotaringiában, illetve Lyon és Grenoble térségében is.³ Érdekes módon vannak adatok az észak-afrikai, algériai területeken letelepedő magyarokról is, akiknek létszáma viszonylag jelentős volt, 4-5 ezer főre tehető korabeli visszaemlékezés szerint.⁴

Ami a kivándorlók létszámát illeti, a témával foglalkozó kutatók nagyon eltérő adatokkal szolgálnak. A témának számos tanulmányt szentelő francia történész, Benjamin

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ BENE, 2017.

² JANICAUD, 2003, 81–82.

³ KOMJÁT–PÉCSI, 1973, 17–21.

⁴ MOLNÁR, 1931, 7.

Janicaud a hivatalos francia szervek adataira hivatkozva jelzi, hogy a Franciaországban élő magyarok száma az 1920-as és 1930-as években 10 és 15 ezer fő közé tehető.⁵ Pécsi Anna ugyanakkor 30 ezer főre teszi a magyar kolónia létszámát,⁶ míg Molnár Sándor korabeli leírása egyenesen 70 ezer fős közösségről számol be.⁷ A számok közötti jelentős eltérést minden bizonnyal két tényező magyarázza. Egyrészt a Franciaországban illegálisan tartózkodó és munkát vállalók magas száma, akik nyilvánvalóan nem szerepeltek a statisztikákban, de jelen voltak a magyar közösségekben, másrészt pedig a Trianon utáni országrületen kívülről származó magyarok tömege, akik a francia hatóságok számára román, csehszlovák stb. állampolgárként jelentek meg. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a franciaországi magyar kolónia reálisan mintegy 40-50 ezer főt számlálhatott, amellyel egyértelműen a kevésbé népes nemzeti bevándorló csoportok közé tartozott az összesen mintegy 3 millió Franciaországban élő külföldi között.⁸

Az 1938-ban megalakult Franciabarát Magyarok Szövetsége, melynek elnöke Károlyi Mihály, alelnöke pedig Bölöni György⁹ volt, a második világháború kitörése után 1939. szeptember 3-án a Franciaország oldalán való harc mellett kötelezte el magát.¹⁰ Ennek következtében 1939 őszén számos magyar jelentkezett a francia hadseregbe, létszámukat a történeti munkák hagyományosan mintegy 3 ezer főre teszik,¹¹ de a témában végzett kutatásaink alapján ez a szám nem haladta meg a 2 ezer főt.¹² A megsemmisítő vereséget szenvedő francia hadsereg tagjaiként közülük sokan elesetek a harcmezőkön, mások hadifogságba kerültek, és szép számmal akadtak azonban olyanok is, akik leszerelésük után a harc folytatásának lehetőségét keresték.

Ezt nagymértékben megkönnyítette, hogy a Bevándorolt Munkások Mozgalmának (Main d'œuvre immigrée, MOI)¹³ keretein belül megkezdődött a baloldali érzelmű, szakszervezeti alapokon szerveződő ellenállás kiépítése, amelyben a magyarok is aktívan részt vettek. A földalatti magyar szervezet létrehozásának első lépéseként 1940 júliusában a saint-cloud-i erdőben tartottak egy megbeszélést a meghatározó magyar baloldali szervezetek vezetőinek részvételével, ami lehetővé tette a későbbi hatékony

⁵ JANICAUD, 2009, 131.

⁶ PÉCSI, 1968, 287.

⁷ MOLNÁR, 1931, 5.

⁸ COURTOIS–PESCHANSKI–RAYSKI, 1989, 18.

⁹ Bölöni György (1882–1952) író, újságíró, művészettörténész. 1918-tól a Károlyi-kormány hollandiai nagykövete, 1920-tól emigrációban, 1923 és 1945 között Párizsban élt. A párizsi kommunista emigráció vezető alakja, a Párizsi Hírlap szerkesztője. 1944–1945-ben a Magyar Függetlenségi Mozgalom elnöke, 1945 és 1947 között a magyar nemzetgyűlés tagja. Az Élet és Irodalom első főszerkesztője 1957-ben. Baumgarten- és Kossuth-díjas.

¹⁰ FILYÓ, 1986, 50–51.

¹¹ BAJOMI, 1984, 104–106.

¹² MS. UEVACJ-EA. MDLX-1–MDLX-18. Listes nominatives des volontaires étrangers engagés à servir la France entre le 1er septembre 1939 et le 25 juin 1940.

¹³ A Bevándorolt Munkások Mozgalmát (Main d'œuvre immigrée, MOI) a Francia Kommunista Párt hozta létre 1926-ban, hogy a Franciaországban dolgozó külföldi munkások saját szakszervezeti mozgalommal rendelkezzenek. A szervezet aktívan támogatta a spanyol polgárháborúban a köztársaságiakat, majd kivette részét a német megszálló erők elleni harcból is.

fellépést a megszálló erők ellen.¹⁴ Ennek következtében a magyar ellenállók szerteágazó, elsősorban információszerezésre és -terjesztésre koncentráló tevékenységet fejtettek ki a következő évek során, melynek keretében illegális újságokat és rölapokat készítettek és terjesztettek, valamint német nyelvtudásuk segítségével pacifista propagandatevékenységet fejtettek ki a megszálló hadsereg katonái körében. A kezdeményezés a kommunista ellenállás külföldi – elsősorban osztrák és német származású – tagjaira épített, akik képesek voltak anyanyelvükön megszólítani a német katonákat, de a nyelvet jól beszélő magyarok is bekapcsolódtak ebbe a tevékenységbe. Utóbbit TA-nak (*travail parmi les Allemands* = németek közötti munka) rövidítették és 1941-től 1944-ig folyamatosan végezték. Papp Lajos visszaemlékezése szerint egy alkalommal még Franciaországban állomásozó magyar katonákat is sikerült meggyőzni, hogy dezertáljanak és csatlakozzanak az ellenállókhöz.¹⁵ Emellett szabotázsakciókat is végrehajtottak az ipari termelés és a vasúti közlekedés akadályozása érdekében.¹⁶

A magyar ellenállási tevékenység 1943 nyarán lépett magasabb szintre, amikor június–július folyamán létrehozták a Magyar Függetlenségi Mozgalmat azzal a céllal, hogy a Franciaország (és távlatilag Magyarország) felszabadításáért harcoló összes magyart egy szervezet soraiban fogják össze.¹⁷ Ennek jegyében az új szervezet, amely korábban elsősorban az ország északi részén és a fővárosban volt aktív, a déli zónában is megszervezte helyi ellenálló csoportjait,¹⁸ főként a nagyobb városokban: Grenoble-ban, Nizzában, Lyonban és Toulouse-ban.¹⁹ A szervezet tevékenységének részletes bemutatása nélkül érdemes megemlíteni, hogy a korábbi sajtókiadási- és terjesztési tevékenység mellett megjelent a fegyveres harcra való felkészítés is, amelynek keretében 1944 júniusáig összesen 70 kis létszámú felfegyverzett csoportot hoztak létre a tervezett általános népfelkelésben való részvétel céljából. Ezek egy része kisebb akciókban is részt vett a következő egy év folyamán, de a legjelentősebb művelet a Párizs felszabadításához való hozzájárulás volt, amelyben 20 magyar csoport mintegy 140 fővel működött közre 1944 augusztusában.²⁰ Ezért a tevékenységért súlyos árat kellett fizetni, mivel az elméletileg mintegy ezer főt számláló MFM 120 tagját veszítette el a felszabadulásig,²¹ de a más ellenállási szervezetek kötelékében harcoló magyarok veszteségeivel együtt az elesett magyar ellenállók száma valószínűleg jóval magasabb volt.

Párizs felszabadítása után az MFM számos tagja kívánt közreműködni az ország többi részének felszabadításában is, ezért a szervezet vezetősége 1944 szeptemberében létrehozta a Petőfi-századot, amely teljes egészében ezekből az önkéntesekből állt. Az 51-22-es nemzetközi ezred harmadik zászlóaljához beosztott 61 fős alakulat élén Marschall

¹⁴ HL VII. Egy. F/15. André Lázár: *Hongrois de la Résistance*, 9.

¹⁵ PAPP, 1973, 195.

¹⁶ HL VII. Egy. F/4. Magyar harcosok a francia nemzeti ellenállás zászlói alatt, 4–5.

¹⁷ HL VII. Egy. F/6. A franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom által készített tanulmány..., 17.

¹⁸ Mindezzel együtt nem tudta soraiba gyűjteni az összes magyar ellenállót, sokan harcoltak más szervezetek kötelékében, egyesek pedig saját csoportot is vezettek, mint például Polyá László. SHD 16 P 300565.

¹⁹ KOMJÁT–PÉCSI, 1973, 133–136.

²⁰ PÉCSI, 1980, 256–263.

²¹ HL VII. Egy. F/20. Névjegyzék a franciaországi magyar önkéntesek és ellenállók hősi halottairól.

László²² állt.²³ A magyar alakulatot nem vetették be a német csapatok ellen, különböző műtárgyak (hidak, vasútvonalak) és katonai objektumok védelmét kellett biztosítani a hátszágban. Az egységet végül anyazászlóaljával együtt 1945 őszén szerelték le, katonái pedig visszatérhettek a civil életbe.²⁴

A háború alatti szerepvállalásának köszönhetően az MFM a legbefolyásosabb magyar szervezet volt a felszabadított Franciaországban, amely 2500 fős tagságával joggal tartott igényt vezető szerepre a franciaországi magyar kolóniában. Ez a helyzet a háború után a más ideológiai beállítottságú kivándorlók számának növekedésével megváltozott, de 1944–45 fordulóján a szervezet egyértelműen pályafutásának csúcspontján volt.²⁵

Ennek az időszaknak a dokumentumai azok, amelyek jelen közleményben bemutatásra kerülnek. A franciaországi magyar közösséghez és az általa folytatott ellenállási tevékenységhez köthető levéltári anyagok számos különböző intézményben (Archives nationales, Service historique de la Défense, Hadtörténelmi Levéltár, Magyar Nemzeti Levéltár stb.) található meg elszórtan, így nem könnyű feladat ennek az eseménysorozatnak a rekonstruálása. A helyzetet tovább nehezíti, hogy a francia Nemzeti Levéltárban nincs külön a magyar ellenállóknak szentelt forráscsoport, ezért a korszakra vonatkozó levéltári segédletek átnézésével kell kiszűrni a témához köthető forrásokat. Ennek megfelelően lehet találni szórványos információkat a Szabad Franciaországhoz és a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányának (F 60 1762. Hongrie), Charles de Gaulle londoni és algiri (AG 3(1) 261), valamint természetesen a Második Világháború Bizottságának (72 AJ) anyagai között is. Utóbbiak között sikerült rábukkannunk Szekeres György²⁶ második világháború alatti ellenállási tevékenységéhez kapcsolódó irataira (72 AJ 586–588. Papiers de Georges Szekeres), amelyek elsősorban a MOI vezetésében végzett munkájáról tanúskodnak, szerencsés módon azonban az 588. doboz egyik iratcsomója (Documentation sur le mouvement pour l'indépendance hongroise „Petőfi”) az MFM-re vonatkozó iratokat is tartalmaz. Utóbbiak között számos különböző típusú dokumentum található: sajtóközlemények, meghívók, beszámolók, újságcikkek kivonatai stb.

²² Marschall László (1916–1949) ellenálló, újságíró, rendőr. 1935-ben Franciaországba költözött, ahol belépett a kommunista pártba, majd harcolt a spanyol polgárháborúban, ahonnan francia internálótáborba került. 1941-es szabadulása után csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz, amelynek soraiban 1944 folyamán több alkalommal is kitüntette magát. 1945-ben századosi rangban tért haza Magyarországra, ahol a Szabad Nép munkatársa lett. 1945 őszén a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályára, majd rendőr ezredesi rangban a Belügyminisztériumba került. 1949-ben kémkedésért letartóztatták és kivégezték.

²³ HL VII. Egy. F/11. A Défense de la France 1944. október 18-i száma a Petőfi-zászlóaljról.

²⁴ HL VII. Egy. F/34. Palotás Imre összeállítása a Petőfi-századról, 1–2.

²⁵ JANICAUD, 2003, 86–88.

²⁶ Szekeres György (1914–1973) ellenálló, újságíró, műfordító, diplomata. A baloldali érzelmű, számos írást jegyző újságíró francia egyetemi tanulmányait megszakította a második világháború kitérése, amelynek hatására csatlakozott a francia hadsereghez. A francia vereség után a francia ellenállás tagja lett, az ő szervezésével jött létre a Bevándoroltak Akció és Védelmi Központja (lásd lejjebb), amelynek főtíkárá is lett. Őrnagyi rangban tért vissza Magyarországra 1945-ben, ahol a Szabad Nép munkatársa, majd 1948-tól a római magyar nagykövetség tanácsosa lett. 1950-ben letartóztatták, 1955-ig börtönben volt. 1957-ben rehabilitálták, ezt követően az Európa Kiadónál dolgozott műfordítóként.

Ezek közül a legérdekesebbek és a kutatások által legkevésbé ismertek azok a levelek voltak, amelyek az 1944 nyarától 1945 tavaszáig tartó időszakban keletkeztek és az MFM tevékenységének különböző aspektusait villantják fel. Sajnálatos módon a szervezet teljes levelezése nem található meg az iratcsomóban, csupán olyan másolatok, amelyek valamiért Szekeres birtokában maradtak és így a többi irattal együtt bekerültek a levéltárba. Ezek közül válogatva adunk közre tizenegyet, amelyek meggyőződésünk szerint hozzájárulnak a magyar ellenállási szervezet jobb megismeréséhez.

Értelmezésükhöz fontos megjegyezni, hogy egy – a legelső – kivételével mindegyik Párizs felszabadítása után keletkezett, tehát akkor, amikor az MFM már a nyilvánosság előtt is felvállalhatta tevékenységét és a németek felett aratott győzelem egyik résztvevőjeként vehetett részt a közéletben. Ennek megfelelően a levelek többsége a különböző hivatalos szervekkel való kapcsolatfelvétel, majd később az ezekkel való együttműködés jegyében íródott. Tekintettel arra, hogy bizonyos esetekben több levél is íródott ugyanazoknak a szervezeteknek (francia külügyminisztérium, Bevándoroltak Akció és Védelmi Központja),²⁷ joggal feltételezhetjük, hogy ezek a kapcsolatfelvételek sikeresek voltak és kétoldalú együttműködéssé fejlődtek.

A levelek időrendben követik egymást, kivéve a hatos és hetes számút, melyek az ötös számú levél mellékleteként korábbi keltezésűek, de teljes értékű forrásként értelmezésükhöz szükséges az időrend megtörése, ezért szerepelnek ebben a sorrendben.

Források

1.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom levele a Bevándoroltak Akció és Védelmi Központja főtítkárságának

(Párizs, 1944. július 10.)

A Magyar Függetlenségi Mozgalom, amely politikai, világnézeti és vallási hovatartozástól függetlenül soraiba gyűjti a fasizmus ellen harcolni kívánó franciaországi magyarokat, kijelenti, hogy csatlakozik a Bevándorlók Akció és Védelmi központjához. Azt is kijelenti, hogy a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányát²⁸ ismeri el Franciaország törvényes kormányá-

²⁷ Az Ellenállás kötelékében harcoló külföldiekből hozták létre 1944 elején a Bevándoroltak Akció és Védelmi Központját (Centre d'Action et de Défense des Immigrés, CADI), amelynek kettős célja volt. Egyrészlől lehetővé tette, hogy a külföldi ellenállók nemzeti csoportok kötelékében hatékonyabban harcolhassanak, másrészt pedig távlatilag hozzá kellett járulnia ahhoz, hogy a későbbiek folyamán ezek a külföldiek könnyebben folyamodhassanak francia állampolgárságért ellenállási tevékenységükért cserébe.

²⁸ A Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányára (Gouvernement provisoire de la République Française) Charles de Gaulle vezetésével 1944 júniusában jött létre Algériában a Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság utódaiként. Ez a kormányzati szerv vette át a felszabadított francia területek irányítását a szövetséges katonai szervektől és irányította az országot az új alkotmány szabályai alapján létrehozott első kormány 1946-os felállításáig.

nak, valamint az Ellenállás Nemzeti Tanácsát mint a francia nép megszállók elleni fellépésének letéteményesét és alárendeli magát ezeknek, illetve katonai szempontból a Belső Francia Erőknek.

Petőfi, Mouvement
Pour l'Indépendance Hongroise

au S.G. du C.A.D.I.

Messieurs,

Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise, Petöfi, groupent les Hongrois de France, de toute tendance politique, philosophique et confessionnelle, désireux de secouer le joug fasciste qui pèse sur les peuples d'Europe, déclare avec enthousiasme adhérer au C.A.D.I., y envoyer son délégué qui s'y empressera de collaborer avec vous et de faire utile.

Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise déclare lutter de toutes ses forces contre l'envahisseur fasciste.

Il déclare reconnaître le Gouvernement Provisoire de la République Française comme le seul gouvernement légal de la France, ainsi que le Conseil National de la Résistance comme l'expression de la nation française en lutte contre l'envahisseur, et déclare se mettre à leur disposition, ainsi qu'à la disposition du commandement des Forces Françaises de l'Intérieur en matière militaire.

Veillez agréer, Messieurs, l'expression de nos salutations les plus fraternelles.

Paris, le 10 Juillet 1944.

Le Comité Central
du Mouvement pour l'Indépendance
Hongroise Petöfi.

2.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom levele a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormánya külügyminiszterének

(Párizs, 1944. augusztus 28.)

A Magyar Függetlenségi Mozgalom Központi Bizottsága tájékoztatja a francia külügyminisztert, hogy a franciaországi magyarokat tömörítő és 1943 júniusa óta működő szervezet Németország ellen harcol és nem ismeri el az 1944. március 19. után létrejött Sztójay-kormány fennhatóságát. A törvényes magyar kormány felállításáig a MFM fel kívánja venni a kapcsolatot a Károlyi Mihály vezetése alatt álló Magyar Nemzeti Bizottsággal. Ennek érde-

kében 1944. augusztus 28-án létrehoztak egy küldöttséget Bölöni György vezetésével, és Szekeres Györgyöt, a delegáció egyik tagját bízták meg annak képviselésével az illetékes szerveknél. Kérik, hogy a külügyminiszter ismerje el Szekereset ebben a minőségében.

Mouvement pour l'Indépendance Hongroise

Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères
du Gouvernement Provisoire de la République
Française

Paris, le 28 Août 1944

Monsieur le Ministre,

Le Comité Central du Mouvement pour l'Indépendance Hongroise, mouvement faisant partie du Centre d'Action de Défense des Immigrés, a l'honneur de porter à votre connaissance ce qui suit :

Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise groupe, depuis juin 1943, de nombreux éléments de la colonie hongroise de France, dans le but de lutter contre le seul ennemi de la Hongrie qui est, depuis des siècles, l'Allemagne.

Depuis le 19 mars 1944, date à laquelle les troupes allemandes ont occupé notre pays, les Hongrois de France ne reconnaissent plus l'autorité du gouvernement Sztójay, constitué illégalement, au mépris non seulement de la volonté du peuple magyar, mais aussi la constitution hongroise.

En attendant la formation d'un légal gouvernement hongrois qui représentera toutes les aspirations de la nation hongroise, le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise se propose d'entrer immédiatement en relation avec le Comité National Hongrois de Londres, présidé par M. Michel Károlyi. Il a nommé à cet effet, dans sa séance du 28 août 1944, une délégation présidée par M. Georges Bölöni, dont nous vous prions de bien vouloir faciliter la tâche. Un membre de cette délégation, M. Georges Szekeres a été chargé de représenter la délégation auprès des autorités compétentes. Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise a l'honneur de vous prier de bien vouloir agréer M. Georges Szekeres comme son représentant qualifié.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de notre haute considération.

György Bölöni²⁹
Président du Mouvement
pour l'Indépendance Hongroise

²⁹ Kézzelel írt aláírás.

3.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom levele Károlyi Mihálynak, a Magyar Nemzeti Tanács elnökének

(Párizs, 1944. szeptember 10.)

A Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetősége röviden bemutatja saját tevékenységét 1943. júliusi megalakulásától kezdve és hivatalosan felveszi a kapcsolatot a Károlyi Mihály gróf vezetése alatt álló londoni Magyar Nemzeti Tanáccsal. Ennek jegyében meghívják a gróft Párizsba, illetve kérik, hogy tevékenységükről – melyet a mellékletként küldött két lapszám tartalmaz – a londoni rádió adásában számoljanak be.

Mouvement pour l'Indépendance Hongroise
9, Square Vergennes – Paris – XVe – Tél. VAUgirard 08-57

Monsieur le Comte Michel Károlyi
Président du Conseil National Hongrois
Londres

Monsieur le Président,

Nous saisissons la première occasion pour vous transmettre la salutation fraternelle des Hongrois de France groupés dans notre Mouvement.

Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise a été fondé au mois de Juillet 1943 et a déployé une activité très appréciée dans les cadres du Mouvement National de la Résistance Français. Il a publié régulièrement trois journaux hongrois et un bulletin français. La majorité de la colonie hongroise de France s'est affiliée à nos organisations.

Nous voudrions prendre contact avec le Conseil National Hongrois de Londres. Nous serions très heureux, Monsieur le Président, si vous étiez dans la possibilité de venir personnellement parmi nous. Se cela n'est pas possible, nous vous prions d'envoyer à Paris une délégation pour nous tenir au courant des travaux et des résultats du Conseil National.

Nous nous permettons de joindre à cette lettre les deux derniers numéros de notre organe officiel avec la prière de diffuser la nouvelle de notre activité par les émissions hongroises de la Radio-Londres.

En attendant l'honneur de collaborer avec vous à la réorganisation démocratique de notre patrie meurtrie, nous vous prions, Monsieur le Président, de croire à nos sentiments dévoués.

Paris, le 10 Septembre 1944.

György Bölöni³⁰
Le Président

Csizmadia Ferenc,³¹ Vagasi Jozef,³² Szekeres György, Papp Lajos,³³ Dobosi László³⁴

Membres de la Commission chargée de représenter le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise auprès des autorités compétentes.

4.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom elnökének levele De Gaulle tábornoknak, a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormánya elnökének (Párizs, 1944. szeptember 10.)

Az MFM elnöke gratulál az új kormánynak és De Gaulle elnöknek, valamint reményét fejezi ki, hogy Franciaország közös felszabadítása után a magyar nép és egész Közép-Európa német uralom alóli felszabadítására is közösen kerítenek sort, hogy létrehozzanak egy demokratikus európai együttműködési rendszert.

Mouvement pour l'Indépendance Hongroise
9, Square Vergennes – Paris – XVe – Tél. VAUgirard 08-57

³⁰ Kézzel írt aláírás.

³¹ Csizmadia Ferenc nagyváradi születésű kommunista szabó, 1930-ban érkezett Romániából Franciaországba. Az MFM első főtítkára a szervezet 1943-as megalakulásakor, 1944-ben megkapta a francia Hadikeresztet a Párizs felszabadításáért vívott harcokban való részvételéért. 1966-ban halt meg Párizsban 73 éves korában (feltételezhető születési dátuma tehát 1893).

³² Vágási József cipész az 1920-as évek közepe óta a franciaországi kommunista szakszervezeti mozgalom aktív tagja volt, 1927-ben az országos Szakmaközi Bizottság pénztárosa, 1943-ban a megalakuló Magyar Függetlenségi Mozgalom vezetőségének tagja volt. 1945-ben tagja volt annak a csoportnak, amely az MFM részéről felvette a kapcsolatot a megalakuló új magyar kormánnyal és ebben a minőségében egyeztetett a franciaországi kommunisták, illetve a Franciaországban fogva tartott magyar hadifoglyok hazatérésének megszervezéséről.

³³ Papp Lajos (1906–1973) újságíró, politikus, országgyűlési képviselő. 1928-tól a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, 1938-tól a Komintern utasítására Párizsba utazik, ahol részt vett a magyar kommunisták megszervezésében. Részt vett a Magyar Szemle című illegális lap írásában és szerkesztésében, valamint közreműködött a párizsi népfelkelésben 1944 augusztusában. 1945 elején visszatért Magyarországra, ahol újságíróként, majd 1949 és 1967 között országgyűlési képviselőként tevékenykedett.

³⁴ Helyesen Dobossy László (1910–1999) irodalomtörténész, szótáríró, műfordító. A prágai egyetem elvégzése és kassai középiskolai tanári munka után 1939-től Párizsban tanult ösztöndíjasként, ahol bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, illegális kiadványok írásába és szerkesztésébe. 1945 és 1950 között a Párizsi Magyar Intézet munkatársa, majd igazgatója. Magyarországon 1950-től a Külügyi Főiskolán, majd az ELTE-n tanított 1980-ig. Számos francia és szláv témájú monográfia, tanulmány és fordítás fűződik a nevéhez.

A Monsieur le Général DE GAULLE
Président du Gouvernement Provisoire
de la République Française.

Excellence,

Le Comité Central du Mouvement pour l'Indépendance Hongroise m'a chargé de vous adresser les félicitations et les remerciements des associations hongroises de France groupées dans notre Mouvement.

C'est avec joie et fierté que nous avons pris part depuis bientôt deux ans à la lutte clandestine contre l'envahisseur et à la libération de Paris. Cet envahisseur nous le connaissons bien : il était l'ennemi séculaire de notre peuple.

En contribuant ainsi de toutes nos forces à la délivrance de la France, nous avons pensé travailler également pour la libération de notre nation.

Nous espérons que le Gouvernement de la République Française nous aidera à poursuivre notre grande tâche : réorganiser la Hongrie sur des bases démocratiques et républicaines et éliminer de la vie politique des peuples de l'Europe Centrale leur ennemi mortel, l'Allemagne.

C'est pourquoi nous estimons indispensable qu'une étroite collaboration franco-hongroise s'établisse dans les domaines économique et politique aussi bien que dans le domaine intellectuel. Au moment donc où nous saluons le nouveau Gouvernement de la République Française et où nous lui présentons tous nos vœux pour la réussite de la tâche qu'il poursuit, nous le prions instamment de créer les conditions favorables à la coopération européenne.

Paris, le 10 septembre 1944

György Bölöni³⁵

Pour le Comité Central du
Mouvement pour l'Indépendance
Hongroise

Le Président.

³⁵ Kézzel írt aláírás.

5.

A párizsi Magyar Királyi Főkonzulátus levele a Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik tagjának

(Párizs, 1944. szeptember 29.)

Magyar Királyi Főkonzulátus
Consulat Général Royal de Hongrie
Paris
15, rue de Berri
Páris, 1944. szeptember 29.

Kedves Barátom,

Mellékelve van szerencsém Bobrik követ úr jegyzékének és arra nyert válasznak másolatait tisztelettel megküldeni.

Délelőtti beszélgetésünkre való hivatkozással mellékelve megküldöm a Drancy-ban internált magyarok jegyzékét,³⁶ akiknek hozzátartozói nálunk jártak és intervenciót kértek.

Kérem szíves válaszodat, vajon a jelzettek ügyeiben eljártok, illetve kinek ügyében járhatna el a főkonzulátus.

Sok szívélyes üdvözlettel,
Binder³⁷

³⁶ Drancy Párizstól északkeletre fekszik körülbelül 14 kilométerre, tehát gyakorlatilag a francia főváros agglomerációjának részét képezi. A településen 1939-ben hoztak létre a francia hatóságok egy internálótáborát az ellenséges országok állampolgárai számára, 1941-től azonban a német megszálló erők használták a franciaországi zsidók internálására, akiket utána innen indítottak útnak a koncentrációs táborok felé. Az 1944-es felszabadulás után az új francia kormány újból használatba vette a kollaborációval gyanúsítható francia, illetve a tisztázatlan jogállású külföldi állampolgárok internálására. Utóbbiak között magyarok is voltak, hiszen a háborús helyzet miatt számos esetben nem rendelkeztek érvényes iratokkal, ami maga után vonta internálásukat.

³⁷ Binder-Kotrba Károly II. osztályú főkonzul, a párizsi magyar főkonzulátus vezetője. Kézzel írt aláírás.

6.

Bobrik Arno³⁸ magyar nagykövet levele a Francia Állam külügyminiszterének (Vichy, 1944. augusztus 28.)

A magyar nagykövet megkéri a Vichy-ben székelő francia külügyminisztert, hogy juttasson el egy üzenetet a vatikáni magyar nagykövetnek, Apor Gábornak,³⁹ amelyben kijelenti, hogy kész együttműködni a címmel a Magyarország felszabadítását célzó erőfeszítésekben és erre vonatkozó utasításokat kér. Egyúttal kéri a francia külügyminisztert, hogy fenti üzenetének tartalmát ossza meg a szövetséges katonai és politikai szervekkel.

Copie

LEGATION ROYALE DE HONGRIE EN FRANCE
LE MINISTRE.

Vichy, le 28 août 1944.

Monsieur le Ministre,

Etant dans l'impossibilité de communiquer avec l'étranger, j'ai l'honneur de recourir à l'aimable intermédiaire de Votre Excellence en La priant de bien vouloir faire parvenir, par les moyens les plus rapides dont Elle dispose, le message suivant à

Son Excellence le baron Gabriel Apor
Ministre de Hongrie près la Saint-Siège
Cité du Vatican.

„Ayant regagné à la suite de départ des forces occupantes ma liberté d'action et ayant connaissance d'un appel que Votre Excellence avait adressé après la libération de Rome aux Ministres de Hongrie dans les pays neutres, je me mets à la disposition de Votre Excellence pour collaborer avec Elle à libérer la Hongrie de l'envahisseur. Prière de me faire

³⁸ Boldvai Bobrik Arno (1891–1976) az Osztrák–Magyar Monarchia konzuli testületében kezdte el diplomáciai karrierjét, majd a magyar külügyminisztériumban folytatta. Az első világháborút követően tagja volt a párizsi magyar béke delegációnak, jelen volt a trianoni békeszerződés aláírásakor. Számos dél-amerikai országban képviselte Magyarországot követként, majd 1943–1944-ben a Vichybe delegált magyar nagykövetség vezetője. Az MFM tagjaival való együttműködést elutasította, ugyanakkor Barcza György visszaemlékezései alapján elkötelezett németpárti volt, ezért a kiugrást előkészítő magyar politikusokkal sem működött együtt. A háború után nem tért vissza Magyarországra, Dél-Amerikában telepedett le.

³⁹ Báro Apor Gábor (1889–1969) a bécsi konzuli akadémia elvégzése után 1919-ben kezdte meg külügyi szolgálatát. Különböző állomáshelyek után 1935-ben tért haza, ahol a külügyminiszter állandó helyettesének nevezték ki. 1939 és 1944 között vatikáni követ volt, aktívan támogatta Kállay Miklós kiugrási politikáját. Magyarország megszállása után lemondott posztjáról és csatlakozott a Követi Bizottsághoz, amely a Sztójai-kormány szolgálatát megtagadó magyar diplomaták informális testülete volt. 1952 és 1958 között a Szuverén Máltai Lovagrend nagykancellárja volt.

parvenir vos instructions ainsi que le texte de votre appel à Vichy Hôtel des Ambassadeurs.
Signé : Bobrik.”

J’ai, en outre, l’honneur de prier Votre Excellence de bien vouloir faire le nécessaire, afin que ce qui précède soit porté à la connaissance du Gouvernement Provisoire de la République et que, le cas échéant, les autorités militaires et politiques des Puissances Alliées opérant en France soient informées de ma démarche.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l’assurance de ma très haute considération.

signé : Bobrik⁴⁰

Son Excellence
Monsieur Ernest LAGARDE
Ministre Plénipotentiaire
VICHY

7.

**A francia külügyminisztérium válasza Bobrik nagykövetnek
(Vichy, 1944. augusztus 30.)**

A Francia Külügyminisztérium részéről Abel Verdier válaszol Bobrik nagykövet 1944. augusztus 28-i levelére és jelzi, hogy üzenettovábbításra vonatkozót kérését tudomásul vették.

Copie

MINISTRE
DES
AFFAIRES ETRANGERES
Direction Politique
N° 2840.POL.

REPUBLIQUE FRANÇAISE

Vichy, le 30 août 1944.

Monsieur le Ministre,

A la date du 28 août, Votre Excellence a bien voulu demander au Ministère des Affaires Etrangères de faire parvenir de Sa part et dès que possible à son Excellence le baron Gabriel APOR, ministre de Hongrie près le Saint-Siège, un message dont Elle désirait que la teneur fût également portée à la connaissance du Gouvernement Provisoire de la République.

J’ai l’honneur de faire savoir à Votre Excellence que j’ai pris bonne note de Sa demande.

⁴⁰ Géppel írt aláírás.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de ma très haute considération.

Signé : Abel Verdier,⁴¹
Délégué du Commissaire
aux Affaires Etrangères
du Gouvernement provisoire.

Son Excellence
Monsieur de BOBRIK
Ministre Plénipotentiaire de Hongrie
VICHY

8.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom elnökének levele a Bevándoroltak Akció és Védelmi Központja főtitkárának (Párizs, 1944. szeptember 15.)⁴²

Az MFM elnökének nevében Csizmadia Ferenc elküldi a szervezet Párizs felszabadításában játszott szerepére vonatkozó dokumentációt a Bevándoroltak Akció és Védelme Központja főtitkárának.

Mouvement pour l'Indépendance Hongroise
9, Square Vergennes – Paris – XVe – Tél. VAUgirard 08-57

Monsieur
le Secrétaire Général du Centre d'Action et de Défense des Immigrés

Paris

Monsieur le Secrétaire Général,

J'ai l'honneur de vous faire parvenir ci-jointe la documentation concernant la participation des Hongrois dans la lutte pour la libération de Paris, comme il était convenu.

⁴¹ Abel Verdier (1901–1991) diplomata. A külföldiekkel foglalkozó osztály vezetője a francia külügyminisztériumban. Az ellenállásban való részvételéért a háború után a Becsületrend tiszti fokozatával tüntették ki és számos országban (pl. Finnország, Kolumbia) képviselte Franciaországot nagykövetségként. Emellett irodalom- és diplomáciatörténeti munkákat is jegyzett, utóbbiakban saját tapasztalatait adta közre és irodalmi díjjal is jutalmazták érte. A levelet eredeti aláírás hitelesíti.

⁴² A levél melléklete egy több dokumentumból álló iratgyűjtemény, amely a magyarok Párizs felszabadításában játszott szerepéről számol be.

Veillez agréer, Monsieur le Secrétaire Général, l'assurance de ma considération très distinguée.

Paris, le 15 septembre 1944

Csizmadia Ferenc⁴³

pour le Président du M.I.H.

9.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom levele a Francia Köztársaság Ideiglenes Kormányának külügyminiszterének (hely és dátum nélkül)

A Magyar Függetlenségi Mozgalom tájékoztatja a francia külügyminisztert, hogy tudomására jutott, hogy Bobrik Arno, Magyarország franciaországi nagykövete 1944. augusztus 28-án, majd szeptember 22-én bejelentette, hogy szakított kormányával. Ezzel kapcsolatban felhívja a miniszter figyelmét arra, hogy Bobrik – a követség többi tagjával ellentétben – nem hagyta el posztját 1944 márciusa után, bár megtehetette volna. Ebből kifolyólag az MFM, amely elfogadta a párizsi magyar főkonzulátus tagjainak csatlakozását, üres gesztusnak tartja a nagykövet kijelentéseit és visszautasítja, hogy soraiba befogadja.

Monsieur le Ministre
des Affaires Etrangères
du G.P.R.F. Paris

Monsieur le Ministre,

Nous apprenons que M. Arno de Bobrik, ministre de Hongrie accrédité à Vichy auprès du Maréchal Pétain, a publié une déclaration dans laquelle il se dit passé à la dissidence le 28 août 1944. Cette déclaration a, croyons-nous, été transmise au Gouvernement Provisoire de la République Française et à l'étranger par l'intermédiaire de M. Abel Verdier, délégué du Gouvernement Provisoire de la République à Vichy.

Nous avons également eu connaissance d'un manifeste adressé par M. de Bobrik aux Hongrois de France, publié par le Bureau régional de Clermont-Ferrand de l'A.F.P. le 22 septembre 1944, un mois donc après l'insurrection nationale, dans lequel l'ancien ministre de Hongrie annonce à ses compatriotes la décision qu'il vient de prendre.

⁴³ Kézzel írt aláírás.

A ce sujet, nous nous permettons de constater ce qui suit : M. Arno de Bobrik a été nommé ministre à Vichy il y a un an, par un gouvernement vassal de l'Allemagne, on en guerre contre les Alliés. Lors des événements de mars 1944 qui ont amené l'occupation totale de la Hongrie et l'installation à Budapest d'un gouvernement purement nazi, M. de Bobrik est resté à son poste, alors que d'autres membres de la Légation hongroise prouvaient par leur départ en Suisse la possibilité qui existait alors d'entrer en dissidence.

Le geste actuel de M. de Bobrik n'a donc aucune valeur et ne saurait être considéré par quiconque comme une manifestation de la Hongrie libre. La totalité des Hongrois patriotes de France refusent d'accorder à ce geste la moindre portée. M. de Bobrik prétend dans son manifeste s'adresser aux Hongrois de France. A leurs yeux, il ne représente plus personne.

Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise, fondé en France dans la clandestinité, et qui poursuit les mêmes buts que le Conseil National Hongrois de Londres, présidé par le comte Michel Karolyi, a accueilli en temps utile, sans distinction d'opinion, le concours de tous les éléments sains des Hongrois de France, pour cette œuvre difficile qu'est la rénovation de la Hongrie. C'est ainsi qu'il compte parmi ses membres le Consul Général de Hongrie à Paris et les personnalités dirigeantes de ce consulat.

C'est donc ce Mouvement qui s'adresse à vous, Monsieur le Ministre, vous exprimant l'opinion unanime des Hongrois de France, pour vous communiquer son refus formel d'accepter M. de Bobrik dans les rangs de la Hongrie libre.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, l'assurance de notre haute considération.

Le Mouvement du même nom de Hongrie

10.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom és a Magyar Főkonzulátus közös levele a magyar Ideiglenes Nemzetgyűléshez és az Ideiglenes Kormányhoz

(Párizs, 1944. december 18.)

A Magyar Függetlenségi Mozgalom üdvözli a magyar Ideiglenes Nemzetgyűlést és az általa létrehozott Ideiglenes Kormányt. Kijelenti, hogy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz tartozik és biztosítja hűségéről és támogatásáról a Nemzetgyűlést és a Kormányt. A párizsi Magyar Főkonzulátus tisztviselői, akik egyben az MFM tagjai is és élvezik az új francia kormány elismerését, szintén lelkesen üdvözlik az Ideiglenes Nemzetgyűlést és az Ideiglenes Kormányt, illetve várják az utóbbtól érkező utasításokat.

Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise en France, en Belgique et en Suisse salue avec joie et confiance l'Assemblée Nationale Hongroise provisoire ainsi que le Gouvernement nommé par elle. Le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise est partie intégrante du Front de l'Indépendance Nationale Hongroise qui a préparé l'élection

de l'Assemblée Nationale provisoire. Il assure l'Assemblée Nationale et le Gouvernement de sa fidélité et offre son entière coopération au grand travail de reconstruction du pays.

En même temps, les fonctionnaires du Consulat Général de Hongrie à Paris reconnu par le gouvernement du Général De Gaulle et fonctionnant en fait, membres du Mouvement pour l'Indépendance Hongroise avec lequel ils ont lutté pour la liberté de la Hongrie, saluent avec enthousiasme l'Assemblée nationale et le gouvernement qu'ils reconnaissent comme seuls représentants légitimes de la volonté du peuple hongrois, et attendent les ordres du Gouvernement.

Paris, le 18 Décembre 1944.

Au nom du Comité central
du le Mouvement pour l'Indépendance :
Georges Bölöni, président,⁴⁴
François Csizmadia,
Ladislav Dobosi,
Georges Szekeres,
Joseph Vágási

Les membres du
Consulat Général de Hongrie
à Paris :
Charles Binder, Consul général,⁴⁵
Boris de Balla,⁴⁶ Consul royal,
Guillaume de Erödi-Harrach,⁴⁷
Vice-Consul royal,
Almos Mező, attaché culturel.⁴⁸

⁴⁴ Géppel írt névsor.

⁴⁵ Dr. Binder-Kotrba Károly a magyar diplomáciai testület tagja volt. Franciaországban első-, majd másodosztályú konzulként, majd 1936-ból főkonzulként tevékenykedett. Ebben a minőségében 1944 augusztusában elismerte az MFM-et a Budapesten működő kormány helyett.

⁴⁶ Balla Borisz (1903–1992) író, újságíró, történész. Közgazdasági és bölcsészeti tanulmányokat folytatott, számos lapban publikált, és több könyve jelent meg. 1936-ban Gömbös Gyula miniszterelnök egyik személyi titkára, majd 1939 és 1946 között sajtóattasé volt a brüsszeli, a madridi, a berni, végül pedig a párizsi nagykövetségen. 1946-ban az Egyesült Államokban telepedett le, ahol több egyetemen is oktatott.

⁴⁷ Erödi-Harrach Vilmos (1915–2013) diplomata. A Műszaki és Gazdaságtudományi egyetemen végzett közigazgatási tanulmányai után a külügyminisztériumban helyezkedett el miniszteri segédfogalmazóként, majd segédtitkárként. A második világháború alatt a párizsi magyar főkonzulátus alkonzulja, a háború után nem tért vissza Magyarországra. A Máltai Lovagrend tagjaként Németországban élt, majd a rendszerváltás után Magyarország frankfurti konzuljaként tevékenykedett.

⁴⁸ Mező Álmos 1919-ben született Erdélyben és jogi egyetemet végzett, majd kivételes nyelvtudását kihasználva (8 nyelven beszélt) diplomataként tevékenykedett. 1944-ben a párizsi magyar főkonzulátus kulturális attaséja volt, a háború után a Marossy Ferenc által irányított madridi Magyar Királyi Követséghez csatlakozott. Diplomáciai karrierjének lezárása után a francia filmszakmában helyezkedett el, ahol számos film készítésében működött közre producerként.

11.

A Magyar Függetlenségi Mozgalom elnökének levele a francia belügyminiszternek

(Párizs, dátum nélkül) [1945. március]⁴⁹

A Magyar Függetlenségi Mozgalom Párizsban üléselő kongresszusa szeretné felhívni a belügyminiszter figyelmét arra a tényre, hogy a Franciaországban élő magyaroknak az ellenséges államok polgáraitra vonatkozó intézkedésekkel kell szembesülniük mindennapi életük során. Jelzi, hogy Franciaország és Magyarország között nem állt fenn hadiállapot, ezért jogilag indokolatlan a magyar állampolgárokat ellenségnek tekinteni, ráadásul ezek a magyarok nem csupán beilleszkedtek a francia társadalomba, de ki is álltak mellette a háború során, mind a reguláris, mind a földalatti alakulatok kötelékében. Ebből kifolyólag kéri, hogy a fenti intézkedéseket szüntessék meg, amellyel jelentősen hozzájárulna a francia–magyar viszony magasabb szintre emeléséhez.

le Mouvement pour l'Indépendance Hongroise
à Monsieur le Ministre de l'Intérieur
Paris.

Monsieur le Ministre,

Le Congrès du Mouvement pour l'Indépendance Hongroise qui siège à l'heure actuelle à Paris a l'honneur de présenter ses salutations respectueuses et d'attirer l'attention bienveillante de votre Excellence sur les faits suivants :

Les ressortissants hongrois résidants en France font, en vertu de l'ordonnance du 12 décembre 1944 l'objet d'une mesure administrative qui les oblige d'une part à se présenter hebdomadairement au Commissariat de Police de leur arrondissement afin d'y signer leur nom au registre du contrôle des étrangers établi à cet effet,

d'autre part à se soumettre aux restrictions concernant la résidence et les déplacements des étrangers considérés comme sujets ennemis.

Cet état des choses qui comporte des inconvénients incontestables pour la vie quotidienne de nos compatriotes, n'est nullement justifié du point de vue juridique.

L'état de guerre n'a jamais existé entre la France et la Hongrie, en plus la Hongrie a signé un armistice avec les Alliés, a déclaré la guerre à l'Allemagne et participe d'une façon active et efficace à la lutte commune des Nations libres. Par conséquent nous estimons que les ressortissants hongrois ne soient point à considérer comme sujets ennemis ou assimilés aux sujets allemands.

⁴⁹ A kongresszust 1945. március 12–16. között Párizsban tartották (KECSKÉS, 2013, 159.), tehát a levél minden bizonnyal valamivel ezt követően íródhatott a francia fővárosban.

Nous nous permettons également d'attirer l'attention de Votre Excellence sur le fait que la grande majorité de nos compatriotes est depuis fort longtemps solidement établie en France comme un élément parfaitement assimilé.

Les Hongrois vivant en France donnèrent d'innombrables témoignages de leur fidélité et de leur dévouement envers la France républicaine en versant leur sang sur les champs de bataille avec leurs camarades français, et comme engagés volontaires dans la guerre 1939-40, et comme combattants des différentes formations des F.F.I. et dans toutes les organisations de la Résistance.

Notre Mouvement issu de la clandestinité a activement coopéré avec les éléments de la Résistance Française et il est la seule organisation démocratique et républicaine qui englobe tous les éléments hongrois antifasciste de France.

Nous sollicitons donc de Votre Excellence de bien vouloir prendre en considération tous nos arguments énumérés en notre faveur et de décider de lever les susdites mesures en faveur de tous les ressortissants hongrois résidant en France.

En accédant à notre présente demande Votre Excellence donnera satisfaction à un ardent désir de la colonie hongroise vivante en France et contribuera efficacement à ce rapprochement franco-hongrois, dont la réalisation est un des buts principaux du Mouvement pour l'Indépendance Hongroise.

Dans l'espoir de cette décision favorable, daigner agréer, Excellence, l'assurance de notre plus haute et plus fidèle considération.

György Bölöni⁵⁰
LE PRESIDENT.

⁵⁰ Kézzelel írt aláírás.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- AN Archives nationales.
72 AJ (Archives du Comité d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale, fonds privés et documents divers relatifs à la période 1939–1945)
588. Papiers de Georges Szekeres.
- HL Hadtörténelmi Levéltár.
- VII. Gyűjtemények. Ellenállási gyűjtemény nemzetközi vonatkozások. Franciaország
- 4. Magyar harcosok a francia nemzeti ellenállás zászlói alatt;
 - 6. Magyar harcosok a francia nemzeti ellenállás zászlaja alatt. A franciaországi Magyar Függetlenség Mozgalmának által készített tanulmány és kivonatok a Magyar Szemle és a Harcos Nő 1943–1944. évi számaiból;
 - 11. A Défense de la France 1944. október 18-i száma a Petőfi-zászlóaljról;
 - 15. André Lázár: Hongrois de la Résistance;
 - 20. Névjegyzék a franciaországi magyar önkéntesek és ellenállók hősi halottairól;
 - 34. Palotás Imre összeállítása a Petőfi századról.
- MS Mémorial de la Shoah, Union des engagés volontaires, anciens combattants juifs, leurs enfants et amis.
- MDLX-1–MDLX-18. Listes nominatives des volontaires étrangers engagés à servir la France entre le 1er septembre 1939 et le 25 juin 1940.
- SHD Service historique de la Défense.
- GR 16 P 300565. Polya, Lucien Ladislas.

*

- BAJOMI
1984
BAJOMI Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban*, Budapest, 1984.
- BENE
2017
BENE Krisztián: *A francia ellenállás magyar tagjai*, In: *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 15. (2017) 1. sz., 499–522.
- COURTOIS–PESCHANSKI
–RAYSKI
1989
COURTOIS, Stéphane–PESCHANSKI, Denis–RAYSKI, Adam: *Le sang de l'étranger. Les immigrés de la M.O.I. dans la Résistance*, Paris, 1989.
- FILYÓ
1986
FILYÓ Mihály: *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalmakban*, Budapest, 1986.
- JANICAUD
2003
JANICAUD, Benjamin: *Entre guerre mondiale et guerre froide: l'influence communiste en question au sein de l'immigration hongroise en France (1940–1949)*, In: *Méditerranéi tanulmányok*, 12. (2003) 1. sz., 153–163.
- JANICAUD
2009
JANICAUD, Benjamin: *Les missions religieuses au sein de l'immigration hongroise en France (1927–1940)*, In: *Cahiers de la Méditerranée*, 78. (2009) 1. sz., 131–140.
- KECSKÉS
2013
KECSKÉS D. Gusztáv: *Magyar–francia kapcsolatok, 1945–1990. Források*, Budapest, 2013.
- KOMJÁT–PÉCSI
1973
KOMJÁT Irén–PÉCSI Anna: *A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934–1944*, Budapest, 1973.
- MOLNÁR
1931
MOLNÁR Sándor: *Magyar sors francia földön*, Párizs, 1931.
- PAPP
1973
PAPP Lajos: *Törvényen kívül*, Budapest, 1973.
- PÉCSI
1968
PÉCSI Anna: *Magyar antifasiszták a francia és a belga ellenállási mozgalomban*, In: *Fegyverrel a fasizmus ellen*, szerk. GAZSI József–PINTÉR István, Budapest, 1968, 48–75.

PÉCSI
1980

PÉCSI Anna: *Magyar ellenállók és partizánok Franciaország és Belgium antifasiszta küzdelmeiben*, In: *Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején*, szerk. DOMBRÁDY Lóránd–NAGY Gábor, Budapest, 1980, 247–276.

A müncheni Látóhatár folyóirat 1958-as válsága Borbándi Gyula levelezésének a tükrében

1949. március 27-én Wallisellenben¹ Kovács Imre² vezetésével tanácskozást tartottak a Nemzeti Parasztpárt Svájcba emigrált tagjai. Kovács Imre pártalapítási szándékkal érkezett a találkozóra. Miután ez a terv kudarcba fulladt, a jelenlévők úgy döntöttek, hogy egy – a népieket összefogó – folyóiratot alapítanak. Így született meg, teljes illegálisban³ 1950 őszén Svájcban a Látóhatár, amely rövid időn belül az egyik leg-rangosabb magyar emigráns folyóirattá vált.

A folyóirat története két nagy korszakot ölel fel, amit neve is fémjelez: 1950 és 1958 között *Látóhatár* (az 1952. évi júliusi és szeptemberi szám *Egész Látóhatár*), majd 1958 és 1989 között *Új Látóhatár* címmel jelent meg. A negyven év alatt nemcsak a neve változott, a kiadók, a szerkesztők és a felelős szerkesztők is váltották egymást. Sajnálatos módon ezek a változások minden alkalommal egy-egy súlyos belső válság eredményeként következtek be.

Borbándi Gyula⁴ aktívan vett részt a folyóirat létrehozásában és fenntartásában. 1953–1957 között főmunkatársa, majd 1957–1958 között főszerkesztője volt a Látóhatárnak, 1958-tól a lap 1989. évi megszűnéséig pedig a müncheni Új Látóhatár főszerkesztőjeként működött. Borbándi Gyula mint a Szabad Európa Rádió munkatársa és a Látóhatár/Új Látóhatár szerkesztője kapcsolatban állt szinte az egész magyar emigrációval. Felbecsülhetetlen értékű iratgyűjteményét és könyvtárának jelentős részét 2010 szeptemberében, Budapestre költözése előtt a Münchener Magyar Intézetnek adományozta. Rendezését és feldolgozását e sorok írója 2012-től végzi. A hozzávetőlegesen 20 folyóméternyi, 170 levéltári dobozba, illetve raktári egységbe sorolt Borbándi-irathagyaték a következő tárgycsoportokat (egyben főcsoportokat) tartalmazza: I. Levelek; II. Naplók, jegyzetek; III. Kéziratok, előadások, újságcikkek tőle, róla; IV. Látóhatár – Új Látóhatár; V. Szabad Európa Rádió; VI. Anyaggyűjtés;

¹ Település Svájc Zürich kantonjában.

² Kovács Imre (Alcsút, 1913–New York, 1980) politikus, népi író, a Nemzeti Parasztpárt főtítkára, majd alelnöke. 1947-ben emigrált, először Svájcba, majd az Amerikai Egyesült Államokba. BORBÁNDI, 1992, 205.

³ A svájci menedékjog csak megszabott időre szolt, azzal a feltétellel, hogy amint lehetőség nyílik rá, elhagyják az országot, és ott-tartózkodásuk alatt semmilyen politikai vagy sajtótevékenységet nem folytatnak.

⁴ Borbándi Gyula (Budapest, 1919–Budapest, 2014) író, történész, szerkesztő. 1941–1949 között a Valás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselője. A Nemzeti Parasztpárt tagja, 1946-tól a párt budapesti VI. kerületi szervezetének titkára. 1949-ben politikai okokból elhagyta Magyarországot. 1949 és 1951 között Svájcban fizikai munkából élt. 1951-ben áttelepült Münchenbe, ahol azon évtől a Szabad Európa Rádió munkatársa (rádiós álneve: Gyulai Ernő). 1984. évi nyugdíjba vonulásáig tagja a SZER szerkesztőségének, 1979–1984 között a magyar osztály helyettes igazgatója. http://ujlatohatar.com/?page_id=2794

VII. Idegen kéziratok; VIII. Idegen különlenyomatok; IX. Házi lexikon; X. Utazások; XI. Audiovizuális gyűjtemény; XII. Ömlesztett anyag; XIII. Különfélék (tárnyak – *press* igazolványok, kitzűzők).

A Borbándi-hagyaték legértékesebb része a „Levelek” főcsoport. Ez az egység összesen 45 dobozban, három sorozatot foglal magába: egy időrendit (1949–2006), valamint egy témák és egy személyek (címezettek) szerinti alegységet. Borbándi levelezésének feldolgozása és a már feldolgozott levelek digitalizálása folyamatosan zajlik a Münchener Magyar Intézet megbízásából a Regensburgi Egyetem Magyar Intézetében, amely az egykori magyar emigráció több kulturális és politikai képviselőjének (pl. Bogyay Tamás, Molnár József, Hennyey Gusztáv, Hevesy Pál, Tóth Béla) hagyatékát őrzi és kezeli a tudományos kutatás számára.⁵

Bizton állíthatjuk, hogy a magyar emigráció történetének kutatása, feldolgozása Borbándi Gyula hagyatékának ismeretével és feldolgozásával válhat teljessé. Az alábbiakban közölt levelek a „Tematikus levelek” alegységből a Látóhatár folyóirat történetének legnagyobb, 1958-ban kirobant válságát idézik fel. A folyóirat szerkesztői között kialakult súlyos nézeteltérések a lapot a megszűnés szélére sodorták. Vámos Imre⁶ és Horváth Béla⁷ az 1958. május–júniusi számot a másik három szerkesztőtárs (Borbándi Gyula, Bikich Gábor⁸ és Molnár József⁹) mellőzésével állították össze. A fedőlapon pedig – a Szerkesztő Bizottság mellett – szerkesztőként és tulajdonosként csak saját magukat tüntették fel. Ezt követően Borbándi, Bikich és Molnár megszűntnek nyilvánították a nyolcévés Látóhatárt, és Új Látóhatár névvel alapítottak folyóiratot, amelynek 1989-ben jelent meg az utolsó száma. Vámos és Horváth a maguk szerkesztésében még szórványosan megjelentették a Látóhatárt, majd 1962-ben Magyarországra költöztek, és a folyóiratot is magukkal vitték.¹⁰

A Látóhatár szakadásának és Új Látóhatár névvel való újakezdésének okait, hangulatát és következményeit a koronatanúk közül Borbándi Gyula elevenítette fel ön-

⁵ A leltárakat ld. www.ungarisches-institut.de/sammlungen.html címen.

⁶ Vámos Imre (Mezőhegyes, 1927–Budapest, 1993) a Nemzeti Parasztpárt tagja, 1948-ban emigrált, Zürichben, majd Münchenben élt. A Szabad Európa Rádió munkatársa, a Látóhatár folyóirat egyik alapítója. 1962 februárjában visszatért Magyarországra. BORBÁNDI, 1992, 385–386. Vámos hazatérésének és beszerzésének körülményeiről lásd még BORVENDÉG, 2013, 1–19.

⁷ Horváth Béla (Budapest, 1908–Budapest, 1975) költő, műfordító, újságíró, a háború végén Németországba, majd Olaszországba került, 1952-től publikált a Látóhatárban, 1962-ben visszatért Magyarországra. *Uo.*, 159.

⁸ Bikich Gábor (Budapest, 1923–Budapest, 2002) költő, rendező, szerkesztő. 1948-ban ösztöndíjjal Franciaországba ment, ahonnan nem tért vissza. 1951-től Münchenben élt, a Szabad Európa Rádiónál dolgozott rendezőként. 1957 végétől 1958 nyaráig a Látóhatár szerkesztőségének tagja, 1958 nyaratól 1960 végéig az Új Látóhatár főmunkatársa, 1961-től 1963 októberéig szerkesztőinek egyike. *Uo.*, 56.

⁹ Molnár József (Budapest, 1918–München, 2009) 1945-től a Nemzeti Parasztpárt tagja, 1948-ban emigrált, Svájcban, az Amerikai Egyesült Államokban, végül Németországban telepedett le. A Látóhatár és az Új Látóhatár szerkesztője, majd kiadója. *Uo.*, 260.

¹⁰ Az 1957-es válságról részletesebben lásd az alább közölt 6. számú dokumentum 2. számú mellékletét, a Cs. Szabó László által írt Pro Memóriát.

életrajzi ihletéssel,¹¹ illetve emigrációtörténeti monográfiájában, szükségképpen rövid tálalásban,¹² Molnár József, Borbándi társa a folyóirat kezdeti és késői időszakában, csak futólag említi a müncheni szerkesztőségen belüli válságot egyik kiadói megemlékezésében.¹³ E dokumentumközlés megszólaltatja a hatvan évvel ezelőtti események valamennyi szereplőjét, és a tárgyalat ügyek megértéséhez az irodalomtörténeti kutatás számára is új forrásokkal szolgál.¹⁴

Források¹⁵

1.

Molnár József levele Kovács Imréhez

1958. április 20., keltezés hely nélkül
(MMI BGyH I.34.10., gépiratmásolat)

Kovács Imre

58. április 20.

Kedves Imrém,

Köszönöm vigasztaló soraidat. Sajnos, a Látóhatár olyan helyzetben van, hogy aki meg akarja menteni, csak vigasztalni lehet. Az újabb fejlemények beigazolták, hogy decemberben mindenáron véghez kellett volna vinni a szakítást. Akkor főképp a Te tanácsodra és Hatványéra¹⁶ elálltunk ettől, s most még züllöttebb állapotba került a lap. Amint legutóbbi levelemben írtam, én mindent elkövettem – számlák és levelek százait írtam és küldtem széjjel –, hogy a lap fennmaradjon, Vámos pedig közben mindent elkövetett, hogy a lap tönkremenjen. Nehogy Te is azt hidd, mint barátaink, hogy valami személyi ellenségeskedésről van szó, ezért mellékelek levelemhez négy számszerű kimutatást és egy javaslatot a megoldásra.

1. kimutatás A Látóhatár helyzete. Ebből láthatod, hogy 513 példány kerül eladásra. Bevételünk, ha 1.100 példányban nyomtatjuk a lapot, számonként 500 DM deficitet mutat. A számítás igen reális, mert 20%-ot leszámítottam arra az esetre, hogy egyesek nem fizetnek.

¹¹ BORBÁNDI, 2003, 317–330. Számos azonos szövegrésszel BORBÁNDI, 2000, 107–172.

¹² BORBÁNDI, 1985, 302–304.

¹³ MOLNÁR, 2002, 313–313.

¹⁴ SZEREDI, 2015, 48–121. Ugyanitt (86–90.) idézetek olvashatók Borbándi itt közölt 1958. május 8-i leveléből.

¹⁵ Lelőhelyük: Müncheni Magyar Intézet, Regensburg. Könyvtár, Különgyűjtemények. Borbándi Gyula hagyatéka, Tematikus levelek, I.34.10. (a továbbiakban: MMI BGyH).

¹⁶ Hatvany Bertalan (Hatvan, 1900–Párizs, 1980) orientalista, 1938-ban Párizsba költözött. 1947-ben Magyarországra utazott, de hamarosan visszatért Párizsba. Cikkei és tanulmányai a Látóhatárban és az Irodalmi Újságban jelentek meg. BORBÁNDI, 1992, 151.

2. kimutatás A Látóhatár előfizetőinek szaporodása, amióta átvettem és irányítom, illetve egyedül csinálom a terjesztést. Eddig 251 előfizetőt szereztem. Most van kilátásban Kanadában és Svájcban újabb 50-50 előfizető megszerzése, amit nem vettem bele, mert még nincs meg, de a kilátások igen biztatóak. Nehogy azt hidd, hogy ez a 251 előfizető csak úgy magától jött. Négy nagy dosszié van tele levelezéssel, amit magányosokkal és terjesztőkkel folytattam. Ez több ezer levél. Ha én nem veszem kézbe a terjesztést, ma 200-250 előfizetőnknél aligha lenne több. A múltban 300 körül volt az előfizetők száma, de abból időközben 80 lemorzsolódott, eltűnt, nem fizetett. A régi előfizetők közül, akik évek óta nem fizettek, mostani felszólításaimra még 50-60 lemorzsolódása várható. Ez is arra intett engem, hogy az eddiginél is nagyobb energiával fogjak hozzá a terjesztéshez. Ha nyugodtan dolgozhatnék és főképp, ha itteni barátaimtól, akiknek volna idejük a lappal törődni, hiszen fizetést húznak a laptól, támogatást kapnék, nem volna lehetetlen év végére 500 új előfizetőt szerezni. Sajnos, mind ez ideig teljesen egyedül – Borbándi segít egyedül kevés szabadidejében – végeztem ezt a fáradtságos és nem éppen élvezetes munkát, feláldozva érte irodalmi tevékenységemet is.

3. kimutatás, illetve Herp János¹⁷ levele Ebből láthatod, hogyan állunk anyagilag, de az is kiderül részben, hogy miért állunk így. 1958-ban a fennálló tartozásunkra /10.461,85 DM, kb. 2.500 dollár/ mindössze 1539,43 márkát fizettünk, noha a McCargar¹⁸-féle pénzből legalább 2.500 DM-et fizethettünk volna. Amit a lapra lefizettünk, az mind az én általam behajtott előfizetésekből származik. A McCargar-féle pénzből egyetlen fillért nem fordítottunk a Látóhatárra. Ezért szükségesnek tartom, hogy a McCargar-féle pénz körüli vitákat röviden ismertessem Veled.

Amint tudod, Berci¹⁹ segítségével ötször 600 dollárra kaptunk ígéretet, amiből eddig háromszor 600 dollár hiánytalanul meg is érkezett. Amikor az első pénz megjött, én azt javasoltam, hogy a felét adjuk a nyomdának és húzzuk össze magunkat, éljünk meg a 100-100 dollárból,²⁰ ha a rádióprogram nem megy – akkor éppen állt. Ezt a javaslatom Vámos és Horváth részéről óriási felháborodás követte. Horváth ragaszkodott Várossal együtt a pénz teljes szétosztásához, kijelentették, hogy ők nem rendezkednek be a nyomorra. Sőt, Horváth még azt is követelte, hogy az általam behajtott előfizetési díjakat is osszuk szét; amikor én ez ellen felháborodottan tiltakoztam a lap nevében, akkor kijelentette, hogy olyan válságot robbant ki, hogy a lap megbukik. Azonnal össze is fogott Várossal és azóta elszabotálják a szerkesztőségi és adminisztratív munkát. Amikor láttam, hogy ezekkel nem lehet ép ésszel beszélni,

¹⁷ Herp János (1907–1978) budapesti ügyvéd, a negyvenes évek második felében nyomdát alapított Münchenben. *Uo.*, 155; <http://lexikon.katolikus.hu/U/%C3%9Aj%20Hung%C3%A1ria.html>.

¹⁸ James G. McCargar (San Francisco, 1920–2007) amerikai diplomata, a Szabad Európa Bizottság egyik vezetője. 1958 elejétől a Látóhatár havi 600 dollár támogatást kapott a Szabad Európa Bizottságtól. https://de.wikipedia.org/wiki/James_G._McCargar.

¹⁹ Hatvany Bertalan.

²⁰ A németországi korabeli jövedelmi viszonyokról: „A német szakmunkások átlagos jövedelme 450-500 márka, a fiatal mérnökök 650-700 márkát keresnek” – idézet a 2. számú dokumentumból.

engedtem. Azt javasoltam, hogy a 600 dollárból akkor legalább 150-et fizessünk minden alkalommal a nyomdának. Ezt is megtagadták, mondván, hogy nekik sok az adósságuk. Végül azt kértem, hogy az első két pénzből ne, de legalább a harmadikból fizessünk, mert közben megindult a rádióprogram is, ahonnan mindegyiküknek június 30-ig havi 200-200 dollár jövedelmünk van. Ekkor cselhez folyamodtak. A McCargar-pénz ugyanis az én nevemre jött eddig, tudták, hogy szilárd elhatározásom, hogy a harmadik 600 dollárból 150-et befizetek a nyomdának. Tudtom és a többiek tudta nélkül elintézték Hatvanynál, hogy eztán a 600 dollár ne az én nevemre jöjjön, hanem az övékre. Felvették a pénzt, egy fillért sem fizettek, nekem ideadták a rám eső részt és elvonultak röhögve.

Erről a pénzről a nyomda is tudott és Herp számított is rá. Ezért e levél, aminek szavaiból láthatod, hogy amit én elmondtam, megfelel a valóságnak.

4. kimutatás Elszámolás Vámos Imrével. Amint láthatod, Vámos 1.818,04 márkát tartott vissza jogtalanul magánál és nem hajlandó kifizetni, hanem a legkülönbözőbb trükkökkel igyekszik leírni. Benyújtott egy elszámolást 525,50 márkáról abból az időből, amikor a válság tartott. Kimutatásomban pontosan megírom, mik azok a tételek, amiket nem akceptálhatunk. A válság ideje alatt 103,50 márka bélyeget vásárolt, ezzel kizárólag személyes konspirációs leveleit intézte. Mi ugyanezen idő alatt összesen 18 DM-et költöttünk bélyegre, de ebben benne volt a Látóhatár előfizetőivel való szabályos üzleti levelezés is. Ha jól meggondolom, összesen nem költöttünk tíz márkánál többet. A többi tételeket láthatod. De azt is láthatod és Vámos minden pártfogója láthatja, hogy erre a pénzre nem volt szüksége, hiszen 17.181 márkát vett fel ebben az évben, ha ehhez hozzáveszem a Látóhatárnál jogtalanul felvett pénzeket, akkor 1957. ápr. 30-tól 1958. április 30-ig 18.895,54 DM-et költött /4.500 dollárt/. Aligha hiszem, hogy Te Amerikában ennél sokkal többet költesz családostul. A kimutatás Vámos adósságairól a Látóhatárnál és a jövedelméről, egészen pontos. Remélem, ebből nemcsak Te, hanem barátaink is megértik, hogy ezek tények és nem vádaskodások. A Látóhatár ezért jutott anyagi válságba. Vámos és hatása alatt részben Horváth pénzhétsége lehetetlenné tette, hogy adósságainkat rendszeren törlesszük és a Látóhatár bevételeivel cégszerűen járjunk el. Ez az oka a lap anyagi csődjének és ez az oka az újabb válságnak is.

Mert, kedves Imrém, közölnöm kell Veled, hogy újabb válság van. Az együttműködés szinte lehetetlenné vált. Miért? Az én rossz modorom miatt. Ugyanis, ha én az anyagi ügyeket rendezni akarom, akkor ők kijelentik, hogy nekem semmi közöm az ő anyagi ügyeikhez és a jó modorhoz hozzá tartozik, hogy az ember nem kutatja mások anyagi ügyeit. Én nem is kutatnám, ha nem a Látóhatár pénzéről volna szó! Ehhez pedig jogom van, sőt, ez a lappal szemben kötelességem is. Mert ha ez így folytatódik tovább, még ez szám megjelenik és vége. Legutóbb közöltem Vámostól például, hogy elszámolását meg kell vizsgálnunk és közösen kell határoznunk, mi akceptálható, mi nem, mert a Látóhatár nincs abban a helyzetben, hogy felesleges és meggondolatlan költségeket megengedjen magának. Erre Vámos kiutasított a lakásából és kijelentette, hogy nem hajlandó velem együttműködni: ő nem akceptál engem.

Külön fejezetbe tartoznék, hogy 500 márkát már így is ki kellett fizetnünk egy másik nyomdának, ahol Vámos a válság idején külön lapot nyomtatott, amit meg kellett semmisíteni! *Ez is a Látóhatár terhére ment.*²¹

De, ha még ezek után sem hiszed, hogy mi folyik itt a pénzek elkezelése körül, egy olyan példával is szolgálhatok, ami talán elgondolkoztat. Vámos, amikor benyújtotta az említett 525,50 DM-ről szóló elszámolását, egyszerűen „elfeledte” megemlíteni és levonni belőle azt a 100 svájci frankot, amit Te adtál neki, mert azt hiszi, hogy mi nem tudunk róla. Ez a 100 frank semmiféle elszámolásban nem szerepel, mert nem közölte velünk, nincs a pénztárkönyvben, mert úgy tekinti, mintha Te személyesen neki adtad volna. Azt hiszem, ez eléggé rávilágít arra, amiket vele kapcsolatban előzőleg írtam. És világossá teszi az 5. mellékletben vázolt javaslatomat a Látóhatár anyagi ügyeinek rendezésére.

5. javaslat a Látóhatár ügyeinek rendezésére

Ez a javaslat – amint látod – nem légből kapott, nem épít irreális dolgokra. Ezzel meg lehet menteni a lapot, ha végrehajtjuk! De csakis így!

Ezért, kedves Imrém, a következőkre kérnélek a Látóhatár érdekében:

a/ az öt melléklet másolatát küldd meg a következő személyeknek

Borsody István²²

Hatvany Bertalan

Szabó Zoltán²³

Cs. Szabó László²⁴

Ignotus Pál²⁵

Fenyő Miksa²⁶

²¹ A dőlt betűs mondat eredeti kézirásos betoldás.

²² Borsody István (Eperjes, 1911–Wellfleet Massachusetts, USA, 2000) történész, író, 1946-ban a washingtoni magyar követség sajtóattaséja. 1947-ben lemondott és disszidált. Magyar nyelvű írásai a Látóhatárban, az Új Látóhatárban és a Magyar Füzetekben jelentek meg. BORBÁNDI, 1992, 66.

²³ Szabó Zoltán (Budapest, 1912–Vannes, Franciaország, 1984) író, szerkesztő. Egyetemi évei alatt szociológiai kutatásokat végzett. Több folyóiratot szerkesztett. 1947-ben a párizsi magyar követség kulturális attaséja. 1949-ben disszidált és Angliába költözött. 1951-től a Szabad Európa Rádió szerkesztőségének a tagja. 1957-ben a Magyar Írók Szövetsége Külföldön főtítkára. Írásai a Látóhatárban, az Új Látóhatárban, az Irodalmi Újságban, a Magyar Szóban, a Magyar Füzetekben (és más lapokban) jelentek meg. Uo., 333.

²⁴ Cs. Szabó László (Budapest, 1905–Budapest, 1984) író. 1935 és 1944 között a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetője, majd egyetemi tanár. 1948-ban Olaszországba utazott, ahonnan nem tért vissza. 1951-től Londonban élt, a BBC magyar osztályának munkatársa. Írásai a Látóhatárban, az Új Látóhatárban, az Irodalmi Újságban, a Katolikus Szemlében (és más lapokban) jelentek meg. Uo., 332.

²⁵ Ignotus Pál (Budapest, 1901–London, 1978) író, újságíró. 1939-ben Angliába költözött, a BBC munkatársa lett, a világháború után a magyar követség sajtóattaséja. 1949-ben hazarendelték, letartóztatták. Szabadulása után az MTA Irodalomtörténeti Intézetében dolgozott. 1956 őszén tagja lett az Írószövetség elnökségének. A forradalom bukása után Londonba menekült. 1957-ben a Magyar Írók Szövetsége Külföldön elnöke lett 1960 végéig. Írásai az Irodalmi Újságban, a Látóhatárban, az Új Látóhatárban, valamint a londoni Népszavában jelentek meg. Uo., 163.

²⁶ Fenyő Miksa (Mélykút, 1877–Bécs, 1972) író, kritikus, közgazdász. A Nyugat egyik alapítója. 1948-ban emigrált, Rómában, Párizsban, majd az Egyesült Államokban élt. 1970-ben Bécsbe költözött. Írásai a Látóhatárban, az Új Látóhatárban, valamint az Irodalmi Újságban jelentek meg. Uo., 117–118.

b/ írj hozzá egy rövid, de nagyon határozott levelet, hogy ezek ne védhessék Vámost. Nem azt kérem, hogy Vámost távolítsák el a laptól, hanem azt, hogy értsék meg: rendet kell teremteni a Látóhatár anyagi ügyei körül, mert különben csődbe jut a lap. Esetleg megírhatod a levelet körlevél formájában is, tehát elég, ha csak egy levelet írsz és a másolatokat elküldöd mindegyiknek. A választ magadhoz kérd. *Nekem viszont lakáscímemre írj, mert nem adják át a levelet.*²⁷

Ezt azért kérem Tőled, mert Te vagy az egyetlen, aki igazán ismeresz engem és tudod, hogy nem egyéni érdekek, nem féltékenység vagy pusztán veszekedési vágy kényszerített erre a fellépésre, hanem a Látóhatár érdeke. Ha én írom és én küldöm ezt el, akkor sokan azt hiszik, hiába a csalhatatlan számok – hogy én csak veszekedni akarok Vámostal. Láttam már a múltban, hogy Borsody pl. nem értette meg, miről van szó, mindenben Vámosnak adott igazat. Ha Te írsz nekik és Te küldöd szét nekik a mellékleteket, nem térhetnek ki az alapos vizsgálat alól.

Ezért én még azt is javasolnám, hogy Kovács Imre, Borsody István, Hatvany Bertalan és Szabó Zoltán közösen vállalják a Látóhatár ellenőrző bizottságának szerepét az anyagi ügykezelés felett. Én minden fél esztendőben készítenék egy kimutatást jövedelmeinkről és a bevételek felhasználásáról. Ezzel meg lehetne akadályozni, hogy erőszakkal elragadják a pénzt a Látóhatártól.

KEDVES Imrém, Te tudod, milyen nagy csapás lenne a demokratikus emigrációra, ha most ilyen gyalázatos dolgok miatt szűnne meg a Látóhatár. Nemcsak politikai, hanem erkölcsi vereség is lenne, ha kiderülne, a FEC²⁸ is megtudná, hogy a Látóhatár szerkesztői ellopták a támogatást, sőt, a lap egyéb jövedelmeit is. Ezzel végképp bizonyosodna, hogy a demokratikus emigráció épp oly hitvány, mint a többi. De óriási vereség lenne, amit otthoni barátaink sem bocsátanának meg. Ezért könyörgök Neked, ha kedves előtted a Látóhatár, tedd meg, amit kértem. Azonnal cselekedj. Mindent úgy előkészítettem, hogy Neked csak egy levelet kell írnod hat másolattal és a mellékleteket a levéllel együtt beletenni egy borítékba és feladni. Már az új szám megjelenése veszélyben van, ha nem cselekszünk, a lapnak vége! A Te tekintélyeddel még megmenthető a lap, de csak a Te tekintélyeddel, én ehhez kevés vagyok, ezért fordulok bizalommal Hozzád.

Sürgős intézkedésedet és válaszodat várva, szeretettel üdvözlöl:²⁹

²⁷ A dőlt betűs mondat eredeti kézirásos betoldás.

²⁸ Free Europe Committee, a Szabad Európa Rádiót 1950-től működtető észak-amerikai szervezet.

²⁹ Az aláírás hiányzik. Bizonyosra vehető, hogy a levelet Molnár József írta.

2.

Borbándi Gyula körlevele Borsody Istvánhoz, Határ Győzőhöz,
Hatvany Bertalanhoz, Ignotus Pálhoz, Kovács Imréhez, Cs. Szabó Lászlóhoz,
Szabó Zoltánhoz és Tábori Pálhoz

(1958. május 8., München)

(MMI BGYH I.34.10., gépiratmásolat)

Borbándi Gyula
Franz Josef Str. 32. Apt. 18.
München

München, 1958. május 8.

Borsody István,
Határ Győző,³⁰
Hatvany Bertalan,
Ignotus Pál,
Kovács Imre,
Cs. Szabó László,
Szabó Zoltán és Tábori Pál³¹ uraknak, a Látóhatár szerkesztőbizottságának tagjai

Kedves Barátaim,
a Látóhatár müncheni szerkesztőségében uralkodó áldatlan viszonyok és az a tény, hogy problémáinkat nem tudjuk a magunk erejéből megoldani, arra indítanak, hogy a Szerkesztőbizottság tagjaihoz forduljak. Szerkesztőségünkben ugyanis a múlt novemberinél is súlyosabb válság tört ki.

A válságnak, az egymás iránti bizalom megrendülésének és az együttműködés felbomlásának ez alkalommal főként anyagi természetű okai voltak. A folyóirat pénzgazdálkodása annyira laza és felelőtlen, hogy botránytól lehet tartani. A pénzkezelés körüli vitáink megannyira megrontották egymáshoz fűződő viszonyunkat, hogy a Látóhatár mai formájában és szerkesztőségének mai összetételében csak a Szerkesztőbizottság erélyes közbelépése esetén maradhat fenn.

Hadd említsek meg röviden néhány tény:

1. A múlt télen azért kértük a Free Europe Committee támogatását, hogy sok ezer márkás nyomdatartozásunkat kifizessük. Hatvany Bertalan barátunk és a Szerkesztőbi-

³⁰ Határ Győző (Gyoma, 1914–London, 2006) költő, író. Az 1956-os forradalom leverése után Nyugatra menekült és Londonban telepedett le. A BBC és a Szabad Európa Rádió munkatársa. Írásai az Új Látóhatárban, az Irodalmi Újságban, a Szivárványban, a Nemzetörben és a Magyar Műhelyben jelentek meg. BORBÁNDI 1992, 150.

³¹ Tábori Pál (Budapest, 1908–London, 1974) író, újságíró, műfordító. 1937-ben Londonba költözött, ahol filmkritikusként dolgozott és film-forgatókönyveket írt. Írásai többek között a Látóhatárban, az Új Látóhatárban, valamint az Irodalmi Újságban jelentek meg. Uo., 357–358.

zottság más tagjainak közbenjárására a támogatást megkaptuk, mégpedig olyan formában, hogy a FEC február 1-jétől június 30-ig havonként 600 dollárt kiutal a folyóirat részére. Tudomásom szerint a FEC azért adta a pénzt, hogy nyomdai adósságunkat rendezzük. Eddig háromszor 600 dollár, azaz 1.800 dollár érkezett meg. Ebből a nyomda egyetlen centet sem látott. Tartozásunk ma meghaladja a 8.500 márkát, tehát nagyobb, mint volt akkor, amikor a FEC-hoz támogatásért fordultunk.

2. A fenti helyzet azért állott elő, mert két szerkesztőtársam, Horváth Béla és Vámos Imre azon a nézeten van, hogy a lap minden jövedelme, tehát a FEC-től érkező összegek is az állás nélküli szerkesztőket illetik. Ezen az alapon az eddig érkezett 1.800 dollárt felosztották maguk között. Sőt – amikor legutoljára szerkesztőségi értekezletet tartottunk –, azért kardoskodott Horváth Béla is, meg Vámos Imre is, hogy ez az eljárás a jövőben is fennmaradjon. Nem szívesen teszem, de elkerülhetetlen, hogy meg ne jegyezzem a következőket: állás nélküli barátaink anyagi helyzete nem indokolja, hogy a Látóhatárnak juttatott támogatást felosszák egymás között. Kibocsátásuk után kapott végkielégítésük,³² azonkívül a Látóhatárnak adományozott, de az ő megélhetésükre szánt tekintélyes összeg havi egyenlő részletekre felosztva az év végéig csaknem olyan összegű havi jövedelmet biztosított, mint amennyi régi fizetésük volt. Decembertől pedig havonként rendszeresen megkapják a Szabad Európa Rádió és az Írószövetség megállapodása alapján őket megillető havi 200 dollárt, ami 840 márkának felel meg és Németországban tisztességes megélhetést biztosít. /A német szakmunkások átlagos jövedelme 450-500 márka, a fiatal mérnökök 650-700 márkát keresnek./ Kínos erről beszélni, de minthogy a Látóhatár pénzének felhasználásáról van szó, meg kellett tennem, nem utolsósorban annak bizonyítására, hogy barátaink anyagi helyzete nem indokolja a FEC-től az adósságaink törlesztésére kapott pénzüsszegek felosztását. Az ügyhöz tartozik, hogy Molnár József a második 600 dollár megérkezésekor sikertelenül tett kísérletet arra, hogy a pénzből a nyomdának is jusson. Amikor pedig a harmadik 600 dollár esedékessé vált, ismét szóvá tette a nyomdai tartozásunk ügyét. Ekkor – nem tudom, kinek a közbelépésére – az összeg már nem a folyóirat kiadóhivatali és pénzügyeinek vezetőjéhez, Molnár Józsefhez, hanem Vámos Imréhez érkezett és természetesen azonnal felosztott.

3. Az említett 1.800 dollár nincs elkönnyelve, nem szerepel pénztárkönyvünkben. Ebből esetleges pénztári vizsgálatkor a legnagyobb bonyodalmak származhatnak és komoly bajaink lehetnek az adóhatóságokkal.

4. Utolsó szerkesztőségi értekezletünkön Horváth Béla és Vámos Imre ellenállása folytán nem sikerült pénzügyeink rendezésére kielégítő megoldást találnunk. Nem lehetett meggyőzni őket arról, hogy legfontosabb feladatunk anyagi terheinktől való szabadulásunk és ha eddig nem is jutott semmi az amerikai támogatásból a nyomdásznak, legalább a még esedékes kétszer 600 dollárt adjuk neki.

5. Az ezzel kapcsolatos nézeteltérések vezettek azután a mai állapothoz. A nyomda pénzt kér és Dr. Herp tegnap közölte velem, hogy ha a még nekünk járó FEC-pénzt

³² A Szabad Európa Rádiótól való elbocsátásukról van szó.

nem kapja meg, az amerikaiakhoz fordul. Ezen kívül ehhez a bajhoz még továbbiak is társulnak:

a/ Mind a mai napig nem sikerült Horváth Béla és Vámos Imre aláírását megkapni ahhoz az írásbeli megállapodáshoz, amelynek alapján együttműködésünk decemberben helyreállt.

b/ A Látóhatár következő számának teljes anyagát H. B.³³ és V. I.³⁴ a szerkesztőség másik három tagjának tudta és beleegyezés nélkül adta le. Ezért mi közöltük a nyomdával, hogy anyagilag nem vállalunk felelősséget.

c/ Vámos Imre hetek óta nem adja át a kiadóhivatal vezetőjének a kiadóhivatali postát. Ennek folytán a kiadóhivatali munka megbénult és az előfizetési hátralékok behajtása ismét megakadt. Vámos Imre ezenkívül visszatartja a Molnár József nevére a Látóhatár postafiókjába érkező leveleket is. Molnár József ezért valószínűleg feljelenti Vámost.

d/ Hetek óta nem tudunk összeülni vitás ügyeink rendezésére. Április 17-ére összehívott szerkesztőségi értekezletünkön Horváth Béla és Vámos Imre nem jelent meg, azt üzenvén, hogy nem látják értelmét a megbeszélésnek. A múlt napokban Herp János is iparkodott összehozni minket, elsősorban azért, hogy megtudja, hogy szándékozunk adósságunkat rendezni. A ma délutánra megbeszélrt találkozózt Vámos és Horváth néhány órával előtte lemondta.

Kedves Barátaim, ha ezen az áldatlan állapoton nem tudunk segíteni, a Látóhatár botrányos események középpontjába kerül. Arról nem is beszélek, milyen súlyos következményekkel járna, ha szerkesztőségünk egysége felbomlanék és mi nyíltan is két, egymással szembenálló táborra szakadnánk. Ezért azzal a kéréssel fordulok Hozzátok, hogy – mint a Szerkesztőbizottság tagjai – vizsgáljátok meg a lap helyzetét és tegyétek meg a szükséges lépéseket, hogy a Látóhatár mai formájában és összetételében fennmaradjon.

Őszinte barátsággal:³⁵

³³ Horváth Béla.

³⁴ Vámos Imre.

³⁵ Az aláírás hiányzik.

3.

Vámos Imre körlevele Borsody Istvánhoz, Cs. Szabó Lászlóhoz,
Határ Győzőhöz, Hatvany Bertalanhoz, Ignotus Pálhoz, Kovács Imréhez,
Szabó Zoltánhoz, Tábori Pálhoz és Fenyő Miksához

1958. május 14., München

(MMI BGYH I.34.10., gépiratmásolat)

LÁTÓHATÁR – München, Postfach 650

(Horizon – l'Horizon – Horizont)

Irodalmi és politikai folyóirat

Literary and political review

Revue littéraire et politique

Zeitschrift für Literatur und Politik

Vámos Imre, Hungarian Writers Assotiation Abroad, London W. 1. St. George St. 14.

1958. május 14.

BORSODY István, CS. SZABÓ László, HATÁR Győző, HATVANY Bertalan, IGNOTUS Pál, KOVÁCS Imre, SZABÓ Zoltán, TÁBORI Pál szerkesztőbizottsági tagoknak és FENYŐ Miksának.

München 1

Postfach 650

Kedves Barátaim,

hetek óta ismét körlevelek és különböző kimutatások vannak forgalomban a LÁTÓHATÁR DOLGÁBAN. Londonba utazásom előtt kaptam meg Fenyő Miksa barátunk értesítését, amely szerint Kovács Imre hozzá fordult egy Molnár Józseftől származó kimutatással és közös akcióra szólította őt fel. Fenyő Miksa hozzám intézett levelében megkérdezte, hogy ez a kimutatás a Horváth Béla és az én tudomásommal készült-e, mert mielőtt érdemben foglalkozik a dologgal, hallani szeretné véleményünket. Münchenben még egy rövid levelet kaptam Hatvany Bertalantól, amelyben közölte, hogy mihelyt egészsége engedi, érdemben foglalkozik Molnár József kezdeményezésével. Londonban értesültem Hatvany Bertalan feddő hangú körleveléről és Borbándi Gyula panaszos hangú köriratáról. Mindezek a jelenségek válasza köteleznek és arra kényszerítenek, hogy emigrációs életünk sajátos szokását követve, körlevélben forduljak Hozzátok. Kötelez azonban a Látóhatár léte és jövője is, amely elsősorban a Ti közreműködésetekkel, erkölcsi, szellemi és anyagi segítségével fejlődött a külföldön élő magyarság fontos folyóiratává.

Felelősségem tudatában jelentem ki a következőket:

1, A Molnár Józseftől származó kimutatás a Látóhatár pénzügyi helyzetéről önkényes, tendenciózus és pontatlan. A Látóhatár szerkesztőségének a tudomása nélkül készült, nem a folyóirat anyagi ügyeinek rendezésére, hanem a másik két szerkesztő (Horváth Béla és Vámos Imre) erkölcsi és szellemi diszkriminálása céljából.

2, A Látóhatár müncheni szerkesztőségében hetek óta felbomlott minden együttműködés. Ennek azonban nem anyagi okai vannak, hanem olyan politikai, személyi és módszerbeli jelenségek, amelyek kizárják a közös lapszerkesztést és a közös munkát.

Engedjétek meg, kedves Barátaim, hogy a két dologgal külön-külön foglalkozzam. Magammal küszködve szólok meg, mert nem célom volt munkatársaimat személyi vádakkal, de politikai célzattal diszkriminálni. A fent említett körlevelek azonban engem is bizonyos részletezésre kényszerítettek.

1, Igaz, hogy a Látóhatár súlyos anyagi körülmények közé került. Ki kell azonban jelentenem, hogy Molnár József kimutatásának az időpontjáig Horváth Bélának és nekem semmi közöm nem volt a pénzkezeléshez és az adminisztrációhoz. Ezt a dolgot Molnár József végezte önkényesen és megkérdésünk nélkül. A pénzek az ő kezébe kerültek, ő gazdálkodott, anélkül, hogy nekünk akárcsak ellenőrzésre módunk lett volna. Mint ismeretes, az utóbbi időben, még a téli válság előtt, Molnár József vette át a folyóirat adminisztrációját, miután Borbándi Gyula éveken át hanyagul és felelőtlenül kezelte a lap gazdasági dolgát és aminek következtében adósságunk (nyomda) és kintlévőségeink (behajthatlan előfizetések) megközelítették a jelenlegi összegeket. Molnár József ebben az évben sokat dolgozott, hogy Borbándi mulasztását helyrehozza. Munkájának eredményeként több mint 3.000 német márkát vett be a folyóirat az előfizetésekből. Ennek az összegnek azonban még csak egyharmada sem került a nyomdász kezébe, ahonnan a legnagyobb veszedelem fenyegette a folyóiratot. Ebből az összegből a nyomdász mindössze 800 márkát kapott. Hová lett a többi pénz? Ellenőrzésre sem volt módom, de tudomásom van a következőkről:

Molnár József az Amerikából származó összeget kölcsönadta (mintegy 1.400 márkát) Borbándi Gyulának. Molnár József a Látóhatár pénzéből tart ideiglenes titkárnőt magának (a szerkesztőségnek ez még soha nem volt módjában, minden munkát, levelezést, kéziratmásolást stb. Horváth Béla és elsősorban én, magunk végzünk); Molnár a Látóhatárnak számítja fel privát telefonszámláját, magánutazásait (darmstadti konferencia), de engedjétek meg, hogy ne soroljam tovább, nem anyagi hűtlenséggel akarom vádolni Molnárt, csupán azt állapítom meg, hogy ha ezt a 3.000 márkát hiánytalanul megkapta volna a nyomdász, adósságaink jelentősen csökkennek és nem lehet anyagi vádakkal meghúzni a vészharangot a Látóhatár fölött.

Ami a Látóhatár Free Europe-tól származó szubvencióját, a havi 600 dollárt illeti, ki kell igazítanom Hatvány Bertalant, az én nevemre soha nem jött egyetlen csekk sem. A két utolsó összeg Horváth Béla nevére érkezett. E szubvenciókkal kapcsolatban meg kell említenem, hogy közös (akkor még) határozat szerint fokozatosan szándékoztunk fizetni a nyomdának. Ez legutóbb már megtörtént, birtokomban vannak a nyomdász nyugtái. Borbándi és Molnár ugyan kartotéklapot vezet „jövedelmünkről” (a magukét nem hozzák nyilvánosságra), ami azonban még így sem haladja meg, tendenciózus beállításban, irodalommal hivatásosan foglalkozó íróársaink jövedelmét. Nem akarom azonban anyagi dolgokkal tölteni időtöket, egyéb részletek és elszámolások feltárása még bonyolultabb képet fog adni. Mindezek tisztázására külön fogok Hatvány Bertalanhoz fordulni.

2, A müncheni szerkesztőség felbomlásának ugyanis egészen más természetű okai vannak. A valóság az, hogy a téli válság után létrejött „egység” öt percnél tovább nem tartott. Egy szellemi fórumot, egy folyóiratot nem lehet népszavazás alapján szerkeszteni. Egy vers nem lesz jobb, ha hárman rászavaznak, ketten ellene; egy irodalmi mű még nem biztos, hogy nyomdaképes, ha többségi véleményt erőszakolnak rá, különösen, ha a „többség” járatlan a szépirodalomban. Ez történt Münchenben. Molnár József a maga módján népszavazással akarta eldönteni, hogy mi jelenjék meg a Látóhatárban. Borbándin kívül – bizonyos személyi okokból – Bikich közreműködését is megszerezte, ami – irodalmi kérdésekről lévén szó – a kívülállóknak bizonyára meglepő. Ha Horváth Béla és én ezt engedjük, akkor a Látóhatár ma Molnár József látóhatárát tükrözné.

E sikertelen kísérlet után elérkezettnek látta az időt, hogy a folyóirat irányítását más módszerekkel átvegye. A magyar irodalom Babits Mihály, Osvátja és Chorin Ferenc akart lenni egy személyben. A decemberi megállapodás egyetlen pontját nem tartotta be, a szöveget átírta, ezért nem írtuk alá Horváth Bélával.

Hadd említsem meg a következőket:

a, A megállapodás értelmében ki kellett volna terjeszteni a Látóhatár tulajdonjogát mindazokra a barátainkra, akik részt vettek a folyóirat megteremtésében és felvirágoztatásában. Molnár ezt tudatosan elszabotálta, abban a reményben, hogy Borbándi Amerikában, Bikich Franciaországban marad, Horváth Béla pedig „nem kap tartózkodás engedélyt” Németországban. Én, mint utolsó akadály, nem számítottam, mert egy kijelentése szerint „Vámos úgys elpatkol Davosban”. Miért osztozkodott volna hát többi barátunkkal a tulajdonjogban.

b, Megállapodásunk értelmében Molnár és Vámos nevére bankszámlát kellett volna nyitni az egyik bankban, hogy a pénzkezelés ellenőrizve legyen. Ez nem történt meg, mert a pénzkezelést (hatalomnak gondolta) egy kézben tartva, elérhetőbbnek látta célját.

c, A megállapodás értelmében nekem, mint a folyóirat alapítójának, legtöbb részem biztosítottatik a tulajdonjogban (az az összeg, amelyet az elmúlt kilenc évben a lapra kötöttem). Molnár és Borbándi a megállapodásnak ezt a pontját ma érvénytelennek minősíti.

d, Az új, maga által szerkesztett megállapodásból Molnár kihagyta azt, hogy a nyomdai munkára Horváth Bélával ketten vagyunk illetékesek. Ő akarta tartani a kapcsolatot a nyomdával is, noha semmit nem ért hozzá.

e, Megállapodásunk értelmében rendezni kellett volna elszámolásaimat a válság idejéből és az azt megelőző időből. Amikor az elszámolások egy részét átadtam Molnárnak, kijelentette, hogy „nem akceptálja”. Így akarta kimutatni „anyagi hűtlenségemet”, hogy ezáltal diszkrimináljon. Innen ered „adósságom”.

Ilyen formában a szerkesztőségi megbeszélések egyre inkább emigráns politikai marakodáshoz hasonlítottak, teljesen elviselhetlenné tették az együttlétet. Molnár József sok jó tulajdonsága mellett egyébként sem rendelkezik jó diplomáciai érzéssel és higgadtsággal. Sok vitás dolog nyilván megoldódott volna nyugodt, jó modorú embe-

rek között. De nagyon nehéz úgy tárgyalni, ha valaki ordít, az asztalt veri, lecsapja a telefonkagylót és bevágja maga után az ajtót.

Ilyen előzmények után kezdtük meg a lap új számának az összeállítását. Borbándinak átadtam az általam közlésre szánt politikai anyagot, Bikich távollétében pedig Horváth Bélával ketten állítottuk össze az irodalmi részt. Egy nap Molnár megjelent a lakásomon és kijelentette, hogy „nagy politikai programcikket írt, amelyet akár el se olvassunk, mert tökéletes írás” és egyébként sem egyezik bele semmilyen javításba. A cikket – több mint 24 oldal – olvasatlanul le akartuk közölni. Horváth Béla a nyomdában azonban véletlenül belenézett és felhívta rá a figyelmemet. Elolvastuk és megalapítottuk, hogy közlés esetén a legnagyobb veszélyeknek tesszük ki a folyóiratot és elveszítjük azoknak a barátainknak a rokonszenvét, segítségét és támogatását, akik a Látóhatár megjelenését és a mi megélhetésünket ma lehetővé teszik. Sommázva: megroja az amerikaiakat, miért nem oldották meg a néger kérdést, helyteleníti, amiért nem vonják ki csapataikat Németországból, végül felhívja a nyugati világot, hogy miután a Szovjetunió már megoldotta a maga problémáit, a Nyugaton a sor, hogy megszüntesse belső válságát.

A Látóhatárban természetesen minden kérdésről lehet írni és vitatkozni. A fentiekről is, ha az szakszerűen és elfogadható módon van előadva. A kényes cikkeket azonban mindig alaposan átnézzük és megbeszéljük, mert volt néhány kellemetlenségünk hasonló problémák miatt. Minthogy erre most nem volt mód és minthogy a cikk teljesen rossz, nem közöltük. Alapjában véve ez a sértődöttség áll nagyon sok minden háttérében.

Hozzá tartozik még a történetekhez, hogy a nyomdai munka kezdetén Bikich, Borbándi és Molnár le akarták állítani a szedést és nyomtatást. Ha a nyomdász rájuk hallgat, az április végén esedékes számból ma nincs kinyomtatva egy sor sem. A mi felelősségünkre teljesen elkészült a lap, csak a címlap nyomása van hátra. Ezt most e sorokkal egy időben leállítottam. Okom a következő:

Molnár távollétében – Borbándi szerint is „külföldre” utazott – Borbándi megfenyegette a nyomdát, hogyha a számot kiadjuk, rendőrségileg koboztatja el a folyóiratot.

A Látóhatár müncheni szerkesztősége végérvényesen felbomlottnak tekintendő. Minthogy irodalmon kívüli bajok és irodalmon kívüli személyek akarják a folyóiratot pusztulásba vinni, két megoldást látok megvalósíthatónak:

1, Ha a Szerkesztőbizottság egyhangúlag felhatalmazza Horváth Bélát és engem – s ezt közli Borbándival, Bikich-csel, Molnárral –, kiadjuk ezt a számot Látóhatár-ként, az öt szerkesztő neve nélkül, hogy a következő számig rendezhessük a lap szellemi és anyagi irányítását.

2, A LÁTÓHATÁR-t felszámoljuk és ezt a számot már A LÁTÓHATÁR-ként adjuk ki Horváth Bélával, vállalván a régi Látóhatár összes kötelezettségeit.

Kedves Barátaim, én más megoldást nem tudok a Látóhatár erkölcsi és szellemi tőkéjének az átmentésére tanácsolni. És arra sem tudok vállalkozni, hogy olyan egységet erőszakoljunk, amelynek nincsenek meg a politikai, emberi és szellemi feltételei. A Látóhatárt nem lehet állandóan izzó légkörben, hatalmi harc és mocskolódások kö-

zött kiadni. Elsősorban irodalmi folyóirat, legyen az íróké és írói színvonalon dolgozó politikuské.

Végezetül még Hatvany Bertalan bizalmát és támogatását akarom kérni, neki nagyon sokat köszönhet, különösen az utóbbi esztendőben a Látóhatár és nagyon sokat köszönhetünk mi, akiknek a legválságosabb időben segített. Ami levelének felbontását illeti, úgy véltem, az a korrekt, ha azonnal megírom neki és nem elhallgatom. Molnárhoz intézett, szerkesztőségünk címére küldött levelét egyébként Horváth Béla bontotta fel (de épp úgy velem is megtörténhetett volna), teljesen szándéktalanul. A napi szerkesztőségi postában összekeveredett a nekem és Molnárhoz intézett levél, Béla ösztönösen bontotta fel, azt hitte, hogy nekünk szól. Molnár nemcsak a nyomdász, de Borbándi szerint is külföldön tartózkodott, utam előtt betettem a levelet egy borítékba és kértem Bélát, hogy adja fel Molnár címére. Hatvany Bertalan körlevelében említett egyéb kérdésekre még vissza fogok térni.

Egyéb tervek miatt éppen Londonba érkeztem, amikor Münchenben elszabadult ismét a pokol, körleveletem a magam felelősségére adom ki, de lényegében azt tartalmazza, ami miatt Horváth Béla és én megszűntnek tekintjük a müncheni szerkesztőséget. Minthogy a Szerkesztőbizottság tagjainak nagy része Londonban él, azonnal megkezdem a tárgyalásokat a Látóhatár megmentéséért.

Barátsággal és szeretettel köszönt³⁶
Vámos Imre³⁷

4.

**Ignotus Pál körlevele Bikich Gáborhoz,
Borbándi Gyulához, Borsody Istvánhoz, Cs. Szabó Lászlóhoz,
Fenyő Miksához, Határ Győzőhöz, Hatvany Bertalanhoz,
Horváth Bélához, Kovács Imréhez, Molnár Józsefhez, Szabó Zoltánhoz,
Tábori Pálhoz és Vámos Imréhez**

1958. május 16., London

(MMI BGYH I.34.10., gépiratmásolat)

Magyar Írók Szövetsége Külföldön

14. St. George St. London W. 1.

Bikich Gábor,
Borbándi Gyula,³⁸
Borsody István,

³⁶ Kézírt szöveg.

³⁷ Eredeti kézírásos névalírási.

³⁸ Kiemelés az eredetiben.

Cs. Szabó László,
Fenyő Miksa,
Határ Győző,
Hatvany Bertalan,
Horváth Béla, Kovács Imre,
Molnár József,
Szabó Zoltán,
Tábori Pál,
Vámos Imre uraknak.

1958. május 16-án.

Kedves Barátaim,

azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy a Látóhatárt meg kell menteni. Evégből a legfontosabb, hogy a most már kinyomott és csak borítékozásra és szétküldésre váró szám mielőbb megjelenjék, hogy fenntartsuk a lap folyamatosságát, hogy semmi olyan botrány ne kerekedjék, amely bármilyen politikai színezetű ellenségeknek propaganda-anyagot szolgáltatna és támogatóinkat elkedvetleníthetné, hogy a nyomda részére meglegyen a biztosíték a tartozások törlesztésére, és hogy az átmeneti időt felhasználhassuk a végleges rendezésre. Ezért anélkül, hogy felvetném a kérdést, ki miben hibázott és mi a bajok eredete, a legközelebbi időszakra vonatkozóan a következőket javaslom:

1./ A Látóhatár most már kinyomott száma mielőbb jelenjék meg, a lap címe természetesen maradjon változatlan: a hátsó lapon, ahol a legutóbbi két számon a 8 tagú szerkesztői bizottság és az 5 tagú müncheni szerkesztő névsora állt, álljon most ez: „Szerkesztőbizottság”, és azután következzen alfabetikus sorrendben mindenki neve, aki eddig akár mint szerkesztő, akár mint szerkesztőbizottsági tag, ott szerepelt.

2./ Akárkinek kezébe folynak be a RFE³⁹ Committee-től még esedékes összegek, az illető tekintse kötelességének, hogy azokat egészükben nyomban átadja a nyomdának a tartozás törlesztésére.

Horváth Bélánál, értesüleseim szerint, félre van téve a megfelelő bélyegmennyiség a lap kiküldésére, ezért órá vár az a feladat, hogy a most kinyomott számot, mihelyst azt kiküldésre kész állapotban megkapta, a nyomdásszal kiküldesse.

Tisztában vagyok azzal, hogy ezeknek a javaslatoknak az elfogadása nem mindnyájukat nyugtatja meg. Van talán, aki majd úgy érzi, hogy sérelme orvosolatlan maradt, némelyetek amiatt zúgolódhatnak, hogy olyasvalakivel szerepel együtt a lapon, akivel rendszeres munkaközösséget képtelen fenntartani, más meg amiatt, hogy olyan szám megjelenését fedezi nevével, amelynek szerkesztésében nem volt módjában részt vennie. Azt hiszem azonban, ezek a sérelmek – akár méltányolhatók, akár nem – tizedrendűek azokhoz az erkölcsi érdekekhez képeset, amelyek most kockán forognak. Akik évekig jók voltak egymásnak nyilvánosan vállalt társául, most egy szám erejéig nyilván jók lesznek még.

³⁹ Radio Free Europe.

Azt sem hiszem, hogy bárkinek komoly aggálya lehet egy olyan számnak a maga nevével való fedezése miatt, amely túlnyomórészt a szerkesztőbizottság tagjainak és más régi, megbecsült munkatársaknak műveiből áll.

Látóhatárt fenntartani necesse est,⁴⁰ körlevelezésben felülmaradni nem. Ezért mindnyájukat arra kérlek, hassatok oda, hogy az itt körvonalazott javaslatokat mielőbb érvényesíthessük és a további teendőket is higgadt légkörben megbeszélhessük.

Baráti hivatok

/:Ignotus Pál:/⁴¹

5.

**München, Borbándi Gyula körlevele Borsody István,
Határ Győző, Hatvany Bertalan, Ignotus Pál, Kovács Imre,
Cs. Szabó László, Szabó Zoltán és Tábori Pál uraknak**

1958. május 29.

(MMI BGYH I.34.10., gépiratmásolat)

LÁTÓHATÁR

(Horizon – l'Horizon – Horizont)

Irodalmi és politikai folyóirat

Literary and political review

Revue littéraire et politique

Zeitschrift für Literatur und Politik

München 13. Postfach 650

Borbándi Gyula

München 13, 1958. május 29.

Franz Josef str. 32.

Borsody István,

Határ Győző,

Hatvany Bertalan,

Ignotus Pál,

Kovács Imre,

Cs. Szabó László,

Szabó Zoltán,

Tábori Pál uraknak,

a Látóhatár Szerkesztőbizottságának tagjai

⁴⁰ Kiemelés az eredetiben.

⁴¹ Gépelt név fölött eredeti kéziratos névalírás.

Kedves Barátaim,
a következőkről értesítetek Titeket:

1. Herp János nyomdavállalata – miután Vámos Imre átutalta neki a Szabad Európa Bizottság 600 dolláros támogatásából a még hiányzó 1.700 márkát, mintegy 400 dollárt – a Herp János és Ignotus Pál között lefolyt telefonbeszélgetés alapján elkészítette és a mai napon leszállította a Látóhatár 1958/2. számát.

2. Molnár József, a kiadóhivatal vezetője Nektek és valamennyi olvasónknak ugyan csak a mai napon elküldte a folyóiratot. Meg kell jegyeznem, hogy Ignotus Pálnak az expedálásra vonatkozó javaslatát – „Horváth Béla küldje ki a lapot” – sem én, sem barátaim nem tudtuk valóra váltani. Mégpedig azért, mert – függetlenül attól, hogy néze-tünk szerint a lap expedálása a kiadóhivatal és nem valamelyik szerkesztő feladata – Horváth Béla ezt nem is vállalta, azonkívül nem felelt meg a valóságnak Vámos Imrének Ignotus Pál előtt tett az állítása, hogy a lap kiküldéséhez szükséges bélyegmennyiség Horváth Bélánál rendelkezésre áll. Horváth Bélánál ezenkívül nem volt a Látóhatár címanyaga, csupán ausztráliai és néhány más előfizetőnek a címe, amelyet Vámos Imre tegnap küldött meg H. B.-nak⁴². A kiadóhivatal címkartotékjával összehasonlítva ezek-ről kiderült, hogy egy részük elavult és helytelen.

3. Barátaim és a magam nevében ismételten hangsúlyozom, hogy ennek a számnak a szerkesztésében és összeállításában nem vettünk részt, mert Vámos Imre tudtunk és beleegyezésünk nélkül adta le a nyomdának az anyagot, azzal a szándékkal, hogy nélkü-lünk új lapot ad ki. Ennek folyománya többek között az is, hogy – noha Ignotus Pál kérésére hozzájárultunk az általunk nem látott anyagból összeállított lap kiadásához – ma, a lap leszállításakor kellett észrevennünk, hogy a lap elején egyik szerkesztőtársunk fényképe díszeleg, amelyről pedig eddig nem volt szó.

Legutóbbi levelemben azt javasoltam, hogy a Szerkesztőbizottság vizsgálja meg a folyóirat ügykezelését. Ugyanezt javasolta Molnár József és Hatvany Bertalan is, a vizsgálat lefolytatását Ignotus Pál is ajánlotta. Minthogy a Látóhatár e számának megjelenésével a Látóhatár anyagi, adminisztratív és szerkesztési ügyeinek rendellenességei nem szűntek meg, a Látóhatár létét csak az elkövetett szabálytalanságok kivizsgálásával és jóvátételével lehet biztosítani. Ezért ismételten azzal a kéréssel fordulok a Szerkesztő-bizottság tagjaihoz, hogy a Látóhatár érdekében elengedhetetlenül szükséges vizsgálá-tot – bizottság kiküldésével – haladéktalanul indítsák meg. Nem szeretném dramatizál-ni a helyzetet, de valóban csak a gyors és alapos intézkedés mentheti meg a folyóiratot. Őszinte barátsággal:
Borbándi Gyula⁴³

⁴² Horváth Béla.

⁴³ Eredeti kézírásos névalírás.

6.

Ignotus Pál levele Borbándi Gyulához

1958. július 15.

(MMI BGYH I.34.10., sokszorosított másolat)

Magyar Írók Szövetsége Külföldön
14. St. George Street, London W. 1.

1958. július 15-én

Kedves Barátom,
tisztelettel mellékelem:

a/ a Látóhatár belső válságának, s a szerkesztők közötti vitának a megoldására irányuló javaslatunkat, valamint

b/ a vitázó felek álláspontjának részletes meghallgatása után készült Pro Memoriát, amelyre javaslatunk támaszkodik.

A Pro Memoriát Cs. Szabó László készítette, rajtam kívül Hatvany Bertalan, Szabó Zoltán és Tábori Pál olvasta és egyetért vele.

A helyzet áttekintése érdekében arra kérlek, hogy ne csupán a végjavaslatot olvasd el, hanem a kiindulásul szolgáló Pro Memoriát is.

A melléklethez két nyomtatékos megjegyzést kell fűznöm. Az első az, hogy a Látóhatár anyagi támogatását vállaló szervezetben végbement mélyreható személyi változások miatt úgyszólván bizonyosnak tekinthető, hogy a folyóirat további anyagi segítése – legalábbis egyelőre – teljességgel megszűnik.

A másik az, hogy mi a felek meghallgatásakor bizonyos nemzetközileg bővített föltevésből és szokásból indultunk ki. Mégpedig abból, hogy a felek a vitát és újabb javaslatok előterjesztését mindaddig felfüggesztik, amíg a Pro Memoria és a javaslat elkészül, annál is inkább, mert ennek a munkának a lehető gyors lebonyolításáról a vitázókat értesítettük. Tekintettel szétszórtságunkra különböző országokban, s több, illetékesnek érzett barátunk külföldi útjára, a bejelentett munkával meggyőződésem szerint hamar elkészültünk és az adott körülményekhez képest senkinek nem tettük túlságosan próbára sem az idegeit, sem a türelmét. Mindemellert nyomban meghallgatásuk után a szembenálló felek többünkhöz is újabb vádleveleket intéztek egymásról, több új javaslatot tettek, álláspontjukat ismét leszögezték, újabb álláspontjuk több tekintetben eltért, még merevebb és ellenségesebb volt, mint az a korábbi, amelynek teljes figyelembevételével és a pártatlanság igyekezetével a Pro Memoria elkészült.

Mi ezeket az utólagos felszólalásokat semmiképpen sem vehettük figyelembe, hiszen akkor átlag hetenként egyszer új Pro Memoriát, s következőképpen új javaslatot kellene készíteni. Javaslatunk az 1958. június 16. és 19. közt megvizsgált állapotot tükrözi.

Híved

/:Ignotus Pál:/⁴⁴

2. melléklet (összeállította Cs. Szabó László):

Borbándi Gyula úrnak

München⁴⁵

A Látóhatár Válsága

Pro Memoria⁴⁶

A Látóhatár szerkesztésében 1958 tavaszán kitört második és a jelek szerint a múlt év novemberi szakadásnál súlyosabb válságot Borbándi Gyula és Molnár József körlevelei tárták a Szerkesztőbizottság elé. Leveleikben hivatkoztak Bikich Gáborra is, aki eljárásukat nem erősítette meg sem levéllel, sem aláírásával, de előszóval egyetértését fejezte ki, s ezáltal a nevére való hivatkozásukat megerősítette. Borbándi és Molnár minden tekintetben egyetért, Bikich azzal a fenntartással él, hogy kedvező megoldás esetén sem akar ezentúl névvel szerepelni a lap irányítói közt, s a neki tetsző megoldásból újjászülető lapot is csak annyira támogathatja, amennyire összefér írói terveinek megvalósítására szolgáló visszavonulási szándékával.

Molnár és Borbándi körlevelei a válság fő okát Horváth Béla és Vámos Imre anyagi könnyelműségében jelölték meg. A FE⁴⁷ szervezet által a Látóhatár nyomdaköltségeire számított 3.000 dollár segély első három részletéből /1.800 dollár/ Horváth és Vámos ellenkezése miatt semmi sem folyt be a nyomdába, holott a pénz kiutalója és a nyomdász csak ahhoz járult hozzá, hogy a három állás nélküli szerkesztő /Horváth, Molnár és Vámos/ az összeg bizonyos hányadát fordítsa saját ellátására, a hányad megállapítását a szerkesztők belátására bízván. Felpanaszolták a körlevelek, hogy a kiutalt pénzeknek nem volt nyomuk a folyóirat könyvelésében, mivel Horváth és Vámos az összegeket nem a könyvelés és terjesztés vezetőjének, hanem magának utaltatta ki. Azt is felpanaszolták, hogy a Molnárhoz címzett szerkesztőségi leveleket említett két szerkesztőtársa visszatartotta. Végül szóvá tették, hogy a vizály miatt a közös szerkesztői munka is felbomlott, Horváth és Vámos nem jelent meg a szerkesztőségi üléseken és szerkesztőtársaik hozzájárulása nélkül adták be szedésre a Látóhatár 1958. második számának anyagát a nyomdába. A könnyelmű pénzkezelés bizonyítására Molnár és Borbándi levelei kimutatták, hogy – figyelembe véve Horváth és Vámos különböző forrásokból származó jövedelmeit – egyiküknek sem volt szükségük, hogy a nyomdaadósság törlesztésére szánt dollársegély első három részletét, Molnár tiltakozása ellenére, teljes összegében hármuk közt, majd a negyedik részletet ketten egymás közt felosszák. Ez utóbbi összeg azonban később befolyt a nyomdába.

A válság már a körlevelek előtt úgy elmérgesedett, hogy Molnár József bécsi terjesztői útja alatt a másik négy szerkesztő egymás közt a folyóirat esetleges megszüntetésé-

⁴⁴ A géppel írott név fölött eredeti kézírásos névalírás.

⁴⁵ A dőlt betűs rész eredeti kézírásos betoldás.

⁴⁶ Kiemelések az eredetiben.

⁴⁷ Free Europe. Ld. a 27-es jegyzetet.

nek gondolatát is felvetette, Horváth és Vámos pedig „A Látóhatár” címen új folyóirat kiadására készült, borítólapját ki is szedették arra az esetre, ha sikerül a másik három szerkesztőtől a lapot átvenni, s a Szerkesztőbizottság tagjainak hozzájárulását a címváltozáshoz megnyerni. Ekkor történt, hogy Dr. Herp János nyomdatulajdonos a vizzályra való tekintettel jónak látott baráti figyelmeztető levelet küldeni a szerkesztőknek. Ekkor Bikich, Borbándi és az időközben visszatért Molnár közbelépett a nyomdában, kijelentvén, hogy a Horváth és Vámos által szedésbe adott és a kettőjük szerkesztésében megjelenő számért semmiféle anyagi felelősséget nem vállalnak. Molnár József szétküldte körlevelét, Vámos Imre közben Londonba utazott, csak ott értesült a körlevélről, s onnan válaszolt Molnár állításaira, illetve kimutatásaira. A Látóhatár utolsó számának megjelenése ilyenformán elakadt, noha az ívek már ki voltak nyomtatva. Ekkor lépett közbe Ignotus Pál, az Írószövetség elnöke, s kérésére a szembenálló felek hozzájárultak, hogy a visszatartott lap mégis megjelenjék. Az engedmény Horváth és Vámos részéről abból állt, hogy beleegyeztek a változatlan, régi imprimátumba, Molnárék részéről pedig abban, hogy az általuk nem látott anyagot nevükkel fedezték. Ezek után került sor az öt szerkesztő meghallgatására, az ügy tisztázása és remélhető rendezése érdekében.

2.

Az öt szerkesztő, Dr. Herp János nyomdatulajdonos és egy német jogász nyilatkozatai alapján a leghatározottabban elmondható, hogy a válság közvetlen kiobbantója a FE-segély hova fordítása körüli vita volt ugyan, de gyökeres, igazi oka az a személyi ellentét, amely az 1957. novemberi válságot is előidézte. Az Írószövetség közbelépésére a vitázók akkor megegyeztek volt, hogy írásos megállapodást kötnek a munkakörök felosztásáról, jogaikról, kötelezettségeikről, az ügyvitelről stb., szóval szervezeti alapot teremtenek az addig baráti alapon folytatott szerkesztési munka számára. A megállapodás szövegét Vámos Imre tervezte, s e szöveg birtokában Molnár is készített egy szöveget, de hosszabb huzavona után Vámos és Horváth végül megtagadta az aláírást, azzal az indoklással, hogy Molnár szövege, az ő kárakra, jelentősen eltér Vámos szövegétől. A két szöveg összehasonlításából azonban megállapítható, hogy kölcsönös bizalom és őszinte barátság segítségével az eltéréseket és ellentéteket pár órás vitával kiküszöbölhették, s a szerkesztési munkához szervezeti alapot teremthettek volna. Hasonlóképpen leszögezhető, hogy a könnyelmű gazdálkodás és anyagi mulasztások közös akarattal és bizalommal jóvátehetőek lennének. De éppen a közös akarat és bizalom hiányzik a szerkesztők közt. A válság elsősorban személyi természetű, s egyfelől Vámos és Horváth ama kijelentésében rögzíthető, hogy nem hajlandók tovább együttműködni Molnárral, másfelől pedig Bikich, Borbándi és Molnár gyanújában, hogy Vámos, felhasználva esetleges átköltözését Londonba, a Szerkesztőbizottság néhány tagjának segítségével a lapot is átvinné oda és őket kismizmizné. Föltevésük igazolására hivatkoznak Vámos évek óta hangoztatott kijelentésére, hogy a lap végeredményben az övé, mert ő alapította, s hozta érte a legnagyobb áldozatot, Molnárral szemben többször mint laptulajdonos akart fellépni, felmondással fenyegette stb. Bizonyításul hivatkoznak a kiszedett borítólapra is, amelyen a három szerkesztő már nem szerepelt volna.

A személyi ellentétek, a kölcsönös gyanakvások, félelmek, vádaskodások közepette azért fajulhattak idáig, mert a tulajdonjog sohasem volt tisztázva. A Látóhatár jogi helyzete homályos, különböző igénybejelentésekre szolgáltat alapot, megkönnyíti a ködösítést, a jogok kölcsönös kétségbevonását, s táplálja az állandó félelmet a kisemmizéstől, mióta felbomlott a régi barátság a szerkesztők között. Ki kell mondani, hogy alaposabb vizsgálat után a Látóhatár válsága több tekintetben emlékeztet az emigrációs politikai életben tapasztalható féltékeny pozícióharcra.

3.

A lap jövőjének fenntartására a szembenálló felek részéről a következő álláspontok alakultak ki:

Horváth Béla és Vámos Imre a lap szerkesztését annyira azonosították a szerkesztők közti barátsággal és személyi harmóniával, hogy a barátság megrendülése után a lap felszámolására gondoltak. Ha nincs többé barátság, nincs Látóhatár. Higgadtabb mérlegelés és a jogi és anyagi nehézségek felmérése után, s tekintettel a Látóhatár hazai és külföldi tekintélyére, mégis hajlandók teljes erejükkel a lap folytatására,

1./ ha a szerkesztés és nyomtatás Münchenben marad /ez különösképpen Horváth Béla kikötése/,

2./ Vámos Imre londoni áttelepülése esetén pontosan körülírt szerkesztői és kiadói jogait szerződésileg biztosítják,

3./ Molnár József neve a szerkesztők közt marad, de a lap adminisztrációs munkáját átadja Horváth és Vámos által megjelölendő személynek.

Ezzel szemben Bikichnek, Borbándinak és Molnárnak az a nézete, hogy az eddigi ötös együttműködés változatlanul fenntartható,

1./ ha a szerkesztést és ügykezelést baráti alap helyett szerződéses jogi alapra helyezi, amely a jövőben kizár mindenfajta ködösítést a tulajdonjog, szerkesztői-, kiadói jogok és a pénzkezelés körül,

2./ Vámos szerkesztő-jogait londoni áttelepülése esetén is teljes mértékben biztosítják,

3./ Molnár József vezeti a lap adminisztrációját és terjesztését,

4./ a lap Münchenben marad.

A két felfogás szembeállításából is látható, hogy a válság igazi oka személyes természetű és a Horváth Béla, Molnár József és Vámos Imre közötti hármasszövegéből származik.

4.

A kibontakozás érdekében a következő irányadó szempontokat kellene figyelembe venni:

1./ A Látóhatár tulajdonosa a német joggyakorlat szerint az öt szerkesztő. Kiválás, átvétel, kettészakadás, felbomlás esetén tehát az ötös tulajdonból kell kiindulni a jogigények megítélésénél, éppen úgy, mint a terhek megosztásánál, a kielégítésénél, a kártalanításánál stb.

2./ Dr. Herp János, a hitelező nyomdász szintén az ötös tulajdont veszi figyelembe a felelősség megítélésénél. Hozzá kell tenni, hogy szívélyes természete, hitelezői türelme

és a szerkesztők iránti barátsága a személyes természetű, egyéb problémák rendezése esetén az anyagi problémák megoldását erősen megkönnyítené. Ha a lap tulajdonosai betartják az adósokra kötelező minimális fizetési tisztességet, a hitelező bizonyára nem fog kirobbantani válságot.

3./ Vámos Imrét meg kell győzni, hogy a lap alapítása, szerkesztése és táplálása körül szerzett kimagasló érdemei és az érte hozott áldozatok ellenére sem tekintheti magát azonosnak a lappal, nem telepítheti át tetszése szerint más városba, nem mondhatja fel egyoldalúan a munkaközösséget, s nem gondolhat egyoldalúan az esetleges fölszámolásra.

4./ A szerkesztőket meg kell győzni, hogy Vámos Imre érdemei nagyobbak, mint amennyire mai lelkiállapotukban elismerni hajlandók. E tekintetben a Szerkesztőbizottság kívülálló, pártatlan tagjai sokkal tisztábban látnak, s jobban felméri Vámos szolgálatait, mint az egymás hibáit és gyengéit fölhánytorgató szerkesztőségi tagok, akikkel válllvetve fáradozott a Látóhatár becsületének, tekintélyének megteremtésén.

5./ Molnár József a terjesztés körül szép eredményeket ért el, a kartotékokat és a könyvelést hozzáértéssel rendben tartja, s eltökélt szándéka, hogy az organizált alapra áthelyezett folyóiratot öneltartóvá teszi: önálló lábra állítja. Vámos valamikor nagyra tartotta Molnár adminisztrátori odaadását és szorgalmát, az elmergesedett helyzetben most tagadja ezeket a képességeit, de a tények korábbi, elismerő felfogása mellett szólnak.

Nincs semmiféle jogi, vagy erkölcsi indok arra, hogy – éles ellentétben a Molnár által elért terjesztői eredményekkel – bárki megfossza a jó harc lehetőségétől azt az embert, aki a lapot adminisztrátori munkájával önálló lábra akarja állítani.

6./ Másfelől viszont indokolt Horváth Béla és Vámos Imre mélységes emberi sérelme, hogy Molnár József az anyagi válság – egyébként kötelességszerű – feltárása közben becsületüket sértő kifejezéseket használt a körlevelekben, amelyek ugyan nem kerültek nyilvánosságra, de gondatlanság folytán könnyen oda kerülhettek volna, s magánjövendelmeiket mások előtt olyan módon firtatta, amely tapintatlan és jogtalan volt, annál is inkább, mert a nyomdasegély első három részének általa kifogásolt felosztásában maga éppen úgy részt vett, mint másik két szerkesztőtársa.

7./ A lap további fenntartása csak írásos szerződésben lefektetett, egyezményes munkafelosztás alapján képzelhető el. A kibontakozást az is megkönnyítené, ha Vámos áttelepedésével Londonba a közvetlen érintkezés közte és Molnár között egyelőre megszűnne. A megegyezéshez azonban szükséges, hogy:

a./ Horváth és Vámos beleegyeznek Molnár adminisztratív munkájának épségben tartásához.

b./ Barátságosan rendezzék Vámos Imre többször felelgetett adósságának kérdését a lappal szemben. Ilyenformán senki sem hivatkozhat többé arra, hogy Vámos a lapot magántulajdonának tekinti, tehát az adósságot is önmagával szemben fennálló, vagyis nem létező tartozásnak. Ezek az anyagi ellentétek azonban elég könnyen tisztázhatók, ha megvannak a kedvező személyi feltételek.

c./ Kössenek jogilag szabatos és a szerkesztőbizottsági tagok által is garantált szerződést, mert a lap válságait a múltban az egyszerű jogi és anyagi tények szándékos, vagy szándéktalan összekuszálása okozta. Az efféle elködösítés aztán olyan önhatalmú eljá-

ráshoz vezetett, mint az utolsó szám körüli nyomdai harc, amely elsősorban a lap jóhiszemű munkatársaira volt sértő.

d./ Az egyezményt a Szerkesztőbizottság néhány közbizalmat élvező tagjának baráti közvetítésével kellene végleges formába önteni.

5.

Ha lehetetlen a megegyezés a szembenálló felek között, s Horváth Béla és Vámos Imre nem hajlandó együttműködni Molnár Józseffel /legfeljebb a nevét vállalják a szerkesztők között/, a Látóhatárt az a csoport viheti tovább, amely a régi baráti alap helyett szervezeti alapon hajlandó a további ötös együttműködésre, tehát Bikich, Borbándi és Molnár. Ebben az esetben Horváth és Vámos résztulajdonosi igénnyel léphetne fel, s nem vitás, hogy fel is lépne, s követelésüket esetleg peresítenék, mert barátságos kiegyezésre, s a kilépő felek megfelelő kártalanítására aligha lehet számítani. Ha tehát nincs megegyezés, a Látóhatár elvben is, gyakorlatilag is fennmaradhat ugyan, de a nagytekintélyű lap a személyes viszályok és kölcsönös sérelmek miatt nyílt testvérharcban alkonyulna le, a magyar honfiakat mérszárló hazai moszkovita helytartók, s a Szálasi emlékének áldozó menekült nyilasok közös gyönyörűségére.

London, 1958. július 14-én.

JAVASLAT

a Látóhatár belső válságának, s a szerkesztők közötti vita megoldására⁴⁸

1./ A folyóirat szerkesztősége és kiadóhivatala Münchenben székel.

2./ A lapot három szerkesztő jegyzi: Borbándi Gyula, mint politikai, Horváth Béla, mint irodalmi, Vámos Imre, mint felelős szerkesztő. Jegyzi továbbá Molnár József, mint felelős kiadó. Ha Bikich Gábor megváltoztatja mostani álláspontját, s ő is a szerkesztők közt akar szerepelni, mint irodalmi szerkesztő jegyezné Horváth Béla mellett a lapot. Egyébként a Szerkesztőbizottság tagjai közt állna a neve.

3./ A Szerkesztőbizottság összetétele változatlan marad, s névsora tovább is a borítólapon áll.

4./ A lap munkájában Borbándi mint politikai, Horváth Béla mint irodalmi szerkesztő mellett harmadik irányító szerkesztőként, velük egyenlően megosztott hatáskörrel Vámos Imre akkor is részt vesz, ha időközben átköltözne Londonba, de köteles állandó kapcsolatot fenntartani a két müncheni szerkesztővel.

5./ A München, I. Postfach 650 mint Látóhatár-cím, megszűnik. A posta Borbándi Gyulához irányul, az általa megadott címre, ő osztja el a leveleket a szerkesztők és a kiadóhivatal igazgatója közt. Nem kívánatos azonban, hogy a cím a jövőben valamelyik vitázó fél magánlakása legyen.

6./ Az előfizetésektől függetlenül befolyó mindennemű alkalmi, vagy rendszeres segélyek felhasználásáról ötös bizottság dönt, amelynek tagjai: Borbándi Gyula, Hatvany Bertalan, Horváth Béla, Ignóus Pál, Cs. Szabó László.

⁴⁸ Kiemelések az eredetiben.

7./ A felelős kiadó háromhavonként beszámol a lap anyagi helyzetének állásáról az ötös bizottságnak, nevezetesen a terjesztésről, a befolyt előfizetési díjakról, egyéb bevételekről, s a befolyt összegek hovatfordításáról.

8./ A szerkesztők, s a kiadóhivatal igazgatója a német jog szerint érvényes, s lehetőleg ügyvédileg fogalmazott szerződést kötnek a munkakörök, jogok és felelőségek fent vázolt megosztásáról, általában a lap vezetéséről, s aláírásukkal kötelezik magukat a szerződés betartására.

9./ Megegyezés és szerződéskötés esetén a szerződéstől függetlenül, de egyidejűleg baráti szellemben tisztázandó az elszámolási panasz, amelyet Molnár József Vámos Imre ellen, Vámos Imre pedig Molnár József ellen bejelentett. A kérdés rendezésére javasoljuk, hogy az ötös bizottság jelöljön ki vizsgálatra három tagot a Szerkesztőbizottságból. E három tag közül egyik se legyen azonos az ötös bizottság valamelyik tagjával. Meg vagyunk győződve, hogy ha a felek egyébként hajlandók a megegyezésre, a kölcsönösen felpanaszolt elszámolási differencia is rendezhető az említett három szerkesztőbizottsági tag baráti közreműködésével.

10./ Ha a megegyezés lehetetlen, a lap továbbvitele vagy megszűnése esetében egyformán felmerül a tulajdonjog kérdése s a lapból kiváló felek kártalanítása. A Látóhatár az öt szerkesztő tulajdona, de elképzelhető annak a jogi felfogásnak érvényesülése, hogy nem egyforma arányban, hanem a közel egy évtizede befektetett pénz- és munkaáldozat arányában. Mivel az anyagi és munka hozzájárulást a tulajdonostársak nem fektették le írásban és sem egymás közt, sem a hatóságok előtt nem tisztázták, a részarány kiderítése rendkívül bonyolult s valószínűleg hosszú civakodáshoz, esetleg pereskedéshez vezet. E vita semmiképpen se válna a szabad világban működő magyar irodalom dicsőségére, javasoljuk tehát, hogy ha a felek nem tudnak megegyezni, az összes szerkesztőbizottsági tag mondjon le tagságáról, bárki vezeti is tovább a lapot s bízza a Látóhatár egész kérdését a vitázó felekre.

Az Írószövetség elnöke pedig elnöki joga alapján javasolja, hogy utóbbi esetben a Magyar Írók Szövetsége Külföldön jelentse be érdektelenségét a Látóhatár további fennállása iránt.

London, 1958. július 15-én.

Ignotus Pál, elnök s. k.

Cs. Szabó László s. k.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MMI
BGyH
Müncheni Magyar Intézet, Regensburg
Borbándi Gyula hagyatéka, Tematikus levelek,
I.34.10.
- *
- BORBÁNDI
1985
BORBÁNDI GYULA: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, Bern, 1985.
- BORBÁNDI
1992
BORBÁNDI GYULA: *Nyugati magyar irodalmi lexikon*, Budapest, 1992.
- BORBÁNDI
2000
BORBÁNDI GYULA: *Nem élünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede*, Budapest, 2000.
- BORBÁNDI
2003
BORBÁNDI GYULA: *Két világban. Életem és pályám*, Budapest, 2003.
- BORVENDÉG
2013
BORVENDÉG Zsuzsanna: *Célszemély a Látóhatáron. Vámos Imre beszerzésének története*, In: *Betekintő* 7. (2013) 3. sz., 1–19. (internetes folyóirat: www.betekinto.hu)
- MOLNÁR
2002
MOLNÁR József: *A betű szolgálatában. Negyven év az Új Látóhatárért és a nyugati magyar irodalomért. Válogatott írások*, Budapest, 2002.
- SZEREDI
2015
SZEREDI Pál: *Az Új Látóhatár kezdeti évei. A folyóirat szerkesztőségének szétválása 1957–1962*, Pilisszentkereszt, 2015.
- SZEREDI
2017
SZEREDI Pál: *Borbándi Gyula életrajza röviden*, http://ujlatohatar.com/?page_id=2794

A rendszer ellenzéke az utcán és a filmstúdiókban

Egy szovjet filmrendező valóságképe az 1970-es évek Magyarországról

Bevezető

Közleményünkben Grigorij Naumovics Csuhráj (1921–2001) szovjet¹ filmrendező két magyarországi útjáról lejegyzett benyomásait tesszük közzé, melyekre az SZKP Központi Bizottsága egykori archívumának megőrzésére és kezelésére jogosult oroszországi föderációs közgyűjteményben, az Orosz Állami Legújabb kori Történelmi Levéltárban (RGANI) bukkantunk rá.

Mindkét irat a Központi Bizottság Kulturális Osztályának ügyvitelében használt aktákban maradt az utókorra. Igaz ugyanakkor, hogy Csuhráj az 1973. március 26.–április 6. közötti alkotói útjáról készített beszámolóját eredetileg a Szovjet Filmművészek Szövetségéhez juttatta el, amely azt egy későbbi időpontban továbbította a Központi Bizottsághoz, a Kulturális Osztály apparátusának tájékoztatása céljából.² Az SZKP Központi Bizottsága Kulturális Osztályának iratanyagát, kifejezetten a *Hungarica-források* feltárását szem előtt tartva, annak idején magunk is igyekeztünk teljes körűen feldolgozni. Ennek során megállapíthattuk, hogy a szovjet szakmai egyesületeknél – így a filmkészítői szakma reprezentánsait tömörítő Filmművészeti Szövetségnél is –, bevett gyakorlatnak számított, hogy a szocialista országok viszonylatában általában az adott országgal kötött államközi kulturális keretegyezmény égisze alatt megvalósuló alkotói utakról vagy a szovjet delegációk külföldi látogatásáról az ilyen utak résztvevőinek vagy a küldöttségek vezetőinek beszámolót³ kellett készíteniük. A részletesebb feljegyzések nem elhanyagolható arányban eljutottak a Központi Bizottsághoz is. A Filmművészeti Szövetség elsősorban azokat a beszámolókat továbbította a legfelső párt- és egyben állami döntéshozatali szervhez, amelyek nem csak művészeti, esztétikai vagy alkotói kérdésekre fókuszáltak, hanem a célország politikai, társadalmi, gazdasági viszonyairól, a Szovjetunióval kapcsolatos közvélekedésről, az adott ország és a szovjet állam közötti kapcsolatok kultúrpolitikai vetületeiről is új tapasztalati tényekkel vagy közvetlen információval szolgálhattak, amelyeket a Központi Bizottság a döntéshozatali mechanizmusában szintetizálhatott.

¹ Csuhráj zsidó családban született az ukrajnai Melitopolban.

² Ennek az iratnak egy másodpéldánya megtalálható a Szovjet Filmművészek Szövetsége egykori irattárának jelenleg az Orosz Állami Irodalmi és Művészeti Levéltárban (RGALI) őrzött levéltári fondjában is. Ld.: RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 2925, l. 1–18.

³ Közismert orosz kifejezéssel: „otcsot” (отчет).

Csuhraj alkotói munkásságával kapcsolatban annyit érdemes megjegyeznünk, hogy legismertebb filmjeit pályafutásának legelején rendezte, egy viszonylag sűrűbb, fél évtizedes intervallumban: a *Negyvenegyediket*⁴ 1956-ban, a *Ballada a katonáról* című filmet⁵ 1959-ben, a *Tiszta égboltot*⁶ pedig 1961-ben. Talán nyugodtan nevezhetjük őt „háromfilmes alkotónak”, ugyanis az 1964-ben készült *Élt egyszer egy öregembert*,⁷ amely számára is kudarcot jelentett, hosszú alkotói szünet követte, majd még két-két filmet rendezett az 1970-es és az 1980-as években, amelyek a fentebbi három alkotásnál jóval kisebb, illetve kedvezőtlenebb visszhangot váltottak ki mind a hazai szovjet, mind a nemzetközi filmes közönség körében.

Az 1950-es és 1960-as évek fordulóján forgatott „sikerfilmjei” közül is kétségtelenül kiemelkedik a *Ballada a katonáról* című alkotása, amely meghozta számára a nemzetközi áttörést is. Ez a filmje tette ismertté a nevét Magyarországon is, ettől kezdve figyelték fel rá Aczél Györggyel, az MSZMP KB titkárával, a magyar kulturális élet legfőbb felügyelőjével és ideológusával⁸ egyetemben a magyar kulturális politika ideológusai és hivatalos képviselői. Nem lehet véletlen, hogy már valamikor 1960 őszén meghívást nyert Magyarországra a Kulturális Minisztérium részéről,⁹ így a háború utáni első útjára 1961 tavaszán került sor egy szovjet filmes delegáció tagjaként.¹⁰ Ettől kezdve azonban, különböző okokból, szinte éves rendszerességgel ellátogatott a „baráti szocialista országba”. Már önmagában véve az is önálló kutatómunkát igényelne, hogy megállapítsuk Csuhraj magyarországi látogatásainak kronológiáját, annak bemutatása pedig, hogy milyen kultúrpolitikai és alkotói motivációk rejtettek a gyakori látogatások mögött, ugyancsak egy önálló tanulmány tárgya lehetne. Annyit azonban érdemes előrebocsátani, hogy Aczél György – Mihail Romm mellett – éppen őt szemelte ki arra, illetve őt tartotta alkalmasnak arra, hogy szovjet részről részt vegyen a magyar filmipar művészeti „megújításában”, a szovjet alkotói látásmód magyarországi meggyökereztetésében.¹¹

Csuhraj tehát, a *Ballada a katonáról* sikerét követően számtalan alkalommal járt Magyarországon, nyugodtan állíthatjuk ezért, hogy azon kevés szovjet értelmiségi közé tartozott, akik jól ismerték a magyarországi viszonyokat, sőt, otthonosan mozogtak a magyar kulturális közegben, széles körű kapcsolati hálóval rendelkeztek a magyar politikai némenklatúra legfelsőbb szintjein állókkal is. Mint az általunk közölt első iratból is

⁴ Oroszul: «Сорок первый».

⁵ Oroszul: «Баллада о солдате».

⁶ Oroszul: «Чистое небо».

⁷ Oroszul: «Жили-были старик со старухой».

⁸ Aczél György (1917–1991) kommunista politikus, 1967–1985 között az MSZMP KB legfőbb kultúrpolitikai ideológusa. 1967-től az MSZMP KB titkára, 1970-től az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, 1971–1974 között a KB Kultúrpolitikai Munkaközösségének az elnöke, 1974–1982 között a Minisztertanács elnökhelyettese, 1982–1985 között az MSZMP kulturális titkára.

⁹ Ivan Pirjevnek, a Szovjet Filmművészek Szövetsége Szervezőbizottsága elnökének előterjesztése az SZKP KB számára. Moszkva, 1960. december 13. RGALI, f. 2936, op. 1, gy. 1416, l. 159–161.

¹⁰ Grigorij Marjamovnak, a Szovjet Filmművészek Szövetsége Szervezőbizottsága elnökhelyettesének távirata a budapesti szovjet nagykövetségnek. Moszkva, 1961. április 24. előtt. RGALI, f. 2936, op. 1, gy. 1524, l. 8.

¹¹ Ld. erre pl. BOLVÁRI-TAKÁCS, 2001.

kitűnik, kapcsolata az idők folyamán olyan szorossá vált Aczéllal, hogy „bejáratos” lett hozzá, a visszaemlékezéseiben pedig, egy fotó kíséretében, amely őt éppen egy Kádár Jánossal folytatott jó kedélyű beszélgetés közben örökíti meg, arról ír, hogy „barátkozott” a szocialista Magyarország első számú vezetőjével.¹² A szovjet filmrendező 1973. évi és 1975. évi magyarországi látogatásáról készített beszámolóinak közlését mindenekelőtt éppen egy, a fentebb leírtak ismeretében felvethető disszonancia indokolja: egy olyan szovjet értelmiségiről van szó, aki gyakran utazott Magyarországra, s egy átlag szovjet állampolgárnál sokkal jobban ismerte a magyarországi társadalmi és kulturális viszonyokat, a látogatásairól ugyanakkor nagyon kevés olyan írott forrás maradt az utókorra, amelyben saját maga jegyzi le az útjával kapcsolatos benyomásait. Annak ellenére is, hogy mint említettük, a szovjet alkotói szakmai egyesületek támogatásával külföldre utazók részéről a beszámoló elkészítése alapvető követelménynek számított. Beszédes mindazonáltal, hogy noha az 1975. évi útjára nem a Szovjet Filmművészek Szövetsége révén, hanem egy magyar kiadvány, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság képes magazinja, az *Ország–Világ* szerkesztőségének meghívására került sor, Csuhray úgy ítélte helyénvalónak, hogy tájékoztassa a Központi Bizottságot magyarországi tapasztalatairól. Ennek az iratnak a másolata nem is lelhető fel a Szovjet Filmművészek Szövetségének egykori irattárában, mert az nyilván „áttét” nélkül, közvetlenül a rendezőtől juthatott el a szovjet állampárt csúcsszervéhez. Ezt a feltételezésünket támasztja alá az is, hogy a beszámoló mellett nem található meg a szovjet filmes szövetség ilyen esetekben mindig meglévő átírtata, amelynek mellékleteként maga a beszámoló eljutott a Központi Bizottság apparátusához. Mindezzel érdemesnek véltük aláhúzni abbéli feltételezésünket is, hogy a Csuhray nevéhez köthető, eddig ismert beszámolók meglepően alacsony számából kiindulva, a jövőbeni kutatások során orosz vagy magyar levéltárakból még előkerülhetnek a magyarországi útjait, megbeszéléseit megőrkítő különféle iratok, beszámolók, feljegyzések, jelentések.

Az 1973. évi útjáról készült beszámolót önmagában véve akár egy történelmi pillanat lenyomataként is értelmezhetjük, ez teszi különösen érdekfeszítővé. Mint látható, a szovjet filmes delegáció tagjai néhány nappal a március 15-i utcai tüntetések után érkeztek a magyar fővárosba, s az utcán történt események némiképp rányomták a bélyegüket a delegáció magyarországi tartózkodását övező hangulatra. Csuhray beszámolójából kitűnik, hogy végig érezhető volt a feszültség a szimpózium magyar és szovjet résztvevői között. A hazai történelmi kutatások már elég megbízhatóan feltárták az 1973. március 15-i budapesti utcai demonstrációk és összecsapások hátterét, napvilágot láttak az erre vonatkozó legfontosabb belügyi dokumentumok is. Ismert, hogy a tüntetések nyomán összesen 634 főt vontak felelősségre, közülük különféle minősített törvénysértő cselekményekért, garázdaságért vagy rendzavarásért 463 fővel szemben foganatosítottak valamilyen büntetést, elzárást, pénzbírságot, rendőrhatalósági figyelmeztetést, munkahelyi vagy intézményi szignalizációt. Jellemző, hogy egy Baranyai György rendőrfőkapitány által szignált 1973. április 6-i előzetes jelentéshez csatolt kimutatás szerint az addig fele-

¹² Чухрай, 2001, 26.

lösségre vont 444 fő közül csak ketten voltak idősebbek 30 évnél, a többiek döntően a 15–20 éves (296 fő) és a 20–25 éves (122 fő) korcsoport tagjai közül kerültek ki, tehát jellemzően középiskolások és felsőoktatási intézmények hallgatói voltak. Beszédeseznek mondható az is, hogy a felelősségre vontak közül 238-an a KISZ tagjai voltak, sőt, a rendőri szervek 4 KISZ-titkárt is találtak közöttük.¹³ Az MSZMP testületei nacionalista tüntetésnek minősítették az eseményeket. Az azt követő évek március 15-i megemlékezéseire a karhatalom minden addiginál nagyobb készültséget rendelt el, amivel hosszú időre sikerült is megbénítani az ellenzéki kezdeményezéseket, nem véletlen, hogy hasonló erejű tömegdemonstrációra legközelebb 1986. március 15-én került sor.¹⁴

A két dokumentumot olvasva talán a legfontosabb kérdés, ami felötlik bennünk, hogy Csuhray Magyarországot – legalábbis más szovjet értelmiségiekhez és a szovjet kulturális közélet más szereplőihöz képest – viszonylag jól ismerő emberként, vajon mennyire érzekelte reálisan a valós magyar politikai, társadalmi folyamatokat és problémákat, illetve mennyire adta vissza hitelesen azokat ezekben a beszámolóiban. Már csak azért is érdemes feltennünk ezt a kérdést, mert Csuhray, aki annak ellenére, hogy filmjeiben a második világháborúból mint generációs alapélményből merített, s szinte teljes életműve alapvetően a szovjet politikai vezetés számára is kedvelt háborús tematikára fókuszált, nem tartozott feltétlenül a hruscsovi rendszer legkiváltságosabb kegyeltjei közé. Az oroszországi rendszerváltás után egy vele készített interjúban már nyíltan beszélhetett arról, amit az 1960-as vagy 1970-es években még kevesen tudtak, hogy három „sikerfilmjének” szinte mindegyikével kompromittálta magát a hatalom előtt. A *negyvenegyedik* című filmje után beperelték, formálisan túlköltekezés, a valóságban a fegyérgárdista tisztek ábrázolásmódja miatt.¹⁵ A *Ballada a katonáról* elkészülte után pedig kizárták a pártból azzal a váddal, hogy hitelteleníti benne a Vörös Hadsereget. A kizárás ráadásul a cannes-i filmfesztivál előtt történt, egy nyílt pártszervezeti gyűlésen, amelynek minden résztvevője ellene szavazott, úgy, hogy még csak nem is látták a filmet.¹⁶ A *Tiszta égbolt* ezek után már a legfelsőbb pártvezetés rosszallását váltotta ki, mert abban őszintén beszélt a sztálini önkényről, saját elmondása szerint a film miatt börtönbe akarták juttatni.¹⁷

Csuhray mindkét, általunk közölt beszámolójában kitért a magyar mezőgazdaság és ipar fejlődésére, a magyar munkásság és a vidéki parasztság elégedettségére, amit pedig minderről leírt, azt a saját tapasztalata diktálta. A magyar gazdasági és társadalmi életben általa észlelt előremutató jeleket az 1968. évi gazdasági reform sikerére vezette vissza. Ezzel szemben a hazai szakirodalom már rámutatott, hogy az 1973. március 15-én Budapest utcáin zajló tüntetések éppen az 1968. évi reformprogram kudarcának egyik

¹³ KENEDI, 1996, 150–156.

¹⁴ ТАБАЈДИ–УНГВАРЫ, 2008, 167–170.

¹⁵ КАНТОР, 1995, 98.

¹⁶ Уо.

¹⁷ ЧУХРАЙ, 2001, 27.

tüneteként értelmezhető.¹⁸ Csuhray nem értette, hogy a *Petőfi '73*¹⁹ hogyan korrelál a valósággal: akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a film képsorai a film 1973. januári bemutatóját követően nem sokkal az utcán elevenedtek meg, s a film bizonyos mértékben stimulálta is az utcai történeteket. A filmben a forradalmi események szélsőségbe hajlására, a „thermidori fordulatra”, s így a terror veszélyeire való figyelmeztetés az egyébként az 1848. évi forradalom örökségét kisajátító, de 1956 ősze után véres megtorlások révén hatalomra jutó kádári MSZMP-nek szólt. A filmbeli fiatalok mindössze helyre kívánták állítani az 1848-as forradalmi eszme tisztaságát, és vissza akarták venni annak jogos örökségét. Csuhray tudott róla, hogy a cenzúra kivágatott jeleneteket a filmből. A film rendezője, Kardos Ferenc özvegyének későbbi elmondása szerint ez körülbelül a filmszalag harmadát érintette, éppen a cenzúráról és sajtószabadságról szóló beszélgetéseket.²⁰ Azt utólag persze már nehéz megítélni, hogy az eredeti teljes film ezekkel a képkockákkal együtt mennyire tette volna jobban értelmezhetővé a történet szövetét a szovjet filmesek számára is.

Ha tüzetesebben elolvassuk a két beszámolót, arra a következtetésre juthatunk, hogy amikor Csuhray a kortárs magyar filmművészetet jellemzi, illetve annak perspektíváit mérlegeli, két ellentétes megközelítést alkalmaz. 1973. évi útja során nemcsak, hogy elismeri, hanem valóságos elragadtatással beszél a magyar filmművészetet átszövő dokumentarista szemléletmódról, a dokumentarista és játékfilmes elemek finom egymásba fonását a filmművészet egészen újszerű törekvéseként írja le. Megjegyzi azt is, hogy éppen ez a dokumentarista látásmód teszi lehetővé, hogy a rendezők a valós társadalmi problémákra reflektáljanak, és azokat egészen kiélezett helyzetekben mutassák be. Ezzel szemben az 1975. évi útjáról készült beszámolójában azt kifogásolta, hogy a magyar filmiparból hiányoznak a szocialista Magyarország fejlődését és a dolgozók jólétét propagáló játékfilmek. Ezzel Csuhray éppen a politikai és társadalmi rendszer repedéseit elfedő, a tömegnevelés eszköztárában is jól használható könnyedebb filmes alkotások szükségessége mellett szállt síkra.

Nem árt tudni, hogy a Csuhray nevével és alkotásaival kapcsolatos botrányok a brezsnyevi érára némiképpen elhalványultak, ennek volt a jele, hogy 1965-ben beindíthatta a

¹⁸ Az 1968. január 1-jén bevezetett ún. „új gazdasági mechanizmus” történetére részletesen ld. VERBÁSZI, 2004. A belső pártellenzék erőteljes bírálatára és a szovjet testvérpárt részéről érkező nyomás hatására az MSZMP Központi Bizottsága az 1972. november 14–15-én elfogadott határozatában lényegében véve leállította a reformfolyamatot. Ld. VERBÁSZI, 2004, 117.

¹⁹ A *Petőfi '73* Kardos Ferenc (1937–1999) filmrendező történelmi drámája. A filmet 1972-ben forgatták, és 1973 januárjában mutatták be Budapesten a Szikra moziban. A film társsalkotói voltak Kardos István forgatókönyvíró és Kende Péter operatőr. A film zenéjét Szörényi Levente, Tolcsvay Béla és Tolcsvay László szerezte. A film hivatalosan Petőfi Sándor születésének 150. évfordulójára született, valójában a 19. század első felének és az 1970-es évek elnyomása között vont párhuzamot.

²⁰ GÖZSY Kati: *Mikor együtt tomboltak Petőfi mellett. Index*, 2012. március 15. <https://index.hu/kultur/cinematix/ccikkek/2012/03/15/petofi/>. A film cenzúrázására vonatkozó, a rendező özvegye által elmondott információ korábban sehol nem jelent meg nyomtatásban, azt maga az özvegy mondta el az újságíróknak, Gözsy Katinak. (Gözsy Kati szíves közlése alapján.)

Szovjetunió első önálló kísérleti filmstúdióját.²¹ Az 1991. évi oroszországi rendszerváltás után vele készült, már említett interjúban is *expressis verbis* úgy fogalmazott, hogy mindig hitt a kommunizmusban, s vele együtt abban, hogy egy humánus és igazságos társadalmi rendszert épít, „amelyben a dolgozó embernek jobb lesz, és az egyik ember nem fogja a másikat kizsákmányolni”.²² Nyilván ettől a magyarországi látogatásai során sem tudott elvonatkoztatni. Noha Csuhráj a pártvezetéssel a későbbi filmjei miatt is konfliktusba került egy-egy alkalommal, mindvégig elfogadta a rendszer kínálta kereteket és előnyöket, s ezt a körülményt a beszámolóí olvasásakor érdemes végig szem előtt tartani. Nyilván ezzel magyarázható az is, hogy az 1975. évi beszámolója, amelyet közvetlenül a pártvezetésnek küldött meg, sokkal formalizáltabb nyelven íródott, az sokkal „simulékonyabb”, és eltérő aspektusból interpretálja a magyar filmművészet helyzetét, síkra szállva a „vörös farok” érvényesítése mellett.²³

*

A két orosz nyelvű dokumentum magyar nyelvű fordítását saját magunk végeztük el, a gépiratok eredeti tagolását és szövegképét a magyar szövegváltozatban is megőriztük. A szovjet filmrendezők közül csak a delegáció tagjainak nevéhez írtunk lábjegyzetben rövid biográfiai ismertetőt. A film- és folyóiratcímeket, továbbá a dokumentumokon fellelhető eredeti kézjegyeket kurziváltuk. Csuhráj rövid ismertetőit, eszmefuttatásait és értékeléseit a magyar filmekről igyekeztünk megtartani a magyar fordításban is úgy, ahogy ő maga lejegyezte azokat a beszámolóiban, annak ellenére is, hogy a filmek egyes tartalmi elemei – bizonyos esetekben – eltérnek attól, ahogyan a szovjet filmrendező értelmezte azokat a látottak alapján.

²¹ ЧУХРАЙ, 2001, 28; ЧУХРАЙ, 2002, 165–167. A Kísérleti Játékfilm Stúdió nemcsak alkotói, hanem gazdasági vállalkozás is volt: a saját maga által termelt bevételekből tartották fenn. Csuhráj 1965–1976 között volt a stúdió vezetője, ez idő alatt 38 játékfilm készült ott, többek között a Magyarországon is nagy sikert aratott, Leonyid Gajdaj rendezte *Tizenkét szék* (1971) vagy Emil Loteanu filmje, *A cigánytábor az égbe megy* (1975).

²² КАХТОР, 1995, 97.

²³ A „vörös farok” a Kádár-korszak filmpolitikájában alkalmazott kifejezés volt, amely azt jelentette, hogy a játékfilmes alkotásoknak, legalább a filmek befejezésekor, a tanulságaikban tükrözniük kellett a rendszer ideológiai alapvetéseit, a főhősnek pedig olyan sorsra kellett jutnia, amely megfelelt a rendszer társadalmopolitikai elvárásainak.

Források

1.

Grigorij Csuhráj beszámolója a Szovjet Filmművészek Szövetségének 1973. március 26.–április 6. közötti magyarországi útjáról

(Moszkva, dátum nélkül. [1973. április 6. után.]²⁴)

Orosz nyelvű gépelt eredeti. RGANI, f. 5, op. 66, gy. 234, l. 93–110.

Beszámoló szovjet filmművészek delegációjának részvételéről a szovjet–magyar filmművészeti szimpóziumon

Március 25-től²⁵ április 6-ig Magyarországon tartózkodott a szovjet filmművészek delegációja, melynek tagjai, Grigorij Csuhráj (a delegáció vezetője), Danyil Hrabrovickij,²⁶ Ravil Batirov,²⁷ Gennagyij Bazarov²⁸ filmrendező, Inessza Szeleznyova,²⁹ a Központi Televízió rendezője, Vagyim Juszov operatőr³⁰ és Jurij Hanjutyin kritikus³¹ a soros magyar–szovjet szimpóziumon³² vettek részt. Csuhráj és Batirov egy nappal

²⁴ Ugyanebben a dossziében található még Alekszandr Karaganovnak, a Szovjet Filmművészek Szövetsége titkárnak 1973. augusztus 7-i átírat az SZKP KB-nak, melyben más, külföldön járt delegációk tájékoztatóival egyetemben megküldi Csuhráj beszámolóját. Ld. RGANI, f. 5, op. 66, gy. 234, l. 92.

²⁵ Sic! Ez minden bizonnyal téves dátum. A magyar sajtó egyöntetű beszámolói alapján a szovjet delegáció tagjai, Csuhráj és Batirovot kivéve, március 27-én érkeztek Budapestre. Ld. pl. Szovjet filmdelegáció érkezett hazánkba. *Népszabadság*, 1973. március 28. 7. Az Orosz Állami Irodalmi és Művészeti Levéltárban megtalálható továbbá a Szovjet Filmművészek Szövetségének a Magyar Film- és Televízióművészek Szövetségéhez küldött 1973. március 20-i távirata, melyben arról értesítik a magyar partnert, hogy Csuhráj és Batirov a delegáció többi tagja előtt egy nappal, március 26-án érkezik Budapestre Rómából. Ld. RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 2924, l. 16.

²⁶ Hrabrovickij, Danyil Jakovlevics (1923–1980) szovjet forgatókönyvíró, filmrendező. Mihail Romm *Egy év kilenc napja* (1961) és Grigorij Csuhráj *Tiszta égbolt* (1961) című filmjeinek forgatókönyvírója. Legismertebb filmje *A tűz meghódítása* (1972).

²⁷ Batirov, Ravil Izmailovics (1931–2014) üzébég származású filmrendező. 1960-tól az Uzbekfilm Filmstúdió rendezője. Legismertebb filmjei *A 41-es év almái* (1969) és *Várunk, fiú!* (1972).

²⁸ Bazarov, Gennagyij Szadirovics (1942–) kirgiz származású filmrendező. 1966–2002 között a Kirgizfilm Filmstúdió rendezője. Kezdeti alkotói korszakának legismertebb filmjei az *Ostrom* (1969) és *Az utca* (1972).

²⁹ Szeleznyova, Inessza Szergejevna (1929–2006) szovjet tévéfilmrendező. *A Fordítás angolból* (1972) az első filmje volt, legismertebb filmjei a *Nappali vonat* (1976) és a *Köszönjük mindenkinek!* (1981).

³⁰ Juszov, Vagyim Ivanovics (1929–2014) szovjet operatőr, Andrej Tarkovszkij és Szergej Bondarcsuk filmjeinek kameramanja. A legismertebb Tarkovszkij-filmek, többek között az *Iván gyermekkorra* (1962), az *Andrej Rubljov* (1966) és a *Solaris* (1972) operatőre.

³¹ Hanjutyin, Jurij Mironovics (1929–1978) szovjet filmkritikus, filmesztéta, forgatókönyvíró. Mihail Romm *Hétköznapi fasizmus* (1965) című dokumentumfilmjének egyik forgatókönyvírója.

³² Eddigi két hasonló, közös magyar–szovjet filmművészeti szimpóziumról van tudomásunk. Az első 1966. június 3–4-én szervezték Moszkvában, amelyen szovjet részről részt vett Csuhráj is. Ld. RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 1328–1329. A második szimpóziumra 1971. október 18–27. között Moszkvában és

korábban érkeztek Budapestre Rómából. Megérkezésünk napján javasolták nekem (Csuhrainak) [!], hogy ismerkedjünk meg magyarországi tartózkodásunk programtervével. A tervezet kissé meglepett, mert az alapján nagyon kevés időt szántak volna arra, hogy megvitassuk a megtekintendő filmeket. Másnap este találkoztam Aczél György elvtárrsal, a Központi Bizottság ideológiai munkáért felelős titkárával, akivel sokáig beszélgettem, de ez a beszélgetés sokkal inkább Aczél egyik francia antiszocialistával küszöbön álló nyilvános vitájáról szólt,³³ mint filmművészeti kérdésekről. Ezek után kértem, hogy fogadjon V. J. Pavlov nagykövet.³⁴ A nagykövet világosan elmagyarázta nekem a kialakult helyzetet.

Arról van szó, hogy a Petőfi-napokon (úgy emlékszem, ez március 13-ra³⁵ esett) Budapesten nem volt nyugalom, a Petőfi-emlékműnél a diákok és a középiskolások összecaptak a rendőrséggel. A nagykövet megkért arra, hogy vegyük figyelembe a kialakult helyzetet. Ebben a felfokozott hangulatban a magyarok minden egyes nekünk címzett kritikai észrevételét egyesek felfújhatják, a mi éles kritikánkat pedig a magyar elvtársakra gyakorolt nyomásként értelmezhetik.³⁶ Ebben a helyzetben a nagykövet azt javasolta, hogy egyezzek bele abba, hogy a vitát egy nap alatt folytassuk le. A nagykövet javasolta még, hogy legyünk rugalmasak és tapintatosak a magyarok iránt.

A terveknek megfelelően budapesti tartózkodásunk első napjaiban hat, a közelmúltban készült művészfilmet tekintettünk meg. Ezek a következők voltak: *Petőfi '73* (rendező: Kardos Ferenc³⁷), *A magyar ugaron* (rendező: Kovács András³⁸), *Utazás Jakob-*

Tallinnban került sor. Ld. RGALI, f. 2936, op. 4, gy. 2463. Egyelőre nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy 1968–1969-ben Budapesten tartottak volna ilyen találkozót.

³³ Alain Peyrefitte-ről (1925–1999), a gaulle-ista párt, a Szövetség az Új Köztársaságért (UNR) főtitkáráról van szó, aki 1962–1966-ban tájékoztatási miniszter, 1967–1968-ban oktatási miniszter, 1973–1974-ben a közigazgatási reformért felelős miniszter volt. A vitát eredetileg a Francia Kommunista Párt ösztönzésére vállalta el Aczél, arra a francia állami televízióban futó *Armes égales (Egyenlő fegyverekkel)* című műsor élő adásában került volna sor. Aczél nagyon készült az 1973. március 28-ra kitűzött disputára, de diplomáciai és politikai okokból az MSZMP Politikai Bizottsága március 27-i ülésén annak elhalasztásáról döntött április 25-re. A vitára végül mégsem került sor, a magyar fél április folyamán véglegesen lemondta. (Klenjanszky Sarolta szíves közlése alapján.)

³⁴ Pavlov, Vlagyimir Jakovlevics (1923–1998) szovjet pártfunkcionárius, diplomata. 1971-től 1982-ig budapesti nagykövet.

³⁵ Ez téves, Csuhray nyilván az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc március 15-én ünnepelt évfordulójára gondolt.

³⁶ Így szerepel az orosz eredetiben. [!] A nagykövet nyilván arra gondolt, hogy a kialakult feszült légkörben a szakmai vita során elhangzó szakmai megjegyzések is felnagyitódhatnak, és nagyon könnyen politikai színezetű kritikaként vagy nyomásgyakorlásként értelmezhetők.

³⁷ Kardos Ferenc (1937–1999) szlovákiai születésű magyar filmrendező, 1976-tól az Objektív Filmstúdió megbízott vezetője, 1992-től a Budapest Filmstúdió igazgatója. Legismertebb filmjei a *Gyerekbetegségek* (1966), a *Járkálj csak, halábrátélt!* (1969), a *Petőfi '73* és a *Hajdúk* (1975).

³⁸ Kovács András (1925–2017) filmrendező, 1950-től a Mafilm munkatársa, 1981–1986 között a Filmművészeti Szövetség elnöke. Legismertebb filmjei: *Zápor* (1960), *Hideg napok* (1966), *A vörös grófnő* (1985).

bal (rendező: Gábor Pál³⁹), *Plusz-mínusz egy nap* (rendező: Fábri Zoltán⁴⁰), *Fotográfia* (rendező: Zoltán Pál⁴¹) és a *Harmadik nekifutás* (rendező: Bacsó Péter⁴²). Miután visszatértünk Budapestre az országban tett körútról, megnéztük még Jancsó Miklós⁴³ *Még kér a nép* és *Vörös zsoldár* című filmjeit, illetve a Balázs Béla Stúdió három filmjét: egy fiatal rendező, Gazdag Gyula⁴⁴ *A határozat* című filmjét, illetve két dokumentumfilmet, a *Szónokképző iskolát*, és egy elég régi filmet, *A krokodilt*, amely már szerepelt az elmúlt években a Moszkvai Filmfesztiválon.

Utazásunk Debrecenbe, Magyarország egyik ipari központjába, nagyon érdekes volt számunkra.⁴⁵ Jártunk a Gördülőcsapágy Gyárban,⁴⁶ ahol bemutatták nekünk, hogyan zajlik a termelés, meséltek a Szovjetunióval és más szocialista országokkal folytatott együttműködésről, illetve kitértek a Magyarországon zajló gazdasági reform egyes kérdéseire is. Ezenkívül alkalmunk nyílt arra, hogy részt vegyünk ugyanezen gyár egyik fiatal munkásának a lakásavatóján. Az este, amit ennek a családnak a körében, ezeknek az egyszerű és jó embereknek a körében töltöttünk el, nagyon hasznos volt, és mély benyomást tett ránk.⁴⁷ Fontos eredménye volt még ezeknek a látogatásoknak az is, hogy meggyőződhattünk róla, hogy az ipari és termelészövetkezeti⁴⁸ termelés számos, egészen nyilvánvaló sikert ér el. Ma a magyar paraszt és a magyar munkás jobban él, mint a múltban.

A megtekintett magyar filmekről kialakult általános benyomásunkat egészen kedvezőnek lehet minősíteni. Amennyiben ezt meg tudjuk ítélni az általunk megtekin-

³⁹ Gábor Pál (1932–1987) filmrendező, rövidfilmjei és dokumentumfilmjei tették ismertté a nevét. Legismertebb játékfilmjei: *Tiltott terület* (1968), *Utazás Jakabbal* (1972), *Angi Vera* (1978).

⁴⁰ Fábri Zoltán (1917–1994) háromszoros Kossuth-díjas magyar színházi- és filmrendező, forgatókönyvíró, diszlettervező. 1958–1981 között a Magyar Film- és Televízióművészek Szövetségének elnöke. Legismertebb filmjei: *Körhinta* (1955), *Hannibál tanár úr* (1956), *Édes Anna* (1958), *Két féldió a pokolban* (1961), *Húsz óra* (1965), *A Pál utcai fiúk* (1968), *Isten hozta, őrnagy úr!* (1969).

⁴¹ Így az eredetiben. [!] Csuhray nyilván elírta Zolnay Pál (1928–1995) filmrendező, dramaturg nevét. Számos játék-, dokumentum- és tévéfilmet rendezett, legismertebb filmalkotásai a *Proféta voltál szívem* (1968) és a *Fotográfia* (1972).

⁴² Bacsó Péter (1928–2009) filmrendező. Legismertebb filmjei a *Fejlövés* (1967), *A tanú* (1969), *Te rongyos élet* (1983).

⁴³ Jancsó Miklós (1921–2014) kétszeres Kossuth-díjas filmrendező, forgatókönyvíró. Korai alkotói korszakának legismertebb filmjei: *Oldás és kötés* (1963), *Szegénylegények* (1965), *Fényes szelek* (1968).

⁴⁴ Gazdag Gyula (1947–) filmrendező, forgatókönyvíró. 1968–1975 között a Balázs Béla Stúdió tagja, 1969 és 1975 között háromszor is a stúdió vezetőségének tagja, 1977–1990 között az Objektív Stúdió Művészeti Tanácsának tagja. Legismertebb játékfilmjei: *Sípoló macskakő* (1971), *Bástyasétány hetvennégy* (1974), *Tüszörtörténet* (1988).

⁴⁵ A szovjet delegáció március 30-án érkezett Debrecenbe, és április 1-jén utazott vissza Budapestre. A delegáció részletes programját ld. Szovjet filmművészeti küldöttség Debrecenben. *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. március 31., 1.

⁴⁶ A vállalat hivatalos neve Magyar Gördülőcsapágy Művek volt.

⁴⁷ A Magyar Nemzetnek nyilatkozó Csuhray elmondása alapján következethetünk arra, hogy mind a Gördülőcsapágy Gyár meglátogatására, mind a gyár egyik fiatal munkásának az otthonában szervezett baráti találkozóra még a delegáció megérkezése napján, március 30-án került sor. Ld. B. I.: Csuhray filmjeinkről. Szovjet és magyar rendezők baráti találkozása. *Magyar Nemzet*, 1973. április 4., 13.

⁴⁸ A szovjet delegáció tagjait március 31-én elvitték a nádudvari Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelészövetkezethez is. Ld. Szovjet filmművészeti küldöttség Debrecenben. *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. március 31., 1.

tett 10 film alapján, a magyar rendezők ma kitüntetett figyelemben részesítik a komoly témákat, a problémaközpontúságot, az életbe vetett hitet, és arra töreksenek, hogy a nemzetet és a filmművészeteket leginkább foglalkoztató éles és fontos kérdésekről készítsenek filmet. Jellemző, hogy ebben az értelemben a legérdekesebb filmek vagy a tisztán dokumentarista igényű filmek voltak, mint például Gazdag Gyula *A határozata*, amiről a későbbiekben még szólni fogunk, vagy azok a filmek, amelyek egyesítették a dokumentarista elemeket a játékfilmes elemekkel, mint például Zolnay Pál⁴⁹ *Fotográfia*-ja és Kardos Ferenc *Petőfi '73*-ja. Ez a dokumentarista alap, dokumentarista háttér megvan Bacsó Péter *Harmadik nekifutás* című filmjében is.

Meg kell említeni még egy körülményt, méghozzá azt, hogy míg az elmúlt években a magyar filmrendezők alapvetően történelmi témákra összpontosították a figyelmüket, 1956 napjaira, a forradalom korszakára,⁵⁰ a személyi kultusz korszakára, sajátos módon elszámolva a múlttal és újraértelmezve a nép által megtett történelmi utat, addig ma a fő figyelmet és a legnagyobb erőfeszítéseiket a modern élet problémáinak szentelik.

Ezen kevert műfajú, dokumentarista és játékfilmes stílusjegyeket is magában hordozó filmek között, amelyek manapság nagyon elterjedtek a nemzetközi filmművészetben, mindenekelőtt Zolnay Pál *Fotográfia* című alkotását kell megemlíteni. Ennek a filmnek nagyon egyszerű a története: két fotográfus, akiknek szerepét színészek játsszák, elutaznak egy faluba, hogy egy kis mellékesre tegyenek szert azáltal, hogy lefotózzák a parasztokat, majd eladják nekik a saját felvételeiket. A fényképezés során szembesülnek a falu életével és a parasztok sorsával, s ez megnyitja előttük a nép mindennapjait és pszichológiáját. A film első felvételein felvetődik a kérdés, hogy milyen is az élet, a művészet és a felhasználó kapcsolata, a parasztok nem nagyon vannak oda az eredeti, nem retusált fényképekért (az idős asszonyoknak nem tetszenek a róluk készített portrék, a bütykös, ráncos kezekkel és elcsigázott arckifejezéssel). A retusált fotók azonban, amelyeken fiatalabbnak és szebbnek látszanak, az eredetiséget és valóságot jelentik számukra.

Maga a rendező azonban a falu ábrázolása során a retusálás nélküli valóság elvét követi, ütköztetve a drámai, sőt, tragikus sorsokat.

Ez a film kissé vázaltszerű, mégis jelentős társadalmi mondanivalóval bír annak köszönhetően, hogy bemutatja, milyen hatalmas távolságot tett meg Magyarország a sötétség uralma alatt lévő régi falutól a modern, észszerű, demokratikus, humanus szocialista Magyarorszáig. Éppen ebből a humanus szemszögből tekintenek a fotókat készítő, és magának a rendezőnek látásmódját is megjelenítő fiatal fiúk a hosszú életekre és a falura.

Ugyanezen filmek közé, amelyekben a dokumentarista alap játékfilmes elemekkel fonódik össze, sorolható a fiatal rendező, Kardos Ferenc *Petőfi '73* című filmje is. Ez az egyik leglényegesebb és legfontosabb film azon folyamatok megértéséhez, amelyek jelenleg a magyar filmművészetben, és nyilvánvalóan az ország szellemi életében zajlanak.

⁴⁹ Csuhray itt már helyesen írta a magyar rendező nevét.

⁵⁰ Így szerepel az eredetiben. [!] A szövegben ebben a sorrendben szerepel az „1956 napjaira” és a „forradalom korszakára” kifejezés. Csuhray ez utóbbi alatt nyilván az 1848. évi forradalmak korát értette.

A film bemutatja, hogy egy improvizált színházi előadás keretében hogyan játsszák el magyar középiskolások és diákok Petőfi életének utolsó másfél évét. Az egyes epizódok az 1848. évi magyar forradalom kiteljesedését és leverését mutatják be.

A film egy iskolaudvar képsoraival kezdődik, amelyben a farmerbe és pólóba öltözött fiúk és lányok éppen válogatják, hogy kik játsszák el a főbb szerepeket: magát Petőfit, a harcostársait és az ellenségeit. A *Petőfi '73* a forradalom epizódjait mutatja be, amelyeket mai fiatalok játszanak el, akik a forradalom eseményeit egyúttal a mai viszonyok közé vetítik. Fáklyával futnak ki az utcára, elégetik a bűrtort, elfoglalják a nyomdát és megszüntetik a cenzúrát. Az elején úgy tűnhet, hogy ennek a filmnek van valamilyen uszító szándéka, felhívja az embereket arra, hogy „menjetek ki az utcára, foglaljátok el a nyomdákat, égessetek és borogassatok!” De később, ha tovább nézzük a filmet, világossá válik, hogy Kardos Ferenc egy teljesen más, jóval mélyebb és tragikusabb dologra gondolt, aminek nem volt semmilyen uszító tartalma. A filmben eljátszott forradalom annak bemutatásával ér véget, hogy a forradalom hogyan hanyatlik le magától a belső antagonisztikus ellentmondásai miatt, és a forradalmi lelkesedést hogyan váltja fel a terror. Bár a magyar forradalom a történeti valóságban mindenekelőtt a nemzetközi – az osztrák és orosz – reakció csapásai alatt bukott el, ebben a filmben ez úgy van bemutatva, hogy a forradalom elkerülhetetlen bukásához a kispolgári forradalom fejlődésének a mechanizmusa, a belső ellentétek, a különféle osztályerők és ideológiai áramlatok ellentmondásai vezettek.

Meg kell még említeni, hogy a filmben a forradalom eljátszott epizódjai és az egyes jelenetek úgy vannak felépítve, hogy a gyerekek „kilépnek” a szerepükből, és a Petőfihez fűződő viszonyukról, a saját életükről beszélnek. A film stílusában Brecht hatása érződik, és a feltételeesség nagyon erős benyomást tesz az emberre. A mára utaló párbeszéddek persze sokkal érdekesebbek lettek volna, de ezeket a cenzúra valamilyen megfontolásból törölte. Egy gondolat elvi tisztaságú a filmben, ahogy azt az egyik hős megfogalmazza: átéltük Petőfi életének másfél évét, átéltük a forradalom másfél évét, mikor éltünk teljes életet? Visszatérünk hát a normális életünkbe, amelyben azt mondják nekünk, hogy tanulni kell, teljesíteni azt, amire hivatva vagyunk, de nem vagyunk részesei valamilyen történelmi ügynek, valamilyen történelmi feladatnak, az életünk egyhangú és érdektelen. Meg kell jegyezni, hogy ez a gondolat és ez a téma elé makacsul elő szokott jönni a különféle ifjúsági rendezvényeken, aminek még két-három évvel ezelőtt magunk is fültanúi voltunk.

Mindemellett, lehet, hogy a fentebb említett rövidítések miatt, a film mondanivalója egyáltalán nem világos. Mondhatni zavaros. Miről szól ez a film? Arról-e, hogy a forradalom és a forradalmi erőszak semmit nem old meg, és történelmileg haszontalan? Arról-e, hogy a mai ifjúságnak a jelenlegi feltételek között valamilyen történelmi alternatívát kell keresnie? Mi is akkor a *Petőfi '73*, mire tanít ma az 1848. évi forradalom tapasztalata? Hogy kell érteni Petőfit ma, 1973-ban, a mai viszonyok között? Ez nem volt teljesen világos.

Lehet, hogy ezek a kérdések azzal függnek össze, hogy sok utalás a filmben a néző számára eleve ismert, így a film a magyarországi belső használatra teljesen megfelelő.

De amikor egy olyan nézőről van szó, aki a filmet egy másik ország polgárának a szemével nézi, akkor már sok utalás, sok értelmezendő dolog elveszik, és ezáltal a film nem válik kerekké és egészen érthetővé.

Végül azon filmek sorában, amelyekben a dokumentarista alap erős, sőt, döntő érvényű, mindenképpen meg kell említeni a fiatal rendező, Gazdag Gyula *A határozat* című alkotását. Ez egy egész estés film, amelyben fél órán keresztül lényegében tanácskozásokról és ülésekről felvett képkockákat vetítenek le. Ennek ellenére, meglepően érdekes a film. Mindössze arról van szó, hogy a szinkronkamerát, amely veszi az eseményeket, a játékfilmkészítés szabályai szerint alkalmazzák. Így a teljes film a játékfilm dramaturgia szabályai szerint készült el mind a bonyodalom, mind a kulmináció, mind pedig a kibontakozás tekintetében, ez határozza meg a film fő motívumát, és eszerint dől el a főhősök sorsa is. A film lényege a következő. Gazdag Gyula és forgatócsoportja elutaznak egy járásba,⁵¹ hogy megörökítsék, hogyan választanak elnököt a magyar falu új viszonyai között, amelyekben hangsúlyosan jelen van a mezőgazdasági szövetkezetek önállósága és a szövetkezeten belüli demokrácia. A járásban azt mondják nekik: „Nem választunk, hanem éppen ellenkezőleg, most váltjuk le az elnököt, aki egy csúnya ügybe keveredett egy spekuláns vállalkozóval, akit Budapesten letartóztattak.” A spekuláns eladta a kisipari szövetkezet által előállított terméket. Egyúttal a járási pártbizottságban elmagyarázzák, hogy a dolog azért bonyolult, mert az a szövetkezeti elnök, akit le akarnak váltani, egy rendkívül ügyes ember. Sikerült megemelnie a szövetkezeti dolgozók bevételeit. Természetesen, sok szövetkezeti dolgozó, aki a dolognak csak ezt az oldalát látja, kiáll az elnöke mellett, s nem akar tudni arról, hogy egy nem teljesen tiszta ügybe keveredett, illetve, hogy meglehetősen durván, mondhatni diktatórikus módon végzi a dolgát a szövetkezetben, kirúgja a szövetkezetből azokat az embereket, akik ilyen vagy olyan okból nem tetszenek neki. A film kezdő képsorai a járási pártbizottságban folyó ülést mutatják, amelyen a bizottság tagjai éppen azt vitatják meg, hogy hogyan lehetne úgy eltávolítani ezt az embert, hogy közben ne sértsék meg a szövetkezeti demokráciát, aminek szükségességét mindannyian értik és elismerik. A film ezt követő kockái a további üléseken történeteket mutatják be.

A film központi jelenete a szövetkezeti gyűlés, amelyen összecsapnak a vélemények, forrnak az indulatok, az emberek pedig olyan őszintén és nyíltan, olyan, végső soron művészi meggyőződéssel beszélnek, amit egy játékfilm nem tudna visszaadni.

Az utolsó jelenet ismét a járási pártbizottságban játszódik, ahol a pártbizottság vezetői megvitatják, hogy miért nem sikerült az elnök leváltására irányuló kísérletük, ugyanis a szövetkezet tagjai végül amellettt szavaztak, hogy maradjon. Eközben levonják az akciójuk politikai tanulságait is. Véleményünk szerint ez a film nagyon érdekesen tükrözi azokat a folyamatokat, amelyek a mai Magyarországon zajlanak a gazdasági reform kapcsán. Ez azért is bonyolult, mert bármennyire is fontos, szük-

⁵¹ A filmben a felcsúti Új Élet mezőgazdasági termelőszövetkezet elnökének leváltásáról van szó.

séges és érthető a társadalmi élet demokratizálása, annak folyamata és fejlődése nem olyan egyszerű.⁵²

A dokumentumfilmek sorában végül röviden érdemes ismertetni a Balázs Béla Stúdió két dokumentumfilmjét. A *Szónokképző iskola* egy nagyon találó, ironikus film, sőt, valamelyest még szomorú is. Az emberek szükségtelen szavak kiejtését tanulják. Általuk még csak nem is ismert halottakat dicsőítenek a tisztességük és a szocialista rendszerhez való viszonyuk miatt, már előre legyártott kifejezésekkel. Ez probléma! Nem pusztán a szónokok és a halál, hanem a szónokok és az élet kapcsolatában. Az élet zajlik a maga medrében, ezek a „szónokok” pedig azt tanulják, hogyan lehet üres kifejezéseket fecsegni.

Látható, hogy a magyar filmművészetet komolyan foglalkoztatják a demokráciának ezek a fogyatékosai és a pusztá szócséplés. A *krokodil* című film éppen arról szól, hogy egy olyan egyszerű kérdés eldöntése, mint hogy egy állampolgárnak engedélyezzék-e, hogy otthon krokodilokat tartson, számos gyűlés és emberek tucatjainak részvételével zajló ülések tárgyává válik. Ezek az emberek mindenről beszélnek, amiről csak lehet, bármilyen jelentéktelen problémát képesek felvetni, és mindent feleslegesen felfújnak, amikor egy gyors, egyszerű és operatív döntésre lenne szükség.

Mint ahogy a *Petőfi '73*-at, úgy a Balázs Béla Stúdió filmjeit is fiatal rendezők készítették. Ennek a generációnak a tagja Gábor Pál, az *Utazás Jakabbal* című film rendezője is. Maga a film is az ifúsággal kapcsolatos problémát dolgoz fel, professzionális módon van elkészítve, és arról szól, hogy a fiatalok is felelősek a tetteikért. A történet két, lényegében véve jóindulatú és rendes fiatalemberről szól, akiknek nem túl bonyolult a munkája, tűzoltó-készülékek ellenőrzésével foglalkoznak, utaznak az országban, vidámak, csintalanok, az életük valamelyest a henyéletről szól.

Ennek a filmnek, mint ahogy egyes más filmeknek is, az a szimpatikus vonása, hogy mind a fiatal hősök, mind maga a rendező is megindítóan és tapintatosan viszonyul az idősekhez, a gyengékhez és általában véve az emberi gyengeséghez.

A program során a magyar rendezők közép- és idősebb generációjához tartozó alkotók filmjeit, mint például Kovács András *A magyar ugaron* és Bacsó Péter *Harmadik nekifutás* című filmjeit is bemutatták. *A magyar ugaron* azt mutatja be, hogy milyen volt a vereség érzése, milyen volt a helyzet 1919-ben, az első Magyar Tanácsköztársaság leverése után. A film bemutatja azt a folyamatot, ahogy az emberek pszichésen megtörnek, kimondja, hogy az elvi kompromisszumok becstelenséget szülnek. Meg kell mondanunk, hogy szerintünk Kovácsnak ez a *munkája* nem sorolható a legjobban sikerült filmjei közé. Ugyanannyira beszédes, mint Kovács bármely más filmje. De míg az előző filmjeiben a problémákat a rendező nagyon élesen mutatta be, és azokról a film hősei úgy beszélnek, mint saját életük legfontosabb problémáiról, ezért ezek a párbeszéddek fel is keltik a néző figyelmét, most olyan benyomásunk alakult ki, hogy ezt a filmet egy megfáradt ember készítette, s inkább a professzionizmusa hajtotta, mint az ihlete.

⁵² Noha a film 1972-ben készült, csak 1983-ban engedélyezték a bemutatását.

Bacsó Péter, aki ma a magyar filmművészet egyik meghatározó alakja, a filmjét ismét a munkásosztály életének, a mai magyar társadalom problémáinak szentelte. Ugyanúgy, mint a *Jelenidő*-ben, a szocialista művészet egyik általános problémáját mutatja be, és ebben az értelemben minden tiszteletet megérdemel. A film középpontjában egy nagyon érdekes hős és egy nagyon érdekes eset áll. Egy ember, aki megértette, hogy nem tud megbirkózni azzal a feladattal, amit a főigazgatói tisztsége rótt rá, úgy dönt, hogy ösztönöznie lesz saját magával és a társadalommal szemben is, és visszatér a szakmájához, amivel valamikor elindult, ismét hegesztő lesz. De kiderülnek a döntéssel kapcsolatos belső problémák is, nem az volt a legfontosabb és legnehezebb, hogy meghozta ezt a döntést. Kiderül, hogy azt ellenzik a családtagjai, akiknek anyagi értelemben ezzel nehezebb lesz, illetve a volt kollégái, különféle vállalatok vezetői, akik úgy vélik, hogy ezzel a tetteivel mindannyiukat kihívás elé állítja. Maguk a munkások is, akik közé visszatér, jöttmentnek és idegennek érzik, nem értik tettének az okait. Sok idő telik el, mire az elidegenedés és gyanakvás falát sikerül lerombolnia.

A továbbiakban úgy alakulnak a dolgok, hogy ismét mérnöki állást ajánlanak neki, egyszerűen azért, mert az élet megköveteli, hogy egy jól felkészült, ügyes ember új pozícióba kerüljön. De maga a film is úgy fejeződik be, hogy felteszi a kérdést, lesz-e elég ereje harmadszorra is nekifutni mindennek.

Meg kell mondani, hogy az éles téma és problematika ellenére Bacsónak ez az alkotása mégis gyengébb, mint előző filmje, a *Jelenidő*. Nem annyira hiteles a munkáskörnyezet, a munkások jellemének ábrázolásában, illetve a pszichológiai igazság keresésében, mint az előző filmje, amelyben ezek az elemek megvoltak.

Fábri Zoltán *Plusz-mínusz egy nap* című alkotása egy ember azt követő egy napját dolgozza fel, hogy kijött a börtönből, ahol huszonöt évet töltött háborús bűntettekért. Felgyújtott egy falut, megtorló akciókban vett részt, magyar zsidókat és partizánokat gyilkolt. A teljes pszichéje azt diktálja és minden erőfeszítése arra irányul, hogy emlékeztesse az embereket magára, elmondhassa magáról, hogy még él, és hogy pont ő volt az, aki elkövette ezeket a bűncselekményeket. De kiderül, hogy a helyzete egészen természetesen és egyszerű, sokan nem emlékeznek rá, mások pedig nem akarnak emlékezni rá. Ő egy élő halott, és természetesen politikai értelemben is halott. Elutazik a korábbi bűntettei helyszínére egy másik emberrel, aki nyilvánvalóan segédkezett neki, és a film végén megöli őt.

Úgy tűnhet, hogy a plusz-mínusz egy nap nem olyan sok a 25 évhez képest. De ezalatt az egy nap alatt elkövetnek még egy bűncselekményt. Számomra azért értékes ez a film, mert arra a kérdésre felel, amiről az emberek máig vitatkoznak. Kik azok a háborús bűnösök? Hogyan lehet értelmezni az életüket és a bűntetteiket? Kötelességteljesítés vagy egyszerűen csak a gyilkosság és az aljasság bizonyos körülmények által kiváltott ösztöne?

A filmet Fábri a rá jellemző professzionalizmussal készítette el, de hagyományos, sőt kicsit még archaikus stílusban.

Végezetül az utolsó film, amit a magyar elvtársak bemutattak nekünk, és amely delegációnk minden tagjából negatív érzést váltott ki, Jancsó Miklós *Még kér a nép* vagy más néven *Vörös zsoltár* című alkotása volt.

A filmben, amely bemutatja az évszázad elejének magyar agrármunkássága körében kialakuló mozgalmakat, lényegében véve nincsenek történelmi konkrétumok. Ez valamilyen metafora, bizonyos szimbólumok láncolata, amelyek másfél órán keresztül rajzolják meg a forradalmat és az ellenforradalmat, a felkelés és a szabadság, illetve a leverés és az elnyomás erejét. Ez egy balettelőadás, amelyet ezúttal is, mint Jancsónál mindig, egy folytonosan mozgó kamera rögzít, amely így megállás nélkül egy egész doboznyi filmszalag anyagát veszi fel. Az egyes filmkockák között a kamera 150-200, de talán még több métert is mozog. Ez a film nem tetszett nekünk a mesterkélt igényessége és stílusossága, továbbá a szimbólumainak olyan fokú homályossága és egyúttal erőltetett jellege miatt, hogy közülük bármelyiknek bármilyen jelentést tulajdonítani lehetett. Az egész film talányos, olyan, mint egy nagy rejtvény, ahol mindenki szabadon adhat megfejtést és jelentéstartalmat.

Azon kívül, amikor a forradalmat kis szalagok (vörös szalagok) segítségével ábrázolja, amelyek a sebek helyén keletkeznek, az valamelyest sértő és ízléstelen is. Ez a forradalmi témájú balett még azért is rossz, mert magas fokú esztétikumra tart igényt, de csak a finomkodó, divatos és hideg szépségig ér fel. Sok benne a vér, de az is csak hűvös és unalmas.

De egészében véve, megismétlem, a magyar program üdítő benyomást tett ránk a komolyságával és azzal a törekvéssel, hogy a magyar nép és a Magyar Népköztársaság komoly és legfőbb problémáinak bemutatására fókuszált, nem akart kitérni ezen kérdések elől, nem akarta elütni a dolgot kedves és megható értéktelenségekkel vagy kommersz szórakoztató művekkel.

Szovjet résztől a szimpóziumon a következő filmeket mutattuk be: *A tűz meghódítása* (rendező: Danyiil Hrabrovickij),⁵³ *Szeresd az embert!* (Szergej Geraszimov),⁵⁴ *Solaris* (rendező: Andrej Tarkovszkij),⁵⁵ *Egy ember a maga helyén* (rendező: Andrej Szaharov),⁵⁶ *Várunk, fiú!* (rendező: Ravil Batirov),⁵⁷ *Az utca* (rendező: Gennagyij Bazarov)⁵⁸ és a *Fordítás angolból* című tévéfilm (rendező: Inessza Szeleznyova).⁵⁹ Nem vettünk részt ezeknek a filmeknek a megtekintésén. De ahogy később megtudtuk, ezt a programot meglehetősen tartózkodóan fogadták a magyar filmesek.

A *Solarist* alapvetően jól és higgadtan fogadták. Mostanában hatalmas sikerrel vetítik a budapesti mozikban az *Andrej Rubljovot*,⁶⁰ és az új alkotásra azt mondják, hogy az szerintük semmivel sem több az előző filmhez képest. Alapvetően jól fogad-

⁵³ Oroszul: «Укрощение огня».

⁵⁴ Oroszul: «Любить человека».

⁵⁵ Oroszul: «Солярис».

⁵⁶ Oroszul: «Человек на своем месте».

⁵⁷ Oroszul: «Ждем тебя парень».

⁵⁸ Oroszul: «Улица».

⁵⁹ Oroszul: «Перевод с английского».

⁶⁰ Oroszul: «Андрей Рублев».

ták Batirov és Bazarov alkotásait, megragadta őket ezen filmek egzotikuma, őszintesége, melegsége és emberségessége. Ugyanakkor magánbeszélgetéseink során a magyar elvtársak megjegyezték, hogy az ezekben az alkotásokban felvetett problémák nem annyira húsbavágók.

A *Szeresd az embert!* című filmet érdeklődéssel nézték. Ugyanakkor a magyarok panaszkodtak az ódivatú stílusára, a rengeteg szövegre és a terjengősségére. Ami Hrabrovickij filmjét illeti, ahogy ez kiderült a háttérbeszélgetésekből, mindenkiben nagy benyomást keltett, hogy milyen nagy erejűek a rakétáink, és általában véve az összes, technikát bemutató jelenet. De sokan azt mondták, hogy a film főhőse egyoldalúan van ábrázolva. Csak a saját feladatköre felől van bemutatva, különösen kiforrott, hogy mennyire tudatos és célratörő, de csupán ezekből nem áll össze egy filmbeli alak, az emberi tulajdonságait csak minimális szinten ismerhetjük meg. Az, hogy valaki a munkájára koncentráljon, egyáltalán nem igényli azt, hogy elfelejtse a családját, a feleségét, a rokonait és a gyermekeit. Ami a feleségének a hozzá fűződő viszonyát illeti, az szintén nagyon furcsa és nehezen érthető.

A vita a magyar elvtársak javaslatára indult Gyertyán Ervin⁶¹ és Jurij Hanjutyin egy-egy ismertetőjével a modern magyar és szovjet filmművészet helyzetéről. Maga a javaslat, ahogy számunkra ez nyilvánvalóvá vált, azt a célt szolgálta, hogy valamennyire elüssék az időt, és ezzel az érdemi vitára minél kevesebb idő maradjon. Mindazonáltal a Gyertyán által elmondottak érdekes információt tartalmaztak. Jurij Hanjutyin a válaszában beszélt az SZKP KB határozatáról és azokról az új szervezeti és alkotói törekvésekről, amelyeket ma a szovjet filmesek megvalósítanak annak érdekében, hogy érvényt szerezzenek a filmművészetünkben ennek a határozatnak.⁶² Aláhúzta például, hogy manapság egyre tehetségesebb filmeseket foglalkoztatnak a filmstúdiókban, és ez az új vezetés vonala. Hanjutyin előadása nagyon kedvező benyomást keltett magyar kollégáinkban, különösen az a része, amelyben a fiatal tehetségek új munkáiról beszélt. Ami magát a vitát illeti, arra még kevesebb idő maradt. Itt a magyar elvtársak az egyes filmek konkrét részleteit érintő kérdések sorát zúdították ránk. Kérdéseikre adott válaszaink még másfél órába teltek. Majd az ülést vezető Kovács hirtelen azt javasolta, hogy zárjuk a „vitát”. Látva a helyzetet, éltem a zárszó jogával, hogy említést tehessek a tervezett vita

⁶¹ Gyertyán Ervin (1925–2011) író, műfordító, forgatókönyvíró, filmesztéta. 1950–1956 között a *Népszava* munkatársa, 1953–1956 között rovatvezetője. 1958–1975 között a *Filmmvilág* rovatvezetője, 1975–1976 között a Gondolat Könyvkiadó főszerkesztő-helyettese, 1976–1979 között a Magyar Film-tudományi Intézet tudományos főmunkatársa. 1977–1981 között a Filmkritikusok Nemzetközi Szövetségének alelnöke, 1981–1985 között elnöke. 1979–1984 között a Magyar Televízió filmosztályának vezetője, 1984–1986 között a Filmtudományi Intézet tudományos osztályvezetője.

⁶² Az SZKP KB 1972. évi, a szovjet filmművészet további fejlesztésére irányuló intézkedéseket magában foglaló határozatáról van szó. A határozat elsődleges tervezetét már 1968-ban előkészítették, de a nemzetközi és a szovjet filmművészetben zajló változásokat követve, az eredeti szövegen jelentős mértékben változtatva, csak 1972-ben fogadták el. A határozat szövegét 1972. augusztus 22-én közölte a *Pravda*. A határozat többek között aláhúzta, hogy a szovjet filmművészet nem használja ki eléggé az ideológiai munka, a munkások internacionalista és hazafias nevelésében rejlő lehetőségeit, ezért a határozat egy sor intézkedés megtételével (pl. filmművészeti oktatói munka javítása, a filmipar technikai felszereltségének erősítése stb.) ruházta fel a Minisztertanács Állami Filmművészeti Bizottságát.

lényegéről, legalább általános formában. A negyvenperces előadásomban elmondtam, hogy milyen benyomást tett rám és delegációnk többi tagjára a magyar filmművészet. Ezt megelőző napon elmondtuk egymásnak a véleményünket minden egyes filmről. Mielőtt azonban rátértem volna az általános benyomásaimra, szükségesnek véltem, hogy elmondjam, hogyan zajlott a közönségtalálkozó Debrecenben, a magyar filmkedvelők a szovjet filmművészetben való nagy jártasságukról tettek tanúbizonyságot, érdekes kérdéseket tettek fel. Annak ellenére, hogy a beszélgetés nagyon őszintén zajlott, egészen hasznos és érdekes is volt.⁶³ Erre a célzásra azért volt szükség, hogy barátaink megértsék, kár volt tartaniuk a velünk folytatott vitától. Erre végül Gyertyán reagált. Majd elmondtuk a véleményünket a bemutatott filmekről, ami már ismert a fentebb leírtak alapján, és finoman, de mégiscsak megmondtuk, hogy Jancsó filmje nem gyakorolt ránk olyan nagy hatást, mint egyes nézőkre Argentínában, Olaszországban vagy Franciaországban. Ismétlem, ezt nagyon finoman közöltük velük, de teljes határozottsággal és elég részletesen.⁶⁴

Ezután Gyertyán Ervin szükségesnek vélte, hogy a maga részéről röviden felvázolja, milyen benyomást tettek rá a mi filmjeink. Ezt kitérően tette, elég taktikusan, megkerülve a *Tűz meghódítását*.⁶⁵ Meg kell jegyezni, hogy eltérően a nálunk szervezett szimpóziumoktól, az ezen a szimpóziumon elhangzottakat nem rögzítették írógéppel. Gyertyán felszólalása után Kovács már egészen határozottan berekesztette ezt az eszmecsere-t.

Ezzel véget is ért az eszmecsere. Meglepetésünkre ezek után semmilyen kölcsönös vita nem alakult ki, bár a beszédem alapul szolgált volna erre. De teljes őszinteséggel el kell mondani, hogy magyar barátaink bizonyos megfontolásokból (ahogy ezt később megértettük) nem akarták ezt a vitát. Először is, nem volt kedvező a benyomás a programunkról, amelyben nem volt olyan „húzófilm”, ami mindenkinek feltétlenül tetszett volna, másodszer ehhez járultak a búcsúvacsorán történtek. Házigazdáink nagylelkűen szervezték meg ezt a vacsorát, annak hangulata az elejétől fogva meleg és valóban baráti volt, egészen addig, amíg meg nem jött Jancsó Miklós, aki úgy magához ragadta a szót, mint egy vőfély. Jancsó, amikor beszélt, mindenféle bóknak álcázva, lényegében olyan szentenciákat mondott, amelyek (szerintünk) egyáltalán nem voltak baráti jellegűek. Különbösen ezek nem is

⁶³ Március 30-án, a debreceni közönségtalálkozón nagy vitát váltott ki Csuhray *Emlékezés* című filmje. A rendező elmondta, hogy elégedetlen a magyar szinkronnal, mert túldramatizálták, nemcsak egyszerűségét, de természetes drámaiságát is elvesztette ezzel a film. Ld. S. I.: Találkozás szovjet filmművészekkel. *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. április 1., 5.

⁶⁴ A *Még kér a nép*-ről Ravil Batirov is nyilatkozott. A szovjet rendező kifejtette, hogy hiányolta a többi magyar filmben mély benyomást keltő dokumentarista szemléletet Jancsó filmjéből. Elmondta, hogy igen nagyra tartja és szereti a rendezőt, a *Még kér a nép*-ben azonban nem talált a *Csillagosok, katonák* és a *Csend és kiáltás* alkotói szenvedélyére. Vö. EMBER, 1973, 95.

⁶⁵ A *tűz meghódításának* forgatókönyvírója és rendezője is Danyiil Hrabrovickij volt. A filmet 1972-ben mutatták be a szovjet mozikkban. A film a szovjet űrrepülés történetét dolgozza fel az első próbarepülésektől kezdve Jurij Gagarin útjáig bezárólag, Szergej Koroljov feltaláló, konstruktőr életrajzi adatain keresztül. Nem tudni, hogy Gyertyán miért akarta megkerülni a film értékelését. Talán azért, mert a szovjet technikai vívmányok propagandafilmjének tartotta. Mindemellett a film először mutatott be olyan tényeket és adatokat a Szovjetunió űriparáról és rakétagyártásáról, amelyek addig titkosak voltak, a film szereplői pedig árvelek mögé bújtatott valós személyek voltak.

annyira ránk, vendégekre vonatkoztak, helyesebben nemcsak ránk, vendégekre vonatkoztak, hanem általában véve az oroszok magyarországi jelenlétére. Minden alapunk megvolt arra, hogy feltételezzük, hogy a filmek után elmaradt vitát és véleménycserét Jancsó itt akarta kiprovokálni. Mindent megtettünk annak érdekében, hogy ez ne történhessen meg, és mivel Jancsó minden kijelentése egy célzás volt, egyszerűen nem vettünk tudomást ezekről a célzásokról. Magyar házigazdáinkhoz nagyon jóindulatúan és lojálisan viszonyultunk, de az este végén, én mint a delegáció vezetője, mégiscsak kénytelen voltam finom, de nagyon határozott formában közölni, hogy Jancsó viselkedése nem tetszik nekünk. Jancsó szavai magyar barátainkat is elkésértették.

Nagykövetünk tudott minderről, ám mégiscsak úgy döntött, hogy meghívja Jancsót a delegációnk tiszteletére rendezett fogadásra. Jancsó megjelent és delegációnk majdnem minden tagjával beszélgetett, de „visszafogta” magát előttük.

Ami általában véve delegációnk fogadtatását illeti, nyomatékkal alá kell húzni, hogy azt magyar barátaink nagyon jól szervezték meg, minden tiszteletet megadtak, maximális gondoskodást és figyelmet tanúsítottak irántunk, nem szűkkeblűen (mind a ránk fordított költségek, mind az irányunkban megnyilvánuló figyelem és érdeklődés tekintetében) fogadtak bennünket. Majdnem mindannyiunkat meginterjúvoltak a rádió, televízió, sajtó részéről,⁶⁶ mindannyiunkkal beszélgettek, minden kérésünket teljesítették. Gyakorlatilag három tolmácsunk volt. Mindent megtettek annak érdekében, hogy az országban való tartózkodásunk a lehető legkellemesebb, legértelmesebb és legérdekesebb legyen számunkra.

Zárásképpen szeretném aláhúzni, hogy annak ellenére, hogy nyilvános vitát nem szerveztek, delegációnk magyarországi útja kétségtelenül hasznos volt. Először is, kölcsönösen és részletesen tájékoztattuk egymást a filmművészet helyzetéről és fejlődésének perspektíváiról. Másodsor, láttunk filmeket, amelyekről széleskörű és meglehetősen nyílt véleménycserét folytattunk, igaz, arra nem a szimpózium hivatalos keretei között, hanem a folyosói beszélgetések során, a fogadásokon és a személyes találkozókon került sor.

Végezetül el kell mondani, hogy delegációnk az összes helyzetben, néha a meglehetősen bonyolult helyzetekben is, demonstrálta jó szándékát arra, hogy az elvtársiasság szellemében egyenlő párbeszédre törekszik, és meg kívánja érteni a baráti szocialista filmművészet problémáit. Ahogy a magyar filmesek elmondták nekünk, részvételünk a szimpóziumon ebben az értelemben az ő szempontjukból is nagyon nagy jelentőséggel bírt.

*G. Csubraj*⁶⁷

⁶⁶ Eddigi ismereteink szerint az írott sajtóorgánumoknak vagy szaklapoknak Csubraj, Batirov, Bazarov, Juszov és Hrabrovickij nyilatkozott vagy adott interjút. A többieket minden bizonnyal az audiovizuális médiumok részéről interjúvolták meg. Ld. B. I.: Csubraj filmjeinkről. Szovjet és magyar rendezők baráti találkozása. *Magyar Nemzet*, 1973. április 4., 13; *EMBER*, 1973; *VERESS*, 1973; P. J. 1973.

⁶⁷ Eredeti kézjegy.

2.

Grigorij Csuhráj beszámolója az SZKP Központi Bizottságának 1975. március 6–12. közötti magyarországi útjáról

(Moszkva, dátum nélkül. [1975. március 12. után.]

Orosz nyelvű gépelt eredeti. RGANI, f. 5, op. 68, gy. 632, l. 112–115.

Beszámoló az *Ország-Világ* című lap meghívására tett magyarországi útról (március 6-tól 12-ig)

Az ország fasizmus alóli felszabadulásának 30 éves évfordulójára a lap anyagot állít össze a szovjet hadsereg felszabadító missziójáról. Egyebek (cikkek, visszaemlékezések, hadseregünk tábornokaival, tisztjeivel és katonáival készített interjúk) mellett a lap a szovjet kultúra azon képviselőivel is interjúkat szeretne készíteni, akik részt vettek a Magyarország felszabadításért folyó harcokban.

A lap javasolta, hogy Kelemen Gyula újságíróval⁶⁸ együtt látogassuk végig azokat a harci helyszíneket, amelyeken én is megfordultam a 3. Ukrán Front 104. tüzérhadosztálya 332. tüzérszázada híradós egysége vezetőjeként, és meséljem el az emlékeimet. Ez volt utazásom célja.⁶⁹

Megérkezésem napján a lap szerkesztője, Hajnal Kornél,⁷⁰ és a kiadó⁷¹ nemzetközi osztályának vezetője, Gyáros László⁷² fogadott. Általánosságban átbeszéltük a programot, és kijelöltük azokat a helyszíneket, amelyekre érdemes volt elutaznunk. Kaptunk egy autót, egy fotóst, és másnap el is indultunk ezekre a helyszínekre. Jártunk Veszprémben és Székesfehérváron, továbbá Söréden, amely egyike volt azon településeknek, ahol hadosztályunk a legelkeseredettebb és legvéresebb harcokat vívta. Azután elutaztunk Kecskemétre, majd Rákoskeresztúrra és Cinkotára.

Ezek az utak érdekesek és nagyon izgalmasak voltak. Azokon a helyeken, ahol korábban romok voltak, most új, modern épületek állnak, a városok átalakultak, alig lehetett rájuk ismerni. Mindenütt, ahol megfordultunk, az emberek ápolják a hazánkért

⁶⁸ Részletes életrajzi adatait nem ismerem.

⁶⁹ Csuhráj magyarországi útjának eseményeit végül egy fotókkal gazdagon illusztrált, háromrészes riportorozatban jelentette meg az *Ország-Világ*. Ld. KELEMEN, 1975/a; KELEMEN, 1975/b; KELEMEN, 1975/c.

⁷⁰ Részletes életrajzi adatait nem ismerem.

⁷¹ Sic! A Siklósi Norbert vezérigazgató nevével fémjelzett Lapkiadó Vállalatról van szó.

⁷² Gyáros László (1908–1980) kommunista politikus, műfordító, szerkesztő. 1940–1945 között a Szovjetunióban élt emigrációban. A Vörös Hadsereg politikai tisztjeként 1944–1945-ben részt vett a kárpátaljai és magyarországi hadműveletekben. 1945–1948-ban az *Új Szó* munkatársa, 1948–1955 között különböző lapok szerkesztője. 1955-től diplomáciai szolgálatot teljesített, a Külügyminisztérium Sajtóosztályának vezetője, s követi rangban a minisztérium szóvivője. Ezután a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalának vezetője, majd rövid ideig a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke. 1967-ben nyugalomba vonult.

és a szocialista Magyarország szabadságáért elesett szovjet katonák emlékét. Hőseink sírjait és emlékműveit példás rendben tartják. De nem csak erről van szó.

Kaposváron részt vehettem a *Ki tud többet a Szovjetunióról?* ifjúsági vetélkedőn. Meggyőződhettem arról, hogy a vetélkedőn részt vevő iskolások jól ismerik országunkat, annak történelmét, földrajzát és soknemzetiségű kultúráját. Az iskolások jól informáltak a szocializmus építésének sikereiről országunkban, tisztában vannak gazdasági és katonai erőnkkel, illetve békére törekvő politikánkkal, és természetesen rajonganak sportsikereink iránt.

A vetélkedő után annak résztvevői számos kérdést tettek fel nekem. Aziránt érdeklődtek, hogy országunkban hogyan lesz valakiből filmrendező vagy színész, milyen új filmeket készítettek a szovjet filmesek, milyen szerepeket játszanak most kedvenc színészeik. Kiderült, hogy a gyerekek nemcsak szeretik a szovjet filmeket, hanem jól is ismerik őket. Sajnos, sok klasszikus alkotásunkat, amelyeket sok évvel ezelőtt mutattak be, nem ismerik. A harmincas évek filmjeiről van szó.

Üdítő volt az is, hogy az iskolások közül sokan oroszul tették fel kérdéseiket.

Kecskeméthez sok emlék fűz. A háború után már másodjára jártam ott. '45-ben voltam itt a kórházban gyógykezelésen. Súlyos sérüléseket szenvedtem, és több mint fél évet fekvtem a kórházban. Itt hallottam a győzelem híret is.

Másodszor a *Ballada a katonáról* című filmem kapcsán jártam Kecskeméten. Ez '63-ban volt. A film bemutatóját egy átlagos moziban tartották, utána egy nő felállt a nézőtérről, és azt mondta, hogy szót kér. Azt mondták neki, hogy a programban nem szerepel a film megvitatása. Ez a nő mégis felindulva mondta a nézőkhöz fordulva: „Az olyan fiúk, mint Aljosa, kétszer is megmentették Magyarországot. Először '45-ben, másodszor '56-ban. Vegyünk mindannyian virágot, és helyezzük el azt a szovjet katonák emlékművénel!”⁷³

Erre a nézők, miután kiléptek a moziból, az összes vörös szegfűt megvették a téren lévő virágboltban, és az ötágú csillaggal díszített fehér obeliszk felé vették az útjukat. Az emlékmű lábainál tornyosuló szegfűhalomra egész életemben emlékezni fogok.

A mostani utunk során Kelemen Gyulával meglátogattuk azt a gimnáziumot, amelynek épületében rendezték be '45-ben a kórházunkat.⁷⁴ Ezt a látogatást nagyon izgatottan vártam. Azokban az osztálytermekben, amelyekben akkoriban kórtermek és műtők voltak, ahol a katonáink szenvedtek vagy haldokoltak a sebeiktől, most fiatal,

⁷³ Csuhray ezen a ponton tévesen emlékszik vissza. A háború után 1961. április 28–29-én járt először Kecskeméten. A *Ballada a katonáról* kecskeméti díszbemutatója is április 28-án volt az Árpád moziban. Ld. *Petőfi Népe*, 1961. április 27., 5. A díszbemutatót közönségtalálkozóval is összekötötték, amelyen jelen volt a rendező is. Ezt követően, még ugyanabban az évben, november 22–23-án ismét megfordult Kecskeméten. Ld. Grigorij Csuhray Lenin-díjas filmrendező Kecskeméten. *Petőfi Népe*, 1961. november 23., 5. Csuhray Kecskeméten. *Petőfi Népe*, 1961. november 24., 1. 1961. november 22-én este a kecskeméti Városi moziban az 1961-ben készült és bemutatott *Tiszta égbolt* című filmjének volt a premierje. Ld. *Mozik másora. Petőfi Népe*, 1961. november 22., 7.

⁷⁴ A jelenlegi, Dózsa György út 1–3. sz. alatti Katona József Gimnáziumról és Táncsics Mihály Kollégiumról van szó. A gimnázium csak 1957-ben költözött az eredetileg a Kecskeméti Magyar Királyi Állami Főreáliskola számára 1912–1914 között épült szecessziós épületbe.

szép, vidám és szabad magyar gyerekek tanultak. Az egyik osztályteremben éppen énekórát tartottak. A gyerekek örömmel énekeltek a magyar és orosz énekeket.

Mi is elmentünk a katonáink emlékművéhez, és ezúttal már magunk is elhelyeztünk ott egy szerény virágcsokrot.

Minden, amit utazásaink során láttunk, meggyőzően és látványosan tanúskodik arról, hogy a szovjet emberek nem hiába ontották a vérüket. Az új Magyarország nem érhetne volna el sikereit hatalmas áldozataink és baráti segítségünk nélkül.

Sajnos a program feszessége nem tette lehetővé, hogy magyar filmrendezőkkal is találkozjam. Csak egy rövid találkozóra került sor Kovács András rendezővel. A kérdésére, hogy milyen benyomásokat szereztem az utam során, azt mondtam neki, hogy meggyőződtem arról, hogy mennyire megváltozott Magyarország arculata ez alatt a harminc év alatt, és hogy sajnos a magyar filmekből ez a téma teljesen hiányzik. Azt válaszolta, hogy ami a művészfilmeket illeti, ez sajnos tényleg így van. De vannak gyönyörű dokumentumfilmjeik ebben a témában.

A Szövetség megbízásából átadtam a Magyar Filmművészek Szövetsége⁷⁵ nemrég elhunyt titkára, Máriássy özvegyének⁷⁶ a meghívást, hogy jöjjön el hozzánk üdülni. Elmondtam neki, hogy bármely számára kedvező időpontban biztosítjuk neki, hogy valamely alkotóházunkban üdülhessen. Az özvegy elsírta magát, és azt mondta, hogy még Magyarországon sem, ahol Máriássyt szerették, nem tapasztalt olyan együttérzést és gondoskodást, mint amilyen a szovjet elvtársak részéről megnyilvánult. Megkért, hogy adjam át köszönetét a Szovjet Filmművészek Szövetségének.

Ezenkívül egyórás beszélgetést folytattam magyarországi nagykövetünkkel, V. J. Pavlov elvtárssal. A beszélgetés végén a nagykövet megkért arra, hogy emlékeztessem a Filmművészek Szövetségének vezetőségét és az Állami Filmművészeti Bizottság elnökét, F. Ty. Jermas⁷⁷ elvtársat a kérésére, hogy küldjük el filmjeinket a budapesti Szovjet Kultúra és Tudomány Házának. Nem is annyira a mostani produktumokról, amelyeket rendszerint vetítenek a mozikban, hanem a klasszikus⁷⁸ filmalkotásokról van szó, amelyeket a fiatal magyar generációk szinte egyáltalán nem ismernek.⁷⁹

Természetesen a forgalmazás kérdéseivel a Szovjet Baráti Társaságok Szövetségének⁸⁰ és más szervezeteknek kell foglalkozniuk, de azt mondtam erről a nagykövetnek, hogy úgy vélem, nekünk, a Szovjet Filmművészek Szövetségének is segítséget kell nyújtanunk ebben, ami olyan formában is elképzelhető, hogy megküldjük a klasszikus alko-

⁷⁵ Így szerepel az eredetiben. [!] Az egyesület hivatalos neve Magyar Film- és Televízióművészek Szövetsége volt.

⁷⁶ Máriássy Judit (1924–1986, eredeti nevén: Hoffman Judit) forgatókönyvíró, kritikus, újságíró, aki együttal Máriássy Félix alkotótársa is volt.

⁷⁷ Jermas, Filipp Tyimofejevics (1923–2002) szovjet pártfunkcionárius, kultúrpolitikus. 1962-től 1972-ig az SZKP KB Kulturális Osztályának helyettes vezetője, 1972–1978 között a Minisztertanács Állami Filmművészeti Bizottsága elnöke, 1978–1986 között a jogutód szerv, az Állami Filmművészeti Bizottság elnöke.

⁷⁸ Aláhúzás géppel az eredetiben.

⁷⁹ A bekezdés utolsó mondata a lap bal szélén kézírással kijelölve.

⁸⁰ 1957–1958-ban létrehozott állami szervezet, amely a szovjet és külföldi baráti társaságok szovjet tagozatainak munkáját koordinálta, 1993-ig a szovjet kulturális diplomácia legfontosabb szerve.

tásainkat egy lektorral együtt a Szövetség Propagandairodájának vonalán. Kétségtelen, hogy jelenleg a szocialista realizmus klasszikus alkotásai felkeltik a magyar értelmiség, az alkotók és a diákok figyelmét, és ezek az alkotások ugyanakkora szerepet játszhatnak, mint kerekasztal-beszélgéseink és találkozóink. Nagy haszonnal járna, ha a Szovjet Kultúra és Tudomány Házában bemutatnák a dokumentum- és tudományos-ismeretterjesztő filmjeinket, amelyek közül sok, álszerénység nélkül mondva, egyszerűen hatalmas alkotás, és nemcsak a legmagasabb nemzetközi szintet képviselik, hanem valóban érdekes tartalmat hordoznak. Sajnos nem tudjuk eljuttatni ezeket a filmeket a saját nézőinkhez, és különösen a külföldi nézőkhöz. Egy óriási ideológiai és propagandisztikus potenciál értékei vesznek el ezzel. Érdemes lenne erről elgondolkodni.

Budapestről történő elutazásom előtt a lap vezetősége hivatalos vacsorát szervezett. Az asztalt a Szovjetunió és a Magyar Népköztársaság kis zászlói díszítették. Az ebéden⁸¹ megjelent a lap szerkesztője, Hajnal Kornél elvtárs és a kiadó nemzetközi osztályának vezetője, Gyáros László.

A köszöntőkre válaszul azt mondtam, hogy remélem, szerény érdemeim hozzájárulnak majd munkájuk sikeréhez, és hogy a lehetőség, hogy járhattam a harcok helyszínein, emlékezhettem és elmélkedhettem népünk és a szovjet hadsereg hatalmas felszabadító missziójáról, nagyon hasznos volt számomra mint művész számára is, és mindezért nagyon hálás vagyok a lapnak és magyar barátaimnak.

Kelemen Gyula újságíró és a kiadó nemzetközi osztályának vezetője, Gyáros László kísérték.⁸²

Grigorij Csuhráj⁸³

Hiteles: *Gecelevics*⁸⁴ (F. Gecelevics)

⁸¹ Sic! A bekezdés első mondatában az orosz eredetiben is az „uzsin” (vacsora) szó szerepel, míg a bekezdés második mondatában az „objed” (ebéd).

⁸² Sic! Az eredetiben is helyhatározó nélkül. Értsd: Csuhrajt kikísérték a repülőtérré.

⁸³ Géppel írva, eredeti kézjegy nélkül.

⁸⁴ Eredeti kézjegy.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- RGALI Rosszjyszkij goszudarsztvennij arhiv lityeraturi i iszkussztva, Moszkva 2936. sz. fond Szovjet Filmművészek Szövetsége
- RGANI Rosszjyszkij goszudarsztvennij arhiv novejszej isztorii, Moszkva 5. sz. fond SZKP Központi Bizottságának apparátusa

*

- BOLVÁRI-TAKÁCS
2001 BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: *Mihail Romm a szovjet filmművészet megújulásáról (1962)*, In: *Filmspirál*, 7. (2001) 2. sz., 186–192.
- ЧУХРАЙ
2001 Григорий ЧУХРАЙ: *Моя война*, Москва, «Алгоритм», 2001. (Серия «О времени и о себе»)
- ЧУХРАЙ
2002 Григорий ЧУХРАЙ: *Моё кино*, Москва, «Алгоритм», 2002. (Серия «О времени и о себе»)
- EMBER
1973 EMBER Marianne: *Fiatalk a köztársasági stúdiókban. Kirgiz és üzbég rendezők Budapesten*, In: *Filmkultúra*, 9. (1973) 2. sz., 93–95.
- КАНТОР
1995 Григорий Чухрай: *Мы были великим поколением*. Беседа ведет Наталья Игрунова, In: *Кентавр перед Сфинксом. (Германо-российские диалоги)*, Редактор Карл КАНТОР, Москва, Издательство «Апрель-85», 1995, 89–98.
- KELEMEN
1975/a KELEMEN Gyula: *Ballada a filmrendezőről*. 1. *A kövek*, In: *Ország-Világ*, 19. (1975) 17. sz., 8–9.
- KELEMEN
1975/b KELEMEN Gyula: *Ballada a filmrendezőről*. 2. *Az idők árján*, In: *Ország-Világ*, 19. (1975) 18. sz., 8–9.
- KELEMEN
1975/c KELEMEN Gyula: *Ballada a filmrendezőről*. 3. *A győzelmek*, In: *Ország-Világ*, 19. (1975) 19. sz., 8–9.

- KENEDI
1996
KENEDI János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23.–március 15.–június 16. a Kádár-korszakban*, Második kötet. Budapest, Magvető, 1996.
- P. J.
1973
P. J.: *A tűz meghódítása. Danyiil Hrabrovickij: Ciolkovszkij nagy álmától a kozmosz meghódításáig*, In: *Film, Színház, Muzsika*, 17. (1973) 16. sz., 20.
- TABAJDI–UNGVÁRY
2008
TABAJDI Gábor–UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*, Budapest, 1956-os Intézet, Corvina, 2008.
- VERBÁSZI
2004
VERBÁSZI Beáta: *A rendszer tragédiája. Az 1968-as gazdasági reform előzményei, beindítása és kudarca*, In: *Általános Vállalkozási Főiskola Tudományos Közlemények*, 11. sz. (2004. szeptember), 111–121.
- VERESS
1973
VERESS József: *Beleszólni az ember életébe. Beszélgetés Vagyim Juszovval*, In: *Filmvilág*, 15. (1973) 8. sz., 22–25.

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium
és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (MTA BTK)
Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Borítóterv: Csizmadia Kata
Tördelés: Zsigmondné Balázs Ildikó
Nyomdai munka: Séd Könyvkiadói, Kereskedelmi
és Nyomdaipari Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits Anna